

લેખપ્રવચન

વર્ષ : ૧૨]

ઓગસ્ટ : ૧૯૭૩

[અંક : ૧]

૪૪ : લેખ

લેખક

- ૧ પા'ગે નેરા પોરોં કમપંચ... ગ્વામી રામભાઈ
૨ પરિભ્રમણ... 'આશુતોષ'
૧૦ દા'ખનું યોગ્યતા... રતીન્દ્રનાથ ટાગોર
૧૩ આપણું કનૈયા જાતી મોટા... કવિજ્ઞ મધુસૂદન
૧૫ વાતો કીમ્બે ત્યારે
૧૯ આને ય યોગ્યતા... રામક્રમાદ દલે
૧૬ કો' સાહિત્યકર્તામાં મોટા આવી છે ? હન્નુલાલ ગાંધી
૨૨ મી રસિકવાદ પરીખની 'ચિત્રમાળા' નવેનમ પવાજુ
૨૬ કુટુંબને મદાન જનાવો... વાન્દેશ્વરજી અમવાય
૨૮ મારો અંગીનતો મોખ .. મોવાના આગાદ
૩૨ ધર્મ અને નીતિ .. સંત તુકોરાજી
૩૪ તન જુદાં-મન એક .. હન્નુલાલ ગાંધી
૩૮ અવગોળ .. ચિ.

ગુચના

[આદકોને]

૬૨ માનની જાગની તારીખે
અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી ગ્રામીમાં અંક ન મળે
તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા
પછી કાપાંતરણને જગ્યાવર્ત. અંક
ગિલિકમાં લગે તો મોકલાશે.

ગમે તે મદિને આલક થઈ
શકાય છે.

આ મામિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા
વિચારો જે તે લેખકોના છે.
મંપાદક તે વિચારોમાં મંમત
છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'વિપ્લવજન'માં સંસ્કૃતિ, કલા,
ગિજ્ઞા અને માહિત્ય વિષયક
લખાણો લેવામાં આવે છે

લખાણ માફ, મૌલિક, તાજુ
હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કામળ-
ની એક જાગુ શાલીથી લખવું.

• લવાજમ

દેશમાં [વરમનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં મોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નલેડુ રોડ, વિલેપારતે (ધરત)

સુબઈ-૫૭

મકાશક, સુદ્રક, માલિક : ધીરેન ગાંધી : સંપાદક : નવીન ગાંધી - ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
સુદ્રજી-પ્રકાશન સ્થાન : સુરેષ સુદ્રિકા, રેઇસકોર્સ રોડ, રાજકોટ.

૧૪ ૧ લેખ

લેખક

૧ પત્ની નેરા પડેલાં સમર્પણ...	સ્વામી શમભાઈ
૨ પરિણામ...	'આશુભોજ'
૧૦ દાખલ પ્રોત્સાહન...	દીનંદાસ દામોદર
૧૩ આપણે કન્યા જાતી મોટી...	જયકાંત માધવજી
૧૫ વાતો કમીએ ત્યારે ..	...
૧૬ આત્મિક યોગ્યતા...	રામક્રમાદ દવે
૧૬ કુલ સાહિત્યકર્તાનાં મોટા આંધી છે.	દિનંદાસ ગાંધી
૨૨ શ્રી સંસ્કૃતવાદ પરીખની 'મિત્ર માધના'	નગેશભાઈ પવાણ
૨૬ કૃષ્ણને મદાન જતાવો...	વાન્દેશ્વરજી અવશાન
૨૮ મારો મંગીનનો મોખ ..	મીનાલા આગર
૩૨ ધર્મ અને નીતિ ..	સંત ગુરુગ્રંથ
૩૪ તન જુદા-મન એક ..	દિનંદાસ ગાંધી
૩૮ અવધાન ..	શિ.

મૃચના

[આલોકને]

૧૨ માનવી જાગ્રતી તારીખે
અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી ગ્રંથીમાં અંક ન મળે
તો ગોસ્ટ એકિંગમાં નવાસ હર્ષા
પછી હાયાંલયને જગ્યાવર્ષ. અંક
મિલિકમાં તમે નો ગોઠવાશે.

જો તે મદિને આલોક યદ
શકાય છે.

આ મામિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા
વિચારો જે તે લેખકોના છે.
મંપાદક તે વિચારોમાં મંમત
છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'વિષ્ણુવજન'માં સંસ્કૃતિ, કલા,
ગિજાળ અને મહિત્ય વિષયક
લખામો લેવામા આવે છે

લખાણ માફ, મૌલિક, તાજું
હાય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળ-
ની એક જાગૃ શારીયી લખવું.

• સંચાલન

દેશમાં [વરમનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં મોખ શિલિંગ

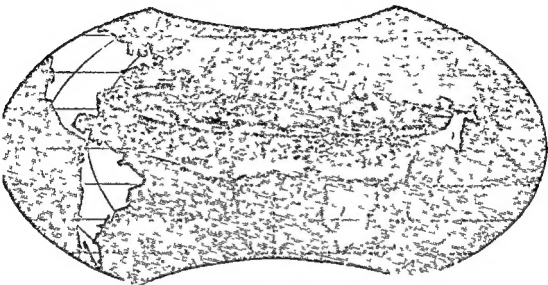
વૈદ્યગુવજન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિલેપારતે (ધરત)
સુબંધ-૫૭

અંતર
આવરે છે -

ભારત અને વિશ્વના અન્ય દેશો વચ્ચે

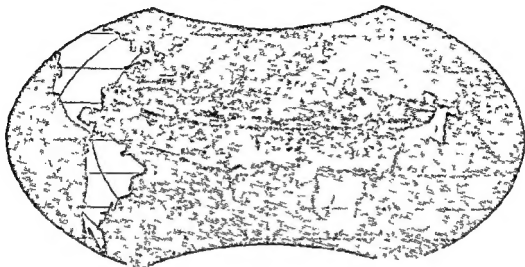
સિંધિયાના જહાજો સર્વ પ્રકારનો માલ વિપણ
કોઈ પણ ઓછા ભારે તરલિત, સુરક્ષિત અને
કાર્યકારી રીતે પહોંચાડે છે
વિશિષ્ટતાઓ:
ભારત પશ્ચિમ ઈન્ડિયન કુલેજ
ભારત પોલ-ક
ભારત પશ્ચિમ એશિયા (રામ)
ભારત રશિયા
ભારત-પેસિફિક (ફોર્મોસા કાનિ)
ભારત અમેરિકા (એટલેન્ટિક અને વાશિંગ્ટન નેવિ)
ભારત ગ્રેટ ઇન્ડિયન-પૂર્વ ઈન્ડિયા
ભારત ટ્રાન્સિયન
ભારત એટલેન્ટિક પૂર્વ એટલેન્ટિક-પેસિફિક
ભારત યુ. એ. આર.
ભારત-આલ સ્કાન્ડિનાવિય
કાંકા જરૂરી સર્વિસો:
ભારત પશ્ચિમ-અર્થ-સિયોન

ધી સિંધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિ.,
સિંધિયા હાઉસ, નવેનવ મોડ રાજ પૂર્વ બેંગાલ બોર્ડર, મુંબઈ ૬
ટેલિગ્રાફ : ૨૧૮૧૬ (૧૨ લાઈન) ટેલિફોન : ૨૨૭૫
ટેલિગ્રાફ : ૨૨૭૫૨ (૧ લાઈન) ટેલિફોન : ૨૨૭૫૨
ટેલિગ્રાફ : ૨૨૭૫૨ (૧ લાઈન) ટેલિફોન : ૨૨૭૫૨

દુનિયાના સર્વે મુખ્ય બંદરોમાં કાન્યો છે

અંતર આવરે છે -

ભારત અને વિશ્વના અન્ય દેશો વચ્ચે

સિંધિયાના જહાઝો અને ધારાઓ આજ વિશ્વ
માં મધ્ય મોટા ભારે તરલિત સુરક્ષિત અને
સરકારભરી રીતે પહોંચાડે છે
દરિયાપ્રવાસી સર્વિસોઃ
ભારત પાકિસ્તાન ઇન્ડો-ક દુરિયા
ભારત પોર્ટ-ક
ભારત પશ્ચિમ એશિયા (ગ્રામ)
ભારત રશિયા
ભારત પેસિફિક (પૂર્વમાં જાડી)
ભારત અમેરિકા (કોસ્ટગાર્ડ અને વહાનનાં જહાઝો)
ભારત મેડ ઇન્ડિયન-પૂર્વ કેનેડા
ભારત કસ્ટોમર
ભારત એશિયન્ટિક પૂર્વ પેસિફિક-ઇન્ડિયન
ભારત યુ. એ. આર.
ભારત-આઝ સમુદ્રનાં જહાઝો
કાકા પાન્ટી સર્વિસોઃ
ભારત પાકિસ્તાન-ગામો સિલોન

ધી સિંધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિ.,
સિંધિયા & કંપ, નોનલ મોડ રાજ ધર્મ, બેન્કો બેન્કો, પૂર્વ &
કેન્કોન ૧૯૮૧૧ (સિંધિયા) રેકોર્ડ, રાજ્ય
સિંધિયા ને-કેન્કોન ૩૩, ને-કેન્કોન રોડ, કોલકાતા
રેકોર્ડ ૧૯૮૧૧ (સિંધિયા) રેકોર્ડ ૩૩

દુનિયાના સર્વે મુખ્ય જહાઝોમાં એક-એ ૦

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફાન નં-૧૦૭૨ મામ NOBISUCE

મિલ્ક સ્થળ :

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. બો. નારાઇપુર

જિ. મયપાસ (બિહાર)

(મામ - KANORIA)

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફાન નં-૧૦૬૨ મામ NOBISUCE

મિલ્ક તથા :

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાઇપુર

જિ. ચંપારણ (બિહાર)

(મામ - KANORIA)

ગાંધીને પાછા લાવો

ફેબ્રુઆરી માસમાં દિલ્લી ખાતે બીજી “એશિયા એક દો” પરિષદ મળી તેમાં સ્વીડનના પ્રો. ગ્રુનાર મીરડલ એક જ એવા પશ્ચિમ જગતના અર્થ-શાસ્ત્રી હતા જેમણે તેમના અવચનમાં ગાંધીજીને કમ્પે અને પગલે યાદ કર્યાં. તેમના ભાષણમાંથી કેટલાક ફકરાઓ અહીં ઊનાયાં છે.

“અમારા યજ્ઞમાન દેશમાં મોહનદાસ ગાંધી કદ મયા જેમણે આર્થિક પ્રગતિ અને ઉત્તતિની યોજનામાં માનવીને કેન્દ્રમાં રાખવાની હિમાયત કરી હતી. તેમનું સન્નિધિ માનવું હતું કે આર્થિક પ્રગતિ તો જ સાચી કહેવાય જો ગામડાંના માનવીનો પણ તેમાં ફાળો હોય. સહુ કોઈને જેમા ભાગીદાર થવાની તાલાવેલી બંગે. ગાંધીજી સાચા અર્થમાં અર્થશાસ્ત્રી હતા; તેમનો પ્રયાસ સર્વદેશીય હતો. સ્વચ્છતા, આરોગ્ય, પોષણયુક્ત આહાર જેવી બાબતો તેમના ‘પ્લેની’માં આવી જતી. કેળવણીમા તેમણે ‘નઈ તાલીમ’ દાખલ કરી; બુદ્ધિ તેમજ સ પતિતી સરખી વહેંચણી કરવાનો તેમનો આદર્શ હતો. આજે આપણે આટલાં વર્ષે રહી રહીને ગાંધી તરફ દબા છીએ. ગાંધીજી જે કહેતા તેનું આધુનિક નામ એટલે આપણી યોજનાઓ. મારા ભારતીય મિત્રો મને માફ કરે પણ ભારતીય આયોજન જોઈએ તેનું સફળ થયું નથી, અને તેનું કારણ એજ કે ગાંધી ચી પ્યા રાહે તેઓ ગયા નથી. પણ વાતને કાંઈ બગાડવું હોય તો મારા જ વાદોદ્ધારો-અર્થશાસ્ત્રીઓ સાતનું સત્તર કરી મૂકે છે. પ્રથમનો હોય, પૂર્વનો હોય કે સામવાદી દેશનો હોય-અર્થશાસ્ત્રી માત્ર સરખા. તેઓ પાર્થિવ બાબતને-નાણાકીય બાબતને પ્રાધાન્ય આપે છે જે એક મોંઢી બૂવ છે, અને બહુ જ સકુચિત દષ્ટિકોણ લાગે છે. સાચા અર્થશાસ્ત્રીઓ-આદમ સ્મૃતિય અને આદર્શકે માર્શલ આ બાબતમાં શુદ્ધ પડે છે.

“આ નિષ્ણાતોએ સમાજના વલણને, કેળવણીને પવટાવવા પુરુષાર્થ કર્યો છે. અર્થવિકસિત અને અર્થ વિકસિત દેશોમાં પ્રગતિની વ્યાખ્યા મુઢી અને ઉત્પાદન એ જે સમ્પત્તી થઈ ન શકે. ખરે ધીરાણુ દ્રવ્ય વડે નહીં પણ માનવશક્તિમાં કરવું જોઈએ. અર્થશાસ્ત્રીઓ માને છે કે કેળવણી અને આર્થિક આયોજનને કાઈ સંબંધ નથી-પણ આ એક ભ્રમ છે કેળવણીથી જ આબાદીનો પાયો નાખી શકાય છે. પડિત નહેરૂએ કેળવણીમાં આમુલ ફેર્ગારો કરવા દાકય કરી હતી. અમિ-એશિયાના દેશોમાં પણ ત્યાંના નેતાઓએ એજ વાત વહેતી મૂકી હતી. પરંતુ કયાંય કેળવણી વિષયક પ્રગતિ થઈ નથી. અને થઈ છે તે પણ વિચિત્ર રીતે. કોલેજની ઉચ્ચ કેળવણીની માત્રા વધી છે. અથવા હાઈસ્કૂલ સુધીના અભ્યાસક્રમે પ્રગતિ નોંધાવી છે. પરંતુ પ્રાથમિક કેળવણી વ્યાપક બની નથી અને જે કેળવણી અપાય છે તે ચીધાચાણુ-શુનિયાદી તો નહીં જ. સૌથી ઓછામાં ઓછું ધ્યાન પ્રોઢ શિક્ષણના પ્રશ્ને અપાય છે. અર્થ વિકસિત દેશોમાં પ્રોઢ શિક્ષણની અગત્ય ખૂબ છે. છતાં બાંચે જ, પગત ગણુતા રાષ્ટ્રોમાં પ્રોઢ શિક્ષણની હિમાયત હોવા છતા, ગણુતરીમાં લઈ શકાય તેવી પ્રગતિ આજદિન સુધી થઈ નથી. એશિયાના દેશોમાં આ પ્રથ બહુ મોટા છે. પ્રાથમિક કેળવણી પામેલા પણ જતે દિવસે અશિક્ષિત બની જાય છે. વિકાસ અટકી પડે છે. શાળાઓ વધે અથવા સખ્યા વધે એના કરતાં અઠકે મહત્ત્વ તો એ વાતનું છે કે શું શિખવાય છે, કેન અને કેને શિક્ષકસખ છે. શિક્ષકનેકરોતરી સમરયા વારત્તમાં તો ‘મોઢુ’ શિક્ષણ પામેલાની સમરયા છે. જરૂર એ નથી કે તેઓ શહેરોમાં જઈ સરકારી ક્ષતરીમાં ઈચ-ઈચ જગ્યા રોટી પાડે-તેમને ગામડામાં મોકલી બીજા અનેકાને લખતાં-વાંચતાં-સમજતા કરવાની છે.”

સ્વીડનના પ્રોફેસર ભલે જેમ બોલવું હોય

ગાંધીને પાછા લાવો

ફેબ્રુઆરી માસમાં દિલ્લી ખાતે બીજી “એશિયા એક દો” પરિષદ મળી તેમાં સ્વીડનના પ્રો. ગ્રનાર મોરડલ એક જ એવા પશ્ચિમ જગતના અર્થ-શાસ્ત્રી હતા જેમણે તેમના પ્રવચનમાં ગાંધીજીને કળે અને પગલે વાદ કર્યા. તેમના ભાષણમાંથી કેટલાક ફકરાઓ અહીં લેતાયાં છે.

“અમારા યજમાન દેશમાં મોહનદાસ ગાંધી કદ ગયા જેમણે આર્થિક પ્રગતિ અને ઉત્પત્તિની યોજનામાં માનવીને કેન્દ્રમાં રાખવાની દિમાયત કરી હતી. તેમનું સત્કરડ માનવું હતું કે આર્થિક પ્રગતિ તો જ સાચી કહેવાય જો ગામડાંના માનવીના પશુ તેમાં ફાળો હોય. સહુ કોઈને જેમા લગાડીદાર થવાની તાલાવેલી નજો. ગાંધીજી સાચા અર્થમાં અર્થશાસ્ત્રી હતા; તેમનો પ્રભાસ સર્વદેશીય હતો. સ્વચ્છતા, આરોગ્ય, પોષણયુક્ત આહાર જેની બાબતો તેમના ‘પ્લેનીંગ’માં આવી જતી. જેનવશુમાં તેમણે ‘નઈ તાલીમ’ દાખલ કરી; જુમિ તેમજ સપત્તિની સરખી વહેંચણી કરવાનો તેમનો આદર્શ હતો. આજે આપણે આદર્શ વર્ષે રહી રહીને ગાંધી તરફ ઢળ્યા છીએ. ગાંધીજી જે કહેતા તેનું આધુનિક નામ એટલે આપણી યોજનાઓ. મારા ભારતીય મિત્રો મને માફ કરે પણ ભારતીય આયોજન એઈએ તેનું સફળ થયું નથી, અને તેનું કારણ એજ કે ગાંધી ચીખા રાહે તેઓ ગણ તરીકે પછા વાળને કોઈ બગાડતુ હોય તો મારા જ પધાદારીઓ-અર્થશાસ્ત્રીઓ વાતનું વતેસર કરી મૂકે છે. પ્રમિમનો હોય, પૂર્વનો હોય કે સામ્યવાદી દેશનો હોય-અર્થશાસ્ત્રી માત્ર સરખા. તેઓ પાર્શ્વિક બાબતને-નાણાકીય બાબતને પ્રાધાન્ય આપે છે જે એક મોંઢી જૂન છે, અને જહુ જ સકુચિત દષ્ટિકોણ લાગે છે. સાચા અર્થશાસ્ત્રીઓ-આદમ સમીધ અને આદેકે માર્શલ આ બાબતમાં જુદા પડે છે.

“આ નિવ્વ્યુતોએ સમાજના વવજને, કેનવશુને પવદાવરા પુરુષાર્થ કયો છે. અર્થવિકસિત અને અર્થ વિકસિત દેશોમાં પ્રગતિની વ્યાખ્યા મુઢી અને ઉત્પાદન એ એ સમ્બંધી થઈ ન રાહે. ખર્ ખીરાણુ ક્યવ વડે નહીં પણ માનવશકિતમાં કરતુ એઈએ. અર્થશાસ્ત્રીઓ માને છે કે કેનવશુ અને આર્થિક આયોજનને કોઈ સંબંધ નથી-પણ આ એક ભ્રમ છે કેનવશુથી જ આબાદીનો પાષો નાખી શકાય છે. પડિત નહેરુએ કેનવશુમાં આમુલ ફેરફાર કરવા હાકલ કરી હતી. અમિ-એશિયાના દેશોમાં પણ ત્યાંના નેતાઓએ એજ વાત વહેલી મૂખી હતી. પરંતુ ક્યાંય કેનવશુ વિવયક પ્રગતિ થઈ નથી. અને થઈ છે તે ખણ વિવિધ રીતે. કોલેજની ઉચ્ચ કેનવશુની માત્રા વધી છે. અથવા હાઈસ્કૂલ સુધીના અભ્યાસક્રમે પ્રગતિ નોંધાવી છે. પરંતુ પ્રાથમિક કેનવશુ વ્યાપક બની નથી અને જે કેનવશુ અપાય છે તે સીવાયાસુ-હુનિવાદી તો નહીં જ. સૌથી ઓછામાં ઓછુ ધ્યાન પ્રોદ શિક્ષણના પ્રત્ને અપાય છે. અર્થ વિકસિત દેશોમાં પ્રોદ શિક્ષણની અત્યંત ખૂબ છે. છતાં ભાગ્યે જ, પછાત ગણતા રાષ્ટ્રોમાં પ્રોદ શિક્ષણની દિમાયત હોવા છતાં, ગણતરીમાં લઈ શકાય તેવી પ્રગતિ આજદિન સુધી થઈ નથી. એશિયાના દેશોમાં આ પ્રજ જહુ મોટા છે. પ્રાથમિક કેનવશુ પામેલા પણ જતે દિવસે અશિક્ષિત બની જાય છે. વિકાસ અટકી પડે છે. શાળાઓ વધે અથવા સખ્યા વધે એના કરતાં અદ-કે મહત્ત્વ તો એ વાતનું છે કે શું શિખવાય છે, કેમ અને કોને શિખકારાય છે. શિક્ષિતમેકારોની સમસ્યા વારત્તમાં તો ખોડું શિક્ષણ પામેલાની સમસ્યા છે. જરૂર એ નથી કે તેઓ શરદેશોમાં જઈ સરકારી ક્ષેત્રોમાં ઈચ-ઈચ જગ્યા રાફી પાડે-તેમને ગામડામાં મોકલી બીજા અનંકાને લખતાં-વાંચતાં-સમજતા કરવાની છે.”

સ્વીડનના પ્રેફેસર ભલે જેમ જોલનું હોય

આગેકૃત્ય અટકી પડી છે તેમ કુદરતી ભાવ સપ દી તરફ તે જઈ રહ્યા છે સવાન એ છે કે હવે નો ખીજો કાઈ ખનનાયક ભોમાથી જીભો ન થાય ધડિની બાગતમા સગકારને થય મળે તો આવતે વોં મોખા માટે મેદાન મોકળુ થાય

હવાઈ તાકાત

હવાઈ તાકાતનો પ્રથ દરેક રાષ્ટ્રના સરક્ષણ માટે બહુ અગત્યનો છે પાકિસ્તાન સાથેના યુદ્ધમા ભારતનું 'નેટ' વિમાન અદેખાઈ આવે એવું ગૌરવ મેળવી ગયું, પાકિસ્તાન પામે ચડિયાતા વિમાનો હોવા છતા ખીનઆવકાતન કારણે તે તેનો ઉપયોગ કરી શક્યુ નહિ આજે પણ પાકિસ્તાન પામે અમેરિકાના એફ-૪ તથા ફ-૧૬ના 'માઈરેજ' હવાઈદળમા છે. ચીન પાસે ઠકેવાય છે કે ૪૦૦૦ વિમાનોનો કાફલો છે ૫૨૫ આ બધા અગત્યન હોવાનો સભવ નથી તેમા મોટા ભાગના રશિયન બનાવટના મીગ-૧૫, મીગ-૧૭, ઈન્ડીયન ૨૮ ભતના છે. છેલ્લે છેલ્લે મીગ ૧૯ ભતના વિમાનો રશિયા પાસેથી મેળવ્યા હતા ચીને તાજેતરમા એફ-૯ પ્રકારનું ફાઈટર વિમાન પોતાની મેળે વિકસાવ્યું હોવાનું જાણવા મળે છે તેની શક્તિ *mach-૨* ૨ ગણાય છે અને તેમા જેટ એજન છે જે ૮૨૦૦ કિલોગ્રામનો ધકકો આપી શકે છે

આ વિમાનનું વજન બારીસ હજાર પોંડ થાય છે. તેમા ૩૦ મિનિમિટરની તોપો છે, તેમા બોમ્બ તેમજ રૌંટ બને માટે જવા છે આ પ્રકારના હોદ્દાનો વિમાન પ્રતિ વર્ષે તે તૈયાર કરી શકે. માઈરેજ અને ફ્રેન્ટમ સાથે સરખાવી શકાય તેવું આ ચીની વિમાન એફ-૯ છે જે સપૂણ ચીની બનાવટનું છે આની સામે ભારત પાસે મીગ-૨૧ની મુધારેલી આર્થતિ છે જેનું નામ 21-M ૫૨૫ આને માટે આપણે રશિયા ઉપર હજુ ધણા આધાર રાખવો પડે છે એવરો વિમાનની ઉડ્યન લાયકાતનો પ્રથ તાજેતરમા જીતો થયા પછી, ફાઈટર અને બોમ્બર ભતના વિમાનોની સપૂણ ભારતીય આર્થતિ તૈયાર કરતા આપણા સશોધકો અને નિષ્ણાતોને

ઝેલો અમલ લાગશે તે અત્યારે કહી શકાતુ નથી ત્યા સુધી, પાકિસ્તાનની જેમ, આપાત કરીને પણ હવાઈ તાકાતને ફસાવવા રાખવાનો પ્રથ, તે રાષ્ટ્રને મળતી અમેરિકન મદદના મદદર્શિ મરુત્વનો બ થો છે

હિંદી મહામાગર

ઈરાનના શાહે તાજેતરમા તેમનું નૌકાદળ વધારવાની યોજના જાહેર કરી હતી તે વખતે તેમના મનમા ૧૯૭૧ ભારત-પાક નૌકાયુદ્ધમા જે પછકાટ પાકિસ્તાને પાધી તે રમતી ડોલી જોઈએ પર્શિયન અખાનમા ઈરાનન સાર્વભૌમત્વ છે જ, તે પાકિસ્તાનની મગદો સુધી લાવવા માટે છે પાકિસ્તાનને એક રીતે આ ગમતી વાત છે કેમકે હિંદી મહા સોગરમા ભારતીય નૌકાદળને બીડવવા માટે પાકિસ્તાન શ્રીલંકા તેમજ ઈન્ડોનેશિયાના ટેકાની પણ આશા રાખે છે એવે જોઈરાન પર્શિમનો છેડો સલાળી લેતુ દોષ તો પૂર્વમા જતે દિવસે ઈન્ડોનેશિયા મારફત થોડોક રાફ જારી શકાય વિચેટનામના યુદ્ધમાથી અપે રિકા નવરૂ પડતુ છે એવે તે પોતાની વધારાની દગિયાઈ તામત પાકિસ્તાન તેમજ ઈન્ડોનેશિયાને તેમના નૌકાદળની તાકાતમા વધારો કરવા આપતા ખચકાતે નહીં પાકિસ્તાન પોતે એક શક્તિશાળી નૌકાદળ બનવાના સ્વપ્નમા રાખે છે જેથી ઈરાન અને ઈન્ડોનેશિયા વચ્ચે તે મજબૂત સાકળ જની શકે શ્રી લંકાનો સાથ મેળવવા માટે પણ તેના પ્રયત્નો ચાલુ છે 'નાટો'ની મદદ લઈને પાકિસ્તાન યુદ્ધજ્વાળાને મેળવવા માગે છે 'નાટો'મા પાકિસ્તાનના ધણા શુભેચ્છકો છે જે આ મતવ્યોને ટેકો આપે અને ભાગતને ફરતો ભરડો લેવા માટે ઈરાન-પાકિસ્તાન-ઈન્ડોનેશિયા ધરીને ઉત્તેજન આપે પરંતુ આતુ કાઈ બને તે સોવિયેટ રશિયાને ગમે નહીં કેમકે આ વિસ્તારમા સોવિયેટ ભાગવગ પણ થોડી ધણી છે અણુશસ્ત્રો વાપરી શકે તેની અમેરિકાની સળમગીતોને આ પાણીમા દાખન થવાની છૂટ મળે તો રશિયાના ભૂમિ-મિસાઈલો સાથે કયારેક આથકી પડે ભારત માટે હવે સળમરીનો-ફીગેટોનો કાફલો પૂરતા પ્રમાણમા હોવો જરૂરી છે કેમકે

આગેકૃત્ર અટકી પડી છે. તેમ કુદરતી લાવ સપ દી તરફ તે જઈ રહ્યા છે. સવાલ એ છે કે હવે ને ખીજે કાઈ ખયનાયક ભોંમાંથી જિભો ન થાય. ધડિની ખામતમા સરકારને થય મળે તો આવતે વર્ષે મોખા માટે મેદાન મોકલું થાય.

હવાઈ તાકાત

હવાઈ તાકાતનો પ્રથમ દરેક રાષ્ટ્રના સંરક્ષણ માટે બહુ અગત્યનો છે. પાકિસ્તાન સાથેના યુદ્ધમા ભારતનું 'નેટ' વિમાન અદેખાઈ આવે એવું ગૌરવ મેળવી ગયું. પાકિસ્તાન પામે અકિયાતાં વિમાનો હોવા છતાં ખીનઆવકતને કારણે તે તેનો ઉપયોગ કરી શક્યું નહિ. આજે પણ પાકિસ્તાન પામે અમેરિકાના એફ-૪ તથા ફા-સના 'માઈર' હવાઈજનમાં છે. ચીન પાસે કહેવાય છે કે ૪૦૦૦ વિમાનોનો કાફલો છે. પરંતુ આ બધાં અદ્યતન હોવાનો સભવ નથી. તેમાં મોટા ભાગના રશિયન બનાવટના મીગ-૧૫, મીગ-૧૭, ઈલુશીન ૨૮ જતના છે. છેલ્લે છેલ્લે મીગ ૧૯ જતના વિમાનો રશિયા પાસેથી મેળવ્યા હતા. ચીન તાજેતરમાં એફ-૯ પ્રકારનું ક્ષાઈટર વિમાન પોતાની મેળે વિકસાવ્યું હોવાનું જાણવા મળે છે. તેની ચક્રિત mach-૨.૨ ગણાય છે અને તેમાં જેટ એજન છે જે ૮૨૦૦ હિલોગ્રામનો ધક્કો આપી શકે છે.

આ વિમાનનું વજન બારીસ હજાર પોંડ થાય છે. તેમાં ૩૦ મિલિમિટરની તોપો છે; તેમાં બોમ્બ તેમજ રોકેટ બંને માટે જગ્યા છે. આ પ્રકારના હેલ્મો વિમાન પ્રતિ વર્ષે તે તૈયાર કરી શકે. માઈર અને ફાઈટ સાર્થે સરખાવી શકાય તેવું આ ચીની વિમાન એફ-૯ છે જે સપૂણ ચીની બનાવટનું છે. આની સામે ભારત પાસે મીગ-૨૧ની મુધારેલી આર્જિત છે જેનું નામ 21-M. પરંતુ આને માટે આપણે રશિયા ઉપર હજુ ઘણા આધાર રાખવા પડે છે. એવરો વિમાનની ઉડ્ડન લાયકાતનો ૨૫ તાજેતરમાં જિભો થયા પછી, ક્ષાઈટર અને બોમ્બર જતના વિમાનોની સપૂણ ભારતીય આર્જિત તૈયાર કરતા આપણા સંશોધકો અને નિષ્ણાતોને

કેટલો સમય લાગશે તે અત્યારે કહી શકાતું નથી. ત્યાં યુધી, પાકિસ્તાનની જેમ, આપાત કરીને પણ હવાઈ તાકાતને ફક્ત રાખવાનો પ્રયત્ન, તે રાષ્ટ્રને મળતી અમેરિકન મદદના સંદર્ભમાં મરુતનો બન્યો છે.

હિંદી મહાસાગર

ઈરાનના થાઉ તાજેતરમાં તેમનું નૌકાદળ વધારવાની યોજના અંદર કરી હતી. તે વખતે તેમના મનમાં ૧૯૭૧ ભારત-પાક નૌકાયુદ્ધમાં જે ૫૭૭૫૮ પાકિસ્તાને ખાધી તે રમતી હોવી નેઈએ. પર્સિયન અખાનમાં ઈરાનનું સાર્વભૌમત્વ છે જ, તે પાકિસ્તાનની સરહદો યુધી લાવવા માગે છે. પાકિસ્તાનને એક રીતે આ રમતી વાત છે કેમકે હિંદી મહા-સાગરમાં ભારતીય નૌકાદળને બીકવવા માટે પાકિસ્તાન શીલકા તેજર ઈ-ડોનેશિયાના ટેકાની પણ આશા રાખે છે. એટલે જો ઈરાન પર્સિયન હેડો સલાબી લેવું હોય તો પૂર્વમાં જતે દિવસે ઈ-ડોનેશિયા મારફત થોડોક શેક જાંદી શકાય. વિથેટનામના યુદ્ધમાંથી અમેરિકા નવરૂ પડ્યું છે એટલે તે પોતાની વધારાની દરિયાઈ તાકાત પાકિસ્તાન તેમજ ઈ-ડોનેશિયાને તેમના નૌકાદળની તાકાતમા વધારો કરવા આપતા અચકાતે નહીં. પાકિસ્તાન પોતે એક શક્તિશાળી નૌકાદળ બનવાના સ્વપ્નમા રાખે છે જેથી ઈરાન અને ઈ-ડોનેશિયા વચ્ચે તે મજબૂત સાંકળ જની શકે. શી લકાનો સાથ મેળવવા માટે પણ તેના પ્રયત્નો ચાલુ છે. 'નાટો'ની મદદ લઈને પાકિસ્તાન યુદ્ધજ્વાળાને મેળવવા માગે છે. 'નાટો'માં પાકિસ્તાનના ઘણા શુભેચ્છકો છે જે આ મત્તવ્યોને ટકા આપે અને ભાગતને ફરતો ભરડો લેવા માટે ઈરાન-પાકિસ્તાન-ઈ-ડોનેશિયા ધરીને ઉત્તેજન આપે. પરંતુ આનું કાંઈ બને તે સોવિયેટ રશિયાને મળે નહીં. કેમકે આ વિસ્તારમાં સોવિયેટ સાગવગ પણ થોડી ઘણી છે. અગ્રુથસ્તો વાપરી શકે તેની અમેરિકાની સળખરોએને આ પાણીમાં દાખલ થવાની છૂટ મળે તો રશિયાના ભૂમિ-મિસાઈલો સાથે ક્યારેક આથકી પડે. ભારત માટે હવે સળખરોના-ફીગેટોનો કાફલો પૂરતા પ્રમાણમાં હોવો જરૂરી છે. કેમકે

આપણા ઉપાસનામાં આ કહ્યું છે કે: નમ
મમમય ચ મયોમમય ચ । 'સુખકરને દુઃખ નમસ્કાર
કરું છું, કલ્યાણકરને દુઃખ નમસ્કાર કરું છું. પરંતુ
આપણે સુખકરને જ નમસ્કાર કરીએ છીએ, કલ્યાણ
કરને સદાસર્વદા નમસ્કાર નથી કરતા કલ્યાણકર
કેવળ સુખકર નથી, તે દુઃખકર પણ છે આપણે
સુખને જ ઇષ્ટગી બક્ષિસ સમજીએ છીએ અને
દુઃખને કોઈ દૃષ્ટિએ આપેના તાસ સમજીએ છીએ

આથી જ આપણે દુઃખથી કરનારા, વેદના
બીરુ બનીને પોતાની જાતને દુઃખથી બચાવવા માટે
જાતજાતના આવરણો ઊભા કરીએ છીએ અને તેના
થી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ આના પરિણામે
સત્યના પૂર્ણ સ્પર્શથી આપણે વચિત થઈએ છીએ

ધનવાન અને વિભાગી માણસ સદાગી
કર્મપ્રવૃત્તિથી પોતાને બચાવીને કેવળ એકાગ્રતામાં
ધેગથેલો રહે છે. આથી શુ ધાય છે? આથી તે
પાતાની જાતને પાગરી કરી નાખે છે હાથ-પગ ઉપર
એના અધિકાર નથી રહેતો જે સમસ્ત શકિતને
લાઈને એણે પૃથ્વી પર જન્મ નીધો હતો, તે બધી
શકિત કર્મપ્રવૃત્તિના અભાવે પૂરી વિકાસ પામી
શકતી નથી, તે કરગાઈ જાય છે, કુલિત થઈ જાય
છે, બગડી જાય છે એ માણસ પોતે ઊભા કરેના
આવરણની વચ્ચે એક કૃત્રિમ જગતમાં વસે છે એ
કૃત્રિમ જગત પોતાની પ્રતિત્તે કદી પણ તેને જોઈતા
પૂરતો સ્વાભાવિક ખેડારક, યથાયોગ્ય પોષણ આપી
શકતું નથી એથી આની રિઘ્મિતમાં આપણે સ્વ
ભાવ (આપણી પ્રકૃતિ) કૃત્રિમપણે બનાવેલી એક
કર્મપ્રવૃત્તિ જેવા બનાવે જાય છે અને પૂર્ણતાનો લાભ
પામી શકતો નથી

આપણે દુઃખના આધારોથી કરી કરીને
આપણા મનને તેનાથી બચાવવા પ્રયત્ન કરતા રહી
એ, એમાં જગતની અદર આપણે અસપૂર્ણ ભાવથી

રહેનારા બની જઈએ છીએ, એથી આપણામાં એક
જાતની ન્યૂનાતાની જ સત્યવાઈ ગઈ છે અને એ
રીતે રહેવાથી કદી પણ આપણી સર્વતામુખી સ્વા
સ્થિતિ અને શકિતનો વિકાસ થઈ શકતો નથી પૃથ્વી
પર આવીને જે વ્યક્તિએ દુઃખ મેળવ્યું નથી તેણે
ઈશ્વર પાસેથી પોતાનું સપૂર્ણ પ્રાપ્તિ મેળવ્યું
નથી, ઈશ્વર પાસેથી મળનારી ભેટને તે સપૂર્ણપણે
મેળવી શક્યો નથી અને સસારમાંના માટે એનું
ભાણ અધૂરું રહી ગયું છે

એના સ્વભાવ કેવળ સુખથી જ ટેવાયેનો
બની ગયો હોય છે, તે અતિ ઉત્તેજનાવાળો અસહન
શીલ થઈ જાય છે તે સહજમાં પિગ્નઈ જાય ॥
તેના આત્મીય સ્વજનો, બધું-બાધેલા તેનાથી વેગળા
ચાલે છે તે નાની વાતને મોટું સ્વરૂપ આપીને વાધો
પાડી ભેડે છે આથી કોઈ પણ કાર્ય વખતે ભોમ
એમ જ કહેવા લાગે છે કે આમાં એનું કામ નથી,
એની જરૂર નથી તેના વિષે લોકોની વાતચીત,
વ્યવહાર, વર્તન કઈ પણ સ્વભાવિક રીતે નથી
થતું તે બધા બાળતો સમતાથી સાલગી શકતો નથી,
અથવા જ્યાં બાળતો જેવી હોય તેની સાલગી શકતો
નથી આથી તેને મારે જે બાધક, સમજક જરૂરી
અથવા ઉપયોગી હોય છે તે એ બરાબર પામી શકતો
નથી આથી તેનું મગ્ન (ખરેખર હિત) થઈ જ
શકતું નથી જે વ્યક્તિ મિત્રો અને બાધકો પાસેથી
કદી પણ આધારને ઇચ્છતી નથી, આધાર મેળવતી
નથી, પણ કેવળ એમનો પ્રેમ અને પ્રશાસન ઇચ્છે
છે, મેળવે છે, તે બધું-બધું આસ્વાદથી વચિત રહે
છે મિત્રો-બધુએ તેના પ્રત્યે પૂર્ણસ્પર્શ મેત્રોના
વાળા મિત્ર કે બધું થઈ શકતો નથી

સસારમાં આ જે આપણે દુઃખ પામીએ
છીએ તે જેટલું પૂરેપૂરી રીતે ન્યાયસંગત હોય
એટલું જ પામીએ છીએ એનું નથી જેને આપણે

આપણા ઉપાસનામંત્રમાં કહ્યું છે કે: નમઃ રામગાય ત્ર મયેભાગ્ય ત્રા. 'સુખકરને દુઃ નમસ્કાર કરું છું, કલ્યાણકરને દુઃ નમસ્કાર કરું છું'. પરંતુ આપણે સુખકરને જ નમસ્કાર કરીએ છીએ, કલ્યાણ કરને સદાસર્વદા નમસ્કાર નથી કરતા. કલ્યાણકર કેટલો સુખકર નથી, તે દુઃખકર ખરું છે. આપણે સુખને જ ઇષ્ટરની બ્રહ્મિસ સમજીએ છીએ અને દુઃખને ડાઈ દુદે'વે આપણે ત્યાસ સમજીએ છીએ.

આથી જ આપણે દુઃખથી રૂઝતાં રૂઝતાં વેદતાં બીરુ બનીને પેતાની ભત્તને દુઃખથી બચાવવા માટે ભત્તભત્તનાં આવરણો છાંં કરીએ છીએ અને તેનાથી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ. આના પરિણામે સત્યતા પૂર્ણ સ્પર્શથી આપણે વચિત થઈએ છીએ.

ધનવાન અને વિભારી માણસ સધળા કર્મપ્રશસ્તિ પોતાને બચાવવાને કેળવે એકાગ્રાગ્રમાં ધેરોધેરો રહે છે. આથી જુ' કાચ છે? આથી તે પોતાની ભત્તને પાંચરી કરી નાખે છે. હાથ-પગ ઉપર એનો અધિકાર નથી રહેતો. જે સમસ્ત શક્તિને ધાઈને એણે પૂરી થઈ જાય તો, તે બધી શક્તિ કર્મપ્રશસ્તિના અભાવે પૂરી વિકાસ પામી શકતી નથી, તે કદાચ નય છે, કુદિત થઈ નય છે, પડ્યો નય છે. એ માટેસ પોતે ક્ષમા કરેલા આવરણની વચ્ચે એક કૃત્રિમ જગતમાં વસે છે. એ કૃત્રિમ જગત પોતાની પ્રકૃતિને કદી પણ તેને બેઠેતો પૂરતો સ્વાભાવિક બોરાક, વધાવેજ પેશણ આપી શકતું નથી. એથી આની રિશ્તિતા આપણે સ્વભાવ (આપણી પ્રકૃતિ) કૃત્રિમપણે બનાવેલી એક કદાપતી બેવે બનાવે નય છે અને પૂર્ણતાના લાભ પામી શકતો નથી.

આપણે દુઃખના આધારોથી કરી કરીને આપણા મનને તેનાથી બચાવવા પ્રયત્ન કરતા રહીએ, એમાં જગતની આદર આપણે અસંપૂર્ણ ભાવથી

રહેનારા બની જઈએ છીએ, એથી આપણામાં એક ભત્તની અન્યાયીતા જ સચવાઈ રહે છે. અને એ રીતે રહેવાથી કદી પણ આપણી સર્વતામુખી સ્વાસ્થ્યરક્ષા અને શક્તિના વિકાસ થઈ શકતો નથી. ખૂબી પર આવીને જે વ્યક્તિએ દુઃખ મેળવ્યું નથી તેણે ઈશ્વર પાસેથી પોતાનું સંપૂર્ણ પ્રાપ્ત્ય મેળવ્યું નથી; ઈશ્વર પાસેથી મળનારી બેઠને તે સંપૂર્ણપણે મેળવી શક્યો નથી અને સંસારમાત્રાને માટે એનું ભાગું અધૂરું રહી ગયું છે.

જેનો સ્વભાવ કેળવે સુખથી જ ટેવાયેલો બની ગયો હોય છે, તે અતિ ઉત્તેજનાવાળો અસહન શક્તિ ધરાવે નય છે. તે સહનમાં ખિન્નઈ નય છે. તેના આત્મીય સ્વભાવે, બધું-બધુંથી તેનાથી વેળા ચાલે છે. તે નાની વાતને મોટું સ્વરૂપ આપીને લાંબો પાડી શકે છે. આથી કોઈ પણ કાર્ય વખતે સોઝા એમ જ કહેવા લાગે છે કે આમાં એનું કામ નથી, એની જરૂર નથી. તેના વિષે સોઝાની વાતચીત, વ્યવહાર, વર્તન કઈ પણ સ્વાભાવિક રીતે નથી થતું. તે બધા બાળતો સમતાથી સાંભળી શકતો નથી, અથવા જ્યાં બાળતો જેવી હોય તેની સાંભળી શકતો નથી. આથી તેને માટે જે બચાવું, સમજાવું જરૂરી અથવા ઉપયોગી હોય છે તે એ બરાબર પામી શકતો નથી. આથી તેનું મન (પરેમકું) ઢિલં થઈ જ શકતું નથી. જે વ્યક્તિ મિત્રો અને બાંધવો સાથેથી કદી પણ આધારને ઈશ્વરની નથી, આધાર મેળવતી પથી, ખરું કેળવે એમનો શ્રેય અને પ્રશાસન ઈશ્વર છે, મેળવે છે, તે બધુત્વના આસ્વાદથી વચિત રહે છે. મિત્રો-બધુઓ તેના પ્રત્યે પૂર્ણરૂપથી મૌનભાવ-પાળા મિત્ર કે બધું થઈ શકતા નથી.

સંસારમાં આ જે આપણે દુઃખ પામીએ છીએ તે જેટલું પૂરેપૂરી રીતે નિવસનત હોય એટલું જ પામીએ છીએ એવું નથી. જેને આપણે

છે. અને એ મલિનતાઓને તેઓ લોકોના કરથી નેટવા પ્રમાણમાં તેમની નજર આગળ લાવવા નથી ઈચ્છતા, તેટલા જ તેઓ વધુ ને વધુ દૂષિત થતા જાય છે અને પોતાની સ્વસ્થતાને બગાડે છે. દુનિયાની નિદા, અવિચાર, દુઃખ અને કષ્ટને જેઓ દટતા પૂર્વક નિઃસંકોચપણે મહત્વ કરે છે, તેઓ કેવળ બલિષ્ઠ-સામર્થ્યવત જ નથી થતા, નિર્મળ પણ થાય છે આદરણ્ય રહિત-શુદ્ધ-બહેર જીવન પર જગતના સંપૂર્ણ આધાત-પ્રત્યાધાતો લાગવાથી એના

કલુષનો-અશુદ્ધિઓનો-નિર્મળતાનો ક્ષય થાય છે અને તે શુદ્ધ-સમર્થ થાય છે.

આથી જ આપણે સમગ્ર મન અને પ્રાણની સાથે (ઈચ્છા અને બળની સાથે) અનાવૃત-ખુલ્લા થઈને આગળ આવીએ અને જે સુખકર છે તેને પ્રણામ કરીએ તેમ જ જે દુઃખકર છે તેને પણ પ્રણામ કરીએ. (સ્વીકારીએ). તેથી જ આપણે સ્વાસ્થ્યનામ કરીશું, શક્તિવાન કરીશું અને જો શિવ (કલ્યાણકર) છે, શિવતર (ઉચ્ચતર કલ્યાણકર) છે, તેને આપણા પ્રણામ પહોંચાશે.

૩૯

કાસની કોને ખબર છે ?

સાંજ પડવા આવી છે. પક્ષીઓ પોતપોતાના માળા તરફ પાછા ફરે છે. સૂર્યનારાયણ ક્ષિતિજને અડુ અડુ થઈ રહ્યા છે. આવે સમયે એક ભમરો કમળમાં બેઠોબેઠો મને ચૂસે છે. મરડામાં તે એટલો જરા મુગ્ધ થઈ ગયો છે કે કમળ બિડાવાનો સમય થઈ ગયો છે તે પણ તેના ધ્યાનમાં આવતું નથી. જિજીવિષા અદરથી ઠંડે છે 'હવે બસ, વધારે રમ પીવાનો લોખ છોડી દે અને બીડી ભ, નહિ તો કમળ બિડાઈ જશે અને તું તેમાં પુરાઈ જઈશ.' બીજી તરફથી ભોમ-તૂષ્ટા બેબે છે કે 'હજી જરા વધારે, હજી જરા વધારે રસ પી લે; કાનની કોને ખબર છે ?'

સૂર્યનારાયણ ક્ષિતિજમાં છુપાઈ જાય છે અને કમળ ફટાકે દઈને બિડાઈ જાય છે. લોખી ભમરો કમળમાં પુરાઈ જાય છે.

ભમરા પામે ગમે તેવા કલ્પ લોકોને પણ કારી નાખે એવી સૂઝ છે, પણ તે કમળમાં એટલો મુગ્ધ બની ગયો છે કે તેની કમળ પાખડી કાતરવાનું તેને સૂઝતું જ નથી તે તો પોતાને સમજાવે છે અને આધાસન મેળવે છે

'હમણા રાત્રી વીતી જશે અને સવાર પડતા કઈ વાર નહિ લાગે. સૂર્યનારાયણનો ઉદય થતા કમળ પાણી ખીલશે. અને હું બહાર બીડી જઈશ.'

પણ હાય ! એક હાથી ત્યાં આવી ચડ્યો અને અને તે જ કમળને સૂઝથી ઉપાડી મોઢામાં મૂકી દીધું. ભમરો પણ કમળની સાથે હાથીના પેટમાં પહોંચી ગયો.

—'પરિમાજક'

છે. અને એ મહિનનાઓને તેઓ લોકોના કસ્ટી જેટલા પ્રમાણમાં તેમની નજર આગળ લાવવા નથી ઈચ્છતા, તેટલા જ તેઓ વધુ ને વધુ દૂષિત થતા જાય છે અને પોતાની સ્વસ્થતાને ભગાડે છે. દુનિયાની નિંદા, અવિશ્વાસ, દુઃખ અને કષ્ટને તેઓ દંદતા પૂર્વક નિઃસંકોચપણે મદદથી કરે છે, તેઓ ફળ બલિષ્ઠ-સામર્થ્યવત જ નથી શતા, નિર્ભય પણ થાય છે આપણે રહિત-શુદ્ધ-ભરે જીવન પર જગતના સંપૂર્ણ આધાર-પ્રત્યાધારો લાગવાથી એના

કષ્ટપનો-અશુદ્ધિઓનો-નિર્ભયતાનો દાય થાય છે અને તે શુદ્ધ-સમર્થ થાય છે.

આથી જ આપણે સમસ્ત મન અને પ્રાણનો સાથે (ઈચ્છા અને બળનો સાથે) અનાવૃત-પુરતા થઈને આગળ આવીએ અને જે સુખકર છે તેને પ્રણામ કરીએ તેમ જ જે દુઃખકર છે તેને પણ પ્રણામ કરીએ. (સ્વીકારીએ). તેથી જ આપણે સ્વાસ્થ્યનામ કરીશું, શક્તિનામ કરીશું અને જે શિવ (કલ્યાણકર) છે, શિવતર (ઉચ્ચતર કલ્યાણકર) છે, તેને આપણા પ્રણામ પહોંચાશે.

ૐ

કાકડની કોને ખબર છે ?

સાંજ પડવા આવી છે. ખજીઆ પોતપોતાના માળા તરફ પાછા ફરે છે. સૂર્યનારાયણ સિતિજને અડુ અડુ થઈ રહ્યા છે. આવે સમયે એક ભમંગ કમળામા એકાએક મને ચૂસે છે. મારે હમા તે એટલો જરો મુશ્કેલ થઈ ગયો છે કે કમળ બિડાવાનો સમય થઈ ગયો છે તે પણ તેના ખાનખા આવતું નથી નિજીવિયા અદરથી કહે છે 'ઠવે બસ, વધારે રમ પીવાનો લોખ છોડી દે અને જોડી જા, નહિ તો કમળ બિડાઈ જશે અને તું તેમા પુરાઈ જઈશ' ખીજી તરફથી ભોજ-નૃમ્યા એમે છે કે 'હજી જરા વધારે, હજી જરા વધારે રસ પી લે; કાકડની કોને ખબર છે ?'

સૂર્યનારાયણ સિતિજના છુપાઈ જાય છે અને કમળ ફટકા ફટકા બિડાઈ જાય છે. લોખી ભમરો કમળમા પુરાઈ જાય છે.

ભમરા પામે ગમે તેવા કાકડ લાકડાને પણ ફારી નાખે એરી રૂઢ છે, પણ તે કમળમા એટલો મુશ્કેલ બની ગયો ■ કે તેની કામળ પાખડી કાતરવાનું તેને શ્રદ્ધા જ નથી તે તો પોતાને સમજાવે છે અને આધાસન મેળવે છે

'હમણા રાત્રિ વીતી જશે અને સવાર થકતા કઈ વાર નહિ લાગે. સૂર્યનારાયણનો ઉદય થતા કમળ પાછું ખીલશે. અને હું જહાર જોડી લઈશ.'

પણ હાય ! એક હાથી ત્યા આવી ગયો અને અને તે જ કમળને ચૂદથી ઉપાડી ગોદામા મુકા દીધું. ભમરો પણ કમળની સાથે હાથીના પેટમા પહોંચી ગયો.

— 'પરિનાલક'

ભારતવર્ષમાં, પ્રથમ કણુ તેમ, વિચારમાં સમન્વયને સ્થાન મળ્યું જ છે એટલે પ્રથમ છે આચરણની સમન્વયનો. આવે સમન્વય તો જ શક્ય બને બે આપણે જીવનના સામાજિક, રાજનૈતિક, ધાર્મિક એવા વિભાજો ન કરીએ પણ જીવનને એક અને અખંડ માનીએ. દેહરાનું અને દુકાનનું જીવન જુદું નથી, પણ જે ભાવના દેહરામાં જરવાનથી છામે બેસીને લાગીએ છીએ તે ભાવનાને મૂર્ત રૂપ આપવાનું સ્વયં દુકાન છે—એ એમ માનતા ધર્મએ તો વિચારપ્રત સમન્વય આચારમાં આવે, પણ બે એમ માનીએ કે ધર્મકરણી તો દેહરામાં થાય અને દુકાનમાં તો ખુબુ એમ જ યાદે, તો જીવનમાં કદી પણ ધર્મ આવે નહિ, અને વિચાર પ્રમાણે આચાર કદી થાય નહિ.

મધીજીએ જીવનજાર એક જ કામ કહ્યું છે અને તે વિચારાનુસાર આચાર ધરાવતું, જીવનમાં અને તે પણ અખંડ જીવનમાં સંધર્ષ નહિ પણ સમન્વયને સ્થાન છે, એ એમના વિચારોનો સાર છે. અર્થાત રાજનૈતિક જીવનમાં પંચશીલની ભાવના રહિયા જે સંધર્ષમાં માને છે ત્યાંથી જીકી નથી, પણ ભારતમાંથી જીકી છે, તેનું રહસ્ય શીધીએ તો જાણીએ કે વિચારમાં સંધર્ષ નહિ, પણ સમન્વયને જ સ્થાન હોયું

૬

મોટાનું દુઃખ

એક દિવસ સરજ મહારાજે પોતાની નિંદા થતી સાંભળી. એ સાથે એમણે નિશ્ચય કર્યો કે, હું સોને ખુશ કરીશ. હું સોનો વહાલો બનીશ. એક જગ્ય પણ મારી નિંદા સા માટે કરે ! પછી શું કરવાથી સોને ખુશ કરી શકાય તેનો એમણે વિચાર કરવા માંડ્યો. અને તેમાં એવા કુખી ગયા કે હવે જે કામ કરતાં તેમાં તેમની જાણે થવા માંડી.

એ જોઈ વિધિએ પૂછ્યું : 'કમ રે, આ શું માંડ્યું છે ?'

સરજે રહ્યું : 'બધાને રાજ રાખવાનો રસ્તો શોધું છું. મારે સર્વપ્રિય થવું છે.'

'એક ! એમ વાત છે !' વિધિએ એ તરફ આગળી ચીંધતાં કહ્યું : 'તો પછી આ વિરાટ સુધર્મકંઠમાં શું કામ રહ્યા છે ? બેયાર આલસુકાલસુને લઈને રહોને—એ તમારાં વખાણ કરશે, તમે એમનાં કરને અને એમ સર્વપ્રિય બની હરખાવો.'

સરજને આ સાંભળી આધાન લાગ્યો : 'આલસુકાલસુ !'

'આલસુકાલસુ જ તો !' સામે પડ્યો પડતાં વિધિએ કહ્યું : 'માઝી સુધર્મકંઠમાં સુધર્મ બનીને રહેવું હોય તો, કોઈ તાપનો બળ્યો, કોઈ તેજને બળ્યો, નિંદા કરશે જ કરશે ! મોટાથી સર્વપ્રિય નહિ થવાય. મોટાનું એ જ દુઃખ છે !'

જોઈએ, એવી ભાવનાનો પ્રચાર ભારતવર્ષનાં સર્વસંતો કર્યો જ હતો. માંધીજીએ એ વિચારને સર્વજનસાધારણ, સર્વજીવનસાધારણ કરવા જિંદગીભર પ્રયત્ન કર્યો. પરિણામે ભારતવર્ષે જન્મતને આને અખંડ જીવનમાં સમન્વયની સાધનાનાં બીજ રૂપે પંચશીલનો સંદેશ આપ્યો છે, અને આપણે જોઈએ છીએ કે સંધર્ષમાં ચાનનાર રહિયા પણ એ સમન્વયની શકિતનો સ્વીકાર કરવા તૈયાર થયું છે. આ રીતે જન્મતમાં સંધર્ષનું સ્થાન સમન્વયે લીધું છે એ કોઈ અચાનક થા અકસ્માત નથી, પણ ભારતવર્ષની યુગયુગની સાધનાનું ફળ છે. વિશીષ્ટતા એ છે કે ક્ષેત્ર-વિસ્તાર થયો છે, જે સમન્વય સાધુસંત—મહાત્મા—ભિક્ષુનાં જીવનમાં મર્ષાહિત હતો તે હવે જીવનના સર્વ ક્ષેત્રે વિસ્તરી રહ્યો છે. આ પરિસ્થિતિમાં આપણું એ કર્તવ્ય છે કે એવું કણુ જ ન કરીએ—માયાને નામે, પ્રાંતને, નામે કે બીજા એવા કોઈ પણ નામે નેથી આ સમન્વયની ભાવના જે વિસ્તરી રહી છે અને જે ભાવનાનો ઉદ્ગમ ભારત વર્ષમાંથી થયો છે, તેના સામે આગળી ઉઠાવી એમ કોઈ કહે કે દુનિયાને ઉપરેસ આપવા તો નીકળ્યા છો પણ ધર તો સંભળો. ભારતવર્ષનાં ગૌરવને સંભળવું એ આપણું કર્તવ્ય બની રહે છે.

ભાગતવર્ષમાં, પ્રથમ કણુ તેમ, વિચારમાં સમન્વયને સ્થાન મળ્યું જ છે એટલે પ્રથમ છે આચરણની સમન્વયનો. આવે સમન્વય તો જ સકલ બને ને આપણે જીવનના સામાજિક, રાજનૈતિક, ધાર્મિક એવા વિભાગો ન કરીએ પણ જીવનને એક અને અખંડ માનીએ. દેહરાતું અને દુકાનનું જીવન જુદું નથી, પણ જે ભારના દેહરામાં ભરવાનની શામે ખેસીને બાળીએ છીએ તે ભાવનાને મૂલ્ય રૂપ આપવાનું સ્થળ દુકાન છે—જો એમ માનતા થઈએ તો વિચારત સમન્વય આચારમાં આવે, પણ જો એમ માનીએ કે ધર્મકેરણી તો દેહરામાં યાવ અને દુકાનમાં તો બધું એમ જ ચાલે, તો જીવનમાં કદી પણ ધર્મ આવે નહિ, અને વિચાર પ્રમાણે આચાર કદી ચાલ નહિ.

મધીજીએ જીવનભર એક જ કાચ કણુ છે અને તે વિચારાનુસાર આચાર ધરાવતું. જીવનમાં અને તે પણ અખંડ જીવનમાં સંધર્મ નહિ પણ સમન્વયને સ્થાન છે, એ એમના વિચારોનો સાર છે. અર્થાત રાજનૈતિક જીવનમાં પંચશીલની ભાવના રહિયા ને સંધર્મમાં માને છે ત્યાંથી જીતી નથી, પણ ભારતમાંથી જીતી છે, તેનું રહસ્ય શોધીએ તો જાણ્યો કે વિચારમાં સંધર્મ નહિ, પણ સમન્વયને જ સ્થાન હોતું

જોઈએ, એવી ભાવનાનો પ્રચાર ભારતવર્ષની સર્વસંતો કપે જ હતા. મધીજીએ એ વિચારને સર્વજનસાધારણ, સર્વજીવનસાધારણ કરવા જિંદગીભર પ્રયત્ન કર્યો. પરિણામે ભારતવર્ષે જન્મતે આને અખંડ જીવનમાં સમન્વયની સાધનાનાં બીજ રૂપે પંચશીલનો સંકેત આવે છે, અને આપણે જોઈએ છીએ કે સંધર્મમાં માનનાર રહિયા પણ એ સમન્વયની શકિતનો સ્વીકાર કરવા તૈયાર થયું છે. આ રીતે જન્મતમાં સંધર્મનું સ્થાન સમન્વયે લીધું છે એ કાંઈ અચાનક યા અકસ્માત નથી, પણ ભારતવર્ષની યુગયુગની સાધનાનું ફળ છે. વિશેષતા એ છે કે હોત-વિસ્તાર થયો છે, ને સમન્વય સાધુષાત-ચક્રાચા-જિજ્ઞાસુનાં જીવનમાં પ્રસારિત હતા તે હવે જીવનના સર્વ ક્ષેત્રે વિસ્તરી રહ્યો છે. આ પરિસ્થિતિમાં આપણું એ કર્તવ્ય છે કે એવું કંઈ જ ન કરીએ—માપને નામે, પ્રાંતને, નામે કે બીજા એવા કાંઈ પણ નામે નેથી આ સમન્વયની ભાવના ને વિસ્તરી રહી છે અને ને ભાવનાનો ઉદ્ભવ ભારત વર્ષમધી થયો છે, તેના સામે આરણી ઉઠાવી એમ કાંઈ કહે કે દુનિયાને ઉપદેશ આપવા તો નીકળ્યા છો પણ ધર તો સંઘર્ષભર્યા ભારતવર્ષના ગૌરવને સંભાળતું એ આપણું કર્તવ્ય બની રહે છે.

૧૪

મેઘાનું દુઃખ

એક દિવસ સરજ મકારાને પોતાની નિંદા થતી સાંભળી. એ સાથે એમણે નિર્ણય કર્યો કે, હું સૌને ખુશ કરીશ. હું સૌનો વહાલો બનીશ. એક જથ્થો પણ મારી નિંદા સા માટે કરે ? પછી શું કરવાથી સૌને ખુશ કરી શકાય તેનો એમણે વિચાર કરવા માંડ્યો. અને તેમાં એવા કુખી ગયા કે હવે ને કામ કરતાં તેમાં તેમની બુદ્ધિ થવા માંડી.

એ જોઈ વિધિએ પૂછ્યું : 'કેમ રે, આ શું માંડ્યું છે ?'

સરજે રહ્યું : 'ખબતે રાજ રાખવાનો રસ્તો શોધું છું.' મારે સર્વપ્રિય થવું છે.'

'એક ! એમ વાત !' વિધિએ એ તરફ આગળી ચીંધતાં કહ્યું : 'તો પછી આ વિરહ સુધર્મડગમાં શું કામ રહ્યા છે ? જેવાર આલ્પશક્તિને લઈને રહોને—એ લગભગ વખાણ કરશે, તમે એમનાં કરને અને એસ સર્વપ્રિય બની કરખાજો.'

સરજને આ સાંભળી આઘાત લાગ્યો : 'આલ્પશક્તિ !'

'આલ્પશક્તિ જ તો !' સાચો પડ્યો પડતાં વિધિએ કહ્યું : 'નાહી સુધર્મડગમાં સુધર્મ બનીને રહેતું હોય તો, કાંઈ તાપનો બળે, કાંઈ તેજને બળે, નિંદા કરશે જ કરશે ! મેઘાણી સર્વપ્રિય નહિ થવાય. મેઘાનું એ જ દુઃખ છે !'

—ટાંગોર

પરિશ્વરની પેલે પાર

હમણાં વિમળાબેન જ્યાં ત્યારે એક સરસ વાત એમણે કરી. 'મેં એમને પૂછ્યું, 'તમને તો માધીજીએ ધરેણાં છોડાવ્યા હશે, નહિ ?'

'ના, માધીજીએ તો આ ખાદી પહેરણી, ધરેણાંની એની પહેલાં છુટી ગયા હતા'. મારા મુખ પરનો આશ્ચર્યભાવ પકડીને કહે 'આમાં અશ્વયં પામવા જેવું નથી. માધી આવીયા તે પહેલાં એનું વાતાવરણ તો આવ્યું જ હોય. પણ મારી ખાતતમા જરા જુદું બન્યું. મને ખચપણથી જ અલંકારનો શોખ ન હતો.'

'બહેનપણીએને જોઈને પણ કાંઈ થાય નહિ એ તો બારે કહેવાય.'

'કાંઈ ન થાય. હા, કોઈને સારા વસ્ત્ર અલંકાર પહેરીને જોઈ તો આનંદ થાય પણ મને પહેલેથી અલંકાર સાથે બન્યું નહિ'

'તમારી ખાત કાંઈ શોખ ન હતો.'

'એમને બહુ શોખ હતો એની જ રામાયણ સ્થળ'

'રામાયણ શી ?'

'મારી ખાત ધરેણાંની બહુ શોખ ને મને તમે જાણો છો તેમ બહાર ફરવાનો બહુ શોખ. એક વાર ધરેણાં-ગળાનો ઠાર-પહેરાવો અને મને કહે હવે ધર બહાર પથ ત્રીસ નહિ.'

'એમની વાત ખોટી ન હતી.'

'ખોટી ન હતી પણ મને એ ત્રીસ નહિ એટલે મેં કહ્યું, 'હાર મને બારે લાગે છે. મને ત્રમનો નથી. જો બહાર જવાનું બહાનું રજૂ કરું તો એ હાર ન કહે તે મારે ધરમાં જરાઈ રહેવું પડે. મોટી ઉત્તરે પણ ધરેણાં જોઈને મારા મનમાં યાય છે કે આ સોનું એ વિચિત્ર પ્રકારની પણ ભેડી જ છે. તેમાંથી જુદું જોઈએ કે માધીજીના વિચારો

આ ખાતમાં મરણ ત્યારે મને બહુ આનંદ થયે ખરેખર અર્થહીન છે.'

'તમને ફાંસી જેવું લાગે છે પણ ખીજને તો એ સર્વસ્વ લાગે છે. એમાં જ જીવું જીવનની ઈતિ લાગે છે. પણ તમને અમારા ભાઈએ પકેરવા માટે કાંઈ લલચાવ્યા નહિ ?'

'અરે, એની તો વળી મારા કરતાંય ધણી મોટી ગમત છે. મારા લગ્ન જ એમની જોડે એને લીધે થયા. અમારા બંનેના મિત્રો અમને ખીજવાનાં બંને યુરિટન સેવા થયા છો તો જોઈએ કેવું ચાસે છે ! તમારા ભાઈ તો ખિસ્સામાં ય પૈસા ન રાખે. હમણાં વિગીટને હિસાબે કોઈવાર બહાર જતાં વાકુનને ઉપયોગ કરે બાકી બંને તેટલું ચાકી નાખવાનો જ વિચાર રાખે.'

'સાદા તો છે જ'

'કેટલાકને સાદાઈ વળગી હોય છે પણ કેટલાક સાદાઈને વળગ્યા હોય છે.'

'સમજાયું નહિ'.

'કેટલાક સાદાઈને વળગ્યા હોય છે સાદાઈને નામે પૈસા બચાવીને પોતાનો પરિમલ વધાર્યા કરે-પૈસા જમાવે ને એથી સત્તા પર આડકતરી રીતે પોતાનો કબજો જમાવે પણ જોને સાદાઈ વળગી હોય એને આટલેય પરિમલ પોસાય નહિ'.

'તમારે ખાસો પગાર આવે છે. બંને કમાઓ છો. તમે તમારા ટેસ્ટથી રહેતા હોશો'.

'અમારે ટેસ્ટ જેવું નથી અમારી વાત તો સીધીસાદી છે. બંને તેટલા આજો પૈસા ખર્ચાંએ. જે બંને તે મેકવાની ઈઈએ-આદિવાસી મુલકમાં કામ કરે છે એ ડોક્ટરને.

'એનો અર્થ એવો થયો કે કશકશર પણ હેતુપુરસ્કારની જોઈએ. અમે તો એમ માનતા

પરિશિલની પેલે પાર

હમણાં ત્રિમણીએનું જીવન ત્યારે એક સરસ પાત એમણે કરી. 'મે' એમને પૂછ્યું, 'તમને તો સાધીજીએ ધરેણું હોડાવ્યા હશે, નહિ ?'

'ના, સાધીજીએ તો આ ખાદી પહેરણી, ધરેણુંના એની પહેલાં છુટી મૂકા હતા'. મારા મુખ પરનો આશ્ચર્યભર્ય પહેરણીને કહે 'આમાં અલ્પ' પામ્યા જેવું નથી. સાધી આપ્યા તે પહેલાં એનું વાતાવરણ તો આપ્યું જ હોય. પણ મારી બામતમાં જરા છૂટું બન્યું. અને બચપણથી જ અલંકારનો શોખ ન હતો.'

'બહેનપણીએને જોઈને પણ કાંઈ થાય નહિ એ તો ભારે કહેવાય.'

'કાંઈ ન થાય. હા, કાંઈને સારા વસ્ત્ર બધા કાર પહેરીને જોઈ તો આનંદ થાય પણ અને પહેલેથી અલંકાર સાથે બન્યું' નહિ.

'તમારી બાને કાંઈ શોખ ન હતો.'

'એમને બહુ શોખ હતો એની જ રામાયણ રહ્યું.'

'રામાયણ શી ?'

'મારી બાને ધરેણુંના બહુ શોખ ને અને તમે જાણો છો તેમ બહાર ફરવાનો બહુ શોખ. એક વાર ધરેણું-મળાને હાર-પહેરાવ્યો અને અને કહે હવે થર બહાર પત મૂકીશ નહિ.'

'એમની વાત ખોટી ન હતી.'

'ખોટી ન હતી પણ અને એ મૂળી નહિ એટલે મે કહ્યું, 'હાર અને ભારે લાગે છે. અને મમતા નથી. નો બહાર જવાનું બહાનું રજૂ કરું તો એ હાર ન કહે ને મારે ઘરમાં બસાઈ રહેવું પડે. મોટી ઉમરે પણ ધરેણું જોઈને મારા મનમાં થાય છે કે આ શોખ એ વિચિત્ર પ્રકારની પણ જોડી જ છે. તેમાંથી છૂટું નોડે એ સાધીજીના વિચારો

આ જામનમાં અરૂણ ત્યારે મને ખુ આનંદ થયો ખરેખર અર્થથી ને.'

'તમને ફરિયા જેવું લાગે છે પણ બીજાને તો એ સર્વસ્વ લાગે છે. એમાં જ બધું જીવનની ઈતિ લાગે છે. પણ તમને અમારા ભાઈએ પહેરવા માટે કાંઈ લલચાવ્યા નહિ ?'

'બરે, એની તો વળાં મારા કરતાંય વધી મોટી મજાત છે. મારા લગ્ન જ એમની જોડે એને લીધે થયા. અમારા બંનેના મિત્રો અમને ખીજવાનાં બંને પ્યુરિટન બેઠા થયા છે તો જોઈએ કેવું થાય છે. તમારા ભાઈ તો બિરુસામાં ય પેસા ન રાખે. કમણાં વિગીટને હિસાબે કાઈવાર બહાર જતાં વાહનને ઉપરે. જ કહે બાકી બને તેટલું' ચાલી નાખવાનો જ વિચાર રાખે.'

'સાદા તો છે જ'

'કેટલાકને સાદાઈ વળગી હોય છે પણ કેટલાક સાદાઈને વળગ્યા હોય છે.'

'શ્રમભર્યું' નહિ.'

'કેટલાક સાદાઈને વળગ્યા હોય છે સાદાઈને નામે પેસા બચારીને પોતાનો પરિચય વધાર્યા કરે- પેસા જમાવે ને એથી સત્તા પર આકારની રીતે પોતાનો કમળો જમાવે પણ જેને માહાઈ વળગી હોય એને આટલોય પરિચય પેસાવ નહિ.'

'તમારે ખાસો પચાર આવે છે. બંને કમા- એા છે. તમે તમારા ટેકેથી રહેતા હશો.'

'અમારે ટેક્ટ જેવું નથી અમારી વાત તો સીધીસાદી છે. બને તેટલા આજો પેસા ખર્ચાએ. જે બને તે ચેકનાંઈ દઈએ-આદિવાસી મુલામાં કામ કરે છે એ ડેક્ટરને.

'એનો અર્થ એવો થયો કે કાકસર પછે હેટપુરસરની જોઈએ. બંને તો એમ માનતા

પુષ્પા : તમે જાણી, એમ કરોને પેલા રીક્ષા
સ્ટેન્ડ પર જઈ જરા બાવ તો પૂછો.

કાતા : ટેલકાર્માં નકકી કરવું છે ?

પુષ્પા : રૂપિયામાં બાધ નહિ

કાતાજાણી બાર બાનામાં રીક્ષા કરી લાવે
છે. આ તરફ રીક્ષા આવી, આ તરફ બસ દેખાણી.
તમે સાવ હસકટ નથી નહિતર તમે બસમાં બસ
અને જાણીને રીક્ષામાં આવવું પડત તમે એના કરતાં
આરાજ છો.

પુષ્પા : જાણી, કારે થઈ, નહિ.

કાતા : હવે શું કરીએ રીક્ષાવાળો પાછો
જાય નહિ અને કશો કરે.

પુષ્પા : ના, હવે તો રીક્ષામાં બેસીએ.

તમે ઘેર પહોંચ્યા પછી ધારો કે તમે રીક્ષામાં
આવ્યા બદલ બા કપડાં આપવા માડ્યાં. મરી
બાનું નામ છે દિવાળી

દિવાળી : અડધો દલાક મોકા પથ્થા હોત
એમાં શું બહુ મોકા થઈ જવાનું હતું ?

પુષ્પા : બા, મને એમ કે તું વઢીશ જાણી
ને તો જી જ ચિતા થઈ.

દિવાળી : હા હું જામજી ને, કાતા ને તો પૈસો
પાણીની જેમ વાપરવો છે અણલ નથી કે પૈસો કેમ
આવે છે. સસરાં રાતે બાર વાગે આવે છે ત્યારે
મે છોકા મળે છે હા, ધણી કમતો હોત તો સડુ હતું
અને એ કમતો હરી ત્યારે તે મોટરમાં ગ્લાસરી ક્યારેય
મે પાકે થાય તો સારી છાતીયે કામ હો અતિ,
તને સજકુ નહિ તારે નો ધરાડાર ના પાડવી હતી ?

તમે ચાલતે ત્રાડે બેશ.

‘બા, તું તો સમજે છે ને મારી પાસે જઈ શું
મે લા વરાવે છે ?’

‘શું ?’ દિવાળી બા તમારા જેવડા થઈ જાય છે !

‘મે તો ધણીએ ના પાડી પથ્થુ જાણી કહે, બાને
કામગી તાણુ પરી જટ પહોંચી જઈએ, બા, આ
તરફ બસ આવી ને આ તરફથી જાણી રીક્ષા કરીને
આવ્યા.’

‘પછી એ સતતી પૂંછડી રીક્ષાવાળી પાસે
પોતાનું માન શું રહે માની રીક્ષામાં બેડીને ? કાલી ન
જોઈ હોય તો ! અરે બસમાં ચઢી બેશ પછી બાપ
શુને એ શું કહવાની હતો ? ના પાડીયે તો શું થાય ?’

‘મે કીધું પથ્થુ જાણીને એ ગરબું નહિ.’

‘મને ખબર હોયને તું મારી દોકરી. એવું
કાઈ ન કરે. આતો રાજ મહુ રાખની-’

કાતા શું બોલી હોય કે બોલી એનું આપણે
ચિવરજી કરતા નથી અહીં તો એક ચીનચારી જ
જતાવવી છે જેમાંથી બડકો થઈ કહે તમે આ
પ્રસન્ને જાણીના પક્ષમાં ઢાળી થોડોક કોધ સહન
કરો હોત તો ?

તમે કહેશો ‘વાળી છે જ એવાં, જ્યાં ત્યાં
ખોડું ખચ’ કરે છે એને આટલો કપડો મળે એ
જરાયર હતું પથ્થુ એના ન્યાયાધીશ થવા જેટલા
તન્સુય પથ્થુ તમે રહ્યા નથી.

તમે બીજી રીતે આમ પથ્થુ કહી શકો, બા છે
જ કચકચિયજી. હું તો જમી મઈ તમે જમી જવ
એના વાધો ન હોય પથ્થુ તમે કાઈને બોલે બચો
વહલા થાવ ત્યાં મુરેલી.

બીજું તમે બસ આવ્યાનો આપો હવે તો
નકામે પ્રસન્ને બઈ રૂબા હોત તો ચાલત હસકુ
તમે એને જાણીના અહિતમાં વાપરો. જનતમાં
અશાંતિ ફેલાવવામાં ફોળો આપો.

તમે શાંતિ ફેલાવવા માટે પ્રયાસ ન કરો
તો કાઈ નહિ પથ્થુ જે તમારા કાળમાં છે એ
અશાંતિ ફેલાવતા અટકો તો પથ્થુ તમે વિશ્વશાંતિમાં
મહારતનું પ્રદાન કયું છે એમ લેખારી.

તમે વધુ આક્રમક હો તો કહેશો કે આવા
સમયે તમેજ આવું કયું હોત. હું કરતો હોઉં તો એ
પથ્થુ ખોડું રજાવ કું કરતો હોઉં એટલે એ સાચું
થઈ જાય એવું જોણું જ છે ?

તમને દાલ બનવાનો જરવાન અવસર આપે
તો જી ચૂકતા નહિ તરવાર બનવું સહેલું પથ્થુ
કાઈના કોણ-તરવારની દાલ બનવું અપરું છે
પથ્થુ એ માટે મન કેળવવું રહ્યું

પુષ્પા તમે જાણી, એમ કરોને પેલા રીક્ષા
સ્ટેન્ડ પર જઈ જરા બાપ તો પૂછો

કાતા કેટલ માં નકકી કરવું છે ?

પુષ્પા રૂપિયામાં બાપ નહિ

કાતાજી બાપ આનામાં રીક્ષા કરી શકે
છે આ તમ્મ રીક્ષા આવી, આ તમ્મ બસ દેખાણી
તમે સાવ દહાડા નથી નહિતર તમે બસમાં બાપ
અને જાણીને રીક્ષામાં આવવું પડત તમે એના કરતા
આગળ છો

પુષ્પા જાણી કારે થઈ, નહિ

કાતા હવે શું કરીએ રીક્ષાવાળો પડે
જાણ નહિ અને કણ કરે

પુષ્પા ના હવે તો રીક્ષામાં બેસીએ

તમે ઘેર પહેલ્યા પછી કારે કે તમે રીક્ષામાં
આવ્યા બહાર બા દુકાં આપના માંડ્યા મરી
માનું નામ છે દિવાળી

દિવાળી અડધા કલાક મોકા પછા હેત
એમાં શું બહુ મોકા મઈ જવાનું હવે ?

પુષ્પા બા, મને એમ કેતું પરીણ જાણી
ને તો એ જ ચિંતા થઈ

દિવાળી ઠા કું સમજુને કાતા ને તો પેસો
પાણીની જેમ વાપરવો છે અઠલ નથી કે પેસો કેમ
આવે છે સસરો રાતે જર વાગે આવે છે વારે
એ છોકા મળે છે ઠા ધણી કમતો હેત તો સડુ હવે
અને જી કમતો હરી ત્યારે તે મેહરમાં મહાશયે કપારે
એ પાદે થાય તો સારી જાતીયે કામ હઈ અતિ
તને સહ્યુ નહિ તારે નો ધરાડાર ના પાડવી હવી ?

તમે આલેતે માટે બેા

બા તું તો સમજે છે ને મારી પસે બહુ શું
મેલા વરવે છે ?

શું ? દિવાળી બા તમારા જેવા મઈ જાય છે ?

મે તો પાણી ના પડી પછુ જાણી મે જારે
કામગી તાણુ પરી જટ પહેલ્યા જઈએ બા આ
તરફ બસ આવી ને આ તરફથી જાણી રીક્ષા કરીને
આવ્યા

પછી એ સતતી પૂછી રીક્ષાવાળી પસે
પેતાનું માન શું રહે માની રીક્ષામાં બેઠીને ? કાલી ન
જોઈ હેય તો ? અરે બસમાં અહીં મેલા પછી બાપ
જુને એ શું કાવાને હતો ? ના પડીયે તો શું થાય ?

એ કીધું પછુ જાણીને એ ગમ્યુ નહિ

મને ખમર હોવને તું મારી કીકરી એવું
કાઈ ન કરે એ તો રાખ અહ રાખની-

કાતા શું બોલી હોય કે બેલી એવું આપણે
ચિત્તરજુ કરતા નથી જાણી તો એક ચીનવારી જ
જાતારવી છે જેમાંથી બસને થઈ કાકે તમે આ
પ્રસન્ને જાણીના પમામાં દાળી થોડાક કીધ સહન
કર્ષો હેત તો ?

તમે કહેશો જાણી છે જ એવાં, જ્યાં ત્યાં
ખોડું ખમર કરે છે એને આટલો કપોડા મળે એ
જરાયર હવે પછુ એના નાવાધીય થવા નેટલા
તરુ પછુ તમે રથા નથી

તમે બીજી રીતે આમ પછુ કીકરી શકો, બા જો
જ કચ્છમિયલુ કું તો જમી મઈ તમે જમી જાવ
એના વધે ન હોય પછુ તમે કેઈને બોલે જમો
વહલા થાય ત્યા મુશ્કેલી

જાણુ તમે જસ આવ્યાનો આપો હવે તો
નક મો પ્રસન્ને ખઈ રખ હેત તો ચલત હિલકું
તમે એને જાઓના અહિતમાં વાપરો જમતમાં
અશાતિ ફેલાવવામાં કળો આવ્યો

તમે શાતિ ફેલાવવા માટે પ્રયાસ ન કરો
તો કાઈ નહિ પછુ ને તમારા કાળમાં છે એ
અશાતિ ફેલાવતા અટકો તો પછુ તમે વિશ્વશાતિમાં
અહરનું પ્રદાન કરું છે એમ દેખાશે

તમે વધુ અક્રમક હો તો કહેશો કે આવો
સમયે તમેજ આવું કરું હેત ૧ કરતાં દોહી તો એ
પછુ ખોડું રજાવ કું કરતો દોહી એટલે એ સારું
મઈ જાય એવું એણે જાણે ?

તમાને દાસ જનવાનો જરવાન અવસર આવે
તો એ ચૂકતા નહિ તમ્મવાર જનવું સડેયુ જ પછુ
કાઈના કૈષ તરવારની દાસ જનવું અધરું જો
પછુ એ માટે મન કેળવવું રજુ

શેઠીની દૃષ્ટિએ કિન્ન કિન્ન પ્રકારની નવ-
લક્યાઓ લખાની આજે જોવામાં આવે છે. હેલ્લાં
પચીસેક વર્ષમાં આપણે ત્યાં મોલિક અને લાખાન્ત-
રિત નવલકથાના લેખકો અને નવલકથાના પ્રકારોની
સખ્યા ખૂબ વધી છે.

અલગત સર્જનની સંખ્યા વધવા સાથે સર
૫૧ એકલું જ વધુ છે કે કેમ તે સવાલ છે પણ
છતાં છેક નિરાશ થવું પડે એમ નથી એટલું તો
તો જરૂર હપી શકાય.

અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્યે હેલ્લાં પચીસીમાં
એવી કસદાર કૃતિઓ કેટલી આપી એમ કોઈ પૂછે
તો એટલું કહી શકાય કે કેટલાક બહુમૂલ્ય સર્જનો
આપણે આ પેઢીમાં મળ્યાં છે, એવું જમા પામું
છેક એ હું નથી. આપણે સર્જનની વાત કરીએ
છીએ. શુદ્ધ સર્જનને જ ગજુતરીમાં લઈએ તો
જુદી વાત, નહિતર અર્વાચીન કાવ્યસાહિત્યનાં
વહેલો, 'અર્વાચીન કવિતા', 'સમૂહી કાન્તિ', 'આપણે
વારસો અને વૈભવ', 'જીવનનું પરાઈ', 'અખો-
અપચન', 'પંચનંત્રનું શાસ્ત્રીય સંપાદન', 'મહારાજ
ભાઈની કાપરી', 'ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિકની આશ્રમકથા',
'બુદ્ધ કિન્ન' જેવી કૃતિઓ પણ એછી ગણનાપાત્ર
નથી. 'મહારાજભાઈની કાપરી' કે 'બુદ્ધ કિન્ન'
જેવા મથો તો સમગ્ર ભારતની શોભા અને સિદ્ધિ
ગણાય તેમ છે એમ કહેવામાં જાયે જ કરી આક
બર કે અત્યુક્તિ થાય.

નવલિકાનું પણ તેવું જ છે. હેલ્લાં પચીસ
વર્ષમાં નવલિકાના લેખકો વધ્યા છે. અનેકાનેક લેખકો
નવલિકાઓ લખે છે. આપણા વિવિધ માસિકોમાં
નવલિકાની સંખ્યા વધતી જાય છે અને નવલિકાના
લેખકોમાં રોજ વધારો થતો જાય છે. પરંતુ આમાંથી
લાખાન્તરો થવામાં તો નવલિકા કરતાં પણ નવલિ-
કાના સંખ્યાન્તરો ઘટે ઠાયે થાય છે, અને નવલિકાના
પ્રકારોનું વૈવિધ્ય તો વિશાળ અને વિશાળતર થવું
જાય છે. ઐતિહાસિક, સામાજિક વગેરે પ્રકારો
ઉપરાંત નવલિકા લેખનમાં અનેક પ્રકારનું વૈચિત્ર્ય
લાવવાના પ્રયત્નો થાય છે. અને જુદું જ દ્રુકીથી
માંડી બહુ લાખી નવલિકાઓની રોજ રોજ વધતી
જતી રચનાઓમાં વૈવિધ્ય પણ તેટલું જ વધે છે.

ટૂંકા નાટકોના લેખકોમાં ધણાં નવાં બહાર
'આવ્યાં છે. આજે લાંબા નાટકો બહુ નથી લખાતા
તે સાચું છે, પણ એકંકીનો તો જલ્દી
કે આ શ્રુત જ છે. દાખા મહાલગ્નોએ વળી જાય
છે અને એ બધીમાં મનેર જન કાર્યક્રમ માટે એકાંકી
નાટકોની જરૂર વધતી રહે છે. તેને પૂરી પાડનારા
લેખકો પણ વધતા જાય છે. લાખાન્તરો પણ થાય
છે. જો કે એછા. નાટકના તે પ્રકારો પણ ખૂબ
અજમાવાય છે. એકાંકી, લાંબા કે ટૂંકા મુદ્દામાં
લખાય છે તે તો છે જ, પણ પદ રૂપકો અને સંગીત
રૂપકો પણ ઠીક સંખ્યામાં લખાય છે. આપણે ત્યાં
રત્ન-ભૂમિનું પુનરુત્થાન કરવાના ધણાં પ્રયત્નો થાય
છે અને એને માટે લાના તેમ જ ટૂંકા નાટકો લખાય
છે. રૂપકની કળાના નવાં સ્વરૂપને સતોષવાને મુદ્દામાં
અને સંગીતમાં રૂપકો લખાય છે અને જગવાય છે.
વળી રેડિયો રૂપક તેમજ હિયરના પ્રકારો ઉભર્યાં
વધ્યાં છે. રેડિયોની મજલથી તો વધતી જ જાય છે
અને તેને સંતોષવાને લેખકો રેડિયો રૂપકો વધુ ને
વધુ લખતાં રહે છે. આ પ્રકાર નવો છે. એને
રૂપક કે નાટક કહેવાય કે નહિ તે પણ ચોક્કસ
નથી. આપણે ત્યાં તો હજી એ પ્રશ્નપાત્રમાં છે
અને એનું સ્વરૂપ હજી નિશ્ચિત નથી. વધુને વધુ
લેખકો આ કળાને હસ્તગત કરવા પ્રયત્નરહીય છે
અને આ બધાને લઈ નાટકનો પ્રદેવ હવે વિશાળ
બનતો જાય છે

આ તો જુદું વાર્તા સાહિત્ય છે અને એનો
પ્રચાર તો લેખકોમાં થાય. પણ નોંધપાત્ર તો એ છે
કે કાવ્ય સાહિત્ય પણ હેલ્લાં મે દાયકામાં જારી
પેઠે વિસ્તાર પામ્યું છે. રેલ્લા બધા લેખકોના કાવ્ય-
સંગ્રહો છપાયા છે, આજે કોલેજના અધ્યાપકોમાં
તો જલ્દી કવિઓ જ હોય એવું લાગતું જાય છે.
અને કાવ્યોમાં હંદ, પ્રકાર વગેરેનું વૈવિધ્ય પણ
કેટલું છે કે મુક્તકથી માંડીને હજારેક લીટી સુધીના
કાવ્યો લખાત છે. છદમાં તો એટલા બધા પ્રયોગો
થાય છે કે જલ્દી આપણે કોઈ નવું પ્રયત્ન કરવાના
જીંબરે જિભા છીએ એમ લાગી જાય છે. સોનેટ
વગેરે પ્રકારો પણ ખૂબ લખાય છે. રેડિયોના
માધ્યમથી લેકે કાવ્ય-લોકગીત તરફ આપણે વળતાં

શેષીની દૃષ્ટિએ વિનવ વિનવ પ્રકારની નવ-
લકષ્યાણો લખાવી આજે જોવામાં આવે છે. જેમાં
પચીસેક વર્ષમાં આપણે ત્યાં શૈલિક અને લાખાન્ત-
રિત નવલકથાના લેખકો અને નવલકથાના પ્રકારોની
સંખ્યા ખૂબ વધી છે.

અસખત સર્જનની સંખ્યા વધવા સાથે સર-
પ. એકલું જ વધુ છે કે કેમ તે સવાલ છે પણ
છતાં એક નિરાશ થવું પડે એમ નથી એટલું તો
તો જરૂર કહી શકાય.

અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્યે છેલ્લી પચીસીમાં
એવી કસદાર કૃતિઓ કેટલી આપી એમ કોઈ પૂછે
તો એટલું કહી શકાય કે કેટલાક ગુરુપૂર્ણ સર્જનો
આપણે આ પેઢીમાં જ્યાં છે, એનું જમા પાડું
એક એક નથી. આપણે સર્જનની વાત કરીએ
છીએ. શુદ્ધ સર્જનને જ ગુરુતરીમાં લઈએ તો
જુદી વાત, નહિજર અર્વાચીન કાવ્યસાહિત્યનાં
વહેણો, 'અર્વાચીન કવિતા', 'સમૂહ કાન્તિ', 'આપણો
વારસો અને વૈભવ', 'જીવનનું પરાઈ', 'અખો-
અધ્યયન', 'પંચનગનું શાંતિય સપાદન', 'રૂઢારેવ
ભાઈની કાપરી', 'ઈન્દુલાલ યાદવની અમમકથા',
'બુક ભિન્ન' જેવી કૃતિઓ પણ એકી ગણનામાં
નથી. 'મકાદેવભાઈની કાપરી' કે 'બુક ભિન્ન'
જેવા પ્રથમ તો સમગ્ર ભારતની શોભા અને શિદ્ધિ
મણાવે તેમ છે એમ કહેવામાં આવે જ કશો આડ
બાર કે અત્યુક્તિ હોય.

નવલિકાનું પણ તેનું જ છે. છેલ્લા પચીસ
વર્ષમાં નવલિકાના લેખકો વધ્યા છે. અનેકનિક લેખકો
નવલિકાએ લખે છે. આપણે વિવિધ માલિકામાં
નવલિકાની સંખ્યા વધતી જાય છે અને નવલિકાના
લેખકોમાં રોજ વધારો થતો જાય છે. પરંપરામાંથી
જાણાતરો થવામાં તો નવલિકા કરતાં પણ નવલિ-
કાનાં સંખ્યાનો છૂટે ઠાથે થાય છે. અને નવલિકાના
પ્રકારોનું વૈવિધ્ય તો વિશાળ અને વિશાળતર થતું
જાય છે. ઐતિહાસિક, સામાજિક વગેરે પ્રકારો
ઉપરાંત નવલિકા લેખકોમાં અનેક પ્રકારનું વૈવિધ્ય
લાવવાના પ્રયત્નો થાય છે. અને જુદું જ ટૂંકીથી
મોટી જુદાં જુદાં નવલિકાઓની રોજ રોજ વધતી
જતી રચનાઓમાં વૈવિધ્ય પણ તેટલું જ વધે છે.

ટૂંકો નાટકોના લેખકોમાં ઘણાં નવાં બહાર
આવ્યાં છે. આજે લાંબા નાટકો બહુ નથી લખાતા
તે સાચું છે, પણ એકંકોનો તો જાણે
કે આ સુચ જ છે. કાળો મહાકાળોએ વળતી જાય
છે અને એ બધીમાં મનરંજન કાર્યક્રમ માટે એકાંકી
નાટકોની જરૂર વધતી રહે છે. તેને પૂરી પાડનારા
લેખકો પણ વધતા જાય છે. જાણાતરો પણ થાય
છે. જે કે એકાંકી, નાટકના તે પ્રકારો પણ ખૂબ
અભ્યાસાય છે. એકાંકી, લાંબા કે ટૂંકા મઠમાં
લખાય છે તે તો છે જ, પણ વધુ રૂપો અને સંગીત
રૂપો પણ ઠીક સંખ્યામાં લખાય છે. આપણે ત્યાં
રજ-શૂનિનું પુનરુત્થાન કરવાના ઘણાં પ્રયત્નો થાય
છે અને એને માટે લાંબા તેમ જ ટૂંકા નાટકો લખાય
છે. રૂપકની કળાના નવાં સ્વરૂપને માટે લખાતાં રૂપકો
અને સંગીતમાં રૂપકો લખાય છે અને લખવાય છે,
વળી રેડિયો રૂપક તેમજ ફિયાના પ્રકારો ઠમ્ભાં
વધ્યાં છે. રેડિયોની મશીની તો વધતી જ જાય છે
અને તેને સંતોષવાને લેખકો રેડિયો રૂપકો વધુ ને
વધુ લખતાં રહે છે. આ પ્રકાર નવો છે. એને
રૂપક કે નાટક કહેવાય કે નહિ તે પણ ચોક્કસ
નથી. આપણે ત્યાં તો હજી એ પ્રયોગવારૂપમાં છે
અને એનું સ્વરૂપ હજી નિશ્ચિત નથી. વધુને વધુ
લેખકો આ કળાને હરતગત કરવા પ્રયત્નશીલ છે
અને આ બધાને લઈ નાટકનો પ્રદેશ પણ વિશાળ
જનતા જાય છે.

આ તો જુદું વર્તા સાહિત્ય છે અને એનો
પ્રચાર તો લોકોમાં થાય. પણ નોંધપાત્ર તો એ છે
કે કાવ્ય સાહિત્ય પણ હેલ્લા એ દાયકામાં ચારી
પેઠે વિસ્તાર પામ્યું છે. કેટલા બધા લેખકોના કાવ્ય-
સંગ્રહો છપાયા છે. આજે કોલેજના અધ્યાપકોમાં
તો જાણે કવિઓ જ હોય એવું ધ્યાનમાં જાય છે.
અને કાવ્યોમાં છંદ, પ્રકાર વગેરેનું વૈવિધ્ય પણ
કેટલું છે કે ગુલશકી માડીને હાથે લીટી સુધીના
કાવ્યો લખાય છે. છંદમાં તો એટલા બધા પ્રયોગો
થાય છે કે જાણે આપણે કોઈ નવું પ્રયત્ન કરવાના
લિંગે દેશા છીએ એમ લગી જાય છે. સોનેટ
વગેરે પ્રકારો પણ ખૂબ લખાય છે. રેડિયોના
આધારથી લેકે કાવ્ય-લોકગીત તરફ આપણે વળતાં

શ્રી રસિકલાલ પરીખની 'ચિત્ર સાધના'

નરોત્તમ પદાલુ

આપણે ત્યાં બહાર પડતા ચિત્ર-સપુટોના અવલોકન કરવાનો આનંદ જે રા. વિ. પાઠક, આનંદ શકરમા કવચિત્ જોવા મળતો તે, સમૂળમાં બધા થયેલા માણસ પડે છે સાહિત્યને માણવા માટે કે સર્જવા માટે અન્ય કનાઓનું અસિદ્ધાન કેડુ જરૂરનું છે તે કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર હોય છે

કુમાર કાર્યાલય તરફથી બહાર પડેલા કનાકાગ્રી શ્રી રસિકલાલ પરીખની 'ચિત્ર સાધના'ના સપુટનું અહીં અવલોકન આરંભીએ તે પહેલાં ગુજરાતના ચિત્રકલા-ઈતિહાસને સ્પર્શિત દૃષ્ટિથી જોઈ લઈએ

ઈ સ. પૂર્વે ૨૨૫૦થી આપણે ત્યાં ચિત્ર કલાનો આરંભ નિરખી શકાય છે રંગપુર, લોચન, સોમનાથ તથા તાપી, નર્મદાના સ્થળોથી પ્રાપ્ત ચિત્રરેલા વાસણોમાં એ સમયનું ચિત્રકામ સચવાયેલું છે આકાઅવળા લીટા અને નાના મોટા વર્તુલોમાં ચિત્રકલા કેરી હાલુકા પગતા ભરી રહી છે એનું હ્રદય-દર્શન સાપડે છે તે પછીના સમયમાં પ્રાણી એ ની લયગદ્ ગતિસૂચક આકૃતિઓ અને સોમનાથથી પ્રાપ્ત એક ઠીકરી 'પર સામસામે દોડતા પ્રાણીઓ ચિત્રકામાં વિકાસ અને સમતોનપણાનું ભાન પ્રવેશ્યા હોવાનું કહી જાય છે ઈ સ. ૬૦૦ સુધીમાં ચિત્ર કલાએ એનો પૂર્ણ નિખાર જાણી દીધેલો છે અનેક પ્રકારના સ્તંભોભર્યા, રેખા આકૃતિઓ, ભાવ વાળી બાનમુદ્રાઓ અને રંગોનું સંયોજન આપણને હેરત પમાડે તેટલી કક્ષાએ પહોંચેલું છે

સૌરાષ્ટ્રમાં વનબીકાળ દરમિયાન મહાયાન બોદ્ધો હોવાને કારણે ચિત્રકલા સારાં પેરે પાગરેની હશે એક અનુમાન થઈ શકે છે બાધ-ગુફાના 'દક્ષિણ-નૃત્યચિત્રો આ સમયના માતૃગ પડ્યા છે ચાવડાઓનો સમય આપણે ત્યાં અધારયુગ છે ખજુ મેલકીકાળ ચિત્રકલાની દૃષ્ટિએ ખજુ મુવર્ણયુગ કહેવા પડે તેવા સમૂહ છે જેન પોથીચિત્રો આ

સમયની પૂર્ણ વિકસિત ચિત્રકલાનો ખ્યાલ આપે છે તે પછી છેક આજ સુધી ગુજરાતની પોતાની કહેવાય તેવી ચિત્રોની માન લોકજીવનમાં જ જીવતી રહી છે જેનોવાં ચિત્રના લયગદ્ય અભાસ લોકનાગને હાથે માતૃગજીની દીવાન પડે અને પાછળથી ભગતગૂચરુમાં સચવાયેલા મળી શકે છે

મુરિલમ સંસ્કૃતિની અસર નીચે આવતી અને ખાસ મુઘનશૈલીથી પ્રેરાયેલી ચિત્રકલા પુષ્પિ માર્ગીય હવેનીએ જીવતી ગમી છે એમ કહી શકાય અંગ્રેજી ગળવણીની સાથે અર્વાચીન યુગ શરૂ થયો પછી ચિત્રકામાં 'અર્વાચીન યુગનો પ્રવેશ' હાલ મહામ્મદ અનારખિયા શિવજી છે (ઈ સ. ૧૮૭૮) તેમજ 'વીસમી સદી' માસિક શરૂ કરી ગુજરાતની ચિત્રકલાને એનું પોતાનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ પ્રદાન કર્યું ક્યાચરુ રવિશંકર રાવળ 'વીસમી સદી'ની આગળી પકડીને ચિત્રની દુનિયામાં પ્રવેશ્યા એ ગુજરાતની ચિત્ર કલા ક્ષેત્રે એક મહત્વનો બનાવ છે, આવો જ મહત્વનો બનાવ ૧૯૨૪માં તેમને હાથે 'કુમાર' માસિક કની શરૂઆત થઈ તે પછી છે 'કુમાર' દ્વારા અનેક કલાકારો ગુજરાતને મળ્યા છે તેની માનપૂર્વક નોંધ લીધા વિના ચાની શકે તેમ નથી

* * * * *

ચિત્રકાર રસિકલાલ ન. પરીખ રવિશંકર રાવળના હાથ નીચે તોપાર થયેલી પ્રથમ હુકડીમાં એક છે "સ્વભાવે મૂંગા, ટેવામાં સ્વાજથી અને રહેણીમાં સાદા" શ્રી રસિકલાલે પોતાના જીવનની પ્રજેષણ 'પ્રગટ અને પ્રસન્ન પરિશ્રમમાં' ચાલી છે તેમના ચિત્રોનો આ સપુટ 'ચિત્રસાધના' પૂર્ણરંગી ચિત્રો આર, એકરંગી ચાર, બે શિ પો, ચાર સ્કેચ, એક વૂડકટ અને જીવનરેખાના છ પેજમાં બે સ્કેચ તથા ન્યૂ ચિત્રો ધરાવે છે ('ચિત્રસાધના' મા આમ કુલ ચોસીસ રચનાઓ છે)

શ્રી રસિકલાલ પરીખની 'ચિત્ર સાધના'

નરેશ્વર પંડ્યા

આપણે ત્યાં બહાર પડતા ચિત્ર-સંપુટોના અનલોકન કરવાનો ચાન, જે રા. વિ. પાંડે, આનંદ શંકરના કવચિત્ત્વે બેના મળતો તે, સમૂળમાં બંધ થયેલો માણસ જે છે સાહિત્યને માણવા માટે જે સર્જના માટે અન્ય કનાઓનું અભિમાન જે બદરનું છે તે કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર હોય છે.

કુમાર કાર્તિક તરફથી બહાર પડેલા કનાકાં શ્રી રસિકલાલ પરીખની 'ચિત્ર સાધના'ના સંપુટનું અહીં અવલોકન આરંભીએ તે પહેલાં ગુજરાતના ચિત્રકલા-ઈતિહાસને સ્વરિત દૃષ્ટિથી જોઈ લઈએ.

ઈ સ પૂર્વે ૨૨૫૦થી આપણે ત્યાં ચિત્ર કલાનો આરંભ નિરખી શકાય છે રત્નપુર, લોધન, સોમનાથ તથા તાપી, નર્મદાના ક્ષેત્રોથી પ્રાપ્ત ચિત્રરેલા વાસણોમાં એ સમયનું ચિત્રકામ સચવાયેલું છે. આકાશવર્ણના લીલા અને નાના મોટા વર્તુલોમાં ચિત્રકલા કેવી દલુહડી મળતા ભરી રહી છે એનું હ્રદય-દર્શન સાપડે છે તે પછીના સમયમાં પ્રાચીન એ ની લખમદ્ અતિસચ્ચ આકૃતિઓ અને સોમનાથથી પ્રાપ્ત એક ઠીકરી પર સામસામે દોડતા પ્રાણીઓ ચિત્રકામાં વિકાસ અને સમતોનપણાનું ભાન પ્રવેશ્યા હોવાનું કહી જઈ શકાય છે. ઈ સ ૬૦૦ સુધીમાં ચિત્ર કલાએ એનો પૂર્ણ નિખાર જણાવી દીધેલો છે અનેક પ્રકારના હસ્તોબનો, રેખા આકૃતિઓ, લાવ વાંધી બાનમુદ્રાઓ અને રંગોનું સયોજન આપણને હેરાત પમાડે તેટલી કલાએ પ્રદાન્યેનું છે.

સૌરાષ્ટ્રમાં વનબીકાળ દરમિયાન મહાવાન બોહી હોવાને કારણે ચિત્રકલા સારી પેરે પાગરેની હશે એનું અનુમાન થઈ શકે છે. બાધ-ગુણના 'દલિતસહ-નૃત્યચિત્રો' આ સમયની માણસ પડ્યા છે. ચાવડાઓનો સમય આપણે ત્યાં અધારમુગ છે. ખજુ મોલકીકાળ ચિત્રકલાની દૃષ્ટિએ ખજુ મુચ્છુમુચ્છુ કહેવા પડે તેવા સમૃદ્ધ છે. જૈન પોથીચિત્રો આ

સમયની પૂર્ણ વિકસિત ચિત્રકલાનો ખ્યાલ આપે છે તે પછી છેક આજ સુધી ગુજરાતની ચોતાની કહેવાય તેવી ચિત્રોની માન લોકજીવનમાં જ જીવતી રહી છે. જૈનોનીવા ચિત્રના લખનદયુ અખચુ લોકનાગને હાથે પ્રાચ્યજીની દીવાન પર અને પાલળથી ભરતમુચ્છુમાં સચવાયેલા મળી શકે છે.

મુસ્લિમ સંસ્કૃતિની અસર નીચે આવેલી અને ખાસ મુઘલશૈલીથી પ્રેરાયેલી ચિત્રકલા પુષ્પિ માર્ગીય દૃષ્ટિએ જીવતી મળી છે એમ કહી શકાય. અગ્રેજી જીવનશૈલી સાથે અર્વાચીન મુગ શરૂ થયો. ખજુ ચિત્રકામાં 'અર્વાચીન મુગના પ્રવેશ' હાથ મહમ્મદ અનારખિયા શિવજી (ઈ સ. ૧૮૭૮) તેમજ 'લીસમી સદી' માસિક શરૂ કરી ગુજરાતની ચિત્રકલાને એનું પોતાનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ પ્રદાન કર્યું. કલાગુરુ રવિશંકર રાવળ 'લીસમી સદી'ની આગળી પકડીને ચિત્રની દુનિયામાં પ્રવેશ્યા એ ગુજરાતની ચિત્ર કલા ક્ષેત્રે એક મહત્વનો બનાવ છે, આગળ જ મહત્વનો બનાવ ૧૯૨૨માં તેમને હાથે 'કુમાર' માસિક કરી શરૂઆત થઈ તે પછી છે. 'કુમાર' દ્વારા અનેક કલાકારો ગુજરાતનો મન્યા છે તેની માનપૂર્વક ગોષ્ઠીમાં વિના ચાની શકે તેજ નધી.

* * * * *

ચિત્રકાર રસિકલાલ ન પરીખ રવિશંકર રાવળના હાથ નીચે તૈયાર થયેલી પ્રથમ કુકડીમાં એક છે. "સ્વભાવે મૂંગા, રેખામાં સ્વાચ્છી અને રહેણીમાં સાદા" શ્રી રસિકલાલે પોતાના જીવનની પરીપણ 'પ્રમાદ અને પ્રસન્ન પરિજનમાં' ગણી છે તેમના ચિત્રોનો આ સંપુટ 'મિનસાધના' પૂર્ણરંગી ચિત્રો આજ, એકરંગી ચાર, બે શિ પો, ચાર રહેઠ, એક વૂડકટ અને જીવનરેખાના ૭ પેજમાં બે રહેઠ તથા ન્યૂ ચિત્રો ધરાવે છે. ('મિનસાધના' મા આમ કુલ ચોતીસ રચનાઓ છે.)

છે. આપાર મુઢી ગામડાનું વાતાવરણ મુખ્ય હતુ, અહીં મીઠી ટેપાઓથી શેર તાદશ થાય છે. ત્રમ નયુબી ઈમારતો અને ગસ્તાની વીજળીજતા વચ્ચે 'નોધારા' વધુ કટુભૂતર્થ બની રહે છે. મક્તાની ધામે પોતાની પુત્રી તથા પુત્રીનો પુત્ર નોધારા બનીને આવ્યા છે પુત્રીનો ચૂડા ચિનાતે દાથ અને શજુગાંધીન કથ-કપાપ અનુભૂતિને તીવ્ર બનાવી બધ છે. રગરખાની સમતોય બળશક્તી ત્રમ પાસેના સૂડો-ધડો સાચરી ગમે છે.

૯. 'વાચ્ય એકગી ચિત છે માતાએ તાજેતરમાં જ બાળકને નાવણ કરાવ્યા છે. શરીર પોઠતા પોઠતા હેતને પાનો ચઢી આવ્યો અને સઘરનાતા શિશુ પર વાતસ્ય વહી આવ્યું છે ગમ કડાનો દાથી અને ઉપરનું સંપોર્ષ ખજનુ ચિતને સમતોય રાખે છે

૧૦. 'ગરીગનું સ્વર્ગ' આ સમઢમાના એક રગી ચિતનું શોષ કહી શકાય તેનું ચિત છે વાતા વરણનું અદૃશ્ય સયોજન અને આરેબાનુ નિતગતી આડલાદકતા ચિતને પરમ હથ બનાવી બધ છે. મુપડી, વોકો થાબો, ડોરનો ખીલો, ડાપરા પરના ડાણા અને અનનની વસ્તુઓ ગામકું તથા ગરી બાઈ સ્થરે છે માતા અને બાને શિગુઓના ચિત ધુમા સ્વર્ગનો 'કૂકડો' લાનીને રસિકભાઈએ રમતો મૂકી દીધો છે ! માતાના બોળામા પડ્યો પડ્યો ધરાઈ રજા પછી, અમૃતભર્યા હેમકળશને પાટા મારતો લાડકો માતાના હાર સાથે રમતે ચડ્યો છે. રાજુની ગેડી બંધને ઘોડો ઘોડો ગમતો મોડો, માતાના ટેકે રથો રથો નાનાના તોડાને મુઝલાવે નિહાળે છે આખા ચિતનું કેન્દ્ર બનીને માતાનો ખુલ્લો ખેલ ધર અજબગજબનો બાવ લાવી મૂકે છે ! શ્રી રસિક ભાઈને ચિતકાર તરીકે જીત્યું સ્થાન આપાવતું આ ચિત કનાકૃતિ તરીકે કદિય ન બૃતાય તેનું સર્જન છે

૧૧. 'ગામડાના શજુગાર' કથાય વિશિષ્ટ આદિ બકાર વિનાનું વિગત-અધ્યાન આ ચિત મોટા લવાટવાળા માતાપુત્રીની દીકરું પડી ગયેલું અનુભવાય છે. પુત્રીના વાળ લોળતી માતાના ચિતમા વાતસ્યગર્ભ આઝા શગા

મની જાંટ છે

૧૨. 'દધીચિતે દેવોની વિનતી' પૌગણિક પ્રસંગનું વસ્તુ લઈ બનેતું ચિત આમ જુઓ તો પૌગણિક હકીકતોથી અજે વેગનું વચ્ચનુ ઉત્તમ ચિત છે નદીવાહન શિવ ચોમ પળ એ રાતને બદલે ઈંદ્ર અહીં હાથી પા એમ છે. શિવખંડ પૂર્વ-દિશાના દેવ ઈંદ્ર ઘણીવાર હાથી સાથે નેવેમા આવે છે ત્યાં એ રાતની અંતેક મૂડોનું શિલ્પ કમિન દોનાથી ચોમ લાગ છે પણ અહીં ચિતમા એ પરપગ કેમ રીકાઈ બની ? હસવાહન બામા હસ પા નથી. અતાર મુવી આપણી ચિતકનામા હસ ખોટો ચિતરાતો આ કાને શ્રી રવિશંકર રાવળ એકગાર કરે છે. [ભિમિ નવરચના ઓગસ્ટ '૭૧] આવો એકશર ઘણા સાહિત્યકારોએ અને શિપીએ કરવાનો રહે છે. પશુપત્ની વનસ્પતિની ખજુકારી વિના પ્રેમાનંદ એક સામઢી વનવર્ણનમા વક્ષ-યાદી આપી દે તે છેક ગઈકાલે બહાર પડેલ 'પરચોકે પત્તમા' પાણ કયુ ફૂન કવારે ખીનેના જાન વિના વર્ણન વિના ચાવે ! દર્શકની ખ્યાતનામ નવનકશામાય વક્ષોની પૂરી માદિતી મળતી નથી 'દરિના લોચાનયા' મા શ્રી કરશનદાસ માણેક હવેલીનું વર્ણન કરતા 'શખ ફૂ કાયા' ની વાત કરે કે સ્વ ચુનીલાય મકિયા 'ધર બેમ ગગા'મા પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવને 'ગગા'નું મહત્ત્વ ન હોય તોય ગગા માટે મરતા બતાવે તે સી પ્રસંગ આપણે જેનું ચિતનું હાથમા લીધું છે તેનું અનાન સચ્ચી બધ છે

આ ચિતમા હસને બદલે મગાના વર્ગનું કાઈ પખી ચિતનું પામ્યું છે તેણે વિષુતો ! ગડક કબૂતરની ડોક અને ચાચ ધરાવે છે ! ચિતનું બામા પામ્યું આક્રમણથી ઉતરતી દેવોની વજુગાર છે મદ દત્તી લાલચે એક સપિના હાડકા વ કાઢી વેત્રા તોયાર ચેવેના આ સી દેવતાઓ આપણા હાથનું ભાજન બની રહે છે. અદ્ભુત તો એ છે કે પૂર્વની 'માનવી' દધીચિ સોથી વિરેપ ગૌરવશાળી ચિતનું પામ્યો છે અને તે જ આ ચિતની સોથી મૂવવાન જેણે છે

છે. અત્યાર મુંઢી મામડાનું વાતાવરણ મુખ્ય ઉત્તુ, અહીં મીઠી મેખાએથી શરે તાદશ થાય છે. ગ્રામ્ય પૃથ્વી ઈમારતો અને ગ્રસ્તાની વીજળીભ્રાતા વન્ને 'નોધારા' વધુ કરુણ્ગર્ભ બની રહે છે. માતાની ધાને પોતાની પુત્રી તથા પુત્રીનો પુત્ર નોધારા બનીને આવ્યા છે પુત્રીનો ચૂડા વિનાએ દાઢ અને શલુગાળીન ક્રેશ-કથાપ અનુભૂતિને તીવ્ર બનારી જાય છે. રૂઝેખાની સમનેમ જળવણી પગ પાસેના સૂડો-ધડો સાચરી ગમે છે.

૯. સામ્ય એકાગ્રી ચિત્ત છે માતાએ
તાજેતરમાં જ બાળકને નાવડુ ટરાયા છે. સરીંગ
પોત્તા પોત્તા હેતના પાનો ચડી બાંધી અને
સઘડનાતા શિશુ પર વાત્સલ્ય વહી ચાલુ છે ગમ
હાનિ હાથી અને ઉપરનું સંપોષ્ટ બાળક ચિત્ત
સ્મૃતી રાખે છે

૧૦. 'મરીમનું સ્વર્ગ' આ સમઢાના એક રંગી ચિત્રનું શ્રેષ્ઠ દૃષ્ટી શકાય તેનું ગ્રિપ છે વાતા વરણનું અદ્ભુત સંયોજન અને આરંભાનું નિતનની આપ્તલાદિતા ચિત્રને પરમ હલ બનાવી ભય છે. જુ પડી, વકિા દાભયો, ટોરનો ખીલો, ડાપરા પરના ડાણા અને અનનની વસ્તુઓ ખમિકુ તથા મરી બાઈ સૂચે છે માતા અને બાને શિશુઓના ચિત્ર ધુમા સ્વર્ગને 'દૂકડો' લાડીને સંકિલ્લાઈએ રમતો મૂકી કીધો છે ! માતાના ઝોળામા પડયો પડયો ધરાઈ રજા પછી, અજાતભયો દેખાજીને પાટા મારતો લાડકો માતાના દાર સાથે રમતો ચડયો છે. રાણીની ગ્રી યઈને ઘોડો ઘોડો રમતો મેઢો, માતાના ટેકે રલો રલો નાનાના તોફાનેનું મુઝસાવે નિહાળે છે આખા ચિત્રનું કેન્દ્ર બનીને માતાને ખુલ્લો પયો ધર અજાતજગતો બાર લાગી ચૂકે છે ! શ્રી સંકલ્પાઈને ચિત્રકાર તરીકે ઊંચુ સ્થાન અપાવતુ આ ચિત્ર કનાકાત તરીકે કલ્પિત ન જવાય તેનું સ્વર્ગ છે

૧૧. 'ગામઝના સલુગાર' દ્રશ્ય વિશિષ્ટ અર્થનિ
હાર વિનાનું વિગત-પ્રધાન આ ચિત્ર મોટા લખાટવાળા
માતાપુત્રોવા દીકરું ૫મી અથવા અનુભવવા છે. પુત્રોના વાળ
હોળતી માતાના ચિત્રમાં વાતસાધ્યર્થ આગ રાગ

અની અંદર છે

૧૨. 'દધીચિને દેવોની વિનતી' યોગાદિક પ્રસન્નુ વસ્તુ લઈ બનેતુ ચિત્ર આમ જુઓ તે યોગાદિક હકીકતોથી અજ્ઞ વેગુ બાધાતુ ઉત્તમ ચિત્ર છે નવીનહન ચિત્ર યોગ્ય પણ ઔચિત્યને જાહેર છે ૪૪ અહીં દાથી પણ એમ છે. શિવધર્મના પૂર્વ-દિશાના દેવ ઈદ્ર ધમ્મીવાગ દાથી સાથે જેવામા આવે છે ત્યાં ઔચિત્યની અનુકૂળ મૂર્તિનું શિક્ષક ઈન્દ્ર દેવાથી યોગ્ય લાગે છે પણ અહીં ચિત્રમાં એ પરપરા કેમ સ્વીકાર્ય બની? હસવાહન ખરો હસ પણ નથી. અત્યાર મુઠી આપણી ચિત્રકનામા હસ ખેરો ચિત્રરસો આ યાને શ્રી રવિશંકર રાજા એકગર કરે છે. [હિમિ નવરચના ઓગસ્ટ-૭૧] આપો એકસર ધણા સાહિત્યકારોએ અને શિષ્ટીએ કરવાનો સહે છે. પરંપરાથી વનખપતિની નજીકારી વિના પ્રેમાનંદ એક સમઘટી વનવર્ણના જુદા-યાદી આપી દે તે હેક ગઈકાલે બહાર પડેલ 'પરમેકે પત્તા' પછી કયુ કુન ક્યારે ખીનેના જાન વિના વર્ણન વિના ગાયે. [ઈશ્વરી ખ્યાતનામ નવનકશામાય જુલોની પૂરી માહિતી ગણતરી નથી 'હરિના લોચાન'માં મા શ્રી કરચનદાસ આલેક હવેલીનુ વર્ણન કરતા 'શખ કુકાશ' ની વાત કરે કે સ્વ સુધિલાન મહિયા 'ધર એમ ગત્રા'માં પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવને 'ગંગા'નું મહત્ત્વ ન હોય તોય ગત્રા માટે મરતા બતાવે તે સી પ્રસંગ આપણે જેનું ચિત્રણ દાશમા લીધું છે તેનું અનાન સુગતી લખ્ય છે

આ ચિનમાં હસને બદલે ખસાના વર્ષાનું
કોઈ પળી ચિનથી પામ્યું છે તેનું વિષ્ણુના ત્રેક
કમ્બૂરની ઉકે અને ચાલ્ય થરને છે ! ચિનનું જન્મ
પામ્યું આકાશમાંથી ઉતરતી દેવાની વણાજાર છે મદ
હની લાલચે એક સપિના હાડકા વ શરી વેના
તેમજર જ્ઞેના આ સો દેપતાઓ આપણા હામ્બનું
લાખન જની રહે છે અદ્ધન તો એ છે કે જ્ઞનીને
‘માનવી’ દ્ધીયિ સોથી વિરેપ જોરવશાની ચિનથી
પામ્યો છે અને તે જ આ ચિનની સૌથી સુપ્તવાન
રેજ છે

ધર્મનું તાત્પર્ય એ સત્યાત્મક નિયમો સાથે છે, જે વ્યક્તિ અને સમાજના જીવનને પારખી કરે છે. આ ધર્મ 'કર્તવ્ય'ના રૂપમાં પરિવારના અત્યેક પ્રાણીની સમક્ષ ઉપસ્થિત થાય છે. પિતા, માતા, પુત્ર, બહેન, જેમનો કુટુંબ સથે સંબંધ હોય છે, એ સહુ કર્તવ્યના અણથી બંધાયેલા હોય છે. અને જ્યાં કર્તવ્ય છે, ત્યાં વિરોધની સ્થિતિ ઉત્પન્ન થતી જ નથી. કર્તવ્યનું એ બધન વ્યક્તિને વિચાર અને કર્મની ખેંચતાણથી અલિપ્ત રાખે છે. આ જીવનનાં બીજું નામ યશ છે, જેમાં વ્યક્તિને બીજાની ખાતર પોતાના સ્વાર્થ અને સુખનું સમર્પણ કરીને (ભોગ આપીને) બીજને સહાયતા કરવાની ઝંખના રહે છે. હિંદુ સંસારની વ્યાવહારિક સ્થિતિ આ જીવનનાં બળ પર ટકી છે. એ જ કૌટુંબિક જીવનનો રસ છે: એ જ સ્થિતિ-વસ્તુતઃ સ્વર્ગ છે કે જેમાં અત્યેક વ્યક્તિ બીજને સહાયતા અને સેવા કરવાનું વિચારે તો હોય છે.

આથી જિહ્વું જ્યારે આપણે દરેક વસ્તુને પોતાના જ સ્વાર્થની દૃષ્ટિથી નીરખીએ છીએ (કે મૂલવીએ છીએ) ત્યાં સંઘર્ષ પેદા થાય છે. આ પ્રકારના સંકુચિત માનસને જ નીતિશાસ્ત્રની જાણમાં 'નંરક' કહેવામાં આવે છે.

હિંદુ સંસારમાં જીવન મુખ્યત્વે આ પરંપરાની શકિતથી સંચાલિત થાય છે. જે આ પરંપરામાં અતી જલ્દી ન હોય એવું કશું જ નથી. નીતિ, ધર્મ, દરન, વિચાર, જ્ઞાન, લલિત પુણ્ય, દાન, કથા, વાર્તા, તીર્થ, મન, પર્વ, ઉત્સવ, સંસ્કાર, દવા, ઉદારતા આદિ જીવનનાં મૂલ્યવાન તત્ત્વો પરંપરાના રૂપમાં આપણને અનાયાસે જ સાપડી રહે છે.

યશની આ પરંપરાએ આપણા જ્ઞાન અને કર્મનાં ટેલકાંપ મૂલ્યવાન તત્ત્વોને હૃદયરો વખોળી અવિચ્છિન્ન ધારાથી આપણી પાસે પહોંચાડ્યાં છે.

સાથે સાથે, એ પણ સાચું છે કે, પ્રાચીનતાપ્રિયતાની આપણી સામાજિક પ્રવૃત્તિ સદાય નૂનને અપનાવતી રહીતે જ સ્વયં જપ્તી રહી શકી છે.

આ સાંસ્કૃતિક જીવનને સુરક્ષિત રાખવા માટે કુળમધોદય(સંસ્કૃતિ)ને જળવી રાખવી આવશ્યક છે. પ્રાચીન સંસ્કૃતિવાળા દેશોની સભ્યતામાં કુળનું અત્યધિક મહત્ત્વ રહ્યું છે. ત્યાંના મનુષ્યોના સઘળા પ્રયત્નો કુળની પ્રતિષ્ઠાને જળવી રાખવા-જીવી ઉઠાવવાને માટે હોય છે. આ પ્રકારના કોઈ કુળને 'મહાકુળ' કહેવામાં આવતાં હતાં.

આ સંબંધમાં મહાભારતમાં એક કથા છે:

એક વેળા વિદુરે ધૃતરાષ્ટ્રને કહ્યું:

'અસત્ય અને જળથી ધન પ્રાપ્ત કરવું શક્ય છે, પરંતુ મહાકુળોના આચાર ધનથી પ્રાપ્ત થઈ શકતા નથી.'

એટલે ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યા:

'મેં સાંભળ્યું છે કે, જેઓ ધર્મ અને અર્થના ધુરંધરો છે, તેઓ પણ મહાકુળની પ્રશંસા કરે છે. હં વિદુર, હું જાણુવા માહું છું કે, મહાકુળ કયા પ્રકારે બને છે?'

વિદુરે જવાબ આપ્યો:

'તપ, દયા, ધન્યચર્ચ, જ્ઞાન, યશ, શ્રદ્ધા અન્ન-દાન, શુદ્ધ લગ્ન અને સદાચાર-આ સાત ગુણોથી સામાન્ય કુટુંબ પણ મહાકુળ બની શકે છે. જે કોઈ પ્રકારે સદાચારનું અતિક્રમણ નથી કરતો જે લગ્ન સંબંધ વધાયોગ રીતે કરે છે, જે જીવનમાં જુડતો માર્ગ છોડીને ધર્મનું આચરણ કરે છે, જે પોતાના કુળની વિશિષ્ટ કીર્તિ માટે પ્રયત્ન કરે છે, જેનું કુળ 'મહાકુળ' કહેવાય છે. જેઓ આચારથી ઓછા છે, જેમના કુળ પાસે ગમે તેટલી સંપત્તિ હોય, તોપણ તેઓ પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત નથી કરી શકતા. પરંતુ એ છું

ધર્મનું તાત્પર્ય એ સત્યાત્મક નિયમો સાથે છે, જે વ્યક્તિ અને સમાજના જીવનને ધારણ કરે છે. આ ધર્મ 'કર્તવ્ય'ના રૂપમાં પરિવારના પ્રત્યેક પ્રાણીની સમક્ષ ઉપસ્થિત થાય છે. પિતા, માતા, પુત્ર, બહેન, ભાઈ, ભાણેજ અને કુટુંબ સર્વે સંબંધ હોય છે, જે સહુ કર્તવ્યના માર્ગથી બંધાયેલા હોય છે. અને આ કર્તવ્ય છે, ત્યાં વિરોધની સ્થિતિ ઉત્પન્ન થતી જ નથી. કર્તવ્યનું એ બધન વ્યક્તિને વિચાર અને કર્મની પ્રેરણાથી અભિપ્રાય રાખે છે. આ કારણનાં બાજુ નામ થય છે, જેમાં વ્યક્તિને બીજાની ખાતર પોતાના સ્વાર્થ અને સુખનું સમર્પણ કરીને (જોગ આપીને) બીજાને સહાયતા કરવાની ઝંખના રહે છે. હિંદુ સંસ્કારની વ્યાવહારિક સ્થિતિ આ કારણનાં બાજુ પર દર્શાવે છે. એ જ ઔદ્યોગિક જીવનના રક્ષક છે: એ જ સ્થિતિ-વસ્થુતઃ સ્વર્ગ છે કે જેમાં પ્રત્યેક વ્યક્તિ બીજાને સહાયતા અને સેવા કરવાનું વિચાર રતો હોય છે.

આથી જાણકું બધારે આપણે દરેક વસ્તુને પોતાના જ સ્વાર્થની દૃષ્ટિથી નીરખાએ છીએ કે મૂલ્યની દૃષ્ટિએ ત્યાં કંઈપણ પેદા થાય છે. આ પ્રકારના સંકુચિત માનસને જ નીતિવાસ્તવની કાવચી 'નરક' કહેવામાં આવે છે.

હિંદુ સંસ્કારમાં જીવન યુગ્મની આ પરંપરાની સંકલિત સંચાલિત થાય છે. જે આ પરંપરામાં આવી જતાં ન હોય એવું કશું જ નથી. નીતિ, ધર્મ, દર્શન, વિચાર, જ્ઞાન, સંકલિત પુણ્ય, જ્ઞાન, કથા, વાર્તા, લીધે, મન, પવન, ઉત્સવ, સંસ્કાર, દયા, ઉદારતા આદિ જીવનનાં મૂલ્યવાન તત્ત્વો પરંપરાના રૂપમાં આપણને આનંદાસને જ સામગ્રી રહે છે.

મનની આ પરંપરાએ આપણા જાન અને કર્મનાં કેટલાંય મૂલ્યવાન તત્ત્વોને હૃદયમાં વર્ણવી અવિચિન્ન ધારણી આપણી પાસે રહીઆર્યા છે.

સાથે સાથે, એ પણ સાચું છે કે, પ્રાચીનતામિત્યતાની આપણી સામાજિક પ્રજ્ઞા સદાય નૂનતાને અપમાનવાતી રહીને જ સ્વયં બળી રહી શકી છે.

આ સંસ્કૃતિક જીવનને સુરક્ષિત રાખવા માટે કુળમંડાલ(સંસ્કૃતિ)ને ભગવાં રાખવી આવશ્યક છે. પ્રાચીન સંસ્કૃતિવાળા દેશીની સમગ્રતામાં કુળનું અત્યંતિક બહાર રહ્યું છે. ત્યાંના મનુષ્યોના સમગ્ર પ્રયત્નો કુળની પ્રતિષ્ઠાને ભગવાં રાખવા-લેવા ઉદ્દેશ્યને માટે હોય છે. આ પ્રકારના કોઈ કુળને 'મહાકુળ' કહેવામાં આવતાં હતાં.

આ સંબંધમાં મહાપરંપરામાં એક કથા છે: એક વેળા વિદુરે કૃતરાષ્ટ્રને કહ્યું:

'અસત્ય અને ભગવાં ધન પ્રાપ્ત કરવું શક્ય છે, પરંતુ મહાકુળોનો આચાર ધનથી પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી.'

એટલે કૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યા:

'મેં સાંભળ્યું છે કે, જેઓ ધર્મ અને અર્થના કુરંધરો છે, તેઓ પણ મહાકુળની પ્રતિષ્ઠા કરે છે. હું વિદુર, હું ભગવાં મારું છું કે, મહાકુળ કયા પ્રકારે બને છે?'

વિદુરે જવાબ આપ્યો:

'તથા, હવા, અગ્નિ, જ્ઞાન, વચ, કલા અને દાન, શુદ્ધ હૃદય અને સદાચાર-આ સાત ગુણોથી સામાન્ય કુટુંબ પણ મહાકુળ બની શકે છે. જે કોઈ પ્રકારે સદાચારનું અવિરમણ નથી કરતો જે જ્ઞાન સમૃદ્ધિ મધ્યસ્થ રીતે કરે છે, જે જીવનમાં જુડતી માથે છેડાઈને ધર્મનું આચરણ કરે છે, જે પોતાના કુળની વિશિષ્ટ પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરે છે, એવું કુળ 'મહાકુળ' કહેવાય છે. જેઓ આચારથી ઘીન છે, જેમના કુળ પાસે ચરે તેટલી સંપત્તિ હોય, તેપણ તેઓ પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત નથી કરી શકતા. પરંતુ એ કુળ

પ્રશંસા કે કદર ન થતી હોય, ચોક્કસ વ્યક્તિ કે જૂથ ઈરાદાપૂર્વક આપણને અન્યાય કરતાં હોય તો એ આપણી શક્તિ-સિદ્ધિનુ વર્ણન કર્યા કરવાનુ યોગ્ય નથી; કારણ કે એથી તો સાંભળનારના મનમાં વિરોધનો જ લાગણી પેદા થવાનો સભવ છે.

આવી સ્થિતિમાં કોઈ ઉપાય આપણી યોગ્યતા વધારવાનો જ છે. યુદ્ધવીરો વિશે એમ કહેવાય છે કે એની વીરતા અને કુશળતાની પ્રશંસા જ્યારે દુશ્મનની છાત્રણીમાં પહોંચે ત્યારે એમને સંતોષ થાય છે, અધારુ'ં જમે તેટલું'ં મૃદ હોય, પરંતુ પ્રકાશનુ પ્રમાણ વધતુ જાય તો તેની હસ્તીનો અસ્વીકાર કોઈથી થઈ શકે નહિ. હું

પ્રકાશ છું, મારી પાસે પ્રકાશ છે એમ કહેવાને બદલે પ્રકાશવાનું જ વધુ યોગ્ય છે. -આતુ'ં વૈર્થ અને તપ આપણે માટે શક્ય ન હોય તો આપણી કદર નહિ કરનારાઓ તરફથી મુખ ફેરવી લઈએ અને એ પણ મુરકેવ હોય તો ભલે એમની સામે લડી લઈએ; પરંતુ એ માટે બીજાઓની પાસે ન ફરિઆદી બનીએ, ન આત્મપ્રશંસાદ્વારા આપણી ગુચ્છતા પ્રગટ કરીએ. પોતાનું દુઃખ ગાનારની કાયરતા સદંજ રીતે પ્રગટ થાય છે પરંતુ વિવેકથી વિચારીએ તો મુખ ગાનારો અભિમાની દેખાતો હોવા છતાં વાસ્તવિક રીતે તો કાયર જ છે. પોતાનાં જીવનક્ષેત્રની સ્પર્ધામાંથી એ નાસી ગયેલો છે.

*

સત જ્ઞાનેશ્વર બાળપણમાં એમની રહેણીકરણીમાં સૌથી નિરાળા હતા. તેઓ સાધુપુત્ર હતા તેથી ગામના બાળકો એમની નિર્દયતાપૂર્વક મશ્કરી કરતા. આરે બાળ્યથી એમને ભીષણ આધાતો સહેવા પડતા. જયતનો આ કુર વ્યવહાર જ્ઞાનેશ્વરના હૃદયને બેચેન બનાવી મૂક્યું. તેથી એક દિવસ તેઓ દુઃખિત બની પોતાની જૂંપડીમાં જ પુરાઈ ગયા. એમના બહેનશી એમની આ સ્થિતિ સમી શકાઈ નહિ. તેઓ એમણે જ્ઞાનેશ્વરને જાણ કરવા શાન્ત અને પ્રેમાળ સ્વરે કહ્યું : 'જે નિરાળા છે તે નવું કાર્ય કરવા માટે નીકળે છે. જે જીવનનો નવો માર્ગ અપનાવે છે તેને લોકો દીકાતમક દ્રષ્ટિથી જ જુએ છે. તમે તો સત બનવા માગો છો. આ અગ્નિ વચ્ચે અચળ રજા વિના સત કેમ બની શકશે! ભાઈ, જે કોઈ 'કઈક' કરવા નીકળે છે તે જ બધાનું સાંભળતો જાય છે. લોકો આપણે વિશે જે કાંઈ કહે એને માટે દુઃખ શાને લગાડવું ? રોષ શાને ઉપજાવવો ? જયતનો તિરસ્કાર જ આપણા દર્પણને સ્વચ્છ કરે છે.'

*

ચોન્ડો કેશવ કર્વેને એમના દાદા હમેશા પ્રેરણા આપતા. એક વખત એ કોઈક પ્રશ્નમાં મૂંઝાઈ પડ્યા ને દાદાને પૂછવા ગયા ત્યારે દાદાએ કહ્યું : 'ખેટા, સાંભળ, બંધાનું સાંભળ, પરંતુ પછી તું જાતે જ એમાંથી પસંદગી કરી તારા માર્ગમાં જે ઉપયોગી લાગે એનો અમલ કર. આમ કરેલો ને પગે મુઝાતો સફીલ તો જ્યાં છો ત્યાં જ રહી જઈશ'

પ્રશંસા કે કદર ન થતી હોય, ચોક્કસ વ્યક્તિ કે જૂથ ઈરાદાપૂર્વક આપણને અન્યાય કરતાં હોય તો એ આપણી શક્તિ-સિદ્ધિનું વર્ણન કર્યા કરવાનું ચોક્કસ નથી; કારણ કે એવા તો સાંભળનારના મનમાં વિરોધની જ સાગણી પેદા થવાનો જીભ છે.

આત્મી સ્થિતિમાં કોઈ ઉપાય આપણી ચોક્કસ વધારવાનો જ છે. યુદ્ધવીરો વિશે એમ કહેવાય છે કે એની વીરતા અને કુશળતાની પ્રશંસા બ્યારે દુશ્મનની હારણીમાં પણ થવા લાગે છે ત્યારે એમને સંતોષ થાય છે. અંધારું જમે તેટલું મંદ હોય, પરંતુ પ્રકાશનું પ્રમાણ વધતું જાય તો તેની હસ્તીનો અસ્વીકાર કોઈથી થઈ શકે નહિ. હું

પ્રકાશ છું, મારી પાસે પ્રકાશ છે એમ કહેવાને બદલે પ્રકાશવાનું જ વધુ ચોક્કસ છે. -આત્મી પૈકી અને તપ આપણે માટે શક્ય ન હોય તો આપણી કદર નહિ કરનારાઓ તરફથી યુગ્મ ફેરવી લઈએ અને એ પણ મુશ્કેલ હોય તો ભલે એમની સામે લડી લઈએ; પરંતુ એ માટે બીજાઓની પાસે ન ફરિઆદી બનીએ, ન આત્મપ્રશંસાદાર આપણી ગુચ્છતા પ્રગટ કરીએ. પોતાનું દુઃખ ગાનારની કાયરતા સદંજ રીતે પ્રગટ થાય છે. પરંતુ વિવેકથી વિચારીએ તો ક્ષુભ ગાનારો અભિમાની કેખાતો હોવા છતાં વાસ્તવિક રીતે તો કાયર જ છે. પોતાનાં જીવનશૈલીની સ્પર્ધામાંથી એ નાસી ગયેલો છે.

સંત જ્ઞાનેશ્વર બાળપણમાં એમની રહેણીકરણીમાં સૌથી નિરાળા હતા. તેઓ સાધુપુત્ર હતા તેથી ગ્રામનાં બાળકો એમની નિર્દયતાપૂર્વક મરકરી કરતા. આરે બાલુથી એમને જીપણુ આધાતો સહેવા પડતા. જગતના આ કુર વ્યવહારે જ્ઞાનેશ્વરના હૃદયને બેએન બનાવી મૂક્યું. તેથી એક દિવસ તેઓ દુર્મખિત બની પોતાની ઝૂંપડીમાં જ પુરાઈ ગયા. એમનાં બહેનથી એમની આ સ્થિતિ સહી શકાઈ નહિ. તેથી એમણે જ્ઞાનેશ્વરને ભજ્જત કરવા શાન્ત અને પ્રેમાળ સ્વરે કહ્યું : 'જે નિરાળા છે તે નવું કાર્ય કરવા માટે નીકળે છે. જે જીવનનો નવો માર્ગ અપનાવે ■ તેને લોકો દીકાતમક દ્રષ્ટિથી જ જુએ છે. તમે તો સત બનવા માંગો છો. આ અગ્નિ વચ્ચે અગ્નિ રણા વિના સંત કેમ બની શકેશો? ભાઈ, જે કાઈ 'કંઈક' કરવા નીકળે છે તે જ બધાનું સાંભળતો જાય છે. લોકો આપણે વિશે જે કાંઈ કહે એને માટે દુઃખ શાને લગાડવું? રોષ શાને ઉપજાવવો? જગતનો તિરસ્કાર જ આપણા કર્ણજીને સ્વચ્છ કરે છે.'

*

ચોન્ડો કેશવ કર્વેને એમના દાદા હંમેશાં પ્રેરણા આપતા. એક વખત એ કોઈક પ્રજામાં મુંઝાઈ પડ્યા ને દાદાને પૂછ્યા ત્યાં ત્યારે દાદાએ કહ્યું : 'બેટા, સાંભળ, બધાનું સાંભળ, પરંતુ પછી તું ભંતે જ એમાંથી પસંદગી કરી તારા માર્ગમાં જે ઉપયોગી લાગે એનો અમલ કર. આમ કરેલે ને પરતે મુંઝાતો રહીશ તો ભ્યાં છો ત્યાં જ રહી બઈશ.'

આપણે જરૂરી છે: મૂળ તેઓ અબાલા જિલ્લાના સોનખરના વતની હતા. તેમનો વ્યવસાય ખાનદાની બધો હતો. માવાની કળા પર તેમણે સારું પ્રભુત્વ મેળવ્યું હતું. સંગીતના ઉસ્તાદ તરીકે તેમની પ્રખ્યાતિ થતી હતી. દિલ્હી અને જમ્મુપુરના ઉસ્તાદો સાથે તેને સારી એવી જાણપિઞ્જન અને ઐશી હતી. કલકત્તામાં ને ને માનારીઓ-તવાઈફો હતી તેને તેઓ સંગીત શીખવતા હતા.

મેં ઉસ્તાદ ખાનસાહેબને સંગીત શીખવવા વિશે કહ્યું. પહેલાં તો તેઓ આમર્ષમાં પડી ગયા; પણ જ્યારે તેમને આ વિષે થોડીધણી વતવ્યીત કરી ત્યારે તેઓ ખૂબ ખુશ થયા. પણ વળી પાછી એક મુશ્કેલી ઊભી થઈ: આ યોજના અમલમાં મૂકવી હોય તો કઈ રીતે મૂકવી? ધરમાં તો ધર્મશાસ્ત્ર અને તત્ત્વશાસ્ત્રને ક્ષતિ જ થાય. વાંચવાનું વાતાવરણ હતું. ત્યાં સારે...૨...૩...મના પાઠ શીખવાની જરાય તક નહોતી. સાથોસાથ બીજી ધણી ચે મુશ્કેલીઓ હતી. તેમ છતાં આ બધી મુશ્કેલીઓને પલાણીને પાર કરવામાં આવી. એક રસ્તો શોધી કાઢ્યો. એક મિત્રને ધેર સંગીત શીખવાની જોડવણ કરી. જે રીતે પહેલા અઠરાડિયા દરમિયાન સંગીત શીખવા માટે થયું દિવસ નોકરી કરવામાં આવ્યા. પછી ત્રીજા પહેરે નિયમિત મળવાનું રાખ્યું. ઉસ્તાદ પહેલેથી જ ત્યાં હાજર રહેતા અને રોજ બપોળે કલાક સંગીતની તાલીમ મળતી. સંગીતમાં સૌ પ્રથમ સિતાર પર ડાઘ અજમાવ્યો અને ખૂબ આસાનીપૂરક આંગળીઓ તેની પર રમવા લાગી અને હજીય મારા મનમાં વિચાર જાય છે કે એ પણ કેવો જમાનો હતો અને તબિયત પણ શી બહારે બાગ-ગાજ હતી! તે વખતે મારી ઉમ્મર ૧૫ માંડ સતરેક વર્ષની હતી. છતાં મિલ્લ-મસ્તી તો એવી હતી કે જે ક્ષેત્રમાં કદમ બધાં તેમાં પૂરેપૂરા ખૂંચી જવું, એની સાથે એકતાર થઈ જવું અને જ્યાં સુધી માત્ર ન મળે, મુકામ ન આવે ત્યાં સુધી બા-કદમ આગળ ને આગળ ધપ્યે જ જવું ગમે તેવું કપડું કામ હોય તો પણ તેને અધૂરું મૂકવાનું મને ક્યારેય થયું નથી. જે દિશામાં પણ

બધો ત્યાં તેનો પૂરેપૂરો તાજ મેળવીને જ છૂટકો થયો છે. સારા કે નરકમાં જે કામ આરંભ્ય તેને અધૂરું તો મૂક્યા જ નથી. સ્વભાવ જ એવો થઈ ગયો કે જ્યાં જ્યાં જવાનું બને ત્યાં હતાય હાથી કે નિરાસાવાઈની જેમ જવું જ નહિ. હંમેશા આખરી મંઝીવ પર જવાનો જ અડમ્બ નિર્ધાર રાખતો. સંગીત-ક્ષેત્રમાં પણ મૂક્યો તો જ્યાં સુધી જવાય ત્યાં સુધી આગળ વધવાનો મક્કમ નિશ્ચય થયો હતો. સિતારની તાલીમ એકધારી પાંચ વર્ષ સુધી ચાલુ રહી હતી. સાથોસાથ બીજા વાદ્યો પર પણ આંગળીઓ રમી રહી હતી, પરંતુ તેને માટે વધારે અવકાશ મળ્યો ન હતો. આ માળા પછી એવો પણ એક તળકડો આવ્યો કે આ તોફાન શાંત પડી ગયું અને આજે તો એ ગઈજુગરી બની ગઈ. તાર પર ઝુલછડીની પેટે જે આંગળીઓ મસ્ત અદાથી ફરતી હતી તેની યાદ આપતાં નિદાન આજ સુધી આંગળીઓ પર રચાં છે.

આજે જે ટેકાણે એ ડાઘ છે ત્યાં પહેલાં ફરું હતું. કુનિયામાં મેં જાતના રંગ છે: એક મધ પુડામાં માખીની પેટે બેસી જ રહે છે, જ્યારે બીજો રસ ચૂસીને લપટાઈને જેમ ચૂસન કરતો ઊડી જાય છે:

ટેકે દેખ લીધ દિન શાહ ક્રિયા,
પુરા કામ હુએ ઔર ચલ નિકલે.

જિંદગી પણ રંગરંગી ફૂલોના બગીચા જેવી છે. થોડી ધડી રોકાયા, સુવાસ માણી અને ચાલી નીકળ્યા. જીવનનો ઉદ્દેશ ફક્ત એટલો જ કે કોઈ આરત્ર, કોઈ નિરાસા ન રહે. દિલ ન હોય તો સંગીતની મજા માણી શકાતી નથી. સંગીતમાં અમુક હદ સુધીની તાલીમ મળી ગઈ અને દિલની મુરદા જરૂર આવી ગઈ પંજી તંત્રાદો શા ખવડાં? આ પછી તો બીજાં કામોમાં દિલ પરવાઈ ગયું છતાં સંગીતનો પ્રેમ જે સરીરના અણુએ અણુમાં પ્રસરી ચૂક્યો હતો, તે ક્યારેક ક્યારેક એકેન બની બહાર ડેકિયાં થઈ જતો હતો, પણ આ શોખની પુરુષ એવી ને એવી મધમધી રહી અને સદેવ રહેશે.

આપને જરૂરી છે: મૂળ તેઓ અંબાલા જિલ્લાના સેનખરના વતની હતા. તેમનો વ્યવસાય ખાનદારી બધો હતો. માવાની કળા પર તેમણે સારું પ્રભુત્વ મેળવ્યું હતું. સંગીતના ઉસ્તાદ તરીકે તેમની મશ્હૂરી થતી હતી. દિલ્લી અને જયપુરના ઉસ્તાદો સાથે તેને સારી એવી વળણિજાળ અને મૈત્રી હતી. કલકત્તામાં જે જે માળાંગિઓ-તવાઈદો હતી તેને તેઓ સંગીત શીખવતા હતા.

મેં ઉસ્તાદ ખાનસાહેબને સંગીત શીખવવા વિશે હતું. પહેલાં તો તેઓ આમંત્રણ પડી ગયા; પણ જ્યારે તેમને આ વિષે થોડીમુશ્કેલી વતવ્યોત કરી ત્યારે તેઓ ખૂબ પ્રુથ થયા. પણ વળી પાછી એક મુશ્કેલી ઊભી થઈ: આ યોજના અમલમાં મૂકવી હોય તો કઈ રીતે મૂકવી? ધરમાં તો ધર્મશાસ્ત્ર અને તત્ત્વશાસ્ત્રને ધર્મતા જ મધ્ય વાંચવાનું વાતાવરણ હતું. ત્યાં સારે...ર...અ...અના પાઠ શીખવાની જરૂર થતી નહોતી. સાથેસાથ ખીલ ઘણી જે મુશ્કેલીઓ હતી, તેમ જતાં આ બધી મુશ્કેલીઓને પલાળીને પાર કરવામાં આવી. એક રસ્તો શોધી કાઢ્યો. એક મિત્રને ધીર સંગીત શીખવાની જોડવણ કરી. જે રીતે પહેલા અકાડિયા દરમિયાન સંગીત શીખવા માટે ત્રણ દિવસ નોકરી કરવામાં આવ્યા. પછી ત્રીજા પહેરે નિયમિત મળવાનું રાખ્યું. ઉસ્તાદ પહેલેથી જ ત્યાં ઠાળર રહેતા અને રાજ બંગ્લે કલાક સંગીતની તાલીમ મળતી. સંગીતમાં કો પ્રથમ સિતાર પર ડાય અજમાવ્યો અને ખૂબ આસાનીપૂર્વક આંગળીઓ તેની પર રમવા લાગી અને હજી ૫ મારા મનમાં વિચાર જાગે છે કે એ પણ કેવો જમાનો હશે અને તબિયત પણ શી બહારે બાજ-બાજ હતી! તે વખતે મારી ઉમર પણ માંડ સપ્તેક વર્ષની હશે. છતાં મિલ્લ-ધરતી તો એવી હતી કે જે હોવામાં કદમ બર્ષા તેમાં પૂરેપૂરા ખૂબી જતું, એવી સાથે એકતાર થઈ જતું અને ભાઈ સુધી મારું ન મળે, મુકામ ન આવે ત્યાં સુધી બા-કદમ આગળ ને આગળ ધણે જ જતું. મને તેનું કપડું કામ હોય તો પણ તેને અધૂરું મૂકવાનું મને ક્યારેય નહોતું નથી. જે દિશામાં પણ

બર્ષો ત્યાં તેના પૂરેપૂરા તાત્ત્વ મેળવીને જ જુદો થઈ છે. સારા કે નરસા જે કામ આરબા તેને અધૂરું તો મૂક્યા જ નથી. સ્વાભાવ જ એવો થઈ ગયો કે ભાઈ ભાઈ જવાનું બને ત્યાં હતાય હાથ કે નિરાસાનાડોની જેમ જતું જ નહિ, હંમેશા આખરી મંડીય પર જવાનો જ અકસ નિર્ધાર રાખતો. સંગીત-સેરમાં પણ મૂક્યો તો ભાઈ સુધી જવાય ત્યાં સુધી આગળ વધવાનો મક્કમ નિર્ણય થઈ જતો. સિતારની તાલીમ એકધારી પાંચ વર્ષ સુધી ચાલુ રહી હતી. સાથેસાથ ખીલ વાળી પર પણ આંગળીઓ રમી રહી હતી, પરંતુ તેને માટે બધારે અવકાશ મળ્યો ન હતો. આ માળા પછી એવો પણ એક તમકકો આવ્યો કે આ તોફાન શાંત પડી ગયું અને આને તો એ તઈગુજરી બની ગઈ. તાર પર યજ્ઞકીની જે જે આંગળીઓ મસ્ત અદાથી ફરતી હતી તેની વાદ આપતાં નિશાન આજ સુધી આંગળીઓ પર રહ્યા છે.

આને જે ડેકાણે એ ડાય છે ત્યાં પહેલાં દર્દ હતું. દુનિયામાં જે ભતના રંગ છે એકે મધ પુડામાં સાપાની જે જે ભેટી જ રહે છે, જ્યારે ખીલે રસ ચૂસીને લખરાની જેમ ગૂંચળ કરતો ઊડી જાય છે:

ટેક દેખ લીય દિન શાદ કિયા,
પ્રુથ કામ હુએ જોર ચલ નિકલે.

જિંદગી પણ રંગબેરંગી ફૂલોના બગીચા જેવી છે. થોડી થડી રેકાવા, સુવાસ માધી અને ચાલી નીકળ્યા. જીવનનો ઉલ્લેસ ફૂટા એટલો જ કે કોઈ આરતુ, કોઈ નિરાસા ન રહે. દિલ ન હોય તો સંગીતની મજા માણી લેકાતી નથી. સંગીતમાં અધિક હલ સુધીની તાલીમ મળી ગઈ અને દિલથી મુરાદ જરૂર આવી ગઈ પછી તંત્રવાદો સાંખવાનાં! આ પછી તો ખીલ કામેમાં દિલ પરાવાઈ ગયું છતાં સંગીતને પ્રેમ જે શરીરના અણુએ અણુમાં પ્રસરી ચૂક્યો હતો, તે ક્યારેક ક્યારેક મેચેન બની બહાર ડેકિયાં થઈ જતો હતો, પણ આ શીખની પ્રુથ જોવી ને એવી મધમધી રહી જ અને સરેવ રહેતો.

ધર્મનો સબંધ માનવીના સર્વાંગીય પ્રવૃત્તિની સાથે છે, જે એમ ન હોય તો ધર્મનો કોટી અર્થ નથી પૃથ્વી પર માનવીના આગમન પહેલા ધર્મનું કોઈ સ્થાન નહોતું. ધીરે ધીરે માનવોના સમાજ ગયાયા, માનવી માનવી વચ્ચે પરસ્પર સબંધ સ્થપાયો અને કંઈક સામાજિક બંધારણની રચનાની આવશ્યકતા ઊભી થઈ સોંપતે તેમની શક્તિ અનુસાર કામ આપવામાં આયુ કોઈ વ્યક્તિઓને ઉચ્ચ દર નક્કરું કામ સુપરત કરવામાં આયુ, તે પીછા વ્યક્તિઓને નીચા દરનજનું કામ સુપરત કરવામાં આયુ આ રીતે ઉપયોગિતાના સિદ્ધાંત પર નાના મોટાનો વિચાર કરવામાં આવ્યો. માનવવિકાસની એ પ્રારંભની પરિસ્થિતિ હતી

ધર્મનો અર્થ છે કર્તવ્ય-કેટલીક વ્યક્તિઓ પ્રત્યે અથવા સમાજ પ્રત્યે કર્તવ્ય માનવીના ઈર્ષ્ય સુખો-વિષયવાસનાઓ તમ કરનાર તથા ઉપરઉપરનો બાલ્ય કામકામ બંધારનાર બધા જ કર્મ તુલ્ય મનાવા લાગ્યા અને જે કંમેથી સમાજની ઉન્નતિ અને પ્રગતિ થાય છે તેવા કંમેનો ધર્મમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો, એટલું જ નહિ પણ એ કંમેને જ ધર્મનું નામ આપવામાં આવ્યું લોભ, લાનચ, વાસનાઓ એ બધું તુલ્ય લેખાવા લાગ્યું અને જ્ઞાનપ્રાપ્તિનું મહત્ત્વ ધીમે ધીમે વધુ સમજાવા લાગ્યું બધું ખરું તો વિવેક અને સયમથી કામ લેવામાં આવ્યું, પરંતુ બધા એ કારગત ન નીવડ્યા ત્યાં હિસાબી મદદ પણ લેવામાં આવી શાંતિ અને વ્યવસ્થાને સ્થાપવા માટે હિસાબી ઉપયોગ પણ થઈ શકેલો હતો જે કે આમ હિસાબી મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું ખરું, છતાં એ સાથે જ હિસાબી ઉપયોગ પર કાંઈક પ્રતિબંધ જેનું મૂકવામાં આવ્યું અને તેની કાંઈક મર્યાદા પણ આકારમાં આવી

એ પછી જેમ જેમ ઉન્નત ભાવનાઓમાં વિકાસ થતો ગયો તેમ તેમ વિવેક અને ન્યાયનું

મહત્ત્વ પણ સ્વીકારાતું ગયું હિસાબી દારા મળે સજ્જતા ત્યાજ્ય ગણવા લાગી સત્ય અને અહિંસા બીજું સ્થાન આપવામાં આવ્યું

સાર્વભૌમિકતા-સર્વવ્યાપકતાને ધર્મનું એ વિશિષ્ટ અંગ લેખવામાં આવ્યું સત્ય અને અહિંસાના માર્ગે માનવ પ્રગતિ કરે, એ જ માનવતાને ઉદ્દેશ જ હોવો જોઈએ, એમ સતો અને વિચાર કેવો પ્રતિપાદન કર્યું. સત વિચારકોના આ પ્રતિપાદનને સર્વ લોકોએ માન્ય કર્યું અને તદનુસાર નીવડવા લાગ્યા ભતિભતિ, દેશદેશ, વ્યક્તિવ્યક્તિ વચ્ચે દૈનિક બેઠલાવ બંધારનાર વાધામનક બાળતેને દૂર કરવામાં આવી એ સમયે આદર્શ હતો વિશ્વમાં શાંતિની સ્થાપના કરવાનો, અને એને પ્રાપ્ત કરવાના સાધન હતા સત્ય, અહિંસા, અપરિબદ્ધ, શારીરિકે જમ, ત્યાગ, સયમ આદિ સદ્ગુણો જે વ્યક્તિમાં આ ઉચ્ચ કોટિના સદ્ગુણો જણાતા હતા તેને પૂર્ણ પુરુષ ગણવામાં આવતો હતો અને સમાજમાં તે વ્યક્તિને મહાની-આદર્શની નજરે જોવામાં આવતી હતી આવા ઉચ્ચ સદ્ગુણો, સિદ્ધાંતો અને આદર્શો સુમેળ-એને જ ધર્મ તરીકે ઓળખાવવામાં આયો

હવે સવાલ એ છે કે ધર્મ અને નીતિ વ્યવહાર વચ્ચે શો સબંધ છે ? ધર્મનો ઉદ્દેશ વ્યવહારમાં નીતિનું ઉચ્ચ ધોરણ સ્થાપિત કરવાનો છે ધર્મથી માનવીનું દર્શિર્ગદુ તેના સાચા સ્વરૂપમાં વ્યવહારમાં ઉતારવામાં આવે છે ત્યારે એ નીતિશાસ્ત્ર બને છે ધર્મનો મૂળમૂલ સિદ્ધાંત છે માનવતા આ એકતા અને અને શ્રદ્ધામાન પ્રત્યે પ્રેમ આ સિવાય, ધર્મ એ ધર્મ રહેતો નથી અને નીતિશાસ્ત્ર એ નીતિ શાસ્ત્ર રહેતું નથી

ધર્મનો મૂળમૂલ ઉચ્ચ વિચાર, ઉમદા વિચાર પડેલો છે ધર્મનો વ્યવહાર કે આચરણ એ જ નીતિશાસ્ત્ર ને ? એ ધર્મને મંદિર કે દેવળી આર

ધર્મનો સબંધ માનવીના સર્વાંગીય પ્રગતિની સાથે છે, જે એક ન હોય તો ધર્મનો કોઈ અર્થ નથી પૃથ્વી પર માનવીના આગમન પહેલાં ધર્મનું કોઈ સ્થાન નહોતું. ધીરે ધીરે માનવોના સમાજ ગયાથા, માનવી માનવી વચ્ચે પડસ્પર સબંધ સ્થપાયો અને કંઈક સામાજિક બંધારણની રચનાની આવશ્યકતા ઊભી થઈ હોખે તેમની શક્તિ અનુસાર કામ આપવામાં આવી કોઈ વ્યક્તિઓને ઉચ્ચ દર જનનું કામ શુભરત કરવામાં આવ્યું, તો ખીજી વ્યક્તિઓને નીચા દરજ્જાનું કામ શુભરત કરવામાં આવ્યું આ રીતે ઉપયોગિતાના સિદ્ધાંત પર નાના મોટાનો વિચાર કરવામાં આવ્યો માનવવિકાસની એ પ્રારંભની પરિસ્થિતિ હતી

ધર્મનો અર્થ છે કર્તવ્ય-કેટલીક વ્યક્તિઓ પ્રત્યે અથવા સમાજ પ્રત્યે કર્તવ્ય માનવીના ઈશ્વર સુખો-વિષયવાસનાઓ તૃપ્ત કરનાર તથા ઉપરઉપરનો ભ્રાજુ ઠાંગણ વધારનાર બધા જ કર્મ તુલ્ય મનાવા લાગ્યા અને જે કર્મથી સમાજની ઉન્નતિ અને પ્રગતિ થાય છે તેવા કર્મોના ધર્મમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો, એટલું જ નહિ પણ એ કર્મોને જ ધર્મનું નામ આપવામાં આવ્યું હોમ, લાનચ, વાસનાઓ એ બધું તુલ્ય લેખાવા લાગ્યું અને જ્ઞાનપ્રાપ્તિનું મહત્ત્વ ધીમે ધીમે વધુ સમજાવા લાગ્યું બધું ખડુ તો વિવેક અને સચમથી કામ લેવામાં આવ્યું, પરંતુ જ્યાં એ કારણત ન નીવડ્યા ત્યાં દિસાની મદદ પણ લેવામાં આવી શાંતિ અને વ્યવસ્થાને સ્થાપવા માટે દિસાને ઉપયોગ પણ મળી શકેલા હોય જે કે આમ દિસાને મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું ખડુ, છતાં એ સાથે જ દિસાના ઉપયોગ પર કાંઈક પ્રતિબંધ નેતુ-મૂકવામાં આવ્યું અને તેની કાંઈક મર્યાદા પણ આકારમાં આવી

એ પછી જેમ જેમ ઉન્નત જ્ઞાનનાઓમાં વિકાસ થતા ગયો તેમ તેમ વિવેક અને ન્યાયનું

મહત્ત્વ પણ સ્વીકારાતુ ત્રણ દિસા હારા મજેની સફળતા ત્યાજ્ય ગણાવા લાગી સત્ય અને અદિસાને બિનુ સ્થાન આપવામાં આવ્યું

સર્વલોભિકતા-સર્વવ્યાપકતાને ધર્મનું એક વિશિષ્ટ અંગ લેખવામાં આવ્યું સત્ય અને અદિસાના માર્ગે માનવ પ્રગતિ કરે, એ જ માનવતાનો ઉદ્દેશ જ હોયો જેમણે, એમ સતો અને વિચાર કેમ પ્રતિપાદન કર્યું. સત વિચારકોના આ પ્રતિપાદનને સર્વ લોકોએ માન્ય કર્યું અને તદનુસાર જીવતાં લોકોના જાતિજાતિ, ફેશફેશ, વ્યક્તિવ્યક્તિ વચ્ચે કૃત્રિમ ભેદભાવ વધારનાર વાધાજનક બાબતોને દૂર કરવામાં આવી એ સ્તરે આદર્શ હતો વિધિમાન શાંતિની સ્થાપના કરવાનો, અને એને પ્રાપ્ત કરવાના સાધન હતા સત્ય, અદિસા, અપરિશદ્ધ, શારીરિક જમ, ત્યાગ, સપ્ત આદિ સદ્ગુણો જે વ્યક્તિમાં આ ઉચ્ચ કોટિના સદ્ગુણો જણાતા હતા તેને પૂર્ણ પુરુષ ગણવામાં આવેલા હોય અને સમાજમાં તે વ્યક્તિને મહાની-આદર્શની નજરે જોવામાં આવતી હતી આવા ઉચ્ચ સદ્ગુણો, સિદ્ધાંતો અને આદર્શોના સુમેળ-એને જ ધર્મ તરીકે જોળાવાવામાં આવ્યો

હવે સવાળ એ જોડે છે કે ધર્મ અને નીતિ વ્યવહાર વચ્ચે શો સબંધ છે ? ધર્મનો ઉદ્દેશ વ્યવહાર માનવીનું ઉચ્ચ ધોરણ સ્થાપિત કરવાનો છે ધર્મથી માનવીનું દરિદ્રાદુઃખ તેના સાચા સ્વરૂપમાં વ્યવહારમાં ઉતારવામાં આવે છે ત્યારે એ નીતિશાસ્ત્ર જોડે છે ધર્મનો મૂળભૂત સિદ્ધાંત છે માનવતા આ એકતા અને એને જીવતા પ્રત્યે પ્રેમ આ સિવાય, ધર્મ એ ધર્મ સહેતો નથી અને નીતિશાસ્ત્ર એ નીતિ શાસ્ત્ર રહેતું નથી

ધર્મનો મૂળભૂત ઉચ્ચ વિચાર, ઉમદા વિચાર પડેલો છે ધર્મનો વ્યવહાર કે આચરણ એ જ નીતિશાસ્ત્ર ને કે ધર્મને મદદ કે દેવળની માર

પતિની વાત

આને એકિસેથી પાછા વળતાં અતિથય મોડું થઈ ગયું. આમ મોડું થાય એ એને ગમતું નથી. એનું મોં લારે થઈ જાય છે, આંખમાં ઝલો. રતા છરાઈ જાય છે, છતાં મોઝે એ કંઈ જ નહિ મોઝે. મનમાં પૂછવાયા કરે. મજબૂત એ આ ટી-જાતનો સ્વભાવ. અમારાં લગ્નને પાંચ વર્ષનાં વડાણ વાઈ ગયાં છતાં આજ સુધીમાં એ કદાચ મારી સાથે ઝઘડી નથી.

આને પત્તર મળ્યો. રસ્તામાં વિચાર આવ્યો કે પૂરેપૂરો પત્તર લેર લઈ જઈશ તો કઈ જથવાનું છે જ નહિ. તો પછી અત્યારે ખિસ્સામાં રૂપિયા છે ત્યારે શા માટે કંઈક સરસ ચીજ એને માટે લઈ ન લઉં? - અને નજર જીવી કરી તો સામે જ ઝવેરી હીરાસાલ મોતીલાલની દુકાન દેખાણી. પત્ર આપ મેળે એ બાજુ વળ્યા. બહુ ખર્ચ કરવો ન પડ્યો. પદર જ રૂપિયામાં એક સાડી-પીન મળી ગઈ. ચીજ સારી હતી.

લેર આવીને જોયું તો એ એક આરામ પુરશીમાં પડી પડી કોઈ નવલકથા વાંચે છે. અને જોતાં જ ધડિયાળમાં દીકરીડાને જોયું. ને પછી ચોપડી નીચે મૂકી મોઝી : 'કેમ, આવી ગયાં ?'

આ રીતની વાત અને નથી ગમતી. 'આવી ગયાં ?' એટલે શું ? કું આણુ એ કંઈ અસાધારણ વાત છે ? કે પછી આને કું પાછો ફરવાનો જ નહોતો ? અને આમ ટોણે મારીને જ મોઝવાની એને ટેર જી મગમર સાડા પાંચને ટોરે જ લેર આવી જઈશ એનું જોણુ લખી દીધું છે ?

ધડી કંઈક ધોતિયું-નાડિયું મારી નહક મૂકી 'કપડા બદલો' કહી એ અંદર ચાલી ગઈ. ખાવાનું કંઈક થઈને સાવ ચડા થઈ ગયું.

છે. કદાચ જ્યોરે કુરસદની વેળાએ તૈયાર કરી રાખ્યું હતું. અને એમ જ લેવા ને । કું તો દાડિયો-મગર, મારી-પાકીને લેર આવી ટાડું વાસી ઉદરમાં જોરી લઈશ. ખાવાનું કંઈક મળે એટલે બસ. એથી વધુની આજ્ઞા રાખવી જ પેહી... પશુ જવા દે, આ તો ગરમ છે. શા માટે ? શું જરૂર હતી ? એ પશુ જ્યોરે જનાવી રાખી લેવા તો ચાલતા.

'આને નમારો પત્તરનો દિવસ હતો ને ?' કું, એ વાત ઠીક વાદ આવી. ગજવામાંથી પછીટ કોઢી મેં એના હાથમાં મૂક્યું : 'આ લે' રૂપિયા ત્રણી કમર જીવી કરી એણે પૂછ્યું : 'પદર રૂપિયા જોછા છે ?'

દિલાળ જોઈએ છે । મારી કમાણીમાંથી લે કું કંઈ ખયું' તો એને લે પાછું-પૈસાનો મારે દિલાળ દેવો પડશે ? ધૂળ વાળો એ વાત ઉપર.. આ દુનિયા એક સજડ જ છે.

મે કહ્યું : 'વાપર્સા છે.'

એ મગમગ રીતે મારી સામે જોઈ રહી. કેમ મગમે આલેલો ખુલાસો સતોતકારક નથી. કયા વાપર્સા, કેમ વાપર્સા, એ પશુ કહેવું પડશે ?

રૂપિયા લઈને એ ધન ધન દારે થઈ ઉપ-ચાલી ગઈ. ધમ્મ કરતાં કમાનું ખાવું ખાધ થયું એ સભળાયું, અર્થાત 'કું ખીનખ છુ જી જુઓ !'

લશ્ચીવારે એ નેપાળી 'છાપુ વાંચશો ?'

'હા.' 'છાપુ વાંચશો' જોલવાને જાણે સીધી રીતે એમ જ કરેલું'તું ને કે અને તમરો સસરે નથી ગમતો. 'તમને રમે એ કરો-કું' જઈ છું.' દિવસ આખાની રગગપટ પછી સાંજે લેર આવું છું ત્યારે કેવો અજબ સત્કાર ! અપૂરે ચમત્કાર ! લાગે છે કે પેલી નવલકથા હજુ પૂરી નહિ થઈ હોય. એથી જ જીવો-દોચી થાય છે. પશુ તો મે કયા

પતિની વાત

આને એકિસેથી પાછા વળતાં અતિશય મોડું થઈ ગયું. આમ મોડું થાય એ એને ગમતું નથી. એનું મો લારે થઈ જાય છે, અંખમાં જલો રતા કરાઈ જાય છે, છતાં મોએ એ કંઈ જ નહિ બોલે. મનમાં ધૂંધરાયા કરતો. ગ્રજળ એ આ ટી-જાલનો સ્વભાવ. અમારાં હજને પાંચ વર્ષનાં વઢાણાં વાઈ ગયાં છતાં આજ સુધીમાં એ કહીને મારી સાથે હપડી નથી.

આને પશર મળી. રસતાના વિચાર આવ્યો કે પૂરેપૂરો પમાર થેર લઈ જઈશ તો કંઈ મથવાનું છે જ નહિ. તો પછી અત્યારે ખિસ્કામાં રૂપિયા છે ત્યારે યા માટે કંઈક સરસ ચીજ એને માટે લઈ ન લઉં? અને નજરે લેવી કરી તો સાથે જ હવેરી હારામાલ મોતીલાલની દુકાન દેખાણી. પણ આજ મેળે એ ખાણું વળ્યા. વઢું ખર્ચ કરવો ન પડ્યો. પદર જ રૂપિયામાં એક સાડી-પીળ ગળા ચઈ. ચીજ સારી હતી.

થેર આવતે જોયું તો એ એક બારાચ ખુરશીમાં પડી પડી કાંકે નવસકયા વાચે છે. અને જોતાં જ ઘડિયાળમાં ટીપીટીજાને જોયું. તે પછી મોપડી નીચે મૂકી બોલી : 'કમ, બાવી ચર્ચા !'

આ રીતની વાત મને નથી ગમતી. 'બાવી ચર્ચા !' એટલે શું ? કું આનું એ કંઈ અસાધારણ વાત છે ? કે રહી જાને કું પ્રણી રૂરગતો જ નકોતો ? અને આમ રેલ્લો મારીને જ મોલવાની એને ટી છે બરાબર સહા પાંચને ટોકેરે જ થેર અવી જઈશ એનું જોણુ લખી લેયું છે ?

ઘડી કસેલ ધોતિયુ-નાડિયું મારી નજર મૂકી 'કપડા બદલો' કહી એ અંદર ચાલી ચઈ.

ખાવાનું કું થઈને સાવ ચરક થઈ ગયું

છે. કદાચ બપોરે કુરસદની વેળએ નેવાર કરી રાખ્યું હતું. અને એમ જ દેવ ને ! કું તો દાડિયો-ચતુર, કાણી-પાણીને થેર આતી ટાકું વાસી ઉદરમાં એસી લઈશ. ખાવાનું કંઈક મળે એટલે બસ. એથી વધુની આયા રાખવી જ બેઠી... પણ જવા દે, આ તો ગરમ છે. યા માટે કે શું જરૂર હતી ? એ પશુ બપોરે બનાવી રાખી હેતન તો ચાલત.

'આને નસારો પમારનો દિવસ હતો ને !'

હું, એ વાત ઠીક યાદ બાવી, ગજવાખાધી પછડિ કહી મેં એના હાથમાં મુકયું : 'આ લે !'

રૂપિયા સળી કમચર મીઠી કરી એણે પૂછ્યું : 'પદર રૂપિયા યોગા છે ?'

હિસાબ જોજો છે ! મારી કમાણીમાંથી કે કંઈ ખર્ચું તો એતો પે પડી-પૈસાનો મા' હિસાબ દેવો પડશે ? ધૂળ વાળો એ વાત કવર.. આ દુનિયા એક ઝગદ જ છે.

એ કહ્યું : 'વાપર્યો છે.'

એ પ્રસાદમક રીતે મારી સામે જોઈ રહી. કેમ તલ્લે આટલો ખુવાસો સતોપકારક નથી. કયા વાપર્યો, કેમ વાપર્યો, એ પશુ કહેવું પડશે !

રૂપિયા લઈને એ થળ થળ દાઢે થઈ ઉપર ચાલી ચઈ. ધગમ કરતાં કપાટનું ગારણું બધ થયું એ સજળાય, અખત 'કું ખીભપ છું મેં જુઓ !' ઘણીવારે એ બોલી 'હાણ વાંચસો !'

'હા.' 'હાણ વાંચસો' મોલવાને બઢે સીધી રીતે એમ જ કહેવું ને કે મને તમરા સચર નથી ગમતો. 'તમને ગમે એ કો-કું જઈ છું.' દિવસ આખાની રગગપદ પછી સંજે થેર આનું છું ત્યારે કેવો અજળ સત્કાર ! અપૂરું અમાતાર ! ધાત્રે છે કે પેની નવસકયા હજુ પૂરી નહિ થઈ હેમ. એથી જ લેગો-લીચી ચાલ છે. પશુ તો મેં અં

ના, આજ તો કહી જ રહ્યા કે આટલું મોડું શીદ થયું? હું શું કંઈ વિચારતો જ નહિ. દિવસ આખો વિત્યા પછી મેં ઘેર આરામમાં બેઠો એ કલાકનું મોડું? શા માટે? ઘેર હું તે કંઈ વાગ-દીપડો છું કે શું? દિવસને અંતે મેં જોવાનું મન નથી થતું? મારે તો... ના, પુરુષોત્ત્વ એ નસીબ નથી. જો તો ફક્ત અમારું-બંધુ, સીએના આગમન જ લખાયું છે.

હવે આજે પાંચ વરસ વીતી ગયા. ક્યારેક દિવસને માટે પણ આવતર જવાનું મન નથી થતું. અને એ? હું બાપને ઘેર જઈ એટલે જ સુખ-પ્રસાદ. જો એમ જ કરીશ. જો હું એમને મળતી જ નથી, તો પછી અહીં રહું તોય શું ને ન રહું તો મેં શું?

આ આવ્યા. મોં મલક મલક કેવું મલકે છે? મલકે જ ને. કેટલા ફરી ફરીને હહેર કરતાં આવે છે. પછી મોં ન કેમ મલકે? મને જોતાં જ પાછું ચડી જવાનું.

જો અ.બા-ધરમા આવ્યા. મોં પર મોડું થવાનો પડાવો કે ધરમનું નામ નથી. કેમ જાણે મોડું કરીને મોઢો વાગ ને મારો હોમ? ધરિયાળમાં જોડું તો સવા ૭. મોપડી બધે કરી મેં બહુ નર-માથથી પૂછ્યું:

‘કેમ, આવી ગયા?’

શું કહું કહું મેં? ‘આવી ગયા’ કહેવામાં જ આટલો દોષ થઈ ગયો? એ સિવાય બીજું કહું પણ શું? જો કહેત કે આટલા મોઢા કેમ આવ્યા તો જ બરાબર કહેવાત કેમ? અને મને જોતાં જ મોં કેવું ઠટાઈ કરી ગયા? હું ઘેર ન હોત તો એમને મળ પડત.

પણ એટલું કહીને જોડું મારાથી મૂંઝા બેસી રહેવાય છે? એટલે જાણવાનાં કપડાં આપી ખાવાનું લેવા ગઈ. ખાવાનું તો જે લવાનું હતું તે જ થયું. ચૂસી કરી જતાં આવું પાણી પણ કંડું થઈ ગયેલું. જેવા મારા નસીબ! એવું જ થાપતે!

મેં ફરી પૂછ્યું: ‘આજ તમારો પરા હતા કેમ?’

મોઝેથી કંઈ જ ન બોલ્યો. જિભા ધઈને ખિસ્સામાંથી પાકીટ કઢીને મારા હાથમાં મૂકી દીધું. કેમ જાણે હું રૂપિયા માટે જ મરતી ન હોઉં? હું માત્ર રૂપિયાને જ ન ઝોળખતી હોઉં? આવું અપમાન? પારી વાટે પકાટ બહાર ફેરવી દેવાનું મન થયું. ઝો...ર...માડું મોત કેમ નથી આવતું?

રૂપિયા ચણી લેયા, પંદર ઝોઠા હતા, આ એક કલાકમાં પંદર રૂપિયનું શું થયું? હરો? હાથમાં રૂપિયા આવ્યા એટલે આવી બન્ડું. આમ જ નર-છ કરવાના. ના, બાપુ, આ મારાથી નહિ સહેવાય. હાં થોડીક ચોપડીઓ ખરીદી હરો, હાં ટાંક મિત્રને લીધીના આપ્યા હરો. મિત્રને લીધીના આપ્યા એટલે.

કહ્યું: ‘પંદર રૂપિયા થઈ છે.’

જવાબ મળ્યો: ‘વાપર્સ છે.’

કેમ જાણે હું એટલું મેં સમજતી ન હોઉં? વાપર્સ ન હોય તો ઝોઠા એ ખિસ્સામાંથી પાંખ કરીને લીધી જવાનાં હતાં? સીધા જવાબ-કર્માં વાપર્સ એ ન કહેવાયું. ને ખડું એ શા માટે કહે? એના પોતાના રૂપિયા ને એણે જ વાપર્સ! એના કિસ્મત અને આપે તો તો એમનું અપમાન થયું ચલાવ ને? હું તો એજની કંઈ જ નથી. પછી રૂપિયા કયાં વપરાયા એ જાણવાનો હક પણ મને ક્યાંથી હોય?

બડિં, રૂપિયા ઉપર કપાટમાં મૂકી આવું. નહિ તો પાછું કંઈક ધારશે. શું ધારશે એ તો એ જ જાણે. મનમાં બળાં જિભા કરવા જો તો જાણે એના સ્વમાન જ...

પછી આવીને બેઠી હતી કંઈ જ બોલતાં નથી. ભણા મૂંઝે મૂંઝા મેં જજાં સામેં સામા ફાં મુઠી બેસી રહી ચકે? મારા ઉપર રોમે બરાયા છે એટલું તો કહી ચકતા હતા ને. ના બાપુ! આમ બોલે બોડું મોં ચાલી બેસો એ મને જરા મે

ના, આજ તો કહી જઈશ કે આટલું
મોડું શીદ કયું? હું શું કંઈ વિચારતાં જ નહિ.
દિવસ આખો વિત્યાં પછી મેં ઘેર આરાધનાં વળી
બે કલાકનું મોડું? શા માટે? ઘેર હું તે કંઈ
વાય-દીપડા છું કે શું? દિવસને અંતે મેં
જેવાનું મન નથી થતું? મારે તો... ના,
પુરુષોત્ત્વ એ નસીબ નથી. એ તો ફક્ત અમારું-
બાળકું, સ્ત્રીઓના જાગૃત્તાં જ લખાયું છે.

સગરને આજે પાંચ વરસ પીતી ગયા. ક્યારેક
દિવસને માટે પૂજા માવતર જવાનું મન નથી થતું.
અને એ? હું આપને ઘેર જઈ એટલે બધું ખુલ્લું-
ખુલ્લું. બધે એમ જ કરીશ. જો હું એમને મળતી
જ નથી, તો પછી અહીં રહું તોય શું ને ન રહું
તો મેં શું?

આ આવ્યા. મોં ચલક મલક કેવું મલકે છે!
મલકે જ ને. કેટલા ફરી ફરીને સહેર કરતાં આવે
છે. પછી મોં ન કેમ મલકે? મને જોતાં જ પાછું
ચડી જવાનું.

એ અ.બા-ધરમા આવ્યા. મોં પર મોડું
ધ્યાનો પડતાવે કે કરમનું નામ નથી. કેમ જાણે
મોડું ફરીને મોઢાં વાય ને મારોં દોષ? ધર્મશાળામાં
જોયું તો સવા ૭. ચોપડી બધું કરી મોં બહુ નર-
માથથી પૂછ્યું!

‘કેમ, આવી ગયા?’

શું કહ્યું કહ્યું મેં? ‘આવી ગયા’ કહેવામાં
જ આટલો દોષ થઈ ગયો? એ સિવાય બીજું
કંઈ પશુ શું? જો કહેત કે આટલા મોડા કેમ
આવ્યા તો જ બરાબર કહેવાત કેમ? અને મને
જોતાં જ મોં કેવું કટાણું કરી ગયા? હું ઘેર ન
હોત તો એમને મળ પાત.

પણ એટલું કહીને ચોણું મારાથી મૂંચા
મેસી રહેવાય છે? જટપટ બાલકનાં કપડાં આપી
આવાનું લેવા ચઈ. આવાનું તો જે ઘરાનું ઉડું તે
જ થયું. મૂંચો ફરી જતાં આનું પાણી પશુ કંઈ
પલ મેલે. નેવા મારા નસીબ! એવું જ થાવને!

મેં ફરી પૂછ્યું: ‘આજ-તમારે ૫૨૨
હતો કેમ?’

મેંએથી કંઈ જ ન મેલ્યો. જિતા થઈને
ખિસ્સામાંથી પાણી કઢીને મારા હાથમાં મૂકી દીધું.
કેમ જાણે હું રૂપિયા માટે જ મરતી ન હોઈ? હું
કેમ માન રૂપિયાને જ ન એળખતી હોઈ? આપું
અપમાન? બારી વાટે પકાટ બહાર ફેંચી દેવાનું
મન થયું. એ...રે...મારું મોત કેમ નથી આવતું?

રૂપિયા ચણી જોવા, પંદર ચોઠા હતા. આ
એક કલાકમાં પંદર રૂપિયાનું શું કયું? હશે!
હાથમાં રૂપિયા આવ્યા એટલે આવી
બ-ધું. આજ જ નર-જ કરવાના. ના, બાપુ,
આ મારાથી નહિ સહેવાય. હાં થોડીક ચોપડીઓ
ખરીદી હશે, હાં થોડું મિત્રને ઉછીના આપ્યા
હશે. મિત્રને ઉછીના આપ્યા એટલે.

કણ: ‘પંદર રૂપિયા થતે છે.’

જવાબ મળ્યો: ‘વાપર્સ છે.’

કેમ જાણે હું એટલું મેં સમજતી ન હોઈ!
વાપર્સ ન હોય તો ચોઠા એ ખિસ્સામાંથી પાંખ
કરીને છીડી જવાનાં હતાં? સીધા જવાબ-કર્તા
વાપર્સ એ ન કહેવાયું. ને ખરું એ શા માટે કહે?
એના પોતાના રૂપિયા ને એણે જ વાપર્સ! એના
કિસાબ અને આવે તો તો એમનું અપમાન થયું
મળાય ને? હું તો એમની કંઈ જ નથી. પછી
રૂપિયા કયા વપરાયા એ જાણવાને હું પશુ મને
કર્તાથી દોષ?

બહિ, રૂપિયા ઉપર કપાટમાં મૂકી, આપું.
નહિ તો પાછું કંઈક ખારી. શું ખારી એ તો
એ જ જાણે. મનમાં જળાં જિતા કરવા એ તો
જાણે એનો સ્વભાવ જ...

પછી આવીને મેડી જતાં કંઈ જ બેસતાં
નથી. બસા મૂંચે મૂંચા મેં જ્યાં સામું સામા કર્યા
મુખી મેસી રહી શકે? મારા ઉપર રોમે બરાબા છે
એટલું તો કહી સકતા હતા ને. ના બાપુ! આમ
જોડે બોડું મોં ચાલી મેસો એ મને જરા મે

આપણે સાદિત્ય વારસો પાપપુસ્તક સપુટના રૂ ૧૦

(૪) જીવનનું પરીદ

(શ્રી પ્રજ્ઞાસ જી ગ્રાંથી, પ્રકાશક લોકમિલિપ ટ્રસ્ટ
બાવનગર પાનાં ૧૭૨)

પૂ બપુના એક કુટુંબી અને અતેવસીની કલમે લખાયેલ આ જીવનચરિત્ર ગ્રાંથીજીની સર આત્મી દક્ષિણ આફ્રિકાની વાતો અને બનાવો ઉપર વેધક પ્રકાશ ફેંકી રહે છે. અહીં તેને ફિનિકસ નામ આપીને વર્ણવી છે. ભારતમાં ત્યારે મોહન-દાસ કરમચંદ ગ્રાંથીને કોઈ જોગબતુ પશુ નહીં ત્યારે તેમણે દક્ષિણ આફ્રિકામાં દાન-સવાલ અને નાતાલમાં સત્યાગ્રહના જે પાઠ આચરણમાં ચૂક્યા તેનું રસિક બપાન આ પુસ્તક પૂર પાડે છે. ગ્રાંથીજીના પૂર્વ જ્ઞાના ઇતિહાસથી આ પુસ્તક ઉધે છે. લેખકે નાના બાળક તરીકે સત્યાસબધીઓની મહાળીમાં આફ્રિકા જાય છે અને તેમનાં જીવનનું પરીદ ગ્રાંથીજીની જનજીવામાં ઉધાતુ હોય છે. એ તેમનું મહદ બાગ છે. બાળપણના આખા સ્મરણને લેખકે જે કડુણ સ્મરણ ઉઠાવ આપ્યો છે તેમ જ દક્ષિણ આફ્રિકાનું જીવન કેટલું હલુ, મુશ્કેલીઓ શા હતા, અને સત્યાગ્રહના ઉઠે આરંભના તમકામાં પશુ ગ્રાંથીજી સત્ય અને સિદ્ધત ખાતર કેટલા ટોચા અને અણનમ રહેતા તેમ જ સ્વાત્તવના પોદા બહુવવામાં કેટલા આગ્રહ અને મોહસાઈ રાખતા, નાના બાળકો અને ધરની સ્ત્રીઓ પાસેથી કેટલું કામ લેતા, ફિનિકસ આશ્રમ અને ટાઈસ્ટોપવાડીમાં, ટેલના જેવું વાતા વચ્ચે કેવી રીતે જીવું કરી શકતા, 'ઈન્ડિયન એપિ નિયન' જાપવાનું અને નિર્મિત બહાર કાઢવાનું કામ, બાપુની પાર્યનાઓ બાપુના પ્રિય ભજનો સ્થનિક અગ્રજો (મિ પોલાક શ્રીસ વેસ્ટ અને ગ્રીસ સ્વેશીન)ના સત્યાગ્રહમાં સહકાર, ત્રિભિંગવાઓ તેમ જ આફ્રિકાના દિગ્ગજોની બાપુ તરફ અનન્ય

અદા અને પ્રેમપૂર્ણ, ગ્રાંથીજી તેમ જ સત્યાગ્રહીઓને સમ તથા કારવાસ કરતુરખાવી જીવેલ્ય માદગી, સત્યાગ્રહીઓને નેલમુકિત ઈન્વાઈડ પ્રસ ગ્રાંથી આપુ પુસ્તક જીવત બની રહે છે. ચાર વરસના બાળક તરીકે લેખકને બપુતર માટે મનનકાકા જે રીતે તાંકન કરતા તે વાંચીને તે કાળજળિયા આવી જાય તેવું છે. બાળક તોફાન કરે અથવા જૂકું બોલે ત્યારે અમનુરી ચાર કેટલો કુર બની રહે છે તેનું ચિત્ર આ પુસ્તકની કચ્છતામાં ઉમેરો કરે છે, અને આપણને પશુ નવાઈ લાગે છે કે લેખકે પછળથી 'તરોધન મનનકાકા' તરીકે પ્રિયકવ્યા છે તેમનામાં આવી નબળાઈ કેમ આવી હશે ?

'જીવનનું પરીદ વાંચ્યા વિના પૂ ગ્રાંથીજીની આત્મકથા' પશુ અધૂરી લાગે શી પ્રજ્ઞાસ ગ્રાંથીની જાપા ધણી જ પ્રવાણી, સુવાગ અને જીવનચરિત્રને અનુરૂપ બની છે અને સવિશેષ તો દક્ષિણ આફ્રિકાનું કડુણસમર ચિત્ર ઉપસાવવામાં ખૂબ જ સાજી નીવડી છે. ગ્રાંથીજીની મહાનતા વિષે કોઈ દલ કે આડબરી શીશીનો આશ્રય લીધા વિના, સીધી સાકી રીતે જે વાત કહી છે તે હૃદય સોહરવી જીતરી જાય છે અને ધારી ચેટ મારી જાય છે. આ એક પુસ્તકથી પશુ લેખકની સર્જક તરીકેની મહતા કેટલી સરસ જાપ પાડી જાય છે ? અકસોસ એટલે જ છે કે આ પુસ્તક વાંચતી વખતે ખૂદ સ્વતંત્ર ભારતનું ચિત્ર કેવી નિરાસમાં મોલી છે કે ?

(ખ) માનવીની ભવાઈ

(શ્રી પનાલલ પટેલ પાના ૨૩૬)

જીવનિયા કળ પહેલાના ૨૦-૨૫ વર્ષથી સર થતી આ નવલકથા જીવનિયા પાસે આવીને જતી રહે છે અને અતમાં તો તેને કેદમાં રાખી જીવન અજાત સામે અડગપણે ઝડપી રહેલ ધરતીના છેદને, ખડેરમાંથી પુનર્જીવન સર કરતો બતાવી

આપણે સાદિત્ય વારસો પામ્યુરતકસ પુટના રા ૧૦

(૪) જીવનનું પરીદ

(શી રૂઝદાસ ૭ ગાંધી, પ્રકાશક લોકમિલવા ૧૯૨૮
આવનચર પાનાં ૧૭૨)

૫ બાપુના એક કુટુંબી અને અતેવાસીની કદમે લખાયેલ આ જીવનચરિત્ર ગાંધીજીની યર આતની દક્ષિણ આફ્રિકાની વાતો અને બનાવો ઉપર વેધક પ્રકાશ ફેકી રહે છે. અહીં તેને ફિનિકસનામ આપીને વર્ણવી છે. ભારતમાં બનાવે પ્રોહનદસ કરમચદ ગાંધીને કોઈ જોગખવ પશુ નહીં ત્યારે તેમણે દક્ષિણ આફ્રિકામાં દાનસવાસ અને નાતાલમાં સત્યાગ્રહના ને પાક આચરણમાં મુકયા તેનું રચિક બપાન આ પુસ્તક પૂર પાડે છે. ગાંધીજીના પૂર્વ જ્ઞાના ઇતિહાસથી આ પુસ્તક ઉધડે છે. લેખક નાના બાળક તરીકે સત્યાગ્રહીઓની મળીયા આફ્રિકા જાય છે અને તેમનાં જીવનનું પરીદ ગાંધીજીની હમજાયામાં ઉધડુ કોય છે. એ તેમનું મહદ બાગ છે. બાળપણના આખા સ્મરણેને લેખકે ને કરુણા સ્વર ઉઠાવ આપ્યો છે. તેમ જ દક્ષિણ આફ્રિકાનું જીવન કેમ હતું, મુશ્કેલીઓ શી હતી, અને સત્યાગ્રહના ઉક આરંભનાં લમકામાં પણ ગાંધીજી સત્ય અને શિશ્વ ખાતર કેટલા રીકા અને અજુનમ રહેતા તેમ જ સ્વાશ્રયના પાઠો ભણાવવામાં કેટલી આમક અને મીઠસાઈ રાખતા, નાના બાળકો અને મરુતી, સ્ત્રીઓ, પાંતેથી કેટલું કામ લેતા, ફિનિકસ આશ્રમ અને ટાઈસ્ટોપવાડીમાં, કેસના જેવું વાતા વરણ કેરી રીતે જીવ કરી ચકતા, “ઈન્ડિયન એ પિ નિયન” જાપરવાનું અને નિયમિત જઠાર કાઢવાનું કામ, બાપુની પાર્થનાઓ, બાપુના શ્રિય ભજનો સ્થનિક અગ્રીઓ (મિ પેલાક ગ્રીસ વેસ્ટ અને ગ્રીસ રસેશીન)નો સ્તયાગ્રહમાં સક્રમ, શ્રિમિતીવાજો તેમ જ આફ્રિકાના છિદીઓની બાપુ તરફ અનન્ય

મકા અને પ્રેમપ્રક્રિા, ગાંધીજી તેમ જ સત્યાગ્રહીઓને સમ તથા કારાવાસ કરતુરખાની જીવેણ મહત્તી, સત્યાગ્રહીઓને જેધમુકિત ઈત્યાદિ પ્રસંગોથી આપુ પુસ્તક જીવત બની રહે છે. ચાર વરસના બાળક તરીકે લેખકને ભજુતર માટે મમનકાકા ને રીતે તાકન કરતા તે વાચીને તેા કાળમળિયા આવી જાય તેવું છે. બાળક લોહાન કરે અથવા જૂકું ખોસે ત્યારે અમનુની માર મેટો ફૂર બની થકે છે તેનું ચિત્ર આ પુસ્તકની કરુણતામાં ઉમેરો કરે છે, અને આપણને પશુ નવાઈ લાગે છે કે લેખકે પછાપી “લરોધન મનકાકા” તરીકે બિરદાવ્યા છે તેમનાં આવી નળાઈ કેમ આવી હતી ?

“જીવનનું પરીદ વાવ્યા વિના ૫ ગાંધીજીની આતસકથા” પણ અધૂરી લાગે શી પ્રમુદાસ ગાંધીની લાવા લણી જ પ્રવાણી, સુચાર અને જીવનચરિત્રને બજુર બની છે અને સર્વિશેષ તેા દક્ષિણ આફ્રિકાનું કરુણસ્વભર ચિત્ર ઉપસાવવામાં ખૂબ જ સજી નીવરી છે. ગાંધીજીની મહાનતા વિષે કોઈ દલ કે આડબરી રીતોના આશ્રય લીધા વિના, સીધી લારી રીતે ને વાત કહી છે તે હલ્ય સોલરશી જીતરી અય છે અને ધારી એક મારી જાય છે. આ જો પુસ્તકથી પણ લેખકની સર્જક તરીકેની મહતા કેટલી સરસ જાય પારી જાય છે ? અફસોસ એટલો જ છે કે આ પુસ્તક વચિતી વખતે ખૂદ સ્વતંત્ર ભારતનું ચિત્ર કેની નિરાસાવા પોલી દે છે !

(૫) માનવીની સવાઈ

(શી ૫-નાલ લ પેદ પાના ૨૩૬)

જીવનિયા કળ પહેલાના ૨૦-૨૫ વર્ષથી યર થતી આ નરલકથા હરપનિય પાસે આવીને જીતી રહે છે અને અતમાં તેા તેને મેનમાં રાખી જીવન અજાત સાથે આડપણે અમૂખી રહેલ ધરતીના છે રને, ખડેરગાંધી પુનજીવન યર કરતો બાપુ

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया अेकसर्चेंज
कलकत्ता-१

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

ना सौजन्यथी

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया एक्सचेंज
कलकत्ता-१

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

ना सौजन्यथी

સુદર, સ્વચ્છ અને સુખડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મેંદદરૂપ બનશે.

સુરૂપ મુદ્રિકા રેમકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

સુદર, સ્વચ્છ અને સુવલ્લ ધાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મંદદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા રેમકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

વૈષ્ણવજન

વર્ષ : ૧૨]

મે : ૧૯૭૩

[અંક : ૨]

૧૧ : લેખ

લેખક

૭૧ રતનનું નિર્માણ થયું ત્યારે...

ખતીલ નિસ્વાન

૪૩ પરિભ્રમણ...

‘આશુતોષ’

૪૪ આને ૫ ઓળખો...

ગમતમાદ દરે

૫૩ સંતતા આંધુ...

અંગિયાય એ. દેસાઈ

૫૭ વિધાન નથી તો વિજય નથી...

કિશોરચંદ્ર બટ

૬૪ કપાકારને ..

સુધીર ખાન્સગીર

૬૫ માનુદેવો બદ...

ધીરાજકેન મહેતા

૬૭ ગુલામી

અલીન નિસ્વાન

૭૦ સાચા પ્રજામેવક બનો...

કાળીદાસ મદાગજ

૭૩ દરેકનો આશાર મનો ..

એ. એ. કોનીન

૭૫ છવો અને છવવા રો ...

.....

૭૬ સુખનું મૂળ...

અશોક રમેશ

૭૮ અવધોકન...

ચિ.

સુશના

[આદકોને]

દર માયની બારમી તારીખે
અંક પ્રમિદ થાય છે.

પંદરમી મુખીમાં અંક ન મળે
તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા
પછી કાપાંલયને જળાવવું. અંક
શિલિકમાં ફરે તો ચોક્કસ.

ગમે તે મહિને પ્રાદક થઈ
ચક્રા છે.

આ માસિકમાં પ્રમિદ થતા
વિચારો જે તે લેખકોના છે.
મંપાદક તે વિચારોમાં મંમત
છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

‘વૈષ્ણવજન’માં મંદકૃતિ, કલા,
ગિહણ અને નાકિત્ય વિષયક
લખાણો લેવામા આવે છે.

લખાણ નાફ, મૌલિક, તાનુ
હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કામળ-
ની એક બાનુ શાહીધી લખવું.

લવાજમ

દેશમાં [વરતનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં મોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (ધરત)

સુબધ-૫૭

પ્રકાશક, સુદ્રક, માલિક : ધીરેન ગાંધી : સંપાદક : નવીન ગાંધી - ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
સુદ્રક-પ્રકાશન સ્થાન : સુરેષ સુદ્રકા, રેઈસકોમ રોડ, રાજકોટ.

વૈષ્ણવજ્ઞા

વર્ષ : ૧૨]

મે : ૧૯૭૩

[અંક : ૨]

૧૨ : સેખ

સેખક

૪૧ જગતનું નિર્માણ થયું ત્યારે...

ખલીલ ગિજ્ઞાન

૪૩ પરિભ્રમણ...

‘આશુતોષ’

૪૮ આને ય જોળખો...

ગમગમદ દરે

૫૩ સંતના આશુ...

અભિલાષ ઝા. દેસાઈ

૫૭ વિધાન નથી તો વિજય નથી...

કિરેણચંદ બટ

૬૪ કપાકારને ..

સુધીર ખાન્સગીર

૬૫ માનુદેવો બદ...

પીરાજીને મહેના

૬૭ ગુપાગી

ખલીલ ગિજ્ઞાન

૭૦ સાચા પ્રત્યક્ષ બનો...

કાલીદાસ મહાગઝલ

૭૩ દરેકને આખાર માનો ..

એ. જી. કોનીન

૭૫ છવો અને છવવા રો ...

.....

૭૬ નુખતું મૂળ...

મટ્ટો ક રમેવ

૭૮ અવધાન...

ચિ.

સુચના

[સાદકોને]

દર માગની બારમી તારીખે
અંક પ્રમિદ થાય છે.

પંદરમી મુખીમાં અંક ન મળે
તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા
પછી કાર્યાલયને જળાવવું. અંક
શિલિકમાં હશે તો મોકલાશે.

ગમે તે મહિને આવક થઈ
શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રમિદ થતા
વિધારો જે તે લેખકોના છે.
મંપાદક તે વિચારોમાં મંમત
છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

‘વૈષ્ણવજ્ઞા’માં મંસ્કૃતિ, કલા,
ગિજ્ઞા અને નાદિત્ય વિષયક
લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ માફ, મૌલિક, તાત્ત્વ
હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળ-
ની એક બાજુ શાહીધી લખવું.

લવાજમ

દેશમાં [વરમુજ] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં મોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજ્ઞાન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિવેપારલે (ધરત)

મુંબઈ-૫૭

પ્રકાશક, સુદ્રક, માલિક : પીરન ગાંધી : સંપાદક : નવીન ગાંધી - ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
સુદ્રજી-પ્રકાશન સ્થાન : સુરેષ સુદ્રક, રેઈસકોમ રોડ, રાજકોટ.

મર્વોત્તમ ખાડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

મુનિશિપ એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફાઇલ નંબર ૨૨-૧૦૭૨ મામ NOBISUCE

મિલ સ્થળ

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. એ. નારાઇપુર

બિ. ચ. પારણ (બિહાર)

(મામ KANORIA)

મર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ધનિયા ઓફિસ-જ

કલકત્તા-૧

ફોન ૨૨-૧૦૭૨ મામ NOBISUCE

મિલ્સ સ્થળ

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાઈપુર

જિ. ચંપારણ (બિહાર)

(મામ KANORIA)

કોટુંબિક સલામતી...

આપનાં બાળકોના ભાવિની
સુરક્ષા કરો

સમજુ માળાપ જાણે છે કે
દેના બેંકમાં પોતાનાં બાળકોને
નામે સગીર બચતખાતું ખોલવું
એ તેમના ભાવિની સુરક્ષા
કરવાનો તેમજ તેમની વધતી જતી
જરૂરતો પૂરી પાડવાનો
એક ઉત્તમ માર્ગ છે
આપના બાળકને નામે આજે જ
ખાતુ ખોલાવો વ્યાજ ૪ ટકા.

દેના બેંક

(નર્મલેટેડ બેંક ઈન્ડિયા અન્ડરટેકિંગ)
ટેડ એસિસ હોમિયન સર્કલ
મુંબઈ ૪૦૦૦૦૧

કૌટુંબિક સલામતી...

આપનાં બાળકોના ભાવિની
સુરક્ષા કરો

સમજુ માબાપ જાણે છે કે
દેના બેંકમાં પોતાનાં બાળકોને
નામે સગીર અચૂતખાતું ખોલવું
એ તેમના ભાવિની સુરક્ષા
કરવાનો તેમજ તેમની વધતી જતી
જરૂરતો પૂરી પાડવાનો
એક ઉત્તમ માર્ગ છે.
આપના બાળકને નામે આજે જ
ખાતું ખોલાવો. વ્યાજ ૪ ટકા.

દેના બેંક

(નર્મલેટ ઓફ ઇન્ડિયા લિમિટેડ)
૨૯ બ્રોડવે - હોમિયન સર્કલ,
મુંબઈ ૪૦૦૦૦૧.

પિકાસો

સદીનો મોટું ચિત્રકર પિકાસો આપણી વચ્ચેથી ચલ્યો ગયો છે તેનું દૂક વર્ષન કરવું હોય તો કહી શકાય કે તે ચિત્રકાર, ચિત્રી અને સુસદૃશ હતા. નેટલી તેની પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી છે તેટલી જ તેની કદુ આતોચના પણ થઈ છે. દેવભાવથી તેની કલાને તિરસ્કારનારાઓમાં માત્ર તેના વતન સ્પેઈનના જ નહીં—યુરોપ, જર્મની, ઈંગ્લેન્ડ અને અમેરિકાના ઔદ્યોગિક માનવીઓ હતા. છતાં પિકાસોની કલા આ બધા જ દેશોના કલાધામોમાં અચૂક પ્રવેશ પામી છે અને સિદ્ધાસન પર નિરાજ છે. પિકાસો કેવળ ચિત્રકાર ન હતા. પણ એક અનેખી કલાદર્શિનો સ્વામી હતા. કોઈ ન જોઈ શકે એવી દૃષ્ટિથી તે દુનિયાને નિહાળતો અને તેના આલેખનની દમ તપન નિરાળી, સ્વતંત્ર અને મહાબાર હતી. જીવનના સૌ વર્ષો તેણે કલાની ઉપાસના કરી, તેની સર્જનશક્તિએ જન્મતને અનેક ચિત્રો આપી. નવવા છે. જાણે વિશ્વકુદીની યાત્રાના એએ આ કલાકારના સવેદનશીલ માનસને હવેલ મળ્યું હશે. માટે વતન છોડી, ફ્રાન્સમાં રહ્યા. ત્યારે તેણે પણ બૂખ—ગરીબી—યતનાઓ વેડીને કલાકારને જરૂરી એવી અનુભૂતિની સમૃદ્ધિ મેળવી હતી. કાલિદ હીમાયી ખચવા પોતની કલાકૃતિઓનું તાપલું કરવા નેટલી ઉદારતા તેના સ્વભાવ માટે સદૃશ હતી. છતાં પિકાસોની અજન્મ યુગારીએ તેને દુનિયામાં અતડો રાખી દીધો. પૈસાના જોરે કલાને ખરી દનારાઓને તેણે ક્યારેય દાદ આપી નહીં. કલા ખાતર કલા એ તેના પ્રાણપારો. સિદ્ધાંત જાણે વસ્તુને તેના બાહ્ય રૂપ આકારથી નહીં પણ લીતરના ગુણધર્મથી જોતો. ધનવદ (કમ્યુનિઝમ)તેણે સૌ પ્રથમ દુનિયાને આપ્યો. માનવજાતના પ્રકારને વાચ્યા આપતાં જર્મન નાઝીવાદ સ્પેઈન તથા અમેરિકાના ફ્રી સીવાદના યીથરા ઉડાડતા તેના આલેખનો દુનિયાએ સ્તબ્ધ જાળીને

નિહાળ્યાં તેનાં ચિત્રો અને ચિત્રોમાં વસ્તુની મૂળ પ્રકૃતિ અને વિભિન્ન પાસાઓને તેણે અવિરુદ્ધ કર્યા છે— ઉપલક્ષ્યાની સોદર્શન તેણે જાણ કર્યું છે. સ્પેઈનના તેના આખલા માટે પ્રખ્યાત છે. આખલો જાનુ પ્રતીક છે. તપસ્યા ગણાય નહીં— વીણાં વીણાય નહીં એટલા પિકાસોના ચિત્રસમૂહમાં તેણે દોરેલો આખનો અજીતો રહી ચકતો નથી. પિકાસોની બધી કલાકૃતિઓ હવે ફ્રાન્સને મળશે તે એ દેશનું સદૃશ જ છે.

કેશ્વિત્ કાન્તા

રામકાદના પોલિસદળ પામે યુનાનોષક કૂતરાઓની એક ટુકડી છે તેમાં ‘કાન્તા’ આજકાલ જાણ મજદૂર બની છે. પોરબદરની ચોરીના કેઈ સમા, આરોપીને પકડવા માટે જ્યારે કાન્તાને લઈ જવામાં આવી ત્યારે યુનેયારે જે સાઈકલને ઉપયોગ કરેલો, તે સ્ટોરમાં જઈ તેણે જાળખી ખતા. વેલ ત્યાર પછી તો અવાર નવાર ખૂન અને ચોરીના કિસ્સાઓમાં પોલિસવાળાઓ કાન્તાને સાથે રાખીને જ પગે શે પે છે. કાન્તાના વિરુદ્ધ કાલિકાસને પણ જન્મમાં કીર્તિ પામી છે. અને તેને સદેશો કાન્તાને પડેલાડવા આકાશના વૃષ્ટિ ગણાતા મેડને સદેશવાહક બનવું પડ્યું. પડવું વીસમી સદીની આ કાન્તા જે સદેશાઓ પોલીસને આપે છે તેનાથી અનેકો નેલો બેગા થશે અને ખૂન કર્યું હશે તો ફાસીનું દેરડું દેખશે. કાન્તાની જે રીતે દેખલાળ રાખવામાં આવે છે તેમજ તેને માટે જે રેશન નકકી થયું છે તેનો નિર્દેશ અજીતના આ વર્ષમાં માનવીને ઈર્ષા ગ્રેરે તેમ હોવાથી જતો. કરીએ પણ તેની કામગીરી લાજવાળી રહી છે. કાન્તાની હથાતી માજ બીજી એક શ્યાન ટુકડી પોલિસ ખાત્રુ તૈયાર કરે તો અસ્થાને નહીં ગણાય બધાં જ કૂતરાઓ કાન્તાની જેમ કાપેદશ અને અખરાક હોતાં નથી પણ ક્યારેક જે બેઠ માનવી ઉઠી ચકતો નથી ત્યાં

પિકાએ

સહીને મોડુ ચિત્રકર પિકાસો આપણી વચ્ચેથી ચાલ્યો ગયો છે તેનું દુઃખ વર્ણન કરવું હોય તો કહી શકાય કે તે ચિત્રકાર, ચિત્રી અને કુશલ હતા. એટલી તેની પ્રવિસ્ત કરવામાં આવી છે તેટલી જ તેની કદ આતોચના પણ થઈ છે હેપમાચી તેની કલાને તિરસ્કારનારાઓમાં માત્ર તેના વતન સ્પેઈનના જ નહીં—યુરોપ, જર્મની, ઈંગ્લેન્ડ અને અમેરિકાના ઘેરુ માનવીઓ હન ઇર્તા પિકાસોની કલા આ બધા જ દેશોના કલા-ધાર્મીમાં અચૂક પ્રવેશ પામી છે અને સિકાસન પર નિરાશ છે પિકાસો કેવળ ચિત્રકાર ન હતા. પણ એક અનેબી કલાદર્શિને સ્વામી હતા કોઈ ન જોઈ શકે એવી દૃષ્ટિથી તે દુનિયાને નિહાળતો અને તેના આલેખનની કમ તપન નિરાળી, સ્વતંત્ર અને મહાપર હતી જીવનના સો વર્ષ જેણે કલાની ઉપાસના કરી, તેની સર્જનશક્તિએ જગતને અનેક ચિત્રો આપી ગયલા છે બાળે વિશ્વકોળી વાતના એએ આ કલાકારના સ વેદનશીલ માનસને હચમચ વ્યુ હતો માફક વતન છોડી, ફ્રાન્સમાં રહ્યા ત્યારે તેણે પણ બૂખ-ગરીબી-ધનનાએ વેડીને કલાકારને જરૂરી એવી અનુભૂતિની સર્જક મેળવી હતી કાલિત્વ કહીમાથી ખચકા પોતની કલાકૃતિઓનું તાપલું કરવા એટલી ઉદારતા તેના સ્વભાવ માટે સહજ હતી જતાં પિકાસોની અજન્ન સુખસીએ તેને દુનિયામાં અતડો રાખી દીધો પૈસાના જોરે કલાને ખરી દનારાઓને તેણે ક્યારેય કાઢ આપી નહીં કલા ખાતર કલા એ તેના પ્રાણપારો સિદ્ધાંત બન્ધે વસ્તુને તેના ખાસ રૂપ આકારથી નહીં પણ જીતરના સુશ્વસ્યીને માત્ર ધનવદ (કથુળીઅમ)તેણે સુપ્રથમ દુનિયાને આપ્યો. માનવજાતના પ્રકારને વાચ્યા આપવા જર્મન નાઝીવાદ સ્પેઈન તથા અમેરિકાના કુ સીવાદના આ ધરા ઉડાડતા તેના આલેખનો દુનિયાએ સ્તબ્ધજનની

નિહાળ્યાં તેનાં ચિત્રો અને ચિત્રોમાં વસ્તુની મૂળ ક્રાંતિ અને વિશિષ્ટ પાસાઓને તેણે અવિરક્ત કર્યા છે— ઉપલક્ષ્યાની સીદ્ધાંતે તેણે જણ કર્યું છે સ્પેઈન તેના આખલા માટે પ્રખ્યાત છે આખલો જળનુ પ્રતીક છે તપ્યા તથા નહીં— જીવન વીણાય નહીં એટલા પિકાસોના ચિત્રમૂલકમાં તેણે દોરેલો આખનો અછતો રવી યકતો નથી પિકાસોની બધી કલાકૃતિઓ હવે ફ્રાન્સને અજોરે તે એ દેશનું સદ્ભાવ છે

કેશિત્ કાન્તા

રાજકોટના પોલિસદળ પામે શુનારીપક કૂતરાઓની એક ટુકડી છે તેમાં ‘કાન્તા’ આજકાલ જલુ મલદર નહીં છે પોરમદરની ચોરીના કૅઈ સમા, આશીપીને પકડવા માટે ત્યારે કાન્તાને લઈ જવામાં આવી ત્યારે શુનેચારે જે સાર્થકયને ઉપ ધોત્ર કરેલો, તે સ્ટારમાં જઈ તેણે જાળખા ખતા વેલ ત્યાર પછી તો અવાર નવાર ખૂન અને ચોરીના કિસ્સાઓમાં પોલિસવાળાઓ કાન્તાને સાથે રાખીને જ પગે રોધે છે કાન્તાના વિરહથી કાલિકાસને પણ જગતમાં કીર્તિ પામી છે અને તેનો સદેશો કાન્તાને પડેઆવા આકાશના વૃષ્ટિ તથાતા મેરને સદેશવાહક બનવું પણ પડવું વીસમી સદીની આ કાન્તા જે સદેશાઓ પોલીસને આપે છે તેનાથી અનેકો એલો ભોગ થશે અને ખૂન કહ્યું હતો તો કાસીનું દેરડું દેખશે કાન્તાની જે રીતે દેખાળ રાખવામાં આવે છે તેમજ તેને માટે જે રેશન નક્કી થયું છે તેનો નિર્દેશ અછતના આ વર્ષમાં માનવીને ઈર્તા પ્રેરે તેમ હોવાથી જતો કરીએ પણ તેની કામગીરી કાળજાખ રવી છે કાન્તાની હાલતી માજ બીજી એક શાન ટુકડી પોલિસ ખાતુ તોયાર કરે તો અસ્થાન નહીં તથાપ બધાં જ કૂતરાઓ કાન્તાની જેમ કાપેલ અને અખાક હોતાં નથી પણ ક્યારેક જે જોઢ માનવી ઉઘી યકતો નથી ત્યાં

ભારતનું બારણું ખટખટાવી રહેલ છે અને જે યોગ્ય પગલાં નહીં લેવામાં આવે તો લાખો લોકો તેમજ પશુઓ મૃત્યુના મોર્માં ધકેલાઈ જશે. આની સામે ભારત સરકાર આશાવાદી સૂર કાઢે છે અને કહે છે કે જલ્દી કરેડ ટન ધરો ઉત્પન્ન થનાર છે જેમાંથી વીજળી ત્રીસ લાખ ટન સરકારને પ્રાપ્તિમાં મળશે. ભારતના લોકો ખાનગર આપણે ઈચ્છીએ કે ભારત સરકારનો અંદાજ સચોટ પડે. પરંતુ આમાં સવાલ માત્ર પ્રાપ્તિનો નથી. વહેંચણીનો પણ છે. અત્યારની અનાજની વહેંચણી મિલકત અનિયમિત, દંત્રધડા વગરની અને દષ્ટિ વિહીણ છે. નાગપુરમાં થયેલા તોફાનોએ આ ખેતીની આપણું છે. સરકાર એવું વહીવટીતંત્ર જે ગ્રાહી શકે કે દરેક રાજ્યમાં નિયત પુરવઠો સમયસર મળે તો જ રહે અને લોકોને પણ ખાતો થઈ ભય કે સરકાર અનાજની વહેંચણી કરી શકે તો આવી સિદ્ધિ ધરકરી વિજય જેવડી જ મહાન ગણાવી જોઈએ. અનાજનો વેપાર સરકાર હસ્તક મથા પછી જે અવિશ્વાસનું વાતાવરણ બિડુત-વેપારી-સરકાર વચ્ચે ઊભું થયું છે તેનો વહેલી નકે અંત લાવવો જરૂરી છે.

વર્ષા ક્યાંથી આવે છે ?

વરસાદ ક્યાંથી આવે છે ? જૂન મહિનો મેસૂતા, અરબી સમુદ્રમાંથી વરસાદી પવન સહે વરસાદી વાદળોની વજ્રગર આવવી શરૂ થાય છે. આ વાદળો ક્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કોણ તેને ઉત્પન્ન કરે છે ? જૂન મહિના સુધી તે ક્યાં સંતોઈ રહે છે ? આ બધી વૈજ્ઞાનિક ખાતેખાતી ત્રીજીવટ જારી તપાસ એકવાર ભૂતકાળમાં અમેરિકાના હવામાનશાસ્ત્રીએ કરી જોઈ હતી અને તેમણે કિંમતી સામગ્રી, આકાશ્યો તેમજ વૈજ્ઞાનિક માહિતી કોમ્પ્યુટરમાં નાખીને જવાબ મેળવવા પ્રયત્ન કરી જોયો હતો અને ભારતના પશ્ચિમ કાંઠાથી માંડીને આફ્રિકાના પૂર્વ કાંઠા સુધીના દરિયો કહેલોયો હતો. પરંતુ વરસાદના કાવડાનું અને નૈસર્ગિકતા યોમાસાનું ઉદ્ભવ સ્થાન ચળું નહીં. હવે આ વર્ષે ભારત-સોવિયેટ વિદ્વાનોએ ફરીથી એ પ્રવાસ આવતા માસથી શરૂ કરનાર છે, તેને માટે એક વૈજ્ઞાનિક સાધનોથી સુસજ્જ જહાજ પણ

તૈયાર છે અને તે મે માસના છેલ્લા અડવાડિયામાં અરબી સમુદ્રના ઊંડાણમાં તેમજ બહાર અવકાશમાં સંશોધન કરશે. એકવાર જે આ યોમાસાનું મૂળ પકડી શકાય તો પછી યોમાસાની રક્ષણતા વિશેની આગાહી પણ બહુ ચેતસાભર્યા થઈ શકે જે ભારત જેવા દેશ માટે બહુ મહત્ત્વની છે. દાખલા તરીકે આગામી યોમાસું કેવું નીવડશે તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આજે આવી ભય તો કેટલી બધી સરળતા અને રહસ્ય રહે ? આજે જે અનિશ્ચિતતા ૯૦ કરોડ માનવીના જીવિને ઠારી રહી છે તે દૂર થાય.

શ્રી બલુભાઈ રાવત

‘કુમાર’ના તંત્રી શ્રી બલુભાઈ રાવતે જીવનના ચોણેસો વર્ષ પૂરાં કર્યાં તેની નેધે ગુજરાતના સાંસ્કૃતિક ક્ષેત્રે લીધી છે, અને તેમની સેવાઓને યોગ્ય અંજલિ આપી છે. ગુજરાતના સાંસ્કૃતિક ધાતરમાં જીવંત વ્યક્તિઓના કાળાથી આપણે સુપરિચિત છીએ પરંતુ સિદ્ધ અને રાચક સાહિત્ય દ્વારા સુસંસ્કૃત સમાજની સ્થાપના કરવામાં ભૂમર્યામાં જાની વહેતી મીઠા પાણીની સરવાણી પેઠે અદ્યત્ન રહી, માનવ સમાજને અમૃતનાં ધૂંટડા પાનર ‘કુમાર’ના કસબી શ્રી બલુભાઈએ જે જીવી જતાવ્યું છે અને કરી જતાવ્યું છે તે આજે કોઈ પ્રિયી નહીં શકે ? મોતરફ રાજકારણના ભૂંચળામાંથી બચાઈએના કષ્ટે સુ દિન જીએ કાન સાથે અધ્યાય છે અને અણુઓ ઉત્પન્ન કરે છે ત્યારે પકાડા પાછળ, ચૂક રીતે અદોનિસ માનવજાળના ઉત્કર્ષ અંગે સાહિત્ય, કલા, યાન અને પ્રેરણાની સરિતાએ વહેતી રાખી, તેનાં પિયુષ ઘેર ઘેર પહેંચાડી, આવતીકાલના નામરિકોનું ધાતર કરવાની સમય અને અજળ કામગીરી માત્ર ફરજ તરીકે ખજવતા એક આદર્શી અમીરાત અને મહાનતાને શે બુદ્ધાય ? ‘કુમાર’ના તંત્રી તરીકે શ્રી બલુભાઈએ અનેકોને પ્રેરણા આપી છે-અનેક સમજાને ગુજરાત સમક્ષ ધર્ષા છે-કલાના કસબીએને વણી વીણીને તેમની પહેંચાન આપી છે અને સૌથી વિશેષ તો જગતના વિપુલ યાન બંડારમાંથી ચૂરીચૂરીને લોકઅંધ સામગ્રી ઉછાં પચાસ વર્ષથી એકધારી ગુજરાતને

[અનુ ૫. ૭૭]

ભારતનું પારણું અટપટપી રહેલ છે અને જો ચોખ્ખ પચાઈ નહીં પેલામાં આવે તો લાખો લોકો તેમજ પશુઓ મૃત્યુના મોખાં ધકેલાઈ જશે. આની સામે ભારત સરકાર આશાવાદી સર કોટે છે અને કહે છે કે જલ્દ કરોડ ટન ધાતુ ઉત્પન્ન થનાર છે જેમાંથી વીજળી ત્રીસ લાખ ટન સરકારને પ્રાપ્તિમાં મળશે. જારતના લોકો ખાનર આપણે ઈંગ્લીએ કે ભારત સરકારનો અંદાજ સ મો પડે. પરંતુ આમાં સવાસ માત્ર પ્રાપ્તિને નથી. વહેંચણીને પણ છે. અત્યારની અનાજની વહેંચણી મિશ્રકુલ અનિયમિત, દંત્રધરા વચ્ચેની અને દષ્ટિ વિરોધી છે. નાગપુરમાં થયેલા તોફાનોએ આ ખતાવી આપ્યું છે. સરકાર એવું વહીવટીતંત્ર જો ગાંધી દેકે કે દરેક રાજ્યમાં નિયત પુરવઠો સમયસર મળે તો જ રહે અને લોકોને પણ ખાતો ધઈ ભય કે સરકાર અનાજની વહેંચણી કરી શકશે તો આવી સિદ્ધિ કસરી વિજય જેવડી જ મહાન મણ્વારી જોઈએ. અનાજનો વેપાર સંકાર હસ્તક આ પછી જે અવિશ્વાસનુ વાતાવરણ બેહુત-વેપારી-સરકાર વચ્ચે જીમું ધપું છે તેનો વહેલી ને અંત લાવવો જરૂરી છે.

વર્ધા ક્યાંથી આવે છે ?

વરસાદ ક્યાંથી આવે છે ? જૂન મહિનો ખેસતાં, અરબી સમુદ્રમાંથી વરસાદી પવન સૂચે વરસાદી વાદળોની વજ્રજાર આવવી શરૂ થાય છે. આ વાદળોં ક્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કોણ તેને ઉત્પન્ન કરે છે ? જૂન મહિના સુધી તે ક્યાં સંતઈ રહે છે ? આ બધી વૈજ્ઞાનિક જાગૃતીની ઝીણવટ જારી તપાસ એકવાર જૂતકાળમાં અમેરિકાના હવામાનશાસ્ત્રીએ કરી જોઈ હતી અને તેમણે કિંમતી સામગ્રી, આકાશો તેમજ વૈજ્ઞાનિક માહિતી કેમ્બ્રિજમાં નાખીને જવાબ મેળવવા પ્રયત્ન કરી જોયો હતો અને ભારતના પશ્ચિમ કાંઠાથી માંડીને આફ્રિકાના પૂર્વ કાંઠા સુધીના દરિયા કોહોલો હતા. પરંતુ વરસાદના કેવડાનું અને નૈઋત્યના ચોમાસાનું ઉદ્ભવ સ્થાન અજુકું નહીં. હવે આ વર્ષે ભારત-સોવિયેટ વિજ્ઞાનીઓ ફરીથી એ પ્રયાસ આવતા માસથી શરૂ કરનાર છે. તેને માટે એક વૈજ્ઞાનિક સાધનોથી સુસજ્જ જહાજ પણ

તૈયાર છે અને તે મે માસના ઉલ્લા અડવાડિયામાં અરબી સમુદ્રના જિંડાબુમાં તેમજ બહાર અવકાશમાં સંશોધન કરશે. એકવાર જો આ ચોમાસાનું મૂળ પકડી શકાય તો પછી ચોમાસાની સફળતા વિશેનું આગાહી પણ બહુ એકલાબધી વધ શકે જે ભારત જેવા દેશ માટે બહુ મહત્વની છે. દાખલા તરીકે આગામી ચોમાસુ' કેન્ડુ નીવડે તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આને આવી ભય તો કેટલી બધી સરળતા અને રક્ષત રહે ? આને જે અનિશ્ચિતતા ૧૦ કરોડ માનવીના જીવિને કોરી રહી છે તે દૂર થાય.

શ્રી બચુભાઈ રાવત

‘કુમાર’ના તંત્રી શ્રી બચુભાઈ રાવતે જીવનનાં ચોક્કસો વર્ષ પૂર્ણ કર્યાં તેની નાંધ ગુજરાતના સંસ્કૃતિક ક્ષેત્રે લીધી છે, અને તેમની સેવાઓને ચોખ્ખ અંજલિ આપી છે. ગુજરાતના સંસ્કૃતિક ક્ષાત્રમાં જીવંત વ્યક્તિઓના ફળાથી આપણે સુપરિચિત છીએ પરંતુ શિષ્ટ અને શાયક શાહિત્ય દ્વારા સુશ્લેષ્ઠ સમાજની સ્થાપના કરવામાં બૃજભાઈ જાની વહેતી મીઠા પાણીની સરવાણી પેટ અદસ રહી, માનવ સમાજને અપૂર્વતા ધૂંટકા પાનાર ‘કુમાર’ના કસળી શ્રી બચુભાઈએ જે જીવી જતાવું છે અને કરી જતાવું છે તે આને કોઈ પ્રિછી નહી શકે ? ચોતરફ રાજકારણના બૃજભાઈઓ અવાઈઓના કક્ષેષ સુ દિન જોયે કાન સાચે અમકાલ છે અને અજુકાસો ઉત્પન્ન કરે છે ત્યારે પકડા પાળળ, મૂક રીતે અદોનિય માનવજાળના ઉત્કર્ષ અંજે શાહિત્ય, કલા, ગ્રાન અને પ્રેરણાની સરિતાઓ વહેતી રાખી, તેનાં વિપુલ ઘેર ઘેર પહોંચાડી, આવતાકાલના નાગરિકોનું ક્ષતર કરવાની સમર્થ અને અજળ કામગીરી માત્ર ફરજ તરીકે ખમવતા એક આદ્યમીની અમીરાત અને મહાનતાને શે બૂજાય ? ‘કુમાર’ના તંત્રી તરીકે શ્રી બચુભાઈએ અનેકોને પ્રેરણા આપી છે-અનેક સમજાને ગુજરાત સમક્ષ ધર્ષા છે-કલાના કસળીઓને વાણી વીણીને તેમની પહેચાન આપી છે અને ચોથી વિશેષ તો જનતાના વિપુલ ગ્રાન બંકારમાંથી ચૂંટીચૂંટીને વૈકલ્ય સામગ્રી ઉત્કર્ષ પચાસ વર્ષથી એકધારી ગુજરાતને

[અગ્ર ૫. ૭૭]

‘તો પછી આપણે આમ જોયા જ કરવાનું ?’

આપણે ખીજું શું કરી શકીએ ?’

‘અમે તો અભણ પણ તમે તો બોલેલા તમારા
જેવાય આમ સમણે હાથ દઈને બેસશે ? તમારા
બહુતરમા ક્યાંક ઉભાય તો આવતો હશે ન ?’

ઉપાય હોય તોય શું ? જરાક ખીંચે કૂદીએ
ઝેટણ જ પાછું નીચું નાખે ઝેટલે એના થઈ
જઈએ’

‘હા, તમારી વાત સાચી છે કેટલાય
સિદ્ધાંતો જેમ ત્રાસ મારતા હોય છે પણ સરકારે
એ તરીકે ખરીદ્યા ઝેટલે પળેતું ઠેર ?’

કેટલાક સાચકલાને ઝેટલી બધી અડગામણ
થાય છે કે ખુરશી છોડી દે છે પણ એનાથી પ્રથ
પતે છે ? પ્રથ તો ત્યાંજ રહે છે જુલમ, થોડી પહો
ચવાળા છે એના હાથ પણ ઝાઝા ખરડાયેલા છે’

‘તો કરવું કેમ ?’ બાણીના બળદની જેમ
સવાલ પાછો મૂળ જગ્યા છોડતો ન હતો.

‘આપણે કમ’ એ કે આપણે પલાયનવાદ છોડી
દેવો. ન્યા બેઠા હોઈએ ત્યા આપણે જગત-પ્રામદિક
રહેવું ઝેટલે પેલો વર્તાવો કૂવો પાણીથી નહિ પણ
દૂધથી જ ભરાયે ખીજું આપણે દરેકે ચૂટણીમા
સારો માણસ જીતે રહી શકે તેવું વાતાવરણ બિન
કરવું ઝેટલે અત્યારે ચૂટણી પ્રત્યે અમુક સારા
માણસોની સહાયણ સગ છે એ ચાલી ભય ત્રાજું એક
જમાનામા થાવ જુદા જ સદર્જમા નિ શુલ્ક લેવાતી
જરૂર હશે પણ અત્યારે અર્થપ્રધાન સંસ્કૃતિમા એવી
કોઈ પસંદા આશા રાખવી એ જરાબર ન ચલાય.
ઝેટલે નાની મેટી સેવા માટે ચોખ્ખ પુરસ્કાર મળી
રહે એવી વ્યવસ્થા કરવી’

‘વાત તો તમારી સાચી છે અહતની વાત
તો સાવ ખોટી છે’

‘જુલમ, આ અહતની વાત પરત તતાની
નિશાની છે નવી દિલ્લીમાં કે અન્ય વાવરો જણાવ્ય થી
? આપણે આપણ મન જણાવવું પડશે આપણ

સ્વનું તત્ત્વ હોય ત્યાં જરાક ચલાવી લઈએ છીએ ?
તો પછી દેશમા આપણ તત્ત્વ હોય ત્યારે આપણી
ફરજ શી ?’

‘મને એક વાત યાદ છે આપણે જેમને
ચૂટ્યા હોય એને પાછા બોલાવવાનો હક્ક આપણી
પાસે હોય તો ?’

‘હા તો જગત રહેને હાલોમવાલી ચૂટણી
ના ચક્રારવામાં પડે નહિ પણ અલ્યા, આટલો
બધો ભણકાર તું કયા થઈ ગયો ?’

‘હમણા ચૂટણી થઈ કધોય એવો જ હાલે છે
સાંજની ત્રીડી ભય પછી બિધ આવે નહિ ઝેટલે
જાતજાતના ભાણવની વાત મતી હોય એ સામણ
અને અધુરામાં આ ધડેની પેટખતરા એમા ભળી

મને થયું ‘ચૂટણીએ કાંઈક વાલ્યું છે
જો આપણે લણી શકીએ તો’ મન ઉડું મધુ
‘આ પેટની ખતરા ભલભલાની બિધ ઉઠાડશે’

સુનંદા

સુનંદા પોતાની જાતને નિષ્પાપ માનતી
ચિત્રગ્રામ પાસે એ જીવી રહી ત્યારે ચિત્રગ્રામને તેણે
કહ્યું ‘આ તમે મને નરક આપી રહ્યા છો એમા
તમારી કાંઈક ભૂલ થાય ? જરા ખરાબર ચકાસી
જુઓ’ સસારમા એણે ધરતી ધારાજી જ ચલાવી
હતી કુન્દનલ સને તો એવો પાણી પાણી કરી મૂક્યો
હતો કે એ કહે જો પ્રમાણે કરે ભગવાને થોડું રૂપ
આપ્યું અને જણામા થોડું જોર આપ્યું હવે
અન્યને મહાત કરી શકે તેવી બુદ્ધિ આપી હતી
ઝેટલે ન્યાં ભય ત્યાં જિન્દગી આપી આ જ
કરેતું નિશાળમા નોકરી કરતી હતી ત્યાં પણ
આ જ હલાવેલું

ચિત્રગ્રામ આમ તો ખારો થઈ ગયો હતો
દરેક જીવોની આવી આવી ફરિયાદ સાંભળવા ભય
તો તો એ ક્યારે પરવારે ? પણ એને આજે જ
ટીખણ સજીવ તે પૂછ્યું ‘શું તમારું નામ, બહેન ?’

‘તમે આવી સજીવ ફરમાવો છો ઝેટલે નામની
તો તમને ખબર હોય જ છતાં શું પૂછો છો ?’

‘તો પછી આપણે આમ જોયા જ કરવાનું ?’
આપણે ખીજુ રૂ કરી રાખીએ ?’

‘અમે તો અજણ પછી તમે તો જાણેલા તમારા
જેવાય આમ સમણે હાથ દઈને ખેંચેલા ? તમારા
જણતરમાં ક્યાંક ઉભા તો આવતો હશે ન ?’

ઉપાય હોય તોય શું ? જરાક ખીજે ફરીએ
એટલું જ પાણું નીચું નાખે એટલે એના થઈ
જઈએ ?’

‘હા, તમારી વાત સાચી છે કેમકે
સિંહની જેમ ત્રાડ મારતા હોય ■ પછી સરકારે
અમે તે રીતે ખરીદા એટલે પછેડું ઠેર ?’

કેટલાક સાચકલાને એટલી બધી અકળામણ
થાય છે કે પુરશી ઊઠી દે ■ પછી એનાથી પ્રભ
પતે છે ? પ્રભ તો ત્યાંજ રહે છે જુલમ, ધોડી પહેા
ચવાળા છે એના હાથ પછી જાડા ખરડાયેલા છે’

‘તો કરવું કેમ ? ધાણીના બળદની જેમ
સવાલ પાછો મૂળ જગ્યા ઊઠતો ન હતો’

‘આપણે ધમ્ જે કે આપણે પલાયનવાદ ઊઠી
રેલા ન્યા બેડા હોઈએ ત્યા આપણે જગૃત-પ્રામણિક
રહેવું એટલે પેલા વતનિા ફૂવા પાણીથી નહિ પછી
ફૂમથી જ જરાશે ખીજુ આપણે ફરેક ચૂટણીમાં
સારા માણસ જિતે રહી શકે તેવું વાતાવરણ બિજુ
કરવું એટલે અત્યારે ચૂટણી પ્રત્યે અમુક સારા
માણસોની સહાયણ સંગ છે જે ચાલી જાય ત્રાજુ એક
જમાનામાં સાવ જુદા જ સંદર્ભમાં નિ શુદ્ધ સેવાતી
જરૂર હશે પછી અત્યારે અર્થપ્રધાન સંસ્કૃતિમાં એવી
કોઈ પસંદગી આપા રાખવી એ ખરાબ ન ચલાય,
એટલે નાબૂદ મેટી સેવા મળે થોડું પુરસ્કાર મળી
રહે એવી વ્યવસ્થા કરવી’

‘વાત તો તમારી સાચી છે મહત્તની વાત
તો સાવ ખોટી છે’

‘જુલમ, આ મહત્તની વાત પરત ત્રતાની
નિશાની છે નવી દિલ્હીમાં કે અન્ય વાવરો બદલાવે થી
? આપણે આપણ મન બદલાવવું પડશે આપણ

સ્વનું તત્ત હોય ત્યાં જગ્યા અસાધી થઈએ છીએ ?
તો પછી દેશમાં આપણ તત્ત હોય ત્યારે આપણી
ફરજ થી ■ ?

‘અને એક વાત સુએ છે આપણે જેમને
ચૂટણ હોય એને પાછા બોલાવવાનો ઠક્ક આપણી
પાસે હોય તો ?’

‘હા તો જગૃતિ રહેને હાલોમવાલી ચૂટણી
ના ચક્રાન્તવામાં પડે નહિ પછી અત્યા, આટલી
બધી બહુકાર વા કયા થઈ ગયા ?’

‘હમણા ચૂટણી થઈ ધંધોય એવો જ હોય છે
સાંજની ત્રાડી જાય પછી બધા બાવે નહિ એટલે
અત્યંતના આપણની વાત મતી હોય એ સાલજી
અને અધુરામાં આ ધડેની પેટનજતરા એમાં બળી

અને ચણ ‘ચૂટણીએ કોઈક વાલ્યુ ■
જો આપણે ઘણી રાખીએ તો’ અન ઊંડુ ચણ
‘આ પેટની બળતરા બલબલાની બધા ઊઠાડશે’

સુનનંદા

સુનદા પોતાની અતને નિબધાય માનતી
ચિત્રગુપ્ત પાસે ■ જીબી રહી ત્યારે ચિત્રગુપ્તને તેણે
કહ્યું ‘આ તમે અને નરક આખી રચા છે એમાં
તમ રી કોઈક બુદ્ધ થાય છે જરા ખરાબર ચકાસી
જુઓ’ સંસારમાં જેણે ધરની ધોરાજી જ અસાધી
હતી કુન્દનલસને તો એવો પાણી પાણી કરી ચૂકે
હતો કે એ કહે એ પ્રમથ્ણે કરે જાતવાને થોડું રૂપ
આપ્યું અને બદલામાં થોડું જોર આપ્યું હતું
અન્યને મહાત કરી શકે તેવી છુદિ આપી હતી
એટલે જ્યાં જ્યાં ત્યાં જિન્દગી આખી આ જ
કરેલું નિશાળમાં નોકરી કરતી હતી ત્યાં પછી
આ જ હલાવેલું

ચિત્રગુપ્ત આમ તો ખારો થઈ ગયો હતો
ફરક છોડેલી આખી આખી ફરિયાદ સંજોગવા જાય
તો તો એ કયારે પરવારે ? પછી એને આજે ■
ડીખળ સજગ્ય તે પૂછ્યું ‘શું તમારું નામ, બહેન ?’

‘તમે આવી સખ ફરમાવો કે એટલે નામની
તો તમને ખબર હોય જ છતાં શું પૂછા છે ?’

‘પણ ખૂન તો એવું કયું હતું. એની હેસિયતનો એને ખ્યાલ હોતો જોઈએ. હું કહું તે ખતું કરવા માટે તમે જવાબદાર હો તો તમે અને સ્વર્ગે જ મોકલી હોત.’

‘સ્વર્ગની તો સુનંદા કલ્પના પણ ન કરવી. અવિનાશનું ખૂન દીનાનાથે કયું એ તો કીક એની અકેષ વાત તમે માની નહિ.’

‘એનો મૂર્ખાઈભરી વાત હું માનું ? એ તો મને એની વધુ ખનાવવા માગતો હતો.’

એ તો આશળની વાત એટલે તો તમે એનો લાભ લીધો. પણ દીનાનાથ કહેતો ત્રથો હતો કે, તુ મારા ધરતી સંભાળ લેજે. લીધો ?

‘હું ક્યાં એટલી તાલેવાન હતી ?’

‘જોડી વાત ન કહો. અત્યારે પણ તમારે નામે ખચીક હાલત પડ્યા છે.’

‘મેં એની જાણકી માટે એકઠા ક્યાં હતા ?’

‘તો એવું ખૂન કોને માટે કયું હતું, એની પત્ની માટે ?’

‘આવા જોડા ખૂનના આરોપસર અને નરક મળે છે ?’

‘બીજા પણ તમારા પર આરોપ છે પણ વધુ નવરાશ નથી. તમારા પર વ્યક્તિચારનો આરોપ છે.’

‘જુલું સાવ જુલું, તમને કોકે મડાવ્યા છે.’

‘વ્યક્તિચાર ક્યાંનો નહિ, કર.ગ્રામી’

‘એ માથુસ રાજા હોય અને બનેને હું જોડી હઉં એમાં મારો હોય ક્યાં ?’

‘એક જ દાખલો લઉં. આ દીનાનાથનો સંસાર કથળાવવાની તમે કેટલી કોશિશ કરી ? તમે તો દીનાનાથની પત્નીને પણ કુમારે વાળવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો ?’

‘જુલું સાવ જુલું’

‘તમે એને કયું ન’ તું કે ધણી આપણા કાધામાં ન હોય તો આપણે એના કાધામાં રહેવું’

એ ક્યા શાસનમાં લખ્યું છે ?

‘મેં કયું પણ તેવું માન્યું નહિ એટલે એ વાત ત્યાં જ અટકી જાય છે.’

‘અટકતી નથી, શરૂ જાય છે. તમે એ દાવ-માં ન ફાવ્યા એટલે એ હોટેલમાં એને લઈ જવા પ્રયત્ન કર્યો જ્યાં દીનાનાથ હતો.’

‘પણ એ આવી નહિ.’

‘એ તો ન આવી પણ તમે ત્યાં ત્રયા. તમે દીનાનાથને ઘેનમથી ઊંઘાડીને કયું કે તારી પત્નીને ખનર પડી ગઈ છે. એ અડી આવે છે. અને અટકાવવા માટે પૈસા માંગ્યા. કહે, તે દિવસે એની પાસેથી કેટલા કદાવ્યા ?’

‘દેવાકૃષ્ણ મળે એનો લાભ લેવા એ મારો સ્વભાવ છે’

‘એવા લોકોને સજા કરવી એ અમારો સ્વભાવ છે’

‘તમારું ખાતું બારે કામ કરે છે,’

‘તુ કામ કરે છે તે જલ્લુતું છે ?’ ચિત્રગુપ્તને પણ આ મૂર્ખ જાઈની મૂર્ખતામાં રસ પડ્યો હતો. ‘અત્યારે તમને નિલાળખાં અન્નલિ અપાઈ રહી છે એ માટે અડી ટેપની વ્યવસ્થા છે. સાંભળી છે ?’

‘અરે, એ તો મારી ખાસ હિંમત હતી. પણ તમે નકામી નરકની વાત કાઢી અને મારો પિતો ત્રથો.’

ચિત્રગુપ્તે ૨૫ ચાકુ કરી, હેડમાસ્ટરને અવાજ હતો. ‘આપણા સૌના લાડીલા સુનંદા બહેન સાળામાં તો ઉત્તમ કાવોંકતાં હતા. પણ ચામની સેવા પણ તેમણે ધણી કરી હતી. પચાસતમાં પણ પ્રથમ રહીને ચામની સ્વચ્છતા માટે મહાન ફાળો આપ્યો હતો. પણ પાણીનો પ્રશ્ન એમણે પતાવ્યો હતો.’

‘સાંભળો.’

‘મારે નહિ તમારે સાંભળવાનું છે. પાણીમાં [અનુ ૦ ૫. ૭૭

‘પણ ખૂન તો એણે ક્યું ઉઠું. એની દેસિયતનો એને ખ્યાલ હોવો જોઈએ. હું કહું તે બધું કરવા માટે તમે બધાએલા હો તો તમે અને સ્વર્ગે જ મોકલી હોત.’

‘સ્વર્ગની તો સુનંદા કલ્પના પણ ન કરી. અવિનાશનું ખૂન દીનાનાથે ક્યું એ તો ઠીક એની અંકેષ વાત તમે માની નહિ.’

‘એની મૂખઈજરી વાત હું માનું છું એ તો અને એની વક્તુ જનાવવા માગતો હતો.’

એ તો આગળની વાત એટલે તો તમે એનો સામ લીધો. પણ દીનાનાથ કહેતો ત્રણે હતો કે, હું મારા ધરની સંભાળ લેને. લીધી ?’

‘હું ક્યાં એટલી તાલેવાન હતી ?’

‘જોડી વાત ન કહો. આપારે પણ તમારે નામે પત્રીસ હજાર પડ્યા છે.’

‘મેં એની બાપડી માટે એકઠા કર્યા હતા ?’

‘તો એણે ખૂન કોને માટે ક્યું ઉઠું, એની પત્ની માટે ?’

‘આવા જોડા ખૂનના આરોપસર અને નરક મળે છે ?’

‘બીજા પણ તમારા પર આરોપ છે પણ વક્તુ નવરાસ નથી. તમારે પર વ્યભિચારનો આરોપ છે.’

‘ભૂત સાવ છૂટું, તમને કોકે આપ્યા છે.’

‘વ્યભિચાર કર્યાનો નહિ, કર.બાનો’

‘એ માણસ રાજ હોય અને બનેને હું જોડી હઉં એમાં મારો હોય કર્યા ?’

‘એક જ કામસો લઉં. આ દીનાનાથનો સંસાર કથળાવવાની તમે કેટલી કોસિસ કરી ? તમે તો દીનાનાથની પત્નીને પણ કુમારે વાળવાનો પ્રયત્ન કર્યા હતા ?’

‘શુકું સાવ શુકું’

‘તમે એને ક્યું ન’ વું કે ધણી આપણા કાપામાં ન હોય તો આપણે એના કાપામાં રહેવું’

એ કયા શાસનમાં લખ્યું છે ?’

‘મેં ક્યું પણ તેણે માન્યું નહિ એટલે એ વાત ત્યાં જ અટકી જાય છે.’

‘એટલે નથી, સર જાય છે. તમે એ કાવ-માં ન કાવ્યા એટલે એ દોરેસમાં એને લઈ જવા પ્રયત્ન કર્યો બધા દીનાનાથ હતો.’

‘પણ એ આવી નહિ.’

‘એ તો ન આવી પણ તમે ત્યાં ત્રણ. તમે દીનાનાથને ઘેનમાંથી ઉઘાડીને કહ્યું કે તારી પત્નીને ખપર પડી ત્રઈ છે. એ અડી આવે છે. અને અટ-કાવવા માટે પેલા માંચા. કહો, તે દિવસે એની પાસેથી કેટલા કદાવ્યા ?’

‘દેવાદૂત મળે એનો સામ લેવો એ મારો સ્વભાવ છે’

‘જેવા લોકોને સજા કરવી એ અમારો સ્વભાવ છે’

‘તમારું આત્મ કારે કામ કરે છે,’

‘તેવું કામ કરે છે તે બધું છે ?’ ચિત્રચુપ્તને પણ આ મૂખે બાઈની મૂખતામાં રસ પડ્યો હતો. ‘આપારે તમને નિશાળમાં અંજલિ અપાઈ રહી છે એ માટે અડી ટેપની વ્યવસ્થા છે. સંભાળી છે ?’

‘અરે, એ તો મારી ખાસ ઈચ્છા હતી. પણ તમે નકામી નરકની વાત કાઢી અને મારો પિત્તો ત્રણ.’

ચિત્રચુપ્તે ટેપ ચાકુ કરી, હેડમાસ્ટરને અવાજ હતો. ‘આપણા કોના લાડીલા સુનંદા બહેન જાળમાં તો ઉતમ કાર્યકર્તા હતા. પણ ગામની સેવા પણ તેમણે ધણી કરી હતી. પચાસતમાં પણ પ્રમુખ રહીને ગામની સ્વચ્છતા માટે મહાન ફાળો આપ્યો હતો. પણ પાણીનો પ્રશ્ન એમણે પતાવ્યો હતો.’

‘સાંભળો.’

‘મારે - હિં તમારે સંભળવાનું છે. પાણીમાં [અતુ ૫. ૭૭

આખી રાત વિચારતો રહું છું કે હવે શું થશે ? કંઈ સજ પડતી નથી.' આટલું કહેતામાં ગ્રંધીજી પાછા જળગળા થઈ ગયા. જેમ તેમ કરતાં તેઓ શાંત રહ્યા અને કહ્યું કે 'હરિની ઈચ્છા હશે તેમ થશે'

૨. બેટામામમાં વાર્ષિક અધિવેશન બરપુર હવું. મહાત્માજી તેના પ્રમુખ હતા. અધિવેશનમાં સ્વ. દેશબંધુ અને સ્વ. મોતીલાલજી હાજર હતા, પણ તેઓ સ્વરાજ પટ્ટીના નેતાઓ તરીકે જાણ્યા હતા. તે લોકોનો વિચાર કાષ્ઠિનિસલમાં જવાનો હતો. કાષ્ઠિનિસલમાં કોંગ્રેસે ભાગ લેવો કે નહિ, તે વિષેનો નિર્ણય કરવા બેસતામમાં સભા ભરાઈ હતી. મહાત્માજી ભાષણ કરવા ઊભા થયા. તેઓ ભાષણ કરતા હતા તે જ વખતે એમના જ પક્ષના માણસ વચ્ચે ભાષણ આપવા મંડી ગયો. આમ પોતાનો જ માણસ શિરપાલનનો ભંગ કરે એ એમનાથી સહન થયું નહિ. ગ્રંધીજી બોલતા અટકી ગયા. એમનો ચહેરો ગમગીન થઈ ગયો. આખમાંથી આંસુની ધારા ચાલવા લાગી. પેલો વચ્ચે બોલનાર માણસ તો દિગ્ભ્રમ જ થઈ ગયો. સભામાંના કેટલાયે માણસો મહાત્માજીનું દુઃખ જોઈ ચક્રાવાળા નહિ. તેઓની આંખોમાં આંસુ આવી ગયાં.

૩. આત્માખાન મહેલમાં મહાદેવભાઈનું અવસાન થાય છે. સરકારી પ્રતિનિધિ કર્નલ બંડારી ગ્રંધીજીને કહે છે, કે 'સરકાર મહાદેવભાઈનું શબ કોઈને આપવા માત્રતી નથી. ફક્ત હું જ જઈને મહાદેવભાઈના શબને અગ્નિદાહ કરીશ.'

બાપુએ કહ્યું : 'અમારામાંથી કોઈ પણ તમારી સાથે આવી શકે ખરું ?'

કર્નલ બંડારીએ કહ્યું : 'ના.'

બાપુએ કહ્યું : 'મારી સાથે ને જગવા દેખાય છે, ત્યાં હું જતો જ મહાદેવના શબને અગ્નિદાહ કરી શકું ?'

વળી પાછા બાપુ બોલ્યા : 'હું તમને (કર્નલ બંડારીને) મહાદેવનું શબ કેવી રીતે આપી શકું ? શું કોઈ પ્રેમાળ પિતા પોતાના વહાલસોયા

પુત્રનું શબ કોઈ અનપવા માણસને સોંપે ખરો ?

કર્નલ બંડારી મુબઈ સરકારને ફોન કરવા બંધ છે.

ગ્રંધીજી ત્યાં હાજર રહેલાંઓને કહે છે કે 'આજે સરકાર મહાદેવનું શબ આપણને આપશે નહિ. હું વિચાર કરી રહ્યો છું, કે શું મારે આ પ્રથમ જ લકી લેવું પડશે કે કડવો દુઃખડો. જળી જવો પડશે ? મહાદેવના શબનો અગ્નિદાહ મિત્રો જ કરશે, એવી હક હું લઈ શકું એમ છું. પણ એ તો મહાદેવના મૃત્યુને રાજનૈતિક રંગ આપી તેમાંથી લાભ ઉઠાવવા જેવી વાત થઈ. પિતા પોતાના પુત્રના મૃત્યુનો એવો ઉપયોગ કેવી રીતે કરી શકે ?'

બાપુ મહાદેવભાઈના મૃત્યુથી એટલા શોકમગ્ન થઈ ગયા હતા કે જ્યારે તેઓ મહાદેવભાઈના શબને સ્નાન કરાવતા હતા, ત્યારે અતિથય શોકને લઈને તેમનું ચરીર ધ્રુજવા માંડ્યું હવું. પિતાના હૃદયનો પ્રેમ તથા તેને લઈને થતી વેદના માલમ પડી આવતા હતાં. ડૉ. સુશીલા નેશર આવી પહેંચ્યાં ન હોત તો તેઓ જમીન ઉપર પડી ગયા હોત. મહાદેવભાઈની ભક્તમ પણ બાપુએ કપાળે લગાડી હતી. જ્યારે મહાદેવભાઈનું તર્જણ, પિંડાન બાપુએ કરાવ્યું, તે વખતે બાપુનો ચહેરો બહુ જ દયાળનક થઈ ગયો હતો. બાપુએ કહ્યું હવું, કે 'ઈશ્વર મારી કેવી સખત કસોટી કરી રહ્યો છે !'

૪ એક વખત ઠિંદુ-મુસ્લિમ ઐક્ય માટે મુસલમાનોએ સભા બરી. તેમાં તેઓએ બાપુને આમંત્રણ આપ્યું. ત્યાં બધા મુસલમાનો તેમની ખુશામત કરવા લાગ્યા. આત્માખાન વગેરેએ કહ્યું : 'આપ તો મોટા મહાત્મા છો. મહમદઅલી જીન્નાની ફક્ત ૧૪ માત્રણીઓ કબૂલ કરે ને ! એ કંઈ આપને માટે મુશ્કેલ કામ નથી. આપ જેવા માટે એ તો એક રમત વાત છે.'

બાપુએ કહ્યું : 'તમે બધા ભેગા મળી મારી હુકમશક્તી કરો એ વાજબી નથી.'

શોકતબલીએ કહ્યું : 'અરે મારા સરકાર ! આપ આટલી માત્રણીનો સ્વીકાર કરો. આપને માટે

આપી રાત વિચારતો રહું છું કે હવે શું થશે ?
કંઈ રૂઝ પડતી નથી.' આટલું કહેતામા ચાંપીજી
પાછા ત્રણગળા થઈ ગયા. જેમ તેમ કરતાં તેઓ
શાંત રહ્યા અને કહ્યું કે 'હરિની ઈચ્છા ઉસે તેમ
થશે'

૨. બેઝામખાં વાપિંક અધિવેશન જરૂર
હવું. મહાત્માજી તેના પ્રમુખ હતા. અધિવેશનમાં
૨૫. દેશબધુ અને સ્વ. મોતીલાલજી હાજર હતા,
પણ તેઓ સ્વરાજ પાર્ટીના નેતાઓ તરીકે આવ્યા
હતા. તે લોકોનો વિચાર કાઉન્સિલમાં જવાનો હતો.
કાઉન્સિલમાં કોઈસે ભાષ લેવો કે નહિ, તે વિષેનો
નિર્ણય કરવા બેઝામખાં સભા ભરાઈ હતી
મહાત્માજી ભાષણ કરવા બેઠા થયા. તેઓ ભાષણ
કરતા હતા તે જ વખતે એમના જ પક્ષના માણસ
વચ્ચે ભાષણ આપવા મંડી ગયા. આમ પોતાનો
જ માણસ સિરતપાલનનો ભંગ કરે એ એમનાથી
સહન થયું નહિ. ચાંપીજી બોલતા અટકી ગયા.
એમનો ચહેરો ગમગીન થઈ ગયો. આખમથાળી
આસુની ધારા ચાલવા લાગી. પેલો વચ્ચે બોલનાર
માણસ તો દિગ્મુઠ જ થઈ ગયો. સભામના કેટલાયે
માણસો મહાત્માજીનું દુષ્કર્મ જોઈ ચક્રા નહિ. તેઓની
આંખોમાં આંસુ આવી ગયાં.

૩. આત્રાખાન મહેલમાં મહાદેવભાઈનું
અવસાન થાય છે. સરકારી પ્રતિનિધિ કેનલ જાડરી
ગાંધીજીને કહે છે, કે 'સરકાર મહાદેવભાઈનું શબ
કોઈને આપવા માગતી નથી. ફક્ત હું જ જઈને
મહાદેવભાઈના શબને અગ્નિદાઢ કરીશ.'

બાપુએ કહ્યું : 'અમારામાંથી કોઈ પણ
તમારી સાથે આવી શકે અર ?'

કેનલ જાડરીએ કહ્યું : 'ના.'

બાપુએ કહ્યું : 'મારી સાથે જો જગવા
દેખાય છે, ત્યાં હું જતો જ મહાદેવના શબને અગ્નિ
દાઢ કરી શકું ?'

વળી પાછા બાપુ બોલ્યા - 'હું તમને
(કેનલ જાડરીને) મહાદેવનું શબ કેવી રીતે આપી
શકું ?' શું કોઈ પ્રેમાળ પિતા પોતાના વહલસેવા

પુત્રનું શબ કોઈ અમણ્યા માણસને સોંપે ખરે ?

કેનલ જાડરી મુખઈ સરકારને દાન કરવા
ભય છે.

ચાંપીજી ત્યાં હાજર રહેલાંઓને કહે છે કે
'આજે સરકાર મહાદેવનું શબ આપણને આપશે
નહિ. હું વિચાર કરી રહ્યો છું, કે શું
મારે આ પ્રશ્ન પર લડી લેવું પડશે કે કારો. ધૂંડો
ગળી જવો પડશે ? મહાદેવના શબનો અગ્નિદાઢ મિત્રો
જ કરશે, એવી હક હું લઈ છું' એમ છું. પણ
એ તો મહાદેવના મૃત્યુને રાજનૈતિક રંગ આપી
તેમાંથી લાભ ઉઠાવવા જેવી વાત થઈ. પિતા પોતાના
પુત્રના મૃત્યુનો એવો ઉપયોગ કેવી રીતે કરી શકે ?'

બાપુ મહાદેવભાઈના મૃત્યુથી એટલા શોકમગ્ન
થઈ ગયા હતા કે બ્યારે તેઓ મહાદેવભાઈના શબને
સ્નાન કરાવતા હતા, ત્યારે અતિથય શોકને લઈને
તેમનું ઘરોર કુજવો ચાંડુનું હવું. પિતાના હૃદયનો
ગ્રેમ તથા તેને લઈને થતી વેદના માલમ પડી આવતા
હતા. ડૉ. સુશીલા નેપર આવી પહેલાં ન હોત તો
તેઓ જમીન ઉપર પડી ગયા હોત. મહાદેવભાઈની
જન્મ પણ બાપુએ કપાળે લગાડી હતી. બ્યારે મહા-
દેવભાઈનું તર્જણ, પિંડાન બાપુએ કરાવ્યું, તે
વખતે બાપુનો ચહેરો બહુ જ દયાળનક થઈ ગયો
હતો. બાપુએ કહ્યું હવું, કે 'ઇશ્વર મારી કેવી લખત
કસોટી કરી રહ્યો છે !'

૪ એક વખત ઠિંકુ-મુસ્લિમ ઐક્ય માટે
મુસલમાનોએ સભા કરી. તેમાં તેઓએ બાપુને
આમંત્રણ આપ્યું. ત્યાં બધા મુસલમાનો તેમની
પ્રુણમિત કરવા લાગ્યા આત્રાખાન વગેરેએ કહ્યું :
'આપ તો મોટા મહાત્મા છે. મહામદઅલી જીનાની
ફક્ત ૧૪ માગણીઓ કળ્યુ કરે તે ! એ કંઈ આપને
માટે મુશ્કેલ કામ નથી. આપ જેવા માટે એ તો
એક રમત વાત છે.'

'બાપુએ કહ્યું : 'તમે બધા બેસા મળી મારી
હામચકરી કરો એ વાજબી નથી.'

શોકતબલીએ કહ્યું : 'અરે મારા સરકાર !
આપ આટલી માગણીના સ્વીકાર કરો. આપને માટે

ફક્કરખાખા બોલ્યા, 'વાઈસરોય કહે છે કે 'માંધી' યુનાના પરિશ્રમમાંથી પેતાની જાતને જ્યાંવવા માટે ઉપવાસ કરે છે.'

ત્યારે બાપુએ કહ્યું : 'આ સરકારની નીચતાની કોઈ હદ નથી રહી.'

'બાપુની સ્થિતિ એટલી' બધી કઠુણજનક થઈ પડી કે સર તેજ બહાદુર સહુ જેવાને દેશના દોહાને અપીલ કરવી પડી, કે 'બુરા સમાચાર સાંભળવા માટે તોયાર રહેજો કદાચ બાપુનું' અવસાન થાય તો એમના મૃત્યુનો ધા સ્વાભિમાન, ગંભીરતા અને હિંમતમાં સહન કરજો.' સાવરકર વગેરેએ મહાત્માજીને વિનવતી કરી, કે 'સરકાર પોતાની હક મૂકવાની નથી; આપ દેશને ખાતર ઉપવાસ છોડી દો.'

આપણા દેશના સૌથી મહાન પુરુષનું બ્રિટિશ સરકારના હાથે થયેલું આ બપ કરમાં બપ કર અપમાન હતું અને એ અપમાન મહાત્મા માંધિનું ન હતું, પણ ૪૦ કરોડની જનતા-ભારતમાંતનું હતું.

સરકારે મૂકેલા ખોટા આરોપોથી બાપુને કેટલું દુઃખ થયું હતું, તે આ પરથી આપણે જાણી શકીએ છીએ.'

ઉપવાસની સમાપ્તિ ૩૭ માર્ચ ૧૯૪૩ને દિવસે થઈ. દાકતરના મત પ્રમાણે એકવીસ દિવસના ઉપવાસ બાપુ મટે અસંભવિત હતા, છતાં ઈશ્વરની કૃપાથી તેમના ઉપવાસ પૂરા થયા ત્યારે ઉપવાસને અંતે જળન ગ્રવાયા, ત્યારે બાપુ આખ બપ કરીને બેઠા હતા. હોઠ હાલી રહ્યા હતા. આંખમાં અશ્રુબિંદુ આવી રહ્યા હતા, પ્રાર્થના બહુ જ અસરકારક થઈ હતી. વાતાવરણ ગંભીર, સોમ્ય અને કઠુણ હતું. બાપુ થોડી વાર રહી રાત થયા. ઠંડૂરખા ત્યારે મોક્ષખીના રસવાળા કપ બાપુને આપવા જાય છે, ત્યારે બાપુ કહે છે, કે 'હું' દાકતરને ધન્યવાદ આપવા માગુ છું...' અટકલું બેસતામાં તો એમનું ચણુ રૂપાઈ ચય આસપાસનું વાતાવરણ રાત થઈ ચયું. બપુએ ફરી પાછું કહેવા માંડયું, કે 'જેઓ બહુ જ સાવધાનીથી મારી દેખ-

રેખ રાખી રહ્યા છે ' પાછા ગળગળા થઈ ગયા.

થોડી વાર પછી એમણે પેતાનું વાક્ય પૂર કયું : 'એમની કૃપાથી અને સહનતા મળી છે. પણ ઈશ્વરની ઈચ્છા હતી કે હું આ અતિહસોટીમાંથી પાર જીતવું. ઈશ્વર અને આગળનો રસ્તો સુઝાડશે. મારી કમજોરી માટે તમે લોકો અને ક્ષમા આપજો.'

૭. ૨૨મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૪ને દિવસે આખ ખાન મહેલમાં જન્મદિન ઠંડૂરખાનું અવસાન થયું. બાપુને બહુ જ શોક થયો હતો, તેમણે કહ્યું 'હું' બા વિના મારા જીવનને બરોબર ગોઠવી શકીશ નહિ. સરકાર મનુ અને પ્રજાને બાંધીથી લઈ જવાનું કહે છે. અને હાથે છે કે સરકાર એ જાનેને લઈ જશે. હું' નથી કહી શકતો કે એમના જવાબી મારા પર શુ અસર થશે. તમે બધાં એક પછી એક ચાલ્યા જશો, તો કદાચ એમ જાને કે હું' એકલો રહી જાઉં. એ બહુ જ દુઃખજનક સ્થિતિ હતી.'

૮. ઈ. સ. ૧૯૪૪ના એપ્રિલ મહિનામાં બાપુને મેલેરિયાનો તાવ આવ્યો હતો. બાપુએ પોતાના સાથીઓને કયું, 'હું' માનતો હતો કે મને મેલેરિયા તાવ કદાપિ આવશે નહિ, પણ મારું અભિમાન જનું રણું છે. મે' હમેશાં માન્યું છે કે માણસ પોતાના પાપના કારણથી જ ખીમાર પડે છે. જેનો પોતાના મન પર પૂરો કાબુ હોય, જેનું મન પૂરેપૂરું સ્વસ્થ હોય તે મારો ન જ પડે હું' કયા હું' તેની અને ખજર નથી, પણ હું' પોતે જે સ્થાન પર મને પોતાને માનતો હતો, ત્યાં તો હું નથી જ એ વિચારે આજે મારા મનને વશ કરી લીધું છે. મારા મનની કેવી દુઃખજનક સ્થિતિ છે તે તમે લોકો નથી જાણત.'

૯. ભારતના ભારલા ૧૩મા. ફિંદુ-મુસ્લિમ કુદલક ચાલુ થયું. બાપુને આથી પુષ્કળ દુઃખ થયું. પેતાના જનના જોખમે બાપુએ ત્યાં તોફાન યાત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. અખૂટ દદેના સાચરવાળી અ ખો જેમની હતી એવા બાપુએ નેઆખઈની પર- પાળા સુસાદરી કરી. ૩૦મી જાન્યુઆરી ૧૯૪૮નો દિવસ આવ્યો અને દુખિયારાનો મેલી હરિના દર-

[અનુ ૦ પ. ૬૭

કચ્છરખાયા. જોઈયા, 'વાઈસરોય કહે છે કે માંધી યુનાના પરિણામમાંથી પેતાની જાતને જાણવવા માટે ઉપવાસ કરે છે.'

ત્યારે બાપુએ કહ્યું : 'આ સરકારની નીચતાની કોઈ હદ નથી રહી.'

'બાપુની સ્થિતિ એટલી બધી કઠુણજનક થઈ પડી કે સર તેજ બહાદુર સમ્રાજ્યને દેશના હોંકારને અપાસ કરવી પડી, કે 'બ્રાહ્મ સમાચાર સાંજનાવા માટે તોયાર રહેને કઠાય બાપુનું અવસાન થાય તો એમના મૃત્યુને ધ્યા સ્વાભિમાન, સંભારતા અને હિંમતપૂર્ણ સહન કરને.' સવરકર વચ્ચે મહાત્માજીને વિનવતી કરી, કે 'સરકાર પોતાની હદ મૂકવાની નથી; આપ દેશને ખાતર ઉપવાસ છોડી દો.'

આપણા દેશના સૌથી મહાન પુરુષનું બ્રિટિશ સરકારના હાથે થયેલું આ ભયંકરમાં ભયંકર અપમાન હતું અને એ અપમાન મહાત્મા ગાંધીનું ન હતું, પણ ૪૦ કરોડની જનતા-ભારતમાતાનું હતું.

સરકારે મૂકેલા ખોટા આરોપોથી બાપુને કેટલું દુઃખ થયું હતું, તે આ પરથી આપણે જાણી શકીએ છીએ.

ઉપવાસની સમાપ્તિ ૩૭ માથે ૧૯૪૩ને દિવસે થઈ. દાકતરના મત પ્રમાણે એકવીસ દિવસના ઉપવાસ બાપુ મટે અસંભવિત હતા, છતાં ઈશ્વરની કૃપાથી તેમના ઉપવાસ પૂરા થયા જ્યારે ઉપવાસને અંતે ભજન રવાયા, ત્યારે બાપુ આખ બધ કરીને બેઠા હતા. હોઠ ઢાલી રહ્યા હતા. આંખમાં અશ્રુખિંકુ આવી રહ્યા હતા, પ્રાથના બહુ જ અસરકારક થઈ હતી. વાતાવરણ ગંભીર, સોગવ અને કઠુણ હતું. બાપુ થોડી વાર રહી સાંત થયા, કસ્તૂરબા જ્યારે મોસાખીના રસવાણા કામ બાપુને આપવા જાય છે, ત્યારે બાપુ કહે છે, કે 'હું દાકતરને ધન્યવાદ આપવા માગુ છું...' આટલું બેસતામાં તો એમનું ચણ રૂધાઈ ગયું આછપાસનું વાતાવરણ સાંત થઈ ગયું. બાપુએ ફરી પાછું કહેવા માંડ્યું, કે 'જેમો બહુ જ સાવધાનથી મરી દેખ

રેખ રાખી રહ્યા છે' પાછા ગળગળા થઈ ગયા.

થોડી વાર પછી એમણે પેતાનું વાક્ય પૂર કયું : 'એમની કૃપાથી અને સહનતા મળી છે. પણ ઈશ્વરની ઈચ્છા હતી કે હું આ અસહ્યોગીમાંથી પાર જીતવું. ઈશ્વર અને આમળનો રસ્તો સુસાફરો મારી કચ્છેરી માટે તમે થોડા અને ક્ષમા આપને.'

૭. ૨૨મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૩ને દિવસે આખા ખાન મહેલમાં જગદગા કસ્તૂરબાનું અવસાન થયું. બાપુને બહુ જ લોક થયો હતો, તેમણે કહ્યું 'હું બા પિના મારા જીવનને બેરોબર ગોઠવી રાકીશ નહિ. સરકાર મનુ અને પ્રજાને બહીષી લઈ જવાનું કહે છે. અને લાગે છે કે સરકાર એ જાનને લઈ જશે. હું નથી કહી સકતો કે એમના જવાબી મારા પર શું અસર થશે. તમે બધા એક પછી એક આવ્યા જશો, તો કઠાય એમ બને કે હું એકસો રહી જાઉં. એ બહુ જ દયાળનક સ્થિતિ હતી.'

૮. ઈ. સ. ૧૯૪૪ના એપ્રિલ મહિનામાં બાપુને મેસેરિયાના તાવ આવ્યો હતો. બાપુએ પોતાના સાથીઓને કહ્યું, 'હું' માનતો હતો કે મને મેસેરિયા તાવ કદાપિ આવશે નહિ, પણ માડું અભિમાન જનું રહ્યું છે. મેં હમેટા માન્યું છે કે માથુસ પોતાના પાપના કારણથી જ ખીમાર પડે છે, જેનો પોતાના મન પર પૂરો કાબૂ હોય, જેનું મન પૂરેપૂરું સ્વસ્થ હોય તે માટે ન જ પડે હું' ક્યાં હું' તેની અને ખબર નથી, પણ હું' પોતે જે સ્થાન પર અને પોતાને માનતો હતો, ત્યાં તો હું નથી જ એ વિચારે આજે મારા મનને વશ કરી લીધું છે. મારા મનની કેવી દયાળનક સ્થિતિ છે તે તમે થોડો નથી જાણત.'

૯. ભારતના ભારતીય ૧૩મા. હિંદુ-મુસ્લિમ હુલસ આણ કયું. બાપુને આથી પુષ્કળ દુઃખ થયું, પોતાના જાનના જોખને બાપુએ આ તોફાન સાત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. અખૂટ દર્દના સારરવાળો અખો જેમની હતી એવા બાપુએ નેઆખર્લીની પચ-પાળા સુસાફરી કરી. ૩૦મી જાન્યુઆરી ૧૯૪૩ને દિવસે આખો અને દુખિયારના મેલી ઠરિના દર-

[અનુ ૫. ૬૭

નહીં, પણ તેનું હૃદય ઘટે છે. અરે, કેવળ હૃદય જ નહીં, પણ તેમાં બરેલો પ્રયત્ન આત્મવિશ્વાસ જ ઘટે છે.'

પરંપરા વિશ્વાસ જ વિજયની ચાવી છે. જો વિશ્વાસ નથી તો વિજય પણ નથી. જો વિશ્વાસ ઘટી તો જરૂર વિજય આવીને તમારા પગે ચૂસશે. કોઈ પણ વિજેતાને જુઓ એના વિજયનું સચું રહસ્ય એના અનૂર વિશ્વાસમાં જ રહેલું છે. વિશ્વાસ જ વિજયનો અહ્યુત ચમત્કાર રહ્યો છે. માર્ગ-સફળતાનું વિશાળ ભવન વિશ્વાસના પાવા પર જ ખડું છે. આપણી અસફળતા અને નિરાશાનું એકમાત્ર કારણ આપણામાં આત્મવિશ્વાસનો અભાવ છે. આપણે એ નથી જાણતા કે, આપણી ભૂત પર વિશ્વાસ રાખીને જ આપણે અન્ય શક્તિ મેળવી શકીએ છીએ, કે નથી આ સંસારમાં કશું પણ અશક્ય નથી રહેતું. ભારતના ઇતિહાસમાં પાણીપતની ત્રીજી ઘડાઈ પોતાની લખઠરતા માટે પ્રસિદ્ધ છે. એનું પણ એક રહસ્ય હતું. કુદનપુર નામના એક નાનકડા રાજ્યનો રાજા પોતાના દુશ્મન નવાખ સાથે યુદ્ધમાં હારી ગયો. સોડીથી ખરાયેલ અરજાસજ ઠાલતમાં રજુભૂમિમાં પડ્યો હતો, ત્યારે વિજયના નસામાં ચૂર નવાખ હાથી પર બેસીને ત્યાં આવળા આવ્યો અને બોલ્યો : 'કેમ પરેશ, હજુ પણ ઘડીશ ?' કહીને તે અભિમાની નવાખે એ મૂછીત પરેશના માથા પર ખૂટની ઠોકર મારી, પરેશના અરજાસજ દેહ પર એકાએક ફરા-ભિમાનની જ્વાળા ભમૂખી બીડી. અંતરે વરસાવતી આંખો બોલીને તેણે ઉત્તર આપ્યો, 'હા નવાખ જીવંતુ' તો હજુ' પણ ઘડીશુ' !' આટલું કહીને તેણે પોતાના નેત્રો સફાને માટે બંધ કરી દીધાં.

પરેશના આ વાક્યે સારા મહારાષ્ટ્રમાં આવતું કામ કયું. એ શબ્દોની પાછળ છુપાયેલા એના આત્મવિશ્વાસે લાખો ઈન્સાનના આત્મવિશ્વાસને ભગત કર્યો. નવાખની ઠોકરે એક નહીં માત્ર અનેક શેરોને લલકાર્યા હતા અને એ લલકાર એટલી બધ-કર રિદ્ધ થયો કે, મહારાષ્ટ્રના એકએક ધરતો યુવક પ્રાણની હોળી ખેલવા નીકળી પડ્યો. પાણીપતની ત્રીજી ઘડાઈ જ આત્મવિશ્વાસનું કોઈ પ્રમાણ છે.

કહેવાય છે કે, યુદ્ધની આગ એટલી પ્રજ્ઞવસિત બની હતી કે, કોઈ પણ ધર એવું નહોતું બચ્યું કે જેણે આ વધમાં પોતાની આકૃતિ ન આપી હોય ! ત્યાંનાં લોકગીતોમાં આને પણ સંભળાય છે. કે, 'ધર-ધરમાં ચૂડી ચૂડી હતી...'

આત્મવિશ્વાસથી મનુષ્ય શું નથી કરી શકતો તેનું આ સુંદર ઉદાહરણ છે. આત્મવિશ્વાસ જ્યાંથી આપણી શક્તિને આપણે બેરહી બનાવી દઈએ છીએ. અસંખ્ય સુપ્રસન્ન શક્તિઓ આપણામાં ભગી બેઠે છે, એટલું જ નહીં આત્મવિશ્વાસથી કહેલા શબ્દો હજારો લોકોનાં હૃદયમાં એ વિશ્વાસ ફેકે છે કે, તેઓ બપુંકરમાં બપુંકર આપણે સમક્ષ પણ વળગી માફક દંડ ઘઈ બેઠા રહે છે.

જો તમને સર્વ શક્તિમાન ઈશ્વરમાં વિશ્વાસ નથી રાખતા તો તમે જે બનવા માહો છો તે કહી પણ નહીં બની શકો. અને ત્યારે તમારી અવધર્મ-નાઓ ધુન્યમાં યૂંજીને પાછી ફરશે, તમારો પરિશ્રમ નિષ્ફળ જશે અને તમારા જીવનનો એ અવિશ્વાસ જ તમારો ધાતક-સત્રુ સાબિત થશે.

જેમ ધરતી પરથી ફેંકેલો પથ્થર કહી આસ-માન મુઠ્ઠી નથી પહેંચતો તેમ અવિશ્વાસભરું અને કામઝોળ હૃદય પણ કહી જીવનની ઉચ્ચ મંડિલ પર નથી પહેંચતું. જેમ પથ્થરે પૃથ્વીના આકર્ષણના નિયમનુકૂળ થઈને ક્યું અને તે નિષ્ફળ ગયો તેમ જીવનનો પણ એ અમૂલ્ય સિદ્ધાંત છે કે સફળતા પર સફેદ રાખીને તમે કહી શકો છો નહીં શકો; કારણ કે સફળતા પ્રાપ્ત કરવાને માટે પ્રથમ સફળતા પર વિશ્વાસ હોવો જરૂરી છે. આત્મવિશ્વાસ હોવો જરૂરી છે. આત્મવિશ્વાસ વિના ઈશ્વર પણ તમારી સહાયતા નથી કરી શકતો.

આત્મવિશ્વાસી અને આત્મવિશ્વાસીન વ્યક્તિ વચ્ચે ભીન આસપાસનું અંતર છે. એકનું જીવન વિજયની તારફ ધપે છે, બીજાને ખીખનું જીવન પરાજયની તારફ ધપે છે. દર આત્મવિશ્વાસનગી વ્યક્તિ જ જીવનમાં મહાન કાર્યો પાર પાડી શકે છે. પણ જે લોકો પોતાની શક્તિ પર વિશ્વાસ નથી

નહીં, પણ તેનું હૃદય ઘટે છે. અરે, કેવળ હૃદય જ નહીં, પણ તેમાં ભરેલો પ્રયત્ન આત્મવિશ્વાસ જ ઘટે છે.'

પરંપર વિશ્વાસ જ વિજયની ચાવી છે. જો વિશ્વાસ નથી તો વિજય શક્ય નથી. જો વિશ્વાસ ઠરી તો જરૂર વિજય આવીને તમારા પગે ચૂકશે. કેાઈ પણ વિજેતાને જુઓ એના વિશ્વયનું સ.યુ. રહસ્ય એના અનૂપ વિશ્વાસમાં જ રહેલું છે. વિશ્વાસ જ વિશ્વનો અદ્ભુત ચમત્કાર રહ્યો છે. માનવ-સજ્જતાનું વિશાળ ભવન વિશ્વાસના પાવા પર જ ખડું છે. આપણી અસહજતા અને નિરાશાનું એકમાત્ર કારણ આપણામાં આત્મવિશ્વાસનો અભાવ છે. આપણે એ નથી ભણતા કે, આપણી ભાત પર વિશ્વાસ રાખીને જ આપણે અજેય શક્તિ મેળવી શકીએ છીએ, કે જેથી આ સંસારમાં કશું પણ અસકય નથી રહેતું. કારણતા ઇતિહાસમાં પાણીપતની ખીજ ઘડાઈ પોતાની ભયંકરતા માટે પ્રસિદ્ધ છે. એનું પણ એક રહસ્ય હતું. કુંહનપુર નામના એક નાનકડા શાસ્ત્રીએ રાજા પોતાના દુશ્મન નવાબ સાથે યુદ્ધમાં હારી ગયો. ભોળીથી ખરડાયેલ અરણ્યાસન ઠાસતમાં રણભૂમિમાં પડ્યો હતો, ત્યારે વિજયના નકામાં ચૂર નવાબ કાંઈ પર ભરેલી ત્યાં આવળા આવ્યો અને બોલ્યો : 'તેમ પરેલ, હજુ પણ સહીય ર' કહીને તે અભિમાની નવાબે એ મૂછીત પરેસના માથા પર બૂટ્ટી ઠોકર મારી, પરેસના અરણ્યાસન રેલ પર એકાએક રસા-તિમાનની ભાળા ભૂંટી ઊડી. અંજારા વરસાવતી આંખો ગોલીને તેણે ઉત્તર આપ્યો, 'હા નવાબ જીવશું તો હજુ' પણ સહીશું' ! આટલું કહીને તેણે પોતાના નેત્રો સફાને માટે બંધ કરી દીધાં.

પરેસના આ વાક્યે સારા મહારાષ્ટ્રમાં આવતું કામ ક્યું, એ શંકાની પાછળ છુપાયેલા એના આત્મવિશ્વાસે કાવો. ઈ-સાનના આત્મવિશ્વાસને ભગત કવો. નવાબની હેડરે એક નહીં મનો અનેક શેરોને લલકાર્યા હતા અને એ લલકાર એટલી ભયંકર સ્વિક્ક થયો કે, મહારાષ્ટ્રના એકએક ધરતો મુલકે પ્રાણની હોળી ખેલવા નીકળી પડ્યો. પાણીપતની ખીજ ઘડાઈ જ આત્મવિશ્વાસનું શ્રેષ્ઠ પ્રમાણ છે.

કહેવાય છે કે, યુદ્ધની આગ્ર એટલી પ્રજ્જ્વલિત બની હતી કે, કાલ પણ ધર એવું નહોતું બચ્યું કે જેણે આ ઘટનામાં પોતાની આહુતિ ન આપી હોય ! ત્યાંનાં લોકગીતામાં આને પણ સંભળાય છે. કે, 'ધર-ધરમાં ચૂરી ચૂરી હતી...'

આત્મવિશ્વાસથી મનુષ્ય શું નથી કરી શકતો તેનું આ સુંદર ઉદાહરણ છે. આત્મવિશ્વાસ જગતની આપણી શક્તિને આપણે નેવડી બનાવી દઈએ છીએ. અસંખ્ય સુખ શક્તિએ આપણામાં ભગી બેઠે છે, એટલું જ નહીં આત્મવિશ્વાસથી કહેલા સગદો હમણે લોકોનાં હૃદયમાં એ વિશ્વાસ રૂંટે છે કે, તેઓ અવંકરમાં ભયંકર આપત્તિ સમક્ષ પણ વજની માફક દંડ યઈ બેઠા રહે છે.

જો તમને સર્વ શક્તિમાન ઈશ્વરમાં વિશ્વાસ નથી રાખતા તો તમે જે બનવા માહો છો તે કદી પણ નહીં બની શકો. અને ત્યારે તમારી અઘર્યો-નાચો શુન્યમાં ગૂંછને પાછી ફરશે, તમારો પરિશ્રમ નિષ્ફળ જશે અને તમારા જીવનનો એ અવિશ્વાસ જ તમારો ધાતક-ચતુ સાબિત થશે.

જેમ ધરતી પરથી ફેંકેલો પથ્થર કદી આસ-માન સુધી નથી પહોંચતો તેમ અવિશ્વાસપ્રભુ અને કામગીરો હૃદય પણ કદી જીવનની ઉચ્ચ મંડિલ પર નથી પહોંચતું. જેમ પથ્થરે ફરેલી આકાશગુના નિયમનુકૂળ થત ક્યું અને તે નિષ્ફળ ગયો તેમ જીવનનો પણ એ અપૂર્વ સિદ્ધાંત છે કે સજ્જતા પર સર્વેક રાખીને તમે કદી સજ્જ થઈ નહીં શકો; કારણ કે સજ્જતા પ્રાપ્ત કરવાને માટે પ્રથમ સજ્જતા પર વિશ્વાસ હોવો જરૂરી છે. આત્મવિશ્વાસ હોવો જરૂરી છે. આત્મવિશ્વાસ વિના ઈશ્વર પણ તમારી સહાયતા નથી કરી શકતો.

આત્મવિશ્વાસી અને આત્મવિશ્વાસહીન વ્યક્તિ વચ્ચે ભેદન આસપાસનું અંતર છે. એકનું જીવન વિજયની તારી ધણે છે, બીજાને ખીજનું જીવન પરાજયની તારી ધણે છે. દંડ આત્મવિશ્વાસનગી વ્યક્તિ જ જીવનમાં મહાન કાર્યો પાર પાડી શકે છે. પણ જે લોકો પોતાની શક્તિ પર વિશ્વાસ નથી

જેમ જેમ આપણો આત્મવિશ્વાસ વધે છે તેમ તેમ આપણી કાર્યશક્તિ વધે છે. એટલે એ આપણા વિશ્વાસનું પાત્ર નાનું છે તો તેમાં ઈશ્વરીય શક્તિનો પ્રવાહ પણ એટલો જ ઓછો આછો આવી શકશે.

અમારામંથિલેન એક અત્યંત નમ્ર અને નિરાકિમાની મનુષ્ય હતા. પરંતુ જ્યારે દેશ પર ગ્રહયુદ્ધનાં વાદળ ફેલાવા લાગ્યાં અને રાષ્ટ્રપતિની ચૂટણી પણ આવી પહોંચી ત્યારે એકાએક સિંકનને પ્રેરણા થઈ કે, શા માટે તે આ વેળાએ દેશના કષ્ટધાર બનીને રાજ્યની લગ્નમંથિલ સંજાળી ન લે? એટલે રાષ્ટ્રપતિપદને માટે એમણે પોતાનું નામ મુક્યું અને રાજનીતિવોને એમણે કહ્યું, 'મારો અંતરાત્મા કહે છે કે, હું આ સહકારમાં દેશનું નેતૃત્વ સંજાળી શકીશ.' આ શબ્દો અચર કોઈ અભિમાની વ્યક્તિના મુખમાંથી નીકળ્યા હોત તો જરૂર તે આત્મપ્રત્યાસ જ ગણાત, પણ સિંકનનું અત્યંત-કરણ સાકે હવે' અને પોતાની યોગ્યતા પર એને દૃઢ વિશ્વાસ હતો એથી જ તેઓ અમેરિકાના ઔરવાન્નિવંત રાષ્ટ્રપતિ બની શક્યા.

ઈતિહાસના પૃષ્ઠો પર પણ તે જ વ્યક્તિઓ અમર થઈ ગઈ છે કે જેમને પોતાના જીવનની મહા નતા પર અટક વિશ્વાસ હતો. તેઓ બરાબર સમજતા હતા કે, એમનું આજનું સ્વપ્ન કાલે સત્ય બન્યાર છે. ખસ, પોતાના લક્ષ્ય પર એ જ દૃઢ આત્મવિશ્વાસને કારણે અગણ ધર્મતા રહેવાથી તે સોડા ઈતિહાસમાં પોતાનું નામ અમર કરી ગયા. એ મહાપુરુષોને આત્મવિશ્વાસ આપવું એમની અદ્ભુત શક્તિની ખાતરીએ આપે છે. ખુરૂ જ કહ્યું છે કે સસારમાં જે સોડાને એ ખ્યાલ છે કે એમને ક્યાં જવું છે તેમને દુનિયા માઝ પુલ્લો કરી આપે છે.

'જોન એડ્વ આર્થ'નું ફ્રાંસની સેનાના સેનાપતિ બનવાનું એના આત્મવિશ્વાસને કારણે હતું. સ એ જ એ ઈશ્વરીય પ્રેરણા પરના વિશ્વાસને કારણે હતું. એ ઈશ્વરીય પ્રેરણા પરના વિશ્વાસ વચ્ચે તે ન હોવાથી ડાફિન્સ પાસે પહોંચી શકત કે ન તો

તેની પાસે તે ફ્રાંસની ફાજના નેતૃત્વને અધિકાર માગી શકત. તેણે ચાલ્સનને ખાતરી આપી કે, અત્યારે એ પોતે જ ફ્રાંસની સેનાને સંજાળી દેશની રક્ષા કરી શકે તેમ છે. કારણ એને અટક વિશ્વાસ હતો કે એના નેતૃત્વમાં ફ્રાંસની ફાજ અવરપ જીતી જશે.

'જોન'નો આ પ્રજ્ઞ આત્મવિશ્વાસ ન્યારથી તે નાની બસિકા હતી અને તે ઘેટાં-ગકરા ચરાવતી હતી ત્યારથી પેલા થઈ ચૂકેલા હતા જ્યારે તે મોટી થઈ ને ફ્રાંસની ફાજમાં તે પહોંચી ત્યારે સિખર જેવા એના મહાન વિશ્વાસ પર સૌનિકાના અગ્રીલ શબ્દોનો કોઈ પ્રભાવ ન પડતો. ગામડાનો એક સાધારણ છોકરી, કે જેણે બહારની દુનિયા કદી જોઈ નહોતી અને સૌનિકસિક્ષા યા મુકનું તો ને નામ સુધમાં પણ જણતી નહોતી, તે એક પ્રાગ્જિત સેનાને વિજયી બનાવી દે એથી અધિક વિશ્વાસ વાત બીજી કઈ હોઈ શકે?

અસંખ્ય દુ જો, કદ અલાયનાઓ પ્રાણો અને ઉપેક્ષા બધું જ હોવા છતાં પણ તે વિચારિત ન થઈ તે પોતાના વિશ્વાસ પર અડચ રહી અને આખર વિજય એના પર ચૂમવા લાગ્યો. એ અટક વિશ્વાસને કારણે જ તે પ્રાગ્જિત વિશ્વાસ ઈતિહાસમાં એક અદ્વિતીય ચમત્કાર કરી ગઈ. કોઈ પણ પ્રુપ નેપોલિયનની જેવો સહસી હોવા છતાં પણ- સૈનિક દિલ્લુ વિના જે કાપે આ પ્રાગ્જિતને કાચે થયું તે કાપે તે ન કરી શકત

હવેના કારો કે, પિયરે એ સંપૂર્ણ અટક વિશ્વાસના સદારે જ ઉત્તર ધ્રુવનું સંશોધન કહ્યું. આ માટે તો તેને અનેક વખત પ્રાણની ખાજ લગાવવી પડી. એનું જહાજ તૂટી ગયું અને એના સાથીઓ પણ એને છોડીને ચાલ્યા ગયા. છતાં એના વિશ્વાસ દીસો પડ્યો નહીં, કેમકે એના વિશ્વાસ અડચ હતો. ઉત્તર ધ્રુવ તો એના હવેપટ પર લખાઈ ગયું હતું. ઉત્તરધ્રુવની શોધ એને કરવી જ હતી એ માટે વિશ્વની કોઈ શક્તિ એના લક્ષ્ય ને નિષ્ફળ કરી શકે તેમ નહોતી, 'ઉત્તરધ્રુવ પ્રાંત' એજ એના જીવનનો મૂળમત્ર હતો. આ સુધી

જેમ જેમ આપણે આત્મવિશ્વાસ વધે છે તેમ તેમ આપણી કાયદગિત વધે છે. એટલે એ આપણા વિશ્વાસનું પાત્ર નાનું છે તો તેમાં ઈશ્વરીય શક્તિને પ્રવાહ પણ એટલો જ ઓછો આછો આવી શકે.

અસાધ્ય સિંહન એક અત્યંત નમ્ર અને નિરાક્રિયાની મનુષ્ય હતા. પરંતુ જ્યારે તેણે પર મુદ્દયુદ્ધનાં વારણ ફેલાવાં લાગ્યાં અને રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી પણ આવી પહોંચી ત્યારે એકાએક સિંહનને પ્રેરણા થઈ કે, શા માટે તે આ વેળાએ દેશના કલ્યાણને બંને રાજ્યની સત્તા સંભાળી ન શકે? એટલે રાષ્ટ્રપતિપદને માટે એમણે પોતાનું નામ મુક્યું અને રાજનીતિજ્ઞોને એમણે કહ્યું, 'મારો અંતરાત્મા કહે છે કે, હું આ સંકટકાળમાં દેશનું નેતૃત્વ સંભાળી શકીશ.' આ શબ્દો અચર કોઈ અક્રિયાની વ્યક્તિનાં મુખમાંથી નીકળ્યા હોત તો જરૂર તે આત્મપ્રશંસા જ ગણાત, પણ સિંહનું આત્મકરણ સાફ હવું અને પોતાની ચેતના પર એને દૃઢ વિશ્વાસ હતો એથી જ તેઓ અમેરિકાના મૌરવાન્વિત રાષ્ટ્રપતિ બની શક્યા.

ઈતિહાસનાં પૃષ્ઠો પર પણ તે જ વ્યક્તિઓ અચર થઈ ગઈ છે કે જેમને પોતાનાં જીવનની મહા નતા પર અટલ વિશ્વાસ હતો. તેઓ બરાબર સમજતા હતા કે, એમનું આજનું સ્વપ્ન કાલે સત્ય બન્યું છે. ખરું, પોતાનાં સદય પર એ જ દૃઢ આત્મવિશ્વાસને કારણે અગળ ધપતાં રહેવાથી તે સોડો ઇતિહાસમાં પોતાનું નામ અચર કરી શક્યા. એ મહાપુરુષોને આત્મવિશ્વાસ આપણને એમની અદ્ભુત શક્તિની ખાતરીએ આપે છે. ખરું જ કહ્યું છે કે સત્તામાં જે સોડોને એ ખબર છે કે એમને ક્યાં જવું છે તેમને દુનિયામાં માર્ગ ખુલ્લો કરી આપે છે.

'જોન એફ આર્ડ'નું ફ્રાંસની સેનાના સેનાપતિ બનવાનું એના આત્મવિશ્વાસને કારણે હતું. સત્ય જ એ ઈશ્વરીય પ્રેરણા પરના વિશ્વાસને કારણે હતું. એ ઈશ્વરીય પ્રેરણા પરના વિશ્વાસ વગર તે ન કદી ચાર્લ્સ ડાફિન્સ પાસે પહોંચી શકત કે ન તો

તેની પાસે તે ફ્રાંસની ફ્રાંજના નેતૃત્વને અધિકાર માગી શકત. તેણે ચાર્લ્સને ખાતરી આપી કે, અત્યારે એ પોતે જ ફ્રાંસની સેનાને સંભાળી દેવાની રક્ષા કરી શકે તેમ છે. કારણ એને અટલ વિશ્વાસ હતો કે એના નેતૃત્વમાં ફ્રાંસની ફ્રાંજ અવરપ છતી જશે.

'જોન'ના આ પ્રગળ આત્મવિશ્વાસ ન્યારથી તે નાની બધિકા હતી અને તે લેડા-બકરા ચરાવતી હતી ત્યારથી પછી થઈ ચૂક્યો હતો જ્યારે તે મોટી થઈ ને ફ્રાંસની ફ્રાંજમાં તે પહોંચી ત્યારે સિખર જેવા એના મહાન વિશ્વાસ પર સૌનિકાના અપ્રતીક્ષ શબ્દોનો કોઈ પ્રભાવ ન પડતો. ગામડાની એક સાધારણ છોકરી, કે જેણે બહારની દુનિયા કદી જોઈ નહોતી અને સૌનિકશિક્ષા યા મુદ્દનું તો જે નામ સુધી પણ જાણતી નહોતી, તે એક પ્રાગ્નિત સેનાને વિજયી બનાવી દે એવી અધિક વિશ્વાસવાત બીજી કઈ હોઈ શકે?

અસંખ્ય દુ ખો, કહુ અ લાચનાઓ ત્રાગો અને છપોલા બધું જ હોવા છતાં પણ તે વિચલિત ન થઈ તે પોતાના વિશ્વાસ પર અડગ રહી અને આખર વિજય એના પર ચૂમવા લાગ્યો. એ અટલ વિશ્વાસને કારણે જ તે ગ્રામગણના વિશ્વાસ ઇતિહાસમાં એક અદ્વિતીય મથકર કરી ગઈ. કોઈ પણ પુરુષ નેપોલિયનની જેવા સહસી હોવા છતાં પણ- સૈનિક શિક્ષણ વિના જે કાયદા આ ગ્રામગણને કાયે થયું તે કાયદા તે ન કરી શકત

કલ્પના કરો કે, પિયર એ સંપૂર્ણ અટલ વિશ્વાસના સદારે જ ઉત્તર ધ્રુવનું સરોધન કહ્યું. આ માટે તો તેને અનેક વખત પ્રાણની માછી સત્તા વધી પડી. એનું જહાજ તૂટી ગયું અને એના સાથીઓ પણ એને છોડીને ચાલ્યા ગયા. છતાં શું એના વિશ્વાસ દીશે પડ્યો કે નહીં, કેમકે એના વિશ્વાસ અડગ હતો. ઉત્તર ધ્રુવ તો એના હલપટ પર લપાઈ ગયું હતું. ઉત્તરધ્રુવની શોધ એને કરવી જ હતી એ માટે વિશ્વની કોઈ શક્તિ એના સદય ને નિષ્ણદ કરી શકે તેમ નહોતી, 'ઉત્તરધ્રુવ પ્રતિ' એજ એના જીવનનો મૂળમત હતો. જ્યાં સુધી

કહવાની બહારની છે. જે વ્યક્તિઓમાં તે અસાધારણ સહિષ્ણુતા પોતાના વિશ્વાસનાં સ્રોતથી જ આવી હતી, કે જેની પ્રેરણા દ્વારા તેઓ પોતાના લક્ષ્ય સુધી પહોંચી શક્યા.

જેટલો પ્રયત્ન આત્મવિશ્વાસ તમારા મનમાં હશે, મહત્વાકાંક્ષાઓને પૂર્ણ કરવાના દૃઢ નિશ્ચય હશે તેટલી જ સફળતા તમે પ્રાપ્ત કરી શકો. જે જ વિશ્વાસની પ્રયત્નશક્તિના સહારે ક્યારે ને પગલે વધતી માનવસંબંધતા એ અસંખ્ય યુગમાંથી આજના સમયયુગમાં પહોંચી ગઈ છે. મનુષ્ય વિશ્વાસની સીડી મારફતે જ સમ્બંધતાના શિખર પર પહોંચ્યો છે, પણ વિશ્વાસના પુકાર પર આરણ ધપનાર લોકો સંસારમાં વિરક્ત જ ભ્રમી થઈ છે. પ્રત્યેક માણસના વ્યક્તિત્વમાં કોઈ વિશેષ કાર્ય યા આવિષ્કારનાં ખીજ છૂંચેલાં હોય છે. ખરૂં જો છે કે જે આત્મવિશ્વાસ રાખીને અને ઈશ્વરના સંદેશને માનીને આપણે ચાલીએ તો સંસારની પ્રત્યેક વ્યક્તિ ઉગતિમાં કંઈને કંઈ સહાયતા અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે.

આત્મવિશ્વાસ અને ઉત્સાહનો અભાવ જ મોટા ભાગના લોકોની કુર્બળતાઓનું કારણ છે. સંસારમાં સૌથી મહાન કાર્ય છે મનુષ્યમાં સત્યાચેલી મહાનતા અને સંકલિત સફળતાનો વિશ્વાસ જમાવવો. ખરેખર આપણે પણ કોઈ મહાન કાર્ય કરવાને આત્મિક છીએ અને સફળતા આપણી પણ પ્રતિજ્ઞા કરી રહી છીએ જો જાતનો વિશ્વાસ કરવો જો મહાન કાર્ય છે. જ્યારે માણસ પોતાની છૂપી શક્તિઓથી પરિચિત થઈ જાય ત્યારે એના પર તે કંઈ નથી કરતો. વિશ્વાસ અત્યાકરણમાં દૃઢ થઈ જાય છે અને જ્યારે તે પોતાની તમામ સુસુપ્ત મહાનતાને જાગ્રત કરી દે છે ત્યારે જ તેને એનું પડે છે.

ખાઈબલમાં પણ વિશ્વાસની જ મહત્તા દર્શાવવામાં આવી છે. વિશ્વાસની શક્તિથી જ અમહાત્મ સિંકેન પોતાના મહાન કાર્યમાં સફળ થયા. આખીન ખાઈબલમાં પણ બધા પૈગમ્બરો વિશ્વાસની શક્તિ પર જ બાર મૂકે છે.

ઈસુએ અનેકવાર કહ્યું છે, 'તમારા વિશ્વાસ

અનુસાર જ તમે બની શકો.' 'વિશ્વાસ' અને 'શ્રદ્ધા' આ બે શબ્દોની મહત્તા સર્વોચ્ચ બતાવી છે. આ બે શબ્દ જુદાની માફક દૃષ્ટિ પર પ્રભાવ નાખીને મનુષ્યની શક્તિનો વિકાસ કરે છે. ઈસુ માનવ માનને એ જ વિશ્વાસ આપે છે કે કેવળ એક જ સરત પર તે કાર્ય તેઓ કરી શકે છે, તે છે વિશ્વાસ. 'ફરી ફરી કું' તમને કહું છું કે, જે મારા પર વિશ્વાસ રાખે છે, તે કેવળ મારી જેવાં કાર્યો જ નહીં, મારાથી પણ અધિક મહાન કાર્યો કરી શકશે. કારણ કે, કું' પણ પરમપિતા પર અટલ વિશ્વાસ રાખું છું. ઈસુ માનવ માનને આ જ ઉપદેશ આપતા હતા.

વિશ્વાસ જ મનુષ્યના જીવનમાં તે ઉત્તમ ગુણ બોલાવે છે કે, જે એના ઈશ્વરતત્વનું પ્રમાણ છે. એના અભાવ જીવનની તમામ આપત્તિઓ, દુખો અને મોટાભાગની અસફળતાઓનું કારણ બને છે.

તમારા આત્મવિશ્વાસના અભાવને તમે પ્રતિદિન આત્મઉપાયો દ્વારા દૂર કરી શકો છો. આત્મનિરીક્ષણ કરતી વેળાએ શ્રદ્ધા મનોમન દૃઢ શબ્દોમાં દિલની વાત કહો. માનો તમે કોઈ આપત્તિનું સમ્મુખી જિત્તા રહીને એને તમારા દિલની વાતો કહી શકો છો! તમારી જાતને કહો :

'તમે ઈશ્વરના પ્યારાં સંતાન છો અને તમારું કુર્બળ જીવન એને કહી પણ સ્વીકાર્યું નથી. ઈશ્વર તમને સફળતા માટે પૈદા કર્યા છે, અસફળતા માટે નહીં. અલ્લે કોઈને પણ અસફળતા નથી બક્ષી તમે તમારા જીવનની મહત્વાકાંક્ષાઓને સંદેશથી નજી કરીને જીવનના મહાન લક્ષ્યને અસત્ય સિદ્ધિ કરી શકો છો. તમારો નિરાશ અને ઉદાસ ચહેરો લઈને તમારા મિત્રો સામે જતાં તમને લગભગ આવવી જોઈએ. તમે શા માટે એવું વિચારો છો કે તમે સંસારમાં રહેવા યોગ્ય નથી? જીવનમાં તમે જે કરવા ચાહો છો તે તો ઈશ્વર દ્વારા જ નિશ્ચય છે. તો શા માટે એ કરી ન જાતો? ઈશ્વરની મુક્તિ તમારા હૃદયમાં જ છે. શા માટે તમે એ શક્તિને પ્રકટ કરતા નથી?'

દહનની બહારની છે એ બહિષ્કારમાં તે અસાધ્ય રજુ સહિષ્કૃતા પોતાના વિશ્વાસનાં સ્તોત્રી જ આવી હતી, કે જેની પ્રેરણા દ્વારા તેઓ પોતાના લક્ષ્ય સુધી પહોંચી શક્યા

જેટલો પ્રમળ આત્મવિશ્વાસ તમારા મનમાં હશે, મહત્વાકાંક્ષાઓને પૂર્ણ કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય હશે તેમની જ સફળતા તમે પ્રાપ્ત કરી શકો. એ જ વિશ્વાસની પ્રમળશક્તિના સહારે કરવે ને પાત્રે વધતી માનવસમૃદ્ધતા એ અસંખ્ય યુગમાંથી આજના સ્વપ્રયુગમાં પહોંચી ગઈ છે. મનુષ્ય વિશ્વાસની સીડી મારફતે જ સમૃદ્ધતાના સિખર પર પહોંચ્યો છે, પણ વિશ્વાસના પુષ્કાર પર આરણ ધવનાર લોકો સસારમાં વિરલા જ નેવાં મળે છે. પ્રત્યેક માણસના વ્યક્તિત્વમાં કોઈ વિશેષ કાર્ય થા આલિષ્કારના બીજ છપાયેલાં હોય છે. ખરૂં એ છે કે જે આત્મ વિશ્વાસ રાખીને અને ઈશ્વરના સદેશને માનીને આપણે આશીર્વાદ તો સસારની પ્રત્યેક વ્યક્તિ ઉપર તિમાં કંઈને કંઈ સહાયતા અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે

આત્મવિશ્વાસ અને ઉત્સાહનો અભાવ જ મોટા કામના લોકોની દુર્બળતાઓનું કારણ છે. સસારમાં કોઈ મહાન કાર્ય છે મનુષ્યમાં સતાયેલી મહાનતા અને સકલિત સજ્જતાનો વિશ્વાસ જગાવવો ખરેખર આપણે પણ કોઈ મહાન કાર્ય કરવાને આપ્યા છીએ અને સફળતા આપણી પણ પ્રતિષ્ઠા કરી રહી છે. જો જાતનો વિશ્વાસ કરવો એ મહાન કાર્ય છે ત્યારે માણસ પોતાની છૂપી શક્તિઓથી પરિચિત થઈ જાય છે ત્યારે એના પર તે શક્તિ નથી કરતો. વિશ્વાસ અત કરણુમાં દૃઢ થઈ જાય છે અને જ્યારે તે પોતાની તમામ સુગુપ્ત મહાનતાને ભગ્ય કરી કે છે ત્યારે જ તેને ચેન પડે છે.

ખાઈબક્ષમાં પણ વિશ્વાસની જ મહત્તા દર્શાવવામાં આવી છે. વિશ્વાસની શક્તિથી જ અલ્પકામ સિંહન પોતાના મહાન કાર્યમાં સફળ થવા પ્રાપ્તિને ખાઈબક્ષમાં પણ બધા પૈરમ્પરો વિશ્વાસની શક્તિ પર જ ખાર મૂકે છે.

ઈસુએ અનેકવાર કહ્યું છે કે, 'તમારા વિશ્વાસ

અનુસાર જ તમે બની શકો' વિશ્વાસ' અને 'શ્રદ્ધા આ બે શબ્દોની મહત્તા સર્વોચ્ચ બતાવી છે. આ બે શબ્દ બહુની માફક દૃઢ પર પ્રભાવ નાખીને મનુષ્યની શક્તિનો વિકાસ કરે. ■ ઈસુ માનવ માનને એ જ વિશ્વાસ આપે છે કે કેવળ એક જ સરત પર તે કાર્ય તેઓ કરી શકે છે, તે છે વિશ્વાસ. 'ફરી ફરી ફૂ તમને કહું છું કે જે મારા પર વિશ્વાસ રાખે છે, તે કેવળ મારી જેવા કાર્ય જ નહીં, મારાથી પણ અધિક મહાન કાર્ય કરી શકશે. કારણ કે, હું પણ પરમપિતા પર અટલ વિશ્વાસ રાખું છું.' ઈસુ મનવ માનને આ જ ઉપદેશ આપતા હતા.

વિશ્વાસ જ મનુષ્યના જીવનમાં તે ઉત્કૃષ્ટ ગુણ છે કે, જે એના ઈશ્વરત્વનું પ્રમાણ છે. એના અભાવ જીવનની તમામ આપત્તિઓ, દુખો અને મોટાભાગની અસફળતાઓનું કારણ બને છે.

તમારા આત્મવિશ્વાસના અભાવને તમે પ્રતિ દિન આત્મલેખાઓ દ્વારા દૂર કરી શકો છો. આત્મ નિરીક્ષણ કરતી વેળાએ સદા મનોમન દૃઢ શબ્દોમાં દિલની વાત કહો. માનો તમે કોઈ આપત્તિનું સ્પર્શ જિજ્ઞાસી રહીને એને તમારા દિલની વાતો કહી રહ્યા છો. તમારી જાતને કહો.

'તમે ઈશ્વરના પ્યારા સત્તાન છો અને તમારું દુર્બળ જીવન એને કહી પણ સ્વીકાર્યું નથી. ઈશ્વર તમને સજ્જતા માટે પેદા કર્યા છે, અસજ્જતા માટે નહીં. એણે કોઈને પણ અસજ્જતા નથી બક્ષી તમે તમારા જીવનની મહત્વાકાંક્ષાઓને સદેશથી નષ્ટ કરીને જીવનના મહાન લક્ષ્યને અસત્ય સિદ્ધિ કરી રહ્યા છો. તમારો નિરાશ અને ઉદાસ ચહેરો જાણે તમારા મિત્રો સામે જતા તમને લગભગ આવવી જોઈએ તમે શા માટે એવું વિચારો છો કે તમે સસારમાં રહેવા યોગ્ય નથી? જીવનમાં તમે જે કરવા માહો છો તે તો ઈશ્વર દ્વારા જ નિશ્ચિત છે તો શા માટે એ કરી ન જતાવો? ઈશ્વરની મૂર્તિ તમારા હૃદયમાં જ છે શા માટે તમે એ શક્તિને પ્રકટ કરતા નથી?

આજે હું તમને કંઈ નવી વાત કહેવાનો છું એવી આશા ન રાખતા. આજ તો હું તમારી સમક્ષ મારા જીવનની થોડી એકત્રિત કાવનાઓ રજૂ કરવા માગું છું. આથી કરીને મારા વિચારોની અતિમ ભૂમિકા આવી ગઈ છે એમ પણ તમે નહિ માની શો એવી હું આશા રાખું છું. મારે હજુ જીવનમાં ઘણું શીખવાનું બાકી છે.

જૂની કાવનાઓ પણ બેસ્વાદ બોજનની માફક થોડા દિવસ પછી આપણને ચમતી નથી.. કલા-નિર્દયને નવી કાવનાઓ આપવાનું ખૂબ મુશ્કેલ છે. કલામાં નવીનતા કાવવાનું તો ભગવાનના અપાર રૂપને વિભિન્ન મૂર્તિઓમાં વિકસતાં જોયું છે એવા મહાન લોકો માટે જ શક્ય છે. આ નવીન પ્રકાશ માત્ર એ મૂર્તિને સ્વાભાવિક રૂપ જ આપતો નથી, પણ એથી કંઈક વિશેષ પ્રદાન કરે છે. ક્યારેક કાવનાઓને આપણા અચેતન તથા કાલ્પનિક મનની ટુચિ અનુસાર આજળાઈ જઈને પ્રકૃતિને લોકુ લિન્ન રૂપ પણ આપતું પડે છે-જેને બદલવું એમ પણ કંપી શકાય છે.

પરંતુ આટલું સમજવા છતાંયે ઉપરના ચિરસીલામય રૂપને વિભિન્ન સ્વરૂપોમાં બોધેને કાંઈક વાર એવી પ્રતીતિ થાય છે કે સ્વયં મૌલિક નિર્જલ્પ દેખાડવાનું મુશ્કેલ છે. પુનરાવૃત્તિ હર સ્થિતિમાં, હર સમયે થવા કરે છે. મનુષ્ય, પત્રિયુ, છાં-છંદરની પ્રત્યેક રચનામાં આમ થાય છે. જન્મ પછી મૃત્યુ, ઉપા પછી રાત્રિ, દુઃખ પછી સુખ, ચિરન્તન ત્રિ સથિ આ ત્રિતિ ચોડી જ હોય છે. આ દુનિયામાં આપણે આવ્યા છીએ, એટલે એક દિવસ પાછું જવું પડશે એ કાવના આપણને કાંઈ પણ પ્રકારનું મૌલિક રૂપ આપવામાં અસમર્થ બનાવી શકે છે. આમ છતાંયે માનવીના મનમાં એક બીજા કારણ પણ વહેતી હોય છે. જે એને નવીન રેખાઓનું આલેખન કરવાની પ્રેરણા આપે છે. એટલે જ તો

આપણે પ્રતિદિન નવીન ઉપાનું આનંદથી સ્વાગત કરીએ છીએ. પ્રત્યેક મુદ્દરતાની સાથે આપણું ચિર-નૂતન મન ગાઈ અને નાચી જાય છે-અને આનંદ વિભોરતાનાં દર્શન કરાવે છે. પ્રેમ એ સૃષ્ટિશક્તિ માનવીને આપેલો સૌથી મહાન આશીર્વાદ છે. આ પ્રેમ જ માનવીની હૃદય વીણને વારંવાર મગાડીને એને નિત્ય નવીન રૂપો દેખાડે છે. આ કલ્પનાને જ વારંવાર રૂપ મળે છે. આ અપાર પ્રેમનો અનુભવ કરવાની દરેક મનુષ્યની ક્ષમતામાં અંતર હોઈ શકે છે. એટલે જ એને એમથી.. મળતા પ્રકાશમાં પણ અંતર રહે છે. આ અપૂર્વ પ્રેમ કારણથી પ્રેરાઈને આપણે આપણી કૃત્યતામાં હૂંપીને નવીન રૂપે વારંવાર વિકસિત થઈએ છીએ. આ માત્ર અંતરની અભિવ્યક્તિ નથી, આ તો કલ્પના દેવીની ઉપાસનામાં મનુષ્ય હૃદયનું આત્મસમર્પણ છે —ત્યારે જ તો પ્રકૃતિનાં નવીન રૂપ અને કલ્પના બોધે શકાય છે ને! વિશ્વસ્પર્શની અસીમ અપૂર્વ રચનાને બોધેને એ અનંત આનંદનો અનુભૂતિથી મનુષ્ય અમકી જાય છે અને અસીમને પોતાની સમજ અનુસાર માનસિક રૂપ આપવાની ઈચ્છા કરે છે. આ જ છે મહાનની સાથે ચિર પરિવર્તનશીલને જોડવાની પરાપૂર્વથી ચાલી આવતી પ્રક્રિયા.

પ્રકૃતિ વારંવાર એક જ રૂપને દર્શાવે છે અને ત્યારે જ ત્રિતીયીક શક્તિને સ્પર્શી શકાય છે એવો સામાન્ય અનુભવ છે.. કલાકાર પ્રકૃતિનાં રૂપની નેટલી વધુ અર્થના કરે છે એટલે વિશેષ એ એનાં માધુર્યની નજીક પહોંચી શકે છે. વિશ્વસ્પર્શ સાથે એકત્વ સાધવામાં ચિત્રકારનો આત્મા એ સ્વર્ગીય સંગીતના ગદ્યારથી અનેક સ્પર્શનો અનુભવે છે. આ સ્પર્શનમાં જ એનો સ્વાભાવિક પ્રકાશ રહેતો છે.

કલાકાર પૂછે છે કે શું બીજાને કાંઈ મારું પણ છે? આત્મા કહે છે: છે તો ખરે, પણ એ પ્રકૃતિના સ્વાભાવિક રૂપને બદલવામાં રહેલો છે.

આને હું તમને કંઈ નવી વાત કહેવાનો છું એવી આશા ન રાખતા. આજ તો હું તમારી સમક્ષ મારા જીવનની થોડી એકત્રિત કાવનાઓ રજૂ કરવા માયું છું. આથી કરીને મારા વિચારોની અતિમ શ્રુતિ આવી ગઈ છે એમ પણ તમે નહિ માની શો એવી હું આશા રાખું છું. મારે હજી જીવનમાં થઈ શકેલાં બાકી છે.

જૂની કાવનાઓ પણ એસ્વાદ્ય જોઈતી મારું થોડા દિવસ પછી આપણને મળી નથી.. કલા-નિર્દેશનને નવી કાવનાઓ આપવાનું જીવન મુશ્કેલ છે. કલામાં નવીનતા કાવવાનું તો કાવવાનના અપાર રૂપને વિભિન્ન શ્રુતિઓમાં વિકસતાં જોઈ છે એવા મહાન લોકો માટે જ શક્ય છે. આ નવીન પ્રકાશ માત્ર એ શ્રુતિને સ્વાભાવિક રૂપ જ આપતો નથી, પણ એથી કંઈક વિશેષ પ્રદાન કરે છે. ક્યારેક કાવનાઓને આપણાં અચેતન તથા કાલ્પનિક મનની રુચિ અનુસાર આજણ લઈ જઈને પ્રકૃતિને થોડું વિભિન્ન રૂપ પણ આપવું પડે છે—જેને બાલક એમ પણ કહી શકાય છે.

પરંતુ આટલું સમજવા છતાંયે ઉપરની ચિરલીલામય રૂપને વિભિન્ન સ્વરૂપોમાં જોઈને કોઈક વાર એવી પ્રતીતિ થાય છે કે સર્વથા મૌલિક નિર્જલ દેખાડવાનું મુશ્કેલ છે. પુનરાવૃત્તિ હર સ્થિતિમાં, હર સમયે થવા કરે છે. મનુષ્ય, પદ્ધતિ, ઇતિહાસ, જીવન પ્રત્યેક રચનામાં આમ થાય છે. જન્મ પછી મૃત્યુ, ઉષા પછી રાત્રિ, કુષ્મ પછી સુષ્મ, ચિરંતન મતિ અર્થે અ. રક્તિ આલુ જ દેહ છે. આ દુનિયામાં આપણે આપ્યા છીએ, એટલે એક દિવસ પાછું જવું પડશે એ કાવના આપણને કોઈ પણ પ્રકારનું મૌલિક રૂપ આપવામાં અસમર્થ બનાવી શકે છે. આમ છતાંયે માનવીના મનમાં એક જીજ્ઞાસા પણ વહેતી હોય છે. જે એને નવીન રેખાઓનું આલેખન કરવાની પ્રેરણા આપે છે. એટલે જ તો

આપણે પ્રતિદિન નવીન ઉપાનું આનંદથી સ્વાગત કરીએ છીએ. પ્રત્યેક મુદ્દરતાની સાથે આપણું ચિર-નૂતન મન ગઈ અને નાચી જોડે છે—અને આનંદ વિભોરતાનાં દર્શન કરાવે છે. પ્રેમ એ સૃષ્ટિકર્તાએ માનવીને આપેલો સૌથી મહાન આશીર્વાદ છે. આ પ્રેમ જ માનવીની હૃદય વીણાને વારંવાર વચાકીને એને નિત્ય નવીન રૂપો દેખાડે છે. આ હૃદયનાં જ વારંવાર રૂપ મળે છે. આ અપાર પ્રેમનો અનુભવ કરવાની દરેક મનુષ્યની ક્ષમતામાં અંતર હોઈ શકે છે. એટલે જ એને એમથી.. મળતા પ્રકૃતિમાં, પદ્મ, અંતર, રહે છે. આ, અંતર, પ્રેમ, કાલથી પ્રેરણાને આપણે આપણી કૃતજ્ઞતામાં દુબીને નવીન રૂપે વારંવાર વિકસિત થઈએ છીએ. આ માત્ર અંતરની અભિવ્યક્તિ નથી, આ તો હૃદયના દેહીની ઉપાસનામાં મનુષ્ય હાથનું આત્મસમર્પણ છે —ત્યારે જ તો પ્રકૃતિનાં નવીન રૂપ અને હૃદયનાં જોઈ શકાય છે તેની વિશ્વરૂપાની અસીમ અપૂર્વ રચનાને જોઈને એ અનંત આનંદનો અનુભૂતિથી મનુષ્ય અમળી જોડે છે અને અસીમને પોતાની સમજ અનુસાર માનસિક રૂપ આપવાની ઈચ્છા કરે છે. આ જ છે મહાનની સાથે ચિર પરિવર્તનશીલને જોડવાની પરાપૂર્વથી આવી આવતી પ્રવૃત્તિ.

પ્રકૃતિ વારંવાર એક જ રૂપને હાથે છે અને ત્યારે જ ચતિશીલ સક્રિયને સ્પર્શી શકાય છે એવો સામાન્ય અનુભવ છે.. કલાકાર પ્રકૃતિનાં રૂપની જેટલી વધુ અર્થો કરે છે એટલે વિશેષ એ એનાં આકર્ષણની નજીક પહોંચી જાય છે. વિશ્વરૂપા સાથે એકત્વ સાધવામાં ચિત્રકારનો આત્મા એ સ્વર્ગીય સર્ગીતાના ઝંઘારથી અનેક સ્પર્શનો અનુભવે છે. આ સ્પર્શનમાં જ એનો સ્વાભાવિક પ્રકાશ રહેલો છે.

કલાકાર પૂછે છે કે શું જીવને કોઈ મારું પણ છે? આત્મા કહે છે: છે તો ખરે, પણ જો પ્રકૃતિના સ્વાભાવિક રૂપને બાલકમાં રહેલો છે.

આપણી સંસ્કૃતિએ સંસારની મહિન જાવનાએને દૂર રાખી છે. તો પીછા ખાંચુ માતૃત્વની મહાન ફરજ સીને સ્વછંદી બનતા રોકે છે. આપણા સમાજજીવનની નિર્મળતા ને સ્થિરતા પાછળ એ જાવના કીમિયા રૂપે કામઠરી રહી છે.

વળી એક સંસ્કૃત સાહિત્યના શ્લોકમાં માતાના પરની અનન્યતા - અભોક્ષણ સ્વયોત્પલ્લે બતાવ્યું છે.

ન અન્નદાન શું કે દાન,
ન દાદશી શું પરમ મત;
ન ગાયત્રી સમે મંત્ર
ન કે માતા સી દેવતા.

અન્નદાન જેવું કોઈ મદાન દાન નથી, દાદશી એટલે કે ખારસ જેવું કોઈ મત નથી. ગાયત્રી સમે કોઈ પવિત્ર મંત્ર નથી. અને માતા સમી કોઈ પરમ દેવતા નથી. માતાના પદની અનન્યતા આથી સ્વયોત્પલ્લે ઠઈ રીતે વર્ણવી શકાય.

આપણે ત્યાં જગવાનનું નામ સ્મરણ કરતાં કરતાં નારાયણ કહેતાં પહેલાં લક્ષ્મીને ધ્યાને, જેમકે લક્ષ્મીનારાયણ, પાવર્તીપરમેશ્વર વગેરે એ શ્રદ્ધાને આશ્રય લઈ કવિ કુલચુરુ કાલિદાસે રધુવલના મંત્રલાયરણને શ્લોક આ પ્રમાણે રચ્યા છે.

વાગર્થાવિવ સદુક્તૌ વાગર્થપ્રતિપત્તયે ।
જગતઃ પિતરૌ વન્દે પાવર્તીપરમેશ્વરૌ ॥

માતૃત્વની જાવનાના વડા ઉપાસક કવિ શ્રી નાનાલાલે એના યુગરાત્રીમાં આ પ્રમાણે અનુવાદ કર્યો છે :

પામવા વાણીને અર્થ, જાણેક વાણી અર્થ શા,
મામાપ જગનાં વંદુ પાવર્તીપરમેશ્વર.

અહીં પાવર્તી પરમેશ્વરને જગતનાં માવતર રૂપે સેખીને પાવર્તીને માતા તરીકે પ્રથમ ચૂક્યાં. આ આપણા દેશનો કુલચાર. આ જ આપણી સંસ્કૃતિની અત્યુત્તમ સુરાસ. સંસ્કૃત સાહિત્યમાં આ અને આથી વિશેષ દર્શાવે માતૃત્વની જાવનાને પ્રગટ કરનારા

મળી આવે છે. રામાયણ, મૃગ્ધટિક, ઠાકુન્તલ, ઉત્તર રામચરિત, કાદંબરી, હિતોપદેશ વગેરે સંસ્કૃત અને મહારના સાહિત્ય મથોમાં તેનું નિરૂપણ થયેલું છે.

આપણી સંસ્કૃતિનાં પૂજક યુગરાત્રી કવિ ખેટાદકરના માતા વિશેના એક રાસની ટેકાકિતમાં 'જનનીની જોડ સખી નહિ જડે રે લોલ' એવા શબ્દો છે. રાસના લોકત્રિપ ગાયક કવિ ખેટાદકરનું એ ધણું જાવ નીતરતું ગીત-રાસ છે. આપણે તે જોઈએ.

મીઠા મધુને મીઠા મેહુલા રે લોલ,
એથી મીઠી તે મોરી માત રે;
જનનીની જોડ નહિ સખી નહિ જડે રે લોલ.
પ્રભુના પ્રેમતણી પુતળી રે લોલ,
જગથી ગુદેરી એની જાત રે-જનનીં
અમીની ભરેલી એની આંખડી રે લોલ,
લહાલનાં ભરેલાં એનાં વેણુ રે-જનનીં
હાથો ગુથેલ એના હીરના રે લોલ,
ઉંચું હેમંત ઠેરી હેલ રે-જનનીં
દેવોને દૂધ એને દોહાલાં રે લોલ,
શરીએ સિંચેલ એની સોડય રે-જનનીં
જગનો આધાર એની આંગળી રે લોલ,
કાળજમાં કૈંક લય્યાં કૈંક રે-જનનીં
ચિતકું ચઢેલ એનું ચાઠે રે લોલ,
વળના આંધેલ એના પ્રાણુ રે-જનનીં
મૂંગી આશિષ ઉરે મલકતી રે લોલ,
લેતાં ન ખૂટે એની લહાણુ રે-જનનીં
ધરણી માતાએ હરો મુજતી રે લોલ,
અચળા અચૂક એક માથ રે-જનનીં

કેટલો મધુર રાસ! કવિએ જદુ સરસ શૈલીએ માતાનું અભોક્ષણ વર્ણવ્યું છે. માતાની જાણુક્તા, માતાની અચલ નિષ્ઠા, દેવોને પણ દુલ્લભ એવું માતાનું અમીમવ દૂધ અને અપૂર્વ શીતળતા, એનો અવરિત સ્નેહવર્ષા, માતાની અનન્યતા-અભોક્તા કવિએ હૃદયને સ્પર્શે એવા જાવની સરળતાથી

આપણી સંસ્કૃતિએ સંસારની મહિન જાવનાઓને દૂર રાખી છે. તો બીજી બાજુ માતૃત્વની સહાનુરૂપ સ્ત્રીને સ્વછંદી બનતા રોકે છે. આપણા સમાજજીવનની નિર્મળતા ને સ્થિરતા પાળી એ જાવના ક્રમિયા રૂપે કામઠકરી રહી છે.

વળી એક સંસ્કૃત સાહિત્યના શ્લોકમાં માતાના પરની અનન્યતા - અભોક્ષણ સ્વયોદયે બતાવ્યું છે.

ન અન્નદાન શુ' કૌ દાન,
ન દ્રાહરી શુ' પરમ મત;
ન ગાયત્રી સમો મંત્ર
ન કૌ માતા શી દેવતા.

અન્નદાન જેવું કોઈ મદાન દાન નથી, દ્રાહરી એટલે કે ખાસ જેવું કોઈ મત નથી. ગાયત્રી સમો કોઈ પવિત્ર મંત્ર નથી. અને માતા સમી કોઈ પરમ દેવતા નથી. માતાના પદની અનન્યતા આથી સ્વયોદયે કઈ રીતે વર્ણવી શકાય ?

આપણે ત્યાં જન્મવાનું નામ સ્મરણ કરતાં કરતાં નારાયણ કહેતાં પહેલાં લક્ષ્મીને મુકામે બીએ, જેમકે લક્ષ્મીનારાયણ, પાર્વતીપરમેશ્વર વગેરે એ શક્તિના આશ્રય લઈ કવિ કલયુગ કાલિદાસે રચવેલના મંત્રલાયરણનો શ્લોક આ પ્રમાણે રચ્યો છે.

વાગર્થાવિવ સસુક્તો વાગર્થપ્રતિપત્તયે ।
જગતઃ પિતૃ વન્દે પાર્વતીપરમેશ્વરી ॥

માતૃત્વની જાવનાના વડા ઉપાસક કવિ શ્રી નાનાલાલે એનો ગુજરાતીમાં આ પ્રમાણે અનુવાદ કર્યો છે :

પામવા વાણીને અર્થ, જાણે વાણી અર્થ શા,
માતાપ જનનાં વંદુ પાર્વતીપરમેશ્વર.

અર્થાં પાર્વતી પરમેશ્વરને જગતનાં આવર રૂપે સેખીને પાર્વતીને માતા તરીકે પ્રથમ મુક્યાં. આ આપણા દેહને કલયાર. આ જ આપણી સંસ્કૃતિની અનુભૂત સુરાસ. સંસ્કૃત સાહિત્યમાં આ અને આથી વિશેષ દર્શિતા માતૃત્વની જાવનાને પ્રગટ કરનારા

મળી આવે છે. રામાયણ, મૃચ્છકટિક, શાકુન્તલ, ઉત્તર રામચરિત, કાલંબરી, દ્વિતોપદેશ વગેરે સંસ્કૃત અને મહારના સાહિત્ય મંથોમાં તેનું નિરૂપણ થયેલું છે.

આપણી સંસ્કૃતિનાં પૂજક ગુજરાતી કવિ બેટાદાસના માના વિશેના એક રાસની રેકપંક્તિમાં 'જનનીની એક સખી નહિ જડે રે લોલ' એવા શબ્દો છે. રાસના લોકપ્રિય ગાયક કવિ બેટાદાસનું એ ધલું આવ નીતરણું ગીત-રાસ છે. આપણે તે બેઈએ.

મીઠા મધુને મીઠા મેહુલા રે લોલ,
એથી મીઠી તે મોરી માત રે;
જનનીની એક નહિ સખી નહિ જડે રે લોલ.
પ્રભુના પ્રેમતણી પુતળી રે લોલ,
જગથી જુદેરી એની ભત રે-જનનીં

અમીની બરેલી એની આંખડી રે લોલ,
વહાલનાં બરેલાં એનાં વેણુ રે-જનનીં

હાથો ગુથેલ એના હીરના રે લોલ,
ઉંચું હેમંત હેરી હેલ રે-જનનીં

દેવોને દૂધ એને દોહાલાં રે લોલ,
શરીએ સિંચેલ એની સોડય રે-જનનીં

જગનો આધાર એની આંગળી રે લોલ,
કાળજમાં કુંક લાર્યાં કાઠ રે-જનનીં

ચિતકું ચઢેલ એનું ચાઠડે રે લોલ,
વળના બાંધેલ એના પ્રાણ રે-જનનીં

મૂંગી આશિષ ઉરે મલકતી રે લોલ,
લેતાં ન ખૂટે એની લહાણ રે-જનનીં

ધરણી માતાયે હરે કુજતી રે લોલ,
અચળા અચૂક એક માથ રે-જનનીં

કેટલો મધુર રાસ ! કવિએ બહુ સરસ શૈલીએ માતાનું અભોક્ષણ વર્ણવ્યું છે. માતાની જાણકતા, માતાની અચલ નિષ્ઠા, દેવોને પણ દુર્લભ એવું માતાનું અમીમવ દૂધ અને અપૂર્વ શીતળતા, એનો અવરિત સ્નેહવર્ણવ, માતાની અનન્યતા-અભોક્તા કવિએ હૃદયને સ્પર્શે એવા જાવની સરળતાથી

લોકો જીવનના ગુણામી છે, અને ગુણામીએ જ એમના દિવસો દુઃખ અને દર્દથી ભરપૂર કરી દીધા છે, એમની આંખોમાં આંસુ અને આંકના પૂર ઉભરાનાં છે.

મારી પહેલી વર્ષગાંઠને સાત હજાર વરસ પીતી ગયા; અને તે દિવસથી હું જિંદગીના ગુણામીને તેમની મારી વજનદાર જ છું જે મતા ભેગું છું.

મેં પૃથ્વીની પૂર્વ અને પશ્ચિમે પ્રવાસ કર્યો છે, પરક્રમા કરી છે અને જીવનના તાકા-જાંવડામાં જોયા છું.

મેં સ્મૃતિ અને સુધારનાં સરખસોને પ્રકાશથી તિમિર તરફ જતાં જોયાં છે, એમાંના દરેકને ગુણામીના જુગારથી નમેલી ચરદનોવાળા પાખર આત્માઓએ નરકમાં ઠંડાવેલાં છે, ધકેલાં છે.

શકિતવાન સદાચ જહાઝાએલો, દગાએલો દોડે છે, ને મકાળુ ધૂંટણિયે પડી મૂર્તિઓ પૂજે છે.

હું માનવીની પાછળ કાણુધથી કાઢિરા સુધી અને આહ-દુરથી ખચકાહ સુધી ગયો અને એની જ જીરોનાં નિશાનને રેતી પર ખાનથી જોયાં; પથ દાતા યુગના પ્રતિધ્વનિ અને પડકાર અટક મેદાન અને ખીણોને ફરી ફરી સભળાવતાં જોયાં છે.

હું મદિરા અને વેદી પર પહોંચ્યો છું; મહેલોમાં ગયો; સિંહાસનો સામે જોયાં.

મેં જોયું કે નવસિખાઉ કારીગરની ગુણામી કરી રહ્યો છે, કારીગર મેઠની ગુણામી કરી રહ્યો છે, શેઠ સિપાઈની ગુણામી કરી રહ્યો છે, સિપાઈ સેનાપતિની ગુણામી કરી રહ્યો છે, રાજા રાજગુરુની ગુણામી કરી રહ્યો છે અને રાજગુરુ મૂર્તિની ગુણામી કરી રહ્યો છે.

અને મૂર્તિ તો ફક્ત એ જ માટી છે, એ જ મૂર્તિ છે, જેને સેતાને ઢાળી અને બોખરીઓના

અંબાર પર ખડી કરી દીધી છે.

હું અમીરોની ઈમારતોમાં પહોંચ્યો; ગરીબોની ગૃપદીએ ગયો; મેં જમ્યું કે બાળક પોતાની માના ધાવણમાંથી જ ગુણામી પી રહ્યો છે; અને અક્ષરજ્ઞાન સાથે દીનતાનું જ્ઞાન પામી રહ્યો છે. કુંવારકાઓ નષ્ટન અને વિવેચતાનું વસ્ત્ર પહેરે છે અને સોહાગરો જવાનદારી અને કાયદેસર લાયકારીની ફરજો પર આંધુભરી આંખે પોદવા ભપ છે.

હું યુગોની સાથે નીકળ્યો ..

—કોના કિનારાથી કુરાતના તટ સુધી, નાઈલના મળથી અસરીયાનાં મેદાનો સુધી, એથેન્સના અખાડાથી રોમનાં ફેરજો સુધી, કુસ્તુનગરની ગલીઓ-ગલી ગૃપદીઓથી સિન્દ-દરિયાના મહેલો સુધી.

છતાંયે મેં જોયું કે અજ્ઞાનના શાનદાર અને શહી સરખસ સાથે ગુણામી નષ્ટા પર છવાઈ છે !

મેં જોયું કે લોકો 'દેવ' કહી મૂર્તિઓને પત્રે બાળક-ગાળિકાઓના બસિ દઈ રહ્યા છે. 'રાણી' કહીને એનાં ચરણોમાં અત્તર અને ઘસાળ જાડી રહ્યા છે 'પવર-બર' કહી એની આગળ ધૂપ લોખાન જલાવી રહ્યા છે, 'કાયદો' કહી એની આગળ ધૂંટણે પડી રહ્યા છે; 'રાષ્ટ્રમંત્રિ' કહી એને માટે લડી મરી રહ્યા છે. 'જમીન' પર ઈશ્વરની ઝાપા' કહી એની ઈજ્જતુસાર આત્મસમર્પણ કરી રહ્યા છે. 'સોભાવ' અને 'આનંદ' કહી એને માટે દોડાદોડ, કુસર અને લટૂ કરી રહ્યા છે. 'ભાઈચારો' કહી એને ખાતર મકાનોને અને સરકાઓને નાટ-ધ્વસ્ત અને બાદ કરી રહ્યા છે, 'સમાનતા'ને નામે એને માટે હત્યાઓ કરી રહ્યા છે.

એનાં નામ અનેક છે, પણ મૂળ એક જ છે, ચહેરા અનેક છે, રૂપ અસંખ્ય છે, પણ બધા બધાં છે એક જ તત્વનાં; ખરી રીતે તો એ એક કાયમી

લોકો જીંદગીના ગુલામ છે, અને ગુલામીએ જ એમના દિવસો દુઃખ અને દહેથી ભરપૂર કરી દીધા છે, એમની આંખોમાં આંસુ અને ગાંઠના પર ઉભરાવ્યા છે

મારી પહેલી વર્ષજાંતે સાત હજાર વરસ વીતી ગયા; અને તે દિવસથી હું જિંદગીના ગુલામોને તેમની ભારી વજનદાર જીવનને ખેંચતા જોઉં છું.

મેં પૃથ્વીની પૂર્વ અને પશ્ચિમે પ્રવાસ કર્યો છે, પરક્રમા કરી છે અને જીવનના તરકા-છાંવડામાં જોયા છું.

મેં સ્મૃતિ અને સુધારનાં સ્વપ્નોને પ્રકાશથી તિમિર તરફ જતાં જોયાં છે, એમાંના દરેકને ગુલામીના જીવારથી નમેલી ગરદનોવાળા પાખર આત્માઓએ નરકમાં ઠંડોડ્યાં છે, કહેવા છે.

કલિતવાન સદાય જહાડાયેલા, દુઃખોળેલા દોર છે, તે અઢાળા ધૂંટિયે પડી મૃતિંઓ પૂને છે.

હું માનવીની પાછળ કાણુવથી કાઢિશી સુધી અને આઠ-દુરથી ભગદાદ સુધી ગયો અને એની જીવનની નિહાળને રાત્રી પર આનંદી જોયાં; પણ દાતા યુગના પ્રતિબંધિ અને પડખા અટક મેહાન અને ખીણોને ફરી ફરી જાળાયતા જોયા છે.

હું મદિરા અને વેદી પર પહેંચેલા છું; મહેલોમાં ગયો; સિંહાસનો સાથે બેઠો.

મેં જોયું કે નવસિંખાઉ કારીગરની ગુલામી કરી રહ્યો છે, કારીગર મોતી ગુલામી કરી રહ્યો છે, શેઠ સિંપાઈની ગુલામી કરી રહ્યો છે, સિંપાઈ સેનાપતિની ગુલામી કરી રહ્યો છે, રાજા રાજયુગની ગુલામી કરી રહ્યો છે અને રાજયુગ મૃતિંની ગુલામી કરી રહ્યો છે.

અને મૃતિં તો ફક્ત એ જ માટી છે, એ જ મૃત્તિકા છે, જેને સેતારે ઢાળી અને બોપરીઓના

અંબાર પર ખડી કરી દીધી છે.

હું અમીરોની ઈમારતોમાં પડેંચ્યો; ગરીબોની ગૃપીએ ગયો; મેં જોયું કે બાળક પોતાની માતા ધાવણુમાંથી જ ગુલામી પી રહ્યો છે; અને અક્ષરગાન સાથે દીનતાનું ગાન પામી રહ્યો છે. કુંવારકાંચો ભંધન અને વિવેકતાનું વચ્ચે પહેરે અને સોઢાવણો જવાનદારી અને કાયદેસર કાચારીની કૃષ્ણેયા પર આંધુભરી આંખે પોદવા ભય છે.

હું યુગોની સાથે નીકળ્યો ..

—કરોના કિનારાથી કુરાતના તટ સુધી, નાઈલના મૂળથી અલ્બીયાનાં મેદાનો સુધી, એથેન્સના અપાડાથી રોમનાં દેવળો સુધી, કુસ્તુનતુનિયાની ગલીય—ગલી ગૃપીઓથી સિન્દ-દરિયાના મહેલો સુધી.

જાતે મેં જોયું કે અત્યંતના શાનદાર અને શાહી સરથક સાથે ગુલામી બધા પર છવાઈ છે !

મેં જોયું કે લોકો 'દેવ' કહી મૃતિંઓને પત્રે બાળક—બાળિકાઓના બલિ દઈ રહ્યા છે. 'રાણી' કહીને એનાં ચરણોમાં અતર અને ઠરાવ છાંટી રહ્યા છે 'પવન' કહી એની આજળ ધૂપ લોળાન જલાવી રહ્યા છે, 'કાવદો' કહી એની આજળ ધૂંટણે પડી રહ્યા છે; 'રાત્રુમંત્રિ' કહી એને માટે લડી મરી રહ્યા છે, 'જમીન' પર ઈશ્વરની છાયા' કહી એની ઈજ્જતપ્રસાર આત્મસમર્પણ કરી રહ્યા છે. 'સોજાત' અને 'આનંદ' કહી એને માટે દોડાદોડ, કુલપ અને જુટ કરી રહ્યા છે, 'ભાઈચારો' કહી એને ખાતર મકાનોને અને સ્વપ્નઓને નટ—પરસ્ત અને ભણ કરી રહ્યા છે, 'સમાનતા'ને નામે એને માટે હત્યાઓ કરી રહ્યા છે.

એનાં નામ અનેક છે, પણ મૂળ એક જ છે, ચહેરા અનેક છે, રૂપ અલગ છે, પણ બધા બધાં છે એક જ તરવનાં; ખરી રીતે તો એ એક કાચખા

પ્રાતઃકાળનાં સોનેરી કિરણો ભારતના પાટનગર દિલ્હીમાં સોનેરી માથિયા પૂરી રહ્યાં હતાં. મંદ પવનની લહેરીઓથી પ્રસન્ન મનના માણસોની અવરજવર વધતી હતી. શહેનશાહ બાબરના મહેલના ચોખાનના રાજમાર્ગોની સફાઈનું કામ ચાલતું હતું. તાજી શહેનશાહતની શેઠમાં હબાતો માનવવર્ગ, શાહી મહેલની અદબ રાખતો, ધીમે કદમે ત્યાંથી પસાર થતો હતો. તેવામાં સામેથી કૌલાહલનો અવાજ આવવા લાગ્યો. લોકો નાસભાગ કરતા જણાયા. શાહી હાથીખાનામાંથી એક ગાંડો હાથી છૂટી ગયો હતો; એટલે માનવીઓ જીવ બચાવવા જ્યાં ને ત્યાં નાસતાં હતાં.

એક રાજપૂત જુવાન રસ્તાથી સહેજ દૂર ઊભો ઊભો દિલ્હીવાસીઓની આવી બીરુતા પર હસતો હતો. હાથી નજીકમાં આવવા લાગ્યો. જુવાન ગભીરભાવે એકતાન બની હવે પછી શું થાય છે તે તમાસો ભેતો જરા સરકી એક કૌરે ઊભો રહ્યો.

બહાર સાફ કરતા ભંગી લોકો હાથીના હરથી ભાગવા લાગ્યા. આ સાથે એક ભંગિયજી પસુ હતી. તેના હાથમાં એકાદ વર્ષનું નાનું બાળક હતું. ગભરાટમાં અને વેગથી ભાગવાથી તેના હાથમાંનું બાળક નીચે પડી ગયું. તેના કંઠમાંથી એક તીક્ષ્ણ ચીસ નીકળી ગઈ ‘હાથ ...હાથ ! મારો દીકરો પડી ગયો કેઈ લાવો... બા...પ રે !’

જીવ બચાવવા નાસી જતાં કેઈએ તેના અવાજ પર ધ્યાન આપ્યું નહિ. હાથી લગભગ નજીક આવી ગયો. બધાંને પોતપોતાના જીવની પડી હતી. કેઈએ ભંગિયજી બાઈના આકંઠ પર ધ્યાન આપ્યું નહિ. બાઈ વધુ ભેરથી

પોકાર પાડવા લાગી. પેલો સહેજ દૂર ઊભેલો રાજપૂત જુવાન એક ડમલું આગળ વધ્યો. તેના દેયામાં ભય ન હતો. તેના ચહેરા પર વ્યાકુળતાની એક પસુ રેખા ન હતી. ભંગિયજીને આશા બંધાણી. આ જુવાન મારા હાલને જરૂર બચાવશે. ચારેક કદમ ચાલ્યો ન-ચાલ્યો ત્યાં તો જુવાન અકસ્માત અટક્યો ! તેને થાક આગળ કે પોતે રાજપૂત છે. ભેધપુરના રાવનો વંશજ, રાંઠોડ છે. ભંગીના બાળકને તે કેમ અડકી શકે ? તેના સ્પર્શથી અપવિત્ર થવાય. આ વિચારે તેની બાવોભિં એસરી ગઈ, તેનું હૈયું, ‘આ પાપકર્મ છે’ એમ કહેવા લાગ્યું. તે પાછો વળી પોતાના સ્થાન પર આવી ઊભો રહ્યો. હાથી બાળકની છેક નજીક આવી પહોંચ્યો. બાળકનું મોત હાથીથી નહીં જ થવાનું, આમ સહુને જણાવા લાગ્યું, ભંગિયજી નિરાશ થઈ. તેની આશાની ઇમારતના ચૂરેચૂરા થઈ ગયા.

બાળક અને હાથી વચ્ચે માત્ર ત્રણ-ચાર ડગલાંનું અંતર બાકી રહ્યું. લોકોના ગળામાંથી ‘હાથ . હાથ, બાળક ગયું ! એવો અવાજ સરી પડ્યો. હાથીએ બાળકને લેવા સૂંઠ લંબાવી. આ દૃશ્ય ભેટાં ભંગિયજી બાઈને મૂર્છા આવી ને તે પડી ગઈ. રાજપૂત જુવાનને હવે પોતાની ભૂલનો પરતાવો થવા લાગ્યો. તેનો આત્મા તેને ડંબવા લાગ્યો, કે મારી જ ભૂલથી આ બિચારી ભંગિયજીનું બાળક હાથીના પગ હેઠે છૂદાઈ જશે. આના મોતની જવાબદારી મારે માથે ગણાય હું રાજપૂત છું. મારા હાથમાં પાણીદાર હથિયાર છે. દેયામાં અખૂટ કિંમત છે. કાંડામાં ઇશ્વરદત્ત કીંવત છે. છતાં માત્ર આભરછેટના ખોટા ખ્યાલથી જ બિચારું બચ્યું અકાળે મરી જશે. આમ વિચારધારા વહી રહી

પ્રાતઃકાળનાં સોનેરી કિરણો ભારતના પાટનગર દિલ્હીમાં સોનેરી માથિયા પૂરી રહ્યાં હતાં. મંદ પવનની લહેરીઓથી પ્રસન્ન મનના માણસોની અવરજવર વધતી હતી. શહેનશાહ બાબરનાં મહેલના યોગનના રાજમાર્ગોની શરૂાઈનું કામ ચાલતું હતું. તાજી શહેનશાહતની શેઠમાં દબાતો માનવવર્ગ, શાહી મહેલની અદ્યક્ષ શાખતો, ધીમે કદમે ત્યાંથી પસાર થતો હતો. તેવામાં સામેથી કોલાહલનો અવાજ આવવા લાગ્યો. લોકો નાસબાગ કરતા જણાયા. શાહી હાથીખાનામાંથી એક માંડો હાથી છૂટી ગયો હતો; એટલે માનવીઓ ઇવ બચાવવા જ્યાં ને ત્યાં નાસતાં હતાં.

એક રાજપૂત જુવાન રસ્તાથી સહેજ દૂર ઊભો ઊભો દિલ્હીવાસીઓની આવી બીરુતા પર હસતો હતો. હાથી નજીકમાં આવવા લાગ્યો. જુવાન ગભીરભાવે એકતાન બની હવે પછી શું થાય છે તે તમાસો ભેતો જરા સરકી એક કોરે ઊભો રહ્યો.

બહાર સાફ કરતા ભંગી લોકો હાથીના ડરથી ભાગવા લાગ્યા. આ સાથે એક ભંગિયણ પણ હતી. તેના હાથમાં એકાદ વર્ષનું નાનું બાળક હતું. ગભરાટમાં અને વેગથી ભાગવાથી તેના હાથમાંનું બાળક નીચે પડી ગયું. તેના કંઠમાંથી એક તીવ્ર ધ્વનિ નીકળી ગઈ ‘હાથ ...હાથ ! મારો દીકરો પડી ગયો કેમ લાવો... બા...પ રે !’

ઇવ બચાવવા નાસી જતાં કેમકે તેના અવાજ પર ધ્યાન આપ્યું નહિ. હાથી લગભગ નજીક આવી ગયો. બધાંને પોતપોતાના ઇવની પડી હતી. કેમકે ભંગિયણ બાઈના આકંઠ પર ધ્યાન આપ્યું નહિ. બાઈ વધુ ભેરથી

પોકાર પાડવા લાગી. પેલો સહેજ દૂર ઊભેલો રાજપૂત જુવાન એક ડગલું આગળ વધ્યો. તેના દેશમાં ભય ન હતો. તેના ચહેરા પર વ્યાકુળતાની એક પણ રેખા ન હતી. ભંગિયણને આશા ભંધાણી. આ જુવાન મારા લાલને જરૂર બચાવશે. ચારેક કદમ ચાલ્યો ન-આદ્યો! ત્યાં તો જુવાન અકસ્માત અટક્યો ! તેને થાક આગ્યું કે પોતે રાજપૂત છે. ભેદપુરના રાવનો વંશજ, રાઠોડ છે. ભંગીના બાળકને તે કેમ અડધી શકે ? તેના સ્પર્શથી અપવિત્ર થવાય. આ વિચારે તેની ભાવોમાં એસરી ગઈ, તેનું હૈયું, ‘આ પાપકર્મ છે’ એમ કહેવા લાગ્યું. તે પાછો વળી પેતાના સ્થાન પર આવી ઊભો રહ્યો. હાથી બાળકની છેક નજીક આવી પહોંચ્યો. બાળકનું મોત હાથીથી નહીં જ થવાનું, આમ સહુને જણાવા લાગ્યું. ભંગિયણ નિરાશ થઈ. તેની આશાની ઇમારતના સૂરેચ્છા થઈ ગયા.

બાળક અને હાથી વચ્ચે માત્ર ત્રણ-ચાર ડગલાંનું અંતર બાકી રહ્યું. લોકોના ગળામાંથી ‘હાથ . હાથ, બાળક ગયું !’ એવો અવાજ સરી પડ્યો. હાથીએ બાળકને લેવા સૂંઢ લ’ખાવી. આ દૃશ્ય ભેટાં ભંગિયણ બાઈને મૂર્છા આવી ને તે પડી ગઈ. રાજપૂત જુવાનને હવે પોતાની ભૂલનો પરતાવો થવા લાગ્યો. તેનો આત્મા તેને ડંખવા લાગ્યો, કે મારી જ ભૂલથી આ બિચારી ભંગિયણનું બાળક હાથીના પગ હેઠે છૂદાઈ જશે. આના મોતની જવાબદારી મારે માથે ગણાય હું રાજપૂત છું. મારા હાથમાં પાણીદાર હથિયાર છે. દેશમાં અષ્ટ દિવસ છે. કાંડામાં ઇશ્વરદત્ત કીવત છે. છતાં માત્ર આલટછેટના ખોટા ખ્યાલથી જ બિચારું બચ્યું અકાળે મરી જશે. આમ વિચારધારા વહી રહી

કરનાર અને મારા મુખી-વ્યવસ્થિત રાજને તારાજ કરનાર વ્યક્તિનું જન કરી વૈરનો બદલો ક્યારે વાળું ! પરંતુ તમારી જીવનદોરી લાંબી હોવાથી દરેક પ્રમંથે એક ચાળીજ કારણસર, તમે જાતી જતા. હું આશાવાદી હોવાથી, નવી તકો મેળવવાની શક્ય જોતો રહ્યો. પરંતુ હવે મેં એ વિચાર મોકુફ રાખ્યો છે.’

શાહે તેનો હૃદયપલટો કેમ થયો એ જણવા માટે પ્રશ્ન કર્યો : ‘તારી વર્તણૂક ખરેખર નવાઈ ઉપજાવે તેવી છે. જો તું મારું જન કરવા માટે અહીંયા આવ્યો હતો, તો તારી એ ભાવના આજે એકાએક કેમ બદલી ? અને તું મારા હાથે મરવા જાને જ કેમ ખંજર સાથે હાજર થાય છે ?’

‘મારા નામદાર !’ રાજપૂત જીવાને કહ્યું : ‘જે ભંગી બાળકને હું સંકેલાઈથી બચાવી શકતો હતો તે મારા સમઘર્ષીનું બાળક હતું. હું નજીકમાં હોવાથી તેને બચાવવાનો મારો ધર્મ હતો. તેને બચાવતા મારે કશું ય જોખમ ઓકવાનું ન હતું છતાં મેં અભાગીએ તેને બચાવવા માટે કશો ય પ્રયત્ન ન કર્યો. હું માનવધર્મ ભૂલ્યો, ક્ષત્રિયધર્મ ભૂલ્યો, મારા જેવો પતિત, ધર્મભ્રષ્ટ, કર્તવ્યવિરુદ્ધ માનવી જીવવા યોગ્ય નથી. મા ભારતી પરનો ભાર ઓછો કરવા જાતે જ ખંજર સાથે આપની સામે હાજર થયો છું. આ માર્ગભૂલેલા ગુનેગારની ખંજરથી કતલ કરી આપ આપનો ધર્મ-દુર્જ અદા કરો.’

‘ખારા દોસ્ત !’ બાળરે શાન્તિથી કહ્યું : ‘એ તો થવાનું હશે તે યશે પરંતુ તારું હૃદય મારા પ્રત્યેના વૈરને ભૂલીને આર્જુ સ્નેહાળ કેમ બન્યું, એ વાત તો રહી જાય છે !’

‘નામવર ! આપ આ દેશના મહાન વિજેતા છો. ભારતને આપે જીવને જોખમે જીત્યું છે, પરદેશથી તમારે બરોડે આવેલા હજારો સૈનિકોની જીવનદોરી આપના હાથમાં છે. તમારા જ હાથથી હજુ તાબા મેળવ શકેનશાકતના પાયા ન બાયા છે. એટલે તમારું

જીવન કેટલું બધું કિંમતી છે તે હું સમજી શકું છું; છતાં તેનો જરા પણ વિચાર કર્યા વગર, એક સામાન્ય ભંગીના બાળકને બચાવવા માટે કથાવળી પરવા કર્યા વિના આપે જોખમમાં જંપલાવ્યું. તમારા આ મહાન માનવપ્રેમે મારા હૃદયને પલટાવી નાખ્યું. તમે ભારતેશ્વર થવાને માટે ખરેખર યોગ્ય છો. જે શહેનશાહ એક ભંગીના બાળકને બચાવવા જાનનાં જોખમે જોડે તે શહેનશાહ વગર કારણે એક પણ રાજ વંશીના પ્રાણની હાનિ ન કરે એ આજના પ્રસંગથી સાબિત થાય છે.

બાળરે આ જીવાનને છાતી સાથે લગાવી લીધો અને કહેવા લાગ્યા : ‘જીવાન ! જો તને મારું આજનું કામ ગમ્યું હોય તો તું જીવન-ભર આવા માનવસેવાનાં કામે કરજે. તારા હૃદયપલટાને હું વધાવી લઉં છું’ અને તેની કંઠર તરીકે તારું રાજ તને પાછું સોંપું છું. તારા કુટુંબનાથ માટે મને ખરેખર હુખ થાય છે; પરંતુ તેમાં હવે મારાથી કશું ઘટ શકે તેમ નથી. માટે મને નિરુપાય સમજી માફ કરજે.’

શાહેને નમસ્કાર કરી જીવાન જવા લાગ્યો ત્યારે તેને રોકીને બાળર કહેવા લાગ્યો : ‘તમે આજથી રાજવી બનેા છો. મારી શિખા-મણ્ડ યાદ રાખજો કે તમારા રાજની દરેક વ્યક્તિ, પછી તે ઉચ્ચ હોય કે નીચ હોય, બ્રાહ્મણ હોય કે ભંગી હોય, રાજકુટુંબની હોય કે રાજવિરુદ્ધ કામ કરનાર હોય-તેને બચાવવાનું અને તેના તરફ વહાલ રાખવાનું ચક્રતા નહીં. તેના કલ્યાણાર્થે હું મેંશાં યતનશીલ રહેજો. જે રાજ પોતાની પ્રજાને પ્રાણથી વધુ કિંમતી સમજતો નથી તેને પ્રજા કદી ચાહતી નથી. જો આ ભાવ તમારામાં નહિ આવે તો તમે સાચા અર્થમાં રાજ બની શક્યો નહિ.’

એ જીવાનનું નામ તેજસિંહ હતું ઈ. સ. ૧૫૨૬ની વ્યાસપાસ આ ઐતિહાસિક બનાવ બન્યો હતો. મારવાડ પ્રદેશના ઝાલોર પરગણાની આ વાત છે.

‘ભાઈ ખાવાનું તો ધણું સારું’ હતું. પણ એ સાથે એ પીરમવાની તમારી ખૂખીને લઈને એ ધણું વધુ સ્વાદિષ્ટ બન્યું હતું. એરર વેલેરીના આ સૌજન્યથી એટલો મુગ્ધ થયો કે એ એને ઘાઢ કરતો રહ્યો.

દક્ષિણ વેલ્સના એક વયોજ્ઞ દાકતર તો એક પ્રકારના ગાંડપણના રોગીઓને ‘ધન્યવાદ’ની ચિકિત્સા જ ખતાવતા હતા. એમની પાસે બ્યારે કોઈ એવો રોગી આવે ત્યારે તેઓ એમને એ જ સલાહ આપતા કે, ‘ભાઈ, બ્યારે કોઈ માણસ તમારા પ્રત્યે બહાઈ કરે ત્યારે તમે હસીને એનો આભાર માનો.’ ક્યારેક રોગી એવી ફરિયાદ કરતો કે,

‘પણ ડોક્ટર સાહેબ, મારું તો કોઈ બધું કરતું નથી’. અનુભવી ડોક્ટર પ્રેમપૂર્વક એને કહેતા: ‘જો સોધીશ તો જરૂર મળશે.’ અને ખરેખર જ ચાર-છ સપ્તાહ સાદ રોગી પાંચે આવે ત્યારે એનું દર્ષિતિંદુ બિલકુલ બદલાઈ ગયું હતું. એનામાં આનંદ, ઇત્સાક અને આશાનો સચાર થયેલો દેખાતો.

કૃતગતા જ દુનિયામાં એક માત્ર એવી વસ્તુ છે કે જેના બદલામાં એથી વધુ કદી શકાય એવી કોઈ સીજ આપી શકાય તેમ નથી. આજો હાલ સ સાથે કૃતગતા દર્શાવવામાં આવે એ એક એવી અનોખી શક્તિ છે કે સામાવાળો એકદમ આપણો બની જાય છે.

*

મૂક સેવક

ગાંડસ પાસેના એક ગામડામાં એક કુબાર ભકત રહેતા હતા. તેમની વધ બ્યારે પચાવનને આશરે મધ ત્યારે થરતો. બધો વ્યવહાર પુત્રોને સોંપી દીધો અને પોતે સામાજિક કાર્યમાં પોતાનું જીવન વિતાવતું થઈ રહ્યું. ભક્તજી પોતાની સાથે પાવડો, કોદાળી અને લોહાનો ટોપલો રાખતા હતા. ગામડાની ગાડાવાટ ઊડી ઊતરી મઈ હોય તો માટી ખોદી રહેતો સમેો કરી લેતા. જે જગ્યાએ ગાડ ઊગી શકે એમ હોય ત્યાં ગાડ વાવતા. રસ્તામથિ કાંટાકાંટા કે ખાડોખાડિયો દૂર કરતા. સાથે લોટની પોટલી લઈ જતા. બધાં સચવક મળે ત્યાં રોટલો લઈને ખાઈ લેતા. વળી મૂંઝાં ગાણી-ગજલોને અગિયારસ અને અમાસને દિવસે કોથ, સાતી કે માડે ન જોડવાની હકીકત લોકોને સમજાવતા. આજુબાજુના દરબારો પાસે જઈ આ બે દિવસનો અદોળો પડાવતા. પછી તો લોકોએ પણ અલ્પાંશમાં સાથ આપ્યો હતો.

ઉનાળામાં માર્ગે માર્ગે પહોળા બંધાવતા. ઉનાળામાં હાથમાં થંટી લઈ વગાડતા ગામડામાં નીકળતા અને ખૂસો પાડતા કે, ‘નાનાં બચ્ચાને દૂધ પાઓ, પાણી પાઓ.’ (ગામડામાં સ્ત્રીઓ બચ્ચાને પોડિયામાં સૂતાં મૂકી ખેતરે મઈ હોય છે. નાનાં બચ્ચાં તરસ્વાં થઈ હોય ત્યારે સૂતાં હોય છે, પણ તેના રડવાનું કારણ કોઈ જણી શકતાં નથી.) આવી રીતની સેવા કરતા હતા.

ગામડાં અને શહેરોમાં નિરુત્ત જીવન ગાળનારાં જલો પોતાના જીવનને સામાજિક સેવામાં વળે તો ઘણું કરી શકે. કામનું ફળ જુએ અને અનેરો આનંદ મેળવે. આપણી પાસે એવાં ઘણાં જ સામાજિક કાર્યો પડેલાં છે.

—હરિશંકર ત્રિવેદી

‘ભાઈ ખોલાનું તો ધણું સારું’ હતું. પણ એ સાથે એ પીરમવાની તમારી ખૂબીને લઈને એ ધણું વધુ સ્વાસ્થ્ય મળ્યું હતું. એવર જેવેરીના આ સ્થિતિથી એટલો મુન્ન થયો કે એ એને માદ કરતો રહ્યો.

દક્ષિણ વેસ્ટના એક વયોત્ક દાકતર તો એક પ્રકારના ગોડપણના રોળીઓને ‘ધન્વવાદ’ની ચિકિત્સા જ ખતાવતા હતા. એમની પાસે બ્યારે કોઈ એવો રોગી આવે ત્યારે તેઓ એકને એ જ જણાવ આપતા કે, ‘ભાઈ, બ્યારે કોઈ માણસ તમારા પ્રત્યે મહાઈ કરે ત્યારે તમે હસીને એનો આભાર માનો.’ ક્યારેક રોગી એવી ફરિયાદ કરતો કે,

‘પણ ડોક્ટર સાહેબ, મારું તો કોઈ બધું કર્યું નથી’. અનુભવી ડોક્ટર પ્રેમપૂર્વક એને કહેતા: ‘જો શોધીશ તો જરૂર મળશે.’ અને ખરેખર જ ચાર-છ સપ્તાહ શાદ રોગી પાંચે આપે ત્યારે એનું દર્દિ-ખિંદુ બિલકુલ બદલાઈ ગયું હતું. એનામાં આનંદ, ઈત્સાહ અને આશાનો સ્વચ્છ થયેલો દેખાતો.

કૃતસતા જ દુનિયામાં એક માત્ર એવી વસ્તુ છે કે જેના બદલામાં એથી વધુ કદી શકાય એવી કોઈ ઝીજ આપી શકાય તેમ નથી. આજો હાલ સાથે કૃતસતા દર્શાવવામાં આવે એ એક એવી અનેાખી શક્તિ છે કે સામાવણો એકદમ આપણો બની ગય છે.

મૂક સેવક

ગોંડલ પાસેના એક ગામડામાં એક કુબાર ભક્ત રહેતા હતા. તેમની વધ બ્યારે પંચાવનને આશરે ધંધ ત્યારે ધરનો બધો બ્યવહાર પુરોને સોંપી દીધો અને પોતે સામાજિક કાર્યમાં પોતાનું જીવન વિતાવવું શરૂ કર્યું. ભરતજી પોતાની સાથે પાવડો, કોણી અને સોહાનો રોપસો રાખતા હતા. ગામડાની ગાડાવાટ ઊડી ઊતરી થઈ હોય તો માટી ખોદી રસ્તો સ્પર્શ કરી લેતા. જે જગ્યાએ ગાડ ઊગી શકે એમ હોય ત્યાં ગાડ વાવતા. રસ્તામાંથી કાઢાકાઢરા કે ખાડોખડિયો દૂર કરતા. સાથે સોટની પોટલી લઈ જતા. બધાં સરવક મળે ત્યાં રોટલો લઈને ખાઈ લેતા. વળી મૂર્ચા પ્રાણી-જળદેને અત્રિ-વારણ અને અમાસને દિવસે કોણ, સાતી કે માડે ન બેઠવાની હુકમત ઘોડોને સમજાવતા. આજુનાજુના દરબારો પાસે જઈ આ બે દિવસનો અદોળો પડાવતા. પછી તો સોહાએ થયું અદોળમાં સાથ આપ્યો હતો.

ઉનાળામાં માર્ચે માર્ચે પાન બાંધાવતા. ઉનાળામાં હાથમાં થંટડી લઈ વગાડતા ગામડામાં નીકળતા અને બધો પાડતા કે, ‘નાનાં બચ્ચાંને દુધ પાઓ, પાણી પાઓ.’ (ગામડામાં સ્ત્રીઓ બચ્ચાંને ઘોડિયામાં સૂતાં મૂકી ખેતરે નીકળે જાય છે. ત્યાં જન્મ્યાં તરુણાં સ્ત્રી હોય ત્યારે રડતાં હોય છે. પછી તેના રડવાનું કારણ કોઈ બાળી શકતાં નથી.) આવી રીતની સેવા કરતા હતા.

ગામડાં અને શહેરોમાં નિરત જીવન ગાળનારાં જદો પોતાના જીવનને સામાજિક સેવામાં વળે તો ધણું કરી શકે. કામનું ફળ જુએ અને બનશે આનંદ મેળવે. આપણો પાસે એવાં ધણાં સામાજિક કાર્યો પડેલાં છે.

—હરિશંકર ત્રિવેદી

કેલાકે સોડા વિચારશીલતાને જ નાપસદ કરે છે. એમને કંઈક એવેા ખ્યાલ છે કે વિચાર-શીલતા પર વધુ ભાર મૂકવાથી કામગીરી અને ઊંડી ભાવનાઓ મરી જાય છે. આ ખ્યાલ ખોટો છે. વિચારશીલ મનોવિજ્ઞાન ધૃત્વા અને ઈર્ષાને ઓછી કરવાના માર્ગો સૂઝાડે છે એ સચુ છે, પણ આની સાથે એ વિચારશીલતાને પ્રતિકૂળ ન હોય એવી ભાવનાઓને પણ ઘટાડે છે એવું વિચારવું એ અયોગ્ય છે. દાખલા તરીકે દારૂપત્ય પ્રેમ, વાતચત્ત, મિત્રતા, કડુશ્ચા, વિજ્ઞાન કે કલા પ્રત્યેની લગ્નની જેવી ભાવનાઓને એ ઘટાડે છે એમ માનવામાં આવે છે. જ્યારે કાંઈ વિચારશીલ મનુષ્યને આભાષી એક કે બધી ભાવનાઓની અનુભૂતિ થાય છે ત્યારે એથી એને ખુશી જ ઊપજે છે અને એ એની જાસરને ઓછી કરવાનો પ્રયત્ન કરતો નથી-કેમકે એ જાણે છે કે આ ભાવનાઓ સારા જીવનની આવશ્યક ભાગો છે-એવું જીવન જે કેવળ પોતાને જ નહિ, પણ બીજાને પણ સુખી કરે છે વિચારશીલતા માણસના જીવને નીરસ બનાવી દે છે એ ભય પણ નિરાશાર છે આથી ઊલટું, વિચારશીલતા માણસને આત્મિક એકરૂપતા પ્રાપ્ત કરવામાં સહાય કરે છે એટલે આવી વ્યક્તિ પોતાની સપૂર્ણ શક્તિને પોતાના માથા ઉઠેશો પ્રાપ્ત કરવાના કામમાં લગાવી શકે છે-ત્યારે આત્મિક સંઘર્ષોના શિકાર બનેલો માણસ હમેશાં પોતાની તકલીફોમાં જ મૂકાયા કરે છે જે રીતે માત્ર પોતાનામાં જ રમ્યાપમ્યા રહેવું એનાથી વધુ નીરસ બીજું કાંઈ કામ નથી, એ જ રીતે પોતાનો સપૂર્ણ શક્તિને કમંદોત્તમ લગાવી દેવા જેટલું

આદ્યાદિક કામ બીજું કાંઈ નથી

આપણી પરપરાવાદી નૈતિકતા બિનજરૂરી રીતે અત્યંતિગત રહી છે. જે માણસ આ ખોટી નૈતિકતાના પ્રભાવ નીચે આવીને આત્મપીડાઓના શિકાર નથી બન્યો એને માટે વિચારનો જરૂર બને ન હોય, પણ જે સોડા એક વાર આ બીમારીની ચુસાણમાં ફસાયા છે એમને માટે સ્વસ્થ થવાનો એક માત્ર ઈલાજ આ વિચારશીલતા છે. જે માણસ હમેશા પોતાની જાત સાથે લડ્યા કરે છે, એ હમેશાં તમા અનુભવો મેળવવાનું પસંદ કરે છે, કેમકે એ એને એટલી ઘણું માટેના 'અકર્મ'ની મર્યાદામાંથી બહાર લઈ જાય છે અને આમ થતાં વિચારશીલતાની કષ્ટદાયી જરૂરિયાતમાંથી એ મુક્ત થાય છે. કાંઈ પણ તમા અનુભૂતિ એને માટે ન્યાનું કામ કરે છે. અને એ વાસ્તવિક જ્ઞાનદ મેળવવાની કદપના પણ નથી કરી શકેતા, એમલે આત્મપીડામાંથી છૂટકારો મેળવવા માટેના એકમાત્ર માર્ગ એને આ પ્રકારના નશામાં દેખાય છે આ એક ખૂબ જ જડ ધાકીન એટલી બીમારીનું લક્ષણ છે જે વ્યક્તિ આ બીમારીથી મુક્ત છે એ જ પેતા શક્તિઓની પર પૂર્ણપણે અકુશ રાખી શકે છે અને એને જ વાસ્તવિક જ્ઞાનદની અનુભૂતિ પ્રાપ્ત થાય છે જે જ્ઞાનદ નશા પર અવલંબે છે એ હમેશા જૂઠો અને અસત્ય કારક સાબિત થાય છે. વાસ્તવિક અર્થમાં તો એ જ જ્ઞાનદ સાચો છે જે આપણી શક્તિઓના સપૂર્ણ ઉપયોગને લેધિ તથા જે સારમાં આપણે રહીએ છીએ એની સાથે હળીમળીને રહેવાને લેધિ પ્રાપ્ત થયો હોય

આ એક બનેલી વાત છે એક મિત્ર તેના વિવાહની વાતવિત વાતલી હતી તે ઠાકરીના બાપને મળવા ગયો પેના ભાઈએ કહ્યું 'જુઓ, મારી પુત્રી જાણેલી છે લેખક છે, ચિત્રકાર છે, સંગીતકાર છે, રાજકારણમાં ભાગ લે છે, ધંધો કરે છે, સારા નાણાં કમાય છે. હા, તમે શું શું કરી શકો છો ?

આ બધું સાંભળના પત્રી મારે એટલું જ કહેવાનું હતું કે 'હું રાખી શકું છું, કપડાં ધોઈ શકું છું, વાસણું માણું શકું છું, હાકરા સાચવી શકું છું, ક્યારે વાળી શકું છું દુકામાં તેઓ પુરુષનું કામ કરશે હું સ્ત્રીનું !'

કેટલાક સોઠા વિચારશીલતાને જ નાપસંદ કરે છે. એમને કંઈક એવો ખ્યાલ છે કે વિચાર-શીલતા પર વધુ કાર મૂકવાથી કેમળ અને ઊંડી ભાવનાઓ મરી જાય છે. આ ખ્યાલ ખોટો છે. વિચારશીલ મનોવિજ્ઞાન ધૂણા અને ઈર્ષાને એટલી કરવાના માર્ગો સૂઝાડે છે એ સત્ય છે, પણ આની સાથે એ વિચારશીલતાને પ્રતિકૂળ ન હોય એવી ભાવનાઓને પણ ધટાડે છે એવું વિચારવું એ અયોગ્ય છે. દાખલા તરીકે દારૂપત્ય પ્રેમ, વાત્સલ્ય, મિત્રતા, શુદ્ધતા, વિજ્ઞાન કે કલા પ્રત્યેની લગ્નની જેવી ભાવનાઓને એ ધટાડે છે એમ માનવામાં આવે છે. જ્યારે કોઈ વિચારશીલ મનુષ્યને આમાંથી એક કે બધી ભાવનાઓની અનુભૂતિ થાય છે ત્યારે એણે એને પ્રુથી જ ઊપજે છે અને જો એની અસરને એટલી કરવાનો પ્રયત્ન કરે તો નથી-કેમકે એ નવું છે કે આ ભાવનાઓ સારા જીવનની આવશ્યક શરતો છે-એવું જીવન ને કેવળ પોતાને જ નહિ, પણ બીજાને પણ સુખી કરે છે. વિચારશીલતા માણસના જીવને નીરસ બનાવી દે છે એ ભય પણ નિરાધાર છે. આથી ઊલટું, વિચારશીલતા માણસને આંતરિક એકરૂપતા પ્રાપ્ત કરવામાં સક્ષમ કરે છે એટલે આની વ્યક્તિ પોતાની સંપૂર્ણ શક્તિને પોતાના બાહ્ય ઉદ્દેશો પ્રાપ્ત કરવાના કામમાં લગાવી શકે છે-ત્યારે આંતરિક સુધર્મોનો શિકાર બનેલો માણસ હમેશાં પોતાની તકલીફોમાં જ મૂકાયા કરે છે. ને રીતે માત્ર પોતાનામાં જ રચાયેલો રહેલું એનાથી વધુ નીરસ બીજું કંઈ કામ નથી, જો જ રીતે પોતાની સંપૂર્ણ શક્તિને કમંદોમાં લગાવી દેવા નેટલું

આદવાક કામ બીજું કંઈ નથી.

આપણી પરંપરાવાદી નૈતિકતા બિનજરૂરી રીતે અત્યંત નિર્દોષ રહી છે. ને માણસ આ ખોટી નૈતિકતાના પ્રભાવ નીચે આવીને આત્મપીડાઓનો શિકાર નથી બન્યો એને માટે વિચારની જરૂર ભલે ન હોય, પણ ને લોકો એક વાર આ ખીમારીની ચુંગાલમાં ફસાયા છે એમને માટે સ્વસ્થ થવાનો એક માત્ર દેસાજ આ વિચારશીલતા છે. ને માણસ હંમેશાં પોતાની જાત સાથે લડ્યા કરે છે, એ હંમેશાં તીવ્ર અનુભવો મેળવવાનું પસંદ કરે છે; કેમકે એ એને એટલી લાજ મારેલા 'અકમ્'નો મર્યાદામાંથી બહાર લઈ જાય છે અને આમ થતાં વિચારશીલતાનો કષ્ટદાયી જરૂરિયાતમાંથી એ મુક્ત થાય છે. કોઈ પણ તીવ્ર અનુભૂતિ એને માટે નજીક કામ કરે છે. અને એ વાસ્તવિક આનંદ મેળવવાની કલ્પના પણ નથી કરી શકે તો, એટલે આત્મપીડામાંથી છૂટકારો મેળવવા માટેના એકમાત્ર માર્ગ એને આ પ્રકારના નજીકમાં દેખાય છે. આ એક ખૂબ જ જરૂર ધારીને એટલી ખીમારીનું લક્ષ્ય છે. ને વ્યક્તિ આ ખીમારીથી મુક્ત છે એ જ પેતા શક્તિઓની પર પૂર્ણપણે અકુશ રાખી શકે છે અને એને જ વાસ્તવિક આનંદની અનુભૂતિ પ્રાપ્ત થાય છે. ને આનંદ નસા પર આવડે છે જો એ હમેશાં જૂઠા અને અસંતોષ કારક સંબંધિત થાય છે. વાસ્તવિક અર્થમાં તો એ જ આનંદ સાચો છે ને આપણી શક્તિઓના સંપૂર્ણ ઉપયોગને લીધે તથા ને સંસારમાં આપણે રહીએ છીએ એની સાથે હળીમળીને રહેવાને લીધે પ્રાપ્ત થયો હોય.

*

આ એક ખતેલી વાત છે. એક મિત્ર તેના વિવાહની વાતની વાતની વાતની હતી તે ઊઠારીના બાપને મળવા ગયો. પેલા ભાઈએ કહ્યું: 'હવે, મારી પુત્રી ભણેલી છે. લેખક છે, ચિત્રકાર છે, સંગીતકાર છે, રાજકારણમાં ભાગ લે છે, ધંધો કરે છે, સારા નાણાં કમાય છે. હા, તમે શું શું કરી શકો છો ?'

આ બધું સાંભળ્યા પછી મારે એટલું જ કહેવાનું હતું કે 'હું રાંધી શકું છું, કપડાં ધોઈ શકું છું, વાસણ માંજી શકું છું, ઊઠારાં સાચવી શકું છું, ક્યારે વાળી શકું છું : દુકાનો તેઓ પુરવઠું કામ કરશે. હું જોનું !'

નવચેતન (એપ્રિલ : નવસિકા અંક)

(તંત્રી શ્રી ચાંપશી ઇરેશી, નારાયણનગર,

સરખેજ, અમદાવાદ, ૭ પાનાં ૧૩૨.

કિંમત સવા રૂપિયે)

પ્રતિરૂપ 'નવચેતન' એપ્રિલ માસમાં નવસિકા વિશેષક બહાર પાડે છે તે મુજબ આ સુધે બાવન માં વર્ષમાં પ્રવેશતી વખતે જાહેર નવસિકા અંક બહાર પાડ્યો છે. જેમાં સોળ નવસિકાઓ, એક સાંતી વાર્તા ઉપરાંત આસામી નવસિકા વિશેષ એક લેખ સમાવિષ્ટ છે.

'જ્યે બાંતસા' નામની શ્રી યાસીન દલાલની એક સધુ નવસિકા ઇતિહાસના ચલુ પ્રવાહની એક સુંદર કદાચી બની રહે છે. મોટે ભાગે સત્ય ધટનાઓને આધારે આ સાંતી વાર્તા લખવામાં લેખકને સામગ્રીની ખાટ જણાઈ નથી. તે પણ વસ્તુગ્રંથથી કલાત્મક રીતે રજૂ કરી બાંતસાદેશના જન્મ સુધીના ઠગુણાભરપૂર જ્ઞાતિને સમકેટ આપવામાં લેખકને સારી સફળતા મળી છે. શ્રી ગુલામહાસ ઓઝર 'પારકું' સુખ' નામની શ્રી યસપાલની વાર્તાના સુંદર અનુવાદ આપી જાય છે. વાર્તાનો નાયક રોહી એક કંપનીના સુખને પોતાનું બનાવવા અને જે નથી તે પ્રાપ્ત કરવા, કુદરતે પોતાને જે આપ્યું છે તેનાથી અલગ પડે રહીને જે માનસિક ખેંચતાણને ભોગ બને છે અને વાર્તાની નાયિકા જિમિંદાને પોતાની જાનમાં ખેંચી લે છે તેના માનસસાક્ષી ચિતાર આપ્યો છે. શ્રી ચાંપશીભાઈની વાર્તા 'જમાનાનું' શીર્ષાસન' નવી અને જૂની પેઢી વચ્ચેના સંઘર્ષને ઊઠાવ આપવામાં સફળ બની છે.

પ્રા. રમણલાલ પાઠક "પ્રીતિનો એકરાર-ઉદ્-ગાર" દ્વારા આદ્ય પુરુષની પ્રેમ માટેની પિષાસને વ્યંજદાર રજૂ કરી છે. શ્રીમતી સરોજ પાઠક 'જીવતી સાથ' દ્વારા આધુનિક યુવતીના કલ્પનાશીલ

ઉકૂળને જીવનની ઠગુણ વાસ્તવિકતાનો પર આપી ચિત્રની બે બાજુઓ રજૂ કરે છે. 'કાળી દીલી'માં શ્રી ઈવા ઉવ ધરમાં બાળકો ઉપર અને તેમણે ઊઠારી ઉપર પ્યાન ન આપવામાં આવે તો વાત કેવી વલ્લસી બળ તેના ચિતાર આપે છે. શ્રી ભવ વલીકુમાર સર્મા આ અંકમાં સરકરી ફોજના કેમ્પમાં અરધનું પાન લાવી માનવ દાસની લાગણીઓને બહાર લે છે. 'એક ન વંચાયેલો પત્ર'માં ડૉ. મુકુલ બક્ષી આપણને મુંબઈ સહેરમાં એક સામાન્ય માનવીની સાથે મળજી નેહા મારફીટની ગલીમાંથી પરાની ટ્રેઇનમાં ફટ બોડેને વળગી લોકલમાં મુસાફરી કરતા બદના માનવીની સાથે ચકકર લગાવવા સહ જાય છે અને 'નું' યા માટે જીવું છું?' એવો એ માનવીનો એકરાર તેના રોજાં જીવનના એક અનુભવ દ્વારા જ, ન બૂલાય તેવી રોશીમાં કરાવે છે. 'કિમચિલા'માં શ્રી પ્રિયકાંત પરીખ માનવતાની તૃપ્તિ કાળે મહા-ભારત કાળના નિયોગને વચ્ચે લાવે છે પરંતુ સંતતિનિયમનના આ જમાનામાં તેની વિરૂદ્ધિને વ્યંજમાં રજૂ કરી અટકી જાય છે. 'ચુનુનું અપહરણ'માં શ્રી વિજય ચુપ્ત મોયે માનવજાળને ઉપાડી જતી વાહરી પાસેથી તેને ફરીથી પ્રાપ્ત કરવામાં રહેલ સાહસની માત્રાને ઊઠાવ આપ્યો છે. 'પત્ર' દ્વારા શ્રી પુરુષોત્તમ ભોષી તૃપ્તતા સ્ત્રીના મનોભાવને સમગ્ર કુટુંબની તત્વવિશ્લેષ અનુભૂતિ સાથે આલેખે છે અને પંદર વર્ષના વિચેત્ર પછી પણ પતિનો પત્ર તેની નિરાસાને પ્રભવલિત કરવામાં એક સ્ફુર્તિશીલ તરંગ સારે છે તેનું ચિત્રણ એક અંતમાં ભાવવાહી રીતે ઠગુ છે. 'વસલાત' શ્રી લાલભાઈ પટેલની સારત-પાક વિજાળનની માનવતાસર વર્તાઈ બનો રહે છે. શ્રી દિનકર ભેશી 'એક સવાલ' સુંદર રીતે સામાજિક સમસ્યાને વાચ્યા આપી રહ્યા છે. શ્રી કાંતની પત્ની સરથને પાંચ સુવાવકમાં પાંચ પુત્રોએ આવે છે; હવે જો છઠ્ઠાવાર પુત્ર ન આવે તો નવી વઢુ લાવવા

નવચેતન (એપ્રિલ : નવલિકા અંક)

(તંત્રી શ્રી ચાંપરી ઉદેશી, નારાયણનગર,
સરખેજ, અમદાવાદ, ૭ પાનાં ૧૩૨.

કિંમત સવા રૂપિયે)

પ્રતિરૂપ 'નવચેતન' એપ્રિલ માસમાં નવલિકા વિશેષક બહાર પાડે છે તે મુજબ ચાલુ સાલે આવન-મા વર્ષમાં પ્રવેશતી વખતે ફળદાર નવલિકા અંક બહાર પાડ્યો છે. જેમાં સોળ નવલિકાઓ, એક લાંબી વાર્તા ઉપરાંત આસામી નવલિકા વિશેષ એક લેખ સમાવિષ્ટ છે.

'જય ખંડલા' નામની શ્રી વાસીન દલાસની એક લઘુ નવલિકા ઈતિહાસના ચલુ પ્રવાહની એક સુંદર કહાણી બની રહે છે. મોટે ભાગે સત્ય ઘટનાઓને આધારે આ લાંબી વાર્તા લખવામાં લેખકને સામગ્રીની ખાટ જણાઈ નથી. તેા પણ વસ્તુચલુ કલાત્મક રીતે રજૂ કરી આંતરહૃદયના જન્મ સુધીના ઠગુણાકારપૂર ઇતિહાસને અપરિહેત આપવામાં લેખકને સારી સફળતા મળી છે. શ્રી યુગાનંદાસ બ્રોહર 'પારકુ' સુખ' નામની શ્રી વલ્લભની વાર્તાને સુંદર અનુવાદ આપી જાય છે. વાર્તાના નાયક શેઠી એક કંપનીના સુખને પોતાનું બનાવવા અને જે નથી તે પ્રાપ્ત કરવા, કુદરતે પોતાને જે આપ્યું છે તેનાથી અલગ પડે રહીને જે માનસિક ખેંચાણને ભોગવે છે અને વાર્તાની નાયિકા ભૂમિલાને પોતાની જાનમાં બેસી છે તેના માનસદાઓય ચિતાર આપે છે. શ્રી ચાંપરીભાઈની વાર્તા 'જમાનાનું ચીપાસન' નવી અને જૂની પેઢી વચ્ચેના સંઘર્ષને ઉદાહરણ આપવામાં સફળ બની છે.

પ્રા. રમણલાલ પાઠક "પ્રીતિના એકરાર-ઉદ-ગાર" દ્વારા અધિક પુરવતી ગ્રેમ માટેની પિપાસાને વ્યંગદાર રજૂ કરી છે. શ્રીમતી સરોજ પાઠક 'જીવતી સાસ' દ્વારા આધુનિક યુવતીના કલ્પનાશીલ

ઉત્કલ્પને જીવનની ઠગુણ વાસ્તવિકતાનો પટ આપી ચિત્રની બે બાજુઓ રજૂ કરે છે. 'કાળી દીલીમાં' શ્રી હંસા ડેવ થરમાં બાળકો ઉપર અને તેમણે છોકરી ઉપર પાન ન આપવામાં આવે તેા વાત ફેરી વણસી જાય તેના ચિતાર આપે છે. શ્રી ભગવતીકુમાર થરમાં આ અંકમાં લશ્કરી ફોજના કેમ્પમાં અવધનું પાન લાવી માનવ હૃદયની લાગણીઓને બહાર કાઢે છે. 'એક ન વંચાયેલો પત્ર'માં ડૉ. સુકલ બક્ષી આપણને મુંબઈ સહેરમાં એક સામાન્ય માનવીની સાથે મળજી નેહા મારકીટની મલીમાંથી પરાની ટ્રેઇનમાં ફૂટ બોર્ડને વળગી લોકલમાં યુસાફરી કરતા અદના માનવીની સાથે ચકકર લગાવવા લઈ જાય છે અને 'નું શા માટે છું?' એવો એ માનવીનો એકરાર તેના રોજાંદા જીવનના એક અનુભવ દ્વારા જ, ન બુદ્ધિય તેવી રીતીમાં કરાવે છે. 'કિમચલા' માં શ્રી પ્રિયકાંત પરીખ માનવત્વની દૃષ્ટિ કાળે મહા-ભારત કાળના નિયોચને વચ્ચે લાવે છે પરંતુ સંતતિનિય-મનના આ જમાનામાં તેની વિકૃતિને વ્યંગમાં રજૂ કરી અટકી જાય છે. 'યુગનું અપકરણ'માં શ્રી વિજય ગુપ્ત મોરે માનવજાળને ઉપાડી જતી વાંદરી પાસેથી તેને ફરીથી પ્રાપ્ત કરવામાં રહેલ સાહસની યાત્રાને ઉદાહરણ આપે છે. 'પત્ર' દ્વારા શ્રી પુરુષોત્તમ ભેમી તપતા સીના મનોભાવને સમય કહુંબની તત્ત્વવિષયક અનુભૂતિ સાથે આલેખે છે અને 'પંદર વર્ષના વિયોગ પછી પણ પતિને' પત્ર તેની નિરાશાને અનુભવિત કરવામાં એક સ્ફુર્તિશીલ મરજ સાથે છે તેનું ચિત્રણ છે. અંતમાં ભાવવાળી રીતે કહ્યું છે. 'વચસાત' શ્રી લાલભાઈ પટેલની ભારત-પાક વિભાજનની માનવતાસમર વાર્તા બની રહે છે. શ્રી દિનકર ભેશી 'એક સવાલ' સુંદર રીતે સામીજી સમસ્યાને વાચ્યા આપી રજૂ કરે છે. શ્રી કાંતની પત્ની સરખને પાંચ મુલાવડમાં પાંચ પુત્રોએ આવે છે; હવે જે હાથેવાર પુત્ર ન આવે તેા નવી વઢ લાવવા

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया अेकसर्चें
कलकत्ता-१

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

नासानन्यथी

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया अेकसचेंज
कलकत्ता-१

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

नासाजन्यथी

સુંદર, સ્વચ્છ અને સુધડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે.

સુરૂપ મુદ્રિકા રેસકોર્મ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

મુંદર, સ્વચ્છ અને મુઘડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે.

સુરૂપ મુદ્રિકા રેસકોર્મ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

વૈષ્ણવજ્ઞાન

વર્ષ : ૧૨]

જૂન : ૧૯૭૩

[અંક : ૩]

૫૪ : લેખ

લેખક

૮૫	નિશ્ચયબળ...	...
૮૬	પરિભ્રમણ...	'આશુતોષ'
૯૦	સીતાની અગ્નિ પરીક્ષા....	..
૯૩	આને ય ઐવળખો...	રામપ્રસાદ દવે
૯૭	આંસુ...	ખલરાજ સહાની
૧૦૧	ઈશ્વરેન્દ્ર બલિયમી...	પ્રકાશ મન્નર
૧૦૩	ચિંતાનું મોઢક આલિંગન ...	ઈન્દુલાલ ગાંધી
૧૦૬	સોરઠી સંત સાહિત્યનું તત્વજ્ઞાન ..	હસમુખ વ્યાસ
૧૧૦	ભવ્યતા ..	દિનકર જોષી
૧૧૪	અવલોકન...	શિ.
૧૧૭	તરબોવન મા'રાજ....	ત્રિરિંગશંકર વ્યાસ

મૂલ્યના

[ગ્રાહકોને]

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક શિલિકમાં હશે તો મોકલારો.

ગમે તે મહિને ગ્રાહક થઇ શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે. સંપાદક તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજ્ઞાન'માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિલાળુ અને માહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ માફ, મૌલિક, તાત્પર્ય હોય એવી અપેક્ષા રહે છે કાગળની એક બાજુ શાદીમી લખવું.

લખાણમ

દેશમાં [વરસનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં મોળા શિલિંગ

વૈષ્ણવજ્ઞાન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (ઈસ્ટ)

મુંબઈ-૫૭

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક : ધીરેન ગાંધી . સંપાદક : નવીન ગાંધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : મુરુપ મુદ્રિકા, રેઇસકોર્મ રોડ, રાજકોટ.

વૈષ્ણવજ્ઞા

વર્ષ : ૧૨]

જૂન : ૧૯૭૩

[અંક : ૩]

૫૪ : લેખ

લેખક

૮૫	નિશ્ચયજ્ઞ...	...
૮૬	પરિક્રમણ...	‘આશુતોષ’
૯૦	સતિની અગ્નિ પરીક્ષા....	..
૯૩	આને ય એળખો...	રામપ્રસાદ દવે
૯૭	આંસુ...	બલરાજ સહાની
૧૦૧	ઈશ્વરેશ્વરી બલિવમ્બી...	મકાશ જન્મર
૧૦૩	ચિંતાનું મોહક આલિંગન ...	ઈન્દુલાલ ગાધી
૧૦૬	સોરઠી સંત સાહિત્યનું તત્ત્વજ્ઞાન .	હસમુખ વ્યાસ
૧૧૦	ભવ્યતા ..	દિનકર જ્વેષી
૧૧૪	અવલોકન...	શિ.
૧૧૭	તરબોવન મા’રાજ....	ત્રિરિખશંકર વ્યાસ

*

સૂચના

[આહ્વાન]

દર માસની બારમી તારીખે
અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે
તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા
પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક
શિલિકમાં હશે તો મોકલારી.

ગમે તે મહિને આહ્વાન થઈ
શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા
વિચારો જે તે લેખકોના છે.
સંપાદક તે વિચારોમાં સંમત
છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

‘વૈષ્ણવજ્ઞા’માં સંસ્કૃતિ, કલા,
શિક્ષણ અને માહિત્ય વિષયક
લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ માફ, મૌલિક, તાત્ત્વ
હોય એવી અપેક્ષા રહે છે કાગળ
ની એક બાજુ શાદીથી લખવું.

લઘુગદ્ય

દેશમાં [વરસનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં મોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજ્ઞાન

૨-રામકૃષ્ણનગર રોજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (ઈસ્ટ)

મુંબઈ-૫૭

મકાશક, સુદ્રક, માલિક : ધીરેન ગાંધી . સંપાદક : નવીન ગાંધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
સુદ્રક-મકાશન સ્થાન : સુરેષ સુદ્રિકા, રેઈસકોર્મ રોડ, રાજકોટ.

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એકસચીન્જ

કલકત્તા-૧

ફોન : ૨૨-૧૦૭૨ ગ્રામ : NOBISUCE

મિલ્ક સ્થળ :

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાઈપુર

જિ. ચંપારણ (બિહાર)

(ગ્રામ : KANORIA)

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોથ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફોન : ૨૨-૧૦૭૨ મામ : NOBISUCE

મિલ્ક સ્થળ :

રેલ્વે સ્ટેશન, ઘગહા,

પો. ઓ. નારાઇપુર

જિ. ચંપારણ (બિહાર)

(મામ : KANORIA)

કૌટુંબિક સલામતી...

આપનાં બાળકોના ભાવિની
સુરક્ષા કરો

સમજુ માબાપ બધું છે કે
દેના બેંકમાં પોતાનાં બાળકોને
નામે સગીર બચતખાતું ખોલવું
એ તેમના ભાવિની સુરક્ષા
કરવાનો તેમજ તેમની વધતી જતી
જરૂરતો પૂરી પાડવાનો
એક ઉત્તમ માર્ગ છે.
આપના બાળકને નામે આજે જ
ખાતું ખોલાવો. આજ ૪ ટકા.

દેના બેંક

(અખર્ચેટ ઓફ ઇન્ડિયા મન્ટરેસ્ટીય)
દેડ ઓફિસ ટર્મિન સર્કલ
મુબઈ ૪૦૦૦૦૧

કૌટુંબિક સલામતી...

આપનાં બાળકોના ભાવિની
સુરક્ષા કરો

સમજુ માબાપ બધું જાણે છે કે
દેના બેંકમાં પોતાનાં બાળકોને
નામે સગીર બચતખાતું ખોલવું
એ તેમના ભાવિની સુરક્ષા
કરવાનો તેમજ તેમની વધતી જતી
જરૂરતો પૂરી પાડવાનો
એક હત્તમ માર્ગ છે.
આપના બાળકને નામે ખાલી જ
ખાતું ખોલાવો. વ્યાજ ૪ ટકા.

દેના બેંક

(બર્નમોટ ઓફ ઇન્ડિયા મન્ટરોફિન)
રેડ એન્ડ્રિસ હેમિંગ્વે સર્કલ
મુંબઈ ૪૦૦૦૦૧

વાઘ અદૃશ્ય થાય છે

વાઘને આપણે જાણવા માગીએ છીએ અને ચેતતા માટે તો ‘પ્રિન્સેટ ટાઈપર’ ને આ વર્ષના ગ્રેપિસની પહેલી તારીખથી કામધૂમથી અમલમાં મૂકે છે, છેલ્લી વસ્તી સંજની મુગ્ધ હવે એ હાલ વાઘ આખા દેશમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે એક વખતે આ સખ્યા આવીશ હાલની હતી અને સ્વાનંત્ર મહાપુર ત્યારે ચાર હાલ જેટલી સખ્યાનો અદાજ છે. તેમાંથી હવે અડધી સખ્યા બકી રહી છે વાઘની સામગ્રી અત્યંત સુવાળી અને મનોહર હોવાને કારણે તેના ગેરકાયદેસર સિકાર આજ સુધી થતો આવ્યો છે હવે રહી રહીને આખ ઉધડી છે અને વાઘને રાષ્ટ્રીય પ્રાણી જાહેર કરતાંની સાથે જ તેનાં સિકારની સંપૂર્ણ મનાઈ ફરમાવવામાં આવી છે કેન્દ્ર સરકારે પાંચ કરોડ રૂપિયાને ખર્ચે વાઘની જોવાદારના નાશ થતો અટકાવવા જે મહત્ત્વાકાંક્ષી યોજના ધરી તે તેમાં આંતરરાષ્ટ્રીય વન્યપશુ સંસ્થા તરફથી આર્થિક સહાય મળશે પરંતુ દુનિયાના અન્ય ભાગોમાં જ્યારે વાઘ મૃત પાય થઈ રહ્યો છે ત્યારે ભારત સરકારનો પ્રયાસ કદાચ દુનિયાના ખીમ કેરીને વધુ પ્રેરણા આપશે ભારત સિવાય ચીન, સાઈબિરિયા, ઈરાન, રશિયા, ફારિયા, જાવા, સુમાત્રા, બાલીમા ૧૭ વાઘની સખ્યા છે ખરી પણ ખુબ જ જુદા, ઉપરાંત વિયેટનામ, મલેસિયા, ડોમોકિયા, થાઈલેન્ડ, નેપાળ અને ભુતાનમાં પણ વાઘની સખ્યા ■ ભારતમાં વાઘ લગભગ દરેક રાજ્યમાં જોવા મળે છે સૌથી વધુ સખ્યા મધ્યપ્રદેશ (૪૫૭) અને ઉત્તરપ્રદેશ (૨૬૨) માં છે, જિહારમાં પણ તેની સખ્યા ૧૪૨ અને મહારાષ્ટ્રમાં ૧૬૦ જેટલી થવા જાય છે તદુપરાંત માર્છસીર, તામિલનાડુ, આંધ્ર, રાજસ્થાન, આસામમાં વાઘની સખ્યા ઠીકઠીક છે મુજરાતમાં અવધા રાહવા ૮-૧૦ વધ હશે અને તે જનાસહાઈ તરફ દિશા લેના હડામદેશને બાદ કરતાં, ભારતભરની આબો

હવા વાઘને અનુકૂળ છે સરકારે જે નવો કાયદો કર્યો છે તે મુજબ વન્યપ્રાણીઓની ૪૩ ૩૧ અને ૫૬૫૦ની ૧૮ ૩૧નો સિકાર કરવા ઉપર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ છે પરંતુ વધુ મહત્ત્વની વાત તો એ છે આ કાયદાનો અમલ કરી બતાવવો અને તેના અન્યથો અટકાવવો.

રેલવે સાથે પકડાર

જલ્દાતી દુનિયાના કદમ્ભમાં ભારતીય રેલવે નવી પરિસ્થિતિને પહેાંચી વળવા તૈયારી કરી રહી છે. નવા રેલવે પ્રધાન શ્રી લલિત નારાયણ ત્રિપ્થાએ કેટલીક પરીલ કરી પણ છે અને નવી રેલવે લાઈનો મજૂર કરવામાં વ્યાપારી ધોરણે વળતરનો સિકાર બાજુએ મૂકી, અલ્પવિકસિત પ્રદેશમાં નવી રેલવે લાઈન મજૂર કરવા સમર્થિ આપી છે પુરતો ટૂંકી ન હોય, માલસામાનની હોદ્દા માટે જોઈએ લક્ષ્યતા જણાતી હોય ત્યાં સમય સાથે તાલ મેળવવામાં પ્રબલને સધિનનો અભાવ ન નડે તેમજ બેટૂતને તેના માન ફર-સુદર મોલસવામાં તકલીફ ન રહે તે હેતુથી પહોળા વિસ્તારો ઉપર રેલવેએ લક્ષ્ય કેન્દ્રિત થયું છે. આમાં સરખાતમાં થોડીક ખેડ સહન કરવી પડે પરંતુ લાખા ગણે, પહોળા સ્થાનો વિસ્તાર સમૃદ્ધ બનના જ વળતર મળવા લાગે છે અને રેલવેને પચસે પચસે પ્રગતિ, આખાકી અને સિદ્ધિના મહાકુલ સર થાય છે ત્રીજ વર્ષના ઉનાડોની વધતી જતી માંત્રને પહેાંચી વળવા વધુ ત્રીજ વર્ષના કખ્યાએ આમેજ થઈ શકે તે હેતુથી ખીમ્ને વચ્ચે કાઢી નાખવામાં આવ્યો છે હવે પછી ફરતે કલાસના કખ્યાએ પુરથી જેવી બહુ બેઠકો હશે અને અત્યારે જ્યાં ૨૨/૨૪ બર્થ હોય છે ત્યાં ૪૮/૬૦ બેઠકો રાખી સકાશે લાખી મુસાફરી માટે ‘ટુ ટાઈપર’ વાતાનુકૂળ કખ્યાએ જોડાશે જેમાં ૪૮ બેઠકો હશે એવી યોજનાને અતે બોડ ઝેઈજ ઉપર વધુ ૧૧૭૭ તથા મીટર ઝેઈજ ઉપર

વાઘ અદૃશ્ય થાય છે

વાઘને આપણે જીવંતવા માગીએ છીએ. અને એટલા માટે તો ‘ગ્રાન્ડેસ્ટ ટાઈગર’ ને આ વર્ષના ગ્રેવિસ્ટની પહેલી તારીખથી ધમધૂમથી અમલમાં મૂકેલ છે, છેલ્લી વસ્તી મળુની મુજબ હવે એ હાલર વાઘ આખા દેશમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. એક વખતે આ સંખ્યા આશીસ હાલરની હતી અને સ્વાતંત્ર્ય મળ્યું ત્યારે ચાર હાલર નેટલી સંખ્યાનો અંદાજ છે. તેમાંથી હવે અડધી સંખ્યા બાકી રહી છે. વાઘની આમડી અત્યંત મુશ્કેલી અને મનોહર હોવાને કારણે તેના ગેરકાયદેસર શિકાર બાજુ સુધી થતો આવ્યો છે. હવે રહી રહીને આખા દિવસી છે અને વાઘને રાષ્ટ્રીય પ્રાણી બહેર કરતાંની સાથે જ તેના શિકારની સંપૂર્ણ મનાઈ ફરમાવવામાં આવી છે. કેન્દ્ર સરકારે પાંચ દેશ સુધીનાં અર્ધે વાઘની એલાદનો નાશ થતો અટકાવવા જે મહત્ત્વાકાંક્ષી યોજના ધરી તે તેમાં આંતરરાષ્ટ્રીય વન્યપ્રાણ સંસ્થા તરફથી આર્થિક સહાય મળશે. પરંતુ દુનિયાના અન્ય ભાગોમાં જ્યારે વાઘ ગ્રંથ પામ મઈ રહ્યો છે ત્યારે ભારત સરકારનો પ્રયાસ કદાચ દુનિયાના બીજા દેશોને વધુ પ્રેરણા આપશે. ભારત સિવાય ચીન, સાઈબિરિયા, ઈરાન, રશિયા, કોરિયા, જાવા, સુમાત્રા, બાલીમાં પણ વાઘની સંખ્યા છે ખરી પણ ખુબ જ જૂલ; ઉપરાંત વિથેટનામ, મલેશિયા, કમ્બોડિયા, લાઈલેન્ડ, નેપાળ અને ભુતાનમાં પણ વાઘની સંખ્યા છે. ભારતમાં વાઘ લગભગ દરેક રાજ્યમાં જોવા મળે છે. સૌથી વધુ સંખ્યા મધ્યપ્રદેશ (૪૫૭) અને ઉત્તરપ્રદેશ (૨૬૨) માં છે. ગિઝારમાં પણ તેની સંખ્યા ૧૪૨ અને મહારાષ્ટ્રમાં ૧૬૦ નેટલી થવા બળે છે. તદુપરાંત માર્હસેર, તામિલનાડુ, આંધ્ર, રાજસ્થાન, બાલુચિસ્તાન વાઘની સંખ્યા ઠીક ઠીક છે. મુજબસતમાં ગણવા રહિયા ૮-૧૦ વાઘ હશે અને તે બનાસકાંઠા તરફ. કિમા-લગના ડુંડાપ્રદેશને બાદ કરતાં, ભારતભરની આબો-

હવા વાઘને અતુલ છે. સરકારે જે નવી કાયદો કર્યો છે તે મુજબ વન-પ્રાણીઓની ૪૩ બી અને ૫૬૫એસી ૧૮ બીનો શિકાર કરવા ઉપર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ છે. પરંતુ વધુ મહત્ત્વની વાત તો એ છે આ કાયદાનો અમલ કરી બતાવવો અને તેના અંત ધરતો અટકાવવો.

રેલવે સામે પકડાર

બદલાતી દુનિયાના સંદર્ભમાં ભારતીય રેલવે નવી પરિસ્થિતિને પહોંચી વળવા તૈયારી કરી રહી છે. નવા રેલવે પ્રધાન શ્રી લલિત નારાયણ મિશ્રાએ રેલ્વેક પદેલ કરી પણ છે અને નવી રેલવે લાઈનો મંજૂર કરવામાં વ્યાપારી ધોરણે વળતરનો શિકાંત બાજુએ મૂકી, અલ્પવિકસિત પ્રદેશમાં નવી રેલવે લાઈન મંજૂર કરવા સંમતિ આપી છે. પુરતો દૈનિક ન હોય, માલસામાનની હેરફેર માટે ઓછી ટકવતા બજારી હોય ત્યાં સમય સાથે તાલ મેળવવામાં પ્રબળ સાધનનો અભાવ ન નડે તેમજ ખેડૂતને તેના માલ ફર-સુદર ચેલવવામાં તકલીફ ન રહે તે હેતુથી પછાત વિસ્તારો ઉપર રેલવેએ લાક્ષ્ય કેન્દ્રિત કર્યું છે. આમાં સરખાતમાં યોડીક ખેડ સહન કરવી પડે પાંતુ લાંબા ગાળે, પછાત ગણાતો વિસ્તાર સમૃદ્ધ બનનાં જ વળતર મળવા લાગે છે અને રેલવેને પચસે પચસે પ્રગતિ, આબાકી અને સિલ્કિનાં મંડાણુ સર થાય છે. ત્રીજા વર્ષના ઊનાર્યોની વધતી જતી માત્રને પહોંચી વળવા વધુ ત્રીજા વર્ષના કબજાએ આવેલ મઈ શકે તે હેતુથી બીજી વર્ષ કાઢી નાખવામાં આવ્યો છે. હવે પછી ફરટ કલાસના કબજાઓમાં ખુરશી જેવી બધુ બેઠકો હશે અને અત્યારે બ્યાં ૨૨/૨૪ બર્ષ હોય છે ત્યાં ૪૮/૬૦ બેઠકો રાખી ચકાશે. લાંબી મુસાફરી માટે ‘ડુ ટાઈમ’ વાતાવુલ કબજાએ નોડારી. જેમાં ૪૮ બેઠકો હશે. એથી યોજનાને અંતે બોડ-ગેઈલ ઉપર વધુ ૧૧૭૭ તથા મીટર ગેઈલ ઉપર

રાત્રીની કૃપિ મુનિવર્ષિદિયે ૧૩ કરોડ રૂપિયાની
યોજના ધરી છે જે ૧૨ વર્ષના ગ્રામામાં ૧૦૦
કરોડ રૂાનો ૫૫ રળી આપશે. આ યોજના
મુજબ ૪૦ હજાર દેહતાએકરમાં ફોજાની ખેતી,
૧૦ હજાર દેહતાએકરમાં સાકશાજ અને ૧૭૫૦૦
એકરમાં ફલ ઇલાવામાં આવશે. તેમાંથી જે નીપજ
બનશે તે નવે મુજબ હશે :

- ૧૭ - ૫૫ લાખ ટન
- દકશાજ - ૨.૫ લાખ ટન
- તેલનો - ૧. લાખ ટન
- ફલ - ૩૦ લાખ ટન

ખેતીવાડી ક્ષેત્રે સંશોધનના વિરાટ પ્રયોગો
થઈ રહ્યા છે. કોઈમ્બટુર અને આદુચરાઈ ખાવે
કેળના વાવેતરમાં ૩૫૦ જુદી જુદી જાતો ઉત્પન્ન
કરવામાં આવી છે અને તેથી જ રીને કોઈમ્બટુર
સંશોધન કેન્દ્રે કેળાની ૧૧૦ જાતો ઇલાવી છે જેમાં
એક સુધરેલી જાતમાં ૧૨ ઈંચ લાંબા કેળા
થાય છે. કેળાની પેદાશમાં ભારતનો નંબર ડુનિ-
યામાં બીજો આવે છે છતાં ભારતે કોઈ ખાસ
નામના મેળવી નથી.

યુગાન્ડામાં કમખખતી

જનરલ ઈંદો અખીનને જે મહાન મિત્રો
મળી ચૂક્યા છે : ફ્રાન્સ અને લિબિયા. આફ્રિકામાં
એસિયનને ગ્રામીણ સૌ પ્રથમ યુગાન્ડાના અખીન
સાહેબ હોવાથી તેમની લોકપ્રિયતા આફ્રિકામાં ખૂબ
છે અને આને યુગાન્ડા જનતા દેશવરદેવના પ્રતિ-
નિધિ મંડળે જનરલની સક્રિયતા વખાણ કરી
તેમની કાનિમાં રણ યજ્ઞો છે. અખીનસાહેબ
આજકાલ ઈજાર્દલના ત્રિશ્વ પ્રચાર કરીને આરબ
રાત્રીની સહાયુક્તિ તેમજ સહાય મેળવવામાં રણ-
ક્રમ પડેલા છે. ખાસ કરીને લિબિયાના કર્ન પડાહીના
નેરલ નીચે આરબ રાષ્ટ્રો યુગાન્ડા પ્રત્યે કુશળ વલણ
ધરાવે છે. સિટિય સરકારે મદદ કાપી નાખી એટલે
લિબિયાએ ટુરત જ દેહલી મદદ બાધી આપી. સો
નેરલ ઈજાર્દલના નિષ્ઠાતાને જાર લિબિયા ચૂકવે
છે સાઉદી અરબિયા અને કુવૈત પણ યુગાન્ડાને

મદદ કરી રહ્યા છે. હજુ જે મે હજાર નેરલ
સિટિય પંધાદારીઓ અને દલોતપતિઓ તાં રહી
નવા છે અને દેહ અખજ પોડ નેરલી સંપત્તિ
વળતર આપવાનું બાધી છે તે પ્રત્યે ફ્રાન્સના દેહાથી
અખીન એકદેશ મેલવે રાખે છે. ફ્રાન્સ સિટિયનું
ખાલી પડેનું સ્થાન લેવા માટે તે અને યુગાન્ડાને
જકુ જરુરી એવી લશ્કરી સામગ્રી અને વિમાનો
ફ્રાન્સ પૂરા પાડી રહ્યું છે. એ યાદ રાખવું જોઈએ
કે જનરલ અખીનને પાડેલી આફ્રિકન રાત્રીો સાથે
સંબંધ સારા રહ્યા નથી, યુગાન્ડામાંથી ભાગેલા
હજારો આફ્રિકનોએ ટાંઝાનિયામાં આશરો લીધો છે.
લિબિયા ફ્રાન્સનું ૫૫૦૦ પડેલી રાખવામાં શીવ જુએ
છે. ફ્રાન્સને જે કાચો મલ તેના અલુમિનિયમ
માટે જરુરી છે તે આફ્રિકન રાષ્ટ્રો પાસેથી તે મેળવી
સકે છે. જરુર ધરખાવે અખીન સામે ઉચ્ચ અસ-
તોષ પ્રવર્તે છે. અખીન બધી જ સક્રિય લશ્કરમાંથી
મેળવે છે જે એક લઘુમતિ કોમનું બનેલું છે. યુગાન્ડામાં
લઘુમતિ સાસક પડા અત્યંત કમનકારી રીતે રાત્રી
ચલાવે છે. કેટલાયે હજાર આફ્રિકનોના પુરા હાલ એસિ
વાવાસીએ કરતા પણ ખરાબ થયાં છે. લશ્કરી કમન
અને ગ્રામીણ રાત્રી ચલાવવાની અખીનની નીતિરીતિ
સામે તેના કેનિન્ટ પ્રધાનોએ રાજીનામાં આપી દીધાં
છે. કેનિયા અને ટાંઝાનિયાના અસખ્ય વતનીઓને
યુગાન્ડામાંથી લોજરત કરવી પડી છે અને ધંધો
નોકરી છોડીને ભાગી જવું પડ્યું છે જે લોકો તેને
સાથ નહીં આપે તો ગ્રામડા આખા નાશ કરવાની
ધમકીથી મોટા ભાગના યુગાન્ડાવાસીઓ અવગીત
જન્મા છે. યુગાન્ડાનો જલસાક્રુખી લખલખી રહ્યો છે
ન જ લિગ ન જ વય.

સુપ્રિમ કોર્ટના મુખ્ય ન્યાયાધીશની નિમણૂકે
અચંતિ વ વટોળ જરાવી દાંધો છે. અત્યાર સુધીની
પ્રણાલિક. રૂબરૂ ચિનિયોરિટીને વગળ આપવામાં
આવતું. વડાપ્રધાને હેલ્લી નિમણૂક કરતી વખતે
કામદા પ્રધાન સથે વિચાર ચિનિમય કરીને તેમજ
સરકાર પક્ષે કોઈ ક્ષતિ થતી હોવાની સકલતાને નિવા-
રિતે જ પશુનું જુસ્તું હજુ. ભારતના ચીફ જસ્ટીસ જેવી
પોસ્ટ માટે જે ન્યાયાધીશની કારકિર્દીનો ગાળો-એટ-

રાજ્યની કુનિ મુનિવર્ષિદિએ ૧૩ ઠરોડ રૂપિયાની યોજના થી છે જે ૧૨ વર્ષના ગાળામાં ૫૦૦ ઠરોડ રાતો પાક રહી આપશે. આ યોજના મુજબ ૪૦ હજાર ટોટાએક્ટરમાં ફોળાની ખેતી, ૧૦ હજાર ટોટાએક્ટરમાં શાકભાજી અને ૧૭૫૦૦ એક્ટરમાં ફૂલ ઉત્પાદામાં આવશે. તેમથી જે નીપજ ડાંગરી તે નવે મુજબ હશે :

ફળ - ૧૫ લાખ ટન

શકભજી - ૨.૫ લાખ ટન

તેળનો - ૧. લાખ ટન

ફૂલ - ૩૦ લાખ ટન

ખેતીવાડી ક્ષેત્રે સંશોધનના વિરાટ પ્રયોગ થઈ રહ્યા છે. કાર્બોનકુદર અને આદુરુરાઈ ખાતે કેળના વાવેતરમાં ૩૫૦ જુદી જુદી ભનો ઉત્પન્ન કરવામાં આવી છે અને તેથી જ રીને કાર્બોનકુદર સંશોધન કેન્દ્રે કેળાની ૧૧૦ ભનો ઉતારી છે જેમાં એક સંધરેલી ભતમાં ૧૨ ઈંચ સાંભા કેળા થાય છે. કેળાની પેદાશમાં આપતનો નંબર કુનિયામાં ખીને આવે છે છતાં ભારતે કોઈ ખાસ નામના મેળવી નથી.

યુગાન્ડામાં કમળખતી

જનરલ ઈડી અમીનને બે મહાન મિત્રો મળી ચૂક્યા છે : ફ્રાન્સ અને સિનિયા. આફ્રિકામાં એસિયનોને કાગાડનાર સી પ્રથમ યુગાન્ડાના અમીન સાહેબ હોવાથી તેમની લોકપ્રિયતા આફ્રિકામાં ખૂબ છે અને આને યુગાન્ડા જનારા દેશવરદેવના પ્રતિનિધિ મંડળે જનરલની સહિનતા વખાણ કરી તેમની કાનિમાં રણ સચાવે છે. અમીનસાહેબ આગ્રહાલ ઈજરાઈલના વિરુદ્ધ પ્રચાર કરીને આરબ રાજ્યોની સહાનુમતિ તેમજ સહાયમેળવવામાં સજાહુન પડેલા છે. ખાસ કરીને સિનિયાના કર્ન મહાહીના નેરત્વ નીચે આરબ રાષ્ટ્રો યુગાન્ડા પ્રત્યે કૂણું વલણ બતાવે છે. બ્રિટિશ સરકારે મદદ કાપી નાખી એટલે સિનિયાએ તુરત જ ટેટલી મદદ બાધી આપી. સો નેટલા ઈજાપતના નિબ્જાતનો ખચાર સિનિયા ચૂરે છે સાહીબી અરેબિયા અને કુવૈત પણ યુગાન્ડાને

મદદ કરી રહ્યા છે. હજુ જે બે હજાર નેટલા બ્રિટિશ ધંધાવારીઓ અને દવાવપતિઓ તાં રહી ગયા છે અને દોઢ અબજ પોડ નેટલી સંપત્તિનું વળતર આપવાનું બાકી છે તે પ્રતે ફ્રાન્સના ટેકાથી અમીન એલફેસ બોલે રાખે છે. ફ્રાન્સ સિનિન બાધી પટેનું સ્થાન લેવા માટે તે અને યુગાન્ડાને બહુ જરૂરી એવી લશ્કરી સામગ્રી અને વિમાનો ફ્રાન્સ પૂરા પાડી રહ્યું છે. એ યાદ રાખવું જોઈએ કે જનરલ અમીનને ખડેલી આફ્રિકન રાજ્યો સાથે સંબંધ સારા રહ્યા નથી, યુગાન્ડામાંથી ભારેલા હાનરો આફ્રિકનોએ ટાંઝાનિયામાં આશરો લધો છે. સિનિયા ફ્રાન્સનું પૂંકુ પકડી રાખવામાં ઈપ જુલે છે. ફ્રાન્સને જે કાચો મલ તેના અલુમિનિયમ માટે જરૂરી છે તે આફ્રિકન રાષ્ટ્રો પાસેથી તે મેળવી શકે છે. ૧૯૪૭ ધરખાંચે અમીન સામે ઉચ અસ-તોષ પ્રવર્તે છે. અમીન બધી જ સહિત લશ્કરમાંથી મેળવે છે જે એક લઘુમતિ કેમનું બનેલું છે. યુગાન્ડામાં લઘુમતિ સાચક પક્ષ અત્યંત કમનકારી રીતે રાજ્ય ચલાવે છે. કેટલાયે હાનર આફ્રિકનોના છુરા ઢાલ એટિ વાવત્સીએ કરતાં પણ ખરાબ થયાં છે. લશ્કરી કમન અને ગ્રાસથી રાજ્ય ચલાવવાની અમીનની નીતિરિતિ સામે તેના કિનન્ટ પ્રધાનોએ રાજીનામાં બાધી લીધાં છે. કેનિયા અને ટાંઝાનિયાના અસખ્ય વતનીએને યુગાન્ડામાંથી લોકરત કરવી પડી છે અને ધંધો નોકરી છોડીને ભાગી જવું પડ્યું છે જે દોષો તેને સાથ નહીં આપે તો ગામડાં આખા નાશ કરવાની ધમકીથી મેટા ભારના યુગાન્ડાવત્સીઓ બદખોત બન્યા છે. યુગાન્ડાનો જર લઘુખી ધમકખી રહ્યો છે ન જ ભિગ ન જ વય.

સુપ્રિમ કોર્ટેના મુખ્ય ન્યાયાધીશની નિમલ્લે અચાનો વવરણ જવાથી દુધો છે. અત્યાર સુધીની પ્રણાલિકા, રૂબળ સિનિયોરિટીને વગન આપવામાં આવતું, વડાપ્રધાને ઉદ્દેશી નિમલ્લે કરતી વખતે કાપડા પ્રધાન સથે વિચાર વિનિમય કરીને તેમજ સરકાર પહે કોઈ ક્ષતિ થતી હોવાની સકપતાને નિવારિત જ પચવું જુલું હજુ. ભારતના ચીફ જસ્ટીસ નેથી પોસ્ટ માટે બે ન્યાયાધીશની કારકિર્દીનો ગાળા-એટ

સીતાની અગ્નિ પરીક્ષા

રામાયણના બે પ્રસંગો વિશે અનેક પ્રકારની પ્રત્યક્ષતા દર્શાવી કરવામાં આવે છે. પહેલો પ્રસંગ, રાવણવધ કર્યા પછી સીતાજીનો પુનઃસંગીકાર કરવાના સમયે તેમની અગ્નિપરીક્ષાનો; અને બીજો અયોધ્યામાં ધાત્રીની નિંદા સરિણોને સીતાજીનો ત્યાગ કરવાનો પ્રસંગ.

જેવી પણ દલીલ કરવામાં આવે છે કે, રામ-ચંદ્ર પૂરણ પુરુષોત્તમ કહેવાયા, અતર્ક્ય હતા, અમેાષ શક્તિશાળી હતા. છતાં, મારીએ સુગ્રીવજનું માથાવી સ્વરૂપ ધારણ કર્યું, રામસીત ને છેલ્લાં અને રાવણે સીતાજીનું હરણ કર્યું એ પ્રસંગે રામની શક્તિ અને અતર્ક્યતાપણું કેમ કામ ન લાગ્યાં ?

આ બધી વાતોનો સચોટ જવાબ 'શ્રી રામ ચરિતમાનસ'-માથી જિજ્ઞાસુને મળી રહે છે.

એમાંથી આપણે સીતાજીની અગ્નિપરીક્ષાનો સુંદર પ્રસંગ નોંધીએ-

દોહરો

લલિતમન ગચ્છે બનહિં જળ
લેન મૂલ દેલ કંદ ।

જનકસુતા સન જોલે
ખિહસી કૃપા સુખ પૃદ ॥

ચોપાદ

સુનહુ પ્રિયઃ પ્રત રુચિત સુસીલા ।
ગૌં કંકુ કરખિ લલિત નરલીલા ॥

તુમ્હ પાવક મહું કરહુ નિભાસા ।
જૌ લગી કરૌં નિસાચર નાસા ॥

જખહિં રામ સખ કહા જખાની ।
પ્રભુ પદ ધરિ હિયું અનલ સમાની ॥

નિજ પ્રતિબિંબ રાખી તહં સીતા ।
તૈસધ સીલ રૂપ સુખીનીતા ॥

લલિતમન' ચહ મરસુ ન બના ।
જો કંકુ ચરિત રચા લગવાના ॥

જનકસુતાનું રૂપ ધરી મારીય આપ્યો એ પહેલાંનો આ પ્રસંગ છે.

લક્ષ્મણ કંદમૂળ લેવા ગયા છે, રામસીતા એકલાં બેઠાં છે. એવે સમયે રામચંદ્રજી સીતાજીને કહે છે :

'જો તો વિષે રુચિવાળી હો સુસીલા, હવે મારે કંઈક લીલા કરવાનો પ્રસંગ આવી રહ્યો છે. રાક્ષસોનો નાશ કરવાનું મારું અવતારકામ હવે મારે કરવાનું છે. તારા શીલ-સ્વરૂપને-એ સંકેતોમાં આપ ન આવે એ મારે-તું પાવક એવા અગ્નિને હવામે કરી દે. એ તારી રક્ષા કરશે.'

ભગવાનની આ વાણી સાંભળી, પ્રભુના ચરણ-કમળને ટેવાસરસાં ચાંપીને, સતી સીતાએ પોતાના અસલ સ્વરૂપને અગ્નિદેવની રક્ષામાં મૂક્યું. અને પોતાની એવી જ છાયા-પ્રતિકૃતિને આશ્રમમાં રહેવા દીધી. ભગવાને રચેલી આ લીલાના મમનીય લક્ષણને પણ ખમર ન પડી.

આ રીતે સીતાજીનો અગ્નિપ્રવેશ તો સીતા-હરણ પહેલાં જ થયો હતો.

-અને લોકો જીત્યા પછીનો પ્રસંગ જુઓ .

રાવણવધ પછી રામ બનેલા વિભીષણ સીતા-જીને વિવિધ પ્રકારનાં વસ્ત્રો અને આશ્રપણા પહેરાવીને, પાલખીમાં બેસારી શ્રી રામચંદ્રજી પાસે લઈ જવા પ્રસ્થાન કરે છે. હવેલેલા વાનરો સીતાજીને ઘેરી વળે છે. વિભીષણના અનુચરો તેમને દૂર ઠકાવવા પ્રયત્નો કરે છે. એવે સમયે રામ કહે છે :

કહ રઘુળીર કહો મમ માનહુ ।
સીતહિ સખા પયાદો આનહુ ॥

સીતાની અગ્નિ પરીક્ષા

રામાયણના એ પ્રસંગે વિશે અનેક પ્રકારની પ્રત્યક્ષતા દર્શાવી કરવામાં આવે છે. પહેલા પ્રસંગ, રાવણપથ કપા પછી સીત છતો પુનઃજન્મીકાર કરવાના સમયે તેમની અગ્નિપરીક્ષાનો; અને બીજો અયોધ્યામાં ધીખીની નિંદા સંકળિત સીતાજીનો ત્યાગ કરવાનો પ્રસંગ.

જેવી પણ દલીલ કરવામાં આવે છે કે, રામ-ચંદ્ર પૂરણ પુરુષોત્તમ કહેવાયા, અતર્કાબી હતા, અમોઘ શક્તિશાળી હતા. છતાં, ચારીએ સુવર્ણમૃત્તુ, માયાવી સ્વરૂપ ધારણ કર્યું, રામસીત ને છેતર્યા અને રાવણે સીતાજીનું હરણ કર્યું એ પ્રસંગે રામની શક્તિ અને અતર્કામીપણું કેમ કામ ન લાગ્યાં ?

આ બધી વાતોના સચોટ જવાબ 'શ્રી રામ-ચરિતમાનસ'-મંથી જિજ્ઞાસુને મળી રહે છે.

એમાંથી આપણે સીતાજીની અગ્નિપરીક્ષાના સુન્દર પ્રસંગ જોઈએ-

દોહરો

લહિમન મયે બનહિં જબ
લેન મૂલ દેલ કંઠે ।
જનકસુતા સન જોલે
બિહસી કૃપા સુખ પૃદ ॥

ચોપાઇ

સુનહુ પ્રિયઃ પ્રત રુચિત સુશીલા ।
કૈં કષ્ટ કરબિ લલિત નરલીલા ॥
તુમ્હે પાવક મહું કરહું નિનાસા ।
જૈ લગી કરૌં નિસાચર નાસા ॥
જબહિં રામ સખ કહા બખાની ।
પ્રભુ પદ ધરિ હિયું અનલ સમાની ॥
નિજ પ્રતિબિંબ રાખી તહં સીતા ।
તૈસધ સીલ રૂપ સુબિનીતા ॥

લહિમનહં ચહ મરમુ ન બાના ।
ને કષ્ટ ચરિત રચા ભગવાના ॥

કનકમૃત્તુ રૂપ ધરી મારીચ આન્યેઃ એ પહેલના આ પ્રસંગ છે.

લક્ષ્મણ કંઠજળ લેવા ત્રણ છે, રામસીતા એકલાં બેઠાં છે. એવે સમયે રામચંદ્રજી સીતાજીને કહે છે :

‘ત્રતો વિષે રુચિવાળી હે સુશીલા, હવે મારે કંઈક લીલા કરવાનો પ્રસંગ આવી રહ્યો છે. રાક્ષસોના નાશ કરવાનું મારું અવતારકામ હવે મારે કરવાનું છે. તારા શીલ-સ્વરૂપને-એ સંકેતોમાં અર્થ ન આવે એ મારે-તું પાવક એવા અગ્નિને હવામે કરી દે. એ તારી રક્ષા કરશે.’

ભગવાનની આ વાણી સાંભળી, પ્રભુના ચરણ-કમળને ટેવાસરસાં ચાંપીને, સતી સીતાએ પોતાના અસલ સ્વરૂપને અગ્નિદેવતા રક્ષામાં મૂક્યું. અને પોતાની જેવી જ હાથ-પ્રતિજ્ઞાને આશ્રમમાં રહેવા રીધી. ભગવાને રચેલી આ લીલાના મર્મની લક્ષ્મણને પણ ખબર ન પડી.

આ રીતે સીતાજીને અગ્નિપ્રવેશ તો સીતા-હરણ પહેલાં જ થયો હતો.

-અને લોકો છત્યા પછીનો પ્રસંગ જુઓ :

રાવણપથ પછી રામ બનેલા વિભીષણ સીતા-જીને વિવિધ પ્રકારનાં વસ્ત્રો અને આશુપટ્ટો પહેરાવીને, પાલખીમાં બેસારી શ્રી રામચંદ્રજી પાસે લઈ જવા પ્રસ્થાન કરે છે, હર્ષવેશ વાનરો સીતાજીને ઘેરી વળે છે. વિલીપણા અનુચરો તેમને દૂર ઠંડાવવા પ્રયત્નો કરે છે. એવે સમયે રામ કહે છે :

કહ રણીર કહેા મમ માનહુ ।
સીતહિ સખા થયાદેં આનહુ ॥

અને વૈદેહી અગ્નિદેવને કહે છે :

જો મન બચ કંમ મમ ઊર માહી' ।
તજિ રઘુવીર આન ગતિ નાહી' ॥
તો કૃસાનુ સળ કૈ ગતિ બના ।
મો કહું હોહિ શ્રીખંડ સમાના ॥

‘જો મન, વચન અને કર્મથી કું’ પવિત્ર
હોઈ;’ જે મારા મનમાં ફાલ માન માટે પણ રઘુવીર
સિવાય કોઈનો વિચાર સરખો મેં ન કર્યો હોય તો;
સહુના ‘મનની રતિ બલુવાવાળા હો અગ્નિદેવ, તું’
મારા માટે અંદન સમાન શીતળ બની રહેજે.’
અર્થાત્ તારી પ્રત્યંક બવાળાઓ મારે માટે અંદન
સમાન શીતળ બની રહેવાની ॥ એની અને ખાતરી
જ છે.

અને પૃથ્વીતનયા સીતા અગ્નિપ્રવેશ કરે છે.

કેવું સુખમ વધુન કહ્યું’ છે જે સ્વામીજીએ
આ ચિત્તપાવક પ્રસંગનું ! આપણે જોઈએ—

છાંદ

શ્રીખંડ સમ પાવક પ્રગેસ
કિયો સુમિરિ પ્રભુ ગૈયિલી ।
જય કૌસલેસ મહેસ બદિત
ચરન રતિ અતિ નિર્મલી ॥
પ્રતિગિબ અરૂ લૌકિકે કલંક
પ્રત્યંક પાવક મહું જરે ।
પ્રભુ ચરિત કાહું ન લખે નથી
સુર સિંધ મુનિ દેખહિં ખરે ॥
ધરિ રૂપ પાવક પાનિ ગહિ શ્રી
સત્ય શ્રુતિ જગ બિદિત જો ।

જિમિ છીરસાગર ઇ દિરા
રામ હિ સમર્પી આનિ સો ॥
સો રામ બામ બિભાગ રાજતિ
રુચિર અતિ સોભા બલી ।
નવ નીલ નીરજ નિકટ માન હું
કનક પંકજ દ્રી કલી ॥

દોહરો

બરપહિં સુવન હરપિ સુર
બાજહિં ગગન નિસાન ।
ગાવહિં કિંનર સુરબધુ
નાચહિં ચઢી બિમાન ॥

જનકે સુતા સમેત પ્રભુ
સોલા અમિત અપાર ।

દેખિ બાહુ કપિ હરે
જમ રઘુપતિ સુખસાર ॥

દુલસીરાસજીની આ મધુર વાણી સહુ કોઈ
સમજી શકે એટલી સરળ છે.

સીતજીની હાથ અને દુઃખથી બદનામી
‘પ્રતિનિબંધ અરુ લૌકિકે કલંક’— પ્રત્યંક અગ્નિમાં
સમાઈ જાય છે. ચંડકાના કિનારે પોતાના ને
સત્યમ, સિતમ, સુન્દરમ એવા શીલ સ્વરૂપને
સીતજીએ અગ્નિદેવના રક્ષણમાં સોંપ્યું હતું. તે
અસલ સ્વરૂપ અગ્નિ દેવતા શ્રી રામચંદ્રજીને પુનઃ
સમર્પણ કરે છે !

અને અહીં આપણને દર્શન થાય છે પતિત-
પાવન સીત-રામની રૂપાળી યુગલમૂર્તિનાં !

ધન્ય રામ ! ધન્ય સીતા ! અને ધન્ય એ
પુણ્યગ્રાયાના ગાયક સંતરશિ દુલસીદાસજી.

અને વેદેથી અગ્નિદેવને કહે છે :

‘જો મન બચ કંમ મમ હર માહી’ ।
તર્જિ રઘુવીર આન ગતિ નાહી’ ॥
તો કૃસાનુ સખ કૈ ગતિ જાના ।
મો કહું હોઉ શ્રીખંડ સમાના ॥

‘જો મન, વચન અને કર્મથી કું’ પવિત્ર
હોઈ;’ જે મારા મનમાં ક્ષુભ માત્ર માટે પણ રઘુવીર
સિવાય કોઈનો વિચાર કર્યો મેં ન કર્યો હોય તો;
સહુના મનની રતિ નબળાવાળા હો અગ્નિદેવ, તું
મારા માટે ચંદન સમાન શીતળ બની રહેજે.’
અર્થાત્ તારી પ્રત્યેક જ્વાળાઓ મારે માટે ચંદન
સમાન શીતળ બની રહેવાની છે એવી અને ખાતરી
જ છે.

અને પૃથ્વીતન્યા સીતા અગ્નિપ્રવેશ કરે છે.

‘કેતું સુભગ વશું ન કહું’ છે એ સ્વામીજીએ
આ ચિત્તપાવક પ્રસંગનું । આપણે જોઈએ—

છાંદ

શ્રીખંડ સમ પાવક પ્રણેસ
ક્રિયો સુમિરિ પ્રભુ મૈથિલી ।
જય કૌસલેસ મહેસ બંદિત
ચરન રતિ અતિ નિર્મલી ॥
પ્રતિગિબ અરૂ લૌકિકે કલંક
પ્રત્યંક પાવક મહું જરે ।
પ્રભુ ચરિત કાહું ન લખે નથી
સુર સિંધ સુનિ દેખહિં ખરે ॥
ધરિ રૂપ પાવક પાનિ ગહિ શ્રી
સત્ય શ્રુતિ જગ બિદિત જો ।

જિમિ છીરસાગર ઇન્દિરા
રામ હિ સમર્પી આનિ સો ॥
સો રામ બાગ બિભાગ રાજતિ
રુચિર અતિ સોભા બલી ।
નવ નીલ નીરજ નિકટ માન હું
કનક પંકજ છી કલી ॥

દોહરો

બરપહિં સુવન હરપિ સુર
બાજહિં ગગન નિસાન ।
ગાવહિં કિંનર સુરબધુ
નાચહિં ચહીં બિમાન ॥
જનક સુતા સમેત પ્રભુ
સોલા અમિત અપાર ।
દેખિ બાહુ કપિ હરપે
જમ રઘુપતિ સુખસાર ॥

દુલસીસાસણી આ મધુર વાણી કહું કોઈ
સમજ શકે એટલી સરળ છે.

સીતજીની ડાયા અને દુઃખથી બદનામી
‘પ્રતિનિબંધ અરુ લૌકિકે કલંક’— પ્રત્યેક અગ્નિમાં
સમાઈ જાય છે. ચંક્રીના કિનારે પોતાના ને
સત્ય, સિત્ય, સુન્દર્ય એવા શીલ સ્વરૂપને
સીતજીએ અગ્નિદેવના રક્ષણમાં સોંપું કર્યું, તે
અસલ સ્વરૂપ અગ્નિ દેવતા શ્રી રામચંદ્રજીને પુત્ર ।
સમર્પણ કરે છે ।

અને અહીં આપણને દર્શન થાય છે પતિત-
પાવન સીત—રામની રાણી યુગધર્મતિના ।
ધન્ય રામ । ધન્ય સીતા । અને ધન્ય એ
પુણ્યસાધના પાવક અંતરિય દુલસીસાસણી.

‘આવા મુશ્કિલ વેળે ?’

‘દરેકજના દસ હજાર કમાય છે.’

‘બધા પછીમા, ના, તમે મારી મરકરી કરો
હા.’

‘મરકરી નથી કરતો એમના જીવ દબૂસ
છે પોતા માટે એ કાઈ વાપરી શકતા નથી.’

‘તો પછી આપણને શું નમાલ કરી દે ?’

‘આપણા માટે જ નહિ બધાં માટે બધું
કરી છૂટે છે, કેટલાયે કમચારીઓના છોકરાઓના
સગન એમણે પતાવી આપ્યા છે કેટલાયને મૂગી
મદદ.’

પણ આપણને એ નિયાતો શું મદદ કરે! તમે
ક્યા આતારે તેમને ત્યાં ને કરી કરો છો ?’

‘અરે, એ તો વાત છે, એ એમને કહ્યું કે
મારી છોકરીના સગન છે એટલે એમણે બીજી કાઈ
પણ વાત ક્યાં પકેલાં કહ્યું કાલે આવીને રૂપિયા બે
હજારનો ડ્રાફ્ટ લઈ જાએ હવે કહે, મારે એમની
સાથે વાત કરવી કે નહિ ?’

‘પણ’

‘સાવ મૂગી થઈ ગઈ ને !’

‘મને શી ખબર’

‘એ જ વાત છે ને પેલા દોકામા કહ્યું નથી
કે ક્યા રૂપમા નારાયણ મળી જાય એનું કાંઈ કહેવાય
નહિ.’

‘ત્યારે જાતવાને નરસિંહ મહેતાની જેમ
આપણી કુટી સ્ત્રીકારી’

હા, જરાક તારી ટેકડી ઉઠાડીને !’

પ્રુલાસો તરત થયો

એક દિવસ પ્રધુમનરાય મિત્રને મળવા નીકળ્યા.
પોતાક સુદર પહેર્યો હતો-અણે પરણવા નીકળ્યા થણે
દિવસે મિત્રને મળવા જતા હતા એટલે તાલાવેલી
થણી હતી ક્યારે બસ આવે ને ક્યારે પહોંચી જાશે
ક્યારે મળું ને ક્યારે વ્યવહારની વાત છેડી માડુ
કામ પતાવી દઈ.

વાત એમ હતી કે મિત્ર નૃસિંહરાયના વળમાં
એક છોકરો હતો અને પ્રધુમનરાયને પાતાની છોકરી
મોટી થઈ હતી. નૃસિંહ દ્વારા કામ થાય તો બગાડ
પાર પડે તેમ હતું.

આખરે અડધો કલાકે બસ આવીને ચડવા
જાય ત્યાં એ જ બસમાંથી તેમના બીજા મિત્રની
મિત્ર રમણીકલાલ ટપકી પડ્યા એ એમને જ ઘેર
આવતા હતા. થણે દિવસે મુબઈથી વતનમાં આવેલા
બને જણ પકા બાઈનધ, ધડીમર તેમને વિચાર
આવ્યો કે આને લઈને જ નૃસિંહને ત્યાં જઈ કારણ
કે નૃસિંહ પાળા બહારગામ જવાના હતા અને છોકરો
બધી આવેલ તે પણ બે દિવસમા મુબઈ રવાના
થવાનો હતો પણ રમણીકલાલ દેખતા નૃસિંહને આ
વાત કરવી એમને યોગ્ય લાગતી ન હતી કારણ કે
રમણીકને ય છોકરી હતી વળી એ છોકરી અને
નૃસિંહના વળતો છોકરો મુબઈના જ હતા એટલે
એ એમને યોગ્ય લાગ્યું નહિ.

આમ પ્રધુમન સહવાસા. એમણે જાતવાને
કપકો આપ્યો, હે જાતવાન, તે બેલ બચાડી નાખ્યો!
રમણીકને એક બસ મોકલે મોકલ્યો હોત બધવા મને
એક બસ વહેલો ક્યો હોત તો! પ્રધુમન બીજું કરે
પણ શું ?

મિત્રને એણે આવકાર્યો રમણીકે સ્વાભાવિક
પૂછ્યું, ‘ક્યા જતા હતા ?’

‘અમસ્તો નૃસિંહને ત્યાં જતો હતો’

નૃસિંહનું નામ આવતા રમણીકે મો અચકાકા.
પ્રધુમનના રમણીકે જાત પડ્યો હતો એટલે છોકરો
હાથથી જાશે એના વલવલાટમાં હતા તેમણે રમણીકના
પ્રુપ પારનો ફેરફાર નોંધ્યો નહિ

રમણીકને નૃસિંહના પ્રત્યે એટલો અણુચરો
હતો કે કોઈને કલા વચર ન રવી શકે અને પ્રધુમન
એમના અચત મિત્ર હતા એટલે વચર પૂછ્યે શરૂ થયું

‘હવે એવા સ્વાર્થાની મેનો છોડી દો’

પ્રધુમનને સ્વાર્થ હતો એણે દિલ્લસી ડાળી,
‘અરે આ જગતમા કોણ સ્વાર્થા નથી આપણે

‘આવા મુશ્કેલી વેરે ?’

‘દરેકના દયા હાથર કમાય છે’

‘બધા પણીમા, ના, તમે મારી મરકરી કરો
છો.’

‘મરકરી નથી કરતો એમનો જીવ ઠગજી
પોતા માટે એ દાઈ વાપરી રાકતા નથી’

‘તો પછી આપણને શું ન્યાય કરી દે ?’

‘આપણા માટે જ નહિ બધા માટે બધું
કરી છો છે. કેટલાયે કમચારીઓના હાથરોના
સગન એમણે પતાવી આપ્યા છે કેટલાયને મૂગી
મદદ’

‘પણ આપણને એ મિથારા શું મદદ કરે તમે
કર્તા આપારે તેમને ત્યા ને કરી કરો છો ?’

‘અરે, એ તો વાત છે, એ એમને કશું કે
મારી છોકરીના સગન છે એટલે એમણે બીજા કાઈ
પણ વાત કર્યા પહેલાં કશું કાલે આવીને રૂપિયા બે
હજારનો ફક્ત લઈ જઈને ઉભે કહે, મારે એમની
સાથે વાત કરવી કે નહિ.’

‘પણ’

‘સાવ મૂગી થઈ થઈ ને ?’

‘અને શી ખબર’

‘એ જ વાત ને પેલા દોહામા કહ્યું નથી
કે કયા રૂપમા નારાયણ મળે જાય એટલે કાઈ કહેવાય
નહિ’

‘ત્યારે ભગવાને નરસિંહ મહેતાની જેમ
આપણી હુડી સ્વીકારી’

હા, જરાક તારી ઠેકડી છેડાઈને !’

જીવાસો તરત થયો

એક દિવસ પ્રભુનરાય મિત્રને મળવાનીકળ્યા.
પોતાક સુદર પહેર્યો હતો-બધે પરણવાનીકળ્યા. થયે
દિવસે મિત્રને મળવા જતા હતા એટલે તાલાવેલી
થયી હતી ક્યારે બસ આવે ને ક્યારે પહોંચી જાય
ક્યારે મળે ને ક્યારે વ્યવહારની વાત છેડી મારુ
કામ પતાવી દઈ.

વાત એમ હતી કે મિત્ર જુસિ દરાપના વળમાં
એક છોકરો હતો અને પ્રભુનરાયને પાતાની છોકરી
મોટી થઈ હતી. જુસિ હ દારા કામ થાય તો બગાડ
પાર પડે તેમ હતું.

આખરે અડધો કલાકે બસ આવીને ચડવા
જાય ત્યાં એ જ બસમાંથી તેમના બીજા મિત્રની
મિત્ર રમણીકલા ટપકી પડ્યા. એ એમને જ ઘેર
આવતા હતા. થયે દિવસે મુબઈથી વતનમાં આવેલા
બંને બધું પકા બાઈનય. ધડીમર તેમને વિચાર
આપ્યો કે આને લઈને જ જુસિ હને ત્યા જઈ કારણ
કે જુસિ હ પાછા બગાડવામજવાના હતા અને છોકરો
અહીં આવેલા તે પણ બે દિવસમા મુબઈ રવાના
થવાનો હતો. પણ રમણીકલા કેમના જુસિ હને આ
વાત કરવી એમને યોગ્ય લાગતી ન હતી કારણ કે
રમણીકને વ છોકરી હતી વળી એ છોકરી અને
જુસિ હના વળનો છોકરો મુબઈના જ હતા એટલે
એ એમને યોગ્ય લાગ્યું નહિ.

આમ પ્રભુન સહવાસા, એમણે ભગવાનને
કપડો આપ્યો, હે ભગવાન, તે બેલ બગાડી નાખ્યે
રમણીકને એક બસ ચોડા મોકલ્યો હોત અથવા મને
એક બસ વહેલો કર્યો હોત તો ! પ્રભુન બીજું કરે
પણ શું ?

મિત્રને એણે આવકાર્યો રમણીકે સ્વામાર્થિક
પૂછ્યું, ‘કયા જતા હતા ?’

‘અમસ્તો જુસિ હને ત્યાં જતો હતો’

જુસિ હનું નામ આવતા રમણીકે મો મથકેકમ.
પ્રભુનના રમણી બચ પડ્યો હતો. એટલે છોકરો
હાથથી બચે એના વલવલાટમાં હતા તેમણે રમણીકનાં
મુખ પરનો ફેરફાર નોંધ્યો નહિ.

રમણીકને જુસિ હના પ્રત્યે એટલો અભુવનો
હતો કે કોઈને કલા વચર ન રહી શકે અને પ્રભુન
એમના અત્રત મિત્ર હતા એટલે વચર પૂછ્યે શરૂ કર્યું.

‘હવે એના સ્વાર્થાની મેનો છોડી દો’

પ્રભુનને સ્વાર્થ હતો એણે દિલ્લેથી ડોળા,
‘અરે આ જગતમા કશું સ્વાર્થા’ નથી આપણે

ત્યા એક રીક્ષા પસાર થઈ રીક્ષા ઊભી રહી ડ્રાઈવર નીચે ઊતર્યો ફાલતરામને કહે, 'સાહેબ, ચાલો મુઝી જાઉં'

દેશનરામ કહે, 'હાઈ જરૂર નથી અને ફરવા જ નીકળ્યા છીએ'

ભાવપૂર્વક પ્રણામ કરી ડ્રાઈવર રીક્ષા ઠકારી ગયો

મે કહ્યું 'આ પ સિખ'

'હા, પાંકો સિખ છે'

'તમે પણ ખરા, ભારે સુવાસ દેલાવી છે સમાજના દરેક સ્તરમાંથી તમારા સિખ તો ગમે'

દેશતર મે સફળ કહ્યું, ધણી વખતથી એક જ સહેરમા નોકરી કરતા હોઈએ એટલે આવું બને તે સ્વાભાવિક છે થયું આ રીક્ષાવાળાની વાત જુદી છે મે એને બચાવ્યો નથી.

'એકલવ્ય હશે' મે વિનોદ કર્યો !

'ના એકલવ્ય નથી પછી હજતા હસતા કહે

'એકલવ્યે તો યુ મે અગૂઠો મપી આ ચે હતો આમાં યુ ટ્રોણે અગૂરો કપી અપ્યો છે દેશતર મે પે તાના જમણા પગને અગૂરો જતાવ્યો

'હાઈ સમજાયું નહિ માંડીને વાત કરો મે કહ્યું

'એકવાર હું આપણા રાજમાર્ગ ઉપર ચાલ્યો જતો હતો, સન્ને તો તમને ખબર છે કે ત્યાં કેવી ગીરદી થઈ ગય છે એમાં હું રસ્તો ઝાળતરા ગયો આ અગૂરો રીક્ષાના પેડા નીચે આવી ગયો એકદમ પડી ગયો એટલે માથામાંથી લેહી વહેવા લાગ્યું. એમાં માથાજીવનું ટોણું એકઠું થઈ ગયું જરાબર તે વખતે મિલ દુરેલી એટલે પછી ટેક્સી ડ્રાઈવર ઉપર કેવી પિરતાળ પડે તે તો તમે કહ્યો સકો ટોળા

અને ડ્રાઈવર બનેનું ઝગમગ વધવા માથું ઝાળા ઝાળી થવા માંડી

'મારમારી થઈ જશે એમ લાગ્યું એટલે એ દુખમાં હું' માડ માડ ભેરો થયો મારા મનમાં થયું મારો ઠોકરો કે મારો તિથ્ય આમ લોકોની હડફેટે ગયો હોય તો ને તરત જ દુખતે પડે ડ્રાઈવર પાસે ગયો રૂસ્મા જરા રીક કરી કહ્યું, 'અરે, ટુ ? અને લોકો કણ્ઘી ફરી મલુ,

'પે લેઈસ બોલીસ કાઈ કરનું નથી આ મારો સિખ છે'

લોકોમાંથી વાકયો આવ્યાનું સારું 'માફર, આ સતજુથ નથી કજુથ છે એકવાર બચવો એટલે શું ?

'લાવ ટેપો ઉતારી દેવો એકો નીડ્યો !

'અરે, ઝોળખાએ તો ન મોલાય એનું કથ' એ ભોગવે

'મારદર તમારા જોવા એલિયા કાક જ હોય છે

'અરે એલિયા, કવેવાય આતો વેઢિયો કહેવાઈ

થયું ટોળાનો જુસ્સો ઊનરી ગયો હતો એક એક કરતાં સહુ વીખરાઈ રલા અમે બને એકલા થય હવે ડ્રાઈવરની કમજખતી સર થઈ કહે,

'તમે મને કયા કબુ વેસો ? મને કેમ કાઈ વાદ આવવું નથી

તે કયક એકડો તો માંડ્યો હશે નો એ એકડો મડાવનાર હું જ હતો એમ માન ને અરે, અત્યારે જ તે એક એકડો માંડ્યો એમ માન'

દેશતરમને ધણી વખતથી ઝોળખવાનો મારો હાલો હતો થયું મને થયું તે દિવસે જ મે એમને પૂરપૂરા ઝોળખ્યા

*

એક સંગીતસભાર જ થોળ્યો હતો પ્રમુખસ્થાનેથી શેક કરદાર થઈ કહ્યું 'હવે ઉરતાદ અલારખાં મિયાની દદી સલજાવશે' મિયા અલારખાંએ પ્રમુખસ્થાને કહ્યું 'સહેર, મિયાદી દદી નહિ, મિયાદી ટેકી કહેા.'

ત્યાં એક રીક્ષા પસાર થઈ. રીક્ષા બીમી રહી ડ્રાઈવર નીચે બેઠો. દોહતરામને કહે, 'સાહેબ, ચાલો મુકાબલો'.

દેશનરામ કહે, 'કાંઈ જરૂર નથી. અને ફરવા જ નીકળ્યા છીએ.'

ભાવપૂર્વકે પ્રજ્ઞામ કરી ડ્રાઈવર રીક્ષા ઠંકારી ચેલો.

મેં કહ્યું 'આપ સિધ્ધ.'

'હા, પાકો સિધ્ધ છે.'

'તમે પણ ખરા, ભાઈ સુરાસ દેલાવી છે. સમાજના દરેક સ્તરમાંથી તમારા સિધ્ધ તો મળે.'

દોહતરામે સહજ કહ્યું, 'ધણી વખતથી એક જ સહેરમાં નોકરી કરતા હોઈએ એટલે આતું બને તે સ્વાભાવિક છે. પણ આ રીક્ષાવાળાની વાત જુઠી છે. મેં એને કાણુઓ નથી.'

'એકલવ્ય હશે.' મેં વિનોદ કર્યો.

'ના એકલવ્ય નથી.' પછી હજારો ઠસતાં કહે.

'એકલવ્યે તો શુનને અંગૂઠો ગાપી આપ્યો હતો. આમાં શુન દોલે અંગૂઠો કાપી આપ્યો છે.' દોહતરામે પેતાના જમણા ખજનો અંગૂઠો બતાવ્યો.

'કાંઈ સમજાવું નહિ. માંડીને વાત કરો.' મેં કહ્યું.

'એકવાર હું આપણા રાજમાર્ગ ઉપર આવ્યો જતો હતો, સર્નિ તો તમને ખબર છે કે ત્યાં કેવી ગીરદોઈ થઈ ગય છે. એમાં હું રસ્તો બિચારો થયો આ અંગૂઠો રીક્ષાના પેડા નીચે આવી ચેલો. એકલવ્ય પડી ચેલો એટલે માથામાંથી લોહી વહેવા લાગ્યું. એમાં માણસનું ટાણું એકઠું થઈ ગયું. જરાબર તે વખતે મિલ છૂટી એટલે પછી ટેકરી ડ્રાઈવર ઉપર પડી પિરતાળ પડે તે તો તમે કદી સહી. તેણી

અને ડ્રાઈવર બંનેનું જીવન વધવા માંડ્યું. માળા-માળી થવા માંડી.

'મારામારી થઈ જશે એમ લાગ્યું એટલે એ દુઃખમાં હું માંડ માંડ એટો થયો. મારા મનમાં થયું મારો હોકરો કે મારો દિલ્લ આમ લોહીની હડફેટે ચલેલો હોય તો ને તરત જ દુખતે પડે ડ્રાઈવર પાસે ચેલો. ચરમા જરા ડીક કરી કહ્યું, 'અરે, ઘું ?' અને લોહી કાપી ફરી કહ્યું,

'પેલો'સ બોલીસ કાંઈ કરવું નથી, આ મારો સિધ્ધ છે.'

લોહીમાંથી વાકસો આવાજ સર્પા : 'મારુર, આ સતજીવ નથી કળજીવ છે. એકવાર કાણુઓ એટલે શું ?'

'શાવ ટેમ્પે ઉતારી દેવો. એલો નીકળે ?'

'અરે, એલખીએ તોવ ન મોલાવ. એનું કપડું એ મોડવે.'

'મારુર, તમારા જેવા એલિયા કાક જ હોય છે.'

'અરે એલિયા, કહેવાય આતો વેદિયો કહેવાય'

પણ તેણાનો જુસ્સો બીનરી ચેલો હતો. એક એક કરતાં સહુ પીખરાઈ રહ્યા. અમે બંને એકલા પલા હવે ડ્રાઈવરની કમખખતી રહે થઈ, કહે,

'તમે મને ક્યાં કણાવેલો ? મને કેમ કાંઈ વાદ આવતું નથી.'

તેં ક્યાક એકડો તો માંડ્યો હશે નો એ એકડો માંડવનાર હું જ હતો એમ માન ને. અરે, અતારે જ તેં એક એકડો માંડ્યો એમ માન.'

દોહતરામને ધણી વખતથી જોળખવાનો મારો હમો હતો. પણ મને થયું તે રિવસે જ મેં એમને પૂરપૂરા જોળખ્યા.

*

એક સંગીતસમારોહ થોળગયો હતો. પ્રમુખસ્થાનેથી શેઠ કસ્તૂરચંદે કહ્યું : 'હવે ઉસ્તાદ અલ્લારખાં મિયાની દહી સંભળાવશે.' રિયા અલ્લારખાંએ પ્રમુખસ્થાને કહ્યું : 'સહેર, મિયાંડો દહી નહિ, મિયાંડો રોકી કહેલો.'

ન્ટન ચેન વેચનારો કપડાં કરતો હતો, માડું ખિસ્સું કપડું...સાડ રૂપિયા કોઈ લઈ ચલું."

મને વિચાર આવ્યો કે કહુકારોની બરોજ-રીમાં ત્રીસોના ત્રણના વધારે કપડાં દોલ છે."

"હું શું કરું ? અહીં તો એવા ચાર-પાંચ માણસો રોજ આવે છે નેના ખિસ્સા કપડાં દોલ... તને તેનો અંદાજ નથી...હું તે કેટલાને મદદ કરું ? હીં તો, બીજો રહે."

હું અંદર ગયો. રાવલપિંડીની ભાષા સાંભળી ને દિલ ભીંજ્યું. મનમાં ચલું...૨૦ રૂપિયા હઈ હતી ! નવસરથી ફાઉન્ટન ચેનનું કામ લઈ રહી રહો. કંઈપણ મદદ તો કરવી પડશે. કોઠીવાડાના કેમમાં ભજન ગાય છે. લેખક શ્રી નાનકસિંહે પોતાની આત્મકથામાં લખ્યું છે કે "નાની ઉંમરમાં પોતાને ભજન ગાવાનો શોખ હતો." ત્યારે એનું નામ "હંસરાજ" હતું. હું પણ આર્થ સમાજમાં જઈ ભજન ગાતો. "હંસરાજ અને બસરાજ"ની જેમ આ હોકરો પણ પિંડી-પેશાવર તરફનો લાગે છે...ખપર નહીં એનું નામ શું હતું ? મારે કોઠીવાડા કેમમાં જવું જોઈએ...કેમકે ત્યાં પિંડી-પેશાવરના હજારો લોકો આવી વસ્યા છે. મુંબઈમાં પંજાબીઓની સામાજિક સંસ્થા દેવી જોઈએ...કે જે પંજાબી યુવાધર્મીઓને ધર્મના ભેદભાવ રહિત મદદ કરે. સિંધી લોકોએ પોતાની કેટલી બહોળી સંસ્થાઓ બની કરી છે.

એક દિવસ મને જયપુરના ડી. બી. સેન્ટ્રલ-રિપ્રમમાંથી એક સિંધી હોકરોનો કાગળ આવ્યો હતો...એમાં લખ્યું હતું કે એ નિમાર લેવાથી એની બાને કોઈ કમાઈને ખવડાવાનાર નથી...ત્યાં સુધી જી ચિંતામુકત ન થાય ત્યાં સુધી એને જોઈએ તેવો આરામ મળશે નહિ. એ કાગળ મેં મુંબઈની સિંધી કોલેજના પ્રિન્સિપલ શ્રી અડવાણીને મોકલ્યો આવ્યો. તેણે મારા પર ત્રણ સિંધી સંસ્થાઓના સારનામાં મોકલ્યાં. જેણે એ હોકરાના બારામાં પૂજ-પાઠ કરીને પછી મદદ કરવા માટે વચન આપ્યું હતું. મુંબઈના પંજાબી રહીશોએ આવી કોઈ સંસ્થા

બનાવી નથી. આર્થ સમાજ બનાવે છે, સનાતન ધર્મ-સભા કે મંદિર અથવા ગુરુદ્વાર બનાવે છે...ને પછી સામસામા લડવાનું શરૂ કરે છે. તો શું આ બારામાં કંઈ ન થઈ શકે ? આ વખતે ભયારે પંજાબી સાહિત્યસભા મળે ત્યારે આ બાબત માટે જરૂર પ્રયત્ન કરાવીશ.

લાકડાના કપાટને ચાવી લગાવતી વખતે મને આમ વિચાર આવ્યો...કે ૧૦-૨૦ રૂપિયા આપી આને વિદાય કરું. લોકોની ત્રીસી દૂર કરવાનું કામ શરૂકારવું છે. કેઈ એક વ્યક્તિ કે સંસ્થા વધારે પ્રમાણમાં મદદ કરી શકે નહિ. કાન દેવાથી સમસ્યાનો ઉકેલ આવી જતો નથી. જો હું મારા મનપસંદ સાહિત્યનું કામ કરવાની ઈચ્છા રાખું... અને ચાર પેસા કપાવાની મુશ્કેલીમાંથી સ્વતંત્ર થઈ તો મારે જરૂર તંત્રી ભોજવવી પડે. હજી ત્રણે મહિને મારે હેરાળાફના એક મુસલમાન હોકરાનો ઈલાજ કરાવીને ઘેર પહોંચતો કરવા માટે બસેસો રૂપિયાનું ખર્ચ કરવું પડ્યું હતું. એક દિવસ મારી પોતાની પાસે જ કંઈ નહીં દોલ...ત્યારે હું કોની પાસે મારા જઈશ ? અત્યારે તો હું પ્રખ્યાત કલાકાર છું. મારે પોતાને ખૂબ સંભાળીને ચાલવું જોઈએ...સમય અને પૈસા બંનેની કદર કરવી જોઈએ ને કેટલાક નિયમો પાળવા જોઈએ. કિસ્મી કામ તો માવડા જેવું છે નેનો ભરોસો રાખી લેવા નહીં.

હું ચાર રૂપિયા કાઢી બહાર આવ્યો...ત્યારે લાકડું કે માણસ જેમ મોટા બને છે તેમ તુરંત પણ બની ભય છે. જરૂરતની મદદામ વ્યક્તિઓ અંગે આપણે વાંચીએ છીએ કે તેઓ જીવનમાં એવી સિસ્ત ભણવતા કે એક મિનિટ પણ ખોટી વેડફાય નહીં ! આવી હોર સિસ્તને લેવી જ તેઓ જીવ્યા આવ્યા હતા.

પરંતુ એમ નથી લાગતું કે આવી જાતની સિસ્ત અને નિયમનું પાલન નિષ્કુરતા અને સ્વાર્થની નિહાની દોલ ? જે સમાજ નાના મોટા લોકોમાં વહેંચાયેલો દોલ તે નાના માણસો પોતાની મુશ્કેલીઓનું નિરાકરણ લાવવા મોટા માણસો પાસે જતા

નટન પેન વેચાતો કપોલ કરતો હતો, માડું ખિસ્સું કપાયું... સાક રૂપિયા કોઈ થઈ ગયું."

મને વિચાર આવ્યો કે શુદ્ધકારની ખરાબ-રીમાં ગરીબોના ગર્જના વધારે કષ્ટતા હોય છે."

"હું શું કરું ? અહીં તો એવા ચાર-પાંચ માણસો રોજ આવે જો નેના ખિસ્સા કપાઈ હોય... તને તેને બંધાવ નથી... હું તો કેટલાને મદદ કરું ? કો કો, કોનો રહે,"

હું અંદર ગયો. રાવલપિંડીની ભાષા સંજોગો ને વિલ ભીંજ્યું. મનમાં થયું... ૨૦ રૂપિયા હઈ રહી ! નવેસરથી ફાઈનટન પેનનું કામ શરૂ કરી રહો. કંઈપણ મદદ તો કરવી પડશે. કોલીવાડાના કેમ્પમાં ભજન ગાય છે. લેખક શ્રી નાનકસિંહે પોતાની આત્મકથામાં લખ્યું છે કે "નાની ઉંમરમાં પોતાને ભજન ગાવાનો શોખ હતો," ત્યારે એનું નામ "હંસરાજ" હતું. હું પણ આઈ સમાજમાં જઈ ભજન ગાતા. "હંસરાજ અને બહારાજ"ની જેમ આ હોશિયા પથ પિંડી-પેશવર તરફનો લાગે છે... ખબર નહીં એનું નામ શું હતું ? મારે કોલીવાડા કેમ્પમાં જવું જોઈએ... કેમકે ત્યાં પિંડી-પેશવરના હબોશ લોકો આવી વસ્યા છે. મુંબઈમાં પંજાબીઓની સામાજિક સંસ્થા હોવી જોઈએ... કે જે પંજાબી ધરણ્યાયાંએને ધર્મના ભેદભાવ રહિત મદદ કરે. સિંધી લોકોએ પોતાની કેટલી બહોળી સંસ્થાઓ બની કરી છે.

એક દિવસ મને જયપુરના ટી. બી. સેન્ટા-રિયમમાંથી એક સિંધી છોકરાનો કાગળ આવ્યો હતો... એમાં લખ્યું હતું કે એ બિમાર હોવાથી એની બાને કોઈ કમીએને ખવડાવવાનાર નથી... અર્થ સુધી એ ચિંતામુકત ન થાય ત્યાં સુધી એને જોઈએ તેવા આરામ મળશે નહિ. એ કાગળ મેં મુંબઈની સિંધી કોલેજના પ્રિન્સીપાલ શ્રી અડવાણીને મોકલી આપ્યો. તેણે મારા પર ત્રણ સિંધી સંસ્થાઓના સરનામા મોકલ્યાં. જેણે એ છોકરાના બારામાં પૂછ-પરછ કરીને પછી મદદ કરવા માટે વચન આપ્યું હતું. મુંબઈના પંજાબી સંસ્થાએ આવી કોઈ સંસ્થા

બનાવી નથી. આઈ સમાજ બનાવે છે, સનાતન ધર્મ-સમા કે મંદિર અથવા ગુરુદ્વાર બનાવે છે... ને પછી સામસામા લડવાનું શરૂ કરે છે. તો શું આ બારામાં કંઈ ન થઈ શકે ? આ વખતે અમારે પંજાબી સાહિત્યસભા મળે ત્યારે આ બાબત માટે જરૂર પ્રયત્ન લેવાયો.

સાકડાના કપાટને ચાવી લગાવતી વખતે મને આમ વિચાર આવ્યો... કે ૧૦-૨૦ રૂપિયા આપી આને વિદાય કરું. લોકોની ગરીબી દૂર કરવાનું કામ શરૂ કરવું છે. કેઈ એક જગત કે સંસ્થા વધારે પ્રયાશમાં મદદ કરી શકે નહિ. કાન દેવાથી સમસ્યાનો ઉકેલ આવી જતો નથી. જો હું મારા મનપસંદ સાહિત્યનું કામ કરવાની ઈચ્છા રાખું... અને ચાર પૈસા કપાવાની મુશ્કેલીમાંથી સ્વતંત્ર થાઉં તો મારે જરૂર તંગી ભોગવવી પડે. હજી મેં મહિને મારે હેરાપાઈના એક મુશ્કેલીમાં છોડીને છોડીને કરાવીને ઘેર પહોંચતો કરવા માટે બસો રૂપિયાનું ખર્ચ કરવું પડે છે. એક દિવસ મારી પોતાની પાસે જ કંઈ નહીં હોય... ત્યારે હું કોની પાસે માગવા જઈશ ? અત્યારે તો હું પ્રખ્યાત હાકાર છું. મારે પોતાને ખૂબ સંજોગોને સાથનું જોઈએ... સમય અને પૈસા બંનેની કદર કરવી જોઈએ ને કેટલાક નિયમો પાળવા જોઈએ. ફિલ્મી કામ તો માગ્યા જેવું છે જેને બારેસો ચાખી લેવાય નહીં.

હું ચાર રૂપિયા કાઢી બહાર આવ્યો... ત્યારે લાગ્યું કે માણસ જેમ મોટા બને છે તેમ ગુરૂરો પણ બની જાય છે. જયતની મહામ વ્યક્તિઓ બંને આપણે વાંચીએ છીએ કે તેઓ જીવનમાં એવી સિસ્ત ભજવતા કે એક મિનિટ પણ ખોટી વેડફાય નહીં ! આવી કોર સિસ્તને લીધે જ તેઓ કોમ્યા આવ્યા હતા.

પરંતુ એમ નથી લાગતું કે આવી જાતની સિસ્ત અને નિયમનું પાલન નિષ્કુરતા અને સ્વાર્થની નિહાળી હોય ? ને સમાજ નાના મોટા લોકોમાં વહેંચાયેલો હોય તે નાના માણસો પોતાની મુશ્કેલીઓનું નિરાકરણ લાવવા મોટા માણસો પાસે જતા

છાકરો હજી બોલી રહ્યો હતો, “મારા એક કાકા એમેટાઇન દના રચખાણમાં કપાયા, એમનું કુટુંબ અમારી સાથે હંદરાદુનમાં રહે છે મારા પિતા ટેકસી ચલાવે છે એ તરફ બેકારી એટલી બધી છે તે તમને કેવી રીતે સમજવું ? હું એક મોટર સાયકલ વાળાની દુકાનમાં છ મહિના સુધી કામ કરતો રહ્યો, એણે મને રાત્રી પાંચે પછી ન આપી કુ દશમીમાં ભજ્યો હતો, એમાં નાપાસ થવાથી ઘેરથી નીકળી પડ્યો અહીં આવી મેં પીપરમેટ વેચવી શરૂ કરી, પણ પોલિસવાળા દર ચોથે પાચમે દિવસે પકડીને લઈ જતા, એ લોકો ખૂબ ખરાબ છે-આપણી લાયકીયા પત્તી પણ ફરી પીટા કરે છે મારે, પંચ રૂપિયા લેખે ચાર પાચ વાર દડ ભરવો પડ્યો એક વાર મારી પાસે દડ ભરવાના પૈસા ન હોવાથી મેજક્ટ્રેટ નેશ બેંગા કરી લીધો, ત્યારે સત દિવસ વરલીની નેશમાં રહ્યો.”

એન્થોલમેન્ટ એકસએન્જમાં પણ મેં નોકરી માટે નામ લખાવ્યું છે આમ તો મારો હાઉન્ટન પેનનો ધધો સારો ચાલતો હતો પણ બિસ્સ કપાયા-માટુગાની સડક પર ઝથડો જોવામાં તલ્લીન હતો, બસ ત્યારે કાઈએ ‘ એવી આખમાથી આસુની ધારા વહેવા માડી “આ ત્રણ રૂપિયા પાછા લઈ લો આપણ, મારા માટે એક રૂપિયો બસ છે જતી વખતે ચાલીને નહીં જઈ, આવવાનું મને પડિ તણ આપે છે હંથરના સોજદ આઈને કહુ છું હું તમારી પાસે પૈસા માટે નહોતો આવ્યો, મને કંઈ કામ અપાવે.”

“આહ ! આ છાકરો કેવો વડાલો લાગે છે એવી હંમજા થાય છે કે તેને જાતી સરસો ચાપી લઈ એને ચઢીથી જવા ન દઉં, ઉપરે ક્યાં સુધી મારા દિલને પથ્થર જેવું રાખી રહીશ ? ક્યાં સુધી, કુ મારા દિલમાં બધું રહીશ ?”

“ને બેંગા હું તને પચાસ રૂપિયા આપું, તુ તારો હાઉન્ટન પેનનો ધધો ફરીથી શરૂ કરી દે”
‘નહીં આપણ ! જાણે પચસ રૂપિયા એને

કંઈ વિચારમાં હોય એવી બેપરવાઈથી એણે કહ્યું

“કુ પે લિસથી તાર આવી ત્રણ છું હવે ચોમાસું શરૂ થયું છે, આ ઝનુમાં સડક પર ફરીને વસ્તુ વેચવી બહુ મુશ્કેલ હોય છે, આપ કોશિશ કરીને મને નાનિસની નોકરી અપાવે

‘ મારો મોટે જાઈ મેટ્રિક કરીને ચાર વરસ બેકાર રહ્યો, પણ હમણાં લાલ્લા હંથરદાસની નવી મિલમાં રોજી મળી છે-તે થયો સુખી છે

કુ વિચારમાં પડ્યો, અને એવા મિત્રોના નામ યાદ કર્યા કે જેની પેતાની દુકાન કારખાનું કે ફટુકિયો હોય અને તેને કામ આપી શકે

“સાડુ ! કાલે સવારે નવ વાગે તુ આવી જાજે, મારી સાથે મોટરમાં કુ તને બે ચાર જગ્યાએ લઈ જાશ્ય, ચિન્તા ન કરીશ-કંઈક જરૂર થઈ જશે”

તેની આખો એવી રીતે ચમક્યા કે જાણે મારા ચહેરાની સામે નહિ પણ આકાશની આરપાર કે ન્યા વાળણા વિખેરી સૂરજ દેખા દેતો ઝળકી રહ્યો હોય !

‘કીક ત્યારે આપણ ! કાલ સવારમાં આવી જઈશ’ એક રૂપિયાની નોટ કાપા દાઢમાં પકડી-બહી ત્રણ રૂપિયા મર ૨૫ પચ પસે રાખી ઊતાવડો ચાલ્યો ત્રણે કુ દરવાજા પાસે જઈ જોવા લાગ્યો, કે કિસ્મતનો મારો રાવલપિંદીનો સ્વામિનાની છાકરો ! મારા ખારા મિત્ર યોગીનાથનો કમળ જાનોજો ! યોગીનાથ ! જેણે જીગીમર નિ સ્વામીનાવે કોથિસમાં કામ કર્યું, ને આઝાદીને માટે લડીને જીલમ સહી અગ્રેજ સરકારની નેશ ભોગવી અને આજે તેના બનોબને, પોલીસને લાય ન આપી શકવાને કારણે કોથિસ સરકારની નેશ ભોગવવી પડી !

આ ફરિયાદ લઈને કુ કોની પાસે જઈ ?

આખરે માડુ દિલ જિજન્યુ-ને મારી આખ માથી આસુ ટપકવો લાગ્યાં એવી રીતે કે ન્યારે પહેલીવાર મેં એ છાકરાની આંખમાંથી આસુ ટપકતાં જોયાં હતા

છાકરા હજી બોલી રહી હતો, “મારા એક કાકા એમોટાળ દના રમખાણમાં કપાયા, એમનું કુટુંબ અમરી સાથે હોરાકુનમાં રહે છે મારા પિતા ટેકરી યથાને છે એ તરફ બેકારી એટલી બધી છે તે તમને કેવી રીતે સમજાવું ? હું એક મોટર સાયકલ વાળાની દુકાનમાં જ અહિંના સુધી કામ કરતો રહ્યો, એણે મને રાત્રી પાંચ પછી ન આપી કું દસમીમાં બજુતો હતો, એમાં નાપાસ થવાથી ઘેરથી નીકળી પડ્યો અહીં આવી મેં પીપરમેટ વેચવી શરૂ કરી, પણ પોલિસવાળા દર ચોથે પાંચમે દિવસે પકડીને લઈ જતા, એ લોકો ખૂબ ખરાબ છે—આપણી લાયકાતી પત્રી પણ ફરી પીડા કરે છે મારે, પંચ રૂપિયા લેજે માર પાંચ વાર દડ કારવા પડ્યો એક વાર મારી પાસે દડ કારવાના પૈસા ન હોવાથી મેજીક્ટેરે નેલ બેંગો કરી દીધી, ત્યારે સત દિવસ વરલીની નેલમાં રહ્યો.”

એન્થોપ્રેમન્ટ એક્સપ્રેન્સમાં પણ મેં નોકરી માટે નામ લખાવ્યું છે આમ તો મારો ફાઉન્ટન પેનનો ધધો સારો માલનો હતો પણ ખિસ્સા કપાવું—માડુગાની સડક પર યથોડા નેવામાં તલ્લીન હતો, બસ ત્યારે કાઈએ ‘એની આખમાંથી આસુની ધારા વહેવા મારી “આ ત્રણ રૂપિયા પાછા લઈ લો આપણ, મારા માટે એક રૂપિયો બસ છે જતી વખતે ચાલીને નહીં જાઉં, ખાવાનું મને પડે તણ આપે છે હંધરના સોતદ ખાઈને કહું છું હું તમારી પાસે પૈસા માટે નહોતો આવ્યો, અને કઈ કામ આપાવો.’

“આહા ! આ છાકરા કેમો વડાલો લાગે છે એવી ઈંચા લાય છે કે તેને જાતી સરસો ચાપી લઉં એને અહીંથી જવા ન દઉં, છેવટે ક્યાં સુધી મારા દિલને પરચર જેવું રાખી રહીશ ? કેવા સુધી, કું મારા કિલ્લમાં બધ રહીશ ?”

“ને બેગ હું તને પચાસ રૂપિયા આપુ, છુ તારો ફાઉન્ટન પેનનો ધધો ફરીથી શરૂ કરી દે.”

‘નહીં આપણ ! નેણે પચસ રૂપિયા એને

કઈ વિસાતમાં હોય એવી બેપરવાઈથી એણે કહું

“કું પેલિસથી તવ આવી ત્રયો છું હવે ચોમાસું શરૂ થયું છે, આ ત્રયમાં સડક પર ફરીને વસ્ત્ર વેચવી બુદ્ધ મુશ્કેલ હોય છે, આપ કાશિશ કરીને મને નાનીસુની નોકરી અપાવો

‘મારો મોટો ભાઈ મેટ્રિક કરીને ચાર વરસ બેકાર રહ્યો, પણ હંમણા લાલો ઈશરદાસની નવી મિલમાં રોજી મળી છે—તે કણે કુખી છે

■ વિચારમાં પડ્યો, અને એવા મિત્રોના નામ યાદ કર્યા કે જેની પોતાની દુકાન કરખાનું કે સ્ટુડિયો હોય અને તેને કામ આપી શકે

“ભાડુ ! કાલે સવારે નવ વાગે છું આવી જાગે, મારી સાથે મોટરમાં કું તને બે ચાર જગ્યાએ લઈ જઈશ, ચિન્તા ન કરીશ—કે ઈંક જરૂર થઈ જશે”

તેની આખો એવી રીતે ચમકી કે નેણે માતા ચહેરાની સામે નહિ પણ આકાશની બારપાર કે ન્યા વાહળા વિખેરી સરજ દેખા દેતો જગડી રહ્યો હોય !

‘કોક ત્યારે આપણ ! કાલ સવારમાં આવી જઈશ’ એક રૂપિયાની નોટ કાઢ્યા લાયકા પકડી—બકી ત્રણ રૂપિયા મરો પર પસે રાખી ઉતાવળો આલો ત્રયો કું હરવાળ પાસે જઈ નેવા લાગ્યો, કે કિસ્મતનો મારો રાવલપિડીનો ક્વાલિમાની છાકરા ! મારા ખારા મિત્ર ધોગીનાથનો કમળ બનીને ! ધોગીનાથ ! નેણે છુ ફગીમર નિ સ્વાર્થભાવે કેમિસમાં કામ કહું, ને અગાદીને માટે લડીને કુલમ સહી અગ્રેજ સરકારની નેલ બોતલી અને આજે તેના બગીચાને, પોલીસને લાય ન આપી શકવાને કારણે કેએસ સરકારની નેલ બોતલી પડી !

આ ફરિયાદ લઈને કું કેની પાસે જાઉં ?

આખરે માડુ દિલ મિલનુ—ને મારી આખ આથી આસુ દપકર્તા લાગ્યા એવી રીતે કે ન્યારે પહેલીવાર મેં એ છાકરાની આખમાંથી આસુ દપકર્તા નેવાં હતા

આપણા જીવનમાં ઘણીવાર એવી ઘટનાઓ ખર્ન છે જ્યારે આપણને એમ લાગે છે કે ભગવાન જીવી ગયો-છે. 'મને જ આપો અનુભવ કેમ થયો?' 'મારે જ આ સહન કરવાનું કેમ આવ્યું?' વગેરે પ્રશ્નો અને શંકાઓ આપણા મનમાં જન્મવા લાગે છે. પણ વહેલા મોડા આપણે આ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીએ જ છીએ કે ઈશ્વરે જે કંઈ કરેલું તે સારું જ કરેલું.

એના અર્થ એવો નથી થતા કે આપણે નિરાશ ભાગ્યવાદી બનીને બેસવાનું છે. કોઈ અવળી પરિસ્થિતિમાં ફસાવા હેં છએ તો વિષાદના ઢગલામાં દટાયેલા જ રહેવું એવું નથી. એમાંથી ઉત્તર કરવા શક્ય એટલા પ્રયત્નો કરવા. એમાં આપણે ને ઈશ્વરની તમામ શક્તિઓ કામે લગાડવી. આમ છતાં ઉત્તર ન થવ અથવા ઘટનાચક્રની ગૂંચળી સમજણ ન પડે તો અકામભણનો ચિંકાર થવા વગર જે તે

ઘટના અને તેના પરિણામને ઈશ્વરને શરૂં સોંપી દેવાં.

ચિન્તા કરવી, વિષાદમગ્ન થવું ને અગાધી વિઠામણાં પરિણામોની કલ્પના કરવાથી તો ભુદિત્ય રજવેલ છપર કાટ ચઢવા માટે છે. વિદાન કહે છે કે એ કાટ એ ઝર છે. એ રજવેલને નિર્બળ બનાવીને તેના નાચ કરે છે. અણચમતી લાગતી ઘટનાઓ વિષે ખોટા વિચારો કરવાથી પણ ભુદિત્યો નાચ થવા લાગે છે ને આપણે ઉત્તરોત્તર નિર્બળ બનીએ છીએ.

માટે જ તો જીવનમાં જે કંઈ બને તેમાં જવાબદારી આપણી-પણુ ઈચ્છા ઈશ્વરની-સમજને ચાલીએ. જે કંઈ થાય તે ઈશ્વરને શરૂં જ સમર્પિત કરીએ. કહી અકળાઈએ નહીં. પૂણું આશાવાદી બનીએ સમર્પણુકલ પ્રાર્થનાભાવથી ભર્માભવાં હૃદય સાથે પ્રત્યેક ઘટનાને આગારીએ, ઈશ્વરના આદિપ સર્વજ્ઞ બેવાની દષ્ટિ કેળવીએ.

ઉપદેશ અને આચરણુ

એકવાર એક પ્રખર વક્તા વિદ્યાળ સભાને સંબોધી રહેલા. કુદરતને કરવું તે, કષ્ટિથી નીજી આવી થયેા. એણે વક્તાના પંચે સજ્જક કંખ માર્યો.

નીચે નજર નાખતા વક્તાને વસ્તુસ્થિતિ સમજાઈ ગઈ. ભણે કંઈ જ ન બન્યું હોય તેમ, તેમણે પ્રવચન ચાલુ રાખ્યું. સાવ નજીક બેઠેલા એક શ્રોતાને આ વાતની ખબર પડી.

ખૂબ જ ધીવેપૂર્વક વક્તાએ પ્રવચન પૂર્ણ કર્યું.

શ્રોતાએ વિખરાયા પછી, એમની ખૂબ જ નજીક બેઠેલા પેલા ભાઈએ પૂછ્યું :

'વી'છી કરડવાં છતાં તમે કેમ શાન્ત રહ્યા ?'

—'હું' કયા વિષય ઉપર બોલી રહ્યો હતો એ તમને વાદ છે ?' સામેથી જવાબ મળ્યો : સહન-શક્તિ પર.'

વાતને પાટ ચડેલી જોઈ વક્તાએ કહ્યું : 'મારા વિષયને હું' નવાજ આપી રહ્યો હતો. સ્વાત્-જવની મે' તેને સાચો ઠેરવ્યો. સહનનો ઉપદેશ આપનારા પોતે સહનને આચારમાં ન ઉતારે એ કેમ ચાહે ? કહેના પ્રમાણે કરી જતાવવું એ મારી ફરજ છે. હાથીના દર્શિત ચાવવાના જુદા-ખતાવવાના જુદા એ તો જંબ છે. આચરણુમણી આ વક્તા હતા ઈરાની સહુ સકતી.

આપણા જીવનમાં ઘણીવાર એવી ઘટનાઓ બને છે જ્યારે આપણને એમ લાગે છે કે સત્તવાન જીવી રહ્યો છું. 'મને જ આપો અનુભવ કેમ થયો?' 'મારે જ આ સહન કરવાનું કેમ આપ્યું?' વગેરે પ્રશ્નો બને શકે છે. આપણા મનમાં બગવા લાગે છે. પણ વહેલા મોડા આપણે આ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીએ જ છીએ કે ઈશ્વર ને કાંઈ કરેલું તે સાચું જ કરેલું.

આનો અર્થ એવો નથી થતો કે આપણે નિરાશ લાગવાથી બનીને બેસવાનું છે. કાંઈ અવળી પરિસ્થિતિમાં દુઃખાવા હોય છે તો વિષાદના દર્મણમાં દાદાલેલા જ રહેવું એવું નથી. એમાંથી ઉચાર કરવા સહ્ય એટલા પ્રયત્નો કરવા. એમાં આપણે ને ઈશ્વરની તમામ શક્તિઓ કામે લગાડવી. આમ છતાં ઉતારો ન થયે અથવા ઘટનાચક્રની ચૂંચળી સમજણ ન પડે તો અકાગમજનો સંકાર થયા વગર નો તે

ઘટના અને તેના પરિણામને ઈશ્વરને સરણે સોંપી દેવાં.

ચિન્તા કરવી, વિષાદમસ્ત થવું ને અસાધ્યો બિહામણાં પરિણામોની કલ્પના કરવાથી તો લુહિતો રમ્મનેલ છપર કાટ ચક્રા માટે છે. વિતાન કહે છે કે એ કાટ એ જોર છે. એ રમ્મનેલને નિર્બળ બનાવીને તેના નાથ કરે છે. અભ્યુત્થાની લાગતી ઘટનાઓ વિશે ખોટા વિચારો કરવાથી પણ લુહિતો નાથ થવા લાગે છે ને આપણે હિતરોતર નિર્બળ બનીએ છીએ.

માટે જ તો જીવનમાં ને કાંઈ બને તેમાં જવાબદારી આપણી-પણ ઈશ્વરની-સમજને ચાલીએ. ને કાંઈ યાવ તે ક્ષણને સરણે સમર્પિત કરીએ. કદી અકળાઈએ નહીં. પૂછું આશ્વાસી બનીએ સમર્પણુકત પ્રાર્થનાભાવથી કાયામર્મ દશ સાથે પ્રત્યેક ઘટનાને આપણીએ, ઈશ્વરના આશિષ સર્વત્ર બેવાની દષ્ટિ ફેળવીએ.

ઉપદેશ અને આચરણ

એકવાર એક પ્રખર વક્તા વિશાળ સભાને સંબોધી રહેલા કુદરતને કરવું તે, કમ/કથા વીછી આવી યકથો. એણે વક્તાનાં પંચે જાળવેલ કંખ માર્યો.

ત્રીએ નજર નાખતા વક્તાને વસ્તુસ્થિતિ સમજાઈ ગઈ. ભણે કંઈ જ ન બન્યું. હોય તેમ, તેમણે પ્રવચન માણુ રાખ્યું. સાવ નજીક બેઠેલા એક ઓતાને આ વાતની ખબર પડી.

ખૂન જ વૈવંધ્ર્ય વક્તાએ પ્રવચન પૂર્ણ કયું.

ઓતાએ વિખરતા પછી, એમની ખૂબ જ નજીક બેઠેલા પેલા લાઈએ પૂછ્યું :

'વાંછી કરડવાં છતાં તમે કેમ શાન્ત રહ્યા ?'

'હું' કયા વિષય ઉપર બોલી રહ્યો હતો એ તમને યાદ છે ?' સામેથી જવાબ મળ્યો : સહન-શક્તિ પર.'

વાતને પાટ ચડેલી જોઈ વક્તાએ કહ્યું : 'મારા વિષયને હું' -માય આપી રહ્યો હતો. સ્વાસ્થ્ય જવતી રે' તને સમ્મો ટરવ્યો. સહનનાં ઉપદેશ આપનારો પોતે સહનને આચારમાં ન ઉતારે એ કેમ માણે ? કહેવા પ્રમાણે કરી ખતાવવું એ મારી ફરજ છે. હાથીના દાંત આવવાના છુદા-ખતાવવાના છુદા એ તો ફંજ છે. આચરણમાંથી આ વક્તા હતા ઈશાની સહુ સહી.

પછી અંદર અંદર ઝપડો નહિ કરે, તેમની વિધવા-
 બેનના બાળકોને યોગ્ય રીતે અગ્રાસ કરાવશે કે નહિ,
 અને પોતે ખૂબ મુશ્કેલી સહન કરીને દીકરાઓ માટે
 શોખથી બંધાવેલું આ મકાન તેઓ વેંચી તો નહિ
 નાખે ને-વગેરે ચિન્તાને તેઓ દૂર કરી શક્યા નહિ.
 આ રીતે મન અને શરીર ધસાવવાથી થોડા સમયમાં
 જ એમનું મૃત્યુ થયું હતું. એમનાં મૃત્યુ પછી મને
 ખબર છે કે તેમનો એકે ડર સાચો પડ્યો નથી.
 આ બધી કાલ્પનિક ધારણાઓ અને ભવિષ્ય માટેનો
 ડર કે જે સામાન્ય રીતે તંદુરસ્ત મન સત્કારણું
 નથી હોતું. એમ તો ફરક પળે બધા અને ખીકની
 ધારણા ક્યાં કરીએ અને પરિણામે મનને અસેલ
 પહોંચાડ્યા કરીએ અને બિમાર પડીએ. જે આપણે
 જોખમની જ કલ્પના જ ક્યાં કરીએ તો અધડાઈ
 જવાની ખીકે આપણે ચાલણું પણ નહિ, ટાંચામાં,
 રેલવેમાં કે એરોપ્લેઈનમાં પણ મુસાફરી જ નહિ
 કરીએ. ફતરાની અથવા તો અધારાની ખીક
 લગભગ સામાન્ય રીતે બધાને હોય છે જ.
 આ બાબતમાં તો બધા ખરેખર જી જોને
 સામે જ છે. તે જ રીતે ખીબ પ્રકારનો બધા પણ છે
 કે જેને રોગજન્ય ડર કહેવાય. કારણ કે તે હેતુ
 વિનાનો અને-રુપ્ત કારણ વિનાનો હોય છે પણ
 મહત્વનો તકાવત એ છે કે તે આવી ઉપાધિની પરિ-
 સ્થિતિમાં ભવિષ્યના જોખમ, કલેશ-કે તબીબ તરફ
 લાગણીવશતા હોય છે. સામાન્ય રીતે અનિશ્ચિત
 ભવિષ્ય સાથે આ ચિન્તાની પરિસ્થિતિ સંકળાયેલી
 હોય છે અને જેને દૂર કરવાનો કોઈ નિશ્ચિત માર્ગ
 જ શક્ય નથી.

વર્તમાનમાં જે નથી તેવા જોખમની કલ્પ-
 નાઓ કરવી તેનું નામ ચિન્તા. ભવિષ્યના ભયની
 ધારણાથી ઉત્પન્ન થતી અભ્યવસ્થાન્તે પણ ચિન્તા.
 મનની આવી પરિસ્થિતિ સામાન્ય ચિન્તાથી મંડીને
 છેક ચિન્તાનો અતિરેક થઈ બધા ત્યાં સુધીનો હોય
 છે જે એક વ્યાધિમાં પરિણમે છે. આથી રુપ્ત થાય
 છે કે ચિન્તા એ મરુત્પન્ન મનની સામાન્ય સ્થિતિ
 નથી.

સામાન્ય રીતે આપણે આપણને મૂંઝવતી

પરિસ્થિતિની વિચારણા જ કરીએ છીએ પણ તે
 રીતે નહીં. જે રીતે ચિન્તા કરનારાઓ પોતાની
 શારીરિક અને માનસિક તંદુરસ્તીને પણ અસર થાય
 ત્યાં સુધી કાલ્પનિક વિચાર કરતા રહે તે રીતે. કારણ
 કે એ હવે સ્થાપિત સત્ય છે કે લાગણી કે કલ્પના-
 યોનું અવ્યવસ્થિતપણું જરૂર શારીરિક રોગમાં પરિણમે
 છે. જે રીતે જનુઓ દ્વારા રોગ આવે છે તેમ.
 હું આજ રાખું છું કે હવે તો સામાન્ય, અને
 રોગ ઉપજાવે તેવા ડર વચ્ચેનો બેઠ તેમ જ ચિન્તા
 સાથેનો તેનો સંબંધ રુપ્ત થઈ ગયો જ હશે.
 સંશ્લેષમાં અસામાન્ય ડર તે છે કે જેની ભવિષ્યમાં
 તે થશે તેવી ધારણા છે અને જેને દૂર કરવાનું શક્ય
 નથી તેમજ તે નકામું છે. અને તેના કારણેની પણ
 ચિન્તા કરનારને ખબર હોતી નથી.

હવે આપણે ચિન્તા કરતાં મનના માનસિક
 અને શારીરિક કયા ચિહ્નો છે તે વિચારીએ. નકામે
 કારણ વિનાનો ડર, અકારણ અનિષ્ટ આવી પડશે
 એવી વાતો, કંઈક વિનાશાત્મક બનશે એવી કાલ્પની
 વિચારણા આ બધાને લીધેનચિન્તા કરનાર વ્યક્તિને
 અનિદ્રાનો રોગ લાગુ પડે છે, જે તેની ચિન્તામાં
 વધારો કરે છે. તે તેના જીવનમાં ઉત્સાહ અને
 ઉમંગનું તત્ત્વ ગુમાવે છે અને પોતે શ્રમિત થઈ ગયો
 હોય એમ આશય વધે છે. તેના મનની સ્થિતિ એવી
 થઈ ગઈ હોય છે કે પોતાની સામે પડેલાં અધર
 કામે વિષે તે વિચાર પણ કરી શકતો નથી.
 એ નોંધપાત્ર ખીબા છે કે આવા ચિન્તા
 કરનારા માણસો, કે જેઓ હંમેશાં અનિષ્ટ
 બનવાની જ રાહ જોવા કરતા હોય છે તેમનાં
 જીવનમાં કદી પણ એવું કંઈ બન્યું નથી હોતું.
 છતાં તેઓ આ વાત ઉપરથી, આ અનુભવ ઉપરથી
 કંઈપણ શીખતાં નથી. શારીરિક રીતે જોઈએ તો
 આવા ચિન્તા કરનારાઓમાં આરામ કરવાનો વર્તિ
 હોતી જ નથી.

તો પછી ચિન્તાને વ્યવધાઈ સાથે કંઈ સંબંધ
 છે ખરો ? આ પ્રશ્નના જવાબમાં એમ કહી શકાય કે
 એક સમય એવી હશે કે જ્યારે ચિન્તાને વ્યવધાઈ સાથે
 સંબંધ હશે પણ આજે તે નથી. આજે તો સમાજની

પછી અંદર અંદર ઝપડો નહિ કરે, તેમની વિધવા-
 મેનના ખાળકોને યોગ્ય રીતે અશ્વાસ કરાવશે કે નહિ,
 અને પોતે ખૂબ મુશ્કેલી સહન કરીને દીકરાઓ માટે
 શોખથી બંધાવેલું આ મકાન તેઓ વેંચી તે નહિ
 નાખે ને-વગેરે ચિન્તાને તેઓ દૂર કરી શક્યા નહિ.
 આ રીતે મન અને શરીર ધસાવવાથી થોડા સમયમાં
 જ એમનું મૃત્યુ થયું હતું. એમનાં મૃત્યુ પછી મને
 ખબર છે કે તેમનો એકેક દર સાચો પડ્યો નથી.
 આ બધી કાલ્પનિક ધારણાઓ અને ભવિષ્ય માટેના
 દર છે કે જે સામાન્ય રીતે તંદુરસ્ત મન સત્કારણ
 નથી હોતું. એમ તો કહેક જો બધા અને ખીંટીની
 ધારણા ક્યાં કરીએ અને પરિણામે મનને ખસેલ
 પહોંચાડ્યા કરીએ અને જિમાર પડીએ. જો આપણે
 જોખમની જ કલ્પના જ ક્યાં કરીએ તો અચકાઈ
 જવાની ખીંટી આપણે આશરું પણ નહિ, ટાંચામાં,
 રેલવેમાં કે એરોપ્લેનમાં પણ યુસાફરી જ નહિ
 કરીએ. ફતરાની અથવા તો અધારની ખીંટી
 લગભગ સામાન્ય રીતે બધાને હોય છે જ.
 આ ખાળકમાં તો બધા ખરેખર જોખને
 સામે જ છે. તે જ રીતે ખીંટી પ્રકારનો બધા પણ છે
 કે જેને રોગજન્ય દર કહેવાય. કારણ કે તે હેતુ
 વિનાનો અને-સ્પષ્ટ કારણ વિનાનો હોય છે પણ
 મહત્વનો તફાવત એ છે કે તે આવી ઉપાધિની પરિ-
 સ્થિતિમાં ભવિષ્યના જોખમ, કલેશ-કે ગમરાટ તરફ
 સામગ્રીવસતા હોય છે. સામાન્ય રીતે અનિશ્ચિત
 ભવિષ્ય સાથે આ ચિન્તાની પરિસ્થિતિ સંકળાયેલી
 હોય છે અને જેને દૂર કરવાનો કોઈ નિશ્ચિત આદેશ
 જ શક્ય નથી.

વર્તમાનમાં જે નથી તેવા જોખમની કલ્પ-
 નાઓ કરવી તેનું નામ ચિન્તા. ભવિષ્યના કાળની
 ધારણાથી ઉત્પન્ન થતી અભ્યવસ્થા-તે પણ ચિન્તા.
 મનની આવી પરિસ્થિતિ સામાન્ય ચિન્તાથી મંડીને
 છેક ચિન્તાનો અતિરેક થઈ નવ ત્યાં સુધીના હોય
 જો જે એક વ્યક્તિમાં પરિણમે છે. આથી સ્પષ્ટ થાય
 છે કે ચિન્તા એ અનુભવના મનની સામાન્ય સ્થિતિ
 નથી.

સામાન્ય રીતે આપણે આપણને યુગવતી

પરિસ્થિતિની વિચારણા જ કરીએ છીએ પણ તે
 રીતે નહીં. જે રીતે ચિન્તા કરનારાઓ પોતાની
 શારીરિક અને માનસિક તંદુરસ્તીને પણ અસર થાય
 ત્યાં સુધી કાયમ વિચાર કરતા રહે તે રીતે. કારણ
 કે એ હવે સ્થાપિત સત્ય છે કે લાગણી કે કલ્પના-
 યોનું અભ્યવસ્થિતપણું જરૂર શારીરિક શત્રુમાં પરિણમે
 છે. જે રીતે જનુઓ દારા રોગ આવે છે તેમ.
 હું આશા રાખું છું કે હવે તો સામાન્ય, અને
 રોગ ઉપજાવે તેવા દર વચ્ચેનો ભેદ તેમ જ ચિન્તા
 સાથેના તેના સંબંધ સ્પષ્ટ થઈ ગયો જ હશે.
 સંશ્લેષમાં અસામાન્ય દર તે છે કે જેની ભવિષ્યમાં
 તે થશે તેવી ધારણા છે અને જેને દૂર કરવાનું શક્ય
 નથી તેમજ તે નકામું છે. અને તેના કારણોની પણ
 ચિન્તા કરનારને ખબર હોતી નથી.

હવે આપણે ચિન્તા કરતાં મનના માનસિક
 અને શારીરિક ક્યાં ચિહ્નો છે તે વિચારીએ. નકામે
 કારણ વિનાનો દર, અકારણ અનિષ્ટ આવી પડશે
 એવી વાતો, કંઈક વિનાશાત્મક બનશે એવી કાંપની
 વિચારણા આ બધાને લીધેનચિન્તા કરનાર વ્યક્તિને
 અનિદ્રાનો રોગ લાગુ પડે છે, જે તેની ચિન્તામાં
 વધારો કરે છે. તે તેના જીવનમાં ઉત્સાહ અને
 ઉમંગનું તરવ ઝુમાવે છે અને પોતે અમિત થઈ ગયો
 હોય એમ આશય વધે છે. તેના મનની સ્થિતિ એવી
 થઈ થઈ હોય જ કે પોતાની સામે પડેલાં અપરાધ
 કામો વિષે તે વિચાર પણ કરી શકતો નથી.
 એ નોંધપાત્ર ખીંટી છે કે આવા ચિન્તા
 કરનારા માણસો, કે જેઓ હંમેશાં અનિષ્ટ
 બનવાની જ રાહ જોવા કરતા હોય છે તેમનાં
 જીવનમાં કદી પણ એવું કંઈ બનતું નથી હોતું.
 છતાં તેઓ આ વાત ઉપરથી, આ અનુભવ ઉપરથી
 કંઈપણ લીખતાં નથી. શારીરિક રીતે જોઈએ તો
 આવા ચિન્તા કરનારાઓમાં આરામ કરવાની ઇતિ
 હોતી જ નથી.

તો પછી ચિન્તાને વ્યવસ્થા સાથે કંઈ સંબંધ
 છે ખરો? આ પ્રશ્નના જવાબમાં એમ કહી શકાય કે
 એક સમય એવી હશે કે જ્યારે ચિન્તાને વ્યવસ્થા સાથે
 સંબંધ હશે પણ આજે તે નથી. આજે તો સામાન્યની

સોરઠી સંત સાહિત્યનું તત્ત્વજ્ઞાન

—હસમુખ વ્યાસ ‘પરંતપ’

ધર્મને ટકાવી રાખી તેને આત્મગ વધારવાનું અર્થાત્ તેનો-પર્મનો-ફલાવો કરવાનું અગીયમ કાર્ય જેની રીતે આચાર્યોએ કરેલ છે તેથી જ રીતે તે કાર્ય સંત-પદ્ધતિઓએ કરેલ છે. તેઓએ ધર્મને ટકાવી રાખ્યો છે અને તેનો ફલાવો પણ કર્યો છે. સંસ્કૃતિને સાચવી રાખી તેને સુધારવાનું સંતોએ કહ્યું છે. પૂજ્ય શ્રી કાકાસાહેબ કાસેવકરના શબ્દોમાં કહીએ તો, “આચાર્યો કરતાં સંતોએ સંસ્કૃતિ સુધારવાના કાર્યમાં વધુ મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે.”

આચાર્યો અને સંતોના ઉપદેશ સમાન છે છતાં બંને વચ્ચે તફાવત છે. આચાર્યોના ઉપદેશ ગંભીર અને સામાન્યજન સમૂહોને સમજાવી મુશ્કેલ થઈ પડે તેવી સંસ્કૃત-પદ્ધતિઓ-ભાષામાં છે. તેમનાં સિદ્ધાંતો અને (મઠો) ગ્રંથો પણ સંસ્કૃત ભાષામાં જ રચાયેલા છે. આત્મા-પરમાત્માની (જીવ-સિવની) વાતો તેણે ખૂબ જાડા ભાવાર્થવાળા તત્ત્વજ્ઞાનમાં વર્ણવી છે. અને અર્થો જ તો તે સામાન્ય લોકોમાં પ્રચલિત થઈ શકી નથી; અલબત્ત તે વિદ્વાતોએ જાણે છે જ એમાં ના નહિ. સંતોના ઉપદેશ બહુ જ સરળ સારો અને સામાન્ય લોકોની બોલીમાં હોવાથી તે ખૂબ જ પ્રચલિત પાડ્યો. ભજનો, પદો, પ્રભાતિકા કે સાપ્તિકા દ્વારા તે ઉપદેશ આપના. એમની વાણીમાં આચાર્યોના ગંભીર ઉપદેશનું ફાતર સાદો ને સરળ ભાષામાં થયું અને અર્થો જ તે બહુ, લોકોએ જાણ્યા, વિદ્વાતોએ પણ ખરું. આત્મા-પરમાત્માની (જીવ-સિવની) એકતાની તેમ જ જગત ને દેહની નિયંત્રતાની હકીકતોને તેમણે તેમના ભજનોમાં ગાઈ છે. એ હૃદયની વાણી છે. સંતોએ આચાર્યોના ગંભીર તત્ત્વજ્ઞાન પ્રથમ ઉચ્ચાર્યા ન હતાં છતાં તેમની ભક્તિથી જે તેમને મન સાચું લાગ્યું તે તેઓએ ગાયું છે. અને નવાઈની વાત તો એ છે કે એમનાં ભજનો, પદો કે સાપ્તિકામાં વર્ણવાયેલ વાત ગીતા, ઉર્ધ્વનિષદ અને ગેદમાં જે હોવાનું છે તે છે !

હિન્દુધર્મના પુનરુત્થાનમાં અત્યંતનો-માળાના મેરુ જેવો-કાળો આપનાર આદિ જગદ્ગુરુ શ્રીમદ્ સકરાચાર્યના કેરવા તત્ત્વજ્ઞાન પ્રખ્યાત સૂત્ર ગ્રંથ ‘ગર્ગ્યનિયા’ લીધો પ્રવેશ માર : (સદા સત્ય યે, જગત મિથ્યા છે અને જીવ ને જન્મથી મિત્ત નથી) એ ગંઢન સૂત્રને કે જેને ત્યક્તેન સુન્નિયા . (તમાગીને ભોગવી બલે) એ ઉર્ધ્વનિષદ મહાવાક્યને કે કર્મજ્યે-વાધિનાસ્તે માત્રેણુ વદાત્તન । (કર્મ તારો અધિકાર, કર્મજ્યે કદી નહિ.) જેવા ભારોભાર તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરેલા મહાવાક્યો ખેતરમાં ફળ સમાવતો ખેતૂત સમજ ન જ શકે એ રેખીતી વાત છે. પરંતુ એ જ ખેતૂત ખેતરમાં ફળ સમાવતાં સમાવતાં કોઈ સંતનું ‘અહા સત્ય છે અને જગત મિથ્યા’ છે’ એવા ભાવ-વાણી ભજનની કડી (પદિકા) લલકારતો જરૂર જોવા મળે. (અર્થ છે.)

ગુજરાત-સોરઠી એટલે સંત મહાત્મ એના અખાડો ! નરસિંહ મહેતાએ ભક્તિની બોલત જણાવી અને ત્યાર પછી તે અખંડ પ્રદીપ્ત રહી છે. ભક્તિ ક્યારેક ઠરી જવાની અણી ઉપર આવી ગઈ હોય છતાં એ ક્યારેય સાવ ઠરી નથી. કેટકેટલાં સંતો અહીં ગઈ ગયા ! ગયતાં પાર ન આવે ! તેમણે તેમના અંતરની વણી ગાઈ છે. તેઓ પ્રથમ ભક્ત હતા, પછી કવિ. તેમનો ઉપદેશ સદા છતાં ગંઢન, સરળ છતાં સચોટ અને ગૂઢતા વિનાનો છતાં મનનીય છે. તેમાં ભારોભાર તત્ત્વજ્ઞાન છે. પણ સાદા સાદા ભોક્ષોની જ ભાષામાં.

સમુદ્રના વારિને કોઈ એક ગાયરમાં ભરીએ ત્યારે ગાયરમાં ભરાયેલ-સમાયેલ-વાણી ન્યાં સુધી તેમાં અર્થાત્ ગાયરમાં રહે ત્યાં સુધી તેનું કહેવાય પરંતુ જેનું તે પાણી પાણુ કાઢી લઈએ ને તે ગાયરમાં સમાય અપ ત્યાર પછી કયું પાણી ગાયરનું હવું તે ઝોળખાવું નથી. તેવું જ આત્માનું છે. સરીરમાં આત્મા જરૂર વસે છે. પરંતુ પેલા ગાયરના પાણીની જેમ. જ્યારે તેનો

સોરઠી સંત સાહિત્યનું તત્ત્વજ્ઞાન

-હસમુખ વ્યાસ 'પરંતપ'

ધર્મને ટકાવી રાખી તેને આગળ વધારવાનું અર્થાત તેનો-પર્વનો-ફલાવો કરવાનું અગીયમ કાર્ય જેની રીતે આચાર્યોએ કરેલ છે તેવી જ રીતે તે કાર્ય સંત-પ્રધાન્યોએ કરેલ છે. તેઓએ ધર્મને ટકાવી રાખ્યો છે અને તેનો ફલાવો પણ કર્યો છે. સંસ્કૃતિને સાચવી રાખી તેને સુધારવાનું સંતોએ કહ્યું છે. પૂજ્ય શ્રી કાકાસાહેબ કાસેવડરાના ચબુટામાં કહ્યું છે તો, “આચાર્યો કરતાં સંતોએ સંસ્કૃતિ સુધારવાના કાર્યમાં વધુ મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે.”

આચાર્યો અને સંતોના ઉપરેલ સમાન છે છતાં બંને વચ્ચે તફાવત છે. આચાર્યોના ઉપરેલ ગ્રંથ અને સામાન્યજન સમુદાયને સમજાવી ચુકેલ થઈ પડે તેવી સંસ્કૃત-પંડિતોની-ભાષામાં છે. તેમનાં સિદ્ધાંતો અને (મઠા) ગ્રંથો પણ સંસ્કૃત ભાષામાં જ રચાયેલા છે. આત્મા-પરમાત્માની (છવ-સિવની) વાતો તેણે ખૂબ જીડા ભાષામાંથી તત્ત્વજ્ઞાનમાં વર્ણવી છે. અને અર્થો જ તો તે સામાન્ય લોકોમાં પ્રચલિત થઈ ટકી નથી; અલગત તે વિદ્વત્તઓએ તો છે જ એમાં ના નહિ. સંતોના ઉપરેલ બધું જ સીધા સારો અને સામાન્ય લોકોની ભોળીમાં હોવાથી તે ખૂબ જ પ્રચલિત પામ્યા. ભજનો, પદો, પ્રભાતિયા કે સાખીઓ દ્વારા તે ઉપરેલ આપના. એમની વાણીમાં આચાર્યોના ગહન ઉપરેલનું ફાતર સાદો તે સ્વરણ ભાષામાં થયું અને અર્થો જ તે ભક્ત, લોકોએ અથવા, વિદ્વત્તઓએ પણ ખરું. આત્મા-પરમાત્માની (છવ-સિવની) એકતાની તેમ જ જગત ને ડેહની નયરતાની દ્રષ્ટાક્રોતે તેમણે તેમના ભજનોમાં ગાઈ છે. એ હૃદયની વાણી છે. સંતોએ આચાર્યોના ગહન તત્ત્વજ્ઞાન ગ્રંથો ઉપરેલનાં ન હતાં છતાં તેમનો ભક્તિથી જે તેમને મન સાચું લાગ્યું તે તેઓએ ગાયું છે. અને નવાઈની વાત તો એ છે કે એમનાં ભજનો, પદો કે સાખીઓમાં વર્ણવાયેલ વાત ગીત, ઉપાનિષદો અને વેદમાં જે કહેવાયું છે તે છે.

હિન્દુધર્મના પુનરુત્થાનમાં અગત્યનો-માળાના મેરુ જેવો-ફાળો આપનાર આદ્ય જગદ્ગુરુ શ્રીમદ્ સકરાચાર્યના કેવલ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રખ્યાત સુત્ર ગ્રંથ ‘ચર્ચ’ ગણિયાના જીવો પ્રતીવ નાર : (અહા સત્ય છે, જગત મિથ્યા છે અને શુદ્ધ ને અત્યંતી ભિન્ન નથી) એ ગહન સુત્રને કે રંગે રવકને સુગિયા : (ત્યાગીને ભોયરી ભણી) એ ઉપાનિષદ મહાવાક્યને કે કર્મણે. વાપિસ્તરતે માસ્તેલુ વદાવન । (કર્મ તારો અધિકાર, કર્મ ફોલો કદી નહિ.) જેવા ભારોભાર તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરેલા મહાવાક્યો ખેતરમાં હળ ચલાવતો ખેડૂત સમજ ન જ શકે એ દેખીતી વાત છે. પરંતુ એ જ ખેડૂત ખેતરમાં હળ ચલાવતાં ચલાવતાં કોઈ સંતનું ‘અહા સત્ય છે અને જગત મિથ્યા’ (મિથ્યા) છે’ જેવા ભાવ-વાણી ભજનની કદી (પંક્તિ) સહજારતો જરૂર નોડા મળશે. (મૂલે છે.)

ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્ર એટલે સંત મહાત્મ એનો અખાડો । નરસિંહ મહેતાએ ભક્તિની ભૂષાત જલાવી અને ત્યાર પછી તે અખંડ પ્રદોષ્ટ રહી છે. ભલે ક્યારેક ફરી જવાની અણી ઉપર આવી થઈ હોય છતાં યે ક્યારેય સાવ ફરી નથી. કેટકેટલાં સંતો અડી થઈ ગયા । ચળતાં પાર ન આવે ! તેમણે તેમના અંતરની વણી ગાઈ છે. તેઓ પ્રથમ ભક્ત હતા, પછી કવિ. તેમનો ઉપરેલ સારો છતાં ગહન, સરળ છવા સંયોગ અને મૂલતો વિનાનો છતાં મનનીય છે. તેમાં ભારોભાર તત્ત્વજ્ઞાન છે. પણ સારા સારો ભોળોની જ ભાષામાં.

સકુન્દના વારિને કોઈ એક ગાયરમાં ભરીએ ત્યારે ગાયરમાં ભરેલ-સમાયેલ-પાણી ભરી સુધી તેમાં અર્થાત ગાયરમાં રહે ત્યાં સુધી તેનું કહેવાય પરંતુ જેનું તે પાણી પાણુ કાઢી લઈએ ને તે ગાયરમાં સમાય અથ ત્યાર પછી કહું ‘પાણી ગાયરનું હતું’ તે જોળખાનું નથી. તેવું જ આત્માનું છે. શરીરમાં આત્મા જરૂર વસે છે. પરંતુ પેલા ગાયરના પાણીની જેમ. ક્યારે તેનો

રસ્તા વચ્ચે પોલ રજીડ (દારડી) જેમ સાપ બાસે છે. તેમ જગતનું છે. પણ એ માત્ર મનની બ્રાન્તિ છે.

“હું રે લાખા જેમ રજીડમાં સપ બાસે છે,
એમ બ્રાન્તિથી જગત જણાય રે.”

(સતી લોચણ)

અરીનું બધું જ મિથ્યા છે. બધું જ ? હા,
બધું જ. આપણા કહેવાના આમજનો પણ મિથ્યા છે. સાર્યા નથી. માયા-અજ્ઞાન-નું આવરણ આપણી ઉપર ઢંકાયેલ છે તેથી જ બધું સત્ય બાસે છે. ‘હું’ને ‘મારું’ એ તો મનના જ કારણ છે.

“ગુફું ગુફું જીવતર ખાડું બાણું રે...
જુફી જનની, બાયા, જુફી મોઢ બરેલી માયા.”
(ઝવિરાજ)

‘હું’ ને ‘મારું’ ઇ તો મનનું કારણ પાનખાઈ !
(ગંગા સતી)

પણ જગત જુફું છે : સગવડો પણ સાચાં નથી : ત્યારે આપણો દેહ ? અરે એ પણ સાચો નથી ! દેહનો પણ બરેસો (વિશ્વાસ) કરાય નહિ. એ તો કાચનો કુપો છે. એને ફૂટી જતાં વાર કેટલી ! હાડ-આમ (યમ)ની કાયળા એ દેહ !

“આ રે પાયામાં શું રે મોઢા છે.
કાયળા છે હાડ આમનો રે.”

(ભાલ સાહેબ)

“આ રે કાયામાં શું છે મૂઆ, હાડકાસ વળી આમ;
તેમાં તે શું મોઢી રિયો, વિઠાનું બન્યું કામ.”
(દાસી જીવણ)

“કાચ કુપો છે કાયા, મમતા તાણમાં રે.”
(ઝવિરાજ)

તો વળી દાસી જીવણ કાચને પાણીનો પરપોટો કહે છે. પરપોટાને ફૂટી જતાં કેટલી વાર ?

“કાયા પાણીનો પરપોટો
ફૂટી બસે ફટ ફટ.”

જગતને તો શરીરના જીવ સાથે સંબંધ છે. શરીર-માંથી જીવ જતાં-દેહ અચેતન બનતાં સૌથી નિકટનાં સગા પણ પછી તેને ધરમાં રાખતાં નથી. સ્મશાન બેગા કરે છે. કેમ ?-

“જગતને જીવ સાથે સગાઈ,
શળને ધરમાં ન રાખે કોઈ.”

(અજ્ઞાત)

તો પછી પ્રશ્ન એ યાવ છે કે આ બધું જીવને સત્ય લાગવાનું કારણ શું ? જગત આમાસ માત્ર છે તો સત્ય કેમ બાસે છે ? એનો જવાબ પણ મળે છે : ‘મનની અજ્ઞાનતા.’ જગતની અવિદ્યા-માયા-માં તે અજ્ઞાનથી કસાયો છે. અજ્ઞાનને દૂર કરવાની વાત આવી ભવ પાર ઉતરવો હોય તો મન-અજ્ઞાન-ને મારવું જ પડે. તે સિવાય છૂટકો નથી. ઈન્દ્રિયોને વશ કરવી પડે. વાસનાને જીતવી પડે. કામ, ક્રોધ, મોઢ વગેરેને નિવારી મનને સાધુતામાં વાળવું પડે. જીવનું જન્મ-મરણનું-લખચોરાશીનું-કારણ એવી વાસનાના બીજને જડ મૂળથી ભિખેડી નાખવું પડે

“કામ ક્રોધ(થી) મન માથલાને વારો રે,
સાધુ ધરમ સંભાળો રે.”

(દેવાયત પંડિત)

“હસ ઇ દ્રિયોને દમન કરીને, વિવચથી મન વારને રે,
સત્ અસતનો વિચાર કરીને, દેહાધ્યાસને ટાળને રે,
જન્મ મરણનું કારણ તારું,
વાસનાના બીજને બાળને રે.”

(ભાણુ સાહેબ)

“ભાણુ કહે મન માર્યા વિના,
કેમ ઉતરો ભવ પારને રે.”

(ભાણુ સાહેબ)

તો સતી લોચણ હરિ-ઈશ્વર-ને જાણવાની ચાવી જતાવે છે :

“હું રે લાખા હરિને જાણવાનો એક જ છે ઉપાય,
એનું છે તે એને લઈ લઈ મોપો રે..”

રસ્તા વચ્ચે પડેલ રજી (દોરડી) જેમ સાવ બાસે છે. તેમ જગતનું છે. પણ એ માત્ર મનની બ્રાન્તિ છે.

“હું રે લાખા જેમ રજીમાં સર્પ બાસે છે,
જેમ બ્રાન્તિથી જગત જણાય રે.”

(સતી લોચણ)

બહીનું બધું જ મિથ્યા છે. બધું જ ? હા, બધું જ. આપણા કહેવાના આમજનો પણ મિથ્યા છે. સાચા નથી. માયા-અજ્ઞાન-નું આવરણ આપણી ઉપર ઢંકાયેલ છે તેથી જ બધું સત્ય બાસે છે. ‘હું’ને ‘મારું’ એ તો મનના જ કારણ છે.

“જુઠું જુઠું જીવતર ખાડું જાણે રે...
જુઠી જનની, જાયા, જુઠી મોઢ બરેલી માયા.”

(ઋષિરાજ)

‘હું’ ને ‘મારું’ ઇ તો મનનું કારણ પાનખાઈ !”
(ગંગા સતી)

પણ જગત જુઠું છે : સમાવહાણ પણ સાચાં નથી : ત્યારે આપણે દેહ કેન્દ્રે એ પણ સાચો નથી ! દેહતા પણ બરેસો (વિષાદ) કરામ નહિ. એ તો કાચનો કુપો છે. એનું ફૂટી જતાં વાર કેટલી ! હાડ-આમ (મર્મ)ની કાચળી એ દેહ !

“આ રે પાયામાં શું રે મોઢા છો,
કાચળો છે હાડ આમનો રે.”

(ભાલ સાહેબ)

“આ રે કાયામાં શું છે મૂઆ, હાડકાસ વળી આમ;
તેમાં તે શું મોઢી રિયો, વિઠાનું બ-સું કામ.”
(દાસી જીવણ)

“કાચ કુપો છે કાયા, મમતા તાણમાં રે.”
(ઋષિરાજ)

તો વળી દાસી જીવણ કામને પાણીનો પરપોટો કહે છે. પરપોટાને ફૂટી જતાં કેટલી વાર ?

“કાયા પાણીનો પરપોટો
ફૂટી જાયે ફટ ફટ.”

જગતને તો સરીના જીવ સાથે સંબંધ છે. સરી- માંથી જીવ જતાં-દેહ અચેતન બનતાં સૌથી નિકટનાં સમા પણ પછી તેને ધરમાં રાખતાં નથી. સ્મશાન બેગો કરે છે. કેમ ?-

“જગતને જીવ સાથે સગાઈ,
શબને ધરમાં ન રાખે કાઈ.”

(અશાત)

તો પછી પ્રશ્ન એ થાય છે કે આ બધું જીવને ક્યા લાગવાનું કારણ શું ? જગત આકાશ માત્ર છે તો સત્ય કેમ બાસે છે ? એના જવાબ પણ મળે છે : ‘મનની અજ્ઞાનતા.’ જગતની અવિદ્યા-માયા-માં તે અજ્ઞાનથી કેસાયો છે. અજ્ઞાનને દૂર કરવાની વાત આવી ભવ પાર ઉતરવો હોય તો મન-અજ્ઞાન-ને મારવું જ પડે. તે સિવાય છૂટકો નથી. ઈન્દ્રિયોને વશ કરવી પડે. વાસનાને જીતવી પડે. કામ, ક્રોધ, મોહ વગેરેને નિવારી મનને સાધુતામાં વાળવું પડે. જીવનું જન્મ-મરણનું-લખચોરાશીનું-કારણ એવી વાસનાના બીજને જડ મૂળથી ભિખેરી નાખવું પડે

“કામ ક્રોધ(થી) મન માયલાને વારો રે,
સાધુ ધરમ સંભાળો રે.”

(દેવાચત પંડિત)

“હસ ઇંદ્રિયોને દમન કરીને, વિષયથી મન વારને રે,
સત્ અસતનો વિચાર કરીને, દેહાધ્યાસને ટાળને રે,
જન્મ મરણનું કારણ તારું,
વાસનાના બીજને બાળને રે.”

(ભાણ સાહેબ)

“ભાણ કહે મન માર્યા વિના,
કેમ ઉતરો ભવ પારને રે.”

(ભાણ સાહેબ)

તો સતી લોચણ હરિ-ઈશ્વર-ને જીવવાની માવી બતાવે છે :

“હું રે લાખા હરિને જીવવાનો એક જ છે ઉપાય,
એનું છે તે એને લઈ લઈ મોપો રે..”

પરમાગરમ મેટરને ઠવા અને કેવી રીતે ગ્રહ-વધી એવું હું સૂચન કરતો હતો એટલામાં ફાન રજૂકી બીચો.

આથી યુસ્સે થઈને ફાન મેં નીચે મૂકી દીધો. પણ પછી વિચારું કે જોહું તો ખરો કોણ છે અને મેં હૃદયે કહ્યું કે સમોથી અવાજ આવ્યો, "તમારા હાથમાં માત્ર ઠંડા, લૂંટારાનો જ વાવો અને સમાચારો ભર્યા પડેલા હોય છે. ચોરી, પાડ, ખુન, બળાત્કાર, અવિશ્વાસ અને આપઘાતની જ વિવ્રતા હસિલી હોય છે...હસી...પણ ખોટું ના સમાજતા...."

પણ આવું સંજીવની મેં કહ્યું. "જુઓ તમે કહેવા શું માગો છો? જલદી કહેા, અને ટાઈમ નથી. અથવા તો અડપથી દ્રુકમા બોલી નાખો."

"હસી... હા, તો અને વિચાર આવ્યો કે કઈ થોડું થોડું એવું પણ મેટર હાથેને કે વાચકના હૃદયમાં માનવમાત્ર પ્રત્યે મદા અને વિધાસના ભાવ ભર્યું થય. એકમેક પ્રત્યે કાવનાત્મક એકતા સર્જાય."

અને થયું વાહ, આવું કહેનાર આ પ્રથમ જ છે, કોણ હશે? તથા ફાનને કાનથી જૂદા પાડવાનું મન ન થાય એવો મધુર ને મીઠો અવાજ પણ હતો.

અને અવાજ આગળ આવ્યો 'હૃદયો... વળી તમે તો એક સારા લેખક છો ને કવિ પણ. એક લેખક અને કવિની શું ઈલાજદારી હોય, શું કર્તવ્ય હોય એવું તમારા જેવા વિદ્વાન માણસ ન સમજતા હોય એ કેમ બને?"

પણ હું ખૂબ ઉતાવળમાં હતો ને અત્યારે તો અને જરા પણ ટાઈમ જ ન હતો કે એના મધુર અવાજને સાંભળ્યા કરું, એટલે મેં કહ્યું-"વાહ, આજાર તમારો સાડુ ત્યારે, એમ કરો, તમે આવતા

કાલે સવારે ૧૧ વાગ્યે પ્રેસ ઉપર આવો ને મને મળો. તમારા સૂચનો અને ખૂબ ગ્રન્થા છે."

અને બીજો દિવસે ધરાધર અગિયાર વાગ્યે એક યુવતી મારી ચેમ્બરનું આરક્ષે બોલી, બોલી, "અંદર આવું કે!"

"પધારો" મેં બીજા થઈ કહ્યું. તે પછી બેસવાનું કહેતાં મેં આગળ ચલાવ્યું-"ગઈ કાલે તમે જ ફાન કેવી હતો!"

"હા જી"

"વાહ ફાન સંજીવતા તો એવું ધારણું હતું કે જાણે એક સામટા અનેક અગમ્ય વહેતા અર્થો મધુર સંગીત વહેતા મૂકી ફાનમાંથી હલકતા મારી ચેમ્બરમાં ભવિષ્ય છલકાઈ રહ્યા છે!"

અને એ હસી. એની મોટી મોટી ભોળી આંખો વહેલી સવારની અરુણિમા જેવી તેજસ્વી ધારતી હતી અને ચહેરા ઉપરના ભાર સાંભળી રવણિમાંથી સમર સૌમ્ય હતા. ને અપર કરુણથી એની પ્રગ્નતા નિર્દોષનાથી મહેકતી હતી.

પછી એ જરા ચલીા થઈ બેઠી, "માફ કરજો. પણ મને થયું વખતથી વિચારો આવ્યા કરતા હતા કે આપને મળું અને આપના માર્ગદર્શન હેઠળ હરોજ થોડું થોડું કંઈક મેટર આપતી રહું."

"જરૂર, તમારા વિચારો સારા છે. તમે શું કહેવા માગો છો?"

મારો પ્રથમ સાંકળી થોડી ચંભી થતા એ બોલી. "સાંત્વિક પ્રફુલ્લતા જે મનુષ્યને જ-અસિદ્ધ લોકો હો તેના અનુભવ આવ્યે કોઈ વ્યક્તિમાં દેખાતો નથી આવું જયત જાણે પિંક્ષિત પ્રતી તમસમય બની ચયુ છે. ને કોઈને કળાવ સાંતિ દેખાતી નથી. જીવનને સમજવાની દૃષ્ટિમાં સચી ને શુદ્ધ સમજ

ચરમાચરમ મેટરને કપાં અને કેવી રીતે જોઈ-
વવી એનું હું સૂચન કરતો હતો એટલામાં ફાન
રહ્યા જાણી.

આથી સુસ્ને થઈને ફાન મેં નીચે મૂકી
હાધી. પણ પછી વિચારું કે જોઈ તો ખરો કાલુ
હવે અને મેં ઉદ્યો કહ્યું કે સામેથી અવાજ આવ્યો,
“તમારા છાપામાં માત્ર ઠગ, લૂંટારાની જ વાતો
અને સમાચારો લખાં પડેલા હોય છે. ચોરી, ધાડ,
ખૂન, ભગાટકાર, અવિશ્વાસ અને આપઘાતની જ
વિષયો હાંસિથી હેમ છે...હલો...પણ ખોટું ના
સમાહતા....”

પણ આવું સંમિળી મેં કહ્યું. “જુઓ તમે
કહેવા શુ માગો છો? જલદી કહો, મને ટાઈમ
નથી. અથવા તો અડધથી દૂર કમા મોલી નાખો.”

“હલો.. હા, તો મને વિચાર આવ્યો કે
કઈ થોડું થોડું એવું પણ મેટર હાથેને કે વાચ-
કના હાથમાં માનવમાત્ર પ્રત્યે શકા અને વિશ્વાસના
ભાવ ભગ્ન થય. એકમેક પ્રત્યે કાવનાત્મક એકતા
સામ્ય.”

મને થયું વાહ, આવું કહેનાર આ પ્રથમ જ
છે. કોણ હશે? વળી ફાનને કાનથી જુદો પાડવાનું
મન ન થાય એવો મધુર ને મીઠો અવાજ પણ હતો.

અને અવાજ આગળ આવ્યો ‘ઉદ્યો.. વળી
તમે તો એક સારા લેખક છો ને કવિ પણ. એક લેખક
અને કવિની શુ જવાબદારી હોય, શુ કર્તવ્ય હોય
એવું તમારા જેવા વિદ્વાન શાલુસ ન સમજતા હોય
એ કેમ બને?!”

પણ હું ખૂબ ઉતાવળમાં હતો ને અત્યારે તો
મને જરા પણ ટાઈમ જ ન હતો કે એના મધુર
અવાજને સાંભળ્યા કરું, એટલે મેં કહ્યું-“વાહ,
આખાર તમારો સાડુ ત્યારે, એમ કરો, તમે આવતાં

કાલે સવારે ૧૧ વાગ્યે ત્રેસ ઉપર આવો ન મને
મળા. તમારા સૂચનો મને ખૂબ ગ્રામ છે.”

અને બીજે દિવસે બરાબર અનિવાર વાગ્યે
એક યુવતી મારી ચેમ્બરનું બારણું ખોલી, મોલી,
“અંદર આવું કે!”

“પ્રધારો” મેં બીમા થનાં કહ્યું. તે પછી
એકવાનું કહેતાં મેં આગળ ચલાવ્યું-“ગઈ કાલે તમે
જ ફાન ક્યોં હતો?”

“હા છા”

“વાહ ફાન સાંભળતાં તો એવું લાગતું હતું
કે જાણે એક સામટા અનેક ખગમખગ વહેતાં ગરજાં
મધુરો સંગીત વહેતાં મૂકી ફાનમાંથી હલકતા મારી
ચેમ્બરમાં બેઠે જ હલકાઈ રહ્યા છે!”

અને એ ટસી એની મોટી મોટી ભેળી
આખો વહેલી સવારની અઠસ્રિમા ભેળી તેજસ્વી
લાગતી હતી અને ચહેરા ઉપરના ભાવ સાંભળી
સ્વર્ણમાંથી સજાર સોગમ હતો. ને અપર કડુધાથી
એની મુગ્ધતા નિર્દોષતાથી મહેકતી હતી.

પછી એ જરા ચલીર થઈ ખેલી, “માફ
કરજો. પણ મને થયું વખતથી વિચારો આવ્યા
કરતા હતા કે આપને મળું અને આપના માગેદર્શન
હેઠળ દરરોજ થોડું થોડું કઈક મેટર આપતી રહું.”

“જરૂર, તમારા વિચારો સારા છે. તમે શું
કહેવા માગો છો?”

મારો પ્રશ્ન સાંભળી થોડી ચલીર થતાં જી
ખેલી. “સાંત્વિક પ્રફુલ્લતા ને મનુષ્યનો જન્મસિદ્ધ
લક્ષ છે તેનો અનુભવ આજે કોઈ વ્યક્તિમાં દેખાતો
નથી. આજુ જગત જાણે રિસાત ભરી તમસમય
બની ગયું છે. ને કોઈને કશોય સાંતિ દેખાતી નથી.
છવનને સમજવાની દૃષ્ટિમાં સચી ને શુદ્ધ સમજ

હોરી કંઈક કામ આવી પ્રમુ હોવ ને ન પશુ
આની શકાય હોય એમાં જ એમ માની નું મારે
ઘેર જવા નીકળ્યો

પશુ ઘેર આવી જોયુ તો મારી નવાઈના
પાર ના રહ્યો આખા રસ્તે જેનો વિચાર કરતો કુ
આવ્યો એ તો અડી મારા ઘરમાં આવીને બેઠી છે
મારી પત્ની સાથે એ આનંદથી વાતો કરતી હતી
મને જોઈ 'નમસ્તે બેસી એ ઊભી થઈ મેં હસીને
આવકાર આપી હતુ - 'ક્યારેક કોઈની અખના
કોઈ એક રસ્ય જીર બેસીને તો નથી જ થઈ
શકતી. જો રાત સુધી કુ પ્રેસે બેસી રહ્યો હોત તો
તમારો મુલાકાત થાત નહીં " અને આમ કહી કુ
અકબાટ હસ્યો સાથે એ પશુ હસી સમ પૂરાવવા
મારી પત્ની પશુ હસી અને અમારા ત્રણેયનું હાસ્ય
બધ થાય એ પહેલાં જ રૂમમાંથી મોટો ભયપ્રેરક
અવાજ આવ્યો - "બધ કરો તમારુ હાસ્ય "

આ સાંભળી ખીચારી બ પતા મૂંઝા જીદી
મારી પત્નીએ પ્રેમથી એના ખભા પર હાથ ફેરવ્યો
પછી થોડીનાર કાંત રહી મેં હતુ, " તમારાતા નહીં
ખોટું ના લગાડીશો એ મારો પુત્ર છે પાસ છે
એનું મનજ જરા અસ્થિર છે "

પશુ એટલામા તો મારો પુત્ર બહાર આવ્યો
શુસ્કાથી એ ધુજતો હતો એના હાથમા કાચનો
ગ્લાસ હતો અને ખીક લાગી ક્યાંક લા ન કરે પરત્વ
એ તો ધીમે ધીમે નજર આવ્યો વધુ નજર આવીને
અવ્યતને જેવા લાગ્યો પશુ મને અને મારી પત્નીને
ખીક લાગી કે આ અજાણ્યો હોઠરીને જોઈ ક્યાંક એ
તોફાન ન કરી બેસે ક્યાંક મારી ન બેસે અને
આમેય હાડરીએને જોઈને એ મૂળ ગરસે થાય છે

અને મારો ભય સાચો પડ્યો મારી પત્ની
એના હાથમાંથી ગ્લાસ હોડાવે એ પહેલાં તો એણે
જોસથી બ પતાના કપાળ ઉપર થા ક્યો ખીચારી
તમ્મર ખાઈને નવે બેસી ગઈ કપાળમાંથી થોડી
વહેવા લાગ્યુ

કુ તમાર ઈ ત્રયો મારે કરી મારી પત્નીએ
હોઠરાનું બાવકું પકડી રૂમમાં ટસડી ગઈ અને બારણા

બધ કરી સાફગ વાસી દીધી અદર વધુ જોસથી
એના ધમપછાડ અને કંઈક તૂટવા પૂવાના અવાજો
આવવા લગા

કુ જલદી જલદી ડોકટરને બેસવી લાવ્યો
ને તાત્કાલીક સારવાર કરાવી મેં અને મારી
પત્નીએ કામા માર્ગી અને કુ અનતાને એને ઘેર
પડોયાડી આવ્યો

ખીજે દિવસે કુ એને ઘેર એની ખબર
કાઢવા ગયો એ સૂતી હતી એના નામ પ્રમાણે
-અવ્યતાથી એના બ પુછ્યે હતુ "રાતથી સખત
તાવ છે હમણા જ સૂતી છે અત્યાર સુધી એ
કંઈક લખવા કરતી હતી અને લખતા લખતા
જ સૂઈ ગઈ છે" મેં હતુ કુ સાંજે આવીશ
કલે આરામ કરે કોઈપણ નામકાજ હોય તો કહે
વડાવજો

અને કુ પ્રેસે આવ્યો

એટલામા બેએક કલક પછી એક હોઠરા
અને મળવા આવ્યો બોલ્યો, "આ મેટર અવ્યતા
ખહેને ચોક્કલાવેલ છે 'મેં એને પ્રેમથી માન આપી
બેસાડ્યો ને અવ્યતાના ખબર-અતર પૂછ્યા

પછી મેં એક પછી એક લખાણો લેખ્યા અને
કુ થયો પુછ થયે. અને થયો આનંદ થયો

જનહાસમા ઉચ્ચ પ્રેરણા જમાવી શકે
એવી શક્તિ અને અકિત વિષયક ઉત્તમ મૌલિક
રચના હતી ડીએના જીવનને ને સમાજને ઉન્નત
કરે એવી લાવનાપ્રેરક ને સ્તીરકિત પ્રેરક, કુલ
વિકાસક ઉત્તમ લેખો વાચી મને થયો આનંદ થયો
જીવનને ઉત્તરમાં જનાવતા સત્ય અને કીર્ત્ય
એનાં દરેક લખાણમાંથી વ્યકત થતા હતા

અને મેં બધજ લખાણ કંપેઝમાં મોકલી
દીધા

ખીજે દિવસે એ પ્રસિદ્ધ થતાં લોકોમા મારો
એવો આવકાર આવ્યો જાપાની થોડી નક્યો લઈને
કુ અવ્યતાને આમાર માનવા સાંજે એને ઘેર
મળવા ગયો

હશે કંઈક કામ આવી ગયું હોય ને ન પછી આવી સહાય હોય એમાં ૮ એમ માની ૬ મારે ઘેર જવા નીકળ્યો

પછી ઘેર આવી જોયું તો મારી નવાઈને પાર ના રહ્યો આખા રસ્તે જેનો વિચાર કરતો હું આવ્યો એ તો અહીં મારા ઘરમાં આવીને બેઠી છે મારો પત્ની સાથે એ આનંદથી વાતો કરતી હતી અને જોઈ 'નમસ્તે બેસી એ બિંદી થઈ મેં હસીને આવકાર આપી હતું - 'ક્યારેક કોઈની જ ખબર કોઈ એક સ્થળ ઉપર બેસીને તો નથી જ થઈ શકતી. જો રાત સુધી હું પ્રેસે બેસી રહ્યો હોત તો તમારી મુલાકાત યાત નહીં " અને આમ કહી હું ખડખડાટ હસ્યો સાથે એ પછી હસી સમ પૂરાવવા મારી પત્ની પછી હસી અને અમારા ત્રણેયનું હાસ્ય મધ્ય સાથે એ પહેલાં જ રૂમમાંથી મોટા ભાગેરક આવજા આવ્યો - 'મધ્ય કહે તમારું હાસ્ય "

આ સાંભળી બીજારી બાપતા મૂંઝાઈ બેઠી મારી પત્નીએ પ્રેમથી એના ખભા પર હાથ ફેરવ્યો પછી થોડીવાર ઈર્ષા રહી મેં હતું, 'મમતાના નહીં થોડું ના સમાવેશ એ મારો પુત્ર છે પાત્ર છે એનું મજા જરા અસ્થિર છે '

પછી એટલામા તો મારો પુત્ર જહાર આવ્યો શુસ્કાથી એ મુજતા હતો એના હાથમાં કાચનો ગ્લાસ હતો અને બીજા હાથે ક્યાંક થા ન કરે પરંતુ એ તો ધીમે ધીમે નજીક આવ્યો વધુ નજીક આવીને અવધતાને જેવા લાગ્યો. પછી અને અને મારી પત્નીને બીજા હાથે કે આ અમળથી છોટરીને જોઈ ક્યાંક એ તોફાન ન કરી બેસે ક્યાંક મારી ન બેસે અને આમિય છોટરીએ જોઈને એ મૂળ ગરસે શાથ છે

અને મારો ભય લાગ્યો પડ્યો મારી પત્ની એના હાથમાંથી ગ્લાસ છોડાવે એ પહેલાં તો એણે જોડથી બાપતાના કપાળ ઉપર થા કચે બીજારી તમ્બર ખાઈને નંચે બેસી ગઈ કપાળમાંથી થોડી વહેવા લાગ્યું

હું ગમર ઈ ગયો જાહેર કરી મારી પત્નીએ ટીકરાનું પાવકું પકડી રૂમમાં દસડી ગઈ અને બારણા

બંધ કરી સાંકળ વાસી દીધી અદર વધુ જોડથી એના ધમપહોડા અને કંઈક તુપા ફૂવાના અવાજે આવવા લાગ્યા

હું જલદી જલદી ડોકટરને બેલવી લાગ્યો ને તાત્કાલીક સારવાર કરાવી મેં અને મારી પત્નીએ શામા માંગી અને હું બાપતાને એને ઘેર પડાયાથી આવ્યો

બીજો દિવસે હું એને ઘેર એની ખબર કાઢવા ગયો એ સૂતી હતી એના નામ પ્રમાણે - અવધતાથી એના બપુજીએ હતું "રાતથી સખત તાર છે હંમેશા જ સૂતી છે અત્યાર સુધી એ કંઈક સખ્તા કરતી હતી અને સખતા સખતા જ સૂઈ ગઈ છે " મેં કહ્યું હું સાંજે આવીશ એ જલ્દી આરામ કરે કોઈપણ કામકામ હોય તો કહે વડાજનો

અને હું પ્રેસે આવ્યો

એટલામા બેચેક કલક પછી એક છોટરી અને મળવા આવ્યો બેલ્યો, "આ મેટર અવધતા મહેને મેલવાવેલ છે 'મેં એને પ્રેમથી માન આપી બેસાડ્યો ને અવધતાના ખગર-અતર પૂછ્યા

પછી મેં એક પછી એક લખાણો લેયા અને હું મથો પુછ થયે, અને મથો આનંદ થયે

જનહરમા ઉચ્ચ પ્રેસિડેન્સી જમાવી દેકે એવી શ્રદ્ધા અને ભક્તિ વિષયક ઉત્તમ મૌલિક રચના હતી એમના જીવનને ને સમાજને ઉન્નત કરે એવી ભાવનાપ્રેરક ને સ્વીકૃતિ પ્રેરક, શુદ્ધ વિકાસક ઉત્તમ લેખો વાંચી મને મથો આનંદ થયો જીવનને ઉન્નતિમાં બનાવતા અત્ય અને સૌંદર્ય એનાં દરેક લખાણમાંથી વ્યક્ત થતા હતા

અને મેં જુદા જ લખાણ કંપે ગ્રામ મેલથી દીધા

બીજો દિવસે એ પ્રસિદ્ધ થતાં દોહામા સારો એવો આવકાર મળ્યો જાપાની થોડી મડપો લઈને હું બાપતાને આમાર માનવા સાંજે એને ઘેર મળવા ગયો

‘જીવનપથ’

(શ્રી ધૂમકેતુ, પ્રકાશક ગૂર્જર રા. ચરત્ર
કાર્યાલય, અમદાવાદ પાના ૨૬૬ રૂ. ૯૫૦)

ગુજરાતી સાહિત્યમાં ‘આત્મકથા’ના પ્રકાર તરફ દષ્ટિ કરતા, જેને માખી શકાય અને જેમાંથી કાંઈક પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવા આત્મકથાનકોની સંખ્યા બહુ અલ્પ છે નવસિકાકાર ધૂમકેતુ અને નવસહ્ય કાર ધૂમકેતુના વિશાળ વાચક વર્ગ તેમની આત્મ કથાથી અજાણ છે એની પ્રતીતિ ત્યારે થાય છે જ્યારે ૧૮૪૮માં બહાર પડેલી પ્રથમ આવૃત્તિનું પુનર્મુદ્રણ ૧૯૭૩માં પચ્ચીસ વર્ષે થાય છે। જ્યારે તબુખા’ અને ‘ચોલાદેવી નો ઉપાડ કતત અને એકધારા રહી છે. વળી એ પછુ હકીકત છે કે ગુજરાત આત્મ કથાસાહિત્ય તરફ ઉદાસીન છે તેના કોઇ દાખલો ‘જીવનનું પરાંદ’ જેને હેકે હમણા આપણે સાહિત્ય વારસો’ ઝુમેશ દ્વારા કાંઈક પ્રસિદ્ધિ મળી

‘જીવનપથ’ શ્રી ધૂમકેતુની એક અપૂર્વ કલા કૃતિ છે. આ કોણીમાં બીજો ભાગ જીવનરત્ન અને ત્રીજો ભાગ તેમની ઉત્તરયાત્રા (દક્ષિણ કુમાર રચિત) મળી રહેતાં એક સપૂર્ણ ચિત્ર આ પછી સમક્ષ ૨૦૦ થાય છે જેમાં ગુજરાતના જમાનાની અત્યંત રસપ્રચુર વાતો અત્યંત રસમય શૈલીમાં ૨૨૮ શબ્દ છે ‘જીવનપથ’ના પ્રવેશ-એટલે કે પહેલા પાનાથી જે સાહિત્યિક સફર વાચક શરૂ કરે છે તે એક અલ્પ અનુભૂતિ બની રહે છે અને લેખકની સાથે સાથે તે વીરપુરથી મીડીને ફેરવા વિરાટ ફલકને આવરી લે છે। આ પ્રથમ ભાગના ૧૬ પ્રકરણોમાં શ્રી ધૂમકેતુ વિશુદ્ધવધી યજ્ઞાત કરીને જૂનાગઢની બહુ ઉદીન કોનેજમાં તેમણે અપાસ કયો ત્યાં સુધી આપણને લઈ જાય છે આત્મકથાની યજ્ઞાત ‘નર્મદના વીરાંચે સિંચે’નું વિશુદ્ધવધી થાય છે અને નર્મદગની ઈ સ ૧૮૯૯ની ૭મી આશ્વિના પંચમી પાનાના

વાચને કષ્ટ રીતે ઇતેહાસકાર ધૂમકેતુની જૂમિકા ૧ની તેનું બપોલ ખૂબ જ મહત્ત્વપૂર્ણ બની રહે છે કેમ કે સોલકીયુગની જે વિખ્યાત નવલકથાઓ તેમણે પાછળથી આપી તેના બીજા આ પ્રકરણમાં ધરબેલાં છે. ‘કેરાળા ગાયકવાડનું અને ત્યાંનું કામાકુટુબ’ શ્રી મેઘાણીના બચસરા પાસેનું આ ગામ ખડેરાવ ગાયકવાડનો જમાનો, બાલ્યનું માન ધણુ મધુ. રત નજીબાલા અને જીવરામ કામા કેરાળા હોડીને વીરપુરમાં આવ્યા, એ ધૂમકેતુના પૂર્વજોનું ચિત્ર, તેમની રહેણીકરણી, ઇચ્છાઅરમાન ઇત્યાદિ વીતેલા યુગની તાસીર ૨૦૦ કરે છે. ‘વીરપુર’ પ્રકરણમાં આજના જલારામ બાપાના દષ્ટાંતે જતાં સેકડો-હજારે બકતજનોના પાદરૂપક અને ધૂળથી રળેળાતા આ ગામમાં ચેલોસો વર્ષ પહેલાંના એક સમયે બાવિ સાહિત્યકારની બાળવયની બેસૂદ-બણુ તર-નિશાગ ચોરી, બાલી પાસે ‘ટકુશન’ ઇત્યાદિ રસમાં તરબોળ કરી ચૂકતી વાતો આવે છે, ‘વાસ, વાલ્મિકિ, શમળ અને લોકવાર્તાઓ’ સાથે કિશોર ધૂમકેતુની કોસ્તીની ચાંદ બધાય છે, ચૂડેલ, જૂવા તેમજ પાળેલા કૂતરા ધિંગણા-કાળિયા પછુ વચ્ચે ડોકિયા કરી જાય છે પોસિસ સુમિત્ર-ડેડેડે રામસિંહજી પછુ ‘વીરપુરના રાજકુમાર’ તરીકે ચમકી જાય છે આઠમીમાં પાસ થયા પછી શ્રી ધૂમકેતુને મોટી કુકા વાવમાં ત્રણ કે ચાર રૂપિયાના પચારથી આસ્તિદ શિક્ષકની નોકરી મળે છે ત્યારે માથા હટા પડવાનો પ્રસંગ હલવવિહારક બની રહે છે, અને લેખક મેઘા બોનો શબ્દોનો આશરો લે છે ત્યારે વાચકની આખમાં પછુ આસ આવી જાય છે

‘મા અને કોઈ દી સાબરે ને
કેવો હતી ને કેવો ને’

કેમકે કુકાવાવ જવા માટે નવાગઢ સ્ટેશને માતા પુત્રની સેલ્લી વિદાય બની રહે છે અને ૧૮૦૯-ના પ્લેગમાં ધૂમકેતુના બા અને બાલો બને ચીર વિદાય

‘જીવનપથ’

(શ્રી ધૂમકેતુ, પ્રકાશક ગ્રૂપ રમ શરત
કાર્યાલય, અમદાવાદ પાના ૨૬૬ રૂા ૯૫૦)

ગુજરાતી સાહિત્યમાં ‘આત્મકથા’ના પ્રકાર તરફ દૃષ્ટિ કરતા, જેને માખી સહાય અને જોધાથી કાંઈક પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવા આત્મકથાનકોની સ્વપ્ના બહુ અલ્પ છે નવલિકાકાર ધૂમકેતુ અને નવલકથાકાર ધૂમકેતુના વિશાળ વાચક વર્ગ તેમની આત્મકથાથી અનુભવ છે એની પ્રતીતિ ત્યારે થાય છે જ્યારે ૧૯૪૮માં બહાર પડેલી પ્રથમ આજ્ઞાતિનુ પુનર્મદ્રશ્ય ૧૯૭૩માં પચ્ચીસ વર્ષે થાય છે । જ્યારે તબુખા’ અને ‘સોલાઈની નો ઉપક રતત અને એકધારા રહી છે, વળી એ પશુ હકીકત છે કે ગુજરાત આત્મકથાસાહિત્ય તરફ ઉદાસીન છે તેનો કોઈ દાખલો ‘જીવનનું પરાંદ’ જેને ઉકેલેલું આપણે સાહિત્ય વારસો’ ઝુમેલ દ્વારા કાંઈક પ્રાપ્તિ મળી

‘જીવનપથ’ શ્રી ધૂમકેતુની એક અપૂર્વ કલા કૃતિ છે. આ કોણીમાં બીજો માત્ર જીવનરત અને તોને ભાગ તેમની ઉત્તરયાત્રા (દક્ષિણ કુમાર રચિત) મળી રહેતાં એક સપૂર્ણ ચિત્ર અપૂર્ણ સમક્ષ ૨૦૦ થાય છે જેમાં ગુજરાત જમાનાની અત્યંત રસપ્રચાર વાતો અત્યંત રસમય શૈલીમાં ૨૦૦ શબ્દ છે ‘જીવનપથનો પ્રવેશ-એટલે કે પહેલા પાનાથી ને સાહિત્યિક સફર વાચક શરૂ કરે છે તે એક જલ્પ અનુભૂતિ બની રહે છે અને લેખકની સાથે સાથે તે વીરપુરથી માંડીને ડેલસા વિરાટ કલકત્તા આવરી લે છે । આ પ્રથમ ભાગના ૧૬ પ્રકરણે મા શ્રી ધૂમકેતુ વિશુવધી શરૂઆત કરીને જુનાગઢની બહુઉદીન કોનેજમાં તેમણે અવધાન કર્યો ત્યાં સુધી આપણને લઈ જાય છે આત્મકથાની શરૂઆત ‘નર્મદના પીરોએ સિવેતુ વિશુકલ્પ થી થાય છે અને નર્મદગઢની ઈ સ ૧૮૯૯ની ૭મી આજ્ઞાતિના ૫૩૦ પાનાના

વાચને કઈ રીતે ઇતેહાસકાર ધૂમકેતુની બુદ્ધિશાળી તેણે બધાન ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ બની રહે છે કેમ કે સોલકીયુતી ને વિષ્ણુના નવલકથાઓ તેમણે પાછળથી આપી તેના બીજા આ પ્રકરણમાં ધરખેલાં છે. ‘કેરાળા ગાયકવાડનું અને ત્યાંના ભાભાડુડું ન’ શ્રી મેધાબીના બચસરા પાસેનું આ ગામ ખડેરાવ ગાયકવાડનો જમાનો, બાલ્યજનું માન થઈ મધુ. રત નજીમાં અને જીવરામ માતા કેરાળા છોડીને વીરપુરમાં આવ્યા, એ ધૂમકેતુના પૂર્વજોનું ચિત્ર, તેમની રહેઠાણકરણી, ઇતેહાસકારના ઇતેહાસ વીતેલા યુગની તાસીર ૨૦૦ કરે છે. ‘વીરપુર’ પ્રકરણમાં આજના જલારામ આપાના દર્શને જતાં સે કડો-હજારે બહતજનોના પાદસ્પર્શ અને ધૂળથી રળેજાતા આ ગામમાં પેલોસો વર્ષ પહેલાંના એક સમયે બાલિ સાહિત્યકારની બાળવધી બેસુદ-ભણુ ત-નિલાગ ચોરી, કાલી પાસે ‘દયુશન’ ઇતેહાસ રસમાં તરબોળ કરી ચૂકતી વાતો આવે છે, વાસ, વાલિકા, શયન અને લોકવત્તાઓ’ સાથે કિશોર ધૂમકેતુની દોસ્તીની ગાંઠ બધાય છે, ચૂડેલ, જુવા તેમજ પાણેલા કૂતરા ધિગિલા-કાગિલા પશુ વચ્ચે ડોકિયા કરી જન છે પોલિસ સુપ્રિ-ટેન્ડેન્સ રામસિંહજી પશુ ‘વીરપુરના રાજકુમાર’ તરીકે સમજી જાય છે આક્રમીમાં પાસ થયા પછી શ્રી ધૂમકેતુને મોટી કુશા વાવમાં ગણ કે ચાર રૂપિયાના પચારથી આસ્ટિટ શિક્ષકની નોકરી મળે છે ત્યારે માખી છૂટા પડવાનો પ્રસંગ હજીવિદ્યારક બની રહે છે, અને લેખક મેધાબીના શબ્દોના આશરો લે છે ત્યારે વાચકની આખમાં પશુ આસ આવી જાય છે

‘મા અને કોઈ દી સાબરે ને
કેવો હવો ને કેવો ને’

કેમકે કુશાવાવ જવા માટે નવાગઢ રેલ્વેને માતા પુત્રની રેલ્વી વિદાય બની રહે છે અને ૧૯૦૬-ના પ્લેગમાં ધૂમકેતુના બા અને માજી બને ચીર વિદાય

દારો, રજવાડી કારભારીઓ, ત્યારની કેળવણી અને કેળવણીકારો, માનવીઓના સ્વભાવ અને માનવીઓનો વ્યવહાર ઈત્યાદિ અનેક બાબતો સતત સ્થિતિ કમળની પાંખડીઓ પેઠે એક પછી એક પ્રકાશમાં આવતી રહે છે. જે અનેક માનવપ્રત્યે શ્રી ધૂમકેતુની કલમે અહીં આકાર પામ્યા છે—સીએ તેમજ પુરુષો—તેમાં લેખકની ગુણદૃષ્ટિ ઉપરાંત તેમની આત્મવિજ્ઞાનક યાદ-શક્તિની ચોક્કસાઈ આપજીતે કરાવે છે. જે પાત્રોને તેમજે અર્થ આપે છે તેમાં તેમનો માનવપ્રેમ સપાટી પર આવ્યો છે એક જીવંત અને રસમય

નવલકથાના પ્રવાહ જેવી આ આત્મકથા ક્યારેય કંટાળે આપતી નથી. કેઇ પ્રકરણમાં કે કોઈ પાનામાં જુદેજુદે થયેલા આકર્ષક નિર્દેશ થયે નથી—બલકે નિખાલસતાપૂર્વક પોતાના દોષો—નબળાઈઓ અને જુલોનો એકરાર કરવામાં શ્રી ધૂમકેતુએ નાનપ અનુભવી નથી એ તેમનું આત્મકથાકાર તરીકે સજ્જતાનું આશુપાલુ બની રહે છે. સાર્વજનિક રૂપે ધૂમકેતુને સમજવા માટે હરકોઈ જીવંત અને અગમ્ય સીએ શ્રી ધૂમકેતુનું “જીવનપંથ” અને “જીવનરત્ન” અચૂક વાંચી જવા જોઈએ.

*

મૃત્યુની લપ છોડો !

ચીની ધર્મોપદેશક કોન્ફયુસિયસ હમેશ મુજબ એક ગ્રામથી બીજો ગ્રામ, એક શહેરથી બીજો શહેર લોકોને જીવનનો ઉપદેશ આપતા ફરતા હતા.

એક દિવસ એમને કોઈ જિલ્લાસુનો ભેટા થઈ ગયો. ધણીયે વાતો કરી. પછી તેણે કોન્ફયુસિયસને સલાહ કરી કે, ‘મૃત્યુ એ શું છે ? અને મૃત્યુ પછી પાછી જિંદગી છે ખરી ? જો હોય તો તે કેવી હોય ?’

કોન્ફયુસિયસે પૂરી સાંતિથી આ માણસને સંતોષ્યો અને પછી હસતા હસતા અતિ નમ્રતા અને પ્રેમથી કહ્યું : ‘મહા માણસ, કું તો તારો જેવો એક સામાન્ય માનવી છું. જે લોકો હાથમાં આ પૃથ્વીના પટ પર જીવે છે તેઓનાં જીવન જોઈ જુલેસા મારું પરથી ફરી પાછા તેઓને ખરેખરે લાવવા પરમેશ્વરની આગાધી કું તો ફરી ફરીને નમ્ર પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું.’

‘પરમાત્માને સદા યાદ કરી, સદાચાર, વિવેક, બહુભાવ, પ્રેમ વગેરે સદૃશ્યો કેળવી માણસ બીજાઓ સાથે માણસ બનીને રહે તો ધણીયે કશું કહેવાય. વર્તમાન જીવનની આ મર્યાદાઓ છે, જેમાં રહી લોકો જીવે તો ખેડો પાર ! બાકી અને તો હજી સુધી જે કોઈએ મરણ પછીની સ્થિતિ જોઈ અને જાણી હોય એવા કાષ્ઠના ભેટા થયો નથી. ‘ખરું’ પૂછો તો આ જિંદગી જી છે તેની અને પશુ પૂરેપૂરી ખખર નથી. જીવનના બરફરિયે હજી કું પહોંચ્યો થયું નથી. તો પછી એ કિનારાને પેસે પાર શું ? તે કું કેવી રીતે કહી શકું ? ‘ખરું’ જોતાં હજી તો કું કિનારે જ અટવાયા છું’ છું, તો પછી મૃત્યુ વિષે કું તમને શું કહું ? આ અપાર જગતમાં આપણે બીજા ધર્મો કામો કરવાનાં છે, જેમાં માનવસેવા મોખરે છે. અરે ! કુંબની વાત તો એ છે કે આ માનવસેવા કરવાની આપણને હજી પૂરી પ્રમ થયું નથી, એનો આપણે વિચાર સુધારી કરતા નથી; એની પૂરી સમજ થયું હજી આપણે પ્રાપ્ત કરી નથી. આ સંજોગમાં મૃત્યુ અને મૃત્યુ પછીની જિંદગી વિષે વાતો કરવાનો કે જાણવાનો શો અર્થ છે, લાસ ? સાચું અને વારતાપક કહું તો હાથમાં આપણને જે જિંદગી પ્રભુએ આપી છે અને જે આપણે જીવી રહ્યા છીએ તે જાણવાની અને સમજવાની ડોશિય કરો.

દુકમાં કહું તો મૃત્યુની લપ છોડી વર્તમાન જીવન જીવતાં અને સમજતાં થીઓ. માનવચારનું કલ્યાણ આમાં જ છે. વર્તમાન જીવન જે સફળતાથી જીવી જશે તો મૃત્યુ સફળ જ બનશે એ નિઃશંક છે.’

દારા, રજવાડી કારભારીઓ, ત્યારની કેળવણી અને કેળવણીકારો, માનવીઓના સ્વભાવ અને માનવીઓનો વ્યવહાર ઈત્યાદિ અનેક બાબતો સતત સ્થ કમળની પાંખડીઓ પેઠે એક પછી એક પ્રકાશમાં આવતી રહે છે. જે અનેક માનવપાત્રો શ્રી ધૂમકેતુની કસમે અપીં આકાર પાગાં છે-સીઓ તેમજ પુરુષો-તેમાં લેખકની ચુદ્ધદષ્ટિ ઉપરાંત તેમની આશયજનક પાદ-શક્તિની ચોક્કસાઈ આપજીને કરાવે છે. જે પાત્રોને તેમણે અદર્શ આપ્યો છે તેમાં તેમનો માનવગ્રેષ્ઠ સપાટી પર આવ્યો છે એક જીવંત અને રસમય

નવલકથાના પ્રવાહ જેવી આ આત્મકથા કપાદેય કંટાળો આપતી નથી. કેઈ પ્રકરણમાં કે કેઈ પાનામાં બૂદ્ધેચ્છે થયું આકર્ષરતો નિર્દેશ થયો નથી-બલકે નિખાલસતાપૂર્વક પોતાના દોષો-નબળાઈઓ અને ભૂલોનો એકરાર કરવામાં શ્રી ધૂમકેતુએ નાનપ અનુભવી નથી એ તેમનું આત્મકથાકાર તરીકે સજ્જતાનું આશ્વાસુ બની રહે છે. સહિત્કર ધૂમકેતુને સમજવા માટે હરકેઈ જીવંત અને અગમ્ય સીમે શ્રી ધૂમકેતુનું “જીવનપંથ” અને “જીવનરંગ” અચૂક વાંચી જવા નેઈએ.

મૃત્યુની લપ છોડો !

મીતી કમોંપદેશ કો-કચ્છિયસ કહેય મુજબ એક ગામથી બીજો ગામ, એક હહેરથી બીજો હહેર સોળાને જીવનનો ઉપદેશ આપતા ફરતા હતા.

એક દિવસ એમને કોઈ જિજ્ઞાસુનો બેટો થઈ ગયો. ધણીયે વાતો કરી. પછી તેણે કોનફ્રિસ-યસને સવાલ કર્યો કે, ‘મૃત્યુ એ શું છે ? અને મૃત્યુ પછી પાછી જિંદગી છે ખરી ? ને હોય તો તે કેવી હોય ?’

કોનફ્રિસયસે પૂરી સંતિથી આ માણસને સંબોધ્યો અને પછી હસતાં હસતાં અતિ નમ્રતા અને ગ્રેમથી કહ્યું : ‘મહા માણસ, કુ’ તો તારા જેવો એક સામાન્ય માનવી છું’. જે સોક્રેઠાસમાં આ પૂજનીના ૫૮ ૫૯ જીવે છે તેઓનાં જીવન જોઈ બૂલેલા માત્ર’ પરથી ફરી પાછા તેઓને ખરે ખારે’ કાવવા પરમેશ્વરની આગામી કુ’ તો ફરી ફરીને નમ્ર પ્રયત્ન કરી રહી છું.

‘પરમાત્માને સહા યાદ કરી, સહાચાર, વિવેક, બધુભાવ, ગ્રેમ વગેરે સદ્ગુણો કેળવી માણસ બીજાઓ સાથે માણસ બનીને રહે તો ધણીયે કહ્યું’ કહેવાય. વર્તમાન જીવનની આ મર્યાદાઓ છે, જેમાં રહી રોકા જીવે તો એકા પાર ! બાકી અને તો હજી સુધી જે કોઈએ મરણ પછીની સ્થિતિ જોઈ અને બાકી હોય એવા કોઈનાં બેટો બોલો નથી. ખરું પૂછો તો આ જિંદગી છા છે તેની અને થયું પૂરેપૂરી ખબર નથી. જીવનના ભરદરિયે હજી કુ’ પહોંચ્યો થયું નથી. તો પછી એ કિનારાને પેલે પાર શું છે તે કુ’ કેવી રીતે કહી શકું ? ખરું જોતાં હજી તો કુ’ કિનારે જ અટવાયા છું’ છું’, તો પછી મૃત્યુ વિષે કુ’ તમને શું કહું ? આ અપાર જગતમાં આપણે બીજાં ધણાં કામો કરવાનાં છે, જેમાં મનમોહન યોગેરે છે. ‘અરે’, કુનપની ‘પાલ રો’ એ છે કે આ ‘માનવલેખા’ જીવનની આપણને પછ પૂરી ગમ થયું નથી, એનો આપણે વિચાર સુધારી કરતા નથી; એની પૂરી સમજ થયું હજી આપણે પ્રાપ્ત કરી નથી. આ સ જોગમાં મૃત્યુ અને મૃત્યુ પછીની જિંદગી વિષે વાતો કરવાનો કે બજવાનો શો અર્થ છે, લાભ ? સાચું અને વાસ્તવિક કહું તો હાલમાં આપણને જે જિંદગી પ્રજુએ આપી છે અને જે આપણે જીવી રહ્યા છીએ તે બજવાની અને સમજવાની કોઈસ કોર.

દુઃકમાં કહું તો મૃત્યુની લપ છોડી વર્તમાન જીવન જીવતાં અને સમજતાં શીખો. માનવમાત્રનું કલ્યાણ આમાં જ છે. વર્તમાન જીવન જો સફળતાથી જીવી જશો તો મૃત્યુ સફળ જ બનશે એ નિઃશંક છે.’

તેટલું બહુતર છતાં જો તે અને જેટલું આવડતું તેટલાનો તરભોવન મા'રાજ પૂરો અને સારો ઉપ-
યોગ કરતા. વળી સર્વ પ્રતિ તે સમાનભાવ
ધરાવતા. એમાં બાહ્ય વાલ્મીકીયાથી માંડી ગામનાં
હરિજન અને જંગીનો પણ સમાવેશ થાય.

એક વખતે એક હરિજન બાઈને
પેટમાં પીડા રહી ગયેલાં વૈદ ન હોતા. મા'રાજ
થોડું ધણું વૈદ અને જ્યોતિષ બન્યું. તેથી
તે તો ઉપડ્યા હરિજનવાસમાં અને પેલા હરિજન-
બાઈનાં ઘેર જઈ તેનાં ખાટલા પાસે બેસી, તેના
શરીરને તપાસી યોગ્ય દવા આપી. આમ એક
અઢવાડિયા સુધી સતત મા'રાજ જાગ આવે, અને એમ
કરતાં તે હરિજનબાઈ સાજ થયા. ગામડા ગામમાં
અને તે જગાનામાં આમ હરિજન સાથે વ્યવહાર
અયોગ્ય ગણાતો. છતાં ઉદાર દિલનાં અને પરાપકારી
જીવડા એવા તરભોવન મા'રાજે તો કોઈની પણ રોક
રાખ્યા વિના કે નિંદાની પરવા કર્યા વિના હરિજનો
સાથે જગી જઈ, તેની સાથે પણ માનવતાભર્યો
સહવાસ અને વ્યવહાર રાખ્યો હતો. જો કે પ્રથમ
તો ગામ લોકો અને દરગાર તરફથી ધડીક આ માટે
મા'રાજની ટીકા થતા માંડી. પણ એક ધાને બે કટકા
હરી ભોલનારા છતાં ક્યાણુ એવા તરભોવન મા'રાજે
તો કંઠી કીધું હતું :

“તમને તો પોસાય તો મને કોઈ ચપટી
લોટ ન આવતો. પણ જેવા તમે છો, તેવા તે હરિ-
જનમાં છે. એની દવા કરી એને સાજ કરવા એ
તો મારી દરજ કહેવાય. હું તો બાહ્ય છું તે અંતર
બાહ્ય રહીશ.”

તરભોવન મા'રાજનાં આવા નિરૂ જવાબથી
પછી સહુ ચાંત ધઈ જતાં.

દરગારનો એક માનીતો માણસ થોડાક માયા
બારે હતો. જો કે ગામમાં અને ખાસ કરી તરભોવન
મા'રાજ જેવાની શેઠ ઘરમથી તે કોઈ તેજાન ન
હરી રહેતો. પણ સીમ વચમાં જ્યાં માણસો ન હોય
કે ભાગ્યે જ હોય ત્યાં કોઈ જાણી વીજુરા ત્રણેથી કે
વાડી ખેતરેથી આવતીજતી કોઈ એકલોકલ સીને તે

હજુરીઓ વખતે કવખતે સતાવતો. તરભોવન મા'રાજને
આની ખબર પડી તેણે તો તે માટે દરગારને પણ
કલા વિના સીધા તે હજુરીઆને કહ્યું : “ભાઈ
માણસર ! ગામની બહેન કીકરી ઉપર પોટી નજર
નાખે છે તે સારું નથી.”

માણસર પ્રથમ તો મા'રાજ ઉપર ખીજતો
અને થોડુંક જોમ ફાવે તેમ બગડી રહેતો. પણ મા'રાજે
તેનું કહ્યું પકડી એવો તેને વળ આપી તતડાવ્યો હતો
કે “જો હવે તું મારું કહ્યું નહિ માને તો હું તને
ભારે યધ પડીશ. ભલે પછી તારો દરગાર મને
ફાંસીએ ફે.”

ત્યારથી માણસર મા'રાજથી ખીતો. છતાં
તેની કુટેવ યઈ નહિ.

એક દિવસે બરખપોરે એક યુવાન સ્ત્રી ખેતરેથી
ભાત આપી પાછી ઘર તરફ જઈ રહી હતી. સીમમાં
આ વખતે કોઈ કરતાં કોઈ ન હતું. તેણે તે સ્ત્રીને
જોઈ, અને તે દોડયો. તે પણ તેનાથી ભાગવા દોડવા
માંડી. આગળ તે સ્ત્રી અને પાછળ રથવાયો
માણસર. હમણાં જ પકડી પાડી એમ લાગ્યું.
અને તે સ્ત્રી પણ બપથી ચીસ પાડી છડી “અરે !
બચાવો” તે સ્ત્રીને પકડવા દોડતો બેલી છાંયો : “અટાકે
તને બચાવવા કોણ આવતું ?” તે સ્ત્રી રહી
બૂમ પાડી રહી અને ત્યાં તો માણસરનાં માથામાં
વાસની લાકડીનો એવો તો જોરદાર ફટકો લાગ્યો કે
“એણે માડી” ! કહે તો માણસર તાજ દગી પડ્યો.
કાણે આમ માણસરને માર્યો તે જોવા તે સ્ત્રી નર્મ નજર
કરે છે ત્યાં તો તરભોવન મા'રાજને ભોલતાં
તેણે સાંભળ્યા.

મા'રાજ માણસરને કહેતા હતા : “કુતરા !
હજુપણુ એવો જ રહ્યો કે જે માલ ઝડ ઊભો થઈ
પર જોતો થઈ જ નહિતર આવ્યો તને અડી જ
પૂરો કડું છું.” રોદ રૂપ કરેલા તરભોવન મા'રાજને
જોઈ માણસર પછી તરત ઊભો થઈ ભાગી નીકળ્યો.

તરભોવન મારાજે તે સ્ત્રીને કહ્યું : “જેટા !
હવે તું નિરાંતથી તારે ઘેર જા.” પણ કોઈ દિવસ
તે અજ તેમણે કોઈને કહ્યું નહિ. તેમ કરવામાં મારા-

તેટલું ભણતર છતાં જો તે અને જેટલું આવડતું તેટલાં તરબોવન મારાજ પૂરા અને સાચા ઉપ-
યોગ કરતા. વળી સર્વ પ્રતિ તે સમાનભાવ
ધરાવતા. એમાં બ્રાહ્મણ વાલ્મીકીથી માંડી ગ્રામના
હરિજન અને કાંઠીનો પણ સમાવેશ થાય.

એક વખતે એક હરિજન બાઈને
પેટમાં પીડા થઈ. ગ્રામમાં વેદ ન હતો. મારાજ
થોડું થલું વૈદ્ય અને ન્યોતિય ભણે. તેથી
તે તો ઉપડ્યા હરિજનવાસમાં અને પેલા હરિજન-
બાઈનાં ઘેર જઈ તેનાં ખાટલા પાસે બેસી, તેના
શરીરને તપાસી યોગ દવા આપી. આમ એક
અડવાડિયા કુધી સતત મારાજ ભવ આવે, અને એમ
કરતાં તે હરિજનબાઈ સામ્ય થયા. ગામડા ગામમાં
અને તે જગાનામાં આમ હરિજન સાથે વ્યવહાર
અયોગ્ય ગણાતો. છતાં ઉદાર હિસાબ અને પરીપક્ષી
શુભકા એવા તરબોવન મારાજે તો કોઈની પણ શેઠ
રાખ્યા વિના કે નિંદાની પરવાશ્યાં વિના હરિજનો
સાથે ભગા જઈ, તેની સાથે પણ માનવતાભર્યાં
સહવાસ અને વ્યવહાર રાખ્યા હતા. જો કે પ્રથમ
તો ગામ લોકો અને દરગાજ તરફથી બહીષ્કાર આ માટે
મા'રાજની દીકરા યવા માંડી. ખજુ એક માને બે ઠટકા
કરી મોહનારા છતાં ઇચ્છા એવા તરબોવન મારાજે
તો કંઈ ઠીકું હતું :

"તમને તો પેલાય તો અને કોઈ અપટ્ટી
લોટ ન આપતા. પણ જેવા તમે હો, તેવા તે હરિ-
જનમાં છે. એની દરા કરી એને સામ્ય કરવા એ
તો મારી દરજ કહેવાય. કું તો બ્રાહ્મણ છું તે સાચો
બ્રાહ્મણ રહીશ."

તરબોવન મારાજનાં આવા નિકર જવાબથી
પછી સહુ ચાંત થઈ જતાં.

દરગાજો એક માનીતો. માણસ થોડાક માથા
ભારે હતા. જો કે ગામમાં અને ખાસ કરી તરબોવન
મા'રાજ જેવાની શેઠ સરમથી તે કોઈ તોફાન ન
કરી શકતો. પણ સીમ વચકામાં જતાં માણસો ન દોષ
કે ભાગ્યે જ દોષ ત્યાં કોઈ બાણાં વીણવા ગયેલી કે
વાડી ખેતરથી આવતીમીતી કોઈ એકદોકલ રીતે તે

હજુરીએ વખતે કવખતે સતાવતો. તરબોવન મારાજને
આની ખબર પડી. તેણે તો તે માટે દરગાજને પણ
કલા વિના સીધા તે હજુરીઆને કહ્યું : "ભાઈ
માણસુર ! ગામની બહેન દીકરી ઉપર ખેડી નજર
નાખે છે તે સારું નથી."

માણસુર પ્રથમ તો મારાજ ઉપર ખીજતો
અને થોડુંક જેમ ફાવે તેમ બગડી રહેતો. પણ મારાજે
તેનું કંટું પકડી એવેા તેને વળ આપી તતકાએક હતા
કે "એ હવે તું મારું કહ્યું નહિ માને તો કું તને
સારે યજ પડીશ. બસે પછી તારો દરગાજ મને
ફાંસીએ દે."

ત્યારથી માણસુર મારાજથી ખીતો. છતાં
તેની કુટુંબ ચઈ નહિ.

એક દિવસે ભરખોરે એક કુવાન સ્ત્રી ખેતરથી
ભાત આપી પાછી ઘર તરફ જઈ રહી હતી. સીમમાં
આ વખતે કોઈ કરતાં કોઈ ન હતું. તેણે તે સ્ત્રીને
જોઈ, અને તે દોડ્યો. તે પણ તેનાથી ભાગવા દેડવા
માંડી. આવળ તે સ્ત્રી અને પાછળ રથવાયો
માણસુર. હઠવા જ પકડી પાડી એમ લાગ્યું.
અને તે સ્ત્રી પણ ભયથી ચીસ પાડી છાડી "અરે !
જથાવો" તે સ્ત્રીને પકડવા દેડતો બોલી બોલ્યો : "અટાણે
તને જથાવવા કેણુ આવડતું ?" તે સ્ત્રી રાલી
બૂમ પાડી રહી અને ત્યાં તો માણસુરનાં માથામાં
વાસની લાકડીનો એવો તો ભેરદાર ફટકો લાગ્યો કે
"એાપ માડી" ! કહે તો માણસુર તાજ દળી પડ્યો.
કોણે આમ માણસુરને માર્યો તે જોવા તે સ્ત્રી ભાંગી નજર
કરે છે ત્યાં તો તરબોવન મારાજને મોહતાં
તેણે સાંભળ્યા.

મા'રાજ માણસુરને કહેતા હતા : "કૂતરા !
હજુપણુ એવો જ રહી કે ? માસ ઝટ જોતો ચઈ
ઘર જોતો ચઈ જ નહિતર આજ તને અડાં જ
પૂરો કડું છું." રોદ્ર રૂપ ધરેલા તરબોવન મારાજને
જોઈ માણસુર પછી તરત જોતો ચઈ લાગી નીજીયો.

તરબોવન મારાજે તે સ્ત્રીને કહ્યું : "ખેડા !
હવે તું નિરાંતથી તારે ઘેર જા." પણ કોઈ દિવસ
તે અંગે તેમણે કોઈને કહ્યું નહિ. તેમ કરવામાં મારા-

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया अेकसर्चेंज
कलकत्ता-१

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

ना सौजन्यथी

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया अेकसर्जेज
कलकत्ता-१

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

ना. सौजन्यथी

સુંદર, સ્વચ્છ અને મુઘક છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

મુંદર, સ્વચ્છ અને મુઘક છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા રસકોસી રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

વૈષ્ણવજ્ઞા

વર્ષ : ૧૨]

જુલાઈ : ૧૯૭૩

[અંક : ૪

૫૪ : લેખ

લેખક

- ૧૨૫ બિનાં આંસુ ... શુદ્ધલાલ મલ્લિક
૧૨૬ પરિભ્રમણ... 'આશુતોષ'
૧૩૦ બાપુએ કહ્યું : ... શ. મ.
૧૩૨ બાપુને ૧૩૯૯ પગલે ..
૧૩૪ શંકાનાં વમળો... પ્રો. પ્રકાશ મલ્લિક
૧૩૫ હું ગુલાબનું ફલ નહીં તોડું. ઉવાળદેન જોશી
૧૩૭ મજનું કળ યાત્રા .. કિશોરભાઈ કોઠારી
૧૪૫ આને ય જોળખો .. રામપ્રસાદ દવે
૧૪૮ આચરણનું મહત્ત્વ.. મહાસતી ઉત્તમજીવનવરજી
૧૫૧ નાગપૂજા ...
૧૫૪ 'ગંગાત્રી'માં દલિતપ્રેમ... પ્રા. રમેશ ગાંધી
૧૫૭ પ્રેમચંદ : એક અનોખું વ્યક્તિત્વ ..
૧૫૮ અવલોકન... રજનીકાંત જોશી

સૂચના

[આહ્વાન]

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રગટ થાય છે.

૫૬૨મી સુધીના અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક શિલિકમાં હશે તો મોકલાશે.

ગમે તે મહિને આહ્વાન મળી શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે. સંપાદક તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજ્ઞા'માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે

લખાણ સાદું, મીઠું, તાત્પર્ય હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. ઠાગળની એક બાબત શાહીથી લખવું.

લેખકોને

દેશમાં [વરમનું] ૮ રૂપિયા પરદેશમાં સોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજ્ઞા

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨ અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (૪૧૮) સુબંધ-૫૭

પ્રકાશક, સુદ્રક, માલિક : ધીરેન ગાંધી : સંપાદક : નવીન ગાંધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
સુદ્રક-પ્રકાશન સ્થાન : સુરેષ સુદ્રક, રેઇસકોર્સ રોડ, રાજકોટ.

વેપારવિજ્ઞા

વર્ષ : ૧૨]

જુલાઈ : ૧૯૭૩

[અંક : ૪

૧૪ : લેખ

લેખક

૧૨૫ બિનાં આંસુ ...

શુદ્ધવાલ મલિક

૧૨૬ પરિવ્રમણ....

‘આશુતોષ’

૧૩૦ બાપુએ કહ્યું : ...

અ. મ.

૧૩૨ બાપુને પાસે પગલે ..

૧૩૪ શંકાનાં વમલો...

પ્રો. પ્રકાશ મલ્હાર

૧૩૫ હું ચલાવતુ ફસ નહીં તોડું.

ઉવાળદેવ જોશી

૧૩૬ મનમંદળ ચાતો ..

કિશોરલાલ કેશરી

૧૪૫ આતે ૫ ઓળખો ..

રામપ્રસાદ દવે

૧૪૯ આચરણનું મહેતવ..

મહાત્મા ઉત્તમચંદ્રવરણ

૧૫૧ નાગપૂજા

૧૫૪ ‘ગંગોત્રી’માં દલિતપ્રેમ...

પ્રો. રમેશ ગંગાધર

૧૫૭ પ્રેમચંદ : એક ઓળખું વ્યક્તિત્વ ..

‘રંગભીક્ષુ’ જોશી

૧૫૯ અવલોકન...

ચિ.

સૂચના

[ગ્રાહકોને]

દર માસની ગારમી તારીખે અંક પ્રમિદ થાય છે.

૪૬૨મી સુધીના અંક ન મળે તેા ચોક્કસ બોક્સમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક ચિલિકામાં હશે તેા મોકલાશે.

ગમે તે મહિને ગ્રાહક ગઈ ચકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે. સંપાદક તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

‘વૈષ્ણવજન’માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામા આવે છે

લખાણ સાદું, મૌલિક, વાળું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળની એક બાજુ શાહીધી લખવું.

લવાજમ

દેશમાં [વરમનું] ૮ રૂપિયા

પરદેશમાં સોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (ઉસ્ત)

સુબંધ-૫૭

પ્રકાશક, સુદ્રક, મલિક : ધીરેન ગાંધી : સંપાદક : નવીન ગાંધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
સુદસ્ય-પ્રકાશન સ્થાન : સુરેષ સુદ્રિકા, રેઇસકોસ રોડ, રાજકોટ.

સર્વોત્તમ ખાડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફોન ૨૨-૧૦૭૨ મામ NOBISUCE

મિલ સ્થળ

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાઈપુર

જિ. ચંપારણ (બિહાર)

(મામ KANORIA)

सर्वोत्तम भांड भाटे

नोर्थ बिहार सुगर मिक्स, लिमिटेड

प्रमिथ्या ओकसबेन्ज

कलकत्ता-१

ई। २२-१०७२ भाग NOBISUCE

मिथ स्थल

रेलवे स्टेशन, धगडा,

पो. ओ. नारायपुर

बि. म. पारस (बिहार)

(ग्राम KANORIA)

કોટુંબિક સલામતી...

આપનાં બાળકોના ભાવિની
સુરક્ષા કરો.

સમગ્ર માળાપ જાણે છે કે
દેના બેંકમાં પોતાનાં બાળકોને
નામે સગીર અચૂતખાતું ખોલવું
એ તેમના ભાવિની સુરક્ષા
કરવાનો તેમજ તેમની વધતી જતી
જરૂરતો પૂરી પાડવાનો
એક ઉત્તમ માર્ગ છે. (૧)
આપના બાળકને નામે આજે જ
ખાતું ખોલાવો. ચાલ ૪ ટકા.

દેના બેંક

(અવનમેદ ઓફ ઇન્ડિયા મનુફેક્ચરિંગ)
લેડ ઓફિસ હૈદરાબાદ
મુબદ ૪૦૦૦૦૧

હોટુંબિડ સલામતી...

આપનાં બાળકોના ભાવિની
સુરક્ષા કરો.

સમગ્ર માળાપ બાણ છે કે
દેના બેંકમાં પોતાનાં બાળકોને
નામે સગીર બચતખાતું ખોલવું
એ તેમના ભાવિની સુરક્ષા
કરવાનો તેમજ તેમની વધતી ભતી
બજારો પૂરી પાડવાનો
એક ઉત્તમ માર્ગ છે. ।
આપના બાળકને નામે આજે જ
ખાતું ખોલાવો. બાળ ૪ ટકા.

દેના બેંક

(બર્નિંગ ઓફ ઇન્ડિયા મ્યુચ્યુઅલ)
દેડ એક્સિડેન્ટ ઇન્સ્યુરન્સ કંપની
મુંબઈ ૪૦૦૦૦૧

આસામના પ્રશ્નો

ભારતના પૂર્વ વિસ્તારમાં આસામનું મહત્વ હંમેશા અદોરું રહ્યું છે. વળી આસામની આશુખાણુ નેહાના પહાડી વિસ્તાર અનેક તંત્રીલી-ઓથી ભરપૂર રહ્યો છે. ભાષાના પ્રશ્ને પણ આસામમાં અવાર નવાર હલચલ થતી રહી છે— રમખાણો થયા છે, છેલ્લે છેલ્લે પણ ભાષાના પ્રશ્ને ધમાચકડી મોલી પ્રશ્ન હતી. બંગલા દેશના સર્જનથી ૨૦ ટકા નેટલાં બંગાળીભાષી મુસ્લીમોએ આસામમાં આકરણ લીધા છે. પરિણામે આસામી ભાષા મોલ-નારાઓ લઘુભતિમાં મુકાર્જી ભય છે, જે પ્રમાણુ ૪૫ ટકા નેટલું થઈ ભય છે. આસામ બહુભાષી પ્રદેશ છે. આના બંગીયાઓના મળ્યો જિહાર અને જોરિસ્તામાંથી મોટે ભાગે આવે છે અને તેઓ પોતાના પ્રદેશની ભાષા મોલે છે. વળી અહીં ખ્રિસ્તી વટાળ પ્રશ્નિતનું પ્રમાણુ ભારતભરમાં સૌથી વધુ હોવાથી ફરેક પહાડી કેમ પોતાનું અધાણુ અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવા લગત આવે છે. નાચા ભતિએ તો નાચાલેન્ડ મેળવી લીધું અને મીઝો ભતિને પણ મીઝોરામ મળી ગયું છે. ખાસી, ચારો અને જીન્ટયા ભતિવાળાઓએ મેધાલય ખનાવ્યું : હાંપિયા, ખીરી, મીલમી અને કુખી ભતિવાળાઓને અરુણાચલ મળ્યું. બહુપુત્રાને સામસામે કિનારે છુદી છુદી ભાષાઓ મોલાય છે. થોડા થોડા ફેર-ફાર સાથે લગભગ ૨૦૩ ભતની મોલીઓ પહાડી કેમોમાં પ્રચલિત છે. ભ્યાં તેલ નીકળે છે અને તેલની રિફાઈનરી આવેલી ત્યાં ભારતભરમાંથી મોઝો આવીને વસ્યા છે અને ત્યાં સહઅસ્તિત્વના દિશાએ વિભિન્ન ભાષાઓ વચ્ચે એકતા ટકી રહી છે. તે સિવાય સમગ્ર આસામ અને સરહદી રાજ્યોમાં ભાષાકીય નૃદો પ્રશ્નિતની આગેકુચ રોકી રહ્યા છે. અઢળક કુદરતી સંપત્તિની બદ્ધિસ આ પ્રદેશને મળી હોવા છતાં ભાષાની એકસૂત્રતાને અજાણે આસામ

પણ પાછળ રહી ગયું છે. નવાં રાજ્યોની રચના પણ એ મુદ્દા ઉપર કરવામાં આવી છે કે અંદર અંદરનું ટોમનસ્ય વટે. આ ધારણા પણ કમારી નીવડી છે. ભ્યાં આખા રાજ્યમાં એક જ ભાષા મોલાય છે—કાખલા—તરીકે યજ્ઞરાત—ત્યાં પણ ક્યાં શાંતિ છે ? મારે જ કવિએ સાચી વાત કરી છે :

ભાષાને યુ વળગે જૂર
રહ્યાં જીતે, તે યાર !

સરગરદમાં સંસ્કૃતિ

હિંદી મહાસાગરમાં શાંતિની જરૂર છે કેમકે મહાસાગરમાં આ શાંતિ હરિયો હોળવા માગે છે. સુએઝ વિસ્તારમાં બ્રિટિશ લાગવગે વિદાય લીધા પછી અમેરિકા અને રશિયા આ વિસ્તારમાં સામ સામે પાટલે ભેસવા માગે છે. ઈજીપ્ત સુએઝની નહેર બંધ કર્યા પછી, અખપૂર્વમાંથી તેલ લઈ જતાં જહાઝો મારે હિંદી મહાસાગર જીવનદોરી બની રહ્યો છે ઉપરાંત ઓસ્ટ્રેલિયા, અગ્નિ એશિયાનાં કુદીમંધ રાષ્ટ્રો, ભારત, મીલંકો, પાકિસ્તાન, ભપાન-ભા ભપા જ રાષ્ટ્રોનો પરદેશ સાથેનો વેપાર હિંદી મહાસાગરમાં ઘઈને ચાલે જી એટલું જ નહીં આફ્રિકા ખંડના પૂર્વ કિનારાના રાષ્ટ્રોનો પણ તે આધાર છે. જગતનાં સમુદ્રનાં યાણીના કુલ વિસ્તારનો ૨૬ ટકા ભાગ આ મહાસાગર રોકે છે અને તેનું ક્ષેત્ર ૬૭ બે કરોડ ૮૦ લાખ ચોરસ મીટર થવા ભય છે. ચીન પણ આ મહાસાગરમાં પોતાની લાગવગ મી લોકો દારા રાખવા માગે છે. હિંદી મહાસાગરમાં આવેલા કેટલાક ટાપુએને નોકામયકમાં ફેરવી નાખવા મારે અમેરિકાએ કાપકેક તોષાર કર્યો છે. જો એજો ગર્લિન્ગ્યા ખાતે તો સદેશ અચક વધુ માસથી રહ્યું છે, જેને ઉપયોગ અણુ સખરીન દારા રશિયા ઉપર બીંસ વધારવા મારે છે. અમેરિકાની 'પોલારીસ'

આસામના પ્રશ્નો

ભારતના પૂર્વ વિસ્તારમાં આસામનું મહત્વ હંમેશા અદોરે રહ્યું છે. વળી આસામની આશુખાણુ તેજાના પહાડી વિસ્તાર અનેક તંત્રીલીંગીયાથી ભરપૂર રહ્યો છે. ભાષાના પ્રશ્ને પણ આસામમાં અવાર નવાર હલચલ થતી રહી છે— રમખાણો થયા છે. હેલે હેલે પણ ભાષાના પ્રશ્ને મુખ્યમંત્રી મોલી ચર્ચા હતી. બંગલા દેશના સર્જનથી ૨૦ ટકા જેટલાં બંગાળીભાષી મુસ્લીમોએ આસામમાં આશરો લીધો છે. પરિણામે આસામી ભાષા મોલનારાઓ લઘુમતિમાં મુકાઈ ગય છે, જે પ્રમાણુ ૪૫ ટકા જેટલું થઈ ગય છે. આસામ ખુબાધી પ્રદેશ છે. ચાના બગીચાઓના મજૂરો ખેતર અને જોરિકસામાંથી શેરે બાજે આવે છે અને તેઓ પોતાના પ્રદેશની ભાષા મોલે છે. વળી અંદી ખ્રિસ્તી વટાળ પ્રવર્તિતું પ્રમાણુ ભારતભરમાં સૌથી વધુ હોવાથી ફરક પહાડી કોમ પોતાનું અધ્યાત્મ અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવા લાગત આવે છે. નાચા જાતિએ તો નાચાલેન્ડ મેળવી લીધું અને મીઝો જાતિને પણ મીઝોરામ મળી ગયું છે. ખાસી, ચારો અને નેન્દિયા જાતિવાળાઓએ મેધાલય મનાવ્યું : કાશિયા, મીરી, મીલમી અને કુખી જાતિવાળાઓને અરુણાચલ મળ્યું. ધણપુત્રાને સામસામે કિનારે છુદા છુદી ભાષાઓ મોલાય છે. થોડા થોડા ફેરફાર સાથે લગભગ ૨૦૩ જાતની મોલીઓ પહાડી કોમોમાં પ્રચલિત છે. ભ્યાં તેલ નીકળે છે અને તેલની રિફાઈનરી આવેલી ત્યાં ભારતભરમાંથી લોકો આવતી વસ્યા છે અને ત્યાં સહઅસ્તિત્વના હિસાબે વિભિન્ન ભાષાઓ વચ્ચે એકતા ટકી રહી છે. તે સિવાય સમગ્ર આસામ અને સરહદી રાજ્યોમાં ભાષાની જૂદી પ્રવર્તિતી આજેક્ય રોજી રહ્યાં છે. અદાળત કુદરતી સંપત્તિની બહુલ તથા પ્રદેશને મળી હોવા છતાં ભાષાની એકસત્રતાને જાણવે આસામ

ધણું પાછળ રહી ગયું છે. નવાં રાજ્યોની રચના પણ એ મુદ્દા ઉપર કરવામાં આવી છે કે અંદર અંદરનું યોગનસ્ય થશે. આ ધારણા પણ કઠારી નીવડી છે. ભ્યાં આખા રાજ્યમાં એક જ ભાષા મોલાય છે—કાખલા—તરીકે શુભરાત—ત્યાં પણ ક્યાં થાંતિ છે ? શરે જ કલિએ સાચી વાત કરી છે :

ભાષાને શું વળગે ખૂર
રહ્યાં જીવે, તે થાર !

સાગરમાં થાંતિ

હિંદી મહાસાગરમાં થાંતિની જરૂર છે કેમકે મહાસાગરમાં આ થાંતિ કરિયે હોળવા માગે છે. સુએઝ વિસ્તારમાં બ્રિટિશ લાગવગે વિદાય લીધા પછી અમેરિકા અને રશિયા આ વિસ્તારમાં સામ સામે પાટલે મેલવા માગે છે. ઈજીપ્ત સુએઝની નહેર બંધ કર્યા પછી, અખપૂર્વમાંથી તેલ લાઈ જતાં જહાઝો માટે હિંદી મહાસાગર જીવનદારી બની રહી છે ઉપરાંત ઓસ્ટ્રેલિયા, અર્મિ એસિયાનાં કુટીમંથ રાષ્ટ્રો, ભારત, મીલંકો, પાકિસ્તાન, તાઇવાન—આ બધા જ રાષ્ટ્રોનો પરદેશ સાથેનો વેપાર હિંદી મહાસાગરમાં થઈને થાય છે જેટલું જ નહીં આફ્રિકા ખંડના પૂર્વ કિનારાના રાષ્ટ્રોનો પણ તે આધાર છે. જગતનાં સમુદ્રનાં યજ્ઞીના કુલ વિસ્તારનો ૨૬ ટકા ભાગ આ મહાસાગર રોકે છે અને તેનું ક્ષેત્ર ૬૦ લાખ ચોરસ મીટર થવા ગય છે. ગ્રીન પણ આ મહાસાગરમાં પોતાની લાગવગ શી લંકા દ્વારા રાખવા માગે છે. હિંદી મહાસાગરમાં આવેલા કેટલાક ટાપુઓને નોકામથકમાં ફેરવી નાખવા માટે અમેરિકાએ કાપેકમ તોયાર કર્યો છે. ડી એંગો ગાલિંગ્યા ખાતે તો સદેશ મથક મળ્યું માસથી રહ્યું છે, જેનો ઉપયોગ બહુ લગભરીન દ્વારા રશિયા ઉપર બીજા વધારવા માટે છે. અમેરિકાની 'પોલારીસ'

સમક્ષ મૂકી છે. દર મહિને ભારતભરમાં અંગ્રેજીમાં પ્રકાશન પામતાં પુસ્તકોની એક સૂચિ તૈયાર કરી, દર ચાર મહિને બહાર પાડવાનું ટ્રસ્ટે ધ્યાન છે તે મુજબ પ્રથમ જુલેટીન એપ્રિલ ૧૯૭૩માં બહાર પડી છે જે ૪૦ પાનાંની બની છે ૯ વિભાગોમાં પુસ્તકોની યાદી આપવામાં આવી છે, જે નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) બાયોગ્રાફી (૨) ગ્રીક-રોમ જીવન (૩) ફાઇન આર્ટ્સ (૪) ઇતિહાસ-ભૂગોળ (૫) ભાષા-સાહિત્ય (૬) શિલ્પકળા-ધર્મ (૭) રેફરન્સ (૮) ગિઝાર્ડ (૯) સમાજવિજ્ઞાન.

આ જુલેટીન અંગ્રેજીમાં બહાર પડે છે અને તેની ઉપયોગિતા ભારતની ચોદે ભાષાના છતાંમુજો ઉપરાંત પરદેશીઓ માટે પણ ખૂબ છે જેઓને ભારતમાં બહાર પડતા અંગ્રેજી પુસ્તકો વિષે અચ્છી જાણકારી મળી રહે છે. લગભગ ૧૫૦ કીમતી પ્રકાશનો વિષે આ જુલેટીનમાં જાણકારી આપી છે. અને પાંચ રૂપિયાથી માંડી, “વિશાલ” પ્રકાશન ૪૫૦૦૦ રૂપિયાની કિંમતનાં પ્રકાશનો તેમજ સવાસો રૂપિયા અને બસો રૂપિયા સુધીનાં પુસ્તકો આવરી લેવામાં આવ્યા છે. દર વર્ષે જે અજાણ્ય પુસ્તકો અંગ્રેજીમાં બહાર પડે છે તેમાંથી પસંદગી કરીને જ બહાર લેવામાં આવે છે તેથી આ જુલેટીન સંપૂર્ણ તો બની શકે નહીં તો પણ માર્ગદર્શક અવસ્થા બને, અને ખાસ કરીને વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો, ગ્રંથપાલો તેમજ છાત્રસંઘો અને સાહિત્યપ્રિય છતાંમુજો માટે સૌકમિયાવનું “જુલેટીન ઓફ ઇન્ડિયન બુક્સ” એક અનિવાર્ય સંદર્ભ-પત્રિકા બની રહે છે. છેલ્લા પાંચ વર્ષમાં સૌકમિયાવે જે સાંસ્કૃતિક અને સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓ કરી છે તે ભારતભરમાં અદ્વિતિય કહી શકાય તેવી છે. ૧૯૬૯ના માંથી ચતા-૭૮ વર્ષમાં દુનિયા ભરના દેશોમાં ભારતના સત્વ-શીલ પુસ્તકોનું પ્રદર્શન બન્યું; ૧૯૭૨માં મેધાણી જન્મતી નિમિત્તે પાંચ રૂપિયામાં ૭૫૦ પાનાનું મેધાણી સાહિત્ય લેર લેર પહોંચાડાયું; ત્યાર પછી “આપણે સાહિત્ય વારસો” યોજના દ્વારા, ૧૯૭૩ના નવ-ધુઆરીની ૨૫મી તારીખેથી શરૂ કરી, શુભરાતી

સાહિત્યના નવનીત સમા પાંચ પુસ્તકોનો સેટ જન-તાને મૂળ કિંમતે ઉપલબ્ધ કરી, પ્રકાશન ક્ષેત્રે વિકાસ સ્થાપ્યો. આ યોજના તો હજુ ચાલુ જ રહેવાની છે. “મિલાપ” માસિક પણ તેની વિદિષ્ટ રીતે લોકસેવા કરી રહેલ છે. ઉપરાંત લોકમિલાપના પુસ્તક વેચાણ કેન્દ્રની અલગ એવા આખા દેશને મળે છે. ભાવનગરે પણ બહારગી છે કે આ બધું તેને આપણે યાદ રાખીએ.

જનમનગરનું સોલેરિયમ

રજવાડાના વખતમાં જનમનગરમાં સોલેરિયમ જિથ્થું થઈ શક્યું તેની આજે નવાઈ લાગતી નોઈએ કેમ કે આજઁકી પછીના ૨૫ વર્ષોમાં નિષ્ક્રિય પડી રહેલા આ સોલેરિયમને ચાલુ કરવા કેન્દ્ર સરકાર અથવા રાજ્ય સરકાર ભેગાં થઈને સમય મળ્યો નહીં. આધુર્વેદની પ્રતિષ્ઠા કરનાર શુભરાત સરકારે પણ સૂર્ય કિરણોથી અજાણ્ય રોગોને મટાડનાર આ અમૂલ્ય સૂર્ય-વજન વિચારે મૂકી દીધું. ૭ લાખ રૂપિયાને ખર્ચે જનમનગરે સોલેરિયમ બનાવ્યું હતું. એમ કહેવાય છે કે ફક્ત ફા-જમાં આવ્યા બે સોલેરિયમ હતાં જેના બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં નાશ થયો હતો. એટલે આખી દુનિયામાં ફક્ત જનમનગર ખાતે જ તે અસ્તિત્વમાં છે અને હવે રહીરહીને સરકારની આંખ ઉપડી છે અને તેને ચાલુ કરવા માટે તાત્કાલિક પગલાં ચિકિત્સકો તેમજ સાધનસામગ્રીથી સુસજ્જ કરી રહેલ છે. ચામડીના રોગો, હાડકાના ટી.બી., પક્ષપાત, હાથીપચું, ઈત્યાદિ રોગોમાં સૂર્યકિરણની ચિકિત્સા ખુબ અસરકારક માન્ય પડી છે. જમીનથી જીવે ૩૦ ફીટ ફરતા ટાવર આસપાસ કેમિનો એવી રીતે બનાવવામાં આવી છે કે તે હંમેશાં સૂર્યની સન્મુખ રહે અને ટાવરની ફરતી ગતિ એવી રીતે નિયંત્રણ થતી હોય છે કે તે સૂર્યની ગતિ સાથે રહીને ૬૦ મિનિટમાં એક ચક્ર પૂરું કરે છે અને ફરતે આવે. કિલ્લ સૂર્યના કિરણો મળતાં રહે છે અને કિરણોની તીવ્રતા વધારવા-ઘટાડવા ખાસ યંત્રોની રચના કરવામાં આવી છે જેથી સૂર્યકિરણોથી મળતી ગરમી કરતાં જરૂર પડે તો બહારથી વધુ ગરમી ફરતે આવે શકાય. સોલેરિયમની સાથે નાનકડી

સમક્ષ મૂકી છે. દર મહિને ભારતભરમાં અંગ્રેજીમાં પ્રકાશન પામતાં પુસ્તકોની એક સૂચિ તૈયાર કરી, દર ચાર મહિને બહાર પાડવાનું ફરેસ્ટે ધાણું છે તે મુજબ પ્રથમ જુલેટીન એપ્રિલ ૧૯૭૩માં બહાર પડી છે જે ૪૦ પાનાની બની છે ૯ વિભાગોમાં પુસ્તકોની યાદી આપવામાં આવી છે, જે નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) આયોગ્રાફી (૨) ઔદ્યોગિક શુદ્ધિ (૩) ફાઈન આર્ટ્સ (૪) ઇતિહાસ-બૃજાળ (૫) ભાષા-સાહિત્ય (૬) મિલસૂકી-પર્મ (૭) રેફરન્સ (૮) વિજ્ઞાન (૯) સમાજવિજ્ઞાન.

આ જુલેટીન અંગ્રેજીમાં બહાર પડે છે અને તેની ઉપયોગિતા ભારતની ચોદે ભાષાના છઠ્ઠામુજો ઉપરાંત પરદેશીઓ માટે પણ ખૂબ છે જેઓને ભારતમાં બહાર પડતા અંગ્રેજી પુસ્તકો વિષે અજાણી બહુશરી મળી રહે છે. હાલમાં ૧૫૦ હીમતી પ્રકાશનો વિષે આ જુલેટીનમાં બહુશરી આપી છે. અને પાંચ રૂપિયાથી માંડી, “વિકાસ” પ્રકાશન પર્યોતેર રૂપિયાથી કિંમતનાં પ્રકાશનો તેમજ સવાસો રૂપિયા અને બસો રૂપિયા સુધીનાં પુસ્તકો આવરી લેવામાં આવ્યા છે. દર વર્ષે જે અજાણ્ય પુસ્તકો અંગ્રેજીમાં બહાર પડે છે તેમાંથી પચાઠગી કરીને જ અડી લેવામાં આવે છે તેથી આ જુલેટીન સંપૂર્ણ તો બની શકે નહીં તો પણ માર્ગદર્શક અવસ્થા બને, અને ખાસ કરીને વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો, ગ્રંથપાલો તેમજ છુસેલરો અને સાહિત્યપ્રિય છઠ્ઠામુજો મટે સોહમિયાપત્રું “જુલેટીન યોદ્ધા ઇન્ડિયન છુસ” એક અનિવાર્ય સંદર્ભ-પત્રિકા બની રહે છે. છેલ્લા પાંચ વર્ષમાં સોહમિયાપે જે સાંસ્કૃતિક અને સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓ કરી છે તે ભારતભરમાં અદ્વિતિ કહી શકાય તેવી છે. ૧૯૬૯ના ગાંધી ચતાબ્દી વર્ષમાં દુનિયા બરના રેશોમાં ભારતના સત્વશીલ પુસ્તકોનું પ્રદર્શન બાણું; ૧૯૭૨માં મેઘાણી જન્મતી નિમિત્તે પાંચ રૂપિયામાં ૭૫૦ પાનાનું મેઘાણી સાહિત્ય ઘેર ઘેર પહોંચાડાયું; ત્યાર પછી “આપણે સાહિત્ય વારસો” યોજના દ્વારા, ૧૯૭૩ના જન્યુઆરીની ૨૫મી તારીખેથી શરૂ કરી, શુદ્ધતા

સાહિત્યના નવનીત સમા પાંચ પુસ્તકોનો સેટ જનતાને મૂળ કિંમતે ઉપલબ્ધ કરી, પ્રકાશન ક્ષેત્રે વિકાસ સ્થાપ્યો. આ યોજના તો હજુ ચાલુ જ રહેવાની છે. “મિલાપ” માસિક પણ તેની વિદિષ્ઠ રીતે લોકસેવા કરી રહેલ છે. ઉપરાંત લોકમિલાપના પુસ્તક વેચાણ કેન્દ્રની અલગ જ સેવા આપા દેશને મળે છે. ભાવનગરે પણ બડભાગી છે કે આ બધું તેને આવડે યાજ છે.

જામનગરનું સોલેરિયમ

રજવાડાના વખતમાં જામનગરમાં સોલેરિયમ જાણું થઈ શક્યું તેની આજે નવાઈ લાગતી જોઈએ કેમ કે બાઝારી પછીના રજ વર્ષેમાં નિષ્ક્રિય પડી રહેલા આ સોલેરિયમને ચાલુ કરવા કેન્દ્ર સરકાર અથવા રાજ્ય સરકાર ભેમથિા કોઈને સમજ મળેા નહીં. આયુર્વેદની પ્રતિષ્ઠા કરનાર શુદ્ધતા સરકારે પણ સુધરું કિરણોથી અજ્ઞાપ્ય રોજોને મટાડનાર આ અજૂતપૂર્વ સુધરવને વિચારે મૂકી દીધું. જ લાખ રૂપિયાને ખર્ચે જામસાહેબે સોલેરિયમ બનાવ્યું હતું. એમ કહેવાય છે કે ફક્ત કો-સર્પા આવા બે સોલેરિયમ હતાં જેનો બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં નાશ થયો હતો. એટલે આખી દુનિયામાં ફક્ત જામનગર ખાતે જ તે અસ્તિત્વમાં છે અને તેને ચાલુ કરવા માટે તાલીમ પામેલા ચિકિત્સકો તેમજ સાધનસામગ્રીથી સુજાજ કરી રહેલ છે. ચામડીના દર્દો, હાડકાનો દી. ખી, પક્ષ્વાત, હાથીપણ, ઈત્યાદિ રોજોમાં સુધરણની ચિકિત્સા બહુ અસરકારક માણુમ પડી છે. જામનગરે છેલ્લે ૩૦ હીટ કરતા ટાવર આકાશમાં કેળિના એવી રીતે બનાવવામાં આવી છે કે તે હમેશાં સુધરું જાન્યુમ રહે અને ટાવરની ફરતી ગતિ એવી રીતે નિર્ધારણ થતી હોય છે કે તે સુધરું ગતિ સાથે રહીને ૬૦ મિનિટમાં એક ચક્કર પૂરું કરે છે અને દરેકને આખો ફિરજ સુધરું કિરણો મળતાં રહે છે અને કિરણોની લીમતા વધારવા-ઘટાડવા ખાસ યંત્રોની સ્થપના કરવામાં આવી છે જેથી સુધરું કિરણોથી મળતી ગરમી કરતાં જરૂર પડે તો અદીરણી વધુ ગરમી કરીને આખી શકાય. સોલેરિયમની સાથે નાનકડી

આપુએ કહ્યું : “આવો મારી પાસે બેસો, અને આપણે બંને રહીએ”

ગુ. મ.

મને સ્વપ્નાં તો ઘણાં આવે છે, પણ માત્ર તો કોઈ એકાદ જ રહી જાય છે. થોડા દિવસ પર સવારના સમયે મને એક સ્વપ્ન આવ્યું. તેમાં ત્રીધીજી અને કહેતા હોય એમ લાગ્યું, “આવો, મારી પાસે બેસો, અને આપણે બંને રહીએ!” એ જાહેરો મારી ચેતનામાં અને મારા કાનમાં મેં ખરાબર ત્રણવાર સાંજીવ્યા. અને મને ઘણું અશ્ચર્ય થયું. પછી તો મારી વિચાર-ધારા વહેવા લાગી.

જે ત્રીધીજી પોતાના જીવનમાં સેકેડોના આંધુ લાગ્યા હતાં એ ત્રીધીજી રડવાનું કહે છે શું? એમના હિલને કોઈ વસ્તુ અતિશય દુઃખી કરી રહી હતી. નહીં તો રડવાનું કદાચ ન કહે. એમ મેં મારા મનને સમજાવ્યું.

પણ આપણું દિલ, જે માતાના દિલ કરતાં પણ વધારે માયાળુ અને મૃદુ છે, એ શા કારણે આટલું દુઃખી થઈ રહી? મેં મારા મનને પૂછ્યું.

આ પ્રશ્ન પૂછતાં જ મારી અંદરની આંખો સામે આપણી પ્રેમાળભૂતિ આવી પડી થઈ ગઈ.

એમના જીવતાં જ લોકોએ અહિંસાના ત્યાગ કર્યો પણ એમના ત્રણ પછી તો લોકોએ અહિંસાનું ખૂન કરી દીધું છે. શું આ કારણે ત્રીધીજીને દુઃખ થઈ રહ્યું હતું? હા, મને મેં મારા મનને પ્રશ્ન પૂછ્યો.

ત્યારે મારા અંતરમાંથી બહાર કોઈ કહેતું હોય : “હા, અહિંસાના બળ વડે આપણે સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરી શક્યા, પણ એ સ્વતંત્રતાને ટકાવવા સારું હિંસાબળની સામગ્રી આપણે એકત્ર કરી રહ્યા છીએ.”

આ સંજોગો હું ચૂપ રહ્યો. વાત તો સાચી છે. જો વિચારે મારા મનને તીરની પેઠે આશ્વાત કર્યો. થોડીવાર પછી તે જ અવાજ મારા અંતરમાંથી બોલી ઊઠ્યો : “મેં મારું આપણું જીવન

લોકોમાં પરસ્પર પ્રેમ અને બ્રાતૃભાવ વધે એ સારું તનતોડ મહેનત કરવામાં પસાર થયું”. પણ હમણાં તો દુઃખભાવનો કાવાનજલ દેશમાં પ્રબળી રહ્યો છે. લોકોને મેં સ્વ-સમર્થણ અને ખીનની સેવાના ભારો ખીલવવાનું શીખવ્યું પરંતુ આઝાદી પછી તો લોકો કુરળાઈને વેપારીની મૂકી હોય એમ સમજી બેઠા છે, એટલે કે કુરળાઈ કરવાથી જો કંઈ ફાયદો પોતાને ન થતો હોય તો તેઓ કુરળાઈ કરતા નથી.

“સ્વરાજ મળ્યા પછી આપણી જે સાચી સંસ્કૃતિ અને સભ્યતા છે તેને વધારે ને વધારે આપણે ઉત્તરજન આપીશું, એમ મેં કહેલું હતું. પણ એમને ચિદ્ર મને જણાવું નથી. નવી દિલ્લી તો હજી જૂની દિલ્લી જ છે. સહેરના લોકો માટે જ બધી યોજનાઓ લડવામાં આવે છે. જૂની સરકાર પણ એમ જ કરતી હતી ને? ગામડાનાં લોકો માટે ઘણું જોશું પણ આજની બધી યોજનાઓમાં આપવામાં આવે છે.

“પણ સૌથી વધારે દુઃખની વાત તો એ છે કે કેશિસના સભ્યોને દિવસે દિવસે મોટા સહેરોનો મોલ, મોટી પદવીઓ મેળવવાની દોટ, સ્વા-સહિત

આપુએ કહ્યું : “આવો મારી પાસે બેસો, અને આપણે બંને રહીએ”

ગુ. મ.

મને સ્વર્ગનાં તો ઘણાં આવે છે, પણ યાદ તો કોઈ એક જ રહી જાય છે. યોગ દિવસ પર સવારના સમયે મને એક સ્વપ્ન આવ્યું. તેમાં ત્રીધીજી અને કહેતા હોય એમ લાગ્યું, “આવો, મારી પાસે બેસો, અને આપણે બંને રહીએ !” એ જાહેરો મારી ચેતનામાં અને મારા કાનમાં મેં બરાબર ત્રણવાર સાંજીવ્યા, અને મને ઘણું અસંભવ થયું. પછી તો મારી વિચાર-ધારા વહેવા લાગી.

જે ત્રીધીજી પોતાના જીવનમાં સેઠકોના અધિક ભૂખ્યા હતાં એ ત્રીધીજી રડવાનું કહે છે શું ? એમના હિલને કોઈ વસ્તુ અતિથય દુઃખી કરી રહી હશે. નહીં તો રડવાનું કદાપિ ન કહે. એમ મેં મારા મનને સમજાવ્યું.

પણ બાપુનું દિલ, જે માતાના દિલ કરતાં પણ વધારે માયાળુ અને મૃદુ છે, એ શા કારણે આટલું દુઃખી થયું હશે ? મેં મારા મનને પૂછ્યું.

આ પ્રશ્ન પૂછતાં જ મારી અંદરની અગ્નિ સામે બાપુની પ્રેમાગત્તિ આવી પહોં થઈ ગઈ.

એમના જીવતાં જ સેઠકોએ અધિકારના ત્યાગ કર્યો પણ એમના ગયા પછી તો સેઠકોએ અધિકારનું ખૂન કરી લીધું છે. શું આ કારણે ત્રીધીજીને દુઃખ થઈ રહ્યું હશે ? ફરીને મેં મારા મનને પ્રશ્ન પૂછ્યો.

ત્યારે મારા અંતરમાંથી બહાર કોઈ કહેતું હોય : “હા, અધિકારના બળ વડે આપણે સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરી સક્યા, પણ એ સ્વતંત્રતાને ટકાવવા સારું દિવસાળગની સાચાં આપણે એકત્ર કરી રહ્યા છીએ.”

આ ઘણાં જ મૃદુ સ્વરો. વાત તો સાંપી છે. એ વિચારે મારા મનને ધીરની પેઠે આધાત કર્યો. થોડીવાર પછી તે જ અવાજ મારા અંતરમાંથી બોલી ઊઠ્યો : “જે મારું આપણું જીવન

સેઠકોમાં પરસ્પર પ્રેમ અને જાતજાત વધે એ સારુ તનતેજ મહેનત કરવામાં પધાર થયું. પણ હમણાં તો દિવસાળગના કાવાનગ દેશમાં પ્રભવળી રહ્યો છે. સેઠકોને મેં સ્વ-સંચારથી અને ખીજની સેવાના કાવે ખીલવવાનું શીખવ્યું પરંતુ આઝાદી પછી તો સેઠકો કુરંગાનીત વેપારીની મૂડી હોય એમ સમજી બેઠાં છે, એટલે કે કુરંગાની કરવાથી જે કંઈ ફાયદો પોતાને ન થતો હોય તો તેઓ કુરંગાની કરતા નથી.

“સ્વરાજ મળ્યા પછી આપણી જે સાચી સંસ્કૃતિ અને સભ્યતા છે તેને વધારે ન વધારે આપણે સંતોષન આપીશું, એમ મેં કારણ” હતું. પણ એક મિત્ર મને જણાવું નથી. નવી દિલ્હી તો હજી જૂની દિલ્હી જ છે. સહેરના સેઠકો માટે જ બધી યોજનાઓ લડવામાં આવે છે. જૂની સરકાર પણ એમ જ કરતી હતી ને ? ચામડાના સેઠકો માટે પણ એટલું લક્ષ આજની બધી યોજનાઓમાં આપવામાં આવે છે.

“પણ કોથી વધારે દુઃખની વાત તો એ જ કે કેવિસના સભ્યોને દિવસે દિવસે મોટા સહેરોને મેડ, મોટી પહોળા મેળવવાની રોડ, ચતા-સકિ

એક પગ ઢિંકુસતાનમાં અને બીજો પગ નાજી કુનિયાના બધા દેશમાં પડી રહ્યો હોય એવી તમારી ભવ્ય ચાલ અમે નિહાળી છે. અમને વાદ છે કે તમે જ્યારે પગમાં ભરતા ત્યારે તમારી સાથેના ધણા માદુસો પાછળ રહી જતા અને તમારી સાથે રહેયું હોય તો તમારા સાથીકાઓને દોડવું પડતું થતું ! નેચો સૂતા હતા એમને તમે જગાડ્યા, નેચો ભગતા બેઠા હતા એમને તમે ઊભા કર્યા અને નેચો ઊભા હતા એમને દોડતા કર્યા !

અને એક દિવસ અચાનક તમારું આ વિરાટ પગપુ ધણી ગયું; “હે રામ” એવો મંત્ર જગતા

તમે ઢળી પડ્યા. જાણે પૃથ્વીનો આ ગે.ભો મૂંઝવણો હોય એવો આચકો લાગ્યો. અમે સૌ રડી પડ્યા અને થોડા સમય માટે તો વાતાવરણ એવું બની રહ્યું કે કોઈ કોઈને આધારન આપવાવાળું રહ્યું નહિ ! અમારા આંસુ લૂછવાની કક્કિત પણ અમારા હાથમાંથી ચાલી ગઈ. થોડી વાર પછી મન ઉપર અમે હાથ મેળવ્યો અને અમે સૌ નેતાઓને નક્કી કર્યું કે તમારા પગલે પગલે ચાલવું.

હવે અમે અમે શું કરી રહ્યા છીએ તે જુઓ. અમે સૌ તમારા પગલે પગલે જ ચાલતા આવ્યા છીએ, પણ ચાલમાં જરા ફેરફાર કર્યો છે. તમે પગે ચાલીને જતા હતા અને હવે અમે સૌ વિમાનમાં આવળ કરીએ છીએ. આ રીતે અમે, તમારા કરતાં વધુ ઝડપી બન્યા છીએ. તમે રેલવેના ચીલ વગરનાં મુશ્કારી કરતા હતા અને કહેતા હતા કે આ વગરને સરવડતા મળવી નોઈએ, અમે ધણી સરવડતાથી આપી છે અને ઘણાં ત્રીણ વગરનાં મુશ્કારી કરતા કરી ચૂક્યા છે ! પ્રભને અમે ધારે કલાકના ભાગે જ વાળી રહ્યા છીએ અને પ્રભ તમારા પગલે પગલે ચાલી રહી છે કે નહિ એ જોવા માટે અમે ઘણી વાર ફરતે કલાકમાં મુશ્કારી કરીએ છીએ, ખરી રીતે તો અમારે ફરતે કલાકમાં એકવું ન નોઈએ પણ જો ધારે કલાકમાં એકીએ તો વધુ ગિરદી થાય અને પ્રભને વધુ ગ્રાસ પડે અમારે લીધે પ્રભને ગ્રાસ થાય એવું કોઈ પણ જગતુ અમે બદલા માગતા નથી; કારણ કે અમે ભણીએ છીએ કે આપું કંઈ કરીએ તો તમારા આત્માને કુખ થાય.

તમે અમને સત્યનો ઉપદેશ આપ્યો અને અમે પણ પ્રભને એ જ ઉપદેશ આપી રહ્યા છીએ. અમારે ધણી વાર અસત્ય બોલવું પડે છે. પણ પ્રભને તો કહેતાં કાલ્ય બોલવાનું જ રહીએ છીએ આ રીતે અમે સત્યની પૂજા કરાવવાનું ચાલુ રાખ્યું.

એક પર હિંદુસ્તાનમાં અને બીજો પર નવું દુનિયાના બધા રેલોમાં પહોંચી જાય એવી તમારી ભવ્ય આશ અને નિહાળી છે. અમને શાક છે કે તમે બધારે પગલાં ભરતા ત્યારે તમારી સાથેના પણ માણસો પાછા રહી જતા અને તમારી સાથે રહેવું હોય તો તમારા સાથીદારોને રોડનું પગલું ઠપ્પું ! નેમો સતા ઇતા એમને તમે જનાડવા, નેમો ભયતા મેડા કંતા એમને તમે જિભા કપાં અને નેમો જિભા કંતા એમને હોડતા કપાં !

અને એક શિવજી અચાનક તમારું આ વિરાટ પગલું ધક્કો મૂક્યું; “એ રામ” એવો મંત્ર બપોત

તમે ઠગી પડ્યા. નવું પૂરીતો આ ગેરો મૂક જીવો હોય એવો આશયો. એમ સૌ રહી પડ્યા અને થોડા સમય માટે તો પાતાવરણ એવું બની રહ્યું કે કોઈ કોઈને આશાસન આપવાનારું રહ્યું નહિ ! બધારા આંત્ર લૂછવાની કઠિત પણ બધારા હાથમાંથી ચાલી ગઈ. થોડી વાર પછી મન ઉપર અમે કબૂ મેળવ્યો અને અમે સૌ નેતાઓને નક્કી કર્યું કે તમારા પગલે પગલે ચાલવું.

હવે અમે અમે શું કરી રહ્યા છીએ તે જુઓ. અમે સૌ તમારા પગલે પગલે જ ચાલતા આવ્યા છીએ, પણ ચાલમાં જરા ફેરફાર ક્યો છે. તમે પગે ચાલીને જતા હતા અને હવે અમે સૌ ત્રિમાનમાં આવળા કરીએ છીએ. આ રીતે અમે, તમારા કરતાં વધુ ગંડા બન્યા છીએ. તમે રેલવેના ગીબ પરમાં મુસાફરી કરતા હતા અને કહેતા હતા કે આ વગરને સરવડતા મળવી નોઈએ, અમે રહી સરવડતામાં આવી છે અને ધણિને ગીબ વગરની મુસાફરી કરતા કરી મૂક્યા છે ! પ્રાગતે અમે થઈ કલાસના માથે જ વળી રહ્યા છીએ અને પ્રાગ તમારા પગલે પગલે ચાલી રહી છે કે નહિ એ ભેગાં માટે અમે પળી વાર ફરટું કલાસમાં મુસાફરી કરીએ છીએ. ખરી રીતે તો અમારે ફરટું કલાસમાં ભેગવું ન નોઈએ પણ તો થઈ કલાસમાં ભેગાં તો વધુ ત્રિદશ થાય અને પ્રાગતે વધુ ત્રાસ પડે, અમારે લીધે પ્રાગતે ત્રાસ થાય એવું કોઈ પણ પગલું અમે ભરવા માગતા નથી; કારણ કે અમે નક્કીએ છીએ કે આપું ટકું કરીએ તો તમારા આશયને કુ બ વ વ.

તમે અમને સત્યનો ઉપદેશ આપ્યો અને અમે પણ પ્રાગતે એ જ ઉપદેશ આપી રહ્યા છીએ. અમારે થયી વાર અસત્ય બોલવું પડે છે. પણ પ્રાગતે તો કંઈકેલો સત્ય બોલવાનું જ કહીએ છીએ. આ રીતે અમે સત્યની પૂજા કરાવવાનું ચાલુ રાખ્યું

દુનિયામાં નાસ્તિકો તો ઘણા હશે પણ કનૈસ ઈશ્વરસોહ નેવે નાસ્તિક ખીજે જાયે જ નેવા મળે. એ કહેતો કે આ સૃષ્ટિ વિવિધ પ્રકારના અણુપરમાણુઓના આકરિમ્બ સંયોજન જ છે. આ સૃષ્ટિચત્રનાની પાછળ કોઈ બૃહત્તર શક્તિ કામ કરી રહી છે એ વાત સ્વીકારવા માટે એ સહેજેય તૈયાર નહોતો.

એક વખત એને ભણીતા તત્ત્વચિંતક અને ધર્મપ્રચારક હેનરી બિયરને ત્યાં જવાનું થયેલું. એમાં પણ એનો આશય તો એ જ હતો કે બિયર સાથે અધોર ચર્ચા કરવી ને તેને હલીસોમાં ઢરાવવા. એણે બિયરના દીવાનખાનામાં પ્રવેશ કરતાં જ સૂર્યમંડળનું એક સુંદર મોડેલ જોયું. એની રચના કરનારે સૂર્ય અને પૃથ્વી, ચંદ્રો તેમ જ અન્ય ગ્રહોની એવી સ્પષ્ટ પ્રતિકૃતિ કરી હતી કે જોનારને એક લાગુમાં સમગ્ર સૂર્યમંડળનો ખ્યાલ આવી જાય.

લાગુવાર માટે ચર્ચાનો આરંભ કરવાનું જાણી જઈને ઈશ્વરસોહ બિયરને પૂછ્યું: “સૂર્યમંડળની આવી જ પ્રતિકૃતિ બનાવી આપનારની શીય કું વધોથી કરી રહ્યો છું. સુંદર છે આ મોડેલ. કાલે બનાવ્યું ? મારે એ માણસને મળવું પડશે.”

“કાલે બનાવે ? એની મેળાએ જ આપો-આપ તૈયાર થઈ ગયું.” બિયરે જવાબ આપ્યો.

“એમ બને જ કેમ ? આખા સૂર્યમંડળની પ્રતિકૃતિ આપોઆપ તૈયાર થાય શી રીતે ?” બિયરનો કટાક્ષ સમજ્યા વગર જ ઈશ્વરસોહે હાથું.

“કેમ ન થાય ? જો સૂર્યમંડળ ને આપણી આસપાસની સૃષ્ટિ એની જાતે જ રચાઈ જાય તો આ મોડેલ પોતાની જાતે કેમ ન બની જાય ?”

બિયરના આ કટકાનો કોઈ જ જવાબ ઈશ્વરસોહ પાસે નહોતો. એ નાસ્તિકે જવાબ આપ-

વામાં શા લોચા વાળ્યા હશે એ જાણવામાં આવ્યે રસ ન લઈએ. પણ કોઈ કોઈ વખત ઉછળી આવતી આપણી નાસ્તિકતાને માટે આમાં પડાર તો રહેશે છે જ.

મને લાગે છે કે નાનીમોટી શંકાભરી લાગુક નાસ્તિકતાનો ઉત્તરો તો લગભગ દરેક જણમાં આવી જતો હોય છે. જેને ઈશ્વરે અગાઉ બનેકવાર અસીમ મદદ કરી હોય એવી વ્યક્તિ પણ શંકાજન્ય ચિંતાર કરી શકે છે. મારી સમજ પ્રમાણે આનું એક કારણ એ પણ હોય કે આપણી ગ્રહો માત્ર ઉપરછલ્લી જ હોય, એનાં ઝળિયાં બિંડા જ ન નખાયા હોય. એટલે જ તો વિરોધતા આજો વાયરો વાતાં જ એ હલચલી બેઠે ન ?

જાણવા કદાચ એમ પણ હશે કે ગમે એટલી દૃઢ ગ્રહો પણ કોઈકે વાર તો ડરી જ જાય એવો કોઈ નિયમ રચવાની પાછળ ઈશ્વરની કોઈ કુશિલ જ કામ કરતી હશે. ઈશ્વર નેવાં ઈશ્વરને પણ આવા માનવીને જ શોભે એવાં કાવતરાં કરવાની જરૂર એટલા માટે પડતી હશે કે આવી શંકાઓને કારણે સરવાળે તો મોટે ભાગે જલ્દા ને આસ્થા વધારે જ જ દૃઢ થતાં હોય છે.

શંકાના વમળોમાંથી બહાર નીકળેલો માણસ વધારે સચકત બનીને જાગળ આવે છે. પછી એવા જ પ્રકારની પરિસ્થિતિ માણસને લાગે જ ડારી શકે. તોફાન નવું હોય તો ડારે. પણ જો માણસ એમાંથી ચેતાની જ્યતને ઉઘારે તો ખીણ વખતનું એવું તોફાન પ્રુદ હોય.

એક વખત દરિયાકાંઠે ઊભો રહીને કું હોડી-એની રમત જોઈ રહ્યો હતો ત્યારે મને આ સ્વપ્ન ભરાયર સમજાયું. જરૂરીનો સમય થતાં મોભની ખજાણાટ, કદ અને ગતિ વધવા લાગ્યાં. મોભની

દુનિયામાં નાસ્તિકો તો જણા હશે પણ કન'સ ઈન્સરોસ એવો નાસ્તિક બીજો કાગ્યે જ નોવા મળે. એ કહેતો કે આ ઇજિપ્તિયન પ્રકારના બહુપ્રમાણ્યોના આકરિષ્ઠ સ્વેચ્છા જ છે. આ સંસ્કૃત્યનાની પાછળ કોઈ બદલાર શક્તિ કામ કરી રહી છે એ વાત સ્વીકારવા માટે એ સહેજેય તૈયાર નહોતો.

એક વખત એને બર્ણીતા તત્ત્વચિંતક અને ધર્મપ્રચારક ડેનરી બિયરને ત્યાં જવાનું થયેલું. એમાં પણ એનો આશય તો એ જ હતો કે બિયર સાથે અધોર ચર્ચા કરવી ને તેને ક્ષીણમાં કરાવવા. એણે બિયરના દીવાનખાનામાં પ્રવેશ કરતાં જ સૂર્યમંડળનું એક સુંદર મોડેલ જોયું. એની રચના કરનારે સૂર્ય અને પૃથ્વી, ચંદ્રો તેમ જ અન્ય ગ્રહોની એવી ભરત્ર પ્રતિકૃતિ કરી હતી કે જોનારને એક સમયમાં સમગ્ર સૂર્યમંડળનો ખ્યાલ આવી જાય.

સંજ્ઞાવાર માટે ચર્ચાનો આરંભ કરવાનું બૂધી જઈને ઈન્સરોસે બિયરને પૂછ્યું. "સૂર્યમંડળની આવી જ પ્રતિકૃતિ બનાવી બાપનારની શોધ કે વર્ણોથી કરી રહ્યો છું. સુંદર છે આ મોડેલ. કોણે બનાવ્યું ? કારે એ માણસને મળતું પડશે."

"કોણે બનાવે ? એની મેળાએ જ આપો-આપ તોવાર થઈ ગયું." બિયરે જવાબ આપ્યો.

"એમ બને જ કેમ ? આખા સૂર્યમંડળની પ્રતિકૃતિ આપોઆપ તોવાર થાય શી રીતે ?" બિયરનો કટાક્ષ જમળ્યા વગર જ ઈન્સરોસે કહ્યું.

"કેમ ન થાય ? બે સૂર્યમંડળ ને આપણી આસપાસની સંજિ એની ભંતે જ રચાઈ જાય તો આ મોડેલ પોતાની ભંતે કેમ ન જની જાય ?"

બિયરના આ દુકલો કોઈ જ જવાબ ઈન્સરોસ પાસે નહોતો. એ નાસ્તિક જવાબ આપ-

વામાં આ લોયા વાળ્યા હશે એ નમણવામાં આવે રશ ન લઈએ. પણ કોઈ કોઈ વખતે ઊઠી આવતી આપણી નાસ્તિકતાને માટે આમાં પડકાર તો રહેવો છે જ.

મને લાગે છે કે નાનીમોટી શંકાકરી સંજિ નાસ્તિકતાને ઉમરો તો સમજાવ દરેક જણમાં આવી જતો હોય છે. જેને ઈધરે અગાઉ અનેકવાર અસીમ મજા કરી હોય એવી બંધિત પણ શંકાજન્ય ચિંતાર કરી ચૂકે છે. મારી સમજ પ્રમાણે આનું એક કારણ એ પણ હોય કે આપણી કાલા માત્ર ઉપરછલ્લી જ હોય, એનાં મુનિષાં જોડા જ ન નખાયા હોય. એટલે જ તો વિરોધનો આઠો વાધો વાતાં જ એ હલચલી જાડે ને ?

અથવા કહેવું એમ પણ હશે કે ગમે એટલી દંડ કાલા પણ કોઈક વાર તો કચી જ જાય એવો કોઈ નિયમ સ્વવાની પાછળ ઈધરની કોઈ કુશિત જ કામ કરતી હશે. ઈધર નેવાં ઈધરને પણ આવાં માનવીને જ શોભે એવાં કાવતરાં કરવાની તરાર એટલા માટે પડતી હશે કે આવી શંકાએને કારણે સરવાયે તો મોટે ભાગે ભલા ને આરુણ વધારે જ જ દંડ થતાં હોય છે.

શંકાના વમળોમાંથી બહાર નીકળેલાં માણસ વધારે સમજાત જનીને આત્મજા આવે છે. પછી એવા જ પ્રકારની પરિસ્થિતિ માણસને કાગ્યે જ કારી કહે. તેજાનું નવું હોય તો કારે. પણ બે માણસ એમાંથી પોતાની ભંતે ઉગરે તો બીજા વખતનું એવું તેજાનું ખુલ્લું કારે.

એક વખત હરિયાકાંઠે જિભો રહીને કું' હોડી-જોડી રમત જોઈ રહ્યો હતો ત્યારે મને આ કલ્પ બરાબર સમજાયું. જરૂરતો સમય થતાં મોખની બજાજાળ, કંઈ અને ચિતિ વધવા સાચાં. મોખની

ગુધીના આદર કરવા નોંધ્યે.

ખનડી શોને માટે પણ આનું જ કહેવાય છે. દિવસની ચર્યાત કરતાં પહેલાં, કેઈ પણ માનવ મિત્રને મળતાં અગાઉ વહેલી સવારના ગુલાબને મળવા જતા. તેના રસની તૃપ્તિ પામતા.

કુદરતની લખલૂટ સમૃદ્ધિમાંથી કેટલું બધું પામરા જેવું છે એ વાતનો સામાન્ય માનવીને તો કદાચ ખ્યાલ પણ નહિ આવે. ઈશ્વર એવેર પાકેલા વૈભવને પામવા માટે પછી દષ્ટિ પણ નોંધ્યે. એને સમજવા માટે મન પણ કેળવાયેનું હોવું નોંધ્યે. એ કેળવણી માટે પણ પાછી વર્ષોની સાધના નોંધ્યે. તો જ તમે અને કુદરત એક તાંત્રી જેવો થકો.

આ પરિસ્થિતિએ તમે પહેલો ત્યારે તમને લાગે છે કે કુદરતના એકએક સર્જન પાસે જ પા છે. લાગણી છે. એને પણ તમને કંઈક કહેવાનું છે. સર રામન પાસે તો કુદરતની આ કિતાબ વાંચવાની કંઈક બનરી કહી શકાય એવી શક્તિ હતી. આ કારણે લઈને તેઓ પ્રકૃતિને આજુબાજુ કલાકો સુધી એક ધ્યાન થઈ જતા.

પોતાના સંશોધનકાર્યને માટે પાંચ રૂબ લાવવાનું કહ્યું હોય અને જે બૂલમાં પડાવાળો પાંચ રૂબને બફે બ્રુમ્બો તોડી લાવે તો લાવનારનું આવી જ બને. એને કડક શબ્દોમાં લઈ કહે છે. “મેં કેટલા રૂબ મેં લાવ્યા હતા?” મહા વૈજ્ઞાનિક પાસે આ બુ મકાકવિ જેવું હાથ હતું. સત્પત્ની શોધને માટે રૂબોની જરૂર છે. પણ જરૂરિયાત કરતાં વધારે રૂબ તોડવા તેમાં

પૂર્વ ૧૩૪થી થાહ ખીણો વચ્ચે જાણે દોડીએ ગરકાવ થઈ ગઈ. પણ ખીણ જ પળે બધી દોડીએ ચોળનાં મસ્તક પર સવાર થઈ ગઈ. મેં નેધું કે એ રાક્ષસી મોળ પોતાની તાકાતથી દોડીએને કિનારે લઈ આવ્યા.

એમ આપણે બંનેને શંકાની ખીણમાં લાવવા સરખી જઈએ, એ જ શંકા હલ થઈને આપણને અસાધના મસ્તક બેસાડી દેશે. જે સર્વેશ્વર સહિની રચના કરી ને આજ સુધી એનું સંચાલન

પણ એક મોટો દોઢ ન હોય. આ કારણે હજાર રૂબોને એનું જીવન ટકા ઘણે માણસ દેશે. એને એના જીવનની વેદના વેદતાં, વેદનાં ખરવા દેશે. તમે નાહક એના સ્મિતને ન લૂંટી દેશો. આ જ કાવ તેમના અંતરમાં હોવાજીવ બરેસો હતો.

સોંધને બુટવી ન લેવું. આ પણ એક ધ્યેય ખ્યાલ છે. સુંદરતાને ફક્ત આંખથી જ પામીને પ્રલસિત બનવું. ફરીને જ્યારે તેની તૃષ્ણ લાગે, ત્યારે એની પાસે પડોચી જવું. પ્રકૃતિ તો તમને આવકારવા તૈયાર જ છે. તમે એનાથી દૂર જાવ છો. એ તમારી સાથે છે. “થટ થટમાં નાથ સમાયો.” રામન પાસે પણ પ્રકૃતિને પામવા માટેની કંઈક અનોખી દષ્ટિ હતી.

વિજ્ઞાનનું સંશોધન કરતાં કરતાં થાકે ત્યારે રંગોની હરિવાળીમાં લટાર મારવા નીકળી પડે. પ્રકૃતિનો ખોળો હોડીને પાછા ચાર હિવાલરાળી પ્રયોગશાળામાં પાછા ફરવાનું થોડું અપરંપરું. પણ શું થાય? જીવનની સફળતા માટેનું કામ પામળ મૂકી જરાતુ છે. મળેલી બહિષ્કરણ કારણે વિજ્ઞાના વિજ્ઞાન સત્પત્નીથી કંઈક શોધી ને દુનિયાને પાછું આપીને જવાનું છે જીવનનો મૂલાવાન સમય બચાવ તેમ નથી. કમ્પ્રોમાઇસ સાધક પાછા ફરે છે, એ સમય “રામન ઈ-સ્ટીડ્યુટ”નાં પત્રમાં.

જતાનેતરમાં પ્રથમ વાર “ભારતરત્ન સી વી. રામન” જીવન પરિચયોની લટાર ક્યા એ પુસ્તકમાંથી.

ક્યું એ તમારી જાણે જ નિર્બળ થઈ જાય કે નાથ પામે એ બને કેમ? એ સર્વેશ્વર, સર્વેશક્તિમાન ને સર્વેશ્વરી સત્તા તો પ્રત્યેક પળે, સર્વેશ્વર કિશોરી છે. આપણે તો એ સત્તાનો અનુભવ જ જ સતત કરવાનો છે. એ અનુભવ ન થાય તો વાકે આપણો છે. ખરેખર તો આસ્થા જ આપણો અંતિમ ને અનન્વ વારસો છે; જ્યારે નાસ્તિકતા કેરી બોદિક વિરુદ્ધ છે. સંજોગવશ એવી શુદ્ધિનાં વચ્ચેમાં ફસાયા હોઈએ તો હવે બહાર નીકળીએ ને સાચી શ્રદ્ધાનાં દિપ્તિ પર સવારી કરીએ.

ગુલોના આદર કરવા જોઈએ.

ખર્નાં શેને માટે પણ અણું જ કહેવાય છે. દિવસની ચર્યાખાત કરતાં પહેલાં, કાંઈ પણ માનવ મિત્રોને મળતાં અગાઉ વહેલી સવારના ગુલાબને મળવા જતા. તેના રસનીથી વૃત્તિ થાયતા.

કુદરતની લખણ સમૃદ્ધિમાંથી કેટલું બહુ પામરા જેવું છે એ વાતનો સામાન્ય માનવનિ તો કદાચ ખ્યાલ પણ નહિ આવે. ઈશ્વરે ચોમેર પાથરેલા વૈભવને પામવા માટે પછી દષ્ટિ પણ જોઈએ. એને સમજવા માટે મન પણ ફેળવાયેનું હોતું જોઈએ, એ ફેળવણી માટે પણ પાછી વર્ષોની સાધના જોઈએ. તો જ તમે અને કુદરત એક તંત્રથી જોડાઈ શકો.

આ પરિસ્થિતિએ તમે પહેલો ત્યારે તમને લાગે કે કુદરતના એકએક સર્જન પાસે જવા છે. લાગણી છે. એને પણ તમને કંઈક કહેવાનું છે. સર રામન પાસે તો કુદરતની આ કિતાબ વાંચવાની કંઈક જાનેરી કહી કદાચ એવી સક્રિય હતી. આ કારણેને લઈને તેઓ પ્રકૃતિને માણવામાં કલાકો સુધી એક ધ્યાન થઈ જતા.

પોતાના સંશોધનકાર્યને માટે પાંચ રૂબ લાવવાનું કહ્યું હોય અને જો બૂધમાં પટાણો પાંચ રૂબને બદલે બ્રહ્મણે તોડી લાવે તો લાવનારનું બાળી જ અને એને કાક સન્દોમાં લઈ કંઠે કે. ‘મેં કેટલા રૂબ મુલાવ્યા હતા?’ મઠ વૈજ્ઞાનિક પાસે આ બહુ મહત્ત્વની જેવું હશે હું! સરખી શોધને માટે રૂબોની જરૂર છે. પણ જરૂરિયાત કરતાં વધારે રૂબ તોડવા તેમાં

પણ એક મોટા દોષ ન હોય! આ કારણે હમણાં રૂબોને એનું જીવન રક્ષા થીપર માણવા દેને! એને એના જીવનની વેદના વેદતાં, વેદનાં ખરવા દેને! તમે નાહક એના સ્મિતને ન લૂંટી દેશો. આ જ જાણ તેમના અંતરમાં જલોલ્લહ બરસેા હતો.

સૌંદર્યને પ્રુટવી ન લેવું. આ પણ એક જીવો ખ્યાલ છે. સુંદરતાને ફક્ત અપ્રાપ્યથી જ પામીને પુલકિત બનવું. ફરીને જ્યારે તેની વૃથા લાગે, ત્યારે એની પાસે પડેલી જડું, પ્રકૃતિ તો તમને આવકારવા તૈયાર જ છે. તમે એનાથી દૂર જાવ છો. એ તમારી સાથે છે. “ધટ ધટમાં નાથ સમાયેા.” રામન પાસે પણ પ્રકૃતિને પામવા માટેની કંઈક જાણી દષ્ટિ હતી.

વિજ્ઞાનનું સંશોધન કરતાં કરતાં થાકે ત્યારે રંગોની હરિણોમાં લટાર મારવા નીકળી પડે. પ્રકૃતિનો ખેળો હોડીને પાછા ચાર ફાલાલવાળી પ્રયોગશાળામાં પાછા ફરવાનું થોડું અપરંપરું. પણ શું થાય? જીવનની સફળતા માટેનું કામ પાછળ મૂકી જવાનું છે. મળેલી બહિષ્કરણ કારણે વિધવા રિશાળ સભ્યમાંથી કંઈક શોધી ને દુનિયાને પાછું આપીને જવાનું છે જીવનનો મૂલ્યાવન સમય જવામાં તેમ નથી. કમ્પ્યોટરના સાથે પાછા ફરે છે, એ અક્ષય “રામન ઈન્સ્ટિટ્યુટ”નાં પરચિપાં ને

નતાજેતરમાં પ્રવટ થનાર “ભારતરત્ન સી વી. રામન” જીવન પરિચયોની અંતર કથા એ પુસ્તકમાંથી.

૧૯૩૪થી થાહ ખીણો વચ્ચે જાણે દોડીએ ગરકાવ થઈ ગઈ. પણ ખીણ જ પળે બધી દોડીએ મોખના અસ્તક પર સવાર થઈ ગઈ. ‘મેં’ જોયું કે એ રાક્ષસી મોખ પોતાની તાકાતથી દોડીએને કિનારે લઈ આવ્યાં.

એમ આપણે બનેને યાદની ખીણમાં લખવા સરખી જઈએ, એ જ યાદો હલ થઈને આપણને અસ્થાના અસ્તકે એલાડી રહે. જે સર્વેયરે રાક્ષસી રમના કરી ને આજ સુધી એનું સંચાલન

કહ્યું એ તમારી જાણે જ નિર્બળ થઈ જાય કે નાહ પામે એ બને કેમ? એ સર્વેયપર, સર્વે-સક્રિયમાન ને સર્વેયની સચા તો પ્રત્યેક પળે, સર્વે ક્રિયાશીલ છે. આપણે તો એ સચાનો અનુભવ જ જ સતત કરવાનો છે. એ અનુભવ ન થાય તો વાંકે આપણે છે. ખરેખર તો આરથા જ આપણે અતિથ ને અનન્થ વારસો છે; જ્યારે નાસ્તિકતા કારી બૌદ્ધિક વિકૃતિ છે. સંજોગવદ એવી સુદિનાં વખતોમાં ફસાવા હોઈએ તો હવે બહાર નીકળીને ને સાચી શ્રદ્ધાનાં સિખરો પર સવારી કરીએ.

શ્રી કૃષ્ણનું નામ અપાય છે. શ્રી કૃષ્ણની મધુ જંસરીમાંથી એક ઠાળે ગંગા-ધમુનાના પ્રદેશમાં સંજળાતા દિવ્ય-સ્વર્ગીય સુરો, હજુ આજે પણ લોકોના કાનમાં, ગૂંજ્યા કરે છે. હજુ આજે પણ મથુરાની-ગોકુળની મઠીએ મઠીમાં એમની જંસરીનો નાદ સદૈવ જાગૃત રહે છે. ઇન્દ્રાવન શુ, કે દારિકા શુ, જગન્નાથ પુરી શુ કે કંપાકુમરી શુ-એમ પ્રત્યેક ખૂણામાંથી વાગાડુઓ એમની મુરલી જાગૃતી ભૂતિના દર્શન કરવા આવે છે. ત્યારે એમનું મન પરમાત્માના પ્ધારા વાજીર મધુ જંસરીમાં જ પરવાઈ જાય છે.

એક મહાભારતના સમયથી અનેક ઐતિહાસિક પરિવર્તન અને રાજદ્વારી પદોએ અને ઉચ્ચ પાયે આઈને હિન્દુ પાટનગર દિલ્લી આજે પણ હિન્દ સરકારનું મહત્વનું પાટનગર છે. દિલ્લીની રાજદ્વારી મહત્તા છે, ત્યારે એમની પડોશમાં આવેલ મથુરા તો આધ્યાત્મિક શક્તિથી હજુ પણ પ્રકાશી રહેલ છે. દુશ્મનોને દૂર જતાડતું, શ્રી કૃષ્ણ અને તેની જંસરીના અનુપમ ચિત્રો સાથે આજે પણ હિન્દવાસીઓનાં હૈયામાં વસી રહેલ છે એ આધ્યાત્મિક શક્તિના પ્રેરણાના પાન શ્રી કૃષ્ણે કરાવ્યાં છે. નિરોષ, રમતિ-યાગ, મસ્તીખોર, માખણચોર, બાલ કોવાની પ્રતિમાને હિન્દના યુવાનો-જુદો 'માલકૃષ્ણ' સ્વરૂપને હજુ પણ પ્રેમભાવથી પુજે છે. કુંજવન પ્રતિ પોતાનો પ્રેમ પ્રદર્શિત કરે છે. અને ધમુનાના જળમાં દૂળડી મારીને પોતાના પાપેનું પ્રાવચિત કરે છે. ધમુનાના જળમાં લોકોના જ્ઞાત આત્માને શાંત કરવાનો શુભ તો અવશ્ય છે જ. કાલિદી ધમુના પ્રત્યક્ષ કાલ જગ-વાન વમરાજની બદેન નેવી છે. જાતવાસી તીર્થ-યાત્રાએ જાય છે, ત્યારે પ્રથમ નદીનાં દર્શન જાય છે. કાલિદી નામ કુરાલું છે. યજુર્વેદ અવશ્ય સ્વરૂપ તે જમુના છે.

"A station of Cowherds" શને બ્રીજ મંડલ (મજા મંડળ) કે જ્યાં પરમાત્મા જગન્મા અને પોતાની અનેક લીલાઓનું કેન્દ્ર બનાવ્યું, તે પ્રદેશ મથુરાની આસપાસ આવેલો છે. બહી જે બાપા બોલાય તે બ્રીજ (મજા બાપા) કહેવાય

છે. મજા બાપા એ ઘણી મથુરા બાપા છે અને જૂનાં કવિઓએ એ બાપામાં ઘણાં કૃષ્ણ કાવ્યો રચેલાં છે.

જેમ હિન્દુ ધર્મમાં ધાર્મિક દષ્ટિએ વૈતરણી નદી પાર કરવામાં ખાસ માતમ ગણવામાં આવે છે તેમ ધમુના સ્નનનું પણ ખાસ માતમ ગણાય છે. એજ કારણથી મજાજમિમાં આવનાર પ્રવાસી ધમુના સ્નાન કર્યા વગર રહેતો નથી.

અને બ્રીજ મંડળની મજા બાપા પણ કેવી સુંદર છે ? હિન્દી બાપાની એક શાખા તરીકે મજા બાપા હજુ પણ તેની સમૃદ્ધિ વધારે જ જાય છે. આ બાપાની માધુરી ભારતીય બાપાઓમાં અનન્ય છે. વલ્લભ સંપ્રદાય મજાબાપાનું પ્રેરક બળ હતું. કૃષ્ણ ભક્તિ આ સંપ્રદાયનો આત્મા અને મજા બાપા તે વ્યક્ત કરવાનું વાહન. એટલે ઘણું 'મજા' મજા બાપામાં જ કૃષ્ણ ભક્તિનાં પદો રચાયાં છે. એ વખતે તો આખું જ ભારતવર્ષ મજાબાપાની માધુરીથી પરિધાવિત થઈ ગયું હતું.

રામાયણ કાળથીયે પણ વધુ પુરાણું નગર દેવાનું વેદ્યથી મળી આવે છે. વેદ્યુતમાં સ્વર્ણશુભ્રવાન ધમુના સમયથી આ નગર હસ્તિમાં આવ્યું છે. વિષ્ણુ જગવાનના પરમ ભક્ત દ્રુવના સમયમાં આ નગરમાં કાલિન્દીને કાઢેથી માંડીને એક ઉત્તરમાં ગંગા કિનારા સુધીમાં અનેક ઋષિ-મુનિઓની પર્ણ-કુટિરો તથા વનો શોભતા હતા. જૈનોએ પણ ભારત-વર્ષમાં જૈનધર્મનો પ્રચાર કરવા માટે મથુરાને મુખ્ય કેન્દ્ર બનાવ્યું હતું. બૌદ્ધધર્મના ઉપ પછી મથુરામાં અનેક વિદ્વાદો બધિવામાં આવ્યા હતા અને તેની મુલાકાતે મુખસિદ્ધ ચીની યાત્રાશુ ફાહિયાન આવ્યો હતો તેમ એમણે લખેલા વર્ણનો ઉપરથી જાણવા મળે છે. આમ મથુરા વૈષ્ણવ સંપ્રદાય, બૌદ્ધ અને જૈન એમ ત્રણેય ધર્મોના ત્રિવેણી સંગમ જેવું સ્થાન એક ઠાળે બની રહેલ. હવે આજે તો માત્ર એ વૈષ્ણવસંપ્રદાયનું ધામ રહેવા પામ્યું છે.

બર્વાચીન મથુરા એ કૃષ્ણ મંદિરો અને ધર્મશાળાઓથી ભરેલું નગર છે. બે-ત્રણ ઠાક જગ-

શ્રી કૃષ્ણનું નામ અપાય છે. શ્રી કૃષ્ણની મધુ બંસરીમાંથી એક ઠાળે મંચા-મધુનાના પ્રદેશમાં સજ્જતાતા દિવ્ય-સ્વર્ગીય સૂરા, હજુ આને પણ લોકોના કાનમાં, ગૂંચ્યા કરે છે. હજુ આને પણ મધુરાની-ત્રેલુકાની ગલીએ ગલીમાં એમની બંસરીનો નાદ સદૈવ જાગત રહે છે. ઇન્દ્રવન શુ, કે દારિકા શુ, જયનાથ પુરી શુ કે કન્યાકુમારી શુ-એમ પ્રત્યેક ખૂણામાંથી ઘાગાગુએ એમની મુરલી જાગતી મૂર્તિના દર્શન કરવા આવે છે. ત્યારે એમનું મન પરમાત્માના પધારા વાણંત મધુ બંસરીમાં જ પરાવાઈ જાય છે.

છેક મહાભારતના સમયથી અન્યેક ઐતિહાસિક પરિવર્તન અને રાજદારી પદોએ અને ઉચ્ચ પાલક ખાદ્યને હિન્દુ પાટનગર દિલ્લી આને પણ હિન્દુ સરકારનું મહત્વનું પાટનગર છે. દિલ્લીની રાજદારી મહત્તા છે, ત્યારે એમની પડોશમાં આવેલ મધુરા તો આધ્યાત્મિક શક્તિથી હજુ પણ પ્રકાશી રહેલ છે. દુસ્મતોને દૂર કરાડતું, શ્રી કૃષ્ણ અને તેની બંસરીના અનુપમ ચિત્રો સાથે આને પણ હિન્દુવાસીઓનાં હૃદયમાં વસી રહેલ છે એ આધ્યાત્મિક શક્તિના પ્રેરણાના પાન શ્રી કૃષ્ણે કરાવ્યાં છે. નિદોષ, રમતિ-યાગ, મસ્તિષ્કાર, માખજીર, બાલ કૌવાની પ્રતિમાને હિન્દુના યુવાનો-દેહો 'નાથકૃષ્ણ' સ્વરૂપને હજુ પણ પ્રેમભાવથી પુજે છે. કુંજવન પ્રતિ પોતાનો પ્રેમ પ્રદર્શિત કરે છે. અને મધુનાના જળમાં દૂળછી મારીને પોતાના પાપેનું પ્રાશ્નિત કરે છે. મધુનાના જળમાં લોકોના અસાત આત્માને શાંત કરવાનો પ્રયત્ન તો અવરૂપ છે જ. કાલિની મધુના પ્રતક્ષ કાલ કવ-વાન ધમરાજની બદેન જેવી છે. ભરતવાસી તીર્થ-યાત્રાએ જાય છે, ત્યારે પ્રથમ નદીનાં દર્શન જાય છે. કાલિની નામ પુરાણ છે. મધુનાનું અપભ્રંશ સ્વરૂપ તે જમુના છે.

"A station of Cowherds" માને બીજ મંડલ (મજ મંડલ) કે બધાં પરમાત્મા જન્મ્યા અને પોતાની અન્ય લીલાઓનું કેન્દ્ર બનાવ્યું, તે પ્રદેશ મધુરાનો આસપાસ આવેલો છે. બીજી એ બાબા બોધાય છે તે બીજ (મજ બાબા) કહેવાય

છે. મજ બાબા એ ઘણી મધુર બાબા છે અને જૂનાં કવિઓએ એ બાબામાં ઘણાં કૃષ્ણ કાવ્યો રચેલાં છે.

જેમ હિન્દુ ધર્મમાં ધાર્મિક દષ્ટિએ વૈતરણી નદી પાર કરવામાં ખાસ માતમ ગણવામાં આવે છે તેમ મધુના સ્નનનું પણ ખાસ માતમ ગણાય છે. એજ કારણથી મજબૂતમાં આવનાર પ્રવાસી મધુના સ્નાન કર્યાં વગર રહેતો નથી.

અને બીજ મંડલની મજ બાબા પણ તેની સુંદર છે ? હિન્દી બાબાની એક શાખા તરીકે મજ બાબા હજુ પણ તેની સમૃદ્ધિ વધારે જ જાય છે. આ બાબાનો માધુરી ભારતીય બાબાઓમાં અનન્ય છે. વલ્લભ સંપ્રદાય મજબાબાનું પ્રેરક જળ હતું, કૃષ્ણ કથિત આ સંપ્રદાયનો આત્મા અને મજ બાબા તે વ્યક્ત કરવાનું વાહન. એટલે ધણું 'મજ' મજ બાબા જ કૃષ્ણ કથિતનાં પદો રચ્યાં છે. એ વખતે તો આપ્યું' ભારતવર્ષ મજબાબાની માધુરીથી પરિધાવિત થઈ ગયું હતું.

રામાયણ કાળથીયે પણ વધુ પુરાણું નગર હોવાનું વેદમાંથી મળી આવે છે. વૈદ્યુતમાં સ્વર્ણનું જગવાન મનુના સમયથી આ નગર કલિમાં આવ્યું છે. વિષ્ણુ જગવાનનાં પરમ ભક્ત કૃષ્ણના સમયમાં આ નગરમાં કાલિન્દીને કાઢી મારીને ઉકે ઉતાર્યાં તથા કિનારા મુખીમાં અન્યેક મધિ-મુનિઓની પશુ-કુટિરો તથા વનો શોભતા હતા. જૈનોએ પણ ભારત-વર્ષમાં જૈનધર્મનો પ્રચાર કરવા માટે મધુરાને મુખ્ય કેન્દ્ર બનાવ્યું હતું. બૌદ્ધધર્મના ઉદય પછી મધુરામાં અનેક વિદારો બાધવામાં આવ્યા હતા અને તેની મુલાકાતે સુપ્રસિદ્ધ યોની વાગાગુ કાઠિયાન આવ્યો હતો તેમ એમણે લખેલા વણને ઉપરથી જાણવા મળે છે. આમ મધુરા વૈષ્ણવ સંપ્ર-દાય, બૌદ્ધ અને જૈન એમ ત્રણેય ધર્મોના ત્રિવેણી સંઘર્ષ જેવું સ્થાન એક ઠાળે બની રહેલ. હવે આને તો માત્ર એ વૈષ્ણવસંપ્રદાયનું ધામ રહેવા પામ્યું છે.

અર્વાચીન મધુરા એ કૃષ્ણ મંદિરો અને ધર્મશાળાઓથી ભરેલું નગર છે. એ-ગણ ડાક મંચ

શ્રી કૃષ્ણનું જન્મસ્થાન

શ્રી કૃષ્ણના જન્મસ્થાનનો ખરેખરી જ્ઞાનુ સૂચન અને વર્ણન કરતું શ્રી કૃષ્ણ મંદિર મથુરામાં યુષ્મ મંદિર તરીકે પંકાય છે. ભગવાનના જન્મ સમયે કારાવાસમાં તેમની માતા પાસે દાનવ કંઠ અવતરેલા બાળકને લેવા માટે આવ્યો હતો, પરંતુ દુરિતથી શ્રી કૃષ્ણના પિતા તેની જગ્યાએ બીજું બાળક મૂકીને, બાલકૃષ્ણને એક ટોપલામાં ઊંચકીને ધમુના નદીનાં જળ જોળીંગી ગોકુળમાં આવ્યા હતા. આ મંદિર પાસે 'પાતાલકુટ' તરીકે જોળખાતો એક કૂવો છે. ત્યાં શ્રીકૃષ્ણની માતાએ સૌ પ્રથમ બાલકૃષ્ણના કપડાં ધોવાં હતા. મંદિર અને તેની આસપાસની જગ્યા મોટા વિસ્તારમાં પથરાયેલાં છે.

કંસકા કિલ્લા

'કંસકા કિલ્લા' તરીકે જોળખાતો કંસ મામાનો કિલ્લો ધમુના નદીના કાંઠે છે. કિલ્લા પાસે વહેતા એક ઝરા આશ્રળ જુના સમયમાં આ કિલ્લો બંધવામાં આવ્યો હતો. કંસના અખાડામાં મથુરામાં મહાભારતના વખતમાં એક જગૈર મલ્લોનો અખાડો મળ્યો હતો. ત્યાં કંસના ચેલાઓ, ધરીર બળના, મલ્લ કુસ્તી અને મોહસીંગના પ્રયોગો કરતા હતા. એ જ પ્રાચીન જગ્યાએ મલ્લકુસ્તી જેવા આવેલા મામા કંસને શ્રી કૃષ્ણે મારી નાખ્યો હતો.

કાંસામાંથી બનાવેલ સુંદર ધાતુની મૂર્તિઓ મથુરામાં વખણાય છે. સ્થાપત્ય પ્રેમી અને હિંદના જૂતપૂર્વ વાર્ધકરણ લોક કંઝને મથુરામાં એક ગુપ્તીવચ્ચ સ્થાપેલું છે જેમાં પ્રાચીન કથાના અનેકવિધ નમૂનાઓનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે.

દુનંદાવન

ભારતીય સાહિત્યમાં - ભક્તિ ગીતામાં - દુનંદાવનનું સ્થાન સર્વોચ્ચ છે. ભારતમાં અનેક પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન કવિઓ, સંત, મહંતાઓ દુનંદાવન સાથેના શ્રી કૃષ્ણના સંબંધ વિશે અનેક રસમય વર્ણનો, કવિતા, પદો અને દોહાઓ રચેલાં

છે જે આજે પણ ઠેર ઠેર ગવાય છે.

શ્રી કૃષ્ણે માનવ જાતિના ઉદાર અને ભક્તિમય જીવન જીવવા માટેના સ્થાન તરીકે દુનંદાવનનો ઉત્પત્તિ કરી હતી. ત્યાં હજારો મંદિર બંધાયા હતા ત્યાં આઠ તો મોટી વ્યાસપીઠે હતી. અહીં શ્રી કૃષ્ણે લોકોને ભક્તિનો માર્ગ અને મહિમા બતાવ્યા હતા. શ્રી કૃષ્ણે જન્મ તો મથુરામાં થયો, પણ ધાર્મિક તેમ જ રાજકીય જીવનનો સિદ્ધાંતો પાળ્યો તો તેમણે અહીં જ નાખ્યો હતો. તેમનું બચપણ દુનંદાવનમાં વિત્યું હતું. એ પ્રસંગો બાકી કરતાં દંતકથા યુગ્મ 'ગિન્દા' નામની એક રણીએ આ જગ્યા વસાવેલી હતી. ગિન્દા રાણીએ અહીં જ જીવન સમાપ્ત કર્યું હતું. તે રાણીના દેહની રાખ ઉઠીને આખા દુનંદાવનમાં પ્રસરી ગઈ હતી. તે રાખના અંતરથી આ જગ્યાએ એક દુધસી કપારો ઊગી નીકળ્યો હતો, કે જેની સમગ્ર હિન્દુ લોકો પૂજા કરે છે. અર્વાચીન દુનંદાવન પણ અનેક દુધસી-કપારાથી ભરપૂર છે. તે મોટે ભાગે આસપાસ જંગલથી ઘેરાયેલું છે. અને ગિન્દા રાણીના સ્મારકો નજરે ચડે છે.

આ પવિત્ર જગ્યામાં જ ગાયોના ધણે ચરાવતા શ્રી કૃષ્ણના જીવનની પ્રથમાવસ્થા વ્યક્ત થઈ હતી. આ ભૂમિમાંથી જ તેમની મધુ બંસરીના સૂરો ગૂંછી બીડ્યા હતા. પરમપ્રેમીએ અહીંયા જ ગાયોને પાળી પોષીને ઉઠેર કપોઈ હતો તેથી ભારતના મોખાલક સમા મોવાળિયાઓને મન દુનંદાવન કામધેનુ સમાન છે. કવિઓને મન કુંજવન સમાન છે. મીરાંબાઈ, ભક્ત સુરદાસ તથા અન્ય કૃષ્ણ ભક્તો જીવનની તમામ જબજા વિસરીને આ સ્થળે જ આવ્યા હતા અને કૃષ્ણની ભક્તિ કરી હતી.

જંગળી સાહિત્યમાં બહુવિધ પ્રમણે મહા પ્રભુ ચૈતન્યે જંગળોએને દુનંદાવન તરફ આકર્ષ્યા હતા. તે પછી અસામ અને જંગલમાંથી હજારો ભગવદ્ ભક્તો દુનંદાવન તરફ આવવા આકર્ષાયા હતાં. જીવનના અંતિમ દિવસો એ પવિત્ર દુનંદાવનમાં જ હજારો જંગળીઓએ વિતાવ્યા હતા.

શ્રી કૃષ્ણનું જન્મસ્થાન

શ્રી કૃષ્ણના જન્મસ્થાનની ખરેખરી જગ્યાનું સૂચન અને વર્ણન કરતું શ્રી કૃષ્ણ મંદિર મથુરામાં કૃષ્ણ મંદિર તરીકે પંકાય છે. ભગવાનના જન્મ સમયે કારાવાસમાં તેમની માતા પાસે દાનવ કંસ અવતરેલા બાળકને લેવા માટે આવ્યો હતો, પરંતુ દુરિતથી શ્રી કૃષ્ણના પિતા તેની જગ્યાએ બળિયુ' ભાળક મૂકીને, બાલકૃષ્ણને એક ટોપલામાં ઊંચડીને ધમુના નદીનાં જળ જોળ'ગી જોકુળમાં આવ્યા હતા. આ મંદિર પાસે 'પાંતલકુડે' તરીકે જોળખાતો એક કૂવા છે. ત્યાં શ્રીકૃષ્ણની માતાએ સૌ પ્રથમ બાલકૃષ્ણના કષ્ટાં ધોવાં હતા. મંદિર અને તેની આસપાસની જગ્યા મોટા વિસ્તારમાં પથરાયેલાં છે.

કંસકા કિલ્લા

'કંસકા કિલ્લા' તરીકે જોળખાતો કંસ મામાનો કિલ્લો ધમુના નદીના કાંઠે છે. કિલ્લા પાસે વહેતા એક ઝરા આગળ જુના કામચર્મા આ કિલ્લા બાંધવામાં આવ્યો હતો. કંસના અખાડામાં મથુરામાં મહામારતના વખતમાં એક જભરો મલ્લોનો અખાડો મથુરામાં હતો, ત્યાં કંસના ચેદાએ, ધરીર નળના, મલ્લ કુસ્તી અને બેદાસીંગના પ્રયોજો કરતા હતા. જો જ પ્રાચીન જગ્યાએ મલ્લકુસ્તી ભેગા આવેલા મામા કંસને શ્રી કૃષ્ણે મારી નાખ્યો હતો.

કાંસામાંથી બનાવેલ છંદર ધાતુની મૂર્તિઓ મથુરામાં વખણાય છે. સ્થાપત્ય પ્રેમી અને હિંદના જૂનાપૂર્વ વાદ્યકારોય લોડ' કંઈને મથુરામાં એક જુઓવઅમ સ્થાપેલું છે જેમાં પ્રાચીન કલાના અનેકવિધ નમૂનાઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

વૃન્દાવન

ભારતીય સાહિત્યમાં - લલિત ગીતોમાં- વૃન્દાવનનું સ્થાન સર્વશ્રેષ્ઠ છે. ભારતમાં અનેક પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન કવિઓ, સંત, મહંતોએ વૃન્દાવન સાથેના શ્રી કૃષ્ણના સંબંધ વિશે અનેક રસમય વર્ણનો, કવિતા, પદો અને દેહાંજો રચેલાં

છે જે આજે પણ ઠેર ઠેર ગવાય છે.

શ્રી કૃષ્ણે માનવ જાતિના ઉદ્ધાર અને ભક્તિમય જીવન જીવવા માટેના સ્થાન તરીકે વૃન્દાવનનો ઉત્પત્તિ કરી હતી. ત્યાં હજારો મંદિર બાંધાયા હતા ત્યાં આઠ તો મોટી વ્યાસપીઠો હતી. અહીં શ્રી કૃષ્ણે લોકોને જાકિતને માત્ર અને મહિમા બતાવ્યા હતા. શ્રી કૃષ્ણને જન્મ તો મથુરામાં થયો, પણ ધાર્મિક દેમ જ રાજકીય જીવનનો સિદ્ધાંતનો પાયો તો તેમણે અહીં જ નાખ્યો હતો. તેમનું બચપણ વૃન્દાવનમાં વિત્યું હતું. એ પ્રસંગે બાક કરતાં દંતકથા મુજબ 'મિન્દા' નામની એક રણીએ આ જગ્યા વસાવેલી હતી. મિન્દા રાણીએ અહીં જ જીવન સમાપ્ત કર્યું હતું. તે રાણીના ફક્તી રાખ ઉડીને આખાંય વૃન્દાવનમાં પ્રસરી મળી હતી. તે રાખના ખાંતરથી આ જગ્યાએ એક દુધસી કવારો ઊગી નીકળ્યો હતો, કે જેની સમગ્ર હિન્દુ સોડો પૂજા કરે છે. અર્વાચીન વૃન્દાવન પણ અનેક દુધસી-કવારોથી ભરપૂર છે. તે મોટે ભાગે આસપાસ જગ્યાથી ઘેરાયેલું છે. અને મિન્દા રાણીના સ્મારકો નજરે ચડે છે.

આ પવિત્ર જગ્યામાં જ ગાયોના ધણને ચરાવતા શ્રી કૃષ્ણના જીવનની પ્રથમાવસ્થા વર્ણિત મળી હતી. આ જમિનમાંથી જ તેમની મધુ બંસરીના સૂરો ગૂંજી ઊડ્યા હતા. ૧૨મંત્રમાં અહીંયા જ ગાયોને પાણી પોષીને ઉછેર કર્યો હતો તેથી ભારતના ગોપાલક સમા ગોવાળિયાઓને મન વૃન્દાવન કામધેલુ સમાન છે. કવિઓને મન કુંજવન સમાન છે. ખીરનાઈ, ભાડા સૂરદાસ તથા બન-કૃષ્ણ બાતો જીવનની તમામ જગ્યા વિલસીને આ સ્થળે જ આવ્યા હતા અને કૃષ્ણની કાકિત કરી હતી.

બંગળી સાહિત્યમાં જણાવ્યા પ્રમણે મહો પ્રભુ ચૈતન્યે બંગળીઓને વૃન્દાવન તરફ આકર્ષ્યા હતા. તે પછી આસામ અને બંગાળમાંથી હજારો ભગવદ્ ભક્તો વૃન્દાવન તરફ આવવા આકર્ષાયા હતા. જીવનના અંતિમ વિવેકો એ પવિત્ર વૃન્દાવનમાં જ હજારો બંગાળીઓએ વિતાવ્યા હતા.

મણે કે તે આપના તાજ મહલનો નમુનો હોય તેમ મુગ્ધ સ્થાપત્યકલા પ્રમણે બાંધવામાં આવેલ છે.

રાધા-મોહન મંદિર

પ્રભુ જોરગિના અનુવાદોજાએ રાધા-મોહન મંદિર બંગાળી સ્થાપત્યકલાનુસાર બાંધવેલું છે. શાલિયામ પથ્થરમાં કોતરેલી શ્રી કૃષ્ણની ભવ્ય અને હસતી મૂર્તિ એમાં બિરાજે છે.

નિધાવન

નિધાવનમાં સુપ્રસિદ્ધ સંગીતાચાર્ય અને જ્ઞાત શ્રી સ્વામીશ્રી હરિદાસ મહારાજ દરેજાજ સવાર-સાંજ શ્રી કૃષ્ણનાં જ્ઞાતિભાવ ભર્વા ગીતો ગાતા હતા. સ્વામીશ્રીનું એ દિવ્ય સંગીત સંભળવા પછે આલીને આત્માથી સમ્રાટ અજગર તથા સંગીત સમ્રાટ તાનસેન નિધાવનમાં આવતા હતા.

ગોપેશ્વર મહાદેવ

“જઠાં હે ગે. પીવન, તઠાં હે શ્રી ગોપેશ્વર” એ હિન્દી કહેવત અનુસાર શિવ મંદિરમાં બિરાજેલા મહાદેવ શિવનાં દર્શન કર્યા વગર કોઈ પણ પ્રવાસી જુદાવનની યાત્રા પૂરી ન કરી શકે. એ ગોપેશ્વર મહાદેવના મંદિર પાસે ‘ધાર સમીર’ અને ‘વંશીવન’ નામના બે સુપ્રસિદ્ધ સ્થળો આવેલા છે. વળી ત્યાં એક ‘પદ્માનુ શ્રદાલી’ નામનું સ્થળ છે, કે જ્યાં સંત દુષ્સીદાસજી અને ભક્ત સરદાસજી જેવા મહાત્માઓ અને સાધુઓ પ્રદક્ષિણા કરવા આવતા હતા.

સુવર્ણ રંગનાથ મંદિરમાંથી રૂંધ માસમાં રથયાત્રા કાઢવામાં આવે છે.

મધુવન

દંતકથા પ્રમણે કાનવ મધુ તથા તેના પુત્ર લવણાસુરે મધુવન વસાવ્યું હતું. આજે તો ત્યાં ‘લવણાસુર’ની શરૂઆત નામે જોગખાતી એક ગ્રામ આવેલી છે. લોકોના કહેવા પ્રમાણે તે ગ્રામનું પ્રવેશ દ્વાર તથા પાતાળ દ્વાર મોટા પથ્થરાઓ વડે પૂરી રેવામાં આવેલ છે.

ગોકુલ

ગોકુલ નામનું સુંદર ગામકુંડ કે જ્યાં બાલકૃષ્ણે પોતાનું બચપણ વીતાવ્યું હતું તે ગોકુલ નામ અગ્રાહીની જેમ આજે પણ મોટા મોટા વનસ્ત્રેયી ઘેરાયેલું છે. આ જગ્યાએ શ્રી કૃષ્ણના પિતાએ, નંદની પુત્રી લઈને શ્રી કૃષ્ણ તેમને સોંપી દીધા હતા. આ સ્થળે સ્થાપલાલ તરીકે જોગખાતું એક મંદિર આવેલું છે. ત્યાં અનેક વાંઝણી સોમો પુત્રી પ્રાપ્તિની આશાએ માનતા માનવા આવે છે. યમુના નદીની એક બાજુએ ગોકુલ ગામ આવેલું છે, અને બીજે બાજુએ મહાવન આવેલું છે.

ગોવર્ધન પર્વત

અયુરાશી અઢાર માઈલ દૂર ગોવર્ધન તરીકે જોગખાતી એક મહાભારત મહદૂર ટેકરી આવેલી છે, કે જ્યાં શ્રી કૃષ્ણે પોતાની શક્તિનું અદ્ભુત દર્શન ગોકુલની જનતાને કરાવ્યું હતું. ઈન્દ્રની ભય પામીને મેઘરાજાએ પૃથ્વી ઉપર મૂળધાર વરસાદ વરસાવ્યો. એ જલપ્રલય વખતે શ્રી કૃષ્ણે પોતાના જમણા હાથની નાની શી ટચલી આગળ વડે ગોવર્ધન પર્વત ઉંચકીને તેની નીચે રક્ષણ આપીને ગોવાળો તથા ગાયોને રૂંધતા બચાવ્યા હતા. તે સિવાય એ ટેકરી પાસે બીજાં પણ ટેકાકાં તીર્થો આવેલાં છે. તેમાં ત્રણ સૈકામાં સમારક રૂપે બંધાયેલા રાચ રણધીરસિંહ તથા બલદેવસિંહજીના મંદિરો મુખ્ય છે. તે સિવાય ત્યાં એક ખીલું બૈતકાસિક આકર્ષણ છે. તેનું નામ છે— ‘મનસ ગંગા’— Divine Ganges of The mental Plane. એટલે કે માનસિક રોગોને દૂર કરતી પવિત્ર ગંગા તરીકે જોગખાતી જગ્યા વર્ષા ઋતુ પછી જોવાથી મન પ્રકૃતિવત બને છે.

કામા અથવા કામવન

કામવન અયુરાશી ૩૮ માઈલના અંતરે આવેલું છે. આ વન કામસેન નામના રાજવીએ વસાવેલું હોવાથી તેના નામ ઉપરથી કામવન પડેલું છે. ત્યાં આવળ કામસેન રાજાએ બંધાવેલો એક

જાગે કે તે આગના તાજ મહલનો નમુનો હોય તેમ મુગ્ધ સ્થાપત્યકલા પ્રમણે બાંધવામાં આવેલ છે.

રાધા-મોહન મંદિર

પ્રભુ ગૌરના અનુવાદીઓએ રાધા-મોહન મંદિર બંગાળી સ્થાપત્યકલાનુસાર બાંધવેલું છે. શાલિધામ પંથકમાં કોતરેલી શી કુંભુની કવચ અને હસતી મૂર્તિ એમાં બિરાજે છે.

નિધાવન

નિધાવનમાં સુપ્રસિદ્ધ સંગીનાચાપ અને જાત શ્રી સ્વામીશ્રી હરિદાસ મહારાજ દરેક સવાર-સાંજ શ્રી કુંભુનાં જ્ઞાતિભાવ કર્તા ગીતા મતા હતા. સ્વામીશ્રીને એ દિવસ સંગીત સંભળવા પડે ચાલીને આગાથી સમ્રાટ જ્યોત્સના તથા સંગીત સમ્રાટ તાનસેન નિધાવનમાં આવતા હતા.

ગોપેશ્વર મહાદેવ

“જઠાં હે રંગીવન, તહાં હે શ્રી ગોપેશ્વર” એ હિન્દી કહેવત અનુસાર શિવ મંદિરમાં બિરાજેલા મહાદેવ સિવના દર્શન કર્યા વગર કોઈ પણ પ્રવાસી જન્મવનની કાત્રા પૂરી ન કરી શકે. એ ગોપેશ્વર મહાદેવના મંદિર પાસે ‘ધર સમીર’ અને ‘વંશીવન’ નામના બે સુપ્રસિદ્ધ સ્થળો આવેલા છે. વળી ત્યાં એક ‘ધ્યાન ગુફાલી’ નામનું સ્થળ છે, કે જ્યાં જાત દુષ્કર્મદાસ્ય અને જાત સરદાસ્ય જેવા મહારાષ્ટ્રી અને સાધુઓ પ્રદક્ષિણ કરવા આવતા હતા.

સુવર્ણ રંગનાથ મંદિરમાંથી દેવ ભાસમાં રથયાત્રા કાઢવામાં આવે છે.

મધુવન

દંતકથા પ્રમણે જ્ઞાનવ મધુ તથા તેના પુત્ર હવણાસુરે મધુવન વસાવ્યું હતું. આને તો ત્યાં ‘હવણાસુર’ની ગુફાના નામે યોગખાતી એક ગુફા આવેલી છે. સોડાના કહેવા પ્રમાણે તે ગુફાનું પ્રવેશ દાર તથા પાતાળ દાર મેટા પથ્થરાઓ વડે પૂરી દેરામાં આવેલ છે.

ગોકુલ

ગોકુલ નામનું સુંદર ગામડું કે જ્યાં બાલકૃષ્ણે પોતાનું જન્મપણ વીતાવ્યું હતું તે ગોકુલ નામ અગાઉની જેમ આજે પણ મોટા મોટા વનસ્પતિયો ઘેરાયેલું છે. આ જગ્યાએ શ્રી કુંભુના પિતાએ, નંદની પુત્રી લઈને શ્રી કૃષ્ણ તેમને સોંપી દીધા હતા. આ સ્થળે રથામલાલ તરીકે યોગખાતી એક મંદિર આવેલું છે. ત્યાં અનેક વાંઝણી સ્ત્રીઓ પુત્રી પ્રાપ્તિની આસાએ માનતા માનવા આવે છે. ચમુના નંદીની એક બાજુએ ગોકુલ નામ આવેલું છે, અને બીજી બાજુએ મહાવન આવેલું છે.

ગોવર્ધન પર્વત

મથુરાથી અંદર ચાઈલ દૂર ગોવર્ધન તરીકે યોગખાતી એક મહાભારત મઠદૂર ટેકરી આવેલી છે, કે જ્યાં શ્રી કૃષ્ણે પોતાની શક્તિનું અદ્ભુત દર્શન ગોકુલની જનનાને કરાવ્યું હતું. ઈન્દ્રથી બચવાની મેધરાજાએ પુત્રી ઉપર મૂશળધાર વરસાદ વરસાવ્યો. એ જનપ્રસવ વખતે શ્રી કૃષ્ણે પોતાના જન્મજ્વા હાથની નાની શી ટચલી આંગળી વડે ગોવર્ધન પર્વત ઉપર ઈન્દ્રની તેની નીચે રક્ષણ આપીને ગોવર્ધન તથા ગાયોને રૂપતા બચાવ્યા હતા. તે સિવાય એ ટેકરી પાસે બોંબા પણ ફેલાઈ તીર્થ આવેલા છે. તેમાં ચપા સોડામાં સમાઈ રૂપે બધેલો રાવ રક્ષધીરસિંહ તથા બહદેવસિંહના મંદિરો મુખ્ય છે. તે સિવાય ત્યાં એક બીજું ઐતિહાસિક આકર્ષણ છે. તેનું નામ છે— ‘મનસ ગંગા’— Divine Ganges of The mental Plane. એટલે કે માનસિક રોગોને દૂર કરતી પવિત્ર ગંગા તરીકે યોગખાતી જગ્યા વર્ષા ઋતુ પછી નિવાથી મન પ્રફુલ્લિત બને છે.

કામા અથવા કામેવન

કામવન મથુરાથી ૩૮ માઈલના અંતરે આવેલું છે. આ વન કામસેન નામના રાજવીએ વસાવેલું હોવાથી તેના નામ ઉપરથી કામવન પડ્યું છે. ત્યાં આજે કામસેન રાજાએ બાંધેલો એક

એ ધર્મનાની પણ આપતાં ઈન્દ્ર-કૃપ અને ઈન્દ્ર-ક્રોડા આજે પણ ત્યાં જોવામાં આવે છે.

મજના ત્રણ પ્રસિદ્ધ પર્વતો

મજ મંડળના ત્રણ પ્રખ્યાત પર્વતો ત્રેવર્ધન, નંદીધર અને બરસાના-ત્રિવેદનના નામથી જાણખાય છે. આ ત્રણેય પર્વતોમાં સસ્ત્રા, વિષ્ણુ અને મહેશ એ ત્રણેય દેવોની ઉપાસના થતી હતી. એટલા માટે ત્રેવર્ધનને વિષ્ણુના, નંદીધરને મહાદેવના અને બર-સાનાને સસ્ત્રાના પડાડ તરીકે જાણખાવવામાં આવે છે.

ચાર બિખ્યાત સરોવરો

બાપીથી થોડે દુર પાવન સરોવર છે. મજના ચાર પ્રખ્યાત સરોવરમાં આ સરોવરની પણ ત્રણતરી થાય છે. કહેવાય છે કે શ્રી કૃષ્ણ પોતાની ગાયને આ સરોવરમાં પાણી પીવડાવ્યા ફરતા હતા. એટલા માટે આ સરોવરને પાવન સરોવર તરીકે સંબોધવામાં આવેલ છે. બાપીના ત્રણ સરોવરના નામ નીચે મુજબ છે. (૧) ગૌવર્ધન પાસે પરસોલી નામમાં આવેલું ચંદ્ર સરોવર (૨) બરસાના પાસે ગાંધીપુરમાં આવેલું પ્રેમ સરોવર અને (૩) માટની પાસે આવેલું માન સરોવર. ૧૭૭૭માં બર્ફવાનની એક ગણીએ માનસરોવર ફરતે પાંચ બધાંથી દીધાં હતાં. સરોવર નિર્મળ પાણીથી હમેશાં ઊભાં રહેલું રહે છે. તે ઘાટ પણ ધણી સુંદર છે. તેની રચના અને આકાર આશ્ચર્યજનક છે. ઘાટ ઉપર 'સુંદર મંદિર' પણ છે.

નંદગામ

નંદગામ ૧૨૦૦ ઉપર વસેલું છે. મધુરાથી અને બનારસથી ચાર માઈલ દુર આવેલું છે. નંદ-ગામની તોખત બરસાનામાં અને બરસાનાની તોખત નંદગામમાં સંભળાય છે. નંદગામનું પ્રાચીન નામ નંદીધર ગ્રામ છે. પુરાણોમાં નંદગામના પર્વતનું નામ નંદીધર છે.

નંદગામના પડાડના લેખા તિખર ઉપર

નંદગામનું મંદિર છે. આ મંદિરના નમૂના પ્રમાણે જ આજકાલ મજમાં મંદિરો બંધાયા છે તે બધાં રચા છે. આ મંદિર અને ૧૮૬૪ના અરસામાં બંધ પામાં આવેલ છે. તેમાં એક બાજુ સેતુમહેશ અને બીજી બાજુ રસોઈ ઘર પણ છે. મંદિર સિખરોથી વિશ્વકિર્તિ છે. જિંદગી ચાર દિવાલો પણ છે. મંદિરની ઘેરાવો ગાડો છે.

યશોદાનંદનું મંદિર

બીજું પ્રસિદ્ધ મંદિર શ્રી યશોદાનંદનું છે. ઉત્તરની બનાવટ લગતમ એક સરખા છે. તે ભેઈ મંદિરો લગતમ એક જ સમયે બંધાયા છે. પર્વતોની નીચે ચતુષ્કોણ ઘેરાવાની અંદર બીજી પણ ડેટલીક ઈમારતો આવેલી છે. એમાં દુકાતો છે. અને પ્રવા-સીઓને રહેવા માટે થોડી ધર્મશાળાઓ પણ છે.

મનસા દેવીનું મંદિર

નંદગામ તેની પ્રાચીન સંપત્તિ અને સંસ્કૃતિ કાચવી રહેલું ગ્રામ છે. હોળાવગાં બૂમિ ઉપર વસેલું છે. ત્યાં આશળ પાછી ઈમારતો પણ છે. તેમાં પણ ખાસ કરીને રમ્યામ કરોની ઈમારત ખાસ ખ્યાન પેચે એવી છે. માનવ વસ્તીમાં આવેલા મંદિરોમાં મનસા દેવીનું મંદિર ખૂબ જ પ્રખ્યાત છે. ગામની એક બાજુએ હાથના ઝાડ ખૂબ છે. થોડાં તેને ઉઠવણના કવારા તરીકે સંબોધે છે. નંદ-ગામના પુઝરીઓ પાસે એક સનંદ કહેવાય છે કે શાકઆલમના જમાનાની છે.

પણ હવે ત્યાંના માસિક છે હાલાખલુના ઉત્તરાધિકારીઓ. કલકત્તામાં તેઓ વસવાટ કરે છે. નંદગામના પડાડને તોડી નાખીને તેઓએ વિરકત સાધુઓને કુલ્પ કરી નાખ્યા હતા. પણ સોંઠાની અરજીથી સરકારે આ ધર્મના અડીથી જ આજળ વધના અટકાવી દીધેલ. અડીવાની ધણી ઈમારતો તથા મંદિરોતે ચીર-ચરેને લોડાની નાખેલ. પણ તેમનું હમારકામ થઈ ગયેલ છે.

જી ધટનાની યાદ આપતાં ઈન્દ્ર-કૃપ અને ઈન્દ્ર-કુંડા
આજે પણ ત્યાં જોવામાં આવે છે.

મજના ત્રણ પ્રસિદ્ધ પર્વતો

મજ મંડળના ત્રણ પ્રખ્યાત પર્વતો ગોવર્ધન,
નંદીશ્વર અને જરસાના-ત્રિવેદનના નામથી જોળખાય
છે. આ ત્રણેય પર્વતોમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ
એ ત્રણેય દેવોની ઉપાસના થતી હતી. એટલા માટે
ગોવર્ધનને વિષ્ણુના, નંદીશ્વરને મહાદેવના અને જર-
સાનાને બ્રહ્માના પહાડ તરીકે જોળખાવવામાં આવે છે.

ચાર બિખ્યાત સરોવરો

અહીંથી થોડે દૂર પાવન સરોવર છે. મજના
ચાર પ્રખ્યાત સરોવરમાં આ સરોવરની પણ જલ્દતરી
થાય છે. કહેવાય છે કે શ્રી કૃષ્ણ પોતાની માથેને આ
સરોવરમાં પાણી પીવરાવ્યા ફરતા હતા. એટલા માટે
આ સરોવરને પાવન સરોવર તરીકે સંબોધવામાં
આવેલ છે. ખાહીના ત્રણ સરોવરના નામ નીચે
મુજબ છે. (૧) ગોવર્ધન ખાસે જરસોલી ગામમાં
આવેલું ચંદ્ર સરોવર (૨) જરસાના ખાસે ગાલપુરમાં
આવેલું ગ્રેમ સરોવર અને (૩) માટની પાસે આવેલું
માન સરોવર. ૧૭૪૭માં ખાંડવાનની એક રાણીએ
માનસરોવર ફરતો પાંચ બધાની દીધી હતો.
સરોવર નિર્મળ પાણીથી હમેશા ઓછાલ જરેલું રહે
છે. તે થાટ પણ થયો સુંદર છે. તેની રચના અને
આકાર આશ્ચર્યજનક છે. થાટ ઉપર 'સુંદર મંદિર'
પણ છે.

નંદગામ

નંદગામ પર્વત ઉપર વસેલું છે. મથુરાથી
અને બનારસથી ચાર માઈલ દૂર આવેલું છે. નંદ-
ગામની તોળત જરસાનામાં અને જરસાનાની તોળત
નંદગામમાં સંભળાય છે. નંદગામનું પ્રાચીન નામ
નંદીશ્વર ગામ છે. પુરાણોમાં નંદગામના પર્વતનું
નામ નંદીશ્વર છે.

નંદગામના પહાડના જિંચા વિખર ઉપર

નંદરાયજીનું મંદિર છે. આ મંદિરના નમૂના પ્રમાણે
જ આજકાલ વર્ષમાં મંદિરો બંધાયા છે તે બધાજ
રચા છે. આ મંદિર અને ૧૮૬૪ના અરસામાં બાંધ
વામાં આવેલ છે. તેમાં એક બાજુ સેતુમહેલ અને
બીજી બાજુ રસોઈ ઘર પણ છે. મંદિર દિપરોથી
વિશ્વિત છે. કોઈ ચાર દિવાલો પણ છે. મંદિરગે
ધેરાલો માટે છે.

યશોદાનંદનું મંદિર

બીજું પ્રસિદ્ધ મંદિર શ્રી યશોદાનંદનું છે.
ઉત્તમની જનાવટ લગભગ એક સરખી છે. તે મેઠી
મંદિરો લગભગ એક જ સમયે બંધાયા છે. પર્વતોની
નીચે ચતુષ્કોણ વેશવાની અંદર બીજી પણ કેટલીક
ઈમારતો આવેલી છે. એમાં દુકાનો છે. અને પ્રવા-
સીઓને રહેવા માટે મોટી ધર્મશાળાઓ પણ છે.

મનસા દેવીનું મંદિર

નંદગામ તેની પ્રાચીન સંવત્તા અને સફરતિ
સાચવી રહેલું ગામ છે. ડેળાવાળી બૂમિ ઉપર
વસેલું છે. ત્યાં આશ્રમ ચાહી ઈમારતો પણ છે.
તેમાં પણ આજ ફરતે રૂપરામ કઠારેની ઈમારત
આજ જ્ઞાન જેએ એવી છે. માનવ વસ્તીમાં આવેલા
મંદિરોમાં મનસા દેવીનું મંદિર ખૂબ જ પ્રખ્યાત
છે. ગામની એક બાજુએ કદમના ઝાડ ખૂબ છે.
લોકો તેને ઉદવળના કપારા તરીકે સંબોધે છે. નંદ-
ગામના પૂજારીઓ પાસે એક સનદ કહેવાય છે કે
હાલઆલમના જમાનાની છે.

પણ હવે ત્યાંના માસિક છે લાલામણના
ઉત્તરાધિકારીઓ. કલકત્તામાં તેઓ વસવાટ કરે છે.
નંદગામના પહાડને તોડી નાખીને તેઓએ વિરકત
સાધુઓને કુલ્ય કરી નાખ્યા હતા. પણ લોકોની
અરજીથી સરકારે આ ધટનાને અહીંથી જ આશ્રમ
વધનાં બટકાવી દીધેલ. અહીંયાની ધણી ઈમારતો
તથા મંદિરોને જીરવડેને તોડાવી નાખેલ. પણ તેમનું
સમરકામ થઈ ગયેલ છે.

‘ઠાકરી કષ્ટાતી હોય ને આંખ મળે જ કેમ ?’

વળતે દિવસે તેમને સારો એવો તાવ આવ્યો. ‘હું’ જોવા ગયો તો પહેલાં જ પૂછ્યું, ‘કેમ છે ઉપડને પેલી નસ’ કાંઈ બાબત કહેતી કરતી ન ?’

મનના મરમ

સુલેચના પ્રથમ સાસરે આવી ત્યારે કમાલનું વાતાવરણ સર્જાયું. લોકો કહે, ખરેખર જુવતે જોડી મળી છે. ચોરીમાં મેણ હતા ત્યારે પણ ખતને ચોરીના પરિચય હોય એ પ્રમાણે સ્વસ્થ હતા. કેટલાક યુગલ નફરત બની વાતો કરતા હોય છે, કેટલાક બેકફ્રન્ટની રાખવાનો પ્રયત્ન કરતાં હોય છે પણ અહીં એવું ન હતું. બધું સાહજિક હતું. એટલું ખુબ સાહજિક કે જાણે કોઈ ખીખના લગ્નમાં આવ્યા હોય અને જુલમી પાટલા પર બેસી ગયા હોય !

આટલું બધું હતું પણ સુલેચના સાસરે આવી ને એક દિવસ પૂરો પસાર થાય એ પહેલાં મનહરનું એક વલણ જોને ગમ્યું ન હતું. મહિનાને ખતે બને બજેટની વાત કરવા મેઠાં ત્યારે એ વલણ વધારે સ્પષ્ટ થયું. ‘પચાસ રૂપિયા તો આપણે હપ્તાના ચૂકવવા પડશે કારણ કે લગ્નમાં પૂરી હતી તેનાં કરતાં હજારો વધારે ખર્ચ થયું છે’.

‘સારસોના પગારમાંથી પચાસ હપ્તાના બરાબર, એ આપવા જ પડે. પછી ?’

‘પછી મિત્રો મળે તો એ માટે આ પાણીના રૂપિયા પચાસ એક તરફ રાખું.’

‘તમે આ પાણી પીએ છો ?’

‘ના, પણ પાવો પડે.’

‘પણ આટલો બધો ખર્ચ ? કાંઈક જોણું કરો.’

‘એ તો થતું હતું ?’ લોખીના હાથમાં સોનાનો ચક્ર આવી ગયો હોય અને એમાં કોઈ વચ્ચે પડે ને એ છગી જોડે એમ છગી છોડતાં મનહરે કહ્યું.

સુલેચનાને લાગ્યું આ તો જન્મ સાથે ચોટ્યું લાગે છે. વાળી લીધું, ‘હું’ તો અમસ્તી જ કહેતી હતી. એમાં તમે આટલા આકળા થઈ ગયા ?

મનહરે સ્વરમાં આછી આછામણ દેખાડી હતી, વચનમાં દેખાડી ન હતી. મોલ્યો, ‘મેં’ હજી તને કાંઈ કહ્યું નથી.’

‘તમારા હૃદયમાં શું શું રમી રહ્યું હોય છે એની મને બધી ખબર પડી જાય છે.’

મનહરે વાતને હળવાશમાં વહેવા દીધી, ‘એક મહિનામાં જો તું આટલું જાણી શકે તો ચોડા મહિના પછી તું મારા આવસા જન્મનું પણ કહેવા માંડીશ એમ લાગે છે.’

સુલેચના મચ્છરીમાં લગી, ‘હા, પણ તમને કહીશ નહિ.’

હુચ્ચી તો છું જ, તારી બા કહેતા હતા કે આને સાચવળે ત્યારે તારી કાઠીની દીઠરી બોલી જીડી હતી. એને સાચવવાની નથી એનાથી સાચવળે.

‘જા, પાસાના અભિપ્રાય પર છવરી કે તમારું’ પણ કાંઈ વાપરશે.’

‘અમારે તો કાંઈ જ નહિ.’

‘હું’ એમ કહેતી નથી ?’

‘હું’ જ કહું છું. તારા જેવી ટામજળી બાપમાં કહીએ તો ‘અતુરમુખ’ પત્રી મળી હોય પછી મૂરખ હોય એ પોતાનું મરજ વાપરે.’

દિવસો જતા ગયા એમ સુલેચનાને પ્રતીતિ થઈ કે જાન બાળતમાં જોને સ્વતંત્રતા પણ હતી એ મહેમાનોની બાળતમાં જનહર ઉદાર થતાં મનહરને ટપારતી તો ઘરમાં જાનંદ અને કિસ્સો સાવ ચાલ્યો જતો. મનહર ધણે મુશ્કેલી લાગતો- દિવસો સુધી.

સુલેચનાને આ વ્યવસ્થા પતિને મરજી જરૂર લાગતી પણ એના મનમાં થતું કે મારામાં એની સામી ટર્સ-અર્સિય પ્રત્યે વિદાસીનતા અથવા

ઠાકરી કણાતી હોય ને આંખ મળે જ કેમ ?”

વળતે દિવસે તેમને સારી એવા તાવ આવ્યો. હું જોવા ગયો તો પહેલાં જ પૂછ્યું, “કેમ છે ઉપાને પેલી નસ? કાંઈ બળબડેલી હતી કેમ?”

મનના મરમ

સુલેચના પ્રથમ સાચરે આવી ત્યારે કયાલનું વાતાવરણ સર્જાયું. લોહો કહે, ખરેખર જુનને જોડી મળી છે, ચોરીમાં મેદા હતા ત્યારે પણ જનને વધેતો પરિચય હોય એ પ્રમાણે સ્વસ્થ હતા. કેટલાક યુવક નારદ બની વાતો કરતા હોય છે, કેટલાક બેક જમીનના રાખવાનો પ્રયત્ન કરતાં હોય છે પણ અહીં એવું ન હતું. ખુદ સાહજિક હતું. એટલું ખુદ સાહજિક કે ભણે કોઈ ખીજના લગ્નમાં આવ્યા હોય અને જુલથી પાટલા પર મેસી ગયા હોય !

આટલું ખુદ હતું પણ સુલેચના સાચરે આવી ને એક દિવસ પૂરા ખસાર થાય એ પહેલાં મનહરનું એક વલણ એને ઝાંચું ન હતું. મહિનાને અંતે બને બનેટની વાત કરવા મેં ત્યારે એ વલણ વધારે સ્પષ્ટ થયું. “પચાસ રૂપિયા તો આવજી હતાના ચૂકવવા પડશે કાશ્વ કે લગ્નમાં પૂરી હતી તેનાં કરતાં હજારેકનું વધારે ખર્ચ થયું છે”.

“ચારસોના ખસારમાંથી પચાસ હતાના બરાબર, એ આવવા જ પડે. પછી ?”

“પછી મિત્રો મળે તો એ માટે ચા પાણીના રૂપિયા પચાસ એક તરફ રાખું.”

“તમે ચા પાણી પીએ છો ?”

“ના, પણ પાવો પડે.”

“પણ આટલો બધો ખર્ચ ? કાંઈક જોણું કરો.”

“એ તો યતુ હતો ?” લોહીના હાથમાં સોનાનો ચર આવી ગયો હોય અને એમાં કાંઈ વચ્ચે પડેને એ જગી જો એમ જગી જિહ્વા મનહરે કહ્યું.

સુલેચનાનો લાગ્યું આ તો જન્મ સાથે જોટલું લાગે છે. પાળી લીધું, ‘હું’ તો અમસ્તી જ કહેતી હતી. એમાં તમે આટલા આગળા થઈ ગયા ?

મનહરે સ્વચ્છ આંજી અડામણ દેખાડી હતી, વચનમાં દેખાડી ન હતી. બોલ્યો, ‘મેં હજી તને કાંઈ કાંચું નથી.’

‘તમારા હૃદયમાં શું શું રમી રહ્યું હોય છે એની મને બધી ખબર પડી ગય છે.’

મનહરે વાતને હળવાશમાં વહેવા દીધી, ‘એક મહિનામાં બે છું આટલું ભણી શકે તો થોડા મહિના પછી છું મારા આવવા જન્મનું પણ કહેવા અડીશ એમ લાગે છે.

સુલેચના મસ્કરીમાં લાગી, ‘હા, પણ તમને કશું નહિ.’

લુચ્ચી તો છું જ, તારી બા કહેતા હતા કે આને સાચવળે ત્યારે તારી કાળની દીકરી બોલી શકી હતી. એને સાચવવાની નથી એનાથી સાચવળે.

‘બસ, પાસના અભિપ્રાય પર જીવશે કે તમારું પણ કાંઈ વાપરશે.”

“અમારે તો કાંઈ છે જ નહિ.”

“હું એમ કહેતી નથી ?”

“હું જ કહું છું. તારા જેવી ટામગની બાપવામાં કદીએ તો “અતુરમુનશુ” પત્ની મળી હોય પછી મૂરખ હોય એ પોતાનું મરજ વાપરે.”

દિવસો જતા ગયા એમ સુલેચનાને પ્રતીતિ થઈ કે અન્ય જાગૃતમાં એને સ્વતંત્રતા પણ હતી બે ચહેમાંની જાગૃતમાં અનહદ ઉદાર સર્તા મનહરને ટપારતી તો ઘરમાં આનંદ અને હિલ્સાય સાથે ચાલ્યો જતો. મનહરે ઘણું મુશ્કેલ લાગતો- દિવસો પૂર્ણ.

સુલેચનાને આ વ્યવસ્થામાં ચતિને ધડવાની જરૂર લાગતી પણ એના મનમાં ઘટું કે મારામાં એની સાથી પ્રતિ-અતિથિ પ્રત્યે ઉદાસીનતા અથવા

અને ભેગો મારો વ બચ બચાડ્યો ને ઝીલી ચંપા
(ડાઘાભાઈની વજ્ર) અને ચાટ પાડતી રહી. મામાને
ત્યાં વિવાહ પર સરખો ઝખ્ખો કરાવવો હતો તો વ
‘જરૂર શી’ આવીને જિલ્લું રહ્યું.’

‘હું હજી એ જ રહું છું. આપણે એની
જરૂર શી હતી ?’

‘માંડવે વટ પડ્યો ને.’

એક વખત પહેરવો માટે..’

‘એ તો તમે એક વખત પહેર્યો. તમને ખીજી
વાર પહેરવાની ના કોણ પાડે છે ?’

‘આપણે જરૂર ન હોય એવી વસ્તુમાં નકામા
પૈસા શેડી રાખવા ?’

‘હવે મારે બહુ સંભળવું નથી. કહેનારા કહી
રહ્યા. મારે પંડર દિમાં સૂટર નોઈએ એટલે
નોઈએ જ.’

પ્રસાદદાસે રાગ, કથો, ‘પછી તો તારે હારે
ફરવા આવવું પડે. એ સિવાય મારે ક્યાં જવાનું છે ?’

‘હા, મને ખબર છે. ડાઘ ભાઈ ચંપાને ફેરવે
જ છે તો.’

‘હવે નોઈએ, તને ફરવા જવામાં રસ છે ?
અતાર ધરીને તું કોઈ દિ મારી હારે ફરવા નીકળી
છા ?’

‘તે હવે નીકળ્યા.’

‘મને આ મધો ચડી અચ્ચં લાગે છે.’

‘મને ડાઘો લાગે છે. લાવવાનું છે; બહાનું
મતાવવાનું નથી.’

પ્રસાદે હલીલ ચાલુ રાખી, ‘તેમાં વૂટરૂટને
—પેટ્રાલનો અચ્ચં શું આવે તેની ખબર છે ?’

‘મધી ખબર છે. વાપરીએ એટલે અચ્ચં
આવે. ડાઘાભાઈ આટલું વાપરે છે તોય માંડ
પચીસ આવે છે.’

‘તે તો મધી ભાગ કાઢી લાગે છે.’

હવે પ્રસાદ મનમાં વિચારી રહ્યા, આ
બેડું માનશે નહિ. થોડા પૈસા પડ્યા છે તો સૂટર
લઈ લઈએ. બાકીને એ રાજી થતી. પછી થાકશે
એટલે ક્યાં વેચી મરાણું નથી. કોઈ વાર તો એમાં
ઉપજે છે વ સારા. બોલ્યા, ‘મને ન રમે તો વેચી
ચલુ નાખું.’

રંભાજીને સમજતાં હતા પછી વેચવા ફરું
તો ને. સૂટર લેવાની વાત સ્વીકારાઈ એમાં એના
વિજય હતો, વટ હતો. બોલ્યા, ‘ડાઘાભાઈ જેવું
શું જુઓ નહિ. રાજકૂત લઈ આવવો.’

સૂટર આવ્યું. પ્રસાદને હંકારતા પશુ
શીખવું પડ્યું. એક દિવસ થોડું લાગે ચપા તો
ભાતીમાં જરા દુખવા આવ્યું. ઘેર આવીને વાત કરી.
રંભાજીને લાવવા જ બોલ્યા; ‘તમે કદિ છાડું
બોલ્યા છા ? ભાતીમાં દુખવાનું હશે અને દુખ્યું.
સૂટરને લઈ એ તો ખાલી વહેમ !’

રંભાજીને થોડા દિ ઉપાડો લીધો. ફરેરાજ
માતાજીના ફરેને જતાં પશુ ઘર બહાર ફરવાને
નહિ એટલે યારી ચપા હવે સૂટર પડ્યું રહે છે.
પશુ પ્રસાદ વેચવાની વાત કરે છે તો એમને રમે
ઘિતરવી નથી. કદાચ ક્યારેય નહિ જાવે.

અને ભેગા મારો મ ભવ મરાડ્યો ને ઝાલી ચંપા
(ડાઘાભાઈની વધુ) મને ચાટ પાડતી રહી. ચામાને
ત્યાં વિરાઠ પર સરખા ઝાંખો કરાવેલો હતો તો મ
'જરૂર શી' આવીને બેસું રહ્યું.'

'હું હજી એ જ રહું છું. આપણે એની
જરૂર શી હતી ?'

'માંડને વટ પડ્યો ને.'

એક વખત પડેલાં માટે..'

'એ તો તમે એક વખત પડેશો. તમને ખીજી
વાર પડેલાની ના કાંઈ પાડે છે ?'

'આપણે જરૂર ન હોય એવી વસ્તુમાં નકામા
પેસા રોકી રાખવા ?'

'હવે મારે મહુ સારાનું નથી. કહેનારા કહી
રહ્યા. મારે પંદર દિ'માં રૂટર નોઈએ એટલે
નોઈએ જ.'

પ્રસાદદાસે ડાળ, કથો, 'પછી તો તારે હારે
ફરવા આવવું પડે, એ સિવાય મારે ક્યાં જવાનું છે?'

'હા, મને ખબર છે. ડાઘાભાઈ ચંપાને ફેરવે
જ છે તો.'

'હવે નોઈએ, તને ફરવા જવામાં રસ છે ?
અતાર ધરીને ટું કાઈ દિ મારી હારે ફરવા નીકળી
છો ?'

'તે હવે નીકળીયો.'

'મને આ મધી મરો ખર્ચ લાગે છે.'

'મને ડાઘો લાગે છે. લાવવાનું છે; જહાનું
ખતાવવાનું નથી.'

પ્રસાદે ફીલ મહુ રાખી, 'તેમાં વૃદ્ધને
-વૃદ્ધને ખર્ચ શું આવે તેની ખબર છે ?'

'મધી ખબર છે. વાપરીએ એટલે ખર્ચ
આવે. ડાઘાભાઈ આટલું વાપરે છે તોય માંડ
ખર્ચ આવે છે.'

'તે તો મધી ભાગ કાઢી લાગે છે.'

હવે પ્રસાદ અનર્માં વિચારી રહ્યા, આ
બેડું માનશે નહિ. થોડા પેસા પડ્યા છે તો રૂટર
લઈ લઈએ. બહેન એ રાજ થતી, પછી થાકશે
એટલે ક્યાં વેચી મરાણું નથી. કાઈ વાર તો એમાં
ઉપર છે મ સારા. બોલ્યા, 'મને ન ખમે તો વેચી
પણ નાખું.'

રંભાજેન સમજતાં હતા પછી વેચવા: હવે
તો ને. રૂટર લેવાની વાત સ્વીકારાઈ એમાં એના
વિચાર હતા, વટ હતો. બોલ્યા, 'ડાઘાભાઈ નેવું
ખર્ચે પણ નહિ, રાજકૃત લઈ આવ્યો.'

રૂટર આવ્યું. પ્રસાદને હંકારતા પણ
શીખવું પડ્યું. એક દિવસ થોડું લાગે ત્યાં તો
હાતીમાં જરા દુખવા આવ્યું. ઘેર આવીને વાત કરી.
રંભાજેન લાગવા જ બોલ્યા; 'તમે કદિ સાડું
બોલ્યા છો ? હાતીમાં દુ:ખવાનું હશે અને દુખ્યું;
રૂટરને લઈ એ તો આવી વહેમ !'

રંભાજેન થોડા દિ ઉપાડે લાધે. જરૂર
ચાલાશના દશને ખર્ચા પણ ટવ ખકાર ફરવાનો
નહિ એટલે વાપરી ત્યાં હવે રૂટર પડ્યું રહે છે.
પણ પ્રસાદ વેચવાની વાત કરે છે તો એમને ત્રણ
ભિતરતી નથી. કદાચ ક્યારેય નહિ બીરે.

રેલવે લાઈન શરૂ કરવા બાબતમાં આપ આપનો અભિપ્રાય આપો.” આ સંભળીને પોલ વિચારમાં પડી ગયો.

આવનારે તેમને લલચાવતા કહ્યું “સાહેબ, પ્રમાણિકતા માટે આપ આપના જીવનમાં દુઃખનો અનુભવ કરી રહ્યા છે; આપની પત્નીને બહુટ લેવા સલામમાં જવું પડે તે ઠીક નથી. માટે મહેરમાનો કરીને આ રૂપિયા લઈ લો અને આપની સંમતિ મને આપી દો.”

પોલ હજુ તો વિચારમાં જ છે. ત્યાં મહાન - માસિક આવે છે પોલને કહે છે, “સાહેબ, મુનિ-સ્ત્રિપ લીટીના સભ્ય થઈને પણ વખતસર ભાડું નથી આપતા તે આપને માટે ઠીક નથી.” પરંતુ પોલની પાસે તો તે સમયે પૈસા નહોતા, એટલે તેને વિદાય થયાં.

આવનારે આ પ્રજ્ઞનો લાભ લેતા કહ્યું. “સાહેબ, આપની પાસે ભાડું ચૂકવવા પૈસા પણ નથી. આપને આ રીતે દુઃખ થા માટે સહન કરવું જોઈએ ! આ રૂપિયા લઈ લો, એટલે તમારી મુશ્કેલી દૂર થઈ જાય અને મુનિસ્ત્રિપલ સભ્યને યોગ્ય રહેણીકરણથી આપ રહી શકો.”

પોલ રૂ. ૫૦,૦૦૦ રોકડા જોઈને વિચારમાં

જ પડી ગયો હતો; તેટલામાં તેની પત્ની આવી; પોલે પોતાની પત્નીને બધી વાત કરી અને કહ્યું, “હવે તું જ કહે કે મારે શું કરવું ?”

પોલે રૂપિયા ન લેવાનો નિર્ણય કરી લીધો હતો, પરંતુ પોતાની પત્ની ને સ્થિતિ પસાર કરી હતી તે સ્વેચ્છાએ સહમત પસાર કરી રહી હતી કે પરાણે ? તેની વિશેષ ચકાસણી કરવા પોલે પોતાની પત્નીની આ બાબતમાં સલાહ માગી.

મેરીએ બધી વાત સંભળીને પેલા આવનાર લાઈને કહ્યું, “અમારી સમ્માઈ અને પ્રમાણિકતા ધનથી ખરીદી શકાય તેવી વસ્તુ નથી, માટે તમે તમારા રૂપિયા પાછા લઈ જાઓ; અમારે અમારી કિંમત અંકાવવી નથી.”

બહેનો, શું તમેા આને તમારા પતિને પણ આ ભતની સલાહ આપશો ખરા ? તમેા ‘મેરી’ જેવા સ્ત્રીદાર બનશો તો તમારું મૃદસ્થાનમાં જીવન કરીનાઈમાં પણ સુખરૂપ અને આનંદમય બનાવી શકશો.

આપણે બ્યારે આચારધર્મને જીવનમાં ઉતારીશું ત્યારે જ આપણે આપણું કલ્યાણ સાધી શકીશું.

બિધધનો ઉપાય

હૈરાદનની જન્મને લગતા સંશોધનની સંસ્થાએ બે વરસ સુધી પ્રયોગો કર્યા પછી બિધધનો નાશ કરવાની નીચેની રીત શોધી કાઢી છે.

ધાતુલેહનો ડાંગો ભરી પાણી ભેરું; તેમાં ઓંચ એક ડી. ડી. ડી. અથવા ગ્રેફાઈન અથવા હેક્ષાકેલેન એ ત્રણમાંથી કોઈ પણ એક જંતુધન દવા નાખવી. બરાબર હલાવ્યા પછી એ મિશ્રણને બિધધનો રાફડા પર રેડવું. ત્રણ દિવસ સુધી આમ કરવાથી ૨૦૦ ધન ફૂટના રાફડામાં રહેલી બધી બિધધનોના સંપૂર્ણ નાશ થઈ જશે. આ મિશ્રણ રેડવા માટે રાફડાને મથાળે અને બાજુમાં કાણું પાડવાં.

રેલવે લાઈન શરૂ કરવા માગતાર્માં આપ આપનો અભિપ્રાય આપો.” આ સાંભળીને પોલ વિચારમાં પડી ગયો.

આવનારે તેમને લલચાવતા કહ્યું “સાહેબ, પ્રમાણિકતા માટે આપ આપના જીવનમાં કુખનો અનુભવ કરી રહ્યા છે; આપની પત્નીને બાપીટ લેવા સિલાબમાં જતું પડે તે ઠીક નથી. માટે અહેરમાનો કરીને આ રૂપિયા લઈ લો અને આપની સંમતિ મને આપી દો.”

પોલ હજી તે વિચારમાં જ છે. ત્યાં મહાન -માણિક આંખે છે પોલને કહે છે, “સાહેબ, યુનિ-સિપ લીટીના સભ્ય થઈને પણ વખતસર બાકું નથી આપતા તે આપને માટે ઠીક નથી.” પરંતુ પોલની પાસે તો તે સમયે પૈસા નહોતા. એટલે તેને વિદાય કદી.

આવનારે આ પ્રજ્ઞનો લાભ લેતા કહ્યું. “સાહેબ, આપની પાસે બાકું ચૂકવવા પૈસા પણ નથી ! આપને આ રીતે કુખ સા માટે જાહેન કરવું જોઈએ ! આ રૂપિયા લઈ લો, એટલે તમારી મુશ્કેલી દૂર થઈ જાય અને યુનિસિપલ સભ્યને માન્ય રહેણીકરણથી આપ રહી શકો.”

પોલ શ. ૫૦,૦૦૦ રાહડા જોઈને વિચારમાં

જ પડી ગયો હતો; તેટલામાં તેની પત્ની આવી; પોલે પોતાની પત્નીને બધી વાત કરી અને કહ્યું, “હવે તું જ કહે કે મારે શું કરવું ?”

પોલે રૂપિયા ન લેવાનો નિષ્ક્રમ કરી લીધો હતો, પરંતુ પોતાની પત્ની જે સ્થિતિ પસાર કરી હતી તે સ્થિતિએ સહન પસાર કરી રહી હતી કે થરાવે ? તેની વિશેષ ચકાસણી કરવા પોલે પોતાની પત્નીની આ માગતાર્માં સલાહ માગી.

મેરીએ બધી વાત સાંભળીને પેલા આવનાર સાંભળે કહ્યું, “અમારી સમ્માઈ અને પ્રમાણિકતા ધનથી પરતીડી સકાય તેવી વસ્તુ નથી, માટે તમે તમારા રૂપિયા પાછા લઈ લેજો; અમારે અમારી કિંમત અંકાવવી નથી.”

બહેનો, શું તમે આને તમારા પતિને પણ આ ભતની સલાહ આપશો ? ખરા ? તમે ‘મેરી’ જેવા સાથીદાર બનશો તો તમારું મૂલ્યાંકન જીવન કરીબાઈમાં પણ સુખરૂપ અને આનંદમય બનાવી શકશો.

આપણે બ્યારે આચારધર્મને જીવનમાં ઉતારીશું ત્યારે જ આપણે આપણું કલ્યાણ સાધી શકીશું.

ઊંઘાઈનો ઉપાય

હૈરાઈનની જન્મને લગતા સંશોધનની સંસ્થાએ જે વરજ સુધી પ્રયોગો કર્યા પછી ઊંઘાઈના નાશ કરવાની નીચેની રીત શોધી કાઢી છે.

ધાતુલેલનો ડબ્બો ભરી પાણી ભેળું; તેમાં ઓલ જોડ ડી. ડી. ડી. અથવા ગેમેક્સીન અથવા દેક્સીકલેન એ ત્રણમાંથી કોઈ પણ જોડ જતુંબ દવા નાખવી. બરાબર હલાવ્યા પછી મિશ્રણને ઊંઘાઈના રાફડા પર રેડવું. ત્રણ દિવસ સુધી આમ કરવાથી ૨૦૦ થન ફૂટના રાફડામાં રહેલી બધી ઊંઘાઈઓના સપ્તજી નાશ થઈ જશે. આ મિશ્રણ રેડવા માટે રાફડાને મધણે અને માનુષમાં કાણું પાડવાં.

નાત્રમંદિરે છે. વરસાદ ન વરસે ત્યારે આ મંદિરમાં આરાધના થાય છે. જપાનમાં પણ કેટલીય જગ્યાએ એ રિવાજ છે. ત્યાંના દેવેલીઓએ સર્પરૂપ ધારણ કર્યું હતું, માટે તેમના મંદિર ચર્ચા છે. અરબસ્તાનમાં 'જિન્ન' સાધના સ્વરૂપે આવે છે. જો એને 'જિન્ન' કહેવાથી ચાલ્યો જાય તો એ હઝરત મઠમદનો અનુયાયી અને ન જાય તો કાફર માનવામાં આવે છે અને ત્યારે એને મારવામાં પણ નથી ગણાતું. ઇજિપ્તના પ્રાચીન દેવદેવતાઓમાં નાગને મુખ્ય માનવામાં આવે છે. હજી પણ ત્યાં તાવીજ ઉપર સર્પની આકૃતિ કેતરવામાં આવે છે. ગ્રીસના પ્રાચીન મંદિરોમાં સાપ પાળવામાં આવતા અને તેની પૂજા થતી. તેમાં એમને અવધા એટી મધ મટાડતી હતી. ત્યાંના દેવાને પણ સર્પરૂપ ધારણ કરવાનો ભારે શોખ! પ્રસિદ્ધ દેવતા જ્યુપિટે એ રૂપે જ ઠેરી નામની રૂપવતી સ્ત્રીનું શીલ બાદ કર્યું હતું, ગ્રીસ સાથે સંબંધ બધાયા પછી રોમનો પણ એનું અનુકરણ કરવા લાગ્યા હતા. કહેવાય છે કે ઈસ. ૪૮૨માં રોમમાં કોસેરોનો ભારે પ્રકોપ થયો હતો, ત્યારે ગ્રીસથી એક છવતો સાપ લાવીને તેની પૂજા કરવાથી તે શાંત થયો હતો, ત્યારથી ત્યાં પણ એનો પ્રચાર થઈ ગયો. કેટલાય ખ્રિસ્તી સંપ્રદાયોમાં પણ પહેલાં એ રિવાજ હતો. એકાઈટ સંપ્રદાયવાળાઓ સાપને ઈસથી પણ મહાન માનતા હતા અને પેટામાં બંધ કરીને તેની પૂજા કરતા હતા. પોલેન્ડમાં જોનારણીસમી સહીના અત સુધી એનો પ્રચાર હતો. હિયુઆનીઆ, હર્ટવિયા વગેરે દેશોમાં ગુલા પાસે ધરમાં સાપ પાળવામાં આવતા હતા. સ્પાઈનમાં પણ એવો જ રિવાજ હતો. અમેરિકાના રહતવર્ગી આદિવાસીઓ, જેમને રેડ કંડિયન કહેવામાં આવે છે, તે પણ નાગપૂજક છે. મેક્સિકોમાં સાપ એક પવિત્ર ધાર્મિક ચિહ્ન મનાય છે. આફ્રિકા તથા એસ્ટ્રેલિયાના આદિવાસીઓ પણ સાપની પૂજા કરે છે.

સાપ અંગે દુનિયાભરમાં એટલે ભાગ એક સરખી દૃષ્ટિકોણો અને ભાવના છે. કેટલાક લોકો નાગવંશ પરંપરામાં ભારે વિશ્વાસ ધરાવે છે. ભારતના ઇતિહાસમાં નાગવંશ જુદું જાણીતો છે. ઈસ્વી-

સન પહેલાં ખ્રીડી એ વંશના કેટલાય રાજ્ય હતાં. મદ્રાસ તથા મધ્યપ્રાંતની કેટલીક ભૂતિઓ પોતાને નાગવંશની જોળાખાવે છે. સામાન્ય વિદ્વાનોનું માનવું છે કે પ્રાચીન અનાયો ભૂતિમાં નાગચિહ્નનું પૂજન બહુ જ જાણીતું હોતું જોઈએ, તેથી તેમનું નામ નાગ પડી ગયું હોય. સીદી તથા હિંદુ લોકમાં પણ કેટલીક ભૂતો નાગવંશની માનવામાં આવે છે. જપાનના સમ્રાટ હીરાહીટા અને એનિસિનિયાના પુરાણો રાજવંશીઓ પણ નાગવંશના કહેવામાં આવે છે. દુનિયાની કેટલીય પ્રતિભાસાળી વ્યક્તિઓનો જન્મ નાગથી થયેલો માનવામાં આવે છે. વિશ્વવિખેતા મહાન સિદ્ધાર્થ 'નાગવંશ' નામે પ્રસિદ્ધ છે. કહેવાય છે કે તેની માતા યોહિરિપયાએ શ્રીકેવ અશ્વનથી ગર્ભ ધારણ કર્યો હતો. એ અશ્વન સર્પરૂપે તેને પગે ધણું ખરું સુતેલો જોવામાં આવતો હતો. રોમન સીઝર, એસ્ટ્રેલસ અને સેનાપતિ સિપિયો સર્પથી પણ એવી જ વાતો પ્રસિદ્ધ છે. પુરાણોમાં નાગવંશને બહુ મુદ્દર વર્ણવવામાં આવી છે. તેના સરીરનો ઉપરનો ભાગ સ્ત્રીનો અને નીચેનો ભાગ નાગ જેવો હોય છે. ખીળ દેશોમાં પણ એ જ ભાવ છે. એવા જ પ્રકારના નાગપુરુષ પણ માનવામાં આવે છે. કહેવાય છે કે એથેન્સનો સૌ પ્રથમ રાજ એવો જ હતો. પહેલાં એવી પણ માન્યતા હતી, કે સર્પ કઠોકડી પુરુષ કે સ્ત્રીનું રૂપ ધારણ કરીને કરે છે, ત્યારે ખરેખર પુરુષ કે સ્ત્રી સાથે પ્રવૃત્તિનું શુભાઈ જતાં વિકટ પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે. કયા સરિત્સારમાં એની કેટલીક રસિક વાર્તાઓ છે. ખીળ દેશોના સાહિત્યમાં પણ એવી કથાઓ મળે છે.

પૌરાણિક ગ્રંથોમાં સાપ અમર ગણાય છે. વારંવાર એ જ કથિણી છતાંરે છે અને નવુંનવું ગેર મનાવે છે તે પરથી અનુમાન કરવામાં આવે છે, કે સાપ ચિરવૈવન તથા ચિરજીવ છે. પ્રાચીન મિસર અને ગ્રીસમાં પણ એવી જ માન્યતા હતી. યોર્ડાનિયો વગેરે દેશોમાં એક કથા જાણીતી છે, કે ઈધર માણસોને અમર બનાવવા ઈચ્છતો હતો, પણ એના રહસ્યની ખબર સાપને પડી ગઈ અને માણસો

નાગમંદિર છે. ઘરમાં ન વસે ત્યારે આ મંદિરમાં આરાધના થાય છે. જાપાનમાં પણ કેટલીય જગ્યાએ એ રિવાજ છે. ત્યાંના દેવદેવીઓએ સર્પરૂપ ધારણ કર્યું હતું, માટે તેમના મંદિર ઘણાં છે. અરબસ્તાનમાં 'જિન્ન' સાધના સ્વરૂપે આવે છે. જે એને 'જિન્ન' કહેવાયો ચાહેો જાય તો એ હજારત મઠમઠના અનુયાયી અને ન જાય તો કાફર માનવામાં આવે છે અને ત્યારે એને મારવામાં પણ નથી ગણાતું. ઈજિપ્તના પ્રાચીન દેવદેવતાઓમાં નાગને યુગ્મ માનવામાં આવે છે. હજુ પણ ત્યાં તાવીજ ઉપર સર્પની આકૃતિ કેતરવામાં આવે છે. ગ્રીસના પ્રાચીન મંદિરોમાં સાપ પાળવામાં આવતા અને તેની પૂજા થતી. તેમાં એમને અવજ્ઞા થી મધ ચઢાડતી હતી. ત્યાંના દેવોને પણ સર્પરૂપ ધારણ કરવાનો કારે શોખ! પ્રજિદ દેવતા જયએ એ રૂપે જ કારી નામની રૂપલી સીનું શીલ બ્રહ્મ કર્યું હતું. ઓસ સાથે જાળંધ બધવા પછી રોમનો પણ એનું અનુકરણ કરવા લાગ્યા હતા. કહેવાય છે કે ઈસ. ૪૬૨માં રોમમાં ક્રેસેરોનો કારે પ્રકાપ થયો હતો, ત્યારે ગ્રીસથી એક છવતો સાપ લાવીને તેની પૂજા કરવાથી તે શાંત થયો હતો, ત્યારથી ત્યાં પણ એનો પ્રચાર થઈ ગયો. કેટલાય ખ્રિસ્તી સંપ્રદાયોમાં પણ પહેલાં એ રિવાજ હતો. જોર્જીયન સંપ્રદાયવાળાઓ સાપને ઈસુખી પણ મહાન માનતા હતા અને પેટીમાં બંધ કરીને તેની પૂજા કરતા હતા. પોલિન્ડમાં જોગણીસમાં સહીના અત સુધી એનો પ્રચાર હતો. સિયુઆનીઆ, ઇથિયોપિયા વગેરે દેશોમાં ચૂલા પાસે ધરમાં સાપ પાળવામાં આવતા હતા. સ્પાઈનમાં પણ એવો જ રિવાજ હતો. અમેરિકાના રક્તવર્ષી આદિવાસીઓ, જેમને રેડ ઇન્ડિયન કહેવામાં આવે છે, તે પણ નાગપૂજક છે. મેક્સિકોમાં સાપ એક પવિત્ર ધાર્મિક ચિહ્ન ગનાય છે. આફ્રિકા તથા એસ્ટ્રેલિયાના આદિવાસીઓ પણ સાપની પૂજા કરે છે.

સાપ અંગે દુનિયાભરમાં મોટે ભાગે એક સરખી દૃષ્ટકથાઓ અને કાવના છે. કેટલાક લોકો નાગવંસ પરંપરામાં કારે વિશ્વાસ ધરાવે છે. ભારતના ઇતિહાસમાં નાગવંસ બહુ બહુલો છે. ઈસ્વી-

સન પહેલાં જ્યાં એ વંશની કેટલાક રાજ્ય હતાં. મદ્રાસ તથા મધ્યમાંની કેટલીક ભૂતિઓ પોતાને નાગવંશની ઝોળખાવે છે. પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોનું માનવું છે કે પ્રાચીન અનાયો ભૂતિમાં નાગચિહ્નનું પુરવન બહુ જ બહુલું હોતું જોઈએ, તથા તેમનું નામ નાગ પડી ગયું હોય. સીદી તથા હિંદુ લોકમાં પણ કેટલીક ભૂતો નાગવંશની માનવામાં આવે છે. જાપાનના સમ્રાટ હીરોહીટો અને એમિલિનિયાના પુરાણ રાજવંશીઓ પણ નાગવંશના કહેવામાં આવે છે. દુનિયાની કેટલીક પ્રતિભાસાળી બ્યક્તિઓનો જન્મ નાગથી થયેલો માનવામાં આવે છે. વિશ્વવિખેતા મહાન સિંકંદર 'નાગનંદન' નામે પ્રસિદ્ધ છે. કહેવાય છે કે તેની માતા એલિસિપ્પાએ ગ્રીક દેવ અશ્વત્થી ગર્ભ ધારણ કર્યો હતો. એ અશ્વન સર્પરૂપે તેને પડે બહુ ખરા સુતેલો જોવામાં આવતો હતો. રોમન સીસર, એસ્ટ્રટસ અને સેનાતિ સિપિયો જાળંધે પણ એવી જ વાતો પ્રચલિત છે. પુરાણોમાં નાગવંશને બહુ મુદ્દર વર્ણવવામાં આવી છે. તેના કારીરનો ઉપરનો ભાગ જીતો અને નીચેનો લાગ નાગ જેવો હોય છે. ખીજ દેશોમાં પણ એ જ ભાવ છે. એવા જ પ્રકારનાં નાગપુરુષ પણ માનવામાં આવે છે. કહેવાય છે કે એથેન્સનો સો પ્રથમ રાજ્ય એવો જ હતો. પહેલાં એવી પણ માન્યતા હતી, કે સર્પ કઠોકડી પુરુષ કે સ્ત્રીનું રૂપ ધારણ કરીને કરે છે, ત્યારે ખરેખર પુરુષ કે સ્ત્રી સાથે પ્રથમવાર ડુંગાઈ જતાં વિષ્ટ પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે, કથા સરિસારમાં એની કેટલીક રસિક વાર્તાઓ છે. ખીજ દેશોના સાહિત્યમાં પણ એવી કથાઓ મળે છે.

પોરોચિકે મધ્યમાં સાપ અમર ગણાય છે. વારંવાર જી જે કમિયો ઉતારે છે અને નહુંનું ગેર બનાવે છે તે વરથી અનુમાન કરવામાં આવે છે, કે સાપ ચિરયૌવન તથા ચિરજીવ છે. પ્રાચીન મિસર અને ગ્રીસમાં પણ એવી જ માન્યતા હતી. ગ્રોર્નિયો વગેરે દેશોમાં એક કથા બહુલી છે, કે ઈશ્વર માણસોને અમર બનાવવા ઇચ્છતો હતો, પણ એના રહસ્યની ખબર સાપને પડી ગઈ અને માણસો

નર્મદ કવિતાથી શરૂ થયેલ સમાજહિત-સાધકતા અને રાષ્ટ્રીય અસ્થિતા સદૃશ, વ્યાપક અને કલામય રૂપ ધારણ કરે છે. ઉમાશંકરનાં 'ગંગોત્રી'નાં દલિત-કાંતિવાનનાં કાવ્યોમાં. ૧૯૨૨થી ૩૩ના દશ વર્ષનાં સમયગાળામાં પદ્યરૂપી રહેલી જીવન કાવનાં તથા વિચાર સંપ્તિએ કવિઓની કાવ્ય-સામગ્રી પરત્વે ઠીક ઠીક અસર જન્મવાની છે. ગાંધીજીની રાજધર્મી હેઠળની સર્વોદય વિચારસરણી તથા આર્થિક-સામાજિક રીતે ચરદાયેલા પ્રજાવર્ગ પ્રતિ અ-મર્યાદા અનુકંપા, રક્ષિત સમાજવાદી વિચારણાના આધારપ્રવાહ, ટાંગારનો નવમાનવતાવાદ-આ સ્વ-દષ્ટિ સમીપની જીવનદશાને વારતવલસણથી અવ-લોકી તેનું યથાવત સંકલિત ચીતરે છે. પૃથ્વીને ઉજાડે ઉજાડેલ દલિતજન, આદ્યજાતિઓનાં ધેન ખેતરી અને ઠવાઈરૂપાણી દલિતઓ તથા, ધરતીની નગન-નાસ્તવિકાનાં ચાલ ચાલો કોવાથી ગાંધીયુગનું સાહિત્ય ભોમ (અર્થેથી) બ-ધુ-આ કવિઓની તીવ્ર જીવનભિયુષ દષ્ટિ તરોળોનાં જીવનની કંપવિષ વાસ્તવિકતા, શોષણ તથા વિચારવાદી અર્થશોજના પ્રતિ આંખ આડા કાન કરી ઉપેક્ષાજનિત દાખવતી નથી, 'ગંગોત્રી'નાં દીનદુઃખદશનનાં કાવ્યો અવ-લોકતા-મુલવતા આ વાતની સાવતા પ્રતીત થાય છે.

માનવતાની યશોમાયનું તથા માનવસ્ય સ્ફુર્તિનું કવન ઉમાશંકરનો એક પ્રિય કવન વિષય. 'ગંગોત્રી'નાં પંક્તિપ્રેમનાં કાવ્યોમાં આપણને કવિની પ્રજ્વ-સ્થિતતાનું ઘેરું દર્શન થાય છે. કવિનો માનવતાપ્રેમ (ટાંગારના નવમાનવતાવાદની અસર તળેનો) તેમના કવનમાં વ્યક્તિય રીતે-દલિતપ્રેમ, રાષ્ટ્રપ્રેમ, વિશ્વપ્રેમ-અનુકંપ થયો છે. સમાજથી તરછોડાયેલા અને ગુસ્સા-યેલા વર્ગ પ્રતિના પ્રેમમાં મૂર્ત થતા કવિના માનવતાપ્રેમની સ્પર્શિત વ્યવહારની જુગિયા પર ધરેલી છે. કવિ કાવ્યપ્રતિના આરંભકાળે ('વાંછા') જે મહાસિદ્ધિ સેવે છે તે 'ગંગોત્રી'નાં દીનદુઃખ-

દશનનાં કાવ્યોમાં સિદ્ધિરૂપે પરિણમે છે.

"પ્રભો ! મારે તારે તપી, અવરની ભાંતિ સજની, નિગોળી અ-ધારાં અગર રસબોલિત જગરવી"

કવિ ઈશ્વરને પ્રાર્થે છે કે તેના સ્વ-જીવનમાં ભલે તાપ, દુઃખ, કષ્ટ ને અધકારનો પારખાર ભરે પણ એ બધું સહન કરીને તે અ-મર્યાદા જીવનમાં ચીતળતા, સુખ, ભાંતિ ને તેજ્યુજ રેલાવી દે ! કવિની કાવનાં એ અસ્થિતતા ન રહેતાં સમસ્થિતતા બને છે, કવિ સમસ્થિતા સત્ત્વનું એક રક્ષિત જનના માગે છે. તેઓ પ્રભુ પાસે જીવન સાધ્યની, જીવન-અતિની વાચના કરે છે.

ગાંધીજીએ દલિતવર્ગ પ્રતિ આપણને સમજાવેલી જોતાં ચીખવ્યું તો સમાજવાદ-સામવાદે આપણી દષ્ટિને વધારે ઉમ્મ જનાવી. એટલે કે દીનજનો પ્રત્યેનાં આપણો જે સમજાવ દોરે તે મૂલીવાદોએ પ્રત્યેનાં તિરસ્કારમાં પરિણમ્યાં. કિંતુ, આપણો, અ-મર્યાદા મહિરો, ચંદનવાટિકા બાંધતા, અ-મર્યાદા પરસેવા પર મોજમજ માણતા 'સુખિયા હૃદયવાસીઓને' કવિ દોડકારે છે.^૨

"ભૂખ્યાં જનોનાં જહરાંશિ નગરી.

ખ ડેરની વસ્ત્રમહુડી ન લાધરી." (૫. ૨૭)

કવિ સમાજતાની કાવનાનાં પારખાં વારેવારે ઠોકવા લાગેલ સમાજના નીચલા ઘરના પદ્મ પ્રતિ પોતાની ઠીક સંજ્ઞાવવા લાગેલ સમાજતાની આવી કાવના કવિને વધુ નમોદાર જનાવે છે: "પતિતતમ સાધર્મ પતિતસમ થઈ રહુ" (૫. ૪૩) એમ કહી કવિઉપ-દલિતોને ઈજન આપે છે. 'કુલકુલ અને નિખારણ-માં કવિ દલિતગીતો દલિતનાં રસથી ખેંચાઈ રીતે ચાલે છે. અચક્ર કાવનાઓથી ચલાતાં ગીતો કવિ-ચિત્તને આકર્ષેલા નથી. અહીં કવિને વ્યથિત દલિતનાં આંસુ લુછવાનો પ્રયત્ન મળતાં સ્વ-જીવનની ધન્યતા નિહાળે છે: "ધન્ય થઈશ કે વ્યથિત દલિતનાં આંસુ

નમંદ કવિતાથી શરૂ થયેલ સમાજસંસ્કાર-સાધકતા અને રાષ્ટ્રીય અસ્થિતા સુદૃઢ, વ્યાપક અને કલાત્મક રૂપ ધારણ કરે છે. ઉમાશંકરના ‘ગંજોત્રી’નાં દલિત-કવિતાઓનાં કાવ્યોમાં. ૧૯૨૨થી ૩૩ના દશ વર્ષના સમયગાળામાં પદ્યરચના રહેલી જીવન કાવના તથા વિચાર સંપ્રદાયે કવિઓની કાવ્ય-સામગ્રી પરત્વે ઠીક ઠીક અસર જ-માણી છે. ગાંધીજીની શરૂઆતી હેઠળની સર્વોદય વિચારસરણી તથા આદિ-ક-સામાજિક રીતે ગરબાપેલા પ્રજાવર્ગ પ્રતિ અ-અર્થાંશ અનુકંપા, રક્ષિત સમાજવાદી વિચારણાને આધારપ્રવાહ, ટોળારોનો નવમાનવતાવાદ-આ-રુ-દ્ધિ સમીપની જીવનદશાને વારતવલકણથી અવ-લોકી તેનું યથાવત અનુદયિત યોતરે છે. પૃથ્વીને ઉત્કર્ષે જીતેલ કવિજીવ, આદ્ય-ધર્મેજીવન ધેન ખંભેરી અને ઉપાધ્યક્ષની કલ્પનાઓ ત્વજીને, ધરતીની નગન-વાસ્તવિકતાનાં જ્ઞાન માતા હોવાથી ગાંધીજીનું સાહિત્ય કૌમ (અર્થથી) બ-ધુ-ય આ કવિઓની તીવ્ર જીવનાભિપ્રાય દર્શિ ગરીબોનાં જીવનની કરપીલ વાસ્તવિકતા, શોષણ તથા વિચ-વાદી અધ્યોજના પ્રતિ આંખ આડા કાન કરી ઉપેક્ષાજ્ઞિત દાખવતી નથી, ‘ગંજોત્રી’નાં કાવ્યો-અદ્ય-નનાં કાવ્યો અવ-લોકતા-મુલવર્તા આ વાતની સત્યતા પ્રતિત થાય છે.

માનવતાની યોગ્યતાનું તથા માનવસ રૂપિતનું કવન ઉમાશંકરનો એક પ્રિય કવન વિષય. ‘ગંજોત્રી’નાં પાંડિતપ્રેમનાં કાવ્યોમાં આપણને કવિની પ્રત્ય-સ્થિતાનું યેડું દર્શન થાય છે. કવિનો માનવતાપ્રેમ (ટોળારોનો નવમાનવતાવાદની અસર તળેનો) તેમના કવનમાં બહુવિધ રીતે-દલિતપ્રેમ, શૂદ્રપ્રેમ, વિચપ્રેમ-અંગેત થયો છે. સમાજથી તરછેડાયેલા અને ગુસ્સા-પેલા વર્ગ પ્રતિના ‘પ્રેમમાં મૂલ’ થતા કવિના માનવતાપ્રેમની પ્રતિષ્ઠા વ્યવહારની બુદ્ધિમાં ૧૨ થયેલી છે. કવિ કાવ્યરજતના આરંભકાળે (‘વાંછા’) ને મહાસિવાય સેવે છે તે ‘ગંજોત્રી’નાં કાવ્યો-અ-

દ્ય-નનાં કાવ્યોમાં સિદ્ધિપે પરિણમે છે.

“પ્રભો ! મારે તારે તપી, અવરતી છાંતિ સુખી,
નિયોવી અંધારાં અમર રસભયોતિ જરવની”

કવિ ઈશ્વરને પ્રાર્થે છે કે તેના સ્વ-જીવનમાં બસે તાપ, દુઃખ, કષ્ટ ને અધકારનો પારાવાર ભયરે પશુ એ બધું સહન કરીને તે અ-મનની જીવનમાં શીતળતા, સુખ, છાંતિ ને તેજસ્વી રેલાવી દે ! કવિની કાવના એ વ્યક્તિત્વત ન રહેતાં સમષ્ટિત્વ બને છે, કવિ સમષ્ટિના સત્ત્વનું એક રશ્મિ બનવા માગે છે. તેઓ પ્રભુ પાસે જીવન સાફદેની, જીવનો-નિતિની વાચના કરે છે.

ગાંધીજીએ દલિતવર્ગ પ્રતિ આપણને સમભાવથી બોલતાં સીખવ્યું તો સમાજવાદ-સામ્યવાદે આપણી દષ્ટિને વધારે ઉમ નળવી. એટલે કે દીનજનો પ્રત્યેના આપણે ને સમભાવ હોવો તે મૂલીવાદીઓ પ્રત્યેના તિરસ્કારમાં પરિણમ્યો. કિંમતે, અ-નરુચી મંદિરે, અંદનવાદિકા બાંધતા, અ-મનના પાસેવા ૧૨ મોજમજ માણતા ‘સુખિયા હરખેવાસોજાને’ કવિ છૂટકારે છે. ૨

“બુખ્યાં જનોના જરહાસિ જરહી

ખંડેરની કાસ્તકણી ન લાધશે.” (૫, ૨૭)

કવિ સમાજતાની કાવનાનાં બારણાં વારેવારે ઢોકલા લાગેલ સમાજના નીચલા વરના પક્ષ પ્રતિ ચોતાની હાક સંભળાવવા લાગેલ સમાજતાની આવી કાવના કવિને વધુ નબોદાર બનાવે છે: “પતિતસમ સાધર્મ પતિતસમ થઈ રહું” (૫, ૪૭) એમ કહી કવિદેવું દલિતોને ઈબન આપે છે. ‘જીવજીવ અને સિખારણ’માં કવિ દલિતગીતો દલનનાં રસથી અનોદર રીતે ગાય છે. અલગ જીવન-રજાથી જવાતાં ગીતો કવિ-ચિતને આપણે તો નથી. અહીં કવિને વ્યથિત દલનનાં આંસુ લજવાના પ્રસંગ ચળતાં સ્વ-જીવનની ધમતી નિહાળે છે: “ધન થઈલ કે વ્યથિત દલનનાં આંસુ

દલિતપ્રેમનાં કાવ્યોના સંજ્ઞામાં ઉલ્લેખનીય છે :
 “પીલ્લા-નીલ્લાં જનોની સુકરુણ કથની સજ્જનો “દેકમાત્ર,
 પ્રેમે, સૌપ્રે” પ્રજના હાથપરજનું મૂક સંગીત ભજે.”
 (૫. ૧૦).

આ ‘પીલ્લા-નીલ્લાં જનોની સુકરુણ કથની’ ઉમાશંકરનાં દલિતપ્રેમનાં કાવ્યોમાં સજ્જનો કલાધાટ કેટલે અંશે પામી છે તેનો ખુલાસો અહીં જાણી શકાય છે. આ ઉમાશંકરે શોષિતોની વાતનાં, સામુદાયિકો, સર્વદના-ઓને પથોચિત વાચ્ય આપી છે તેમનાં દલિતપ્રેમનાં કાવ્યોમાં.

૧. અદ્યતન કવિતાનાં પ્રધાન લક્ષણોની ચર્ચા કરતાં ઉમાશંકર સમુચિત રીતે નોંધે છે: “પહેલાં (પંડિતયુગમાં) નક્કર વસ્તુ પશુ કવિતામાં હવાઈ બનતી તેને બહારે હવાઈ વસ્તુ પશુ આજના કવિના હાથમાં મૂર્તતા ધારણ કરે છે.”-“સૌથી અને સ્વચ્છ” ૫. ૨૨૨.

૨. સંદર્ભની ‘શૃંખલા અને તળાઈ’ની કેટલીક કાવ્યો અહીં સ્મરણ થાય છે:

“હારિદ્રવપથી રે હા હાવાનજ ભમૂક રે,
 સુખિયાં હર્ષવસીએને ચણાની જેમ ભૂજ્યે,
 ગુંજરી કારમાં ગીતો, સોણલાં મિષ્ટ ભારશે
 ભજેલું” સત્ય સ્મૃતિનું, ના પછી ભીખ માંત્રશે.”
 (વસુધા)

સંદર્ભની આ પદ્યોમાં કલાકારની તટસ્થતા, કાવ્યોત્કર્ષતાને સ્પર્શ વર્તાય છે તેવા ‘જ્વરામિ’ (ઉમાશંકર)ની ઉપરોક્ત પદ્યોમાં નથી.

૩. “અસત્ જ્ઞાન-દેહની પરજ રચી બેઠો ન મહિરા
 જ્યાં એથી તો દરજ્જા વધારે” વિહરતા”
 ઉમાશંકરની આ પદ્યોમાં, કવિને કલ્પનના આકાંક્ષા કરતાં સાચો શોક વધારે પ્રિય છે, એમ સ્પષ્ટ થાય છે.

એક દિવસે સ્વામી પ્રકાશાનંદજીને તેમના બહુતોએ તરખૂચ સમારીને વચ્ચેમાં ગઈ રહ્યાંમાં આપ્યો. આ જોઈ સ્વામીજીએ મળક કરતાં કહ્યું :

“એક રાજ મહેલ પર અગાસીમાં બેઠી ફગાઈ આતા હતા અને હાતર નીચે ફેંકતા હતા. ત્યાંથી પસાર થતા એક ગાંડા જેવા માણસે તે હાતર ઉપાડી ત્યાં બેસીને ખાવા માંડ્યા. આ જોઈ પદેરેડીરાએ તેને ધમકાવી ત્યાંથી આજ્ઞા જવા કહ્યું. તે ગાંડાએ ‘ચણકાણું’ નહીં, સિપાઈએ તેને મારવા લાગ્યા. પણ જેમ મારે તેમ ગાંડા વધુ હસવા લાગ્યો. એટલામાં રાજાની નજર તેના પર પડી અને તેને કોતક લાગ્યું, તેથી તે ગાંડાને પોતાની પાસે બોલાવી માર પડવા છતાં હસવાનું કારણ પૂછ્યું. તે ગાંડાએ કહ્યું કે જાણ ખાનસરને આટલો માર આવે પડ્યો તો મને ખાનસરને કેટલો માર આવે પડશે તે વિચારમાં અને હસવું આવતું હતું. રાજા ઉત્તર સંભળી સમજ ગયો કે આ તો કેઈ ગાંડો છે. પોતે તરત જ તેને પગે પડી કામા માત્રો.”
 આ સંભળી સૌ હસી પડ્યા. સ્વામીજીએ કહ્યું કે, પંડિત બેઠ કરવો એ મહાપાપ છે.

હસિતપ્રેમનાં કાવ્યોનાં સંદર્ભમાં ઉદ્ધેખનીય છે :
 “પીલ્વા-વીર્યા જનોની સુદુરુણ કથની સગ્ગનો ‘કેકશાચ,
 પ્રેમે, રીપે’ પ્રગ્નના હૃદયઝરુણું મૂક સંગીત ભજે.”
 (પૃ. ૫૦).

આ ‘પીલ્વા-વીર્યા જનોની સુદુરુણ
 કથની’ ઉમાશંકરની હસિતપ્રેમનાં કાવ્યોમાં
 સગ્ગનો કલાધાટ કેટલે આશે પામી છે તેનો ખુલાસો
 સદૃશ આવકો પસેથી જ મળી રહેશે. આખ
 ઉમાશંકરે શોષિનેની વાતનાઓ, લાગણીઓ, સવેદના-
 યોને પ્રયોજિત વાચા આપી છે તેમનાં હસિતપ્રેમનાં
 કાવ્યોમાં.

૧. અદ્યતન કવિતાનાં પ્રધાન લક્ષણોની ચર્ચા
 કરતાં ઉમાશંકર સમુચિત રીતે નોંધે છે: “પહેલાં
 (પડિતયુગમાં) નક્કર વસ્તુ પશુ કવિતામાં હવાઈ
 જનતા તેને બદલે હવાઈ વસ્તુ પશુ આજના કવિના
 હાથમાં મૂત્તાં ધારણ કરે છે.”—‘રીલી અને સ્વરૂપ’
 પૃ. ૨૨૨.

૨. સંદર્ભની ‘ફૂટપાથ અને તળાઈ’ની કેટલીક કાંડો-
 કાઓ અહીં સ્મરણ યોગ્ય છે:

“હાસિતરુપથી રે હા હાવાનળ ભજીક શે,
 મુખિયાં હૃદયવસીઓને ચણીની જેમ ભૂજશે,
 ગુલ્મી કારમાં ગીતો, સોણલો મિષ્ટ ભારશે
 ભજેલું સત્ત મુષ્ટિનું, ના પછી ભીખ મરશે.”
 (વમુધા)

સંદર્ભની આ પદિતઓમાં કલાકારની તટસ્થતા,
 કાવ્યાત્મકતાને સ્વચ્છ વર્તાવ છે તેવો ‘જ્ઞરામિ’
 (ઉમાશંકર)ની ઉપરોક્ત પદિતઓમાં નથી.

૩. “અસત્ જ્ઞાન-દોની પરળ રચી બહેઓ ન મરિરા
 જ્યાં એથી તો દરજલ ધધાયે વિકરતા”

ઉમાશંકરની આ પદિતઓમાં, કવિને કલ્પનાનો
 આભારી કરતાં સાચો શોક વધારે પ્રિય છે, એમ
 સૂચવાય છે.

એક દિવસે સ્વામી પ્રકાશાનંદજીને તેમના બહુતોએ તરબૂચ જમારીને વચમનિા વર્ષ
 રહામીમાં આપ્યો. આ જોઈ સ્વામીજીએ મનઃક કરતાં કહ્યું :

“એક રાજા મકેલ પર અચાસીમાં બેમી ફગાળાદિ ખાતા હતા અને છોતરાં નીચે
 ફેંકતા હતા. ત્યાંથી પચાર થતા એક ગડિા જેવા મજાસે તે છોતરાં ઉપાડી ત્યાં બેસીને ખાવા
 માંડ્યા. આ જોઈ પદેરેમીરાએ તેને લમકાવી ત્યાંથી ચાલ્યા જવા કહ્યું. તે ગડિાએ ‘ચણકામું’
 નહી, સિપાઈએ. તેને મારવા લાગ્યા. પશુ જેમ મારે તેમ ગડિા વધુ હસવા લાગ્યો. એટલામાં
 રાજાની નજર તેના પર પડી અને તેને કોતક લાગ્યું, તેથી તે ગડિાને પોતાની પાસે બોલાવી
 માર પડવા છતાં હસવાનું કારણ પૂછ્યું. તે ગડિાએ કહ્યું કે ‘હાલ ખાનારને આટલો માર આવો
 પડ્યો તો તમે ખાનારને કેટલો માર આવો પડશે તે વિચારમાં અને ઠસતું આવતું હતું. રાજા
 ઉ તર જાણી સમજી ગયો કે આ તો કોઈ યાત્રી છે. પોતે તરત જ તેને પગે પડી કામા માત્રો.”
 આ સાંભળી સો હસી પડવા સ્વામીજીએ કહ્યું કે, પદિત જોઈ કરવો એ મહાવાય છે.

પુરાતન ઇથી લોકો પ્રેમચંદ પર ગુસ્સો પ્રકટ કરતા.

રહેલા.

પ્રથમ અમુક લગ્ન પછી બીજું લગ્ન બાળવિધવા સિવરાની દેવી જોડે થયું. ઈ. સ. ૧૮૧૬માં બ્યારે રિધવા વિવાહ વિચારમાત્ર જ અપ્રતિત કૃત્ય લાગે એ સમયે પ્રેમચંદે સાહિત્યકર્તાનો આદર્શ પૂરો પાડ્યો.

લેખકની પ્રથમ સાત વાર્તાઓ આ પ્રમાણે છે : “ખડે ઘણી મોટી”, “સોત”, “સજ્જનના ઠાક”, “પંચ-પરમેશ્વર”, “નમક કો દારોશા”, “ભિપદેશ”, અને “પરીક્ષા”. પ્રેમચંદની સર્વશ્રેષ્ઠ વાર્તાઓમાં આ વાર્તાઓની ગણના કરવામાં આવે છે. લેખકને માનવસ્વભાવની કેવી પરખ છે એ આ વાર્તાઓ પરથી ખ્યાલ આવે છે.

“સેવાસહન” મૂળ હિન્દીકરણ કરવામાં આવેલી મોટી નવલકથા છે. પુરસ્કાર પેટે પ્રકાશકે માત્ર ચારસો રૂપિયા જ લેખકને આપ્યા. જે નવલકથાકારની આજે વિશ્વ રસિકન નવલકથાકાર ગણાઈની સાથે ગણના કરે છે, એની નવલકથા હાવાવાની શરૂઆત આ રીતે થયેલી. આજે લેખકે હોત તો “રેવલ્ટી”ઓના પાર ન રહેત !

“સેવાસહન” પછી “પ્રેમાશ્રમ”. આઝાદી માટેના સંઘર્ષોની પૃષ્ઠભૂમિ વખતે આ નવલકથા રચાઈ. આધીજના સત્યાગ્રહ આંદોલનની હાલ આમાં સ્પષ્ટ રીતે દિશિત થાય છે. ખેડૂતોના શોષણનું ચિત્ર ઉત્પાદનવાળું લેખકે અંકિત કર્યું છે. અશુભિત શોષક અને અતંતાર્થી ખેડૂતોને ચૂસી ખાતા બનાવ્યાં છે.

ઈ. સ. ૧૮૨૦-૨૧માં ગ્રાધીજનું સત્યાગ્રહ આંદોલન ફાનાનગરી માફક આગળ વધી રહ્યું હતું. એ સમયે એક વિરાટ જનપ્રેરણા સમક્ષ પ્રેમચંદે સરકારી નોકરીમાંથી રાજીનામું મૂકી દીધું. એ સમયે લેખકને પત્ની સિવરાની દેવિના સહયોગ પશ્ચ નેવા તેવો ન હતો. પ્રેમચંદને સંપૂર્ણપણે સાથ આપનાર સિવરાનીકેવી કરતુરગા સમા હતી. જે કે પ્રેમચંદ જીવ્યા ત્યાં સુધી કુખના ધડા ધલકાવેલા જ

“રંચૂમિ” પછીની નવલકથા “કાયાકલ્પ” વિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વ લઈને સાહિત્યજગતમાં પ્રવેશે છે. આમાં કેટલક પારલોકિક તત્ત્વો દિશિત થાય છે. અગ્રેજી નવલકથાકાર રાઈડર હેચરની “શી” ની માફક રાજકીય અને રાષ્ટ્રીય દેવિયતા કાવલકલ્પ લેખકે બતાવ્યો છે સામાજિક અને માનવીય તત્ત્વોના સ્વીર અભ્યાસીઓ માટે આ નવલકથામાં પ્રચુર સામગ્રી છે.

પ્રેમચંદની દગદગ નવલકથા “ગમન” ખૂબ જ ચર્ચિત નવલકથા છે. ધરેણીઓ માટે પત્નીનો વિશેષ જાલ અને એના કારણે પતિના જીવન પર વિપ્રભવ પ્રમાણનું આલેખન આમાં જોવા મળે છે. એ પૂર્વેની નવલકથા “પૂષ્પા”માં પણ આ જ વિષય જોવા મળે છે. એમની અનેક વાર્તાઓમાં લેખકે આ વિષયને પ્રમુખસ્થાન આપ્યું છે. “સેવાસહન”ની નાવિકા, સુમન, પશુ આ જ નળ-ગાઈઓને કારણે પચ્છાદ થાય છે. “ગમન” ની નાવિકા ભલપ, ચન્દ્રકાર સેવા માટે તરફિયાં ભારતી લેખકે અંકિત કરી છે. “ગમન”નું પ્રકાશન ઈ. સ. ૧૮૩૧માં થયું. બ્યારે પ્રેમચંદની નવલકથા -કલ્પનો સુરચંદ્રુર હતો. આ જ કાળમાં તેમની રાષ્ટ્રીય નવલકથા “કમ્બૂમિ” બકાર પડી જેમાં આધીજના રાષ્ટ્રીય આંદોલનનો પૂરેપૂરી હાથ ઉપસી આવી છે.

“કમ્બૂમિ” પછી હેલ્લી મહાન નવલકથા લેખકની છે “જાહાન”. ભારતીય સાહિત્ય જગતપક પર “જાહાન”ના “હેરી” અને “ધનિયા”ને કાઈ વીધરી શકે એમ નથી !

કથા સાહિત્યમાં માત્ર ધર્માર્થની નગનતાને સ્પષ્ટતા આદર્શોનુપી ધર્માર્થવાદ પ્રેમચંદે આપણને આપ્યો. “જાહાન”માં લેખકે ઉપરાંત વિચારપ્રવાહને સિદ્ધ કર્યો છે. “જાહાન નવલકથા લેખકના સાહિત્યિક જીવનની ઉત્કૃષ્ટતાના સમાન છે.

૮મી એપ્રિલ, ૧૯૩૬ની સવારે ધરણજી સાહાજીત વાગે પ્રેમચંદ અંતિમ નિદ્રામાં લીન થયા.

પુરાતન ઈથી લોકો પ્રેમચંદ પર ગુસ્સો પ્રકટ કરતા રહેલા.

પ્રથમ અલ્પકા લગ્ન પછી બીજું લગ્ન બાળવિધવા સિવરાની દેવી જોડે થયું. ઈ. સ. ૧૮૧૬માં બ્યારે વિધવા વિવાહ વિચારમાત્ર જ અર્થાટિત કૃત્ય લાગે એ સમયે પ્રેમચંદે સાહિત્યકારોનો આદર્શ પૂરો પાડ્યો.

લેખકની પ્રથમ સાત વાર્તાઓ આ પ્રમાણે છે : “બે ઘણી મેડી”, “સોત”, “સજ્જનના કા દંડ”, “પંચ-પરમેશ્વર”, “નયક કા દારોગા”, “ઉપદેશ”, અને “પગીશા”. પ્રેમચંદની સર્વકોષક વાર્તાઓમાં આ વાર્તાઓની ગણના કરવામાં આવે છે. લેખકને માનવસ્વભાવની ટીકી પરખ છે એ આ વાર્તાઓ પરથી ખ્યાલ આવે છે.

“સેવાસહન” મૂળ હિન્દીકરણ કરવામાં આવેલી મોટી નવલકથા છે. પુરસ્કાર પેટ પ્રકાશકે માત્ર ચારસો રૂપિયા જ લેખકને આપ્યા. જે નવલકથાકારની આજે વિશ્વ રશિયન નવલકથાકાર ઝાકોની સાથે ગણવા કરે છે, એની નવલકથા હાવાવાની શરૂઆત આ રીતે થયેલી. આજે લેખક હોત તો “રશ્લી”ઓના પાર ન રહેત !

“સેવાસહન” પછી “પ્રેમાશ્રમ”. આઝાદી માટેના સ્વર્ણી પૂઠકશ્રમ વખતે આ નવલકથા રચાઈ. ગ્રાંધીજીના સત્યાગ્રહ આંદોલનની હાથ આમાં સ્પષ્ટ રીતે દર્શિગાયર થાય છે. ખેડૂતોના શેષણનું ચિત્ર ઉત્પાદનગણુ લેખકે અંકિત કર્યું છે. અલુચિત શેષક અને અત્તતાઈ ખેડૂતોને ચૂસી ખાતા બનાવ્યાં છે.

ઈ. સ. ૧૮૨૦-૨૧માં ગ્રાંધીજીનું સત્યાગ્રહ આંદોલન હાવાનગની માફક આગળ વધી રહ્યું હતું. એ સમયે એક વિરાટ જનમેદની સમક્ષ પ્રેમચંદે સરકારી નોકરીમાંથી રાજીનામું ચૂકી દીધું. એ સમયે લેખકને પત્ની સિવરાની દેવિના સહયોગ પશુ નેવો તેવો ન હતો. પ્રેમચંદને સુખદુઃખમાં સાથ આપનાર સિવરાનીટીકી કરતૂરગા સમા હતી. જો કે પ્રેમચંદે જીવ્યા ત્યાં સુધી કુખના થકા ધલકાવેલા જ

“રંગશ્રમિ” પછી ટી નવલકથા “કાશાકલ્પ” વિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વ લઈને સાહિત્યજગતમાં પ્રવેશી છે. આમાં કેટલક પારલોકિક તત્ત્વો દર્શિતાયર થાય છે. અગ્રેજી નવલકથાકાર રાઈડર હેર્ડની “શી” ની માફક રાજકમાર અને રાણી દેવરિયતો કાવકલ્પ લેખકે બતાવ્યો છે સામાજિક અને માનવીય તત્ત્વોના રણીર અભ્યાસીઓ માટે આ નવલકથામાં પ્રચુર સામગ્રી છે.

પ્રેમચંદની દગદગર નવલકથા “ગગન” ખૂબ જ ચર્ચિત નવલકથા છે. ધરેણીઓ માટે પત્નીનો વિશેષ કાવ અને મીના કારણે પતિના જીવન પર વિપ્રભ પ્રભાવનું આલેખન આમાં જોવા મળે છે. એ પૂર્વેની નવલકથા “કુણ્ણા”માં પશુ આ જ વિષય જોવા મળે છે. એમની અનેક વાર્તાઓમાં લેખકે આ વિષયને પ્રચુપ્સ્યાન આપ્યું છે. “સેવાસહન”ની નાવિકા, સુમન, પશુ આ જ નગ. ગાંધીએ કારણે પચસપ્ત થાય છે. “ગગન” ની નાવિકા નવવપ, ચન્દ્રકાર લેવા માટે તરફિમાં ગારતી લેખકે અંકિત કરી છે. “ગગન”નું પ્રકાશન ઈ. સ. ૧૮૩૧માં થયું. બ્યારે પ્રેમચંદની નવલકથા -કલ્પનો સુરણુસુર હતો. આ જ કાળમાં તેમની રાષ્ટ્રીય નવલકથા “કમંશ્રમિ” બકાર પડી જેમાં ગ્રાંધીજીના રાષ્ટ્રીય આંદોલનનો પૂરપૂરી હાવ ઉપતી આવી છે.

“કમંશ્રમિ” પછી દેવલી મહાન નવલકથા લેખકની છે “ગ્રાહન”. કારતીય સાહિત્ય જગતમાં ૧૨ “ગ્રાહન”ના “હોરી” અને “મનિયા”ને કોઈ વીહરી શકે એમ નથી !

કથા સાહિત્યમાં આજ ધધાર્યની નગનતો સ્વચ્છતા આદર્શોન્યુખી ધધાર્યવાહ પ્રેમચંદે આપણને આપ્યો. “ગ્રાહન”માં લેખકે લિપરાકત વિચારમવાહને શિલ્પ કર્યો છે. “ગ્રાહન નવલકથા લેખકના સાહિત્યિક જીવનની ઉત્પ્રચથા સમાન છે.

દીપી એકાગ્રોબર, ૧૮૩૬ની સવારે ધરજાવ સાહાસાત વાગે પ્રેમચંદે અતિમ નિદામાં લીન થયા.

હટકતી હતી; ડોક ઉપર નિહાવે સુંદ હતા; શરીર ઉપર રશિર નીંગળતું અમરુ આડુંઅવળું પડ્યું હતું; મોં લોહીથી ખરડાયેલું હતું; આંખમાં ચિંતાનું અર્માજન હતું; શરીરે રમજાનની રાખ ખરડી હતી”.

‘ઓસાદેવી’ થી શરૂ થયેલી ચેલુકવ યુવની

[પૃષ્ઠ ૧૫૮થી ચાલુ]

માત્ર ૭૫૫૦ વર્ષની અવસ્થામાં અસમય જ મૃત્યુને વર્ષા. તેલો રોજ, આર્થિક મુશ્કેલીઓ અને કઠોર સંઘર્ષથી ઘાટીને લગભગ કાંગી ગયા હતા. આ પ્રકારનું જીવન મનુષ્યના આત્મસન્માનને ઠેક પહોંચાડે છે અને જીવનની આસ્થાનો નાશ કરે છે. પ્રેમચંદ એક સુંદર જીવન માટે, વિશેષ સંજ્ઞા અને આજ્ઞા લે રતને માટે સંઘર્ષ કરતા કરતા કાળને અર્પીત થયા. મૃત્યુ સમયે એમની સર્જનાત્મક સક્રિય પ્રીતિતાએ પહોંચી હતી. તેઓ “મહાજની સમ્પત્તા” અને “મંત્રસૂત્ર”ની માફક પરિપક્વ અને સચ્ચા

મંથમાળામાં પંદર અને અપ્તયુગમાં બાર અતિકાશિક નવલકથાઓ આપીને ભૂતકાળના ઇતિહાસને વર્તમાનમાં રમતો કરવા ઉપરાંત જે સેંકડો ભાવના-શીલ, ઉદાત્ત અને અવ્યય નર-નારીનાં પત્રો ધૂમકેતુએ સંભાળ્યા છે તે અવિધ્યની પેઢી માટે પ્રેરણાનો અખૂટ ઝરો જાની રહે છે.

રચનાઓની સંપ્ટિ સજી રહ્યા હતા. પ્રેમચંદની પ્રતિભા તથા પ્રતિષ્ઠાની ધન છેવટ સુધી ઉન્નત રહી અને ફલભાગ પલ્લુ લચી નહીં.

તેઓ સૌનિક હતા અને અન્ન-શસ્ત્ર સાથે ધરાઈને યુદ્ધ-ભૂમિમાં પહોંચ્યા. તેઓએ એમના વારસદારો માટે એક સમૃદ્ધ વારસો આપ્યો છે. આપણે એ વારસાના અધિકારી છીએ. આપણે એ સાહિત્યિક વારસાની રક્ષા કરીને એને વિશેષ સમૃદ્ધ બનાવવાનો છે.

આદિત્ય મિલ્સ લિમિટેડ
ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ
કલકત્તા-૧

હાર્દિક શુભેચ્છાओं के साथ

હટકતી હતી; ડોક ઉપર નિહાવ સુંદ હતો; શરીર ઉપર રશિર નીચળતું અમુક આડુંઅવળું પડ્યું હતું; મોં લોહીયા ખરડાએલું હતું; આંખમાં ચિંતાનું અરખાજન હતું; શરીરે રમણાની રાખ ખરડી હતી”.

‘ઓહાટેલી’ થી શરૂ થયેલી એ લુકપ મુરની

અંધશાળામાં પંદર અને ગુપ્તપુત્રમાં બાર અતિક્રાંતિક નવલકથાઓ આપીને ભૂતકાળના ઇતિહાસને વર્તમાનમાં રમતો કરવા ઉપરાંત જે સેંકડો ભાવના-શીલ, ઉદાત્ત અને અલ્પ નર-નારીનાં પત્રો ધૂમકેતુએ સંસ્કારી છે તે અવિધ્વની પેઠી માટે પ્રેરણાનો અખૂટ ઝરો જની રહે છે.

[પૃષ્ઠ ૧૫૮થી ચાલુ]

માત્ર છાપન વર્ષની અવસ્થામાં અસમય જ મૃત્યુને વર્ષા. તેવો રોગ, આર્થિક મુશ્કેલીઓ અને કઠોર સંઘર્ષથી ઘાટીને લગભગ કાંગી ગયા હતા. આ પ્રકારનું જીવન મરુપના આત્મસન્માનને ઠેક પહેંચાડે છે અને જીવનની આસ્વાદો નાશ કરે છે. પ્રેમચંદ એક સુંદર જીવન માટે, વિશેષ સંવન અને આઝાદ ભરતને માટે સંઘર્ષ કરતા કરતા કાળને અર્પીને થયા. મૃત્યુ સમયે એમની સર્જનાત્મક રુક્તિ પ્રોત્કતાએ પહેંચી હતી. તેઓ “મહાજની સમ્પત્તા” અને “મંત્રલયન”ની માફક પરિપક્વ અને સચ્ચત

રચનાઓની સૃષ્ટિ સજી રહ્યા હતા. પ્રેમચંદની પ્રતિભા તથા પ્રતિષ્ઠાની ધળા છેવટ સુધી ઉન્નત રહી અને ક્ષણમાત્ર પશુ લયથી નહીં.

તેઓ સૈનિક હતા અને અસ્ત-ચરુ સાથે ધરાઈને શુદ્ધ-ભૂમિમાં પહોંચ્યા. તેઓએ એમના વારસદારો માટે એક સમૃદ્ધ વારસો આપ્યો છે. આપણે એ વારસાના અધિકારી છીએ. આપણે એ સાહિત્યિક વારસાની રક્ષા કરીને એને વિશેષ સમૃદ્ધ બનાવવાનો છે.

આદિત્ય મિલ્સ લિમિટેડ
ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ
કલકત્તા-૧

હાર્દિક શુભેચ્છાઓ કે સાથ

ગુરુજી ગોળવળકરણ — એક શ્રેષ્ઠ પુરુષ

દેશની અણીની સરકારા રાષ્ટ્રીય સ્વયમેચ્છ સઘ (જે આર. એસ. એસ. એવા તેના ટૂંકા નામથી વધારે પ્રખ્યાત છે.) તેના સમસ આયક ગોળવળકર ગુરુજી — શ્રી માધવ સદાસિવ ગોળવળકર — ગઈ તા. ૫-૬-૭૩ના દિવસે નાગપુર ખાતે ૬૭ વર્ષની વયે કૃવાસવાસી થયા એની નોંધ લેતાં ધરો શોક થાય છે.

ગુરુજીએ એક બ્રાહ્મણને ગોળે એવું એકનિષ્ઠ બ્રહ્મચારીજીવન આગમ્ય ગાળ્યું. કોવેજ શિક્ષણ લીધા પછી ઇંગ્લેન્ડ વળત હિન્દુ વિશ્વ વિદ્યાલય, વારાણસીમાં અધ્યાપક તરીકે કામ કર્યું, જ્યુ આખરે તે પૈસા કમાવાની નોકરી ભાગતા, તે કાર્ય તેમજે હોડી દોધું તે એલ. એચ બી. રજા હતી, છતાં તેમજે વકીલાતનો ધધો કરી ન કર્યો આર. એસ. એસ. સમકલમાં ગ્રાજી પૂરવાનું જીવનકાર્ય જ તેમજે સદા બ્રહ્મચુ. તેમના જીવનમાં ભારતના સ્વાતંત્ર્ય માટે જીડી લાકિન હતી, અને આત્મતાનની પેતાની જખતાને વૃષ્ટ કરવા તેઓ વખતોવખત સ્વામી ત્રિવેકાનદ સ્થાપિત રામકૃષ્ણ મિશનના આમત્રે સાથે સપડે રાખતા.

આમ આ મહાપુરુષ જ્ઞાન, ચારિત્ર્ય, ત્યાગ, તપમા આપણા યુગના એક શ્રેષ્ઠ પુરુષ હતા.

છતાં અનેક અતિઓ અને ધર્મોથી વ્યપિલા આ પ્રાચીન દેશના સરકાર અને ઈતિહાસને ગોળે એવી જે ઇટલીક રાષ્ટ્રીય નીતિઓ મહાત્મા ગાંધીએ ધરી છે તેની સાથે પોતે મેળ બેસાડી શક્યા નહિ એ ભારતનું દુર્ભાગ્ય હતું.

અમે તેઓજીના આત્માની ક્ષાન્તિ માટે પ્રાર્થના કરીએ છીએ અને તેમના વિશાળ સંઘના સ્વયંસેવકોના શોકમાં ભાગ લઇએ છીએ. — વૃ.
[‘વટવક્ષ’ માથી]

ગુરુજી ગોળવળકરણ — એક શ્રેષ્ઠ પુરુષ

દેશની અણીની સરસ્યા રાષ્ટ્રીય સ્વયમેચ્છક સઘ (જે આર. એસ. એસ. એવા તેના ટૂંકા નામથી વધારે પ્રખ્યાત છે.) તેના સત્સ આયક ગોળવળકર ગુરુજી — શ્રી માધવ સદાશિવ ગોળવળકર — ગઈ તા. ૫-૬-૭૩ના દિવસે નાગપુર ખાતે ૬૭ વર્ષની વયે કૈવાસવાસી થયા એની નોંધ લેતાં ધમેક શોક થાય છે.

ગુરુજીએ એક પ્રાચીનને ગોળે એક એકનિષ્ઠ અત્યાગીજીવન આગમ ગાળ્યું. કૌભેજ રિદ્ધત્ય લીધા પછી ટેલીક વખત હિન્દુ વિશ્વ વિધાવધ, વારાણસીમાં અધ્યાપક તરીકે કામ કર્યું, પછી આખરે તે પૈસા કમાવાની નોકરી લાગતા, તે કાર્ય તેમને છોડી દીધું તે એસ. એચ. બી. સ્થા દતા, છતાં તેમણે વધીવાતનો ધંધો કરી ન કર્યો આર. એસ. એસ. સમયના પ્રાચ્ય પૂરવાનું જીવનકાર્ય જ તેમણે સદા બખાળ્યું. તેમના જીવનમાં ભારતના સ્વાતંત્ર્ય માટે જીડી લાકિન હતી, અને આત્મસાનની પેતાની અખતાને વૃત્ત કરવા તેઓ વખતેવખત સ્વામી રિવેકાનંદ સ્થાપિત રામકૃષ્ણ મિશનના આમંત્રે સાથે સંપર્ક રાખતા.

આમ આ મહાપુરુષ જ્ઞાન, ચારિત્ર્ય, ત્યાગ, તપસા આપણા ધ્રુવના એક શ્રેષ્ઠ પુરુષ હતા.

છતાં અનેક જાતિઓ અને ધર્મોથી વ્યપ્તિ આ પ્રાચીન દેશના સરકાર અને ઈતિહાસને જાણે એવી જે ટેલીક રાષ્ટ્રીય નીતિઓ મદાત્મા ગાધીએ ધરી છે તેની સાથે પોતે મેળ એસાડી શક્યા નહિ એ ભારતનું દુર્ભાગ્ય હતું.

અમે તેઓની આત્માની શાન્તિ માટે પ્રાર્થના કરીએ છીએ અને તેમના વિશાળ સંઘના સ્વયંસેવકોના શોકમાં ભાગ લઈએ છીએ. — જુ.

['વટવટ' માથી]

વૈષ્ણવજ્ઞાન

વર્ષ : ૧૨]

ઓગસ્ટ : ૧૯૭૩

[અંક : ૫]

પૃષ્ઠ : લેખ	લેખક
૧૧૧ મુક્તિ .	ટાગોર
૧૧૬ સ્વ. ગોળવેલકરજી .	‘ઉપમન્યુ’
૧૬૮ પરિવ્રમણ..	‘આશુતોષ’
૧૭૧ અવગ અંદાજ ..	પ્રકાશ જાજર
૧૭૩ નાનકડું કાઢું	.
૧૭૪ ગરીબાઈ પશુ એક ગુનો છે ?	શુ મ.
૧૭૭ આ એ ગસ્ટ મહિનો ..	દાદા ધર્માધિકારી
૧૮૨ ગોકુલ અપ્તમી...	નાથાલાલ દવે
૧૮૫ મૌનમાં જ પ્રભુનો સ્પર્શ પામતો	‘અભ્યારી’
૧૮૭ નાટ્યાત્મક સિદ્ધાંત	જ-મેજ્ય
૧૮૯ આને ૫ ઓળખો	રામપ્રસાદ દવે
૧૯૨ સમર્પણની માવજત	આદ્યત્ દવાઈદેવ
૧૯૩ આપણી કહેવતો .	ડો. હરિપ્રસાદ શુક્લ
૧૯૮ અરલોકન .	‘સિ.’

સૂચના

[આલોકને]

દર મામની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી મુદ્રીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જવાબવં. અંક શિલિકમાં હશે તો મોકલાશે

અમે તે મહિને આલોક થઈ શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે. સંપાદક તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ

[લેખકોને]

‘વૈષ્ણવજ્ઞાન’માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લેખાણો લેવામાં આવે છે

લખાણ માફ, મૌલિક, તાજું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળ ની એક બાજુ શાલીથી લખવું.

લેખાજ્ઞા

દેશમાં [વરસનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં સોળ શિલિક

વૈષ્ણવજ્ઞાન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

-અને

જા, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (ધરત)
મુંબઈ-૫૭

પ્રકાશક, સુદ્રક, માસિક : ધીરેન ગાંધી . સંપાદક : નવીન ગાંધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
સુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : સુરેષ મુદ્રિકા, રેઈસકોર્સ રોડ, રાજકોટ.

વૈષ્ણવજન

વર્ષ : ૧૨]

ઓગસ્ટ : ૧૯૭૩

[અંક : ૫

પૃષ્ઠ : લેખ	લેખક
૧૧૧ મુક્તિ .	રાગેશ
૧૧૬ સ્વ. ગોળવેવકરજી .	‘ઉપનિયુ’
૧૧૮ પરિજનશ્રી..	‘આશુતોષ’
૧૭૧ અવગ અંદાજ ..	પ્રકાશ જાજર
૧૭૩ નાનકડું કાઠું	.
૧૭૪ ગરીબાઈ પણ એક શત્રુ છે ?	સુ મ.
૧૭૭ આ એ ગરુડ મહિનો ..	દાદા ધર્માધિકારી
૧૮૨ ગોકુલ અપ્તમી...	નાથાલાલ દવે
૧૮૫ મીનમા જ પ્રભુનો સ્પર્શ પામતો	‘અભ્યારી’
૧૮૭ નાટ્યાત્મક સિદ્ધાંત	જ-એનથ
૧૮૯ આને ય ઓળખો	રામપ્રસાદ દવે
૧૯૨ સમર્પણની મારના	આલનર્ટ સ્વાઈટ્ઝર
૧૯૭ આપણી કહેવતો .	ડૉ. હરિપ્રસાદ શર્મા
૧૯૮ અવલોકન .	‘શિ.’

સૂચના

[આડકોને]

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી મુદ્દીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક શિલિકમાં હશે તો ચોકસાઈથી

અને તે મહિને પ્રાપ્તક થઈ શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે. સંપાદક તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ

[લેખકોને]

‘વૈષ્ણવજન’માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિવષય લેખાણો લેવામાં આવે છે

લેખાણ માટે, મૌલિક, તાત્ત્વિક, હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળ ની એક બાજુ શાલીથી લખવું.

લેખાજન

દેશમાં [વરસતું] ૮ રૂપિયા

પરદેશમાં સોળ શિલિક

વૈષ્ણવજન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

-અને

જા, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (ધરત)

મુંબઈ-૫૭

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક : ધીરેન ગાંધી . સંપાદક : નવીન ગાંધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : સુરેષ મુદ્રિકા, રેઈસકોલ રોડ, રાજકોટ.

ભારતીય જહાજો
ભારતનો ભાતૃભાવનો સંદેશો
વિશ્વભરમાં દૂરદૂરના દેશોમાં
પહોંચાડે છે...

હાલથી સન ના ૨૫૦ વર્ષ અગાઉ
 શી સહ સાથે શુભ સમયો સ્થાપ્યો
 સમ્રાટ અરોરે પવિત્ર બોધિવૃક્ષની
 હાથ સાથે એક પ્રતિનિધિ મહાજને
 ભારતીય જહાજો દ્વારા મોઢવું હતું

આજે, ૨૦મી સદીમાં, સિપિયાનો અપતન કારણે ભારતનો શક્તિનો સંદેશ નહિ પણ વિવિધ
 પ્રકારનો માલ એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં પહોંચાડે છે અને પદાર્થોને અવધારણીય
 આધાર અને કુલેરકાર સાથે કર્યો છે.

શી સિપિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ

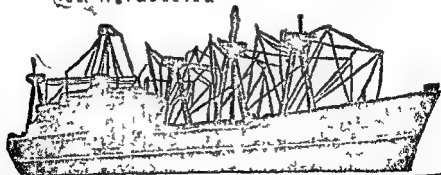
સિપિયા કંપનીની જાહેરાત
 મુમબઈ રેલવે સ્ટેશન (સિપિયા)
 રોડ નં. ૧૦૧/૧૦૨
 કોલકાતા રેલવે સ્ટેશન નં. ૧૦૧/૧૦૨
 રેલવે સ્ટેશન નં. ૧૦૧/૧૦૨

ભારતીય જહાજી ભારતનો બાતૃભાવનો સંદેશો વિશ્વભરમાં ફરફરના દેશોમાં પહોંચાડે છે...

હાલની રાત ના ૨૫૦ નર્તી અમલકી
શી શક્તિ સાથે શુભ સમયો સ્થાપવો
સમ્રાટ અરેડિ પવિત્ર બોધિતુરાની
કાળ સાથે એક પ્રતિનિધિ મડળને
ભારતીય જહાજી દ્વારા મોકલ્યું હતું

આજે, ૨૦મી સદીમાં, સિપિયાનો અધ્યતન કાર્યો ભારતનો શક્તિનો સંદેશ જ નહિ પણ વિવિધ
પ્રકારનો માણ એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં પહોંચાડે છે અને પહાડપાટીને, આવાસપૂર્વક
આવાસ અને શુભેચ્છના સ્થાપના છે.

શ્રી સિપિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ

સિપિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ
સુવર્ણ ૧ સ્ટીમર રાજદાસ (૧૨૦૦૦)
સિપિયા ૨ સ્ટીમર રાજદાસ (૧૨૦૦૦)
સિપિયા ૩ સ્ટીમર રાજદાસ (૧૨૦૦૦)
સિપિયા ૪ સ્ટીમર રાજદાસ (૧૨૦૦૦)
સિપિયા ૫ સ્ટીમર રાજદાસ (૧૨૦૦૦)

આપે પાણી પીવો છો ?
 દીકરીના લગ્નનો ખર્ચ કોણ કરવા માટે
 આપની પાસે પૈસી જાય છે ?

વરસ વીતતાં વાર નથી લાગતી અને આપની દીકરીના
 લગ્નનો ખર્ચ આવી પહોંચે છે. આને લગતો ખર્ચ
 કરવા માટે આપે જોગવાઈ કરી છે ?
 હેના બેંકમાં બચતખાતું સ્થાપવા ફિક્સડ રિપોઝિટ ખાતું
 ખોલીને સ્વચ્છરૂપે નિયમિત બચત કરવા માંડો.
 હેના બેંકની બેંચ ફ બચત યોજનાઓ :
 સર્ગીર બચત યોજના • ટીડીએસ રિપોઝિટ યોજના • મહત્ત્વ સેવિંગ્સ
 - ૩૫-મેમ્બર્શી યોજના • વિવિધકક્ષી રિપોઝિટ યોજના
 કેમ સારી રહેશે • બીમા સાથે સંકળાયેલી બચત રિપોઝિટ યોજના.

**હેના
 બેંક**

(ગવર્નમેંટ બેંક ઈન્ડિયા અંકરેકિંગ)
 દેશ બેંકિંગ : હોનિમન સર્વિસ,
 મુબઈ ૪૦૦૦૦૧.

આપે પુણી લગતી વસ્તુઓ
ત્રીજીની લગતની બધી કાચવા માટે
આપની પાસે પડતી નાથો આ

વસ્તુ વીતતાં વાર નથી લાગતી અને આપની દીકરીના
લગ્નનો અવસર આવી પહોંચે છે. આને લગતો ખર્ચ
કરવા માટે આપે ભેગવાઈ કરી છે ?
દેના બેંકમાં બચતખાતું નથવા ફિક્સડ ડિપોઝિટ ખાતું
ખોલીને સત્યાગ્રહી & નિયમિત બચત કરવા માંડો.
દેના બેંકની બંધુક ફ બચત યોજનાઓ :
સંતોષ બચત યોજના • દીકરિય ડિપોઝિટ યોજના • માસિક સેવિંગ્સ
- ૫૫-મેમ્બરશી યોજના • વિધિવત્તરે ડિપોઝિટ યોજના
કેરા સારિગિરસ • નીમા સાથે સંજાયેલી બચત ડિપોઝિટ યોજના.

**દેના
બેંક**

(અવનમેટ ઓફીસિયા અંકારકિંગ)
ટેક ઓફિસ : ટાનિમન સર્કલ,
મુબઈ ૪૦૦૦૦૧.

મહાભારતમાં ક્યાંક કહેવાયું છે કે જે કુળમાં સૌ મોટાઈ માટે, ને જે રાષ્ટ્રમાં સૌ નેતાપદ માટે ધિઆખેલીમાં સદા રત હોય ■ એ કુળ અને રાષ્ટ્ર નાશ પામે છે. સત્તા માટેનાં જૂલમધી ઠાકયુદ્ધો આજે જ્યારે જ્યાં ત્યાં મચી પડેલાં છે ત્યારે, નાખી દેતાં ચ જેની પાસે લાખેકનું તો એવું સિસ્તમદ્દ દળ છે કે જે પકડે બોલ ઝીસે, અને ખીજ આદનવ લાખ નેટસેા જેને અનુયાયીગણ છે, એવા એકમાત્ર સિસ્તમદ્દ દળના ખાસ્સા સવાયલેક દાયકા સુધીના એકમેવ અધિપતિ, પોતાના દળને સત્તા-ખંડખખેડા-કલક-સ્વાય માટે ન જ વાપરવાના સમય-જીવનજર દાખવે તે, અને મૃત્યુ નિશ્ચિત વાગતાં સૌની ક્ષમાયાચના કરતો પણ લખી એમાં મૃત્યુ ખાદ પોતાનું કોઈ જ સ્મારક ન રચાય એ આદેશ આપતા જાય તે, જેની નોંધ લીધા વિના ન જ ચાલે તેવી રાષ્ટ્રીય ધટના ગણાય. જેમને દાદા ધર્માધિકારીએ ‘અખંડ રાષ્ટ્રીયતાનું પ્રતીક’ કહ્યા છે અને જેમને વિનેભાજીએ ‘રાષ્ટ્રીય દષ્ટિએ હમેશા વિચારનાર, ...આખ્યાત્મસાધક અને પરધર્મ પ્રતિ આદર રાખનાર’ (જુઓ ‘લવન્સ જર્નલ’, જૂન ૨૪, ૧૯૭૩, પૃ. ૬૭) તરીકે ઓળખાવ્યા તે શ્રી માધવરાવ સદાશિવ ગોળવેલકરનું, નામપુરમા તા. ૫-૬-૭૩ની રાત્રે નવ ને પાંચ મિનિટે પોતાના કાર્યાલયની પુરથીમાં, કર્ષ કરતાં કરતાં જ, અવસાન થયું છે. નિઃસ્પૃહી, વિનમ્ર, ધર્માનિષ્ઠ, ખ્યેયનિષ્ઠ, -ધડો લેલા જેવું ત્યાગપરાયણ જીવન એ મૂકતા ગયા છે.

એ રાષ્ટ્રહિતોષી હતા. એમની નિષ્ઠા સહેપે આ : ‘વૈભવશાળી અને સમર્થ એવા રાષ્ટ્રના જીવનનું કેન્દ્રબિન્દુ રાજ્યસત્તા કદાપિ ન હોઈ શકે. સસારના જે રાષ્ટ્રો રાજ્યસત્તાને જ કેન્દ્ર માનીને ચાલ્યાં, તેમનાં સમાજજીવન નાશ પામ્યાં. એથી વિરુદ્ધ, જેનું સમાજ-જીવન શુદ્ધ, પવિત્ર અને શક્તિશાળી રહ્યું ત્યાં પરદેશી શાસનો આવ્યાં ને ગયાં છતાં યે ત્યાંની સમાજ-સંસ્કૃતિ અશુષ્ક રહી...એનું એકમાત્ર કારણ એ કે

એનું કેન્દ્રબિન્દુ રાજ્યસત્તા પર નિર્ભર નહોતું. પરંતુ રાષ્ટ્રીય તથા ધાર્મિક અનુસાન પર જ એની એકાન્ત નિષ્ઠા હતી.’ ‘હાલમાં આપણા દેશનું વાતાવરણ પારસ્પરિક અવિશ્વાસ તથા સદ્લાવના અશારથી ભરેલું છે. આ સ્થિતિ અત્યંત ખેદજનક છે છતાં નિરાશ થવાની જરૂર નથી. આના ઉપાય એ છે કે આપણે પૃથક્તાની બધી જ લાવનાઓના જડમૂળથી નાશ કરી દઈએ તથા માતૃભૂમિ પ્રત્યેની એકતા પ્રકટ કરવામાં બાધક હોય તેવી કંઈ જ શક્તિઓ પણ નિર્મૂળ કરી દઈએ. આ ઉદ્દેશ્યની પૂર્તિને માટે... ભારતમાં એવાં એક રાજ્ય, એક વિધાનસભા ને એક કાર્યપાલિકા સ્થપાય જે પ્રાદેશિક, સામપ્રદાયિક, લાવિક યા અન્ય કોઈપણ પ્રકારના પૃથક્તાવાદી અભિનિવેશથી મુક્ત રહે.’ (શ્રી મા.ગ. રાંતજેકર-પ્ર૦ ‘વ્યક્તિદર્શન’માંથી)

એમની આ રાષ્ટ્રીયતાને એ ‘હિન્દુ’ નામ આપે છે તે ધર્મમતદર્શક શબ્દ તરીકે નહિ, સાંસ્કૃતિક ગુણુચર્ય નામ તરીકે. એક મુસ્લિમ કટારસેખર શ્રી ખવાજ અહેમદ ગિલાનીને એમણે આપેલી મુલાકાતના રસિક અહેવાવ દિલ્હીના ‘ધ મધરલેન્ડ’ દૈનિકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલો. એમાં તેમણે પોતાનું દષ્ટિબિંદુ રજૂ કર્યું છે. સર્વેન્દ્ર મુલિનઃ સન્નુ ..’ એ દષ્ટિબિન્દુને તેઓ ‘હિન્દુ’ ગણે. આ રાષ્ટ્રની મુખ્ય સંસ્કૃતિધારા તે ‘હિન્દુ’ આ મુખ્ય સંસ્કૃતિધારામાં અન્ય મતો-પોતાના જે તે ધર્મમત જળયીને, રાષ્ટ્રીય એકતાને સહેજે આંચ ન આવે તેમ લગી જાય, એ એમની અપેક્ષા હતી. આને તેઓ ‘હિન્દુરાષ્ટ્રવાદ’ કહે છે.

પોતાના જ પક્ષ પરની એક મોટી આપત્તિનો સામનો કરતી પોતાની મોટી ચળવળ રાષ્ટ્રને મુખ્ય ન કરે તેની એમણે કળજી લીધેલી તે પ્રત્યે કેટલાનું ખ્યાન ગયું છે ? રાષ્ટ્રપિતાની હત્યામાં સંધેનો સાર્ય-હાથ હોવાની ચકા નિરાધાર ક્યાં છતાં યે જ્યારે સંધ પર પ્રતિજ્ઞ થાયુ. રહ્યો ત્યારે એમણે શાન્ત સત્યા

મહાભારતમાં કયાંક કહેવાયું છે કે જે કુળમાં સૌ મોટાઈ માટે, ને જે રાષ્ટ્રમાં સૌ જોતાપદ માટે પ્રિયાપ્રેમીમાં સદા રત હોય છે એ કુળ અને રાષ્ટ્ર નાશ પામે છે. સત્તા માટેનાં જૂથમંથી કાકસુહોઆજે જ્યારે જ્યાં ત્યાં મગી પડેલાં છે ત્યારે, નાખી દેતાં તે જોની પાસે હાથેકનું તો એનું કિસ્તનક દળ છે કે જે પડ્યો બોલ ઝીલે, અને ખીલ આદનવ લાખ જેટલો જેને અનુયાયીમણ છે, એવા એકમાત્ર ચિસ્તનક દળના આસ્સા સવાનજેકે દાવકા સુધીના એકપેર અધિ-પતિ, પોતાના દળને સત્તા-ખડખડા-કસક-સ્વાયે માટે ન જ વાપરવાનો સંયમ - જીવનભર હાખવે તે, અને મૃત્યુ નિશ્ચિત માગતાં સૌની ક્ષમાવાચના કરતો પત્ર લખી એમાં મૃત્યુ બાદ પોતાનું કોઈ જ સ્મારક ન રચાય એ આદેશ આપતા જાય તે, જેની નોંધ લીધા વિના ન જ ચાલે તેવી રાષ્ટ્રીય ધટના ગણાય. જેમને હાહા ધર્માધિકારીએ ‘અખંડ રાષ્ટ્રીયતાનું પ્રતીક’ કહ્યા છે અને જેમને વિદ્યાળયજીએ ‘રાષ્ટ્રીય દષ્ટિએ હમેશા વિચારનાર, ...આખ્યાભસાયક અને પરધર્મ પ્રતિ આદર રાખનાર’ (જુઓ ‘ભવન્સ જર્નલ’, જૂન ૨૪, ૧૯૭૩, પૃ. ૬૭) તરીકે ઓળખાવ્યા તે શ્રી માધવરાવ સદાશિવ ગોળવેલકરનું, નામપુરમા તા. ૫-૬-૭૭ની રાત્રે નવ ને પાંચ મિનિટે પોતાના કાર્યાલયની પુરથીમાં, કાર્ય કરતાં કરતાં જ, અવસાન થયું છે. નિઃસ્વધી, વિનમ્ર, ધર્મનિષ્ઠ, ધ્યેયનિષ્ઠ, -ધડા લેવા જેવું ત્યાગપરાયણ જીવન એ મૂકતા મથા છે.

જે રાષ્ટ્રદિતૌષી હતા. એમની નિષ્ઠા સંજ્ઞેપે આ : ‘વૈભવશાળી અને સમર્થ’ એવા રાષ્ટ્રના જીવનનું કેન્દ્રબિન્દુ રાજ્યસત્તા કદાચ ન હોઈ શકે. સસારના જે રાષ્ટ્રો રાજ્યસત્તાને જ કેન્દ્ર માનીને ચાલ્યાં, તેમનાં સમાજજીવન નાશ પામેલાં. એથી વિરુદ્ધ, જેનું સમાજ-જીવન શુદ્ધ, પવિત્ર અને શક્તિશાળી રહ્યું ત્યાં પરદેશી શાસનો આત્યાં ને ગળાં છતાં યે ત્યાંની સમાજ-સંસ્કૃતિ અશુભય રહી...એનું એકમાત્ર કારણ એ કે

એનું કેન્દ્રબિન્દુ રાજ્યસત્તા પર નિર્ભર નહોતું. પરંતુ રાષ્ટ્રીયતાયા ધાર્મિક અનુધ્યાન પર જ એની એકાન્ત-નિષ્ઠા હતી. ‘હાલમાં આપણા દેશનું વતનાવરણ પારસ્પરિક અવિશ્વાસ તથા સદ્ભાવના અભાવથી ભરેલું છે. આ સ્થિતિ અત્યંત પેદજનક છે છતાં નિરાશ થવાની જરૂર નથી. આનો ઉપાય એ છે કે આપણે પૃથ્વતાની બધી જ ભાવનાઓનો જઠમૂળથી નાશ કરી દઈએ તથા માતૃભૂમિ પ્રત્યેની એકતા પ્રકટ કરવામાં બાધક હોય તેવી બધી જ વસ્તીઓ પશ્ચ નિર્મૂળ કરી દઈએ. આ ઉદ્દેશ્યની પૂર્તિને માટે... ભારતમાં એવાં એક રાજ્ય, એક વિધાનસભા ને એક કાર્યપાલિકા સ્થપાય જે પ્રાદેશિક, સામપ્રદાયિક, ભાવિક યા અન્ય કોઈપણ પ્રકારના પૃથક્તાવાદી અભિનિવેશથી મુક્ત રહે.’ (શ્રી મા.ગ. રામજેકેર-પ્રો ‘વ્યક્તિદર્શન’માંથી)

એમની આ રાષ્ટ્રીયતાને એ ‘હિન્દુ’ નામ આપે છે તે ધર્મમતદર્શક શબ્દ તરીકે નહિ, સાંસ્કૃતિક મુલ્યસૂચક નામ તરીકે. એક મુસ્લિમ કટારલેખકે શ્રી ખ્યામ અહમદ બિહાનીને એમણે આપેલી મુલાકાતનો રસિક અહેવાલ હિન્દીમાં ‘ધ મધરલેન્ડ’ દૈનિકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલો. એમાં તેમણે પોતાનું દષ્ટિબિન્દુ રજૂ કર્યું છે. ‘સર્વેન્દ્ર મુસ્લિમ: રમ્મુ ...’ એ દષ્ટિબિન્દુને તેઓ ‘હિન્દુ’ ગણે. આ રાષ્ટ્રની મુખ્ય સંસ્કૃતિધારા તે ‘હિન્દુ’ આ મુખ્ય સંસ્કૃતિધારામાં અન્ય ત્રણ-પોતાના જે તે ધર્મમત ભળવાને, રાષ્ટ્રીય એકતાને સહેજે આંચ ન આવે તેમ ભગી જાય, એ એમની અપેક્ષા હતી. આને તેઓ ‘હિન્દુરાષ્ટ્રવાદ’ કહે છે.

પોતાના જ પક્ષ પરની એક મોટી આપણને સામનો કરતી પોતાની મોટી ચળવળ રાષ્ટ્રને છુપ્પ ન કરે તેની એમણે કાળજી લીધેલી તે પ્રત્યે કેટલાનું ખ્યાલ ગયું છે? રાષ્ટ્રધિતાની હત્યામાં સંપત્તો સાધ્ય-હાથ દોવાની શકો નિરાધાર હતાં છતાં યે જ્યારે સંધ પર પ્રતિજ્ઞ થાયુ. રહ્યો ત્યારે એમણે શાન્ત સત્યા-

સંરક્ષણ કે પાંચમી યોજના ?

દેશનું અર્થતંત્ર બેઠગી રહતારથી ચાલી રહ્યું છે. ચોપી યોજનાના રંગદંત્ર સફળતાથી દૂર રહ્યા છે અને પાંચમી યોજના વિશે નવારા પિટાઈ રહ્યા છે કે યોગ્ય ફેરફાર સાથે તે અવશ્ય અમલને પાત્ર જનશે. અનાજની નિકાસ કરવાની સિન્ટે સાહેબ મહમોદી વોતા કરતા હતા. તેના ફેરફારે ૪૫ લાખ ટન અનાજ આયાત કરવાની વાતમાંથી મળી ગયો. આવપૂરક બજેટે ૧૯૭૩ના વર્ષના (નાણાકીય) ત્રણ માસમાં જ સરકારને વ્યય જનાવી દીધી છે. ચંદ્રાણ સાહેબે છતાં કુલાવીને કહ્યું છે કે આ બધી મુશ્કેલીઓ કામચલાઉ છે. શ્રી ફેરફાર તથા સિન્ટે સાહેબો તો સંખ્યાક ફેરફાર કહેવા લાગ્યા છે કે આ વર્ષે ખરીદી પાક એટલો બધો થશે કે ચોખાના વેપાર સરકાર હસ્તક લેવામાં કેઈ હરકત નહીં થાય-પરંતો સંધરે જહાર નીકળવા માટે એટલી જ વાર છે. છતાં મોધારીના આંકિતો બેશરમ પારો લીએ જ ચડતો રહ્યો છે. તેણે નીચા બાવડું-નોઈએ છેવટે પ્રધાનોના માન ખાતરે પશુ વડાપ્રધાનનો અજયો ખુબ વધી રહ્યો છે અને તેમણે વધુ કપરા કાળની જાગાઈ કરી છે. સંભવ છે કે ભારતના સરકારી પ્રાન્ત નહોતી જરૂર ઊભી કરી હોય, ઈરાન તરફથી જંગી ઘસ ખરીદી થઈ રહી છે અને તેણે પાકિસ્તાનનો પક્ષ લેવા માંડ્યો છે. જે રીતે શુતો અને ઈરાનના સાહ રચ્યે બહુપક્ષિસ્તાનના પ્રાન્ત સમુદાયી થઈ છે અને એને પણ તેને રોકા આપ્યો છે તે બહુ સચ્ચ છે.

અમેરિકા અને રશિયા જેવી મહાસત્તાઓએ હાલક સંકોનો વેપાર કરે ક્યો છે અને તેને જમણે ફાલ અને પ્રિટન પણ ચાલી રહ્યાં છે, મહાસત્તાઓ સંકોનો વેચાણ દ્વારા પેતાની સાચવવાના ક્ષેત્રો વધારવા માંગે છે. અમેરિકાએ હેલ્લા રહ વર્ષમાં સંકોનું વેચાણ ચરચર કરી નાખ્યું છે, અને

એક અબજ ડોલરમાંથી એ જ ચર અબજ ડોલરના સંકો વેચે છે. દારૂ ? અમેરિકાનું કુદ સંકોનું ઉત્પાદન ૮૦ અબજ ડોલરનું પ્રતિ વર્ષે થાય છે. નર્વા નર્વા અધુનિકની શોધ થતી જાય છે તેમ જુનાં સંકો હાજર પડે છે. તેને ટેકાણે પાડવા જ રહ્યા. મધ્યપૂર્વના દેશોમાં અમેરિકાની ચાર અબજની સંકોનિકાસમાં કોથી મોટું ઘરાક ઈરાન છે. અહીં અબજ ડોલરના તેના એડરો જીવા છે. ૧૯૪૫થી ખીને નજરે એક અબજ ડોલરના સંકો ખરીદવા સાઉદી અરેબિયા તૈયાર થયું છે, અરેબી કુવૈત અરબ અબજના સંકો ખરીદે છે. ઈરાન એક-૪ પ્રકારના ૧૦૮ જોખર, ૧૦૦ એક-૫ ફાઈટર, ૮૦૦ ચીફ્ટન ટેન્ક, ૮ ડીટ્રોયર, ૪ ફ્રીગેટ, ૧૨ સનમોટ, ૧૪ હોવરક્રાફ્ટ ખરીદી રહ્યું છે અને ઈરાનનાં અખતમાં બે નોકા મથકો જમા કરવા અમેરિકા મહા માગી રહ્યું છે. સાઉદી અરેબિયા અને ઈરાન વધારાને સમપૂરવો પાકિસ્તાનને આપે તે સ્વાભાવિક છે. ઈરાન પેતાનાં હવાઈ મથકોને ઉપયોગ પાકિસ્તાને કરવા આપે તો એક-૪ ફ્રીન્ટ વિમાનો પશ્ચિમ અને ઉત્તર ભરત માટે ખતરનાક જની સકે. પાકિસ્તાન પાસે જખતરિયા બુચિલ અને ટેન્કની સંખ્યા ભરખરક પ્રમાણમાં વધારે છે. શ્રી જગજીવનરામે મે સંકોની પ્રવાહાની પાછા આગા બાદ જે નિવેદન કરેલું તેમાં પાકિસ્તાન દ્વારા સંકોની ખરીદીને ચિંતાજનક ઉલ્લેખ કર્યો. ઈરાનનાં સાકે અમેરિકા પ્રવાહમાં રેખી કરતાં કડું છે કે સંકોની અખતમાં બે વસ્તુની પક્ષકારી કરવાની હોય છે; કાં સંખ્યા અને કાં શુદ્ધતા.

અમેરિકાના હેલ્લામાં હેલ્લી જનાવટના ટાગેટ વિમાનો ખરીદવા ઈરાન પાસે નાહ્યું છે એવું કદને પછે માટે જીજી મારતા જારતને તેમણે વિચાર ચડાવી દીધું છે. હેલ્લા ૧૯૮૫ પછી પાકિસ્તાને જે રીતે પ્રજાની જરવાઈ કરી, ટીતેને પ્રદેશ પાટો મેળવી, જંગલોને અખતના અ પી, કુકરડાંઓનાં

સંરક્ષણ કે પાંચમી યોજના ?

દેશનું અર્થતંત્ર એટલી રાતરાથી ચાલી રહ્યું છે. ચોથી યોજનાના રજવંચ સહયોગથી દૂર રહ્યા છે અને પાંચમી યોજના વિશે નવાં પિટાઈ રહ્યા છે કે યોગ્ય ફેરફારો સાથે તે અવસ્થા અમલને પાત્ર ખનશે. અનાજની નિકાસ કરવાની સિન્ટે સાહેબ મક્કમની વાતો કરતા હતા. તેઓ કહેતા હતા સાખ દળ અનાજ આપાત કરવાની વાતમાંથી ગળી ગયો. આનંદપૂરક બનેલે ૧૯૭૩ના વર્ષના (નાણાકીય) નવું માસમાં જ સરકારને વ્યય બનાવી દીધી છે. ચંદાણ સાહેબે જાતી કુલાવીને કહ્યું છે કે આ ભૂમી મુશ્કેલીઓ કામચલાઉ છે. શ્રી કુશ્મીન તથા સિન્ટે સાહેબો તો અંખનાક જૂંટીને કહેવા લાગ્યા છે કે આ વર્ષે ખરીદી પાક એટલો બધો થશે કે ચોખાનો વેપાર સરકાર હસ્તક લેવામાં કેઈ હરકત નહીં ચાલ-પડે તો સંભારે જહાર નીકળવા માટે એટલી જ વાર છે. જતાં ચોખારીના આંત્રો એકરમ પારો જિયો જ આતો રહ્યો છે. તેણે નીચા આવવું-જોઈએ છેવટે પ્રધાનોના માન આપર પછુ લકાપ્રધાનને અજાણી જુન વધી રહ્યો છે અને તેમણે વધુ કપરા કાળની આગાહી કરી છે. સંભવ છે કે ભારતના સરકારના પ્રતિ નણીની જરૂર બની કરી હોય, ઈરાન તાકીથી જગી થાક ખરીદી થઈ રહી છે અને તેણે પાકિસ્તાનને પણ લેવા માંડ્યો છે. જે રીતે જુનો અને ઈરાનના સાક રચ્યે બેજુરિસ્તાનના પ્રતિ સરજુવી રહ્યો છે અને ચીન પણ તેને ટેકો આપ્યો છે તે બહુ સચ્ચ છે.

અમેરિકા અને રશિયા જેવી મહાસત્તાઓએ ક્યારેય સહોનો વેપાર કર્યો છે અને તેને જયલે કાન અને પિટન પણ ચાલી રહ્યા છે, અહાલવાળો. સહોનો વેચાણ દારા પેતાની લાજવના છેત્રા વધારવા માટે છે. અમેરિકાએ હેલ્લા રાહ નાખ્યાં સહોનું વેચાણ ચરવણું કરી નાખ્યું છે, અને

એક અનજ ડોલરમાંથી અજે ચર અનજ ડોલરનાં સહો વેચે છે. દારણ ૧ અમેરિકાનું હુક સહોનું ઉત્પાદન ૮૦ અનજ ડોલરનું પ્રતિ વર્ષે થાય છે. નવાં નવાં આધુનિકની શોધ થતી બધ છે તેમ જૂનાં સહો કાજલ પડે છે. તેને ટેકાણે પાકવા જ રહ્યા અંખપૂર્વાના દેશોમાં અમેરિકાની ચાલ અનજની સહનિકાસમાં જોઈયાં મોટું વરાક ઈરન છે. અહીં અનજ ડોલરના તેના ઓડેશો જિા છે. ૧૯૧૫થી બીજો નંબર એક અનજ ડોલરના સહો ખરીદ્યા સાઉદી અરબિયા તોયાર થયું છે, અંખરે કુનોત આધા અનજના સહો ખરીદે છે. ઈરાન એક-૪ પ્રકારના ૧૦૮ મોગર, ૧૦૦ એક-૫ ફાઈટર, ૮૦૦ મીક્રન ટેક, ૮ કીટ્ટોયર, ૪ ફીક્ટ, ૧૨ ચનબોટ, ૧૪ હોવરક્રાફ્ટ ખરીદી રહ્યું છે અને ઈરાનનાં અખતમો મેનોકા મથકો જિા કરવા અમેરિકા મહા માગી રહ્યું છે. સાઉદી અરબિયા અને ઈરાન વધારાનો સંખપૂર્વો પાકિસ્તાનને આપે તે સ્વાભાવિક છે. ઈરાન પેતાનાં હવાઈ મથકોનો ઉપયોગ પાકિસ્તાનને કરવા આપે તો એક-૪ ફેન્ટમ વિમાનો પશ્ચિમ અને ઉત્તર ભારત માટે ખતરનાક બની શકે. પાકિસ્તાન પાસે બખતિશ જુલિજા અને ટેનોલી સંખ્યા ભયંજનક પ્રમાણમાં વધારે છે. શ્રી અજાવનરામે મેકેની કુલાકાતિથી પાકા આગા માલ જે નિવેશન કરેલું તેમાં પાકિસ્તાન દારા સહોની ખરીદીનો મિતંજનક ઉદ્દેશ્ય કાંસે. ઈરાનના સાકે અમેરિકા પ્રમાણમાં શેખા કરતાં કડું છે કે સહોની બાળતમાં જે વસ્તુની પચાંશી કરવાની હોય છે; કાં અંખ્યા અને કાં યુલ્લેતા.

અમેરિકાના હેલ્લામાં હેલ્લી ખાતાવટના ટાઈટ વિમાનો ખરીદવા ઈરાન પાસે નાહ્યાં છે એવું હવે થકે માટે બીજા માયતા ભારતને તેમણે વિચારે ચકાવી દીધું છે. હેલ્લા પરબમ પછી પાકિસ્તાન જે રીતે જુજમની ભારપાઈ કરી, ટેતેમે પ્રદેશ પાછો મેળવી, ખજલાદેને મલ્લતા ન અપી, મુકોદાઓના.

પ્રમ્તે મયક ન આપી, કારિમરના પ્રમ્તે ધમણીઓ આપી, સમય મેળવીને ઈરાન જેવા મિત્રને પડખામાં સાધી ને ઘટિત પ્રાપ્ત કરી છે તેની સામે તેટલાજ સમયમાં ભારતે કોઈ છેવટે અડિયાતી સિદ્ધિ હાંસલ કરી નથી. આને કોઈ મહત્વનો, પ્રશ્ન હોય તો સંરક્ષણનો છે. પાંચમી ચોજનાનો પ્રશ્ન તેની પાસે ગોણુ બની રહે છે.

ટોચ અને તળિયું

ગુજરાતની નવી સરકારના પુરવઠા પ્રધાને સૌ પ્રથમ તેલના પ્રશ્નને હાથમાં લઈ, તેની ટોચ બાંધી દીધી તેથી ગુજરાતની ચરીબ પ્રમ્તને સવાનવ રૂપિયામાં તેલ મળવું બંધ અને વેપારીઓ તેનાથી ચોંટા બાંધે પણ તેલની વહેંચણી કરવા માંડશે. એમ પણ બને કે સરકાર બીજા રાજ્યોમાંથી મચ્છળો ખરીદીને તેલનું પીલાણુ લઈ કરે તો તેલનો ભાવ મેલવા મઠિ અને સવાનવને બદલે સવામે રૂપિયામાં તેલ જોધએ તેટલું મળવા મઠિ । જેવી રીતે લઈની બાબતમાં સરકારે ખરીદભાવ બાંધી દીધા અને ખેડૂ-તોએ તે ભાવે ધઉં વેચવા માંડ્યા અને ત્યાં સુધી કે સોંકાએ સામેથી ધઉં ખરીદવાની ના પાડી અને સરકારે ૧૭ રૂપિયાની ટોચ બાંધી તેમાંથી ખેડૂતોએ ૪૦ રા.નું તળિયું બાંધી દીધું તેવીજ રીતે પુરવઠા પ્રધાનશ્રીએ સવાનવ રૂપિયાથી ને સરખાત કરી તેનાથી આગામી વર્ષમાં વેપારીઓ ભાવ ઠંડુ પણ ધટાડીને ૫૬૨ રૂપિયાનું તળિયું બાંધી દે તો ભાગ્યેજ કોઈને નવાજ લાગશે, શ્રી સનત મહેતા આવી કોઈ પણ લઈ લાક્યા નહી । ખેર, છુદ્દનો ચમકારો સો કોઈને સહજ સાધ્ય હોતો નથી, આપાદના કાળાડિખાંત વાદળાઓમાં વીજ ઝળૂંકે અને આંખો આંજી નાખે તેમ રહી આઠમઠ કીડવાઈ જેવા વિરલ પુરવઠા પ્રધાન ગુજરાતની ત્રણ કરોડની જનતાની આંખો પોતાની છુદ્ધિ પ્રતિજ્ઞાના ચમકારાથી તેજનબટ કરે તે સિદ્ધિ ઇતિહાસકારો સુવર્ણાક્ષરે-નોંધશે

ઇરાક અને અફઘાનિસ્તાન

ઈરાક અને અફઘાનિસ્તાન સાથે ભારતના સંબંધો ધનિષ્ઠ બનતાં જાય છે તે સારી વાત છે.

આ બાબતથી ઈરાન તેમજ પાકિસ્તાન નારાજ હેવ તે સ્વાભાવિક છે કેમકે ઈરાનને ઈરાક સાથે બહુ મન મેળ નથી અને તેવી જ રીતે પાકિસ્તાનને નવા અફઘાન તંત્ર સાથે પૂર્વમુઠ છે એ હવે બહુતી વાત બની છે. અધૂરામાં પૂર, રાષ્ટ્રિયા જેવી મહાસત્તા ઈરાક તથા અફઘાનિસ્તાન માટે કૃષ્ણ લાગણી ધરાવે છે. ભારતે પણ સહો નિકાસ કરતાં, અને ધઉને બદલે સહોનો વેપાર કરતાં શીખવું જોઈએ અને આ બંને રાષ્ટ્રોને તેના પુરવઠા માંડુ રાખી, ઈરાન-પાકિસ્તાનની આંખ ઉધાડવી જોઈએ. સંરક્ષણની દૃષ્ટિએ પણ આ મિત્રોની વ્યૂહાત્મક મદદ ખૂબ મળી રહે તેમ છે. ઈછુપ્ત સાથે તો સ્વમાનને ભોગે ભારત સંબંધો બળવી રહુ' છે.

કાયદો અને વ્યવસ્થા :

ઉત્તર પ્રદેશના સહાય પોલિસ મંત્રીને કક્કે હાથે દાખી દીધા પછી કેન્દ્ર તેમ જ રાજ્ય સરકારો વધારે સત્તમ બન્યાં છે. વાસ્તવમાં તો કોઈ પણ પ્રદેશ અથવા રાજ્યમાં ભરાજકતા ફેલાવ ત્યારે ટચુ-કકા પોલિસ ફળથી તેને પડોચી વળાય નહીં અને તેથી જ મધ્યસ્થ અનામત ફળ જેવા અર્ધસરકારી પોલિસફળની રચના કરવામાં આવી છે. ઉપરાંત સરહદોની સુરક્ષા માટે સરહદ પોલિસ પણ અસ્તિ-ત્વમાં છે. આપણે ત્યાં રાજ્યોમાં પોલિસફળ નાનકડાં હોય છે અને તેનું પ્રમાણુ હજારે એક પોલિસ જેટલું થવા જાય છે. વળી આ પોલિસોને જે કાજો આપ-વામાં આવ્યા હોય છે તેનાથી પણ હિંસાત્મક તોફાનોનો સામનો કરવાની તેમની શક્તિને એક અર્ધાં આવી જાય છે. લશ્કરનો ઉપયોગ આંતરિક હેતુ માટે ભાગ્યે જ થઈ રહે અમદાવાદના રમ-ખાણમાં લશ્કરને બોલાવવાની ફરજ પડી હતી. પરંતુ કોઈ અસાધારણ સંજોગો સિવાય લશ્કરી ફળો બોલાવાય નહીં અને તેથી જ મધ્યસ્થ અનામત ફળ કટોકટીના પ્રસંગે કોઈ પણ રાજ્યમાં મદદ જઈ રહે છે, અને ૧૯૬૦ પછી તેના ઉપયોગ વધુ પ્રમાણમાં થતો રહ્યો છે. ૧૯૫૦-૫૧માં પોલિસ-ફળના નિભાવનું ખર્ચ ત્રણ કરોડ રૂપિયામાંથી ૬૦-

પ્રમ્ને મચક ન આપી, કાશ્મીરના પ્રમ્ને પમપત્તિ આપી, સમય મેળવીને ઈરાન જેવા મિત્રને પડખામાં સાંધી ને સકિત પ્રાપ્ત કરી છે તેવી સામે તેટલાજ સમયમાં ભારતે કોઈ જેને અધિપતિ સિદ્ધિ હાંસલ કરી નથી. આને કોઈ ચક્રવર્તી, પ્રજા હોય તો સંવેદનશીલ છે, પાંચમી યોજનાનો પ્રજા તેની પાસે ગોણુ બની રહે છે.

ટોચ અને તળિયું

ગુજરાતની નવી સરકારના પુરવઠા પ્રધાને શ્રી પ્રથમ તેણના પ્રમ્ને હાથમાં લઈ, તેની ટોચ બાંધી દીધી તેથી ગુજરાતની સ્તરીય પ્રમ્ને સ્વાનંતર રૂપિયામાં તેલ મળતું થશે અને વેપારીઓ તેનાથી જોશ ભાવે પણ તેહની વડે ચૂંચી કરવા ચડશે. એમ પણ બને કે સરકાર બીજા રાજ્યોમાંથી મચકની ખરીદીને તેલનું ખીલાણુ સર કરે તો તેલનો ભાવ મેલવા મડિ અને સ્વાનંતરને બદલે સવામે રૂપિયામાં તેલ બેંકરને તેલનું મળવા મડિ ! જેથી રીતે લઈની બાબતમાં સરકારે ખરીદભાવ બાંધી દીધા અને બેંક-ટોચે તે ભાવે થઈ વેચવા માંડ્યા અને ત્યાં સુધી કે સોકાંચે સામિતી થઈ ખરીદવાની ના પાડી અને સરકારે ૧૭ રૂપિયાની ટોચ બાંધી તેમથી બેંકટોચે ૪૦ શ.નું તળિયું બાંધી દીધું તેથી જ રીતે પુરવઠા પ્રધાનશ્રીએ સ્વાનંતર રૂપિયાથી ને સરખાત કરી છે તેનાથી આપમાં વધારા વેપારીઓ ભાવ હળુ પણ ધડાડીને ૫૬૨ રૂપિયાનું તળિયું બાંધી દે તો ભાગ્યેજ કોઈને નવાઈ લાગશે. શી સમત મહેતા આવે! કોઈ પણ લઈ સહ્યા નહીં ! ખેર, છુદ્ધિને ત્રણકરો શ્રી કોઈને સહજ સાધ્ય દેતો નથી. આપાદના કાળાકાળાં વાંદળાંમાંથી વીજળી અને આગિ આગિ નાખે તેમ રૂઢી આઠમઠ કોડવાઈ જેવા વિરલ પુરવઠા પ્રધાન ગુજરાતની તથા કરોડની જનતાની આંખો પોતાની છુદ્ધિ પ્રતિજ્ઞાના ચમકારાથી તેજસ્વી કરે તે સિદ્ધિ ઇતિહાસકારો સ્વપ્નશીલર-નોંધશે

ઇરાક-અધ્યાનિસ્તાન

ઈરાક અને અધ્યાનિસ્તાન સાથે ભારતના સંબંધો ધનિક બનતા આવે છે તે સારી વાત છે.

આ બાબતથી ઈરાન તેમજ પાકિસ્તાન નાસાજ હેતુ તે સ્વાભાવિક છે કેમકે ઈરાનને ઈરાક સાથે બહુ મન મેળ નથી અને તેથી જ રીતે પાકિસ્તાનને નવા અધ્યાન તંત્ર સાથે પૂર્વમુઠ છે એ હવે બહુવી વાત બની છે. અધૂરામાં પૂરું, રશિયા જેવી મહાસત્તા ઈરાક તથા અધ્યાનિસ્તાન માટે કૃણી કાર્યટી કરાવે છે. ભારતે પણ સબો નિકાસ કરતાં, અને થકેને બદલે યત્નોનો વેપાર કરતાં શીખવું બેંકરે અને આ બંને રાષ્ટ્રોને તેના પુરવઠા માણુ રાખી, ઈરાન-પાકિસ્તાનની બાંધ ઉઘાડવી બેંકરે. હંરહુની દષ્ટિએ પણ આ મિત્રોની વ્યૂહાત્મક મદદ ખૂબ મળી શકે તેમ છે. ઈજ્જત સાથે તો સ્વમાનને ભોગે ભારત સંબંધો બળવી રહ્યું છે.

કાચદો અને વ્યવસ્થા :

ઉત્તર પ્રદેશના સચિવ પોલિસ બજારને કકક હાથે દાખી દીધા પછી ટેન્ડર તેમ જ રાજ્ય સરકારો વધારે સત્તા બનાવી છે. વાસ્તવમાં તો કોઈ પણ પ્રદેશ અથવા રાજ્યમાં અસાધ્યતા ફેલાય ત્યારે ટચુ-કકા પોલિસ ફળથી તેને પકડેથી વળાય નહીં અને તેથી જ મધ્યસ્થ બનાયત હજુ જેવા અધીસરકારી પોલિસફળની રચના કરવામાં આવી છે. ઉપરાંત સરકારની સુરક્ષા માટે સરકાર પોલિસ પણ અસ્તિત્વમાં છે. આપણે ત્યાં રાજ્યોમાં પોલિસફળ નાનકડાં હોય છે અને તેનું પ્રમાણે હંમરે એક પોલિસ બેંકરે થવા બળ છે. વળી આ પોલિસને ને કલ્લો આપવામાં આવ્યા હોય છે તેનાથી પણ કિંમતી તેજોનો સામનો કરવાની તેમની શકિતને એક મર્યાદા આવી બળ છે. સરકારને ઉપયોગ અતિરિક્ત હેતુ માટે ભાગ્યે જ લઈ શકે અમદાવાદના રમ-આણેમાં સરકારને બોલાવવાની ફરજ પડી હતી. ૧૨૮ કોઈ અસાધ્યતા સંજોગો સિવાય સરકારી હજી બોલાવવા નહીં અને તેથી જ મધ્યસ્થ બનાયત હજુ કટકટીના પ્રસંગે કોઈ પણ રાજ્યમાં મરદે બઈ ચડે છે, અને ૧૯૬૦ ૧૯૭૧ તેના ઉપયોગે વધુ પ્રમાણમાં થતો રહ્યો છે. ૧૯૫૦-૫૧માં પોલિસ ફળના નિલાયનનું ખર્ચ ત્રણ કરોડ રૂપિયામાંથી ૯૦-

અમૃતમાં પદ્માવી દેનારો, અલગ રીતે પીવાનો અઢાજ ક્યાં છે ?

એવો એક અઢાજ યરમી ન મતવાલી મીરાં પસે હતો. એના ઠોરા રાણે મોકલ્યા ને ‘અમૃત ત્રણી મીરાં પી ત્યાં’ કારણ કે કોવાએ એ મોકલ્યા હોત ને એ સુખે પી ત્યાં હોત તો તો સમજ્યા. પણ કૃષ્ણના અમૃત પર નેટલો પધાર, એટલો જ દુધાર રાણાના એ પર દેખાડનાર મીરાં કઈ માટીની બનેલી હતી એ સમજવું રહ્યું.

અનુમાના પ્રત્યેક કોરાને મીરાની આ મત વાળી નજરે નિહાળતાં રાખે, તો ભીતરમાં પ્રેમનું એક એવું જાદુ પ્રગટશે કે હોઠ ઉપર એ અમૃત બનીને વધારાઈ જશે પછી જયતનું કોઈ એર તમને આઠો રપસં પણ નહીં કરી શકે

જેમ જેમ વિચાર કરેતો જાણે છુ તેમ તેમ આ સત્ય વધારે ને વધારે સ્પષ્ટ થતું જાય છે કે એર પૃષ્ઠ ૧૬૭થી ચાલુ

દેશમાં એની પ્રવૃત્તિ વ્યાપી ડો હેડએવારજના જીવનકાળના દરમિયાન ચાર-પાંચ પ્રતિભાજ સઘકાર્ય આરભાયું હતું, પણ માધવરાવે એને બંધે ફેલાયું.

ઈ ૧૯૪૮ના જાન્યુઆરીનો ૩૦મીએ રાષ્ટ્ર પિતા પર હિતચારો ક્રમલો થયો માધવરાવ ત્યારે મદાસમાં હતા એમને દુઃખ થયું પણ હત્યાશરો ગ્રહસે એક વાર સંધમાં પણ હતો એ કારણે સઘ શકાનું નિશાન બન્યો દેરદેરથી સ્વયંસેવકોને પકડી લેવામાં આવ્યા માધવરાવને પણ પકડમાં સઘ પરની શકા નિરાધર દરી છતા પ્રતિબંધ ન જાણ્યો એવે ૧૯૪૮ના ડિસેમ્બરની ૮મીએ પ્રતિબંધની સામે એમણે શાન્તિપૂર્ણ આદાવનતું એનાન કર્યું જે ૧૯૪૮ના જુલાઈની ૧૨મીએ સઘ રીતે સમેટાયું

તે પછી સઘકાર્ય અર્થે કે રાષ્ટ્રસંકટ સમયે માધવરાવ સમગ્ર દેશમાં પ્રવાસ કરતા રહ્યા એમના કાર્યક્રમના સમયપાલન ધ્યાનપૂર્વક ગાંધીજી જેની જ એમની ચીનટ હતી એક વાર પણ આ રેનેકારણે એક પુલ તૂટી ગયેલો ટ્રેલી ત્યા આવીને અટકી પાણીકૂર ચડેના શુ કરવું તે સૌ વિચારતા હતા, ત્યારે નટની અદાથી સમતોનપણે પાટા પરથી સરસરાટ કરતા ચાનીને માધવરાવ પુલ જોળગી ગયા

એને અમૃત જેવું ખરેખર કોઈ છે જ નહીં, ખૂં જે છે તે છે. જે છે તેને એ કે અમૃત બનાવનાર આપણે જ છીએ આપણા દષ્ટિકોણોના રત ધારણ કરીને જ સ્પષ્ટ જાતત પેતાનાં રૂપ બદલા કરે છે.

જીવન જીવવામાં આ પ્રતાનો ઉદય મને ખૂબ જ મદદરૂપ બની ગયો છે હવે એમ અરસા કહી ‘શકુ’ કે દિવસ દિવસ નથી રહ્યો, રાત રત નથી રહી આજ ઉપર એ દિવસ ને મીચાય એ રાત અજવાળાં હવે સરજનાં નહીં, આખની પેઢાસ બની ગયાં છે. સુમરેને રૂઝની કાચે નહીં, નાકની કાચે સબંધ થયો છે જીવનના તમામ વ્યવહારોનું સુકાન હવે અનુભૂતિની એ શક્તિના હાથમાં આવ્યું છે જેના માટે ‘હોવું’ એ જ એક પરમ સ્થિતિ બની રહી છે.

સમજણની આ સુમરેને હવે વાયરો બની વિખેરી રહ્યો છું.

*

૯૭ બેએક વર્ષ પહેલા જ-કેન્સરના એપ રેશન પગી લગભગ સાતેક દિવસે-સુબાઈના એક પરાની સભામાં વ્યાખ્યાન કરવા જવાની ડોક્ટર પાસે એમણે રજા માગી ! ‘તમે નાસી ન જાઓ તે શરતે હું જવા દઉં’ ડોક્ટરે હસતા હસતા શરત મૂકી માધવરાવ કહે, ‘હું બહારવટિયા જેવો લાગુ છું ?’

એ ‘કમિટ્ડ’-પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ, બેચેનશીલ, ત્યાગી ને બાગી બનને હતા એ શુદ્ધત પર છતા સંદેહિય હતા, એમને રાષ્ટ્રવાદ સાંસ્કૃતિક ખુમારીઓ હતા અત્યુ આવે તે પહેલા એની તોવારી એમણે કરી લીધેલી તા ૨-૪-૭૩ને રોજ નયુ પત્રો એમણે લખી રાખેના, અત્યુ બાદ તરત ખોલવાની સૂચના સાથે. એકમા ઉત્તરાધિકારી તરીકે શ્રી મજૂર દ્વાત્રેય દેવરસના નિયુક્તિનો વાત હતી, એકમા સ્વયંસેવકોને અતિમ સદેશ હતો, એકમા તુકારામનું એક ૫૬ ટાકીને સૌનો હાથ ચાચતા, ધંધના ચરણમાં-સ્મરણમાં વિલીન થવાની જ પ્રાર્થના કરી હતી

‘શેવટચી વિનવણી : સતજનની પરિસાવી, ૧૫સર તો ન પડાવા, માગા દેવા તુમ્હાગી, આતા ફાર બોલો કાચી, અવધે પાચી વિદિત, તુકા મ્હાણે પડેનો પાચા, કરા છાયા કૃપેચી’

અમૃતમાં પદ્માવી દેનારો, અલગ રીતે પીવાનો અઢાલ ક્યાં છે ?

એવો એક અઢાલ ચરખી ન મળવાથી મીરાં પતે હતો. એના કોરા રાણે મોહલ્યા ને 'અમૃત ચખી મીરાં પી ગયાં.' કારણ કે કોવાએ એ મોહલ્યા હોત ન એ સુખે પી ગયાં હોત તો તો સમજ્યા. પણ કુદના અમૃત પર નેટસો પ્યાર, એટલો જ દુધાર રોજાના એ પર દેખાડનાર મીરાં કઈ માટીની બનેલી હતી એ સમજવું રહ્યું.

અનુજના પ્રત્યેક કોરાને મીરાંની આ મત વાધી નજરે નિકળતાં રીખે, તો લીટરમાં પ્રેમનું એક એવું જાડુ પ્રવરણ કે હોઠ ઉપર એ અમૃત બનીને પધારી જશે પછી જયતણ કોઈ એર તમને આઠો રપથોં પણ નહીં કરી શકે

જેમ જેમ વિચાર કરતો જાઉં છું તેમ તેમ આ સત્ય વધારે ને વધારે રપથ થતું જાય છે કે એર પૂઠ ૧૬૭થી માણુ

દેશમાં એની પ્રવૃત્તિ વ્યાપી ડો હેડેવારજના જીવનકાળના દરમિયાન ચાર-પાંચ પ્રતિભા જ સધાયે આરભાયુ હતું, પણ માધવરાવે એને બધે ફેલાયું.

ઈ ૧૯૪૮ના જાન્યુઆરીની ૩૦મીએ રાષ્ટ્ર પિતા પર હિંચકારો કુમલો થયો માધવરાવ ત્યારે મદાસમાં હતા એમને દુખ થયું પણ હતારો ગાડસે એક વાર સંધ્યા પછે હતો એ દારણે સધ શકાતું નિશાન બન્યો ઠેરઠેરથી સ્વયંસેવકોને પકડી લેવામાં આવ્યા માધવરાવને પણ પકડ્યા સધ પરની શકા નિરાશ રહી હતા પ્રતિપદ ન લેવો એમલે ૧૯૪૮ના ડિસેમ્બરની ૮મીએ પ્રતિપદની સામે એમણે શાન્તિપૂર્ણ આદિબનનું એના કર્તુ ને ૧૯૪૮ના જુલાઈની ૧૨મીએ સફળ રીતે સમેટાયું

તે પછી સધાયેં અર્થે કે રાષ્ટ્રસંકટ સમયે માધવરાવ સમગ્ર દેશમાં પ્રવાસ કરતા રહ્યા એમના કાર્યક્રમના સમયપાલન જુગાળવમાં ગાંધીજી જેની જ એમની ચીરટ હતી એક વાર પળભા રેનને ડારણે એક પુત્ર તરી ગમેલો ટ્રેલી ત્યા આવીને અટકી પાણીપૂર ચડેના શુ કરવું તે સૌ વિચારતા હતા, ત્યારે નટની અદાથી સમતોડપણે પાટા પરથી સરસાટ કરતા ચાનીને માધવરાવ પુલ એજાગી થયાં !

અને અમૃત જેવું ખરેખર કાંઈ છે જ નહીં, ખૂં જે છે તે છે. જે છે તેને એર કે અમૃત બનાવનાર આપણે જ છીએ આપણા દષ્ટિકોણોના રત કારણ કરીને જ સ્પષ્ટ સતત પેતાનાં રૂપ બદલા કરે છે.

જીવન જીવવામાં આ પ્રતાનો ઉદય અને ખૂન જ મદદરૂપ બની ગયો છે હવે એમ અરસ કહી 'શકું' કે દિવસ દિવસ નથી રહ્યો, રાત રત નથી રહી આજ ઉપર એ દિવસ ને મીચામ એ રાત અજવાળાં હવે મુરજનાં નહીં, આંખની પેદાશ બની ગયાં છે. સુરધને ફક્તી સાથે નહીં, નાકની સાથે સંબંધ થયો જી જીવનના તમામ વ્યવહારોનું સુકાન હવે અનુભૂતિની એ સહિનના હાથમાં આવ્યું છે જેના માટે 'હોતું' એ જ એક પરમ સ્થિતિ બની રહી છે.

સમજણની આ સુરધને હવે વાયરો બની વિષેરી રહ્યો છું.

*

૬૭ બેએક વર્ષ પહેલા જ-જેનસરના એવ રેશન પગી લગભગ સાતેક દિવસે-સુબાઈના એક પરાની સમાચા વ્યાખ્યાન કરવા જવાની ડોક્ટર પાસે એમણે રમ માગી ! 'તમે નાસી ન જાઓ તે દારે કું જવા હજી ડોક્ટરે હસતા હસતા શરત મૂકી માધવરાવ કહે, 'કું બહારવટિયા જેવા સાણ છું !'

એ 'કમિટી'-પ્રતિષ્ઠાબદ્ધ, ધ્યેયશીલ, ત્યાગી ને જાગી બને હતા એ યુદ્ધ પર છતા સહિષ્ણુ હતા, એમને રાષ્ટ્રવાદ સાસ્ત્રીક પ્રમાણેથી હતા અત્યંત આવે તે પહેલા એની રોવારી એમણે કરી લીધેલી તા ૨-૪-૭૩ને રોજ નયુ પત્રે એમણે લખી રાખેના, ચતુષ્પાદ તરત ખોલવાની સંચના સાથે. એકમા ઉત્તરાધિકારી તરીકે શ્રી મજૂર હતાએ દેવરસના નિયુક્તિનો વાત હતી, એકમા સ્વયંસેવકોને અતિથ સદેશ હોતો, એકમા તુકારામનું એક પદ ટાળીને સૌનો હાથ ધારતા, ઇજના ચરણમા-રમરણમા વિલીન થવાની જ પ્રાર્થના કરી હતી

'શેવટગી વિનવણી : સતજનો પરિસાવી, [વચર તે ન પડાવા, માઝા દેવા લુમ્હાગી, આવા ફાર બોલો કાંથી, અવધે પાથી વિદિત, તુકા મ્હાણે પડેનાં પાયા, મરા છાયા કૃપેથી'

ગરીબાઈ પણ એક ગુનો છે ?

શુ. મ.

“પ્રજાની લીલા અજળ છે, તે અને પોતે જ ખીજને પ્રેમ કરવાનું શીખવે છે, પણ બ્યારે કુ’ પ્રેમ કરું છું; ત્યારે તે મને યજ્ઞો પર ચડાવે છે”.

એનું નામ હતું સુંદરી. તેની લગ્નિરિના એક વનમાં રહેતી હતી. તે પાંચ બચ્ચાંની મા હતી. તેનો પતિ બે વરસ પહેલાં ગુજરી ગયો હતો. તે બાજુમાં આવેલા શહેરના ગ્રંથાલયનો એક નાનો કારકુન હતો. પણ તેનામાં એક વિચિત્ર ગુણ હતો. જે કોઈ ગ્રંથાલયમાંથી નવી ચોપડી લેવા આવતો અથવા વાંચીને ચોપડી પાછી આપવા આવતો તેની સાથે જો બહુ જ વિનયપૂર્વક અને હસીને વાત કરતો. તેથી લોકોએ એનું નામ પાડ્યું હતું—“હંમેશ હસ્યુખ સુખહનિયમ.” બ્યારે તેનું અવસાન થયું ત્યારે તેની ઉંમર ફક્ત ૨૭ વર્ષની હતી. એક દિવસના તાવથી તે એટલો નિર્બળ થઈ ગયો હતો કે ખીજો દિવસે સવારે પધારીમાંથી ઊઠતી વખતે એકાએક તેનો શ્વાસ નષ્ટ થઈ ગયો.

બ્યારથી સુંદરી વિધવા થઈ ત્યારથી તેનું પોતાનું અને પાંચ બચ્ચાંનું પોષણ તેને કારકુન થઈ પડ્યું. તેના પતિ કંઈ સપાતા મૂકી ગયો ન હતો. જો કે એના મનુષ્ય પછી ગ્રંથાલયની સમિતિએ એના કુટુંબના તાત્કાલિક ગુજરાન માટે થોડી રકમ આપી હતી. પણ તે તો સાત મહિનામાં જ ખરચાઈ થઈ હતી. તેથી સુંદરીએ ગુજરાન માટે બે ગાયો રાખી હતી અને તેનું દૂધ વેચીને ધણી ગુસ્સેલીથી કોઈ પણ રીતે ધર ચલાવતી હતી.

પરંતુ ગરમીની મોસમમાં બ્યારે નજીકના બંગલામાં મુંબઈથી એક શેઠ અને શેઠાણી હવાફેર માટે આવતાં, ત્યારે એની કમાણીમાં વધારો થતો ખરો. તે શેઠાણીની સેવિકા તરીકે કામ કરતી અને દર મહિને ત્રીજા રૂપિયાની કમાણી કરતી.

એના પતિની માફક સુંદરી પણ સદા હસતી જ રહેતી. કેટલુંક કામ હોય તોય તેના મુખ પર

વિપાલી કે માકની નિહાની દેખાતી નહીં. અને તે પોતાનું કામ પણ આનંદથી અને ઝડપથી કરતી જેથી કામ કરતાં કરતાં તે પોતાના બચ્ચાં તેમજ પોતાના બચ્ચાં જેટલી જ વહાલી ગાયેને વારંવાર બોલા જતી હતી.

સુંદરીમાં એક ખીજો પણ ગુણ હતો, તેણે અંગ્રેજ એક-બે ચોપડી જેટલો અભ્યાસ કર્યો હતો. તેથી તે અંગ્રેજ બહુ જ થોડું સમજી શકતી. એની માણસા તામિસ હતી. અને એનાં શેઠ-શેઠાણી એ ભાષાથી અપરિચિત હતાં. એ કારણે શેઠ કે શેઠાણીને સુંદરી બ્યારે કંઈ પણ કહેવાનું હોય ત્યારે તેણે એની સાથે અંગ્રેજમાં વાતચીત કરતાં. સુંદરી કામ પૂરતું સમજી લેતી. પરંતુ અત્યેક વખતે શેઠ કે શેઠાણીની વાત સાંભળીને તે કહેતી, “થેંક યુ” બ્યારે કામની બાબતમાં એને કંઈ કહેવામાં આવતું અથવા કોઈ વખતે શેઠ કે શેઠાણી તેના કામથી અસંતોષ પામીને ગુસ્સે થતાં, ત્યારે પણ તે “થેંક યુ” કહેતી અને હસતી. એથી ગુસ્સે થનારના ગુસ્સો પણ તરત જ ઊતરી જતો.

એક વખત શેઠ અને શેઠાણીની સાથે મુંબઈથી એક ત્રણ બાળ્યો તેની ઉંમર સત્રત્રય યાજ્ઞસ વર્ષની હતી. તેનું લગ્ન થયું હતું. પણ તેને એકેય જાતાન ન હતું. તેથી તે સદા વિદ્વાસ રહેતો હતો. તેણે ધણી કાકતરો અને કાકુએની સલાહ લીધી, પણ તેના ધરને કદલેાલનું કરવા માટે પત્રલીના પાડનારનું આગ્રમન ન થયું. એ ત્રણનું નામ હતું સીધારામ.

સીધારામ પણ પોતાના કામમાં હોલિયાર હતો, અને તે પણ અંગ્રેજ થોડું થોડું સમજતો હતો. બ્યારે તેનું કામ પૂરું થઈ જતું ત્યારે તે પોતાની જોરડીમાં બંધીને એકલો બેસતો. કોઈ કોઈ

ગરીબાઈ પણ એક ગુનો છે ?

શુ. મ.

“પ્રભુની લીલા અજબ છે, તે અને પોતે જ ખીખે પ્રેમ કરવાનું શીખવે છે, પણ ભયારે કું પ્રેમ કું” છું” ત્યારે તે મને થયો પર ચામે છે”.

એનું નામ હતું સુંદરી. તેનીલગિરિના એક વનમાં રહેતી હતી. તે પાંચ બચ્ચાંની મા હતી. તેના પતિ એ વરસ પહેલાં ગુજરી ગયો હતો. તે બાળકમાં આવેલા શહેરના અચોક્ષ્ણના એક નાના કારકુન હતો. પણ તેનામાં એક વિચિત્ર ગુણ હતો. જો કોઈ અચોક્ષ્ણમાંથી નવી ચોપડી સેવા આવતો અથવા વાંચીને ચોપડી પાછી આવવા આવતો તેની સાથે જ નહીં જ વિનયપૂર્વક અને હસીને વાત કરતો. તેથી લોકોએ એનું નામ પાડ્યું હતું—“હંમેશ હસપ્રખ સુખહર્મનિધમ.” ભયારે તેનું અવસાન થયું ત્યારે તેની ઉંમર ફક્ત ૨૭ વર્ષની હતી. એક દિવસના તાવથી તે એટલો નિર્બળ થઈ ગયો હતો કે ખીખે દિવસે સવારે પથારીમાંથી ઊઠતી વખતે એકાએક તેના શ્વાસ ખંધ થઈ ગયો.

ભયારથી સુંદરી વિધવા થઈ ત્યારથી તેનું પોતાનું અને પાંચ બચ્ચાંનું પોષણ તેને કારણે થઈ પડ્યું. તેના પતિ કંઈ સંપત્તિ રહ્યા નથી ન હતો. જો કે એના ચતુર પછી અચોક્ષ્ણની સમિતિએ એના કુટુંબના તાત્કાલિક ગુજરાન માટે થોડી રકમ આપી હતી, પણ તે તો સાત સહિનામાં જ ખરચાઈ ગઈ હતી. તેથી સુંદરીએ ગુજરાન માટે બે માથો રાખી હતી અને તેનું કુટુંબ વેચીને ધણી ગુરેલીથી કોઈ પણ રીતે ધર ચલાવતી હતી.

પરંતુ ગરબીની મોસમમાં ભયારે નજીકના બંગલામાં મુંબઈથી એક શેઠ અને શેઠાણી હવદાર માટે આવતા, ત્યારે એની કમાણીમાં વધારો થતો ખરો. તે શેઠાણીની સેવિકા તરીકે કામ કરતી અને જી મહિને ત્રીસ રૂપિયાની કમાણી કરતી.

એના પતિની માફક સુંદરી પણ સદા હસતી જ રહેતી. કેટલુંક કામ હોય તોય તેના મુખ પર

વિષાદની કે શોકની નિશાની દેખાતી નહીં, અને તે પોતાનું કામ પણ આનંદથી અને ઝડપથી કરતી નેથી કામ કરતાં કરતાં તે પોતાનાં બચ્ચાં તેમજ પોતાનાં બચ્ચાં નેટલી જ વહાલી માથેને વારંવાર બેસા જઈ શકતી.

સુંદરીમાં એક ખીખે પણ ગુણ હતો, તેણે અંગ્રેજ એક—બે ચોપડી નેટલી અભ્યાસ કર્યો હતો. તેથી તે અંગ્રેજ નહીં જ થોડું સમજી શકતી. એની માતૃભાષા તામિલ હતી. અને એના શેઠ—શેઠાણી એ ભાષાથી અપરિચિત હતાં. એ કારણે શેઠ કે શેઠાણીને સુંદરીને ભયારે કંઈ પણ કહેવાનું હોય ત્યારે તેણી એની સાથે અંગ્રેજીમાં વક્તવ્ય કરતાં. સુંદરી કામ પૂરતું સમજી લેતી. પરંતુ પ્રત્યેક વખતે શેઠ કે શેઠાણીની વાત સાંભળીને તે કહેતી, “થેક થ” ભયારે કાચની બાળતમાં એને કંઈ કહેવામાં આવતું અથવા કોઈ વખતે શેઠ કે શેઠાણી તેના કામથી અસંતોષ થાયને ગુસ્સો થતાં, ત્યારે પણ તે “થેક થ” કહેતી અને હસતી. એથી ગુસ્સો થનારનો ગુસ્સો પણ તરત જ ઊતરી જતો.

એક વખત શેઠ અને શેઠાણીની સાથે મુંબઈથી એક નોકર આવ્યો. તેની ઉંમર સચ્ચય ચાળીસ વર્ષની હતી. તેનું હાન થયું હતું. પણ તેને એકેય હાતાન ન હતું. તેથી તે સદા હિંમત રહેતો હતો. તેણે મળી શકતો અને કાઠુએની સલાહ લીધી, પણ તેના ધરને કલેસાનું કરવા માટે પત્રથીના પાઠનારનું આગમન ન થયું. એ નોકરનું નામ હતું સીધારામ.

સીધારામ પણ પોતાના કામમાં હોદિવાર હતો, અને તે પણ અંગ્રેજ થોડું થોડું સમજતો હતો. ભયારે તેનું કામ પૂરું, કંઈ જગ્યા ત્યારે તે પોતાની જોરડીમાં બંધીને એકઠી બેસતો. કોઈ કોઈ

મનને યાંત કરવા માટે જન્મકર્મા એકલે જઈને બેઠો. કોઈવાર જોયાં કુલિષ્ટસનાં ઝાડો તરફ જોતો અને કોઈ વખતે આકાશના તારા તરફ. સવાર થતા આવી. ધીમે ધીમે મધુર પવન વાવા લાગ્યો. આડની ટાચ થોડી થોડી ઢાલવા લાગી. સીધારામને એમ લાગ્યું કે આ કંઈ વાત કરે છે. એટલે તે આડના 'સુ-સુ' અવાજ સાંભળવા લાગ્યો. તેને એમ લાગ્યું કે સુદરીને જે અન્યાય થયો હતો એની ફરિયાદ આડ પણ પ્રત્યુત્તર કરી રહ્યો છે: "શું ? એવો તારો ન્યાય ! તને તો લોકો ક્યારે કહે છે, શું ? એવી છે તારી કથા ?"

ત્યાં તો "કુદરતની ધડિયાળ" ફૂટાએ બાંજ પોઠારી: "ફૂકરે...ફૂક." સીધારામ ઊડ્યો અને પોતાની જોરડીએ જઈ તોવાર થઈને બંજલે કામ કરવા ગયો. તે હજી શેડના કામ કરવાનો જોરડો સાફ-સફ કરી રહ્યો હતો. ત્યારે તેના કાન પર એક ગીતના થોડા ટુકડા અથડાયા. કોઈ જન્મકર્માથી

પસાર થઈ રહ્યું હતું અને મોટે અવાજે ગાઈ રહ્યું હતું:

"અજળ ઇસરાર હે ઉસકા,
સુઝે વહ ખુદા ઇશક સિખાતા હૈ,
મગર જળ મૈ ઇશક કરતા હું,
તો સૂલી પર ચઢાતા હૈ."

(પ્રભુની લીલા અજળ છે, તે મને પોતે જ ખીમને પ્રેમ કરવાનું શીખવે છે, પણ જ્યારે હું પ્રેમ કરું છું ત્યારે તે મને યગી પર ચઢાવે છે.)

સીધારામે એ ટુકડો સાંભળ્યો. તેણે પોતાના મનમાં કહ્યું, વાત તો જાણી છે. પણ જલ્દા એમ કેમ થતું દેશે કે પૈસાવાગાઓ જ્યારે કોઈ બીજા સાથે અનીતિમય પ્રેમ પણ કરે છે, ત્યારે કોઈ એને કંઈ કહેતું નથી; અને જ્યારે ગરીબ લોકો સાથે લાચણી ધરાવીએ તો એ લોકો નિંદા કરી આગળ ચીંધે છે. અને પ્રભુ પણ જાતેજાતે બેસી રહે છે ! શું ગરીબાઈ પણ એક ધુન છે ?

એક પ્રખ્યાત જીપી ચિત્રકારે એના વહીવટને ખૂબ દુઃખપૂર્વક ફોન કર્યો: 'હવે હું શું કરું ? આપણા કમેકેટર સાહેબના પત્નીએ મને પાંચ હજારમાં એની જીપી ચિત્રવા કહેલ. મેં ચિત્રીને ખતાવી તો હવે એ સ્વીકારવા ના પાડે છે.'

'કારણ ?' વહીવટે પૂછ્યું.

'કારણ ચિત્રિત છે,' ચિત્રકાર જણાવ્યો. 'એના પાણીએ ફૂનરો જીપીમાં એને જોગબી યાતો નથી એટલે કહે છે કે એ જીપી બરાબર નથી બની.'

'શું કરવું તે હું કહું' વહીવટે કહ્યું. 'એ અમલદાર પત્નીને ને એમના ફૂતરાને તમે તમારે ત્યાં બોલાવો. ફોનમાં કહે કે તમે જીપીમાં ફેરફાર કર્યો છે એટલે તમે કરી વિચાર કરો એવી મારી વિનંતિ છે. અને પછી એ લોકો આવે ને પહેલાં થોડીવારે ફૂકરનાં માંસનો લેવો. જીપીમાંના એના ચહેરા ઉપર ધસી નાંખો.'

ચિત્રકારે વહીવટના કહેવા પ્રમાણે ક્યૂં. ફૂકરના માસની વાસ આવી એટલે તે એકદમ ચિત્ર પર ફૂટી પડ્યો અને જીપીને ચાટવા લાગ્યો.

'હવે બરાબર,' સંતોષથી બાંધ બોલ્યા. 'હવે તે મારા જેવી જ બની છે, જુઓ, મારો ચી-ચી મને કેવું વહાલ કરે છે !'

મનને યાત કરવા માટે જાનકાલા જોડેલા જાડેને ખેડો. કોઈવાર જોયાં મુલેષિષ્ટસનાં ઝાડો તારક જોતો અને કોઈ વખતે આકાશના તારા તરફ સવાર થવા આવી. ધીમે ધીમે મધુર જ્વન વાવા લાગ્યો. ઝાડની ટાંચ થોડી થોડી ઢાલવા લાગી. સીધારામે એમ લાગ્યું કે ઝાડ કંઈ વાત કરે છે. એટલે તે ઝાડનો 'સ-સ' અવાજ સાંભળવા લાગ્યો. તેને એમ લાગ્યું કે સુદરીને જે અન્યાય થયો હતો એની કલિવાદ ઝાડ પણ પ્રત્યુત્તર કરી રહ્યા છે. "શું? એવો જ તારો ન્યાય! તને તો લોકો કપાળ કહે છે, શું? એવી છે તારી ક્ષમા?"

ત્યાં તો "કુદરતની કડિયાળ" ફકડાએ બાંજ પોકારી: "ફકડે. ફકડે." સીધારામ બેઠો અને પોતાની જોડાડીએ જઈ તોવાર થઈને જાનકાલા કરવા ગયો. તે હજી શેડોનો કામ કરવાનો જોરડો સાથે-સાથે કરી રહ્યો હતો. ત્યારે તેના કાન પર એક ગીતના થોડા શબ્દો અથડાયા. કોઈ જાનકાલાથી

પસાર થઈ રહ્યું હતું અને મોટે અવાજે ચાઈરથું હતું: "જાનકાલા ઇસરાર છે ઉસકા, મુઝે વહ ખુદા ઇશક સિખાતા હૈ, મગર જબ મૈ ઇશક કરતા હું, તો સૂલી પર ચડાતા હૈ."

(પ્રભુની લીલા અજબ છે, તે મને પોતે જ બીજાને પ્રેમ કરવાનું શીખવે છે, પણ ત્યારે જ પ્રેમ કરું છું ત્યારે તે મને યગી પર ચડાવે છે.)

સીધારામે એ શબ્દો સાંભળ્યા. તેણે પોતાના મનમાં કહ્યું, વાત તો જાણી છે. પણ જલ્દા એમ કેમ થતું હશે કે પૈસાવાળાઓ ત્યારે કોઈ બીજા સાથે અનીતિમય પ્રેમ પણ કરે છે, ત્યારે કોઈ એને કંઈ કહેતું નથી; અને જામે ગરીબ લોકો સાથે લાચણી ધરાવીએ તો એ લોકો નિંદા-કરી આવળા બીધે છે. અને પ્રભુ પણ જાનોમાનો ખેડી રહે છે! શું ગરીબાઈ પણ એક ધર્મ છે?"

એક પ્રખ્યાત જાણી ચિત્રકારે એના વકીલને ખૂબ દુઃખપૂર્વક ફોન કર્યો: 'હવે હું શું કરું? આપણા કસ્ટોમર સાહેબના પત્નીએ મને પાંચ હજારમાં એની જાણી ચિત્રરવા કહેલ. મેં ચિત્રરતો જતાથી તો હવે એ સ્વીકારવા ના પાડે છે.'

'કારણ?' વકીલે પૂછ્યું.

'કારણ રિસિંગ છે,' ચિત્રકાર જણાવ્યો. 'એના પાણીએ કુદરતે જાણીમાં એને જોગબી દાઢો નથી એટલે કહે છે કે એ જાણી જરાબાર નથી બની.'

'શું કરવું તે હું કહું' વકીલે કહ્યું. 'એ અમલદાર પત્નીને ન એમના કુતરાને તમે તમારે ત્યાં બોલાવો. ફોનમાં કહો કે તમે જાણીમાં ફેરફાર કર્યો એટલે તમે કરી વિચાર કરો એવી મારી વિનંતિ છે. અને પછી એ લોકો આવે તે પહેલાં થોડીવારે કુદરતનાં માંસનો લોચો જાણીમાંના એના ચહેરા ઉપર ઘસી નાંખો.'

ચિત્રકારે વકીલના કહેવા પ્રમાણે ક્યું. કુદરતના માંસની વાસ આવી એટલે તે એકદમ ચિત્ર પર ફેરી પડ્યો અને જાણીને ચાટવા લાગ્યો.

'હવે જરાબાર,' સંતોષથી જાણી બોલ્યા. 'હવે તે મારા જેવી જ બની છે, જુઓ, મારો મીની મને કેવું વહાલ કરે છે!'

સાપ, વીંછી વગેરેને જીવસંસ્કૃતિના અણૂતિ પ્રાણ-
 ધાતક અને ઉત્પાત સમાવનાર જંતુ માનવામાં આવે
 છે. વાઘ હિંસક અને નિઝુલુ છે, માછલી અને
 ડેડકા દુષ્ક્રમ તેમ જ ધીમા છે, છતાં પણ જનવાને
 આ જાનાનું રૂપ લઈને મનુષ્યના ગર્વનું ખંડન કર્યું
 છે. તેણે શેષનામને પોતાની સેવા બનાવીને તેને અન-
 તની પદવી આપી છે. આ જાનને ધ્વનિતાઈ એટલે
 જ છે કે પરમાત્મા જે અણુએ અણુમાં વિરાજમાન
 છે તે તે કૂર અને કુષ્ટ તથા ખીડનશીલ જીવેમાં
 પણ વિરાજમાન છે, પોતાની સજ્જતા અને શોધતા
 ઉપર જઈ કરનાર માનવને સ્પષ્ટ સામે નમ જનાવવા
 માટે નામરૂઝીની ચોજના છે. માનવી પોતાના
 હૃદયની શુદ્ધતાથી શુભને પણ ધિત્ર બનાવી શકે છે.
 બાવશુદ્ધિના આ ઉપદેશ સંત તુકારામ જેવા અનુભવી
 તત્ત્વને બાપો છે. માનવી પોતાના વિજ્ઞાનગણથી
 વિધ-પ્રયોગને પણ અમૃત-પ્રયોગ બનાવી શકે છે. પણ
 આ ત્યારે જ થશે કે જ્યારે આપણી દષ્ટિ દુષોધનમાં
 પણ સુષોધનનાના અવ્યક્ત ખીજને જોવામાં સમર્થ
 થશે; એટલા માટે સૌથી પહેલાં બાવશુદ્ધિની જરૂર
 છે. આ જ હૃદયપરિવર્તન છે.

બાવણ માથા આ વધે ઓગરુટ મહિનાની
 સાથે આવે તો તે માત્ર એક સંજોગ છે; એટલે
 નામરૂઝીની વિષે થોડુંક લખ્યું. અગ્રેજી રાજની
 સ્થાપના પછી આખા ભારતમાં આપણા બધા લોકિક
 વ્યવહારમાં પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિની કાળગણનાની અગ્રેજી
 રાજની સરખાત થઈ. મહિનાઓનાં નામપણ અગ્રેજી
 નામો પ્રમાણે પ્રચલિત થયાં લાગ્યાં. એ સૌ મહિના-
 ઝોમાં ભારતના આધુનિક રાજકીય ઇતિહાસમાં
 ઓગરુટ મહિના વિશેષ મહત્વનો છે.

સૌથી પ્રથમ પહેલી ઓગરુટનું મહત્વ આવે
 છે. આ દિવસ સોઠમાન્ય તિલકની પ્રવર્તિયિતા અને
 અષ્ટધર્મ આદાસનનાં શ્રીચલેસનો છે. મરાઠીમાં
 કહેવત છે કે 'માગા મય, નાતી હુઆ', જેનો ભાવાર્થ
 છે કે પિતામહના મૃત્યુની સાથેસાથે પુત્રનો જન્મ
 થાય; એનો અર્થ એ છે કે કુલની પરંપરા અવિચ્છિન્ન
 રહેશે; અર્થાત્ દાદાના મૃત્યુને કારણે કુલક્ષયનો કદાચ
 નથી. ખીજ એક ધાર્મિક પરિપાટી પણ જુદા અર્થ-

પૂર્વ છે. જ્યારે આપણે કોઈ ધર્મપ્રધાને પારાયણને
 માટે લઈએ છીએ, ત્યારે એક અપાય સમાપ્ત થયા
 પછી પોથી બાધી લેતા પહેલાં આગળના અધ્યાત્મો
 પહેલાં શ્લોક વાંચવામાં આવે છે. એની પાછળનું
 રહસ્ય એ છે કે કોઈ પણ શુભ કાર્યનો વિરામ
 'ઈતિશી'ની ભાવનાથી નહિ પણ 'અધ્યશી'ની ભાવનાથી
 થવો જોઈએ. લોકમાન્યના દેહાવસાન ઉપર ચાંધી-
 જીએ જે શ્રદ્ધાપૂર્વક મૃત્યુલેખ લખ્યો હતો તેમાં
 લખેલું, 'લોકમાન્ય મૃત્યુ પામ્યા-લોકમાન્ય ચિરંજીવ
 રહે.' આ પ્રકારની લેખણા રાજના મૃત્યુ વખતે
 પણ કરવામાં આવે છે. રાજ એક વ્યક્તિ નથી-
 રાજ એક સંસ્થા છે-પદ છે એટલા માટે રાજના
 મૃત્યુ વખતે તેના ઉત્તરાધિકારીનો રાજ્યાભિષેક
 કરવામાં આવે છે. શ્રી ચિંતામણિએ અલ્લાપાકના
 'લીડર માં જે મૃત્યુલેખ લખેલો તેમાં પહેલું જ
 વાક્ય હતું : 'બાલ મંજાધર તિલક એક સંસ્થા
 હતા.' રાજ જે રીતે એક સંસ્થા તરીકે મનાય છે,
 તે રીતે જનતાના નાથ, જનપ્રતિનિધિ, લોકમાન્ય
 તિલક પણ એક સંસ્થા હતા. એટલા માટે લોક-
 માન્યના લોકોત્તર ઉત્તરાધિકારી ચાંધીજીએ લખ્યું
 'લોકમાન્ય મૃત્યુ પામ્યા, લોકમાન્ય અમર રહે.'

લોકમાન્ય આ દેશના પહેલા લોકજેતા હતા.
 નામરૂઝીના પ્રવર્તકોએ પરમાત્માનાં દર્શન જૂતા-
 ત્માના રૂપમાં કરવા ઇચ્છ્યું, જ્યારે લોકમાન્યે
 જનતારૂપ જનતાઈની આરાધના કરી. તેમની અગ્રણી
 બંધારણીય ચળવળ અને સશસ્ત્ર વિદ્રોહના શ્રમ
 પ્રયત્નો થયા હતા, પણ આ મને આદાસનો જન-
 તાના અભિસતો નહોતા, તે જનતાનિમુખ પણ ન
 હતા. બંધારણીય ચળવળ શાશનાનિમુખ હતી અને
 ખીજ ચળવળ તો જનતાની ચળવળ બની જ ન
 શકે. જનતામાં લોકમાન્યે પહેલાં પહેલાં સ્વરાજ્યની
 ઉત્કંઠા અને તેને માટે શકિય યત્ન કરવાની આકાંક્ષા
 ઉદ્ભવ કરી. અગ્રેજી રાજ્ય સામે અસંતોષ અને
 વિરોધનો બાવ જન્મ્યો કદાચ સર ચિરંજીવ જેવા
 સમાલોચકે બાપો જ તેમને 'ભારતીય અસંતોષના
 જનક' કહ્યા છે તે જ અસંતોષની ભાવનાને ભાવા-
 ત્મક રૂપ આપવા માટે તેમણે 'સ્વરાજ્ય' મારો

સાથ, વીંછી વગેરેને જીવસંધિના ભળીતા પ્રાણ-
 માત્રક અને ઉત્પાત અચાવનાર જનુ માનવામાં આવે
 છે. વાથ હિંસક અને વિનુશુ છે, માછલી અને
 દેડકા દુરંધ તેમ જ પીંચા છે, ખતાં પણ ભજવાને
 આ બધાનું રૂપ લઈને મનુષ્યના જવનું ખંડન થયું
 છે. તેવું શેષનાત્રને પોતાની શેષા બનાવીને તેને અન-
 તની પદવી આપી છે. આ બધાનો ધ્વનિતાઈ એટલો
 જ છે કે પરમાત્મા બે અણુએ અણુમાં વિરાજમાન
 છે તો તે દૂર અને દુષ્ટ તથા પીડનશીલ જીવોમાં
 પણ વિરાજમાન છે, પોતાની સજ્જનતા અને શોષતા
 ઉપર જર્મ કરનાર માનવને સ્પષ્ટિ સામે નમ બનાવવા
 માટે નાત્રદંત્રીની યોજના છે. માનવી પોતાના
 લાંબની શુદ્ધતાથી શરૂને પણ મિત્ર બતાવી શકે છે.
 ભાવશુદ્ધિના આ ઉપદેશ સંત દુઃકરાજ જેવા અનુભવી
 તત્ત્વજ્ઞે આપ્યો છે. માનવી પોતાના વિરાગબળથી
 વિષ-પ્રયોગને પણ અમૃત-પ્રયોગ બનાવી શકે છે. પણ
 આ ત્યારે જ થશે કે જ્યારે આપણી દષ્ટિ દુષોધિનમાં
 પણ સુધોધનનાના બદલકત બીજને જોવામાં સમર્થ
 થશે; એટલા માટે સીધી પહેલાં ભાવશુદ્ધિ કર
 છે, આ જ હૃદયપરિવર્તન છે.

ભાવજુ માત્ર આ બધે જોગસ્ટ મહિનાની
 સાથે આવ્યો તે તો માત્ર એક સંયોગ છે; એટલે
 નાત્રપંચમી વિષે ધોડુંક લખ્યું. અગ્રેષ્ઠ રાજની
 સ્થાપના પછી આખા ભારતમાં આપણા બધા લોકો
 વ્યવહારમાં પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિની કાળજીનાની અગ્રેષ્ઠ
 રાજની સ્મરણ ત થઈ. મહિનાઓના નામપણ અગ્રેષ્ઠ
 નામે પ્રમાણે પ્રચલિત થવા લાગ્યા. જો સૌ મહિના-
 ઓમાં ભારતના આધુનિક રાજકીય ઇતિહાસમાં
 જોગસ્ટ મહિનો વિશેષ મહત્વનો છે.

સીધી પ્રથમ પહેલી જોગસ્ટનું મહત્વ આવે
 છે. આ દિવસ લોકમાન્ય તિલકની પ્રવૃત્તિઓ અને
 અલ્પકૃપિય આદાસનનાં સંમિલનનો છે. મરાઠીમાં
 કહેવત છે કે 'માજા મવા, નાતી દુઆ,' એનો ભાવાર્થ
 છે કે પિતામહના મહાન સાથેસાથે પ્રવ્રેના જન્મ
 સાથ; એનો અર્થ એ છે કે પ્રેમની પરંપરા અવિચ્છિન્ન
 રહેશે; અર્થાત્ દાદાના મનુષ્યને કાવેજી કલ્પસનો કર રહી
 નથી, બીજા એક ધાર્મિક પરિષદી પણ જનુ અર્થ-

પૂર્ણ છે. જ્યારે આપણે કોઈ ધર્મધર્મને પારખણને
 માટે લઈએ છીએ, ત્યારે એક અધ્યાય સમાપ્ત થયા
 પછી પોથી બીધી લેતા પહેલાં આચળના અધ્યાયનો
 પહેલો શ્લોક વાંચવામાં આવે છે. એની પાછળનું
 રહસ્ય એ છે કે કોઈ પણ શુભ કાર્યનો વિરામ
 'ઈતિશીની ભાવનાથી નહિ પણ 'અધર્મીની ભાવનાથી
 થશે. બોઈએ. લોકમાન્યના દેહાવસાન ઉપર ગાંધી-
 જીએ જે શ્રદ્ધાપૂર્ણ મૃત્યુલેખ લખ્યો હતો તેમાં
 લખેલું, 'લોકમાન્ય મૃત્યુ પામ્યા-લોકમાન્ય ચિરાયુ
 રહો,' આ પ્રકારની લેખણા રાજના મૃત્યુ વખતે
 પણ કરવામાં આવે છે. રાજ એક વ્યક્તિ નથી-
 રાજ એક સંસ્થા છે-પદ છે એટલા માટે રાજના
 મૃત્યુ વખતે તેના ઉત્તરાધિકારીના રાજાકીય
 કરવામાં આવે છે. શ્રી ચિંતામણિએ અલ્લાપાદના
 'લીડર થાં જે મૃત્યુલેખ લખેલો તેમાં પહેલું જ
 વાક્ય હતું કે 'બાલ સંઘાતર તિલક એક સંસ્થા
 હતા.' રાજ જે રીતે એક સંસ્થા તરીકે મનાય છે,
 તે રીતે જનતાના નાયક, જનપ્રતિનિધિ, લોકમાન્ય
 તિલક પણ એક સંસ્થા હતા. એટલા માટે લોક-
 માન્યના લોકાત્મર ઉત્તરાધિકારી ગાંધીજીએ લખ્યું
 'લોકમાન્ય મૃત્યુ પામ્યા, લોકમાન્ય અમર રહો.'

લોકમાન્ય આ દેહના પહેલાં લોકનેતા હતા.
 નાત્રપંચમીના પ્રવર્તકોએ પરમાત્માનાં દર્શન જૂતા-
 ત્માના રૂપમાં કરવા ઇચ્છ્યું, જ્યારે લોકમાન્યે
 જનતાદેવ જનાદેવની ભારાધના કરી. તેમની અગ્રણી
 બંધારણીય ચળવળ અને સરજા વિદોહના શ્રેષ્ઠ
 પ્રવ્રેના રસા હતા, પણ આ બંને અદિશનો જન-
 તાના અદિશનો નહેતાં, તે જનતાકિશુબ પણ ન
 હતાં. બંધારણીય ચળવળ સાચાનાકિશુબ હતો અને
 બીજા ચળવળ તો જનતાની ચળવળ બની જ ન
 શકે. જનતામાં લોકમાન્યે પહેલાં પહેલાં સ્વરાજ્યની
 ઉત્કંઠા અને તેને માટે સક્રિય થતી કરવાની આકાંક્ષા
 ઉત્પન્ન કરી. અગ્રેષ્ઠ રાજ સામે અસંતોષ અને
 વિરોધનો ભાવ ભૂકા થઈ. સર વિરોધ જેવા
 સમાલોચકે આથી જ તેમને 'ભારતીય બ્લકેડિયોના
 જનક' કહ્યા છે કે અસંતોષની ભાવનાને ભાવા-
 ત્મક રૂપ આપવા માટે તેમણે 'સ્વરાજ્ય' મારો

લઈને આવ્યા છીએ, પણ અમારામથી કોઈ પણ તારા ચરણમાં પોતાનું નેવેલ નથી ચઢાવતું. તે ઈચ્છતા હતા કે ભારતીય રાષ્ટ્રના તમામ અવલોકે માતાની વેદીની સામે પ્રસાદ કે ચાચા જનીને જરાને બદલે પોતાપોતાનું નેવેલ લઈને પડેલિ એ વધુ સારું. ને ઓગસ્ટમાં વૈરાગ્ય અને નિતિશાનો આદેશ ત્રાંધીજીએ દીધો એ જ ઓગસ્ટમાં આપણને સમ-પંથુ અને ઉત્સર્ગની દીક્ષા કેનાર વિધરવિ પોતાની જીવનગીનાજલિના મધુર ધ્વનિને સમય વાતાવરણમાં ર્પદિત કરતેકરવો દિવ્ય લોકમાં ચાલ્યો ગયો.

ત્રીજી પુણ્યતિથિ ત્રાંધીજીના અનન્ય સહયોગી અને સહનિવાસી મહાદેવભાઈની આ મહિનાના ત્રીજા સપ્તાહમાં આવે છે. આત્મસમર્પણ અને તાલીનત.થી મહાદેવભાઈએ પોતાને ત્રાંધીજીના હવાલે કરી દીધા હતા.

મહાદેવભાઈ તેમના અંતત મંત્રી જ ન હતા, પણ તેમના આત્મજ અને પરિચારક પણ હતા. મહાદેવભાઈનું આત્મસમર્પણ સંપૂર્ણ હતું, નિરપેક્ષ હતું અને અપરિમિત હતું. પોતાની સેવ્ય વ્યક્તિની સાથે સમરસ થઈ જવાની તેમની ઇચ્છિત અજ્ઞ હતી. ત્રાંધીજીના ડુંગ્રોના વિકાસમાં અને ત્રાંધીજીના કાપની પ્રતિભા તેમણે પોતાની સહજી શક્તિ અપાવી દીધી હતી. મહાદેવભાઈ શેઠ સાહિત્યકાર હતા, ઉત્કૃષ્ટ રસીયા હતા અને નિઃકાવાન સાર્થ કરનાર હતા. તેમને સાહિત્યનિર્માણ અને પરિશીલનમાં શેઠસી આનંદ આવતો હતો, તેટલો જ આનંદ પાકકિયા અને સડાકની સફાઈ કરવામાં આવતો હતો. ત્રાંધીજીના આ મહિનીય અંતત મંત્રી, તેમના ભેગા અને બાપજીના આ અસામાન્ય સંપર્ક, અદ્ભુત પ્રતિભાશાળી નિવેદક અને સહયોગી ભણે કે ત્રાંધીજીને અનુરૂપ જ હતા. આત્માના મહેલની એ રિધાસભૂમિને ત્રાંધીજી એ નિકટના સાથીઓએ પુનિત કરી-કરવૂરળા અને મહાદેવભાઈએ. પોતાની સહયોગિની અને આત્મજની ઇતમથી એ ભૂમિને એક પુણ્યસ્થાનમાં બદલાવી ત્રાંધીજીએ બોઈ.

ઓગસ્ટ મહિનામાં ત્રીજી એ પુણ્યસ્થેક

રાષ્ટ્રીય વિજ્ઞાતિઓના પવિત્ર દિન આવે છે. આધુનિક ભારતના જન્મકાતાં રાજ-રામમોહનરાયનો જન્મ વીસમી ઓગસ્ટે થયો હતો. ભારતમાં સાંસ્કૃતિક સમ-વ્યવના સિદ્ધાંતના અનુષ્ઠાતા અને પ્રજાસ્વરૂપ સ્વામી રામકૃષ્ણ પરમહંસે ૧૬ ઓગસ્ટ ૧૮૮૬ને દિવસે ધ્વજનિર્વાણ પ્રાપ્ત કયું હતું. ભારતીય રાષ્ટ્રધર્મના સંસ્થાપકની જન્મતિથિ અને સાંસ્કૃતિક સમ-વ્યવની સાક્ષાત પ્રતિમાસ્વરૂપ રામકૃષ્ણ પરમહંસદેવની દેહ વિજ્ઞાનની પુણ્યતિથિ દ્વારા આ ઓગસ્ટ મહિનાનો મહિમા વધુ વધ્યો છે.

આપણા સ્વાતંત્ર્યસંપાદનના કાપની થોડીક પુર્વાતરકારી થતાઓ આ ઓગસ્ટ મહિનામાં જની છે ૧૯૧૭ની ૨૦મી ઓગસ્ટે ભારતમંત્રી મોરોઝજી પટેલા વિશ્વયુદ્ધ પછી પોતાની પ્રસિદ્ધ બહેરાત કરી હતી. આ નિવેદનમાં ભારતીયોને વધુ ને વધુ પ્રમાણમાં ટાઇનમાં મેળવવાની અને જવાબદાર રાજ્યતંત્રને વધુ પ્રમાણમાં ફેલાવવાની ઈચ્છા જતાવવામાં આવી હતી. આ જ ઓગસ્ટની ૧૬ તારીખ ૧૯૧૮માં કેમિસના ગુબર્ન-અધિવેશનમાં મોરોઝજી મેઝસાડની ચેરમનના ઉપર મહત્વપૂર્ણ વિચારણા થઈ અને ૧૯૩૫ના ભારતીય ટાઇનમંત્રીના કાવલ પછી કેમિસે જતા દાવમાં લીધા પહેલાં પોતાની નીતિનું ઘોષણાપત્ર ૧૯૩૬માં ઓગસ્ટની પંદરમી તારીખે, વીસ ૧૫ પછી ભારતીય સ્વાતંત્ર્યની ઘોષણા અમરને થઈ, ભારતમાં અંગ્રેજી જતાનું મત નામ રજૂ, વ્યવહારમાં તેના અવરોધ જરા પણ ન રહ્યો.

ઈશ્વરના સંઆલનમાં કેટલાક નિયમો જુદા અમલકારનાં છે. એ મુધુધીનથી કરતો તે મુત્યુજ્ય થઈ જાય છે. મરવા માટે હમેશાં તેજાર રહેતું એનું નામ જ મુત્યુને જીતવું. સ્વેચ્છાએ મરણનો માર્ગ મુત્યુ ઉપર વિશ્વ મેળવવાનો માર્ગ છે. જરોબર એ જ રીતે એ સ્વેચ્છાથી બંધન સ્વીકારે છે તે બંધન-મુક્ત થઈ જાય છે, કેમકે તેને મારે પછી બંધન વિશે કાંઈ નથી રહેતો. ભારતમાતાનાં બંધન કાપવા માટે તિલકે ખૂબ વીરતાપૂર્વક કે-ખાનાની સળનું સ્વાતંત્ર કયું. મરણને શેઠવાની

લઈને આવ્યા છીએ, પણ અમારામધી કોઈ પણ તારા ચરણમાં પોતાનું નેવેલ નથી ચડાવતું.' તે ઈચ્છતા હતા કે ભારતીય રાષ્ટ્રના તમામ અવલોક માતાની વેદીની સમે પ્રસાદ કે વાચક બનીને જન્મને બદલે પોતાપોતાનું નેવેલ લઈને પડેલો જો વધુ સારું. જે ઓગસ્ટમાં વેરાળ અને નિતિશાનો આદેશ ત્રાંધીજીએ દીધો એ જ ઓગસ્ટમાં આપણને સમ-પૈંજી અને ઉત્સર્ગની દક્ષા દેનાર વિધારવિ પેલાની જીવનગીનાં જીવિના મધુર પ્વનિને સમગ્ર વાતાવરણમાં સ્થપિત કરતો કરતો દિવ્ય લોકમાં ચાલ્યો ગયો.

ત્રીજી પ્રુપતિયિ ગાંધીજીના અનન્ય સહયોગી અને સહનિવાસી મહાદેવભાઈની આ મહિનાના ત્રીજા સપ્તાહમાં આવે છે. આત્મસમર્પણ અને તત્લીનતાથી મહાદેવભાઈએ પોતાને ત્રાંધીજીના હવાલે કરી દીધા હતા.

મહાદેવભાઈ તેમના અંગત મત્રી જ ન હતા, પણ તેમના આત્મજ અને પરિચારક પણ હતા. મહાદેવભાઈનું આત્મસમર્પણ સંપૂર્ણ હતું, નિરવેશ હતું અને અપરિમિત હતું. પોતાની સેવ્ય વ્યક્તિની સાથે સમગ્ર ઘઈ જવાની તેમની યોગ્ય અજ્ઞા હતી. ત્રાંધીજીના શુભોના વિકાસમાં અને ત્રાંધીજીના કાર્યની પ્રગતિમાં તેમણે પોતાની સંજ્ઞા યોગ્ય અપાવી દીધી હતી. મહાદેવભાઈ એક સાહિત્યકાર હતા, ઉત્કૃષ્ટ રસીક હતા અને નિઃશવાન સાર્થ કરનાર હતા. તેમને સાહિત્યનિર્માણ અને પરિશીલનમાં એટલી આનંદ આવતો હતો, તેટલી જ આનંદ પાકાકા અને સડાકાની સફાઈ કરવામાં આવતો હતો. ત્રાંધીજીના આ આદિતીય અંગત મત્રી, તેમના સેવિ અને વાપણેના આ અજ્ઞામાન્ય સંપદક, અદ્ભુત પ્રતિભાવાળી નિવેદક અને સહયોગી ભણે કે ત્રાંધીજીને અનુરૂપ જ હતા. આત્માપ્તાન મહેલની એ વિલાસભૂમિને ત્રાંધીજીએ એ નિકટના સાથીઓએ પુનિત કરી-કરતરના અને મહાદેવભાઈએ. પોતાની સહયોગિની અને આત્મજની હસ્તથી એ બૂમિને એક પુણ્યસ્થાનમાં બાલ્યાતી ત્રાંધીજીએ ભેઈ.

ઓગસ્ટ મહિનામાં ત્રીજી એ પ્રુપતિયેક

રાષ્ટ્રીય વિજ્ઞાતિઓના પવિત્ર દિન આવે છે. અધુનિક ભારતના જન્મકાંક્ષા રાજ્ય-રામમોહનરાયનો જન્મ વીસમી ઓગસ્ટે થયો હતો. ભારતમાં સંસ્કૃતિક સમ-વપના સિદ્ધાંતના અનુષ્ઠાતા અને પ્રાણસ્વરૂપ સ્વામી રામકૃષ્ણ પરમહંસે ૧૬ ઓગસ્ટ ૧૮૮૬ને દિવસે જ્ઞાનનિર્વાણ પ્રાપ્ત કયું હતું. ભારતીય રાષ્ટ્રપત્રના સંસ્થાપકની જન્મતિય અને સંસ્કૃતિક સમ-વપની સાક્ષાત પ્રતિમાસ્વરૂપ રામકૃષ્ણ પરમહંસદેવની દેહ વિરજનની પ્રુપતિયિ દ્વારા આ ઓગસ્ટ મહિનાનો મહિમા વધુ વધ્યો છે.

આપણા સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામના કાર્યની યોદ્ધા યુર્ગતરકાશી ઘટનાઓ આ ઓગસ્ટ મહિનામાં બની છે ૧૯૧૭ની ૨૦મી ઓગસ્ટે ભારતમંત્રી મોટોજીએ પહેલા વિધવુદ પછી પોતાની પ્રસિદ્ધ ભરેરાત કરી હતી. આ નિવેદનમાં ભારતીયોને વધુ ને વધુ પ્રમાણમાં સાક્ષનમાં મેળવવાની અને જવાબદાર રાજ્યતંત્રને વધુ પ્રમાણમાં ફેલાવવાની ઈચ્છા જતાવવામાં આવી હતી. આ જ ઓગસ્ટની ૧૬ તારીખ ૧૯૧૮માં કેમિસના યુનિયન-અધિવેશનમાં મોટોજી ચેરમનની યોજના ઉપર મહત્વપૂર્ણ વિચારણા ઘઈ અને ૧૯૩૫ના ભારતીય સાક્ષનસુધારના કાયદા પછી કેમિસે સત્તા હાથમાં લીધા પહેલાં પોતાની નીતિનું યોગ્યપૂર્ણ ૧૯૩૬માં ઓગસ્ટમાં પંદરમી તારીખે, વીસ વર્ષ પછી ભારતીય સ્વાતંત્ર્યના યોગ્ય અપ્પરને ઘઈ, ભારતમાં અંગ્રેજી સત્તાનું માત્ર નાશ રહ્યું. વ્યવહારમાં તેનો અવશેષ જરા પણ ન રહ્યો.

ઈધરના સંચાલનમાં કેટલાક નિર્મો પદ અમલકારનાર્થ છે. જે મુશ્કેલી નથી કરતો તે મુશ્કેલી ઘઈ અપ છે. મરવા માટે હમેશાં તેજાર રહેવું એનું નામ જ મુશ્કેલી હતતુ. સ્વેચ્છાએ મરણને માત્ર મુશ્કેલી ઉપર વિજય મેળવવાનો માર્ગ છે. ભરોજર એ જ રીતે જે સ્વેચ્છાથી બંધન સ્વીકારે છે તે બંધન-મુક્ત ઘઈ અપ છે, કેમકે તેને મારે પછી બંધન વિશે જાણ નથી રહેતો. ભારતમાતાના બંધન કાપવા માટે તિલક ખૂન વીરતાપૂર્વક કે આનાની સમગ્ર સ્વાતંત્ર્ય દયું. મરણને એટલાની

ફરી આવજુ માસ આવ્યો. ગોકુલઅષ્ટમી
આવી. ભગવાન કૃષ્ણચંદ્રની જીવનલીલા યાદ કરવાનો
એ પુણ્યદિન છે. કાળનાં વન વીધીને મન દૂરદૂરની,
કવિ જયદેવે વર્ણવેલી વૃંદાવનની કુંજ તરફ સ્વામ-
સહિવા યમુનાનાં તટ તરફ આલી નીકળે છે.

મન ચાલો યમુના તીરે,
લલિત લવંગલતા ભ્યાં ખૂલે;
કેમલ મલયસમીરે. મન

આવજુ ફેરી રાત મેઘલી, આકાશે અંધાર,
તેજ પ્રભુનાં પ્રગટયાં, લેલી કઠોર કારાગાર;
વસુદેવ લઈ આલ્યા શિશુને, કીધી યમુના પાર,
માત યશોદા તણી ગોદમાં જઈપોઠ્યા કિસ્તાર.
મન

ચાલો મથુરા, ચાલો ગોકુળ,
હવે છલકાતાં યાદવકુલ,

નંદથેર આનંદ ભયો, રે આજ પ્રભુનો જન્મથયો;
માત યશોદા ફેરાં નયનો છલછલ અશ્રુનીરે.
મન

ચાલો વૃંદાવનવાટે,
ચાલો કાલિંદીઘાટે,

કૃષ્ણચંદ્રની મધુર બંસી ભ્યાં શુંજે ધીરેધીરે.
મન

વૃંદાવનની એ પુણ્યભૂમિને આજે જન્મારીએ.
એ મથુરા, એ ગોકુલ, એ બ્રહ્મિમાં ભગવાનનું મસ્તી-
ભયું બધવણ વીસું. કૃષ્ણના બાળપણની મુઝ લીલા,
એ ધેનુના સાદ, નવનીતની ચોરી, કાલિનામનું ચર્મ-
ખંડન, દહીંનું ફાણ માત્રતા રજના લાડીલા કૃષ્ણ-
દળરો વરસો ધર્મા શિ રમરણે ભારતના કવિઓએ
ત્રાપા છે અને લાખો નરનારીનાં હૈવાને એ ભક્તિ-
જલથી ભીજ્યાં છે.

અને કાલ્યયમુનાના સામે તરેલી આરતા એ
બંસીના બોલ-કનૈયો સાદ દે છે : 'ગોપિકાઓ
આવો ! આવો !' પણ ગોપી કહે છે : 'ધીરે,
મારા સ્વામ ! ધીરે. બંસીના એ સૂર સહેવાતા નથી,
કાલિવાના સાદથી વનરાજ વ્યાકુળ બની ભય, તેમ
મારું મન આતુર બન્યું છે. પણ પ્રાણ ! હું કેમ
કરીને આવું ? આખી દુનિયા બહે કે હિવાસ બની
ચઈ છે. મરા સ્વામ ! તારી બંસી જરા ધીરે બાજર.'

જરા ધીરે બાજર તારી બંસરી;
એના બોલે આ હૈયું હીધું બરી. જરા
બંસી ધીરે બાજવો, મારા સ્વામ !
મારું હૈયું ના હાથ રહે, હાડું રે હાથ;
તારા સાહે હું આજ બની બાવરી. જરા

પોતાનાં આજ બધાં લાગે 'પરાયાં,
મનમાં તો એક એવી વસી તારી માયા;
મારાં નયનોની નીંદ હું તો વીસરી. જરા
શુંજે રે બોલ તારા વનરાની વાટે,
એના સૂરે રેલાતા કાલિંદીના ઘાટે;

હુંથી રહેવાય નહિ,
ઓરે રહેવાય નહિ,
એવાં હૈયાં તે શાને લીધાં હરી ! જરા
પૂનમનો ચંદ્ર જા રમતો આકાશે,
ભર્યાં મારાં અંતર તે એવા ઉમસે;

આવું આવું, હે પ્રાણ,
તારાં શુંજે રે ગાન;

મારું ચરપે ના હૈયું કેસી કરી. જરા

હે કૃષ્ણજાની કાલિંદી ! તને એ રાસરમણ
યાદ છે ? તારે તીરે એવી તે શી અલોકિક લીલ
જમી હતી, હે યમુના ! તે મીઠ માંડિને એ ઘરની
રાત નિહાળી છે ? ભાગવતકારે ગોપિકાગીતમાં વર્ણ-

ગોકુલ અષ્ટમી

નાથાલાલ દવે

કેરી શ્રાવણ માસ આવ્યો. ગોકુલઅષ્ટમી
આવી. ભગવાન કૃષ્ણચંદ્રની જન્મબીણા યાદ કરવાનો
એ પુણ્યદિન છે. કાળનાં વન વીંધીને મન દૂરદૂરની,
કવિ જયદેવે વણવેલી વૃંદાવનની-કુંજ તરફ શ્યામ-
સહિદા યમુનાનાં તટ તરફ આવી નીકળે છે.

મન ચાલો યમુના તીરે,
લલિત લવંગલતા બધાં મૂલે;
કેમલ મલયસગીરે. મન૦

શ્રાવણ કેરી રાત મેઘલી, આકાશે અંધાર,
તેજ પ્રભુનાં પ્રગટયાં, લોહી કઠોર કારાગાર;
વસુદેવ લઈ આદ્યા શિશુને, કીધી યમુના પાર,
માત યશોદા તણી ગોદમાં જઈપોઢ્યા કિરતાર.
મન૦

ચાલો મથુરા, ચાલો ગોકુળ,
હવે છલકાતાં ચાહવકુલ,
નંદથેર આનંદ ભયો, રે આજ પ્રભુનો જન્મથયો;
માત યશોદા કેરાં નયનો. છલછલ અમુનીરે.
મન૦

ચાલો. વૃંદાવનવાટે,
ચાલો કાલિંદીધાટે,
કૃષ્ણચંદ્રની મધુર બંસી બધાં શુંબે ધીરેધીરે.
મન૦

વૃંદાવનની એ પુણ્યભૂમિને આજે સંભારીએ.
એ મથુરા, એ ગોકુલ, જિ ભૂમિમાં ભગવાનનું મસ્તક-
ભયું જયપલ વીણું. કૃષ્ણના જાળપણની મુગ્ધ લીલા,
જિ ધેનુના સાહ, નવનીતની ચોરી, કાલિનાચનું ચર્વ-
ખંડન, હડીનું ફાણ માત્રતા જજના લાડીલા 'કૃષ્ણ-
હનરા વરસે થયાં જિ રમરમો ભારતના કવિઓએ
ગાયા છે અને લાખો નરનારીનાં હૃદયને એ સંકિત-
જલથી બીજવ્યાં છે.

અને કાલયમુનાના સામે તરેથી આવતા એ
બંસીના બોલ-કૌયો સાદ દે છે : 'ગોપિકાઓ
આવો ! આરો !' પણ ચોપી કહે છે : 'ધીરે,
મારા શ્યામ ! ધીરે. બંસીના એ સૂર સહેવાતા નથી,
કાલિંદાના સાદથી વનરાજ વ્યાકુળ બની જાય, તેમ
માડું મન આતુર જન્યું છે. પણ પ્રાણ ! હું કેમ
કરીને આવું ? આખી દુનિયા જલે કે દીવાલ બની
મઈ છે. મરા શ્યામ ! તારી બંસી જરા ધીરે બનર.'

જરા ધીરે બનવ તારી બંસરી;
એના બોલે આ હેયું દીધું બરી. જરા૦
બંસી ધીરે બનવો, મારા શ્યામ !
માડું હેયું ના હાથ રહે, હાડું રે હાથ;
તારા સાદે હું આજ બની આવરી. જરા૦

પોતાનાં આજ બધાં લાગે 'પરાયાં,
મનમાં તો એક એવી વસી તારી માયા;
મારાં નયનોની નીંદ હું તો વીસરી. જરા૦
શુંબે રે બોલ તારા વનરાની વાટે,
એના સૂરો રેલાતા કાલિંદીના ધાટે;

હુંથી રહેવાય નહિ,
એરે રહેવાય નહિ,
એવાં હૈયાં તે જાને લીધાં હરી ! જરા૦
પૂતમનો ચંદ્ર જા રમતો આકાશે,
ભર્યાં મારાં અંતર તે એવા ઉભસે;

આણું આણું, હે પ્રાણ,
તારાં શુંબે રે ગાન;
'માડું' ચરપે ના હેયું કેમ કરી. જરા૦

હે કૃષ્ણચળી કાલિંદી ! તને એ રાસરમણ
યાદ છે ? તારે તીરે એવી તે થી બલોચિક લીલ
જમી હતી, હે યમુના ! તે ખીટ માંડીને એ ઘરાની
રાત નિહાળી છે ? ભાગવતકારે ગોપિકાગીતમાં વર્ણ-

રાનહિ, રાનહિ લોળી રાધા,
 ભૂલ શરદની યાદ;
 જીવનનાં કર્તવ્યો દેતાં,
 શોજેશ્વરને સાહ,
 એ કેમ કરી રોકાય ? રે રથામઠ

જીવનના તમામ રસો કૃષ્ણે સ્વરૂપ, છતાં
 સમર્પી અધિકૃત રહ્યા. રસના સ્વામી બન્યા. શોજેશ્વર
 કૃષ્ણ બન્યા. કંઈ કે જરાસંખેનો વધ કરતાં પીર
 કૃષ્ણ, મહાભારતના યુદ્ધમાં અશુનનો રથ દાકિર્તા
 સારથિ કૃષ્ણ, પંચળીના ચીર પૂરના બહતવસ્ત્ર
 કૃષ્ણ, હોરવો સાથે ત્રિષ્ટિ અલાપતા મહામુન્દરી કૃષ્ણ
 કે વાદવાસ્પતીમાં સર્વસ્વનું વિસર્જન થયા પછી
 પ્રભાસને તટે શાંતિથી જીવનશીલા ચંકેવી લેતા પરમ
 શોજેશ્વર કૃષ્ણ; જ્ઞેમના કયા સ્વરૂપને યાદ કરીએ
 અને કયા સ્વરૂપને ભૂલીએ ?

આજે દેશનું પ્રજાજીવન પાંચરે છે. ચોપાસ
 હોમ છે, બપો છે, નવસર્જનની પારાવાર વેદના
 છે, ત્યારે ગીતાના જ્ઞાનાર શોજેશ્વરની વાણી સાંભળીએ.
 ગાંધીવડંકારથી આ તોતિંચ રાષ્ટ્રને જગાડવાનો છે.
 ૧૯૧૪ માં ચાલુ]

ઉપર વગાડવામાં આવ્યું કે ભારતીય અંગ્રેજ સમ્રાટ
 અને તેના પ્રતિનિધિ ભારતભૂમિ ઉપર પત્ર મૂકતા
 હતા. ભારત-વર્ષ એક અપૂર્વ ઇતિહાસી પ્રકારે
 થઈ ગયું ! ભારતીય સ્વતંત્રતાની આ દુકુલિએ
 બ્રિટિશ રાજ્યના મરજીની નોખત જેમ તમામ સમ્રા-
 જ્યવાદાએનાં હૃદયને હચમચાવી અને કંપાવી રહી
 હતી. રામના વન-યમનનું વળન કરતાં તુલસીદાસ-
 જીએ લખ્યું છે, કે કુલગુન ઠંક, અયથ અતિ શોક,
 હર્ષવિચાર-વિવેક-સરલોદ્ધ- નવમી ઓગસ્ટે ભારતમાં
 આ જ દિવસ દરમિયાન ફરીથી જોવામાં આવ્યું !
 આઠમી ઓગસ્ટ ૧૯૪૨ના દેવદુલ્હન દરમિયાન પછી
 નવમી ઓગસ્ટે આ રામચંદ્ર દરમિયાન જન્મે જોયું !
 આખા રાષ્ટ્રને એક નવી સૂતિ અને નવા ચળથી
 ચેતન આપનાર એ પુણ્યમુહૂર્તનાં સ્મરણ પણ
 પુણ્યપ્રદ અને પ્રેરણાપ્રદ છે.

ત્યાં, બંધિદાન અને આત્મોત્સર્ગની આ
 અદ્ભુત રમ્ય પ્રતિજ્ઞા નવમી ઓગસ્ટ ૧૯૪૨ના
 દિવસે થઈ ગઈ. તેની પૂર્ણહૃદય પદ્ધતિ ઓગસ્ટના
 'પારતંત્ર-વિસર્જન'ના મહોત્સવમાં રહી. બ્રિટિશ

કર્મજાન અમત કરવાનું છે. નવા સમ્રાજ્ય બેઠવા
 છે. જીવનના કુરોરેત્વમાં અનિષ્ટ બનેતો જીવન છે.
 મોહકુન્ધ અશુનના સૌકસંવિગ્ન મનનો વિષાદ
 શ્રીકૃષ્ણ ગીતામાં ઉચ્ચારેલી વીરવાણી આપણા હૃદયમાં
 યુજી રહે !

હે પાર્થ ! સજી લે બાણ,
 સૂણી છે નવયુગનાં આહવાન. હે પાર્થ !
 બંગો ભારતમાંહી દિશેદિશ યૌવનના ઝંકાર,
 દૈન્ય તણને ગજવો બીવણ ગાંડીવના ટંકાર;
 નહિ સિદ્ધિ સામર્થ્ય વિના,
 નહિ પૌરુષ વિશ્વ નિર્વાણ. હે પાર્થ !
 આત્મા તારો અજરામર, તું ભવભવ કેદો-ધાત્રિ,
 આરાધી લે અભય, ભલે સૂમરે એ અધારી રાત્રિ;
 અડગ બનીને ચાલ, છો ગરજો,
 ગગને ઘોર તુફાન. હે પાર્થ !
 અપૂર પીતાં જીવનરસને પ્રકુલ્લ વિકરે પ્રાણ,
 છોડો કંદન, ભૂલો બંધન, નાનાં તને નિશાન,
 ચંકા શેલ તણ મનનાં,
 આરંભો નવ પ્રસ્થાન. હે પાર્થ !

સત્તાના અતિમ ગેરા પ્રતિનિધિ લોડ માઉન્ટબેટનને
 ઉપાધ્યાય બનાવીને બ્રિટિશ સત્તાના વિસર્જનનો
 સહય્ય સ્વચ્છિદિ તેના મોઢેથી વંચાવવામાં આવ્યો.
 ૨૬મી બન્યુઆરીના જો સમારોહ, ભારતીય લોક-
 રાજ્યની પ્રાણ-પ્રતિષ્ઠાના મુહૂર્ત પર થયો, તેનું આ
 મજાગરણ હવે !

ઓગસ્ટનું અગસ્તિ અને અગસ્તની સાથે
 નામસાદર્ય છે. અગસ્ત્યે વિષ્ણુને પરાજિત કર્યો,
 દક્ષિણમાં આર્યોના રહેણાણ વસાવ્યાં, રામરાજ્યનો
 સસ્થાપક શ્રી રામચંદ્રજીને વિદ્યુનું ખડક અને
 ધનુર્વિદ્યા-વિજ્ઞાનક હતા. તેમના જીવનની ઘટનાઓ
 લોકકાંતિની પ્રવૃત્તિ બની. ઓગસ્ટ માસમાં ભારતમાં
 સ્વતંત્રતાની ઉત્કટતા, તેની પ્રતિકાર-પ્રતીજ્ઞા અને
 તેની અડગ તત્વનિષ્ઠા તથા વિદ્યોના વિષ્ણુદિગ્ગેતિ
 પરાજિત કરવાની તેની દૃઢતાનો સાક્ષાત્કાર સમય
 જન્મતે થયે; જેટલા માટે આ ઓગસ્ટ મહિના
 બાહ્યનિક ભારતના ઇતિહાસમાં એક અપૂર્વ શાંતિ
 પ્રતિ પ્રણાણ કરતું મુહૂર્ત છે.

રો નહિ, રો નહિ યોગી રાધા,
ભૂલ શરદની યાદ;
છવનનાં કર્તવ્યો દેતાં,
યોગેશ્વરને સાદ,
એ કેમ કરી રોકાય ? રે રથામ

છવનના તમામ રસો કૃષ્ણે મરણ, છતાં
સર્વથી અસિધ રહ્યા. રસના સ્વામી બન્યા. યોગેશ્વર
કૃષ્ણ બન્યા. કંઈ કે જરાસંધિનો વધ કરતા પીર
કૃષ્ણ, મહાભારતના યુદ્ધમાં અર્જુનનો રથ કંઈકાં
સારથિ કૃષ્ણ, પંચાંગના ચીર પૂરના બહતરત્ન
કૃષ્ણ, દોરવો સાથે ત્રિશિ અણપતા મહામુન્દરી કૃષ્ણ
કે પાદવાસ્થલીમાં સર્વસ્વનું વિસર્જન થયા પછી
પ્રમાસને તટે શાંતિથી છવનલીલા ચહેલી લેતા પરમ
યોગેશ્વર કૃષ્ણ; એમના કયા સ્વરૂપને યાદ કરીએ
અને કયા સ્વરૂપને ભૂલીએ ?

આજે દેશનું પ્રબળવન પાંચરે છે. ચોપાસ
લોખ છે, બપો છે, નવસર્જનની પારવાર વેદના
છે, ત્યારે ગીતાના માનાર યોગેશ્વરની વાણી સાંભળીએ.
મંડીવટકારથી આ લોકાંતર રાષ્ટ્રને જમાડવાનો છે.
૧૮૧ થી યાજુ]

ઉપર વગાડવામાં આવ્યું કે બાંધી અગ્રેષ્ઠ સમ્રાટ
અને તેના પ્રતિનિધિ ભારતભૂમિ ઉપર પગ મૂકતા
હતા. ભારત-વર્ષ એક અપૂર્વ ઉત્ક્રાંતી પુલકિત
ચર્ચ મધુ ! ભારતીય સ્વતંત્રતાની આ દુકુલિએ
બ્રિટિશ રાજ્યના મરણની નોખત એમ તમામ સમા-
જવાદીઓનાં હૃદયને હચમચાવી અને કંપાવી રહી
હતી. રામના વન-વ્રમનનું વર્ણન કરતા તુલસીદાસ-
જીએ લખ્યું છે, કે કુલગુન ઠંક, અંધ અતિ શોક,
હર્ષવિપાદ-વિપદ-વરેલુ- નવમી ઓગસ્ટ ભારતમાં
આ જ દિવસ દરમિયાન ફરીથી ભેગામાં આવ્યું !
આઠમી ઓગસ્ટ ૧૯૪૭ના દેવદુલ્હન દરમિયાન પછી
નવમી ઓગસ્ટે આ રોમાંચક દરમિયાન જયતે ભેગું !
આખા રાષ્ટ્રને એક નવી રૂપરેખા અને નવા ચરણથી
ચેતન આપનાર એ પુણ્યયુદ્ધનાં સ્મરણ પણ
પુણ્યપ્રદ અને પ્રેરણાપ્રદ છે.

ત્યાં, અસિદ્ધાન અને આયોધ્યની આ
અદ્ભુત રમ્ય પ્રતિમા નવમી ઓગસ્ટ ૧૯૪૭ના
દિવસે ધરે ચર્ચ. તેની પૂર્વબુદ્ધિ પદમી ઓગસ્ટના
‘પારતંત્ર-વિસર્જન’ના મહોત્સવમાં ચર્ચ. બ્રિટિશ

કર્મજાન જમત કરવાનું છે. નવા સંગ્રામ એવવા
છે. છવનના કુરસેવર્ગ અનિષ્ટ બનેલો જતો છે.
મોહમુન્દર અર્જુનના શોભાવિગ્ન મનનો વિષાદ
શીઘ્રે ગીતામાં ઉચ્ચારેલી વીરવાણી આપણા હૃદયમાં
ચુલ રહો !

હે પાથ ! સજી લે બાણ,
સૂણી લે નવયુગના આહવાન. હે પાથ !
જાગો ભારતમાંહી દિશેદિશ યોધનના ઝંકાર,
દેવ્ય તણને ગજવો ભીપણ ગાંડીવના ટંકાર;
નહિ સિદ્ધિ સામર્થ્ય વિના,
નહિ પૌરુષ વિશ્વ નિર્વાણ. હે પાથ !
આત્મા તારો અજરામર, તું ભવભવ કેરો પાત્ર,
આરાધી લે વ્યભય, જલે સૂચવે એ અચારી રાત્રિ;
અડગ બનીને ચાલ, છે ગરજ,
ગગને ચોરે તુકાન. હે પાથ !
અનૂટ પીતાં છવનરસને પ્રકુલ વિષ્ણુ પ્રાણ,
છોડો કંદન, ભૂલો બંધન, નાનાં તમે નિશાન,
ચંકા શોભ તજી મનનાં,
આરંભો નવ પ્રસ્થાન. હે પાથ !

સત્તાના અતિમ ગોરા પ્રતિનિધિ લોક મહિન્દ્રેટને
ઉપાધ્યાય બનાવીને બ્રિટિશ સત્તાના વિસર્જનનો
સકલ વ્યવસ્થિત તેના મોઢેથી વચાવવામાં આવ્યો.
૨૬મી બન્યુઆરીના એ સમારોહ, ભારતીય લોક-
રાજ્યની પ્રાચીન-પ્રતિષ્ઠાના મુદ્દત પર થયો, તેનું આ
મજાગરણ હવે !

ઓગસ્ટનું અવસ્થિત અને અચરણની સાથે
નામસાક્ષ્ય છે. અચરણે વિષયને પરાજિત કર્યો,
દક્ષિણમાં આર્યોના રહેણાંક વસાંખ્યા, રામરાજ્યના
સસ્થાપક થી રામચંદ્રજીને વિજયનું ખડક અને
ધનુષ આપ્યાં. અચરણ જગરા તરફ અને
ધનુષિયા-વિચારદ હતા. તેમના છવનની ધટનાઓ
લોકાંતરની પ્રવૃત્તિ બની. ઓગસ્ટ માસમાં ભારતમાં
સ્વતંત્રતાની ઉત્કટતા, તેની પ્રતિકાર-પ્રતિજ્ઞા અને
તેની આગ તરફની તથા વિદ્યોના વિ-પ્રાદિઓને
પરાજિત કરવાની તેની દટાનો સાક્ષાત્કાર સમગ્ર
જગતને થયે; જેટલા માટે આ ઓગસ્ટ મહિનો
આધુનિક ભારતના ઇતિહાસમાં એક અપૂર્વ શાંતિ
પ્રતિ પ્રવાણ કરતું યુદ્ધપૂર્વ છે.

પ્રસરેલું છે. ત્યાં રાજસાહેબે હુકમ કર્યો કે, ગીત રૂઝ થાય. પણ ગવૈયો હતો જ નહિ. લોકો એક બીજાને આશ્ચર્યથી પૂછવા લાગ્યા: કેમ નથી, આવ્યા ? મહા તો નહીં પડ્યા હોય ને ?

હીવાને મહારાજ સાહેબને કહ્યું, હજુર, હજુ દરબારી ગવૈયો નથી આવ્યો.

મહારાજ સાહેબ રાતા પીગા થઈ ગયા. ગુસ્સાથી કહ્યું, એમને હમણાં ને હમણાં જ મોલાવી દાવો.

હીવાને એક નોકરને ગવૈયાને ઘરે મોકલ્યો. નોકર ગવૈયાના ઘર તરફ જઈ રહ્યો ત્યાં એને રસ્તામાં ગવૈયાનો નોકર મળ્યો.

દરબારના નોકરે પૂછ્યું, તારો માલિક ક્યાં છે ? દરબારમાં એની રાહ જોવાય છે.

ગવૈયાના નોકરે જવાબમાં દરબારના નોકરના હાથમાં ચિટ્ટી આપી દીધી. અને પાછો પોતાના ઘર તરફ વળ્યો.

તે ચિટ્ટી મહારાજ સાહેબના નામ પર હતી. તે ચિટ્ટી મહારાજને પહોંચાડી દીધી. અને તે ચિટ્ટી મહારાજ સાહેબે ઉઘાડી તેમાં આ લખેલું લખેલું હતું.

હજુર,

આજે મને મારા પ્રિતમનો સરોરો મળી ગયો છે. હું 'ભઈ' છું. મારા આત્માએ આજ સવારના એવી પ્રતિભા લીધી છે કે આજ પછીથી મારે મારું ગીત કોઈ દુનિયાના રાજાને નહીં પણ દુનિયાના રાજાઓના રાજાને જ સંભળાવવું.

ગુરુદેવ કહે છે: “સંયમથી વિકાસ થાય છે. જાડને મળે એ જમીન સાથે જડડી રાખ્યું છે, એટલે જ જાડ જીવે જાય છે અને ફળદ્રુપથી શોભાવમાન બને છે. જાડને કહેરો કે આ મૂળમાં બંધન શાને મારે ? અને જીવે ઉડવા હો; તો શું એ જાડ ભરાવદાર બનશે ? તે સૂકાઈ જશે. તે બાંધેલું છે એટલે જ જીવે વધે છે. નદીની બંને બાજુ કિનારાનું બંધન છે એટલે જ તેને વળે છે, જીકાઈ છે. સિતારને તાર બાંધેલા છે એટલે જ તે તાર દ્વિધ સંગીત સુણાવે છે.” આવી આ સંયમનો મહિમા છે. સંયમ વિના સુષ્કંદૃષ્ટિ નથી, વિકાસ નથી.

આભારી
આપનો આદિત્ય

મહારાજ સાહેબ આ ચિટ્ટી વાંચીને કેકડી બગડી બેઠા. અને હુકમ કર્યો કે ગવૈયાને પકડીને દરબારમાં હાજર કરો. ચાર ઘોડેસવારો તરત જ ગવૈયાના ઘર તરફ ઉપડ્યા. ત્યાં પહોંચ્યા ને જોયું તો ઘર બંધ છે ને તાલુકા ઘાતેલું છે પાડોશીઓને પૂછ્યું તો ખબર પડી કે તેઓ સવારના વહેલા સિતાર લઈને બંધાને સલામ કરતાં કરતાં ઘરની બહાર નીકળી ગયા છે.

ઘોડેસવારોએ નીચે માથે મહારાજને ખબર આપી. મહારાજ સાહેબ ચૂપ રહી ગયા. નવા વર્ષના તહેવારનો કાલેકમ બંધ રાખે. એમ કહીને રાજસભામાંથી ચૂંકા ચૂંકા કાઢીક વિચારતા ઉદાસ ચૂંકે એકલા મહેલમાં પાછા ગયા. આખા ટહેરમાં હોહા થઈ ગઈ.

દરબારનો તે ગવૈયો ત્યારપછી થલ્લા વર્ષો સુધી જંગલોમાં ફરતો રહ્યો. બ્યારે બંદરથી પ્રેરણા થાય ત્યારે સમય કે જમાની પરવા કર્યા વગર ગીત ગાવા લાગી જાય. કોઈની સાથે વાત કરે નહીં. આખરે રાત્રીને કાંઠે પહોંચ્યા. ને ત્યાં ચૂંકડું બાંધીને રહ્યા.

લગભગ ૧૦૦ વર્ષની ઉંમરે તેમનો દેહાંત થયો. એમની મરણુ લખા પર એક નાનકડી ચિટ્ટી મળી. જેમાં એક જ વાક્ય લખેલું હતું :

“મીનમાં જ પ્રભુનો સ્વપ્ન પામશે અને એના પ્રેમનું સંગીત સાંભળશે.”

પ્રસરેલું છે. ત્યાં રાજસાહેબે દુકમ કર્યો કે, ચીત
રશ થાય. પણ ગવેણે હતો જ નહિ. લોકો એક
ખીજને આશ્વર્યથી પૂછવા લાગ્યા: કેમ નથી. આવ્યા કે
મર્યા તો નહીં પડ્યા હોય ને ?

હીરાને મહારાજ સાહેબને કહ્યું, હજુર, હજુ
દરબારી ગવેણે નથી આવ્યો.

મહારાજ સાહેબ રાત્રી પીળા થઈ ગયા.
શરૂઆતી કણ, એમને હમણાં ને હમણાં જ
મોહાવી લાવો.

હીરાને એક નોકરને ગવેણને ઘરે મોકલ્યો.
તોફર ગવેણના ઘર તરફ જઈ રહ્યો ત્યાં એને
રસ્તામાં ગવેણનો નોકર મળ્યો.

દરબારના નોકરે પૂછ્યું, તારો માલિક ક્યાં
છે ? દરબારમાં એની રાહ જોવાય છે.

ગવેણના નોકરે જવાબમાં દરબારના નોકરના
હાથમાં ચિઠ્ઠી આપી દીધી. અને પાછો પેતાના ઘર
તરફ વળ્યો.

તે ચિઠ્ઠી મહારાજ સાહેબના નામ પર હતી.
તે ચિઠ્ઠી મહારાજને પહોંચાડી દીધી. અને તે ચિઠ્ઠી
મહારાજ સાહેબે ઉપાડી તેમાં આ ચપ્પડી લખેલા હતા.

હજુર,

આજે મને મારા પ્રિયમતો સદેરો મળી ગયો
છે. હું જઈ છું. મારા આત્માએ આજ સવારના
એક પ્રતિજ્ઞા લીધી છે કે આજ પછીથી મારે મારું
ગીત કોઈ દુનિયાના રાજાને નહીં પણ દુનિયાના
રાજાઓના રાજાને જ સંભળાવવું.

આભારી
આપનો આદિમ

મહારાજ સાહેબ આ ચિઠ્ઠી વાંચીને કેવળ
ભજી પડ્યા. અને દુકમ કર્યો કે ગવેણને પકડીને
દરબારમાં હાજર કરો. માર પોરેસ્વારો તરત જ
ગવેણના ઘર તરફ ઉપડ્યા. ત્યાં પહોંચ્યા ને એણે
તો ઘર બંધ છે ને ત્યાં લાગેલું છે પાડોશીઓને
પૂછ્યું તો ખબર પડી કે તેઓ સવારના વહેલા
સિતાર લઈને બધાને સલામ કરતાં કરતાં ઘરની
બહાર નીકળી ગયા છે.

પોરેસ્વારોએ નીચે થાયે મહારાજને ખબર
આપી. મહારાજ સાહેબ ચૂપ રહી ગયા. નવા
વર્ષના તહેવારનો કાર્યક્રમ બંધ રાખે, એમ કહીને
રાજસભામાંથી ચૂંચા ચૂંચા કાંઈક વિચારના લેણ
અને એકલા મહેલમાં પાછા ગયા. આખા રહેરમાં
હોહો થઈ ગઈ.

દરબારનો તે ગવેણે ત્યારપછી થવા વળે
સુધી જંગલોમાં ફરતો રહ્યો. બધારે અદરથી ઝેરણ
થાય ત્યારે સમય કે જગતની પરવા કર્યા વગર ગીત
ગાવા લાગી જાય. કોઈની સાથે વાત કરે નહીં.
આખરે રાણીને કઠિ પહોંચ્યા. ને ત્યાં ચૂંચું
ખાંધીને રહ્યા.

લગભગ ૧૦૦ વર્ષની ઉંમરે તેમનો દેહાંત
થયો. એમની મરણ સંખ્યા પર એક નાનકડી ચિઠ્ઠી
મળી. જેમાં એક જ વાક્ય લખેલું હતું :

“મોનમાં જ પ્રભુનો સ્પર્શ પામશે અને
એના પ્રેમનું સંગીત સાંભળશે.”

શુરેશ કહે છે: “સંયમથી વિદ્યાય માય છે. ઝાડને મળેએ જમીન સાથે જડી રાખ્યું છે,
એટલે જ ઝાડ જીવે જાય છે અને ફળફળથી શોભાવમાન બને છે. ઝાડ બે કહેરો કે આ મૂળને
બંધન શાને માટે મને જીવે ઉડવા દે; હો શું એ ઝાડ બરાવદાર જનસે ? તે સૂકાઈ જશે. તે બધિયું
છે એટલે જ જીવે વધે છે. નદીની બંને બાજુ કિનારાનું બંધન છે એટલે જ તેને પ્રતિ છે, કોઈ
છે. સિતારને તાર બધેલા છે એટલે જ તે તાર દિવ્ય સંગીત સુણાવે છે.” આવી આ સંયમનો મહિમા
છે. સંયમ વિના સુષ્કંદૃષ્ટિ નથી, વિકાસ નથી.

કારે શક્ય થયું હોય તો તે પ્રેક્ષક-દંડની અવગણના કરી શકે નહિ. બ્લેક (Blake) જેવા કવિ જનતાની દરકાર ક્યાં વચર એકાન્તમાં બેઠા બેઠા પથ્થરખરી અસંખ્ય કાવ્યરચનાઓ રચ્યા કરે; પોતાના સમયના વાચકો કરતાં કવિધર્મા જનમનારા વાચકો માટે એ નિજ કવિતા રચે, પણ નાટકકારે તો પોતાની નજર સમીપ જેની સપક્ષ નાટક ભજવવાનું છે તે પ્રેક્ષક-દંડને રાખવું જ જોઈએ. જનતા પર નાટકકારનું આ પ્રકારનું અવલંબન રહેવું હોવાથી આવશ્યક રીતે વિવિધ પ્રેક્ષક બળોમાં અમુક ગૂંચવાડો ઉદ્ભવે છે. અનંત અને સનાતન તરવે સાથે સ્થાનિક અને સાન્ત તરવે અણી જાય છે. એક તરફથી હેગ્ગેટ શૂતકાળના અને કવિધ્યકાળના કડુજ નાથકેની જેમ વસોલી નાખે તેવું આત્મમંથન અનુભવતો હશે અને ખીણ તરફથી એ અદાકારોને; અદાકાર નિવાસ-ગૃહમાં શિખામણો આપતો હશે અને જાળ અદાકારોની રેવડી ઉડાવતો હશે. જનતાના સ્વર સાથે નાટકકારોમાં રહેલાં સામાન્ય લક્ષણોનું પૃથક્કરણ કરતી વખતે મુખ્ય મુશ્કેલ નાટકકાર થિયેટર, અદાકાર અને પ્રેક્ષક-દંડ પર અવલંબન રાખે છે તે છે.

થિયેટરને અંગે જ અમુક અંશે અન્ય એક મહદ્ મુશ્કેલી જિની માથે છે-શિષ્ટ અને ઉદાસમય (Romantic) સ્વરૂપના નાટકોમાં જે સ્પષ્ટ વિકિત્રતા છે તેની. ડ્રા. વાઇન (Vaughan) કડુજ નાટ્ય-પ્રયાસના આવા બે બેઠા પારેલાં છે. વળી પ્રાચીન ગ્રીસના, રેસીનના (Racine) વોલ્ટર (Voltaire) અને આલ્ફેરી (Alfieri)નાં નાટકોનાં લક્ષણો ઈલિઝાબેથ યુગનાં સ્પેનિશ અને જર્મન નાટકોનાં લક્ષણો કરતાં ભિન્ન પ્રકારના ગણાય છે. કોઈવાર તો એમ જણાય છે કે શેક્સપિયર અને સોફોકલીસ વચ્ચે કશું સામ્ય નથી-એટલા બધા ભિન્ન એમના નાટકના કસબ અને કથન છે. કડુજ તરવ વિશેની શેક્સપિયર અને સોફોકલીસની વિભાવના એટલી બધી ભિન્ન છે કે એ બેમાં પ્રેક્ષકદંડ સપક્ષ જાંવાલ સ્વરૂપી કૃતિઓ રજૂ થાય છે તે સિવાય બીજું કશું સામ્ય જણાવું નથી.

ગ્રીસ, રોમ અને ઈટાલીનાં અને હિંદના

લક્ષણિક નાટકો અને ઈંગ્લેંડ, સ્પેન અને જર્મનીનાં લક્ષણિક નાટકો વચ્ચે વિભિન્નતા છે. તેમ જ એક પ્રજામાં ઉદ્ભવેલાં નાટકોમાં પણ 'ટ્રેન્કી' અને 'કોમેડી' જેવા ભિન્ન પ્રકારો પ્થાન બેચે છે. ઈંગ્લેંડના નાટકોનાં દષ્ટાંતો લઈએ. 'આડન ઓફ ફેવર-શામ' (Araden of Feversham) કે મુરના (Moore) 'ગેમ્સ્ટર' (Gamester) કે બેચન્ટ અને ફ્લેચરનાં રોમેન્ટિક 'ટ્રેન્ક-કોમેડી' વચ્ચે શું સામ્ય છે? શેક્સપિયરનાં નાટકો ડ્રાયડન (Dryden)ના 'કોન્કવેસ્ટ ઓફ ગ્રાનોડા,' (Conquest of granoda)નું તરવ ફેરી રીતે દર્શાવી શકે! સ્ટીલ (Steel)નાં 'કોન્સસ લવર્સ' (Conscious Lovers) અને શેક્સપિયરનાં 'એ મિડ સમર નાઇટ્સ ડ્રીમ' (A Mid summere Nights Dream) વચ્ચે શો સંબંધ છે? અથવા વોલ્પોન 'વોલ્પોન' (Volpone) અને કોંગ્રેવનાં (Congreve) 'વે ઓફ ધ વર્લ્ડ' (way of the world) વચ્ચે શું સામ્ય છે? આ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારોને સમજવા માટે ક્યાં તો શુદ્ધ ઐતિહાસિક દષ્ટિ બિંદુ કામે લગાડવું પડે કે ક્યાં તો ફરેકનો સ્વતંત્ર પ્રકાર તરીકે વિચાર કરવો પડે.

ખીણ પણ કેટલીક મુશ્કેલીઓ છે, પણ આ મુશ્કેલીઓ દૂર થઈ શકે તેમ છે. મુશ્કેલીઓ નથી એવી બ્રમણમાં ન રહેવું જોઈએ. મુશ્કેલીઓની અવગણનાથી નહિ પણ એમની મહત્તા પૂરેપૂરી પિગાળી તે દૂર કરવાથી જ કાર્થિક પરિણામ મેળવી શકાય. ગ્રીસમાં તેમ ઈલિઝાબેથ યુગના ઈંગ્લેંડમાં પ્રેક્ષકદંડ હવે. તેના અસ્તિત્વની અવગણના કરીને સોફોકલીસના 'ઓડીપસ ટીરનસ' (Oedipus Tyrannus) શેક્સપિયરના 'હેગ્ગેટ' અને ડ્રાયડનનાં 'ઓરગ્જન' વચ્ચે કોઈ સંબંધ, સામ્ય શોધી શકાશે નહિ, પણ આ ત્રણે પ્રેક્ષકદંડની મૂલ્યવત્ ભિન્ન લક્ષણિકતાઓને ખ્યાલમાં રાખીને, અને આ ત્રણે ભિન્ન પ્રેક્ષકદંડે તે સમયના નાટકોમાં જે શુદ્ધ સ્થાનિક અને સાન્ત તરવે આપ્યાં તે દૂર કરીને જ આપણે સોફોકલીસ, શેક્સપિયર અને ડ્રાયડનની કૃતિઓ વચ્ચે કોઈ સામ્ય સંબંધ શોધી શકશું.

કારે સ્થળ થયું હોય તો તે પ્રેક્ષક-જાની અવગણના કરી શકે નહિ. બ્લેક (Blake) જેવા કવિ જનતાની દરકાર ક્યાં વગર એકાન્તમાં બેઠા બેઠા પથથાની અસંખ્ય કાવ્યરચનાઓ રચ્યા કરે; પોતાના સમયના વાચકો કરતાં કવિધર્મા જનમનારા વાચકો માટે એ નિજ કવિતા રચે, પણ નાટકકારે તો પોતાની નજર સમીપ જેની સમક્ષ નાટક લખવાવાનું છે તે પ્રેક્ષક-જાને રાખવું જ નોઈએ. જનતા પર નાટકકારનું આ પ્રકારનું અવલંબન રહેવું હોવાથી આવશ્યક રીતે વિવિધ પ્રેક્ષક જાણી અમુક ગૂંચવાડો ઉદ્ભવે છે. અનંત અને સનાતન તરવો સાથે સ્થાનિક અને સાન્ત તરવો મળી જાય છે. એક તરફથી હૈયેટ જીવજાળના અને કવિજાળના કુચ્છ નાજકોની નર્મ વસોડી નાથે તેનું આત્મચયન અનુભવતો હશે અને ખીજી તરફથી એ અદાકારોને; અદાકાર નિવાસ-ગૃહમાં શિખામણો આપતો હશે અને બાળ અદાકારોની રેવડી ઉડાવતો હશે. જનતાના જન સારા નાટકકારોમાં રહેલા સામાન્ય લક્ષણોનું સ્પષ્ટરણ કરતી વખતે મુખ્ય મુશ્કેલ નાટકકાર થિયેટર, આદાર અને પ્રેક્ષક-જાં પર અવલંબન રાખે છે તે છે.

થિયેટરને અંગે જ અમુક અંગે અન્ય એક મહદ્ મુશ્કેલી જિની થાય છે-શિષ્ટ અને ઉદાસમય (Romantic) સ્વરૂપના નાટકોમાં જે સ્પષ્ટ વિકિન્નતા છે તેની. ડ્રે. વૉગને (Vaughan) કુચ્છ નાટ્ય-પ્રધાનના આવા બે બેઠા પાડેલાં છે. વળી પ્રાચીન ગ્રીસના, રૅસીનના (Racine) વૉલ્ટર (Voltaire) અને આલ્ફેરી (Alfieri)નાં નાટકોનાં લક્ષણો ઇલિઝબેથ યુગની સ્પેનિક અને જર્મન નાટકોનાં લક્ષણો કરતાં બિન્ન પ્રકારના ગણાય છે. કોઈવાર તો એમ જણાય છે કે શેક્ષપિયર અને સોફોક્લીસ વચ્ચે કશું સામ્ય નથી-એટલા બધા બિન્ન એકના નાટકના કસબ અને કથન છે. કુચ્છ તરવ વિશેની શેક્ષપિયર અને સોફોક્લીસની વિભાવના એટલી બધી બિન્ન છે કે એ બેમાં પ્રેક્ષકજાં સમક્ષ કંવાલ સ્વરૂપી કૃતિઓ રજૂ થાય છે તે સિવાય બીજું કશું સામ્ય જણાવું નથી.

ગ્રીસ, ફ્રાન્સ અને ઈટાલીનાં અને હિંદનાં

લક્ષણિક નાટકો અને ઈંગ્લેંડ, સ્પેન અને જર્મનીનાં લક્ષણિક નાટકો વચ્ચે વિકિન્નતા છે. તેમ જ એક પ્રજામાં ઉદ્ભવેલાં નાટકોમાં પણ 'ટ્રેમટી' અને 'કોમેડી' જેવા બિન્ન પ્રકારો પ્થાન બેચે છે. ઈંગ્લેંડનાં નાટકોનાં દષ્ટાંતો લઈએ. 'આડન ઓફ ફેવર-સામ' (Araden of FEVERSHAM) કે મુરના (Moore) 'ગેઈમસ્ટર' (Gamester) કે બેચન્ટ અને ફ્લેમરનાં રોમેન્ટિક 'ટ્રેમ-કોમેડી' વચ્ચે શું સામ્ય છે? શેક્ષપિયરનાં નાટકો ડ્રાયડન (Dryden)ના 'કોન્કવેસ્ટ ઓફ ગ્રાનોડા', (Conquest of granoda)નું તરવ ફેરી રીતે કર્સી શકે? સ્ટીલ (Steel)નાં 'કોન્સસ લવર્સ' (Conscious Lovers) અને શેક્ષપિયરનાં 'એ મિડ સમર નાઈટ્સ ડ્રીમ' (A Mid summe Nights Dream) વચ્ચે શો સંબંધ છે? આથવા વોલ્પોનના 'વોલ્પોન' (Volpone) અને કોંગ્રેવના (Congreve) 'વે ઓફ ધ વર્લ્ડ' (way of the world) વચ્ચે શું સામ્ય છે? આ બિન્ન બિન્ન પ્રકારોને સમજવા માટે ક્યાં તો શુદ્ધ ભૌતિક-લૅસિક દષ્ટિ જિંદુ કાંબે લગાડવું પડે કે ક્યાં તો ફરેકનો સ્વતંત્ર પ્રકાર તરીકે વિચાર કરવો પડે.

ખીજી પણ કેટલીક મુશ્કેલીઓ છે, પણ આ મુશ્કેલીઓ દૂર થઈ શકે તેમ છે. મુશ્કેલીઓ નથી એવી બ્રમણમાં ન રહેવું નોઈએ. મુશ્કેલીઓની અવગણનાથી નહિ પણ એમની મહત્તા પૂરેપૂરી પિચાણી તે દૂર કરવાથી જ કાંઈક પરિણામ મેળવી શકાય. મોઝમાં તેમ ઇલિઝબેથ યુગના ઈંગ્લેંડમાં પ્રેક્ષકજાં હવું. તેના અસ્તિત્વની અવગણના કરીને સોફોક્લીસના 'ઓડીપસ ટીરેનસ' (Oedipus Tyrannus) શેક્ષપિયરના 'હૈયેટ' અને ડ્રાયડનનાં 'ઓરગ્ગેમ' વચ્ચે કોઈ સંબંધ, સામ્ય શોધી શકાશે નહિ, પણ આ ત્રણે પ્રેક્ષકજાંની અવગત બિન્ન લક્ષણિકતાઓને ખ્યાલમાં રાખીને, અને આ ત્રણે બિન્ન પ્રેક્ષકજાંને તે સમયના નાટકોમાં જે શુદ્ધ સ્થાનિક અને સાન્ત તરવો આપ્યા તે દૂર કરીને જ આપણે સોફોક્લીસ, શેક્ષપિયર અને ડ્રાયડનની કૃતિઓ વચ્ચે કોઈ સામ્ય સંબંધ શોધી શકશું.

શહેરમાં-વતનમાં રાજાવાની તેમણે નિશ્ચય કર્યો ત્યારે જ તેમના મનમાં થયું કે મારે જોડણું જોઈએ તેટલું ઈશ્વરે આપ્યું છે, મારા બધાં સંતાનો ચારી જગ્યા ઉપર વિચરે છે તો હું કંઈ દહીંચોની મક્કન 'સેવા' કરીશ. એટલે શહેરમાં અન્યત્ર પોતાનું મકાન બંધ કરાવ્યું મટ્ટરોના લતામાં રહેવા ગયા.

મટ્ટરોની વચ્ચે સેવાશ્રમ શરૂ કર્યો.

મટ્ટરોને સુખ મળી ગયું.

હવે ન હોય તોય ડોક્ટરને ત્યાં આંટા મારી આવે, સલામસુખન મેળવી આવે. ડોક્ટર કોઈવાર પોતાના પાસેના અનુભવની વાત પણ કરે. ડોક્ટરને સેવાનું ટેમ્પરેચર સાવ કાઢિન થાય એવા અનુભવો થવા લાગ્યા. પણ ડૉ. દોશી સેવાના પાઠ્ય રજેરંગાયેલા હતા. એટલે એમને જુદા જુદા હિમિયા સૂત્રવા કરતા.

એકવાર મટ્ટર આવીને કહે. 'ચાચો, મારી માને પેટમાં દુખે છે.' મટ્ટર ભાન બુધ્ધે. હશે કે ગમે તેમ, ડોક્ટર તેની સાથે ઘેર ગયા પછી એ શી વર્ણની માને બતાવીને કહે છે, 'ડોક્ટર, હું તો કહું' પણ તમારે જરા વિચારવું જોઈએ ને કે મારી માને તે કોઈ દિવસ પેટમાં દુખવા આવડ્યું હશે.' પછી મા તરફ ફરી કહે, 'મા આ ડોક્ટર શું કહે છે? તને કોઈ દિવસ પેટમાં દુખવા આવે ખરું?' એમ કહી હસી રહી કહેવાની જરૂર નથી કે મા સંપૂર્ણ સાજી હતી.

આવા અનુભવ વિશેષ થવા માંડ્યા. લોકોને જોડું થતું કે કેવા બનાવ્યા. પણ ડૉ. દોશી ચલાક હતા. હામાં નહિ પણ સુધારો અવસ્થા કર્યો. એક દિવસે વિગ્રહ હી રાખી, પછી શરૂ તેમના જ કમ્પાચુના કામમાં વાપરે. કવાની હી તો હજી ભેતા નથી.

પોતેક વધે થવા છે એમનું કામ ચાલે છે. પણ આવા પ્રસંગ કહી જાય છે કે સેવા કરનારના મનની તોયારી ધણી મોટી જોઈએ. અને સેવા લેનારાઓએ પોતાની પાતતા બરાબર બતાવવી જોઈએ. એટલું સાચું છે કે ડૉ. દોશી કંટાળ્યા નથી-કંટાળે એવા નથી.

ગજબની યોગ્યરી

મને હોડીમાંથી વાત કરી પણ ન કરી દોત તો પણ રાવજહાદુરને ત્યાં આ જ વાત થઈ રહી હતી એવે મારી ખાતરી હતી. હોડીમાં કલા માણસ વાત કરતા જાય ને આશ્ચર્યથી એમની આંખ વધુ ને વધુ પકોળી થતી જાય. હોડીમાંથી પડેલાં તો મને પૂછ્યું, 'મેં તમારા વિશે આપું ધાણું ન હતું.'

'આપું એટલે કેવું?'

'કેવું તે વળી કેમને ત્યાં જુલુ થયું હોય ન તમે ત્યાં જાણે કોઈની બનમાં આવ્યા હોય તેવા દેખાવ કરો; એવી સચવક માગો.'

'મારો રાય જહાદુરને ત્યાં એવો હજી નથી? હું એમનો દુરનો તો દુરનો જગમો છું.' હા, રાય, જહાદુર પસેથી મેં સેવા લીધી હોત તો ઠીક હતું. મેં એમના હાકરા હાકરી પાસેથી સેવા લીધી છે. વિચાર કરો કે કોઈ પોતાનું ઘર માનતો ન હોય તો એવી સેવા લેવાનું વિચારે પણ ખરા?'

'રાવજહાદુરની સાથે તમારે એવો સંબંધ છે તો એમના ગવાનો જરાય શોક ન થયો? ને હજી એમની ચેડ પૂરી જણી ન હતી ત્યાં એમના ઘરમાં જઈને સાલની બોલવવા મંડી?'

'સંજાનીમાં શું?'

'કમ, નાની વજુને તમે શું કહ્યું?'

'હા, એને મેં કહ્યું કે મને ખડું ઠંડી લાગી છે તો હું મને ખાનગીમાં સૂઈની જાણી કરી દે.'

'એ અરહર હોતો?'

'તો શું મારે રાયજહાદુરની પાછળ શ્રમી જવું? શારી સહન કરવી? ખરેખર છુવતે છુવ રાય જહાદુર એવું ઈચ્છન ખરા! એ વાત જવા દો. તમે ઈચ્છો કે મારી સાધારણ સરહી વહરો? મેં કોઈ ધનવરો નહોતો કર્યો. મેં તો ખાનગી ખૂલે માગી અને ખાનગી ખૂલે જ ખાઈ લીધી. એમાં નાની વડુએ મને આમ ક્યોત ફળકે ચાલવાની જરૂર ન હતી.'

'તમે પોતે ક્યોત થવાનું ચેન્ન માન્યું હોય

હકેરમાં-વતનમાં ગાળવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો ત્યારે જ તેમના મનમાં ધણું કે મારે નેટણું નોઈએ તેટલું ઈશ્વરે આપ્યું છે, મારા બધાં સંતાનો સારી જગ્યા ઈશ્વર સિંધર ૩ તો કું' હવે દહીંઓની મદદ 'સેવા કરીશ. એટલે હકેરમાં અન્યથ પોતાનું મકાન' હતું જતાં મજૂરોના કાતામાં રહેવા ગયા.

મજૂરોની વચ્ચે સેવાયત્ત થઈ ગઈ.

મજૂરોને સુખ થઈ ગયું.

હા' ન હેય તેણે ડોક્ટરને ત્યાં જાણી મારી આવે, સલાહસૂચન મેળવી આવે. ડોક્ટર કોઈવાર પોતાના પાસેના અનુભવની વાત પણ કરે. ડોક્ટરને સેવાતું ટેવરેયર જાન કાઠિન થાય એવા અનુભવો થવા લાગ્યા. પણ હા, દોશી સેવાના પાઠા રજે રંભાએલા હતા. એટલે એમને જુદા જુદા છીંચિયા ચુગલા કરતા.

એકવાર મજૂર આવીને કહે. 'ચાલો, મારી માને પેટમાં કુખે છે,' મજૂર જાન બૂધો હશે કે ગમે તેમ, ડોક્ટર તેની સાથે ઘેર ગયા પછી એથી વર્ષની માને બતાવીને કહે છે, 'ડોક્ટર, હું' તો કહું' પણ તમારે જરા વિચારવું નોઈએ ને કે મારી માને તો કોઈ કિલ્લ પેટમાં કુખવા આવ્યું હશે.' પછી મા તરફ ફરી કહે, 'મા, આ ડોક્ટર શું કહે છે? તને કોઈ કિલ્લ પેટમાં કુખવા આવે ખરું?' એમ કહી હસી રહી કહેવાની જરૂર નથી કે મા સંપૂર્ણ સાચી હતી.

આરા અનુભવ વિશેષ થવા માંડ્યા. હોડાને નેટું' થતું' કે કેવા બનાવ્યા. પણ હા, દોશી માથાક હતી, હાથો નહિ પણ કુખારો અવરખ કરે. એક રૂપિયા વિગીટ ફી રાખી, પછી કાલે તેમના જ કપડાઓના કામમાં વાપરે. હવાળી ફી તો હજી લેતા નથી.

પોલિક વધે' થવા છે એમનું કામ ચાલે છે. પણ આવા પ્રસંગો કહી જાય છે કે સેવા કરનારના મનની તોવારી થયી મોટી નોઈએ. અને સેવા સેનારાએએ જે તાની પાતતા ભરાગર બતાવવી નોઈએ. એટલું' સારું ૩ કે ડો. દોશી કંટાળ્યા નથી-કંટાળે એવા નથી.

ગજબની યોગ્યરી

મને હોડાકાએ વાત કરી પણ ન કરી દેત તો પણ રાવગડાદુરને ત્યાં જા' જ વાત થઈ રહી હતી એવ મારી ખાતરી હતી. હોડાકા કલા માણસ વાત કરતા જલ ને આશ્ચર્યથી એમની આંખ વધુ ને વધુ પડોળા થતી જાય. હોડાકાએ પડેલાં તો મને પૂછ્યું, 'મેં તમારા વિષે જાણું' માણું' ન હતું.'

'આનું એટલે કેનું' ?

'કેનું' તે વળી કેમને ત્યાં મૃત્યુ થયું' હોય ને તમે ત્યાં જાણે કોઈની જનમાં આવ્યા હોય તેવા રેખાવ કરો; એવી સચવક માગે.'

'મારો રાય ગડાદુરને ત્યાં એવો હજી નથી ? હું' એમનો દુરનો તો દુરનો જમાઈ છું'. હા, રાય, ગડાદુર પચેથી મેં સેવા લીધી હોત તો ફીક હતું'. મેં એમના હોડા હોડા પાસેથી સેવા લીધી છે. વિચાર કરો કે કોઈ પોતાનું ઘર માનતો ન હોય તો એવી સેવા લેવાનું વિચારે પણ ખરા ?

'રાવગડાદુરની સાથે તમારે એવો સંબંધ છે તો એમના ગયાનો જરાય શોક ન થયો ? ને હજી એમની એક પૂરી જાણી ન હતી ત્યાં એમના ઘરમાં જઈને સાલગી બોલવવા માંડી ?

'જાણીમાં શું ?

'કેમ, નાની વડુને તમે શું' કહ્યું' ?

'હા, એને મેં' કહ્યું' કે મને ખતુ' હંડી થાણી છે તો હું' અને ખાનગીમાં સંકળી ગાળી કરી કે.'

'એ અરસર હોતો ?

'તો શું મારે રાયગડાદુરની પાછળ ચુલવી જવું ? દારી સહન કરરી ? ખરેખર જીવે જીવે રાય ગડાદુર એવું ઈવલન ખરા? એ વાત જવા દો. તમે ઈચ્છો કે મારી સાધારણ દારી વકરે ? મેં કોઈ ધાનકરો ન'તો કર્યો. મેં તો ખાનગી ખૂણે માગી અને ખાનગી ખૂણે જ ખાઈ લીધી. એમાં નાની વડુએ અને આમ ફળેલ ફળેલે ચડાવવાની જરૂર ન હતી.'

'તમે પોતે ફળેલ થવાનું એવ માન્યું' હોય

વ્યક્તિ અને સમષ્ટિ વચ્ચે અરસપરસનો સંબંધ કયો? પ્રથમો પ્રત્યુત્તર માત્ર એટલો જ હોઈ શકે કે 'પ્રત્યેક જીવ પરત્વે શ્રદ્ધા.' વિશ્વ સાથેના સંબંધને અનુવક્ષીને એમ કહી શકાય કે માનવ માત્રને જ પ્રથમ જિજ્ઞાસા હોય છે તે પ્રાણીમાત્રમાં પણ દેખાય છે. આ વિશ્વ સાથે માનવીનો પોતાનો સંબંધ સક્રિય-અક્રિય એમ બેવડો છે. એક તરફ એ સંભોગોના દાસ છે, તો બીજે પક્ષે એ પોતાના સંબંધમાં આવનારને પ્રભાવિત પણ કરે છે. એ એમની પ્રવૃત્તિને સકારણ બને છે અથવા એના અવરોધનું નિમિત્ત પણ થાય છે.

માનવજીવનની સાચી કક્ષા માટે મનુષ્યે જન્મ સાથે પોતાના પ્રકૃતિજન્મ સંબંધોને ઊપગ્રામી-આત્મલક્ષી બનાવવા ધટે. આવા વિકાસનું એક સાધન છે સમર્પણની ભાવના. અનિવાર્ય સંભોગોમાં માનવી પોતાની જાતને અશક્તિ બનતો અનુભવે છે; કેમકે માનવીને પોતાની બહિર્ગુ શક્તિઓ કરતાં પોતાની આંતરિક શક્તિઓને વધુ યુક્ત અને વધુ વિકસિત કરવી હોય છે-જેથી તે વધુ અંતર્મુખ બની શકે, વધુ સાંત્વિત બની શકે. સમર્પણનો સિદ્ધાંત એ છે કે માનવીએ પોતાના અસ્તિત્વને આંતરિક અને નીતિક આદર્શો મારફત પરોક્ષે સમર્પણ કરવું. જે એક વાર આ ધોરણને સ્વીકારી એની મર્યાદાઓને પહોંચી શકે એ જ મનુષ્યે કુટુંબકમ્પની ભાવનાને આત્મજ્ઞાત કરી શકે.

અને ત્યારે માનવી સ્વાર્થપરાયણ જીતને જીતી પરમાર્થ પરાયણ જીતને સાધી શકે છે. એ સૌને પોતાના અને પોતાને સૌના રહે છે. બીજાનાં સુખદુઃખ એના હૃદયને સ્પર્શે છે. સૌને સકારણ થવા એ સદા તત્પર રહે છે. એમાંથી એને બીજાના જીવનમાં પ્રસન્નતા રેડવાની સજ્જતા પ્રાપ્ત થાય છે એટલું જ નહિ, પણ એ પરંપરામાંથી નિષ્પન્ન શુદ્ધ નિમનનંદો એ ભોક્તા બને છે.

આત્મ જીવન જીવનું એ કષ્ટસાધ્ય છે; પરંતુ એ જીવન વધુ સમૃદ્ધ, વધુ સૌન્દર્યમંડિત અને વધુ સુખદ પણ બનવાનું. એમાંથી જીવનની એક આચરી દૃષ્ટિ એને સાંપડશે. જીવનને એ માત્ર કૃત્રિમ ભેદ-વિભાસનું સાધન નહિ માને પણ એને એ ચિરંજીવ મોહની સાધનાના એક માધ્યમ તરીકે જોતાં શીખશે.

સમર્પણ, જીવન અને ઐક્યની ભાવનામાંથી પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે શ્રદ્ધા અને પ્રેમ પ્રગટે છે. ઉપશ્લેષ દૃષ્ટિએ જોતાં આ સિદ્ધાંત ખૂબ સામાન્ય લાગે અને એના ઉપર કોઈ જીવંત નીતિશાસ્ત્રની રચના થઈ શકે નહિ. પણ જોઈએ આ વાતોનું ઊંડું મનન કરીને એને જીવનમાં ઉતરવાના સમાન પ્રયત્નો કર્યા કરી એ અનુભવે કહી શકશે કે આ અભિવ્યક્તિમાં કેટલી બધી ઉચ્ચા રહેલી છે. એ કહી શકશે કે વિશ્વભાષી પ્રેમ એ આત્મી જ દૃશ્યુતિ છે. વાસ્તવમાં આ જ છે હંમેશાં પ્રિયતમનું નીતિશાસ.

આ પ્રકારનું નીતિશાસ્ત્ર પ્રાકૃતિક જીવનને મક્કતા આપશે. આધ્યાત્મિક જીવન પ્રાકૃતિક જીવન કરતાં જુદું નથી. વાસ્તવમાં એ બંને પ્રેમના તાલુકા-વાલુકાથી એક જાયે નિબદ્ધ છે. પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે પ્રેમ અને શ્રદ્ધાનો સિદ્ધાંત નેટસે પ્રકૃતિક જીવનને સ્પર્શે છે એટલે આધ્યાત્મિક જીવન સાથે સંબંધિત છે. કેટલું પણ વ્યક્તિની શ્રદ્ધા પ્રકૃતિક જીવન વિશે હશે તેના પ્રમાણમાં તેની આધ્યાત્મિક જીવન પરત્વેની શ્રદ્ધા પણ વધશે જ.

જે મનુષ્ય સાચા અર્થમાં આસ્થિક છે તેને માટે તો જીવ માત્ર પવિત્ર છે. વિશ્વમાં પ્રત્યેક જીવની સાહજિક જિજ્ઞાસા વચ્ચે માનવી પણ પોતાને ઊભેલો જુએ છે અને એને અનુપમ થય છે કે પોતાના જીવનની રક્ષા કરવામાં અન્ય પ્રાણીઓના પ્રમાણમાં પોતે કંઈક વધારે સારી પરિસ્થિતિમાં છે. એ તે પ્રાણી માત્ર પરત્વે પ્રેમ અને શ્રદ્ધાવાળી વતી પ્રભાવિત થયો હશે તો ખુબ જ અનિવાર્ય સંભોગો

વ્યક્તિ અને સમષ્ટિ વચ્ચે અસપરજનો સંબંધ કયો? પ્રશ્નોત્તર માત્ર એટલો જ હોઈ શકે કે 'પ્રત્યેક જીવ પરત્વે શ્રદ્ધા.' વિશ્વ સાથેના સંબંધને અનુવક્ષીને એમ કહી શકાય કે માનવ માત્રને જ પ્રત્યગ જિજ્ઞાસા હોય છે તે પ્રાણીમાત્રમાં પણ હોવાય છે. આ વિશ્વ સાથે માનવીનો પોતાનો સંબંધ સક્રિય-અક્રિય એમ બેવડો છે. એક તરફ એ સંલો-જોના હાથ છે, તો બીજે ખેડે એ પોતાના સંબંધમાં આવનારને પ્રત્યક્ષ પથ કરે છે. એ એમની પ્રવૃત્તિને સકારણ બને છે અથવા એના અવરોધનું નિમિત્ત પણ થાય છે.

માનવજીવનની સાર્થકતા માટે મનુષ્યે જન્મ સાથે પોતાના પ્રતિજ્ઞા-જ સંબંધોને જીવંત-આત્મલક્ષી બનાવવા ધટે. આવા વિકાસનું એક સાધન છે સમર્પણની ભાવના. અનિવાર્ય સંજોગોમાં માનવી પોતાની નંદને અશકાય બનેતો અનુભવે છે; કેમકે માનવીને પોતાની બહિર્ શક્તિઓ કરતાં પોતાની આંતરિક શક્તિઓને વધુ મુક્ત અને વધુ વિકસિત કરવી હોય છે-તેથી તે વધુ અંતઃસૃષ્ટિ બની શકે, વધુ કાલપ્રિય બની શકે. સમર્પણનો સિદ્ધાંત એ છે કે માનવીએ પોતાના અસ્તિત્વને આંતરિક અને નૈતિક આદર્શો મારફત પરાર્થે અર્પણ કરવું. જે એક વાર આ ધારણને સ્વીકારી એની અર્થાત્મોને પહેલી શકે એ જ મનુષ્યે કુટુંબક્રમની ભાવનાને અત્મશાત કરી શકે.

અને ત્યારે માનવી સ્વાર્થપરાયણ થતિને જીતી પરમાર્થ-પરાયણ શક્તિ સાધી શકે છે. એ સૌને પોતાના અને પોતાને કોનો રહે છે. બીજાનાં સુખદુઃખ એના હૃદયને સ્પર્શે છે. સૌને સકારણ થવા એ સદા તત્પર રહે છે. એમાંથી એને બીજાના જીવનમાં પ્રસન્નતા ફેલાવી સફળતા પ્રાપ્ત થાય છે એટલું જ નહિ, પણ એ પરંપરામાંથી નિષ્પન્ન શુદ્ધ નિર્મનરત્નો એ મોક્ષતા બને છે.

આલું જીવન જીવનું એ કાટશાય છે; પરંતુ એ જીવન વધુ સમૃદ્ધ, વધુ સૌન્દર્યમંડિત અને વધુ સુખદ પણ બનવાનું. એમાંથી જીવનની એક આરવી દષ્ટિ એને સંપાદી. જીવનને એ માત્ર ક્ષણિક ભેદ-વિલાસનું સાધન નહિ માને પણ એને એ ચિરંજીવ મોક્ષની સાધનાના એક સાધન તરીકે જોતાં શીખે.

સમર્પણ, જીવન અને બૌદ્ધની ભાવનામાંથી પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે શ્રદ્ધા અને પ્રેમ પ્રગટે છે. ઉપદા દષ્ટિએ જોતાં આ સિદ્ધાંત ખૂબ સામાન્ય છે અને એના ઉપર કોઈ જીવંત નીતિશાસ્ત્રની રચના થઈ શકે નહિ. પણ એણે આ વાતોનું ઊંડું મનન કરીને એને જીવનમાં ઉતરવાના સમાન પ્રવર્તો કર્યા હશે એ અનુભવે કહી શકશે કે આ અભિવ્યક્તિમાં કેટલી બધી ઉમ્મશ રહેલી છે. એ કહી શકશે કે વિશ્વમાંથી પ્રેમ એ આની જ ક્ષત્રિય છે. વાસ્તવમાં આ જ છે હંસ પ્રિયતનું નીતિશાસ.

આ પ્રકારનું નીતિશાસ્ત્ર પ્રાકૃતિક જીવનને શક્તા આપશે. આધ્યાત્મિક જીવન પ્રાકૃતિક જીવન કરતાં જુદું નથી. વાસ્તવમાં એ બંને પ્રેમના તોણ-વાણીથી એક સાથે નિબદ્ધ છે. પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે પ્રેમ અને શ્રદ્ધાનો સિદ્ધાંત જેટલો પ્રકૃતિક જીવનને સ્પર્શે એટલો આધ્યાત્મિક જીવન સાથે સંબંધિત છે. કોઈ પણ વ્યક્તિની શ્રદ્ધા પ્રકૃતિક જીવન વિશે હશે તેના પ્રમાણમાં તેની આધ્યાત્મિક જીવન પરત્વેની શ્રદ્ધા પણ વધશે જ.

જે મનુષ્ય સાચા અર્થમાં આસ્તિક છે તેને માટે તો જીવ માત્ર પાર્વિત છે. વિવેક-પ્રત્યે-જીવંત સાહજિક જિજ્ઞાસા વચ્ચે માનવી પણ પોતાને જોએ જુએ છે અને એને અનુભવ થય છે કે પોતાના જીવનની રક્ષા કરવામાં અન્ય પ્રાણીઓના પ્રમાણમાં પોતે કેઈક વધારે સારી પરિસ્થિતિમાં છે. એ તે પ્રાણી માત્ર પરત્વે પ્રેમ અને શ્રદ્ધાવાળી વતી પ્રભાવિત થશે હશે તો ખૂબ જ અનિવાર્ય સંજોગો

જે અચાકીથી દીર્ઘદષ્ટિથી તોયારી ન કરવામાં આવી હોય તો એ મુખ્યત્વે ગુજરાતીમાં 'આજ લાગે ત્યારે ફરી ખોલવા જવું', મરાઠીમાં 'તકાન લાગ્યાવર વિહાર ખંભુ' તથા હિંદીમાં 'આજ લાગે ખોલે કુત'ની ઉક્તિઓમાં વર્ણવવામાં આવી છે.

દુષ્ટ મનુષ્ય કદાચ સુધરી શકે નથી એ ભાવ વ્યક્ત કરવા માટે ગુજરાતીમાં 'ફુરતીની પૂંછડી વાંછી તે વાંછી જ.' મરાઠીમાં 'કાલસા કિતી ઉગાળળા તરી કાળાય' તથા હિંદીમાં 'કાલસા હોય ન ઉગવા સો મન સંજુન લગાય' અને 'કુરે કા પૂંછ ટેલી કો ટેલી' વગેરે લોકોક્તિઓ પ્રચલિત છે. મરાઠીમાં પણ એક બીજી કહેવત 'કુતવાંચે રોપટ નળી'ત થ તથે તો વાકડેય' અથવા 'કુતવાંચે રોપૂટ વાકડે તે વાકડેય' પણ પ્રચલિત છે.

અત્યંત પરિશ્રમ કરવા છતાં પણ ફળ અવલંબ હોય તો ગુજરાતીમાં 'ખોલવો કુંજર ને કાઢવો ઉંદર' મરાઠીમાં 'ઉંદર પોખરુન ઉંદર કાઢવે' તથા હિંદીમાં 'ખોલા પકાડ નિકાલી શુંકિયા' કહેવાય છે.

નિર્ધન વ્યક્તિ જે પોતાના ચળની ભઠાર જઈ પુણ્ય કે ધર્મોદ્ધાર કરે છે ત્યારે ગુજરાતીમાં 'ધર વેચીને તીરથ કરડું' હિંદીમાં 'ધર બેચકર તીથ કરના' અને મરાઠીમાં 'ઋણ કાઢીન સજુ (ઉસર) કરવે' કહેવાય છે. મરાઠી કહેવતમાં સંસ્કૃત ઉક્તિ 'ઋણ' કૃત્વા ધૂત' પિતૈત્તના પ્રભાવ છે.

ઔચકારિક જીવનમાં એક જ નીતિ છે. 'દીઠ ફાટ ટેટ' ગુજરાતીમાં 'શેરે માંચે સવારે' હિંદીમાં 'જીસે કા તેસા', અને મરાઠીમાં 'જાસક તસે' આવા પ્રકારની કહેવતો છે. આ ભાવ સંસ્કૃત 'શંકે શાક્ય' સમાચરેત્ની ઉક્તિ પરથી આવ્યો છે.

'સુતે' ગુણઃ કાચિનમ્ આગ્રનન્તે' ના ભાવ દર્શાવતી કહેવતો પણ છે. ગુજરાતીમાં 'દામ કરે કાચ અને બીબી કરે સધામ', મરાઠીમાં 'દાચ કરી કાચ' અને હિંદીમાં 'રૂપયેટી મા પકાડ ચઢતી ટે, સળમે' બાપ રૂપેવા, સળમે પકા રૂપેવા અથવા 'રૂપવા ગુરુ બોર સળ ચેવા' આદિ કહેવતો છે.

પરિશ્રમ કરવામાં આવે તો કાઢીને કાઢી વખતે પણ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે એવા આલંબની ગુજરાતીમાં 'કાંકરે કાંકરે પણ જાંધાવ, ટીપે ટીપે સરોવર ભરાવ,' મરાઠીમાં 'થેવે' થવે' તથે સચે', અને હિંદીમાં 'બૂંદ બૂંદ સે તાલાન ભરના ટે' કહેવતો પ્રચલિત છે.

દૂર જતા રવાના થાય ત્રિપ વ્યક્તિને પણ લોક જુલી જાય છે. આ ભાવ વ્યક્ત કરવા માટે ગુજરાતીમાં 'નજર ભઠાર તે કદર ભઠાર,' મરાઠીમાં 'દટ્ટિ આક સટ્ટિ' તથા હિંદીમાં 'નજર ભોટ પકાડ ભોટ' કહેવત છે. અભિપ્રય દૂર ગયા ભેટલે મન-મર્ષાદા પણ સમાપ્ત થઈ એવા અર્થ આ કહેવતનો લઈ શકાય. અંગ્રેજીમાંની 'આઉટ એફ સાઈટ, આઉટ એફ મઇન્ડ' ની ઉક્તિ આની સથે સરખાવવા જેવી છે.

નિરાધારને માટે સાધારણ આશ્રય કે આધાર પણ જુદું ઉપયોગી થઈ પડે છે. આ માટે ગુજરાતીમાં 'ફૂળતો માણસ તથુખજી' પકડે,' હિંદીમાં 'ફૂળતે કા તિનકે કા સઠારા' અને મરાઠીમાં 'પુકાયાલા કાકીયા આધાર' કહેવાય છે.

કોઈ પણ કાર્યમાં જ્યારે મરોક્ક ન હોય ત્યારે ગુજરાતીમાં 'કપાળે કપાળે જુદી જુદી, જુદે મોઢે જુદી વાત', મરાઠીમાં 'વ્યક્તિ તિતકયા પ્રકૃતિ', હિંદીમાં 'જિતને સોચ ઉતની રાય' કહેવાય છે. સંસ્કૃતની 'યુપડે યુપડે મતિભિન્ના' અથવા 'જિન્ન રુચિકે' લોકઃ'ની ઉક્તિ આ બધા ભાવે સરખાવવા જેવી છે.

મૂર્ખોમાં સાધારણ સમજદાર વ્યક્તિ પણ વિદ્વાનની બરાબર રજાવ છે. નજીરી અને નકામી વસ્તુઓમાં સાધારણ ઉપયોગી વસ્તુ પણ મહત્ત્વ સ્થાન પામે છે. આ ભાવ માટે ગુજરાતીમાં 'આંધળામાં કાણે રાખ, ઉજ્જક રાખમાં જોરડો પ્રધાન,' મરાઠીમાં 'પાલરલા (વાહરડાભોલા) લ ચડી ચાવ સકાણી (ચતુર)' તથા હિંદીમાં 'અંધો મે કાના રાખ' અને 'જઠાં પેડ ન રખ તઠાં રેંઠઈ મકાપુરુપ' કહેવતો પ્રચલિત છે. સંસ્કૃતમાં 'જોરડોડિપિ દુષામતે' કહેવત ભણીતી છે.

કોર કંઈવની તથા નીરસ વ્યક્તિની સમજ

જો અગાડિયા દીર્ઘદંટિથી તૈયારી ન કરવામાં આવી હોય તો એ મુખ્યતાને ગુજરાતીમાં 'આમ લાગે ત્યારે કૂલો' ખેલવા જાયું, મરાઠીમાં 'તકાન લાગ્યાવર વિધીર ખંભુલે' તથા હિંદીમાં 'આમ લગે ખોલે કુરાં'ની ઉક્તિઓમાં વર્ણવવામાં આવી છે.

કુદ મનુષ્ય કદાપિ સુધરી સકતો નથી એ શાસ્ત્ર વ્યક્ત કરવા માટે ગુજરાતીમાં 'કુનરાની પૂંછડી વાંકી તે વાંકી જ.' મરાઠીમાં 'કાલસા કિતી વિગાળળા તરી કાળાય' તથા હિંદીમાં 'કાલસા હોય ન ઉઝસા સો મન સ જુન લગાય' અને 'કુરો કી પૂંછ ટેલી કી ટેલી' વગેરે ભોક્તિઓ પ્રચલિત છે. મરાઠીમાં પણ એક બીજી કહેવત 'કુનામે રોપટ નળીત થ તમે તરો વાકડેય' અથવા 'કુનામે રોપૂર વાકડે તે વાકડેય' પણ પ્રચલિત છે.

અત્યંત પરિશ્રમ કરવા છતાં પણ ફળ અત્યલ્પ હોય તો ગુજરાતીમાં 'ખાલ્લો કુજર ને કાલ્લો ઉંદર' મરાઠીમાં 'ઉંદર પોખનન ઉંદર કાલ્લો' તથા હિંદીમાં 'ખાલ્લો પકાડ નિકાલી ચુંકિયા' કહેવાય છે.

નિર્ધન વ્યક્તિ જો પોતાના વળની જગાર જઈ પ્રુપ્ત કે ધર્માંકા કરે છે ત્યારે ગુજરાતીમાં 'ધર વચીને તીરથ કરુ' હિંદીમાં 'ધર ભેથકાર તીથે કરના' અને મરાઠીમાં 'ઝણુ કાદૂન સણુ (ઉત્સવ) કરવું' કહેવાય છે. મરાઠી કહેવતમાં સંસ્કૃત ઉક્તિ 'ઝણુ' રૂપા ધૂત પિમેત્તના પ્રભાવ છે.

અવકારિક જીવનમાં એક જ નીતિ છે. 'ટીટ ફોર ટેટ' ગુજરાતીમાં 'શેરને માયે સવારોર' હિંદીમાં 'નિસે કેા તોસા', અને મરાઠીમાં 'જલાસ તસે' આવા પ્રકારની કહેવતો છે. આ જાણ સંસ્કૃત 'સદે શાઘ' સમાચરેત્તની ઉક્તિ પરથી આવ્યો છે.

'સરે' શુભઃ કામન્ય આશ્રવન્તે' નો જાણ દર્શાવતી કહેવતો પણ છે. ગુજરાતીમાં 'દામ કરે કામ અને બીબી કરે સલામ,' મરાઠીમાં 'દામ કરી કામ,' અને હિંદીમાં 'રૂપમેકી મા પકાડ ચઢતી ટે, સજમે' બાપ રૂપેલા, સજમે બાપ રૂપેલા અથવા 'રૂપલા ગુરુ બોર સખ ચોલા' ખાદિ કહેવતો છે.

પરિશ્રમ કરવામાં આવે તો કાઈને કાઈ વખતે પણ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે એવા આદર્શની ગુજરાતીમાં 'કાંકરે કાંકરે જળ ખંધાય, ટીપે ટીપે સરોવર બાપ,' મરાઠીમાં 'થેવે' થવે' તથે સચે', અને હિંદીમાં 'ખૂંદ ખૂંદ સે તાલામ બરના ટે' કહેવતો પ્રચલિત છે.

દૂર જતા રવા બાદ પ્રિય વ્યક્તિને પણ લોક જુલો જાય છે. આ જાણ વ્યક્ત કરવા માટે ગુજરાતીમાં 'નજર જકાર તે કદર જકાર,' મરાઠીમાં 'દટ્ટિ આડ સટ્ટિ' તથા હિંદીમાં 'નજર મોટ પકાડ મોટ' કહેવત છે. આખથી દૂર વધા મોટલે મન-મર્માંકા પણ સમાપ્ત થઈ જોવા અર્થે આ કહેવતનો લઈ ચકાવ. અંગ્રેજીમાંની 'આઉટ જોડુ કાઈટ, આઉટ જોડુ-મહન્ડ' ની ઉક્તિ આની સ થે સરખાવવા જેવી છે.

નિરાધારને માટે સાધારણ આશ્રય કે આધાર પણ જગુ ઉપયોગી થઈ પડે છે. આ માટે ગુજરાતીમાં 'ફુગતો માથુસ તથુખજુ' પકડે,' હિંદીમાં 'ફુગતે ઠા તિનડે કા સહારા' અને મરાઠીમાં 'જુક્તાલા કાકીમા આધાર' કહેવાય છે.

કોઈ પણ કાર્યમાં જ્યારે મનોરથ ન હોય ત્યારે ગુજરાતીમાં 'કપાળે કપાળે જુકી જુકી, છુકે મોઢે જુકી વાત', મરાઠીમાં 'વ્યક્તિ તિતાયા પ્રકૃતિ', હિંદીમાં 'જિતને લોચ ઉતની રાય' કહેવાય છે. સંસ્કૃતની 'મુરડે મુરડે મતિર્નિન્ના' અથવા 'મિન્ન રુચિકિ' લોકઃ 'ની ઉક્તિ આ બધા જાણે સરખાવવા જેવી છે.

શૂન્યમાં સાધારણ સમજવાર વ્યક્તિ પણ વિદ્વાનની બરાબર જણાય છે. નજીરી અને નકાબી વસ્તુઓમાં સાધારણ ઉપયોગી વસ્તુ પણ મહત્વનું સ્થાન પામે છે. આ જાણ માટે ગુજરાતીમાં 'આંધળામાં કાણો રાખ, ઉઝ્ઝડ ગામમાં જોરડો પાખાન, 'મરાઠીમાં 'વાલ્સરાલ (વાલરડાલોચા) જાલી ગાય દકાણી (ચુરર)' તથા હિંદીમાં 'અંધો મે' કાના રાખ' અને 'જઠાં પેડ ન રખ વડાં રેઈ મકાપુરુપ' કહેવતો પ્રચલિત છે. સંસ્કૃતમાં 'જોરડોડકિ દુખાવતે' કહેવત અણીતી છે.

કઠોર હૃદયની તથા નીરસ વ્યક્તિની સેમસ

ખને ખસે તેની સફળતા માટે સન્નિધિ રીતે ચતુર્થીય
ખને, આ માટે ગુજરાતીમાં 'એક હાથે તાળી ન પડે',
મરાઠીમાં 'એક હાતાને ટાલી વાજત નાહી' તથા
હિંદીમાં 'એક હાથે તાલી નહીં ખજતી'ની
કહેવતો છે.

કેઈ સ્વાર્થ' ને પોતાના સ્વાર્થ' માટે ખીજ
કેઈનું ખડું' ચાહે તો તેથી કંઈ કાંઈની હાનિ થતી
નથી, એથી તો એની મહિન મનોગતિ જ પ્રગટ
થાય છે. આ જીવ માટે ગુજરાતીમાં 'હથિયાળા સાપથી
વરસાદ અટકે', મરાઠીમાં 'ઠાવળા (ક.ગેડો) વ્યા સાપને
કુટે ગાય મરે', તથા હિંદીમાં 'કચાઈકે મનાયે
ગાય નહીં મરતી'ની કહેવતો પ્રચલિત છે.

મનુષ્ય ધણી વાર અ-મનસ્ક તથા ધણા
બૂલકણા સ્વભાવનો થઈ જતો છે. આ જીવ માટે
ગુજરાતીમાં 'કેડે છેડકરો ને ગામમાં દૂટે યા ઢોરો',
મરાઠીમાં 'કમરેલા કપસા નિ (અને) ગાંવરા વળસા
(ફેરા)', તથા હિંદીમાં 'ગાદમે' .સડકા ગાંવભરમે'
'દિઢારા' આદિ લોકોક્તિઓ છે.

તક જતી રહેતાં માનવે પરત પુ' જ પડે છે.
આથી મનુષ્યે સદા કાર્યતત્પર રહેવું જોઈએ. આ
માટે ગુજરાતીમાં 'ત્રયો અવસર પાડો ન આવે',
મરાઠીમાં 'ત્રણે ભેતી પરત પેત (ફરી આવતી) નહીં.'
તથા હિંદીમાં 'સમય ચૂકિ પુનિ કો પછતાને' અને
'ત્રયા વકત ફિર હાથ આતા નહીં'ની કહેવતો છે.

દુઃખી તથા ત્રસ્ત્રવાન વ્યક્તિને પોતાની જ
વાત સહે છે, આ માટે ગુજરાતીમાં 'ત્રસ્ત્ર નિચારી
બાપડી', અને 'ત્રસ્ત્ર બાગળ અઝલ આંધળી',
મરાઠીમાં 'ત્રસ્ત્રવાંતાલા અઝલ નાહી', તથા હિંદીમાં
'ત્રસ્ત્ર-મંદ આંધલ' કહેવતો છે.

જો કોઈ ન તો કોઈ વસ્તુનો લેપલોગ કરે
કે ન તો ખીજને કરવા કે તો ગુજરાતીમાં 'ત્રંદ-
મતિ કુતરો ન ખાય કે ન ખાવા દે', મરાઠીમાં
'ના તુલા (તને) ના મલા (મને) અને ઘાલ (ખાય)
કુખાલા', તથા હિંદીમાં 'ન તોકા ન મોકા જરસાઈ-
મે' કોંકા' કહેવાય છે. આ માટે સંસ્કૃતમાં 'ન

દેવાય ન વિચાર્યમી શુકિત ભણ્ણીતી છે.

અચક્ત, સાધારણ અર્થિક રિયલિટી કે રિ-
વ્યક્તિને દાનની વત્ત કહેતી એ તો ત્રીજાઈની
મરેડરી કરવા બરાબર છે. વળી ખેડો પરાપકાર
કરનાર તરફ પણ સમાજને આદર નથી હોતો, આ
માટે ગુજરાતીમાં 'ધરના છેડકરા ધટી ચાટે અને
લેપાધાવને આટો' મરાઠીમાં 'ગાલે' થોડે, નિ
વ્યાઘલા ધાડતે' (મીઠલણું) થોડે' તથા હિંદીમાં
'લરિકન કે કાના નાહી, પિતારન જરાપ મગે'
આદિ લોકોક્તિઓ છે.

મત્સ્યક વસ્તુની શોધા યોગ્ય સ્થાને જ હોય
છે. આ માટે ગુજરાતીમાં 'થેડો થોડારમાં ને
ક-યા સાચારમાં જ શોને', મરાઠીમાં 'ઢીરા કેલિયાન
ચ લૂન દિસતી', તથા હિંદીમાં 'ઢીરિકા કામત
જોડતી જાને', અને મે' થેડા 'થેડાલમે', બેડી
-સચારાલમે' કહેવતો છે,

ખીજને સુખ આપનાર સમારણન્યા 'પ્રા
દુઃખ તથા અચક વેડી લે છે. સામાજિક જીવનની
આ પરિસ્થિતિ માટે ગુજરાતીમાં 'ઢીરા તમે અંધારું',
મરાઠીમાં 'દિવ્યાખાલી અંધાર' તથા હિંદીમાં 'દિયકે
નીચે અધેરા' કહેવતો છે.

એક વાર ઠોકર ખાધા પછી કે ઘેભા ખાધા
પછી વ્યક્તિ ખુબ જ ઝીલુવટથી કામ કરે છે, આ
જીવને માટે ગુજરાતીમાં 'દૂધનો કાઝયો છાસ રૂકી
રૂકીને પીએ', મરાઠીમાં 'દૂધાને તોડ (નો) પેલણે'
(દાઝયે) કા' તાક (છસ) સુદધા-કેડૂન પિતાત', તથા
હિંદીમાં 'દૂધકા જલા મકા રૂક રૂક પીતા ટે'
કહેવતો પ્રચલિત છે.

જ્યાં રહીએ એને અનુકૂળ આવરણ દરકું
જોઈએ આ જીવ વ્યક્ત કરવા માટે ગુજરાતીમાં
'દેશ તેવો વેશ', મરાઠીમાં 'દેશ તસા વેશ' તથા
જેઠા દેશ વેશા બેશ' કહેવતો છે.

સુખ રહેવાથી સદૃ અવગાધી પર રહેવાય છે.
આ માટે ગુજરાતીમાં 'ન બેલરામાં નવ શુણ',
મરાઠીમાં 'સગમે બડી ચુપ' તથા હિંદીમાં 'સમસે

ખને પશેા તેની સફળતા માટે સન્નિષ્ઠ રીતે યત્નશીલ
બને, આ માટે ગુજરાતીમાં 'એક હાથે તાળી ન પડે',
મરાઠીમાં 'એક હાતાને ટાલી વાજત નાહી' તથા
હિંદીમાં 'એક હાથે તાલી નહીં જમતી'ની
કહેવતો છે.

કેઈ સ્વાર્થી' ને પોતાના સ્વાર્થ' માટે બીજા
કેઈનું બુઝુ' ચાહે તો તેથી કંઈ કાપડી હાનિ થતી
નથી, એથી તો એની મહિન મનોગતિ જ પ્રગટ
થાય છે. આ જાવ માટે ગુજરાતીમાં 'હથિયાના ચાપથી
વરસાદ અટકે', મરાઠીમાં 'કાવળવા (ક.મો)આ ચાપાને
કુઠે ગાય મરતે', તથા હિંદીમાં 'કઠાઈકે મનાયે
ગાય નહીં મરતી'ની કહેવતો પ્રચલિત છે.

મનુષ્ય ધણી વાર અન્યમનસ્કે તથા સંજ્ઞા
બુલકણા સ્વભાવનો થઈ જાય છે. આ જાવ માટે
ગુજરાતીમાં 'કેડે છોકરાં ને જામમાં દૂઠે મા ઢંટેરે',
મરાઠીમાં 'કમરેલા કપસા નિ (અને) ગાંવરા વળસા
(ફેરા)', તથા હિંદીમાં 'ગાદમે' -સડકા ગાંવજારમે'
દિઢેરા' આદિ સૌકારિત્યો છે.

તક જતી રહેતાં માનવે પસ્ત પુ' જ પડે છે.
આથી મનુષ્યે સદા કાપડતપર રહેવું જોઈએ. આ
માટે ગુજરાતીમાં 'તપો અવસર પાડો ન આવે',
મરાઠીમાં 'જેલી બેતી પરત ચેત (રી આવતી) ન વી.'
તથા હિંદીમાં 'સમય ચૂકિ પુનિ કો પકતાને' અને
'તથા વસ્ત ફિર હાય આતા નહીં'ની કહેવતો III.

દુઃખી તથા ત્રજસ્વાન વ્યક્તિને પોતાની જ
વાત ચહે છે, આ માટે ગુજરાતીમાં 'ત્રજ નિચારી
બાપડી', અને 'ત્રજ આચળ અકલ્પ આધિણી',
મરાઠીમાં 'ત્રજસ્વતાલા અકલ્પ નાહી', તથા હિંદીમાં
'ત્રજમંદ બાવલા' કહેવતો છે.

જો કાઈ ન તો કાઈ વસ્તુનો ઉપયોગ કરે
કે ન તો બીજાને કરવા કે તો ગુજરાતીમાં 'જંજ-
મતિા કુતરો ન ખાવ કે ન ખાવા દે', મરાઠીમાં
'ના ત્રસા (તને) ના મસા (મને) અને ઘાલ (ખાપ)
કુખાલા', તથા હિંદીમાં 'ન તોઠા ન મોઠા ભરસાઈ-
મે' કાંઠા' કહેવાય છે, આ માટે સંસ્કૃતમાં 'ન

દેવાય ન વિચાર્યમી શુકિત ભણ્ણતી છે.

અચક્રા, સાધારણ જા પિંક વિચિત્રી કે રાંદ્ર
વ્યક્તિને ધનની વાત કહેતી એ તો ત્રીજાઈની
મરેડી કવવા મરાજવ છે. વળી બે ટા પરાપકાર
કરનાર તરફ પદ્ય સમાજને આદર નથી હોતો, આ
માટે ગુજરાતીમાં 'ધરના હોઠરા ધંડી ચાટે અને
સપાધાપને આટો' મરાઠીમાં 'જાલે' થોડે, નિ
બાલા લા ધાડે' (મોઠલવું) થોડે' તથા હિંદીમાં
'લરિકન કે કાના નાહી, પિતરન સરાધ મગે'
આદિ સૌકારિત્યો છે.

પ્રત્યેક વસ્તુની યોગ્ય યોગ્ય સ્થાને જ હોય
છે. આ માટે ગુજરાતીમાં 'થેડો થોડારમાં ને
કન્યા સાસરામાં જ થોતો', મરાઠીમાં 'હીરા કોઈજાન
ચ છૂન દિસતી', તથા હિંદીમાં 'હીરાઈ કીમત
કોડરી ભને', અને મે' થેડા 'થેડાસમે', બેડી
-સપુરાસમે' કહેવતો છે,

બીજાને સુખ આપનાર સાધારણપણા 'પ્રુદ
દુઃખ તથા અચરક વેડી થે છે. સામાજિક જીવનની
આ પરિસ્થિતિ માટે ગુજરાતીમાં 'હીરા તથે નાંધાડુ',
મરાઠીમાં 'દિવાપાલી અધાર' તથા હિંદીમાં 'દિવાલ
નીચે અધેરા' કહેવતો છે.

એક વાર ઠેકર ખાધા પછી કે ઘેડો ખાધા
પછી વ્યક્તિ ખૂબ જ ઝીલ્વટથી કામ કરે છે. આ
જાવને માટે ગુજરાતીમાં 'દૂધનો ફાજો છાત દૂડી
ફાડને પીએ', મરાઠીમાં 'દૂધને તોડ (મો) પેભણે'
(ફાજો) કા' તાક (છ.સ) સુદર્ધા-ફેડૂન પિતાત', તથા
હિંદીમાં 'દૂધકા બલા ચકા ફેકે ફેકે કા પીતા ટે'
કહેવતો પ્રચલિત છે.

નર્મી રહીએ એને અનુકુળ આચારણ કરવું
જોઈએ આ જાવ વ્યક્ત કરવા માટે ગુજરાતીમાં
'દેઠ તેવો વેસ', મરાઠીમાં 'દેશ તસા વેસ' તથા
બેસા દેઠ વેસા વેસ' કહેવતો છે.

સુખ રહેવાથી સદુ અણધારી પર રહેવાય છે.
આ માટે ગુજરાતીમાં 'ન બેલનામાં નવ શુણ',
મરાઠીમાં 'સગમે બડી વ્યુ' તથા હિંદીમાં 'સમને

ભારતરત્ન સી. વી. રામન

(લેખિકા : શ્રી ઉષા જોષી પ્રકાશક ગુજરાત
અંતરત્ન, અમદાવાદ ખાનાં ૧૧૬ રૂ. ૩)

ભારતમાં વૈજ્ઞાનિકોની ખેટ છે. તેમાં જે
આંતરરાષ્ટ્રીય કક્ષાના વૈજ્ઞાનિકો જોઈ શકાય
અહીં અગ્રણીઓએ મળી શકાય તેટલા નથી. ઉદાહરણ
કેટલાં સંપાદકો કે. ભામા અને મોતમ સારાભાઈ
અહીં વિજ્ઞાનક્ષેત્રે કવિરોષ કરી બતાવે તે પહેલાં તો
કેર કોણે તેમને ઉપાધી લીધા. જૂની પેઢીના સ્વ.
જગદીશચંદ્ર બોસ અને ચંદ્રશેખર રામનને આપણે
આજે યાદ કરીએ છીએ.

શ્રી ઉષા જોષીએ જોકે વૈજ્ઞાનિકોની જીવન
ઝરમર સુંદર, સરળ અને લોકભોગ્ય સૌથીમાં પીર-
સીને આજની પેઢીને જોકે અતિ મહત્વની મળી
શકી શકાય તેવી પુસ્તિકાનું અર્પણ કર્યું છે. સ્વ.
ચંદ્રશેખર રામનના જીવનપ્રસંગોની તેમના સિદ્ધ
કળથી માંડીને મૂલ્ય સુધીની આ કથા મત્ર જીવન-
ચરિત્રની વિવરણ નથી પામી આજની મહાનતા
શોમાં રહેલી છે, મહામાનવ કેવો હોય છે-તેની
દૈનિક વર્તણૂક કેવી હોય છે-તેનું હૃદય કેવું હોય છે-
પોતાની સાથેના અન્ય મિત્રો, કર્મચારીઓ અને
સાથીઓ સાથે તે કેમ વર્તે છે-પોતાને પ્રિય એવા
જીવનકાંમાં કઈ રીતે મળાડૂળ રહે છે, જીવનમાં
સિદ્ધિના જોકે પછી જોકે સોપાનો કઈ રીતે સર-
કરતા જાય છે અને આ બધું સિદ્ધિ ક્યાં પછી તે
કઈ રીતે મહત્વને માણી, સાધુજીવન માણી શકે છે
તેના મનોહર વૃત્તાંત અહીં રજૂ થયો છે. રામનની
સાથે તેમનાં કર્મચારી શ્રીમતી લોકસુહૃદી પણ ચમકી
જાય છે.

મહાન વૈજ્ઞાનિકના જીવનપ્રસંગોની આ કથા
આજની પેઢી માટે બહુ જ મહત્વની છે અને જો
આવી પુસ્તિકાઓ શાળામાં, નિશાળમાં, વર્ગમાં

સ્થાન પામી શકે તો ભવિષ્યમાં પણ દેશને કોઈ
વૈજ્ઞાનિક મળવાની ભૂમિકા રચાય. પુસ્તકનાં ફોટો
ઉપર શ્રી ધૂમકેતુનું ને અંતરજી ટાંક્યું છે તે કેટલું
બહુ સચું છે ?

“આપણે જેટલો સમય બચાવીએ તે સમયે
આપણું બળકોને હવે તો કમલેને પસંદ કરી શકીએ
વિજ્ઞાન શીખવવામાં રાજવાનો છે. અત્યારે સિદ્ધિઓ
મળે છે તેવું જોખણિયું કે વિવેચનાત્મક નહિ, પણ
સર્જનાત્મક વિજ્ઞાન, વિજ્ઞાનના દૃષ્ટિબિંદુને નજર
સમક્ષ રાખીને વિધનું અકાદ અવશ્યતાઓ સમજી
શોધી કાઢવાનું બાળકો માટે શક્ય બને તેવું વાતા-
વરણ એ દરેક નિશાળનો પ્રધાનસ્વર ને આવશ્યક
રહેવો જોઈએ.”

પણ આજે વિજ્ઞાનની અને કેળવણીની કોને
પડી છે ?

આઝાદીનાં પ્રેરણાગીતો

(પ્રકાશક માહિતીખાતું, ગુજરાત સરકાર,
ગાંધીનગર)

દેશ બંધારે આઝાદી જાહેર કરે, વાધી-
જીની પ્રેરણા પામીને દેશના નવસોહિયો જીવનો સર-
દારશીની બાવનાથી જીવનની હોલ પકડતા કતા,
વિદેશીઓ જુદા અને અત્યાચાર સામે ઝૂમવાની
અંતરકુરુષા સદૃશીને થતી હતી; દેશવસ્તીઓ
વચ્ચે વર અને ઝેરી બાવના અસ્તિત્વમાં જ
નહોતી, આવાવાદની જૂતાવળે લોકોમાં ઝેરનું સિંચન
કર્યું ન હતું, અને કોમવાદે લોકોમાં જુથોને ભરડો
લેધો ન હતો; આંતરકલહના બીજ સમાજજીવનમાં
રાખ્યા ન હતાં અને મુખ્યપ્રધાન આસિયો થય કે
આસિયો એવો અજાણ સ્થિતિજ પર ડોકિયા પણ
ન કરી શકેતા-

—ત્યારે કવિજનો આઝાદીનાં કાવો રચનાં,

ભારતરત્ન સી. વી. રામન

(લેખિકા : શ્રી ઉષા જોષી પ્રકાશક ગુજરાત
અંશરત્ન, અમદાવાદ પાનાં ૧૧૬ રૂ. ૩)

ભારતમાં વૈજ્ઞાનિકની ખેડ છે. તેમાં જે
આંતરરાષ્ટ્રીય કક્ષાના વૈજ્ઞાનિકો એક જ હાથની
અડધી આંત્રણોએ ગણી શકાય તેટલા નથી. ઉદાહરણ
કે. આમા અને ગોતમ સારાભાઈ
અથવા વિજ્ઞાનક્ષેત્રે કવિશીલ કરી ખતાવે તે પહેલાં તો
કે. રાણે તેમને ઉપાડી લીધા. જૂની પેઢીના સ્વ.
જગદીશચંદ્ર બોઝ અને ચંદ્રશેખર રામનને આપણે
આજે યાદ કરીએ છીએ.

શ્રી ઉષા જોષીએ એક વૈજ્ઞાનિકની જીવન
કથા સુંદર, સરળ અને લોકભોગ્ય રીતે પીર-
સીને આજની પેઢીને એક અતિ મહત્વની ગણી
સાચી શકાય તેવી પુસ્તિકાનું અર્પણ કર્યું છે. સ્વ.
ચંદ્રશેખર રામનના જીવનપ્રશ્નોની તેમના સિદ્ધિ
કળથી માંડીને મુખ્ય સુધીની આ કથા મત્ર જીવન-
ચરિત્રની વિવરણ નથી જગત્ આનવીની મહાનતા
શોમાં રહેલી છે, મહામાનવ કેવો હોય છે-તેની
દૈનિક વર્તણૂક કેવી હોય છે-તેનું હૃદય કેવું હોય છે-
પોતાની સાથેના અન્ય મિત્રો, કર્મચરીઓ અને
સાથીઓ સાથે તે કેમ વર્તે છે-પોતાને પ્રિય એવા
જીવનકર્મમાં કઈ રીતે ગળાડૂબ રહે છે, જીવનમાં
સિદ્ધિના એક પછી એક સોપાનો કઈ રીતે સર-
કરતા જાય છે અને આ બધું સિદ્ધિ કર્યા પછી તે
કઈ રીતે અહમ્મને ગણી, સાધુજીવન ગણી શકે છે
તેના મનોદર વત્તાત અડી રજૂ થયે છે, રામનની
સાથે તેમનાં ધર્મપત્ની શ્રીમતી લોકસુદરી પણ અમર
ગમ છે.

મહાન વૈજ્ઞાનિકના જીવનપ્રકારની આ કથા
આજની પેઢી માટે બહુ જ મહત્વની છે અને નો
અતી પુસ્તિકાઓ સાળામાં, નિયાળામાં, વર્ગોમાં

સ્થાન પામી શકે તો અવિભાજ્ય પથ દેહને પ્રાપ્ત
વૈજ્ઞાનિક મળવાની ભૂમિકા રચાય. પુસ્તકનાં ફરેપ
ઉપર શ્રી ધૂમોદત્ત જે અતરણ ટાંક્યું છે તે કેટલું
બધું સચું છે ?

“આપણે જેટલો સમય બચાવીએ તે સમયે
આપણાં બળકોને હવે તો કમલોને પચાસે ગળીએ
વિજ્ઞાન શીખવવામાં ગણવાનો છે. અત્યારે સિદ્ધિઓ
મળે છે તેવું જોખણિયું કે વિવેચનાત્મક નહિ, પણ
સર્જનાત્મક વિજ્ઞાન. વિજ્ઞાનના દૃષ્ટિનિહિત નજર
સમક્ષ રાખીને વિષયનું અકાલ અવશ્યતા સમક્ષ
શોધી કાઢવાનું બાળકો માટે શક્ય બને તેવું વાતા-
વરણ એ દરેક નિયાળાના પ્રધાનસ્વર ને પ્રાધ્વસ્વર
રહેવો જોઈએ.”

પણ આજે વિજ્ઞાનની અને કેળવણીની કોને
પડી છે ?

આઝાદીનાં પ્રેરણાગીતો

(પ્રકાશક માહિતીખાતું, ગુજરાત સરકાર,
ગાંધીનગર)

દેશ બપોરે આઝાદી ઝખતો હતો, વાંધો
જીની પ્રેરણા પામીને દેશના નવસોહિય જીવાને સર-
કારીની ભાવનાથી જીવનની હોલ ખાતા કતા,
વિદેશીઓ જુલમ અને અત્યાચાર સામે અમૂલ્યની
અંત સ્ફુરણ સફેદ કોઈને થતી હતી; દેશવતીઓ
વચ્ચે વર અને ઝેરની ભાવના અસ્તિત્વમાં જ
નહોતી, ભાવાવાહની જૂતાવળે લોકોમાં ઝેરનું વિષયન
કર્યું ન હતું, અને કેમકારે લોકોનાં જુલોને ભરકો
લીધો ન હતો; આંતરકલહના બીજ સમાજજીવનમાં
રોચાર્યા ન હતાં અને યુગ્મપ્રધાન આસિયો થય કે
આસિયો એવો ગજમોહ કિતિજ પર ડોકિયા પણ
ન કરી શકતો-

—ત્યારે કવિજનો આઝાદીનાં જી રો રચનાં,

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફોન ૨૨-૧૦૭૨ માત્ર NOBISUCE

મિલ્ક સ્થળ

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાઈપુર

જિ. ચંપારણ (બિહાર)

(આમ KANORIA)

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફા. ૨૨-૧૦૭૨ મામ NOBISUCE

મિલ્ક સ્થળ

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

ચા. જો. નારાઇપુર

જિ. ચંપારણ (બિહાર)

(મામ KANORIA)

મુંદર, સ્વચ્છ અને મુઘક છાપકામ માટે

સુરપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરપ મુદ્રિકા રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

મુંદર, સ્વચ્છ અને મુઘક છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

વૈષ્ણવજ્ઞાન

વર્ષ : ૧૨]

સપ્ટેમ્બર : ૧૯૭૩

[અંક : ૬]

૧૮ :	લેખ	લેખક
૧૮૫	૬૬ રડી પાપો .	મલ્લિકાર્જુન
૨૦૬	પરિવ્રજન .	'આશુતોષ'
૨૦૮	સ્વર્ગને શરમાવ્યુ ..	પ્રાણનાથ
૨૧૦	અભેદ્ય જોગપો ..	ગમપ્રસાદ દવે
૨૧૩	મોટામા મોટો દશમન-ગિતા	રેત કાર્નેગી
૨૧૫	ચિંતા....	દો ગમજુલાન પરેન
૨૧૭	પ્રતિકામય ગ્રેમ .	પ્રકાશ મનનર
૨૧૮	શમનો નિવાસ..	ભાઈશંકર પુગડિન
૨૨૧	ધર્મનું સ્થાન	સર્વજ્ઞી ગાંધાર્પ્યુર
૨૨૩	જીજ્ઞાસની વાગી	ધૂમકેતુ
૨૨૮	મહામારતના ધુલ વખતે	
	હજુની હિમ્મત ફેલી ?...	હવિ જગજીતિશંકર
૨૩૩	ઈશ્વરનું નિર્મલિ...	રામા રામા
૨૩૪	ગાંધીજીનો સાચો સમાજવાદ ક્યા છે ? ..	
૨૩૭	જાતની પિઠાન ...	રા. ની. પાંચક
૨૩૮	અવગોચર	શિ

મુશાના

[ગ્રાહકોને]

દર મામની ભારમી તારીખે
અક પ્રસિદ્ધ થાય છે

પંદરમી મુખીમા અંક ન મળે
તો ચોટ ઓફિસમા તપાસ કર્યા
પત્રી કાયાંલયને જળાવણ અંક
શિલ્પિમાં હશે તો મોકકાશે

ગમે તે મલિને ગ્રાહક થા
શકાય છે

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ યતા
વિચારે જે તે લેખકોના છે.
મંપાદક તે વિચારોમા મંમત
છે જ તેમ માનવું નહિ

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજ્ઞાન'મા મ સ્ફુટિ, કલા,
શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક
લખાણ લેવામા આવે છે

લખાણ સાદું, મૌલિક, વાચ
હોય જોવી અપેક્ષા રહે છે કાગળ
ની એક બાજુ શાલીથી લખવું

લખાણમ

દેશમા [વરસનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમા સોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજ્ઞાન

૨-૨૧મકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (ઉસ્ટ)
સુ બઇ-૫૭

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક ધીરેન ગાંધી સંપાદક : નવીન ગાંધી ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : સુરેષ મુદ્રિકા, રેઈસકોર્સ રોડ, રાજકોટ.

વૈષ્ણવજન

વર્ષ : ૧૨]

-સપ્ટેમ્બર : ૧૯૭૩

[અંક : ૬]

૧૧ : સેખ	લેખક
૧૮૫ ૧૬ રડી પડ્યો .	મલ્લિકજી
૧૮૬ પરિણમજી .	'આરુણ'.
૨૦૮ સ્વર્ગને યરમાવ્યુ..	ખાત્રિયાનજી
૨૧૦ આનેય ઝોળજો ..	ગામપત્તા દવે
૨૧૩ મોટામા મોરો દરમન-ચિતા	ડેત કાર્નેગી
૨૧૫ ચિંતા....	ડો ગમ્બુસાન પટેલ
૨૧૭ પ્રતિસામય પ્રેમ .	કાકાશ ગાંધી
૨૧૮ રામનો નિવાસ..	ભાઈચંદ્ર પુરોહિત
૨૨૧ ધર્મનું સ્થાન	સર્વપલ્લી ગાંધી
૨૨૩ જીવાનની વાગી	ધૂમકિત
૨૨૯ મહાભારતના કુલ વખતે	
કર્ણની ઉમ્મર ૧૮થી ૨...	કવિ ગણપતિચંદ્ર
૨૩૩ ઈશ્વરનું નિર્માણ...	રામા રામા
૨૩૪ ગાંધીજીનો સાચો સમાજવાદ ક્યા છે ? ..	
૨૩૭ જાતની પિઠાન ...	રા. ના. પાંડ
૨૩૮ અરવોકન	શિ

સૂચના

[આલોકને]

દર મામની બારમી તારીખે
અક પ્રગિદ્ધ થાય છે

પંદરમી મૂંઝીમા અંક ન મળે
તો પોન્ન્ટ ઓફિસમા તપાસ કર્યા
પંડી કાર્યાલયને જળાવવં અંક
શિલિકમાં હજો તો માફકારી

ગમે તે મલિને આલોક થા
ચકાય છે

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા
વિચારો જે તે લેખકોના છે,
મંપાદક તે વિચારોમા મંમત
છે જ તેમ માનવું નહિ

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજન'મા મરુકતિ, કલા,
ચિંતણ અને સાહિત્ય વિષયક
લખાણો લેવામા આવે છે

લખાણ સાદું, મૌલિક, તાજું
હોય એવી અપેક્ષા રહે છે કાગળ
ની એક બાજુ શાનીયી લખવું

લખાણમ

દેશમા [વરસનુ] ૮ રૂપિયા
પરદેશમા સોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિદેપારલે (ધરત)

સુભઈ-૫૭

પ્રકાશક, સુદ્રક, માલિક ધીરેન ગાંધી સંપાદક : નવીન ગાંધી ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
સુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : સુરેષ સુદ્રિકા, રેઈસકોર્સ રોડ, રાજકોટ.

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર મુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સપો.જ

કલકત્તા-૧

ફાન • ૨૨-૧૦૭૨ ગ્રામ NOBISUCE

મિલ્લ સ્થળ :

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઝો. નારાઇપુર

(જ. ચંપારણ (બિહાર)'

(ગ્રામ : KANORIA)

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફાન • ૨૨-૧૦૭૨ માલ NOBISUCE

મિલ્લ સ્થાન :

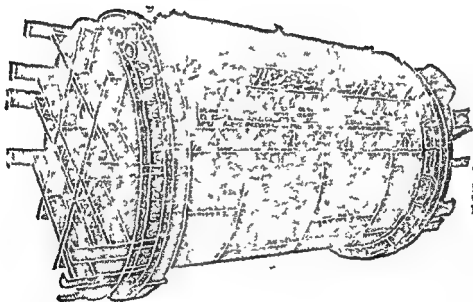
રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાયણપુર

જિ. અંધારા (બિહાર)

(ગ્રામ : KANORIA)

A CASTING ADVANTAGE

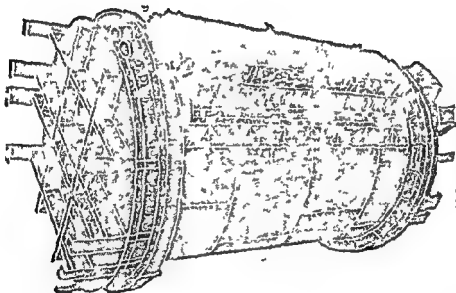
The Machine Building Division makes its own castings, a significant advantage indeed as castings form a substantial part of a machine building. Mukand is therefore able to execute steel casting with control, integrated planning and ensure timely delivery.

AT MUKAND

MUKAND IS STEEL

Mukand Iron & Steel Works Ltd. Kurla, Bombay 70 AS

A CASTING ADVANTAGE

The Machine Building Division makes its own castings, a significant advantage indeed as castings form a substantial part of a machine building order. Mukand is therefore able to exercise complete control of integrated planning and execution of every

AT MUKAND

MUKAND IS STEEL

Mukand Iron & Steel Works Ltd. Kurla, Bombay 70 AS

શેખસાહેબનો નવો સ્વાંગ

શેખ અબ્દુલ્લા મહેરુન બદલી રહ્યા છે. કેવળ કાશ્મિરના મટી, શેર-ભારત બનવાની તેમની મહેબૂબી જાગી છે. અને મોરેનું કારણ પણ છે. સ્વ. ડૉ. ઝાકીર હુસેન તથા મોહાના આગ્રહ પછી સમગ્ર ભારતનું ઐતિહાસિક ધરમતી મુસ્લીમ નેતાગીરી કેન્દ્ર સરકારમાં નથી અને આનું સ્થાન પોતે અવશ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે તેમ શેખ સાહેબને હાથમાં હતી. અને તો તેમણે કાશ્મિરની વાતો છોડીને ભારતની વાતો કરવી જોઈએ અને તેથી જ તેમણે તે શ્રદ્ધ કરી દીધી છે. આજે ભારતનાં વડાપ્રધાન પર ને દબાવો કામ કરી રહ્યાં છે તેમજ દેશની આર્થિક સ્થિતિ નાજુક તબક્કામાંથી પસાર થઈ રહી છે; નાણાંપ્રધાનનું હૃદય જબરજસ્ત પડ્યું છે; મોંઘવારીનો આંક કાળમાં રહ્યો નથી તેમ રહેવા માગતો નથી; અમનો વેપાર રાખ્યો હસ્તાક લેવાથી નવી સમસ્યા ઊભી થઈ છે; રાજ્યોમાં શાસક પક્ષની નેતાગીરીમાં જ વફાવિવાદ જાગી પડ્યા છે ત્યારે વડાપ્રધાનને કેન્દ્રમાં કાંઈ એવો સળંગ સાધીદાર નથી ત્યારે શેખસાહેબ દેશના પ્રથો હલ કરવા ને તૈયારી ખતાવી રહ્યા છે તેની પાછળ કાંઈ તકતોણું દંપિ કામ કરી રહી હતી તેની ખાતરી કાશ્મિર પ્રાંતે તેઓ શુ વિચારે છે; અને કરવા માગે છે તેમાંથી અગા રહેલી જોઈએ.

અતાવટ ભણી

ભારત, પાકિસ્તાન અને બાંગ્લાદેશ વચ્ચે સુદ કેદીઓ તેમજ નાગરિક સ્થળાંતર આમત સમજૂતી સાધી શકાઈ અને યોડાકને બાદ કરતાં બાકીના સુદ કેદીઓ વતનમાં પાછા ફરી શકે તે મુખ્યત્વે તો ભારત-પાકિસ્તાન વચ્ચેના અયુકલિસ પ્રશ્નોની પતાવટ ભણી લઈ જનાર એકમાત્ર પક્ષ છે. વિરાટના ઝગ્ગુ પગલાંની જેમ આના પ્રથો સંદેશાઈથી હલ થતા નથી. સિમલા કરાર થયા પછી તેના આપણને સારો અનુભવ થઈ ચૂકે છે. હજુ પણ મડાગાંડ જાગે,

મતભેદો ઊભા થાય તેવી શક્યતા નકારી શકાય નહીં, કેમ કે આમાં ઝગ્ગુ પ્રશ્નો છે. અને તેમાં પાકિસ્તાન અને બાંગ્લાદેશ નજીક આવવાનું બાકી છે. જનતાનું હૃદય જેવા વિવક્ષણ, ખતરનાક અને સોગાંબાજી ખેડી જનાર રાજપુરુષ ભારતને પણ કોડું આપતા નથી તે બંધવાદો જેવડા નાનકડા અને નવોદિત નિર્બળ દેશને કોડું આપે તેમ માનવું વધુ પડતું છે એમ સ્વીકારીએ તો પણ ને કરારો થયા છે તેનાથી ઉઠીની દિશામાં વધુ પ્રસ્થાન થઈ શકે તેમ છે. ૧૯૭૧ ના સુદમાં પાકિસ્તાન પરાજીત બન્યું અને ભારત વિજયી બન્યું ત્યારપછી પાકિસ્તાને ધણું બધું મેળવ્યું છે. ચુમાવેલા પ્રદેશ ઈજ્જતે ઈજ્જતીય પાસેથી પાટો મેળવવામાં નિષ્ફળતા મેળવી છે ત્યારે ભારતના વધણી હવે પાકિસ્તાન કરે તેની રીતે મંજૂરિઓ કરવી જોઈએ.

સંરક્ષણ ધારો

દેશમાં હજુ કોરોહી ચાલુ જ છે. તે ઉપરાંત લેવાની સરકારે ધારણ ના પાડી છે. ને રીતે કોરોહીને આશુ રાખવામાં આવી છે તેથી હવે લોહિા દેવાઈ ગયા છે અને માનસિક અસર તેની પડવી જોઈએ તેના સદંતર અભાવ છે. આનું એક કારણ એ છે કે દીર્ઘકાળ સુધી કોરોહી ચાલુ રહે એટલે કોરે પડી જાય સંરક્ષણ ધારાને ઉપયોગ કરવામાં પણ આજ તકીફ નહીં છે. તાજેતરમાં લોહિાસ્ટાફની હડતાળ પડી ત્યારે રેલ્વે પ્રધાનશ્રીએ તે ધારો ઉઘાડી જોયો. તેની અસર હડતાલિયાઓ ઉપર કાંઈ ન થઈ. હડતાલ વધુ ઉમળાની. અને કર્મચારીઓ સાથે વાટાઘાટ કરવાની રેલ્વે પ્રધાનને ફરજ પડી. એટલે કોરોહી તથા સંરક્ષણ ધારાનું ને ઝીરવ હોતું જોઈએ, તેના ને કડપ લોહિા પર બેસવો જોઈએ તેમાંનું કાંઈ આજે બનતું નથી. પરિણામે એક પ્રકારની હાસ્યપદ્ધતિ સ્થિતિનું નિર્માણ થાય છે. વળી લોહિાકાદીમાં આ બન્ને બાબતો વિરોધભાસી છે. એટલે સરકાર પાસે બે વિકલ્પ છે. કાં

શેખસાહેબના નવો સ્વાંગ

શેખ અબ્દુલ્લા મહેસુર ગઢવી રહ્યા છે. કેવળ કાશ્મિરના મટી, શેર-ભારત બનવાની તેમની મહેચ્છા જાગી છે. આને માટેનું કારણ પણ છે. સ્વ. ડૉ. ડાક્ટર હુસેન તથા મૌલાના આઝાદ પછી સમગ્ર ભારતનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતી મુસ્લીમ નેતાગીરી કેન્દ્ર સરકારમાં નથી અને આનું સ્થાન પોતે ખરસ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે તેમ શેખ સાહેબને જ્ઞાત્યું હતું. અને તો તેમણે કાશ્મિરની વાતો છોડીને ભારતની વાતો કરવી નોંધ્યે અને તેથી જ તેમણે તે શરૂ કરી દીધી છે. આજે ભારતનાં વડાપ્રધાન પર ને દબાવો કામ કરી રહ્યાં છે તેમજ દેશની અર્થિક સ્થિતિ નાજુક તબક્કામાંથી પસાર થઈ રહી છે; નાણાપ્રધાનનું હકાર જખરજસ્ત પડાર ફેંકી રહ્યું છે; મોંઘવારીનો આંક કાળમાં રહ્યો નથી તેમ રહેવા માગતો નથી; અમનો વેપાર રાખ્ય હસ્તક સેવાથી નવી જામસ્યા જીભી થઈ છે; રાજ્યોમાં શાસક પક્ષની નેતાગીરીમાં જ ભાદવિવાદ જાગી પડ્યા છે ત્યારે વડાપ્રધાનને કેન્દ્રમાં કોઈ એવો સખ્ખ સાથીદાર નથી ત્યારે શેખસાહેબ દેશના પ્રજો હવે કરવા ને તૈયારી ખતાવી રહ્યા છે તેની પાછળ કોઈ તકરોણુ દષ્ટિ કામ કરી રહી હશે ! તેની ખાતી કાશ્મિર પ્રખે તેઓ શુ વિચારે છે; અને કરવા માગે છે તેમાંથી મળી રહેવી નોંધ્યે.

પતાવટ બાણી

ભારત, પાકિસ્તાન અને બાંગ્લાદેશ વચ્ચે મુહ કેદીઓ તેમજ નાગરિક સ્થળાંતર બાન્ધ સમજૂતી જ્ઞાતી શકાઈ અને ધોડાકને બાદ કરતાં બાકીના મુહ કેદીઓ વતનમાં પાછા ફરી શકશે તે મુખ્યત્વે તો ભારત-પાકિસ્તાન વચ્ચેના અણઉંઝલ પ્રશ્નોની પતાવટ બાણી હઈ જનાર એકમાત્ર ખપતું છે. વિરાટના ત્રણ પગલાંની જેમ આના પ્રજો સડેલાછીની હવે થતા નથી. સિમ્લા કરાર થયા પછી તેને આપણને સાતો અનુભવ થઈ ચૂક્યો છે. હજુ પણ મહાપ્રાંક બાજે,

મતમેદો જીલા થાય તેવી શક્યતા નકારી શકાય નહીં, કેમ કે આમાં અણુ પ્રજો છે. અને તેમાં પાકિસ્તાન અને બાંગ્લાદેશ નજીક આવવાનાં બાકી છે. જનાનુ સુદો જેવા વિવક્ષ્ય, ખતરનાક અને સોગાંબાજ ખેડી જનાર રાજપુરુષ લશ્કરને પણ કોપું આપતા નથી તે બંગ્લાદેશ જેવડા નાનકડા અને નવેદિત નિર્ણય દેશને કોપું આપે તેમ માનતું વધુ પડતું છે એમ સ્વીકારીએ તો પણ ને કરારો થયા છે તેનાથી ઉઠતી દિવામાં વધુ પ્રસ્થાન થઈ શકે તેમ છે. ૧૯૭૧ના મુદ્દમાં પાકિસ્તાન પરાજીત બન્યું અને ભારત વિજયી બન્યું ત્યારપછી પાકિસ્તાને ઘણું બધું મેળવ્યું છે. જુમવેલો પ્રદેશ ઈજાપતે ઈઝરાઈલ પાસેથી પાછો મેળવવામાં નિષ્ફળતા મેળવી છે ત્યારે ભારતના વલ્લુની હદર પાકિસ્તાન કરે તેવી રીતે મંજૂરોઓ કરવી નોંધ્યે.

સંરક્ષણ ધારો

દેશમાં હજુ કોટકડી ચાલુ જ છે. તે ઉપરાંત લેવાની સરકારે ધસિને ના પાડી છે. ને રીતે કોટકડીને ચાલુ રાખવામાં આવી છે તેથી હવે લોહી ટેરાઈ થયા છે અને માનસિક અસર તેની પડવી નોંધ્યે તેનો સદંતર અજાવ છે. આનું એક કારણ એ છે કે દીર્ઘકાળ સુધી કોટકડી ચાલુ રહે એટલે કોટે પડી બન્ય સંરક્ષણ ધારાને ઉપયોગ કરવામાં પણ આજ તકવીહ નડે છે. તાન્તેતરમાં લોહીસ્ટ્રાફની હડતાણ પડી ત્યારે રેલ્વે પ્રધાનશ્રીએ તે ધારે ઉગામી જોધો. તેની અસર હડતાવિયાઓ ઉપર કોઈ ન થઈ. હડતાવ વધુ ઉમ ખની. અને કર્ગ્યારીઓ સાથે વાટાપાટ કરવાની રેલ્વે પ્રધાનને ફરજ પડી. એટલે કોટકડી તથા સંરક્ષણ ધારાનું ને ખીરવ હોતુ નોંધ્યે, તેનો ને કડવ લોહી પર ખેસલો નોંધ્યે તેમાંનું કોઈ આને બનતું નિર્ભય પરિણમે એક મહારની હાસ્યપદ સ્થિતિનું નિર્ભય થાય છે. વળી લોકશાહીમાં આ બન્ને બાબતો વિરોધા-ભાસી છે. એટલે સરકાર પાસે બે વિહલ છે. કાં

લાયસ્વતથી અમલદારશાહનિ ફેડી નાખવી કે નના નિજુથો રાબ્યોના પાટનગરોમા લોને પહેલે પરતુ ત્યાથી જીલ્લાઓમા અને તાલુકાઓમા તો બાજુ મામાનુ ઘર છે કોંકરો, મામલતદારો, મહાનકારીઓ અને મનીઓ-આ બધા એટના નિર્જન માનડીઓ છે કે કોઈ અસરકારક પત્રતુ ભરવાની તેમની હેસિયત હોતી નથી અને સ્થાનિક વસતિમા તેમની કાઈક ગણતરી થતી હોવાથી તેમજ વહીવટી દષ્ટિએ મહત્વનુ સ્થાન હોવાથી સમાજના વેપારી વર્ગને નાખુશ કરવાનુ કોઈ પત્રતુ ભરવા અસમર્થ છે હવે ત્યારપછી જે નીચેનુ તત્ત્વ છે-પુરવઠાનુ-કારકુનોતુ-તે બિલકુલ સહેતુ છે એટલે ગમે તે સરકાર સત્તા પર આવે પણ તે કામચાળ ન નીવડે તેવી રીતે આપણુ વહીવટી તત્ત્વ ગોઠવાયુ છે ઈન્દરાજ પયુ નિર્મલુ ગયા તેનુ એક કારણુ આ સહેતુ વહીવટી તત્ત્વ અને લાય ઉપર નબત્તુ નોકરિયાતોનુ મસમોહુ લક્ષકર

આમાથી ઉગરવાનો માર્ગ લોકો પાસે છે લોકોએ જ ચૂંટી આપણી સરકાર છે એટલે સરકારના દોષો તે છેવટે લોકોના દોષો છે તેને સુધારવાનુ પણ લોકોએ ઉપાડી લેતુ જોઈએ માન તમાસો નિહાંગતા પ્રેક્ષકોના પાંડ હવે વધુ વખત આપણે ભટ્ટવી શકીએ નહીં

આપરુ દેશના લોકોએ જાત તેમજ દેશપ્રેમ

બને બતાવવા પડશે અને તો જ અસ્થિત સ્થિતિ એટલે આજે જે અસ્થિતિ અને એક બીજાને વૃદ્ધિ લેવાની મનોવૃત્તિ જરૂરી છે તેને દેશવટો આપે જ છટકો

ભાવવધારા સાથે ગામોગામ પ્રતિષ્ઠા સ્થિતિએ લોકો જ રહે તેમા ગૃહિણીઓ મહત્વનો ભાગ આપી શકે જરૂરી એવી મુખ્ય મુખ્ય ચીજ વસ્તુઓ અમુક ભાવથી વધુ ન ખરીદવા લોકો વચન આપુ દુકાને દુકાને પીંખી જ બિનકુલ અહિ સાતમક ધારણે કરતુ ઘટે બધા દુકાનદારો વ્યાજબી ભાવ સાથે સમજ ન થાય ભાવના પાટિયા બનાવી, વિદ્યાર્થી વિદ્યાર્થીઓના હાથમા આપી દુકાને દુકાને ઊભા રાખી દે. માહકો આવે તેને સમજાવે કે વસ્તુ વિના દવાથે પણ કાળા બખરના ભાવ ન આપો એક જબરી જનનજાતિ ઊભી થવાથી દરેક ગામ અને દરેક જિલ્લે સત્યાગ્રહનો આ માર્ગ સ્વીકારી લે ભાવો નકી કરવા શાશુ અને અનુભવી તેમજ બાજુકાર મહેનુ ભાવોની કમિટિ રચો સરકારને આમા કયાય વચ્ચે ભાવવાની જરૂર નથી નવ રૂપિયે સીંગતેન ખગેલુ જરૂરી નથી લોકો નકી કરે કે પાચ રૂપિયાથી વધુ આપવા નથી એટલે પત્તુ પપુ પછી બાપ્પા શાક લાજ લાગા કાળ સુધી ખાવાની તૈયારી કરવી જોઈએ આપણે સત્યાગ્રહ કરવો છે, મારામારી નહીં વિચારવા જેવી આ બાબત છે

એક વૃદ્ધ, ગરીબ કઠિયારો લાકડાની ભારી લાઈને જ ગલમાથી પમાર થતો હતો માર્ગમા અવસ્થાને કારણે એ થાકી ગયો તેણે ભારો જમીન પર નાખી દીધો અને કટાળીને નિસાસો નાખી બોલ્યો 'હિ પ્રભુ, હવે તો મોત આવે તો સારુ !'

તરત જ સામે એક પુરુષ આવીને જિલો અને પૂછવા લાગ્યો 'કેમ લાઈ, મને એકાએક કેમ યાદ કર્યો ?'

કઠિયારોએ પૂછયુ 'તમે કોણ છો ? એણે કહ્યુ 'હુ મૃત્યુ તે હમણા જ મને યાદ કર્યો ને !'

કઠિયારો બોલો પડી ગયો, પણ ચાલાકી વાપરી બોલ્યા 'એ તો આ ભારીને કારણે જરા આ લાકડાનો ભારો મારા માથા પર ચડાવી દો તો તમારો ઉપકાર થશે, ભાઈ !'

લાંચસ્વતથી અમલદારશાહનિ ફોડી નાખવી. કેન્દ્રના નિયંત્રણે રાજ્યોના પાટનગરોમાં ભલે પહેલે પરંતુ ત્યાંથી જીલ્લાઓમાં અને તાલુકાઓમાં તો બાજુ મામાનું ઘર છે. કલેક્ટરો, મામલતદારો, મહાસકારીઓ અને મંત્રીઓ—આ બધા એટલા નિર્બળ માનવીઓ છે કે કોઈ અસરકારક પત્રનું ભરવાની તેમની હેતુચિત્ત હોતી નથી અને સ્થાનિક વસતિમાં તેમની કોઈક ગણતરી થતી હોવાથી તેમજ વહીવટી દષ્ટિએ મહત્વનું સ્થાન હોવાથી સમાજના વેપારી વર્ગને નાખુશ કરવાનું કોઈ પત્રનું ભરવા અસમર્થ છે. હવે ત્યારપછી જે નિયંત્રણ તંત્ર છે—પુરવઠાનું—કારકૂનોનું—તે ખિસ્સુક સરેખું છે. એટલે જ્યે તે સરકાર સત્તા પર આવે પછી તે કાયદાનું ન નીચડે તેવી રીતે આપણું વહીવટી તંત્ર ગોઠવાયું છે. ઇન્દિરાજી પછી નિર્મળ ગયાં તેનું એક કારણ આ સરેખું વહીવટી તંત્ર વ્યવસ્થા લાંચ ઉપર નબળું નેહરિયાતોનું મસમોદું લશ્કર.

આમાથી ઉગરવાનો માર્ગ લોકો પાસે છે. લોકોએ જ ચૂંટણી આપણી સરકાર છે એટલે સરકારના દોષો તે છેવટે લોકોના દોષો છે. તેને સુધારવાનું પણ લોકોએ ઉપાડી લેવું જોઈએ. માત્ર તમાસો નિહાળતા પ્રેક્ષકોનો પાઠ હવે વધુ વખત આપણે ભલવી શકીએ નહીં.

આપણા દેશના લોકોએ જાતે તેમજ દેશપ્રેમ

બને જતાવનાં પડશે. અને તો જ અસ્થિત રહે એટલે આજે જે ચરિત્રીનતા અને એક ખીમનેદી લેવાની મનોવૃત્તિ જન્મી છે તેને દેશવટે આપે જ છૂટકો.

ભાવવધારા સામે ગામેગામ પ્રતિકાર સ્પર્ધિતો લોકો જ રચે. તેમાં ગૃહિણીઓ મહત્વનો ભાગ આપી શકે. જરૂરી એવી મુખ્ય મુખ્ય ચીજ, વસ્તુઓ અમુક ભાવથી વધુ ન ખરીદવા લોકો વચન આપે. દુકાને દુકાને પીછીંચી ખિસ્સુક અહિંસાત્મક ધીરજે કરતું ઘટે જ્યાં દુકાનદારો વ્યાજબી ભાવ સાથે સમજ ન થાય. ભાવનાં પાટિયાં બનાવી, વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થી-ઓના હાથમાં આપી દુકાને દુકાને જીભા રાખી દે. ગ્રાહકો આવે તેને સમજવો કે વસ્તુ વિના દવાયે પણ કાળા પુખ્તરના ભાવ ન આપે, એક જન્મી જન્મજન્મિત જીવી થવાથી દરેક ગામ અને દરેક ઘરે સત્યાગ્રહનો આ માર્ગ સ્વિકારી લે. ભાવો નક્કી કરવા સાચા અને અનુભવી તેમજ બાબુશર મહેનું ભાવોની કચિટ રચો. સરકારને આમાં ક્યાંય વચ્ચે ભાવવાની જરૂર નથી. નવ રૂપિયે સીંગતેલ ખરીદે જરૂરી નથી. લોકો નક્કી કરે કે પાંચ રૂપિયાથી વધુ આપવા નથી એટલે પત્તુ. પણ પછી બારેલાં શાક-ભાજી લાગ્યા કાળ સુધી ખાવાની તૈયારી કરવી જોઈએ. આપણે સત્યાગ્રહ કરવા છે, મારામારી નહીં. વિચારવા જેવી આ બાબત છે.

એક વૃદ્ધ, ગરીબ કઠિયારો લાકડાની ભારી લઈને જંગલમાંથી પચાર થતો હતો માર્ગમાં અવસ્થાને કારણે એ યાત્રી ગયો. તેણે ભારો જમીન પર નાખી દીધા અને કંટાળીને નિસાસો નાખી બોલ્યો : 'હે પ્રભુ, હવે તો ચીત આવે તો સાડુ !'

તરત જ સામે એક પુરુષ આવીને જોલો અને પૂછવા લાગ્યો : 'કેમ ભાઈ, મને એકાએક કેમ યાદ કર્યો ?'

કઠિયારોએ પૂછ્યું : 'તમે કેણુ છો ?' એણે કહ્યું : 'હું મૃત્યુ. તે' હમણાં જ મને યાદ કર્યો ને !'

કઠિયારો લોઠો પડી ગયો, પણ ચાલાકી વાપરી બોલ્યા : 'એ તો આ ભારોને કારણે. જરા આ લાકડાનો ભારો મારા માથા પર ચડાવી દો તો તમારો ઉપકાર થશે, ભાઈ !'

હારી જાત

હેમેન્દ્રો હરખ આજે મનમાં સમાતો ન હતો. આજે એ એની મંજેતર રુચિની સાથે ફરવા ગયો, એમાં ચર્ચા નીકળી. તેમાં રુચિને હરાવી, હા, એના મનમાં ભડકાડે એમ થતું હતું કે રુચિને થોડું અપમાનજનક કહેવાયું એ કહેતું જોઈતું ન હતું. ચર્ચાનું ધોરણ પણ સાત્ત પર જ આધારિત હતું એમ કહી શકાય તેમ ન હતું.

રુચિનું મુખ પડી ગયું એ તેને ન ગમ્યું. છતાં એના અહંકાર તો એને કલા જ કરતો. રુચિએ આવી માખતમાં જાકો વસ્યું ન રાખ્યું હોત તો થોડું પડી જવાનો વારો ન આવત.

છતાં એ એને લાગી આવ્યું. એમ તો શેરીના નાંદીથી વળાવી દેતો તે આજે એને ધેર મૂકી આવ્યો. સામેથી યાની માગણી કરી. આમ મનમજા થયા ક્યાં છતાં એના મનને ચચરાટ એના કોપેકાષ નાજો ખુલ્લા કરી રહ્યો ત્યારે એને વસ્યું લાગ્યું.

દર રવિવારે તેઓ ફરવા જતા. આ ચચરાટે જ એને બીજે રવિવારે રુચિના હાર પર લાવી દીધો. રુચિએ એને આવડાપોં, પણ કશું, હિમેન, આજે ફરવાનું મન નથી. અહીં જ બેસીએ તો, માડું જતા માથું દુખે છે. રુચિના સ્વરમાં નિશ્ચય ન હતો. ઉપદ્રું નિશ્ચય કરવાનું સમા માથુંસને સોંપવાની વાત એના સ્વરમાંથી ઉપસતી હતી. પેલા ચચરાટના અપમાનમાં જ હેમેન્દ્રે આ વાત લીધી.

રુચિએ એની મોંષ ન લેવાનો જ વિચાર રાખ્યો. ‘મને અત્યાર સુધી શરીર પર જર્વ હતો પણ આજે ખમર પડી કે મારે શરીર દોષ...’

હેમેન્દ્ર પણ એ હળવસમાં બેઠો, ‘શરીર નહિ માથું’ ય હોય અને એ દુખે જાય, લાગ, ઘું માથું નોકે તો ખરા—

‘હિમેન, ઘું ડોકટર હોત ને તોય તને એની ખમર પડત નહિ.’

‘હોય એ તો, આપણે જરા ફરવા બન્યું તો મટી જશે.’

‘ખરેખર હિમેન, મડું માથું દુખે છે. મારે પામનાં જરૂર છે.’

‘મારો નહિ ?’

‘ભે કું હા પારીશ તો હું પાટો કહીશ કે શું કું જામ છું અને મારે તારી જરૂર નથી એવું કહેવા માટે મારી પાને ડાઈ કારણ નથી.’

‘મને થયું તે દિવસે ચર્ચા કરી એવું તને ખોડું લાગ્યું હોય’

‘ચાચું કહું કે ખોડું ?’

‘સો ટકા સાચું.’

‘ખહેલાં તો મને હતું કે ઘું મને તે કહે એવું મને ખોડું ન લાગે પણ તે દિવસે તે વધારે ખેચ્યું. પાપા અને બધા પર પ્રહારો કર્યા એ જમ્યું નહિ. તે આ માગીને થીંધી એ રીતે તારું ઉમદાપણું પણ દેખાડ્યું, એની મેં વારવર નોંધ લેવા માંડી પણ મન વળીવળીને પેલા અપમાનજનક શબ્દો તરફથી કેમેષ પાછું બળ્યું નહિ મારા મનમાં કુખ ન સમાયું એટલે મારી પેલી બહેનપણીને ઘું ઓળખે, પેલી વીલેપાલેંવાળી.’

‘પેલી બીના ?’

‘હા, મેં એને બધી વાત કરી. ત્યારે મને તેણે કહ્યું કે મારે પણ આવો એક પ્રસંગ બન્યો હતો. મેં તો એની સાથે સંબંધ તરત કાપી નાખ્યો હતો પણ હું તને એની સલાહ ન આપું. આવું તો થવા કો. અત્યારે મને એમાં મારી ઉતાવળ સ્પષ્ટ રીતે દેખાય છે.’

‘તે મજી આશના વાત ક્યાંથી આવી પડી ?’

હાડી ભાત

હેમેન્ડનો હરખ આને મનમાં સમાતો ન હતો. આને એ એની મંજેતર રુચિની સાથે ફરવા ગયો, એમાં ચર્ચા નીકળી. તેમાં રુચિને હરાવી. હા, એના મનમાં ઊંડેજાંડે એમ ચતુર હતું કે રુચિને મોડું અપમાનજનક કહેવાયું એ કહેવું જોઈતું ન હતું. ચર્ચાનું ધોરણ પણ સત્ય પર જ આધારિત હતું એમ કહી શકાય તેમ ન હતું.

રુચિનું મુખ પડી ગયું એ તેને ન ગમ્યું. છતાં એના અહંકાર તો એને કપા જ કરતો. રુચિએ આવી બાબતમાં જાણી વસણ ન રાખ્યું હોત તો મોડું પડી જવના વારા ન આવત.

છતાં એ એને લાગી આવ્યું, એમ તો શરીરના નાજીશી વળાવી દેતો તે આને એને ધેર મૂકી આવ્યો. સામથી ચાની માગણી કરી. આમ મલમપટ્ટા ધણી કર્યા છતાં એના મનના ચચરાટ એના કામંડાકા જાણે ખુલ્લા કરી રહ્યો ત્યારે એને વસમું લાગ્યું.

દર રવિવારે તેણે ફરવા જતા. આ ચચરાટ જ એને ખીલે રવિવારે રુચિના દાર પર લાગી દાને. રુચિએ એને આવાકારો, પણ કશું, હેમેન્ડ, આને ફરવાનું મન નથી. આડી જ બેસીએ તો. મારું જવા મણુ દુખે છે. રુચિના સ્વરમાં નિશ્ચય ન હતો. ઉપકું નિશ્ચય કરવાનું સમા માણસને સંપત્તીના વાત એના સ્વરમાંથી ઉપસતી હતી. પેલા ચચરાટના અનુસંધાનમાં જ હેમેન્ડે આ વાત લીધી.

રુચિએ એની મોંઘ ન લેવના જ વિચાર રાખ્યો. 'મને અત્યાર સુધી શરીર પર જવું હતો પણ આને ખમર પડી કે મારે શરીર હોય...'

હેમેન્ડ પણ એ હજવાસમાં ભગ્યો, 'શરીર નહિ માણુ' ય હોય અને એ દુખે પણ, લાવ, હું માણુ જોડે' તો ખરો,

હેમેન્ડ, હું ડોક્ટર હોત ને તોય તને એની ખમર પડત નહિ.'

'હોય એ તો, આપણે જરા ફરવા જશું' તો મટી જશે.'

'ખરેખર હેમેન્ડ, મારું માણુ દુખે છે, મારે જામના જરૂર છે.'

'મારી નહિ ?'

'એ હું હા પાડીશ તો હું પાછો કપીશ કે શું હું જામ છું અને મારે તારી જરૂર નથી એવું કહેવા માટે મારી પામે કાઈ કારણ નથી.'

'અને ચણુ' તે દિવસે ચચો કરી એનું તને બોડું લાગ્યું હોય'

'ચાણુ' કહું કે બોડું ?'

'સો ટકા ચાણુ.'

'બહેલાં તો મને હતું કે હું ગમે તે ક્ષેત્રનું અને બોડું ન લાગે પણ તે દિવસે તે વધારે બેચેન. પપ્પા અને જપ્પા પર કહારો કર્યા એ જમ્યું નહિ. તે આ માર્યાને પીધી એ રીતે તારું ઉમદાખણું પણ દેખાડ્યું, એની મેં વારવાર મોંઘ લેવા માંડી પણ મને વળીવળીને પેલા અપમાનજનક રાખે. તરખી કેમેશ પાણુ વણુ નહિ મારા મનમાં દુખ ન સમાયું એટલે મારી પેલી જહેનપણીને હું જોળાયે, પેલી વીણેપાલેવાળી.'

'વેળી ખીના ?'

'હા, મેં એને બાંધી વાત કરી. ત્યારે મને તેણે કહ્યું કે મારે પણ આવો એક અસંજ બન્યો હતો. મેં તો એની સાથે સંબંધ તરત કાપી નાખ્યો હતો પણ હું તને એની સલાહ ન આપું. આવું તો થવા કરે. અત્યારે મને એમાં મારી ઉતાવળ સ્પષ્ટ રીતે દેખાય છે.'

'તો પછી માથાના વાત ક્યાંથી આવી પડી ?'

‘મારે એ ‘પણુ’ જ સાંભળવું છે.’

‘એ જ કહું છું. અને આને જિન્દગીનો અફસોસ રહી ગત.’

‘કેમ ?’

‘મેં એ ચિત્રને ફાડી નાખ્યું હોત.’

‘કેમ ? એમાં કોઈ એવી સ્પર્શિત ભાગી મઈ હતી ?’

‘ના, એવું બન્યું કે એ ચિત્ર મારામાં જન્મ્યું ત્યારે મને એમ થયું કે મારું સાચું અસ્તિત્વ વસોવાઈ રહ્યું છે.

‘તું’ માનીશ નહિ પણ પૂરા છ મહિના મેં એ ચિત્રને મારા હૃદયના રંગમાં ઘોળ્યું હતું.’

‘દરેક કલાકારે ક્યારેક એવી-ધાંડીમાંથી પસાર થવું પડે છે !’

‘પણુ મારે એવું બન્યું કે ત્યાં મારી ધાંડી પૂરી ન થઈ. મારા મનમાં એટલેા જાણી ઉત્સાહ હતો કે આ ચિત્ર એવું અફસાણુ બનશે કે જ્યાં તમારું નામના રહી જશે ?’

‘રહી જ રઈ ને.’

‘ના, એમ તે સહેલું ન બન્યું. બ્યારે એ ચિત્ર મેં પૂરું કર્યું ત્યારે મારું મન ખૂબ પાછું પડી ગયું. અને થયું કોઈ પ્રેમિકાએ તેના અિયતમને કારણે વિના એ ધરપક મારીને ના પાડી.’

મુખનના મુખ પર તે વખતે જ્યુ પેલી વિદુ-વળતા-નિરાશા ઉતરી આવી : મેં મૂઝા રહેવાનું યોગ્ય માન્યું.

‘જાણે ખબરો છુટાઈ ગયો હોય એમ દૂ’

દિવસો સુધી ઉદાસ રહ્યો. પછી તો એ ચિત્ર એટલું જાણું અકારું થઈ પડ્યું કે મેં એને ફાડી નાખવાનો વિચાર કર્યો. અને થયું કે આના કરતાં તો સિનેમાના પોસ્ટરો જ ચીતરતો હોત તો તેમાં કોઈ મદરવાકાંક્ષા તો નહિ. હું ફાડી નાખવાની તૈયારી કરતો હતો તે સમયે તુ આવી ગયો.’

‘કયે દિવસે ?’

‘તું પહેલીવાર આ રૂમ ઉપર બાબીને સંપર્કે આવ્યો હતો. તમે એટલો બધો આનંદ સંપર્કે આવ્યા હતા કે મને તેના ગાદ સંસ્પર્શ થયો.’

‘તે દિવસે આપણે રાતના બે વગાડયા હતા. મારા મિસિસ જ્યુ તે ઘણીવાર યાદ કરે છે.’

‘તમે એ વાતે તથા પછી એ ચિત્ર ફાડવાને બદલે મેં એને સાવ નીચે મારી નજરે કયાંય ન પડે તે રીતે મૂક્યું. ત્ય રખાઈ હું ગળાબૂક કામમાં હતો પણ આ ચિત્ર સામે હું સાવ નાસીપાસ થયો હતો એ વાત મારા મગજમાંથી પળવાર ખસતી ન હતી. એક દિવસ શું સૂઝ્યું કે એ ચિત્ર પુન મેં હાથમાં લીધું.

ને બે ત્રણ કલાકમાં કાણુ જાણે કઈ રીતે પેલી કલ્પનાનો સંપ્તિ મારી પીછીમાંથી નીનરી રહી. પછી તો હમણું જન્મતે જ્યુ એના પર પસદમીની મદેર મારી. મારા લખ્મા રહી રહીને પેતા ‘જો’ અને ‘તો’ ભગી બન્ય છે.’

‘એક વાત તો સાચી કે આ તારા વિજયમાં મારો અને મારા મિસિસનો ભાગ છે ?’ હું હમી રહ્યો.

કોઈ પણ વિષયમાં અતિશયતા હાનિકારક છે. અતિશય મુખથી છડી જવાય છે. અતિશય દુઃખથી લાંગળી પડાય છે. મુખ અને દુઃખનું પ્રમાણસર મિશ્રણ જીવનને ઉપકારક બને છે, પણ જીવનની કડમ્બતા એ જ છે, આ પ્રમાણનું વિધિને જ્ઞાન નથી.

‘મારે એ ‘પણ’ જ સાંભળવું છે.’

‘એ જ કહ્યું છું. મને આજે જિન્દગીનો અફસોસ રહી ગયો.’

‘કેમ ?’

‘મેં એ ચિત્રને ફાડી નાખ્યું હોત.’

‘કેમ ? એમાં કોઈ એવી સ્થિતિ લગ્યા અર્થ હતી ?’

‘ના, એવું બન્યું કે એ ચિત્ર મારામાં જન્મ્યું ત્યારે મને એમ થયું કે માત્ર સાચું અસ્તિત્વ વસોવાઈ રહ્યું છે.’

‘તું મારીશ નહિ પણ પૂરા જ મહિના મેં એ ચિત્રને મારા હૃદયના રક્ષમાં ધોળ્યું હતું.’

‘ફરેક કલાકારે ક્યારેક એવી-ધાંટીમાંથી પસાર થવું પડે !’

‘પણ મારે એવું બન્યું કે ત્યાં મારી ધાંટી પૂરી ન થઈ. મારા મનમાં એટલે જ ધીરો ઉત્સાહ હતો કે આ ચિત્ર એક અફસોસન બનશે કે જમ તમાં નામના રહી જશે ?’

‘રહી જ અર્થ ને.’

‘ના, એમ તે સહેવું ન બન્યું. જ્યારે એ ચિત્ર મેં પૂરું કર્યું ત્યારે માત્ર મન ખૂબ પાછું પડી ગયું. મને થયું કોઈ પ્રેમિકાએ તેના પ્રિયતમને કારણે વિના એ ધપક મારીને ના પાડી.’

મુખનના મુખ પર તે વખતે જ્યુ પેલી વિહ-વળતા-નિરાશા ઉતરી આવી : ‘મેં શ્રુત રહેવાનું થોડું માન્યું.’

‘જાણે ખાનસા છું તોયે ગયો હોય એમ હું દિવસો સુધી ઉદાસ રહ્યો. પછી તો એ ચિત્ર એટલું જુદું અકાર્ય થઈ પડ્યું કે મેં એને ફાડી નાખવાનો વિચાર કર્યો. મને થયું કે આના કરતાં તો સિનેમાના પોસ્ટરો જ ચીતરેલા હોત તો તેમાં કોઈ સ્વચ્છતા તો નહિ. હું ફાડી નાખવાની તૈયારી કરતો હતો તે સમયે તું આવી ગયો.’

‘કેમ દિવસે ?’

‘તું પહેલીવાર આ રૂમ ઉપર બાબીને લઈને આવ્યો હતો. તમે એટલો બધો આનંદ લઈને આવ્યા હતા કે મને તેનો ગાદ સંસ્પર્શ થયો.’

‘તે દિવસે આપણે રાતના બે વગાડ્યા હતા. મારા મિસિસ પણ તે ધસીવાર યાદ કરે છે.’

‘તમે બે વાગે ગયા પછી એ ચિત્ર ફાડવાને બદલે મેં એને સાવ નીચે મારી નજરે ક્યાંય ન પડે તે રીતે મૂક્યું. ત્યારબાદ હું ગળામૂક કામમાં હતો પણ આ ચિત્ર સામે હું સાવ નાસ્તીસ થયો હતો એ વાત મારા મજાજમાંથી પળવાર ખસતી ન હતી. એક દિવસ યુ સુઝ્યું કે એ ચિત્ર પુન મેં હાથમાં લીધું.’

ને બે ત્રણ કલાકમાં કેટલું જાણે કંઈ રીતે પેલી કલ્પનાની સ્થિતિ મારી પીછીમાંથી નીતરી રહી. પછી તો હમણાં જતે પણ એના પર પરાદર્શીની મહેલ મારી. મારા હાથમાં રહી રહીને પેલા ‘નો’ અને ‘તો’ લગી ગયા છે.

‘એક વાત તો સાચી કે આ તારા વિનયમાં મારો અને મારા મિસિસનો ભાગ છે ?’ હું હમી રહ્યો.

કોઈ પણ વિષયમાં અતિશયતા હાનિકારક છે. અતિશય સુખથી છડી જવાય છે. અતિશય દુઃખથી ભાંગી પડાય છે. સુખ અને દુઃખનું પ્રમાણસર મિશ્રણ જીવનને ઉપકારક બને છે, પણ જીવનની કદમ્બતા એ છે કે, આ પ્રમાણનું વિધિને જાન નથી.

તિરસ્કાર, અતિ સ્વાર્થપરાયણતા અને વાસ્તવિક જગતમાં યોગ્ય રીતે ગાફવાઈ જવાની અશક્તિ—આ બધા છે પેટની ખીમારીઓ અને હોઝરીનાં ચાંદનાં કારણો... હોઝરીનું ચાંદુ શબ્દો જુની સડે છે. 'લાઈફ' માસિક અનુકાર આપણા દસ શબ્દો જુધાધિ-ઓમાંનો એ એક છે.

ચાંડપણનું કારણ શું? તેનાં સંપૂર્ણ કારણો તો કોઈ જણવું નથી. પણ ચિંતા અને બીતિ એક મહત્વનું કારણ હોઈ શકે.

ચિંતાની ઠેવી વિપરીત અજરો થાય છે એ જાણવા લાવણેરીમાં કે ડોક્ટર પાસે જવાની આરે જરૂર નથી, મારી બારીમાંથી દેખાતા સામેનાં પેલાં ઘરોમાં દષ્ટિ ફેકીને એ હું જાણી શકું એમ છું. એક ઘરમાં અતિશય ચિંતાથી માનસિક ખીમારીનો શિકાર બનેલા દેખાય છે, બાઈનું ઘરમાં મધુમેહનો દરદી ચિંતા કરતો દેખાય છે. જાનરમાં ભાવો ચરડે છે અને પેલાખમાં તથા લોહીમાં સાકરનું પ્રમાણ વધી જાય છે.

પાડોશીના ઘર તરફ નજર કરવાનીય જરૂર નથી, હું અત્યારે જ્યાં બેઠો છું એ ચોરડામાં નજર નાખવીય પૂરતી છે. આ જગ્યાનો અજાણિતો સાલિક અતિશય ચિંતા કરીને અજાણે કબરમાં પેટી ચૂંથે છે. સધિવા અને સાંધાનો વરમ ધણી વાર ચિંતાનું પરિણામ હોય છે.

થાપડોડ મંથિની અતિ ક્રિયાશીલતાવાળો માણસ તમે જોયો છે? મેં જોયો છે. અધમૂઆ નેવો બની જઈ એ ધ્રુજતો હોય છે. ચીનાં હૃદયની ગતિ એકદમ તેજ ધઈ જાય છે. જો સારવાર થા જોપરેલન ન કરાવવામાં આવે તો દરદી મરણ

પામે છે.

મારા એક મિત્રને આ રોગ થયો હોતાથી થોડા સમય પહેલાં અમે ફિલાડેલ્ફિયામાં આના નિષ્ણત ડૉ. ઈઝરાઈલ આમને ખતાવવા ગયા હતા. આ જાનના દરદીઓનો આડનીશ વર્ષનો તેનો અનુસર છે. પહેલાં જ પ્રશ્ન તેણે મારા મિત્રને આ પૂછ્યો, 'શરી ચિંતા કરીને આ વહોરી લીધું છે?' તેણે ચેતવણી આપી કે જો મારો મિત્ર ચિંતા કરવાનું બંધ નહીં કરે તો મધુમેહ, હૃદયરોગ, હોઝરીનું ચાંદુ ઈત્યાદિ ખીબા રોગોનો પણ તે શિકાર થઈ પડશે.

હૃદયરોગ એ અમેરિકાનો પ્રથમ નંબરનો સંહારક રોગ છે. ખીબા વિશ્વયુદ્ધ વખતે યુદ્ધમાં જવાનું લાખ જેટલા માણસો મરાયા, પણ એ જ અરસામાં હૃદયરોગે ૨૦ લાખ નાગરિકોનો ભોજ લીધો, અને એમાંથી દસ લાખને તો ચિંતા અને છદ્દેવને કારણે જ હૃદયરોગ થયેલો. હા, આથી જ ડોક્ટર એલેક્સીસ કેરેલે કહ્યું છે, "જો ધખાહારી માણસોને ચિંતાઓનો સામનો કરવાનું આવશ્યક નથી તેઓ નાની વયમાં જ અવસાન પામે છે."

હાલિયુથના નીચો લોકો અને ચીનના લોકોને ચિંતાનો હૃદયરોગ ભાણે જ થાય છે, કારણ કે તેઓ શાંત જીવન ગણે છે. હૃદય બંધ પાવાથી મરણ પામતા ડોક્ટરોની સંખ્યા ઘેડૂત કરતાં વીસ ગણી છે. ડોક્ટરો ધમાલિયું જીવન ગણે છે અને દૃઢ ભોજવે છે.

એક ચોંકાવનારી કલ્પ ગિના કહું: મહારાજના પાંચ રોગોથી મરણ પામનાર અમેરિકનો કરતાં આઠમહત્વા કરનાર અમેરિકનોની સંખ્યા મોટી છે.

સા માટે? મોટા ભાગે આનો જવાબ છે 'ચિંતા'.

રામજી આપ્યા અને ગયા, પરંતુ સમસ્યા તો રહી જ, જીવતમ જુદા આપ્યા અને ગયા, પરંતુ સમસ્યા તો રહી જ. મહાત્મીર આપ્યા અને ગયા, પરંતુ સમસ્યા તો રહી જ. ગાંધીજી આપ્યા અને ગયા, પરંતુ સમસ્યા તો રહી જ. જ્યાં સુધી માનવ છે ત્યાં સુધી સમસ્યાઓ તો રહેશે જ. એટલે સવાલ સમસ્યાના સમાધાન (નિરાકરણ)નો નથી, ચિંતાના સમાધાનનો છે.

—વિનોબાજી

તિરસ્કાર, અતિ સ્વાર્થપરાયણતા અને વાસ્તવિક જગતમાં યોગ્ય રીતે ગ્રહણી જવાની અચકિત-આખર્ષા પેટની ખીચારીઓ અને હોજરીનાં ચાંદીનાં કારણો... હોજરીનું ચાંદું શબ્દો જની શકે છે. 'લાઈફ' માસિક અનુસાર આપણા દસ શબ્દો જ્યાં-યોમાંનો એ એક છે.

ચાંપણનું કારણ શું? તેનાં સંપૂર્ણ કારણો તો કોઈ જાણતું નથી. પણ ચિંતા અને ભીતિ એક મહત્વનું કારણ હોઈ શકે.

ચિંતાની કેવી વિપરીત અસરો થાય છે એ જાણવા લાવ્યેલીમાં કે ડોક્ટર પાસે જવાની મારે જરૂર નથી. મારી બારીમાંથી દેખાતા સામેનાં પેલાં ધરમાં દષ્ટિ દેખીને એ હું જાણી શકું એમ છું. એક ધરમાં અતિશય ચિંતાથી માનસિક ખીચારીનાં સિદ્ધાંતો બનેલા દેખાય છે. બાકીના ધરમાં મધુમેહનો દરદી ચિંતા કરતો દેખાય છે. જનભરમાં ભાવો મચડે છે અને પેલાંજમાં તથા લોહીમાં કાઠરનું પ્રમાણ વધી જાય છે.

પાડોશીના ધર તરફ નજર કરવાનીય જરૂર નથી. હું અત્યારે જ્યાં બેઠો છું એ ઝોરડામાં નજર નાખવીય પૂરતી છે. આ જગ્યાનો અચાહિતો માસિક અતિશય ચિંતા કરીને આજીવ કબરમાં પેટી ચલે છે. સંધિવા અને સંધાનો વરમ થણી વાર ચિંતાનું પરિણામ હોય છે.

સાવરોડ પ્રાંતની અતિ કિંમતી સ્થિતિવાળો માણસ તમે જોયા છે? એ જોયા છે. અધમ્મ આ નેવો જની જઈ એ મુજબ હોય છે. એનાં હૃદયની વતિ એકદમ તેજ થઈ જાય છે. બે સારવાર થા જોપરેશન ન કરાવવામાં આવે તો દરદી મરણ

પામે છે.

મારા એક મિત્રને આ રોગ થયો હેતુથી થોડા સમય પહેલાં અમે દિવાડેદિવામાં આના નિષ્કાન ડો. ઈન્જરાઈલ સાથેને બતાવવા ચલા હતા. આ જનના દરદીઓનો આડવીશ વર્ષનો તેનો અનુભવ છે. પહેલાં જ પ્રશ્ન તેણે મારા મિત્રને આ પૂછ્યો, "શું ચિંતા કરીને આ વહેારી લીધું છે?" તેણે ચેતવણી આપી કે બે મારો મિત્ર ચિંતા કરવાનું બંધ નહિ કરે તો મધુમેહ, હૃદયરોગ, હોજરીનું ચાંદું ઈતિ બીજા રોગોનો પણ તે સિદ્ધાંત થઈ પડશે.

હૃદયરોગ એ અમેરિકાનો પ્રથમ નબરનો સંહારક રોગ છે. બીજા વિશ્વયુદ્ધ વખતે યુદ્ધમાં શ્વાન પણ લાખ નેટલા માણસો મરણ, પણ એ જ અરસામાં હૃદયરોગે ૨૦ લાખ નાગરિકોનો ભોગ લીધો, અને એમાંથી દસ લાખને તો ચિંતા અને ઉદ્વેગને કારણે જ હૃદયરોગ થયેલો. હા, આથી જ ડોક્ટર એલેક્સીસ કેરોલે કહ્યું છે, "જો ધણારી માણસોને ચિંતાઓનો સામનો કરવાનું આવડતું નથી તેઓ નાની વયમાં જ અવસાન પામે છે."

હૃદયરોગના નીચે લોહી અને ચીનના લોહીને ચિંતાનો હૃદયરોગ કાગળે જ થાય છે, કારણ કે તેમાં શક્તિ શુભન ગણે છે. હૃદય બંધ પડવાથી મરણ પામતા ડોક્ટરોની સંખ્યા ઘટીત કરતાં વીસ ગણી છે. ડોક્ટરો ધમાલિયું શુભન ગણે છે અને દૃઢ ભોગવે છે

એક ચેકિંગનારી સ્ત્રી બિના કહું મહારાજા પાંચ રોગોથી મરણ પામનાર અમેરિકાના કરતાં આઠમહત્વા કરનાર અમેરિકાનાની સંખ્યા મોટી છે.

શા માટે? મોટા ભાગે આનો જવાબ છે 'ચિંતા'.

રામજી આવ્યા અને ગયા, પરંતુ સમસ્યા તો રહી જ, ગૌતમ જુદા આવ્યા અને ગયા, પરંતુ સમસ્યા તો રહી જ. મહાવીર આવ્યા અને ગયા, પરંતુ સમસ્યા તો રહી જ. ગાંધીજી આવ્યા અને ગયા, પરંતુ સમસ્યા તો રહી જ. જ્યાં સુધી માનવ છે ત્યાં સુધી સમસ્યાઓ તો રહેશે જ. એટલે સવાલ સમસ્યાના સમાધાન (નિરાકરણ)નો નથી, ચિંતાના સમાધાનનો છે.

-વિનોબાજી

દે છે ત્યારે પણ ચિંતા વધી જાય છે આ પ્રકારની ચિંતાનો ખોળે આપણને ઘણો જ અઝાબની નાખે છે બધા સુધી અતરાત્રમાને સતોય થતો નથી ત્યા સુધી તે આપણને ચિંતા કરાવ્યા જ કરે છે આપણી જાતે આપણે તે ચિંતાને દૂર કરી શકતા નથી આ જાતની ચિંતા માટે “ચિંતા ચિંતા સમાન છે” એ ઉદાહરણ દઈએ છીએ

ચિંતા થવાનું નીચું કારણ બીજા પર રાખવો પડતો આધાર છે જેની પર આપણે આધાર રાખીએ છીએ, જેને પ્રેમપાન ગણીએ છીએ તેને શ્રદ્ધાની ખેસીએ એવું આપણાથી કંઈક થઈ જાય તો તરત જ ચિંતા થઈ આવે છે, અથવા આની બીજી બાજતો પ્રસંગ આ રીતે જ બનતું હોય છે ચિંતાનું અસ્તિત્વ સૌથી નાના બચ્ચાઓમા પણ જોવા મળે છે ધાવણ ધાવતા બાળકને ધાવતા અસતોય થઈ આવતા તે બચ્ચું ભરી લે છે આમ પ્રેમને બદલે વધી ગયેલા શુસ્સાના પ્રમાણથી કોંઈને કારણે તેનો પોતાનો વિનાશ થશે તેવી ચિંતા તેને થઈ આવે છે, તેને depressive anxietyનો અનુભવ થાય છે શુસ્સો કરાવનાર પરિસ્થિતિ લાગે વખત લખાય તો તેના શુસ્સાનો તેને ભય લાગવા મળે છે અને તે શુસ્સો તેના નાશ કરવામા અટકે તેમ નથી તેવા ખ્યાલ આવતા તે Persecutory anxietyથી પીડાય છે આ કારણે માણસમા તેને ઉદાસ બનાવી દેનારી કે તેના વિનાશ બીજાઓ કરશે તેવા ખ્યાલ લાવનારી એની બે પ્રકારની ચિંતા જોવામા આવે છે અદરથી થઈ આવતી ચિંતાનો ખોળે આપણને ખૂબ જ ભારે લાગે છે, કારણ કે તેના કારણે વિગે આપણે અજાત હોઈએ છીએ બધા સુધી આ અજાત ચિંતા થવા કરતી હોય છે ત્યા સુધી આપણે કશામા ખ્યાન પરાંતી શકતા નથી, કશામા રસ લઈ શકતા નથી કે કોઈ સાથે પ્રેમ ભર્યો ભાવ અનુભવી શકતા નથી આપણી બુદ્ધિ પર પણ ચિંતાની અસર થાય છે, તેથી બ્યારે ચિંતા પ્રસ્ત અવસ્થામા હોઈએ ત્યારે આપણી શક્તિઓનો બરાબર ખ્યાલ બીજાઓને આપી શકતા નથી

કેટલાક સોંકોને કશું જ બ્યાજબી કારણ ન

હોય છતાં ભવિષ્યમા શું થશે તેની ચિંતા તેમને વાર વાર થઈ આવે છે જેઓમા આ ચિંતા ઉપ બની જાય છે તેમને બધા ત્યા ભય લાગે છે અકસ્માત થશે, ધરતીકંપ થશે, આગ લાગશે। તેવો ભય અકારણ થવા જ કરે છે આવા માણસોમા ખૂબ અધીરાઈ હોય છે તેઓને કશું જ નુસ્સાન ત થયું હોય તો પણ તેમને તેની ચિંતા થવા જ કરે છે

આપણામા એક વર્ગ એવો પણ છે કે જેમને કંઈક થવાનું છે એવો ભય લાગતા કરે છે એક માણસે મને કહેતું કે બ્યારે બ્યારે તે ટ્રેનમા કે પ્લેનમા યુસાફરી કરે છે ત્યારે તેને એમ જ લાગ્યા કરે છે કે અકસ્માત થવાનો જ છે મારા એક દરદીએ તેને થઈ આવતી એક ચિંતાનું વર્ણન કરતા કહેતું કે બ્યારે બ્યારે તેની મા વીજળીના પખા નીચે જશે છે ત્યારે તેને એમ જ ચિંતા થઈ આવે છે કે પખાનું એક પાખડું છૂટું પડી તેની મા પર પડશે. આથી બ્યારે બ્યારે તે તેની મને પખા નીચે બેઠેલી બુએ છે ત્યારે ત્યારે ગમે તેવું બહાનું બતાવી પખો બધ કરે ત્યારે તે નિરાતે બેસી શકે છે આની જ રીતે એક બીજી વ્યક્તિએ મને કહેતું કે, તેના સૌથી નાના દીકરાને કોઈ અકસ્માત થશે જ તેની ચિંતા તેને સતત થવા કરતી હોય છે, તેથી તે પોતાને ઘેરથી બે કલાક માટે દૂર ગયો હોય તો પણ બહારથી ઊકાસ વિખેની તપાસ કરી લે છે ખાસ કરીને તે બહારગામ જાય છે ત્યારે તેની ચિંતા વધી પડે છે અને ચિંતાના દબાવણથી બ્યારે તે ટકકોલ કરી ઘેર ઊકારાની કુશળતા બજાવી લે છે ત્યારે તેને નિરાત વગે છે

બુદ્ધિપૂર્વક આ માણસો સમજતા હોય છે કે કશું જ થવાનું નથી છતાં તેની અદમ્ય ચિંતા તેમને થવા જ કરે છે અને આ ચિંતાના દબાવણ નીચે તેમને જે કરવું નથી હોતું તે કરવું પડે છે

હવે ચિંતા શાથી થાય છે એ આપણે બચ્ચું જરૂરી છે આપણી બધી ચિંતાઓનું મૂળ આપણી જિંદગીમા છે જે જિંદગીનો અવરોધ થયો હોય

અનુ પૃષ્ઠ ૨૨૫]

દે છે' ત્યારે પણ ચિંતા વધી જાય છે. આ પ્રકારની ચિંતાનો બોલો આપણને ઘણો જ અડગાની નાખે છે. જ્યાં સુધી અંતરાત્માને સંતોષ થતો નથી ત્યાં સુધી તે આપણને ચિંતા કરાવ્યા જ કરે છે. આપણી જાતે આપણે તે ચિંતાને દૂર દૂરી શકતા નથી. આ જાતની ચિંતા માટે "ચિંતા ચીતા સમાન છે" એ ઉદાહરણ દઈએ છીએ.

ચિંતા થવાનું ત્રીજું કારણ બીજા પર રાખવો પડતો આધાર છે. જેની પર આપણે આધાર શખીએ છીએ, તેને પ્રેમપાત્ર ગણીએ છીએ તેને શુભાવી ખેસીએ એવું આપણાથી કંઈક થઈ જાય તો તરત જ ચિંતા થઈ આવે છે, અથવા આવી બીજી બાબતો પ્રસંગે આ રીતે જ બનતું હોય છે. ચિંતાનું અસ્તિત્વ સૌથી નાનાં બચ્ચાંઓમાં પણ જોવા મળે છે. ધાવણ ધાવતાં બાળકને ધાવતાં અસંતોષ થઈ આવતાં તે 'બચ્ચું' ભરી લે છે. આમ પ્રેમને બદલે વધી ગયેલા શુસ્સાના પ્રમાણથી કોઈને કારણે તેના પોતાના વિનાશ થશે તેવી ચિંતા તેને થઈ આવે છે, તેને depressive anxietyનો અનુભવ થાય છે. શુસ્સો કરાવનાર પરિસ્થિતિ લાંબો વખત લંબાય તો તેના શુસ્સાનો તેને લાયકાત મળે છે અને તે શુસ્સો તેના નાશ કરવામાં અટકે તેમ નથી તેવા ખ્યાલ આવતાં તે Persecutory anxietyથી પીડાય છે. આ કારણે માણસમાં તેને ઉદાસ બનાવી દેનારી કે તેના વિનાશ પીળાઓ કરશે તેવા ખ્યાલ લાવનારી એવી બે પ્રકારની ચિંતા જોવામાં આવે છે. અદરથી થઈ આવતી ચિંતાના બોલો આપણને ખૂબ જ ભારે લાગે છે, કારણ કે તેના કારણે વિશે આપણે અજ્ઞાત હોઈએ છીએ. જ્યાં સુધી આ અજ્ઞાત ચિંતા થયા કરતી હોય છે ત્યાં સુધી આપણે કદામાં ખ્યાન પરાંતી શકતા નથી, કદામાં રસ લઈ શકતા નથી કે કોઈ સાથે પ્રેમ-ભણે લાવ અનુભવી શકતા નથી. આપણી જીવિત પર પણ ચિંતાની અસર થાય છે, તેથી જ્યારે ચિંતા-ગ્રસ્ત અવસ્થામાં હોઈએ ત્યારે આપણી શક્તિઓનો બરાબર ખ્યાલ બીજાઓને આપી શકતા નથી.

કેટલાક સોકોને કશું જ બ્યાજબી કારણ ન

હોય છતાં લવિખ્યામાં શું થશે તેની ચિંતા તેમને વારંવાર થઈ આવે છે. જેઓમાં આ ચિંતા ઉપ બની જાય છે તેમને જ્યાં ત્યાં જાય લાગે છે. અસ્માત થશે, ધરતીકંપ થશે, આગ લાગશે તેવા લાય અકારણ થયા જ કરે છે. આવા માણસોમાં ખૂબ અધીરાઈ હોય છે. તેઓને કશું જ નુકસાન ન થયું હોય તો પણ તેમને તેવી ચિંતા થયા જ કરે છે.

આપણામાં એક વર્ગ એવો પણ છે કે જેમને કંઈક થવાનું છે એવો લાય લાગ્યા કરે છે. એક માણસે મને કહેવું કે જ્યારે જ્યારે તે ટ્રેનમાં કે પ્લેનમાં યુવાદૂરી કરે છે ત્યારે તેને એમ જ લાગ્યા કરે છે કે અકસ્માત થવાનો જ છે. મારા એક દરદીએ તેને થઈ આવતી એક ચિંતાનું વર્ણન કરતાં કહેવું કે જ્યારે જ્યારે તેની મા પીળાના પંખા નીચે ખેસે છે ત્યારે તેને એમ જ ચિંતા થઈ આવે છે કે પંખાનું એક પાંખડું છૂટું પડી તેની મા પર પડશે. આથી જ્યારે જ્યારે તે તેની માને પંખા નીચે બેઠેલી જુએ છે ત્યારે ત્યારે એ તેનું બહાનું બતાવી પંખો બધું કરે ત્યારે તે નિરાંતે બેસી શકે છે. આવી જ રીતે એક બીજી વ્યક્તિએ મને કહેલું કે, તેના સૌથી નાના દીકરાને કોઈ અકસ્માત થશે જ તેવી ચિંતા તેને સતત થયા કરતી હોય છે, તેથી તે પોતાને ઘેરથી બે કલાક માટે દૂર મૂકે હોય તો પણ બહારથી ઊઠ્યા વિવેની તપાસ કરી લે છે. ખાસ કરીને તે બહારના જાય છે ત્યારે તેની ચિંતા વધી પડે છે અને ચિંતાના દબાણથી જ્યારે તે ટૂંકકાલ કરી ઘેર ઊઠવાની કુશળતા બચી લે છે ત્યારે તેને નિરાંત વગે છે.

જીવિતના આ માણસો સમજતા હોય છે કે કશું જ થવાનું નથી છતાં તેની અદ્ય ચિંતા તેમને થયા જ કરે છે અને આ ચિંતાના દબાણ નીચે તેમને જે કરવું નથી હોતું તે કરવું પડે છે.

હવે ચિંતા શાથી થાય ■ એ આપણે જાણવું જરૂરી છે. આપણી બધી ચિંતાઓનું મૂળ આપણી જાતિઓમાં છે. જે જાતિઓનો અવરોધ થયો હોય' અનુ. ૫૬ ૨૨૫]

એવો જ અનુભવ થવાનો. અહીં પણ રાત્રિ તો એટલી જ પ્રતીક્ષામાં લીલી છે. એટલા લાંબા સમય માટે પાંપણે પલકારે પણ માર્યો નથી. પણ હવે પ્રભાતની વેળા આવી છે ત્યારે નયનમાં નિંદરે ઘેરાવા લાગ્યાં છે.

પણ જુઓ, આ નિંદરનો એને કંઈ નથી. બદલે મને તો એનું લાગે છે કે એ ખરેખર આંખ મીચવા માગે છે, નિંદરને મારગ આપવા માગે છે. એનું કારણ એ કેવું કાવ્યાત્મક આપે છે !

સાજનના આગમન પહેલાંની આ જિંધ છે માટે એ એને અણમૂલ લાગે છે. એ જિંધ પેલાનાં પગલાંથી પણ ન જીડે એવી એની ઈચ્છા છે. ૧૫મી પ્રભાતપંખીઓના કલરવ કે ઊપાના આગમનસ્થળના કિલ્લોલથી તો એ ભયના માગે જ શા માટે ?

આની પાછળ એક સુંદર સ્વાન રહેલું છે. સજની ઈચ્છા છે કે આ અણમૂલ જિંધ માત્ર પરમના સ્પર્શ જ વિદાય લે. પાંપણ ત્યારે પણ હવે ઉઘડે ત્યારે સર્વપ્રથમ એ સાજનના સ્મિતનો જ સ્પર્શ થવો ઇચ્છે. આ ન બનવાનું હોય ત્યાં સુધી વલવલતી પાંપણોના બધા પિંજરમાં જ એ પોતાનાં કોહા-પંખીને પૂરી રાખવાનું પસંદ કરે છે.

ને કેવું હશે પેલાનું આગમન ? બહુ કે કોઈ ધનધેરી નિંદરમાંથી એક તેજસ્વળનો ઉદય થતો હોય એવું. કદિ ઠાકુરને ઝીલવા માટે એમની જ જિંધાઈએ જવું રહ્યું, એમનું જ જિંડાણ કેળવવું રહ્યું. અન્યાય સ્વપ્નના જન્મની ઉત્પ્રેક્ષા આપણને કેમ કરી સમજાય ?

શિવબાણ આગળ એક બીલ ઉપમા આપે છે: મૃષ્ટિનું પ્રથમ કિરણ જે રીતે પ્રગટ્યું હતું એ રીતે એમને મારી સામે આવવા દેજો. એ વખતે સમગ્ર મૃષ્ટિએ કેવો સમુલ્લાસ ધાર્યો હતો !

મૃષ્ટિના પ્રારંભ વિષેની બાઈબલની પેલી જમ્ય વાણી નજર સામે તરી રહે છે: God said:

“આસમુનિએ તીર્થયાત્રાનો સંપ્રદાય પ્રચલિત કર્યો. ભારતની એકતત્તામાં તીર્થયાત્રાની પ્રણાલીનો ફાળો જેવો તેવો નથી. ભાગ્યવતઃ અને મહાભારત દ્વારા એમણે આપણા જીવનને ધ્યેય આપ્યું તથા તે ધ્યેયને પહેંચવાના સુચેય માગ્યો બતાવ્યા. ભૌતિક સંપત્તિએ આજની દુનિયાને અજબ રીતે આકર્ષી છે. પરંતુ મહર્ષિ વ્યાસ વગેરે સન્તોએ ચીંધેલા માર્ગે જ આપણે નહીં ચાલીએ તો દુનિયાનો વિનાશ અનિવાર્ય છે. વ્યાસનાં વચનોનો વિચાર કરીએ અને આપણા જીવનને તદનુસાર મડવાનો શ્રમ નિશ્ચય કરીએ.”

“Let there be light”. And there was light.— ઈશ્વરે પ્રકાશને પ્રગટવાનો આદેશ આપ્યો ને એ પ્રગટયો. સ્થળકાળવિહીન એ અચ-વકાસમાં દિશાઓના દોર બધાવા નહેતા ત્યારે હાયાપ્રકાશની પહેલી ફૂલમુખ્યો કેવી અજબજાબની બની રહી હશે ! હિમાલયની અસીમતાને નીરખવા ભવે આંખ હિમાલય જેવડી બેઠીએ, હૈયું તો હેમળા જેવું હોલું જ ઘટે. એ વિના પેલા પહેલા કિરણના જન્મના સાક્ષી પુનઃ પુનઃ શી રીતે બની રહેવા ?

જ્યોત આમાનો પ્રથમ રોમાંચ એ વહોતો ઘૂંટણ નથી કે ફાલે ત્યારે એને માણી શકાય. એ પ્રથમ છે માટે એક જ વખત માણવાનો રહે. એને ગમે તેમ વેડફી કેમ રેવાય ? અર્ધઉધાડી આંખે એ તેમ રજળતાં રહીએ એના કરતાં દર્શનની અપેક્ષા સાથે જિંધનું એ વધારે સારું નથી ?

પ્રતીક્ષામાં આંસુ વહાવવાં એ એક સરસ સાધના હોય તો પ્રથમ કિરણ-દર્શનની અપેક્ષા સાથે પાંપણે પોઠાડી દેવી એ પણ અનોખી સાધના જ છે. આમાં અરસિકતા નથી, જિંડાણ છે. પ્રભાત તો રોજ પ્રગટે છે; માટે જ એણે પોતાનું મૂલ્ય ગુમાવ્યું છે. અનંત લામની રાત્રિના છેડે વજાપેલા પ્રભાતના વેલખૂંટની પ્રતીક્ષા આપણે કેટલી આતુરતાથી કરીએ ?

આપણે સાજન, આપણે પરમ, આપણે અંતિમ હેતુ આપણને આ રીતે જ મળવાનો છે. બીજું કંઈ જ નહીં તો એને એક વજુસ્પર્યું પુષ્પ આપવા માટે, એક અલ્પવીધ મોતીની ભેટ આપવા માટે પણ આપણે તામ-અ-તામ રહીએ. ને કોઈ પોતાની પાંપણને પણ એતો નથી એ પહેલીવાર પરમને જ જુએ એ સ્થિતિ અનોખી છે.

જસ એની પ્રતીક્ષામાં ચિરકાળ માટે પાંપણને પોઠાડી રાખીએ.

એવો જ અનુભવ થવાનો. અહીં પણ રાત્રિ તો એવી જ પ્રતીક્ષામાં વીતી છે. એટલા સાંખા સમય માટે પાંખે પલકારે પણ માર્યો નથી. પણ હવે પ્રભાતની પેળા આવી છે ત્યારે તપશ્ચર્યા નિંદરે ઘેરાવા લાગ્યાં છે.

પણ જુઓ, આ નિંદરનો એને કદ નથી. બદલે મને તો એવું લાગે છે કે એ ખરેખર આંખ મીચવા માગે છે, નિંદરને મારમ આપવા માગે છે. એનું કારણ એ કેવું કાવ્યાત્મક આપે છે !

સાજનના આગમન પહેલાંની આ જીંઘ છે માટે એ એને અલુભ્ય લાગે છે. એ જીંઘ પેલાનાં પગલાંથી પણ ન જોડે એવી એની ઈચ્છા છે. પછી પ્રભાતપંખીઓના કલ્લવે કે ઉપાના આગમનોત્સવના કિલ્લેલથી તો એ ભગવાન માગે જ શા માટે ?

આની પાછળ એક સુંદર સ્વપ્ન રહેલું છે. સૂજની ઈચ્છા છે કે આ અલુભ્ય જીંઘ માત્ર પરમના સ્પર્શે જ. વિદાય તે, પાંખે બ્યારે પણ હવે ઉધડે ત્યારે સર્વપ્રથમ એ સાજનના સ્મિતનો જ સ્પર્શ થવો ઇચ્છે. આ ન બનવાનું હોય ત્યાં સુધી વલ્લવલતી પાંખેલાના બંધ પિંજરમાં જ એ પોતાનાં કોકી-પંખીને પૂરી રાખવાનું પસંદ કરે છે.

તે કેવું ઠરે પેલાનું આગમન ? જાણે કે કોઈ ધનધેરી નિંદરમાંથી એક તેજસ્વપનનો ઉદય થતો હોય એવું. કદિ ઠાકુરને ઝીલવા માટે એમની જ જિંદગીએ જનું રહ્યું, એમનું જ જીહાજ કેળવતું રહ્યું. અન્યથા સ્વપ્નના જન્મની ઉત્પ્રેક્ષા આપણને કેમ કરી સમજાવે ?

રવિમાધુ આગળ એક ખીજીઉપમા આપે છે: સંપિત્તું પ્રથમ કિરણ જે રીતે પ્રગટ્યું હતું એ રીતે એમને મારી સામે આવવા દેજો. એ વખતે સમગ્ર સંપિત્તે કેવો સમુત્સાસ ધાર્યો હતો !

સંપિત્તના પ્રારંભ વિષેની બાઈબલની પેલી જગ્ય વાણી નજર સામે તરી રહે છે: God said:

"Let there be light". And there was light.— ઈશ્વરે પ્રકાશને પ્રગટવાનો આદેશ આપ્યો ને એ પ્રગટયો. સ્થળકાળવિહીન એ શબ્દ વકાશમાં દિશાઓના દોર બંધાવા નડેતા ત્યારે હાથપાશમાં પહેલી કૃતચંચળી જી અનુભવજની બની રહી હતી ! હિમાલયની અસીમતાને નીરખતા બધે આંખ હિમાલય સ્પર્શી નેઈએ, હેયું તો દેશના જેવું હોતું જ ઇચ્છે. એ વિના પેલા પડેલા કિરણના જન્મના સાક્ષી પુનઃ પુનઃ થી રીતે બની રહેવાઈ

જાત અકમાનો પ્રથમ રોમાંચ એ જાનો ઘૂંટણ નથી કે હાથે ત્યારે એને માણી શકાય. એ પ્રથમ છે માટે એક જ વખત માણવાનો રહે. એને ત્રણે તેમ વેડફી કેમ દેવાય ? અધઊંઘાડી આંખે ત્રણે તેમ રજાગતી રહીએ એના કરતાં દહાંની અપેક્ષા સાથે જીંધતું એ વધારે સાડું નથી !

પ્રતીક્ષામાં આંસુ લહાવવાં એ એક સરસ સાધના હોય તો પ્રથમ કિરણ-દહાંની અપેક્ષા સાથે પાંખેને પોતાની દેરી એ પણ અનોખી સાધના જ છે. આમાં અરસિકતા નથી, જીંઘાણ છે. પ્રભાત તો રોજ પ્રગટે છે; ચાટે જ એણે પોતાનું મૂલ્ય ગમાવ્યું છે. અનંત લાગતી રાત્રિના છેડે વજીરેલા પ્રભાતના વેલખૂમાં પ્રતીક્ષા આપણે કેટલી આગુરતાથી કરીએ ?

આપણે સાજન, આપણે પરમ, આપણે અતિમ હેતુ આપણને આ રીતે જ મળવાનો છે. ખીજું કોઈ જ નહીં તો એને એક વજીરપરતું પુષ્પ આપવા માટે, એક અજીવીય મોતીની ભેટ આપવા માટે પણ આપણે તામ-બ-તામ રહીએ. ને કોઈ પોતાની પાંખને પણ ભેટી નથી એ પહેલીવાર જરમને જ જુઓ એ સ્થિતિ અનોખી છે.

બસ એની પ્રતીક્ષામાં ચિરકાળ માટે પાંખને પોતાની રાખીએ.

વ્યાસમુનિએ તીર્થયાત્રાનો સંપ્રદાય પ્રચલિત કર્યો. ભારતની એકતત્વાંતીર્થયાત્રાની પ્રણાલીનો ક્ષાણો જોયો તેવો નથી. ભાગવત અને મહાભારત દ્વારા એમણે આપણા જીવનને ધ્યેય આપ્યું તથા તે ધ્યેયને પહોંચવાના મુયોગ્ય માર્ગો બતાવ્યા. ભૌતિક સંપત્તિએ આજની દુનિયાને અજબ રીતે આકર્ષી છે. પરંતુ મહિર્ષ વ્યાસ વગેરે સતોત્તમે ચીંધેલા માર્ગે જ આપણે નહીં ચાલીએ તો દુનિયાનો વિનાશ અનિવાર્ય છે. વ્યાસનાં વચનોનો વિચાર કરીએ અને આપણા જીવનને તદનુસાર ઘડવાનો શુભ નિશ્ચય કરીએ."

જિન્દગે' કપટ હંભ નહિ માયા,
તિન્દ કે' દૃઢ્ય બસદુ રઘુરાયા.

રઘુરાય ! જેનામાં દોષ, મદ, માન, મોહ,
લોભ, દોભ અને દોહ નથી, જેનામાં કપટ, છગ
કે માથા નથી એવા માણસોના હૃદયમાં આપ વસો.

સબકે પ્રિય સબકે હિતકારી,
હુઃખ મુખ સર્વિસ પ્રથંસા ગારી;
કરહી' સત્ય પ્રિય બચન બિચારી,
ભગત સોવત સરન તુમહારી.

જે સૌને પ્રિય છે, મોતુ' હિત કરે છે, જેને
મન દુઃખ સુખ, પ્રસંસા અને માગ બંધુવ સરખું
છે, જે વિચારીને સત્ય છતાં પ્રિય વચન જ બોલે
છે અને જે ભગનાં કે મુર્તા આપના જ સરખામાં
રહે છે, મૃત્યુ ! એવા પ્રુપત્તુ હૃદય આપનું કાવળી
રહેલાય છે.

તુમહરી છાંડી ગતિ દૂસરી નાહી,
રામ બસદુ તિન્દકે મનમાંહી,
જનની સમ જનહી' પરનારી

ધનુપરા બિપને બિપબારી.

જે હરથહિં પરચંપતિ ટેખી,
હુખિત દોહિં પર બિપતિ બિસેવી;
છન્દહિ રામ તુમ પ્રાનપિયારે,

તિન્દ કે મન મુખ યદન તુમહારે.
સ્વામી સખા પિતુમાતુ શુરુ,
જિન્દકે ચુભ તુમ્હ તાત;
મન મંદિર તિન્દકે' બસદુ,
શ્રીય સહિત દોહ પ્રાત.

જેને માટે તમારા સિવાય અન્ય કોઈ ગતિ
નથી, જે પરનારીને માતા જેવી ને પરધનને ઢળા-
ઢળ વિષ જેવું માને છે, જે પાશ્વ પાને પૂંછ
નેઈ રાચે છે, બીજનું દુઃખ નેઈ જે દુઃખી થાય છે,
રામ ! તમે જેને પ્રાણધારી પ્યારા છો એવા ભગ-
જનના હૃદયમાં તમારું સ્થાન છે.

મૃત્યુ, જેને મન સ્વામી, સખા, પિતા, માતા,
અને શુરુ આ બંધુ'ય તમે જ છો, તેના મનમંદિરમાં
આપ ગીતા અને લક્ષ્મણસંદિન નિવાસ કરો.

ધા અને પીઠા

એક સોનાની હુકાનની બાજુમાં એક લુહારની હુકાન હતી. સોની કામ કરતો ત્યારે
ખૂબ ધીમે સ્વર ઉત્પન્ન થતો, પણ લુહાર કામ કરતો ત્યારે એભરના કાન ફાડી નાખે
તેવો અવાજ આવતો.

એક વખત સોનાનો એક કણ છટકીને લુહારની હુકાનમાં આવી ચડ્યો. ત્યાં
લોખંડના એક ટુકડા સાથે તેની સુલકાત થઈ.

સુવર્ણકણે લોખંડના ટુકડાને કહ્યું “આપણું દુઃખ સમાન છે, આપણને બન્નેને
એક જ રીતે અગ્નિમાં તપાવવામાં આવે છે, હથોડાના ઘા મારવામાં આવે છે. છતાં હું
તો એ બધાં સુખચાપ સર્જન કરી લઉં છું, જ્યારે તું તો આપણું ગામ ગમતવી મૂકે છે...”

“તાડું કહેવું ખરું છે, મિત્ર,” લોખંડના ટુકડાએ દુઃખી દૃઢ્યે કહ્યું : “પણ તારા
. ઘા કરનારો લોખંડનો હથોડો તારો સગોબાઈ નથી, જ્યારે મારો તો એ સગો બાઈ
'ય ! પરાયા કરતાં પોતાના દ્વારા થતાં ઘાની પીઠા વધુ અસહનીય હોય છે, મિત્ર...”

જિન્દગી કપટ રંગ નહિ માયા,

તિન્દ કે દૃઢ્ય બસદુ રથુરાયા.

રથુરાય ! જેનામાં કોય, મદ, માન, મોહ,
લોભ, લોભ અને ક્રોધ નથી, જેનામાં કપટ, છળ
કે માયા નથી એવા માણસોના હૃદયમાં આપ વસો.

સબકે પ્રિય સબકે હિતકારી,

દુઃખ મુખ સરિસ પ્રશંસા મારી;

કરહી સત્ય પ્રિય બચન બિચારી,

ભાગત સોવત સરન તુમહારી.

જે કોને પ્રિય છે, મોડું દિલ દે છે, જેને
મન દુઃખ મુખ, પ્રશંસા અને ગાળ બધું સરખું
છે, જે વિચારીને સત્ય છતાં પ્રિય વચન જ બોલે
છે અને જે ભગવાં કે મુર્તિ આપના જ ચરણમાં
રહે છે, પ્રભુ ! એવા પુરુષનું હૃદય આપનું કાલથી
રહેણું છે.

તુમહારી છાંડી ગતિ ફસારી નાહી,

રામ બસદુ તિન્દકે મનમાંહી,

જનની સમ જનહી પરનારી

ધનુષરા બિયને બિયમારી.

જે હરથદિ પરમપતિ કેળી,

હુબિલ દોદિં પર બિપતિ બિસેવી;

છન્દહિ રામ તુમ પ્રાનપિયારે,

તિન્દ કે મન મુખ ચદન તુમહારે.

સ્વામી સખા પિતુમાતુ શુરુ,

જિન્દકે સબ તુમ્હે તાત;

મન મંદિર તિન્દકે બસદુ,

શ્રીય સહિત દોઉ જાત.

જેને માટે તમારા સિવાય અન્ય કોઈ ગતિ
નથી, જે પરનારીને માતા જેવી તે પરમને હજા-
હજા વિષ જેવું માને છે, જે પાસે પામે પૂજા
જોઈ રાવે છે, જીભનું દુઃખ જોઈ જે દુઃખી થાય છે,
રામ ! તમે જેને પ્રાણપીયે ધરા છે એવા ભગ-
વાનના હૃદયમાં તમણું સ્થાન છે.

પ્રભુ, જેને મન સ્વામી, સખા, પિતા, માતા,
અને શુરુ આ જઈય તમે જ છો, તેના મનમંદિરમાં
આપ મિત્રા અને સહયોગીન નિવાસ કરો.

*

ઘા અને પીકા

એક સોનાની દુકાનની બાજુમાં એક હુકારની દુકાન હતી. સોની કામ કરતો ત્યારે
ખૂબ ધીમે સ્વર ઉત્પન્ન થતો, પણ હુકાર કામ કરતો ત્યારે એનારોના કાન ફાડી નાખે
તેવો અવાજ આવતો.

એક વખત સોનાનો એક કણ છટકીને હુકારની દુકાનમાં આવી પહોંચો. ત્યાં
લોખંડના એક ટુકડા સાથે તેની મુલાકાત થઈ.

સુવર્ણકણે લોખંડના ટુકડાને કહ્યું “આપણું દુઃખ સમાન છે, આપણને બન્નેને
એક જ રીતે અગ્નિમાં તપાવવામાં આવે છે, હથોડાના ઘા મારવામાં આવે છે. છતાં દુ-
તો એ બધાં સુપચાલ સહન કરી લઈ છું, જ્યારે હું તો આપું ગામ ગમવી મૂકે છે...”

“તાડું કહેવું ખરું છે. મિત્ર,” લોખંડના ટુકડાએ દુઃખી દૃઢ્યે કહ્યું : “પણ તારા
ઘા કરનારે લોખંડનો હથોડો તારો સંગોબાઈ નથી, જ્યારે મારો તો એ સંગો બાઈ
ય ! પરાયા કરતાં પોતાના દોષ થતાં ઘાની પીકા વધુ અસહનીય હોય છે, મિત્ર...”

આવસ્થાતા વાક્યાધ્યક્ષાનની નથી પણ આત્મજ્ઞાનની છે.

ભારત બિન-સાંપ્રદાયિક રાજ્ય છે એમ આપણે કહીએ છીએ ત્યારે એનો અર્થ એવો નથી કે આપણે અદૃષ્ટ આત્માના સાક્ષાત્કારનો કે જીવનમાં ધર્મના સ્થાનનો અસ્વીકાર કરીએ છીએ, અથવા તો બિન-ધાર્મિકતાને ઊંચું સ્થાન આપીએ છીએ. એના અર્થ એવો પણ નથી થતો કે, બિનસાંપ્રદાયિકતા પોતે જ એક ધર્મ બની બચે છે અથવા તો રાજ્ય દૈવી અધિકારો પ્રાપ્ત કરે છે. પરમાત્મામાં શ્રદ્ધા એ ભારતીય પરંપરાનો મૂળભૂત સિદ્ધાંત છે, પણ આપણું રાજ્ય

કોઈ એક ખાસ ધર્મને નહિ અપનાવે કે કોઈ ખાસ ધર્મના અંકુશને માન્ય નહિ કરે, ધાર્મિક તટસ્થતાની આ દૃષ્ટિએ આપણા રાષ્ટ્રજીવનમાં પવનગરી ભાગ ભજવવાનો છે. નાગરિકોએ એવો કોઈ વર્ગ નહિ દોષ જે પોતે ખાસ કહે અને અધિકારો પ્રાપ્ત કરી અને બીજાને એનાથી વંચિત રાખશે. માત્ર પોતાના ધર્મને કારણે જ કોઈ પણ માણસને કંઈ પણ ભેદભાવ કે અશક્તિનો ભોગ નહિ બનવું પડે. બધા જ સમાન રીતે સદિવારા જીવનમાં સંપૂર્ણપણે સદભાગી થઈ શકશે. બિન-સાંપ્રદાયિકતાનો આ જ અર્થ છે.

કવિવર ટાગોર

એકવાર કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર ભેડાસાંકેના મકાનમાં ઉપાસનાની રીયારી કરી રહ્યા હતા. તેવામાં દરવાને આવીને કહ્યું: “બાપુજી! એક આદમી આપને મળવા માગે છે.”

રવીન્દ્રનાથે કહ્યું: “એને કહેા કે હમણાં ઉપાસનાનો સમય થઈ ગયો છે; એટલે મળવાની દુરસદ નથી.”

દરવાને જવાબ દીધા: “મિ’ એવું કહ્યું તો ખરું પણ એ માણસ કહે છે કે તે દુરથી આવે છે. અને કવિવરને ફક્ત એક વાર પ્રણામ કરીને ચાલ્યો જયો,”

આથી કવિવરે તે માણસને આવવા દેવાની છૂટ આપી.

થોડીવાર પછી એક વૃદ્ધ માણસ ઉપર આવ્યો. એ માણસને આંખે દેખાતું નહોતું, એટલે બીજા માણસના સહારે સહારે એ ઉપર આવ્યો હતો.

કવિની સામે બિના રહીને તેણે પૂછ્યું: “શું હું હું કવિ રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરની સામે બિલો છું?”

કવિએ કહ્યું: “હા હું રવીન્દ્રનાથ જ છું.”

પેલા વૃદ્ધે ભૂમિસ્પર્શ કરીને દુરથી એમને પ્રણામ કર્યા અને કહ્યું, “હું અંધ છું. થોડાક દિવસ પહેલાં જ મારી એક પુત્રી વિધવા થઈ છે. પહેલાં તો એ ખૂબ જ રડતી અને થોડાં કરતી હતી; પણ પછી અચાનક એનામાં પરિવર્તન આવી ગયું. એ તદ્દન ચાંત થઈ ગઈ. આથી કુતુહલ પાળીને મેં પૂછ્યું કે આમ કેમ? ત્યારે તેણે જણાવ્યું કે ‘મિ’ રવીન્દ્રનાથનો ‘નૈવેદ્ય’ નામનો કાવ્યસંગ્રહ વાંચ્યો અને એમાંથી મને સાંત્વન મળ્યું.’ મિ’ એને કહ્યું કે, જે પુસ્તકથી તને આટલા બધા દુઃખમાં પણ સાંત્વન મળ્યું એ મને વાંચી સંભળાવ... અને ત્યારથી એ ચોપડી મારા ઘરની ‘બીતા’ બની ગઈ. મને થયું કે દુઃખમાં સાંત્વન આપે તેવી કવિતા રચનાર ગમે તે હોય પણ મહાન કવિ હોવો જોઈએ. એ મહાકવિને વંદન કરવા માટે માટે જ હું છેક કલકત્તા આવ્યો છું.”

એમ કહીને એ વૃદ્ધ ફરીને પ્રણામ કરીને ચાલ્યો ગયો. કવિ દિગ્મૂઢ બનીને એ વૃદ્ધ અંધને જતો જોઈ જ રહ્યા.

આવશ્યકતા વાસ્તવિકતાની નથી પણ આત્મજ્ઞાનની છે.

ભારત જિન-સાંપ્રદાયિક રાજ્ય છે એમ આપણે કહીએ છીએ ત્યારે એનો અર્થ એવો નથી કે આપણે અદ્યત્ત આત્માના સાક્ષાત્કારનો કે જીવનમાં ધર્મના સ્થાનનો અસ્વીકાર કરીએ છીએ, અથવા તો જિન-ધાર્મિકતાને જોડે રથાન આપીએ છીએ. એનો અર્થ એવો પણ નથી થતો કે, જિનસાંપ્રદાયિકતા પોતે જ એક ધર્મ બની જાય છે અથવા તો રાજ્ય દેવી અધિકારો પ્રાપ્ત કરે છે. પરમાત્મામાં-અદ્વા એ ભારતીય પરંપરાનો મૂળભૂત સિદ્ધાંત છે, પણ આપણું રાજ્ય

કેઈ એક ખાસ ધર્મને નહિ અપનાવે કે કેઈ ખાસ ધર્મના અંકુશને આન્ય નહિ કરે. ધાર્મિક તંત્રસ્થાનાની આ દૃષ્ટિએ આપણા રાષ્ટ્રજીવનમાં પચત્રબરી ભાગ ભજવવાનો છે. નાગરિકોએ એવો કેઈ વર્ગ નહિ હોય જે પોતે ખાસ દેહ અને અધિકારો પ્રાપ્ત કરે અને બીજાને એનાથી વંચિત રાખે. માત્ર પોતાના ધર્મને કારણે જ કેઈ 'પણ માણસને કશા પણ ભેદભાવ કે અસહિષ્ણુતા બોગ નહિ ધનવું પડે. બધા જ સમાન રીતે સદિયારા જીવનમાં સંપૂર્ણપણે સહભાગી થઈ શકે. જિન-સાંપ્રદાયિકતાનો આ જ અર્થ છે.

કવિવર ટાગોર

એકવાર કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર ભેંગાસાકોના મકાનમાં ઉપાસનાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા. તેવામાં દરવાને આપીને કહ્યું: "બાણુજી! એક આદમી આપને મળવા માગે છે."

રવીન્દ્રનાથે કહ્યું: "એને કહે કે હમણાં ઉપાસનાનો સમય થઈ ગયો છે; એટલે મળવાની કુરસદ નથી."

દરવાને જવાબ દીધો: "મેં એવું કહ્યું તો ખરું પણ એ માણસ કહે છે કે તે દૂરથી આવે છે. અને કવિવરને કંઈત એક વાર પ્રણામ કરીને ચાલ્યો જશે."

આથી કવિવરે તે માણસને આવવા દેવાની છૂટ આપી.

થોડીવાર પછી એક વૃદ્ધ માણસ ઉપર આવ્યો. એ માણસને આંખે દેખાતું નહોતું, એટલે બીજા માણસના સહારે સહારે એ ઉપર આવ્યો હતો.

કવિની સામે જોભા રહીને તેણે પૂછ્યું: "હું હું હું કવિ રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરની સામે જાઓ છું?"

કવિએ કહ્યું: "હા હું રવીન્દ્રનાથ જ છું."

તેણે વૃદ્ધ ભૂમિસ્પર્શ કરીને દરથી એમને પ્રણામ કર્યા અને કહ્યું, "હું અંધ છું. થોડાક દિવસ પહેલાં જ મારી એક પુત્રી વિધવા થઈ છે. પહેલાં તો એ ખૂબ જ રકતી અને શોક કરતી હતી; પણ પછી અચાનક એનામાં પરિવર્તન આવી ગયું. એ તદ્દન શાંત થઈ ગઈ. આથી કુતુહલ પામીને મેં પૂછ્યું કે આમ કેમ? ત્યારે તેણે જણાવ્યું કે 'મેં રવીન્દ્રનાથનો 'નૈવેદ્ય' નામનો કાવ્યસંગ્રહ વાંચ્યો અને એમાંથી મને સાંત્વન મળ્યું.' મેં એને કહ્યું કે જે પ્રસ્તુતી તને આટલા બધા દુઃખમાં પણ સાંત્વન મળ્યું એ મને વાંચી સંભળાવ...અને ત્યારથી એ ચોપડી મારા ઘરની 'બીતા' બની ગઈ. મને યશું કે દુઃખમાં સાંત્વન આપે તેવી કવિતા રચનાર ગમે તે હોય પણ મહાન કવિ હોવો જોઈએ. એ મહાકવિને વંદન કરવા માટે માટે જ હું છેક કલકત્તા આવ્યો છું."

એમ કહીને એ વૃદ્ધ ફરીને પ્રણામ કરીને ચાલ્યો ગયો. કવિ દિગ્ભૂત બનીને એ વૃદ્ધ અંધને જતો જોઈ જ રહ્યા!

જીવન બચાવે । મારી જીને ઉપાડી લ્યો, પણ મને બચાવે. અરે ! મારા એકનો એક પુત્ર જોઈએ તો એ પણ લઈ લ્યો, પણ મને બચાવે !”

મૃત્યુએ તેને ધીમા અવાજમાં પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો :
ભાઈ ! મેં તો તને શ્રીમંત પાણી હોતો. પણ હું તો
લિખારીનો લિખારી છે. લિખારીને સેતાં તો હું
પણ માત્ર ‘પાણી’ છું ।

મૃત્યુદેવે પોતાનો હાથ તેના ઉપરથી ઉઠાવી
લાવો. અને એ આગળ ચાલ્યું.

ત્યાં જીને શ્રીમંતમાંથી ભરકર ગરીબીને
સાદ સંભળાતો હતો ત્યાં એ પદોત્પન્ન. એ ગરીબીમાં
પણ શ્રીમંત ગરીમ દેખાતા હતા. એટલે એ ગરીબીની
પણ છેલ્લી અવસ્થાએ પહોંચી ગરીબને જોળતું એને
ત્યાં એ ગયું !

ત્યાં એક જગ્યાએ ધરતીને જોળે એક જુવાન
પડ્યો હતો. એણે આકાશ જોડ્યું હતું. ધરતી
પાકરી હતી. હવાની દોસ્તી કરી હતી. નિંદાને જોળે
એ પડ્યો હતો. મૃત્યુએ એને રૂપથી કરી જોયો.
જુવાનની આંખ ઉપડી ગઈ. પોતાની સામે સાક્ષાત
મૃત્યુ હતું છે કે મૃત્યુ એથી શકામાં એ પડ્યો. પણ
એ મૃત્યુદેવ છે, એનું જજ્ઞાતાં તો પેલો જુવાન કૂદકો
મારીને જીમો જ થઈ ગયો. એને ખાતરી થઈ ગઈ
કે પોતે જોને હપેશાં અભિનંદવા તોયાર હતો તે મૃત્યુદેવ
જ આ છે. અને એણે તરત કહ્યું : એના અવાજમાં
રહેલો પ્રેમ તો ઠીક, આશાનો સ્વર સાંભળીને, મૃત્યુ-
દેવને પણ પળભર નવાઈ લાગી. જુવાન બોલ્યો :
‘ઓ ! સંજર મૃત્યુદેવ ! આવો, અવેાહું તમારી જ

રાહ જોઈ રહ્યો હતો. નિરાશાના સમુદ્રમાં મારા
આશાતંત્ર જ તમે છો ! મને તમે પ્રેમથી જોડીને
ઉપાડી લ્યો ! તમારા જેટલી દયા ખીન્ને ક્યાં છે ?
જે જો, હવે મને પાછો આંધીં છોડીને જતા નહિ !
તમે તો ઈશ્વરના દૂત છો. તમારા સિવાય એની પાસે
જવાનું ખીજું સાધન કયું ? તમે મને લઈ ચાલો
-એ જ્યાં હોય ત્યાં-એના સાન્નિધ્યમાં. સત્યનો
જમત્રો ખાજું તમે. દયાના દેવ પણ તમે. મને હવે
લઈ જવાનું જૂલતા નહિ. પાછા જૂલો જશો તો
મારે તમારી રાહ જોવી પડશે ।

મેં તમને ડેટલી વખત સાચા અંતરથી
પ્રાર્થા છે. પણ તમે દેખાયા જ નહિ ! જીવન તો
મહાન છે, પણ એને વધારે મહાન બનાવવા માટે
તમે છો. તો હવે મને છોડતા નહિ !”

મૃત્યુદેવ તો એની આ વાણી સાંભળીને થંભી
જ ગયા. એનો તમામ ગર્વ ગળા ગયો. એને મહાન
મનુષ્યનારો, પણ તેથી એને કંઈ નુમનુષ્યનારો, એવો
એક માણસ આવી હતો ! આવી આ ગરીબીમાં !
એ શ્રીમંતનો પણ શ્રીમંત હતો. એને મૃત્યુનો પણ
ભય ન હતો.

આકાશી માર્ગે એને સાથે લઈ જતાં, મૃત્યુ-
દેવના કંઠમાંથી પણ, સંગીતની રમ્યપદાવલિ સહજ
નીકળી રહી હતી :

તે મેળવે છે અમરત્વ આંધીં !

જે મેળવે છે અમરત્વ ત્યાંહીં !

ઈચ્છી રહે, જે અમરત્વ ત્યાંહીં !

વિજ્ઞાનમાં આપણે પ્રગતિ કરીએ અને ટેકનોલોજી ઉપર પ્રભુત્વ મેળવતા જઈએ
પણ ભારતીય સંસ્કૃતિના મૌલિક સિદ્ધાન્તો આપણે વિસરી શકીએ નહિ. એ સિદ્ધાન્તો વડે
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ, સ્વામી દયાનંદ, સ્વામી વિવેકાનંદ, મહર્ષિ અરવિંદ અને મહાત્મા
ગાંધીએ ભારતનું પુનર્નિર્માણ કર્યું. આજે સમસ્ત જગતમાં ભારતનું સંમાન ધાય છે એ પણ
એ સિદ્ધાંતોના વારસો આપણી પાસે છે તેને લીધે યાય છે. અને ‘અલ્પમ, શિવમ, સુંદરમ’-
ની ભાવના પાછી ભારતના જીવનમાં સતેજ થશે ત્યારે જ તે જગતને આસુરી બંધનોમાંથી
તારી શકશે.

જીવન બચાવે । મારી જીને ઉપાડી દેવી, પણ મને બચાવે. અરે ! મારે એકનો એક પુત્ર નોઈએ તો એ પણ સઈ દેવો, પણ મને બચાવે !"

મૃત્યુએ તેને ધીમા અવસ્થામાં પ્રવેશવ પાડ્યો : બાઈ ! મેં તો નતે શીખત ધારી હોય. પણ હું તો લિખારીનો લિખારી છે. લિખારીને લેતાં તો હું પણ માસ પામું છું ।

મૃત્યુદેવે પોતભો હાથ તેના ઉપરથી છીંકી લીધો, અને એ આગળ આંધુ,

ત્યાં ચીને ચીજાંથી લપટર ગરીબીનો સાહ સંભાળે. હોતો ત્યાં એ પડેલપડું, એ ગરીબીમાં પણ શીખત ગરીમ દેખાતા હતા. એટલે એ ગરીબીની પણ છેલ્લી અવસ્થાએ પહોંચેલ ગરીબને બોળવું જોતે ત્યાં એ મરું ।

ત્યાં એક જગ્યાએ ધરતીને બોલે એક જુવાન પડ્યો હતો, એણે આડાસ આંધુ હવું. ધરતી પાશ્વરી હતી, હવાની દોરતી કરી હતી. નિદ્રાને બોલે એ પડ્યો હતો. મૃત્યુએ જોત સ્પર્શ કરી નેણે. જુવાનની આંખ લેધડી ગઈ. પોતાની સાંતિ સાક્ષાત્ મૃત્યુ બેસું ■ કે રુ' એવી શકામાં એ પડ્યો. પણ એ મૃત્યુદેવ છે, એવું જાણતાં તો પેલા જુવાન ફેફસાં મારીને જોતો જ શક ગયો. એને પાતરી થઈ ગઈ કે પોતે જોતે હવેસાં અભિનંદના તૈયાર હતો તે મૃત્યુદેવ જ આ છે. અને એણે તરત કહ્યું : એના અવાજમાં રહેલો પ્રેમ તો ઠીક, આકાશનો સ્વર સાંભળીને, મૃત્યુદેવને પણ પગભર નવાઈ લાગી. જુવાન બોલ્યો : 'ઓ ! સુંદર મૃત્યુદેવ ! બાવો, બાવો હું તમારી જ

રાહ નોઈ રહ્યો હતો. નિરાશાના સમુદ્રમાં મારા આશાલવું જ તમે છો । મને તમે પ્રેમથી ભેટીને ઉપાડી દેવો । તમારો નેટવી દેવા બીજો ક્યાં છે । બો જો, હવે મને પાછો આંદો છોડીને જતા નહિ । તમે તો ઈશ્વરના કૃત છો. તમારા સિવાય એની પાસે અન્યનું બીજું સાધન કયું ? તમે મને સઈ માથો -એ બ્યાં દોષ ત્યાં-એના સાનિધ્યમાં. ક્યારેના જમણા બાહુ તમે. દયાના દેવ પણ તમે. મને હવે સઈ જવાનું શુદ્ધતા નહિ. પાછા બૂલી જાશો તો મારે તમારી રાહ નોઈ પડે ।

મેં તમને કેટલી વખત સામા અંતરથી પ્રાર્થા છે. પણ તમે દેખાયા જ નહિ ! જીવન તો મહાન છે, પણ એને વધારે મહાન બનાવવા માટે તમે છો. તો હવે મને છોડતા નહિ ।

મૃત્યુદેવે તો એની આ લાણી સંભળીને ઘંબી જ રખા. એનો તમામ ગર્વ ગળા ગયો. એને મહાન મહુનારો, પણ તેથી એને કાંઈ નુત્તરનારો, એવો એક માણસ આવી હતો । આવી આ ગરીબીમાં । એ શીખતનો પણ શીખત હતો. એને મૃત્યુનો પણ ભય ન હતો.

આડાલી મારે' એને સાથે સઈ જતાં, મૃત્યુદેવના કંઠમાંથી પણ, સંગીતની રમપદાવસિ સહેજ નીકળી રહી હતી :

તે મેળવે છે અમરત્વ આંદો' ।
જે મેળવે છે અમરત્વ ત્યાંદો' ।
ધંધી રહે, જે અમરત્વ ત્યાંદો' ।

વિદ્યાનામાં આપણે પ્રગતિ કરીએ અને ટેકનોલોજી ઉપર પ્રભુત્વ મેળવતા જઈએ પણ ભારતીય સંસ્કૃતિના મૌલિક સિદ્ધાંતો આપણે વિસરી શકીએ નહિ. એ સિદ્ધાંતો પડે છી રામકૃષ્ણ પરમહંસ, સ્વામી હયાનંદ, સ્વામી વિવેકાનંદ, મહર્ષિ અરવિંદ અને મહાત્મા ગાંધીએ ભારતનું પુનર્નિર્માણ કયું. આજે સમસ્ત જાતનાં ભારતનું સંમાન યાપ છે એ પણ એ સિદ્ધાંતોનો વારસો આપણી પાસે છે તેને લીધે યાવ છે. અને 'સત્યમ, સિવમ, સુંદરમ' ની ભાવના પાછી ભારતના જીવનમાં સતેજ થશે ત્યાં જ તે જાતને આસુરી બધોનોમાંથી તારી શકશે.

ચિંતાની મંદ પડતાં પેટમાં એસિડ વધી જાય છે જેને કારણે ગેસ અને પેપટીક અવસર બેગા દરદો થઈ આવે છે

લગભગ બધાં જ એવાં દરદો છે કે જેનું કોઈ શારીરિક કારણ હોતું નથી તે બધા જ દરદોનાં મૂળમાં ચિંતાનું અસ્તિત્વ હોય છે. દા. ત. મારા એક દરદીને બમારે કોઈ ઉતારી પાવું ત્યારે તેને ઝાડા થઈ જતા, બમારે ખીજા એક દરદીને કોઈ કારણે ચિતા થઈ આવતી ત્યારે છીંકા ઉપરાઉપર આવ્યા જ કરતી જે આપણે ધ્યાનપૂર્વક શરીરમાં આવતા ફેરફારને આપણને થઈ આવતી ચિતાની સાથે ભેડી શકીએ-પોતાનું નિરિક્ષણ કરતા રહીએ તો શારીરિક દરદોને ઓછા કરી શકાય. એમ કહેવાય છે કે, તપાસ કરતા હોસ્પિટલના દરદીઓમાં ૨૦ ટકા દરદીઓ ચિતાને કારણે શારીરિક રોગના ભોગ થઈ પડેલા હોય છે, જેઓ થઈ આવતી ચિતાને સમજીને સફળપણે દવાની કે છે તેમને કશું જ થતું નથી. જેઓ વધુ ને વધુ સહન કરી શકે છે તેઓ ચિતાને ભોગ થઈ પડતા નથી.

આપણું મન એટલું છે કે જેના પર ખીજા-ઓના સવાહ કે સૂચનની કશી અસર થતી નથી, તેમ આપણી ચિતાને ભાર ખીજા કોઈ લઈ શકતા નથી તેથી સહન કરવાની તાકાત વધે તો જ ચિતા ઓછી થાય તેમ છે, તેમ કરવાને બાકે જે માણસ ખીજાઓના આધાર શોધ્યા કરે, ખીજાઓની આજ્ઞા-પાળવી ઈચ્છા વધાર્યા કરે (એટલે કે Gynstrial symptoms વધારી દે) તો તેથી તેની ચિતા ઘટતી નથી, હિલટાની ચિતાની પડક વધતી જાય છે.

ચિતાને દૂર કરવા શું કરવું જોઈએ તે હવે જોઈએ. ચિતા થાય છે ત્યારે તેને કેવો અનુભવ થાય છે અને તેવો અનુભવ શા માટે થાય છે તે બંને વસ્તુ તરફ આપણે લક્ષ આપવું જોઈએ.

સૌથી પહેલાં તો ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં ક્રાસ્કો પડે છે અને તેની અસર પેટ પર થતા જૂખ જતી રહે છે, પાચનશક્તિ મંદ પડી જાય છે. હૃદય પર પીકાકારક ભાર લાગે છે અને તેના ધબકારા વધા

જાય છે, મોં સુકાઈ જાય છે, જીભ મુકાય છે, વાંયા નળખી પડે છે, હાથ ધૂંજવા માંડે છે, પગ ટીવા પડી જાય છે. વારંવાર પેશાબ કરવા જરૂં પડે છે, કોઈ વાર ઝાડા પણ થાય છે. લાંબો વખત સૂતાવું નથી કે બેસી શકાવું નથી. આમ તેમ આંટા મારે છે, એકલા રહેવાનું યુરકેવ લાગે છે, જલદી જલદી થાસ લેવાય છે, બિચા અવાજે ખૂબ ઉતાવળું બોલાય છે અને ચંદ્રોથી ખીજાઓનું અપમાન કરી નાખે છે. વધુ પડતી ચિતા હોય તો હાથપગ પડોડે છે, વસ્તુઓ આમતેમ ફેંકે છે ને બાળક જેવો નિરાધાર બની જાય છે. તેનું છુદ્ધિચાતુર્ય કામમાં નથી આવતું.

આ જાતના ચિદ્વેગ પરથી એમ કહી શકાય કે સહન ન થાય તેનું એના મનમાં બની રહેલું છે જેમાંથી તેના પોતાનાથી હટાઈ શકાવું નથી. તેને લાગે છે કે તેનું જીવન, તેની આબરુ જોખમમાં આવી પડ્યા છે અને તેથી તેને ખોટા તાર્કિક જાય લાગ્યા કરે છે. આ જવા કારણથી તે ઉદાસ રહે છે.

ચિતાને કારણે થઈ આવતા શારીરિક તેમજ માનસિક ફેરફાર વચ્ચે ગાઢ સબંધ ભેદા મળે છે. ચિતાતુર માણસના હૃદયના ધબકારા જરા પણ જોખમ ભેદા વધી પડે છે, શરીરમાં ગરમી વધી પડે છે, સ્નાયુઓ સતત તણ રહે છે. “હૃદયને દાઝવેલા હાથ ફૂટી ફૂટીને પીએ છે,” તે કહેવતમાં ચિંતામસ્ત માણસનું આગેદુખ વર્ણન થયેલું છે, તેના મન પર ખડકારની અસર તરત જ થઈ જાય છે. તેથી વિચાર શક્તિ યુગાવતા લાભ કે હાનિ કરનાર વચ્ચેનો ભેદ સમજવાની તેની વિવેકશક્તિ મંદ પડી જાય છે.

આ ઉપરાંત અગાત મનમાં શું થાય છે તે પણ જાણવું આવશ્યક છે. બમારે આપણું નૈતિક મન, અત કરણ કે અતારાભા ઉચ્કેરાયેલી શક્તિઓને જોઈ કંકણી બેઠે છે ત્યારે આત્મા આપણી જાત નાસી બેઠે તેનું વર્તન તેના પ્રત્યે કરે છે-તેને મારે છે, ખીજાવે છે અને તે જોખમમાં આવી પડે તેનું કરી મૂકે છે, આ જાંબુ અગાતપણે થઈ હોવાથી તેમાં આપણે પોતે કશો ફેરફાર લાવી શકતા નથી આપણી દલીલો કે સમજની કોઈ અસર મન પર થતી નથી.

ચિંતાની મંદ પડતાં પેટમાં એસિડ વધી જાય છે જેને કારણે ગેસ અને પેપ્ટિક અવસર જેવા દરદા થઈ આવે છે

લગભગ બધાં જ એવાં દરદા છે કે જેનું કોઈ શારીરિક કારણ હોતું નથી તે બધા જ દરદાનાં મૂળમાં ચિંતાનું અસ્તિત્વ હોય છે. દા. ત. મારા એક દરદીને જ્યારે કોઈ ઉતારી પાત્ર ત્યારે તેને ઝાડા થઈ જતા, જ્યારે ખીજ એક દરદીને કોઈ કારણે ચિતા થઈ આવતી ત્યારે છીંકા ઉપરાઉપર આવ્યા જ કરતી તે આપણે ધ્યાનપૂર્વક શરીરમાં આવતા ફેરફારને આપણને થઈ આવતી ચિતાની સાથે જોડી શકીએ-પોતાનું નિરિક્ષણ કરતા રહીએ તો શારીરિક દરદીને એજા કરી શકાય. એમ કહેવાય છે કે, તપાસ કરતા હોસ્પિટલના દરદીઓમાં ૨૦ ટકા દરદીઓ ચિતાને કારણે શારીરિક રોગના બોગ થઈ પડેલા હોય છે, જેઓ થઈ આવતી ચિતાને સમજીને સફળપણે દવાથી કે છે તેમને કશું જ થતું નથી, જેઓ વધુ ને વધુ સહન કરી શકે છે તેઓ ચિતાનો બોગ થઈ પડતા નથી.

આપણું મન એવું છે કે જેના પર ખીજ-એના રવાબ કે સૂચનની કશી અસર થતી નથી, તેમ આપણી ચિતાનો બાર ખીજ કોઈ લઈ શકતા નથી તેથી સહન કરવાની તાકાત વધે તો જ ચિતા એજા થાય તેમ છે, તેમ કરવાને ખાસે જો માણસ ખીજોના આધાર શોધ્યા કરે, ખીજોની આજ-પાળની ઈચ્છા વધાર્યા કરે (એટલે કે Gasterial symptoms વધારી દે) તો તેથી તેની ચિતા ઘટતી નથી, ઊલટાની ચિતાની પકડ વધતી જાય છે.

ચિતાને દૂર કરવા થા કરવું જોઈએ તે હવે જોઈએ. ચિતા થાય છે ત્યારે તેને કેવો અનુભવ થાય છે અને તેવો અનુભવ શા માટે થાય છે તે બંને વસ્તુ તરફ આપણે લક્ષ આપવું જોઈએ.

સૌથી પહેલાં તો એજાવતા પ્રમાણમાં કારકેડા પડે છે અને તેની અસર પેટ પર થતા જૂખ જતી રહે છે, પાચનશક્તિ મંદ પડી જાય છે. હૃદય પર પીડાકારક ભાર લાગે છે અને તેના ધબકારા વધા

જાય છે, મોં સુકાઈ જાય છે, જીભ સુકાય છે, વાંચા નળથી પડે છે, હાથ ધ્રુજવા માંડે છે, પગ ઢીલા પડી જાય છે. વારંવાર પેશાબ કરવા જતું પડે છે, કોઈ વાર ઝાડા પછી થાય છે. લાંબો વખત સૂતાત્તું નથી કે બેસી શકાતું નથી. આમ તેમ આંટા મારે છે, એકવા રહેવાનું સુરક્ષે લાગે છે, જલદી જલદી શાસ લેવાય છે, જો આ અવાજે ખૂબ ઉતાવળું બોલાય છે અને શબ્દોથી ખીજોનાં અપમાન કરી નાખે છે. વધુ પડતી ચિતા હોય તો હાથપગ પડાડે છે, વસ્તુઓ આમતેમ ફેંકે છે ને બાળક જેવો નિરાધાર બની જાય છે. તેનું છુદિચાલુઈ કામમાં નથી આવતું.

આ જાતના ચિહ્નો પરથી એમ કહી શકાય કે સહન ન થાય તેનું એના મનમાં બની રહેતું છે જેમાથી તેના પોતાનાથી હટકી શકાતું નથી. તેને લાગે છે કે તેનું જીવન, તેની આખરુ જોખમમાં આવી પડ્યા છે અને તેથી તેને ખોટા તાર્કિક બધ લાગ્યા કરે છે. આ બધા કારણોથી તે ઉદાસ રહે છે.

ચિતાને કારણે થઈ આવતા શારીરિક તેમજ માનસિક ફેરફાર વચ્ચે ગાંઠ લગાઈ જોવા મળે છે. ચિતાતર માણસના હૃદયના ધબકારા જરા પછી જોખમ જેતા વધી પડે છે, શરીરમાં ગરમી વધી પડે છે, સ્નાયુઓ સતત તણ રહે છે, “હૃદયનો દાગળો હાલ ફૂટી ફૂટીને પીએ છે,” તે કહેવતમાં ચિંતામસ્ત માણસનું આગેદુણ વર્ણન થયેલું છે, તેના મન પર ખડારની અસર તરત જ થઈ જાય છે. તેથી વિચાર શક્તિ ગ્રામવતા લાલ કે દાનિ કરનાર વચ્ચેના ભેદ સમજવાની તેની વિવેકશક્તિ મંદ પડી જાય છે.

આ ઉપરાંત અઘાત મનમાં શુ થાય છે તે પછી જાણવું આવશ્યક છે. જ્યારે આપણું નૈતિક મન, અત કરણ કે અતરાત્મા ઉચ્ચેરાપેલી જાતિએને જોઈ કડળી જોડે છે ત્યારે આત્મા આપણી જાત ત્રાસી જોડે તેવું વર્તન તેના પ્રત્યે કરે છે-તેને મારે છે, ખીજાવે છે અને તે જોખમમાં આવી પડે તેવું કરી મૂકે છે, આ બધું અઘાતપણે થઈ હોવાથી તેમાં આપણે પોતે કશો ફેરફાર લાવી શકતા નથી આપણી દલીલો કે સમજની કોઈ અસર મન પર થતી નથી.

(૭) ચિંતા શુ થતાં જ તેનાં કારણોને માણસ જાને જો પ્રાણર સમજી જાય તો આવળી ચિંતાનું જોર ઘટાડી શકાય છે.

(૮) ચિંતા પાછળ હમેશા ગુસ્સો, ઈર્ષ્યા, અદેખાઈ છુપાયેલાં હોય છે, આથી ખીન પર આક્રમણ થઈ જશે તેવાં તેને ડર લાગે છે. આક્રમક બની જવાનો ડર એ તેની ખરેખર ચિંતા છે. ચિંતામગ્ન માણસ પોતે પોતાની આક્રમક લાગણીઓ જોઈ શકે કે ઠોઈ તેને બતાવી શકે તો તેથી તેને ફાયદો થાય છે.

(૯) ચિંતામગ્ન માણસ જે કરતો હોય તે તેને કરવા દેજુ, તે બધું બેસતો હોય ત્યાં બેસવા દેવો, જે ખાતો હોય તે ખાવા દેજુ—આપણું ધારું તેની ખાસે કરાવવું નહિ, ત્યારે જ તે પોતે પોતાની ચિંતાને

પરેંગી વળવાની તાકાત ધીમે ધીમે મેળવે છે.

(૧૦) જે કારણે ચિંતા થતી હોય તેનાથી દૂર ભાગ્યા વિના તે પ્રમાણેનું વર્તન કરવું, વર્તન ખોટું થાય તો તે સુધારીને ફરી વર્તવું, ચિંતા થઈ આવતાં જો કર્મપરણિય ન થઈએ અને નિષ્ક્રિય બની જઈએ તો ગૂચ વધતી જાય છે અને ચિંતા પણ વધે છે.

આમ ચિંતાના કારણોમાં ઊંડા ઊતરતા જઈએ તો આપણામાં આપણા ભરોસો વધતો જાય છે અને ત્યારે કવિ દયારામ સારે આપણે પણ માર્ગ શીએ કે :
'રાખ ભરોસો રાધાવરનો,

હયા શીદને હરે;

ચિત્ત તું ચિદને ચિંતા ધરે,
કુણને કરવું હોય તે કરે.'

દેહ અને આત્મા

હે સાધક ! વિપત્તિઓને શાંતિથી અને ઝોલી દહ શ્રદ્ધાપૂર્વક વેડી લે કે તે પણ ઇશ્વરની પ્રસાદી જ છે કે જે તારા મનને સ્થિર કરવા માટે જ આવે છે.

જ્યારે ઠોઈ કામ સફળ થાય ત્યારે એમ માની ગર્વિષ્ઠ ન થવું કે 'આ કામ મારી મહેનતથી જ પાર પડ્યું છે' પણ ખાતરીથી એમ જ માનવું કે 'એ બધી ઇશ્વરની જ કૃપા છે.'

જ્યારે ધારેલી સફળતા ન મળે ત્યારે એમ માનવું કે કામ નિષ્ફળ નીવડ્યું છે; દરેક કાર્યનું સાચું ફળ એવી સમજણમાં સમાયેલું છે કે કર્મો માણસની મહેનતથી નહીં પણ ઇશ્વરની કૃપાથી જ પાર પડે છે.

સાધક ખીજના દોષો ન જોતાં માત્ર ગુણો જ જુએ તો તેનું મન શાંત અને જીવન આનંદી બને.

મુજ ફળ મેળવવા ખાતર પણ સાધકે પોતાને ફાયદે તેમ વર્તવું ન ધટે. ફળ ગમે તેવું મુજ હોય પણ જો કાર્ય દોષિત રીતે કરેલું હોય તો તે પાપ જ ગણાય.

મનનો નાશ થાય નહીં ત્યાં સુધી આત્માને સાક્ષાત્કાર થતો નથી. મન વિચારોના સમુદાય સિવાય બીજું કશું જ નથી અને સર્વ વિચારોમાં પ્રથમ અને અગ્ર વિચાર મૂળ અહં વિચાર છે. આથી 'હું કોણ?'ની વિચારણા દ્વારા જ મનનો નાશ થાય છે. મનને નિરંતર અંતઃક્રમ રાખી આત્મનિષ્ઠ થવું એ જ આત્માનું સાધન છે. મનના સ્વરૂપની દૃઢ અને સતત ખોજ કરવાથી, મન ફેરવાઈને અહં-અહોભાવ બની જાય છે. આ જ વસ્તુતઃ આત્મા છે.

સ્થૂળ દેહમાં જે અહંરૂપે સ્કુરે છે તે જ મન છે. આ અહંભાવ પ્રથમ ક્યાંથી જાગે છે એની વિચારણા કરવાથી માણસ પડે છે કે તે હૃદયમાં જાગે છે.

આ દશા તે જ આપણું સત્ય સ્વરૂપ છે. તે જ મૌન છે અને તે જ સત્ય જ્ઞાન છે.

—શ્રી રમણ મહર્ષિ

(૭) ચિંતા શુરુ થતાં જ તેનાં કારણોને માણસ ભતે બે પ્રાણર સમજી બધે તે આવળી ચિંતાનું જોર ધટાડી શકાય છે.

(૮) ચિંતા પાછળ હંમેશા શુભો, ઈર્ષ્યા, અદેખાઈ છુપાયેલાં હોય છે, આથી બીજા પર આક્રમણ થઈ જશે તેવાં તેને કર ભાગે છે. આક્રમક બની જવાનાં કર એ તેની ખરેખર ચિંતા છે. ચિંતામસ્ત માણસ પોતે પોતાની આક્રમક લાગણીઓ જોઈ શકે કે કોઈ તેને બતાવી શકે તો તેથી તેને ફાયદો થાય છે.

(૯) ચિંતામસ્ત માણસ જે કરતો હોય તે તેને કરવા દેડું, તે બધું બેસતો હોય ત્યાં બેસવા દેવો, જે ખાતો હોય તે ખાવા દેડું-આપડું ધાયું તેની પાસે કાવવડું નહિ, ત્યારે જ તે પોતે પોતાની ચિંતાને

છે

દેહ અને આત્મા

હે સાધક ! વિપત્તિઓને શાંતિથી અને એવી દૃઢ અદ્વાપૂર્વક વેડી લે કે તે પછી ઇશ્વરની પ્રસાદી જ છે કે જે તારા મનને સ્થિર કરવા માટે જ આવે છે.

જ્યારે કોઈ કામ સફળ થાય ત્યારે એમ માની ગર્વિષ્ઠ ન થવું કે 'આ કામ મારી મહેનતથી જ પાર પડ્યું છે' પણ ખાતરીથી એમ જ માનવું કે 'એ બધી ઇશ્વરની જ કૃપા છે.'

જ્યારે ધારેલી સફળતા ન મળે ત્યારે એમ માનવું કે કામ નિષ્ફળ નીવડ્યું છે; કદેકે કાર્યનું સાચું ફળ એવી સમજણમાં સમાયેલું છે કે કોઈ માણસની મહેનતથી નહીં પણ ઇશ્વરની કૃપાથી જ પાર પડે છે.

સાધક બીજાના દોષો ન જોતાં માત્ર શુભો જ જુઓ તો તેનું મન શાંત અને જીવન આનંદી બને.

શુભ ફળ મેળવવા ખાતર પણ સાધકે પોતાને ફાવે તેમ વર્તવું ન ઘટે. ફળ ગમે તેવું શુભ હોય પણ જો કાર્ય દોષિત રીતે કરેલું હોય તો તે પાપ જ ગણાય.

મનના નાશ થાય નહીં ત્યાં સુધી આત્માને સાક્ષાત્કાર થતો નથી. મન વિચારોના સમુદાય સિવાય બીજું કશું જ નથી અને સર્વ વિચારોમા પ્રથમ અને અગ્ર વિચાર મૂળ અહં વિચાર છે. આથી 'હું કોણ?'ની વિચારણા દ્વારા જ મનનો નાશ થાય છે. મનને નિરંતર અંતર્યુષી રાખી આત્મનિષ્ઠ થવું એ જ આત્માનું સાધન છે. મનના સ્વરૂપની દૃઢ અને સતત ઝીજ કરવાથી, મન ફેરવાઈને અહં-અહોભાવ બની જાય છે. આ જ વસ્તુતઃ આત્મા છે.

રમ્ય દેહમાં જે અહંરૂપે રહે છે તે જ મન છે. આ અહંભાવ પ્રથમ ક્યાંથી જીપ્સે છે એની વિચારણા કરવાથી આવૂમ પડે છે કે તે હૃદયમાં જીપ્સે છે.

આ દશા તે જ આપણું સત્ય સ્વરૂપ છે. તે જ મૌન છે અને તે જ સત્ય જ્ઞાન છે.

—શ્રી રમણ મહર્ષિ

થાય છે આમ બે વર્ષો બરાબર એ ૨ વર્ષ ક્ષત્રી અર્જુન સાડાબીસ વર્ષ ગાડીવ રાખ્યું તેમ અર્થ થાય છે ધનુ વિનાનો અતિમ અને આગામી સમય સુધીમા પાસક વર્ષ ધનુષ્ય રાખ્યું તેમ કહે છે આમ અર્થ કરવાથી બે પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે (૧) શુ વર્ષાગિનો અર્થ વર્ષો થાય છે ? (૨) અતિમ અને આગામી કાવની વ્યાખ્યા શુ ? નીલકંઠ સાડાબીસ વર્ષનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણુ કરે છે

૧૩ વર્ષ વનવાસ અને અજ્ઞાતવાસ

૧૨ વર્ષ અર્જુનનો વ્યધિગત વનવાસ

૭૬ વર્ષ રાજ્યસુધ્ધ તથા દિગ્વિજય વગેરેના

૩૨૬ વર્ષ

પણ આથી સમાધાન થતુ નથી વર્ષાગિનો અર્થ વર્ષાભિતુ થાય છે કે કેમ ? ખીજી વાત અહી ગાડીવ ધનુષ્યની વાત ચાલે છે ફક્ત ધનુષ્યની નહિ અર્જુન ચોખ્ખુ કહે છે કે આ ધનુષ્યનું નામ ગાડીવ છે અને વરુણની પાસેથી અને મંગેનુ છે આપણે એ જોવાનું છે કે આ ગાડીવ અર્જુન પાસે પાસક વર્ષથી છે કે પાસક વર્ષની ઉમરે છે

અર્જુન પાસે ધનુષ્ય ક્યારે આવ્યું ?

દ્રૌપદીના સ્વયંવર વખતે પણ અર્જુન પાસે ધનુષ્ય નથી પાડ્યોને લાક્ષાગ્રહમાથી બચી ગયા બાદ રસ્તામા દ્રૌપદીના સ્વયંવરની ખબર પડી ને પાચાનનો રસ્તો લીરો રસ્તામા અર્જુન અને ચિત્રરથ ગાંધવ નુ યુદ્ધ થયુ તે વખતે પણ અર્જુન પામે ધનુષ્ય નથી આ વખતે અર્જુનની ઉમર અકાલીસ વર્ષની જણાય છે

હસ્તિનાપુર આવ્યો ત્યારે ૧૪ વર્ષ

અગ્નિપાસ નાળ ૧૩ વર્ષ

લાક્ષાગ્રહથી દ્રૌપદ રાજ્યમા પહોચ્યુ ૧ વર્ષ

કુલ ૨૮ વર્ષ

આમ અકાલીસ વર્ષની ઉમર સુધી અર્જુન પામ ધનુષ્ય નથી

ખીજો પ્રશ્ન :-

ઈન્દ્રપ્રસ્થના રાજ્યકાગ દરમ્યાન બ્રાહ્મણની ગાય છોડાવવા અર્જુન જય છે ત્યારે બાળોનો પ્રોગ છે પણ તે જાણો ગાડીવમાથી છૂટે છે તેવા ઉલ્લેખ નથી

ત્રીજો પ્રશ્ન :-

શકર અને અર્જુનનું યુદ્ધ થાય છે ત્યારે શકર ગાડીવનું નામ બોલે છે પણ આ પ્રસંગ જુગાર બાદના વનવાસનો હોવાથી આ પ્રસંગ પહેલા અર્જુન પામે ગાડીવ આવી ગયુ છે

આપણી સામે પ્રશ્ન ગાડીવનો છે અને તેને આધારે જ અર્જુનની ઉમરનો વિચાર કરવાનો છે અર્જુન પાસે ગાડીવ ક્યારે આવ્યું ?

૫ ભગવતદન્તઠ કહે છે કે ઈન્દ્રપ્રસ્થના ૭ વર્ષના નિવાસ બાદ બ્રાહ્મણની ગાય બચાવવા અર્જુન જે ધનુષ્યનો ઉપયોગ કર્યો તેના નામને ઉલ્લેખ નથી પણ અમારા મને ગાડીવ જ હોઈ શકે

આ દષ્ટિએ પહેલાના ૨૮ વર્ષ

દુષ્કને ઘેર નિવાસ ૧ વર્ષ

હસ્તિનાપુર નિવાસ ૫ વર્ષ

૫૫ ૩૪ વર્ષ

આમ અર્જુનની ૩૪ વર્ષની ઉમરે ગાડીવ આવ્યુ હશે કારણુ તે પાડવો ખાડવવન બાળો ત્યા વસાહત નાખે છે ઈન્દ્રપ્રસ્થ આવવાના સમયે અર્જુનની ઉમર ૩૪ની હોય તેમ લાગે છે અહી નીલકંઠની અતિમ અને આગામી ૬૫ કે ૩૨૬ની સર્ગત બરાબર બેસતી આવે છે

૩૪ વર્ષની ઉમરની આસપાસનો ગાડીવ અર્જુન પામે લગ્નગ્ર છે જ ૩૪ અને ૩૨૬મા પાસ તફાવત નથી હવે આપણે ૩૨૬ નક્કી કરવા જોઈએ જેથી વિરાટપર્વના શ્લોકનો અર્થ બેસાડી શકાય

હસ્તિનાપુરથી અજ્ઞાતવાસ સુધી

(૧) હસ્તિનાપુર આવ્યો ત્યારે ૧૪ (ચોક્કસ)

થાય છે આમ બે વર્ષો બરાબર એ ૨ વર્ષ થવાથી અર્જુનને સાડાબીસ વર્ષો ગાંડીવ રાખ્યું તેમ અર્થ થાય છે ધનુષ્ય વિનાનો અતિમ અને આગામી સમય સુધીમા પાસડ વર્ષ ધનુષ્ય રાખ્યું તેમ કહે છે આમ અર્થ કરવાથી બે પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે (૧) શું વર્ષોગિતો અર્થ વર્ષો થાય છે ? (૨) અતિમ અને આગામી કાળની વ્યાખ્યા શું ? નીલકંઠ સાડાબીસ વર્ષનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણ્ય કરે છે

૧૩ વર્ષ વનવાસ અને અજ્ઞાતવાસ

૧૨ વર્ષ અર્જુનનો વ્યગ્નિગત વનવાસ

૭૬ વર્ષ રાજ્યચ્યુત તથા દિગ્વિજય વગેરેના

૩૨૬ વર્ષ

પણ આથી સમાધાન થતુ નથી વળાગિનો અર્થ વર્ષાત્મક થાય છે કે કેમ ? ખીજી વાત અહી ગાંડીવ ધનુષ્યની વાત ચાલે છે ફક્ત ધનુષ્યની નહિ અર્જુન જોખ્યુ કહે છે કે આ ધનુષ્યનું નામ ગાંડીવ છે અને વરુણની પાસેથી મને મળેતુ છે આપણે એ જોવાનું છે કે આ ગાંડીવ અર્જુન પાસે પાસડ વર્ષથી છે કે પાસડ વર્ષની ઉમરે છે

અર્જુન પાસે ધનુષ્ય કયારે આવ્યુ ?

દ્રૌપદીના સ્વયંવર વખતે પણ અર્જુન પાસ ધનુષ્ય નથી પાડેનો લાક્ષણિકતાથી બચી ગયા બાદ રસ્તામા દ્રૌપદીના સ્વયંવરની ખબર પડીને પાચાનનો રસ્તો લીધો રસ્તામા અર્જુન અને ચિત્રરથ ગાધવનુ યુદ્ધ થયુ તે વખતે પણ અર્જુન પામે ધનુષ્ય નથી આ વખતે અર્જુનની ઉમર અકાતીસ વર્ષની જણાય છે

દસ્તિનાપુર આવ્યો ત્યારે ૧૪ વર્ષ

અભ્યાસ રાજી ૧૩ વર્ષ

લાક્ષણિકતા દ્રૌપદ રાજ્યમા પહોચતુ ૧ વર્ષ

કુલ ૨૮ વર્ષ

આમ અકાતીસ વર્ષની ઉમર સુધી અર્જુન પામ ધનુષ્ય નથી

બીજો પ્રશ્ન :-

ઈન્દ્રપ્રસ્થના રાજ્યકાળ દરમ્યાન જ્ઞાનગુની ગાય છોડાવવા અર્જુન ભય છે ત્યારે બાળોનો પ્રયોગ છે પણ તે બાળો ગાંડીવમાથી છૂટે છે તેવો ઉલ્લેખ નથી

ત્રીજો પ્રશ્ન :-

શકર અને અર્જુનનું યુદ્ધ થાય છે ત્યારે શકર ગાંડીવનું નામ બોલે છે પણ આ પ્રસંગ જુગાર બાદના વનવાસનો હોવાથી આ પ્રસંગ પહેલાં અર્જુન પામે ગાંડીવ આવી ગયુ

આપણી સામે પ્રશ્ન ગાંડીવનો છે અને તેને આધારે જ અર્જુનની ઉમરનો વિચાર કરવાનો છે અર્જુન પાસે ગાંડીવ કયારે આવ્યુ ?

૫ લગ્નવદન્તક કહે છે કે ઈન્દ્રપ્રસ્થના ૭ વર્ષના નિવાસ બાદ જ્ઞાનગુની ગાય બચાવવા અર્જુન ને ધનુષ્યનો ઉપયોગ કર્યો તેના નામનો ઉલ્લેખ નથી પણ અમારા મને ગાંડીવ જ હોઈ શકે

આ દષ્ટિએ પહેલાના ૨૮ વર્ષ

કુપદને ઘેર નિવાસ ૧ વર્ષ

દસ્તિનાપુર નિવાસ ૫ વર્ષ

૫૫ ૩૪ વર્ષ

આમ અર્જુનની ૩૪ વર્ષની ઉમરે ગાંડીવ આવ્યુ હશે કારણ તે પાડવો ખાડવન બાળો ત્યાં વસાહત નાખે છે ઈન્દ્રપ્રસ્થ આવવાના સમયે અર્જુનની ઉમર ૩૪ની હોય તેમ લાગે છે અહી નીલકંઠની અતિમ અને આગામી ૬૫ કે ૩૨૬ની સમત બરાબર મેસની આવે છે

૩૪ વર્ષની ઉમરની આસપાસનો ગાંડીવ અર્જુન પામે લગભગ છે જ ૩૪ અને ૩૨૬મા ખાસ તફાવત નથી હવે આપણે ૩૨૬ નકકી કરવા જોઈએ જેથી વિરાટપર્વના શ્લોકનો અર્થ મેસાડી શકાય

દસ્તિનાપુરથી અજ્ઞાતવાસ સુધી

(૧) દસ્તિનાપુર આવ્યો ત્યારે ૧૪ (ચોક્કસ)

ઉત્તરા ગર્ભવતી ૭ ઉત્તરા ચોક્કસ અભિમન્યુથી ઉમરમાં નાની છે એટલે ઉત્તરા ૧૪ કે ૧૫ વર્ષની ઉમરે ગર્ભવતી બની છે આમ મહાભારતકાળમાં કન્યાને મનુષ્યતા થવાની મર્યાદા ૧૧ થી ૧૪ સુધી માનવામાં વાધો નથી આ દૃષ્ટિએ સ્વયંવરના સમયે કુતીની ઉમર ૧૬-૧૭ ની અને કર્ણુજન્મ વખતે ૧૫-૧૬ વર્ષની માની લઈએ તો ખેડુ નહિ મજુલ

સ્વયંવર પછી પહેલું મતાન ક્યારે ?

૫ ભગવતસ્તથ કહે છે કે ૨૦ વર્ષની ઉમરે પાકુ દૌરવેત્તો રાજ બન્યો તમિયત અન્નમ્થ સ્વેવાથી પાચ વર્ષ વાદ રાજ્યની જવાબદારીમાંથી મુક્ત બન્યો બન્ને રાણીઓ સાથે હિમાલયમાં રહેવા આ મે ગમે ત્યાં સત્તાન મેળવવાની તીવ્ર ઈચ્છા થઈ તે પોતે તે માટે શુક્લમથ દત્તે તે ઉત્તમ આચાર્યથી સત્તાન મેળવવા કુતીને આમંત્રણ કર્યો (અદિ-૧૨૦/ક) કુતીએ ના પાડી (અદિ-૧૨૯/૧-૫) છેવટે પાકુ આગળ તેની હાજ થઈ આ સમયે નિમેગ પદ્ધતિ આલુ હતી આ પ્રમા ૫ થી ઓછામાં ઘુચા જમી ગઈ હતી ધૃતરાષ્ટ્ર અથ જન્મતા સત્યતીને નિમેગ માટે આત્મા આપી ત્યારે તેણે સ્પષ્ટ ના પાડી દીધી તે આનુ પ્રમાણ છે આખરે કુતી નિયામ માટે તૈયાર થઈ અને એક એક વર્ષના અતરે નિમેગ દ્વારા જલ્પ બાળકોને જન્મ આપ્યો

આ દૃષ્ટિએ-

- ૧ સ્વયંવર અને પાકુના રાજ્યકાળની અવધિ ૫ વર્ષ
- ૨ હિમાલય નિરાસ સત્તાનોત્પતિ વિચાર ૧ વર્ષ
- ૩ પહેલાં સત્તાનના જન્મ સુધીનો સમય ૧ વર્ષ

—
૭ વર્ષ

આમ કાળ ૫ થી સાત વર્ષે કુતીને પહેલું બાળક થયું

કર્ણુ અને યુદ્ધિષ્ઠિર વચ્ચેનું અતર

કુતીએ જન્મ ૧ થી સાત વર્ષે પહેલાં સત્તાન

(યુદ્ધિષ્ઠિર)ને જન્મ આપ્યો આ પહેલાં કર્ણુને જન્મ આપ્યો હતો આમ મનુષ્યતા થયા બાદ ૨૭ વર્ષના સમયે કર્ણુજન્મ તેમજ સ્વયંવર સુધી જલ્પ વર્ષનો સમય મજુલમાં વાગે નથી કર્ણુજન્મ ૫ થી એકાદ વર્ષે કુતીનો સ્વયંવર રચાયો હતો આમ ૧+૭=૮ વર્ષે કર્ણુ યુદ્ધિષ્ઠિરથી મોટો ભાઈ છે

અજાતશત્રુના અંતે યુદ્ધિષ્ઠિરની ઉમર ૬૮ થી ૭૨ વચ્ચેની હોય તેમ કાગે છે આથી કર્ણુની ઉમર ૭ થી ૮૦ ની આસપાસ કાગે છે મારા પુસ્તક ‘મથન’માં મે ૮૨ વર્ષ લખેલ છે

કર્ણુની ઉમર સળધી એક મત

શ્રી ઉપેન્દ્ર સહિસરા પોતાના કૃષ્ણચરિત્રમાં લખે છે કે “કુન્દને બદને શાંતિ સ્થપાય તેથી દ્રૌપદી કર્ણુની મેવામાં રહે એની કૃષ્ણની દરખાસ્ત રાજદારી વૈભવ માટે અપવાદ નથી પરંતુ સીતોરથી વધુ ઉમરવાળા કર્ણુને બાસક પ્રેસક વર્ષની દ્રૌપદીનું આકર્ષણ હોય તે વાત રાજદારી મેટાઈ સિવાય મેળ નથી આતી”

શ્રી સહિસરા પણ અહીં કર્ણુની ઉમર ૭૦ વર્ષ ઉપરની બતાવે છે વિદ્વાનો અનુમાન કરે અમારુ પણ આ અનુમાન જ છે નિર્ણય નથી

કર્ણુની ઉમરનો પ્રશ્ન ૨ ગમ્ભીરિની ધટના સમયે જોમો થયેલો ‘ઉત્તર ના અનપ્રાસમાં’ સીતોરનો પ્રયોગ કરેલો ૫ થી અને વાદ આલ્યુ કે ૨ ગમ્ભીરિના સમયે કર્ણુની ઉમર ૩૮ વર્ષની હતી એવો મે હ લેખ કરેલો તેથી કર્ણુના જીવન-પ્રસંગોમાં તેની ઉમર નીચે પ્રમાણે હતો

પાલ્યાગામાં પ્રવેશ કર્યા ત્યારે	૨૮ વર્ષ
૨ ગમ્ભીરિની ધટના વખતે	૩૭ વર્ષ
જુગાર વખતે	૬૭ વર્ષ
મહાભારતના મુદ્દ વખતે,	૮૦ વર્ષ

ઉત્તર ગર્ભવતી ■ ઉત્તર ચોક્કસ અભિમન્યુથી ઉમરમાં નાની છે એટલે ઉત્તર ૧૮ કે ૧૫ વર્ષની ઉમરે ગર્ભવતી બની છે આમ મહાભારતકાગમા કન્યાને ઋતુમતી થવાની મર્યાદા ૧૧ થી ૧૪ સુધી માનવામા વાધો નથી આ દૃષ્ટિએ સ્વયંવરના સમયે કુતીની ઉમર ૧૬-૧૭ ની અને કર્ણજન્મ વખતે ૧૫-૧૬ વર્ષની માની લઈએ તો બોહુ નહિ મર્યાદા

સ્વયંવર પછી પહેલું મતાન કેયારે ?

૫ ભગવતસ્તથ કહે છે કે ૨૦ વર્ષની ઉમરે પાકુ દોરવાતા રાજ બન્યો તમિષ્ઠ અન્નમ્થ રહેવાથી ખાત્ર વર્ષ યાદ રાત્રની જ્યાળદારીમાથી મુક્ત બન્યો બન્ને રાણીઓ સાથે દિમાલયમા રહેવા ચા ગે જો ત્યા સતાન મેળવવાની તીવ્ર ઈચ્છા થઈ તે પોતે તે માટે મુસમર્થ હોતો તે જ ઉત્તમ સામવ્યુચી સતાન મેળવવા કુતીને આમહ કયો (અદિ-૧૨૦/૬) કુતીએ ના પાડી (આદિ-૧૨૮/૧-૫) ઉપર પાકુ આગળ તેની હાથ થઈ આ સમયે નિરજ પદ્મિતિ ચાલુ હતી આ પ્રથા ને ઓછોમા જુલુ બગી ગઈ હતી ધૃતરાષ્ટ્ર અથ જન્મતા સત્યતીને નિરોગ માટે આપ્તા આપી ત્યારે તેણે સ્પષ્ટ ના પાડી દીધી તે આનુ પ્રમાણ છે આખરે કુતી નિયામ માટે તૈયાર થઈ અને એક એક વર્ષના અતરે નિરોગ દ્વારા ત્રણ બાળકોને જન્મ આપ્યો

આ દૃષ્ટિએ—

- ૧ સ્વયંવર અને પાકુના રાજ્યકાળની અવધિ ૫ વર્ષ
- ૨ દિમાલય નિરાસ સતાનોત્પતિ વિચાર ૧ વર્ષ
- પહેલા સતાનના જન્મ સુધીનો સમય ૧ વર્ષ

—
૭ વર્ષ

આમ સગ પત્ની સાત વર્ષે કુતીને પહેલું બાળક થયું

કર્ણ અને યુદ્ધિષ્ઠિર વચ્ચેનું અતર

કુતીએ વગ પત્ની સાત વર્ષે પહેલા મતાન

(યુદ્ધિષ્ઠિર)ને જન્મ આપ્યો આ પહેલા કર્ણને જન્મ આપ્યો હતો આમ ઋતુમતી થયા બાદ મહાધારણુ ને કર્ણજન્મ તેમજ સ્વયંવર સુધી નવું વર્ષનો સમય મર્યાદામા વાગો નથી કર્ણજન્મ પત્ની એકાદ વર્ષે કુતીના સ્વયંવર સ્થાયો હતો આમ ૧+૭=૮ વર્ષે કર્ણ યુદ્ધિષ્ઠિરથી મોટો ભાઈ છે

અજ્ઞાતગણના અતે યુદ્ધિષ્ઠિરની ઉમર ૬૮ થી ૭૨ વચ્ચેની હોય તેમ લાગે છે આથી કર્ણની ઉમર ૭ થી ૮૦ ની આસપાસ લાગે છે મારા પુસ્તકે ‘મથન’મા એ ૮૨ વર્ષ લખેલ છે

કર્ણની ઉમર સબધી એક મત

શ્રી ઉપેન્દ્ર સહિસરા પોતાના કૃષ્ણચંદ્રિમા લખે છે કે “યુદ્ધને બદલે શાંતિ સ્થપાય તેથી દ્રૌપદી કર્ણની મેવામા રહે એવી કૃષ્ણની દરખાસ્ત રાજદારી વૈભવ માટે અપવાદ નથી પરંતુ રીતોરથી વધુ ઉમરવાળા કર્ણને બાસક પ્રેસક વર્ષની દ્રૌપદીનું આકર્ષણ હોય તે વાત રાજદારી ને ટાઈ સિવાય મેળ નથી ખાતી”

શ્રી સહિસરા પશુ અહી કર્ણની ઉમર ૭૦ વર્ષ ઉપરની બતાવે છે વિદ્વાનો અનુમાન કરે અમારુ પશુ આ અનુમાન જ છે નિર્ણય નથી

કર્ણની ઉમરનો પ્રશ્ન રમ્યમિતી ધટના સમયે ઊભો થયો ‘ઉત્તર ના અનગ્રાસમા’ સીતોરનો પ્રોગ કરેલો પછી અને યાદ આવ્યું કે રમ્યમિતી સમયે કર્ણની ઉમર ૩૮ વર્ષની હતી એવો એ હોય કરેલો તેથી કર્ણના જીવન-પ્રસંગોમા તેની ઉમર નીચે પ્રમાણે હતો

પાટશાળામા પ્રવેશ કર્યા ત્યારે	૨૮ વર્ષ
રમ્યમિતી ધટના વખતે	૩૭ વર્ષ
લુગાર વખતે	૬૭ વર્ષ
મહાભારતના શુદ્ધ વખતે,	૮૦ વર્ષ

*

ગાંધીજીનો સાચો સમાજવાદ ક્યાં છે ?

લોકશાહી અને સમાજવાદ વિશેની કેટલીક મૂળભૂત વિચારણા ખૂબ જ શાંતિથી વિચારવા યોગ્ય છે. સમાજવાદની હસ્તી રહેશે યા નહિ, એ આગે ખડુ મહત્વનો પ્રશ્ન નથી, પરંતુ લોકશાહીના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો પર જેનો સંપૂર્ણ આધાર હોય તે પ્રકારનો સાચો સમાજવાદ કાયમ રહેશે કે કેમ, એ વધુ મહત્વનો પ્રશ્ન છે. 'સાચો સમાજવાદ' એ શબ્દ પર અને બાર મૂકીએ છીએ ત્યારે અમારી દૃષ્ટિ એના રાજકીય કે આર્થિક પાસા તરફ નહિ, પરંતુ એનાં આધ્યાત્મિક બળો અને એની વધુ સંગીન અને વિરાટ શક્તિ પ્રત્યે છે.

સમાજનાં જુદા જુદા વર્ગો વચ્ચેની આર્થિક અસમાનતા દૂર કરીને તમામ વર્ગોના જીવનધોરણોને એકસરખી સપાટી પર લાવવાના પ્રયાસોને પ્રચલિત અર્થમાં 'સમાજવાદ' લેખવાની માન્યતાને કારણે સમાજવાદનાં નૈતિક અને આધ્યાત્મિક મૂલ્યો લગભગ છુટાઈ જવાયાં છે.

આર્થિક અસમાનતા, સામાજિક અન્યાય, શ્રમજીવીઓનાં નીચાં જીવન ધોરણ - આ પ્રચલિત અનિષ્ટો દૂર કરવા માટે રાજકીય અને આર્થિક દૃષ્ટિના માપદંડ અનુસાર યોજનાઓ કરી, એવી યોજનાઓના અમલ માટે પ્રયાસો કરવા - એ બધાને પ્રચલિત વિચારસરણી અનુસાર આપણે 'સમાજવાદ' નામે ખપાવીએ છીએ, પરંતુ આ સદંતર બૂલબૂલોટી વિચારણા છે; જેને અમે સાચો સમાજવાદ કહીએ છીએ તે આ વિચારણા સાથે સુસંગત નથી.

જેમાં બેઠૂનો, કારીગરો અને શ્રમ પર જીવન ગુજારનારાઓના સમાવેશ થાય છે તે શ્રમજીવી વર્ગ અને શ્રીમંતો વચ્ચેની તમામ આર્થિક અને સામાજિક અસમાનતા દૂર કરવાની-તથા શ્રમજીવી સમૂહને ઉપલા ધરના શ્રીમંત વર્ગ જેવી જીવનસપાટી પર લાવીને તેને રાજકીય સવા હાજર કરવા જેટલો

જળવાન જનાવવાની પ્રવૃત્તિને 'સમાજવાદ' તરીકે કેટલાક લેખાવે છે, પરંતુ આ ધરાબર નથી.

મુડીતાદીઓની વધતી શોષણખોરીએ આ માન્યતાને મજબૂત બનાવવામાં મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે; અને તેમાં પશુ વધુ ને વધુ ભોગ-વિશ્વામોનાં સાધનોનો આંખે ચઢી આવે એવી રીતનો ઉપભોગ અને બેઠકા મોજીયું તેમજ કેવળ યોગશોખ-પૂર્ણ જીવન જીવવાની નજરે ચડતી વૃત્તિની તથા એ શ્રીમંતવર્ગની અધ્યાત્મવાદ અને સાંસ્કારિક પ્રવૃત્તિઓ પરત્વેનો ઉદાસીનતાની સમાજના નીચલા વર્ગો અને શ્રમજીવીઓના માનસ પર ખૂબ મારી અસર પડી છે! (જોકે હાનતીર કર્તેબી, રોકડેલર અને ન્યૂટ્રીટ તેમજ એવાં બીજાં સખાવતી દુસ્તોની પ્રવૃત્તિની અવગણના કરવાનો આશય નથી.) આ બધાં કારણોને લીધે નજીબ આર્થિક સ્થિતિવાળાઓનાં મન પર એવી છાપ પડે છે કે આર્થિક અસમાનતા દૂર થી જરૂરી છે. આર્થિક અસમાનતા દૂર થતાં બધું જરાબર થઈ જશે, એવી શ્રામક માન્યતાના ચકાવામાં પડેલીઓ આવી યોજનાઓ દ્વારા સમાજવાદના ધ્યેય પ્રતિ પ્રતિ કરવાની ભ્રમણા સેવે છે. તેઓ એક મહાન સત્ય બુલી ગય છે કે, આર્થિક સવાલો જીવનનિર્વાહના સવાલો સાથે સંકળાયેલા સમૂહ આર્થિક જીવનને જ ખડું જીવન માને છે. એવું જીવન એ જ કંઈ એકમાત્ર જીવનધ્યેય નથી.

જીવનનાં તમામ ક્ષેત્રોમાં પરસ્પરનાં હિત, સુખ અને શ્રેયની સોને સમાન પ્રાપ્તિ થાય, મતમતારો દૂર કરાય અને સમાન હિત અને સમાન સુખનું ધ્યેય પ્રાપ્ત કરી શકાય તે પ્રકારની પ્રવૃત્તિ એટલે સંક-અસ્તિત્વ, સહકાર્ય અને એવો આદર્શ જેનાથી પ્રાપ્ત થાય તે સાચો સમાજવાદ. કેવળ આર્થિક અસમાનતા દૂર કરવાની વાતો કરનારાઓ પશુ આ સિદ્ધાંતનો આનાકાની વિના સ્વીકાર કરશે જ.

ગાંધીજીનો સાચો સમાજવાદ ક્યાં છે ?

લોકશાહી અને સમાજવાદ વિશેની કેટલીક મૂળભૂત વિચારણા ખૂબ જ શાંતિથી વિચારવા યોગ્ય છે. સમાજવાદની ઉરતી રહેશે યા નહિ, એ આગે ખટ્ટ મઠરવનો પ્રશ્ન નથી, પરંતુ લોકશાહીના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો પર જેનો સંપૂર્ણ આધાર હોય તે પ્રકારનો સાચો સમાજવાદ કાયમ રહેશે કે કેમ, એ વધુ મહત્વનો પ્રશ્ન છે. 'સાચો સમાજવાદ' એ શબ્દ પર અમે બાર મૂકીએ છીએ ત્યારે અમારી દષ્ટિ એના રાજકીય કે આર્થિક પાસા તરફ નહિ, પરંતુ એનાં આધ્યાત્મિક બાજા અને એની વધુ સંગૃહીત અને વિરાટ શકિત પ્રત્યે છે.

સમાજનાં જુદા જુદા વર્ગો વચ્ચેની આર્થિક અસમાનતા દૂર કરીને તમામ વર્ગોના જીવનધોરણોને એકસરખી સપાટી પર લાવવાના પ્રયાસોને પ્રયત્નિત અર્થમાં 'સમાજવાદ' લેખવાનો માન્યતાને કારણે સમાજવાદનાં ગોત્રિ અને આધ્યાત્મિક મૂલ્યો લગભગ છુલાઈ જવાયાં છે.

આર્થિક અસમાનતા, સામાજિક અન્યાય, શ્રમજીવોનાં નીચાં જીવન ધોરણ - આ પ્રચલિત અનિષ્ટો દૂર કરવા માટે રાજકીય અને આર્થિક દષ્ટિના માપદંડ અનુસાર યોજનાઓ કરતી, એવી યોજનાઓના અમલ માટે પ્રયાસો કરવા - એ બધાને પ્રયત્નિત વિચારસરણી અનુસાર આપણે 'સમાજવાદ'ને નામે ખપાવીએ છીએ, પરંતુ આ સદંતર ભૂતભરેલી વિચારણા છે; જેને અમે સાચો સમાજવાદ કહીએ છીએ તે આ વિચારણા સાથે સુસંગત નથી.

જેમાં ખેડૂતો, કારીગરો અને શ્રમ પર જીવન ગુજરનારાઓના સમાવેશ થાય છે તે શ્રમજીવી વર્ગ અને શ્રીમંતો વચ્ચેની તમામ આર્થિક અને સામાજિક અસમાનતા દૂર કરવાની તથા શ્રમજીવી સમૂહને ઉપલા ઘરના શ્રીમંત વર્ગ જેવી જીવનસપાટી પર લાવીને તેને રાજકીય સ્થાન હજી કરવા જેટલો

જળવાન બનાવવાની પ્રવૃત્તિને 'સમાજવાદ' તરીકે કેટલાક લેખાને છે, પરંતુ આ બરાબર નથી.

મૂડીવાદીઓની વધતી શોષણખોરીએ આ માન્યતાને મજબૂત બનાવવામાં મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે; અને તેમાં પશુ વધુ ને વધુ ભોજન વિધાઓનાં સાધનોનો આગે સદી આવે એવી રીતનો ઉપયોગ અને બેઠાડું મોજીકું તેમજ કેવળ મોજશોખ-પૂર્ણ જીવન જીવવાની નજરે ચડતી વૃત્તિની તથા એ શ્રીમંતવર્ગની અધ્યાત્મવાદ અને સાંસ્કારિક પ્રવૃત્તિઓ પરવેનો ઉદાસીનતાની સમાજના નીચલા વર્ગો અને શ્રમજીવોના માનસ પર ખૂબ માઠી અસર પડી છે ! (જોકે હાલતીર કાર્નગી, રોકફેલર અને ન્યૂફીલ્ડ તેમજ એવાં ખીન્ન સંખ્યાવતી દુરદેશોની પ્રવૃત્તિની અવગણના કરવાનો આશય નથી.) આ બધાં કારણોને લીધે નબળા આર્થિક સ્થિતિવાળાઓનાં મન પર એવી છાપ પડે છે કે આર્થિક અસમાનતા દૂર થી જરૂરી છે. આર્થિક અસમાનતા દૂર થતાં વધુ બરાબર થઈ જશે, એવી ભ્રામક માન્યતાના ચકાવામાં પડેલીએ આવી યોજનાઓ દ્વારા સમાજવાદના પાયે મતિ પ્રગટ કરવાની ભ્રમણા સેવે છે. તેઓ એક મહાન સત્ય ભૂલી જાય છે કે, આર્થિક સવાલો જીવનનિર્વાહના સવાલો સાથે સંકળાયેલા સમૂહ આર્થિક જીવનને જ ખરું જીવન માને છે. એવું જીવન એ જ કંઈ એકમાત્ર જીવનપાયે નથી.

જીવનનાં તમામ ક્ષેત્રોમાં પરસ્પરનાં હિત, મુખ અને ગ્રોયખી સોને સમાન પ્રાપ્તિ થાય, સતતમતાતરો દૂર કરાય અને સમાન હિત અને સમાન સમખનુ પાયે પ્રાપ્ત કરી સકાય તે પ્રકારની પ્રવૃત્તિ એટલે સંક-અસ્તિત્વ, સહકાર્ય અને એવે આદર્શ જેનાથી પ્રાપ્ત થાય તે સાચો સમાજવાદ. કેવળ આર્થિક અસમાનતા દૂર કરવાની વાતો કરનારાઓ પશુ આ સિદ્ધાંતોના આનાકાની વિના સ્વીકાર કરશે જ.

(‘હરિજન’ : તા ૨, જાન્યુ ૧૯૩૭)

ઈશ્વારપ્રેમપરિપક્વતા એક પ્રવૃત્તિ મનની અર્થની સ્પષ્ટતા કરતા માધીજીએ દર્શવેલા વિચારો પશુ સમજવા યોગ્ય છે.

‘ઈશ્વારપ્રેમપરિપક્વતા એક મન પૂર્ણ શાસ્ત્ર હૃદ સર્વ તેન સ્વક્રેતેન સુ જિજ્ઞા, મા યથ કમ્ય સ્વિદ ઘનમ્’ -આ મત મને એમ થીજવે છે કે જે પ્રભુની માલેકીનું છે તે કદાપિ મારી માલેકીનું છે તે ન સમજી શકે માત્ર અને જેમને આ મતમાં શ્રદ્ધા છે એવા સૌનું જીવન પ્રભુનું છે, પ્રભુની એના પર માનેડી છે, એના અરો અર્થ અર્થે દિનિત ધાય છે કે આપણ સમગ્ર જીવન આપણા સદ્ગુણોએની સતત સેવામાં જ ગાળવું જોઈએ જે અન્યનું છે તેની આપણે યોગ્યતા કરે નહિ.’

(‘હરિજન’ તા ૩૦, જાન્યુ ૧૯૩૭)

ઉપનિષદની ઉપરોક્ત ભાવનાનો અર્થ વધુ સ્પષ્ટ રીતે માધીજીએ ‘ધ્યેય ઇંડિયા’ (તા ૧, એપ્રિલ ૧૯૨૭)માં સમજાવેલો હતો તે અક્ષરશઃ અહીં રજૂ કરવાનું અસ્થાનને નહિ લેખાય.

‘અદ્યત્તક ધનસંપત્તિ જેઓના કમળમાં છે, તેવા ધનવાનોમાં પરીખઓનું હિત ધાય એ રીતે ધનના વ્યય કરવાની ઉદાર વૃત્તિને અભાવ હોય તે તે પ્રકારના ધનવાનો વૃથા અને તિરસ્કારપાત્ર બને છે સાચાન્ય રીતે એના માન્યતા છે કે સુવર્ણ અને સફરજો એકી સાથે જોના મળતી નથી આવી સાચા ય માન્યતાને પશુ અપવાદ છે જેમની પાસે કુબેરના ધનહાકારેથી પશુ વધુ લાભની હતી એવા જનક વિદેહી એક રાજા

હોવા છતાં એમના મુગ્ધતા ખૂબ પવિત્ર અને પ્રાતઃ અમરણીય પુરુષ હતા અને અત્યારના મુગ્ધતા પશુ મારા અત્રત પચિત્રતા આવીની એવા કેટલાક ધનકુમેરોને કે જોળણ છુ કે જેઓ પરમાર્થ અને પવિત્ર જીવન ગાળવાનું યોગ્ય સમજે છે.

‘વર્તમાનમુગ્ધતા માનવમતિના પાયામાં રહેલી આધ્યાત્મિક શક્તિનો સીકાર નહિ કરવામાં પશ્ચિમે ગભીર ભૂલ કરી છે અને એના જ પરિણામે તેઓ અજ્ઞાનજનક અને ભૈતિકવાદની અધાધૂંધીમાં અટકવા પડે છે.

‘અમવાન શ્રી, પુત્ર, સુદ અને અગ્રેષ્ઠ સમાજવાદી સમાજરચનાની જે વિરાટ લાવનાનો ઉપદેશ કર્યો હતો અને જે અસ્તિત્વમાં હતો તે સમાજરચના અગ્રણી કરીને બોદની વિચલ્લુશ્ચરી ચેરાયેના વાદા વાદતા કાચા તાણાવાણાવાળા સમાજવાદનો આશરો લઈને ભારતીય તરવરાતની નક્કર અને આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિમાથી સમયેના સાચા સમાજવાદની અવગણના અનિષ્ટ માર્ગે લઈ જશે

‘ભારતની સંસ્કૃતિએ સીકારેય સમાજવાદનો આદર્શ છે સ્વાર્થને બદલે ત્યાગ, વૃથા અને ઈર્ષ્યને બદલે પ્રેમ, એક ગોઠસવત્ર માટે નહિ પરંતુ માનવી માત્ર માટે પરમ સુખ અને ચિરજીવ શાંતિની શેવના અને તે પછી રાજદીપ ટેલુઓ પાર પાડવા માટે નહિ પરંતુ સમગ્ર માનવકુળમાં વિષમકુલના અખીઝરણા વહાવવા માટે સમાજના ઉપના વર્ગોને નીચે ધસડી લાવવાનો નહિ પરંતુ નીચલા વર્ગોને ઉપલા વર્ગોની સમાન કક્ષાએ લઈ જવાનો માર્ગ ચાલતી છે અને આ શુ વધુ ઉદાર અને આવકારપાત્ર સમાજવાદ નથી.’

[‘આધર્મ’ પ્રાથમિક]

હું જાણુ છું, એક દિવસ આપશે જ્યારે બધા લોકો એક બીજાથી દુષ્ટી મળીને રહેશે-જે રીતે આકાશમાં તારા રહે છે, જ્યારે એકને બીજાની લાલ સંગીત જેવી મધુર લાગશે, જ્યારે મનુષ્યો સ્વતંત્ર હશે અને ચાતપોતાની સ્વતંત્રતામાં મહાન બનશે

- ગાંધી

('હરિજન' : તા ૨, જાન્યુ ૧૯૩૭)

ઈશ્વારાસ્થાપનિષદના એક પ્રચલિત મંત્રની અર્થની સ્પષ્ટતા કરતા ગાંધીજીએ દર્શાવેલા વિચારો પશુ સમજવા યોગ્ય છે.

‘ઈશ્વારાસ્થાપનિષદ’ના એક મંત્ર ‘કૃતા વાસ્ય દદ સર્વે તેન ત્યક્તેન શ્રુ જિયા, મા ઇષ કસ્ય સ્વિદ ધનમ્’ -આ મંત્ર મને એમ લાગ્યું છે કે ને પ્રભુની માલિકીનું છે તે કશાપિ મારી માલિકીનું છે તે ન સમજ શકું મારું અને જેમને આ મંત્રમાં મહા છે એવા સૌનું જીવન પ્રમુખું છે, પ્રભુની એના પર માલિકી છે, એના અરો. અર્થે અર્થે દિનિ સાવ છે કે આપણ સમગ્ર જીવન આપણા સહજાગીઓની સતત સેવામાં જ ગાળવું જોઈએ ને અન્યનું છે તેની આપણે ઓળખા કરી નહિ.’

('હરિજન' તા ૩૦, જાન્યુ ૧૯૩૭)

ઉપનિષદની ઉપરોક્ત ભાવનાનો અર્થ વધુ સ્પષ્ટ રીતે ગાંધીજીએ ‘વજ્ર ઇંદ્રિય’ (તા ૬, એપ્રિલ ૧૯૨૭)માં સમજાવેલો છે. તે અમૂલ્ય અઢી રજૂ કરવાનું અસ્થાનને નહિ લેખાય.

‘અદ્યત્ત ક્ષનસર્વાત્ર જેઓના કળાત્મા છે, તેના ધનવાનોમાં બીજાઓનું ક્ષિત યામ એ રીતે ધનનો વ્યય કરવાની ઉદાર વૃત્તિનો અભાવ દેખા ને તે પ્રકારના મનનાનો વૃણા અને તિરસ્કારપાત્ર બને છે સામાન્ય રીતે એવી માન્યતા છે કે સુવર્ણ અને સફરજો એકી સાથે જોવા મળતા નથી આ (૧) સામાન્ય માન્યતાને પશુ અપવાદ છે નેમની પાસે કુબેરના ધનભંડારોથી પશુ વધુ સફળી હતી એવા મનને વિદેહી એક રાજા

દેશના છતાં એમના મુગ્ધતા ખૂબ પવિત્ર અને પ્રાતઃ અમરણીય પુરુષ હતા અને અત્યારના મુગ્ધતા પશુ યાગ અગ્નિ પત્રિયવમા આવેલી એવા દેહતાક ધનકુમેરોને ફેંકી બોળણુ છુ કે જેઓ પરમાર્થી અને પવિત્ર જીવન ગાળવાનું યોગ્ય સમજે છે.

‘વર્તમાનપુત્રમા આનંદમૃતિના પાયામાં રહેલી આધ્યાત્મિક સ્થિતિના સ્વીકાર નહિ કરવામાં પશ્ચિમે મજબૂર બન કરી છે અને એના બે પરિણામે તેઓ અધ્યાત્મજનક અને ભૌતિકવાદની અધાધૂનીમાં અટકવા લાગે છે.

‘જગદાન શ્રીકૃષ્ણ, શુદ્ધ અને અજોડ સમાજવાદી સમાજરચનાની ને વિરુદ્ધ ભાવનાનો ઉપદેશ કર્યો હતો અને ને અસ્તિત્વમાં હતી તે સમાજરચના અગ્રમી કરીને ગોદની વિચિત્રજાથી ઘેરાયેલા લાકા લાકાના કાચા તાલુવાલુવાળા સમાજવાદનો આશરો લઈને ભારતી તત્વજ્ઞાની નહર અને આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિમાથી સમયેતા સાચા સમાજવાદની અવરજીવના અનિષદ માર્ગે લઈ જાયે

‘ભારતની સંસ્કૃતિએ સ્વીકારેલ સમાજવાદનો આદર્શ છે સ્વાર્થને બદલે ત્યાગ, શુદ્ધતા અને ઈર્ષ્યા બદલે પ્રેમ, એક ચેતસવર્ગ માટે નહિ પરંતુ માનવી માત્ર માટે પરમ સુખ અને ચિરજીવ શાંતિની ખેતન અને ને જલુ રાજકીય ટેલુઓ પાર પાડવા માટે નહિ પરંતુ સમગ્ર માનવકુળમાં વિશ્વમધુલના અધીરરણુ વડાવવા માટે સમાજના ઉપના વર્ગોને નીચે ધસડી લાવવાનો નહિ પરંતુ નીચલા વર્ગોને ઉપલા વર્ગોની સમાન કક્ષાએ લઈ જવાનો માત્ર વાજબી છે અને આ શુ વધુ ઉદાગ અને અવકારપાત્ર સમાજવાદ નથી કે

[‘આપણ’ પાઠ્યમાધી]

હું જાણુ છું, એક દિવસ આવશે જ્યારે જામા લોકો એક જીવનથી હળી મળીને રહેશે-ને રીતે આકાશમાં તારા રહે છે, જ્યારે એકને જીવનની શાંત સમીત જેવી મધુર લાગશે, જ્યારે મનુષ્યો સ્વતંત્ર હશે અને ચોતપોતાની સ્વતંત્રતામાં મહાન જનશે

- ગાંધીજી

હવેમની રજા છે ભરવાડે ભયની સિસોટી વગાડી, ઘેટા ખડરા એકદમ ભાગા સિંદે પહાડ પૃથ્વી નીચે ઉતરતા એક નજર કરી. એણે ઘેટાની સાથે સિંહના બચ્ચાને નાસતુ જોયું. અને તેને પગથી માથા સુધી ઝાળ લાગી. બચ્ચા વેગથી એ ધમી આવ્યો અને પેના બચ્ચાને મોમા પકડી લીધું.

પણ કેવી રીતે પકડયું ! બિનાડી ઉદરને પકડે અને પોતાના બચ્ચાને પકડે તેમા ટેલો બધા ફેર હોય છે ? તેટલો ફેર એમા હોતો સિંહનું બચ્ચું ધૂંગવા લાગ્યું, એની છાતી થકરા લાગી તેમ તેા મિહની રીસ વધી એએ ભરવાડ કે તેના ઘેટા સામે નજર પણ ન કરી; એણે બચ્ચાને પકડી એ બાલુમા વહેતા નહેરને કાઢે ગયો. બચ્ચાને મોમાથી નીચે મૂક્યું અને પગથી એને ધીમે રહીને મોચીએ ઝાંટું એની પીળી ભાંકર આખોમા વાસ ન ઉતરાયું સારે નૌમિશ્તિન કરુણા પચું હતી સિંહે કપકાખરી નજરે પૂછ્યું “તું શા માટે નાહું ? તું કેમ નરો છે ?” એમ કહી તેણે એને પહોમા મોડું દેખાવ તેમ આગળ કહું અને કહું “આન જો, તું કાણુ છે ?”

પોતાનો પંજો જતાંતિને કહે: “જો, તારા પંખમાં આવા જ નહેા છે. તારી આખો અમારી આખો જેવી જ છે. તારી ગરદન ઉપર મારા જેવી જ ફેરાવાળી છે. તારા પૂંઝડાનો ઝડો મારા જેવો જ છે. તારી છાતી પણ જે તારું માયું જો, વરો વન જો, ■ સિંહનું બચ્ચું થઈને કેમ નાહું ?”

બચ્ચાએ જોયું. એને જ્ઞાન આનંદ. આમ વિશ્વાસ આવ્યો, એની ધૂમ્મરી બધ ધધ, એણે આજસ ખ ખેગી ન પાી, બીક ચાની થઈ, એ ટટાર થયું. એની અખમા ખુમાગી અ રી, એણે પૂંઝડાનો ઝડો જીએ ઉપાડ્યો અને ગળું ફુલા પુ. એનામા પેના ખસરીસિંહે નાડ મારી એટલે બચ્ચાએ પણ એવો જ ટુકાર કર્યો

સિંહ ગર્જના કરીને જ્યમ, મારી મામે પાર ફરી ગયો, એની પાઠળ એની જ નાડ મારીને બચ્ચું ફરી ગયું પોતાના સિંહપણના જ્ઞાનથી નિર્ભય બનેતા એ બાલ વનરાજની નાડે કુંગર ડોનવા લાગ્યા અને આનંદભર્યા ગૌરવથી એ મુક્તપણે વનમા વિદરવા લાગું.

*

ફર ફરના દેશની આ વાત છે એક જાને એના પતિએ નાત લની ભેટ તરીકે એક સુંદર પોષાક આપ્યો. પત્નીએ જ્યારે એનાં કિમત જોઈ ત્યારે તેને એમ થયું કે આ તો એટલી બધી વધારે કિમત છે કે એના બદલામા જરા સસ્તા ને સુંદર બે પોષાક આપી શકે તે પોષાક પર લગાડેલી, સ્ટોરના નામની ચિટ્ટી જોઈને બદલાવવા માટે તે સ્ટોરમા ગઈ “ગઈ કાલે તમારે ત્યાંથી આ કપડા મારા પતિએ ખરીદેલા, તમે એ બદલી આપશો ?” પેલી સ્ત્રીએ પૂછ્યું

સ્ટોરમા કામ કરતી છોકરીએ આશ્ચર્યથી એની સામે જોયું “તો એ ખરેખર તમારા પતિ હતા ?” ‘હા, કેમ એમ પુછો છો ?’

“તમે હમણા જ પરણ્યા છો ? તમને પરણ્યે કેટલા વર્ષ થયાં ?” પેલી છોકરીયા પૂછાઈ ગયું. ‘વીસ વર્ષ !’

“ઓ !” પેલીના મુખમાથી એક નાનકડી ચીસ નીકળી પડી તેણે પોતાની સાથે કામ કરતી બીજી છોકરીને હાક મારી અને કહ્યું. “રૂથ, જો રૂથ, સાલજ તો, કાલે જે માણુ આ સરસ કપડા ખરીદી ગયો તે આ બાઈનેા પતિ થાય !”

‘પછી તે બાઈ તરફ ફરી જોલી ‘આટલા વર્ષથી આ સ્ટોરમા કામ કરું છું’ પણ કોઈ માણુસને આટલા સ્નેહ, આટલી કાળજીથી કંઈ ખરીદી કરતા નથી જોયો. જોહા તમે કેટલા ભગ્યવાળી છો કે વીસ વર્ષના લગ્નજીવન પછી વમારા પતિને તમારા માટે આટલી કાળજી છે !’ આ વાત સાલજી પેલી સ્ત્રી પોષાક બદલાવ્યા વગર જ પોતાને ઘેર પાછી ચાલી ગઈ.. ..

હવથી રહ્યા છે ભરવાડે બમની સિસોટી વગાડી, ઘેટા બકરા એકદમ ભાગ્યા સિંહે પહાડ પાથી નીચે ઉતરતા એક નગર કરી. એણે ઘેટાની સાથે સિંહના બચ્ચાને નાસ્તુ જોડુ. અને તેને પગથી માથા સુધી ઝાળ લાગી. બમણા વેગથી એ ધમી આવ્યો અને પેના બચ્ચાને મોમા પકડી લીધું.

પણ કેવી રીતે પકડ્યું ? બિનાડી ઉઘરને પકડે અને પોતાના બચ્ચાને પકડે તેમા ટેલે! બધા ફેર હોય છે ? તેટલે ફેર એમા હોતો સિંહનું બચ્ચું મૂંગવા લાગ્યું, એની છાતી થકકરા લાગી તેમ તો મિહની રીસ વધી એજે ભરવાડ કે તેના ઘેટા સામે નજર પણ ન કરી; એજે બચ્ચાને પકડી એ બાલુમા વહેતા નહેરાને કાઢે ગયો. બચ્ચાને મોમાથી નીચે મૂક્યું અને પગથી એને ધીમે રહીતે મોચીએ ઝાંડુ એની પીળી બનકર આખોમા વાસ ન ઉભરાયું સાથે રામિશ્રિત કરુણા પયુ હતી સિંહે ઠપકાભરી નજરે પૂછ્યું “તુ શા માટે નાહુ ? તુ કેમ નરે છે?” એમ કહી તેણે એને પાણીમા મોડુ દેખાવ તેમ આગળ કહ્યું અને કહ્યું “આમ જો, તુ કાણુ છ ?”

*

ફર ફરના દેશની આ વાત છે એક સ્ત્રીને એના પતિએ નાત લની ભેટ તરીકે એક સુંદર પોષાક આપ્યો. પત્નીએ જ્યારે એના કિંમત જોઈ ત્યારે તેને એમ થયું કે આ તો એટલી બધી વધારે કિંમત છે કે એના બદલામા જરા સસ્તા ને સુંદર એ પોષાક આવી શકે તે પોષાક પર લગાડેલી, સ્ટોરના નામની ચિટ્ટી જોઈને બદલાવવા માટે તે સ્ટોરમા ગઈ “ગઈ કાલે તમારે ત્યાંથી આ કપડા મારા પતિએ ખરીદેલા, તમે એ બદલી આપશે ?” પેલી સ્ત્રીએ પૂછ્યું

સ્ટોરમા કામ કરતી છોકરીએ આશ્ચર્યથી એની સામે જોયું “તો એ ખરેખર તમારા પતિ હતા ?” “હા, કેમ એમ પુછો છો ?”

“તમે હમણા જ પરણ્યા છો ? તમને પરણે કેટલા વર્ષ થયાં ?” પેલી છોકરીયા પૂછાઈ ગયું. “વીસ વર્ષ !”

“ઓ !” પેલીના મુખમાથી એક નાનકડી ચીસ નીકળી પછી તેણે પોતાની સાથે કામ કરતી બીજી છોકરીને હાક મારી અને કહ્યું. “રૂથ, જો રૂથ, સાલજી તો, કાલે જે માણસ આ સરસ કપડા ખરીદી ગયો તે આ બાઈનો પતિ થાય !”

“પણ તે બાઈ તરફ ફરી જોલી” આટલા વર્ષથી આ સ્ટોરમા કામ કરું છું પણ કોઈ માણસને આટલા સ્નેહ, આટલી કાળજીથી કદાં ખરીદી કરતા નથી જોયો. આહા તમે કેટલા ભગવાણી છો કે વીસ વર્ષના લગ્નજીવન પછી વમારા પતિને તમારા માટે આટલી કાળજી છે !” આ વાત સાંભળી પેલી સ્ત્રી પોષાક બદલાવ્યા વગર જ પોતાને ઘેર પાછી આવી ગઈ.. ..

પોતાનો પત્ને જતાંતીને કહે: “જો, તારા પગમાં આવ્યા જ નહોતો છે. તારી આખો અમારી આખો જેવી જ છે. તારી ગરદન ઉપર મારા જેવી જ દેશવાળી છે. તારા પૂછાતો અડો મારા જેવો જ છે. તારી છાતી પણ જે તારુ માણુ જો, વરો વન જો, તુ સિંહનું બચ્ચું થઈને કેમ નાહુ ?”

બચ્ચાએ જોયું. એને લાન આપુ. આમ- વિશ્વાસ આપ્યો, એની મૂંઝરી બધ થઈ, એણે આજસ ખ ખેંચી ન પાી, બીક ચાતી થઈ, એ ટટાર થયું. એની અખમા ખુમાગી અ રી, એણે પૂછાતો અડો જીએ ઉપાડ્યો અને ગળુ કુતા યુ. એટનામા પેના ટસરોસિંહે નાડ મારો એટલે બચ્ચાએ પણ એવો જ હુકાર કર્યો

તિલક ગર્જના કરીને હવળ, માગી મામે પાર ફની ગયો, એની પાઠળ એની જ નાડ મારીને બચ્ચું હદી ગયું પોતાના સિંહપણના લાનથી નિર્ભય બનેના એ બાલ વનરાજની નાડે કુ ગર ડોનરા લાગ્યા અને આનંદભર્યા ગૌરવથી એ મુક્તાપણે વનમા વિહરવા લાગ્યું.

શાનીની અવસ્થા હાજે 'વનુભાઈ-એક રેખાકન' થતા
'ધર્મશાળામાં' જેવી વાર્તાઓમાં માનવ સ્વભાવના
હિંડા અભ્યાસની ખાત સાથે તેમાંથી નિષ્પન્ન થતી
માર્મિક પારશ્વતિ મુખ પર હાસ્યની રખા પ્રગટારે
છે 'જેવટે કાદયુ' જેવી કાવ્યકૃતિ સુગતી વૈજ્ઞાનિક
વાર્તામાં માનવીની નિર્મળતાને દૃશ્ય ચિત્રાંશ આપ
વામાં આ ગી છે, અને સત્ય કોઈને નેત્રુ નથી, મન્ય
કોઈને ગમતુ નથી તે વાતને હાસી ગીતે રજૂ
કરી છે

શ્રી ધૂમરેતુની નવનિકાઓના ચળાણી અને
વિવેકધાઓનું વાચન અનિવાર્ય છે

રણુદોહકામલ મહારાજનાં મસ્મરણો
સંપાદક : શ્રી બી. બી. કાપડી
સ્ટેશન પ્લોટ બીજામાં

એક પરમપિટિના કૃત પુરુષના આ સમગ્રજો
છે પૂ રણુદોહકામલ મહારાજ ભાગત-અખ્યાત
ચિન્તિત્વના અને માનવસેવા તેમજ પગ્મ દય હનુ
અવસાન તરફ વળેલા સતસાધ્યો આધ્યાત્મિક પથે
જ તેમના અનુયાયીઓને લઈ જાય છે તેમાં અપરાધ
રૂપે રણુદોહકામલ મહારાજે જ્યાં જ્યાં માનવતાએ બાદ
પાડે ત્યાં ત્યાં દોડી જઈ, તનનનવનથી મેવાનું
કાર્ય ઉપાડી લઈ દીન પિયને તારી છે કુદરતી
આશ્રિત વખતે તેમનું હૃદય દીન જિયુ છે ગમાયતુ
તેમને પરમપ્રિય અથ હોવાથી રામનામના તેઓ પગ્મ
ઉપાસક હતા અને સૌ મળે તેઓ રામાયણના ભક્તિ
પ્રવાહ તરફ પાળતા રામરાજ્યમાં જેવી રીતે લોભ
સુખી હતા તેવી ગીતે દેશના લોભ સુખી ધામ તેની
તેમની ઈચ્છા હતી આ પુસ્તિકામાં લેખકે આ સત
પુરુષના જીવન વિષે જુદા જુદા મહાનુભાવોના અનુ
ભવે તેમજ મહારાજની વિશેષી માહિતી અથક્ષ

કરી છે ને વાંચના પત્રી નો ગીતે મનુરુએ
પ્રયોગો પથે જવાની ઈચ્છા જણાવે છે. આ
પુસ્તિકાનું પ્રાપ્તિ સ્થાન છે -

શ્રી. બી. બી. કાપડી

સ્ટેશન પ્લોટ બીજામાં (જૂનાગઢ)

કિમન બે રૂપિયા

પથ-પ્રદર્શન

પ્રકાશક : આધના પુસ્તક પ્રકાશન,

અમદાવાદ ૧ પાના ૧૦ મૂલ્ય ૮૦ પૈસા

નામ તેવા ગજુ ધગવતી આ પુસ્તિકા ગીય
સ્વરસેગ્ધ અધને આદર્શ, દિવ્યશ્રી અને કાર્યદેને
સમજવા તેમજ તેના નયુ નગનધ સમારોધ સ્વ રો.
વિદ્યારણ, સ્વ ગુરુ ગાવેનકરણ તેમજ શ્રી બાળા
સાહેબ દેવસજીનું વ્યક્તિત્વ સમજવા સાગી ભૂમિકા
પરી પાઠે આજે મહત્ત્વ સરકારે તેવા ખ્યા
દેશમાં મેનાગીગેએ ને કનિય ભૂમિકા ભજવી છે અને
સામાન્ય માનવીની દેશ ભક્તિનું ને અધ પતન
થય છે ત્યારે તેમાંથી દેશવાસીઓને બચાવવા તરફ
પાત તરફિ આ નાનકડી પુસ્તિકામાં ને નયુ પ્રવચનો
સમાવવામાં આયા છે તેમાંથી પથ-પ્રદર્શન મળી
રહે છે ગુરુ ગાવેનકરણે સરમધ્ય નકે તરીકે
૨૦-૬-૧૮૫૧ રોજ આપેલ પ્રથમ પ્રવચન,
તા ૨૫-૩-૭૩૫ તેમજ અંતિમ પ્રવચન તથા નવા
મગ્ધયાનક શ્રી દેવસજી ૪-૭ ૭૩૫ પ્રવચન
આજની રાષ્ટ્ર સમક્ષની સમગ્રજો, સધને વ્યાપક
દ્રષ્ટિમણુ, હિંદુરાષ્ટ્રની સાત્રી વ્યાખ્યા, ગાંધી
એકતા, સમાજસ્વાધી ચાલિયનુ ધ તર, એમ ધર્યો
બા લો આવરી લે છે શ્રી. ગુરુજીના અવસાને પ્રથમ
જ વાર સમક્ષ મળ્યું એક જગરો આચર્યો આ રો,
અને તેમની વિદારે તેમના વ્યક્તિત્વની કિમન આખી

*

ઈશ્વરમાં જીવનજર શ્રદ્ધા રાખનાર માણસ સાધારણત બીજા
માણસોમાં શ્રદ્ધા રાખતો હોય છે, ને સહુથી વધુ મહત્ત્વનું તેા આ છે કે તે
પોતાની જાતમાં શ્રદ્ધા રાખતો હોય છે

શાંતીની અવસ્થા લાગે. 'વનુભાઈ-એક મેખાડિન' થતા 'ધર્મશાળામાં' જેવી વાર્તાઓમાં માનવ સ્વભાવના ઊંડા અભ્યાસની ખાંટ સાથે તેમાંથી નિષ્પન્ન થતી મામિક પારશ્વિકિતિ મુખ પર હાસ્યની રેખા પ્રગટારે છે. 'છેવટે કાદયુ' જેવી દેશમુદર યુગની વૈમાનિક વાર્તામાં માનવીની નિર્બળતાને દૃષ્ટિ રિતાર આપવામાં આગે છે, અને સત્ય દેહને જોતું નથી, સત્ય દેહને ગમતું નથી તે વાર્તાને હળવી ગીતે રજૂ કરી છે

શ્રી ધૂમકેતુની નવનિકાઓના અભાગી અને વિનિહકથાઓનું વાચન અનિવાર્ય છે.

રણુછોડહાસજી મહારાજનાં સંસ્મરણો
સંપાદક : શ્રી બી. જે. કાપડી
રેટેશન પ્લોટ બીલખા

એક પરમપ્રેમિના જ્ઞાત પુરુષના આ સમ્મરણો છે. પૂ. રણુછોડહાસજી મહારાજ ભાગ્ય-પ્રાપ્તિના વિભૂનિહતા અને માનવજેવા તેમનું પગ્મ દાય હનુ બદલાન તરફ વળેલા સતસાધુઓ આધ્યાત્મિક પથે જ તેમના અનુયાયીઓને લઈ જાય છે તેમા અપવાદ રૂપે રણુછોડજી મહારાજે જ્યાં જ્યાં માનવતાએ બાદ પાડ્યો ત્યાં ત્યાં દોડી જઈ, તનમતવનધો મેવાનું કાર્ય ઉપાડી લઈ દીન દુષ્કિયાને તારાં છે. કુદરતી આશ્રિત વખતે તેમનું હૃદય દરી જિંદગી છે ગમાયજી તેમને પરમપ્રિય ગ્રંથ દોવાથી રામાનુજના તેઓ પગ્મ ઉપાસક હતા અને સૌ પ્રાંતે તેઓ રામાયણના બક્ષિત પ્રવાહ તરફ વળતા રામરાજ્યમા જેવી રીતે લેખી મુખી હતા તેવી ગીતે દેશના લેખી મુખી થાય તેવી તેમની ઈચ્છા હતી. આ પુસ્તિકામાં લેખકે આ સત પુરુષના જીવન વિષે જુદા જુદા મહાનુભાવોના અનુભવો તેમજ મહારાજની વિષેની માહિતી મથસ્થ

કરી છે જે વાંચના પત્રી સૌ પ્રાંતે અનુકરણે પ્રભેરો પથે જવાની ઈચ્છા જગાડે છે. આ પુસ્તિકાનું પ્રાપ્તિ સ્થાન છે :-

શ્રી. બી. જે. કાપડી

રેટેશન પ્લોટ બીલખા (જૂનાગઢ)

કિંમત બે રૂપિયા

પથ-પ્રદર્શન

પ્રકાશક : આધના પુસ્તક પ્રકાશન,

અમદાવાદ ૧ : પાનાં ૧૦ : મૂલ્ય : ૮૦ પૈસા

નામ તેવા શુભ ધર્મગતી આ પુસ્તિકા ગાંધીય સ્વયંસેવક મંથને આશીર્વાદ, ફિલ્મફેરી અને કાર્યદેશને સમન્વિત તેમજ તેના નજી અગમ્ય સમાવેશ અ. રી. નેડોવારજી, સ્વ. ગુરુ ગાયવેવકરજી તેમજ શ્રી બાળા સાદેમ દેવસજીનું વ્યક્તિત્વ સમન્વિત સારી ભૂમિકા પરી પાડે છે. આજે ગાંધીય સરકાર દોવા ખર્તા દેશમા નેતાગીરીએ જે કનિષ્ઠ ભૂમિકા ભજવી છે અને સામાન્ય માનવીની દેશ ભાવિનું જે અપરિપતન થયું છે ત્યારે તેમાંથી દેશવાસીઓને બચાવવા તરફ પાન તરફિ આ નાનકડી પુસ્તિકામાં જે ત્રણ પ્રવચનો સમાવવામાં આયા છે તેમાંથી પથ-પ્રદર્શન મળી રહે છે. ગુરુ ગાયવેવકરજીએ સરમધ્યાયક તરીકે ૨૦-૬-૪૦ના રોજ આપેન પ્રથમ પ્રવચન, તા. ૨૫-૩-૭૩નું તેમજ અંતિમ પ્રવચન તથા નવા અગમ્યયાયક શ્રી દેવસજી ૪-૭-૭૩નું પ્રવચન આજની રાષ્ટ્ર સમક્ષની સમસ્યાઓ, સંધ્યે વ્યાપક દ્રષ્ટિકોણ, દિલ્હીરાષ્ટ્રની સાચી વ્યાખ્યા, ગાંધીય એકતા, સમાજવાપી ચારિત્ર્યનું ધર્મ, એમ ધરૂં બાળનો આવરી લે છે. શ્રી. ગુરૂજીના અવસાને પ્રથમ જ વાર સમક્ષ ગાંધીએ એક જખરો આપ્યો, અને તેમની વિદાયે તેમના વ્યક્તિત્વની કિંમત આંકી.

*

હિંમતમાં જીવનમર શ્રદ્ધા રાખનાર માણસ સાધારણત : બીજા માણસોમાં શ્રદ્ધા રાખતો હોય છે, ને સદુશી વધુ મહત્વનું તે આ છે કે તે પોતાની જાતમા શ્રદ્ધા રાખતો હોય છે.

સુંદર, સ્વચ્છ અને મુઘક છાપકામ માટે

સુરપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે.

સુરપ મુદ્રિકા રેસકોર્સ' રોડ, ઠ-મા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

સુ'દર, સ્વચ્છ અને સુઘડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે.

સુરૂપ મુદ્રિકા રેસકોર્સ રોડ, ૪-યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

વૈષ્ણવજન

વર્ષ : ૧૨]

ઓક્ટોબર : ૧૯૭૩

[અંક : ૭

પૃષ્ઠ : લેખ	લેખક
૨૮૧ ભવ કોનેલ...	
૨૪૬ ખની પૂન...	...
૨૪૭ પરિવ્રમણ...	‘આશુતોષ’
૨૪૧ અકળામણ કોણ દુર કરે ?	રિષભદાસ રાંકા
૨૪૪ ઘોડો ભાગ મને આપો...	અંબાલાલ પુરાણી
૨૪૫ ખીખરને માટે કંઈક તો કરો ?....	શ્રીકૃષ્ણ કુટ્ટી
૨૪૮ ઈશ્વર જ નહોતો....	લેસ્લે ઈ. ડિન્કિન
૨૬૦ અહા-પથ....	પ્રકાશ ગજવર
૨૬૫ આને ય ઓળખો.	રામપ્રસાદ દવે
૨૬૯ અવલોકન....	મિ.

મૂચના

[આલોકોને]

દર માત્રની બારમી તારીખે
અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે
તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા
પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક
ગિલિકમાં હશે તો મોકલાશે.

ગમે તે મહિને આલોક થઈ
શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા
વિચારો જે ને લેખકોના છે.
મંપાદક ને વિચારોમાં મંમત
છે જ નેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

‘વૈષ્ણવજન’માં સંસ્કૃતિ, કલા,
શિક્ષણ અને માહિત્ય વિષયક
લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ સાદું, મૌલિક, તાજું
હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળ-
ની એક જાગ્યુ શાલીથી લખવું.

લેવાજમ

દેશમાં [વરસનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં સોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (ધરત)

મુંબઈ-૫૭

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક પીરન ગાંધી સંપાદક : નવીન ગાંધી ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : મુકેષ મુદ્રિકા, રેઈનકોર્ન રોડ, રાજકોટ.

વૈષ્ણવજન

વર્ષ : ૧૨]

ઓક્ટોબર : ૧૯૭૩

[અંક : ૭]

૫૪ : લેખ

લેખક

૨૮૧ ભય કેનો ? ..

....

૨૪૬ ખની પૂત... ..

....

૨૪૭ પરિવ્રમણ...

‘આશુતોષ’

૨૫૧ અકળામણ કોણ દર કરે ? ..

રિવમદાસ રાંકા

૨૫૪ ઘોરો ભાગ મને આપો...

અંબાલાલ પુરાણી

૨૫૫ બીજને માટે કંઈક તો કરો ?....

શ્રીકૃષ્ણ કુડી

૨૫૮ ઈશ્વર જ બોલે....

સેન્સે ઈ. ડિન્કન

૨૬૦ શ્રદ્ધા-પથ....

પ્રકાશ ગજવર

૨૬૫ આને ય શ્રોણબો .

રામપ્રસાદ દવે

૨૬૮ અવસોકન...

મિ.

સૂચના

[આલોકને]

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જાણાવવું. અંક મિલિકમાં હશે તો મોકલાશે.

ગમે તે મહિને આલોક થઈ શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે ને લેખકોના છે. અંપાદક ને વિચારોમાં અંમત છે જ નેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

‘વૈષ્ણવજન’માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને માહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ સાદું, મૌલિક, તાજું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળની એક બાજુ શાહીમી લખવું.

લેવાજમ

દેશમાં [વરસનું] ૮ રૂપિયા

પરદેશમાં સોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (૪૨૮)

મુંબઈ-૫૭

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક પીરન ગાંધી સંપાદક : નવીન ગાંધી ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : મુકેષ મુદ્રિકા, રેઇનકોર્મ રોડ, રાજકોટ.

ભારતીય જહાનો ભારતનો ભાતૃભાવનો સંદેશો વિશ્વભરમાં દૂરદૂરના દેશોમાં પહોંચાડે છે....

જસની રાત ના ૨૫૦ વર્ષ અગાઉ
શ્રી લક્ષ્મી સાથે સમગ્ર સ્થાપના
સમ્રાટ અશોકે પવિત્ર મોપિયુતની
કાળ સાથે, એક પ્રતિનિધિ પદને
ભારતીય જહાનો દ્વારા ખોલ્યું હતું.

આજે, ૨૦મી સદીમાં, સિપિયાનો અગત્ય કારણે ભારતને શાંતિનો સંદેશ નહિ; પણ વિવિધ
પ્રકારનો માલ એક દેશમાંથી નીચા દેશમાં પહોંચાડે છે અને અસાધ્યને અત્યંત સુધી
અપાયા અને સુમેળાનું સ્વપ્ન સર્જે છે.

ધી સિપિયા રાષ્ટ્ર નેમિગેશન કંપની લિમિટેડ

મિલિયન ટનનું, લીપિય મોટામાં મોટું ક્રાઇસ્ટ
ક્રાઇસ્ટ ૨૦મી સદીમાં સિપિયા (૨૧ વર્ષ)
ક્રાઇસ્ટ ૨૦મી સદીમાં સિપિયા
ક્રાઇસ્ટ ૨૦મી સદીમાં, સિપિયા મોટામાં મોટું
ક્રાઇસ્ટ ૨૦મી સદીમાં (૨ વર્ષ) ક્રાઇસ્ટ ૨૦મી સદીમાં

ભારતીય જહાજો ભારતનો ભાતુભાવનો સંદેશો વિશ્વભરમાં દૂરદૂરના દેશોમાં પહોંચાડે છે....

ભારતીય રાજ્ય ૨૫૦ વર્ષ અગ્રણી
શ્રી લોક સાથે દુબ સમયો સ્થાપવો
સમગ્ર ભારતીય જનિત મોધિયુસની
દાન સાથે, એક પ્રતિનિધિ મહત્વને
જાતાય જહાજો દ્વારા મોકલ્યું હતું

આજે, ૨૦મી સદીમાં, સિંધિયાને અવસાન આવે છે ભારતને શક્તિનો સંદેશો નહિ; પણ વિવિધ
પ્રકારનો માલ એક દેશમાંથી નીચા દેશમાં પહોંચાડે છે અને અદ્યતનપણે અંતરરાષ્ટ્રીય
વ્યાપાર અને કુમેરકલ્પના સમય રજા છે.

શ્રી સિંધિયા કમ્પાની નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ

સિંધિયા કમ્પાની નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ
મુખ્ય ઓફિસ: ૨૨, સિંધિયા સ્ટ્રીટ, ભરૂચ
કોચી, ભરૂચ નેવિગેશન કંપની
કેન્ડલ કો. ભરૂચ, ૨૨, સિંધિયા સ્ટ્રીટ, ભરૂચ
સિંધિયા કમ્પાની નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ

આણે પસના તોયારી કી ડા
 આણે તો સનાતના કી રા
 ધિલપ આણે આણે તોયારી
 પરી ગેવલક કી ડા

1. The first step is to identify the problem or question that needs to be answered. This involves understanding the context and the specific requirements of the task.

1. **Introduction**
 2. **Background**
 3. **Methodology**
 4. **Results**
 5. **Conclusion**
 6. **References**
 7. **Appendix**
 8. **Index**
 9. **Table of Contents**
 10. **Figure 1**
 11. **Figure 2**
 12. **Figure 3**
 13. **Figure 4**
 14. **Figure 5**
 15. **Figure 6**
 16. **Figure 7**
 17. **Figure 8**
 18. **Figure 9**
 19. **Figure 10**
 20. **Figure 11**
 21. **Figure 12**
 22. **Figure 13**
 23. **Figure 14**
 24. **Figure 15**
 25. **Figure 16**
 26. **Figure 17**
 27. **Figure 18**
 28. **Figure 19**
 29. **Figure 20**
 30. **Figure 21**
 31. **Figure 22**
 32. **Figure 23**
 33. **Figure 24**
 34. **Figure 25**
 35. **Figure 26**
 36. **Figure 27**
 37. **Figure 28**
 38. **Figure 29**
 39. **Figure 30**
 40. **Figure 31**
 41. **Figure 32**
 42. **Figure 33**
 43. **Figure 34**
 44. **Figure 35**
 45. **Figure 36**
 46. **Figure 37**
 47. **Figure 38**
 48. **Figure 39**
 49. **Figure 40**
 50. **Figure 41**
 51. **Figure 42**
 52. **Figure 43**
 53. **Figure 44**
 54. **Figure 45**
 55. **Figure 46**
 56. **Figure 47**
 57. **Figure 48**
 58. **Figure 49**
 59. **Figure 50**
 60. **Figure 51**
 61. **Figure 52**
 62. **Figure 53**
 63. **Figure 54**
 64. **Figure 55**
 65. **Figure 56**
 66. **Figure 57**
 67. **Figure 58**
 68. **Figure 59**
 69. **Figure 60**
 70. **Figure 61**
 71. **Figure 62**
 72. **Figure 63**
 73. **Figure 64**
 74. **Figure 65**
 75. **Figure 66**
 76. **Figure 67**
 77. **Figure 68**
 78. **Figure 69**
 79. **Figure 70**
 80. **Figure 71**
 81. **Figure 72**
 82. **Figure 73**
 83. **Figure 74**
 84. **Figure 75**
 85. **Figure 76**
 86. **Figure 77**
 87. **Figure 78**
 88. **Figure 79**
 89. **Figure 80**
 90. **Figure 81**
 91. **Figure 82**
 92. **Figure 83**
 93. **Figure 84**
 94. **Figure 85**
 95. **Figure 86**
 96. **Figure 87**
 97. **Figure 88**
 98. **Figure 89**
 99. **Figure 90**
 100. **Figure 91**
 101. **Figure 92**
 102. **Figure 93**
 103. **Figure 94**
 104. **Figure 95**
 105. **Figure 96**
 106. **Figure 97**
 107. **Figure 98**
 108. **Figure 99**
 109. **Figure 100**
 110. **Figure 101**
 111. **Figure 102**
 112. **Figure 103**
 113. **Figure 104**
 114. **Figure 105**
 115. **Figure 106**
 116. **Figure 107**
 117. **Figure 108**
 118. **Figure 109**
 119. **Figure 110**
 120. **Figure 111**
 121. **Figure 112**
 122. **Figure 113**
 123. **Figure 114**
 124. **Figure 115**
 125. **Figure 116**
 126. **Figure 117**
 127. **Figure 118**
 128. **Figure 119**
 129. **Figure 120**
 130. **Figure 121**
 131. **Figure 122**
 132. **Figure 123**
 133. **Figure 124**
 134. **Figure 125**
 135. **Figure 126**
 136. **Figure 127**
 137. **Figure 128**
 138. **Figure 129**
 139. **Figure 130**
 140. **Figure 131**
 141. **Figure 132**
 142. **Figure 133**
 143. **Figure 134**
 144. **Figure 135**
 145. **Figure 136**
 146. **Figure 137**
 147. **Figure 138**
 148. **Figure 139**
 149. **Figure 140**
 150. **Figure 141**
 151. **Figure 142**
 152. **Figure 143**
 153. **Figure 144**
 154. **Figure 145**
 155. **Figure 146**
 156. **Figure 147**
 157. **Figure 148**
 158. **Figure 149**
 159. **Figure 150**
 160. **Figure 151**
 161. **Figure 152**
 162. **Figure 153**
 163. **Figure 154**
 164. **Figure 155**
 165. **Figure 156**
 166. **Figure 157**
 167. **Figure 158**
 168. **Figure 159**
 169. **Figure 160**
 170. **Figure 161**
 171. **Figure 162**
 172. **Figure 163**
 173. **Figure 164**
 174. **Figure 165**
 175. **Figure 166**
 176. **Figure 167**
 177. **Figure 168**
 178. **Figure 169**
 179. **Figure 170**
 180. **Figure 171**
 181. **Figure 172**
 182. **Figure 173**
 183. **Figure 174**
 184. **Figure 175**
 185. **Figure 176**
 186. **Figure 177**
 187. **Figure 178**
 188. **Figure 179**
 189. **Figure 180**
 190. **Figure 181**
 191. **Figure 182**
 192. **Figure 183**
 193. **Figure 184**
 194. **Figure 185**
 195. **Figure 186**
 196. **Figure 187**
 197. **Figure 188**
 198. **Figure 189**
 199. **Figure 190**
 200. **Figure 191**
 201. **Figure 192**
 202. **Figure 193**
 203. **Figure 194**
 204. **Figure 195**
 205. **Figure 196**
 206. **Figure 197**
 207. **Figure 198**
 208. **Figure 199**
 209. **Figure 200**
 210. **Figure 201**
 211. **Figure 202**
 212. **Figure 203**
 213. **Figure 204**
 214. **Figure 205**
 215. **Figure 206**
 216. **Figure 207**
 217. **Figure 208**

LEADERSHIP

આપના મનુષ્યોને ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવાનો અમલ આપો
 પરીને ત્યાં સુધી તમારો ખર્ચ ઉઠાવવા માટે આપો
 તૈયારી કરી લીધી છે

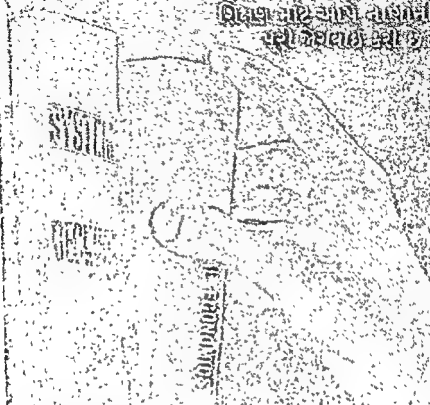
हेना ओंकेना अनानजन अथवा हिःम हिःमिजि अजुं
 ओंकेना अनानजन अथवा हिःम हिःमिजि अजुं
 हेना ओंकेना अनानजन अथवा हिःम हिःमिजि अजुं
 ओंकेना अनानजन अथवा हिःम हिःमिजि अजुं

[illegible]

THE

(मन्त्रमाला आदि ग्रन्था मन्त्रादिज)
देव आदिग्रन्थ. द्वाविनेन सजित,
भूगर्भ ४००००१

આપણી સ્વતંત્રતા આપણી
 આપણી સ્વતંત્રતા આપણી
 વિદ્યા માટે આપણી
 સ્વતંત્રતા આપણી

આપણા સ્વતંત્રતાને ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવાનો સમય આવ્યો
 પછીને ત્યારે તેને તમારો ખર્ચ ઉઠાવવા માટે આપે
 તેવાની કૃતિ લીધી છે.
 હેના એકમા અગત્યનું અથવા કિંમત કિંમતિ ખર્ચ
 ખર્ચને અત્યંત જ નિયંત્રિત બનાવ કરવા માટે
 જેના એકની કિંમત જ બદલાય શકેલાઓ :
 મારા બચત ધર્મ - કિંમત કિંમતિ ધોરણ = અતિ મોટા
 નામ-લેખા ધોરણ = નિયંત્રિત કિંમતિ ધોરણ
 રૂપ અધિકૃત = નોંધ અને એકાએકી મળત કિંમતિ ધોરણ.

દે-11
ગોડ
 (મતભેદ માટે કૃપિયા આપેલી)
 દે-11 ગોડ, દોનિમેન યોગ,
 મુળ 11/11/11

વિષ્ણુ સહસ્રનામ વગેરે ગ્રંથોના મહાન દીકાકાર પરાશર ભટ્ટદાર ઘણા જ ઝાની હતા. ઈશ્વર સન્મુખ જીભા રહીને વાત કરનાર તરીકે એમની કીર્તિ વિસ્તારેલી હતી.

એક દિવસ એક મહારવામાંથી શિષ્ય તેમની પાસે આ યો, ને તેમને વિનંતી કરી “ગુરુવર્ય, હું શક્ય હોય એટલા પ્રબળ ભાવપૂર્વક ઈશ્વરને ભજવા ઈચ્છુ છું. આપ તેની બંધી જ શાખા-પ્રતિષ્ઠામાંથી તેને ભજવાની કોઈ સાચી રીત બતાવવા કૃપા કરશે?”

“જરૂર, વત્સ! આવતી કાને આવશે” ગુરુએ જવાબ વાળ્યો.

બીજા દિવસે સવારે શિષ્ય સમયસર ઢાબર થઈ ગયો. ગુરુએ તેને ઈશ્વરને ભજવા વિનંતી સંવિસ્તર માહિતીવાળા એક જાટિન ગ્રંથ આપ્યો.

શિષ્યને ખૂબ જ આનંદ થયો. ગુરુને પ્રજ્ઞામ કરીને તે ગ્રંથ લઈ ઘરે આવ્યો.

તેણે એ ગ્રંથમાં જતાવાસ્તા પ્રશુભકિતના આચારને અમલમાં મૂકવા પ્રયત્ન કર્યાં. પણ તેને ખ્યાલ આવ્યો કે એના ગુરુએ આપેલા ગ્રંથ પ્રમાણે ઈશ્વરને ભજવા માટે ચોવીસ કલાકે પણ પૂરતા નહોતા. છતાં વગભગ એક અઠવાડિયા સુધી ઉમત પૂર્વક તે એ પ્રમાણે કરતો રહ્યો.

છતાં શિષ્યના મનમાં એક શકા ઉદ્ભવી તેણે વિચાર્યું “ગુરુ ગમે એટલા પ્રશુભકિતના હોય તો મેં તેઓ તો આપેલા સમય પ્રશુભકિતમાં આપના નથી ગુરુ શિષ્યને જે ઉપદેશ આપે છે તે પેઠે આચારમાં મૂકે છે કે કેમ તે અજુવામાં કશું જોડું નથી.”

એ મુજબ તે જુધી રીતે ગુરુના ખડી બાજુમાં આવેલા ખડમાં ગોત અને નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યો. તેના ગુરુએ તો કાળીમાં ગમતા શાંતિમાં પર હાથ ફેરવી દઈને પૂનઃમા લાગેજ એકાદ નેકડ માળી ગુરુએ જે ઉપદેશ આપેો હતો તે, અને પોતે જે આચાર્ય કરતા હતા તે વચ્ચે જેના અત્ય વિશે તેમને પૂરવાનું શિષ્યે, મનમાં વિચાર્યું.

બીજા દિવસે શિષ્ય ગુરુ પાસે ઢાબર થયો અને પ્રજ્ઞામ કર્યાં.

“તને કઈ મૂઝવણ છે, ખરું ને, વત્સ!” ગુરુએ પૂછ્યું.

“હા, ગુરુજી!” તે એકદમ બોલી જાયો અને પછી આગળ ચલા કુ “જો તમે મને માફ કરો તો હું મારી એક શકા આપની સમક્ષ રજૂ કરું.”

“ખુદીથી તું તારી શકા ફર કરવા જ ખાસ માંડી પાસે આવે છે, કેમ ખરું ને?”

“ગુરુજી, તમે અને આચાર અને પૂજા માટે મોટા ગ્રંથ આપેો છે તેમાં જણાયા મુજબ કરવા જતા તો ચોવીસ કલાકે પણ ઓછા પડે, પરંતુ”

“હોય, બોન, વત્સ”

“ક્ષમા કરજો પણ એ તો તમને પૂજા માટે એક મિનિટ પણ વીતારતા જોવા નથી.”

“તારી વાત સાચી છે તે મને પૂછ્યું તેથી હું રાજી થયો. જો હું તને સમજાવું પાકું તારે માટે જ્યારે દિવસના ચોવીસ કલાકે પણ પૂજા માટે ઓછા પડે છે ત્યારે તે મને પૂજા માટે જે એક ક્ષણ ગાળતા જોયે તે પણ મારે માટે બિનગરૂરી છે. કારણ કે મારા અસ્તિત્વની ક્ષોક્ષણ એમની પૂજામાં જ વીતે છે. હું ઈચ્છુ છું કે તું પણ એ જુમિકા પર આવ કે જ્યાં આ બાજાયા બિનગરૂરી બની ગયા.”

વિષ્ણુ સદસનામ વગેરે મધોના મહાન દીકાકાર પરાશર ભટ્ટાર ઘડ્યા જ ચાલી હતા ઈશ્વર સન્મુખ ભાગ રહીને વક્ત કરનાર તરીકે એમની કીર્તિ વિસ્તરેલી હતી

એક દિવસ એક મહત્વાકાંક્ષી શિષ્ય તેમની પાસે આ યો, ને તેમને વિનંતી કરી “ગુરુવર્ધ, હું શક્ય હોય એટલા પ્રયાગ ભાવપૂર્વક ઈશ્વરને ભજવા ઈચ્છુ છું આપ તેની બધી જ સાધા-પ્રતિષાધાઓમા તેને ભજવાની કોઈ સાચી રીત જાણવા કૃપા કરશો ?”

“જરૂર, વત્સ ! આવતી કાને આવશે ” ગુરુએ જવાબ વાળ્યો

બીજે દિવસે સવારે શિષ્ય સમયસર ઢાંજર ધઈ ગયો ગુરુએ તેને ઈશ્વરને ભજવા વિનંતી સર્વસ્તર માહિતીવાળા એક જાટિન મથ આપ્યો

શિષ્યને ખૂબ જ આનંદ થયો ગુરુને પ્રણામ કરીને તે અન્ધ લઈ ઘરે આવ્યો

તેણે એ અન્ધમા જતાવાસેલા પ્રજ્ઞામંડિતા આચારને અમલમા મૂકવા પ્રયત્ન કરી પશુ તેને ખાસ આજ્ઞો કે એના ગુરુએ આપેલા મથ પ્રમાણે ઈશ્વરને ભજવા માટે ચોરીસ કલાકે પશુ પૂરતા નહોતા છતા વગવગ એક અઘવાડિયા સુધી ઢિમત પૂર્વક તે એ પ્રમાણે કરતો રહ્યો

છતા શિષ્યના મનમા એક શકા ઉદ્ભવી તેણે વિચાર્યું “ગુરુ મને એટલા પ્રભુત્વવાળા હોય તો મેં તેમના તો આજ્ઞા સમય પ્રભુભક્તિમા આજ્ઞા નથી ગુરુ શિષ્યને જે ઉપદેશ આપે છે તે પોતે આચારમા મૂકે છે કે કેમ તે જાણવામા કશું ખોટું નથી ”

એ મુજબ તે જુબી રીતે ગુરુના ખડ્ગી બાજુમા આવેલા ખડમા ગ્રો અને નિગીક્ષ્ય કરવા લાગ્યો તેના ગુરુએ તો કાળીમા ગાખના શાકિમામ પર હાથ ફેરવી દઈને પૂનમા ભાગેજ એકાદ નેકડ માળી ગુરુએ જે ઉપદેશ આપ્યો હતો તે, અને પોતે જે આચાર્ય કરતા હતા તે વચ્ચે મેં ના અતઃ વિશે તેમને પૂજવાનું શિષ્યે, મનમા વિચાર્યું.

બીજે દિવસે શિષ્ય ગુરુ પાસે ઢાંજર ધરો અને પ્રણામ કર્યા

‘તને કઈ મૂઝવણ છે, ખરું ને, વત્સ ?’ ગુરુએ પૂછ્યું

“હા, ગુરુજી !” તે એકદમ ધોની ભર્યો અને પછી આજ્ઞા ચના ક્રુ “જે તમે મને માફ કરો તો હું મારી એક શકા આપની સમક્ષ રજૂ કરું !”

“ખુબીથી તું તારી શકા દુર કરવા જ ખાસ માગી પાસે આવે છે, કેમ ખરું ને ?”

“ગુરુજી, તમે અને આચાર અને પૂન માટે મોટા મથ આપ્યો છે તેમા જાણ્યા યા મુજબ કરવા જતા તો ચોરીસ કલાકે પશુ ઓછા પડે, પરંતુ ”

બોલ, ધોન, વત્સ !”

“ક્ષમા કરજો પશુ મેં તો તમને પૂન માટે એક મિનિટ પશુ વીતાવતા બોધા નથી ”

“તારી વાત સાચી છે તે મને પૂછ્યું તેથી હું રાજ થયો જો હું તને સમજાવું પાકું તારે માટે જ્યારે દિવસના ચોરીસ કલાકે પશુ પૂન માટે ઓછા પડે છે ત્યારે તે મને પૂન માટે જે એક ક્ષણ ગાળતા બેસે તે પશુ મારે માટે બિનજરૂરી છે કારણ કે મારા અસ્તિત્વની ક્ષણેક્ષણ એમની પૂજામા જ વીતે છે હ ઈચ્છુ છું કે તું પશુ એ ભૂમિકા પર આવ કે જ્યાં આ બાદશાહ બિનજરૂરી બની ગયા

આશ્રય લેવાની લાખ્ય આ યાદીમાં-હાલેલા પ્રાણીને થઈ તે સ્વાભાવિક છે. બહાર કાઢ્યા પછી તે ઝડપથી ઝાડીમાં નારી છૂટ્યો. એક વન્ય પશુનો આ રીતે છવ બચાવનાર સરખાની યોગ્ય કદર થતાં જોઈએ. તાલેને રાષ્ટ્રીય પ્રાણી જાહેર કર્યા પછી તેના ગણતરીમાં બાઈબંધ સાથે ભારતવાસીઓનો નાતો મિત્રતાનો છે એ વાત આ પ્રસંગે પુરવાર કરી. ગીરના જંગલમાં, એક બીજા આવા કિસ્સામાં એક સિંહણ દૂધમાં બઈ પડી હતી પરંતુ જંગલના રખેવાળો ન તેની કુમકે બઈ શક્યા કે ન તેને બચાવી શક્યા અને એ પ્રાણીનું કુચુચુ શ્વેત્ય થયું: આમાં બેદરકારી હતી કે એવી કાઈ મુશ્કેલી હતી તેના ખુલાસા કાઢીએ કયો નથી-જે જરૂરી હતો.

ચીલી

લેટીન અમેરિકાના રાજ્યોમાં તાજેતરમાં ચીલીએ ક્રીકીક બિડાપોઇ જંગલમાં હોલો માકસવાદી પ્રમુખ સાલ્વાડોર એલેન્ડે લેલકાદી હબે સમાજવાદી કુધારા અને નીતિઓ અમલમાં મૂકીને દુનિયાનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું. ૧૯૭૦માં બહુમતિથી પ્રમુખપદે ચૂંટાયા પછી ઉદ્યોગોનું રાષ્ટ્રીયકરણ શરૂ કર્યું હતું. જેમાં તંબાની ખાણો મુખ્ય હતી. પરદેશી મૂડીને આથી સંકેતો કરવા પડ્યા. અને ચીલીના અર્થતંત્ર ઉપર બોલે આવી પડ્યા. નીચલા સ્તરના લોકોનું જીવન-ધારણ સુધારવા જતાં, ખીછ મુશ્કેલીઓ બિની થઈ. ઉત્પાદન ઘટી જતાં, ભાવવધારો થયો. સરકારે જે જે જીવન જરૂરિયાતોની ચીજ વસ્તુઓના ભાવ નક્કી કર્યા તે અદશ્ય થવા લાગ્યા. કાળા બજારો અસ્તિત્વમાં આવી- એક સંધિ ત્યાં તેર તૂટે તેની સ્થિતિ થઈ. આંતરરાષ્ટ્રીય બજારમાં તાબના ભાવ ઘટી જતાં નિકાસ વેપારને ફટકો લાગ્યો. અમેરિકન મૂડી રોકાણ બરો કરોડમાંથી વસ કરોડ જેટલું ઘટી ગયું. કામદાર વર્ગ માટે સરકારે જે છૂટાછેટ મૂકી અને નિર્વાહ ભાવે તેમને જે ચીજ વસ્તુઓ મળવા લાગી તેનો તેમણે કાળાબજારમાં વેચી નાખવાનો અને પૈસા કમાવાનો પધા શરૂ કર્યો. જમણેરી અને કામેરી વર્ગો વચ્ચેની તિરાડ વધુ પહોળી થતી ગઈ. લશ્કરી નેતાઓની અધીરાઈ વધી પડી. જુનું માસ પહેલા સવા ઢાથ કરવાનો એક નિષ્ફળ પ્રયોગ થયોલે તેમાં લશ્કર-

ને ફાવટ આવી નહીં. સાલ્વાડોર એલેન્ડે લોકશાહીમાં માનતા હતા. પ્રખ્યાત જેરીલાપ્રઈતિથી સત્તા કરેલે કરેવામાં માનનારા આર્જેન્ટીનાના એ ગુએવારાનો સહ તેમણે પસંદ કર્યો નહિ. બે હબર માર્છલ લાગે અને એકસો માર્છલ પહેળે આ દેશ ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ લાંબી પૂટપટી જેવો લાગે. તેની વસતિ યુગરત કરતાં પચુ ઓછી. લશ્કરી બળ ત્યાં તંત્રસ્થ ન રહ્યું અને બળવો પોકારવામાં અચેસર બન્યું તે જ ચીલીની કચુલતા.

ફાઈડેલ કેસ્ત્રો

કયુબામાં જેરીસ્ટાનું એકદંથુ શાસન ઉપ-લાવવા માટે ફાઈડેલ કેસ્ત્રોએ બે વાર કઝનબંધ ક્રાંતિકારીઓની મદદથી બળવો કર્યો અને બનવાર નિષ્ફળ ગયા. એકવાર તો પ્રખ્યાત ક્રાંતિવાદી ગુએવારા પચુ તેમની રોળકીમાં હતા, પચુ પાછળથી તે જુદો પડી ગયો અને બેલિસિયામાં તેનું અપશ્વર્ય થયું. પચુ કેસ્ત્રોએ કુપબાને મુક્ત કરવાનો પુરુષાર્થ ચાલુ રાખ્યો અને મુક્ત કરીને જ રહ્યા. કયુબા બહુ નાનકડો દેશ છે-વસતિ ફક્ત ૮૦ લાખ- બે સુંબઈ ભેગા કરો એટલી. સ્વેદન લગભગ ૪૪ હબર મો. મા. છતાં આવકા નાનકડા ટાપુથી અમેરિકા ઘરથરે છે. ફાઈડેલ કેસ્ત્રો જન્મથી જ વિદોહી હતા-એક ગરકાપદે સંતાન તરીકે તેમને ઉઠેર થયો. બાળપણ તેમણે કુટુંબ સાથે વિદોહમાં વિતાવ્યું. માતાપિતાની વિરૂદ્ધ બંધ, અભ્યાસ આગળ વધારે. યુનિવર્સિટીમાં કાયદાનો અભ્યાસ કરવા પાંચ વર્ષ ચાલ્યા ત્યારે બંડખોર વિદ્યાર્થીઓના તેઓ સરદાર હતા અને પિસ્તોલ સદાય સાથે રાખતા. તેમની બાવના એવી છે કે કયુબાના લોકો સૌ એકસરખા સમૃદ્ધ બને-જેટલો વૈભવ એક શુદ્ધિજીવીને મળે તેટલો મજૂરને પચુ મળવો જોઈએ. રસિયાની મદદ તેઓ છૂટે ઢાથે લે છે તેથી તે અમેરિકાને તેમના પ્રત્યે નફરત છે. જલ્દન કેનેડાએ તો અણબુદની ધમકી આપી, સોવિયેટ મિસાઇલો કયુબાની ધરતી ઉપરથી રોતરોત ઉપડાવી લીધા. ફાઈડેલ કેસ્ત્રો ભારતમાં તો એકે રાત પસાર કરવા માટે આવેલા.

આશ્રય લેવાની લાગ્ય આ માટેના હારેલા પ્રાણીને
 ઘઉં તે સ્વાભાવિક છે. બહાર કાઢ્યા પછી તે ઝડપ-
 થી ઝાડીમાં નાસી છૂટ્યો. એક વન્ય પંથુનો આ રીતે
 છત્ર અપાવનાર સરખાની યોગ્ય કદર થવી જોઈએ.
 વાદને રાષ્ટ્રીય પ્રાણી જાહેર કર્યા પછી તેના માસીઆઈ
 બાઈબી સાથે ભારતવાસીઓના નાંતો મિત્રતાનો છે
 એ વાત આ પ્રસંગે પુરવાર કરી. ગીરના જંગલમાં,
 એક ખીજા અથવા કિરસામાં એક સિંહણ કૂવામાં જઈ
 પડી હતી પરંતુ જંગલના રખેવાળો ન તેની કુચકે જઈ
 શક્યા કે ન તેને બચાવી શક્યા અને એ પ્રાણીનું કડુણ
 મૃત્યુ થયું: આમાં બેદરકારી હતી કે એવી કોઈ મુશ્કેલી
 હતી તેના ખુલાસો કાઢીએ કર્યો નથી—જે જરૂરી હતો.

ચીલી

લેડીન અમેરિકાના રાજ્યોમાં તાજેતરમાં
 ચીલીએ ઠીકઠીક લેડાપોઝ જમાવ્યા હતા. માર્ક્સવાદી
 પ્રમુખ સાલ્વાડોર એલેન્ડે લોકશાહી અને સમાજવાદી
 સુધારા અને નીતિઓ અમલમાં મૂકીને દુનિયાનું ધ્યાન
 ખેંચ્યું હતું. ૧૯૭૦માં બહુમતિથી પ્રમુખપદે ચૂંટાયા
 પછી ઉઘોગોત્તમ રાષ્ટ્રીયકરણ શરૂ કર્યું હતું. જેમાં
 તંબાની ખાણો મુખ્ય હતી. પરદેશી મૂડીને આથી
 સંકેતે કરવા પડ્યો. અને ચીલીના અર્થતંત્ર ઉપર
 બોલે આવી પડ્યો. નીચલા સ્તરના લોકોનું જીવન-
 ધોરણ સુધારવા જતાં, ખીજા મુશ્કેલીઓ ઊભી થઈ.
 ઉત્પાદન ઘટી જતાં, ભાવવધારો મળે. સરકારે જે જે
 જીવન જરૂરિયાતોની ચીજ વસ્તુઓના ભાવ નક્કી કર્યા
 તે અદશ્ય થવા લાગ્યા. કાળા બજારો અસ્તિત્વમાં
 આવ્યા— એક સાધિ ત્યાં તેર ત્રે તેરી સ્થિતિ થઈ.
 આંતરરાષ્ટ્રીય બજારમાં તાબના ભાવ ઘટી જતાં
 નિકાસ વેપારને ફટકો લાગ્યો. અમેરિકન મૂડી રોકાણ
 બંધો કરેડમાંથી વીસ કરેડ નેટલું ઘટી ગયું. કામદાર
 વર્ગ માટે સરકારે જે છટાબંદ મૂકી અને નિષ્ક્રિય
 ભાવે તેમને જે ચીજ વસ્તુઓ મળવા લાગી તેનો
 તેમણે કાળાબજારમાં વેચી નાખવાનો અને પૈસા
 કમાવાનો ધંધો શરૂ કર્યો. જમણેરી અને કામેરી વર્ગો
 વચ્ચેની તિરાડ વધુ પહોળી થતી ગઈ. લશ્કરી નેતા-
 ઓની અધીરાઈ વધી પડી. ઋજુ માસ પહેલા સત્તા
 હાથ કરવાનો એક નિષ્ફળ પ્રયોગ થયોલો તેમાં લશ્કર-

ને ફાવટ આવી નહીં. સાલ્વાડોર એલેન્ડે લોકશાહી-
 માં માનતા હતા. પ્રખ્યાત ચેરોલામ્પરિતીથી સત્તા
 કરેજે કરવામાં મોનનાંસ આર્નેન્ટિનાના એ ગુએવારોનો
 સહ તેમણે પસંદ કર્યો નહિ. બે હજાર માઈલ લાંબો અને
 એકસો માઈલ પહોળો આ દેશ ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ
 લાંબી ફૂટપટ્ટી જેવો લાગે. તેની વસતિ ગુજરાત કરતાં
 થયુ ઓછી. લશ્કરી બળ ત્યાં તંત્રસ્થ ન રહ્યું અને
 બળવો પોકારવામાં અચેસર બન્યું તે જ ચીલીની કડુચતા.

ફાઈડેલ કેસ્ટ્રો

કયુબામાં ભેરીસ્ટાનું એકદંથુ શાસન ઉપ-
 લાવવા માટે ફાઈડેલ કેસ્ટ્રોએ બે વાર કબજાબંધ
 ક્રાંતિકારીઓની મદદથી બળવો કર્યો અને બંનેવાર
 નિષ્ફળ ગયા. એકવાર તો પ્રખ્યાત ક્રાંતિવાદી
 ગુએવારા થયુ તેમની ટોળકીમાં હતા, થયુ પાછ-
 નથી તે જુદો પડી ગયો અને બોલિશિવવામાં તેનું
 અપમરણ થયું. થયુ કેસ્ટ્રોએ કયુબાને મુક્ત કરવાનો
 પુરુષાર્થ આજ રાખ્યો અને મુક્ત કરીને જ રહ્યા.
 કયુબા બહુ નાનકડો દેશ છે—વસતિ ફક્ત ૮૦ લાખ-
 બે મુબઈ ભેગા કરો એટલી. ક્ષેત્રફળ લગભગ ૪૪
 હજાર ચો. મા. છતાં આવડા નાનકડા ટાપુથી
 અમેરિકા ઘરસર છે. ફાઈડેલ કેસ્ટ્રો જન્મથી જ
 વિદોહી હતા—એક ચેરકસદે સંતાન તરીકે તેમને
 ઉઠેર થયો. બાળપણ તેમણે કુટુંબ સાથે વિદોહમાં
 વિતાવ્યું. માતાપિતાની વિરૂદ્ધ બંધ, અભ્યાસ આગળ
 વધાર્યો. યુનિવર્સિટીમાં કાપદાનો અભ્યાસ કરવા પાંચ
 વર્ષ માલ્યા ત્યારે બંડખોર વિદ્યાર્થીઓના તેઓ
 સરદાર હતા અને પિસ્તોલ સહાય સાથે રાખતા.
 તેમની ભાવના એવી છે કે કયુબાના
 લોકો સૌ એકસરખા સમૃદ્ધ બને—જેટલો વૈભવ એક
 શુદ્ધિજીવીને મળે તેટલો મજૂરને થયુ મળવો જોઈએ.
 રક્ષિયાની મદદ તેઓ છૂટે દારૂ સે નથી તે
 અમેરિકાને તેમના પ્રત્યે નફરત છે. બંદોબ દેનડીએ
 તો અણબુદ્ધની ધમકી આપી, સોવિયેટ મિસાઇલો
 કયુબાની પરતી ઉપરથી સતોતરાત ઉડાવી લીધેલા.
 ફાઈડેલ કેસ્ટ્રો ભારતમાં તો એક રાત પસાર કરવા
 માટે આવેલા.

મુસ્લીમ લીગની પ્રતિજ્ઞાના ઉલ્લેખ કરી, ચક્રોત્તી
ચોટા એ પ્રદેશને ખમરદાર રાખવા અગ્રહિનિર્દેશ
કરી દીધો. મરઘા કોંગ્રેસમાંથી શાસકમાં આવનારા
માટે પણ આ અધિવેશને તક પૂરી પાડી છે અને
તેના પરિણામે આગામી થોડા દિનમાં જાન્યુઆરી
મળી રહેશે.

રોપનાગ કયાં છે ?

એક એવા સમાચાર જાન્યુઆરી મળ્યા છે કે
જાન્યુઆરી સાહસિકોની એક ટુકડી સ્કોટલેન્ડના એક
સરોવર 'લેસ નાચ' ડોલોશી નાખવા અને તેમાં એક
એક જળચર પ્રાણીની શોધ કરવા આ માસમાં પ્રયાસ
કરવાની છે. આ જળચર પ્રાણી કોઈ પુરાણ પ્રસિદ્ધ
મહાકાવ્ય સાથે જોવા આકાશનુ છે તે સ્વભાવે શરમાળ
હોવાથી સપાળી ઉપર કનારેય દેખા દેતું નથી. ઢિમા
ધવના ધીમમાનવ જેમ તેની આસપાસ અનેક દત્ત
કથાએ વળાએતી છે અને ધણીએ તેને પુરુ હોવાના
અહેવાલો આપ્યા છે. હજારો વર્ષ પીત્થા છતાં તે
જીવત હોવાનું પશ્ચિમના અદ્વાણી લોકો માને છે અને
આ જળચરને તેઓ દૈવી માનીને તેને કનારે છછેડત
નથી, જાન્યુઆરી સાહસિકો તેમની સાથે અનુકમણની
સામગ્રીથી સજ્જ છે જેથી સરોવરની કિનારેથી ખૂબ
જલુ પડે તો દખાણ સાથે રહેજી અને તેમજ એવી
જાગ્યામાં નિર્ગેશણ થઈ શકે તે માટે પ્રકાશની ગાડવણ
પણ કરી છે. પૂરીના ઉચ્ચકાળથી તે સરોવરમાં
વાસ કરી રહેલ છે.

આ બધા મહાનુભાવોને માનુષ સાય કે જે
પ્રાણીની શોધ માટે તેઓ ઉત્સુક થયા છે તેને
લક્ષ્યરસીઓ વધુ સ્થળી લાપાખા 'રોપનાગ' કહે છે
જેની ફેણ ઉપર આપણી પૃથ્વી જેવા અનાકનો ભાર
તે વહન કરે છે. રોપનાગ પાનાળ લોકોમાં રહે છે અને

પૃથ્વી સિવાય અન્ય કોઈ તેની સાથે મેળા કરવા
અધિકારી નથી. માટે 'લેસનાચ' ડોલોશીનું માડી
વાળી બારતમાં આગિને રોપનાગનું માનવન કોઈ
મિદાન માનવ કે શાસ્ત્રીને મૂળેથી સાબળના તો જ
લોખના પરમ મુખને પામશે.

માહિત્યના દહાડા

શ્રી ગુનાગદામ કોંગ્રેસ સાહિય પચિત્તના
પ્રમુખ તરીકે જન્મતિથી ચૂટાઈ આપ્યા છે અને
શ્રી ચ. ચિ. મેના જેવા પ્રતિષ્ઠા સાથે જ મળી
જન્મતિ મેળી શક્યા તે તેમની લોકપ્રિયતાને
આધારી છે. નવનકથાને બાદ કરતાં સાહિત્યના વિષ
વિષ લેનામાં શ્રી ગુનાગદામ પ્રદાન કરતા રવા છે.
પરંતુ સાહિત્ય તેઓ વીક પચારી જોયું છે અને
નવનકથા તથા નાનક વિશે, તેમના સર્જનોને બાનુએ
મુખ્યએ તો, તેમનું વિવેચન મૌલિક ઉમેરથી રોબી
રહે. કવિતા વિશે પણ તેમની એવી જ આગરી
મુજ રહેતી છે તેઓ ધાર તો ધણી બધી શુદ્ધતા
કૃતિઓને અગ્રેજ વાચકો સમક્ષ મૂકી શકે. સાહિત્ય
પરિષદ પ્રમુખ તરીકે તેઓ કોઈ નવા બીલો પાડે તો
તે વાદચાર જની રહેશે. અત્યારે તો ચૂટાય ત્યારે
અને બે વર્ષ નવા પ્રમુખને સોંપણી કરે તે પ્રસંગો
સિવાય સામાય જનના પ્રમુખને વાદ કરતી નથી.
સવાલ એ છે કે સાહિત્યને લોકોએ જાન્યુઆરી થી
કરવું જોઈએ. જનસામાન્યને અભિગમ શુદ્ધ અને
શિષ્ટ સાહિત્યથી વિમુખ બને અને તે માત્ર સિનેમા
ના અને અમિત્વ સાહિત્ય તરફ દોળે તેમાંથી લોકોની
રુચિને ઉભારવા અને જાગ્રતવા માહિત્યકારોએ શુ
કરવું જોઈએ. સાહિત્ય ખાતર સાહિય એ સૂચનો
વળગી રહેતું અને જન અભિગમની પરવાન કરતી.
આ પણ એક કુ પ્રશ્ન છે.

મુસ્લીમ લીગની પ્રતિજ્ઞાઓ ઉલ્લેખ કરી, ચક્રોગે ચંદ્રા એ પ્રદેશને ખમરદાર રાખવા અગ્રહીનર્દેશ કરી દીધો. અસ્થા કોંગ્રેસમાંથી શાસકમાં આવનારા માટે પશુ આ અધિવેશને તક પૂરી પાડી છે અને તેના પરિણામે આગામી ચોક્કા દિવસોમાં ભણવા મળી રહેશે.

શેખનાગ કયાં છે ?

એક એવા સમાચાર ભણવા મળ્યા છે કે જળપાત્રી સાહસિકોની એક ટુકડી રોકાઈલેન્ડના એક સરોવર 'લેસ નોય' કહેાથી નાખવા અને તેમાં મૃત એક જળધર પ્રાણીની શોધ કરવા આ માસમાં પ્રયાસ કરવાની છે. આ જળધર પ્રાણી કોઈ પુરાણ પ્રસિદ્ધ મહાકાંડ સાથે જોવા આશરેનું છે. તે અવાવેશરમાં જોવાથી સપાત્રી ઉપર કનારેય દેખા દેતું નથી. દિમા લખતા ડીમમાનવ જેમ તેની આસપાસ અનેક દંત કથાએ વણાયેલી છે અને ધણાએ તે જોશુ દોવાના અહેવાલો આ યા છે હજારો વર્ષ પીત્યા છતાં તે જીવત હોવાનું પશ્ચિમના અહાણુ લોકો માને છે અને આ જળધરને તેઓ દેવી માનીને તેને ક્યારે છોડત નથી, જળપાત્રી સાહસિકો તેમની સાથે અનકમલમની સામગ્રીથી સજ્જ છે જેથી સરોવરની બિડાઈએ ખૂબ જનુ પડે તો દબાણુ સામે રક્ષણ મળે તેમજ એવી બિડાઈમાં નિર્ગેશણુ થઈ શકે તે માટે પ્રકાશની ગોઠવણુ પાણુ કરી છે. પૃથ્વીના ઉચ્ચમણથી તે સરોવરમાં વાસ કરી રહેલ છે.

આ બધા મહાનુભાવોને માનુસ શય ૩ જે પ્રાણીની શોધ માટે તેઓ ઉત્તુજ સ્થા છે તેને ભ સત્વરસિધા વધુ સારી ભાષામાં 'તોનાગ' કહે છે જેની ફેણુ ઉપર આપણી પૃથ્વી જેવા જખાકનો ભાર તે વહન કરે છે. શેખનાગ પાનાળુ લોકોમાં રહે છે અને

પૃથ્ણુ સિવાય અન્ય કોઈ તેની સાથે ચોટા કરવા અધિકારી નથી માટે 'લેસનોય' કહેાવાનું માની વાળી ભારતમાં આપીને તોનાગનું માન્યત્વ કોઈ વિદ્વાન જ્ઞાનક કે સાપ્તીને મૂળેથી સાબળતા તો પૃથ્ણુ લોકોમાં પરમ સ્થાને પામશે.

માહિત્યના દલાલ

શ્રી યુનાનગમ કોકર સાહિય પરિવદના પ્રમુખ તરીકે જનુમતિની ચૂટાઈ આ યા છે અને ત્રી ચ ચિ ચેતા જેવા ગ્રાંતિમ્પર્ક સામે જગી જનુમતિ મેળવી શક્યા તે તેમની લોહપ્રયત્નને આભારી છે. નવનકથાને વાદ કરતા સાહિત્યના વિષ વિષ લેનામાં શ્રી યુનાનગમ પ્રદાન કરતા રતા છે. પૃથ્ણુ સાહિત્ય તેઓ વીક પચાની જાણ છે અને નવનકા તથ નાનક વિશે, તેમના સર્જનોને બાનુએ મુકીએ તો, તેમનું વિવેચન મૌલિક ઉ મેવથી દોમી રહે ડ કવિતા વિશે પશુ તેમની એવી જ આગવી મજ રહેલી છે. તેઓ ધાર તો ધણી બધી શુદ્ધતાની કૃતિઓને અગ્રેજ વાચકો સમક્ષ મુકી શકે સાહિત્ય પરિવદ પ્રમુખ તરીકે તેઓ કોઈ નવો ચીલો પાડે તો તો વાદગાર જની રહેશે અત્યારે તો ચૂટાપ ત્યારે અને એ વર્ષ નવા પ્રમુખને સોંપણી કરે તે પ્રસંગે સિવાય સામાય જનના પ્રમુખને વાદ કરતી નથી સ્વરાલ એ છે કે માહિત્યને લોકોએજ બનાવવા શુ કરવું જોઈએ ? જનસામાન્યને અભિગમ શુદ્ધ અને શિષ્ટ સાહિત્યથી વિમુખ બને અને તે માત્ર સિનેમા ના અને અપ્તિન સાહિત્ય તરફ દળે તેમથી લોકોની કુચિને ઉગરવા અને જવાવવા માહિત્યકારોએ શુ કરવું જોઈએ ? સાહિત્ય ખાતર સાહિય એ સૂચને વળગી રહેતું અને જન અભિગમની પરવા ન કરે ? આ પશુ એક કૃ પ્રશ્ન છે.

ભારતની એક સૌથી મોટી કમળેરી એ છે કે તે વ્યક્તિપૂજક અથવા ભક્ત રહ્યું છે. આજે પણ ગ્રાંધીજીનું નામ દરેક વાતમાં લેવાય છે, પણ ગાંધીજીના વિચારો અનુસાર આપણે ચાલતા નથી. એમના સિદ્ધાંતોની ઉત્તર એમના સિધ્ધો તથા ભક્તો વડે જ થઈ રહી છે.

ગાંધીજીએ જનતાને નિષ્ઠા અને કાર્યક્ષમ બનાવી હતી. એ લેવી છે તેની સ્વીકારી થઈ તેની અશક્તિઓ અને વિરોધતાઓ સમજી તેને રાષ્ટ્રના કાર્યમાં ભાગીદારી શક્તિશાળી બનાવી હતી. ઉત્તરો સામાન્ય લોકોને રાષ્ટ્રકાર્યમાં ભાગીદારી એમની શક્તિઓનો વિકાસ કરી કાર્યક્ષમ અને કાર્યદક્ષ બનાવી હતી. લોકોમાં રાષ્ટ્રપ્રેમ, સેવા અને ત્યાગની ભાવના બની હતી. શુ બાળકો કે શુ સ્ત્રીઓ, સૌએ ગાંધીજીના નેતૃત્વ નીચે જો કમાન કામ કરી દેખાડ્યું હતું તે અદ્ભુત હતું. અધારામાં પૂરી બહાર નીકળતા કરતા મહિલાઓ અને બાળકોએ પોશ્વસિની લાડીઓ ખાધી, જોશવાનાઓ કરી અને જનસેવાના કામમાં આતમિક થયાં હતાં. એ બધું આજે ક્યાં ચાલ્યું ગયું ?

હવે જ્યારે દેશમાં પાંચઠી સત્તા અથવા સરકારનો યુદ્ધેલી નથી, પણ આપણી પોતાની સત્તા અથવા સરકાર કોર્મિયા સહાયક બની રહે છે, ત્યારે પણ દેશમાં અભાવ, મોંઘવારી, અસતોષ કેમ વધી રહ્યા છે ? શા માટે દેહની અશક્તિ અને સામનોના જન અને રાષ્ટ્રકલ્યાણમાં ઉપયોગ નથી થયો ?

આપણે જો પણ જોઈએ તોએ કે ગાંધીજીએ જો વાતો અથવા સિદ્ધાંત આપ્યોને આપ્યા હતા એ સિદ્ધાંતો પર સુદ્ધમના અને જીડકશ્યુથી વિચાર થઈ રહી છે, એ વિચારોનો પ્રચાર પણ થાય છે, પણ રાષ્ટ્રના નવજીવનનો ચાચાર કેમ નથી થયો ? આપણું નેતૃત્વમાં ક્યાવ કશો દોષ પેદા થયો છે જેથી જનતાને આગળ વધારી એમનો પાસેથી અધિક રાષ્ટ્રનિર્માણનું કામ લઈ શક્યા નથી. નેતૃત્વ પ્રત્યે નિષ્ઠા નિર્માણ કરી શક્યા નથી.

આજનું નેતૃત્વ જો વિભાગમાં વહેંચાઈ ગયું છે, જેઓ સત્તા પર છે તે એવાનો એક વિભાગ છે.

તેઓ પણ કહે છે કે જનતાની સેવા થઈ શકે એ માટે તેઓ સત્તા પર બેઠા છે. પરંતુ એમાં પણ સેવાથી વધારે સત્તાને જ મહત્વ અપાય છે એવું દેખાય છે; અને સત્તાનો ઉપયોગ જનહિત કરતાં પ્રતિષ્ઠા તથા સ્વાર્થસાધનમાં અધિક થઈ રહ્યો છે. જનતાનું વિદ્યુદ્ધિત જ જોવાય એની સત્તાધીશોને પરવા નથી. એટલે સત્તાધીશોનું નેતૃત્વ જનતામાં નિષ્ઠા પેદા કરી શક્યું નથી. અને આજે પ્રેસ જનતામાં લોકપ્રિય રહી નથી, એના પ્રત્યે અત્યંત અસતોષ છે. વળી સત્તા પર વળગી રહેવા માટે પશુને ખૂબ જ મહત્વ અપાય છે અને ચૂટણીમાં વિજય થવા જેનો મત-દાતાઓ પર પ્રભાવ હોય એવા લોકોને રાજી રાખવા માટે ઉચિત-અનુચિતો ખ્યાલ ન કરીને પણ તેમનું કામ કરવાને સત્તાધીશો માટે આવશ્યક બની ગયું છે. એવી સ્વાભાવિક રીતે જ તેઓ દારા આમજનતાના હિતની અવગણના થાય છે. સત્તા અથવા કામની જવાબદારી સોંપતી વખતે એ વ્યક્તિની યોગ્યતા અથવા જનહિત કરતાં રાજનૈતિક વાતો જ વધારે ધ્યાનમાં લેવાય છે; જેથી કાર્યક્ષમ કે કાર્યદક્ષ વ્યક્તિઓને કામ સોંપાતું નથી. એમની શક્તિનો ઉપયોગ નથી થયો. નેહરુજીને રાષ્ટ્રહિતની તીવ્ર અભિપ્રાય લેવા છતાં અને એમના પ્રત્યે જનતાની અત્યંત લગિત હોવા છતાં જનતામાં રાષ્ટ્રનિર્માણની ભાવના તેઓ પેદા કરી શક્યા નહીં. જનતાએ યોજનાઓમાં જો ઉત્સાહ અને આત્મીયતાથી ભાગ લેવો જોઈતો હતો તે તેઓ કરાવી શક્યા નહિ. વળી ગાંધીજીની જેમ વ્યક્તિઓનું પણ તેઓ નિર્માણ કરી શક્યા નહિ તે એટલે સુધી કે અત્યંત તેમજ પ્રધાનમંત્રીનો ભોળો ઉદાવનો પડ્યો અને તેઓ પોતાના જીવન દરમિયાન આ કાર્ય માટે યોગ્ય વ્યક્તિ તૈયાર કરી શક્યા નહિ.

નેતૃત્વની બામનમાં કોંગ્રેસવાળાઓની જેની સ્થિતિ રહી તેથી સારી સ્થિતિ સર્વોદયવાળાઓની પણ રહી છે એવું દેખાતું નથી. ગાંધીજીના સિદ્ધાંતોની હતી તેથી વધારે સક્ષમ વ્યાખ્યા થઈ છે એવું જણાયું છે. એના તત્ત્વો પર લાખ અને સાહિત્યની પણ કરી શકાય નથી, જલકે ઉત્તરો નથી, સાચો પાનાનું

ભારતની એક સૌથી ગોઠી કમળેરી એ છે કે તે વ્યક્તિપૂજક અથવા ભક્ત રહ્યું છે. આજે પણ ગાંધીજીનું નામ દરેક વાતમાં લેવાય છે, પણ ગાંધીજીના વિચારો અનુસાર આપણે ચાલતા નથી. એમના સિદ્ધાંતોની ઠાપા એમના શિષ્યો તથા ભક્તો વડે જ થઈ રહી છે.

ગાંધીજીએ જનતાને ભણત અને કાર્યદક્ષ બનાવી હતી. એ જેવી છે તેવી સ્ત્રીકારી લઈ તેની અશક્તિઓ અને વિરોધતાઓ સમજી તેને રાષ્ટ્રના કાર્યમાં લગાડી શક્તિશાળી બનાવી હતી. હજારો સામાન્ય લોકોને રાષ્ટ્રકાર્યમાં લગાડી એમની શક્તિઓનો વિકાસ કરી કાર્યક્ષમ અને કાર્યદક્ષ બનાવી હતી. લોકોમાં રાષ્ટ્રપ્રેમ, સેવા અને ત્યાગની ભાવના ભરી હતી. શુ બાળકો કે શુ દેવીઓ, સૌએ ગાંધીજીના નેતૃત્વ નીચે જે કમાન કામ કરી દેખાડ્યું હતું તે અદ્ભુત હતું. અધારામાં ધૂરની બહાર નીકળતા કરતા મદિલાઓ અને બાળકોએ ખેતીસની લાડીઓ ખાધી, નેલાનાઓ કરી અને જનસેવાના કામમાં એતાપ્રેમતા થયાં હતાં. એ બધું આજે ક્યાં ચાલ્યું ગયું ?

હવે જ્યારે દેશમાં પારકી સત્તા અથવા સરકારનો મુશ્કેલી નથી, પણ આપણી પોતાની સત્તા અથવા સરકાર કાર્યોમાં સહાયક બની શકે છે, ત્યારે પણ દેશમાં અભાવ, મેંધવારી, અસતોષ કેમ વધી રહ્યા છે ? શા માટે દેહની અશક્તિ અને સાધનોનો જન અને રાષ્ટ્રકલ્યાણમાં ઉપયોગ નથી થતો ?

આપણે એ પણ જોઈએ છીએ કે ગાંધીજીએ જે વાતો અથવા સિદ્ધાંત આપણને આપ્યા હતા એ સિદ્ધાંતો પર ચક્રમના અને જીડાણથી વિચાર થઈ રહ્યો છે, એ વિચારોના પ્રચાર પણ થાય છે, પણ રાષ્ટ્રમાં નવજીવનનો સચાર કેમ નથી થતો ? આપણા નેતાઓમાં કયાવ કશો હોય પેદા થયો છે જેથી જનતાને આગળ વધારી એમની પાસેથી અધિક રાષ્ટ્રનિર્માણનું કામ લઈ શક્યા નથી. નેતૃત્વ પ્રત્યે નિષ્ઠા નિર્માણ કરી શક્યા નથી.

આજનું નેતૃત્વ એ વિભાગમાં વહેંચાઈ ગયું છે. જેઓ સત્તા પર છે તે એવાનો એક વિભાગ છે.

તેઓ પણ કહે છે કે જનતાની સેવા થઈ શકે એ માટે તેઓ સત્તા પર બેઠા છે. પરંતુ એમાં પણ સેવાથી વધારે સત્તાને જ મહત્વ અપાય છે એવું દેખાય છે; અને સત્તાનો ઉપયોગ જનહિત કરતાં પ્રતિષ્ઠા તથા સ્વાર્થસાધનમાં અધિક થઈ રહ્યો છે. જનતાનું વિશુદ્ધ હિત જ જોવાય એની સત્તાધીશોને પરવા નથી. એટલે સત્તાધીશોનું નેતૃત્વ જનતામાં નિષ્ઠા પેદા કરી શક્યું નથી. અને આજે કોંગ્રેસ જનતામાં લોકપ્રિય રહી નથી, એના પ્રત્યે અત્યંત અસતોષ છે. વળી સત્તા પર વળગી રહેવા માટે પક્ષને ખૂબ જ મહત્વ અપાય છે અને ચૂંટણીમાં વિજયી થતા જેનો મત-દાતાઓ પર પ્રભાવ હોય એવા લોકોને રાષ્ટ્ર રાખવા માટે ઉચિત-અનુચિતનો ખ્યાલ ન કરીને પણ તેમનું કામ કરવાને સત્તાધીશો માટે આવશ્યક બની બળ છે. એથી સ્વાભાવિક રીતે જ તેઓ દ્વારા આગમજનતાના હિતની અવહેલના થાય છે. સત્તા અથવા કામની જવાબદારી સોંપતી વખતે એ વ્યક્તિની યોગ્યતા અથવા જનહિત કરતાં રાજનૈતિક વાતો જ વધારે ધ્યાનમાં લેવાય છે; જેથી કાર્યક્ષમ કે કાર્યદક્ષ વ્યક્તિઓને કામ સોંપાતું નથી. એમની શક્તિનો ઉપયોગ નથી થતો. નેહરુજીને રાષ્ટ્રહિતની તીવ્ર અભિલાષા હોવા છતાં અને એમના પ્રત્યે જનતાની અત્યંત ભક્તિ હોવા છતાં જનતામાં રાષ્ટ્રનિર્માણની ભાવના તેઓ પેદા કરી શક્યા નહીં. જનતાએ યોજનાઓમાં જે ઉત્સાહ અને આત્મીયતાથી ભાગ લેવો જોઈતો હતો તે તેઓ કરાવી શક્યા નહિ. વળી ગાંધીજીની જેમ વ્યક્તિઓનું પણ તેઓ નિર્માણ કરી શક્યા નહિ તે એટલે સુધી કે મત્સ્ય-પર્વ તો તેમણે પ્રધાનમંત્રીને બોલો છતાંવે પડ્યો અને તેઓ પોતાના જીવન દરમિયાન આ કાર્ય માટે યોગ્ય વ્યક્તિ તોષાર કરી શક્યા નહિ.

નેતૃત્વની બાબતમાં કોંગ્રેસવાળાઓની જેવી સ્થિતિ રહી તેથી સારી સ્થિતિ સર્વોદયવાળાઓની પણ રહી છે એવું દેખાયું નથી. ગાંધીજીના સિદ્ધાંતોની ઠાપી તેથી વધારે સૂક્ષ્મ વ્યાખ્યા થઈ છે એવું જણાયું છે. એના તત્ત્વો પર ભાષ્ય અને સાહિત્યની પણ કશી બિલુપ નથી, જાકે હજારો નહીં, લાખો પાનાનું

શ્રીકૃષ્ણના પરમ ભક્ત સનાતન ગોસ્વામી ગોકુળની પાસેના ઇંદાવનમાં એકચિત્ત થઈને ભગવાનના નામનો જ્વ કરતા બેસા છે. થોડી વાર પછી એક મરીબ જેવો દેખાતો સાધ્યજી આવ્યો અને તેણે સનાતન ગોસ્વામીને પ્રણામ કર્યો.

ગોસ્વામીએ પૂછ્યું: ક્યાંથી આવો છો, ભાઈ? તમારું નામ શું?

આવનારે કહ્યું: આવ્યો છું તો બહુ દુસ્થી અને તે તમારાં દર્શન માટે જ. મારું નામ 'જીવન' અને હું વર્ધમાન જિલ્લાના એક ગામડામાં રહું છું. ગોસ્વામી: કાંઈ ખાસ કામને મને મળવા આવ્યા છો?

જીવન સ્વામીજી, મારા જેવો મરીબ બીજો કોઈ નહિ હોય! મને મરીબીનું મોઢું દુઃખ છે. જેમ તેમ કરીને મારો યુગ્મનો કરું છું.

સનાતન ગોસ્વામી: મરીબાઈ કાંઈ પાપ નથી. મરીબ માણસ પશુ સહાયરી, સંસ્કારી અને પ્રજાભક્ત બની શકે.

જીવન: હું એમ તો શંકર ભગવાનની ભક્તિ કરું છું. અને હું એમની પાસે મારી મરીબાઈ દૂર કરવા માટે ખાસ અંતરથી પ્રાર્થના પશું કરું છું. એટલે તો હું તમારી પાસે આવી શક્યો.

સનાતન ગોસ્વામી: એ ખેતી રીતે?

જીવન: એક દિવસ શંકર ભગવાનને સ્વપ્નમાં આવીને મને કહ્યું: 'જીવન, તારી મનઝામના હું પૂરી કરીશ! જમના નદીના કિનારે સનાતન ગોસ્વામી કરીને એક સમુદ્ર પુરુષ રહે છે તેની પાસે તું જા. એને તારા વિના તરિકે જઈને પ્રણામ કરજે. તારી મરીબાઈ દૂર કરવાને ઉપાય એની પાસે છે.' આમ કહીને શંકર ભગવાન અંતર્ધ્વાન થઈ ગયા. એટલે તો હું આપની પાસે આવ્યો છું.

સનાતન ગોસ્વામી: એ કેવું વિચિત્ર! મારી પાસે વળી છે શું? ને હવે તે બધું છોડીને હું અહીં આવ્યો આવ્યો, અને હવે તો ભિક્ષા માગીને નિવૃત્તિ કરું છું.

જીવન: એમ કેમ બને? તમારી પાસે તો....

સનાતન ગોસ્વામી (જીવનને અટકાવતો): હા, હા, છે, એક ઉપાય છે. એક વાર નદી કિનારે ફરતા ફરતા પારસમણિ મને મળી ગયો હતો. કોઈ વાર કોઈને આપવાને કામ લાગશે એમ ધારીને મેં કિનારાની રેતીમાં દાદી દોરો છે. તમે તે લઈ જાઓ. એના સ્પર્શ માત્રથી તમારું દુઃખદર ફીટી જશે.

જીવન તો સનાતન ગોસ્વામીએ બતાવેલી જગ્યાએ જતાવળે પહોંચી ગયો. રેતી ખોદી ત્યારે અંદરથી પારસમણિ મળી આવ્યો. જીવન તો બુદ્ધ બુદ્ધ થઈ ગયો. પોતાના દાઢ પર બાધિલાં બે માદળિયાં લોહાના પતરાનાં હતાં તેમને અડકાડતાં ચક્રચક્રતાં સોનાનાં થઈ ગયાં!

જીવન તો વિસ્મય પામીને પછીથી જોડા વિચારમાં પડી ગયો.

જમના નદીનો પ્રવાહ તો આનંદમેર વહો જ જાય છે. જીવનને મળેલા પારસમણિના એને જરાયે ખ્યાલ નથી. અને જીવને સામે કિનારે નજર નાંખી તો સોનાના લાલ ગોળા જેવો સૂરજ અસ્ત પામતો હતો.

જીવન વિચારમાં જોડો જીતરી ગયો અને જીવને સનાતન ગોસ્વામી પાસે પાછો આવ્યો અને કહ્યું, 'સ્વામીજી!-જે ધન મેળવતે તમે આ પારસમણિને દૂર મૂકી શક્યા છો તે ધનમાંથી થોડો ભાગ મને આપો.' એમ કહીને એણે સનાતન ગોસ્વામીને પ્રણામ કર્યો અને પારસમણિને નદી કિનારે ફેંકી દીધો.

(બાલદક્ષિણા)

થોડો ભાગ મને આપો

અંબાલાલ પુરાણી

શ્રીકૃષ્ણના પરમ ભક્ત સનાતન ગોસ્વામી ગોકુળની પાસેના જંદાવનમાં એકચિત્ત થઈને ભગવાનના નામનો જપ કરતા બેઠા છે. થોડી વાર પછી એક ગરીબ જેવો દેખાતો જ્ઞાત્રી આવ્યો અને તેણે સનાતન ગોસ્વામીને પ્રણામ કર્યો.

ગોસ્વામીએ પૂછ્યું: ક્યાંથી આવો છો, ભાઈ? તમારું નામ શું?

આવનારે કહ્યું: આવ્યો છું તો બહુ દુરથી અને તે તમારાં દર્યાનંદ માટે જ. મારું નામ 'જીવન' અને હું વર્ષમાન ગિરજાના એક ગમડામાં રહું છું.

ગોસ્વામી: કાંઈ ખાસ કામ અને મળવા આવ્યા છો?

જીવન: સ્વામીશ, મારા જેવો ગરીબ બીજો કાંઈ નહિ હોય! મને ગરીબીનું મોઢું દુઃખ છે. જેમ તેમ કરીને મારો ગુજારો કરું છું.

સનાતન ગોસ્વામી: ગરીબાઈ કાંઈ પાપ નથી. ગરીબ માણસ પણ સદાચારી, સંસ્કારી અને પ્રભુભક્ત બની શકે.

જીવન: હું એમ તો યાદ કર ભગવાનની ભક્તિ કરું છું. અને હું એમની પાસે મારી ગરીબાઈ દૂર કરવા માટે ખાસ અંતરથી પ્રાર્થના પણ કરું છું. એટલે તો હું તમારી પાસે આવી શક્યો.

સનાતન ગોસ્વામી: એ કેવી રીતે?

જીવન: એક દિવસ યાદ કર ભગવાનને સ્વપ્નમાં આવીને મને કહ્યું: 'જીવન, તારી મનકામના હું પૂરી કરીશ! જમના નદીના કિનારે સનાતન ગોસ્વામી કરીને એક સાધુ-પુરુષ રહે છે તેની પાસે તું જા. એને તારા ખિતા તરીકે ગણીને પ્રણામ કરજે. તારી ગરીબાઈ દૂર કરવાનો ઉપાય એની પાસે છે.' આમ કહીને યાદ કર ભગવાન અંતર્ધર્મ થઈ ગયા. એટલે તો હું આપની પાસે આવ્યો છું.

સનાતન ગોસ્વામી: એ કેવું વિચિત્ર! મારી પાસે વળી છે શું? ને હતું તે બધું છોડીને હું અહીં આવ્યો આવ્યો, અને હવે તો શિક્ષા માગીને નિવરણ કરું છું.

જીવન: એમ કેમ બને? તમારી પાસે તો...

સનાતન ગોસ્વામી (જીવનને અટકાવીને): હા, હા, છે, એક ઉપાય છે. એક વાર નદી કિનારે ફરતા ફરતા પારસમણિ અને મળી ગયો હતો. કાંઈ વાર કાંઈ ને આપવાને કામ લાગ્યો એમ ધારીને મેં કિનારાની રેતીમાં દાદી દીવો છે. તમે તે લઈ જશો. એના રપસ માગ્યો તમારું દુનિવર દીટી જશે.

જીવન તો સનાતન ગોસ્વામીએ બતાવેલી જગ્યાએ ઉતાવળે પહોંચી ગયો. રેતી ખોદી ત્યારે અંદરથી પારસમણિ મળી આવ્યો. જીવન તો ખુશ થઈ ગયો. પોતાના હાથ પર પાંધેલાં બે માદળિયાં લોહાના પતરાનાં હતાં તેમને અડકતાં ચક્રચક્રતાં સોનાનાં થઈ ગયાં!

જીવન તો વિસ્મય પામીને પછાટી બેઠો વિચારમાં પડી ગયો.

જમના નદીને પ્રવાહ તો આનંદભરે વહ્યો જ જાય છે. જીવનને મળેલા પારસમણિના એને જરાયે ખ્યાલ નથી. અને જીવને સામે કિનારે નજર નાંખી તો સોનાના લાલ ગોળા જેવા સૂરજ અસ્ત પામતો હોલ.

જીવન વિચારમાં બેઠો બીજી ગયો અને જીવને સનાતન ગોસ્વામી પાસે પહોંચી આવ્યો અને કહ્યું, 'સ્વામીશ! - જે ધન મેળવે તમે આ પારસમણિને દૂર મૂકી શક્યા છો તે ધનમાંથી થોડો ભાગ મને આપો.' એમ કહીને એણે સનાતન ગોસ્વામીને પ્રણામ કર્યો અને પારસમણિને નદી કિનારે ફેંકી દીધો.

(પાલદશિણી)

આ મંથના પાના શું કામ વાંચવા માગે છે તે એની સમજમાં નહોતું આવતું. પણ એને મારે તે કઈ રીતે સમજાવવું કે પડેલાના દિવસો અને આજના દિવસોમાં કેટકેટલું પરિવર્તન આવી ગયું છે? એને એ સમજાવી શકાય પણ કઈ રીતે? મેં ફક્ત એટલું જ કહ્યું: 'અરે, આવા ધર્મમંથે વાંચીએ છીએ ત્યારે ખસ, આનંદ આનંદ થઈ જાય છે. સાચી વાત કહું તો હું આપુ એકાદ બાઈબલ ખરીદવા માંગતો હતો, પણ સન્નેગો એવા અવળા રણા કે હું ખરીદી જ ન શક્યો!!'

એક અડવાડિયામા મે બાઈબલ વાંચી લીધું. મારી સમગ્ર ચેતના એક નવી જ દુનિયામા જાગે વિહરવા લાગી. મને એક નવી જ અનુભૂતિ થઈ. કેટલી સુખદ અને મધુર!

'નિઝારથ'ના એ મહાન પુરુષ (ઈસુ) પ્રભે મારો આત્મા શકાથી છલકાઈ બિડ્યો. અને મને એ ખબર ન પડી કે બાઈબલની વાતોએ વાંચતી વખતે મારી સામે કોયુવરીદનો ચહેરા કેમ ખડો થતો? આમ કેમ થતું હતું?

એટું બાઈબલ પાંચુ આજ્ઞા મે કહ્યું: 'તમે આપુ પકન કરો છો ખરા?'

'ના, સાહેબ.'

'કેમ?' મે કહ્યું આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

ખૂબ જ સદ્ગુણ ભાવથી એ બોલ્યો- 'સાહેબ, હું વાંચી જ શકતો નથી એટલે!'

'અને મરિઅમ્મા!'

'એ પણ નથી વાંચી શકતી' અને પછી થોડીવાર અટકી એ બોલ્યો- 'મારી દીકરી કોયુવરી હવે નિશાળમા જવા લાગી છે. થોડા જ દિવસો પછી એ એને વાંચતી થઈ જશે, અને અમે એની પાસે ખેસીને સાલવ્યા કરશું.' એના ચહેરા પર સતોષની એક અળકતી રેખા પથરાઈ જતી મેં જોઈ.

કોયુવરીદ હવે જ્યારે મારે મારે બેર આવતો ત્યારે હું એને બાઈબલની વાતોએ સંભળાવતો. સમ્રાટ ડેવિડ અને સમ્રાટ સોલોમનની વાર્તા તો એને ખૂબ ગમી ગઈ. પણ વાંચતો કરતા એના મન પર દ્રષ્ટાંતોએ ખૂબ લેડી અસર કરી. એ ખૂબ ખ્યાનથી

એકલીન થઈ સાંભળ્યા જ કરતો.

આમ દિવસો પછી દિવસો પસાર થતા ગયા. એક દિવસ મારી પત્ની દોડતી આવી. મારા હાથમાંથી પુસ્તક છીનવી લેતા બોલી- 'તમે સાંભળ્યું?' મરિઅમ્માને છોડેરો આપ્યો!'

'હિં, સરસ! ખૂબ સરસ સમાચાર.'

'અને સાંભળ્યો! એક નાંદિ બપો, એક સાથે બેકકં બાળકોની જન્મ થયો છે.'

'શ્વે...એ તો એનાથી પણ સરસ સમાચાર તે આપ્યા.'

મારી નિઝાંતાન પત્નીએ એવી કરકાહી અને ફરિયાદ કરતી આપેા કરી મારી સામે નેયુ' કે નેયુ બાળકોને જન્મ દેવે એ ફક્ત મારા જ હાથમાં કેમ હોય!...

અને એના થોડા જ દિવસો પછી હું જ્યારે લખવામાં એકલીન હતો ત્યારે મારી પત્ની પાછી મારી પાસે આવી બોલી-

'સાહેબો છો?'

મેં કાગળ પરથી મથું ઉપર ઉઠાવ્યા વગર કહ્યું- 'હા હા, કહે તો ખરી!'

'મરિઅમ્માનાં એ બાળકો.. જરા આમ તો જુઓ!'

મેં માથું ઉઠાવી એની સામે નેયુ.'

'એ બાળકો માટે ખૂબ દયા આવે છે,' એણે કહ્યું.

'કેમ, એવી શું વાત છે?'

'અને કર છે કે એ હવે કદાચ વધારે ન પણ જીવે.'

'કેમ?'

'હું હમણા જ ત્યાં ગઈ હતી. બાળકોની તળિયત જરાય સારી નથી. માક માક બહુ જ મુશ્કેલીથી શ્વાસ લઈ રહ્યા છે. પરમાત્મા એમને બચાવે.'

માની છાતીએ વાંદરું જેમ વળગી પડ્યું હોય એવા જ આ નિર્દોષ ને અશક્ત બાળકોનું દરય મારી આખ સામે તર્રી રહ્યું. ગોતની કાળી ચાદર આ બંને શ્વહકંએને પોતાની ગોદમા સમેટી લેવા થરી

આ યથા પાના શુ કામ વાચવા માટે છે તે એની સમજના નહોતું આવતું પણ એને મારે તે કઈ રીતે સમજવવું કે પડેતાના દિવસો અને આજના દિવસોમાં કેટકેટલું પરિવર્તન આવી ગયું છે? એને એ સમજાવી શકાય પણ કઈ રીતે? મેં ફક્ત એટલું જ કહ્યું ‘અરે, આવા ધર્મગ્રંથો વાંચીએ છીએ ત્યારે બસ, આનંદ આનંદ થઈ જાય છે સાચી વાત કહું તો હું આનું એકાદ બાઈબન ખરીદવા માગતો હતો પણ સંબેગો એવા અવળા રહ્યા કે હું ખરીદી જ ન શક્યો!’

એક અકવાડિયામાં મેં બાઈબલ વાંચી લીધું મારી સમજ એતના એક નવી જ દુનિયામાં જાણે વિહરવા લાગી અને એક નવી જ અનુભૂતિ થઈ કટલી સુખદ અને મધુર!

‘નજારથ ના એ મહાન પુરુષ (ઈસુ) પ્રત્યે મારો આત્મા સ્વકાથી છવાઈ બેસ્યો અને મને એ ખબર ન પડી કે બાઈબલની વાતઓ વાંચતી વખતે મારો સામે કૌસુવરીદને ચહેરો કેમ ખડો થતો? આમ કેમ થતું હશે?’

એ બાઈબલ પાછું આવતા મેં કહ્યું ‘તમે આનું પડન કરો છો ખરા?’

‘ના, સાહેબ’

‘કેમ? મેં કઈક અઅર્થથી પૂછ્યું’

પૂન જ સદજ હાવથી એ ખેાલ્યો-સાહેબ, હું વાંચી જ શકતો નથી એટલે’

‘અને મરિઅમ્મા!’

‘એ પણ નથી વાંચી શકતી’ અને પછી થોડીવાર અટકી એ ખેાલ્યા-મારી દીકરી કૌસુમરી હવે નિશાળમાં જવા લાગી છે થોડા જ દિવસો પછી એ એને વાંચતી થઈ જશે અને અમે એની પાસ ખેસીને સાલબ્યા કરશું એના ચહેરા પર સતોષની એક અળાંતી રેખા પથરાઈ જતી મેં જોઈ

કૌસુમરી હવે જ્યારે મારે મારે ઘેર આવતો ત્યારે હું એને બાઈબલની વાતઓ સંભળાવતો સમ્રાટ ઍવંડ અને સમ્રાટ સોલોમનની વાર્તા તો એને ખૂબ ગમી થઈ પણ વાતઓ કરતા એના મન પર દ્રષ્ટાંતોએ ખૂબ બિડી અસર કરી એ ખૂબ બ્યાનથી

એકલીન ફાઈ સાલબ્યા જ કરતો

આમ દિવસો પછી દિવસો પસાર થતા મ્યા એક દિવસ મારી પત્ની દોડતી આવી માગ હાથમાથી પુસ્તક છીનવી લેતા બોલી-‘તમે સાલબ્યા? મરિઅમ્માને છોડો આ થો!’

‘હો, સરસ! ખૂબ સરસ સમાચાર.’

‘અને સાલબો! એક નાંદિ બમ્મે, એક સાથે બેડકા બાળકોને જન્મ થો છે’

‘લે એ તો એનાથી પણ સરસ સમાચાર તે આપ્યા’

મારી નિઃસતાન પત્નીએ એવી કરકાઈ અને ફરિયાદ કરવી આખો કરી મારી સામે જોડું કે ભાંડે બાળકોને જન્મ દેમે એ ફક્ત મારા જ હાથમાં કેમ હોય!

અને એના થોડા જ દિવસો પછી હું જ્યારે લખવામાં એકનીન હતો ત્યારે મારી પત્ની પાલી મારી પાસે આવી બોલી-

‘સાલબો છો?’

મેં કારણ પચી માથું ઉપર ઉઠાયા વગર કહ્યું-‘હા હા, કહે તો ખરી!’

‘મરિઅમ્માના એ બાળકો જન્મ્યા આમ તો જુઓ!’

મેં માથું ઉપરી એની સામે જોડું

‘એ બાળકો માટે ખૂબ દયા આવે છે’ એવું કહ્યું

‘કેમ, એવી શું વાત છે?’

‘અને હર છે કે એ હવે કદાચ વધારે ન પણ છવે

કેમ?’

‘હું હમચ્યા જ ત્યાં મઈ હતી બાળકોની તળિષત જરાય સારી નથી-માઝ માઝ બહુ જ મુશ્કેલીથી આસ લઈ રહ્યા છે પરમાત્મા એમને બચાવે.’

માની છાતીએ વાંદુ જેમ વળગી પડ્યું હોય એવા જ આ નિર્દોષ ને અસક્ત બાળકોનું દરન મારી આંખ સામે તરી રહ્યું મોતની કાળી ચાદર આ બને બૂલકાએને પોતાની જાદમા સમેટી લેવા થયેલી

ભારે કોઈ પણ શારીરિક વ્યાધિ આપણા ધરમા ધર કરે છે, ત્યારે ખાસ કરીને આપણુ વધણુ એક એવા તથ્યની અવેવાનનાં કરતુ હોય છે જે આપણી પરિસ્થિતિ ઉપર એક નીતી પ્રકાશ નાખતુ હોય છે તથા આપણમા એક નીતી સક્તિ ભરતુ હોય છે જેનું મારા ઉપર આક્રમણ થયુ હતુ હતું તેવી ત્રણ વ્યાધિઓથી હુ ગતરાઈ જીક્યો હતો કિન્તુ, એથી વાર મે તેનો કોઈ વિશિષ્ટ ભય વિના પ્રતિકાર કર્યો, થલપિ આ વખતે દાનિનો ભય પડેવા કરતા અધિક હતો આ સમય દરમ્યાન મને એ વાતનો અનુભવ અને વિશ્વાસ થઈ ગયો હતો કે 'ઈશ્વર જ નાણે છે'

ભારે હું માની ગાદમા એક અપ્રોષ બાળક હતો ત્યારે ડોક્ટરોએ મારા માતા-પિતાને ખતાવ્યુ હતું કે તેઓ મારી સુવાવસ્થાની પડેના જ મારાથી હાથ ધોઈ ખેસરો અને વાત પણ કઈક એવી જ હતી જેથી સર્વ મારા જીવિત રહેવામા ચકા કરતા હતા. મારી માતા આવી વાતોથી ભયભીત થઈ જીમી, તે મને એટલી બધી માનામા ઓવધિએ અને પોષ્ટિક પદાર્થો આપવા માઢી હતી કે નાણે આ બંધાને પચાનિ હુ સમુક્ત રાષ્ટ્રના અગ્રણી ડગ્ગન વઠાણેને ખેતી જઈશ

ભારે હુ શાળામા સાતમી કોણીમા ભણી રહ્યો હતો, ત્યારે મારા પર ભયાનક અન્ન-પ્રદાહ (Appetite)નુ આક્રમણ થયુ ડોક્ટરે ઓપરેશન કરવા ઉપર ભાર દીધો અને ચેતવણી પણ આપી કે જે ઓપરેશન ન થયુ તો મારુ મૃત્યુ જલદી થશે મે પ્રશ્ન કર્યો-જે ઓપરેશન ન થયુ તો મારુ મરણ જલદીમા જલદી કેટલા વખતમા થશે? ડોક્ટરે અનિશ્ચિત ઉત્તર આપ્યા-માત્ર એ વાતને તો ઈશ્વર જ નાણે છે કે મૃત્યુ કેટલુ જલદી થશે' મે મારા નિર્ણયાનુસાર આગામી સવાર સુધી પ્રતીક્ષા કરવાનુ કહ્યુ મારા મનમા થયુ કે ભારે મારા મૃત્યુની વાત માત્ર ઈશ્વર જ નાણે છે, ત્યારે હું મારી ભાતને અને મારી પરિસ્થિતિને પૂર્ણરૂપે ઈશ્વરના હાથોમા જ

સોપી દઈશ. એ રાત્રે મને અધિક આગમ થયો અને ભારે પ્રાત કાગે જીક્યો ત્યારે એટલી બધી સારી અવસ્થામા હતો કે ડોક્ટરે મીકાગ કયું કે તાત્કાલિક ઓપરેશનની આવરકતા નથી.

ચીજવારમા હુ ભાગીત થવાને બદલે નિરાશ વધુ થયો પ્રથમ મહાગુહનો સમય હતો. હુ મારા કેન્સર કુવાન દોસ્તો સાથે સક્રિય રાષ્ટ્રની સેનામા ભરતી થવાનું ઇચ્છતો હતો પરીક્ષક ડોક્ટરે મારી છાતી પર કુકુસ-પરીક્ષા-ન- (એથોગ્રાફ) મૂક્યુ અને સમિતિ આપી કે હુ સેના થા કોઈ અન્ય કાર્ય માટે અયોગ્ય છુ. બસ, પરીક્ષા ત્યા જ સમાપ્ત થઈ ગઈ.

હું હાથેરાત્રના એક વિશેષ પાસે ગયો એણે મારી બરાબર પરીક્ષા લીધી અને ચિન્તાના ભાવ સાથે નિર્ણય કર્યું કે માનવશક્તિથી બચવાની કોઈ આશા નથી મે પૂછ્યુ-કયા સુધી આશાછે?

ચેતવણીભર્યા શબ્દોમા જવાબ મળ્યો-માત્ર ભગવાન જ નાણે છે'

મારા પાછા અનુભવનુ સ્મરણ કરતા મે ઉત્તર આપ્યો-હા ઈશ્વર તો નાણે છે જ, અને ભારે તે નાણે છે ત્યારે તો હુ મને પૂર્ણરૂપે ભગવાનના હાથમા સોપી દઈશ'

આ વાતને મે ક્રિયાત્મક આપણુ અને હુ દરેકજ નવરાજના સમયમા પ્રાર્થના, ધર્મમય-પદ અને અધ્યયન કરવા લાગ્યો મે ભગવાનને માર્ગ-પ્રદર્શન તથા વિવેક માટે પ્રાર્થના કરી. સ્વસ્થ જીવન માટે પ્રાર્થ-પ્રદર્શન મળે એ હેતુપૂર્વક મે ધર્મ મથનુ અભ્યયન કર્યું

આ પ્રાર્થના, ચિન્તા અને અધ્યયનના પરિણામે મે પ્રધાન ક્રિયાત્મક વિચારો મારી સામે તરી આવ્યા-

(૧) સાદુ જીવન અને (૨) ઉન્નત વિચાર

સાદા જીવનમા મે આ પાંચ બાબતોને સ્થાન આપ્યુ

(૧) યથાસંભવ કોઈ પણ પ્રકારના ઓવધનો

જ્યારે કોઈ પણ શારીરિક વ્યાધિ આપણા ધરમા ધર કરે છે, ત્યારે ખાસ કરીને આપણુ વલણ એક એવા તથ્યની અદેવાના કરતુ હોય છે જે આપણી પરિસ્થિતિ ઉપર એક નવીન પ્રકાર નાખતુ હોય છે તથા આપણમા એક નવીન શક્તિ ભરતુ હોય છે જેનુ મારા ઉપર આક્રમણ થયુ હતુ હતુ તેવી ત્રુ વ્યાધિઓથી હુ તખરાઈ જાયો હતો ડિન્ડુ, એથી વાર મે તેનો કોઈ વિશિષ્ટ ભય વિન્ન પ્રતિકાર કયો, યદ્યપિ આ વખતે હાનિનો ભય પડેલા કરતા અધિક હતો આ સમય હરખાન મને એ વાતનો અનુભવ અને વિશ્વાસ થઇ ગયો હતો કે 'ઈશ્વર જ નાણે છે'

જ્યારે હુ માની ગોદમા એક અમોઘ બાળક હતો ત્યારે ડોક્ટરોએ મારા માતા-પિતાને બતાવ્યુ હતુ કે તેઓ મારી સુવાચસ્વાની પહેના જ મારાથી હાથ ધાઈ બેસરો અને વાત પશુ કહીએ એની જ હતી જેથી સર્વ મારા જીવિત રહેવામા શકા કરતા હતા. મારી માતા આથી વાતોથી બચતી થઈ જીરી, તે મને એટલી બધી માનમા ઓપધિઓ અને રોષ્ટિક પદાર્થો આપવા માઢી હતી કે જાણે આ બધાને પચાનીને હુ સશુકત રાખેના અકયા કાળે વડાણોને ખેચી જઈશ

જ્યારે હુ શાળામા સાતમી કોણીમા જણી રહ્યો હતો, ત્યારે મારા પર લયાનક અ-ત-પ્રહાઇ (Appe ndicitis)નુ આક્રમણ થયુ ડોક્ટરે ઓપરેશન કરવા ઉપર ભાર દીધો અને ચેતવણી પણ આપી કે જે ઓપરેશન ન થયુ તો મારુ શ્વુ જલહી થશે મે પ્રથ કયો-જે ઓપરેશન ન થયુ તો મારુ મરણ જલહીમા જલહી કેટલા વખતમા થશે? ડોક્ટરે અનિશ્ચિત ઉત્તર આપ્યા-માત્ર એ વાતને તો ઈશ્વર જ નાણે છે કે શ્વુ કેટલુ જલહી થશે' મે મારા નિયુવાનસાર આગામી સ્વચર સુધી પ્રતીક્ષા કરવાનુ કહ્યુ મારા મનમા થયુ કે જ્યારે મારા શ્વુની વાત માત્ર ઈશ્વર જ નાણે છે, ત્યારે હુ મારી જાતને અને મારી પરિસ્થિતિને પૂર્ણરૂપે ઈશ્વરના હાથોમા જ

સોપી દઈશ. એ રાત્રે મને અધિક આગમ થયો અને જ્યારે પ્રાત કાગે જીયો ત્યારે એટલી બધી સારી અવસ્થામા હતો કે ડોક્ટરે ટ્રીકા કયુ કે તાત્કાલિક ઓપરેશનની આવરકતા નથી.

તીજવારમા હુ બાળીત ઘરાને બદલે નિરાશ વધુ થયો પ્રથમ મહાયુદ્ધનો સમય હતો. હુ મારા કેન્સાક યુવાન દોસ્તો સાથે સક્રિય રાષ્ટ્રની સેનામા ભરતી થવાનુ ઇચ્છતો હતો પરીશ્વક ડોક્ટરે મારી છાતી પર કુધુસ-પરીક્ષા-પા (એથોગોપ) મૂકયુ અને સમતિ આપી કે હુ સેના થા કોઈ અન્ય કાર્ય માટે અગોચ છુ. બસ, પરીક્ષા તથા જ સમાપ્ત થઇ ગઈ.

હુ હૃદયરોગના એક વિશેષજ્ઞ પાસે ગયો એણે મારી બરાબર પરીક્ષા લીધી અને ચિન્તાના ભાવ સાથે નિહાન કયુ કે માનવશક્તિથી બચવાની કોઈ આશા નથી મે પૂછ્યુ-‘કયા સુધી આશા છે?’

ચેતવણીભર્યા શબ્દોમા જવાબ મળ્યો-‘માત્ર જમવાન જ નાણે છે’

મારા પાછા અનુભવનુ સ્મરણ કરતા મે ઉત્તર આપ્યો-હા ઈશ્વર તો નાણે છે જ, અને જ્યારે તે નાણે છે ત્યારે તો હુ અને પૂર્ણરૂપે જમવાનના હાથમા સોપી દઈશ’

આ વાતને મે કિયાતમક આપ્યુ અને હુ હરરોજ નવરાશના સમયમા પ્રાર્થના, ધર્મગ્રંથ-પાઠ અને અધ્યાન કરવા લાગ્યો મે જમવાનને માર્ગ-પ્રદર્શન તથા વિવેક માટે પ્રાર્થના કરી. સ્વસ્થ જીવન માટે માર્ગ-પ્રદર્શન મળે એ હેતુપૂર્વક મે ધર્મ ગ્રંથનુ અધ્યયન કયુ

આ પ્રાર્થના, ચિન્તન અને અધ્યયનના પરિણામે જે પ્રધાન કિયાતમક વિચારો મારી સામે તરી આવ્યા-
(૧) સાદુ જીવન અને (૨) ઉન્નત વિચાર
સાદા જીવનમા મે આ પાંચ બાબતોને સ્થાન આપ્યુ

(૧) યથાસભવ કોઈ પણ પ્રકારના ઓપરેશન

એક શરાબી પિતા દિવારાનિ દારના ઘેનમાં ચક્રચુર રહેતો. એની પત્ની આકીચ્છવળી મહેનત કરી ધરનું પૂરું કરતી. એને ભગવાનમાં એટલી શ્રદ્ધા કે એ હમેશા પ્રાર્થના કર્યો કરે. એની નાનકડી પુત્રીને પણ પ્રાર્થનામાં ધણો રસ. પિતા દારુની લતમાં ફસાયેલા એનો મોટો રંજ થતા કરે; પણ મિચ્છા પ્રાર્થના સિરાય ખીનું કરે પણ શું ?

‘પિતાશ તમે શરાબ છોડી દે ને !’ એક વાર એણે હિમ્મતથી કહી દીધું.

‘એ નહીં બને,’ પિતાએ શરાબના ઘેનમાં જ જવાનું આપ્યો.

‘સારુ, હું તમારા માટે ભગવાનની પ્રાર્થના કરીશ’, પુત્રીએ કહ્યું.

‘હું ભગવાનમાં માનતો નથી’ પેતાએ હુંદાર કહ્યો અને ભગવાનમાં કોઈ શ્રદ્ધા નથી.

‘બહે, તમને ભગવાનમાં શ્રદ્ધા ન હોય, ભગવાનને તમારામાં તો શ્રદ્ધા છે ને ?’ પુત્રીએ જવાબ આપ્યો.

આ ઘટના અને એટલા માટે મ્મી છે કે જહાના વિષયમાં આપણી શક્તિ કરતા ઈશ્વરની શક્તિને વધારે કામ કરવાનું હોય છે. દરમા હદ આપણું શ્રદ્ધાળુ આપણે કેટલું વિહસારી શકવાના હતા ? શ્રદ્ધાનું પોષણ જ્યાંથી મળે એ મૂલ્યન તત્ત્વ સાથે આપણે સંબંધ નહીં હોય તો પતો લાગે જ શી રીતે ?

ભગવાનના અસ્તિત્વમાં સહેજ પણ શ્રદ્ધા ન ધરાવનારો એક માણસ એકવાર એક અસ્તિત્વને ભેટી ગયો. એને એણે કટાક્ષમાં કહ્યું :

‘કેમ છે તમારો ભગવાન ?’

‘જસ મનમાં છે.’

‘હમણાં એની શી પ્રતિતિ છે ?’ પેલાએ કટાક્ષની ધાર આગળ ખેસવી.

‘જન એ જ પ્રતિતિ. આ સંપ્રદાય નવરચના અને પાવનપે.પતું.’

‘તમારી આ કમચકલ માટે માટે શું કહેવું ! ભગવાન ના હોય તો શું આ સંપ્રદાય ના આસે ?’

‘આવે જ. પણ ભગવાન ન હોય તો સંપ્રદાય ઉદ્ભવ શી રીતે થાય ?’

‘આ વળી તમારી ખીણ મૂર્ખતા’, પેલા શ્રદ્ધાવિરોધીએ હવે પડકાર કહેવું.

‘સારુ એક મૂર્ખ પ્રશ્ન પૂછ્યું ?’

‘જરૂર પૂડો.’

‘એ ભગવાન ન હોય તો આ ખડક ટાણે બન્યાં ?’ શ્રદ્ધાળુએ વિવેકથી પૂછ્યું.

‘બનાવે કોણ ? પ્રકૃતિના નિયમને લીધે બન્યાં.’

‘એ તો બગાળર પણ એ ખડક બન્યાં શામાથી ?’

‘રેતીમાથી’

‘અચ્છા એ રેતી શામાથી બની ?’

‘ખડકમાથી’

‘અને ખડકો ?’

‘રેતીમાથી !’

વાહ ! રેતીમાથી ખડક બન્યાં ને ખડકમાથી રેતી બની છે. ને સરસ મનને તકે ? પારકી, જહીની લીધેલી આત્મી વાતોના સ્વીકાર માટે છે કોઈ વધારાના તકે કે શુદ્ધિતી જરૂર ?

એક શરાખી પિતા દિવારાન દાઢના ઘેનમાં ચક્રચુર રહેતો. એની પત્ની આડીચવળી મહેનત કરી ધરનું પૂરું કરતી. એને ભગવાનના એટલી શ્રદ્ધા કે એ હમેશા પ્રાર્થના કરી કરે. એની નાનકડી પુત્રીને પણ પ્રાર્થનામાં ધણો રસ. પિતા દારુની લતમાં હસાયેલા એનો મોટો રંજ થયા કરે; પણ મિચ્યાગી પ્રાર્થના સિવાય બીજું કરે પણ શું ?

‘પિતાજી તમે શરાખ છોડી દો ને !’ એક વાર એણે હિંમતથી કહી દીધું.

‘એ નહીં બને,’ પિતાએ શરાખના ઘેનમાં જ જવામ આપ્યો.

‘સારુ, હું તમારા માટે ભગવાનની પ્રાર્થના કરીશ’, પુત્રીએ કહ્યું.

‘હું ભગવાનમાં માનતો નથી’ પેનાએ હુંકાર કર્યો અને ભગવાનમાં કોઈ શ્રદ્ધા નથી.

‘ભલે, તમને ભગવાનમાં શ્રદ્ધા ન હોય, ભગવાનને તમારામાં તો શ્રદ્ધા છે ને ?’ પુત્રીએ જવામ આપ્યો.

આ ઘટના અને એટલા માટે મ્મી છે કે જહાના વિષયમાં આપણી શક્તિ કરતા ઈશ્વરની શક્તિને વધારે કામ કરવાનું હોય છે. હદમાં હદ આપણે શ્રદ્ધાગળ આપણે કેટલું વિકસાવી શકવાના હતા ? શ્રદ્ધાનું પાણ્ય બન્યાથી મળે એ મૂનમન તરવ સાથે આપણે સંબંધ નહીં હોય તો પતો લાગે જ શી રીતે ?

ભગવાનના અસ્તિત્વમાં સહેજ પણ શ્રદ્ધા ન ધરાવારો એક માણસ એકવાર એક અસ્તિત્વને ભેટી ગયો. એને એણે કટાક્ષમાં કહ્યું :

‘કેમ છે તમારો ભગવાન ?’

‘બસ મનમાં છે.’

‘હમણાં એની શી પ્રશ્નિ છે ?’ પેલાએ કટાક્ષની ધાર આગળ ખેસાડી.

‘બસ એ જ પ્રશ્નિ. આ સંદિગ્ધી નવરચના અને પાશવપિય.’

‘તમારી આ કમચકલ માટે માટે શું કહેવું ! ભગવાન ના હોય તો શું આ સંદિગ્ધી ના ચાલે ?’

‘ચાલે જ. પણ ભગવાન ન હોય તો સંદિગ્ધી ઉદ્ભવ શી રીતે થાય ?’

‘આ વળી તમારી બીજી મૂર્ખતા’, પેલા શ્રદ્ધાવિરોધીએ હવે પડકાર કર્યો.

‘સારુ એક મૂર્ખ પ્રશ્ન પૂછુ ?’

‘જરૂર પૂડો.’

‘એ ભગવાન ન હોય તો આ ખડક કેણે બનાવ્યા ?’ શ્રદ્ધાગુણે વિવેકથી પૂછ્યું.

‘બનાવે કોણ ? પ્રકૃતિના નિયમને લીધે બન્યા’.

‘એ તો બગાળર પણ એ ખડક બન્યા શામાથી ?’

‘રેતીમાથી’

‘અચ્છા એ રેતી શામાથી બની ?’

‘ખડકોમાથી’

‘અને ખડકો ?’

‘રેતીમાથી’

વાહ ! રેતીમાથી ખડક બન્યા ને ખડકમાથી રેતી બની છે. ને સરસ મનનો તક ? પારકી, બહીની લીધેલી આવી વાનોના સ્વીકાર માટે છે કોઈ વધારાના તક ? કે શુદ્ધિની જરૂર ?

તો જ્યાં દઈએ, મોઝા ભાગના તો પોતાની અશક્તિને
અહતાના વાધા પડેરાની કૃત્રિમ ચકાવતા હોય ? પછી
એમાંથી મુક્તિ મેળવવાની વાત કયા આસી ?

એક ચૂલી સત થઈ ગયા એ સામ્રાટકાસી
પુરુષ છે એની નામના ચારે બાજુ દેવાયેલી એક
બાદશાહે એમને પોતાના દરબારમાં પકડી મગાયા ને
સામે જમીન પર બેસાડી પૂછ્યું

‘તમે મુદ્દાને જોયો છે ?’

‘તમારે નુ કામ છે ?’

‘મારે એન જોવા છે એ કેવો છે એ મારે
જોઈ લેવું છે’

‘અત્યારે નહી, સવારે વાત સતે જવાગ
આપ્યો

સત નાસી ન જન એટલા મારે બાદશાહે
એમને પોતાની બાજુમાં ખડમાં સુવાડ્યા ને મહેલની
ચારે બાજુ પેરા ચૂલી દીધા

અરધી રાતે બાદશાહના કબજાખડમાં ધા 11
માથી અરાજક આવરા તારંગે એની જિંદગી બગડી
મઈ તપાસ કરતા પખ્વર પડી કે પના સત ધા મામાં
ફરતા હતા જિંદગી જાત થવાથી અકબાલી બાદશાહે
પૂછ્યું

‘અરધી રાતે ધાબામાં શું કરતા હતા ?’

‘મારું જીટ બેલાઈ ગયું છે તે શોધવા હતા,
સતે શાંતિથી જવાબ આપ્યો

જીટ કે દવા બેલાયું ?’

‘રજામાં’

‘તો ધાબામાં શોધવાનું જીટ વળી કદી ધાબે
ચડે ખરું ? સાત જનમ સુધી શોધા કરશે તોય
તમને જીટ મળવાનું નથી

‘પૂરા અભિમાન સાથે સતના (સિદ્ધાસન પર
બેસાતે જો તમે મુદ્દાને એજાબની એવતા રાખતા
હો તો ધાબામાં મને જીટ કેમ ન મળે ?’

બાદશાહના હૃદયનગરે કાઠની ચોટ સાચી
ચઈ પચુ આપડને એ ટકારે વાચી નવ એટલા
તેજ આપણે કતા છીએ ? અહતાના એવા જ્યાં
શિખરો પર બાપો બેઠા છીએ કે ત્યાં શ્રદાનો
સ્પર્શ ન નથી થતો

મુબારકની એક મગનચુબી ઈમારતના બારમાં
મારે ગેતા એક સાહિત્યકારને મળ્યા જવાનું થયું
તો એ ઈમારતના પગથાપમાં ન એક જ વ ગાયત્રી
યજ્ઞન મહાજુ નેઈ ખુશ દુશ થઈ જવાયું ઉપર
જઈને જોતું તો પેના મુગ્ધાની પાતાના વાળાનુકૂલિત
ખડમાં સાતિયો જાણે મે એમને જગાડીને પૂછ્યું

‘વજ્રમાં ભાગ લેવા કેમ ન ગયા ?’

‘કયો યજ્ઞ ?’

‘ગાયત્રી યજ્ઞ તમારા આગળમાં તો થાત છે ?
નીચેની ધમાનિ અલુચ્છાગ પચું ન આ પો ?’

પચું મને ન થયું કે એમને અલુચ્છાર ની
રીતે આવે ? બારી ઘરણા બધ, એરકીરીશન ચાતુ
બહારની દુનિયા સાથે કાઈ સંપર્ક ન નહી આગળ
પાછળ શું ચારે છે તેની ની ખગર પડે ?

આપડે વ પાતાની આસપાસ આવા વજ્રનર
કાટ રની બેઠા છીએ ચારે કાર દિવ્ય ચેતનાના જે
સક્ત મગ્ધનો વહી રજા છે એમને ? વજ્ર ધવા
દહમ્મિ તો શ્રદાન્વિત થવાન ને ?

બીજા વિશ્વયુદ્ધ વખતે બ્રિટીશ સરકાર એક
આદેશ સમય પ્રજાને આપ્યો ને કાઈ વસ્તુએ
હોય તેમને ઉપયોગ કરે ઉપયોગ કરીને ચીજવસ્તુ
એને ખતમ કરી નાખા, એમ નહી, પચું કાઈ ન
વસ્તુ નકામી ન જવા દેશે એવો એનો આશય હતો

શ્રદાના પ્રાચલ્ય અને વિશ્વાસ મારે પચું
આપણે આ જ નિયમને કાયમ લેવો રજા તમારી
પાસે છેલી શ્રદા છે ? રાહના દાણા જેટલી ?

વાહ ! તો તે પેના પચતખરની વાત સાચી
ઠરશે એમણે કહેતું ‘જો તમારામાં રાઈના દાણા
જેટલી પચું શ્રદા હશે તો તમારા મારે અચ્છા

તો જ્યાં દઈએ, મોડા ભાગના તો પોતાની અશક્તિને
અહતાના વાધા પડેરાની ફોંકે ચાલતા હોય ? પછી
એમાંથી મુક્તિ મેળવવાની વાત કયા આસી ?

એક ચૂરી સત ચઈ ત્રયા એ સાક્ષાત્કારી
પુરુષ છે એની નામના ચારે બાજુ દેસાયેની એક
બાદશાહે એમને પોતાના દરબારમાં પકડી મગાયાને
સામે જમીન પર બેસાડી પૂછ્યું

‘તમે પ્રુદાને જોયો છો ?’

‘તમારે નુ કામ છે ?’

‘મારે એત જોયો છે એ કેવો છે એ મારે
જોઈ સેલુ છે’

‘અતારે નહી, સવારે વાત સતે જવાગ
આપ્યો

સત નાસી ન જન એટલા માટે બાદશાહે
એમને પોતાની બાજુમાં ખડમાં ઘુવાડ્યા ને મહેલની
ચારે બાજુ પડેરા મૂકી દીધા

અરથી રાતે બાદશાહના કબજાખડના ધા ૥
માથી અરાજ આવના તાડો એની જિંધ બગડી
મઈ તપાસ કરતા ખખર પડી કે પના સત ધા શ્રમા
ફરતા હતા જિંધને ભગ ચવાથી અકળાવતા બાદશાહે
પૂછ્યું

‘અરથી રાતે ધાખામા શુ કરતા હતા ?’

‘મારુ જીટ બોવાઈ ગયુ છે તે શોધને હતો,
સતે શાંતિથી જવાખ આપ્યો

જીટ : કયા બોવાયુ ?’

‘રથુમા’

‘તો ધાખામા શોધવાનું ? જીટ વળી કહી ધાખે
એ ખરુ ? સાત જનમ સુધી શોધના કરશો તોય
તમને જીટ મળવાનું નથી

‘પૂરા અભિમાન સાથે સત્તાના/સિંહાસન પર
બેસીને જે તમે પ્રુદાને એળખતી જેવના રાખતા
હો તો ધાખામા મને જીટ કેમ ન મળે ?’

બાદશાહના હૃદયનગરે કાઠની ચોટ લાગી
ચઈ પચુ આપડને એ ટોકો વાગી નય એટલા
તેજ આપડે કાઠ છીએ ? અહતાના એવા જોયા
શિખરો પર બાપો જેવ છીએ કે ત્યાં અદાનો
સ્પર્શ ન નથી મનો

ચુ બાઈની એક ત્રગમચુબી ઇમાગનના બારમા
મારે ગેતા એક સાલિત્યકાગને મગાડા જવાનું ચકુ
તો એ ઇમમનના પગમગમા ન એક ભ વ ગયત્રી
ચમન મડાલુ નેઈ પુચા પુચ દઈ જવાયુ ઉપ
જઈને જોતુ તો પેના ચુગળી પાતાના વાનાનુકલિત
ખડમા સાંતિથી જોધે મે એમને જગાડીને પૂછ્યું

‘વગમા ભાગ લેવા કેમ ન ગયા ?’

‘દયો વગ ?’

‘ગાયત્રી યજ્ઞ તમારા આગાધામા તો ધાન છે !
નીચેની ધમાનનો અણસાર પચુ ન આ પો ?’

પચુ મને જ ચકુ કે એમન અણસાર ની
રીતે આવે ? ભારી શરણ બધ, એરકડીશન ચાતુ
બહારની દુનિયા સાથે કાઈ સંપર્ક ન નહી આગમ
પાછળ શુ ચાને છે તેની ની ખગર પડે ?

આપડે વ પાતાની આસપાસ આવા વજ્જર
કેટ રવી બેઠા છીએ ચારે ફાર દિવ્ય નેતનાના ને
સક્ષમ સ્પર્શને વર્ણ રથા છે એમનો સ્પર્શ થવા
હઈએ તો અદાનિવત થવાન ને ?

બીજા વિષયુદ્ધ વખતે સિદ્ધીશ સરકાર એક
આદેશ સમય પ્રગ્ને આપતો ને કાઈ વસ્તુએ
હોય તેમને ઉપોગ કરે ઉપયોગ કરીને ચીજવસ્તુ
એને ખતમ કરી નાખા, એમ નહી, પચુ કાઈ જ
વસ્તુ નકાળી ન જવા દેશો એવો એનો આશય હતો

અદાના પ્રાગટ્ય અને વિગાસ માટે પચુ
આપડે આ જ નિયમને કામમા લેવો રહ્યો તમારી
પાસે કેટલી શ્રદ્ધા છે ? રાઈના દાણા નેટલી ?

વાહ ! તો તે પેના પયમખરની વાત સાચી
હરશે એમણે કહેતુ ‘જે તમારામા રાઈના દાણા
નેટની પચુ શ્રદ્ધા હશે તો તમારા માટે અશક્ય

એનાથી મને સમજાઈ ગયું કે માનવજીવનના મૂળ કેન્દ્રમાં આ શ્રદ્ધા નામનો પદાર્થ જ મહત્વને ભાગ ભજવે છે જેનામાં શ્રદ્ધા ન હોય એના વ્યવસ્થામાં શી રીતે હોય ? સાદસના દરિયામાં એ પોતાની નાવને શી રીતે ફાળી શકાશે ? હવે ? જગત્તર પુરુષાર્થ આદર્શવાનું મન એને કેમ કરી શકે ? પોતાનું સર્વ કાઈ દોષમાં મૂકીને અપાર હાજરના ગતીમત્તુગાર એ તો રીતે એ તો શકે ?

શ્રદ્ધા-અને માન શ્રદ્ધા જ- એક એવો પાસ મળી છે જેના સ્પર્શથી જીવનના તમામ કર્ષાર કાચનમાં પડાઈ શકે શ્રદ્ધા અર્થાત્ત જેની છે જતા એની તીવ્રતાને પાર નથી જીવનની સર્વ જડતા અને દુરિતને એ વ્યાપીને ભસ્મ કરી શકે જતા ધ તીક પ કે જ્વાળામુખીના રૂપ એ કદી ધારણ કરી નથી એનું આગ્રમ યોગ્ય રૂપના સ્પર્શન થકી જતા રસેશ્વર રૂપના ગતીમત્તુગાર જેનું છે- મનનદરે રસ પામે, યજ્ઞનાની પ્રાણત ધારાના તીવ્રતા વડે જેનું,

કદબના પુષ્પો તો પાદનીએની કુમારભગી તુલાસ લેવું, પાદની નિર્દોષ આખના અનુસાર સમ, નવવર્ણના પદેના કુર્વાકુર જેનું

પથપ વચ્ચે પ્રગટતી છોડી ધન જેવી આ શ્રદ્ધાને જ-અ તર્ અને જ-નાના ખડેના વચ્ચે પથ સ્પર્શ છે જ આપણે એને માગત આપીશું ? જલ સિચન કરીશું ? મોનખાત નાખીશું ? અપ્રકાશ જગત્તર વચ્ચે એના પામતા પમરા માટે નેત્રવાઈઓ કરીશું ?

મીનાએ તો મિલનાટે કનુ કે 'જેની જેટલી ને જેવી શ્રદ્ધા, એવો એ માણસ થાય' તમારી શ્રદ્ધા ધૂળમાં દાઈ છે કે આભને આરે રમે છે ? મૂની છે કે જા છે ? શા ત છે ? સંગ છે ? અપાર અવાન છે કે પ્રકાશની પાવનભામની પ્રવામી બની છે ? સ્થગનામાં ફાઈ છે કે અનતની યાત્રાએ નીકળી છે ?

તમે વ જરશ્રદ્ધાના શ્વામી બનો એ મારી પ્રાર્થના

દીવાદાંડી

મુરેશ્વી, તકનીક, અગત્ય એ નામો શાલળીને ધણીને જગરામણ થાય છે આમ શા માટે ?

મુરેશ્વી કે સકેટ વેળા વચ્ચે કયું કામ પાર પાડી મકાલ છે ?

મહાન શોધો મહાન સાદસો અને મહાન સર્જનોએ મુરેશ્વસ્થિતિમાં જ આકાર લીધા ॥ વેદનામાં એ વધાનું ચિત્તન ધણ છે અને એમાંથી જ સિદ્ધિ મળી છે ધણી સેધિ પેતાની મુરેશ્વીનું નિવારણ કરવા પૂજા પાડ કરાવે છે, પ્રાર્થના રમે છે આ બધું જોઈ છે એમ કહેવાનો અર્થ નથી પરન્તુ, હૈયે અપણુંને સંક્રિત આપી છે શુદ્ધિ આપી છે તો આપણી મુરેશ્વીઓનું આપણે જાને નિવારણ શા માટે ન કરવું ? આમ કરવાથી આપણને પોતાને મોટા કાનદો થાય છે મુરેશ્વીઓ દૂર કરવા આપણે જે પરિશ્રમ કરવો પડે છે એમાંથી જ આપણું ચારિત્ર્ય ધણ છે

કેલીકિતાર એનું બને છે કે મુરેશ્વી કે સકેટ આવતા પહેલા આપણે એના પર વિચાર કરીને મોટા હાથે જોમો કરીએ છીએ આવતીકાલે જે બનવાનું છે એની જોમી ચિતા કરી આપણે કુખી થાનાની જરૂર શી ? આ આદતથી આપણને પાતાને જ ધણું નુકસાન થાય છે આપણે આવતીકાલના ભવને વધિ આજનો આનંદ કરી શકતા નથી

માણસ સામે જીવથી જીવવા માટેની અસલ તત્ત્વ અવસ્થા લેવી થાય છે ત્યારે જ એની સંક્રિતનું માપ નીકળે છે

એક માણસ જેણે અતિશય કપરા સનેરામાં અદ્ભુત કાર્ય કર્યું હતું એની સંક્રિતતાની ચાવી વિશે પૂછતા જવાબ મળ્યા

'અરે ભાઈ, મારી સંક્રિતાની ચાવી તો ત્વન મધી સાદી છે દરેક જામતનો મારા પોના પર જ આધાર રાખીને હું વર્તું છું અને કોઈ કંડુ છું નિતુસાદિ બની મારી મુરેશ્વીના ભાર ધણ પર નાખવા નથી ભેસતો આ છે મારી ચાવી

એનાથી મને સમજાઈ ગયું કે માનવજીવનના મૂળ કેન્દ્રમાં આ યદા નામનો પદાર્થ જ મંદસ્તને ભાગ ભજવે છે. એનામાં અદા ન દેખે એના અવધન મેળા શી રીતે હોય ? સાદસના દરિયામાં એ પોતાની નાવને શી રીતે ફગાવી શકવાનો હોતો ? ચળવળ પુરુષાર્થ આદરવાનું મન એને કેમ કરી ધાય ? પોતાનું સર્વ કાઈ દોડમાં મૂકીને અપાર હારજીતના ગતીમ ભુગાર એ તો રીતે એની શકે ?

અદા-અને માન અદા જ-એક એવો પાસ અંખી છે તેના કપડાંથી જીવનના તમામ કંઈકે કાચનમાં પટાઈ શકે. અદા અંખી જેની છે હતા એની વીતગતાને પાર નથી જીવનની સર્વ ગડતા અને દુરિતને એ બાળીને લક્ષ્ય કરી શકે હતા. ધ તીકપ કે જ્વાળામુખીના રૂપ એ કદી ધારણ કરી નથી એનું આગમન યોગ્યરૂપે જુઓ સ્પર્શન ચક્ર મળતા રસોથર રૂબુના બસીપોત જેનું છે-મનનહરને સ્પર્શ પામેય, મધુનાની મેથાન ધારાના વીળા વહન જેનું

કદળના પુષ્પોડી પાદનીઓની કુમ્ભાવળી તુલાસી જેનું, જાગની નિર્દોષ આખળા અનુસાર સમ, નવવર્ણના પડેના ફર્વાકર જેનું

સ્વયં વચ્ચે પ્રગટતી લીલી ધન જેની આ અંગનો જન્મ તર્ક અને જન્મના ખડકો વચ્ચે પછે સ્વયં છે જ આપણે એને માગ્ય આપીશું ? જસ સિયન કરીશું ? મોનખાત નાખીશું ? અમદાના જગજૂટ કબ્બે એના પાશવના મમરા મટિ બેગવાઈઓ કરીશું ?

મીનાએ તો ચિતનાટે કહ્યું કે 'જેની લેટરી ને જેવી જા, એવો એ માયુસ યાવ' તમારી અક્ષ ધૂળમાં દાઈ છે કે આભને આવે રમે છે ? સૂતી છે કે જા છે ? શા ત છે ? સજન છે ? અધાર અવધા ? કે પ્રકાશની પાવનબોધની પ્રવામી બની છે ? સ્વગમગમના ક્રમાંઈ છે કે અનતની પાનાએ નીકળી છે ? તમે વજરઅદાના અવામી બનેા એ માગી

દીવાદાંડી

મુરદેખી, તકરીફ, અજગઝ એ નામો સાલજીને ધણીને જગતમણુ થાય છે આમ શા માટે ?

મુરદેખી કે સુકટ વેળા વગર કયુ કામ પાર પાડી શકાય છે ?

મદાન શોધી મદાન સાહસો અને મદાન સર્જનોએ મુરદેખીસ્થિતિમાં જ આકાર લીધા છે. વેદનમાં એ બધાનું ચિત્તન ધણુ છે અને એમાંથી જ સિદ્ધિ મળી છે. ધણુ લેકો પેતાની મુરદેખીનું નિવારણ કરવા પૂજા પાઠ કરાવે છે, ધાર્થના મે છે આ બધા ખોદ છે એમ કહેવાનો અર્થ નથી પરન્તુ, હિંદુએ આપણને શક્તિ આપી છે. હિંદુ આપી છે તો આપણી મુરદેખીઓનું આપણે અને નિવારણ શા માટે ન કર્યું ? આમ કરવાથી આપણને પેલાને મોટા કાનફ થાય છે. મુરદેખીઓ દૂર કરવા આપણે જે પરિશ્રમ કરવા પડે છે એમાંથી જ આપણુ ચારિત્ર્ય ધાણ છે.

ટેલીકિવાર એનું બને છે કે મુરદેખી કે સુકટ આવતા પહેલાં આપણે એના પર વિચાર કરીને મોટા હાડી ઉમેરી કીએ છીએ. આવીડાલે જે બનવાનું છે એની ખોલી ચિત્ત કરી આપણે દુખી થવાની જરૂર શી ? આ આદતથી આપણને પાતાને જ ધક્કુ નુકસાન થાય છે. આપણે આવડીકાનના બધને બધે આજનો આનંદ કરી શકતા નથી.

મારસ સામે જીદથી જીવવા માટેની અસલ તક અવસ્થા ભીની થાય છે ત્યારે જ એની શક્તિનું માર્ગ નીકળે છે.

એક માલુસ જેવો અતિશય કપરા સળેત્રામાં અદ્ભૂત કાર્ક ક્યું હતું એની સફળતાની ચાવી વિશે પુછતા અપાથ અલ્પ

‘અરે બાઈ, મારી સફળતાની ચાવી નો લખન મીંધી સાદી છે. દરેક બાળકનો મારસ પોતા પર જ આધાર રાખીને હું વર્તું છું અને કાચું ઠરું છું નિતુસાદી બની ચારી મુરદેખીનો બાર ધમર પર નાખવા નથી બેસીતા આ છે મારી ચાવી

એ રીતે આ પ્રથમ હિંદી શકાય હા તો તારા મામાને લોખ છોડી દેવા—

‘એ કોઈ રીતે બને તેમ નથી એ મંત્રી માર તોય ઠોરે તેમ નથી એમને પેસા ગય વળ્યા છે’

‘તો બીજી ઉપાય રહે છે’

‘સા’

‘તારે તારી જરૂરત યોગી કરવાનો’

‘પરંતુ મારે શા માટે જરૂરત યોગી કરવી જોઈએ ? મને બંધાતી જેમ જરૂરતો—સંદેર કરવાનો—અધિકાર નથી ?’

‘માની લઈએ કે છે પરંતુ તે કોમ્પો બોત્ર’

‘એ લેના લોખ તેના મારે માત્ર વસ્તુ જોઈએ એટલે જોઈએ જ એ લોકો પામે નથી ને નથી આપતા એવું નથી મારા ધરનાને હું યોગીનું યોગી માયા નથી’

‘તું વસ્તુઓ મેળવેને જ જાય છે’

‘હાને, મારી મજાદુર છે કે મને ના પાડે’

‘વત સાચી કે તું મેળવે છે પરંતુ તને એનો અંતોજ નથી એ તો નક્કી ?’

‘એ કયાવી લોખ ? બંધાવ સોમિયા મોઢા કરીને ફરતા લોખ ?’

• ‘આ વસ્તુ તને કેમ છે ?’

‘હા સાબ, સો સો વીજીની વેદનાની જેમ કેમ છે એ જ મારી અશક્તિનું મૂળ

‘એની એક ચાવી તારી પાસે છે તું તારી આ જરૂરત યોગી કરતો જ ને જે વસ્તુની પાસ જરૂર લોખ તેમા આકાશ કે આગ કે ક્યા વિના પ્રસ્તાવ સંકલપથી થક ને એ લોકોની કોઈ વાત લોખ એમની પાસે તો—’

‘તું રોલ એ લેખીની વાત ?’

‘વાત વિના કોઈ ના પાકલું ઉમે ? એમની વાતને આપણે સંકાનુશ્રીતથી સમજવા અપલ કરીએ

એ નહિ કરીએ તો તારી અશક્તિ વધતો એ તો નીક પરંતુ હવના કોઈ પૂર્વે પરંતુ એમનું બીજું પરંતુ રોહાઈ જશે એને માટે તો તું અપ્યા કર છે’

‘એ પ્રેમનું બીજું ના ક્યાનું રાખ થઈ જાય છે’

‘એ તો તને એમ લાગ પરંતુ ન તારો આગલ ટોડી દઈશ આ એમનો થઈ વિચારીશ તો તારાના પુન શક્તિ લાવી શકીશ બીજું કોઈ રીતે એ નહિ આગ તાર જરૂરતો વધારેમા વધારે સમય નવા કાઢવાના છે ત્યા અશક્તિનો વચાગ કરીને તું નુ પામી શકીશ એ તો સ્પષ્ટ છે બીજું કોઈ રીતે શક્તિ લાવીશ તો એ કેવલ ટકવાની કે કાપવા તરીકે હું કે તારો કોઈ મિત્ર સંકલપનું જાણ કે તારા ધરના પ્રેમને લીધે તારા મામાપને કોઈક સમયા આપીએ, કે તું કર છે તે નિન્દામા જમી જઈએ તો એમણી તને થોડા કરાવ વળવાનો પરંતુ એ બંધાથી આવાન કરવી શક્તિ લાભો સમય ચાલી શકતો નહિ’

‘તમારી આ વાત ગમે છે, પરંતુ મને તે કામ આપે તેમ નથી’

‘તારે શક્તિ મેળવી લોખ તો તારે પેને એને તારામા જ ઉપવન ક્યાં વિના બીજી કોઈ ઉપાય નથી બાકી શક્તિ સાથે સાર જુઠાડેક લેવા લોખ તો તને આડો દાલ દઈને કોઈ રોખી શકતું નથી હું મું છું એ વાત આજે જ તારે ગમે ઉતારવી એવું નથી તને મારી વાતમા તથ્ય લાગે તો ધીરજ પૂરવું’

‘મારામા એવી શક્તિ નથી’

‘કોષ કરવાની શક્તિ છે ને આ શક્તિ નથી તે કેમ માનું ?’

જરા અટકી લાનુબાઈએ તેમની આગવી અદાથી પુન કથું ‘તું સવારે ફેટવા લાગે બરાબર જુઓ થાય છે ?’

‘બાર વાગે’

‘વધારેમા વધારે કયા સુધી ચલાવી શકે ?’

‘જલુ તો મે વાગ્યા સુધી પછી તો કાવો ? કાવો લોટ ખાઈ જઈ એવું થાય’

એ રીતે આ મુદ્દા ઉઠાવી શકાય હા તો તારા માનાપે લોગ છોડી દેવા—

‘એ કોઈ રીતે બને તેમ નથી એ મરી ગઈ તોય ટોરે તેમ નથી એમને પેસા ગઈ વગરના છે’

‘તો બીજાને ઉપાય રહે છે’

‘સો’

‘તારે તારી જરૂરત જોઈ કરવાનો’

‘પણ મારે શા માટે જરૂરત જોઈ કરવી જોઈએ ? અને બધાની જેમ જીવવાનો—સદેર કરવાનો—અધિકાર નથી ?’

‘માની લઈએ ક છે પણ તે કોના બોલ ?’

‘એ જેના દેશ તેના મારે મારી વસ્તુ જોઈએ એટલે જોઈએ જ એ લોકો પામે નથી ને નથી આપતા એવું નથી મારા ધરનાને હું જોજીશુ. જોઈ માયા નથી’

‘તું વસ્તુઓ મેળની જ જાય છે’

‘હા, મો, મો મગફળી છે કે અને ના પાડે’

‘વાત સાચી કે તું મેળવે છે પણ તને એનો સતેષ નથી એ તો નહીં ?’

‘એ કયાથી દેશ ? બધાવ સોમિયા મોઢા કરીને ફરતા હોય ?’

• ‘આ વસ્તુ તને કમે છે ?’

‘હા સા બ, સો સો વીછીની વેદનાની જેમ કમે છે એ જ મારી અશક્તિનું મૂળ’

‘એની એક ચાવી તારી પાસે છે તું તારી આ જરૂરત જોઈ કરતો જ ને જે વસ્તુની પાસ જરૂર હોય તેમા આકેશ કે આમલ કયા વિના પ્રસ્તાર સહવાઈથી ચક્ર ને એ લોકોની કોઈ વાત હોય એમની પાસે તો—’

‘શુ દોલ એ લોખની વાત ?’

‘વાત વિના કોઈ ના પાડણ હશે ? એમની વાતને આપણે સહજાઈથી સમજવા પ્રયત્ન કરીએ

એ નહિ કરીએ તો તારી અશક્તિ વધતે એ તો મીઠું પણ હવના કોઈ પૂરું પડેતું પ્રેમનું બી પણ રોકાઈ જશે. એને માટે તો તું અપ્યા કર છે’

‘એ પ્રેમનું બી તો ક્યાનું ગાય હઈ જાય છે’

‘એ તો તને એમ લાગે પણ ન તારા આમલ ટોડી દઈશ અને એમનો ધડ ત્રિચારીય તો તારામા પુનઃશક્તિ લાવી શકાય બીજા મોઈ રીતે એ નહિ આવે તાર જીવનનો વધારેમા વધારે સમય નવા કાલવાના છે ત્યા અશક્તિનો વધારા કરીને તું તું પામી શકાય એ તે સ્પષ્ટ છે બીજા મોઈ રીતે શક્તિ લાવીશ તો એ જેનું ટકવાની ફાખના તરીકે હું ક તારો કોઈ મિત્ર સહજાઈથી ખાતર કે તારા ધરના પ્રેમને લીધે તારા મામાપને કોઈક સુચના આપીએ, કે તું કર છે તે નિન્દામા બળી જઈએ તો એમાથી તને થોડો કરાર વળવાનો પણ એ બહારથી આવાન કરવી શક્તિ સામે સમન ચાલી શકતે નહિ’

‘તમારી આ વાત મને છે, પણ મને તે કામ આવે તેમ નથી’

‘તારે શક્તિ જોઈતી હોય તો તારે પોને એને તારામા જ ઉત્પન્ન કર્યા વિના બીજા કોઈ ઉપાય નથી બાજી શક્તિ સાથે સાર છૂટાડકા સેવા દેવા તો તને આડો હાથ દઈને કોઈ રોગી શકેતું નથી હું મુંઝું છે એ વાત આને જ તારે મને ઉતારવી એવું નથી તને મારી વાતમા તથ્ય લાગે તો ધીરજ પૂર્વક’

‘મારામા એવી શક્તિ નથી’

‘કોષ દરવાની શક્તિ છે ને આ શક્તિ નથી તે કેમ માનું ?’

‘જરા અટકી બાનુભાઈએ તેમની આમની અદાથી પુનઃ કશું ‘તું સવારે દેવના વાગ બરાબર જુઓ શાય છે ?’

‘બાર વાગે’

‘વધારેમા વધારે કયા સુધી ચનાવી શકે’

‘જે તો બે વાગ્યા સુધી પછી તો કાને ન કાચો લોટ ખાઈ જઈ એવું થાય’

મરણ કામના અત્યંત દસરકાને લીધે થયું ત્યારે ઈલાના મનમાં થયું કે તે પોતે જ પોતાના પાત કંપેશની ખૂતી છે.

કંપેશ અને ઈલાની ભેટી સારી હતી અને શાંતિથી રહેતા. કોઈએ—નજીકના ઘડોરીએ પણ તેમને ક્યારેય કહ્યો કરતા ભેટા—સાબળા ન હતા. પણ ખંલામાં એક ખામી હતી—મોટી, એની તુષ્ટાને કોઈ અંત ન હતો.

તેને કંપેશને કે કોઈની તુષ્ટાને અત હોય છે કે પણ આમા ફેર હતો. ઈના એની તુષ્ટા પૂરી કર્યે જ જ પતી. એ ઈજતી હોય એ વસ્તુ ધરમા ન આવે ત્યાં મુખી એ એટલી વ્યાકુળ રહેતી કે કંપેશને એની વાત માનવી પડતી. કંપેશની વાત કપટ હતી કે એને સઘર્ષ બહુ અમતો નહિ એટલે ઈલાનો આ સ્વભાવ બદલા પછી ધરની શાંતિ માટે આવક વધારવાનો ઉપાય જ એણે વિચાર્યો એણે એક પાટ-ટાઈમ નોકરી ચાલુ કરી અને એક બે ટયુશન પણ શરૂ કરી હોવા.

એવીસ કલાકમાંથી બાર કલાક એ કામ બેઠો—એનું ઘરેર ના પાડતું તોય. હા, એનાથી ધરમા શાંતિ રહેતી એટલે એનું બધું વળતર અગી મળ્યું એમ એ માનતો.

ઈલાને ૧૬ આંચુ. આ બાગત કહેનારા ડોક્ટર પડેના ન હતા. એના સસરાને પણ એને એક વાર ટપારી હતી તે સો એક રૂપિયાનો કોઈ અનાવર-સ મીજ ખરીદી આવી ત્યારે તેમણે એને કહેતું, 'ઈલા, આગરો રૂપિયાના પગારદાર આમ સો રૂપિયાની વસ્તુ લીધા કરે તો મુરેકી પડે. આજે તો તમને કોઈ નહિ લાગે. પણ એક દિ માટે તે તમારે બંનેને રડવાનો વારો

આવશે' ત્યારે એણે રોકડું સંભળાવ્યું હતું, 'તમારા માટે આવીસ રૂપિયાનો ધોતી ભેટ આપ્યો તે વખતે તમને આ મુશ્યુ નહિ. અને આ લખાં જાનમાં ટું એકવાર આટલું ખરીદી લાવી તેમાં ચાર આંખો થાય છે. ૭૬૬ દાઝતુ હોય તો રાખેને તમારા મગને તમારી પાને ને મડકા અમારા બંને વચ્ચે હોગી. ને પતી તાપતા ગળીને ટાકા પેટ કરે.''

તેના બોલનો ચચરાટ એને અત્યારે ધતો હતો.

ત્યારે તો કંપેશ વચ્ચે પડ્યો હતો. 'તમે બંને આવી નકામી જીભાએડી શા માટે કરો છો ? તમારે બંનેને જે ભેઈએ તે માગી લેા. કોઈની વસ્તુ ન આવે તે દિ કહેને કુ છુ પછી તમારે શો વાલો દો ?'

ઈલા વિચારી રહી એમણે કહ્યું હતું કે હું છુ પછી તમારે તો વાલો છે એ તો એમણે મરણ પછી પણ નંખાવ્યું. એના નીસ હાનરનો વીમો ઉતરાડીને મથા છે એટલે હું તો મુખી થઈ અને એમની માદગી બહુ રહી નહિ પણ ધોરો કે નિશાન વગની જેમ એમની માદગી લાખી ચાલી હોત તો મને પૂરું રેલ્લા ૫ ન આવડત.

કોઈવાર કંપેશ ફરિયાદ કરતો એ તેને યાદ આવે છે 'અને આટલી બધી નોકરી ફાવતી નથી'

ત્યારે એ વળી ઉમટી દિશામાં જ વાત કરતી. એના મનમાં તે વખતે થતું કે હું સાચી દિશામાં છું. 'તમે એકાદ જ આટલી નોકરી કરતા નથી. ખીન બચ્ચા કરે છે નિશાનો વર પણ.'

કંપેશ કહેતો, 'અને મારી એકલાની નહિ એ બધાની દયા આવે છે.'

પહેલા બોજન અને પછી ધર્મ. બ્યારે દરિદ્ર નિયારા બૂજે મરી રહ્યા છે, ત્યારે એમને ઉપદેશ કરવો થયા છે. કોઈ પણ ઉપદેશથી કુધાની બવાલા શાંત થઈ નથી. તમે સિદ્ધાંતોની ચર્ચા કરો, ડરોડો સમઢાય બિમા કરો, પણ બધા મુખી તમારી પાસે સવેદનરીલ હૃદય નથી. બધાં મુખી વેદની શિક્ષા અનુસાર તમારું અંતર મરીમોને માટે વ્યાકુળતા નથી અનુભવતું, બધા મુખી એમને તમારા હરિનું જ એક અંગ માનવાની બાનના તમારામા બજા નથી થઈ સજી—ત્યાં મુખી બહુ થયા છે. —સ્વામી વિવેકાનંદ

મરણ કામના અત્યંત દશરકાને છીને થયું ત્યારે
ઈનાના મનમાં થયું કે તે પોને જ પોતાના પતિ
કે પેશની ખૂતી છે

કે પેશ અને ઈલાનો ભેટી સારી હતી બંને
શાંતિથી રહેતા કોઈએ નજીકના ઘડોરીએ પશુ તેમને
ક્યારેય કહ્યો કરતા ભેટા-સાભાજી ન હતા પશુ
છલામાં એક ખામી હતી-મોટી એની તૃષ્ણાને કોઈ
અત ન હતો

તમે કહેશો કે કોઈની તૃષ્ણાને અત હોય છે ?
પશુ આમાં દેર હતો ઈના એની તૃષ્ણા પૂરી કરી
જ જ પતી એ ઈ-હતી હોય એ વસ્તુ ધરમા ન
આવે ત્યાં સુધી એ એ જ વ્યાકુળ રહેતી કે કે પેશને
એની વાત માનની પડતી કે પેશની વત સ્પષ્ટ હતી
કે એને સધર્મ જલુ મમ્મો નહિ એટલે ઈનાના આ
સ્વભાવ જાણ્યા પછી ધરની શાંતિ માટે આવક
વધારવાનો ઉપાય જ એણે વિચાર્યો એણે એક પાટ
ટાઈમ નોકરી ચાતુ કરી અને એક બે ટપુશન પશુ
શર કરી દીધા

એવીસ કલાકમાંથી બાર કલાક એ કામ
ખેચતો—એનું શરીર ના પાડતું તોય હા, એનાથી
ધરમા શાંતિ રહેતી એટલે એનું બધું વળતર મળી
મળુ એમ એ માનતો

ઈનાને ૧૬ આગસ્ટ આ બામત કહેનારા
ગઠર પડેના ન હતા એના સસરાને પશુ એને એક
વાર ટપારી હતી તે સો એક રૂપિયાની ખર્ચ અનાવરતક
મીજ ખરીદી આવી ત્યારે તેમણે એને કહે-૧, ૬૬લા,
માગસો રૂપિયાના પગારદાર આમ સો રૂપિયાની વસ્તુ લીધા
કરે તો સુરખી પડે આગે તો તમને કોઈ નહિ લાગે
પશુ એક દિ મારે ને તમારે બંનેને રડવાનો વારો

આમશે ત્યારે એણે રોકડ સભળ્યા પુ હતું, 'તમારા
માટે ચાલીસ રૂપિયાના ધોતી બોટા આ થો તે વખતે
તમને આ મુશ્કેલી નહિ અને આ લખાં જાવમા દુ
એકવાર આટલું ખરીદી લાડી તેમાં ચાર આખો રાપ
છે જુ દાઝતું હોય તો રાખેને તમારા મગને તમારી
પાને ને નડા અમારા બંને વચ્ચે હોમી ને પડી
તાપતા રહેને ટાકા પે કરો'

તેના બેાનનો અચરમ એને અત્યારે મનો
હતો

ત્યારે તો કે પેશ વચ્ચ પડ્યો હતો 'તમે બંને
આવી નકામી જીભાભેટી શા માટે કરો છો ? તમારે
બંનેને જ ભેટએ તે માગી લેાને કોઈની વસ્તુ ન
આવે તે દિ કહેને હુ છુ પછી તમારે શો વાના દો ?'

ઈવા વિચારી રહી એમણુ કશું હતું કે હુ
છુ પછી તમારે રો વાધો છે એ તો એમણે મરણ
પછી પશુ નમાવ્યું એના નીસ હાજરનો વીત્રો
ઉતારાને ચલા છે એટલે હુ તો સુખી થઈ અને
એમની માદગી બહુ રહી નહિ પશુ ધારો કે નિશાના
વગની જ્ય એમની માદગી લાખી આવી હોત તો મને
પુરુ રેતા ૫ ન આપકત

કોઈવાર કપેશ ફરિયાદ કરતો એ તેને યાદ
આવે છે 'અને આટલી બધી નોકરી ફાવતી નથી'

ત્યારે એ વળી ઉત્તરી દિશામાં જ વાત કરતી
એના મનમાં તે વખતે શતુ કે હુ સમ્પી દિશામાં છુ
'તમે એક મા જ આપની નોકરી કરતા નથી ખીન
કશુ કરે છે નિશાનો વર પશુ'

કે પેશ મેંતો, 'અને મારી એમલાની નહિ
એ બધાની દવા આવે છે'

પડેના ભોજન અને પડી ધર્મ બ્યારે દિનિ જિયારા ભૂખે મરી રહ્યા છે, ત્યારે એમને ઉપદેશ
કરવો થયા છે કોઈ પશુ ઉપદેશથી કુમાની બવાયા સત ચાલી નથી તમે સિદ્ધાંતોની ચર્ચા કરો, ડરોડો
સમપ્રદાય બિના કરો, પશુ જ્યાં સુધી તમારી પાસે સપેદનરીલ હૃદય નથી, જ્યાં સુધી વેદની શિક્ષા અનુસાર
તમારું અંતર સરીએને માટે વ્યાકુળતા નથી અનુભવતું, જ્યાં સુધી એમને તમારા શરીરનું જ એક અંગ
માનવાની જાવના તમારામાં ખૂટ નથી થઈ શકતી-ત્યાં સુધી બધું થયા છે —સ્વામી વિવેકાનંદ

હતા વળી આજે તો વૈજ્ઞાનિક દબે રજૂ કરવામાં ન આવે તો કશાનો જ સ્વીકાર થતો નથી બધા જ સંશોધન કારણ અને કાર્યક્રમે રજૂ કરવા બેઠેએ સામાજિક શાસ્ત્રોમાંના ઘડાખરા સામાયિકોના આ બલતના હોય છે પણ ગાંધીજી પોતાની વાત સાબિત કરવામાં આ પદ્ધતિનો ઉપયોગ નથી કરતા દાખલા તરીકે, દેશ આગળ ખાદી અને ગ્રામોદ્યોગનો કાર્યક્રમ રજૂ કરતી વખતે એમણે પોતાની યોજનાના બધા ગર્ભિત અર્થો અર્થશાસ્ત્રોની પરિભાષામાં વ્યવસ્થિત રીતે દર્શાયા નહોતા એમણે કોઈ વિદ્યાર્થીયું નિમંત્રણ લખીને એવું પુરવાર કરવો પ્રયત્ન નહોતો કર્યો કે તે સમયની અને આજની પણ ભારતની આર્થિક પરિસ્થિતિમાં વિખેલિત ઉદ્યોગો જરૂરના છે તેમજે મૂલ્ય, ઉપાદાન ખર્ચ, માત્ર અને પુરવઠા વગેરે તબીબી ગણતરી પણ સ્વર્ણ ન કરી એને બદલે તેમણે પોતાના નવા અને ક્રાંતિકારી વિચારો માટે ધરખૂણું કારણો અને દાખલા આપ્યા ગાંધીજી રેડિયો અને ખાદીની સ્વરાજ્ય મંત્રી એમ કહેતા હતા એને વિરોધ કોઈ પરિસ્થિતિ કે સ્વર્ણ સનાએ માનવામાં આવ્યા નહોતા આમ વૈજ્ઞાનિક દબે ગણવેલો નિમંત્રણ ભૂલ કરી શકત પણ ગાંધીજીએ એ બધું કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો ન હતો એનો અર્થ એ નથી કે તેઓએ એ ન કરી શક્યા હોત...પણ પુસ્તકમાં દટાઈ રહેનાર પદ્ધતિને તેમનો જીવ નહોતો તેમને વિચાર પણ એક ક્રાંતિકારી આદિબન ચલાવતા ચલાવતા અને ખીજ કામો કરતા કરતા કરવા પડતા હતા માર્કસનું જાલ કેપિલ વાચીને એવી ટીકા કરેલી કે “એ અને કુરસદ અને તક મળી હોત તો હું આના કરતા વધુ વાચનક્રમ મંથ લખી શક્યો હોત.”

કૃપાનીજીએ ગાંધીજીના વિચારો ઉપર જે ભાષ્ય લખ્યું છે તેના પાનાઓના પાના બહીને અહીં ટાંચી શકાય —એમ બતાવવા કે ગાંધીજીના શ્રુત્યુના પચ્ચીસ વર્ષ પછી આપણે એવો ચાતરી બધામાં અને પશ્ચિમના ધારણે, પડિતોએ ચોંધેની આયોજનની જે સમાજવાદી રાઉ અપનાવી તેને લીધે આજે દેશની

આર્થિક બેકાની કરવા ઉપગત ભાગતવાગીએ નૈતિક સ્તરને પશુઓની કાટિ મૂકી દીધો છે એક બે બ ન કાળખાના અગત ભાષાના કે કૃષ્ણ બુનાચાગર જેવા બળાસો તરફ આગળ ની તેને પ્રવર્તિને માપદંડ માનીએ છીએ

ગાંધીજી તેમ જ તેમના વિચારો ઉપરનું પુસ્તક ૨૫ વર્ષના ગાળા બાદ લખાયું તેથી એક ઇતિહાસમય તરીકે પણ ચિરંતન મૂલ્ય ધરાવે જ આચાર્યજીની છબીનું એવુંલી તો તાર્કિક અને સમન્સરની છે કે આપણા અર્થતંત્રની માહત્તી આજે ફરીથી ગાંધીના વિચારોના આધારે નવેસરથી થે જવામાં આવે તો બેમરી જેવા પ્રશ્નને તો હલ કરી શકાય પણ સાથે સાથે તરીખીને પશુ હમીની શકાય પોણ પાચસો પાનાનું આ પુસ્તક બે રીતે બહુમૂલ્ય છે એક તો તેમાં ગાંધીજીના ભાગત સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામનો ઇતિહાસ છે અને સાથે સાથે જે વિચારોને કારણે મહાકાવો એક અશ “ગાંધીયુગ” કહેવાયો તેનું સમગ્ર દર્શન યુગાનુસારી ભાષામાં કૃપાનીજીએ આપણને કરાવ્યું છે આ મહાપ્રમદને અત્રેજીમાંથી ગુજરાતીમાં મેળવી આપનારો યશ થી નમીનદાસ પારેખને જાય છે અને ગુજરાત તે માટે સદામાત્ર તેમનું નમી રહેશે આ પુસ્તક અનુરાદ છે એમ લખ્યું ન હોત તો કોઈને ભાગ્યે જ શક્ય આવે એની તેની ભાષા છે—સરળ, તવાહી ચોટદાર તેમ જ હૃદયસ્પર્શી પ્રસ્તાવનામાં આચાર્ય કૃપાનીજીના અમર શબ્દો હમેશા હૃદયમાં ચૂંટ રહે તેવા છે

“ક્રાંતિ ચેતીએ અને ભાષાના માધ્યમ વગર નેએ મદનાઓને અ વ્યવહિત રીતે બેઈ શકે છે એવા પરમ શુરુઓ જ મહાન વિચારોને સાધા સ્વરૂપે સમજી શકે છે વાણી મારકને વિચારોને સમજનાર ખીજએ માટે તો વાણી અને વસ્તુ વચે અતર રહેવાનું જ સિધી કવિએ સાચું જ કહ્યું છે નેએ વાણીની જળમા ફસાયા છે તેઓ કદી પ્રેમના ઉતુજ શકે પડેલી સમ્પત્તિ નથી—”

હતા વળી આજે તો વૈજ્ઞાનિક હમે રજૂ કરવામાં ન આવે તો કરાવે જ સ્વીકાર થતો નથી બધા જ સંશોધન કારણ અને કાર્યક્રમે રજૂ કરવા બેઠાં સામાજિક શાસ્ત્રોમાંના ઘટાપણ સામાયિકતાના આશ્રયના હોય છે પણ ગાંધીજી પોતાની વાત સાંગત કરવામાં આ પદ્ધતિનો ઉપયોગ નથી કરતા દાખલા તરીકે, દેશ આગળ ખાદી અને ગ્રામોદ્યોગનો દર્શકમ રજૂ કરતી વખતે એમણે પોતાની યોજનાના બધા ગર્ભિત અર્થો અર્થશાસ્ત્રોની પરિભાષામાં વ્યવસ્થિત રીતે દર્શાયા નહોતા એમણે કોઈ વિદ્વાતપૂર્ણ નિમિષ લખીને એવું પુરવાર કરવાનો પ્રયત્ન નહોતો કર્યો કે તે સમયની અને આજની પણ ભારતની આર્થિક પરિસ્થિતિમાં વિખરેલ ઉદ્યોગો જરૂરના છે તેમજે મૂલ્ય, ઉપાદાન ખર્ચ, માગ અને પુરવઠો વગેરે મળી રજૂ કરી પણ ચર્ચા ન કરી એને બદલે તેમણે પોતાના નવા અને ક્રાંતિકારી વિચારો માટે ધરમથુ કારણો અને દાખલા આપ્યા ગાંધીજી રેડિયો અને ખાદીની સ્વરાજ્ય મંજૂરી એમ કંટાળા હતા એને વિરોધે કોઈ પરિસ્થિતિમાં કે ચર્ચા સનાએ જાગરવામાં આવ્યા નહોતા આમ વૈજ્ઞાનિક હમે ગાંધીજીના નિમિષ ભૂલ્યા કરી શકતા પણ ગાંધીજીએ એ બધું કરવાનો નયન કર્યો ન હતો એનો અર્થ એ નથી કે તેઓ એ ન કરો શક્યા હોત પણ પુસ્તકમાં દટાઈ રહેનાર પડિતને તેમને જ નહોતો તેમને વિચાર પણ એક ક્રાંતિકારી આદાન ચલાવતા ચલાવતા અને ખીજા કામો કરતા કરતા કરવા પડતા હતા માર્કસનું જાણ કેવિજલ વાચીને એવી ટીકા કરેલી કે “એ અને કુરસદ અને તક મળી હોત તો હું આના કરતા વધુ વાચનક્રમ મંથ લખી શક્યો હોત.”

કૃપનાનીજીએ ગાંધીજીના વિચારો ઉપર જે ભાષ્ય લખ્યું છે તેના પાનાઓમાં પાના બીજીને બદલી ટાકી શકાય—એમ બતાવવા કે ગાંધીજીના શ્રુતિના પચ્ચીસ વર્ષ પછી આપણે ગ્રીસી ચાતરી જવામાં અને પશ્ચિમના ધારણે, પડિતોએ યોધેની આવેજનની જે સમાજવાદી રાઈ અપનાવી તેને લીધે આજે દેશની

આર્થિક બેઠાની કડવા ઉપગત ભાગતામીએ નૈતિક સ્તરને પશુઓની કંઈટ મૂકી દીધો છે એક બે બ ન કાળખાના અગત ભાષણ કે કૃપનાનાગર જેવા જળાશયો તરફ આગી ની તેને પ્રવૃત્તિનો માપદંડ માનીએ છીએ

ગાંધીજી તેમ જ તેમના વિચારો ઉપરનું પુસ્તક ૨૫ વર્ષના ગાળા બાદ લખાયું તેથી એક ઇતિહાસમય તરીકે પણ ચિરંતન મૂલ્ય ધરાવે જ આવ્યાર્થજીની છલુવ એટલી તો તાર્કિક અને સમન્વિત છે કે આપણા અર્થતંત્રની માફકની આજે ફરીથી ગાંધીના વિચારોના આધારે નવેસરથી ચેતના આવી તો બેમરી જેવા પ્રશ્નને તો હવે કડી શકાય પણ સાથે સાથે તરીખીને પણ હંગામી શકાય પોણું પાચસો પાનાનું આ પુસ્તક બે રીતે બહુમૂલ્ય છે એક તો તેમાં ગાંધીજીના ભાગત સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામનો ઇતિહાસ છે અને સાથે સાથે જે વિચારોને કારણે મહાકાવ્યો એક અશ “ગાંધીયુગ” કહેવાયો તેનું સમગ્ર દર્શન યુવાનસારી ભાષામાં કૃપનાનીજીએ આપણને કરાવ્યું છે આ મહામથને અંગ્રેજીમાં ગુજરાતીમાં મેળવી આપવાનો યશ શ્રી નગીનદાસ પારેખને જાય છે અને ગુજરાત તે માટે સદામાગ તેમનું નસીબ રહેશે. આ પુસ્તક અનુરાદ છે એમ લખ્યું ન હોત તો કોઈને બાંચે જ શક્ય આવે એવી તેની ભાષા છે—સરળ, સ્વાદી એટલેકર તેમ જ હૃદયસ્પર્શી પ્રસ્તાવનામાં આવ્યાર્થ કૃપનાનીજીના અમર શબ્દો ઉપેક્ષા હૃદયમાં ગૂંથી રહે તેવા છે

“ફક્ત યોગીઓ અને ભાષાના માધ્યમ વગર જોએ ઘટનાઓને અવલોકિત રીતે બોધ શકે છે એવા પરમ ગુરુઓ જ મહાન વિચારોને સાચા સ્વરૂપે સમજી શકે છે વાણી મારફતે વિચારોને સમજનાર ખીજાઓ માટે તો વાણી અને વસ્તુ વચ્ચે અતર રહેવાનું જ સિધ્ધી કવિએ સાચું જ કહ્યું છે જોએ વાણીની જગ્યામાં હસાયા છે તેઓ કદી પ્રેમના ઉત્તર થઈ પડેલી શકતા નથી—”

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया अेकसर्चेंज
कलकत्ता-१

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

ना सौजन्यथी

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया एक्सचेंज
कलकत्ता-१

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

ना सौजन्यशी

સુદર, સ્વચ્છ અને સુવટ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

- : સુરૂપ મુદ્રિકા રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

સુંદર, સ્વચ્છ અને મુઘડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

- : - સુરૂપ મુદ્રિકા રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

વૈષ્ણવજાળ

વર્ષ : ૧૨]

નવેમ્બર : ૧૯૭૩

[અંક : ૮

પૃષ્ઠ :	વૈષ્ણ :
૨૫૭ નવવર્ષના પ્રભાતે....	
૨૫૮ ગાંધીજી અને ગંગા .	ડૉ. રાજેન્દ્રપ્રસાદજી
૨૫૯ એને ભેટાં જ વાસવજીને	
ભાવ ભાગી	જયભાઈ પટેલ
૨૬૩ મને વાતી કહેતો .	માઈકલ ફાર્સ્ટ
૨૬૫ પ્રાર્થના .	રવીન્દ્રનાથ ટાગોર
૨૬૭ પરિશ્રમજી...	'આતુતોય'
૨૬૯ આતે વ યોજાવો .	ગમપ્રમાદ દવે
૨૭૧ શરીરના મોજાનું ચતુર ને નવનિર્માણ .	
૨૭૭ નિકળતો નાહ ...	નકાશ મજર
૨૮૨ એ ચિત્રકાર હોતો ?	કલાવતી માળસર
૨૮૭ ધર્મપુરુષ-ગાંધીજી..	મગનભાઈ જે. પટેલ
૨૯૩ અપરાધી	ગાંધીજી
૨૯૯ સમનોત આઠાર	ઈશ્વરનાથ ચાનદી
૩૦૫ છત્રનદિષ્ટિ	નીલિન્દ્રનાથ ટાગોર
૩૦૬ સુદર પ્રસંગ	વિશ્વકાં મહાગદ્ય
૩૦૮ કશ્ચા અને સવચ .	દિનોનાથ
૩૧૦ છાત્રમય : ચિરોદી	દાસ્ય એન્ડ ગ્રાન્ડ
૩૧૩ દાડુ દયાળ	
૩૧૫ અવલોકન .	ચિ

મુદ્રણ

[પ્રાદેશી]

જો માનવી બાગમી તાગીને અંક પ્રતિક ધાવ છે.

જંદગી નુકીમાં અંક ન મેળે તો પાટ નોદિમમાં તપામ કયાં પડી કાયાપત્તને જાગવર્ડ. અંક દિનિર્માતો મોકનાઈ.

ગમે તે પ્રતિને માનકે થઈ મકાઈ છે.

અ. પ્રસિદ્ધમાં પ્રતિક આ દિવારો જે તે વૈષ્ણના છે. સંપાદક ન વિચારેલા અમન છે જ તેમ માનવ નદિ

[લેખકોને]

વૈષ્ણવજાળમાં મજા, કલા, શિક્ષણ અને સાદિય વિષયક લખાણો લેવામા આવે છે.

લખાણ આદિ, મીયિક, તાજુ દેતા એવી અપેક્ષા નદે છે. કામગીરી એક વાજ નાદીથી નખર.

સંવાગમ

દશમા [વરમનુ] ૮ રૂપિયા
પરદેશમા એગ સિમિંગ

વૈદ્યસુવચન

૮-૨૧મકુપનુનગર

સાજકોટ-૨

(૧)

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક : ધીરેન ગાંધી : સંપાદક : નીલી ગાંધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : સુરેષ મુદ્રિકા, રેઈસેસર્સ નાડ, ગાંધીકોટ.

વૈષ્ણવજાળ

વર્ષ : ૧૨]

નવેમ્બર : ૧૯૭૩

[અંક : ૮]

પા	વેખ	વેખક
૨૫૭	નવવર્ષના પ્રભાતે	
૨૫૮	ગાંધીજી અને ગ્રામા	૧. રાજેન્દ્રભાઈ
૨૫૯	એને ભેતાવવા લાગ્યાનો	
	ભાવ ભાવો	૨. શ્યામલ પટેલ
૨૬૦	મને વાતો કહેતો	૩. શ્યામલ પટેલ
૨૬૧	પ્રાથના	૪. શ્યામલ પટેલ
૨૬૨	પરિજનન	૫. શ્યામલ પટેલ
૨૬૩	આતે ય યોજાવો	૬. શ્યામલ પટેલ
૨૬૪	શરીરના ટોચનું મૂલ્ય ને નવનિર્માણ	
૨૬૫	નિરુપ્તો નાદ	૭. શ્યામલ પટેલ
૨૬૬	એ ચિત્તકાર હોતો	૮. શ્યામલ પટેલ
૨૬૭	ધર્મપુત્ર-ગાંધીજી	૯. શ્યામલ પટેલ
૨૬૮	અપરાધી	૧૦. શ્યામલ પટેલ
૨૬૯	સમતોન આહાર	૧૧. શ્યામલ પટેલ
૨૭૦	હૃદયનરિષ્ટ	૧૨. શ્યામલ પટેલ
૨૭૧	સુદર પ્રસંગ	૧૩. શ્યામલ પટેલ
૨૭૨	કલ્યા અને સુખ	૧૪. શ્યામલ પટેલ
૨૭૩	જીવનમ ચિરોક્તિ	૧૫. શ્યામલ પટેલ
૨૭૪	દાન દાન	૧૬. શ્યામલ પટેલ
૨૭૫	અવરોધન	૧૭. શ્યામલ પટેલ

મુદ્રા

[આલોકન]

હા માનની લાગી તાગીએ અ
પ્રાદિ થાત
૧૬૭મી નંદીયા અત ન મદ
તો પાત્ર ગોદિમના તપાન કપા ૧૩
મરીવને જાત્રા અત શિવમને
મોનામ
ગને ને પ્રાદિ પ્રાદિ કઈ
શ્યામલ

અ માસિમા પ્રાદિ આ
રિતારો જે ત વેખમના છે તપાદ
ન વિચારોમા અમત જે જ વેખ પ્રાત્ર
નદિ

[લેખકને]

વેખકને મા અતિ મ્હા
શિલ્પ અને સાદિય રિવર લખ્યો
લેખમા આવે છે
લખાણ માદ, મોનિ, તાજ
દેવ મેરી અપેક્ષા ને છે મામળી
અત તા નાદીયા નપર

વચાજમ

શ્યામલ [વરમન] ૮ રૂપિયા
પરેશમા મેળા શિવમ

વૈષ્ણવજાળ

૧-૧૧મધુપનનગર

રાજકોટ-૨

૬

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક ધીરેન્દ્ર ગાંધી સપાદક નારીન ગાંધી ૨, રામપુર, રાજકોટ-૨
મુદ્રક-પ્રકાશન સમાન સુવર્ણ મુદ્રિકા, રેઈસેન્ડ ગાંધી, ગાંધી

WATCH-WORDS THAT ARE
RELEVANT TO DAY

SERVICE TO . THE POOR
THE ILLITERATE,
THE IGNORANT,
THE AFFLICTED -

LET THESE BE YOUR GOD,
KNOW THAT THESE ALONE IS THE HIGHEST RELIGION
· VIVLKANADA :

Alembic Chemical Works Co. Ltd.

ALEMBIC ROAD
BARODA-3

**WATCH-WORDS THAT ARE
RELEVANT TO DAY**

**SERVICE TO . THE POOR
THE ILLITERATE,
THE IGNORANT,
THE AFFLICTED -**

**LET THESE BE YOUR GOD,
KNOW THAT THESE ALONE IS THE HIGHEST RELIGION
. VIVLKANADA :**

Alembic Chemical Works Co. Ltd.

**ALEMBIC ROAD
BARODA-3**

ધી જુનાગઢ ડીસ્ટ્રીક્ટ મેન્ડેલ કો-ઓપરેટીવ બેન્ક લી.

જુનાગઢ.

ટેલિફોન નંબર - ૨૭૮:ઓ : ૧૨૨૩ : રંગી : ૧૧૩૮ : પ્રભુપ :

મળુતારી ચોક, જુનાગઢ.

આપની ખચત ધી જુનાગઢ ડીસ્ટ્રીક્ટ મેન્ડેલ કો-ઓપ બેન્ક લી માં રાખી
રાખિય ઉપાદાન વધારવા મદદરૂપ બને તથા આકર્ષક વ્યાજ મેળવેલ.

: આપણો પરના આકર્ષક વ્યાજના દર :

ફાવ આપજી ત્રણ દિવસની નોટીસ
આપવેથી.

માનુ ખાતામાં.	૩ ટકા.	૧. ૫૦૦થી રૂ. ૧/- લાખની નીચે ૪૩-ટકા.
બચત ખાતામાં	૪ ટકા	રૂ. ૧/-લાખ અને તેથી વધુ મુકમ ૫૦ ૫-ટકા.

-: બાંધી મુદત આપણુ :-

અ. ઓછામાં ઓછા રૂ. ૧૦૦૦/-

બ. ઓછામાં ઓછા રૂ. ૫૦૦/-

૩૦ દિવસથી ૬૦ દિવસ મુધી	૫ ટકા.	૧ વર્ષથી ૨ વર્ષની અદર	૬૩ ટકા
૧૧ " ૯૦ "	૫ ૧/૨ "	૨ " ૩ "	૧ ૭ "
૯૧ " ૧૨૦ "	૬ "	૩ " ૫ "	" ૭ ૧/૨ "
૧૨૧ " ૧૮૦ "	૬ ૧/૨ "	૫ " ૭ "	" ૭ ૧/૨ "
૧૮૧ " ૧ વર્ષની અદર	૬ ૩/૪ "	૭ વર્ષ અમર તેથી વધુ	૮ "

-: રૂપેશ્વલ ફીક્સડ ડીપોઝીટ : બેન્ક ઓફ ડેવલપમેન્ટ :-

૬૦ માસની મુદત માટે ઓછામાં ઓછા રૂ. ૧૦૦૦/-ની થાપણ મુકનારને થાપણ
ઉપર દર વર્ષે દર સેકરે આ ટકા લેખે વ્યાજ મુકવામાં આવે છે.

જો બેન્ક માથેના પેદાશ સેવીગ્ગ ખાતામાં દર મહીને વ્યાજ બમા આપવામાં
આવતો દરની થાપણ સ્વિકારવામાં આવે છે.

વધુ વિગત માટે એજન્ટનો સંપર્ક સાધો.

મુળજીભાઈ કા. પટેલ
પ્ર મુ ખ

જે. એમ. વમાવડા
મે ને જ ૨

ધી જુનાગઢ ડીસ્ટ્રીક્ટ સેન્ટ્રલ કો-ઓપરેટીવ બેન્ક લી.

જુનાગઢ.

ટેલીફોન નંબર :- ૨૭૮:ઓ. : ૧૨૨૩ : રેમી : ૧૧૩૮ : પ્રમુખ :

વજારી ચોક, જુનાગઢ.

આપની ખચત ધી જુનાગઢ ડીસ્ટ્રીક્ટ સેન્ટ્રલ કો-ઓપરેટીવ બેન્ક લી. માં મેળી
રાષ્ટ્રીય ઉત્પાદન વધારવા મદદરૂપ બને તથા આકર્ષક વ્યાજ મેળવે.

: આપણો પરના આકર્ષક વ્યાજના દર :

દાખ આપણું જગુ દિવસની નોટીસ
આપેથી.

માનુ ખાતામાં	૨ ટકા.	શ. ૫૦૦થી શ. ૧/- લાખની નીચે ૪ ^૧ / _૨ -ટકા.
બચત ખાતામાં	૪ ટકા.	શ. ૧/-લાખ અને તેથી વધુ રકમ પર ૫-ટકા.

-: બાંધી સુદત આપણુ :-

અ. ઓછામાં ઓછા રૂ. ૧૦૦૦/-

બ. ઓછામાં ઓછા રૂ. ૫૦૦/-

૩૦ દિવસથી ૬૦ દિવસ મુધી	૫ ટકા	૧ વર્ષથી ૨ વર્ષની અંદર	૬ ^૧ / _૨ ટકા
૬૧ " ૯૦ "	૫ ^૧ / _૨ "	૨ " ૩ "	૭ "
૯૧ " ૧૨૦ "	૬ "	૩ " ૫ "	૭ ^૧ / _૨ "
૧૨૧ " ૧૮૦ "	૬ ^૧ / _૨ "	૫ " ૭ "	૭ ^૧ / _૨ "
૧૮૧ " ૧ વર્ષની અંદર	૬ ^૧ / _૨ "	૭ વર્ષ અગર તથા વધુ	૮ "

-: સ્પેશલ ફીક્સડ ડીપોઝીટ : બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયા :-

૬૦ માસની મુદત માટે ઓછામાં ઓછા રૂ. ૧૦૦૦/-ની થાપણ મુકનારને દાખણ
ઉપર દર વર્ષે દર સેકરે કા ટકા લેખે વ્યાજ મુકનામાં આવે છે.

જે બેંક સાથેના પોતાના સેવીંગ ખાતામાં દર મહીને વ્યાજ જમા આવવામાં
આવતો. દરેકની થાપણ સ્વિકારવામાં આવે છે.

વધુ વિગત માટે મેનેજરને સંપર્ક સાધો.

સુળભાઈ કા. પટેલ

પ્ર મુ ખ

જે. એમ. વસાવડા

મે ને જ ર

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ ટોન્ક ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લી., :

૪૮૯, આખમરાડ, અમદાવાદ-૨

(૨૭. ઓક્ટોબર-અમદાવાદ)

ટેલીફોન નં - ૫૦૫૩૯ ૭૬૭૯૭ ૭૨૮૮

સામ - બેની બેન્ક

: ફીક્સડ ડીપોઝીટ સોલના

આ બેન્કમાં ફીક્સડ ડીપોઝીટમાં નીચેના આકારે નાખવા મેળવે,

૧ નાં માટે ૭ દિવસ ૨ નાં માટે ૭ દિવસ

બેન્કને લગતી આરિની અને આંકડાઓ

સરખ તાખ્યા

૦ લાખ ૮૦ રૂ. ૦૦

૨૦ રૂપિયા

૩૧ ૧૦ ૬૦૬ ૫૨ લાખ

૩૦૦૦ રૂ.

૦૬ ૦૬૦ ૨૬ લાખ

ફીક્સડ નાં દ્વારા ઉભુ રૂ. ૫ લા. ૦૦

૩૧ ૧૫૬ ૬૦૨ ૩૦ લાખ

બેન્ક ટેરેન રૂપિ ૧૫૦૦

૧ ૧૦૦ ૬ ૧૫ લાખ

ગીણાભાઈ દગજી

ઇ. મ. ભેશી

વાઈસ-પ્રેસીડન્ટ

આઈ એ એન

મેનેજર ડાહરકર.

BERAR OIL INDUSTRIES

INDUSTRY HOUSE

159 Churchgate Reclamation,

Bombay-20

Manufacturers of

' VANASDA ' BRAND VANASPATI

' CHANDNI ' BRAND SOAPS

Leading Exporters of

GROUNDED DEOILED CAKES

COTTONSEED DEOILED CAKES

KARDISEED DEOILED CAKES

Phone 296261

ઃ ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ ટોન્ડ રિફાઇનમેન્ટ મેન્ફેક્ચરીંગ કંપની લિ., :

૪૮૮, આશમરાડ, અમદાવાદ-૨

(ગુ. એફીસ-અમદાવાદ)

ટેલીફોન નં - ૫૦૫૭૯ ૭૬૭૮૭ ૭-૨૮૮

મામ - બેની મેન્ફે

ઃ ફીક્સડ ડીપોઝીટ યોજના

આ બેન્કમાં ફીક્સ ડીપોઝીટમાં નીચેના આકારેના પાનને લાખ મોકલો.

૧ નાં માટે ૭ લાખ ૨ નાં માટે ૭ લાખ

બેન્કને લગતી આરિની અને આંકડાઓ

સાચ સખ્યા

" લાખ ૮૦ લાખ

મેરુ કંપીની

૩ ૧૦ કંપી ૫૧ લાખ

સાચી ક

૮ ૧ કંપી ૨૪ લાખ

ફીક્સડ નાં દાખા ઉપર કંપી નાં

૩ ૧૫૬ કંપી ૩૦ લાખ

બેન્કે કરેલ ફીક્સ ડીપોઝીટ

૧ ૧૦૦ કંપી ૧૫ લાખ

ગીણાભાઈ દરજી

ઈ. મ. નેશી

વાઈસ-પ્રેસીડન્ટ

આઈ એ એન

મેનેજર ૩૧૪૭૨૭.

BERAR OIL INDUSTRIES

INDUSTRY HOUSE

159 Churchgate Reclamation,

Bombay-20

Manufacturers of

' VANASDA ' BRAND VANASPATI

' CHANDNI ' BRAND SOAPS

Leading Exporters of

GPOUNDNET DEOILED CAKES

COTTOSEED DEOILED CAKES

KARDISEED DEOILED CAKES

Phone 296261

सुर भारती

॥ माणानु मधुरा दिव्या पवित्रा सुर भारती ॥

SUGAR

**FOR HOME
CONSUMPTION
AND FOR EXPORT**

As one of the Country's leading producers of Sugar,
We are proud of our Contribution to national progress
and prosperity

The Godavari Sugar Mills Limited

Mahatma Gandhi Road
Fort Bombay-1

Telephone • 297272

Telegram : MANIKAKA •

सुर भारती

॥ मायासु मधुरा दिव्या पवित्रा सुर भारती ॥

SUGAR

**FOR HOME
CONSUMPTION
AND FOR EXPORT**

As one of the Country's leading producers of Sugar,
We are proud of our Contribution to national progress
and prosperity

The Godavari Sugar Mills Limited

**Mahatma Gandhi Road
Fort Bombay-1**

Telephone • 297272

Telegram : MANIKAKA •

શ્રી શારદાગ્રામ

(આદ્ય સંસ્થા : શ્રી શારદા મંદિર, કરાંચી : ૧૯૨૧ થી ૧૯૪૭)

‘છાત્રવાસવાળી અનન્ય શિક્ષણસંસ્થા’

- એસ. એસ. સી ખરીદાના વિવિધ અભ્યાસક્રમો
- પૂર્ણ અનુભવી અને ઉચ્ચ કોટિના નિષ્ણાત અધ્યાપકો
- અદ્યતન શૈક્ષણિક સાધનોથી પરિપૂર્ણ
- અંગ્રેજી શિક્ષણની વિશિષ્ટ વ્યવસ્થા
- વિદ્યાનના સર્વાંગી શિક્ષણ સાથે ટ્રેનિંગ ટેકનોલોજીનું ઉચ્ચગતિશીલ શિક્ષણ
- સમુદ્ધ-દિનારા સમીપની ફળદ્રુપ ભૂમિમા રમતગમતના મેદાનો અને ઉદ્યાનો સાથેનું એકસો દસ એકરનું ‘કેમ્પસ’
- ચિત્રણ, સંગીત, નાટ્ય-પ્રયોગ, રમતગમતો અને તરવાની સગર?
- ગુજરાતી ચાર ધોરણ જેમણે સાગી રીતે પૂરા કર્યા હોય અને જેમની ઉંમર ૧૦ વર્ષથી ઓછી ન હોય તેવા કિશોરોને તેમની યોગ્યતા ચકાસીને પ્રવેશ અપાય છે
- આક્રમા ધોરણ પછી આર્થિક જરૂરિયાતવાળા તેમની વિદ્યાર્થીને ઉદાર સિધ્ધિ અપાય છે.

પ્રવેશ સાદિત્ય મેળવવા માટે

રેશમા રૂ. ૧/-ના ઈન્ડિયન પોસ્ટલ ઓર્ડર અને પરરેશમા રૂ. ૫/-ના B.P.O. સાથે સપ્તે :

તાર :
Niyamak
SHARDAGRAM
MANGROL
(Sorath)

નિયામક
શારદાગ્રામ
પ્રો. શારદાગ્રામ
પીન કોડ નં. ૩૬૨૨૩૫
ગિ. જૂનાગઢ (ગુજરાત)

ફોન :
માયરેશન-૭
• રેલવે સ્ટેશન અને હવાઈ મથક.
કેશોદ

શ્રી શારદાગ્રામ

(આધ સંસ્થા : શ્રી શારદા મંદિર, કરાચી : ૧૯૨૧ થી ૧૯૪૭)

‘છાત્રવાસવાળી અનન્ય શિક્ષણસંસ્થા’

- એસ. એસ. સી પરીક્ષાના વિવિધ અભ્યાસક્રમે
- પૂર્ણ અનુભવી અને ઉચ્ચ કોટિના નિષ્ણાત અધ્યાપકો
- અદ્યતન શૈક્ષણિક સાધનોથી પરિપૂર્ણ
- અંગ્રેજી શિક્ષણની વિશિષ્ટ વ્યવસ્થા
- વિદ્યાનંતા સર્વોચ્ચ શિક્ષણ સાથે ઇમિકેચ ટેકનોલોજીનું ઉચ્ચગતિશીલ શિક્ષણ
- સમુદ્ર-કિનારા સમીપની કુળદુષ્ણ ભૂમિમા રમતગમતના મેદાનો અને ઉદ્યાનો સાથેનું એકરો દસ એકરનું ‘કમ્પસ’
- ચિત્રકળા, સંગીત, નાટ્ય-પ્રયોગ, અભિનયમતો અને તરવાની સમરૂં.
- ગુજરાતી ચાર ધોરણ જેમણે સાગી રીતે પૂરા કર્યા હોય અને જેમની ઉંમર ૧૦ વર્ષથી ઓછી ન હોય તેના કિશોરોને તેમની યોગ્યતા અકારણે પ્રવેશ અપાય છે
- આકાશ ધોરણ પછી આર્થિક જરૂરિયાતનાળા તંબૂની વિદ્યાર્થીને ઉદાર સિધ્ધિ અપાય છે.

પ્રવેશ સાહિત્ય મેળવવા માટે

દેશમાં શ. ૧/-ના ઈન્ડિયન પોસ્ટલ ઓર્ડર અને પરદેશમાં શિ. ૫/-ના B.P.O. સાથે સખો :

તાર :
Niyamak
SHARDAGRAM
MANGROL
(Sorath)

નિયામક
શારદાગ્રામ
પ્રો. શારદાગ્રામ
પીન કોડ નં. ૩૬૨૨૩૫
જિ. જૂનાગઢ (ગુજરાત)

: ફોન :
માયરેશન-૭
• રેનવે સ્ટેશન અને હવાઈ મથક.
કેશોદ

‘INDIA LIVES IN VILLAGES’

Mahatma Gandhi

**Gujarat State Road Transport Corporation Serves
the villages by**

- Nationalisation of passenger bus services to the extent of 100 per cent
- Providing bus services
- Viz short distance,
long distance, connecting pilgrimate & tourist centres, night services, luxury services, 19 seater luxury mini-buses, inter-state services and thereby nearly 4500 buses carry 60 crores of passengers in a year
- Providing Parcel Services which carry essential materials, such as medicines etc to the villages of Gujarat
- Providing pick-up stands, retiring rooms at bus stations, drinking water at the bus stands, cloak room etc.
- Granting concessions to students, blinds, & cancer patients etc

**GUJARAT STATE ROAD TRANSPORT CORPORATION
VAHAN VYAVHAR BHAVAN, AHMEDABAD-22**

‘INDIA LIVES IN VILLAGES’

Mahatma Gandhi

**Gujarat State Road Transport Corporation Serves
the villages by**

- Nationalisation of passenger bus services to the extent of 100 per cent
- Providing bus services
- Viz short distance,
long distance, connecting
pilgrimage & tourist centres,
night services, luxury services,
19 seater luxury mini-buses, inter-
state services and thereby nearly
4500 buses carry 60 crores of
passengers in a year
- Providing Parcel Services which
carry essential materials, such
as medicines etc to the villages
of Gujarat
- Providing pick-up stands,
retiring rooms at bus stations,
drinking water at the bus stands,
cloak room etc.
- Granting concessions to students,
blinds, & cancer patients etc

**GUJARAT STATE ROAD TRANSPORT CORPORATION
VAHAN VYAVHAR BHAVAN, AHMEDABAD-22**

New Haven Steel Ball Corporation Private Limited

Manufactures of :

STEEL BALLS

Sizes : 1/8" dia to 5/8" dia.

: Used in Bicycles & Ball Bearings :

Also

MINIATURE STEEL BALLS

Sizes 1 mm. to 2.5 mm

**: Used by . Ball point Pen Industry, Precision Instruments
& Miniature Ball Bearing Industry :**

REGISTERED OFFICE :

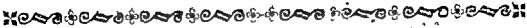
**Pandyan House, 4th floor,
309 Shahid Bhagatsingh Road,
Fort, Bombay-1**

Grams : " GULDASTA "

Telex : HAVEN 001-3398

Phone : 261522/23

New Haven Steel Ball Corporation Private Limited

Manufactures of :

STEEL BALLS

Sizes : 1/8" dia to 5/8" dia.

: Used in Bicycles & Ball Bearings :

Also

MINIATURE STEEL BALLS

Sizes 1 mm. to 2.5 mm

**: Used by . Ball point Pen Industry, Precision Instruments
& Miniature Ball Bearing Industry :**

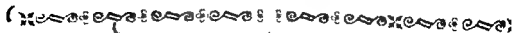
REGISTERED OFFICE :

**Pandyan House, 4th floor,
309 Shahid Bhagatsingh Road,
Fort, Bombay-1**

Grams : " GULDASTA "

Telex : HAVEN 001-3398

Phone : 261522/23

કયા એવી છે કે લગીરથ પોતાની શ્રદ્ધા અને તપસ્યા દ્વારા પવિત્ર ગંગાને હિમાચલના અરુણ, વાકાચુકા અને હ મેશા હિમાચલ દિશાના નૈઋત્યેક શિખરો પરથી નીચે મેદાનમાં લાવવામાં સફળ થયા હતા એમાં એમનો ઉદ્દેશ પોતાના અસખ્ય પૂર્વજો પિતૃઓ ને આપના પ્રભાવથી રાખ ચઈ ગંગા દત્તા તેમને ફરી જન્મ ત કરવાનો હતો

ત્યારથી હિન્દુઓ માટે ગંગા એ સર્વશક્તિ માનના ત્રણે રૂપોનું પ્રતિનિધિત્વ સાચવે છે પોતાના મધુર કદનોરૂપી સગીતને કારણે એ જનની-સખા છે, પોતાની ઉર્વરા શક્તિને કારણે એ મન્યા-ય આપનારી છે-રક્ષણ કરનારી છે, અને વિનાશ દેનાર નારા મહાપુર વખતે રક્ષણ ધારણ કરનારી, સહાર કરનારી પણ છે આ બૃમિડાના સ્વીકાર સાથે એ હિન્દુઓની અનન્ય, પવિત્ર સચિતા દેવ્ય એમાં શુ આશ્ચર્ય છે! અને જે સૌ કોઈ એના શુભો જાણી લે તો સૌને માટે ગંગાનું એ જ મહત્ત્વ હશે

આપણા લાંબા ઇતિહાસમાં યુગો વીની ગયા પરંતુ આપણા જીવનમાં અને વિચારોમાં ગંગાનું સ્થાન પ્રથમ હતું તે જ છે એના સર્વોદિતકારી પવિત્ર વસ્ત્રથી મનુષ્ય ભૌતિક લાભ, સમૃદ્ધિ, તથા આધ્યાત્મિક લાભ તથા આશ્રય, સમાન રૂપમાં પ્રાપ્ત કરવાને પ્રયત્ન શીત રહી છે અસખ્ય નર નારીઓ એના લગ્નમગ્ને હમ્મર માઈવ્દે દેતાયેના કિનારા પર, એના મધ્ય અને સ્વાસ્થ્યપારી જલના વૃટ્ટા પીવા, અને એના સ્પર્શદાયક પ્રવાહમાં ડુબકી મારવા માટે એકલા થતા રૂંદા છે એના લાંબા વિસ્તારમાં ફેનારો અને કિનારા પર કંઈક ગમકા અને નજર, વ્યાપાર કેન્દ્રો અને સૌંદર્ય વધીને, ધર્મ મેલોટિલ પર્વત દ્વારા અને વિદ્યાના કંઈક કેન્દ્રો રચાતા છે, અને વિખતર્ષો છે

વર્તમાન સમયમાં આ દેશના તથા દુરથી આવેલા એન્જિનિયરોએ પોતાના જ્ઞાન અને કૌશલ બો એના લાભદાયી જલને નદી-નદીને મારફત દૂર દૂર સુધી-અને કંઈક અચગ્ર ગમ્મો સુધી પણ ફેલાવી

દીધા છે-જેનાથી અસખ્ય એમર જમીન ઉર્વગ જનીને ભૌતિક આગ્રપ્રદાન કરી શકે

કોઈ કોઈ વખતે અને એનું લાગે છે કે મહાત્મા ગાંધી મનુષ્ય ચેતના પવિત્ર ગંગાનું જ આધુનિક સ્વરૂપ છે આપણા પ્રાચીન સપિ મુનીઓની પેઠે કદગતી પ્રેમણીથી મગેનો જીવનપ્રદ સદેશો એમણે આપ્યાને આપ્યો-એ ગાંધીય ચત્રાત્મા, આધ્યાત્મિક ન્યાય, અને આર્થિક સમૃદ્ધિને ગદ્ગદ બતાવી ભૌતિક સમૃદ્ધિમાં સહાર કરીને, તથા ભૌતિક અને આધ્યાત્મિક શિખરની એક જાખી કરના માટે અને ત્યાં સુધી પહોંચવાના લ મા એને કમ્બુ માર્ગ પર, એકામાં એક એક કમ્બુ ભરવા માટે પદમ સહાયક છે જેની રાતે ગંગા આધ્યાત્મિક સતોષ માત્ર તેને જ આપે છે ને એ ઉર્વશથી એની પાસે નય છે, અને ભૌતિક સમૃદ્ધિ માત્ર તેને જ મળે છે જેને જ્ઞાન અને કમ્બુથી એના જનને ઉપયોગ કરતા આરો છે-અને બેમાંથી પ્રત્યેકને એની યોગ્યતા અને શક્તિ પ્રમાણે જ આપે છે! એ જ રીતે મહાત્મા ગાંધીના પ્રેમ, અદિસા અને સત્યને સદેશ કેવળ એમને લાભ આપશે ને એમના સંધા અને સકીર્ય માર્ગ પર ચાલશે, અને પોતાના જીવનને એમણે ધોસા નિયમોમાં બાંધશે, અને ભૌતિક સમૃદ્ધિ પણ તેને જ મળશે ને પોતાના ભતિ અને કાર્યક્રમને એમના ભતિ અને કાર્યક્રમને અનુરૂપ બનાવશે.

જેમ દેશ વિદેશના એન્જિનિયરોએ ગંગાના પવિત્ર અને ઉપભુકિ જસના લાભોને અનેકગણા વધાર વામાં મદદ કરી છે, એવી જ રીતે ભવિષ્યમાં આ દેશમાં અને દુરદૂગના દેશોમાં પણ એવા શિખો ધરો-અને મદાય અત્યારે છે પણ ખરા-જે એ મહાત્મા આચાર્યના જીવનપ્રદ શિષ્યજીને આમમ્માત કરીને, પછી એને એક નિર્માતૃક આપીને વિધના જીવેખૂણા સુધી ફેલાવી દેશે

મહાત્મા ગાંધીના સદેશરૂપી ગંગાની વિશ્વને અપયત જરૂર છે, અને નાનામોગ દરેકનું એ કર્તવ્ય છે કે પોતાના સામર્થ્ય અનુસાર એના પ્રચારમાં સહાયક બને.

ક્યા એવી છે કે લગ્નિરથ પોતાની શ્રદ્ધા અને તપસ્યા દ્વારા પવિત્ર ગંગાને દિશ્વનપના અસ્પષ્ટ, વાકાચુક અને હમેશા દિશ્વનઘટિત રહેનારા નૈસર્ગિક શિખરો પરથી નીચે મેદાનોમા લાવવામા સફળ થયા હતા એમા એમનો ઉદ્દેશ પોતાના અસખ્ય પૂર્વજો પિતૃઓ ને આપના પ્રભાવથી રાખ ચઈ ગંગા દત્તા તેમને ફરી જીવત કરવાનો હતો.

ત્યારથી હિન્દુઓ માટે ગંગા એ સર્વશક્તિ માનના ત્રણે કોણે પ્રતિનિધત્વ સાચવે છે પોતાના મધુર હૃદયોનારૂપી સગીતને કારણે એ જનની-સખી છે, પોતાની ઉર્વરા શક્તિને કારણે એ ધનધાન્ય આપનારી છે-રક્ષણ કરનારી છે, અને વિનાશ ફેનાવ નારા મહાપુર વખતે રક્ષણ ધારણ કરનારી, સદા કરનારી પણ છે આ ભૂમિના સ્વીકાર સાથે એ હિન્દુઓની અનન્ય, પવિત્ર સચિતા હોય એમા શુ આશ્ચર્ય છે! અને જો સૌ ઠાઈ એના યુદ્ધો જાણી લે તો સૌને માટે ગંગાનું એ જ મહત્વ હશે.

આપણા સામા ઇતિહાસમા યુગો વીની ગયા પરંતુ આપણા જીવનમા અને વિચારોમા ગંગાનું સ્થાન પ્રથમ હતું તે જ છે એના સર્વશક્તિકારી પવિત્ર વલણો મનુષ્ય ભૌતિક સાત્ર, સમૃદ્ધિ, તથા આધ્યાત્મિક સાલ તથા આશ્રય, સમાન રૂપમા પ્રાપ્ત કરવાને પ્રયત્ન શીન રહી છે અસખ્ય નર નારીઓ એના લગ્નમય બે હાથે માઈય ફેનાયેના કિનારા પા, એના મધ્ય અને સ્વાસ્થ્યગરી જલના વૃંદા પીવા, અને એના શ્રુતિદાયક પ્રવાહમા ડૂબકી મારવા માટે એકદમ થતા ફેલા છે એના લાગા નિસ્વારમા ફેનાતો બને કિનારા પર કઈક ગામડા અને નગર, વ્યાપાર કેન્દ્રો અને સૌથી વધીને ધર્મ નેદરહિત પવિત્ર જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન કઈક કેન્દ્રો રચાયા છે, અને વિસ્તર્યા છે.

વર્તમાન સમયમા આ દેશના તથા દુરથી આવેલા એન્જિનિયરોએ પોતાના જ્ઞાન અને કર્મના બને એના સામદાયો જલને નદી-નહેરો મામૂત દર દર સુધી-અને કઈક અગ્રગ મ્યોનો સુધી પણ ફેલાવી

દીધા છે-જેનાથી અસખ્ય એન્જિનિયર જમીન ઉર્વગ જમીને ભૌતિક આગ્રપ્રદાન કરી શકે.

ઠાઈ ઠાઈ વખતે અને એનું લાગે કે કે મહાત્મા ગાંધી મનુષ્ય યોનિમા પવિત્ર ગંગાનું જ આધુનિક અરૂપ છે આપણા પ્રાચિન તપિ મુનીઓની પેઠે કદગતી પ્રેરણાથી ગમેનો જીવનપ્રદ સદેનો એમણે આપણને આપ્યો-એ ગાંધીય ચત્વર્તા, આત્મનિક ન્યાય, અને આર્થિક સપદિનો ગદ્દ બતાવી ભૌતિક સમૃદ્ધિમા સહાય કરીને, તથા નૈતિક અને આધ્યાત્મિક શિખરની એક આખી કરના માટે અને ત્યાં સુધી પહોંચવાના હતા એને કહ્યું માર્ગ પર, એકામા એકા એક કમનુ ભગવા માટે પામ સહાયક છે જેની રીતે ગંગા આધ્યાત્મિક સતોષ માત્ર તેને જ આપે છે જે એ ઉન્નતી એની પાસે નય છે, અને ભૌતિક સમૃદ્ધિ માત્ર તેને જ મળે છે જેને જ્ઞાન અને કર્મથી એના જનનો ઉપયોગ કરતા આપડે છે-અને યેમાથી પ્રત્યેકને એની મેાખતા અને શક્તિ પ્રમાણે જ આપે છે! એ જ રીતે મહાત્મા ગાંધીના પ્રેમ, અદિસા અને સત્યનો સદેશ પ્રવળ એમને લાભ આપશે જે એમના સંધિ અને સકીર્ય માર્ગ પર ચાલશે, અને પોતાના જીવનને એમણે મેલેલા નિયમોમા બાધને, અને ભૌતિક સમૃદ્ધિ પણ તેને જ મળશે જે પોતાના ભૂતિ અને કાર્યક્રમને એમના ભૂતિ અને કાર્યક્રમને અનુરૂપ બનાવશે.

જેમ દેશ વિદેશના એન્જિનિયરોએ ગંગાના પવિત્ર અને ઉપજીક જલના લાભોને અનેકગણા વધાર વામા મદદ કરી છે, એવી જ રીતે ભવિષ્યમા આ દેશમા અને દુરદૂરના દેશોમા પણ એવા શિખો થશે-અને મહાય અત્યારે છે પશુ ખરા-જે એ મહાન આચાર્યના જીવનપ્રદ શિક્ષણને આત્મસાત કરીને, પત્રી એને એક નિશ્ચિતરૂપ આપીને વિધના જીજ્ઞાસુ સુધી ફેલાવી દેશે.

ગાંધીમા ગાંધીના સદેશરૂપી ગંગાની વિધને અત્યંત જરૂર છે, અને નાનાનોના દરેકનું એ કર્તવ્ય છે કે પોતાના સમર્થ અનુસાર એના પ્રચારમા સહાયરૂપ બને.

કરીશ, મારી સાથે થાવ. તને ને 'નેઈસી તે બહુ' મળી રહેશે. આ હોકરા પચુ જેમ બદલે વસ થશે હોય તેમ મારી વત્ત સ્ત્રીકારી વિશ્વાસ રાખી મારી સાથે ચાલશે. આ હોકરાનું નામ અબ્દુલ છે. અને મુસલમાન છે, એ માંગાવ વિનવે છે. એને દુકાની જરૂર છે તો નું એની મા કેમ ન બનુ? આ વિચારો મારા મનમાં ઘોળાયા હતાં. ત્યારથી જ ખરે જરૂર હું એની મા થરાને પ્રયત્ન કરી રહી છું. કેટલી સફળતા મળતે એ તો લગવાન બાલે, પણ હું મારા સાચા અંતઃકરણથી એને મારો દીકરો કરવા મથી રહી છું. સમય જતાં અને અબ્દુલ ઉપર પ્રેમ વધુ ને વધુ થવા લાગ્યો. કેવો સુંદર છે, કેટલો નમ છે!' અને એણે શાગવીંસ થઈ અને પૂછી નાખ્યું: 'તમે શું ધારો છો?'

મેં સમતિદર્શક હા પાડી તેથી સંતોષ ન થયો હોઈ તેણે કહ્યું: 'તમે તમારાં પત્નીને બોલાવો અને એ હોકરા વિશેનો અભિપ્રાય માગો અને મેં ને તમને કહ્યું છે તે સમજું તેને કહી સંભળાવો તમારાં પત્નીના અભિપ્રાયની અને જરૂર છે.'

મેં એ હકીકત મારા પત્નીને કહી સંભળાવી. એણે પચુ દુકાન જવાળ આપ્યો: 'સામે લાગે છે' અને મારી તરફ હમને શુભવાનીમાં વાત કરતાં ઉત્તરું: 'આપણે એ હોકરા વિશે અભિપ્રાય આપવા નેટલાં સહવાસમાં નથી, અને પાણી પીયા પછી ઘર પૂછતું નકામું છે, હવે એ હોકરાને જે જાવનાથી લાગી છે એ જાવના ટકાવી રાખવી નેઈએ. આપણે કંઈક ખીનું કહીએ અને હોકરાને કાઢી મૂકે તો બિચારો દુખી થાય. તરીકે હોકરાએ સાક્ષી નેઈ, સાક્ષી અનુમતી અને પાછો મૂળ સ્થિતિમાં મુકાઈ જાય તો દુઃખી દુઃખી થઈ જાય. માટે તમારે જ એવું કહેવું કે સારું છે, રાખવા જેવો છે. ઈંગ્લેન્ડ સાથે જ લઈ જવો.'

આ બાઈ અમારે ત્યાં વીસ દિવસ રોકાઈ. હોકરા અંગ્રેજ ન સમજે હવે વસવાટથી શુભવાતી કંઈક સમજતો થયો હતો એ આશ્ચર્યનાં બાળકો સાથે એતપ્રોત થઈ ગયો હતો. આશ્ચર્યની દરેક પ્રતિ-

માં-સવારની પ્રાર્થનાથી માંડીને સાંજની પ્રાર્થના મુખીની દરેક પ્રતિષ્ઠામાં એ જોડાતો હતો. હોકરા પારોથી મેં બાપણું કે એ એક હેઠેલમાં નોડર તરીકે કામ કરતો હતો. એનો ભાઈ સોળ વરસનો હતો. એ એને નોકરીએ લાગ્યો હતો. પચુ એ નોકરી છૂટી ગઈ તેથી એ કામની શીખમાં ફરતો હતો. અને અકસ્માત એક રસ્તા ઉપર આ બાઈ એને મળી. એણે ટિંમન બેંગી કરી કામની મામતી કરી અને જવાળમાં એને ફરક અને પ્રેમ મળ્યાં. બાઈ ઈંદી જાણતી નથી, હોકરા અંગ્રેજ બહુતો નથી, પચુ બંનેની વચ્ચે પ્રેમની ભાષા એવી તાલુકાવાની જેમ વણાઈ ગઈ છે કે એ બંને એકબીજાને સમજી શકે છે અને બધારે ન સમજે ત્યારે મારા 'જેવાનો દુભાવિયા તરીકે ઉપયોગ કરે છે.

એક રાત્રે એ બંને બોંડાં હતાં અને કંઈક રૂઝમથ કરતાં હતાં. મારી પત્નીએ મને કહ્યું: 'આ બાઈ અરેખર આ હોકરાને ઈંગ્લેન્ડ લઈ જશે?'

'શું કહેવાય?' મેં સાદક કહ્યું.

'તમે એને પૂછો તો ખરા કે એ એને દલક લેવાની છે?' મારી પત્નીએ ઉત્તરુક ભાવે મને લાગી સોંપી.

'ઠીક ત્યારે' હવે હું એની સાથે જિંડા પાણીમાં ઉતરું છું. હું 'જુ થાવ, આપણે એની રૂમમાં જઈએ.'

'તમે બંને અંગ્રેજમાં બોલો અને હું નાહક બાધાં માડુ.'

'ના એમ નહિ થવર હશે. જરૂરી વિગત હું તને શુભવાતીમાં કંદાશ' અને અમે બંને એની રૂમમાં ગયાં.

'શુનાઈટ રેપ્પર'સન' કહીને હું સામે બેઠો.

એણે પોતાની મુશ્કેલી જણાવતાં કહ્યું: 'તમે આ અબ્દુલને સમજાવો. હું તેને રાતે વહેલા થરા કરું છું, અને સવારે વહેલા ઊઠ્યા કરું છું. વહેલા સવાના અને વહેલા ઊઠવાના ફાવતા પચુ તમે એને સમજાવો.'

એણે જે ફાવતા અને લાગણીએ દર્શાવી તેનું મેં જાણકાર કરી અબ્દુલ આમળા ધણું. અબ્દુલ

કરીશ, મારી સાથે ચાલ. તને જે 'જોશી તે જુઓ' મળી રહેશે. આ છોકરો પણ જેમ બહુને વધ થશે. હોય તેમ મારી વાત સ્વીકારી વિશ્વાસ રાખી મારી સાથે ચાલશે. આ છોકરાનું નામ અબ્દુલ છે. અને મુસલમાન છે. એ માયાપ વિનવે છે. એને દુકાની જરૂર છે તો હું એની મા કેમ ન બનું? આ વિચારો મારા મનમાં ઘોળાયા હતાં. ત્યારથી જ ખરે જ હું એની મા થવાનો પ્રયત્ન કરી રહી છું. કેટલી સફળતા મળશે એ તો બપોરના બજે, પણ હું મારા સાચા અંતઃકરણથી એને મારો દીકરો કરવા થયી રહી છું. સમય જતાં મને અબ્દુલ ઉપર પ્રેમ વધુ ને વધુ થવા લાગ્યો. જેવા સુંદર છે, જેલો નમ્ર છે।' અને એણે લાગણીવશ થઈ મને પૂછી નાખ્યું: 'તમે શું ધારો છો?'

મેં સમતિદર્શક હા પાડી તેથી સતીષ ન થયો. હોઈ તેણે કહ્યું: 'તમે તમારાં પત્નીને બોધાવો અને એ છોકરા વિષેનો અભિપ્રાય બોલો અને મેં જે તમને કહ્યું છે તે સમજ્યું તેને કહી સંભળાવો તમારાં પત્નીના અભિપ્રાયની મને જરૂર છે.'

મેં એ કડીકત મારા પત્નીને કહી સંભળાવી. એણે પણ દૂરે જવાનું આપ્યો: 'મારો લાગે છે' અને મારી તરફ ઠગીને ગુજરાતીમાં વાત કરતા હોયું: 'આપણે એ છોકરા વિષે અભિપ્રાય આપવા નેટલાં સડવાસમાં નથી, અને પાણી પીયા પછી ધર પૂછવું નહાયું છે. હવે એ છોકરાને જે ભાવનાઓ લાગી છે એ ભાવના ટકાવી રાખવી જોઈએ. આપણે કંઈક બિગ્ડે દર્દીએ અને છોકરાને કાઢી મૂકે તો બિચારો દુખી થાય. મરીમ છોકરાએ સાજાથી જોઈ, સાજાથી અતુમરી અને પાછો મૂળ સ્થિતિમાં ચુકાઈ જાય તો દુઃખી દુઃખી થઈ જાય. મારે તમારે ય એવું કહેવું કે સરસ છે, રાખવા નેવો છે. ઈંગ્લેન્ડ સાથે જ લઈ જવું.'

આ બાઈ અમારે ત્યાં પીસ દિવસ રોડાઈ. છોકરો અંગ્રેજ ન સમજે હવે વસવાટથી ગુજરાતી કંઈક સમજતો થયો હતો. એ આશ્ચર્યમાં બાળકો સાથે એતપ્રેત લઈ ગયો હતો. અખમતી દેવે પ્રશ્નિ-

માં-સરખી પ્રાર્થનાથી માંડીને સાંજની પ્રાર્થના સુધીની દરેક પ્રશ્નિતમાં-એ જોડાનો હતો. છોકરા પાસેથી મેં બપુનું કે એ એક દોષ્ટ્રમાં નોકર તરીકે કામ કરતો હતો. એનો બાઈ સોળ વરસનો હતો. એ એને નોકરીએ લાગ્યો હતો. પણ એ નોકરી છૂટી ગઈ તેથી એ કામની શોધમાં ફરતો હતો. અને અકસ્માત એક રસ્તા ઉપર આ બાઈ એને મળી. એણે ઢિંમન ભેગી કરી કામની માગણી કરી અને જવાબમાં એને દુકાન અને ગ્રેમ મળ્યાં. બાઈ ઢિંદો બચતી નથી, છોકરો અંગ્રેજ ભાવેતો નથી, પણ બંનેની વચ્ચે પ્રેમની ભાષા એની તાલુમાણની જેમ વગાઈ ગઈ છે કે એ બંને એકબીજાને સમજી શકે છે અને બંને ન સમજે ત્યારે મારા નેવાનો દુભાવિયા તરીકે ઉપયોગ કરે છે.

એક રાત્રે એ બંને મોઝાં હત્યા અને કંઈક અકસ્માત કરતાં હત્યા મારી પત્નીએ મને કહ્યું: 'આ બાઈ ખરેખર આ છોકરાને ઈંગ્લેન્ડ લઈ જશે?'

'હું કહેવાય? ' મેં સાચક કહ્યું.

'તમે એને પૂછો તો ખર કે એ એને દલક લેવાની છે? મારી પત્નીએ ઉત્સુક ભાવે મને ભાળી સોંધી.

'મીક ત્યારે' હવે હું એની સાથે કિંડા પાણીમાં ઉતરું છું છું પણ સાથ. આપણે એની રૂમમાં જઈએ.'

'તમે બંને અંગ્રેજીમાં બોલો અને હું નાહક બાધાં મારું.'

'ના એમ નહિ થવા હો'. જરૂરી વિગત હું તને ગુજરાતીમાં કહીશ' અને અરે બંને એની રૂમમાં ગયા.

'ગુડનાઈટ રોબર્ટસન' હર્મિન કું સામે બેઠો.

એણે પોતાની મુરઠેલી જગજગતો કહ્યું: 'તમે આ અબ્દુલને સમજાવો. હું તેને રાત્રે વહેલા સૂવા કહું છું, અને સવારે વહેલા ઊઠવા કહું છું. વહેલા સૂવાના અને વહેલા ઊઠવાના ફાવેલા પણ તમે એને સમજાવો.'

એણે જે ફાવેલા અને લાગણીઓ દર્શાવી તેનું મેં ભાષાંતર કરી અબ્દુલ આગળ મૂક્યું. અબ્દુલ

આ શ્રી યુસ્ત શાકાહારી છે. આ ધનુ પીતી નથી. ગાંધીજીની વિચારસરણી એને પ્રિય છે. ટેટલાક દિવસો પછી અમે બંને અમદાવાદના એક સંન્યાસ આશ્રમમાં ગયાં, જ્યાં યોગવિદ્યા શીખવવામાં આવતી હતી. એ યોગીને મળ્યાં. યોગી ખાસે એવું છેકરા શી રીતે લાંબું જીવે એ યોગની દવા બાલુવાની ઈચ્છા પ્રગટ કરી. બાદ એક અત્રેના યોગી ડોક્ટરને એ જ કારણસર મળવા ગયા ધનુ એ દાકતર મળ્યા નહિ. એક વખત મેં પૂછ્યું: 'તમને અબ્દુલના કારણે અહીનાં કુટુંબોમાં રહેવાની મુશ્કેલી આવતી નથી ?'

‘હા, મુશ્કેલી તો આવે જ છે. મુંબઈમાં એક કુટુંબમાં હું રહેતી હતી ત્યાં અબ્દુલ માટે ખાવાનું, સવાનું અને બધી સગવડો, જે તેમના નોકરને હતી તે તેને આપવામાં આવતી હતી તેથી મેં ધર બદલ્યું.’
‘તમને અહી આશ્રમમાં બેઠા જેવું લાગે છે ?’
મેં અધીરા થઈ વચ્ચે જ પૂછી નાખ્યું.

‘ના કે, લગીરે અહીં બેઠા જેવામાં આવતો નથી.’

રક્ષાબંધનને દિવસે મારો દીકરીએ અબ્દુલને રક્ષા બાંધી. બાદ આશ્રમની ધૂળી બાગાઓએ અબ્દુલને રક્ષા બાંધી. રક્ષાબંધન થું છે એ વિચાર ત્યારે એને મે સમજાવ્યો ત્યારે એ પુશ પુશ થઈ ગઈ. હિંદની સંસ્કૃતિ અનેરી છે, એનો સાહજિક ભાવ એના મુખેથી સરી પડ્યો.

જૂટા પડતી વખતે મેં એને યાદ કરાવ્યું: ‘તમે જ્યારે અબ્દુલને દાદા લો ત્યારે દાદાવિધાનની કંઠાઓ મને મોકલવાનું બૂલતાં નહિ. હું મારી શુભેચ્છા મોકલવા ઈચ્છું છું.’ એ ભાવિક આંજલ મહિલાએ અમારી સોની લાવબીની વિદાય લીધી ત્યારે એની આંખમાંથી અશ્રુ સરી પડ્યાં! [‘સંસાર’]

૭

*

એક વખતે, કીમની બેટ-મોગાદો લઈને ફાંસના એક સંદાગર મહારાજ રણજિત-સિંહના દરબારમાં હાજર થયો. એમાં બિયારી કાચનો એક ઘંઘર ખડિયો ધનુ હતો. એ ખડિયો જોઈને મહારાજએ બજારમાંથી એક દેશી ખડિયો લાવવાનો કુકમ કર્યો.

દેશી ખડિયો આવી ત્રયો એટલે મહારાજએ બંને ખડિયા ભાંગી નાખવાની આજ્ઞા કરી અને એ આજ્ઞા અનુસાર તરત જ બંને ખડિયાઓને ભાંગી નાખવામાં આવ્યા. પછી મહારાજએ એ બંને ભાંગેલા ખડિયા વેચી આવવા માટે પોતાના ચોપદારને બજારમાં મોકલ્યો.

થોડી વાર પછી ચોપદાર પાછો આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો:

‘મહારાજ ! દેશી ખડિયો તો પિત્તળના બનારને ભાવે વેચાઈ ગયો, અને તેની જીપ્સેલી કિંમત આ રહી; પરંતુ કાચના આ ભાંગેલા ખડિયાને તો કોઈ હાથમાં લેતું નથી.’

આ બધી તમાસો જોઈ બિયારો મોદાગર મનમાં મૂંઝાતો રહ્યો. તેને કશી જ ગમ પડતી ન હતી. છેવટે મહારાજએ તેને ઉદ્દેશીને કહ્યું:

‘સંદાગર ! ભાંગી ગયા પછી જેમની કશી જ કિંમત જિપ્સેલી ન હોય એવી વિદેશી વસ્તુઓ ખરીદીને અમે શું કરીએ ? અમને તો આ દેશી વસ્તુઓ જ પસંદ છે, જે ભાંગી ગયા પછી પણ કશુંક આપી બચે છે !’

આ સ્ત્રી સુસ્ત શાકાહારી છે. આ પશુ પીત્તી નથી. ગાંધીજીની વિચારસરણી એને ડ્રિય છે. કટલાક દિવસો પછી અમે બંને અમદાવાદના એક સંન્યાસ આશ્રમમાં ગયા, જ્યાં યોગવિદ્યા શીખવવામાં આવતી હતી. એ યોગીને મળ્યાં. યોગી પાસે એટલું છેકરા શી રીતે લાખુ છવે એ યોગની દવા બાળુવાની ઈચ્છા પ્રગટ કરી. બાદ એક અત્રેના યોગી ડોક્ટરને એ જ કારણે મળવા ગયા પશુ એ દાકતર મળ્યા નહિ.

એક વખત મેં પૂછ્યું: 'તમને અબ્દુલના કારણે અહીંનાં કુટુંબોમાં રહેવાની મુશ્કેલી આવતી નથી?'

'હા, મુશ્કેલી તો આવે જ છે. મુ બઈમાં એક કુટુંબમાં હું રહેતી હતી ત્યાં અમુલ માટે ખાવાનું, સૂવાનું અને બધી સગવડો, જે તેમના નોકરને હતી તે તેને આપવામાં આવતી હતી તેથી મેં ધર બદલ્યું.'

'તમને અહીં આશ્રમમાં બેઠા જેવું લાગે છે ને' મેં અધીરા થઈ વળ્યે જ પૂછી નાખ્યું.

'ના કે, લાગીરે અહીં બેઠા બેવામાં આવતો નથી.'

રક્ષાગધનને દિવસે મારો દીકરીએ અબ્દુલને રક્ષા બાધી બાદ આશ્રમની ઘણી બાબતોએ અબ્દુલને રક્ષા બાધી. રક્ષાગધન શું છે એ વિચાર ત્યારે એને મેં સમજાવ્યો ત્યારે એ પુશ પુશ થઈ ગઈ. હિંદની સંસ્કૃતિ અનેરી છે, એનો સાદરિય લાવ એના મુખેથી સરી પડ્યો.

છૂટા પડતી વખતે મેં એને યાદ કરાવ્યું: 'તમે જ્યારે અબ્દુલને દત્તક લો ત્યારે દત્તવિધાનની કંઠોની મને મોકલવાનું જીલતા નહિ. હું મારી મુખે-છા મોકલવા ઈચ્છું છું.' એ ભાવિક આગ્રહ મદિવાએ અમારી સૌની ભાવનીની વિદાય લીધી ત્યારે એની આખમાથી અશ્રુ સરી પડ્યાં! ['સસાર']

•

*

એક વખતે, કીમની બેટ-મોમોટો લઈને ફાસ્ટો એક સંદાગર મહારાજ રજુગિત-સિંહના દરબારમાં હાજર થયો. એમાં બિયોરી કાચનો એક તુદર ખડિયો પશુ હતો. એ ખડિયો બેઈને મહારાજએ બખરમાંથી એક દેશી ખડિયો લાવવાનો હુકમ કર્યો.

દેશી ખડિયો આવી ત્યો એટલે મહારાજએ બંને ખડિયા ભાગી નાખવાની આજ્ઞા કરી અને એ આજ્ઞા અનુસાર તરત જ બંને ખડિયાએને ભાગી નાખવામાં આ-યા. પછી મહારાજએ એ બંને ભાગના ખડિયા વેચી આવવા માટે પાતાના મોપદારને બખરમાં મોકલ્યો.

થોડી વાર પછી મોપદાર પાડો આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો:

'મહારાજ! દેશી ખડિયો તો પિત્તળના બંજારને ભાવે વેચાઈ ત્યો, અને તેની બિપજેલી કિંમત આ રહી: ૫૨૬ કાચના આ ભાગેના ખડિયાને તો કોઈ હાથમાય લેતુ નથી.'

આ બધી તમાસો બેઈ બિયારો મોદાગર મનમાં મૂંઝાતો રહ્યો. તેને કશી જ ગમ પડતી ન હતી. ઉંચકે મહારાજએ તેને ઉદ્દેશીને કહ્યું:

'સંદાગર! ભાગી ગયા પછી જેમની કશી જ કિંમત બિપજતી ન હોય એવી વિદેશી વસ્તુઓ ખરીદીને અમે શું કરીએ? અમને તો આ દેશી વસ્તુઓ જ પસંદ છે, જે ભાગી ગયા પછી પશુ કશુંક આપી નહિ છે!'

કરવાના મહત્ત્વ વિશે વિસ્તૃત આલેખન કરવામાં આવેલું.

‘પણ પાપા ! આ ચિત્રો કેટલાં સુંદર છે ! વાર્તા પણ એટલી જ સારી લાગે છે.’ માર્ગી બોલી. ‘મને ખબર છે’, એ બો-બો, ‘પણ હમણું નહીં, પછી ક્યારેક. હમણા અહીંથી ચાલી જા, અને કામ કરવા દે.’

‘પાપા ! તો પછી ક્યારેક પણ મને આ વાર્તા વાંચી સંભળાવશો ખરા ને ?’

‘ભલે !’ એ બો-બો, ‘સંભળાવીશ, પછી ક્યારેક.’

પિતાની બાજુમાં પડેલી ટિપોઈ પર પુસ્તક મૂકી હઈ એ બોલી, અચ્છા ! જ્યારે કુરસદ મળે ત્યારે જરૂર વાંચી સંભળાવશો. અને જુઓ, જરા જોશથી વાંચશો. તમને ધીમે ધીમે ગ્રંથગ્રંથવાની ટેવ છે-એમ નહીં ચાલે. વાર્તા એટલે મોટેથી વાચજો, કે હું સાંભળી શકું.’

‘ભલે !’ x x x

આ જ વાર્તાનું જોન અત્યારે સ્મરણ કરી રહ્યો છે. પોતાના નાના નાના હાથથી સ્પર્શ કરી કેટલી મધુરતાપૂર્વક માર્ગી બોલેલી, તમને ધીમે ધીમે ગ્રંથ ગ્રંથવાની ટેવ છે. એમ નહીં ચાલે. વાર્તા એટલે મોટેથી વાચજો કે હું સાંભળી શકું !’

હવે પર અહીં-નહીં વીખરેલા-જોના વડે હવે માર્ગી સ્મરણ કરતી તે-એકલા કરીને ટેબલ પર

ત્રણે દિવામાં આવેલાં પેનું પુસ્તક પણ એ રેખા પર જ પડેલું.

જોન એ પુસ્તક ઉઠાવી લીધું. પેલી સુંદર ચિત્રવાળી વાર્તા કાઢી, એણે એ વાર્તા વાંચવાનું શરૂ કર્યું. વાંચતી વેળાએ એ અસહ્ય પીડા અનુભવી રહ્યો હતો. એણે કઈ પણ વિચારવાનું બંધ કર્યું. થોડી ક્ષણો માટે, માન થોડી ક્ષણો માટે એણે પેલા કાઈ-વરનો સ્મરણ યાદ કર્યો, જે અત્યારે એક નિર્દોષ બાળકી પર નસાખા ભાન બૂલી જઈને ટૂંક રોડાની જવાના આરોપમર દે છે.

આત્મ-વિસ્મૃતિની આ હાલક ક્ષણોમાં એને એ પણ યાદ ન રહ્યું કે એની પત્ની, જે આ ઉદાસ સંધ્યાએ બનેલા દુઃખદ બનાવને કારણે મોઢે પૂળી જેવી બની ગઈ હતી, તે માર્ગીના અતિમ અસ્થિરથી જવા માટે તૈયાર થઈને એને ખૂબ જ ઉદાસ સ્વરે કહી રહી હતી, ‘હું તૈયાર છું’. આપણે જવાનું છે.’

જોન વાંચી રહ્યો હતો : ‘કાઈ એક સમયની વાત છે. એક નાનકડી ઊંઘડી એક જગતમાં એક કઠિયાર સાથે નાની સૂપડીમાં રહેતી હતી. એ એટલી ખૂબી સુંદર હતી, કે એને જોઈ જોડો પર વસતા પક્ષીઓ ગીતો ગાવાનું બૂલી જતા પણ, એક દિવસ એવો આ-મો કે ...

એ આ વાર્તા ખૂબ જ મોટેથી વાંચી રહ્યો હતો. એટલે મોટેથી કે માર્ગી પણ માનના દારૂ હાથ એ સાંભળી રહી હોય. . . કાંતુ જાણે..’

એક વાર સૂકી રેતી ખડખડાટ હતી અને મરંથી એણે કાઢવને કહ્યું, ‘જો ગધાતા કાઢવ ! તારી ભાતને પ્રગટ કરતાં તને શરમ નથી આવતી ? તું કેટલો ગધાવ છે ? તું પાગી સધરે છે એટલે જ તારી આંખી ફુદંશા છે મારી જેમ સૂકા થઈને રહેતા તને શું થાય છે ?’

કાઢવે નમ્રતાથી કેણું, ‘હે બહેન, આનો જવાબ હું તને આપી શકું તેમ નથી. પરંતુ ધારણ કરતું અને પોષણ એ મારો સ્વભાવ છે.’

સમય વીત્યો. કાઢવમાથી કેટલાક મુલાસિત કમળો ખીલી જિયાં ને એની સૌરભથી હવા ભરાઈ ગઈ, ત્યારે રેતીએ પોતાની ભાત સામે નજર કરી. સૂકી ઈર્ષ્યાના તાપથી તે બળતી હતી.

કરવાના મહત્વ વિશે વિસ્તૃત આલેખન કરવામાં આવેલું.

‘પણ પપ્પા ! આ ચિત્રો કેટલાં સુંદર છે ! વાર્તા પણ એટલી જ સારી લાગે છે.’ માગી બોલી.
‘મને ખબર છે’, એ બોલ્યો, ‘પણ હમણાં નહીં, પછી ક્યારેક. હમણાં અહીંથી ચાલી જા, મને કામ કરવા દે.’

‘પપ્પા ! તો પછી ક્યારેક પણ મને આ વાર્તા વાંચી સંભળાવશે ખરા ને ?’

‘ભલે !’ એ બોલ્યો, ‘સંભળાવીશ, પછી ક્યારેક.’

પિતાની બાહુમાં પડેલી ટિપોઈ પર પુસ્તક મૂકી દઈ એ બોલી, અગાધ ! જ્યારે કુરસદ મળે ત્યારે જરૂર વાંચી સંભળાવજો. અને જુઓ, જરા જોરથી વાંચજો. તમને ધીમે ધીમે ગ્રંથગ્રંથવાની ટેવ છે-એમ નહીં ચાલે. વાર્તા એટલે મોટેથી વાંચજો, કે હું સાંભળી શકું.’

‘ભલે !’ x x x

આ જ વાતનું જોન અત્યારે સ્મરણ કરી રહ્યો છે. પોતાના નાના નાના હાથથી સ્પર્શ કરી જેટલી મધુરતાપૂર્વક માગી બોલેલી, તમને ધીમે ધીમે ગ્રંથ ગ્રંથવાની ટેવ છે. એમ નહીં ચાલે. વાર્તા એટલે મોટેથી વાંચજો કે હું સાંભળી શકું !’

ફરી પર અહીં-નહીં વીખરેલા-જેના વડે હમેશા માગી રમ્યા કરતી તે-એકલા કરીને રૂબન પર

ગ્રાહી દેવામાં આવેલાં પેલું પુસ્તક પણ એ રૂબન પર જ પડેલું.

જોન એ પુસ્તક ઉઠાવી લીધું. પેલી સુંદર ચિત્રોવાળી વાર્તા કાઢી, એણે એ વાર્તા વાંચવાનું શરૂ કર્યું. વાંચતી વેળાએ એ અસહ્ય પીડા અનુભવી ગઈ હતી. એણે કંઈ પણ વિચારવાનું બંધ કર્યું. થોડી દારૂ મારે, માન થોડી દારૂ મારે એણે પેલા ફાઈ-વરનો ચહેરો યાદ કર્યો, જે અત્યારે એક નિર્દોષ બાળકી પર નશામાં ભાન બૂલી જઈને ટૂંક ફોડાવી જવાના આરોપમર દે છે.

આત્મ-વિસ્મૃતિની આ દાડક દારૂમાં એને એ પણ યાદ ન રહ્યું કે એની પત્ની, જે આ ઉગ્રાસ સંધ્યાએ બનેલા દુઃખદ બનાવને કારણે મૃદેદ પૂજી જેવી બની ગઈ હતી, તે માગીના અંતિમ અસ્કારાર્થે જવા માટે તૈયાર થઈને એને ખૂંસ જ ઉઠામ સ્વરે કહી રહી હતી, ‘હું તૈયાર છું’. આપણે જવાનું છે.’

જોન વાંચી રહ્યો હતો : ‘કોઈ એક સમયની વાત છે. એક નાનકડી હોકરી એક જગતમાં એક કઠિપાસ સાથે નાની સૂપડીમાં રહેતી હતી. એ એટલી ખાલી સુંદર હતી, કે એને જોઈ જોશો પર વસતા પક્ષીઓ ગીતો ગાવાનું બૂલી જતાં પણ, એક દિવસ એવો આ-યો કે ...

એ આ વાર્તા ખૂબ જ મોટેથી વાંચી રહ્યો હતો. એટલે મોટેવા કે માગી પડ, માનની દરેક કદાચ એ સાંભળી ગઈ હોય. . કાલુ જણે..?

*

એક વાર સૂકી રેતી ખડખડાટ હતી અને ગરવી એણે કાઢવને કહ્યું, ‘જો મ થાતા કાઢવ ! તારી જાતને પ્રગટ કરતાં તને શરમ નથી આવતી ? તું કેટલો મધાપ છે ? તું પાગી સધર છે એટલે જ તારી આતી દુદાંશ છે મારી જમ સૂકા થઈને રહેતા તને શું થાય છે ?

કાઢવે નમ્રતાથી કહ્યું, ‘હે બહેન, આખો જવાબ હું તને આપી શકું તેમ નથી. પરંતુ ધારણ કરતું અને પોષણ એ મારો સ્વભાવ છે.’

સમય વીત્યો. કાઢવમાંથી કેટલાક મુનાસિત કમગો ખાલી જિયાં ને એની સૌરભથી હવા ભરાઈ ગઈ, ત્યારે રેતીએ પોતાની જાત સામે નમ્ર કરી. સૂકી ઈર્ષાના તાપથી તે બળતી હતી.

આથી હૃદય પોતાને ઝાળજે છે માટે જ તે જાય છે કે તેની એક પરિપૂર્ણ કૃતાર્થતા અનંતમાં રહેલી છે. ઇચ્છા કેવળ તેની બાજુએ જ છે એમ નહિ, બીજી બાજુએ પણ છે—બીજી બાજુએ ઇચ્છા ન હોત તો તે એક પણ પણ રહેત નહિ—આટલી કણી જેટલું પણ રહેત નહિ જેથી શ્વામીશ્વાસ રૂપ પ્રાણીની ક્રિયા પણ ચાલી શકે. એટલા માટે જ ઉપનિષદે આટલા ભેદપૂર્વક કહ્યું છે કે “કો યોગ્યાન્ કઃ પ્રાણ્યાન્ વદેયે આકાશ આનન્દો ન સ્વાત્, એવ છોવાનન્દયતિ” કાણુ શરીરની એટા કરત, કાણુ પ્રાણુ ધારણ કરત, જે આકાશમાં આનંદ ન હોત—એ જ આનંદ આપે છે.

ઈચ્છાની સાથે ઇચ્છાના સળધમાં દ્વિતીનું કામ પ્રાર્થના કરે છે. જે ઇચ્છાની વચ્ચે જ જે વિચ્છેદ છે તે વિચ્છેદ ઉપર વ્યાકુળવૈશી જીભ છે પેવી પ્રાર્થના—દૂતી. એથી અસાધારણ હિમતપૂર્વક વૈષ્ણવો કહે ॥ કે, જગતના નાનાવિધ સૌન્દર્યમાં ભગવાનની ખંસરીના જે સૂર વાગી જીંદ છે તે કેવળ આપણે માટેની પ્રાર્થના છે, આપણા હૃદયને તેઓ ॥ અનિર્વાચનીય સંગીત દ્વારા ઠાક મારવા ઇચ્છે છે, માટે જ તો એ સૌન્દર્યસંગીત આપણા હૃદયની વિરહવેદનાને જગાડી દે છે.

તે ઇચ્છાત્રય આવે મધુર સ્વરે બધા આપણી ઇચ્છાને ઇચ્છે છે ત્યાં તેમના બધા ભેરને તેમણે એકદમ સંકેલી લીધું છે. જે પ્રયત્ન ભેરથી તેમણે સૂર્યમંડળને સૂર્યની સાથે અમેઘધ્વે બાધી દીધું છે, તે ભેરને

લેશ પણ અહીં નથી—તેથી જ આવા કરુણ, આવા મધુર મૂરે, આવા વિવિધ વિચિત્ર રમે બસરી વાગે છે. આદવાનનો કોઈ અંત નથી.

તેમના આવા આદવાનથી આપણી મનની પ્રાર્થના પણ શું જાગી નહિ જીંદે? તે શું પોતાના વિરહના ધૂળના આસન ઉપર આગાહીને રડી નહિ જીંદે? અસત્ય, અધકાર અને મૃત્યુના નિરાનંદ નિર્વાસનમાંથી અભિસારયાત્રાને વખતે આ પ્રાર્થનાદૂતી જ શું પોતાની કષતિ દીપશિખા લઈને આપણને રસ્તો બનાવતી નહિ ચાલે?

જ્યાં સુધી આપણને હૃદય છે, જ્યાં સુધી પ્રેમસ્વરૂપ ભગવાન પોતાના નાનાવિધ સૌન્દર્ય વડે આ જગતને આનંદનિષ્ઠાન બનાવી શક્યમારે છે, ત્યાં સુધી તેમની સાથે મિલન થયા વગર માણસની વેદના શી રીતે મટવાની છે? ત્યાં સુધી કયું સદેહકરોર જાનાભિમાન માણસની પ્રાર્થનાને અપમાનિત કરીને પાછી કાઢી શકે એમ છે?

આપણી પ્રાર્થના વિશ્વમાનવના અંતરની પકડધામાંથી વ્યાકુળ શતદલની પેટે તેના સમસ્ત જ્ઞસારાસિના આવરણને ઠડસેલી દઈને પ્રકાશ તરફ મુખ જણું કરે છે, પોતાના બધા સૌરભને અને શિશિરાશ્રસિત સૌન્દર્યને ઉઘાડી દઈને કહે છે,—
“અવતો મા સદગમય, ભમતો મા વૈદિર્ગમય, મૃદો-
માંમૃત ગમય” આનંદહૃદયની આ પરિપૂર્ણ પ્રાર્થનાના પૂર્ણઉપહારને મોઢ કહીને તિરસ્કાર કરી શકે એવી મોટી ભયંકર શુભકતા કાનામાં છે?

એક વાર માનવીના શરીર અને આત્મા વચ્ચે વિવાદ બગ્યો શરીરે તેજથી કહ્યું—
હું તો જડ છું, મારીનો પીડ માત્ર ! પછી હું પાપ કેવી રીતે કરી શકું ?

આત્મા ચૂપ કેવી રીતે રહે ? બોલી જીકયો : મારી પાસે તો પાપ કેરવાનું સાધન જ નથી. હું પાપ કેવી રીતે કરી શકું ? ઈન્દ્રિયોના માધ્યમ વગર કોઈ કામ થઈ શકે ખરું ?

ભગવાને આ સાબળીને હસીને કહ્યું : વસ્તુતઃ પાપને માટે તમે બને જવાબદાર છો. શરીર પર બધારે આત્મા સવાર રહ્યો જાય છે, ત્યારે બનેના સહભેગથી જ પાપ કે પુન્યનો જન્મ થાય છે !

— દોહરોટોય

આથી હૃદય પોતાને ઝાળખે છે માટે જ તે બંને છે કે તેની એક પરિપૂર્ણ કૃતાર્થતા અનંતમાં રહેલી છે. ઇચ્છા કેવળ તેની બાજુએ જ છે એમ નહિ, બીજી બાજુએ પણ છે—બીજી બાજુએ ઇચ્છા ન હોત તો તે એક જગાં પણ રહેત નહિ—આટલી કણી જેટલું પણ રહેત નહિ જેથી શ્વામેશ્વરના રૂપ પ્રાપ્તિની ક્રિયા પણ ચાલી શકે. એટલા માટે જ ઉપનિષદે આત્મા જોરપૂર્વક કહ્યું છે કે “એ શ્વેભાન્યાન્ કઃ પ્રાણ્યાન્ યદેવે આકાશ આનન્દો ન સ્વાદ્, એવં શ્વેભાન્યવતિ” કાણુ શરીરની એટલા કરત, કાણુ પ્રાણુ ધારણુ કરત, જે આકાશમાં આનંદ ન હોત—એ જ આનંદ આપે છે.

ઈચ્છાની સાથે ઇચ્છાના સબધમાં દ્વિતીયું કામ પ્રાર્થના કરે છે. જે ઇચ્છાની વચ્ચે જ જે વિચ્છેદ છે તે વિચ્છેદ ઉપર વ્યાકુળવેશી જીની છે પેલી પ્રાર્થના—દ્વિતી. એથી અસધારણુ હિ મતપૂર્વક વૈશ્ણવો કહે છે કે, જગતના નાનાવિધ સૌન્દર્યમાં ભગવાનની બંસરીના જે સૂર વાગી જો છે તે કેવળ આપણે માટેની પ્રાર્થના છે, આપણા હૃદયને તેઓ જી અનિર્વાચનીય સંગીત દ્વારા ઠાક મારવા ઇચ્છે છે, માટે જ તો એ સૌન્દર્યસંગીત આપણા હૃદયની વિરહવેદનાને જગાડી દે છે.

તે ઇચ્છામય આવે મધુર સ્વરે બધા આપણી ઇચ્છાને ધ્રુવે છે ત્યાં તેમના બધા જોરને તેમણે એકદમ સંકેલી લીધું છે. જે પ્રયંસ જોરથી તેમણે સૂર્યમંડળને સૂર્યની સાથે અગ્રેભરપે બાંધી દીધું છે, તે જોરનો

લેશ પણ અહીં નથી—તેથી જ આવા ઠરુણ, આવા મધુર મૂરે, આવા વિવિધ વિચિત્ર રમે બસરી વાગે છે. આદવાનનો કોઈ અંત નથી.

તેમના આવા આદવાનથી આપણી મનની પ્રાર્થના પણ શું અગી નહિ જોઈ? તે શું પોતાના વિરહના ધૂળના આસન ઉપર આગોટીને રડી નહિ જોઈ? અસત્ય, અધિકાર અને મૃત્યુના નિરાનંદ નિર્વાસનમાથી અભિસારયાત્રાને વખતે આ પ્રાર્થનાદ્વારી જ શું પોતાની કપતિ દીપશિખા લઈ ને આપણને રસ્તો બનાવતી નહિ ચાલે?

બધાં મુખી આપણને હૃદય છે, બધાં મુખી પ્રેમસ્વરૂપ ભગવાન પોતાના નાનાવિધ સૌન્દર્ય વડે આ જગતને આનંદનિરેતન બનાવી શય્યગારે છે, ત્યાં મુખી તેમની સાથે મિલન થયા વગર માણસની વેદના શી રીતે મટવાની છે? ત્યાં મુખી કયું સંદેહકોર જાનાભિમાન માણસની પ્રાર્થનાને અપમાનિત કરીને પાછી કાઢી શકે એમ છે?

આપણી પ્રાર્થના વિશ્વમાનવના અંતરની પકડાયામાથી વ્યાકુળ શતદસની પેઠે તેના સમસ્ત બહરાશિના આવરણને ઢસેલી દઈને પ્રકાશ તરફ મુખ જીયું કરે છે. પોતાના બધા સૌરજને અને શિશિરાશ્રિસિદ્ધ સૌન્દર્યને ઉઘાડી દઈને કહે છે,—
“અવતો મા સદગમય, તમસો મા જ્યોતિર્ગમય, મૃત્યો-
મૌમ્યત ગમય” માનવહૃદયની આ પરિપૂર્ણ પ્રાર્થનાના પૂર્ણઉપહારને મોઢ કપીને તિરસ્કાર કરી શકે એવી મોટી ભયંકર શુષ્કતા ક્રાનામાં છે?

એક વાર માનવીના શરીર અને આત્મા વચ્ચે વિવાહ બળ્યો શરીરે તેજથી કયું -
હું તો જડ છું, માટીનો પીડ માત્ર પછી હું પાપ કેવી રીતે કરી શકું?

આત્મા ચૂપ કેવી રીતે રહે? બોલી જકેમો : મારી પાસે તો પાપ કેરવાનું સાધન જ નથી. હું પાપ કેવી રીતે કરી શકું? હિન્દુઓના માધ્યમ વચ્ચે કોઈ કામ થઈ શકે ખરું?

ભગવાને આ સાલજીને હસીને કહ્યું : વસ્તુતઃ પાપને માટે તમે બને જવાબદાર છો. શરીર પર બધારે આત્મા સવાર થઈ જાય છે, ત્યારે બનેના સહયોગથી જ પાપ કે પુન્યનો જન્મ થાય છે!

— ટોલ્સ્ટોય

બાળાને સખતા-વાચતા આવડતું નથી તેના બાપ કાશીરામની તે સૌથી મોટી પુત્રી તેની મા મરણ પામી ત્યારથી નર્મદાને આ કુટુંબે માતા તરીકે અપનાવી નર્મદામાથી જ તેમના જીવન નિર્વાહનું માફુ ચાલતુ એટલે સરસ્વતીને મન તો નર્મદા માતા સમાન હોય તે સ્વાભાવિક છે તેમા પૂર આવે તેથી પરિસ્થિતિમા કાઈ ફેર પડતો નથી મધ્ય પ્રદેશની સરકારે સરસ્વતીને પાયસો રૂપિયાનું ઈનામ આપ્યું છે કદાચ રાષ્ટ્રપતિજી પણ ૨૬ મી જાન્યુઆરીને આ બહાદુર બાળાની હિમત અને સાહસની કહર રૂપે સુવર્ણ ચંદ્રક આપે પરંતુ આમાંથી ધંડો એ લેવાનો છે કે અમદાવાદ પાસે સાગરમતીએ માઝા મૂકી ત્યારે અમદાવાદમા ઝાંઘને ઢેચે આવી હિમત કેમ ન પ્રગળી ?

રશિયન અનાજ

આ વર્ષે અનાજ ઉત્પાદનનું ભાવિ બહુ જીજ્ઞાસુ ॥ અગિયાર કરોડ ટન અનાજ પાકશે એવી આગાહી પણ થઈ રહી છે ફેક્ટરીન સાહેબ તથા શિદે સાહેબ કેન્દ્રમા અન્ન ખાતાનો હવાલો સભાળે છે ત્યાં સુધી આકાશની ઈ દ્રાણ બહેનવાણુ કામ તો તેમને માટે સરખ રહેવાનું છે માત્ર લોકોને અનાજ આપવાની વાત આવશે ત્યારે રશિયાથી ૨૦ લાખ ટન અનાજ આયાત થવાનું છે તેમાંથી આપતુ પડશે રશિયા સમયસર ભારતની મદદે આવી પહોંચુ તે કદાચ તેની રાજધાની મુસ્કોવોનીરો હશે અમેરિકાના ધણી ખરીદી લેવામા ભારતની આતરિક પરિસ્થિતિ નો પૂર્વ અભ્યાસ રશિયાને સૂચક બંધા હોય પરંતુ આપણે પરિસ્થિતિને ધરઆંગણે હલ કરવા અસમર્થ છીએ આટલાટલુ અનાજ ઉત્પન્ન થતુ હોવા છતાં અને ખેડૂતો પસિયો છોડ્યાક ભો બીતર તેમજ કાળા બજારમા ચાલુ જતુ હોવા છતાં દેશની અદરનો કોઈ કાયદો કાળા બજારિયાઓને સ્પર્શ સુધા કરી શકતો નથી - કોઈની ધરપકડ થવી - સજા થવી નથી એ પણ એક આશ્ચર્ય છે કોઈ જૂજ અપવાદ હશે પણ તે તો ગણતરીમા પણ આવતી શકે તેમ નથી દેશમા કોઈ કાયદેસરની સરકારનું અસ્તિત્વ જ ન હોય

અથવા તો કાયદાને ઘોળીને પી જવાની આ લડત વેપારી વર્ગે જીતી હોય - ત્રમે તે કારણ હોય-આપણે અનાજ રશિયાનું જ ખાતુ પડશે. અમેરિકા તેની સામે હરિકાઈ કરે તો અમેરિકાનું પણ ખાઈએ પરંતુ હરિયાળી કાતિલા ફળ સ્વરૂપે ભારતમા પાક્યુ અનાજ ભારતવાસીઓને ન મળી શકે તેના જેવી વિચિત્રતા બીજી કોઈ નથી

હેત્રી કિસિજર

અમેરિકાના રોડ કીપાઈમેન્ટમાવી વિલિયમ રોજર્સને હાથી કાઢવામા આ યા અને તેમનું સ્થાન હેત્રી કિસિજરને લેતુ પડ્યુ તે અમેરિકાની તૂટતી આબજને બચાવવાનો એક ધરખમ ફેરફાર ગણી શકાય. રોજર્સ સત્તાસ્થાને હતા ત્યારે પણ હેત્રી કિસિજરની સગખામણીમા કોઈ નોંધપાત્ર સિદ્ધિ તેમના પછે નોંધાવાનું જાણુમા નથી ભારતના પહેલ ખાતામા દિનેચસીત્ર નામ કાઢ્યુ નહી તેનુ જ ભાવિ રોજર્સનું થયુ પરંતુ તેમના અનુયાયી માટે ભારે કપરો કાગ ચાની રચો છે વોલ્ટર ઈટ પ્રકરને અમેરિકાના માનસનો કમળો લઇ લીગો ॥ અને ડેમોક્રેટ બહુ જોરમા છે ઉપરાષ્ટ્રપતિ થી એન્થુને પણ નારેશીભાઈ સભેગેમા રાજીનામુ આપતુ પડ્યુ. મધ્યપૂર્વમા ફાગી નીકળેના સુદથી અમેરિકા નાનુક સ્થિતિમા મૂકાઈ ગયેન છે એક તરફ ઈઝરાઈલનું અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવા તેમજ સખ્યાબળમા ચડિયાતા આરબ રાષ્ટ્રો સામે ઝગમગ ચલેનો મદદ કરવી રહી તો બીજી તરફ આરબ રાષ્ટ્રો તરફથી મળતુ તેન જો બંધ થાય તો પણ આફતનો પાયો નખાય છે, અને આરબોની શુભેચ્છા ગુમાવવી પડે છે ચીન અને રશિયા સાથે સબ યો સુધારી લીધા પછી, કિસિજરનો સિદ્ધાંત દૃનિયામા અમેરિકા, રશિયા અને ચીન એમ ત્રણ મહાસત્તાઓ વચ્ચે લાગવગના વિસ્તારો નક્કી કરીને વહેંચી લેવાને લગતો હોય તો તેમા નવાઈ પામવા જેનુ નથી

ત્રણ સાંધે- તેર તૂટે

ઈન્દરાજી માટે છેલ્લા કેટલાક સમયથી ભારે

ખાળાને લખતા-વાચતા આવડતું નથી તેના બાપ કાશીરામની તે સૌથી મોટી પુત્રી તેની મા મરણ પામી ત્યારથી નર્મદાને આ કુટુંબે માતા તરફ અપનાવી નર્મદામાથી જ તેમના જીવન નિર્વાહનું માફ ચાલતું એટલે સરસ્વતીને મન તો નર્મદા માતા સમાન હોય તે સ્વાભાવિક છે તેમા પૂર આવે તેથી પરિસ્થિતિમા કાંઈ ફેર પડતો નથી મધ્ય પ્રદેશની સરકારે સરસ્વતીને પાચસો રૂપિયાનું ઈનામ આપ્યું છે કદાચ રાષ્ટ્રપતિજી પણ ૨૬ મી જાન્યુઆરીને આ બહાદુર બાળાની હિમત અને સાહસની કદર રૂપે સ્તવચ્છંદ ચક્ર આપે પરંતુ આમાંથી થડો એ લેવાનો છે કે અમદાવાદ પાસે સાતરમતીએ માઝા મૂકી ત્યારે અમદાવાદમા ગ્રામિણ ઠેરે આવી હિમત કેમ ન પ્રગળી ?

રશિયન અનાજ

આ વર્ષે અનાજ ઉત્પાદનનું ભાવિ બહુ જીજ્ઞાસુ હોઈ અગિયાર કરોડ ટન અનાજ પાકશે એવી આગાહી પણ થઈ રહી છે ફક્ષ્ટીન સાહેબ તથા શિ દે સાહેબ કેન્દ્રમા અન્ન ખાતાનો હવાલો સંભાળે છે ત્યાં સુધી આકાશની ઈ દ્રઝાળ બહેનવવાનું કામ તો તેમને માટે સરળ રહેવાનું છે માત્ર લોકોને અનાજ આપવાની વાત આવશે ત્યારે રશિયાથી ૨૦ લાખ ટન અનાજ આયાત થવાનું છે તેમાંથી આપતું પડશે રશિયા સમયસર ભારતની મદદ આની પહોંચતું તે કદાચ તેની રાજધાની મુસ્કોવોમાં હશે અમેરિકાના થકે ખરીદી લેવામા ભારતની આતરિક પરિસ્થિતિ નો પૂર્વ અભાસ રશિયાને સૂચક બ યા હોય પરંતુ આપણે પરિસ્થિતિને ધર્યાગણું હલ કરવા અસમર્થ છીએ આટલેટલું અનાજ ઉત્પન્ન થતું હોવા છતાં અને ખેડૂતો પાસેથી છોડ્યાં બો બીતર તેમજ કાળા બજારમા ચાલ્યું જતું હોવા છતાં દેશની અદરનો કોઈ કાયદો કાળા બજારિયાઓને સ્પર્શ સૂઝા કરી શકતો નથી - કોઈની ધરપકડ થતી - સજા થતી નથી એ પણ એક અર્થ છે કોઈ જૂજ અપવાદ હશે પણ તે તો ગચ્છતરીમા પણ આવી શકે તેમ નથી દેશમા કોઈ કાયદેસરની સરકારનું અસ્તિત્વ જ ન હોય

અથવા તો કાયદાને ઘોળીને પી જવાની આ લાગ વેપારી વર્ગે જાણી હોય - તમે તે કારણ હોય-આપણે અનાજ રશિયાનું જ ખાતું પડશે અમેરિકા તેની સામે હરિફાઈ કરે તો અમેરિકાનું પણ ખાઈએ પરંતુ હરિફાળી કાતિના કળ સ્વરૂપે ભારતમા પાકેલું અનાજ ભારતવાસીઓને ન મળી શકે તેના જેવી વિચિત્રતા બીજી કોઈ નથી

લેન્ડી કિસિજર

અમેરિકાના રોડ કીપાઈમેન્ટમાવી વિલિયમ રોજર્સને હાડી કાઢવામા આ યા અને તેમનું સ્થાન લેન્ડી કિસિજરને લેતું પડ્યું ત એમેરિકાની તુટતી આબજને બચાવવાનો એક ધરખમ ફેરફાર તરીકે શકાય રોજર્સ સત્તાસ્થાને હતા ત્યારે પણ લેન્ડી કિસિજરની સગખામણીમા કોઈ નોખપાત્ર સિદ્ધિ તેમના પછે નોખાનાનું જાણમા નથી ભારતના પગદેશ ખાતામા દિનેશસિંઝ નામ કાઢ્યું નહીં તેતું જ ભાવિ રોજર્સનું થયું પરંતુ તેમના અનુયાયી માટે ભારે કપરો કાગ ચાની રશ્મો છે વોલ્ટર ઈટ પ્રકરણે અમેરિકાના માનસનો કમળો લાઇ લીગો છે અને ડેમોક્રેટી બહુ જોરમા છે ઉપરાષ્ટ્રપતિ થી એન્થોની પણ નાનેરીબર્થી જાળેગમા રાજીનામું આપતું પડ્યું. મધ્યપૂર્વમા ફાગી નીકળેના મુદ્દથી અમેરિકા નાનુક સ્થિતિમા મૂકાઈ ગયેન છે એક તરફ ઈઝરાઈલનું અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવા તેમજ સખ્યાબળમા ચડિયાતા આરબ રાષ્ટ્રો સામે ઝુલમવા શસ્ત્રોની મદદ કરતી રહી તો બીજી તરફ આરબ રાષ્ટ્રો તરફથી મળતું તેન જો બંધ થાય તો પણ આફતનો પાપો ન ખાય છે, અને આરબોની શુભેચ્છા યુમાવવી પડે છે ચીન અને રશિયા સાથે સબ વો મુધારી લીધા પછી, કિસિજરનો સિદ્ધાંત દુનિયામા અમેરિકા, રશિયા અને ચીન એમ ત્રણ મહાસત્તાઓ વચ્ચે લાગવગના વિસ્તારો નહીં કરીને વહેંચી લેવાને લગતો હોય તો તેમા નવાઈ પામવા જેતું નથી

ત્રણ સાંધે-તેર તૂટે

ઈન્દરાજ માટે છેલ્લા કેટલાક સમયથી ભારે

ખાતા નથી ! એટલે અમે ભયારે કોફીકોલા પીવાનું કહીએ છીએ ત્યારે કોઈ કંપનીના એજન્ટ (કમીશન) તરીકે બોલતા નથી પણ કોફીકોલાની સસ્તી બાતનું ઉત્પાદન કરી, સોડાના ભાવે લોકોને મળે તેવી એક સમાજવાદી રચનાનું નમ્રભાવે સૂચન કરીએ છીએ. અને તે શીશીઓમાં ભરવાનું પાણી ભાદરમાંથી જ લાવવું ! ખેડૂતો પણ ના નહીં પાડે. જો ખરેખર સડાનુભૂતિપૂર્વક વિચારવામાં આવે તો અહીં દશવિંચ યોજનાઓ સહેલાઈથી અમલમાં મૂકી શકાય તેમ છે. છેવટે કોફીકોલાની ખાલી બાટલીમાં ભાદરનું પાણી ભરીને પાંચ પૈસે વેચવાથી પણ પાણીની તંગી દૂર થશે. છેવટે સૌ કોઈને નમ્ર વિનંતિ કે શેષમચ્છલીના તુકાઓ સમજીને આને કોઈ ધુલકારી ન કાઢે-નહીતર ઉનાળામાં માથે ચોક્કાળ એઠીને પેઠક મૂકવાનો વખત આવવાનો છે !

ભારતના આંખમીંચામણા

અરબ-પહાડી સંઘર્ષમાં આરબોના પક્ષે લેવામાં આપણી પરદેશ નીતિની તાર્કિકતા દષ્ટિગોચર થતી નથી. ઈઝરાઈલના અસ્તિત્વ માટે જવાબદાર કોણ ? ચહાદીઓએ કયા રહેવું ? કેટલી ભૂમિમા રહેવું ? ચોતરફ કબજાગ્રહ આરબ રાષ્ટ્રોથી ધેરાએલા ઈઝરાઈલે સ્વ બચાવ માટે ભારતનું ધોરણ અપનાવવું ? ભારતે જેમ જીતેલો પ્રદેશ પાકિસ્તાનને આપી દીધો-યુદ્ધ કેહીએ. પણ સોંપી દીધા અને ઠવે પણ પાકિસ્તાન યુદ્ધ કરવા ધનત્રને ત્યારે તેની કદમપેશી કરવી એવું ઈઝરાઈલે પણ કરવું ?

ખીજ વાત. આરબરાષ્ટ્રોએ ભારત માટે ક્યારેય સાચા હૃદયની સડાનુભૂતિ બતાવી છે ? જંગલા દેશના સજન વખતે એક પણ આરબ રાષ્ટ્રે પાકિસ્તા-

નને વળેડયુ ઠનું ? યુનોમાં ભયારે ભયારે ભારતના ઉમેદવાર સામે પાકિસ્તાનનો ઉમેદવાર લેખો હોય ત્યારે આરબરાષ્ટ્રોના મત પાકિસ્તાનને નથી મળ્યા ? ચાલુ યુદ્ધમાં પાકિસ્તાને ક્યારેય ભારતની જેમ ઈઝરાઈલની વિરુદ્ધ નિવેદન કયું ? છે ? તેને બદલે જુનો સાહેબ ઈરાનના શાહ પામે દોડી જઈ મધ્યપૂર્વના મામલામા તટસ્થ રહેવાની ઘોષણા નથી કરી ? શા માટે રશિયાની સાથે સાથ આરબોની તરફેણમાં અને ઈઝરાઈલ વિરુદ્ધ નિવેદનો બહાર પાડ્યા નોંંંંં ? ૧૯૬૭ની સરહદનું આપણાથી યુદ્ધવિરામની શરત તરીકે કેમ કહેવાય ? રશિયાને તો ફેરવી તોળતા આવડે છે-કોસિગિન બે વાર સામે ચાલીને ઢેરા જઈ આવ્યા. અમેરિકા અને રશિયાને પોતે મહાસત્તા છે તે જોરે પોતપોતાના લાગરગતના વિસ્તારો ટકાવી રાખવામાં રસ છે. ભારતને માટે આવું કોઈ છે ? આરબરાષ્ટ્રો તેમના ભાવ વધારામાંથી ભારતને મુક્તિ આપવાના છે ? અથવા યુરોપ-અમેરિકા જતુ તંત્ર ભાગતને આપશે ?

ભારતની પરદેશનીતિ મધ્યપૂર્વમાં સાવ જખરડો વાળે છે અને વાસ્તવિકતા પ્રત્યે આખ-મિચામણા કરીને જે નવી તેને પકડી રાખવા માંગે છે. આપણે ચીનની જેમ તલસ્થ થા માટે ન રહીએ ? ચીન જેવા રાષ્ટ્રે પણ યુદ્ધ વિરામના યુનોના આદેશમાં મતદાનમાં ભાગ ન લીધો તે સૂચક છે. નહીતર ચીન પણ આરબોની જ તરફેણ કરે છે. ઈઝરાઈલ જેવા નાનકડા અને બહાદુર રાષ્ટ્ર માટે વાસ્તવિક નીતિ અખત્યાર કરવી ભારત માટે જરૂરી છે. ધર્મકાનૂની આરબો ભારત માટે હિતાવદ છે એવું જો સાબિત થઈ શકતું હોય તો તે એક જુદી વાત છે, કેમકે પરદેશનીતિ આખા રાષ્ટ્રના હિત માટે નક્કી થતી હોય છે.

*

કળના પ્રવાહને કોઈ અટકાવી શકતું નથી એ ખરૂં, પરંતુ એ કાળપ્રવાહમાં શરીર ધવાય અને આત્મા તથા અંતરની શક્તિઓ ન ધસાય તેની કાળજી તો અવશ્ય રાખી શકાય. જીવંતિને અનંતની એક યાત્રા ગણીએ તો આમ કરવાનું મુશ્કેલ નથી.

ખાતા નથી ?' એટલે અને જ્યારે કોઈકોલા પીવાનું કહીએ છીએ ત્યારે કોઈ કંપનીના એજન્ટ (કમીશન) તરીકે ખોલતા નથી પણ કોઈકોલાની સસ્તી જાતનું ઉત્પાદન કરી, સોડાના ભાવે લોકોને મળે તેવી એક સમાજવાદી રચનાનું નમ્રભાવે સૂચન કરીએ છીએ. અને તે શીશીઓમાં ભરવાનું પાણી ભાદરમાંથી જ લાવવું ! ખેડૂતો પણ ના નથી પાડે. જો ખરેખર સડાનુભૂતિપૂર્વક વિચારવામાં આવે તો અહીં દશવિધ યોજનાઓ સહેલાઈથી અમલમાં મૂકી શકાય તેમ છે. છેવટે કોઈકોલાની ખાલી બાટલીમાં ભાદરનું પાણી ભરીને પાંચ પૈસે વેચવાથી પણ પાણીની તંગી દૂર થશે. છેવટે સૌ કોઈને નમ્ર વિનંતિ કે શેષચલ્લીના તુકાઓ સમજીને આને કોઈ ધુતકારી ન કાઢે—નહીંતર ઉનાળામાં માથે ચોક્કા એબીને પોક મૂકવાનો વખત આવવાનો છે !

ભારતના આંખમીંઆમણા

આરબ—યહૂદી સંઘર્ષમાં આરબોના પક્ષ લેવામાં આપણી પરદેશ નીતિની તાર્કિકતા દષ્ટિએ અત્યંત યતી નથી. ઈઝરાઈલના અસ્તિત્વ માટે જવાબદાર કોણ ? યહૂદીઓએ કયા રહેલું ? કેટલી જુમિમા રહેલું ? ચોતરફ કંઝનબંધ આરબ રાષ્ટ્રોથી ઘેરાયેલા ઈઝરાઈલે સ્વ-બચાવ માટે ભારતનું ધોરણ અપનાવવું કે ભારતે જેમ છત્તેલો પ્રદેશ પાકિસ્તાનને આપી દીધો—યુદ્ધ કેહીએ પણ સોંપી દીધા અને ઠીકે પછી પાકિસ્તાન યુદ્ધ કરવા ધન્યને ત્યારે તેની કદમપોથી કરવી એવું ઈઝરાઈલે પણ કરવું ?

ખીજી વાત. આરબરાષ્ટ્રોએ ભારત માટે કયારેય સાચા હૃદયની સહાનુભૂતિ બતાવી છે ? જંગલા દેશના સર્જન વખતે એક પણ આરબ રાષ્ટ્રે પાકિસ્તા-

નને વળેડયુ હતું ? યુનોમાં જ્યારે જ્યારે ભારતના ઉમેદવાર સામે પાકિસ્તાનનો ઉમેદવાર બેઠો દોષ ત્યારે આરબરાષ્ટ્રોના મત પાકિસ્તાનને નથી મળ્યા ? ચાલુ યુદ્ધમાં પાકિસ્તાને કયારેય ભારતની જેમ ઈઝરા-ઈલની વિરુદ્ધ નિવેદન કર્યું છે ? તેને બદલે જૂનો સંલેખ ઈરાનના શાહ પામે દોડી જઈ મધ્યપૂર્વના મામલામાં તટસ્થ રહેવાની ઘોષણા નથી કરી ? શા માટે રશિયાની સાથે સાથ આરબોની તરફેણમાં અને ઈઝરાઈલ વિરુદ્ધ નિવેદનો બહાર પાડવા નોંધ્યો ? ૧૯૬૭ની સરહદનું આપણાથી યુદ્ધવિરામની શરત તરીકે કેમ કહેવાય ? રશિયાને તો ફેરવી તોળતા આવડે છે—કોસિગિન બે વાર સામે ચાલીને કેરો જઈ આવ્યા. અમેરિકા અને રશિયાને પોતે મહાસત્તા છે તે જોરે પોતપોતાના લાગમગતા વિસ્તારો ટકાવી રાખવામાં રસ છે. ભારતને માટે આવું કોઈ છે ? આરબરાષ્ટ્રો તેવના ભાવ વધારામાંથી ભારતને મુક્તિ આપવાના છે ? અથવા યુરોપ—અમેરિકા જતું તંત્ર ભારતને આપશે ?

ભારતની પરદેશનીતિ મધ્યપૂર્વમાં સાવ ઊંચરડો વાળે છે અને વાસ્તવિકતા પ્રત્યે આંખ—મિચામણા કરીને જે નવી તેને પકડી રાખવા માગે છે. આપણે ચીનની જેમ તટસ્થ શા માટે ન રહીએ ? ચીન જેવા રાષ્ટ્રે પણ યુદ્ધ વિરામના યુનોના આદેશમાં મતદાનમાં ભાગ ન લીધો તે સચ્ચ છે. નહીંતર ચીન પણ આર-બોની જ તરફેણ કરે છે. ઈઝરાઈલ જેવા નાનકડા અને બહાદુર રાષ્ટ્ર માટે વાસ્તવિક નીતિ અખત્યાર કરવી ભારત માટે જરૂરી છે. ધર્મકાંદુની આરબો ભારત માટે હિતાવદ્ છે એવું જો સાબિત થઈ શકતું હોય તો તે એક જુદી વાત છે, કેમકે પરદેશનીતિ આખા રાષ્ટ્રના હિત માટે નક્કી થતી હોય છે.

કાળના પ્રવાહને કોઈ અટકાવી શકતું નથી એ ખરું, પરંતુ એ કાળપ્રવાહમાં શરીર ધવાય અને આત્મા તથા અંતરની શક્તિઓ ન ધસાય તેની કાળજી તો અવશ્ય રાખી શકાય. જીંદગીને અનંતની એક યાત્રા ગણીએ તો આમ કરવાનું મુશ્કેલ નથી.

ચરિતર તો ભારે વિચિતર છે એક પાથી આવા રાગ કરે છે તો બીજી પા મોઢનદાદા જેવા માણસે ય પેદા કરે છે ભાનની આખે તો લોહી નિતાવરવુ જ બાકી રાખ્યું.

મેચુ મહિના થયા અડવાડિયે કે બહુ તો જખવાડિયે મોઢનલાન હોકરાને લઈને રૂડી પામે જતા હવે તો દવાએ પોતાનું જોર જતાવવા માડ્યું હતું રૂડી હસતી 'દાદા, અમારી નાતમા બેઝી માટે આનુ કોઈ ન કરે મારી અને એની સાત પેઢીમા કોઈએ ઈસીને આટનું માખણ નહિ ખવડાવ્યું હોય અને તેય પાણુ બે મહિનામા'

ભાનુ ય આજ તો રાજી હતો 'મારી ને તારી જ વાત જ્યાં કરીશ કે દાદાની ય કે વાત કરીશ ?' 'દાદાની વાત કરવા માટે તો મારે બીજાને જનમ લેવો પડે આ જનમે તો આ ચામડુ ઉતારી આનુ તો ય નચુણી જ ગણાઉં'

'મે છુ ક્યું છું ? મે તો ખાલી બેચુ કોકાણે જીવ ચલાવી છે'

'એ તો તમે એમજ બોલો બાકી તમે કોઈ ન ક્યું હોન ને કેવળ અમારા કુટુંબ પાસે જિભા રચા હોત તો ય તમારો ધણો ગણુ રહેત.'

જ્યુ મહિના થયા ને રૂડી સાવ સાજી થઈ એકાદ વર્ષ ગયું ને મોઢનવાવની છોડરીના લગન લીવા રૂડી અને ભાનુ બને એ તનતોડ કામ ક્યું સામાવળા વેવાઈની આખમા ય એ વસી થયા બનેને તો ધણુ કોડ હતા બહેન માટે આવો સાડલો લઈએ અને આનુ ધરેણુ લઈએ મોઢનલાલે બનેને એક દિ એ બાબત થોડો ઠપકો આપીને ના પાડી તમે કામ કરો છો એની હું ના પાડુ છું ? હું તમારુ મન ભાગવા માગતો નથી પાચ રૂપિયા આલેલો આપ્ને બાકી એથી વધારે હું લાંછ નહિ રૂડી પે કહ્યું, 'અમે તમારુ વેણુ રાખીએ પણ એક શરતે, તમારેય અમને કોઈ આપવાનું નહિ

'કબુલ

બન વિદાયનો પ્રસંગ આ થો ત્યારે વાતા વરણમા બને કુટુંબોના સબધની મહેક પારખીને અથવા કોઈ અછળ પ્રેરણથી વેવાઈએ એન્દમ ગાડીમાથી જીતરીને મોઢનલાલને કહ્યું, 'કયા છે પેના ભાનુ અને રૂડી ?

મોઢનલાને બોતારી મગાયા એન્દમે રૂડીના હાથમા કિમતી સાડલો અને ભાનુના હાથમા પચીસ રૂપિયા મૂકના બનેને કોઈપણ બોતવા દીના વિના કહ્યું, 'ખમરદાર, કોઈ બોલ્યા છે તો આ ફક્ત વર ઘોડિયાની ખેરાત છે'

મોઢનલાન કહે, 'મારાથી નો થાત એ તમે ક્યું

પેલા બે જણુ આનર્થમાથી બહાર જ આવ્યા ન હતા ભાનુના ચગચગા મુખમાથી થોડીવારે શબ્દો આવ્યા, 'કાકા, તમે મને આવો જ બોગખ્યો'

વેવાઈ બેઠીને કહે, 'ગાડિયા, રખે માનતો કે છુ તારી કિમત કડુ છુ મારે એન્દ છોકરો વધુ હોત તો એની વજુ સાડલો તો માગે ! એમજ આ ગણુ

ભાનુ અને રૂડી બ્યારે બ્યારે આ વાત સભારે છે ત્યારે હરખનું માર્થુ એમનું હૃદય લીનાઈ માન છે અલેકે

હુ અને ચપક બને એના ગામ ગયા હતા નદી બાજુ ફરવા નીમ્યા વાતવાતમા મે ચપકને કહ્યું 'ગામકામા માનવતાની મહેક ખુન હોય એમ મે વારવાર સાંભળ્યું છે તો કોઈ એનું મગે અથવા એવો કોઈ જાણવા જોવો કોઈ પ્રસંગ હોય તા કહેજે' ચપક કહે, 'હવે તો ચૂટણી કુચલી, ગરીબી વગેરેને લીધે હોસાણસી એટલી વધી ગઈ છે કે અડી મહેકની વાત એકંકાર મૂક, હવે ય નરવી રહી નથી, બધેય જલવાડ'

થોડીવાડ પછી અમે એક મહારાજને આવતા જોયા નદીથી નાઈને આવતા લાગ્યા ગળામા રુદાક્ષિના બેરખો લાખી ઘોળા દાદી ખજા પર બીનું પચિયુ ને

ચરિતર તો ભારે વિચિતર છે એક પાથી આવા રાજ્ય કરે છે તો બીજી પા મોહનલાલ જેવા માણસે ય પેદા કરે છે ભાતની આખે તો લોહી નિતાવરણુ જ બાકી રાખ્યું.

મેનજી મહિના થયા અડવાડિરે કે બહુ તો જખવાડિરે મોહનલાલ છોકરાને લઈને રૂડી પામે જતા હવે તો દવાએ પોતાનું જોર જતાવવા માડ્યું હતું રૂડી હસતી 'દાદા, અમારી નાતમા ભેમી માટે આનું કાઈ ન કરે મારી અને એની સાત પેઢીમા કાઈએ ભેમીને આટનું માખણું નહિ ખવડાવ્યું હોય અને તેષ પાણુ બે મહિનામા'

ભાનુ ય આજ તો રાજી હતો 'મારી ને તારી જ વાત થીં કરીશ કે દાદાની ય કે વાત કરીશ ?' 'દાદાની વાત કરવા માટે તો મારે બીજો જનમ લેવો પડે આ જનમે તો આ ચામડું ઉતારી આનું તો ય નશુણી જ ગણાઉં'

'મે છું કયું છે ? મે તો ખાલી બેજી કાઢી જીલ ચલાવી છે'

'એ તો તમે એમજ બોલો બાકી તમે કાઈ ન કયું હોન ને કેવળ અમારા કુટુંબ પાસે લિભા રહ્યા હોત તો ય તમારો ધણું ગણુ રહેત'

નજી મહિના થયા ને રૂડી સાવ સાજી થઈ એકાદ વર્ષ થયું ને મોહનલાલની છોકરીના લગન લીવા રૂડી અને ભાનુ બને એ તનનોડ કામ કર્યું સામાવાળા વેવાઈની આખમા ય એ વસી રવા બનેને તો ધણુ કાંડ હતો બહેન માટે આવો સાડલો લઈએ અને આનું ધરેણું લઈએ મોહનલાલે બનેને એક દિ એ બાળત થોડો ઠપકો આપીને ના પાડી તમે કામ કરો છો એની હું ના ચાલું છું ? હું તમારું મન ભાગવા માગતો નથી પણ રૂપિયા ચાલેલા આપજો બાકી એથી વધારે હું લાછળું નહિ રૂડી મે કહ્યું, 'અમે તમારું વેણુ રાખીએ ફણુ એક કરતે, તમારેય અમને કાઈ આપવાનું નહિ

'કબૂલ

બન વિદાયનો પ્રસંગ આ થો ત્યારે વાતા વરણમા બને કુટુંબોના સબધની મદેક પારખીને અથવા કાઈ અકળ ત્રેરણુથી વેવાઈએ એમદમ ગાડીમાથી છતરીને મોહનલાલને કહ્યું, 'ક્યા છે પેના ભાનુ અને રૂડી ?

મોહનલાલે બોનાની મગાવ્યા એમણે રૂડીના હાથમા કિમતી સાડીઓ અને ભાતના હાથમા પચીસ રૂપિયા મૂકના બનેને કાઈમણુ બોતવા દીના વિના કહ્યું, 'ખરદાર, કાઈ બોલ્યા છે તો આ હજી વર ઘોડિયાની ખેરાત છે'

મોહનલાલ કરે, 'મારાથી નો થાત એ તમે કરું

પેલા બે જણુ આનર્થમાથી બહાર જ આવ્યા ન હતા ભાતના મગમગા મુખમાથી ઘોડીવારે ચમટે આવ્યા, 'કાકા, તમે મને આવો જ ઓગણ્યો'

વેવળ બેટીને કરે, 'નાડિયા, રમિ માનતો કે હું તારી કિમત કરુ છું મારે એ છોકરો વધુ હોત તો એની વજુ સાડલો તો માત્રો એમજ આ ગણુજો

ભાનુ અને રૂડી બ્યારે બ્યારે આ વાત સભારે છે ત્યારે દરખાનું માર્યું એમનું હૃદય ભીભઈ બન છે અહીંકુ

હું અને ચપક બને એના ગામ ગયા હતા નદી બાજુ ફરવા નીજ્યા વાતવાતમા મે ચપકને કહ્યું 'ગામડામા માનવતાની મદેક ખૂબ હોય એમ મે વારવાર સાંભળ્યું છે તો કાઈ એનું મને અથવા એવો કાઈ ભણવા જેવો કાઈ પ્રસંગ હોય તો કહેજો' ચપક કહે, 'હવે તો ચૂટણી કુચલી, મરીખી પગેરેને લીધે હોસાવટારી એટલી વધી ગઈ છે કે અડી મદેકની વાત એકકાર મૂકે, હવા ય નરવી રહી નથી, બધેય જલવાડ'

ઘોડીવાડ પછી અમે એક મહારાજને આવતા જોયા નદીથી નાહીને આવતા હાથમા ગળામા રુદાક્ષીનો ભેરખો લાખી ઘોળી દાદી ખજા પર ભીનું પચિયુ ને

કારીગર

હું મેં દિવસ પટેલા એક કારખાનામાં ગયો હતો ત્યાં એના મેનેજર એક કારીગર સામે આગળી ચીંધતા અને બને તેટલા ધીમા સ્વરે કહ્યું 'આ ગજ બનેા કારીગર છે આપુ કારખાનું એના ઉપર છે'.

'કાઈ એવ નથી ને?' 'કેમ ?'

મેં કેટલાક કારીગરો એવા જોયા છે કે કામ સરસ કરે છે પણ મેગવે છે સાધારણ મજૂર કરતાં ઓછું '

'કારણ ?'

'કારણ કે થોડું કમાય છે પછી વાલીકા દેખાતા જ નથી ખૂટે ત્યારે આવે ?'

મેનેજર હસી પડ્યા મેં પૂછ્યું 'કેમ હસ્યા ?'

'અમને આવા ધણા કારીગરો મળ્યા છે એટલે જ નહિ પણ કેટલાકને મિત્રજ પણ ભારે હોય છે છતાં અમારે ફુગણી માયની લાત બની એ હિસાબે એના મિત્રજ સહન કરવો રહ્યો બાકી હું હમ્યો એમ્લા મઠે કે આ કારીગરની પચુ તમે કહો છો તેવી સ્થિતિ છે પણ જરા જુદી રીતે'

'જુદી કઈ રીતે !'

'આ માણસ આવે નિયમિત બીજી કાઈ એવ પણ નથી પણ એક ધર્મનો વળગણ છે પેલા કારી ગરને બોલાવતો કહે 'કેમ સાચુ ને ? તને ધર્મ' વળગ્યો છે ને ? પેલો હસી પડ્યો

૫ ૨૭૬ થી ચાનું

સડવાની ક્રિયા ગરમ દેશો કરતા થોડીક મોડી શરૂ થાય છે ત્યાં દહન કરેલા મઠદાને એક અઘવાડિયા પછી જોવામાં આવે છે તો તેમના દાઢી મૂછના વાળ તથા નખ વધેલા માનૂમ પડે છે

મનુષ્યના આયુષ્યની ઠંદ કેટલી છે ? આપણા પૂર્વજો એવી કામના કરતા હતા કે 'જીવેમ શરદ શતમ્-આપણે સો વરસ જીવીએ પરંતુ મરીબી અને અમાનને લીધે બાજુ હિંદુસ્તાનનું સરેરાશ આયુષ્ય ૩૩ વર્ષનું છે શિક્ષિત અને સમૃદ્ધ દેશોના લોકો પોતાના સરેરાશ આયુષ્યમાં વધારો કરી રહ્યા છે તેમનું સરેરાશ આયુષ્ય ત્રણસો વર્ષ પહેલાં આપણા નેટલું જ હતું, પણ હવે તે ૬૫ થી ૭૦ ની વચ્ચે લાવી શકાય છે

'હું પૂરું સમજ્યો નહિ' મેં કહ્યું

'ઓવર ટાઈમ કે એક કાઈ કામ મને એ બધું બહુકેનોજન કે મદિંગ વગરેમાં વાપરી નાખે' મેં પેના કારીગરને પૂછ્યું. 'કેમ પેના ગમતો નથી ?'

'ગમતો નહોત તો કાઈ ઓવર ટાઈમ કરત ?'

'પેનો બચાવો, મેં-કે, વ્યાજ આ બવાની સમજણ હોય તો ભવિષ્યમાં કેટલાક કામમાં એ આની શરૂ એનો પડ્યું ખ્યાન કરવો નેઈએ'

પેનો કારીગર મોડો, 'એ બધી ભાગ્યકામ પડવાની જરૂર નથી સા જ, ક્યારેય કાઈનું અમ્મી પડ્યું છે ? એના સમ્બંધ કરતાં એના અવાજમાં થઈતો રજો હતો

મેં મારો આગળ ચાન ગાખ્યો, 'વ્યવસ્થા એક ચીજ છે ને બને તને ધર્મ' વળ્યો પણ કેટલાંકને તો કેવી કેવી એજ વામી હોય છે હાડુ જુગાર વગરે તો આ બધી ચોળાઓનો પરિચય હોય તો એવી બચવા માણસ પ્રયત્ન કરે એમાંથી કેમ્લાકના જીવન સુધરે એમાં મને શકા નથી'.

મેનેજરે કહ્યું, 'તમારી વાત સાચી છે આવી ચોળાઓની સમજણ આપણે આપ્યા કરવી નેઈએ તો મરણ માદ્યો, લાગ વગરે પ્રસંગોએ માણસ આર્થિક નિરાધારી અનુભવે છે એ એાછી અનુભવે'

જરૂરી ખોરાકનો અભાવ, વધારે પડતો માન સિક અથવા શારીરિક પરિજ્ઞમ, રોગિષ્ઠ વાતાવરણ-ઉવામાન, અનિયમિત જીવન તથા રોગો આપણા એક અથવા અનેક અંગોને કમજોર કરી દે છે શરીરને સ્વસ્થ રાખનારી આપણી કોષોમાં પ્રતિબંધો પોતાના કામમાં ચિયિન થઈ જાય છે અને શરીર પર અકાળે જરા (જુદાવસ્થા)ની જાણ પડવા લાગે છે, અને પરિણામે આવે છે મૃત્યુ

આપણે અમર તો થઈ શકીએ એમ નથી, કારણ કે સામૂહિક રૂપે કામ કરનારા આપણા કોષોની વ્યવસ્થા જ એવી છે પરંતુ જો આખી માનવજાતિ સામૂહિક રૂપે યોગ્ય દિશામાં પ્રયત્ન કરે, તો મૃત્યુને સો નહીં પણ દેહકોષો વર્ષ સુધી દૂર રાખી શકાય, એમાં સંદેહ નથી

કારીગર

હું મેં દિવસ પહેલાં એક કારખાનામાં ગયો હતો ત્યાં એના મેનેજર એક કારીગર સામે આગળી ચીંધતા અને બને તેટલા ધીમા સ્વરે કહ્યું 'આ ગજ બનો કારીગર છે આપુ કારખાનું એના ઉપર છે'.

'કાઈ એવ નથી ને?' 'કેમ?'

મેં કેટલાક કારીગરો એવા જોયા છે કે કામ સરસ કરે છે પણ મેગવે છે સાધારણ મજૂર કરતાં ઓછું 'કારણ?'

'કારણ કે થોડું કમાય છે પછી વાલીકા દેખાતા જ નથી ખૂટે ત્યારે આવે?'

મેનેજર હસી પડ્યા મેં પૂછ્યું 'કેમ હસ્યા?'

'અમને આવા ધણા કારીગરો મળ્યા છે એટલે જ નહિ પણ કેટલાકને મિળજ પણ ભારે હોય છે છતાં અમારે દુઝડી માયની લાત જતી એ હિસાબે એનો મિળજ સહેન કરવો રહ્યો બાકી હું હમ્યો એમ્લા માટે કે આ કારીગરની પણ તમે કહેા છે તેવી સ્થિતિ છે પણ જરા જુદી રીતે'

'જુદી કઈ રીતે?'

'આ માણસ આવે નિયમિત બીજ કાઈ એવ પણ નથી પણ એક ધર્મનો વળગાડ છે પેલા કારીગરને બોલાવીને કહે 'કેમ સાચું ને? તને ધર્મ વળગે છે ને? પેલા હસી પડ્યો

૫ ૨૭૬ થી આગળ

સકવાની ક્રિયા ગરમ દેશો કરતા થોડીક મોડી શરૂ થાય છે ત્યાં દાન કરેલા અડદાને એક અઠવાડિયા પછી જોવામાં આવે છે તો તેમના દાઢી મૂછના વાળ તથા નખ વધેલા માનુસ પડે છે

મનુષ્યના આયુષ્યની ૭૬ કેટલી છે? આપણા પૂર્વજો એવી કામના કરતા હતા કે 'જીવેમ શરદ શતમ્-આપણે સો વરસ જીવીએ પરંતુ ગરીબી અને અપ્રાપ્તને લીધે આજ હિંદુસ્તાનનું સરેરાશ આયુષ્ય ૩૩ વર્ષનું છે શિક્ષિત અને સમૃદ્ધ દેશોના લોકો પોતાના સરેરાશ આયુષ્યમાં વધારો કરી રહ્યા છે તેમનું સરેરાશ આયુષ્ય ત્રણસો વર્ષ પહેલાં આપણા જેટલું જ હતું, પણ હવે તે ૬૫ થી ૭૦ ની વચ્ચે લાવી શકાય છે

'હું પૂરું સમજ્યો નહિ' મેં કહ્યું

'ઓવર ટાઈમ કે એક કાઈ કામ મને એ બધું બુદ્ધિમોહન કે મદિગ વગરેમાં વાપરી નાખે' મેં પેના કારીગરને પૂછ્યું. 'કેમ પેના ગમતો નથી?'

'ગમતો નહોત તો કાઈ ઓવર ટાઈમ હત?'

'પેના બચાવેા, મેન્ડ, વ્યાજ આ બવાની સમજાવું હોય તો ભવિષ્યમાં કેટકેતા કામમાં એ આવી શકે એનો પણ ખ્યાન કરવો જોઈએ'

પેનો કારીગર મોડો, 'એ બધી ભાજગડમાં પડવાની જરૂર નથી સાગ, ક્યારેય કોઈનું અમ્કી પડ્યું છે? એના સમ્દા કરતા એના અવાજમાં અજાનો રહ્યો હતો

મેં મારો આગ્રહ ચાલ ગાખ્યો, 'વ્યવસ્થા એક યોગ છે ને બને તને ધર્મ વળગેા પણ કેટલાંને તો ફેરી ફેરી એજ વગરો હોય છે દારૂ જુગાર વગરે તો આ નથી ચોનાઓનો પરિચય હોય તો એવી બચવા માણસ પ્રવલ કરે એમાંથી કેમ્લાકના જીવન સુધરે એમાં મને શકા નથી'.

મેનેજરે કહ્યું, 'તમારી વાત સાચી છે આવી ચોજનાઓની સમજણ આપણે આપ્યા કરવી જોઈએ તો મરણ માદગ્રો, લગ્ન વગરે પ્રસંગેએ માણસ આર્થિક નિરાધારી અનુભવે છે એ ઓછી અનુભવે'

જરૂરી ખોરાકનો અભાવ, વધારે પડતો માનસિક અથવા શારીરિક પરિશ્રમ, રોગિષ્ઠ વાતાવરણ-ઉવામાન, અનિયમિત જીવન તથા રોગો આપણા એક અથવા અનેક અંગોને કમજોર કરી દે છે શરીરને સ્વસ્થ રાખનારી આપણી હાઈનેર્ન મશિનો પોતાના કામમાં શિથિલ થઈ જાય છે અને શરીર પર અકાળે જરા (ફેલાવચ્ચા)ની ઝાયા પડવા લાગે છે, અને પરિશ્રમે આવે છે મૃત્યુ

આપણે અમર તો થઈ શકીએ એમ નથી, કારણ કે સામૂહિક રૂપે કામ કરનારા આપણા કોષોની વ્યવસ્થા જ એવી છે પરંતુ જો આખી માનવજાતિ સામૂહિક રૂપે યોગ્ય દિશામાં પ્રવલ કરે, તો મૃત્યુને સો નહીં પણ દોઢો વર્ષ સુધી દૂર રાખી શકાય, એમાં સંદેહ નથી

પર તુ જોને આખો જ હાથ બળી ગયો હોય અને પોતાના સ્થાને નવા ઢોરોને જ-માવનારા કોપો પશુ બળી ગયા હોય તો મનુષ્ય જેવા વિસિદ્ધ જીવમા એવી શક્તિ નથી કે જેની આખો હાથ ફરીથી નવો ઉગાડી શકે જોકે નીચની કેશાના પ્રાણીઓમા એ શક્તિ હજુ પશુ રહેલી છે ગરોળીની પૂછડી કપાઈ જાય છે તોપણ ફરી આવી જાય છે કરચનાના જડખા તૂટી ગયા પછી નવેસરથી જીવી આવે છે

જીવનનો બ્યારે પ્રારંભ થયો અર્થાત્ સાધારણ રાસાયનિક દ્રવ્યોના સંયોગ, ગરમી તથા ઇલેક્ટ્રિકિટીના પ્રભાવથી બ્યારે સૌથી પહેલા પ્રોટોપ્લાઝમનો જન્મ થયો ત્યારે પ્રાણીઓ માન એક જ કોરોના બનેલા હતા આ એક ટ્રાયના પ્રાણીઓ વાસ્તવમા અમર હતા પછી તે એકેક કોષ ભેગા મળીને બખ્ખે કોષના પ્રાણીઓ થયા જેમાથી ચાર અને ચારચાર કોષવાળા મળીને સોજ સોજ કોષવાળા પ્રાણીઓ થયા પશુ આમ થવા છતા મૂળ કોષ કદી નષ્ટ ન થયો

ધીમે ધીમે આ ટ્રોફોના સમઠનરૂપ અવયવોમા પ્રવૃત્તિઓ ઉત્પન્ન થઈ, અનેક અવયવો બન્યા થયા અને જુદા જુદા કોષો વચ્ચે કામ વહેંચાઈ ગયું

આ પ્રવૃત્તિઓને લીધે એક સરળતા એ થઈ કે કામ ખૂબ સારી રીતે ચાનવા લાગ્યું પશુ પ્રથમ દરેક કોષ જે સ્વાવલંબી હતો તે સ્વાવલંબીપણમા ક્ષતિ આવી ગઈ કંઈપના કરો કે એક સુધાર, એક છુદાર અને એક કડિયો નગેએ મળીને એક મકાનનું કામ શરૂ કર્યું આ નજી બ્યા મુઘી પાતપોતાનું કામ સારી રીતે કરે છે ત્યાં સુધી મકાનનું કામ બરાબર ચાલે છે પશુ ન્યુમાથી જો એક પશુ દાર પીને પોતાના કામમા પ્રમાદી બની જાય તો મકાનનું બધું કામ બધ પડી જાય છે

આ જ સ્થિતિ વનસ્પતિ તથા પ્રાણીઓની છે કેટલાક કારણોને લીધે જો ફેફસાનું કામ બરાબર ન ચાલે તો સોડી શુદ્ધ બનતું નથી અને આખા શરીરમા ઓક્સિજન તથા પોષણ પહેંચાડવામા અને ઝેરી દ્રવ્યો પાછા લાવવામા વિશેષ પડે છે અને ફેફસાં જો આગળ જતા સારા ન થાય તો આખા

શરીરનું મૃત્યુ થાત છે આ પ્રકારે એક ની પ્રવૃત્તિને પ્રારંભ થાય છે એક કોષવાળા પ્રારંભના પ્રાણીઓ અમર હતા, કારણ કે તે આત્મનિર્ભર હતા, ખીજા ઉપર આધાર રાખનારા ન હતા. તેઓ મરતા ન હતા, પશુ વહેંચાઈ જતા હતા. બ્યારે સામૂહિક જીવન જીવવાની પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ ત્યારે શરીરને અહીંથી ત્યાં લઈ જવું, પોતાનો ખોરાક સોધી કાઢવો, તેને રાખવો, આત્મરક્ષા કરવી તથા સત્તાન ઉત્પન્ન કરવું વગેરે જુદા જુદા કામો જુદા જુદા કોષોએ લઈ લીધા

જુદા જુદા કામ કરનારા અંગોમા કેટલાક વધારે મહત્વના અને કેટલાક ઓછા મહત્વના હોય છે મનુષ્યના જો બને હાથ અથવા બને પગ કપાઈ જાય તો તેનું મૃત્યુ નથી થતું, પરંતુ જો હૃદય, ફેફસાં અથવા મગજના નષ્ટ થાય તો વત્તા-ઓછા સમયમા તેનું મરણ જ નીપજે

ખીજા પશુ એક વાત જાણવા જેવી છે હમણાં થોડા વખત પહેલાં અમારો પાડોશી રામદાસ મરી ગયો એક-એ કનાકમા તો તેની કાઠડી બાધવામા આવી અને તેને સ્મશાનમા લઈ જઈ અમિદાદ આપવામા આ ચો હવે આપણે ખરું જોઈએ તો તેનું આખું શરીર મરી ગયું નહોતું, પશુ એ શરીરના કેટલાક જરૂરી અંગ-પ્રત્યંગો મરી ગયા હતા હું એમ કહેવા નથી માગતો કે રામદાસ ફરીથી જીવતો થઈને તેના પરિવારને હજુ પશુ મળી શકે કહેવાતો શુદ્ધો એ છે કે, શરીરના કેટલાક અંગોના મૃત્યુને લીધે બાકીના અંગોએ પશુ શરીરને સાચા આપવો છોડી દીધો હતો પશુ એ વખતે શરીરના બધા જ અંગોનું મૃત્યુ થયું ન હતું

જો રામદાસના 'મૃત્યુ' પછી થોડા કનાકોમા તેની આખોના ડોળા કાઢી લેવાય તો તે કોઈ ખીજા રોગીની આખમા લગાડી શકાય એવી જ રીતે તેની ચામડી તથા હાડકા પશુ ખીજા જીવતા માણસના શરીરમા બેસાડીને ઉપયોગમા લઈ શકાય, કારણ કે તે 'જીવતા' હતા સાધારણ રીતે આપણે જોને 'મૃત' કહીએ છીએ તેના અનેક અંગ-પ્રત્યંગો મૃત્યુ પછી પશુ પોતાનું કામ કરતા રહે છે કડા દેશોમા મડદાના

પરંતુ જેને આખો જ હાથ બળી ગયો હોય અને પોતાના સ્થાને નવા મોઢેને જન્માવનારા કોપો પશુ બળી ગયા હોય તો મનુષ્ય જેવા વિશિષ્ટ જીવમાં એવી શક્તિ નથી કે જેની આખો હાથ ફરીથી નવો ઉગાડી શકે જેને કીચડી કસાના પ્રાણીઓમાં એ શક્તિ હોય પશુ રહેલી છે ગરોળોની પૂછડી કપાઈ જાય છે તો પશુ ફરી આવી જાય છે કરચનાના જડબા તૂટી ગયા પછી નવેસરથી ઊગી આવે છે

જીવનનો ભયારે પ્રારંભ થયો અર્થાત્ સાધારણ શાસાનિક દ્રવ્યોનો સંયોગ, ગરમી તથા ઘસાવડકરણોના પ્રભાવથી ભયારે સૌથી પહેલાં પ્રોટોપ્લાઝમનો જન્મ થયો ત્યારે પ્રાણીઓ માન એક જ કોરોના બનેલા હતા આ એક ટ્રાપના પ્રાણીઓ વાસ્તવમાં અમર હતા પછી તે એકેક કોપ બેગા મળીને બબ્બે કોપના પ્રાણીઓ થયા ગેમાથી ચાર અને ચારચાર કોપવાળા મળીને સોળ સોળ કોપવાળા પ્રાણીઓ થયા પશુ આમ થવા છતાં મૂળ કોપ કદી નષ્ટ ન થયો

ધીમે ધીમે આ ટ્રોપોના સમઠનરૂપ અવયવોમાં પ્રવૃત્તિઓ ઉત્પન્ન થઈ, અનેક અવયવો ભગા થયા અને જુદા જુદા કોપો વચ્ચે કામ વહેંચાઈ ગયું

આ પ્રવૃત્તિઓને લીધે એક સરળતા એ થઈ કે કામ ખૂબ સારી રીતે ચાનવા લાગ્યું પશુ પ્રથમ દરેક કોપ જે સ્વાવલંબી હતો તે સ્વાવલંબીપણામાં ક્ષતિ આવી ગઈ કદવના કરો કે એક સુધાર, એક છુલાર અને એક કડિયો ત્રણેએ મળીને એક મકાનનું કામ શરૂ કર્યું આ ત્રણે ભયા સુધી પાતપોતાનું કામ સારી રીતે કરે છે ત્યાં સુધી મકાનનું કામ બરાબર ચાલે છે પશુ નયુમાંથી જે એક પશુ દાર પીને પોતાના કામમાં પ્રમાદી બની જાય તો મકાનનું બધું કામ બધ પડી જાય છે

આ જ સ્થિતિ વનસ્પતિ તથા પ્રાણીઓની છે કેટલાક કારણોને લીધે જે ફેફસાનું કામ બરાબર ન ચાલે તો સોડી શુદ્ધ બનતું નથી અને આખા શરીરમાં ઓક્સિજન તથા પોષણ પહેંચાડવામાં અને ઝેરી દ્રવ્યો પાછા લાવવામાં વિલેપ પડે છે અને ફેફસાં જે આગળ જતાં સારા ન થાય તો આખા

શરીરનું મૃત્યુ થાન છે આ પ્રકારે એક ની પ્રવૃત્તિને પ્રારંભ થાય છે એક કોપવાળા પ્રારંભના પ્રાણીઓ અમર હતા, કારણ કે તે આત્મનિર્ભર હતા, ખીજા ઉપર આધાર રાખનારા ન હતા. તેઓ મરતા ન હતા, પશુ વહેંચાઈ જતા હતા. ભયારે સામૂહિક જીવન જીવવાની પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ ત્યારે શરીરને અલ્લીથી ત્યાં લઈ જતું, પોતાનો ખોરાક તોપી કાઢવો, તેને રાખવો, આત્મરક્ષા કરવી તથા સત્તાન ઉત્પન્ન કરતું વગેરે જુદા જુદા કામો જુદા જુદા કોપોએ લઈ લીધા

જુદા જુદા કામ કરનારા અંગોમાં કેટલાક વધારે મહત્વના અને કેટલાક ઓછા મહત્વના હોય છે મનુષ્યના જે બને હાથ અથવા બને પગ કપાઈ જાય તો તેનું મૃત્યુ નથી થતું, પરંતુ જે હૃદય, ફેફસાં અથવા મગજમાં નાશ થાય તો વત્તા-ઓછા સમયમાં તેનું મરણ જ નીપળે

ખીજા પશુ એક વાત બાંધવા જેવી હમણાં થોડા વખત પહેલાં અમારો પાડોશી રામદાસ મરી ગયો એક-એ કનાકમાં તો તેની કાઠડી બાંધવામાં આવી અને તેને સ્મશાનમાં લઈ જઈ અમિદાહ આપવામાં આ ચો હવે આપણે ખરું જોઈએ તો તેનું આખું શરીર મરી ગયું નહોતું, પશુ એ શરીરના કેટલાક જરૂરી અંગ-પ્રત્યંગ મરી ગયા હતા હું એમ કહેવા નથી માનતો કે રામદાસ ફરીથી જીવતો થઈને તેના પરિવારને હજી પશુ મળી શકે કહેવાતો મુલો એ છે કે, શરીરના કેટલાક અંગોના મૃત્યુને લીધે બાકીના અંગોએ પશુ શરીરને સાથ આપવો છોડી દીધો હતો પશુ એ વખતે શરીરના બધા જ અંગોનું મૃત્યુ થયું ન હતું

જે રામદાસના 'મૃત્યુ' પછી થોડા કનાકોમાં તેની આખોના કોળા કાઢી લેવાય તો તે કોઈ ખીજા રોગીની આખામાં લગાડી શકાય એવી જ રીતે તેની ચામડી તથા હાડકાં પશુ ખીજા જીવતા માણસના શરીરમાં બેસાડીને ઉપયોગમાં લઈ શકાય, કારણ કે તે 'જીવતા' હતા સાધારણ રીતે આપણે જેને 'મૃત' કહીએ છીએ તેના અનેક અંગ-પ્રત્યંગ મૃત્યુ પછી પશુ પોતાનું કામ કરતા રહે છે કડા દેશોમાં મડદાનું

“તો શું કરવું ?”

“નાના આયોજન કરશે જ નહીં. એમાં માણસના રક્તને લક્ષ્યવાદી મૂકવાનું જાણુ જ નથી હોતું માટે મોટા આયોજન કરો.”

“કવી રીતે ?”

“જીવી આશાઓ રાખો, મહાન સિદ્ધિના સ્વપ્ન કેળવો. યાદ રાખો કે ભુદિભર્યો ને ઉમદા નફોડી કહી નામ પામતો નથી. એને ભૌતિક આકાર આપતા આપણે ખતમ થઈ જઈએ તો આપણા પછી પણ એના તિખારો પ્રજ્વલિત રહી અન્યને આમ ત્રણ આપતો જ રહેશે.”

મારા પ્રવચનો અને લખાણોમાં એક વિચાર મને ખૂબ બારપૂર્વક રજૂ કરવાનું મન થાય છે. માણસ નાનો રહી જાય છે, કારણ કે એના સ્વપ્ન નાના હોય છે. આયોજન નાનું અને સામાન્ય હોય તો પણ એવું જ સામાન્ય પરિણામ આવે ને ?

બલજાત, મોટા આયોજન માટે એટલું જ વિશાળ સાહસ જોઈએ, કિનારા ઉપર જીભ રહેવાને બદલે મજ્જાદારમાં જતને ફોજી દેવાની તૈયારી જોઈએ. સાહસના અનેક ક્ષેત્રોમાં પોતાની આમલી પ્રતિભા પાથરનારા એક શ્રીમત પોતાનું વીર તૈયાર કરાવી રહ્યા હતા. એમણે પોતાના કાયદાસલાહકારને કહ્યું

“શરૂઆતમાં જ લખો કે મારા પુત્રને હું મારો સાહસનો વારસો આપવા માગ્યું છું.”

“ખીજુ કાઈ ?”

“ખીજુ બહુ પછી એને હું મારી અદલત સમીક્ષિ આપીશ તો પણ કદાચ એ એને જાળવી નહીં શકે. મારા ગરીબ પિતાએ મને માત્ર સાહસ ભાવનાનો જ વારસો આપેલો. એના પરિણામે જ અનેક ચક્રવર્તી પડીઓને અતિ હું આજની કક્ષાએ પહોંચી શક્યો.”

“તમે સાહસને આટલું જાણુ મહત્ત્વ આપો છો ?”

“હા. સાહસમય જીવન જ જીવવા યોગ્ય જીવન છે. એની મહત્ત્વની વાત છે નીકરતા. ખીજુ વિચારશે

એની એને પરવા નથી વિરુદ્ધ અભિપ્રાયો વચ્ચે પણ એ પોતાની થકા મુજબ જ ચાલતો ખીજુ કહે તેમ કરવું જ એ વાત એ નહીં સ્વીકારે.”

‘તો .’

“એ પોતાની રીતે જ વિચારશે, મમતા થે ખ જ કેળવશે, પોતાના અત કરવાના અવાજને જ અનુસરશે. રીડુ લલે ફાવે ત્યાં ફરે, આ એકવચીર સ્વેચ્છાએ જ વિદરશે.”

આવી સાહસભાવનાવાળો માણસ ગમે એટલો નિર્જાળ હોય તો પણ બે પગમાં સમજ થઈ રહેવાનો.

આવા રોક લાઈ હતા પોતાની નિર્મળતાઓ માટે એ હમેશા દુઃખ અનુભવ કરતા એ કોઈ વાતનો નિર્ણય જ ન લઈ શકતા. એમને મમતા એક લેખક પાસે એ ત્યાં તો એમણે પૂછ્યું :

‘તમારી તકલીફ શી છે ?’

‘હું મારી નિર્મળતાઓને લીધે હમેશા નિષ્ફળ જ ગઈ છું અને કાઈક ઉપાય સૂચવેલ.’

‘ઉપાય સાવ સારો છે. કોઈ પણ દિસાએ નિશ્ચયાત્મકતા કેળવો.’

‘એ શી રીતે બને ?’

‘આ માટે નિશ્ચયાત્મકતાનું મૂલ્ય સમજો સમજ અને નિર્જાળ માણસો વચ્ચેનો ભેદ છે એમની નિશ્ચયાત્મકતાનો જ નિર્જાળ માણસો ધટનાના દાસ હોય છે સમજ, ધટનાના સ્વામી હોય છો નિર્જાળો સનેગોના શિકાર થઈ પડે છે, સમજ એમના ઉપર વિજય મેળવીને જાય છે.’

‘તો શું સમજ માણસો સનેગોને પણ બદલી નાખે ?’

‘ના સમજો હમેશા સનેગોને બદલી જ નાખે એવું નથી પણ પોતાના હેતુ સિદ્ધ કરવા એ સનેગોને વળાંક તો આપનારા જ.’

‘એ કાઈ પવનને પટ્ટી શકે ?’

“તો શું કરવું ?”

“નાના આયોજન કરશે જ નહીં. એમા માણસના રક્તને હલખતાવી મૂકવાનું જાદુ જ નથી હોતું માટે મોટા આયોજન કરો”.

‘જુરી રીતે ?’

‘જિયી આશાઓ રાખો, મહાન સિદ્ધિના સ્વપ્ન કેળવો. યાદ રાખો કે જીવિભરો ને ઉમદા નકશો કહી નાચ પામતો નથી. એને ભૌતિક આકાર આપતા આપણે ખતમ થઈ જઈએ તો આપણા પછી પણ એનો તિખારો પ્રભવલિત રહી અન્યને આમત્રણ આપતો જ રહેશે”

મારા પ્રવચનો અને લખાણોમા એક વિચાર મને ખૂબ ભારપૂર્વક રજૂ કરવાનું મન થાય છે. માણસ નાનો રહી જાય છે, કારણ કે એના સ્વપ્ન નાના હોય છે. આયોજન નાનું અને સામાન્ય હોય તો પણ એનું જ સામાન્ય પરિણામ આવે ને ?

અલગત, મોટા આયોજન માટે એટલું જ વિશાળ સાહસ જોઈએ, કિનારા ઉપર જિખા રહેવાને બદલે મજ્જામાં જાતને ફાળી દેવાની તૈયારી જોઈએ. સાહસના અનેક ક્ષેત્રોમા પોતાની આગવી પ્રતિભા પાથરનારા એક શ્રીમત પોતાનું વીવ તૈયાર કરાવી રચા હતા. એમણે પોતાના કાયદાસત્તાકારને કહ્યું

“શરૂઆતમા જ લખો કે મારા પુત્રને કે મારો સાહસનો વારસો આપવા માગુ છું”

‘ખીજી કાઈ ?’

‘ખીજુ બધું પછી એને હું મારી અઢળક સમૃદ્ધિ આપીશ તો પણ કદાચ એ એને જાળવી નહી શકે મારા ગરીબ પિતાએ મને માત્ર સાહસ ભાવનાનો જ વારસો આપેલો. એના પરિણામે જ અનેક ચડતી પડતીઓને અતિ હું આજની કક્ષાએ પહોંચી શક્યો”

‘તમે સાહસને આટલું બધું મહત્વ આપો છો ?’

‘હા. સાહસમય જીવન જ જીવવા યોગ્ય જીવન છે, એની મહત્વની વાત છે નીકરતા. ખીજ શું વિચારશે

એની એને પરવા નથી વિરુદ્ધ અભિપ્રાયો વચ્ચે પણ એ પોતાની શક્તિ મુજબ જ ચાલતો ખીજ કહે તેમ કરવું જ એ વાત એ નહી સ્વીકારે”.

‘તો .’

‘એ પોતાની રીતે જ વિચારશે, ગમતા રો ખ જ કેળવશે, પોતાના અત કરવાના અવાજને જ અનુસરશે. ટોણુ લલે હાથે ત્યા ફરે, આ એકવર્તીર સ્વેચ્છાએ જ વિદરશે.’

આની સાહસભાવનાવાળો માણસ ગમે એટલો નિર્બળ હોય તો પણ બે પગમા સમજ થઈ રહેવાનો

આમા એક ભાઈ હતા. પોતાની નિર્મળતાએ માટે એ હમેશા ફૂ ખ અનુભ વા કરતા એ કાઈ વાતનો નિર્ણય જ ન લઈ શકતા. એમને ગમતા એક લેખક પાસે એ ગયા તો એમણે પૂછ્યું :

‘તમારી તકલીફ શી છે ?’

‘હું મારી નિર્મળતાએને લીધે હમેશા નિષ્ફળ જ જાઉં છું અને કાઈક ઉપાય સૂચવેલ’

‘ઉપાય સાવ સારો છે કાઈ પણ દિસાએ નિશ્ચયાત્મકતા કેળવો’

‘એ શી રીતે બને ?’

‘આ માટે નિશ્ચયાત્મકતાનું મૂલ્ય સમજો સમજ અને નિર્બળ માણસો વચ્ચેનો ભેદ છે એમની નિશ્ચયાત્મકતાનો જ નિર્મળ માણસો ધટનાના દાસ હોય છે સળળ, ધટનાના સ્વામી હોય છે નિર્મળો સ જોગાના શિકાર થઈ પડે છે, સળળ એમના ઉપર વિજય મેળવીને જ પે છે.’

‘તો શું સળળ માણસો સ જોગાને પણ બદલી નાખે ?’

‘ના સળળો હમેશા સ જોગાને બદલી જ નાખે એવું નથી પણ પોતાના હેતુ સિદ્ધ કરવા એ સ જોગાને વળાંક તો આપવાના જ.’

‘એ કાઈ પવનને પટ્ટી સંકે ?’

આવી પ્રાર્થના સાચા હૃદયથી કરનારને દુઃખી થવા માટેનાં હમ્મરો કારણો હશે તો પણ એ દુઃખી નહીં થાય, નિરાશ નહીં થાય. અનેક યોજનાઓ નિષ્ફળ મળે તો એમને મર્દકાલના ખાતે ઉધારીને એ આવતી કાલથી નવેસર પુનઃપ્રાર્થ આદરશે. આવા જગજી સામે મુશ્કેલી પુદ મુશ્કેલીમાં મૂકાઈ જવાની.

એક વિમાનીદળને પોતાનો મંત્ર નક્કી કરવાનો હતો. મંત્ર એવો જોઈએ જેમાં થોડાજ શબ્દો હોય, પણ એનો સદેશ ચોટદાર હોય ને પ્રભાવ દીર્ઘજીવી હોય. આનો અનેક મંત્ર સૂચવવામાં આવ્યા પણ એકેય અસરકારક ન લાગ્યો. છેવટે એક નવા વિમાનીએ કહ્યું :

‘હું સચનું !’

‘અવશ્ય સૂચવી શકો.’

‘મને લાગે છે કે આપણે આવી મંત્ર રાખીએ: ‘મુશ્કેલ કામ અને તંત્રાળ કરી દઈએ છીએ. અશક્યને થોડી વાર લાગે એટલું જ. મંત્ર તરિકા આ શબ્દો સંકુને કેવા લાગે છે!’

ખીજા કોઈ જ જવાબ આપ્યા વગર બધા સૈનિકો અને અધિકારીઓએ આ મંત્રને જગજગકારથી વધારી લીધો. આપણે પણ આવો જીવનમંત્ર કેમ ન અપનાવી શકીએ ? જે કે આ માટે તત્પર રહેવું પડે આરામ હરામ થાય, અપાર મુશીબતો વેઠવી પડે પણ એના બદલામાં જે કાર્યસિદ્ધિ મળે એનો તુનના થાય ખરી !

દિમાલપના સર્વોચ્ચ શિખર એવરેસ્ટ ઉપર આરોહણ કરવાના અનેક પ્રયત્નો નિષ્ફળ રહેલા તો પણ સાહસિકો એ શિખર ઉપર પગ મૂકવા માટે પુનઃપ્રાર્થ કરતા જ રહેવા. સાહસની આ હારમાળામાં અનેક વીરોએ જીન શુભાવેલા છતાં દિલારી અને હન્ટે એવરેસ્ટના આરોહણનું આયોજન કર્યું ત્યારે એક પગકારે હન્ટને પૂછેયું :

‘તમે એવરેસ્ટ સર કરવા શા માટે જાઓ છો ?’

‘એ ત્યાં છે એટલા માટે,’ હન્ટે દૃઢ જવાબ આપ્યો.

એ પંજીના ઘટના સાહસના ઇતિહાસ પ્રથમ એક સોનેરી પાન બની ગઈ છે. ભારતના સપૂત તેન-સિંચ અને દિવારીએ એ ઐતિહાસિક પાને એવરેસ્ટ પર પગ મૂક્યો ને માનવીના દેવામાં રમતા સાહસનો જગજગકાર બોવાયો.

એક રહસ્યવાદીએ યોગ્ય જ કહ્યું છે કે “માનવી અને કુચર ભારે મળે છે ત્યારે મહાન કાર્યો સિદ્ધ થાય છે.” આમ મળતું એટલે શિખર ચઢી, માત્ર ડેલીએ હાથ દઈ પાછા આવવું એવો અર્થ થતો નથી. ભ્યાં પણ શિખરોના દૂરચા ઉરાડાયા છે, બૂચદા બોદાયા છે, બધ બાંધીને નદીઓના વકરેલા પાણીને નાથીને અપાર વીજળી-શક્તિ ઉત્પન્ન કરવામાં આવી છે ત્યાં ત્યાં બધે જ માનવી અને કુચર ભેગા મળ્યા છે. ભાખરા નંગમના બધ, નદાદેવી શિખર અને ખડાળા-ખપોલીના જળ-લાટ એ આવા મહાન મિલનની જ યશગ્રાથાઓ છે.

પોતાની નાનકડી ધોલકીના અધકારમાં ખેતી રહેનારા માણસોની આવી યશગ્રાથાએ પ્રવાતી નથી કે નથી એમની વિજયપતાકાઓ ફગફટતી ગગનનેદી શિખરો પર. જેઓ પૂરા પ્રયત્નથી પોતાની નિર્મળતાના અણ-માત્રને પણ યોગાળી નાખીને સખળતાની સાધના આરંભે છે, અનિર્ણયના દ્વિધાભાવમાંથી પૂર્ણ તથા મુક્ત થઈને નિઃશ્યાત્મકતાના રાજમાર્ગે ચાલે છે એમના માટે જ આ શક્ય બને છે.

શુક્રેવ ટાગોર વારંવાર આ પ્રાર્થના કરતા :

મારા પ્રભુ ! તમને મારી આ પ્રાર્થના છે.

મારા હૃદયની દુર્બળતાના મૂળ ઉપર આઘાત કરો.

મારા આનંદ અને વિષાદ સરળતાથી સહેવાની મને શક્તિ આપો.

મારો પ્રેમ મેવામાં ફલિત કરવાનું મને બળ આપો.

આવી પ્રાર્થના સાચા હૃદયથી કરનારને દુઃખી થતા માટેનાં ઉત્તરો કારણે હશે તો પણ એ દુઃખી નહીં થાય, નિરાશ નહીં થાય. અનેક યોગનાએ નિષ્ફળ ગઈ તો એમને ગઈકાલના ખાતે ઉધારીને એ આવતી કાલથી નવેસર પુરુષાર્થ આદરશે. આવા જીવ સામે મુશ્કેલી પુદ મુશ્કેલીમાં મૂકાઈ જવાની.

એક વિમાનીદળને પોતાનો મંત્ર નક્કી કરવાનો હતો. મંત્ર એવા જોઈએ જેમાં થોડા જ શબ્દો હોય, પણ એનો સદેશ ચોટદાર હોય ને પ્રભાવ દીર્ઘજીવી હોય. આવા અનેક મંત્ર સૂચવવામાં આવ્યા પણ એક અસરકારક ન લાગ્યો. છેવટે એક નવા વિમાનીએ કહ્યું :

‘હું સચનું !’

‘અવશ્ય સૂચવી સકો.’

‘મને લાગે છે કે આપણે આવી મંત્ર રાખીએ: ‘મુશ્કેલ કામ અમે તત્કાળ કરી દઈએ છીએ. અશક્યને થોડી વાર લાગે એટલું જ. મંત્ર તરીકે આ શબ્દો સંકુને કેવા લાગે છે!’

બીજા કોઈ જ જવાબ આપ્યા વગર બધા સૈનિકો અને અધિકારીઓએ આ મંત્રને જળજળકારથી વધાવી લીધો, આપણે પણ આવી જીવનમંત્ર કેમ ન અપનાવી શકીએ ! જે કે આ માટે તત્પર રહેવું પડે આરામ હરામ થાય, અપાર મુશીબતો વેકવી પડે પણ એના બદલામાં જે કાર્યસિદ્ધિ મળે એનો વાનના થાય ખરી !

હિમાલયના સર્વોચ્ચ શિખર એવરેસ્ટ ઉપર આરોહણ કરવાના અનેક પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા. તો પણ સાહસિકો એ શિખર ઉપર પગ મૂકવા માટે પુરુષાર્થ કરતા જ રહેવા. સાહસી આ હારમાળામાં અનેક વીરોએ બન સુભાવેલા છતાં હિલારી અને હન્ટ એવરેસ્ટના આરોહણનું આયોજન કર્યું ત્યારે એક પત્રકારે હન્ટને પૂછ્યું :

‘તમે એવરેસ્ટ સર કરવા શા માટે જાઓ છો ?’

‘એ ત્યાં છે એટલા માટે,’ હન્ટે દૃઢ જવાબ આપ્યો.

એ પંજીના ઘટના સાદસના ઇતિહાસ મધનું એક સોનેરી પાન બની ગઈ છે. ભારતના સપૂત તેનું સિંચ અને દિવારીએ એ ઐતિહાસિક પથે એવરેસ્ટ પર પગ મૂક્યો ને માનવીના દેવામાં રમતા સાહસનો જળજળકાર બોલાયો.

એક રહસ્યવાનીએ યોગ્ય જ કહ્યું છે કે “માનવી અને કુચર જ્યારે મળે છે ત્યારે મહાન કાર્યો સિદ્ધ થાય છે.” આમ મળવું એટલે શિખર ચડી, માત્ર ડેલીએ હાથ દઈ પાછા આવવું એવા અર્થ થતો નથી. જ્યાં પણ શિખરોના ફરચા ઉગાડાયા છે, ખુશ્દા બોદાયા છે, બધા બાંધીને નદીઓના વકરેલા પાણીને નાથીને અપાર વીજળી-શક્તિ ઉત્પન્ન કરવામાં આવી છે ત્યાં ત્યાં બધે જ માનવી અને કુચર ભેગા મળ્યા છે. ભાખરા નંગવના બધ, નદાદેવી શિખર અને ખડાળા-ખપોલીના જળ-ઘાટ એ આવા મહાન મિલનની જ યશમાયાઓ છે.

પોતાની નાનકડી લોહજીની અધિકારમાં ખેતી રહેનારા માણસોની આવી યશગાથાએ ગ્રવાતી નથી કે નથી એમની વિજયપતાકાએ ફગફટતી ગગનભેદી શિખરો પર. જેઓ પૂરા પ્રયત્નથી પોતાની નિર્મળતાના અણ-માત્રને પણ યોગાળી નાખીને સખળતાની સાધના આરંભે છે, અનિર્ણયના દ્વિધાભાવમાંથી પૂર્ણ તથા મુક્ત થઈને નિશ્ચાત્મકતાના રાજમાર્ગે ચાલે છે એમના માટે જ આ શક્ય બને છે.

શુરુદેવ ટાગોર વારંવાર આ પ્રાર્થના કરતા :

મારા પ્રભુ ! તમને મારી આ પ્રાર્થના છે.

મારા હૃદયની દુર્બળતાના મૂળ ઉપર આઘાત કરો.

મારા આનંદ અને વિપાદ સરળતાથી સહેવાની મને શક્તિ આપો.

મારો પ્રેમ એવામાં ફલિત કરવાનું મને બળ આપો.

એ ચિત્રકાર હતો ?

“કંતાવતી માળસર

પ્રેક્ષકોના મુખેથી મારા ચિત્રો અજોના પ્રશ્નો-
દ્વારા સાંભળીને મારી છાતી ઝગ ઝગ ફૂલી રહી
હતી. શહેરની આટી સોસાયટી તરફથી ભરપેલ આ
વાર્ષિક પ્રદર્શનમાં પ્રથમવાર ભાગ લેતાંની સાથે જ
પ્રથમ પારિતોષિકના અધિકારી બનવું કંઈ નાનીસની
વાત હતી ? ખાલીસ વરસની કુમળી વયે મળેલ આ
માન ગૌરવપ્રદ જ ગણાય ને ! ગર્વભરે ઉન્નત મસ્તકે
પ્રેક્ષકોને નિહાળતો હું આમતેજ આંટા મારી રહ્યો
હતો. પાછળથી કોઈએ મારે ખભે હાથ મૂક્યો, એ
હતા મારા ચિત્રશુરુ ને પ્રદર્શનના વ્યવસ્થાપક શ્રી પંડ્યા.
તેમની મહેનત ને મારી સાધનાએ જ મને આ જીયા
સ્થાને પહોંચાડ્યો હતો. મને આશ્ચર્ય આપી, મારા
કરને દૂર કરી તેમણે જ મને પ્રદર્શનમાં ભાગ લેવા
પ્રેર્યો હતો ને હવે વિજેતા બનતાં મારો આત્મવિશ્વાસ
ભગી ચૂક્યો હતો, જે મને ભાવિમાં પ્રગતિનાં સોપાન
કમશઃ ચઢવા પ્રેરતો રહેવાનો હતો.

મેં શુરુજીને માનથી માથું નમાવી પ્રશ્ન મૂક્યો.
તેમણે મારી પીઠ ધાબડતાં સાથેની વ્યક્તિ સાથે
ઝોળખાણ કરાવી, ‘જો મદન, આ શ્રી ચંદ્રકાંત.
અરજા ચિત્રકાર છે, ગયે વરસે તેમના.....’ તેમને
વચ્ચેથી જ બોલતા અટકાવી એ ભાઈએ મને અભિ
નંદન આપ્યાં. શ્રી પંડ્યાએ મારી સફળતાના સમાચાર
તેમને જણાવ્યા હતા. તેઓ તુરત જ પંડ્યાસાહેબનો
હાથ પકડી તેમને આગળ ધસડી ગયા.

લઘવવધર વચ્ચેમાં સહજ ને જાણા જેવા
ભાગતા એ ભાઈને હું આશ્ચર્યથી જતા બેઠો રહ્યો.
‘શું ખરેખર એ ચિત્રકાર હશે ! અશક્ય ! એક
કલાકારની તેજસ્વી પ્રતિભા એના ચહેરા પર ક્યાં
હતી, કે ક્યાં હતી તેની આંખોમાં સ્વપ્નશીલતાનું
તેજ ! તો શું શુરુજીએ તેને અમકમા ચિત્રકાર કહ્યો
હશે ? તેમ કરવાનું કારણ ?’

વધુ વિચારવાનો મને સમય જ ન મળ્યો.

મારા મિત્રો-પ્રશંસકો મને ઘેરી વળ્યા, અભિનંદન ને
સ્તુતિશ્રુતોનો મારા પર વરસાદ વરસ્યો, ને મદદોષ
બની હું નવી દુનિયામાં ગૂંધે ખોવાઈ ગયો.

પ્રદર્શનની મુદત આઠ દિવસની હતી. આખું
અટવાડિયું જેવા ચિત્રકાર મહાશય ત્યાં ને ત્યાં જ
અડો જમતા બેસી રહેતા, બહેત્રે ચોક્કસદાર ન હોય !
દેલ્લે દિવસે મેં તેમને કહેતા સાંભળ્યા, ‘હાથ ! આ
વખતે કંઈ ન બન્યું’. સુખરૂપ બધું પતી ગયું.’

મારી પ્રત્યાર્થક નજરનો આશય સમજીને
શુરુજી બોલ્યા : ‘ગયે વરસે પ્રદર્શનમાં ભાગેલ આગ
વિષે તું બહુતો નથી ? છાપામાં પણ એ સમાચાર
છપાયા હતા.’

‘ગયે વરસે હું ગામ ગયો હતો.’

‘હા ! તેથી જ તું બહુતો નાંદિ હોય. આ
ચંદ્રકાંતભાઈના ચિત્રને ગયે વરસે પહેલું ઈનામ મળ્યું
હતું, ઘણું જ ગુંદર ચિત્ર હતું. તેમના મૃત પુત્રની
આભેહૂળ પ્રતિમૃતિ હતી. પાંચમે દિવસે અચાનક
ભાંગેલ આગમાં બધું ભસ્મીભૂત થઈ ગયું’, સાથે
તેમની...’ ત્યાં જ કોઈએ શ્રી પંડ્યાને બોલાવ્યા ને
વાત અધૂરી રહી. વધુ પૂછવાની પડી તો તક જ ન
મળી. તેથી મારું કુતૂહલ સતોપવા હું બીજો દિવસે
શ્રી પંડ્યાને ઘેર પહોંચ્યો.

તેમની સાથે આડીઅવળી વાતો કર્યા બાદ મેં
મુદાની વાત છેડી. જવાબમાં તેઓ મને બાજુની
રૂમમાં લઈ ગયા. સુંદર, અનુપમ ચિત્રોથી આખી
ઝોરડી દીધી રહી હતી, શ્રી ચંદ્રકાંતે દોરેલાં એ ચિત્રો
બેઠો હું દિગ્મુદ બની ગયો. આ વરસે જો તેમણે
ભાગ લીધો હોત તો પ્રથમ ઈનામનો અધિકારી હું
બની શકત નાંદિ તેની મને ખાતરી થઈ ચૂકી.

પંડ્યાસાહેબનાં મુખે સાંભળેલ એ દુઃખી ચિત્ર-
કારનો જીવનદ્રષ્ટાંત પણ વિલસણુ હતો. આગલા

એ ચિત્રકાર હતો ?

“કંતાવતી માળસકર

પ્રેક્ષકોના મુખેથી મારા ચિત્રો અંગેના પ્રશ્નો-
દ્વારા સાંભળીને મારી છાતી ઝગ ઝગ ફૂલી રહી
હતી. શહેરની આઈ સોસાયટી તરફથી જરાયેલ આ
વાર્ષિક પ્રદર્શનમાં પ્રથમવાર ભાગ લેતાંની સાથે જ
પ્રથમ પારિતોષિકના અધિકારી બનવું કંઈ નાનીસની
વાત હતી ! ખાલીસ વરસની કુમળી વયે મળેલ આ
માન ગૌરવપ્રદ જ ગણાય ને ! જર્વેર ઉન્નત મસ્તકે
પ્રેક્ષકોને નિહાળતો હું આમતેમ આંટા મારી રહ્યો
હતો. પાછળથી કાંઈએ મારે ખમે હાથ ચૂક્યો. એ
હતા મારાનચિત્રકારો ને પ્રદર્શનના વ્યવસ્થાપક શ્રી પંડ્યા.
તેમની મહેનત ને મારી સાધનાએ જ મને આ જીયા
સ્થાને પહોંચાડ્યો હતો. મને આશ્ચર્ય આપી, મારા
કરને દૂર કરી તેમણે જ મને પ્રદર્શનમાં ભાગ લેવા
પ્રેર્યો હતો ને હવે વિજેતા બનતાં મારો આત્મવિશ્વાસ
બમી ચૂક્યો હતો, જે મને ભાવિમાં પ્રગતિનાં સોપાન
ક્રમશઃ ચઢવા પ્રેરતો રહેવાનો હતો.

મેં શુરુએ માન્યતા મારું નમારી પ્રણામ કર્યાં.
તેમણે મારી પીઠ ઘાળતાં સાથેની વ્યક્તિ સાથે
ઝોળખાણ કરાવી, ‘ને મદન, આ શ્રી ચંદ્રકાંત.
અચ્છા ચિત્રકાર છે. ગયે વરસે તેમના....’ તેમને
વચ્ચેથી જ બેસતા અટકાવી એ ભાઈએ મને અભિ
નંદન આપ્યાં. શ્રી પંડ્યાએ મારી સફળતાના સમાચાર
તેમને જણાવ્યા હતા. તેઓ તુરત જ પંડ્યાસાહેબનો
હાથ પકડી તેમને આગળ ધસડી ગયા.

સહરવધર વંશોમાં સ્નેહ ને જાણા જેવા
ભાગતાં એ ભાઈને હું આત્મચંદી જતાં જોઈ રહ્યો.
‘શું ખરેખર એ ચિત્રકાર હશે ! અશક્ય ! એક
કલાકારની તેજસ્વી પ્રતિભા એના ચહેરા પર ક્યાં
હતી, કે ક્યાં હતું તેની આંખોમાં સ્વપ્નશીલતાનું
તેજ ! તો શું શુરુએ તેને મજાકમાં ચિત્રકાર કહ્યો
હશે કે તેમ કરવાનું કારણ ?’

વધુ વિચારવાનો મને સમય જ ન મળ્યો.

મારા ચિત્રો-પ્રદર્શકો અને ઘેરી વળ્યા. અભિનંદનને
સ્તુતિમુખનોનો મારા પર વરસાદ વરસ્યો, ને મદદોશ
બની હું નવી દુનિયામાં ગ્રુપે ખોવાઈ ગયો.

પ્રદર્શનની મુદત આઠ દિવસની હતી. આખું
અટાકાડિયું જેવા ચિત્રકાર મહાશય ત્યાં ને ત્યાં જ
અટ્ટો જમાવી બેસી રહેતા, બાકે ચોક્કાદાર ન હોય !
દેલે દિવસે મેં તેમને કહેતા સાંભળ્યા, ‘હાશ ! આ
વખતે કંઈ ન બન્યું. મુખરૂપ બધું પતી ગયું.’

મારી પ્રત્યાર્થક નજરનો આશય સમજીને
શુરુએ મોઝ્યા : ‘ગયે વરસે પ્રદર્શનમાં લાગેલ આગ
વિરે તું બચતો નથી કે છાપામાં પણ એ સમાચાર
છપાયા હતા.’

‘ગયે વરસે હું ગામ ગયો હતો.’

‘હા ! તેથી જ તું બચતો નહિ હોય. આ
ચંદ્રકાંતભાઈના ચિત્રને ગયે વરસે પહેલું ઈનામ મળ્યું
હતું, ધણું જ ગુંદર ચિત્ર હતું. તેમના મૂત પુત્રની
આબેહૂળ પ્રતિષ્ઠિત હતી. પાંચમે દિવસે અચાનક
લાગેલ આગમાં બધું ભસ્મીભૂત થઈ ગયું, સાથે
તેમની...’ ત્યાં જ કાંઈએ શ્રી પંડ્યાને બોલાવ્યા ને
વાત અધૂરી રહી. વધુ પૂછવાની પછી તો તક જ ન
મળી. તેથી મારું કંટાળ સતોવવા હું ખીજે દિવસે
શ્રી પંડ્યાને ઘેર પહોંચ્યો.

તેમની સાથે આડીઅવળી વાતો કર્યા બાદ મેં
મુઠાની વાત છેડી. જવાબમાં તેઓ મને બાજુની
રૂમમાં લઈ ગયા. સુંદર, અનુપમ ચિત્રોથી આખી
ઝોરડી ઢીપી રહી હતી, શ્રી ચંદ્રકાંતે દોરેલાં એ ચિત્રો
જોઈ હું દિગ્માન બની ગયો. આ વરસે જો તેમણે
ભાગ લીધો હોત તો પ્રથમ ઈનામનો અધિકારી હું
બની ચકત નહિ તેનો મને ખાતો થઈ ચૂકી.

પંડ્યાસાહેબનો મુખે સાંભળેલ એ દુઃખી ચિત્ર-
કારનો જીવનદર્શાત પણ વિલસણ હતો. આગલા

પડયો. એક પડોશી સાથે ગ્રામકુટુંબી બહીં શહેરમાં આવ્યો. બચપણથી મને ચિત્રકળાનો શોખ હતો, તેથી બહીં આવી દરોહામ થતા જ મેં એ કળાની સાધના આરંભી ચિત્રશિક્ષક તરીકેની પરીક્ષા પસાર કર્યો બાદ મેં મૂલમાં નોકરી મેળવીને રૂમ માડી સ્થિર થયો.

મારા જેવા અમર્યા એકલવાલા માણસને કન્યા કોણ દે ? તેથી પત્નીની પ્રાપ્તિ માટે મારે અનાયાશ્રમનો માર્ગ લેવો પડ્યો. ત્યાં મને શાતા મળી મારા જેવી જ અનાથ, એકલવાળી પથ્થુ સુશીલને સમજી. એ નારીએ ઘરમાં આવતા જ મારી જીવનવાડીમાં સુખ, શાંતિ ને સમાધાનરૂપી પુષ્પો ખીલવી દીધા સાત વરસ પહેલાં મારો મૃદસ્થાકામ શરૂ થયો. દૂકા પગારમાં એ કરકસરથી ઘર ચલાવતી, મને જરાય ઓછું આવવા દેતી નહીં.

‘લગ્ન બાદ બીજે જ વરસે હું પિતા બન્યો. નિઃચિત્ર સંલોગમાં એ પુત્ર જન્મ્યો હતો. પૂરે દહાડે એકતાર શાતા પાણી ભરતા લપસી પડી તુરત તેને દોઢિપનમાં ખસેડી પડી ડોક્ટરે કુશળતાથી ઓપેશન કરી મા-બાપકને બચાવી લીધા, પણ ગર્ભાશયને ખેંચેલ ગર્ભીર ઈન્જને કારણે શાતાનું માતૃત્વ ધીન વાઈ ગયું ફરી સત્તાનપ્રાપ્તિની આશા ન રહી.

‘આ વાન બચુના તે ખુબ રડી પથ્થુ પુત્રુખ જોઈ તેણે મનાવી લીધું. મારા એ પહેલા ને છેલ્લા સત્તાનનું નામ અમે પ્રકાશ પાડ્યું શાતાનો તો એ જીવનાધાર હતો એ તેને અનહદ ખાર ખરતી, લાડ લડાવતી. કદીય તેને મારતી નહિ તેથી પ્રકાશ જીવી બની ગયો હતો, તે મન ફાવે તેમ વર્તતો, પોતાનું ધામું જ કરાવતો મને આ પસંદ નહોતું, પણ શાતા ખાતર મારે ચૂપ રહેવું પડતું.

‘ગયા વરસની વાત છે. એક દિવસે તેણે કંઈ ‘આપણા ઘરથી થોડે દૂરના હોલમાં ચિત્રપ્રદર્શન ભરાવાનું છે. મેં હાપમાં એ વિષે વાત્સ્ય છે. તમે પણ તેમાં ભાગ્યોને ! આના સરસ ચિત્રો બનાવો છો, પણ કોઈ તેની કદર ન કરે ત્યાં સુધી તમે આગળ ફેરી રીતે આવી શકો ? થોડીની નજર સામે તે મૂકાય ત્યારે જ તેની કદર થાય ને !

‘શાંતાની પ્રેરણાથી પ્રોત્સાહિત થઈ મેં ‘ગ્રામ-કાની પનહારી’ નામનું ચિત્ર તૈયાર કરવાં માંડ્યું. શાંતા મારા કાર્યમાં માર્ગદર્શકની મરજ સારતી.

ચિત્ર મેકલવાની મુદત પૂરી થતાં આવી હતી. મારું ચિત્ર પણ સપૂર્ણતાને આરે પહોંચી ચૂક્યું હતું. તે દિવસે સન્નિવાર હતો. સૂલભાઈ ઘેર આવતાની સાથે જ હું ચિત્ર પર છેલ્લો હાથ ફેરવવાના કામમાં લાગી ગયો હતો. ત્યાંજ શાતા ચઢતો કપ લઈને આવી. મને કાર્યરત જોઈ તે બાથુ પર બેસી રહી. પ્રથમ સાપૂર્ણ નેત્રે ચિત્રને નિહાળતા બેસી.

‘ખરેખર ! સરસ ચિત્ર તૈયાર કયું’ છે જરૂર તમને પહેલું ઈનામ મળશે.’

એના શબ્દો પૂરા થતા ન થતા ત્યાં જ પ્રકાશ ક્યાકથી દોડતો આવ્યો, ‘બા, મને પૈસા આપને, કુગંગા લેવો છે કહેતોકને જોરથી શાતાને બાત્રી પડયો. ખેસાવધ શાતાના હાથમાંથી ચઢતો કપ ઊઠ્યો, ને બધી ચઢા મારા ચિત્ર પર ઢોળાઈ

‘થઈ રહ્યું ચિત્ર બગડી ગયું મારી દિવસ રાતની મહેમનત એજે જતી જોઈ મારો પિત્તો ગયે. પ્રકાશના જીદી, મસ્તીખેર વર્તન થયું વખતથી મારા દિલમાં સળગારેલો રોષાગ્નિ બમ્બૂડી બેસ્યો. મેં જીભ ચૂસી જ મૂંઝામાં પડેલી લાકડી હાથમાં લીધી ને તેના પર ઉગ્રમતા કહ્યું

‘જીભો રહે નાનાયક, તને કુગંગા આપુ છું, લે’.

‘મારો રુદાવતાર જોઈ મારની બીજી ગભરાયેલો પ્રકાશ નાદો ગુસ્સામાં અધ બની હું પાછળ દોડયો. બીકનો માર્યો એ દાદર ઉતરી રસ્તા પર આવ્યો ને બાવરા જેવા આડોઅવળો દોડવા માંડયો. હવે હું ગભરાયો. મેં ગૂમ પાડી, ‘પ્રકાશ બેટા, જીભો રહે દોડીશ નહિ તને નહિ મારું’ !

‘પથ્થુ બનવાકક્ષણ ન ટળ્યું. સામેથી જ્ઞેશમાં આવતી લોરી નીચે એનો નાનકડો દેહ કચકાઈ ગયો. એ કુમળું કૂસ કરમાઈ ગયું મારે પાપે. ગયા વરસના પ્રદર્શનમાં ભાગ લેવાની મારી તમન્નાએ મને પુત્રકીન બનાવ્યો.

પડ્યો. એક પોરોશી સાથે ગામડું છોડી અહીં સહેરમા આવ્યો. બચપણથી મને ચિત્રકળાનો શોખ હતો, તેથી અહીં આવી દરોહામ થના જ મેં એ કળાની સાધના આરંભી ચિત્રશિક્ષક તરીકેની જરીક્ષા પસાર કર્યાબાદ મેં મૂલમા નોકરી મેળવીને રૂમ માડી સ્થિર થયો.

મારા જેવા અભણા એકલવાયા માણસને કન્યા ક્યાં હે ? તેથી પત્નીની પ્રાપ્તિ માટે મારે અનાથાશ્રમનો માર્ગ લેવો પડ્યો. ત્યાં મને શાતા મળી મારા જેવી જ અનાથ, એકલવાયો પણ સુશીલને સમજું. એ નારીએ ઘરમાં આવતા જ મારી જીવનવાડીમાં સુખ, શાંતિ ને સમાધાનરૂપી પુષ્પો ખીંચી દીવા સાત વરસ પહેલાં મારો ગૃહસ્થાશ્રમ શરૂ થયો. દૂકા પગારમાં એ કરકસરથી ઘર ચલાવતી, મને જરાય એણે આવવા દેતી નહીં.

‘હાજન બાદ બીજે જ વરસે હું પિતા બન્યો. નિચિત્ર સંજોગમાં એ પુત્ર બન્યો હતો. પૂરે દહાડે એકવાર શાતા પાગી ભરતા લપસી પડી તુરંત તેને હોમિયનમાં ખસેડી પડી ડોક્ટરે કુશળતાથી એપ મેશન કરી મા-બાળકને બચાવી લીધા, પણ ગર્ભાશયને ખોલેલ મગ્ગીર ઈજને કારણે શાતાનું માનવ જીવન વાઈ ગયું. ફરી સત્તાનપ્રાપ્તિની આશા ન રહી.

‘આ વાત જાણતા તે ખૂબ રડી પણ પુનઃપુનઃ જોઈ તેણે મનાવી લીધું. મારા એ પહેલા ને છેવળા સત્તાનનું નામ અમે પ્રકાશ પાડ્યું શાતાનો તો એ જીવનાધાર હતો એ તેને અનહદ ખ્યાર પડતી, લાડ લડાવતી. કદીય તેને મારતી નહિ તેવાં પ્રકાશ જીવી બની ગયો હતો, તે મન ફાવે તેમ વર્તતો, પોતાનું ધાર્યું જ કરાવતો મને આ પસંદ નહોતું, પણ શાતા ખાતર મારે ચૂપ રહેવું પડ્યું.

‘ગયા વરસની વાત છે. એક દિવસે તેણે કહ્યું ‘આપણા ધરથી થોડે દૂરના હોલમાં ચિત્રપ્રદર્શન ભરાવાનું છે. મેં હાપામાં એ વિષે વાચ્યું છે. તમે પણ તેમાં ભાગ્યોને ! આજ સરસ ચિત્રો બનાવો છો, પણ કોઈ તેની કદર ન કરે ત્યાં સુધી તમે આગળ ફેરી રોતે આવી શકશો ? લોકોની નજર સામે તે મૂકાય ત્યારે જ તેની કદર થાય ને !

‘શાંતાની પ્રેરણાથી પ્રોત્સાહિત થઈ મેં ‘ગામડાની પનહારી’ નામનું ચિત્ર તૈયાર કરવાં માંડ્યું. શાંતા મારા કાર્યમાં માર્ગદર્શકની તરજ સારતી.

ચિત્ર મેકલવાનો મુદત પૂરી થવા આવી હતી. માત્ર ચિત્ર પણ સંપૂર્ણતાને આરે પહોંચી ચૂક્યું હતું. તે દિવસે સનિવાર હતો. સૂલમાથી ઘેર આવતાની સાથે જ હું ચિત્ર પર છેલ્લો હાથ ફેરવવાના કામમાં લાગી ગયો હતો ત્યાજ શાતા ચઢાને કપ લઈને આવી, મને કાર્યરત જોઈ તે બાથુ પર ઊભી રહી. પ્રથમ સાંપૂર્ણ નેત્રે ચિત્રને નિહાળતા બોલી.

‘ખરેખર ! સરસ ચિત્ર તૈયાર કયું’ છે જરૂર તમને પહેલું ઈનામ મળશે.’

એના શબ્દો પૂરા થયા ન થયા ત્યાં જ પ્રકાશ ક્યાકથી દોડતો આવ્યો, ‘બા, મને પૈસા આપને, કુગંગો લેવો છે કહેતાકેને જોરથી શાતાને બાઝી પડ્યો. બેસાવધ શાતાના હાથમાંથી ચઢાને કપ ઊઠ્યો, ને બધી ચઢા મારા ચિત્ર પર ઢોળાઈ

‘યઈ રજી ચિત્ર બગડી ગયું મારી દિવસ રાતની મહેમનત એજે જતી જોઈ મારો પિત્તો ગયે. પ્રકાશના જીદી, મસ્તીખોર વર્તનને થણા વખતથી મારા દિલમાં સળગાવેલો શેષાગ્નિ ભખૂંટી ઊડ્યો. મેં જિભા ચ્તા જ ખૂણમાં પડેલી લાકડી હાથમાં લીધી ને તેના પર ઉગમતા કયું

‘જીભો રહે નાનાયક, તને કુગંગા આપુ છું, લે’.

‘મારો રુદાવતાર જોઈ મારની બીકે ગભરાયેલો પ્રકાશ નાહો. ગુસ્સામાં અંધ બની હું પાછળ દોડ્યો. બીકેનો માર્યો એ દાદર ઉતરી રસ્તા પર આવ્યો ને બાવરા જેવો આડોઅવળો દોડવા માડ્યો. હવે હું ગભરાયો. મેં બૂમ પાડી, ‘પ્રકાશ બેટા, જીભો રહે દોડીય નહિ તને નહિ મારું’ !

‘પણ બનવાકળ ન ટળ્યું. સામેથી જોશમાં આવતી લોરી નીચે એનો નાનકડો દેહ કચકાઈ ગયો. એ કુમળું રૂલ કરમાઈ ગયું મારે પાપે. ગયા વરસના પ્રદર્શનમાં ભાગ લેવાની મારી તમન્નાએ મને પુતકીન બનાવ્યો.

નામ આપી પ્રદર્શન માટે 'આપ્યું'. પ્રશ્નોના પયત્ર'બર બનીને જ એ ચિત્ર મારા જીવનમાં આવ્યું હતું' ને । મારી બોલાયેલી સુખશાંતિ પાછી આપવા ।

‘એ ચિત્રે મને પ્રથમ ઇનામ ને અપાર કીર્તિ’ મેળવી આપ્યાં, પણ એટલેથી સંતુષ્ટ ન થતાં હું કવદારના મોઢમાં અટવાયો. પ્રથમ દિવસે પ્રદર્શનની મુલાકાત લેનાર એક કવાત્રેમી શીખતે મોં માંખા દામે તે ખરીદવાની મનીષા મારી પાસે વ્યક્ત કરી. ‘મારા મોમાં પાણી છૂટ્યું’ મેં વિચાર્યું : ‘આ તક છે માટે જ’વા દેવી ! આવાં તો બીજાં અનેક ચિત્રો હું ફરી તૈયાર કરીશ. પૈસા હશે તો બધું થ યતે.’

શાંતાને સમજવડી મુશ્કેલ હતી. મારી મહેનજા બજુતા જ વીકરેલી વાધજી જેવી એ બરાડી ભીડી

‘તમે તો બાપ છો કે કસાઈ ? દીકરાને વેચવા નિકળ્યા નહો ? આંબુ પાપ કરશે તો નરકમાં પડશી.’

શાંતાની ભાવના હું સમજી શકતો હતો; એને મન એ ચિત્ર નહિ પણ જીવંતોમમતો પુત્ર હતો. તેનું વાંઝિયાપે‘છું’ ટાળનારો, એના પાત્સલ્યનો અધિકારી, પેટનો જખયો હતો. પરંતુ પૈસાના લોભે મારી મતિ મહેર મારી ગઈ. મેં શાંતાને ગમે તેમ બનાવીને પથ્થુ એ ચિત્ર વેચી નાખવાનો નિર્ણય લીધો. શાંતા આ ઘાત કેમજી ગઈ હોય તેમ રોજ આજો દિવસ પ્રદર્શનમાં આવીને ભેસી રહેતી, ને ચિત્રની ચોક્કા કરતી. ચિત્ર વેચવાની એ મને તક આપવા માગતી નહોતી.

મને એની આ ઘેલજા પર હવે ચીડ ચડવા માંડી હતી, ‘તેથી મેં એની જરાય પરવા ન કરતા; એ શ્રીમંત સાથે ચિત્ર અંજોનો સોદો કરી નાખ્યો. પ્રદર્શનની મુદત પૂરી થતાં જ ચિત્ર એના હાથમાં જવાનું હતું, ને મારા હાથમાં આવવાના હતા ખજી-ખજીતા રૂપિયા.

‘શાંતાના માનવત્વનું આનું અપમાન-પ્રશુના પયત્ર’બરને વેચી નાખવાની મારી ‘ધુલતા ઈશ્વરને મંજૂર નહોતી. તેથી તલે જ આજ સળગતી મારી ચોળના

‘પર પાણી ફેરવી દીધું’ મેં ચિત્ર ગુમાવ્યું, પૈસા ગુમાવ્યા, ને મારી દુષ્ટ લેખી વાસનાની શિક્ષારૂપે પત્ની પથુ ગુમાવી. મારો સ્વર્ધી સાથે છોડીને એ પ્રશુના દરબારમાં ન્યાય માંગવા પડેલી ગઈ. એવા દેકાણે કે જ્યાં એને દોષ એના લાડકા પુત્રી વિખુટી પાડી શકવાનું નહોતું. તેના માનવત્વની દેકડી ઉઠાડવાનું નહોતું.

શાંતાની શાપવાણી સાચી પડી છે. મારા નસીમે આવ્યું છે, એકલના ને પશ્ચાતાપરૂપી આગમાં શેકાવાનું. જીવંતજીવત નર્કયાતના ભોગદવાનું.

*

હકીકત પૂરી કરતાં શ્રી પંડ્યા ગળગળા થઈ ગયા. ચંદ્રકાન્તની કડુજી કથની મને પથુ રડાવી ગઈ. મેં આદર્ સ્વરે પૂછ્યું,

‘હવે ચંદ્રકાન્તભાઈ ચિત્રો દોરતા નથી ?’

‘દોરે છે, પણ પોતાની ખુશી ખાતર. વેચવા માટે કે ભજવે પ્રદર્શન કરવા ખાતર નહિ. પત્ની ને પુત્રના અકાળ મૃત્યુના આધારે તેના સુખી આત્માને જગાડી દીધો છે. એક સનાતન સત્યનો તેને સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો છે. કલાની મહત્તા એણે પૂરી પિઝાણી લીધી છે કલા એ કલાકારના આત્માનો આવિષ્કાર બનીને રહે તો જ જીવન સમૃદ્ધ બને. તેને બમરૂ સ્વરૂપ આપનાર ભવે જ પોતાનો સર્વનાથ વહોરી લે છે. આ સનાતન સત્ય સમજીને હવે એ સાવધ બન્યો છે. પોતાની કલાનું પ્રદર્શન કરવાની હવે એ ધમતિ ના પાડે છે.’

એ અજબ કલાકારને મનોમન વંદનો હું ઘેર પાછો ફર્યો. મારું મન એની સાથે મારી ઘુલના કરી રહ્યું હતું.

એક ‘નાનકડી સફળતા-સિદ્ધિથી કુલાઈ જનારો હું’ કયાં, ને પોતાની ઉચ્ચ કોટિની કલાને દૂરસિદ્ધિથી દૂર રાખવાની પ્રતિજ્ઞા લેનાર એ ઉમદા ચિત્રકાર કયાં ?

ચરમથી મારું મસ્તક ખૂંચી ગયું.

*

નામ આપી પ્રદર્શન માટે 'આપ્યું'. પ્રશ્નનો પથ્રંબર બનીને જ એ ચિત્ર મારા જીવનમાં આપ્યું હતું ને ! મારી ખોવાયેલી સુખસાંતિ પાછી આપવા !

‘એ ચિત્રે મને પ્રથમ ધ્યાન ને અપાર કીર્તિ’ મેળવી આપ્યાં, પણ એટલેથી સંતુષ્ટ ન થતાં હું કવદારના મોઢમાં અટવાયો. પ્રથમ દિવસે પ્રદર્શનની મુલાકાત લેનાર એક કલાપ્રેમી શ્રીમતે મોં માઝા દામે તે ખરીદવાની મનીષા મારી પાસે વ્યક્ત કરી. ‘મારા મોંમાં પાણી છૂટ્યું’. મેં વિચાર્યું : ‘આ તક દો માટે જંગલ દેરી ? આવાં તો ખીજાં અનેક ચિત્રો હું દેરી તૈયાર કરીશ. પૈસા હોશે તો બધું થયો.’

શાંતાને સમજાવવી મુશ્કેલ હતી. મારી મહેન્ટા બળજીતા જ વીકરેલી વાધાયુ જેવી એ બરાડી ભીડી

‘તમે તો બાપ છે કે કસાઈ ? ઢોકરાને વેચવા નિકળ્યા હો ? આતુ પાપ કરશે તો નરકમાં પડીશ.’

શાંતાની ભાવના હું સમજી શકતો હતો; એને મન એ ચિત્ર નહિ પણ જીવંતોઅમતો પુત્ર હતો. તેનું વાંચિયામે‘ણું’ ટાળનારો, એના વાતસલ્યનો અધિકારી, પેટનો જખયો હતો. પરંતુ પૈસાના લોભે મારી મતિ ખંડેર મારી ગઈ. મેં શાંતાને ગમે તેમ બનાવીને પણ એ ચિત્ર વેચી નાખવાનો નિર્ણય લીધો. શાંતા આ વાત સમજી ગઈ હોય તેમ રોજ આખો દિવસ પ્રદર્શનમાં આવીને બેસી રહેતી, મેં ચિત્રની ચોટા કરતી. ચિત્ર વેચવાની એ અને તક આપવા મારગતી નહોતી.

મને એની આ પેલછા પર હવે ચીક ચડવા માંડી હતી, તેથી મેં એની જગ્યા પરવા ન કરતા; એ શ્રીમંત સાથે ચિત્ર અંગેનો સોદો કરી નાખ્યો. પ્રદર્શનની મુદત પૂરી થતાં જ ચિત્ર એના હાથમાં જવાનું હતું, ને મારા હાથમાં આવવાના હતા ખબુ-ખબુતા રૂપિયા.

‘શાંતાના મારત્વનું આતું અપમાન-પ્રશ્નના પથ્રંબરને વેચી નાખવાની મારી’ ધૂલતા ઈધરને મંજૂર નહોતી. તેથી તેણે ‘જ’ આજ સળગતી મારી ચોળના

પર પાગી ફેરવી દીધું. મેં ચિત્ર ગુમાવ્યું, પૈસા ગુમાવ્યા, ને મારી દુષ્ટ લોભી વાંસનાની શિક્ષારૂપે પત્ની પણ ગુમાવી. મારો સ્વાર્થી સાથ છોડીને એ પ્રશ્નના દરબારમાં ન્યાય માંગવા પડેલી ગઈ. એવા દેકાણે કે જ્યાં એને દાઈ એના લાડકા પુત્રી વિખુટી પાડી શકવાનું નહોતું. તેના માતૃત્વની દેકડી ઉડાડવાનું નહોતું.

શાંતાની સાપવાણી માચી પડી છે. મારા નસીમે આપ્યું છે, એકલના ને પશ્ચાતાપરૂપી આગમાં શેકાવાનું. જીવંતજીવત નક્યાતના ભોગવવાનું.

*

હકીકત પૂરી કરતાં શ્રી પંડ્યા મળમળા થઈ ગયા. ચંદ્રકાંતની કરુણ કથની અને પણ રડાવી ગઈ. મેં આદ્ય સ્વરે પૂછ્યું,

‘હવે ચંદ્રકાંતભાઈ ચિત્રો દોરતા નથી ?’

‘દોરે છે, પણ પોતાની ખુશી ખાતર. વેચવા માટે કે જાહેર પ્રદર્શન કરવા ખાતર નહિ. પત્ની ને પુત્રના અકાળ મૃત્યુના વ્યાધાતે તેના સુખી આત્માને જગાડી દીધો છે. એક સનાતન સત્યને તેને સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો છે. કલાની મહત્તા એણે પૂરી પિછાણી લીધી છે કલા એ કલાકારના આત્માનો આવિષ્કાર બનીને રહે તો જ જીવન સમૃદ્ધ બને. તેને બન્ધ સ્વરૂપે આપનાર ભલે જ પોતાનો સર્વનાશ વહોરી લે છે. આ સનાતન સત્ય સમજીને હવે એ સાવધ બન્યો છે. પોતાની કલાનું પ્રદર્શન કરવાની હવે એ ધમતિ ના પાડે છે.’

એ અજબ કલાકારને મનોમન વંદતો હું ઘેર પાછો ફર્યો. માત્ર મન એની સાથે મારી ઘુલના કરી રહ્યું હતું.

એક ‘નાનકડી સફળતા-સિદ્ધિ કુલાઈ જનારો હું’ ક્યાં, ને પોતાની ઉચ્ચ કોટિની કલાને પ્રસિદ્ધિથી દૂર રાખવાની પ્રતિજ્ઞા લેનાર એ ઉમદા ચિત્રકાર ક્યાં ?

સરમથી માત્રું મસ્તક ઝૂંપી ગયું.

*

૧ સ્વધર્મનિષ્ઠા, ૨ સર્વધર્મસમભાવ, અને ૩ સર્વધર્મસુધારણા. ગાંધીજીના જીવનમાં આ લક્ષણો કઈ રીતે વ્યક્ત થાય છે તે જોઈએ.

સ્વધર્મનિષ્ઠા :

સ્વધર્મનિષ્ઠા એટલે પોતાના ધર્મને અનન્ય શ્રદ્ધા ને નિષ્ઠાથી વળગી રહેવું તે ગાંધીજીમાં આ નિષ્ઠા નાનપણથી જ બીરૂપે ખરેલી હોય એમ લાગે છે તેથી જ બપોરે એમના ખ્રિસ્તી, શિયેભાઈસ્ટ અને મુસલમાન મિત્રોએ એમને પોતપોતાનો સંપ્રદાય અગીકાર કરવા કહ્યું ત્યારે ગાંધીજીએ કહેલું ‘જ્યા સુધી હું મારા ધર્મનું જ્ઞાન ન મેળવું ત્યા સુધી કોઈ ધર્મમાં ન ભગવતો ને નિશ્ચય કર્યો છે ત્યાર બાદ બધા મુખ્ય મુખ્ય ધર્મોના વિવેકપૂર્વકતા અભ્યાસથી તથા શ્રીમદ્ રાજયદના નિષ્ઠા સંપર્કથી ને એમની સાથેના પત્રવ્યવહારથી, ગાંધીજીની એ સ્વધર્મનિષ્ઠા મજબૂત ને સ્થાયી બની, અને એમને પ્રતીતિ થઈ કે બધા ધર્મો સારા ને સાચા છે, તે બધા એક જ ધ્યેયને પહોંચવાના વિવિધ માર્ગો માત્ર છે. બધા ધર્મોના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો એક હોવાથી માણસ પોતાના ધર્મના સિદ્ધાંતોનું બરાબર પાલન કરે તો તે અન્ય ધર્મના સિદ્ધાંતોનું પણ પાલન કરે જ છે એટલે કે, માણસ સાચો હિંદુ બને તો તે સાચો ખ્રિસ્તી કે સાચો મુસલમાન આપોઆપ બની જાય છે કારણ, માણસની ધાર્મિકતાની કસાટી એની ખાશ છાપ કે સંપ્રદાયના વિશિષ્ટ પ્રતીકોથી નહિ પણ એના આચરણથી થાય છે તેથી જ ગાંધીજી કહેતા ‘ઈશ્વરના હરબારમાં નથી કોઈ હિંદુ કે નથી કોઈ ખ્રિસ્તી, કે નથી મુસલમાન ત્યા ઈશ્વર ક્રોધી નથી પૂજવાતો કે તારો ધર્મ શો હોય, તું તને મુસલમાન કહેડાવતો હોતો કે હિંદુ, ત્યા તો ઈશ્વર એ જ પૂજ્યો કે તે કેવા કર્મ કર્યો છે

ધર્મ વિશેની આવી દૃષ્ટિને કારણે એમણે ધર્મપરિવર્તનનો હમેશા વિરોધ કર્યો તેઓ કહેતા કે, ‘ધર્મ’ એ પાર્થિવ વિશ્વેની પેઠે અપાતો નથી જવો. ધર્મ હોય તો, જેમ જ્યાંનું જૂન પોતાની સુમધ દેલાવે તેમ તે પોતાનો પ્રકાશ ફેલાવ્યા વિના

રહેતો નથી’

આવી દૃઢ પ્રતીતિને કારણે એમણે પોતે ધર્મ પરિવર્તનનો વિચાર ન કર્યો તેમ અન્ય ધર્મોએ તેમ કરવાની સલાહ પણ ન આપી. એક વખતે મીરા બહેને (મિત્ર સ્વીડ હિંદુ બનવાની વાત કરી ત્યારે ગાંધીજીએ એની સ્પષ્ટ ના પાડી, અને મિશનરીઓના એમને ખ્રિસ્તી બનાવવાના અનેક પ્રયત્નો છતાં તે આખર સુધી ‘સનાતની હિંદુ’ રહ્યા પરંતુ પોતાના ધર્મને વળગી રહેવા છતાં અન્ય ધર્મોના ઉત્તમ આદર્શો ના અનુશીલન અને આચરણથી એમણે એક એવું અનોખું વ્યક્તિત્વ નિર્માણ કર્યું કે જેમાં શ્રીકૃષ્ણનો ચેત્ર, શુદ્ધની ઠંડુણ, મહાવીરની અદિસા, ઈશુના પ્રેમ ને સેવાભાવ, જરુરુષ્ટની પવિત્રતા ને મહામદના બાવલનો વિરલ સમન્વર દિનિયને જોવા મળ્યો

અનેક ઉચ્ચ કોટિના ખ્રિસ્તીઓએ એમને ઈશુના અવતાર તરીકે નવાબ્યા હતા મિસ ર્લેડને ગાંધીજીનો પરિચય આપતા રોમે રાજાએ એમને ‘another Christ’ તરીકે ઓળખાવેલા ઈ સ. ૧૯૨૦માં અમેરિકાના એક ચર્ચમાં ભાષણ કરતા પ્રસિદ્ધ અમેરિકન પાસ્ટરી હન્સ હોપ્સે કહેલું ‘મને રોમે રોવાનો વિચાર આવે છે, એની સાથે ટાન્ક્ટોય યાદ આવે છે લેનિનનો વિચાર આવે છે, એની સાથે નેપોલિયન ૧૬ આવે છે પણ બપોરે ગાંધીજીનો વિચાર આવે છે ત્યારે તો ઈશુ ખ્રિસ્ત જ સ્મરણ થાય છે’

ખ્રિસ્તીઓની જેમ અનેક બૌદ્ધ ગાંધીજીને છુદ્દતા અત્યંત માનતા હતા એની પ્રેરિસર તાન થત જાને લખ્યું છે ‘હિંદુસ્તાનના લોકો ગાંધીજીને મહાત્મા કહે છે યુરોપના લોકો એમને એક ભારતીય સત કે તપસ્વી સમજે છે પરંતુ એનના લોકો એમને ‘જીવિત છુદ્’ યા ‘મહાબોધિસ્ત’ માને છે

અસહકારના જમાનામાં આવેા જ પ્રભાવ ગાંધીજીએ મુસલમાન જમાના પર પડેો ‘આવા મક્કામદીનાગા’ કહીને મુસલમાનો એમનું પ્વાગત કરતા પર્દેનશીન મુસ્લિમ સ્ત્રીએ ગાંધીજીને એટલા ‘જક, નેક ને સાર્ફદિલ’ માનતી કે પોતાના પડદા હોડી

૧ સ્વધર્મનિષ્ઠા, ૨ સર્વધર્મસમભાવ, અને ૩ સર્વધર્મસુધારણા. ગાંધીજીના જીવનમાં આ લક્ષણો કઈ રીતે વ્યક્ત થાય છે તે જોઈએ

સ્વધર્મનિષ્ઠા :

સ્વધર્મનિષ્ઠા એટલે પોતાના ધર્મને અનન્ય શ્રદ્ધા ને નિષ્ઠાથી વળગી રહેવું તે ગાંધીજીમાં આ નિષ્ઠા નાનપણથી જ બીરૂપે પડેલી હોય એમ લાગે છે તેથી જ ત્યારે એમના ખ્રિસ્તી, થિયોસોફિસ્ટ અને મુસલમાન મિત્રોએ એમને પોતપોતાનો સમ્રદાય અગીકાર કરવા કહ્યું ત્યારે ગાંધીજીએ કહેવું ‘જ્યા સુધી હું મારા ધર્મનું જ્ઞાન ન મેળવું ત્યાં સુધી કોઈ ધર્મમાં ન ભગવાનો ને નિશ્ચય કર્યો છે ત્યાર બાદ બધા મુખ્ય મુખ્ય ધર્મોના વિવેકપૂર્વકના અભ્યાસથી તથા શ્રીમદ્ રાજ્યદ્રના નિષ્ઠા સંપર્કથી ને એમની સાથેના પત્રવ્યવહારથી, ગાંધીજીની એ સ્વધર્મનિષ્ઠા મજબૂત ને સ્થાયી બની, અને એમને પ્રતીતિ થઈ કે બધા ધર્મો સારા ને સાચા છે, તે બધા એક જ ધ્યેયને પહોંચવાના વિવિધ માર્ગો માત્ર છે. બધા ધર્મોના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો એક હોવાથી માણસ પોતાના ધર્મના સિદ્ધાંતોનું બરાબર પાલન કરે તો તે અન્ય ધર્મના સિદ્ધાંતોનું પણ પાલન કરે જ છે એટલે કે, માણસ સાચો હિંદુ બને તો તે સાચો ખ્રિસ્તી કે સાચો મુસલમાન આપોઆપ બની જાય છે કારણ, માણસની ધાર્મિકતાની કસાટી એની બાહ્ય છાપ કે સમ્રદાયના વિશિષ્ટ પ્રતીકોથી નહિ પણ એના આચરણથી થાય છે તેથી જ ગાંધીજી કહેતા ‘ઈશ્વરના ફાળારમાં નથી કોઈ હિંદુ કે નથી કોઈ ખ્રિસ્તી, કે નથી મુસલમાન ત્યાં ઈશ્વર કોઈને નથી પૂછવો કે તારો ધર્મ શી હશે, || તને મુસલમાન કહેડાવતો હશે કે હિંદુ, ત્યાં તો ઈશ્વર એ જ પૂછશે કે તે કેવા કર્મ કર્યા છે

ધર્મ વિશેની આવી દૃષ્ટિને કારણે એમણે ધર્મપરિવર્તનનો હમેશા વિરોધ કર્યો. તેઓ કહેતા કે, ‘ધર્મ’ એ પાર્થિવ વિષયોની પેઠે અપાતો નથી જવો. ધર્મ હોય તો, જેમ જીવાતનું રૂપ પોતાની સૂત્રધ રેલાવે છે તેમ તે પોતાનો પ્રકાશ ફેલાવ્યા વિના

રહેતો નથી’

આવી દૃઢ પ્રતીતિને કારણે એમણે પોતે ધર્મપરિવર્તનનો વિચાર ન કર્યો તેમ અન્ય ધર્મોએ તેમ કરવાની સલાહ પણ ન આપી. એક વખતે મીરા બહેને (મિત્ર સ્ત્રી) હિંદુ બનવાની વાત કરી ત્યારે ગાંધીજીએ એની સ્પષ્ટ ના પાડી, અને મિશનરીઓના એમને ખ્રિસ્તી બનાવવાના અનેક પ્રયત્નો છતાં તે આખર સુધી ‘સનાતની હિંદુ’ રહ્યા પરંતુ પોતાના ધર્મને વળગી રહેવા છતાં અન્ય ધર્મોના ઉત્તમ આદર્શો ના અભ્યાસનું અને આચરણથી એમણે એક એવું અનોખું વ્યક્તિત્વ નિર્માણ કર્યું કે જેમાં શ્રીકૃષ્ણનો યોગ, જીહ્વા કરુણા, મહાવીરની અહિંસા, ઈશુના પ્રેમ ને સેવાભાવ, બરજુહાની પવિત્રતા ને મહામદના શ્રાવણના વિરલ સમન્વર દૃનિયાને જોવા મળ્યો

અનેક ઉચ્ચ ઠોટિના ખ્રિસ્તીઓએ એમને ઈશુના અવતાર તરીકે નવાળ્યા હતા મિસ ર્લેડને ગાંધીજીનો પરિચય આપતા રોમે રાલાએ એમને ‘another Christ’ તરીકે ઓળખાવેના ઈ સ. ૧૯૨૦માં અમેરિકાના એક સ્થળે લાવણ કરતા પ્રસિદ્ધ અમેરિકન પાદરી હન્સ હોર્સે કહેલું ‘મને રોમે રાવાનો વિચાર આવે છે, એની સાથે ટોન્સ્ટ્રાઇયા યાદ આવે છે લેનિનનો વિચાર આવે છે, એની સાથે નેપોલિયન ૧૬ આવે છે પણ જ્યારે ગાંધીજીનો વિચાર આવે છે ત્યારે તો ઈશુ ખ્રિસ્ત જ સ્મરણ થાય છે’

ખ્રિસ્તીઓની જેમ અનેક બૌદ્ધો ગાંધીજીને જીહ્વા અન્તાગ માનતા હતા ચીની પ્રૌફેસર તાન ચુન શાને લખ્યું છે ‘હિંદુસ્તાનના લોકો ગાંધીજીને મહાત્મા કહે છે મુરોફના લોકો એમને એક ભારતીય સત કે તપસ્વી સમજે છે પરંતુ ચીનના લોકો એમને ‘અવિત જીહ્વા’ થા ‘મહાઓલિસત્વ’ માને છે

અસહકારના જમાનામાં આવે જ પ્રભાવ ગાંધીજીએ મુસલમાન જમાન પર પાડેલો ‘આયા મક્કામદીનામ્’ કહીને મુસલમાનો એમનું સ્વાગત કરતા પર્દેનથીન મુસ્લિમ સ્ત્રીએ ગાંધીજીને એટલા ‘વજ્ર, જેક ને સમદિલ’ માનતી કે પોતાના પડદા છોડી

નમ્રત કરી કે ધર્મો અને સપ્રદાયોના સક્રિય વાડાઓ તૂટવા લાગ્યા આને ખ્રિસ્તિઓ વિધર્મીઓને 'હીન નાસ્તિક' કહેતા શકાય પામે છે. 'ઇશુને શરણે આવે એ જ તરે બાકીના બધા નરકે જાય એવું હવે જાહેરમાં તે બોલતા નથી ગાંધીજીના આગમન પૂર્વે કોઈ સંન્યાસી, પાદરી મોતીની કે શ્રમજી સાંકુને પૂછવામાં આવે કે કયો ધર્મગ્રંથ વાંચવો ? તો તે માટે ભાગે પોતાપોતાનો ધર્મગ્રંથ જ સૂચવતા પોતાના ધર્મગ્રંથ સિવાયના ધર્મગ્રંથો પશુ વાંચવા જોઈએ એવી કે પના પશુ ભાગે જ આવતી આજે પરિસ્થિતિ એથી તન બિ ન છે સર્વ ધર્મોનું આદરપૂર્વકનું અધ્યયન વધુ છે આવી પરિસ્થિતિના નિર્માણમાં અન્ય પરિબળોએ પશુ ભાગ લખ્યો હશે, પરંતુ ગાંધીજીએ વિકસાવેલા સર્વધર્મસહભાવના પરિબળની એમાં બહુ મોની અસર છે એમ કહેવામાં અતિશયેકિત નથી

ગાંધીજી માનતા હતા કે જગતના બધા જ મહાન ધર્મો પૂરેપૂરા પૂર્ણ નથી, કારણ કે તે અપૂર્ણ મનુષ્યના માધ્યમથી પ્રગટ થયા છે વળી દેશ, કાળ ને પરિસ્થિતિ અનુસાર તેમાં દોષ પશુ દાખલ થવાના તેથી ધર્મોનું સશોધન શુદ્ધિ ને સુધારણાની પ્રક્રિયા સતત ભરી રહેની જોઈએ, એમ કરવું એ દરેક ધર્મના સાચા અનુવાદીનું કર્તવ્ય છે

ગાંધીજી હિંદુ ધર્મની સત્ત્વની કંપના, આત્મ દર્શનની ગંખના, ઉદારતા ને જીવમાનવી એકતાની વિશેષતાઓથી ખૂબ જ પ્રભાવિત થયા હતા, પરંતુ એ જ ધર્મમાં અસ્વચ્છતા, ભ્રાંતિ, ત્રાસ તથા ઈતર જીવસૃષ્ટિ પ્રત્યે અત્યારથી કુરતા જોઈ ત્યારે એમનું દૈય વલોવાયુ એક પ્રસંગે તો આ દુષ્ટાને કારણે હિંદુ ધર્મ હોડવાનું પણ એમને મન થઈ આવે ને કે, શ્રીમદ્ની સલાહથી એ એમ કરતા અડકી ગયા, પરંતુ એ પછી સાચા હિંદુ તરીકે એ દુષ્ટાને નાજૂદ કરવા એમણે મગ કરી અસ્વચ્છતાને એમણે હિંદુ ધર્મનું મન કંટુ અને એના નિવારણ માટે ત્રણ વાર એમણે પોતાનું જીવન હોડમાં મૂક્યું આશ્રમમાં ભગી-ચમારના હલના ગજાતા કાંચી, વિનોદાજી, અપ સાદેશ, મામાસાડે, સુરેન્દ્રજી જેવા ચિંતકાન

જ્ઞાનજ્યો પાસે કરાડીને એ કાર્યોને એમને પ્રતિબા આપી અવગત, આજે દેશના કોઈ કોઈ ખૂણે હરિજનને જીવતા સગાની મુકવાન કે તેને માર મારવાના કિસ્સાઓ જાને છે જેમણે જગતને અદ્વૈતને મન આપ્યો તે સક્રિયાર્થના વારસદાર હજી અમ્ય સ્થિતિ એ હિંદુ ધર્મનું અગ્ર ઇ એવું બોલે છે પરંતુ આ બધા સામે જે વિરોધરૂપ જગતો તે ગાંધીજીએ ઉપાગ્રહ પ્રયત્ન આદાનની અસરનો દીનક

અમ્યસ્થિતિ જેવું જ હિંદુ ધર્મનું બીજું દુષ્ટ તે સ્ત્રીઓની પતિત દશાનું વેદ અને ઉપનિષદ કાળમાં સ્ત્રીઓ સમાન દરજ્જાને ભોગવતી હતી, પરંતુ મનુસ્મૃતિના જમાનામાં સ્ત્રી પર કેટલાક બંધનો વધાયા અને સ્ત્રીથી 'ન સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યમ્ અર્જ નિ । નાયૈક નરકત્વં હરમ્ ।' 'સ્ત્રીનાથે ન શોમ ન પશિજ્ઞતા વનિતા ભ્યા ।' આદિ ભ્રાંતિદાયક વચનો લખતા આપ્યા આ વચનોએ સ્ત્રી તોરવને ભારે દાનિ પડેલા સ્ત્રી અમળા, પુરુષની ગંભીર ગણવા વાળી સ્ત્રી એ અર્ધાંગિની છે, સદુધર્મિણી છે એ વાત જ ભુનાઈ ગઈ

ગાંધીજીએ લગભગ સ્વરાજપ્રાપ્તિ લગન જેવી લગનથી સ્ત્રીમુક્તિનું આદાન ઉપાડ્યું સ્વરાજના આદાન સાથે સ્ત્રીમુક્તિના કાર્યક્રમને જોડીને અમજી અને ભણેલી સ્ત્રીઓમાં એમણે એક એવી નમ્રતિ આણી કે તેમણે પાતાના પડદા છોડી પુરુષો સાથે ખમેખલા મિલાડીને કામ કર્યું, એમનામાં રહેલી ગર્ભિત શક્તિઓ બહાર આવી અને સ્ત્રીઓમાં એક અમ્યતપૂર્વ ક્રાંતિ સર્જઈ

ગૌરક્ષા એ હિંદુ ધર્મનું અગ્ર ગણાતું હતું, પશુ ખરેખર ગૌ-ઉદર-ગૌસવર્ધન થતું નહોતું ગાંધીજીએ ગૌસેવાને રચના મઠ કાર્યક્રમમાં સ્થાન આપી માયને ભારતના અર્થતંત્રમાં કેટલું મોટું સ્થાન છે તે તરફ હિંદુ સમાજનું ધ્યાન ખેંચ્યું અને ટોર પ્રત્યે થતી કુરતા અડકાડી

જીવદાયને ધર્મ માનવા છતાં દરેક વસ્તુનો વિચાર સામાજિક દિષ્ટિએ કરતા હોવાથી ગાંધીજીએ પાકને નકસાન કરનારા વાદરા, રખડતા મૃતગ, અજીર-માકડ આદિને મારવામાં અહિંસા છે એમ

અમત કરી કે ધર્મે અને સત્યદાસના સક્રિય વાડાઓ તૃપ્તવા લાગ્યા આને ખ્રિસ્તિઓ વિધર્મીઓને 'દીન નાસ્તિક' કહેતા જ કોય પામે છે 'ઈશુને શરણે આવે એ જ તરે બાપ્તિના બધા નરકે ભળે એવું ઉવે બંકે રમા તે બોલતા નથી માધીજીના આગમન પૂર્વે કોઈ સંચારી, પાદરી મોત્તરી કે શ્રમણ સાધુને પૂછવામાં આવે કે કયો ધર્મત્રય વાચવો ? તો તે માટે લાગે પોતાપોતાનો ધર્મત્રય જ સૂચવતા પોતાના ધર્મત્રય સિવાયના ધર્મત્રયો પણ વાચવા જોઈએ એવી ક પના પણ ભાગે જ આવતી આને પરિસ્થિતિ એથી તન બિ ન છે સર્વ ધર્મેનું આદરપૂર્વકનું અધ્યયન વધુ છે આવી પરિસ્થિતિના નિર્માણમાં અન્ય પરિબળોએ પણ ભાગ ભજવ્યો હશે, પરંતુ માધીજીએ વિકસાવેલા સર્વધર્મસમભાવના પરિબળની એમાં બહુ મોગી અસર છે એમ કહેવામાં અતિશયે કિત નથી

માધીજી માનતા હતા કે જગતના બધા જ મહાન ધર્મે પૂરેપૂરા પૂર્ણ નથી, કારણ કે તે અપૂર્ણ મનુષ્યના માધ્યમથી પ્રગટ થયા છે વળી દેશ, કાળ ને પરિસ્થિતિ અનુસાર તેમાં દોષ પણ દાખલ થવાના તેથી ધર્મેનું સશોધન શુદ્ધિ ને સુધારણાની પ્રક્રિયા સતત જરૂરી રહેતી જોઈએ, એમ કરવું એ દરેક ધર્મના સાચા અનુવારીનું કર્તવ્ય છે

માધીજી હિંદુ ધર્મની સત્યની કલ્પના, આત્મ દર્શનની ઝખના, ઉદારતા ને જીવમાનની એકતાની વિશેષતાઓથી ખૂબ જ પ્રભાવિત થયા હતા, પરંતુ એ જ ધર્મમાં અસ્વચ્છતા, ભ્રાંતિ, ગ્રામ તથા ઈતર જીવસૃષ્ટિ પ્રત્યે આવરાતી કુરતા જોઈ ત્યારે એમનું દેયુ વલોવાયુ એક પ્રસંગે તો આ દુષ્ટાને કારણે હિંદુ ધર્મ હાડવાનું પણ એમને મન થઈ આવે ન જો કે, શ્રીમદ્દની સલાહથી એ એમ કરતા અપડી ગયા, પરંતુ એ પછી સાચા હિંદુ તર્કિક એ દૃષ્ટિએ નાજુદ કરતા એમણે મમ કરી અસ્વચ્છતાને એમણે હિંદુ ધર્મનું મનક કંડુ અને એના નિવરણ માટે ત્રણ વાર એમણે પોતાનું જીવન હોડમાં મૂક્યું આશ્રમમાં ભગી-ચમારના હલમાં ગણાતા કાંઈ, વિનોદાજી, અપ્પ સાદેય, મામાસાકે, સુરેન્દ્રજી જેવા ચિત્તાવન

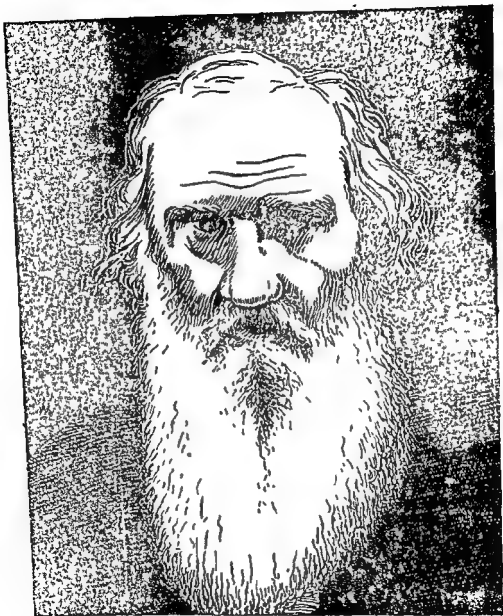
ધામણે પાસે કરારીને એ કાર્યોને એમણે પ્રતિબા આપી અવગત, આજેય દેશના કોઈ કોઈ ખુલ્લે હરિજનને જીવતા સળાતી મુકવાન કે તેને માર મારવાના કિસ્સાઓ બને છે જેમણે જગતને અદ્વૈતને મન આપ્યો તે શકયાચાર્યના વારસદાર હજી અમ્ય સ્થિતા એ હિંદુ ધર્મનું અગ્ર ઠે એવું બોલે છે પરંતુ આ બધા સામે જે વિરોધરોધી ભગી તે માધીજીએ ઉપાચાર પ્રયત્ન આદોનની અસરનો દીનક

અસ્વચ્છતા જેવું જ હિંદુ ધર્મનું બીજું દુષ્ટા છે સ્ત્રીઓની પતિત દેશાનું વેદ અને ઉપનિષદ કાળમાં સ્ત્રીઓ સમાન દરજ્જાને ભોગવતી હતી, પરંતુ મનુસ્મૃતિના જમાનામાં ત્રી પગ કેટલાક બંધેનો બદલાયા અને સ્ત્રીઓ 'ન સ્ત્રી સ્વામ્યમ્ અર્થ નિ । માયૈક નત્કલ્પ દરમ્ ।' ગિતાશ્રવે ન શોમ ન પશિદતા વનિતા ભ્તા ।' આદિ અર્ચિદાશુરક વચનો લખતા આચાર્ય આ વચનોએ સ્ત્રી પૌરવને ભારે દાનિ પડોયાઝી સ્ત્રી અમળા, પુરુષની ગતમ ત્રણવા વાગી સ્ત્રી એ અર્ધા ગિતી છે, સદધર્મિણી છે એ વાત જ બુનાઈ ગઈ

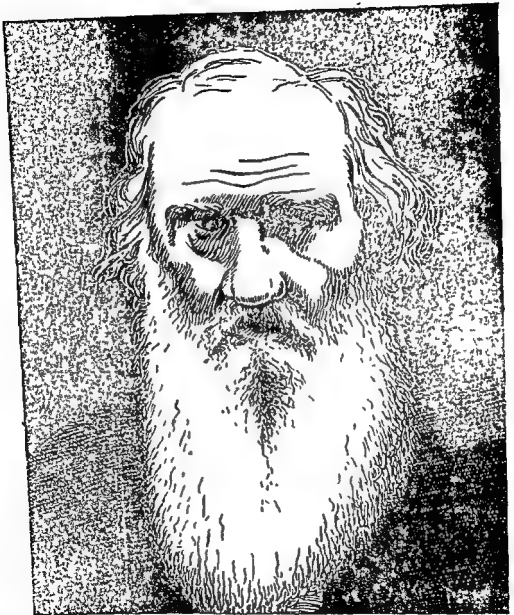
માધીજીએ લગભગ સ્વરાજપ્રાપ્તિ લગન જેવી લગનથી સીમુકિતનું આદાવન ઉપાડ્યું સ્વરાજના આદોન સાથે સીમુકિતના કાર્યક્રમને જોડીને અબણ અને લણેરી સીઓમાં એમણે એક એવી ભગતિ આણી કે તેમણે પાતાના પડા છોડી પુરુષો સાથે ખબેખલા મિલારીને કામ કર્યું, એમનામાં રહેતી ગર્ભિત શક્તિઓ બહાર આવી અને સીઓમાં એક અભૂતપૂર્વ ક્રાંતિ સર્જઈ

ગૌરક્ષા એ હિંદુ ધર્મનું અગ્ર ગણાતુ હતુ, પણ ખરેખર ગો-હિંદુ-ગોસવર્ધન થતુ નહોતુ માધીજીએ ગણેવાને રચના મક કાર્યક્રમમાં સ્થાન આપી ગાયને ભારતના અર્થતંત્રમાં કેટલું મોટું સ્થાન છે તે તરફ હિંદુ સમાજનું ધ્યાન ખેંચ્યું અને ટોર પ્રત્યે થતી કુરતા અપકારી

જીવદાને ધર્મ માનવા છતાં દરેક વસ્તુનો વિચાર સામાજિક દૃષ્ટિએ કરતા હોવાથી માધીજીએ પાકને નકસાન કરનારા પાદરા, રખડતા કૂતરા, મજ્જર-માકડ આદિને મારવામાં અહિંસા છે એમ

માણસ વિદ્યામી જાનીને નહીં, અજ્ઞાનતાથી ખાલન કરીને ઇશ્વરની વધારેમાં વધારે સેવા કરે છે.
— ટોલ્સ્ટોય

માણસ વિદ્યાગ્રી જાનીને નહીં, અસાધ્ય જાણ કરીને ઇશ્વરની વધારેમાં વધારે સેવા કરે છે.

— ટોલ્સ્ટોય

જાતની લોભી પડશે.'

સૌ અંદર ત્યાં એમણે એકિયોભાવનો સામાન ખોલ્યો તપાસતા માંડ્યો. ત્યાં તે એ આસરે એકદમ એક ઢગે એના થેતામાંથી બહાર કાઢ્યોને તે બોલી બહાર : 'આ ઢગે ડોભા છે.'

એકિયોભાવ નેઈ જ રહ્યો અને ઢગે પોતાના થેતામાંથી નીકળી આવ્યો નેથી દેતગાઈ ગયો.

'આ ઢગે પર ભોઈના કાપા પડેલા છે.'

એકિયોભાવે જતજન આપરાનો પ્રવન કર્યો પણ એક કાદ સરખા ઉચ્ચારી શક્યો નહિ. માંડ માંડ એ આદ્યું બોલ્યો : 'મને ખગર નથી .માડું નથી .'

પછી એકિયોભે કહ્યું : 'આજે સવારે એ વેપારીનું શબ બિખાતામાં પડેલું મળી આવ્યું હતું. ત્રણ કલાકેનું હતું. તમારું જ એ કામ દોડુ નેઈએ. રૂમ અદરથી વધે હતું; અને આમપાસમાં બીજું કોઈ હતું નહિ. અને આ રહ્યો તમારા જ થેતામાંથી મળી આવ્યો ભોઈથી ખરડાયેલો પગ. અને તમારું મોડું ને તમારું વર્તન જ તમારા મુનાની કબૂલાત આપી છે છે. હવે બોલી દો-તમ એને જો રીત માંથી ને કદ્યું થન લૂંટ્યું ?'

એકિયોભાવે મોઝદ બાઈને કહ્યું કે એણે કંઈ જ ક્યું નહોતું. સાથે આ પંથા પછી વેપારીને એણે તેા જોયો મુઠ્ઠા નહોતો. અને એના પોતાના જ આડ હબર રમેલ ઉપરાત બીજા પંસા એની પાને હતા જ નહિ. ને ઢગે તેા એના હતા જ નહિ. પણ એકિયોભાવને અવાજ જરા થેલાવતો હતો. એના ચહેરા પરથી રંગ છીડી ગયો હતો, અને જાણે પોને શુનેચાર જ દોષ એમ એ ભણી કુછ રહ્યો હતો.

એકિયોભાવને બાઈને વાનમાં પકવાનો અડસરે સ્તનકેને ફૂકમ કર્યો. પણ બાઈને એ લોકોએ એને વાનમાં ફેક્યો ત્યારે એ કરતરીને રડી રહ્યો હતો. એના પેસા અને સામાન એની પાસેથી લઈ લેવામાં આવ્યા હતા અને નજીકના ત્રામમાં લઈ જઈ એને નેલમાં પૂરી દેવામાં આવ્યો હતો. લાઈઝમિરમાં

એના ચાલિય રિઠે તનપાસ ચાલી ત્યારે ત્રામના વેપારીએને કહ્યું કે એક જમાનામાં એ દીર્ઘાને પડેલા મેંદો; પણ આન માનુષ તેા એ સામે હતો. પણ તેા જે તેન તેા ચાલે જ. દિવાંગમના એક વેપારીનું ધન કરવાનો અને એના વાન હબર રંગે લૂંટવાનો એના પર આઠોષ હતો.

એકિયોભાવની પત્નીને માથે તેા કુઝબેલા પડાડ ભાલી પડ્યા. અને કુ' સનું માન તે જ એને સમજ્યું નહિ. કોઈમાં બધાં નાનાં હતાં, તેમાં એક તો હતું ધારક હતું. બધાં કોઈમાં એમાં લઈને જે ત્રામમાં પતિ ફેડમાં પુરાયો હતો ત્યાં એ જઈ પડેલી. પડેલા તેા એને મુલાકાતની પરવાનગી મળી નહિ; પણ ધનું કાપાચાગ કળીને ઉચરે આ-સરે પાનથી મજૂરી મળતી, એને એના પતિ પાને લઈ જવામાં આવી. પતિને કોના કોમાં મોર-કાદ્યોની સાથે પુરાયેલા જોઈને એ તેા પડાડ બાઈ તઈ ન હતી જે વાર તપી બાનમાં આવી નહિ. પછી કોઈકશન પડખામાં લઈને એ બેલી. પગના બધા સખચાર આપીને પછી એણે પતિને વિચરેલા પૂછી એકિયોભાવ વિચરે વાન કહ્યું ગયો. પછી એ બોલી. 'તો હવે કું કરવાનું છે.'

'એક નિર્દોષ માનુષ દોગન ન કઈ જન એટલા માટે જારને અપીલ કરતી નેઈએ.'

પત્નીએ કહ્યું કે જારને અપીલ તેા કઈ હતી, પણ તે નામજૂર કઈ હતી.

એકિયોભાવ કંઈ બોલ્યો નહિ અને નજર સામે માઈને બેના રહ્યો.

પત્ની બોલી : 'તમારા વાળા ધોળા કઈ તથા એકુ સ્વપ્ન કંઈ અમયું આદ્યું નહોતું. વાદ છે તે દિવસે તમારે નીજાનું જ નહોતું નેઈયું.' અને પછી એના વાળમાં હાથ ફેરવતાં એ બોલી : 'તમે જ એ શુનો ક્યો નહોતો ? પત્ની આજન સમ્યું બેલજો.'

'તો, તમે જે મારી પર ચંકા છે' એકિયોભાવ બોલ્યો અને મોડું જુલાતી રહ્યો. ત્યાં તેા સ્તનકે

જડતી લેતી પડશે !

સૌ અદર ગયા એમણે એસ્કિયોનોવનો સામાન ખોલીને તપાસવા માડ્યો ત્યાં તો એ અડસરે એકદમ એક ડરો એના યેનામાથી બહાર કાઢ્યોને ને બોલી બહારો 'આ ડરો કોનો છે ?'

એસ્કિયોનોવ ભેઈ જ રહ્યો અને ડરો પોતાના યેનામાથી નીકળી આવ્યો તેથી હેતપાઈ ગયો

'આ ડરો પર લોહીના ડાઘા પડેલા છે ?'

એસ્કિયોનોવે જવાબ આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ એક શબ્દ સરખો ઉત્તરથી રાક્યો નહિ માડ માડ એ આટલું બોલ્યો 'અને ખબર નથી મારું નથી

પછી એડ્રિસરે કહ્યું 'આજે સવારે એ વેપારીનું શબ મિત્રાનામા પડેલું મળી આવ્યું હતું ગળા કપાયેલું હતું તમારું જ એ કામ હોયું ભેઈએ રૂમ અદરથી બંધ હતો અને આસપાસમા બીજું કંઈ હતું નહિ અને આ રહ્યો તમારા જ યેનામાથી મળી આવેલો લોહીથી ખરડાયેલો ડરો અને તમારું મોઢું ને તમારું વર્તન જ તમારા યુનાની કબૂતાર આપી દે છે ! હવે બોલી દો-તમે એને ખી રીતે મારો ને કેટલું ધન લૂટ્યું ?

એસ્કિયોનોવે સોખદ બાઈને કહ્યું કે એણે કંઈ જ કંઈ નહોતું સાથે આ પાંધા પછી વેપારીને એણે તો જોયો છુદા નહોતો અને એના પોતાના જ આડ હબ્બર રૂબેન ઉપરાંત બીજા પૈસા એની પાસે હતા જ નહિ ને ડરો તો એનો હતો જ નહિ પણ એસ્કિયોનોવનો અવાજ જરા સોજાવતો હતો એના મહેરા પરથી રંગ છીડી ગયો હતો, અને બાણે પોંતે ઝુનેસાર જ હોય એમ એ ભયથી ધ્રુણ રહ્યો હતો

એસ્કિયોનોવને બાઈને વાનમા ખૂંડવાને અડસરે સેનકોને કૂકમ કર્યો પત્ર બાઈને એ સોડોએ એને વાનમા ફેકોને ત્યારે એ કરચરીને રડી રહ્યો હતો એના પૈસા અને સામાન એની પાસેથી લાઇ સેવામા આવ્યા હતા અને નટકના ત્રામમા લઈ જઈ એને જેલમા પૂરી દેવામા આવ્યો હતો. લાડિમિરમા

એના ચારિત્ર્ય વિશે તરતપાસ ચાલી ત્યારે મામના વેપારીએને કહ્યું કે એક જમાનામા એ દીગીને પડ્યો રહેતો. પણ આમ માનુસ તો એ સારો હતો પણ તો જે ટસ તો ચા-એ જ ગિયઝાનના એક વેપારીનું ખૂન કરવાનો અને એના વીસ હજાર રૂબેન લૂટવાનો એના પર આરોપ હતો

એસ્કિયોનોવની પત્નીને માથે તો દુખનો ખડાડ આવી પડ્યો અને શુ સાચુ માનતું તે જ એને સમજાયું નહિ છેકરા બધા નાના હતા, તેમા એક તો હતું ધાવડું હતું બધા છેકરાને બેગા લઈને જે ગામમા પતિ કેદમા પુરાયો હતો ત્યાં એ જઈ પહોંચી પડેલા તો એને મુલાકાતની પરવાનગી મળી નહિ પણ ધણી કાનાલાના કરીને છેવટે અદર સરો પાયેથી મજૂરી મેળવી, એને એના પતિ પાસે લઈ જવામા આવી પતિને કેદીના વેશમા ચોર-કાડુએની સાથે પુરાયેલો બેઈને એ તો પડકાર ખાઈ ગઈ ને કેદની ચે વાર સુધી લાનમા આવી નહિ પત્રી છેકરાને પડખામા લઈને એ બેડી ધરના બધા સમાચાર આપીને પછી એણે પતિને વિગતો પૂછી એસ્કિયોનોવ વિગતે વાત કહી મરો પછી એ બોલી 'તો હવે શુ કરવાનું છે ?

'એક નિર્દોષ માણસ હેરાન ન થઈ જન એટના માટે જારને અપીન કરવી ભેઈએ'

પત્નીએ કહ્યું કે જારને અપીલ તો થઈ હતી, પણ તે નામજૂર થઈ હતી

આસ્કિયોનોવ કંઈ બોલ્યો નહિ અને નજર સામે માર્શિન બેઠી રહ્યો

પત્ની ભેલી 'તમારા વાળા ધોળા થઈ ગયા એવું સ્વપ્ન કંઈ અમયુ આવ્યું નહોતું યાદ છે તે દિવસે તમારે નીકળતું જ નહોતું ભેઈનું' અને પછી એના વાળમા હાથ ફેરવતા એ બોલી 'તમે જ એ ઝુતો કર્યો નહોતો કે પત્ની આગળ સાચુ બોલવો

'તો, તને ચે મારી પર શકા છે?' એસ્કિયોનોવ બોલ્યો અને મોઢું છુપાવી રહ્યો ત્યાં તો સેનકો

જડતી લેવી પડશે ?

સૌ અદર તથા એમણે એન્કિથોનોવનો સામાન બોલીને તપાસવા માડ્યો ત્યાં તે એ અફસરે એકદમ એક છરો એના થેનામાથી બહાર કાઢ્યોને ને બોલી બહારે 'આ છરો કોનો છે ?'

એન્કિથોનોવ નોઈ જ રહ્યો અને છરો પેતાના થેનામાથી નીકળી આવ્યો તેથી હેતનાઈ ગયો.

'આ છરા પર લોહીના ડાઘા પડેલા છે ?'

એન્કિથોનોવે જવાબ આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ એક શબ્દ સરખો ઉત્તરો શક્યો નહિ માડ માડ એ આટલું બોલ્યો. 'મને ખબર નથી મારું નથી.'

પછી એફિસરે કહ્યું 'આજે સવારે એ વેપારીનું શબ બિહાનામા પડેલું મળી આવ્યું હતું ત્યાં કપાયેલું હતું તમારું જ એ કામ હોય નોઈએ રમ અદરથી બધું હતો અને આસપાસમાં બીજું કોઈ હતું નહિ અને આ રહ્યો તમારા જ થેનામાથી મળી આવેલો લોહીથી ખરડાયેલો છરો અને તમારું મોઢું ને તમારું વર્તન જ નમારા ગુનાની કબૂનાત આપી દે છે. હવે બોલી દો-તમે એને શ્રી રીતે મારી ને કેટલું ધન લૂટ્યું ?'

એન્કિથોનોવે સોખદ ખાઈને કહ્યું કે એણે કંઈ જ ક્યું નહોતું સાથે આ પીંધા પછી વેપારીને એણે તો નોથો મુઠ્ઠા નહોતા અને એના પેતાના જ આડ હતાર રખેલ ઉપરાત બીજા પૈસા એની પાસે હતા જ નહિ ને છરો તો એનો હતો જ નહિ પણ એન્કિથોનોવનો અવાજ જરા યોધાવતો હતો એના ચહેરા પરથી રમ જોડી ગયો હતો, અને જાણે પોતે ગુનેગાર જ હોય એમ એ ભયથી કુટ્ટ રહ્યો હતો.

એન્કિથોનોવને બાધીને વાનમા મૂકવાનો અફસરે ફેનિકાને ફૂકમ કર્યો પણ બાધીને એ લોકોએ એને વાનમા ફૂકો ત્યારે એ કરચરીને રડી રહ્યો હતો એના પૈસા અને સામાન એની પાસેથી લઈ લેવામાં આવ્યા હતા. 'અને નટકના ગામમાં સર્થ જઈ એને જેલમાં પૂરી દેવામાં આવ્યો હશે. લાઈમિંગમાં

એના ચારિત્ર્ય વિશે તરતપાસ ચાલી ત્યારે મામના વેપારીએને કહ્યું કે એક જમાનામાં એ દીવાને પડ્યો રહેતો પણ આમ માલુસ તો એ સારો હતો પણ તો એ રસ તો ચાલ્યો જ ગિયાનનામાં એક વેપારીનું ખૂન કરવાનો અને એના વીસ હજાર રૂબેન લૂટવાનો એના પર આરોપ હતો.

એન્કિથોનોવની પત્નીને માથે તો દુખનો પહાડ ચાલી પડ્યો અને શું સાચું માનતું તે જ એને સમજાયું નહિ છોકરા બધા નાના હતા, તેમાં એક તો હજી ધાવડું હતું જવા છોકરાને ભેગા લઈને જે ગામમાં પતિ કેદમાં પુરાયો હતો ત્યાં એ જઈ પહોંચી પડેલા તો એને મુલાકાતની પરવાનગી મળી નહિ પણ ધણી કાનાવાન કરીને છેવટે અફસરો પામેથી મજૂરી મેળવી, એને એના પતિ પાસે લઈ જવામાં આવી પતિને કેદના વેશમાં ચોર-ડાકોએની સાથે પુરાયેલો નોઈને એ તો પડકાર ખાઈ ગઈ ને કેટલી ચે વાર સુધી ભાનમાં આવી નહિ પણ છોકરાને પડખામાં લઈને એ બેઠી ધરના બધા સમાચાર આપીને પણ એણે પતિને વિગતો પૂછી એન્કિથોનોવ વિગતે વાત કહી મેં. પછી એ બોલી 'તો હવે શું કરવાનું છે ?'

'એક નિર્દોષ માલુસ હેરાન ન થઈ જન એટના માટે અરને અપીન કરવી નોઈએ.'

પત્નીએ કહ્યું કે જરૂરે અપીલ તો થઈ હતી, પણ તે નામજૂર થઈ હતી.

એન્કિથોનોવ કંઈ બોલ્યો નહિ અને નજર સામે મારીને બેઠી રહ્યો.

પત્ની બોલી 'તમારા વાળા ધોળા થઈ ગયા એવું સ્વપ્ન કંઈ અમલુ આવ્યું નહોતું યાદ છે? તે દિવસે તમારે નીકળવું જ નહોતું નોઈનું' અને પછી એના વાળમાં હાથ ફેરવતા એ બોલી 'તમે જ એ ગુનો કર્યા નહોતો ? પત્ની આગળ સમ્યુ બોલ્યો.

'તો, તને ચે મારી પર શકા છે?' એન્કિથોનોવ બોલ્યો અને મોઢું છુપાવી રહ્યો ત્યાં તે ફેનિકા

એસ્કિયોનાવે જોયે જોયું ને કહ્યું : 'હોં તો, સેમ્યોનિય લાડિમિરના એસ્કિયોનાવ વેપારીના તમને કંઈ ખ્યાલ છે? હજુ એ બધા જીવે છે ખરા?'

'ખબર પૂઠા છે? બેશક હું' જાણુ છું. એસ્કિયોનાવ કુટુંબ સમૃદ્ધ છે. જો કે બાપ તો સાઈમીરિયામાં છે. આપણા જેવો જ કોઈ દુકર્મીના કરનારો હોવો નેઈએ. પણ તમારી વાત કરો, હાહાજી, તમે અહીં કેમ કરતા આવી પડ્યા?'

એસ્કિયોનાવને પોતાના દુર્ભાગ્યની વાત કરવી ગમતી નહિ. એણે માન નિઃશ્વાસ નાખ્યો ને કહ્યું : 'મારા પાપે જ આ છઠ્ઠીસ વર્ષથી હું જેલમાં રખકું છું.'

'કેવા પાપ?' સેમ્યોનિયે પૂછ્યું.

પણ એસ્કિયોનાવે માન કહ્યું : 'એ તો.....હું એને લાપક જ હોઈશ!' બીજી કંઈ વધારે એ બોલ્યો જ ન હોત, પરંતુ એના જોડીદારોએ એ સાઈમીરિયા થા માટે આવ્યો હતો તે એને કહી દીધું. કોઈકે એક વેપારીનું ખૂન કરીને છરો એસ્કિયોનાવના સામાનમાં મેરવી દીધા હતા અને એસ્કિયોનાવને ખોટી સજા થઈ હતી તે બધું એ લોકોએ કહી સલામતવ્યું.

આ સાંભળી મકર સેમ્યોનિયે ઘૂંટણ પર ઢાથ ઠોક્યા અને બોલી જાયો. 'અરે, એ તો મજન વાત થઈ! ખરે જ મજન! પણ હાહાજી, તમે કેટલા ધરકા થઈ ગયા છો?'

સેમ્યોનિયને આટલી નવાઈ થા માટે લાગી કે એસ્કિયોનાવને એણે કયા જોયો હતો? સૌ એને પ્રશ્ન કરી જાય, પણ સેમ્યોનિયે કોઈ જવાબ આપ્યો નહિ.

'દાસ્ત, અમે અહીં મળી ગયા તે તો મજન જ થઈ ગયો,' એટલું જ એ તો બોલ્યો.

એસ્કિયોનાવને લાગ્યું કે પેલા વેપારીનું ખૂન કોણે કહ્યું તેની કદાચ આ માણસને ખબર હતી. એટલે એ બોલ્યો : 'સેમ્યોનિય, એ વાત કદાચ તમે સાંભળી છરો, કે પછી તમે મને ક્યાક જોયો હોય એવું એ બને.'

'જો એ ન સાંભળ્યું હોય તે બને જ કેમ? દુનિયામાં અફવાએનો તો કોઈ પાર નથી પણ એ તો બહુ જલ્દી વાત છે. શું સાંભળ્યું હતું તે હવે તો હું જૂની ચે ગયો છું.'

'એ વેપારીને કોણે મારી નાખ્યો હતો તે મેં કદાચ તમે સાંભળ્યું હતું?' એસ્કિયોનાવે કહ્યું.

સેમ્યોનિયે હમીને જવાબ આપ્યો : 'જેના ધેવામાંથી છરો મળી આવ્યો તેનું જ એ તો કામ હોઈ શકે બીજા કોઈએ છરો એના સામાનમાં સંતાડ્યો હોય તો પણ, કહેવત છે ને; કે પકડાય નહિ ત્યા સુધી એ મોર નહિ કે વળી; થેનો તમારા માથા નીચે હતો. તેમાં બીજી કોઈ છરો મેરવી પણ થી રીને દેવાનો હતો કે તમે ચોક્કમ મળી જવાના.'

આથી એસ્કિયોનાવને ખાતરી થઈ ગઈ કે આ માણસે જ પેલા વેપારીનું ખૂન કહ્યું હતું. એ ત્યાંથી જીરોને જતા રહ્યો. તે દિવસે આખી રાત એસ્કિયોનાવ જાગતો પડી રહ્યો એનું અંતર બપોર દુઃખમાં વલોવાઈ ગયું અને અનેક ચિત્રવિચિત્ર ચિત્રો એની નજર સામે જોવા લાગ્યા. મેળામાં જવા નીકળ્યો ત્યારે એની પત્નીની જેવી હતી તેવી મૂર્તિ એની નજર સામે તાદસ થઈ ગઈ. બહેન સાક્ષાત એ સામે જોતો હોય એવી હાલ એ મૂર્તિ હતી. એની આંખો, એના ચહેરા નજર સામે ઝૂમી રહ્યાં અને પછી આંખે આવ્યા બાદકો તે કાગે હતા તેવા જ નાનકડા ને નાનુકડે, એકે અબો પહેરેલો હતો ને બીજું હજુ માંની છાતીએ ધાવતું હતું. અને પછી તો પોતે તે સમયે કેવો હતો તે મેં એને સાંભરી આવ્યું-કેવો યુવાન અને મેજાસો હતો પોતે! અને એને કેદ કરવામાં આવ્યો ત્યારે સરાઈના પોર્ચમાં બેઠો બેઠો પોતે કેવો સારગી વગાડી રહ્યો હતો! અને કેવો નિશ્ચિત હતો! બધું એને યાદ આવી ગયું, એને બધા ફટકા મારવામાં આવ્યા હતા તે સ્થાન, ફટકા મારનાર અને આસપાસ જોતેલા લોકો, બેઠીએ અને યુનેત્રારો જેલજીવનના છઠ્ઠીસ વર્ષ. અકાળે આવેલું ધક્કપણ -બધું એના મનમાં આવી ગયું. આ બધા વિચારે એસ્કિયોનાવનું મન એટલું બધું ખિન્ન

એસ્કિથોનોવે જિએ જોયું ને કહ્યું : 'કહો તો, સેમ્થોનિય લાડિમિરના એસ્કિથોનોવ વેપારીના તમને કઈ ખ્યાલ છે? હજુ એ બધા જીવે છે ખરા?'

'ખબર પૂઠો છો? બેશક હું જાણુ છું. એસ્કિથોનોવ કુટુંબ સમૃદ્ધ છે. જો કે બાપ તો સાઈમીરિયામાં છે. આપણા જોવા જ કાઈ કુટુંબના કરનારો હોવા નેઈએ. પણ તમારી વાત કરો, દાદાજી, તમે અહીં કેમ કરતા આવી પડ્યા?'

એસ્કિથોનોવને પોતાના દુર્ભાગ્યની વાત કરવી ગમતી નહિ. એણે માન નિઃશ્વાસ નાખ્યો ને કહ્યું : 'મારા પાપે જ આ ઇન્ડીસ વર્ષથી હું જેલમાં રખાયું છું.'

'કેવા પાપ?' એસ્કિથોનોવે પૂછ્યું.

પણ એસ્કિથોનોવે માન કહ્યું : 'એ નો...હું એને ક્યાક જ હોઈશ!' બીજી કઈ વધારે એ બોલ્યો જ ન હોત, પરંતુ એના જોડેદારોએ એ સાઈમીરિયા શા માટે આવ્યો હતો તે એને કહી દીધું. કાંઈક એક વેપારીનું ખૂન કરીને છરો એસ્કિથોનોવના સામાનમાં મેરડી ઘીસી હતી અને એસ્કિથોનોવને પોલીસમાં થઈ હતી તે બંધુ એ લોકોએ કહી સંભળાવ્યું.

આ સાંભળી મક્કર સેમ્થોનિયે ઘૂંટણ પર હાથ ઠોક્યા અને બોલી ઊઠ્યો. 'અરે, એ તો જગજગ વાત થઈ! ખરે જ જગજગ! પણ દાદાજી, તમે કેટલા ઘરડા થઈ ગયા છો?'

સેમ્થોનિયને આટલી નવાઈ શા માટે લાગી? એસ્કિથોનોવને એણે ક્યા જોયો હતો? સૌ એને પ્રથમ કરી ઊઠ્યા, પણ સેમ્થોનિયે કાંઈ જવાબ આપ્યો નહિ.

'દાસ્ત, અને અહીં મળી ગયા તે તો જગજગ જ થઈ ગયો,' એટલું જ એ તો બોલ્યો.

એસ્કિથોનોવને લાગ્યું કે પેલા વેપારીનું ખૂન કાણે કહ્યું તેની કદાચ આ માથાસને ખબર હતી. એટલે એ બોલ્યો : 'સેમ્થોનિય, એ વાત કદાચ તમે સાંભળી હશે, કે પછી તમે મને ક્યાક જોયો હોય એવું એ બને.'

'જો એ ન સાંભળ્યું હોય તે બને જ કેમ? દુનિયામાં અફવાએનો તો કાંઈ પાર નથી પણ એ તો બહુ જલ્દી વાત છે. શું સાંભળ્યું હતું તે દવે તો હું જુદી ચે ગયો છું.'

'એ વેપારીને કેણે મારી નાખ્યો હતો તે ચે કદાચ તમે સાંભળ્યું હતું?' એસ્કિથોનોવે કહ્યું.

સેમ્થોનિયે દગ્ગી જવાબ આપ્યો : 'જેના ઘેવામાંથી છો મગી આવ્યો તેનું જ એ તો કામ હોઈ શકે બીજા કાંઈએ છરો એના સામાનમાં સંતાડ્યો હોય તો પણ, કહેવત છે ને; કે પકડાય નહિ ત્યાં સુધી એ ચોર નહિ? વળી; ઘેનો તમારા માથા નીચે હતો. તેમાં બીજી કાંઈ છરો મેરડી પણ શી રીતે દેવાની હતો? તમે ચોકકસ મગી જવાના.'

આથી એસ્કિથોનોવને ખાતરી થઈ ગઈ કે આ માથાને જ પેલા વેપારીનું ખૂન કહ્યું હતું. એ ત્યાંથી જીતીને જતો રહ્યો. તે દિવસે આખી રાત એસ્કિથોનોવ જાગતા પડી રહ્યો એનું અંતર ભયંકર દુઃખમાં વલોવાઈ ગયું અને અનેક ચિત્તવિચિત્ર ચિત્રો એની નજર સામે ઊઠવા લાગ્યા. મેળામાં જતા નીકળ્યો ત્યારે એની પત્નીની જેવી હતી તેવી મૂર્તિ એની નજર સામે તાદ્દસ થઈ ગઈ. બહેન સાક્ષાત એ સામે જોતો હોય એવી હાલ એ મૂર્તિ હતી. એની આંખો, એના ચહેરા નજર સામે ઝૂંપી રહ્યાં. અને પછી આમે આવ્યા બાદકો તે કાગળે હતા તેવા જ નાનકડા ને નાનુકડા, એકે બેએ પકેરેલો હતો ને બીજી હતું મારી ઇતીએ ધાવતું હતું. અને પછી તો પોતે તે સમયે કેવા હતા તે ચે એને સાંભરી આવ્યું—કેવા યુવાન અને પ્રોજીસો હતો પોતે! અને એને કેદ કરવામાં આવ્યો ત્યારે સરાઈના પોર્ચમાં બેઠો બેઠો પોતે કેવા સારંગી વગાડી રહ્યો હતો! અને કેવા નિઃશ્વિત હતો! બધું એને યાદ આતી ગયું, એને બધા ફટકા મારવામાં આ-યા હતા તે સ્થાન, ફટકા મારનાર અને આસપાસ જોભા લોકો, મેડીઓ અને યુનેગારો જેલજીવનના ઇન્ડીસ વર્ષ. અકાળે આવેલું ઘડપણ—બધું એના મનમાં આવી ગયું. આ બધા વિચારે એસ્કિથોનોવનું મન એટલું બધું ખિન્ન

ચૂપકીથી આવીને એની બાજુમાં બેસી ગયું અધારા મા એણે આખ માડીને જોયું તો સેમોનિય હતો

‘મારી પાસેથી હજુ વધારે તારે શું જોઈએ છે?’ એસ્કિયોનોવે પૂછ્યું ‘તું શું કામ આવ્યો છે?’

સેમોનિય ચૂપ રહ્યો એસ્કિયોનોવ બોલે થઈ ગયો ને બોલ્યો ‘શું જોઈએ છે તારે? જતો રહે નહિ તો ઝાઈને બોનાવું છું.’

સેમોનિય નીચા નખી એની નજીક ગયો અને કાનમાં બોલ્યો ‘ઈવાન કિમોદીય, મને માફ કર.’

‘શા માટે?’

‘જેના વેપારીને મેં મારી નાખ્યો હતા ને હશે તારા થેનામાં સતાડી દીધો હતો તને મેં મારી નાખવાનો મારો ઈરાદો તો હતો પણ બહાર કઈક અવાજ થયો એટલે હશે તારા થેનામાં છુપાવી દે બારીએથી બાગી છૂટયો.’

એસ્કિયોનોવ મૂંઝો રહ્યો અને એ કહેવું તે એને સૂઝ્યું નહિ સેમોનિય સુવાના પાટિયા પરથી નીચે સરકી આવ્યો અને જમીન પર ધૂટણભરે બેસી ગયો એ બોલ્યો ‘ઈવાન કિમોદીય, મને માફ કર.’ મેં પેલા વેપારીને મારી નાખ્યો હતો તે હું કબૂલ કરી દઈશ એટલે તને હોડી મૂકવામાં આવશે ને તું

ધેર જઈ શકશે.’

‘તારે માટે આ બધું બોનાવાનું સડેન છે પણ તારે ખાતર થઈને આ છાંત્રીસ વર્ષ છૂરી મેં વાતના બોજની છે હવે મારે ક્યા જવા જેવું રહ્યું છે? પત્ની મરી પરવારી છે ને બાળકો મને ભૂલી ગયા છે મારે ક્યાય જવા જેવું છે જ નહિ.’ સેમોનિય બોલ્યો નહિ પણ જમીન પર માથું પાડી રહ્યો

મને માફ કર, ઈવાન કિમોદીય.’ એ બોલી છાંયો અને એ લેફિએ ફટકા માર્યા તે સળેવાનું પણ તને આવી દશામાં જોવા કરતા મુશ્કેલ નહોતું અને તો મેં, તે મારી દયા ખાધી ને મારું નામ દીધું નહિ કે દુષ્ટ છું ભગવાનને ખાતર તું મને માફ કર.’

એના ફૂસકા સાબળીને એસ્કિયોનોવે પણ રડવા માડ્યું એણે કહ્યું ‘ચાકી તો તને ઈશ્વર આપશે. તું તારા કરતા સેકડો મર્યો ફટ હોઉં એવું મેં બને’ આટલું કલા પછી એસ્કિયોનોવનું મન હળવું થયું બની ગયું એને ઘરે જવાની આકાંક્ષા રહી નથી હવે જેલ છોડીને ક્યાય જવાનું મન થતું નહોતું એ પેલાની અતિમ ક્ષણની જ રાઈ જોઈ રહ્યો હતો

એસ્કિયોનોવે આમ કહ્યું તે જતા સેમોનિયને પેલાના સુનાનો એકરાર કરી દીધો, પરંતુ હોડી મૂકવાનો કુકમ આવ્યો ત્યાં સુધીમાં તો એસ્કિયોનોવ મૃત્યુ પામ્યો હતો

૫ ૩૦જીથી ચાલ]

કોલેરા, અતિસાર, રક્તસ્રાવ વગેરે રોગો કે જેમાં પાણીનો ભાગ વધુ પ્રમાણમાં નાશ પામે છે એવા રોગોમાં પાણીની જરૂરત વધુ પ્રમાણમાં રહે છે આપણે સમતોલ આહારના ઘટકોની ચર્ચા પૂરી કરી હવે તે દરેક તત્ત્વ આપણને યોગ્ય પ્રમાણમાં મળી રહેવા માટે પુષ્ટ વસ્તુમાં માણ્યું કયા ખોરાક કેસો લેવા જોઈએ તે જોઈશું

(૧) ૦૧૧ રત્તવ અનાજ-ધઉ, બાજરી કે જુવાર

(૨) ૦૧૨ રત્તવ ચોખા

(૩) ૧ રતન દૂધ અને ૦૪ રતન દહીં અથવા તેની ઝાસ.

(૪) ૦૧ રત્તવ ઉમરોનું કોળાળ

(૫) ૦૧૧ રતન લાંબ સાકાબાજ

(૬) બે લીંછુ અને બીજા કોળા ઈંચણા મુળાળ

(૭) પાંચ તોના ઘી અને તેન

(૮) ૩ તોળા જોળ મધ કે સાકર

(૯) ૨૦૦ તોના કમ્બુ સાક (કચુબર)

આ પ્રમાણે ખોરાકની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે તો બધા તત્ત્વો મળી રહે છે

ચૂપડીથી આવીને એની બાજુમાં બેઠી ગયું અધારા મા એણે આખ માંડીને જોયું તો સેમોનિય હતો

‘મારી પાસેથી ઠંજુ વધારે તારે શું જોઈએ છે ?’ એસ્કિયોનોવે પૂછ્યું ‘તું શું કામ આવ્યો છે ?’

સેમોનિય ચૂપ રહી એસ્કિયોનોવ બોલે થઈ ગયો ને બોલ્યો ‘શું જોઈએ છે તારે ?’ જતો રહે નહિ તો ઝાંઘને બોનાવું છું !

સેમોનિય નીચે નખી એની નજીક ગયો અને કાનમાં બોલ્યો ‘ઈવાન ડિમીટ્રીય, મને માફ કર !’

‘શા માટે ?’

‘પેના વેપારીને મેં મારી નાખ્યો હતો ને હશે તારા થેનામાં સત્તાડી દીધી હતો તને મેં મારી નાખવાનો મારો ઈરાદો તો હતો પછી બહાર કંઈક અવાજ થયો એટલે હશે તારા થેનામાં છુપાવી કું બારીએથી ભાગી છૂટ્યો’

એસ્કિયોનોવ મૂંઝે રહ્યો અને શું કહેવું તે એને સ્પષ્ટ નહિ સેમોનિય સ્વવાના પાટિયા પરથી નીચે સરકી આવ્યો અને જમીન પર ઘૂટણબેર બેસી ગયો એ બોલ્યો ‘ઈવાન ડિમીટ્રીય, મને માફ કર !’ મેં પેલા વેપારીને મારી નાખ્યો હતો તે હું કબૂલ કરી દઈશ એટલે તને હોડી મૂકવામાં આવશે ને તું

ઘેર જઈ શકશે’

‘તારે માટે આ બધું બોનવાનું સગેન છે પણ તારે ખાતર થઈને આ છ-સ વર્ષ ક્ષુદ્રી મેં વાતનાં બોજની છે ઠંવે મારે કથા જવા જેવું રહ્યું છે ? પત્ની મરી પરવારી છે ને બાળકો મને ભૂલી ગયા છે મારે કનાથ જવા જેવું છે જ નહિ’ સેમોનિય ભયો નહિ પણ જમીન પર માથું પઠાડી રહ્યો

મને માફ કર, ઈવાન ડિમીટ્રીય !’ એ બોલી ભડ્યો અને એ લોહિએ ફટકા માર્યા તે સંધ્યાનું પણ તને આની દસામાં જોવા કરતા મુશ્કેલ નહોતું અને તો મેં, તે મારી દયા ખાધી ને મારું નામ દીધું નહિ કું કુષ્ટ છું ભગવાનને ખાતર તું મને માફ કર !’

એના ફૂસકા સાબળીને એસ્કિયોનોવે પણ રડવા માડ્યું એણે કહ્યું ‘માફી તો તને ઈશ્વર આપશે’ તું તારા કરતાં સેકડો મરણો ફટ હોઉં એવું મેં બને’ આટલું કહ્યા પછી એસ્કિયોનોવનું મન ઢળતું રૂપ જતી ગયું એને ઘરે જવાની આકાંક્ષા રહી નથી ઠંવે જ્યેષ્ઠ છોડીને કથા જવાનું મન થતું નહોતું એ પોતાની અંતિમ ક્ષણની જ રાહ જોઈ રહ્યો હતો

એસ્કિયોનોવે આમ કહ્યું તે છતાં સેમોનિયે પોતાના યુવાનો એકરાર કરી દીધો, પરંતુ હોડી મૂકવાનો કુકમ આવ્યો ત્યાં સુધીમાં તો એસ્કિયોનોવ ખત્ય પાગો હતો

૫ ૩૦૪થી ચાલ]

કોલેરા, અતિસાર, રક્તસ્રાવ વગેરે રોગો કે જેમાં પાણીના ભાગ વધુ પ્રમાણમાં નાશ પામે છે એવા રોગોમાં પાણીની જરૂરત વધુ પ્રમાણમાં રહે છે આપણે સમતોત આહારના ઘટકોની ચર્ચા પૂરી કરી ઠંવે તે દરેક તત્ત્વ આપણને યોગ્ય પ્રમાણમાં મળી રહેવા માટે પુખ્ત વયના માણસે કયો ખોરાક કેટલો લેવો જોઈએ તે જોઈશું

(૧) ૧૦૦૦ રતલ અનાજ-ધઉં, બજારી કે જુવાર

(૨) ૧૦૦ રતલ ચોખા

(૩) ૧ રતન દૂધ અને ૧૦ રતન દહીં અથવા તેની ઊંચ

(૪) ૧૦ રતલ ઉપરોક્ત કોળ

(૫) ૧૦૦ રતન તાજાં શાકભાજી

(૬) બે લીંછુ અને બીજા ફળો ઈચ્છા મુજબ

(૭) પાંચ તોના ઘી અને તેન

(૮) ૩ તોલા ગોળ મધ કે સાકર

(૯) ૨૦૦ તોના કાચુ શાક (કચુબર)

આ પ્રમાણે ખોરાકની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે તો બધા તત્ત્વો મળી રહે છે

મધ ખાઈએ તે વધુ હિતકર છે શ્રમજીવનને
ગળ વગેરે ખાવાનો ખાસ જરૂર છે

ગળ પેટમા જઈ ક્ષારના રૂપમા અને ખાડ
અવ્યતતાના રૂપમા ફેરવાઈ જાય છે શરીરમા ૮૦
ટકા ક્ષાર અને ૨૦ ટકા અવ્યતતા ઉત્પન્ન કરે એવા
ખોરાકની જરૂરત છે આહ વગેરે દ્વારા વધુ ખાડ
પેટમા જવાથી ખૂબ નુકસાન થાય છે અગ્રેજીમા
એ ઉક્તિ છે કે વ્હાઈટ સુજર વ્હાઈટ પોઈઝન
એટલે કે સફેદ ખાડ સફેદ એર છે આમ આપણે
જેમ અને તેમ ખાડ અને સાકર એાજા ખાવા
નોઈએ, ને તને બદલે, ગળ, મધ અને ફોજી પ્રમાણ
વધારવું નોઈએ

પ્રોટીનમા શરીરને ઉપયોગી ધણા તત્ત્વો
રહેલા છે તદ્દપરાત પ્રોટીન વગરના કાઈ ખોરાકમા
નાઈટ્રોજન હોતો નથી તેથી તેને નાઈટ્રોજનજન્ય
ખોરાક પણ કહે છે પ્રોટીનથી શરીરમા માસપશીઓ
બને છે આથી શરીરના પોષણ અને શક્તિ માટે
પ્રોટીન ખાસ જરૂરી છે

શારીરિક ક્રિયાની દૃષ્ટિએ પ્રોટીન અનિવાર્ય ત
જરૂરી છે દરેક જાક પાન અને પ્રાણીઓના દરેક
અણુમા તે મળી આવે છે પણ દરેકનું કાર્ય એક
પ્રકારનું હોતુ નથી અતર અણુઓમા રહેતા પ્રોટીનના
પ્રકારને કારણે એમ હોય છે તેથી માનુસ પડે છે
કે પ્રોટીન એક પ્રકારનું નહિ પણ અનેક પ્રકારનું
હોય છે રાસાયનિક દૃષ્ટિએ જોતા તે એક યાત્રિક
પદાર્થ છે એ એમિનો એસિડના સંયોગથી બને છે
સંયોગાનુસાર એમિનો-એસિડના પ્રમાણમા ફેરફાર
થતો હોવાથી જ જુદા જુદા પ્રકારના પદાર્થોમા
રહેન પ્રોટીન એક સરખું હોતુ નથી

હાડ તેમજ જંતુઓ પૃથ્વી વગેરેમાથી મળતા
એલ્ક અને અનૈલ્ક લવણોમાથી સંશ્લેષણ દ્વારા
એમિનો એસિડ તૈયાર કરી પોતે પોતાને જરૂરી પ્રોટીન
બનાવી લે છે અને પ્રાણીઓની સંશ્લેષણશક્તિ નાશ
પામી હોવાથી તેમને પોતાના ઉપયોગ માટે પ્રોટીન
મેળવવું પડે છે

આમ સુધીમા અનેક પ્રકારના એમિનો એસિડ
મળી આયા છે વૈજ્ઞાનિકો કહે છે કે શરીરને ખાસ ઉપ
યોગી માન આપેલા પ્રકારના એમિનો એસિડ ૧૮ ખોરા
કમા હોવા જરૂરી છે, કે જેનું શરીર સ્વય ઉત્પાદન કરી
શકતુ નથી બીજા પ્રકારના એમિનો એસિડ મેળવવા
માટે આપને ચિંતા કરવાની જરૂર નથી કારણ કે
જરૂર પડે શરીર તેનું નિર્માણ કરી લે છે

વટાણા, તુવેરદાળ, ચણા, મગ, મર, મસૂર,
અડદ વગેરે કઠોળો, મગફળી, બદામ, પીસતા, દૂધ
માખણ, હાસ, દહી, માસ, ઈંડા, મચ્છી વગેરે ખાવ
પદાર્થોમા પ્રોટીન રહેતુ છે તેના બે પ્રકાર છે
(૧) પ્રાણીજન્ય પ્રોટીન અને (૨) વનસ્પતિજન્ય
પ્રોટીન. દૂધ, ઈંડા માસ, મચ્છી વગેરેમાથી મળતુ
પ્રોટીન બહુ ઊંચા પ્રકારનું અને સુપાન્ય હોય છે
કઠોળ અને અનાજ વગેરેમાથી મળતુ પ્રોટીન હવકા
પ્રકારનું અને પચવામા ભારે હોય છે શાકભાજીનું
પ્રોટીન જસદી પચી જાય છે પણ તેમા તેનું પ્રમાણ
અત્યંત હોય છે

વનસ્પતિજન્ય પ્રોટીનના કણો ઉપર એક
આલેશ્ય આવેત હોય છે પાચકસોમા તે બહુ
એાજા પ્રમાણમા એજળે છે તેથી અને કઠોળને ખૂબ
રાધીને ખાવાથી અને રોટલા-રોટીને ખૂબ પકાવીને
ખાવાથી આ પ્રોટીન પચી શકે છે

પ્રાણીજ પ્રોટીન અને શાકભાજીનું પ્રોટીન બહુ
ઉકાળવાથી પચવામા ભારે થઈ જાય છે તેથી એ વસ્તુ
એને બહુ ઉકાળવી નહિ માસાદારીને દૂધ અગર
દાળ ખાવાની જરૂર રહેતી નથી, પણ આપણે શાકા
હારીઓ માટે દૂધ અને હાસ ઉત્તમ ખોરાક છે હાસમા
ચરબી-ઘી સિવાયના દૂધના બધા તત્ત્વો હોય છે તેથી
હાસ એક પૌષ્ટિક ખોરાક છે આથી તેને બોજનમા
પર્યાપ્ત માત્રામા લેવી નોઈએ ખૂબ ઘાટી કદી એ
હાસની ઉત્તમ વાનગી છે કરોળને પણ ખૂબ રાધીને
દરરોજના ખોરાકમા લેવા નોઈએ ખમીર ઉઠાવેલી
રોટીમા, ઢોકળા જેવા આથા આવેલ ખોરાકમા પ્રોટી
નનું પ્રમાણ વધારે હોય છે

મધ ખાઈએ તે વધુ હિતકર છે અચળવીવર્જન
ગાળ વગેરે ખાવાનો ખાસ જરૂર છે

ગાળ પેટમાં જઈ ક્ષારના રૂપમાં અને ખાડ
અવ્યતતાના રૂપમાં ફેરવાઈ જાય છે શરીરમાં ૮૦
ટકા ક્ષાર અને ૨૦ ટકા અવ્યતતા ઉત્પન્ન કરે એવા
ખોરાકની જરૂરત છે આહ વગેરે દ્વારા વધુ ખાડ
પેટમાં જનાથી ખૂબ નુકસાન થાય છે અગ્રેજીમાં
એમ ઉક્તિ છે કે વ્હાઈટ સુગર વ્હાઈટ પોઈઝન
એટલે કે સફેદ ખાડ સફેદ એર છે આમ આપણે
જેમ અને તેમ ખાડ અને સાકર ઝોળા ખાવા
નેઈએ, ને તને બદલે, ગાળ, મધ અને ફળોનું પ્રમાણ
વધારવું નેઈએ

પ્રોટીનમાં શરીરને ઉપયોગી ઘણા તત્ત્વો
રહેલા છે તદ્દપરાત પ્રોટીન વચરના કાઈ ખોરાકમાં
નાઈટ્રોજન હોતો નથી તેથી તેને નાઈટ્રોજનજન્ય
ખોરાક પશુ કટે છે પ્રોટીનથી શરીરમાં માસપશીઓ
બને છે આથી શરીરના પોષણ અને શક્તિ માટે
પ્રોટીન ખાસ જરૂરી છે

શારીરિક ક્રિયાની દૃષ્ટિએ પ્રોટીન અનિવાર્ય ત
જરૂરી છે દરેક ઝાક પાન અને પ્રાણીઓના દરેક
અણુમાં તે મળી આવે છે પશુ દરેકનું ઠાવું એક
પ્રકારનું હોતું નથી અતર અણુઓમાં રહેલા પ્રોટીનના
પ્રકારને કારણે એમ હોય છે તેથી માનુષ પડે છે
કે પ્રોટીન એક પ્રકારનું નહિ પશુ અનેક પ્રકારનું
હોય છે રાસાયનિક દૃષ્ટિએ જોતા તે એક યામિક
પદાર્થ છે એ એમિનો એસિડના સંયોજથી બને છે
સંયોગ અનુસાર એમિનો-એસિડના પ્રમાણમાં ફેરફાર
થતો દોવાથી જ જુદા જુદા પ્રકારના પદાર્થોમાં
રહેન પ્રોટીન એક સરખું હોતું નથી

હાડ તેમજ જીવંતો પૃથ્વી વગેરેમાંથી મળતા
એન્ટિક અને અન્ટિક સવયોગમાંથી સશ્લેષણ દ્વારા
એમિનો એસિડ તૈયાર કરી પોતે પોતાને જરૂરી પ્રોટીન
બનાવી લે છે અને પ્રાણીઓની સશ્લેષણશક્તિ નાથ
પામી દોવાથી તેમને પોતાના ઉપયોગ માટે પ્રોટીન
મેળવવું પડે છે

આજ સુધીમાં અનેક પ્રકારના એમિનો એસિડ
મળી આયા છે વૈજ્ઞાનિકો કહે છે કે શરીરને ખાસ ઉપ
યોગી માન આદ્ય પ્રકારના એમિનો એસિડ ૧૮ ખોરા
કમાં હોવા જરૂરી છે, કે જેનું શરીર સ્વયં ઉત્પાદન કરી
શકતું નથી બીજા પ્રકારના એમિનો એસિડ મેળવવા
માટે આપને ચિંતા કરવાની જરૂર નથી કારણ કે
જરૂર પડે શરીર તેનું નિર્માણ કરી લે છે

વટાણા, ઘુવેરદાળ, ચણા, મગ, મસૂર, મસૂર,
અડદ વગેરે કઠોળો, મગફળી, બદામ, પીસ્ટા, દૂધ
માખણ, હાસ, દહીં, માસ, ઈંડા, મચ્છી વગેરે ખાદ્ય
પદાર્થોમાં પ્રોટીન રહેતું છે તેના બે પ્રકાર છે
(૧) પ્રાણીજન્ય પ્રોટીન અને (૨) વનસ્પતિજન્ય
પ્રોટીન. દૂધ, ઈંડા માસ, મચ્છી વગેરેમાંથી મળતું
પ્રોટીન બહુ જીયા પ્રકારનું અને સુપાન્ય હોય છે
કઠોળ અને અનાજ વગેરેમાંથી મળતું પ્રોટીન હલકા
પ્રકારનું અને પચવામાં ભારે હોય છે શાકભાજીનું
પ્રોટીન જસદી પચી જાય છે પણ તેમાં તેનું પ્રમાણ
અત્યલ્પ હોય છે

વનસ્પતિજન્ય પ્રોટીનના ઘણા ઉપર એક
આવશ્યક આવેન હોય છે પાચકસોમાં તે બહુ
ઝોળા પ્રમાણમાં એકત્રે છે તેથી અને કઠોળને ખૂબ
રાધીને ખાવાથી અને રોટલા-રોટીને ખૂબ પકાવીને
ખાવાથી આ પ્રોટીન પચી શકે છે

પ્રાણીજ પ્રોટીન અને શાકભાજીનું પ્રોટીન બહુ
ઉકાળવાથી પચવામાં ભારે અડ જાય છે તેથી એ વસ્તુ
એને બહુ ઉકાળવી નહિ ખાસાદારીને દૂધ અગર
દાળ ખાવાની જરૂર રહેતી નથી, પણ આપણે શાકા
હારીઓ માટે દૂધ અને હાસ ઉત્તમ ખોરાક છે હાસમાં
ચરબી-ઘી સિવાયના દૂધના બધા તત્ત્વો હોય છે તેથી
હાસ એક પૌષ્ટિક ખોરાક છે આથી તેને બોજનમાં
પર્યાપ્ત માત્રામાં લેવી નેઈએ ખૂબ ઘાટી કદી એ
હાસની ઉત્તમ વાનગી છે કઠોળને પણ ખૂબ રાધીને
દરરોજના ખોરાકમાં લેવા નેઈએ ખમીર ઉઠાવેલી
રોટીમાં, ઢાકળા જેવા આથા આવેલ ખોરાકમાં પ્રોટી
નનું પ્રમાણ વધારે હોય છે

સ્વરૂપ કાર્વન કાર્બોક્સાઇડને ફેફસામાં પકડીપાડે છે. આમ તે શરીરને પોષણ આપવાનું અને ઢાનિકતા મળતે બહાર કાઢવાનું કામ કરે છે. તેથી લોહનું અહત્વ સમગ્ર શકાય છે.

લોહી ઠમેશાં શરીરમાં ફરતું રહે છે. શરીરના અન્ય અણુઓની જેમ રક્તકણોની નાશ થતો રહે છે અને નવા કણો પેદા થતા રહે છે. નવા કણો જનનમાં તૂટેલા કણોના અધિકતર લોહાંશનો ઉપયોગ પુનઃ થઈ જાય છે. છતાં થોડાંક અંશ જરૂર નાશ પામે છે તેથી શરીરને ઠમેશાં લોહીની આવશ્યકતા રહે છે.

લોહીની ખામીવાળા મનુષ્યના શરીરનો વધુ પાળા હોય છે. આવા માણસને લોહીની વધુ પ્રમાણમાં જરૂર છે. ગર્ભવતી સ્ત્રીએ પણ વધુ પ્રમાણમાં લોહ લેવું જોઈએ અત્યંત લોહની ખામીવાળા માણસે દવા રૂપે લોહ લેવું જોઈએ અને જેમાં લોહ પુષ્કળ પ્રમાણમાં રહેલું હોય તેવા પદાર્થો ખોરાકમાં લેવા જોઈએ.

સાધારણ રીતે પુખ્ત વયના માણસને દરરોજ ૨૦ મિલિગ્રામ લોહની જરૂરત રહે છે.

યુત્ત-દિવર, માંસ, ઈંડાં, માછલી, કઠોળ, ખેંડ, જવ, બાજરી, કુંગી, દમેટાં, કેળાં, સૂડાં ફળો, લીલાં શાકભાજી વગેરેમાં લોહ સારા પ્રમાણમાં રહેલું છે. દૂધ અને શાક વગેરે સોઢાના વાસણમાં રાંધવાથી કે ઉકાળવાથી તેમાં અણુક અંશે લોહતત્વ બાકે છે.

મીઠું શરીરને માટે અત્યંત જરૂર છે. તેની ખામીથી શરીરની જીવનશૈલી કિંચિત્તો યોગ્ય રીતે થઈ શકતી નથી.

મૂત્ર અને પરસેવા વાટે મીઠું ઠમેશાં નાશ પામે છે. મૂત્ર દ્વારા નીકળતાં મીઠાં ૫૨ તો ઝરદાનું નિષ્કણ રહેતું છે, પણ પરસેવા દ્વારા નીકળતા મીઠાં ૫૨ આગુ કાઈ નિષ્કણ નથી તેથી ઉનાળા જેવી ઋતુઓ કે જ્યારે પરસેવા વધુ પ્રમાણમાં થાય છે ત્યારે મીઠું વધુ પ્રમાણમાં લેવું જોઈએ.

એક પુખ્ત માનવીને રોજ લગભગ ૪ ગ્રામ મીઠું જરૂરી છે, પરંતુ મૂત્ર અને પરસેવા દ્વારા તેના

નાશ થતો હોઈ દરરોજ ૫૬૨ ગ્રામ જેટલું મીઠું લેવું જોઈએ. આનાથી વધુ પ્રમાણમાં મીઠું ખાવાથી ઝરદા અને રક્તવાહક નળીઓ ખરાબ થાય છે.

આ સિવાય તાંબુ, આયોડિન, પોટાશિયમ, સોડિયમ, કલોરીન, મેગ્નેશિયમ, એલ્યુમિનિયમ, મેગ્નેશિયમ વગેરે દ્વારા પણ શરીરના બધારણમાં યોગ્યતા પ્રમાણમાં જરૂરી છે; પરંતુ સામાન્યતઃ સાધારણ ખોરાકમાંથી તે મળી રહેતા હોઈ તે વિશે વધુ વિવેચનની જરૂર રહેતી નથી.

સ્ટાર્ચ, પ્રોટીન, ચરબી અને કાર્બોનની ચર્ચા બાદ હવે આપણે પ્રજીવકો (વિટામિન્સ) વિશે વિચારશું. પ્રજીવક એક પ્રકારનો રસાયણિક પદાર્થ છે. સજીવ વસ્તુઓમાં તે અત્યંત પ્રમાણમાં મળે છે, નિર્જીવ વસ્તુઓમાં તેનો સદંતર અભાવ હોય છે.

ખોરાકનાં બીજાં તત્ત્વો (સ્ટાર્ચ, પ્રોટીન વગેરે) લેવા છતાં પ્રજીવકોનો અભાવ રહે તો તે આહાર અપરોક્ષી દૃષ્ટિએ અપૂર્ણ ગણાય છે. પ્રજીવકો શરીરની શક્તિ અને સંરક્ષણ માટે અનિવાર્ય છે. તે શરીરમાં પોતાની મેળે ઉત્પન્ન થવા અસંભવિત હોવાથી આહાર દ્વારા લેવાં જોઈએ. પ્રજીવકોની શોધથી વૈદ્ય જગતમાં ક્રાંતિ આવી છે. દવાઓથી ન મટતાં કેટલાંક દર્દો વિટામિન લેવાથી તરત જ મટી જાય છે.

પ્રજીવકો પણ અન્ય પદાર્થોની જેમ રસાયણિક પદાર્થ હોઈ તેને સ્વતંત્ર રૂપમાં પણ તૈયાર કરી શકાય છે.

આજકાલ પ્રજીવકો વિશે શોધખોળ આગળ વધી રહી છે અને નવાં નવાં પ્રજીવકો શોધાઈ રહ્યાં છે; પણ આપણે તો મુખ્ય પ્રજીવકોની જ ચર્ચા કરશું.

પ્રજીવક A (વિટામિન A): આ પ્રજીવકની ખામીથી નીચે પ્રમાણે રોગો ઉત્પન્ન થાય છે.

(૧) શરીરની શક્તિ અટકી જાય છે.

(૨) ચામડી શુષ્ક-લૂપી થઈ જાય છે અને અનેક પ્રકારના ચામડીના રોગો થાય છે.

સ્વરૂપ કાર્યન કાષોક્સાઈડને ફેસામાં પકોંચાડે છે. આમ તે શરીરને પોષણ આપવાનું અને હાનિકર્તા મળને બહાર કાઢવાનું કામ કરે છે. તેથી લોહનું મહત્વ સમજી શકાય છે.

લોહી ઉમેશાં શરીરમાં ફરતું રહે છે. શરીરના અન્ય અણુઓની જેમ રક્તકણોની નાથ થતો રહે છે અને નવા કણો પેદા થતા રહે છે. નવા કણો ખનવામાં તૂટેલા કણોના અધિકતર લોહાંશનો ઉપયોગ પુનઃ થઈ ન્વય છે. છતાં થોડાંધણે અંશ જરૂર નાથ પામે છે તેથી શરીરને હમેશાં લોહીની આવશ્યકતા રહે છે.

લોહીની ખામીવાળા મનુષ્યના શરીરનો વધુ પાંચા હોય છે. આવા માણસને લોહીની વધુ પ્રમાણમાં જરૂરત છે. ગર્ભવતી સ્ત્રીએ પણ વધુ પ્રમાણમાં લોહ લેવું જોઈએ અત્યંત લોહની ખામીવાળા માણસે દવા રૂપે લોહ લેવું જોઈએ અને જેમાં લોહ પુષ્કળ પ્રમાણમાં રહેલું હોય તેવા પદાર્થો ખોરાકમાં લેવા જોઈએ.

સાધારણ રીતે પુખ્ત વયના માણસને દરરોજ ૨૦ મિલિગ્રામ લોહની જરૂરત રહે છે.

વૃત્ત-સિવર, માંસ, ઈંડાં, માછલી, કરોળ, ઘઉં, જવ, બાજરી, કેળી, દમેટાં, કેળાં, સુકાં ફળા, લીલાં શાકભાજી વગેરેમાં લોહ સારા પ્રમાણમાં રહેલું છે. દૂધ અને શાક વગેરે સોદાના વાસણમાં રાંધવાથી કે ઉકાળવાથી તેમાં અધુક અંશે લોહતત્વ બને છે.

મીઠું શરીરને માટે અત્યંત જરૂર છે. તેની ખામીથી શરીરની જીવનપ્રયોગી ક્રિયાઓ થોડી રીતે થઈ શકતી નથી.

મૂત્ર અને પસેવા વાટે મીઠું હમેશાં નાથ પામે છે. મૂત્ર દ્વારા નીકળતાં મીઠાં પર તેા ઝરદાનુ નિયંત્રણ રહેલું છે, પણ પસેવા દ્વારા નીકળતા મીઠાં પર આવું કોઈ નિયંત્રણ નથી તેથી ઉનાળા જેવી ઋતુઓ કે જ્યારે પસેવા વધુ પ્રમાણમાં થાય ■ ત્યારે મીઠું વધુ પ્રમાણમાં લેવું જોઈએ.

એક પુખ્ત માનવીને રોજ લગભગ ૪ ગ્રામ મીઠું જરૂરી છે, પરંતુ મૂત્ર અને પસેવા દ્વારા તેનો

નાથ થતો હોઈ દરરોજ પંદર ગ્રામ જેટલું મીઠું લેવું જોઈએ. આનાથી વધુ પ્રમાણમાં મીઠું ખાવાથી ઝરદા અને રક્તવાહક નળીઓ ખરાબ થાય છે.

આ સિવાય તામ્ર, આયોડિન, પોટાશિયમ, ગ્રંથક, કલોરીન, મેગ્નેશિયમ, એલ્યુમિનિયમ, મેગ્નીઝિયમ વગેરે દ્વારા પણ શરીરના બધારણમાં યોગદાન વધુ પ્રમાણમાં જરૂરી છે; પરંતુ સામાન્યતઃ સાધારણ ખોરાકમાંથી તે મળી રહેતા હોઈ તે વિશે વધુ વિવેચનની જરૂર રહેતી નથી.

સ્ટાર્ચ, પ્રોટીન, ચરબી અને દ્વારાની ચર્ચા બાદ હવે આપણે પ્રજીવકો (વિટામિન્સ) વિશે વિચારણું. પ્રજીવક એક પ્રકારનો રસાયણિક પદાર્થ છે. સજીવ વસ્તુઓમાં તે અત્યંત પ્રમાણમાં મળે છે, નિર્જીવ વસ્તુઓમાં તેના સદંતર અભાવ હોય છે.

ખોરાકનાં બીજાં તત્ત્વો (સ્ટાર્ચ, પ્રોટીન વગેરે) લેવા છતાં પ્રજીવકોનો અભાવ રહે તેા તે આહાર આરોગ્યની દૃષ્ટિએ અપૂર્ણ ગણાય છે. પ્રજીવકો શરીરની શક્તિ અને સંવેદનશીલતા માટે અનિવાર્ય છે. તે શરીરમાં પોતાની મેળે ઉત્પન્ન થવા અસંભવિત હોવાથી આહાર દ્વારા લેવાં જોઈએ. પ્રજીવકોની શોધથી વૈદ્યક જગતમાં ક્રાંતિ આવી છે. દવાઓથી ન મટતાં કેટલાંક દર્દો વિટામિન લેવાથી તરત જ મટી જાય છે.

પ્રજીવકો પણ અન્ય પદાર્થોની જેમ રસાયણિક પદાર્થ હોઈ તેને સ્વતંત્ર રૂપમાં પણ તૈયાર કરી શકાય છે.

આજકાલ પ્રજીવકો વિશે શોધખોળ આગળ વધી રહી છે અને નવાં નવાં પ્રજીવકો શોધાઈ રહ્યાં છે; પણ આપણે તેા મુખ્ય પ્રજીવકોની જ ચર્ચા કરશું.

પ્રજીવકે અ (વિટામિન A): આ પ્રજીવકની ખામીથી નીચે પ્રમાણે તેનો ઉત્પન્ન થાય છે.

(૧) શરીરની શક્તિ અટકી જાય છે.

(૨) આંખની શુક્ર-લૂપી થઈ જાય છે અને અનેક પ્રકારના આંખની રોગો થાય છે.

(૧) રક્તપ્રવાહ થવા લાગે છે.

(૨) શરીરનું વજન ઘટે છે.

(૩) શરીરનું પોષણ યોગ્ય પ્રમાણમાં થતું નથી

(૪) સ્કર્વી નામનો રોગ થાય છે. આરોગ્યથી દાંત અને પેદામાંથી લોહી નીકળે છે, દાંત નબળાં પડી જાય છે. અને મોઢામાંથી દુર્ગંધ આવે છે.

(૫) જઠરાગ્નિ મંદ પડે છે.

આ પ્રજવક આમળા, મુસળી, નારંગી, લીલુ દાઢમ, દમટા, લીલાં શાકભાજી અને ફળોમાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં રહેતું છે. અનાજ અને કોળાળમાં આ વિટામીન હોતું નથી, પણ તેને પલાળીને અકુરિત કરવાથી ઉગાડવાથી ઉત્પન્ન થાય છે

આ પ્રજવક સેવાથી રક્તકણોની જાંખ્ય વધે છે તેથી પાકુ મટે છે એટલી ઉધરસ અને ટાઇફોઇડમાં તે લાભકારક છે. તે ગર્ભપાતને રોકે છે.

ખોરાકને ગરમ કરવાથી કે રાધવાથી, સુકવવાથી અને વધુ વખત રાખી મૂકવાથી આ પ્રજવક નાશ પામે છે. આ પ્રજવક બહુ કામળ પ્રકારનું છે તેથી તેને ગરમી આપવી નહિ; પણ શાકભાજી અને ઉગાડેલા કોળાળ કાર્યા ખાવા.

પ્રજવક ઈ (વિટામિન D) : ઢાઢા અને દાંતના નિર્માણમાં આ પ્રજવકની જરૂર રહે છે તેના આ કાર્યમાં પ્રજવક અની સહાયતા જરૂરી છે. એટલે તે પ્રાયઃ પ્રજવક કા વાળી વસ્તુઓમાંથી મળી આવે છે. તેની ખામીથી નીચેના રોગો પેદા થાય છે

(૧) ઢાઢા અને દાંત નબળા પડે છે.

(૨) બાળકોને અસ્થિરોષ (રિક્ટ) નામનો રોગ થાય છે.

(૩) સોએનિ પ્રસૂતિ વખતે બહુ કષ્ટ થાય છે.

આ પ્રજવક દૂધ, માખણ, ઘી, કોલસિવર એકલ વગેરેમાંથી મળી આવે છે. સૂર્યસ્નાન કરવાથી શરીરમાં આ પ્રજવક નૈવાર થાય છે. સૂર્યસ્નાન કરતી વખતે શરીર પ્રક્ટુ રાખતું અથવા આજી વસ્ત્ર પહેરી તકે બેસવું. સૂર્યસ્નાન સવારે બેઝા સૂર્યના તકકામાં થાય તો વધુ હિતકર છે.

આ પ્રજવકથી રિક્ટ અને અસ્થિક્ષય (Bone T. B.) નો નાશ થાય છે. બાળકોને દાંત સંદેવાદથી આવે છે. શરીરમાં કલ્કલિયમના પાચનમાં આ પ્રજવક સહાયક થાય છે તેથી ક્ષય જેવાં રોગોમાં તે ઉપયોગ ઉપયોગી નીતક છે.

પ્રજવક જી (વિટામિન E) : આ પ્રજવકની ખામીથી સ્ત્રી તથા પુરુષ સંતાતિ ઉત્પન્ન કરી શકતાં નથી. આજકાલ વધતવની આ અઢસીર દવા મજાણ છે. ગર્ભપાત થતો અટકાવવા પણ આ પ્રજવક ઉપયોગી છે.

ઘઉં તથા જવના અંકુરો-નાકાંમાં, બિયાંમાં, કોળાળ તથા લીલા શાકભાજીમાં આ પ્રજવક મળી આવે છે.

આ સિવાયનાં બીજાં પ્રજવકોની ચર્ચા આપણે માટે જરૂરી ન હોવાથી ખોરાકનાં ઉપયોગી તત્ત્વ પાણીની ચર્ચા કરશું.

પાણી પોતે પોષક ન હોવા છતાં શરીરને તેની જરૂરત દરેક તત્ત્વથી વધુ છે. ભોજન વગર શરીર દિવસો સુધી ટકી શકે છે; પરંતુ પાણી વગર વધુ વખત જીવવું સભવિત નથી.

પાણી ખોરાકને પાતળા કરી પચવા યોગ્ય બનાવે છે. લોહી પણ પાણીને લીધે પ્રવાહી રહે છે અને આખા શરીરમાં ફરી પોષણ આપે છે. આદાર, રસ અને પાચનક્રિયામાં મદદના નકામાં ભાગને યોગ્ય પાચનવા અને મૂત્ર દાખ બહાર કાઢી નાખે છે આમ પાણી શરીરના પોષણ અને શુદ્ધિનું મુખ્ય સાધન છે.

પાણી સ્વતંત્ર રૂપમાં પીવા ઉપરાંત આપણને ખોરાક દારા પણ મળે છે. દૂધ, ફળો, શાકભાજી વગેરેમાં પાણી અધિક માત્રામાં રહેતું છે. રસાયનિક ક્રિયાઓ દારા પણ પાણી ઉત્પન્ન થાય છે. આમ શરીરની પાણીની જરૂરત પૂરી પડે છે.

નિરોગી અવસ્થામાં વધુ પ્રમાણમાં પાણી પીવાથી પણ નુકસાન થતું નથી, કારણ કે વધારાનું પાણી મૂત્ર અને પસોવા વાટે બહાર નીકળી જાય છે, ઉપરાંત શરીરના જેવને પણ બહાર કાઢે છે. તેથી વધુ પાણી પીવાથી શરીરશુદ્ધિ વધુ પ્રમાણમાં થાય છે

(૧) રક્તગ્રાત થવા લાગે છે.

(૨) શરીરનું વજન ઘટે છે.

(૩) શરીરનું પોષણ યોગ્ય પ્રમાણમાં થતું નથી

(૪) સ્કર્વી નામનો રોગ થાય છે. આ રોગથી દાંત અને પેદામાંથી લોહી નીકળે છે, દાંત નબળાં પડી જાય છે. અને મોઢામાંથી દુર્ગંધ આવે છે.

(૫) વરકરાગિન મંદ પડે છે.

આ પ્રજીવક આમળા, મુસળી, નારંગી, લીલુ દાડમ, દમદા, લીસાં શાકભાજી અને ફળોમાં પ્રુકળ પ્રમાણમાં રહેતું છે. અનાજ અને કોળમાં આ વિટામીન હોતું નથી, પણ તેને પલાળીને અકુરિત કરવાથી ઉગ્રાકવાથી ઉત્પન્ન થાય છે

આ પ્રજીવક લેવાથી રક્તકણોની સંખ્યા વધે છે તેથી પાકું મટે છે મોટી ઉધરસ અને ટાઇફાઇડમાં તે સાલકારક છે. તે ગર્ભપાતને રોકે છે.

ખોરાકને ગરમ કરવાથી કે રાંધવાથી, સૂકવવાથી અને વધુ વખત રાખી મૂકવાથી આ પ્રજીવક નાશ પામે છે. આ પ્રજીવક બહુ કામળ પ્રકારનું છે તેથી તેને ગરમી આપવી નહિ; પણ શાકભાજી અને ઉગ્રાકેલા કોળ કાર્યો ખાવા.

પ્રજીવક ડ (વિટામિન D) : ડાડકા અને દાંતના નિર્માણમાં આ પ્રજીવકની જરૂર રહે છે તેના આ કાર્યમાં પ્રજીવક અની સહાયતા જરૂરી છે. એટલે તે પ્રાયઃ પ્રજીવક કા વાળી વસ્તુઓમાંથી મળી આવે છે. તેની ખામીથી નીચેના દોષો પેદા થાય છે

(૧) ડાડકા અને દાંત નબળા પડે છે.

(૨) બાળકોને અસ્થિરોષ (રિકેટ) નામનો રોગ થાય છે.

(૩) સ્ત્રીઓને પ્રસૂતિ વખતે જાડું કષ્ટ થાય છે.

આ પ્રજીવક દૂધ, માખણ, ઘી, ક્રીમલેવર ઓઈલ વગેરેમાંથી મળી આવે છે. સૂર્યસ્નાન કરવાથી શરીરમાં આ પ્રજીવક નૈવાર થાય છે. સૂર્યસ્નાન કરતી વખતે શરીર ખુલ્લું રાખવું અથવા આંધા વજ પહેરી તડકે ખેસવું. સૂર્યસ્નાન સવારે જાગતા સૂર્યના તડકામાં થાય તો વધુ હિતકર છે.

આ પ્રજીવકથી રિકેટ અને અસ્થિક્ષય (Bone T. B.) નો નાશ થાય છે. બાળકોને દાંત સહેલાઈથી આવે છે. શરીરમાં કેલ્સિયમના પાચનમાં આ પ્રજીવક સહાયક થાય છે તેથી હાથ જેવાં રોગોમાં તે ઉપયોગ ઉપયોગી નીવડે છે.

પ્રજીવક E (વિટામિન E) : આ પ્રજીવકની ખામીથી સ્ત્રી તથા પુરુષ સંતાતિ ઉત્પન્ન કરી શકતાં નથી. આજકાલ વખતની આ અડતીર દવા ગ્રહાય છે. ગર્ભપાત થતો અટકાવવા પણ આ પ્રજીવક ઉપયોગી છે.

હૃદય તથા જવના અંકુરો-નાકમાં, બિલાંમાં, કોળ તથા લીલા શાકભાજીમાં આ પ્રજીવક મળી આવે છે.

આ સિવાયનાં બીજાં પ્રજીવકોની ચર્ચા આપણે માટે જરૂરી ન હોવાથી ખોરાકનાં ઉપયોગી તત્ત્વ પાણીની ચર્ચા કરશું.

પાણી પોતે પોષક ન હોવા છતાં શરીરને તેની જરૂરત દરેક તત્ત્વથી વધુ છે. બોજન વગર શરીર ક્વિસેા સુધી ટકી શકે છે; પરંતુ પાણી વગર વધુ વખત જીવવું સંભવિત નથી.

પાણી ખોરાકને પાતળો કરી પચવા યોગ્ય બનાવે છે. લોહી પણ પાણીને લીધે પ્રવાહી રહે છે અને આખા શરીરમાં ફરી પોષણ આપે છે. આંદાર, રસ અને પાચનક્રિયામાં ગેરના નકામા ભાગને નોગાળી પરમેવા અને મૂત્ર દ્વારા બહાર કાઢી નાખે છે આમ પાણી શરીરના પોષણ અને શુદ્ધિનું મુખ્ય સાધન છે.

પાણી સ્વતંત્ર રૂપમાં પીવા ઉપરાંત આપણને ખોરાક દ્વારા પણ મળે છે. દૂધ, ફળો, શાકભાજી વગેરેમાં પાણી અધિક માત્રામાં રહેતું છે. રસાયનિક ક્રિયાઓ દ્વારા પણ પાણી ઉત્પન્ન થાય છે. આમ શરીરની પાણીની જરૂરત પૂરી પડે છે.

નિરોગી અવસ્થામાં વધુ પ્રમાણમાં પાણી પીવાથી પણ નુકસાન થતું નથી, કારણ કે વધારાનું પાણી મૂત્ર અને પરસેવા વાટે બહાર નીકળી જાય છે. ઉપરાંત શરીરના ગેરને પણ બહાર કાઢે છે. તેથી વધુ પાણી પીવાથી શરીરશુદ્ધિ વધુ પ્રમાણમાં થાય છે

ભાનનળકામના એક ગ્રામમાં મુનિશ્રી સત બાલજીએ થોડા વર્ષ પહેલાં એક શિવિર શરૂ કર્યો હતો. હું પણ એ શિવિરમાં ગયો હતો તેમાં રોજ સારી સારી ધર્મની વાતો થતી એ ગ્રામના માધા ભગત નામના એક એડ રોજ નિયમિત રીતે વાતો સાંભળવા આવે ભારે ભાવિક માણસ રોજ કથામાં આવે.

ક્રમશઃ શિવિરનો છેલ્લો દિવસ આ યો પેના માધા ભગવતને થયું 'શિવિરના છેલ્લા દિવસે બધા મારે ત્યાં ભોજન કરે તે કહે' ? એણે શિવિરમાં આવેલા સૌને પ્રેમભર્યું નિમંત્રણ આપ્યું હું પણ તેને ત્યાં ગયો રસોઈમાં દાણ અને રોટના ભાવપૂર્વક બનાવ્યા હતા એકાદની સ્ત્રી મહિ ૩૦-૩૫ વર્ષની હશે બહુ સુરીન પવિત્ર અને પ્રેમાળ એણે સૌનો પ્રેમપૂર્વક સહાર કર્યો. થોડી વાર પછી બધા તે બેઠી હતી ત્યાંથી કંઈક લેવા ખસી, એ ખસતી હતી ત્યાં મારી નજર એના પગ ઉપર પડી એના પગ પાતળા દોરડી જેવા હતા મેં સહજ ભાવે એને પૂછ્યું. "કેમ બંદેન તમારે પગ નથી શું."

મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાને બદલે એણે પામે બિન્ને પોતાના પતિ તરફ આગ્રહી કરી કહ્યું "પૂછી જુઓ એમને, કદિ કાઈ દુખ દીધું હોય તો હું દીધું છું, રસોઈ કરું છું, વાસણ માજું છું, ભેસ ફોડું છું, ઘર પવ્ય લીડું છું, માત્ર પાણી એમને ભરવું પડે છે"

ત્રી બેલવાનું પૂરું કરે ■ ત્યાં એના પતિએ કહ્યું, "મહારાજ, એને પૂછી જુઓ કે મેં કદી એને દુખ પડવા દીધું છે ? મેં એને બરે બધા કરાવી છે. ગાડી મગી ત્યાં ગાડીમાં લઈ ગયો ને મોટર મગી ત્યાં મોટરમાં બેસાડી બધા કરાવી છે પાણીતાણા ગયો ત્યારે બંને બેસાડી કુચર ઉપર લઈ ગયો હતો ને બરે દર્દન કરાયા હતા."

પતિપત્ની બન્નેની આ વાતો સાંભળીને

હું તો આશ્ચર્યમાં ચરકાવ થઈ ગયો મને ધ્યુ કે મેં ગ્રંથ શું પૂછ્યો ને મને ઉત્તર શું મળ્યો ! બન્નેનો પરસ્પર પ્રેમ બોધ મને અત્યંત આનંદ થયો. તે પછી પેના માધા ભગવતને મેં પૂછ્યું "તમે લગ્ન કર્યું છે એ જણ્યા આ મહિ અપગ છે એમ તમે જાણતા હતા ?"

"હાજી," ભગવે કહ્યું.

"તો પછી લગ્ન કેમ કર્યું ?"

"મને ધ્યુ કે આ બિચારીની સેવા કેાણ કરશે ? આખી જિંદગી દુખી થશે એટલે એની સેવા કરવા મેં તેની સાથે લગ્ન કર્યું"

આ ઠે લગ્નજીવનનું રહસ્ય લગ્નનો અર્થ થાન છે અર્પણ થયું, પ્રેમન ગેળાઈ જતું તેમાં સુખ મેળવવા કરતાં સુખ આપવાની ભાવના છે. એટલે જેની સાથે વગ્નમંથિતી બોડાવાનો વિચાર કરવામાં આવે તેની પાસેથી સુખ મગરો એની આશા રાખ્યા કરતાં હું તેને સુખી બનાવીશ એની ભાવનાથી લગ્ન કરવામાં આવે તો જિંદગીમાં કદી દુખ બોજવવા વારો ન આવે. બધા બન્ને પડે સ્વાર્પણની ભાવના હોય ત્યાં દુખ શી રીતે જીતી રહી શકે ? બધા લેવાની નહિ પણ આપવાની જ શક્તિ પ્રધાનપણે ટોચ ત્યાં ખટે શું ? એ દષ્ટાંતના જીવનનું રહસ્ય પણ આ સ્વાર્પણની ભાવનામાં હું

* * *

હું એક સદજીવનને ત્યાં ગયો હતો. એમને ત્યાં તુભી રામાયણ વચાસ એમને બારીશ ત્રેરીશ વર્ષની એક દીકરી તેનું નામ વનલીના એના બા બાળુ બાળુના નહિ પણ સસ્કારી એમની આગળ આગોષોગ્રની વાતો કરતો હતો ત્યાં પેની દીકરી આતી. એ દીકરી સાથે કેટલીક વાતો થયા બાદ તેની બાએ કહ્યું કે, "મહારાજ, મારી દીકરી તો એના સાસરામાં જન્મ જ પ્રિત થઈ પડી છે. એના ઈતિહાસ સાંભળવા જોવો છે"

ભાનનળકાગના એક ગ્રામમાં મુનિશ્રી સત બાલજીએ થોડા વર્ષ પહેલા એક શિબિર શરૂ કર્યો હતો. હું પણ એ શિબિરમાં ગયો હતો તેમાં રોજ સારી સારી ધર્મની વાતો થતી એ ગ્રામના માધા ભગત નામના એક એક રોજ નિયમિત રીતે વાતો સાંભળવા આવે ભારે ભાવિક માણસ રોજ કથામાં આવે.

ક્રમશઃ શિબિરનો છેલ્લો દિવસ આ યો પેના માધા ભગવતને થયું ‘શિબિરના છેલ્લા દિવસે જ્યાં મારે ત્યાં ભોજન કરે તો કેવું?’ એણે શિબિરમાં આવેલા સૌને પ્રેમભર્યાં નિમંત્રણ આપ્યું હું પણ તેને ત્યાં ગયો રસોઈમાં દાળ અને રોટના ભાવપૂર્વક બનાવ્યા હતાં એકાદની સ્ત્રી મણિ ૩૦-૩૫ વર્ષની હશે બહુ સ્વચ્છ પવિત્ર અને પ્રેમાળ એણે સૌનો પ્રેમપૂર્વક સત્કાર કર્યો. થોડી વાર પછી જ્યાં તે બેઠી હતી ત્યાંથી કંઈક લેવા ખસી, એ ખસતી હતી ત્યાં મારી નજર એના પગ ઉપર પડી એના પગ પાતળા દોરડી જેવા હતાં મેં સહજ ભાવે એને પૂછ્યું. ‘જમ બહેન તમારે પગ નથી શું.’

મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાને બદલે એણે પામે બેભાષા પોતાના પતિ તરફ આગળી કરી કહ્યું ‘પૂછી જુઓ એમને, કદિ કાઈ દુખ દીધું હોય તો હું’ દુઃખ, રસોઈ કડુ, પાસણ માજુ, બેસ ફેફડે, ઘર પથ્થુ લીધું, માત્ર પાણી એમને ભરવું પડે છે’

સૌ બોલવાનું પૂરું કરે ■ ત્યાં એના પતિએ કહ્યું, ‘મહારાજ, એને પૂછી જુઓ કે મેં કદી એને દુખ પડવા દીધું છે? મેં એને બરે બના કરાવી છે. ગાડી મળી ત્યાં ગાડીમાં લઈ ગયો ને મોટર મળી ત્યાં મોટરમાં બેસાડી બના કરાવી છે પાલીતાણા ગયો ત્યારે ખમ્બે બેસાડી કુચર ઉપર લઈ ગયો હતો ને બરે દર્દન કરાયા હતા.’

પતિપત્ની બન્નેની આ વાતો સાંભળીને

હું તો આશ્ચર્યમાં ચરકાવ થઈ ગયો અને થયું કે મેં પ્રશ્ન શું પૂછ્યો ને મને ઉત્તર શું મળ્યો? બન્નેનો પરસ્પર પ્રેમ જોઈ મને અત્યંત આનંદ થયો. તે પછી પેના માધા ભગવતને મેં પૂછ્યું ‘તમે લગ્ન કયું ઠે એ પહેલાં આ મણિ અપગ છે એમ તમે જાણતા હતા?’

‘હાજી,’ ભગવતે કહ્યું.

‘તો પછી લગ્ન કેમ કયું?’

‘મને થયું કે આ બિચારીની સેવા કેટલું કરતો? આખી જિંદગી દુખી થશે એટલે એની સેવા કરવા મેં તેની સાથે લગ્ન કયું’

આ ઠે લગ્નજીવનનું રહસ્ય લગ્નનો અર્થ થાન છે અર્પણ થયું, પ્રેમન ગેળાઈ જતું તેમાં સુખ મેળવવા કરતાં સુખ આપવાની ભાવના છે. એટલે જેની સાથે વચનમયિથી જોડાવાનો વિચાર કરવામાં આવે તેની પાસેથી સુખ મળશે એની આશા રાખ્યા કરતાં હું તેને સુખી બનાવીશ એની ભાવનાથી લગ્ન કરવામાં આવે તો જિંદગીમાં કદી દુખ ભોગવવા વારો ન આવે. જ્યાં બન્ને પક્ષે સ્વાર્પણની ભાવના હોય ત્યાં દુખ શી ગીતે જીલું રહી શકે? જ્યાં લેવાની નહિ પણ આપવાની જ શક્તિ પ્રધાનપણે હોય ત્યાં ખુટે શું? એ દૈવનીતા જીવનનું રહસ્ય પણ આ સ્વાર્પણની ભાવનામાં હવું

* * *

હું એક સદૃશદષ્ટને ત્યાં ગયો હતો. એમને ત્યાં તુચ્છી રામાયણ વચાસ એમને બારીશ ત્રેતીય વર્ષની એક દીકરી તેનું નામ વનલીના એના બાળુ ભણેના નહિ પણ સરકારી એમની આગળ પ્રાથમિક શાળામાં વાતો કરતો હતો ત્યાં પેની દીકરી આની એ દીકરી સાથે ફેટલીક વાતો થયા બાદ તેની બાએ કહ્યું કે, ‘મહારાજ, મારી દીકરી તો એના સાસરામાં જન્મ જ પ્રિય થઈ પડી છે. એનો ઈતિહાસ સાંભળવા જેવો છે’

સમાજનું સુખ અને વ્યક્તિનું સુખ એ બિન્ન નથી સમાજના સુખમા જ વ્યક્તિનું સુખ રહેતું છે એ ઉપરાંત દરેક વ્યક્તિએ પોતાનો નૈતિક અને આધ્યાત્મિક વિકાસ સ્વતંત્ર રીતે કરવો જોઈએ એ આધ્યાત્મિક પ્રગતિની કોઈ સીમા જ નથી તે સતત ચાનું રહી શકે છે અને રહેવી પણ જોઈએ આને લોકો ઉ નતિનો અર્થ એમ કરે છે કે, ખૂબ ધન કમાવું પણ એમની ઉન્નતિનો આ તદ્દન ખોટો જ અર્થ છે તે અર્થ સમાજના હિતની વિરુદ્ધ છે વ્યક્તિની ઉન્નતિનો સાચો અર્થ એ જ છે કે દરેક વ્યક્તિએ આધ્યાત્મિક ઉન્નત કરી પોતાના આત્માનો વિકાસ સાધવો જોઈએ, આત્માનું કચાણું કરવું જોઈએ સાચુસ નૈતિક ધોરણે ઉન્નત કરી ઠેક પરમેશ્વર મુખી થઈ શકે ■

આને વ્યક્તિગત ઉ નતિની જવાબદારી દરેક પર છે પોતાની ઉ નતિ કરી એ દરેકનો અધિકાર છે, એ દરેકનું કર્તવ્ય પણ માનવામા આવે છે જ્યાં સુધી ઔદિક સુખનો સવાન છે, ત્યાં સુધી દરેક વ્યક્તિએ સમાજને પોતાની સેવા અર્પણ કરવી, એ દરેકનું કર્તવ્ય છે આ રીતે સમાજ-રચના સારી થાય—એના અનુકૂળ સદૃશ્યો પેદા થાય તો વ્યક્તિની ઉન્નતિ માટે ધણી જ અનુકૂળતા અને સ્વતંત્રતા પેદા થાય છે

પણ એ સમાજરચના સારી કઈ રીતે બની શકે ? ને સમાજની સેવામા સૌની શક્તિ લાગે તો જ સમાજ ટકી શકે, પણ એ માટે મેં ગુણોની ખાસ આવશ્યકતા છે પ્રેમ અર્થાત્ કરુણા અને સયમ મનમા ને બીજા પ્રત્યે કરુણા દયા હોય તો માણસ બીજાનું દુખ જોઈ શકે આને દુનિયામા દુખો તો ઘણા છે, પરંતુ આપણે સામકું દિલ કરીને એની પ્રત્યે ધ્યાન જ નથી આપતા જોએ પોતાની જાતને આસ્તિક કહેવડાવે છે તેઓ એમ કહે છે કે અમે શુ કરીએ સૌનું દુખ મટાડનાર તો ઈશ્વર છે જોએ પોતાની

જાતને નાસ્તિક કહેવડાવે છે, તેઓ તો એમ જ કહે છે કે પોતાનું દુખ પોતે સહન કરે, અમે શુ કરીએ ? આ રીતે નાસ્તિકોએ દુખીઓના દુખ ટાળવાનો ભાર દુખીઓ પર જ નાખ્યો છે અને આસ્તિકોએ એ ભાર ઈશ્વર પર નાખ્યો છે, પરંતુ નથી નાસ્તિક લોકો જાણતા કે નથી આસ્તિક લોકો જાણતા કે, દુખ યોગ્ય કરવાનો થોડો ભાર એમના પગ પર છે એમના દુખમા સજ્જાતી થવાની એમની પણ ફરજ છે એટલા માટે આપણે સૌથી વધારે જોર કરુણા પર દઈએ છીએ જ્યાં સતોના જીવનનો સાર—સર્વસ્વ કરુણા છે પછી ભલે તે રામનું નામ લે યા ધૃત્યનું નામ લે મેક્ષનું નામ લે, નિર્વાણનું નામ લે યા પગમા નદનું નામ લે આપણે દુનિયામા એવા કામો કરવા જોઈએ, એવા આદેશોનો ઉપવવા જોઈએ, જેને પરિણામે લોકોના હૃદયમા કરુણાના ભાવો પેદા થાય આને ને પરપરપર યોજનાઓ થઈ રહી છે એનાથી ભાગતની દાનત વધશે, ભારત સુખી થશે એમ સૌ વિચારે છે, પણ બ્યારે સૌ પરસ્પર પ્યાર રાખતો, પ્યારનું મઠસ્વ સમજશે, હૃદયમા કરુણા પેદા થશે ત્યારે જ આ બધી યોજનાઓ સફળ થશે

બીજા મઠસ્વની વાત એ છે કે, આપણા સામાજિક જીવનમા સંયમની ઘણી જ આવશ્યકતા છે. સયમ એટલે આપણા ભોગોનું માપ નક્કી કરવું ત્યારે આપણે આપણા ભોગોની મર્યાદા નથી રાખતા ત્યારે સમાજની સાથે ટકરાવુ પડે છે આ ધણુ શરમ ભરેતું છે ને ભોગ સૌને નથી મળી શકતો, તે ભોગ ભોગ વવાનો આપણને અધિકાર નથી આ ભાવના દરેકના મનમા દંદ થી જોઈએ ‘કુરલના એક અધ્યાયમા ભોગનો સંયમ સયમની સાથે નેડી દીધો છે એમા કહેવામા આવ્યું છે કે, બ્યારે આપણે આપણા ભોગોની મર્યાદા નથી રાખતા, ત્યારે આપણે ચોરી કરવાનું શરૂ કરીએ તો રાતે ને ચોરીઓ થાય છે તે તો સામાન્ય ચોરીઓ છે મૂર્ખ લોકો જ આવી ચોરીઓ કરે છે,

સમાજનું સુખ અને વ્યક્તિનું સુખ એ બિન્ન નથી સમાજના સુખમા જ વ્યક્તિનું સુખ રહેતું છે એ ઉપરાંત દરેક વ્યક્તિએ પોતાનો નૈતિક અને આધ્યાત્મિક વિકાસ સ્વતંત્ર રીતે કરવો જોઈએ એ આધ્યાત્મિક પ્રગતિની કોઈ સીમા જ નથી તે સતત ચાનું રહી શકે છે અને રહેતી પછી જોઈએ આજે લોકો ઉ નતિનો અર્થ એમ કરે છે કે, ખૂબ ધન કમાવું પછી એમની ઉન્નતિનો આ તદ્દન ખોટો જ અર્થ છે તે અર્થ સમાજના હિતની વિરુદ્ધ છે વ્યક્તિની ઉન્નતિનો સાચો અર્થ એ જ છે કે દરેક વ્યક્તિએ આધ્યાત્મિક ઉન્નત કરી પોતાના આત્માનો વિકાસ સાધવો જોઈએ, આત્માનું કન્યાયું કરવું જોઈએ માણસ નૈતિક ધોરણે ઉન્નત કરી ઠેક પરમેશ્વર મુખી પહોંચી શકે છે

આજે વ્યક્તિગત ઉ નતિની જવાબદારી દરેક પર છે પોતાની ઉ નતિ કરી એ દરેકનો અધિકાર છે, એ દરેકનું કર્તવ્ય પછી માનવામા આવે છે બન્યા સુધી ઔદિક સુખનો સવાન છે, ત્યાં સુધી દરેક વ્યક્તિએ સમાજને પોતાની સેવા અર્પણ કરવી, એ દરેકનું કર્તવ્ય છે આ રીતે સમાજ-રચના સારી થાય—એના અનુકૂળ સદૃશ્યો પેદા થાય તો વ્યક્તિની ઉન્નતિ માટે ઘણી જ અનુકૂળતા અને સ્વતંત્રતા પેદા થાય છે

પછી એ સમાજરચના સારી કઈ રીતે બની શકે ? ને સમાજની સેવામા સૌની શક્તિ લાગે તો જ સમાજ ટકી શકે, પછી એ માટે મે ગુણની ખાસ આવશ્યકતા છે પ્રેમ અર્થાત્ કરુણા અને સયમ મનમા ને ખીજ પ્રત્યે કરુણા દયા હોય તો માણસ ખીજનું દુખ જોઈ શકે આજે દુનિયામા દુખો તો ઘણા છે, પરંતુ આપણે સાક્ષુ દિલ કરીને એની પ્રત્યે ધ્યાન જ નથી આપતા જેઓ પોતાની જાતને આક્રિતક હહેવડાવે છે તેઓ એમ કહે છે કે અમે શુ કરીએ સૌનું દુખ મટાડનાર તો ઈશ્વર છે જેઓ પોતાની

જાતને નાસ્તિક કહેવડાવે છે, તેઓ તો એમ જ કહે છે કે પોતાનું દુખ પોતે સદન કરે, અમે શુ કરીએ ? આ રીતે નાસ્તિકોએ દુખીઓના દુખ ટાળવાનો ભાર દુખીઓ પર જ નાખ્યો છે અને આસ્તિકોએ એ ભાર ઈશ્વર પર નાખ્યો છે, પરંતુ નથી નાસ્તિક લોકો જાણતા કે નથી આસ્તિક લોકો જાણતા કે, દુખ ઓછા કરવાનો થોડો ભાર એમના પગ પછી છે એમના દુખમા સદ્બામી થવાની એમની પછી ફરજ છે એટલા માટે આપણે સૌથી વધારે જોર કરુણા પર દઈએ છીએ જ્યાં સતોના જીવનનો સાર—સર્વસ્વ કરુણા છે પછી ભલે તે રામનું નામ લે યા મૃધ્યનું નામ લે મોક્ષનું નામ લે, નિર્વાણનું નામ લે યા પગમા નદનું નામ લે આપણે દુનિયામા એવા કામો કરવા જોઈએ, એવા અદિલનો ઉગવવા જોઈએ, જેને પરિણામે લોકોના હૃદયમા કરુણાના ભાવો પેદા થાય આજે ને પચ્ચવીસ યોજનાઓ થઈ રહી છે એનાથી ભાગતની દાનત વધશે, ભારત સુખી થશે એમ સૌ વિચારે છે, પછી બ્યારે સૌ પરસ્પર પ્યાર રાખશે, પ્યારનું મહત્વ સમજશે, હૃદયમા કરુણા પેદા થશે ત્યારે જ આ બધી યોજનાઓ સફળ થશે

ખીજ મહત્વની વાત એ છે કે, આપણા સામાજિક જીવનમા સયમની ઘણી જ આવશ્યકતા છે, સયમ એટલે આપણા ભોજનનું માપ નક્કી કરવું પ્યારે આપણે આપણા ભોજનની મર્યાદા નથી રાખતા ત્યારે સમાજની સાથે ટકરાવું પડે છે આ ઘણું શરમ ભરેતું છે ને ભોજ સોને નથી મળી શકતો, તે ભોગ ભોગ વવાનો આપણને અધિકાર નથી આ ભાવના દરેકના મનમા દબ થી જોઈએ ‘કુરલ ના એક અધ્યાયમા ભોજનો સમય સયમની સાથે જોડી દીધો છે એમા કહેવામા આવ્યું છે કે, બ્યારે આપણે આપણા ભોજનની મર્યાદા નથી રાખતા, ત્યારે આપણે ચોરી કરવાનું શરૂ કરીએ ત્યારે રાતે ને ચોરીએ થાય છે તે તો સામાન્ય ચોરીઓ છે ચૂર્ણ લોકો જ આની ચોરીએ કરે છે,

જીપ્સમ અને એનુ જેતીમાં મહત્વ :-

જેતીમાં ચિરોડીના ઉપયોગ સૈકાઓથી અણીના છે. દોઢસો વર્ષ પહેલા યુરોપમાં તેના ઉપયોગ પ્રુકળ પ્રમાણમાં કરવામાં આવેલો. અમેરિકાના રાષ્ટ્રોમાં બેન્જામીન ફ્રેન્કલીન તેના વપરાયતુ ખાસ ઢિમાયતી રાખ્ય હતાં.

ચિરોડી કુદરતી રીતે ખનીજ સ્વરૂપે મળી આવે છે અને તેનું રાસાયણિક બધારણ ક્રેસિસમ સફેદ ૨ લાઝ પાણી ($2H_2O$) છે. જેતીમાં વપરાતા ચિરોડીની શુદ્ધતા ૯૦થી ૯૫ ટકા હોય છે જેનો આધાર ખનીજ સ્વરૂપે કેવી રીતે મળી આવે છે તેના ઉપર રહેલો છે. ૯૦ ટકાથી વધારે શુદ્ધતા ધરાવતા ચિરોડી પ્લાસ્ટર ઓફ પેરીસ બનાવવામાં વપરાય છે ૭૫ થી ૯૦ ટકા શુદ્ધ ચિરોડી તેના મુલાકાત પ્રમાણે મીથી રીતે જમીન માટે વપરાય છે, કે જે વધુ સારું પરિણામ આપે છે

સીમન સુપર ફાસ્ટેટમાં આશરે ૫૫ ટકા ચિરોડી હોય છે. અને તેની ખાતર તરીકેની અસરકારકતા કમ્પે અશ તેના ચિરોડીના પ્રમાણ ઉપર આધાર રાખે છે ચિરોડી નરમ પદાર્થ છે. અને તેની દ્રાવ્યતા ૦.૩ ટકા છે. જો કે તેની દ્રાવ્યતા ઓછી છે હતા (ક્રેસિસમ) ચૂનાના પદાર્થોમાં તેની દ્રાવ્યતા સૌથી વધારે છે

ચિરોડી ખારીક બુકાના સ્વરૂપમાં જમીનમાં નાખવાથી તેની અસર સારી થાય છે. ૬૦ થી ૧૦૦ મેક (ખારીકાઈના એકમ) પાંચર ગોચ મળાય છે. કારણ કે વધારે ખારીક કરવાથી (અરેબિક) ખર્ચ વધારે થાય છે જ્યારે ફાવેલો પ્રમાણમાં થતો નથી. ભારતમાં રાજસ્થાન અને મધ્યમાં ચિરોડી પ્રુકળ પ્રમાણમાં મોટી કાંઠવામાં આવે છે.

ચિરોડીનું જેતીમાં થકુ મહત્વ છે કારણ કે તે પાક તેમજ જમીન માટે લાભદાયી છે.

પોષકતત્વ તરીકેની કિંમત:

ચિરોડીમાં હોડનાં પિકામ માટે જરૂરી ચૂનો અને ગ્રંથક બને તરતો છે ચૂનો હોડના મૂળના પિકા સમા મદદ કરે છે, અને પિન સમગ્ર પોષકતત્વો તથા ખીજ સમગ્રનેની જમીનમાં વહેંચણીના બીધે થતી નુકસાનકર્તા અસરોને શિથિન કરે છે. અનાજના પિકા દર એકર જમીનમાંથી ૨૫ રતન ચૂનો વાપરે ૨. જ્યારે હોડાળના પિકા ૧૦૦ મન અથવા વધારે ચૂનો વાપરે છે. એનુ અણુના મળ્યુ છે કે જૂના (પિકા) હોડના આયુષ્યોમાંથી થકું જ ઓછું અથવા તે નહિન ચૂનાનું પ્રમાણ ઉગતા નરા હોડમાં આવતું હોય છે અને તેથી જ હોડની વૃદ્ધિ દરમિયાન લગભગ તેની વપરાય જરૂરી છે.

ગ્રંથક પણ મૂળની વૃદ્ધિ કરે છે અને સુપર ફાસ્ટેટને લીધે થતી મૂળની વૃદ્ધિ વતાઓછા પ્રમાણમાં ગ્રંથકને આભારી હશે થકું હોડમાં ગ્રંથકનું પ્રમાણ ફાસ્ટેટસ જેટલું અથવા તેના કરતા વધારે હોય છે ગ્રંથક હોડના લીના ૨૫ (ફેલોડીય) બનાવવામાં અગત્યનો લાજ લગવે છે અને થકું પ્રેમીન તેમજ તેણેનું પણ મહત્વનું ઘટક છે. આપણા દેશમાં જ્યારે (સફર) ગ્રંથક બહારથી આયાત કરવો પડે છે ત્યારે દેશી ચિરોડી હોડની ગ્રંથકની જરૂરિયાત માટેનું મહત્વનું સાધન ગણી શકાય.

ચિરોડીની જરૂરિયાત:

સફેટના ક્ષારો પાણીમાં દ્રાવ્ય હોઈ ધોવાય જાય છે અને દર વર્ષે દર એકરે ૫૦ રતલ ગ્રંથક આ રીતે ધોવાઈ જાય છે. સામાન્ય રીતે જમીનમાં ગ્રંથકનું પ્રમાણ ફાસ્ટેટસ કરતા ઓછું હોય છે. જૂન કાળમાં સેન્દ્રિય પદાર્થોમાં ગ્રંથક પૂરતા પ્રમાણમાં મળી રહેતા જ્યારે આજે સુખ્યત્વે સુપર ફાસ્ટેટમાંથી મળી રહે છે કારણ કે તેમાં ચિરોડીનું પ્રમાણ રહેતું હોય છે.

જાસમ અને એનું ખેતીમાં મહત્વ :-

ખેતીમાં ચિરોડીનો ઉપયોગ સૈદ્ધાંતિક જાણીતા છે. દોઢસો વર્ષ પહેલાં યુરોપમાં તેનો ઉપયોગ પુષ્કળ પ્રમાણમાં કરવામાં આવેલો. અમેરિકાના રાષ્ટ્રોમાં ખેતીમાં ફેન્ડેલીન તેના વપરાશનું ખાસ ડિમાન્ડ રાખે છે.

ચિરોડી કુદરતી રીતે ખનીજ સ્વરૂપે મળી આવે છે અને તેનું રાસાયણિક બધારનું કૃત્રિમ સંદેહ ર ભાગ પાણી ($2H_2O$) છે. ખેતીમાં વપરાતા ચિરોડીની શુદ્ધતા ૯૦થી ૯૫ ટકા હોય છે જેનો આધાર ખનીજ સ્વરૂપે કેની રીતે મળી આવે છે તેના ઉપર રહેલો છે. ૯૦ ટકાથી વધારે શુદ્ધતા ધરાવતા ચિરોડી પ્લાસ્ટર ઓફ પેરીસ બનાવવામાં વપરાય છે ૭૫ થી ૯૦ ટકા શુદ્ધ ચિરોડી તેના મુનાકાન પ્રમાણે માથી રીતે જમીન માટે વપરાય છે, કે જે વધુ સારું પરિણામ આપે છે.

સીમન સુપર ફાસ્ફેટમાં આશરે ૫૫ ટકા ચિરોડી હોય છે, અને તેની ખાતર તરીકેની અસરકારકતા ઘણે અંશે તેના ચિરોડીના પ્રમાણ ઉપર આધાર રાખે છે ચિરોડી નરમ પદાર્થ છે. અને તેની દ્રાવ્યતા ૦.૩ ટકા છે. જો કે તેની દ્રાવ્યતા ઓછી છે છતાં (કૃત્રિમ) ચૂનાના પદાર્થોમાં તેની દ્રાવ્યતા સૌથી વધારે છે.

ચિરોડી બારીક બુકાના સ્વરૂપમાં જમીનમાં નાખવાથી તેની અસર સારી થાય છે. ૧૦ થી ૧૦૦ મેટ્ર (બારીકાઈનો એકમ) પાડર યોગ્ય ગણાય છે. કારણ કે વધારે બારીક કરવાથી (અવરોધક) અર્થ વધારે થાય છે જ્યારે ફાઈના પ્રમાણમાં થતો નથી. ભારતમાં રાજસ્થાન અને મદ્રાસમાં ચિરોડી પુષ્કળ પ્રમાણમાં ખોદી કાઢવામાં આવે છે.

ચિરોડીનું ખેતીમાં ઘણું મહત્વ છે કારણ કે તે પાક તેમજ જમીન માટે લાભદાયી છે.

ચોપકતત્વ તરીકેની કિંમત:

ચિરોડીમાં હોડાનાં નિકામ માટે બરફી ચૂનો અને ગ્રંથક અને તત્ત્વો છે. ચૂનો હોડાના મૂળના નિકા સમાં મદદ કરે છે, અને નિત સમતુલ્ય પોષકતત્ત્વો તથા ખીજા કારણોના જમીનમાં વહેંચણીના વીધે થતી નુકસાનકર્તા અસરોને શિથિલ કરે છે. અનાજના પાકો દર એક જમીનમાંથી ૨૫ રતન ચૂનો વાપરે ૭. જ્યારે હોડાના પાકો ૧૦૦ રતન અથવા વધારે ચૂનો વાપરે છે. એવું જાણીતું મળ્યું છે કે જૂના (પાકો) હોડાના અપયોગોમાંથી ઘણું જ ઓછું અથવા તો નહિવત ચૂનાનું પ્રમાણ ઉગતા નવા હોડામાં આવતું હોય છે અને તેથી જ હોડાની જરૂરિયાત લગભગ તેની વપરાશ બરફી છે.

ગ્રંથક પશુ મૂળની જરૂર છે અને સુપર ફાસ્ફેટને લીધે થતી મૂળની જરૂર પતાવેલા પ્રમાણમાં ગ્રંથકને આભારી હોયે ધણા હોડામાં ગ્રંથકનું પ્રમાણ ફાસ્ફેટસ જેટલું અથવા તેના કરતા વધારે હોય છે ગ્રંથક હોડાના લીના ૨૫ (કેલોરોફીલ) બનાવવામાં અગત્યનો ભાગ ભજવે છે અને ધણા પ્રાચીન તેમજ તેલોનું પશુ મહત્વનું ઘટક છે. આપણા દેશમાં બ્યારે (સંસ્કૃત) ગ્રંથક બહારથી આયાત કરવો પડે છે ત્યારે દેશી ચિરોડી હોડાની ગ્રંથકની જરૂરિયાત માટેનું મહત્વનું સાધન ગણી શકાય.

ચિરોડીની જરૂરિયાત:

સંદેહના કારણે પાણીમાં દ્રાવ્ય હોઈ ધોવાય જાય છે અને દર વર્ષે દર એકરે ૫૦ રતલ ગ્રંથક આ રીતે ધોવાઈ જાય છે. સામાન્ય રીતે જમીનમાં ગ્રંથકનું પ્રમાણ ફાસ્ફેટસ કરતા ઓછું હોય છે. જૂત કાળમાં સેન્દ્રિય પદાર્થોમાં ગ્રંથક પૂરતા પ્રમાણમાં મળી રહેતો જ્યારે આજે સુખ્યત્વે સુપર ફાસ્ફેટમાંથી મળી રહે છે કારણ કે તેમાં ચિરોડીનું પ્રમાણ રહેતું હોય છે.

ડીક્રાએઝડ જેના ઝેરી પદાર્થો અને જે આ રીતે જમીનમાનો કિમતી નાઈટ્રોજન ઓગે થાય છે ખીચરના જમ્યાન્યા પ્રમાણે પાણી પાવેની (પિત્ત) ખારી જમીનને વાર્ષિક દર એકરે ૧ ટન ચિગેડી મળતી જોઈએ, કાળી આ કડી જમીનને ૨ ટન ચિગેડી બ્યારે ખીજી બધી જ જાતની પિત્ત જમીનને ૨૦૦ રતન ચિગેડી મળતી જોઈએ

ચિગેડીની ખીજ તરવો ઉપર અમર :

ચિગેડીમાનું કેલ્સિયમ બોરોન સાથે ખીજ ખનીજ તરવોનું રોપણ થયું જ વધારે પ્રમાણમાં વધારે છે ગ્રાહમાના મેનની મજબુત તથા પૌષ્ટિક દિવાલના બધાંજુ માટે કેલ્સિયમ થયું જરૂરી છે અને તે પોટેશિયમ મેગ્નેશિયમ અને બોરોન સાથે સંયોજન થવામાં મદદ કરે છે જે એ પિત્ત એસિડને તરફ બનાવે છે અને આ રીતે નાજુક જોતિક સમુનના છોડની અદર ભાગી રાખે છે

વધારાના નાઈટ્રોજનને લીધે છોડના જાન રોગ સામે પ્રતિબંધ કરવાની જે ઓછી શક્તિ ધરાવે છે તે ખરાબ અસર ચિગેડીથી ઓછી થાય છે સાચી રીતે જોઈએ તો ચિગેડી અસામાન્ય તરવોની ઉચ્છવને લીધે પીડાતા છોડને ધરૂં રીતે મદદ કરે છે એરોડીક જમીનમાં એલ્યુમિનિયમ, મેગ્નેઝ, બોરોન અને ખીજ તરવોની ઝેરી અસર ચિગેડીથી ઓછી

થાય છે બ્યારે આ ખીજ જમીનમાં મુખ્ય તરવો જેવા કે લોહ, મેગ્નેઝ, તાંબુ, જસન વગેરે જે ને જલ્દીથી મળી રહે છે

પોટેશિયમ, ફોસ્ફોરસ, મેગ્નેશિયમ અને મીલીટ્રિન જેના તરવો છુટા પાડવામાં ચિગેડી ધરૂં મદતરવો ભાગ ભગવે છે ટૂંકમાં જમીનને ફળ પના ભાગવતા સાધનોમાનું એ સાધન જમીનમાં મોટા પ્રમાણમાં કેલ્સિયમનું પ્રમાણ છે

છાલિયા ખાતર ઉપર ચિગેડીની અમર :

સામા વ રીતે ૧૦૦ ગતન ચિગેડી ૧ ટન છાલિયા ખાતર સાથે વાપરી જોઈએ જે છાલિયા ખાતરના સમગ્ર તરીકે નાખવામાં આવે છે ચિગેડીની છાલિયા ખાતરની સંદર્ભ કરવાની શક્તિ તેની એમોનિયમ ઓરોનમ ધી એમોનિયમ સંદર્ભમાં ફાપતર કરવાની શક્તિના લીધે છે એમાનીફીકેશન નામની ક્રિયાના છેલ્લા પદાર્થ તરીકે એમોનિયમ કાબેનિટ અને છે

હાલમાં ભારતમાં ચિગેડી ખેતીમાં ખાતરોના મિશ્રણના ગળણા તરીકે વધારાય છે જે કે જમીનમાં ખનીજ તરવો ધરૂં જ ઉપરોક્ત તથા આવશ્યક આપરૂ દેશમાં ચિગેડીનું ધરૂં જ મદતરવે છે કારણ કે સ દર નાપણી ખાલિયામાં મળી આવેના નથી એવે તે બદારથી અત્યાત કરવે પડે છે

સુરનીની મસ્ત સુરાવલિથી સગીત પ્રેમીઓના તન મનને પુલકિત કરી દેનાર વિરમ વેણવાદક શ્રી પ નાનાલ લોપ એક વખતે શ્રી નિખિન લોપની સાથે બેલર મંડા આવ્યા હતા મંડા એ વખતે વાતાવરણ બહુ જ ઉદારીન હતું, કારણે સ્વામીશ્રી વિરમનદજી ગભીર માદગી ભોગરી ગયા હતા દિવસે નહિ, પચ્છ કલાકોના સવાલ હતા આ કારણે સ્વામીજીની બધી મુલાકાતો સદતર બંધ કરી દેવામાં આવી હતી આવે વખતે શ્રી પ નાનાલ લોપે સ્વામીજીને મળવાની ઈચ્છા દર્શાવી શરૂઆતમાં તો સ્વામીજીના નિહાતા અતેવામીઓએ આની સાદ ના પાડી, પછીથી બહુ આગ્રહને અને સ્વામીજી મારે એમની કુવા કાત નક્કી કરવામાં આવી પ નાનાલને માન હોય જોડીને એટલું જ કહ્યું 'આપને સગીત સભળાવવાનો મરણ છે રમ આપો તો ધન્ય માલીશ મારી જતો' સ્વામીજીની તમતિ મળતા જ પ નાનાલ બસરી લઈને અને નિખિન બાથુ ત હા લઈને ફાણુ પચ્છ ગુમાવ્યા સિવાય બેસી ગયા અને સ્વામી વિરમ નદજીને જીવનદીપ સતત પદર દિવસ સુધી પ નાનાલની બસરીની દિવ્યા ગાદીને જતો રહ્યો અને પદરમે દિવસે સ્વામીજીએ દેહ છોડ્યો, અહિં અતિ પ્રસન્ન ચિત્તે, કોઈ દેવી વસ્તુ પ્રાપ્ત કરીને તેઓ વિદાય લેતા હતા એ રીતે તેમણે પાંચ બદ યુ

ક્રિષ્નામોહન જેના ઝેરી પદાર્થો અને જે આ રીતે જમીનમાનો કિમતી નાઇટ્રોજનન આગ થાય છે ખીચરના જલ્યુલ્યા પ્રમાણે પાણી પાણી (પિંડ) ખાતરી જમીનને વાર્ષિક દર એકરે ૧ ટન ચિરોડી મળી જોઈએ, કામી આ કી જમીનને ૨ ટન ચિરોડી જ્યારે ખીજી બંધી જ જાતની પિંડ જમીનને ૨૦૦ રતન ચિરોડી મળી જોઈએ

ચિરોડીની ખીજ તરવો ઉપર અમર :

ચિરોડીમાનું કૃત્તિસમ બોરોન માથે ખીજ ખનીજ તરવોનું રોપણુ થયું જ વધારે પ્રમાણુમાં વધારે છે નાકમાના નેનની મજબુત તથા પૌષ્ટિક દિવાલના બધાંજુ માટે ફેક્સિસમ થકુ જરૂરી છે અને તે પોટેશિયમ મેગ્નેશિયમ અને બોરોન સાથે સંયોજન થવામાં મદદ કરે છે જેઓ નિંક એસિડને તરુથ બનાવે છે અને આ રીતે નાજુક ભૌતિક સમુનના ડોડની અદર જાગવી રાખે છે

વધારાના નાઇટ્રોજનને લીધે છોડના પાન રોમ સારે પ્રતિબર કાવાની જે ઓઠી શક્તિ ધરાવે છે તે ખરાબ અસર ચિરોડીથી ઓઠી થાય છે સાચી રીતે જોઈએ તો ચિરોડી અસામાન્ય તરવોની ઉજાપને લીધે પીડાતા છોડને ઘણી રીતે મદદ કરે છે એરોડીક જમીનમાં એનુમિનિયમ, મેગ્નેઝ, બોરોન અને ખીજ તરવોની ઝેરી અસર ચિરોડીથી ઓઠી

થાય છે જ્યારે આ મ્લી જમીનમાં મુખ્ય તરવો જેવા કે લોહ, મેગ્નેઝ, તાણુ, જસન વગેરે જે ને જલદીથી મળી રહે છે

પોટેશિયમ, ફોસ્ફોરસ, મેગ્નેશિયમ અને મીલીમિન જેના તરવો છૂટા પાડવામાં ચિરોડી ધત્તો મદત્તનો લાજ ભગવે છે ટૂકમાં જમીનને ફળ પાત જાગવતા સાધનામાનુ એ માધન જમીનમાં મોટા પ્રમાણમાં ફેક્સિયમન પ્રમાણુ છે

છાણિયા ખાતર ઉપર ચિરોડીની અમર :

સામા ૧ રીન ૧૦૦ રતન ચિરોડી ૧ ટન છાણિયા ખાતર સાથે વાપરી જોઈએ જે છાણિયા ખાતરના સમઢ તરીકે નાખવામાં આરે છે ચિરોડીની છાણિયા ખાતરની સનઢ કાવાની શક્તિ તેની એમોનિયમ ડાયોનિયમથી એમોનિયમ સંદ્રમાં રૂપાતર કરવાની શક્તિના લીન છે એમોનીફિકેશન નામની ક્રિયાના છેલ્લા પદાર્થ તરીકે એમોનિયમ કાર્બોનિટ બને છે

હાલમાં જારતમાં ચિરોડી ખેતીમાં ખાતરોના મિશ્રણના મળણુ તરીકે વપરાય છે જે કે જમીનમાં ખનીજ તરવો ધત્તો જ ઉપરોથી તથા આતમ્યક આપણુ દેશમાં ચિરોડીનુ ધત્તુ જ મદત્ત છે કારણ કે સ ફર નાપણી ખાણિયા મળી આનનો નધો એમણે તે બદારથી આપાત કરવો પડે છે

સુરનીની મસ્ત સુરાવલિથી સગીત પ્રેમીઓના તન મનને પુલ્કિત કરી દેનાર વિરમ વેણુવાદક શ્રી ૫ નાનાલ ઘોષ એક વખતે શ્રી નિખિન ઘોષની સાથે બેલુર મઢમાં આવ્યા હતા મઢમાં એ વખતે વાતાવરણુ બહુ જ ઉદાસીન હતુ, કારણુ સ્વામીશ્રી ધિરજનનદજી મળીર માદશી બોમરી ગ્લા હતા દિવસો નહિ, પશુ દસાક્રોતો સવાલ હતા આ કારણે સ્વામીજીની બધી મુલાકાતો સદતર બંધ કરી દેવામાં આવી હતી આવે વખતે શ્રી પન્નાનાલ ઘોષે સ્વામીજીને મળવાની ઈચ્છા દર્શાવી શરૂઆતમાં તો સ્વામીજીના નિહટના અતેવાગીઓએ આની સાફ ના પાડી, પછીથી બહુ આમળને અતે સ્વામીજી સામે એમની મુખા કાત નછી કરવામાં આવી પન્નાનાલે માન હાથ જોડીને એટલુ જ કયુ “આપને સગીત સજાગવવાની મરજ છે રત આપો તો ધન્ય માનીશ મારી જાતને” સ્વામીજીની તમતિ મળતા જ પન્નાનાલ બસરી લઈને અને નિખિન બાણુ ત હા લઈને હાલુ પશુ ગુમાવ્યા સિવાય બેસી ગયા અને સ્વામી વિરમ નદજીને જીવનદીપ સતન ૫૬૨ દિવસ સુધી ૫ નાનાલની બસરીની દિવ્યા મારુતો જતતા રહ્યો અને ૫૬૨મે દિવસે સ્વામીજીએ દેહ છોડ્યો, બહુ અતિ પ્રસન્ન ચિત્તે, કોઈ દેવી વસ્તુ પ્રાપ્ત કરીને તેઓ વિદાય લેતા હોમ એ રીતે તેમણે પાણુ બદ યુ

સાધુપુરુષે જ્ઞાન આપ્યો, “જ્યાના જે પ્રભુ માર કૃતા અને મુજરાન ચલાવતા રોજ સાંગે છે, તે જ મારા પ્રભુ છે.”

દાહુ - “શું” તે મારા પણ પ્રભુ છે? વાટ જોઈને તે પ્રભુ મારા હૃદયની બહાર જાય જોવા છે?”

સાધુપુરુષ “હા ભાઈ, તે જ્યાના પ્રભુ છે; આપણા જીવનમાં આપણે બીજા બાબતોને વળગી રહીએ છીએ, અને આપણા પ્રભુ બહાર જોવા હોય છે તેમની સાથું પણ જોતા નથી. તેમને આપણા હૃદયમાં પ્રેમથી બોલાવીને પધરાવવા જોઈએ.”

વરસાદ થોભી ગયો અને સાજ પડી. સાધુપુરુષ તો પોતાને રસ્તે ચાલતા થયા; પણ દાહુના હૃદયમાં ખળભળાટ મચી ગયો. તેમને હવે એક જ ચિંતા વળગી કે, કેમ કરીને મારા પ્રભુને અંદર બોલાવું અને પધરાવું. એ સિત્તે બીજી કોઈ બાબતમાં તેમનું ચિંત જ લાગે નહિ. અને અરેબર, જ્યારે તે પ્રિય પ્રભુને પોતાના હૃદયમાં પાગલા ત્યારે જ શાંત થયા.

તે કાશી, બિહાર, બંગાળ વગેરે જુદાં જુદાં સ્થળોએ ફરી વળ્યા અને અનેક સાધુસંતોને મળ્યા. તે દરમ્યાન તે સમજ્યા કે, જુદા જુદા પંથ અને ધર્મ એક જ પરમાત્માને મેળવવા માટે છે, પરંતુ એ પંથો જુદા જુદાં નામના વાડા કરીને બોદી હંસાવુસી કરે છે.

આમ જુદે જુદે સ્થળે ૩૫૧ બાદ, ૩૦ વર્ષની ઉંમરે જયપુર પાસેના સાબર ગામમાં તે આવ્યા અને ત્યાં સ્થિર થઈને રહ્યા. દિવસે તે પોતાનાં ૫૬૦ શોજન

કામકાજ પૂરું થાય ત્યારે ધણી સોફા તેમની પાસે આવતા અને તેમનો સત્સંગ કરતા. તે વખતે અકબર બાદશાહ દિલ્લીમાં રાજ્ય કરતા હતા. તે પશ્ચ દાહુનો ઉપદેશ સાંભળવા આવ્યા હતા.

આમ આશરે ૬૦ વર્ષનું જીવન માળી ઈ. સ. ૧૬૦૩ માં રજપૂતાનાના નગરજી ગામમાં તેમણે દેહત્યાગ કર્યો.

વાનગીરૂપે એમની વાણીમાંથી થોડાક શુદ્ધ નીચે આપ્યા છે:-

અગ્ની અગ્ની જ્વાલિતો સવ કો દેમે પાતિ ।
 દાદુ મેવક તમરા તાફે નહીં મરાતિ ॥ ૧ ॥

સગ દેવતા હમ મોલિ કરિ દૂજા નહિ અત ।
 સવ વર એકે આતમા કયા હિંદુ-મુસલમાન ॥ ૨ ॥

કોહે કો દુર દીગિયે સોઈ હૈ સગ માહિં ।
 દાદુ એકે અતમા દૂજા કોઈ નહિં ॥ ૩ ॥

કવર પરધર સેવિયા અપના મૂલ ગંવાઈ ।
 અબજ દેવ અતરિ થયે કયા દૂજી જગહ જાઈ ॥ ૪ ॥

કોઈ લોહે દ્વારિકા, કોઈ વાની જાહિ ।
 કોઈ મયુગવે ચલે, સહિવ વદ હી માહિં ॥ ૫ ॥

દાદુ સગહી વ્યાપિની ઓપિષિ એક વિચાર ।
 સમજેતે મુલ પાદયે કોઈ કુઝ વદે ગગર ॥ ૬ ॥

દાદુ સિરજનદારકે કેને નામ અનંત ।
 વિલ આવે સો દીગિયે, ચો સાધુ મુનિરે સંત ॥ ૭ ॥

*

એક પ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર ગામડાંમાં ગયેલો ત્યાં બે મુદર બળદ જોઈને એનું ચિત્ર દરવાની એણે બળદના માલિક પાસે રજ માગી. માલિક જોતો રહ્યો. ચિત્રકારે ચિત્ર દોરી દીધું. એનું એ ચિત્ર હાથર રૂપિયામાં વેચાઈ ગયું. એક વર્ષ પછી ફરી આ ચિત્રકારને બળદનો માલિક મળ્યો. ચિત્રકારે ચિત્ર વેચાવાની વાત કરી કે બળદનો માલિક આશ્ચર્યથી બોલી ઉઠ્યો : ‘કયા બેવકુદે એ ચિત્ર ખરીદ્યું?’ એટલી રકમમાં તો હું એને સાચા બે બળદ આપી શકતા.’

સાધુપુરુષે જવાબ આપ્યો, “બધાના જે પ્રભુ ગાર કરતા અને ગુજરાત ચલાવતા. રાજ સાંગે છે, તે જ મારા પ્રભુ છે.”

દાદુ - “શું તે મારા પણ પ્રભુ છે? વાટ જોઈને તે પ્રભુ મારા હૃદયની બહાર પડ્યું જિભા છે?”

સાધુપુરુષ “હા ભાઈ, તે બધાના પ્રભુ છે; આપણા જીવનમાં આપણે બીજી બાબતોને વળગી રહીએ છીએ, અને આપણા પ્રભુ બહાર જિભા દોવ છે તેમની સામું પણ જોતા નથી. તેમને આપણા હૃદયમાં પ્રેમથી બોલાવીને પધરાવવા જોઈએ.”

વરસાદ થોભી ગયો અને સાંજ પડી. સાધુપુરુષ તો પોતાને રસ્તે ચાલતા થયા; પણ દાદુના હૃદયમાં ખળભળાટ મચી ગયો. તેમને હવે એક જ ચિંતા વળગી કે, કેમ કરીને મારા પ્રભુને અંદર બોલાવું અને પધરાવું, એ સિવાય બીજી કંઈ બાબતમાં તેમનું ચિંત જ લાગે નહિ. અને ખરેખર, ભયારે તે પ્રિય પ્રભુને પોતાના હૃદયમાં પામ્યા ત્યારે જ શાંત થયા.

તે કાશી, બિહાર, બંગાળ વગેરે જુદાં જુદાં સ્થળોએ ફરી વળ્યા અને અનેક સાધુસતોને મળ્યા. તે દરમિયાન તે સમજ્યા કે, જુદા જુદા પંથ અને ધર્મ એક જ પરમાત્માને મેળવવા માટે છે, પરંતુ એ પંથો જુદાં જુદાં નામના વાડા કરીને ખોટી દુશ્મનપણી કરે છે.

આમ જુદે જુદે સ્થળે કર્મા બાદ, ૩૦ વર્ષની ઉંમરે ભયપુર પાસેના સાંભર ગામમાં તે આવ્યા અને ત્યાં સ્થિર થઈને રહ્યા. દિવસે તે પોતાના ધધી રાજ-

ગાર કરતા અને ગુજરાત ચલાવતા. રાજ સાંગે કામકામ પૂરું થાય ત્યારે બહુ સોફા તેમની પાસે આવતા અને તેમના સાસંગ કરતા. તે વખતે અકબર બાદશાહ દિલ્લીમાં રાજ્ય કરતા હતા. તે પણ દાદુને ઉપદેશ સાંભળવા આવ્યા હતા.

આમ આશરે ૬૦ વર્ષનું જીવન ગળી ઈ. સ. ૧૬૦૩ માં રજપૂતાનાના નરણા ગામમાં તેમણે દેહાંત કર્યો.

વાનગીરો એમની વાણીમાંથી થોડાક કુહા નીચે આપ્યા છે :-

અગ્ની અવની જ્ઞાતિૌ સવ કો દૈર્ઘે વાતિ ।
 દાદુ મેવક ચમરા તાકે નહીં મરાતિ ॥ ૧ ॥
 સગ દેવરા દમ સોલિ કરિ દૂજા નહિ અન ।
 સવ પદ દર્શકે આતમા કયા હિંદુ-મુસલમાન ॥ ૨ ॥
 કોઈ કો દુર દર્શિયે સોઈ હૈ સવ માહિં ।
 દાદુ દર્શકે અનમા દૂજા કોઈ નાહિં ॥ ૩ ॥
 કવર પથર સેવિયા અપના મૂલ ગંવાઈ ।
 અલ્લવ દેલ અતરિ થયે કયા દૂજી ગ્રહ જાઈ ॥ ૪ ॥
 કોઈ લોટે દારિકા, કોઈ વામી જાહિ ।
 કોઈ મયુપકો ચલે, સાહિવ ઘર હી, માહિં ॥ ૫ ॥
 દાદુ સવહી વ્યાપિની ઓપધિ દક વિચાર ।
 સમજેતે સુલ પાદયે કોઈ કુલ કદે મગર ॥ ૬ ॥
 દાદુ સિરવનહારકે કેને નામ અવંત ।
 વિત આવે સો સ્વીચિયે, ચોં સાધુ મુમિરે સંત ॥ ૭ ॥

એક પ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર ગામડાંમાં ગયેલો ત્યાં બે સુંદર બળદ જોઈને એનું ચિત્ર કરવાની એણે બળદના માલિક પાસે રાજ માગી. માલિક જિજ્ઞાસુ રહ્યો. ચિત્રકારે ચિત્ર દોરી દીધું. એનું એ ચિત્ર હાથર રૂપિયામાં વેચાઈ ગયું. એક વર્ષ પછી ફરી આ ચિત્રકારને બળદનો માલિક મળ્યો. ચિત્રકારે ચિત્ર વેચવાની વાત કરી કે બળદનો માલિક આશ્ચર્યથી બોલી ઊઠ્યો ॥ ‘કયા બેવડુંદે એ ચિત્ર ખરીદ્યું? એટલી રકમમાં તો હું એને સાચા બે બળદ આપી શકત.’

“પૂર્ણ એ છે, પૂર્ણ આ છે,
પૂર્ણથી તો પૂર્ણ જિયું છે બધું,
પૂર્ણમાંથી પૂર્ણ આપી દો ભને,
રોષ પાછળ પૂર્ણ રહેવાનું સદા”

“આમાંથી ને ભને જ વિદ્યા,
આમાંથી ને તને અવિદ્યા,
તણ અવિદ્યા મૃત્યુ તરશે,
અમર થતે લજી વિદ્યા”

કેવળ ૧૦ પૈસામાં આની કાંઈ પુસ્તિકા
ઉપનબ્ધ છે એ વાતની ખુબ ઘણાને ખબર નહીં હોય
સૌ કાંઈએ આ પુસ્તિકા ખિસ્સામાં રાખી, નવરાત્રીની
પગમાં વાગીને, પચાવીને, તેનું મનન કરતું જોઈએ

“THIS INDIA”

(પ્રાપ્તિસ્થાન લોકમિલ્લાપ ટ્રસ્ટ, ૧૫૬૫ સરદાર

નગર, ભાવનગર કિ મત રૂા ૧૦ + રૂા ૨ ટપાલ
સ્વાનગી)

ભારતના કિશોરો માટે આ વરસનું શ્રેષ્ઠ સુદર
પુસ્તક હમણા જ અંગ્રેજીમાં બહાર પડ્યું છે ભારત
શુ િ અને કયા જઈ રહેતું છે તેની વાત કિશોરોના
કોતુહલનેલા ચિત્તને સરળ ભાષામાં સમજાવતું આ
પુસ્તક બહારગી ચિત્રોથી ભરપૂર છે. છેલ્લા ૨૫ વર્ષના
ભારતના પુરુષાર્થની આ કથા છે સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિ પછી
દેશમાં ને પન્દરાઓ આ વા તેનું અહીં બહારગી
ચિત્ર છે અંગ્રેજ વાચી શકતા દરેક કિશોર-કિશોરીને
વડીયોએ આ પુસ્તક અવશ્ય લઈ લેવું જોઈએ.

લોકમિલ્લાપે રૂા ૨૦૦ બીજી સગવડતા આપી છે.
એક સાથે પાંચ નક્કલ મળાવનાર રૂા ૫૦) મોકલી
અપે તો સ્વાનગી ખર્ચ કાર્યાન્ય ભોગવશે અને
પ્રેષકને મોકલી આપશે.

જીવનપથ પ્રદર્શક

કાલેજમાં એક નવોસરો વિદ્યાર્થી દાખન થયો ભણવાનો એને ખુબ જ ઉત્સાહ હતો મહાન
થરાની ખૂબ અખના હતી વાચનમાં નિમગ્નિત, કસરતમાં નિમગ્નિત, જમરામાં નિમગ્નિત-એ રીતે એક-
નિમગ્નિત એ ભણવા લાગી ગયો હતો

કાચનો ગ્લાસ એક દિવસ એ ખરીદી લાગ્યો રૂમમાં આવીને જેવો ટેબલ ઉપર મૂકવા ભય
છે ત્યા જ એ હાથથી સરી ગયો અને ગ્લાસમાં લાગી ફાટ પડી ગઈ

દુષ્ટ વિચારે વડેલો વડેલો એ દુકાને પાછો ગયો અને ફરીથી ગ્લાસ જોતા કહ્યું

‘મારે આનાથી ભારે જોઈએ છે,’

‘આનાથી ભારે કિ મતના અમારી પાસે હાલ નથી,’ દુકાનદારે વિનતીપૂર્વક કહ્યું

છતાં વિદ્યાર્થીએ રોકક કરી અને આગળથી પેલો ફાટવાનો ગ્લાસ ખીખ ગ્લાસમાં મૂકી નવો
લઈ ઝડપથી થેનીમાં મૂકી દીધો

‘હશે ત્યારે-ના હોય તો-હું ફરીથી આનીશ !’ એવું કહીને એ જતો રહ્યો

ઉત્સાહથી એ રૂમે પાઠો વળ્યો રાત્રે એ સૂતો હતો ત્યા જ એ એકાએક જાગી પડ્યો એની
નજર સમક્ષ એના માનસને ભસ્મીભૂત કરનાર પેલી ચીજને એણે ડસતી જોઈ ખેંચી લઈ ગ્લાસ હાથમાં લીધો
મનમાંથી એક અરેરાટી નીકળી ગઈ, ‘રે હટ જુડા ! ધિક્કાર છે તારી ભત્તને અને ધિક્કાર છે તારા આદર્શને !
બેચાર આનાની ચીજ માટે િ છેતરપિંડી કરે છે ? આને વિદ્યાસને દેજો હઈ તારા આત્માને છેતરે છે, તો
પછી મોટા થયા પછી શુ ધૂળ તારી ભત્તને આગળ લાવી સરજાશ ?’

એ પછી એ તૂટેલો ગ્લાસ પાઠો લઈ આંખો ને એના ઉપર ચળવળીયા લખ્યું મર્મજીવનપથ પ્રદર્શક.

- ધનજય રામભાઈ પટેલ

“પૂર્ણ એ છે, પૂર્ણ આ છે,
પૂર્ણથી તો પૂર્ણ બિચુ છે બધું,
પૂર્ણમાંથી પૂર્ણ આપી દેા બને,
તોય પાછળ પૂર્ણ રહેવાનું સદા ”

“આત્માથી ને બને જ વિદ્યા,
આત્માથી ને તને અવિદ્યા,
તજ અવિદ્યા મ્હત્તુ તરશે,
અમર થતે ભજ વિદ્યા”

કેવળ ૧૦ પૈસામાં આની કોઈ પુસ્તિકા
ઉપનબ્ધ છે એ વાતની પણ ઘણાને ખબર નહીં હોય
સૌ કોઈએ આ પુસ્તિકા ખિસ્સામાં રાખી, નવરાશની
પગામાં વાંચીને, પચાવીને, તેનું મનન કરેલું જોઈએ

“THIS INDIA”

(પ્રાપ્તિસ્થાન લોકમિલ્લાપટ્ટન, ૧૫૬૫ સરદાર

નગર, ભાવનગર કિ મત રૂા ૧૦ + રૂા ૨ ટપાલ
રવાનગી)

ભારતના કિશોરો માટે આવરસનું શ્રેષ્ઠ સુદર
પુસ્તક હમણા જ અંગ્રેજીમાં બહાર પડ્યું છે ભારત
શુ છ અને કયા જઈ રેલું છે તેની વાત કિશોરોના
કોતુહલરેલા ચિત્તને સરળ ભાષામાં સમજાવતું આ
પુસ્તક બહુરંગી ચિત્રોથી ભરપૂર છે. છેલ્લા ૨૫ વર્ષના
ભારતના પુરુષાર્થની આ કથા છે શ્વાતઅપ્રાપ્તિ પછી
દેશમાં ને પનટાઓ આ વા તેનું અહીં બહુરંગી
ચિત્ર છે અંગ્રેજ વાચી શકતા દરેક કિશોર-કિશોરીને
વડીયાએ આ પુસ્તક અવરસ લઈ દેલું જોઈએ.

લોકમિલ્લાપે રૂા ૨ બીજી સગવડતા આપી છે,
એક સાથે પાંચ નકલ મગાવનાર રૂા ૫૦) મોકલી
આપે તો રવાનગી ખર્ચ કાર્યાનય મોગવશે અને
પ્રેષકને મોકલી આપશે.

જીવનપથપ્રદર્શક

કોલેજમાં એક નવોસરો વિદ્યાર્થી દાખલ થયો ભણવાનો એને ખુબ જ ઉત્સાહ હતો મહાન
ધરાની ખૂબ ઝખના હતી વાચનમાં નિમગ્નિત, કસરતમાં નિમગ્નિત, જમરામાં નિથમિત-એ રીતે એક-
નિઃક્રાંતિ એ ભણવા લાગી ગયો હતો

કાચનો ગ્લાસ એક દિવસ એ ખરીદી લાવ્યો રૂમમાં આવીને જેવો ટેબલ ઉપર મૂકવા ભય
છે ત્યા જ એ હાથથી સરી ગયો અને ગ્લાસમાં લાખી ફાટ પડી ગઈ

દુષ્ટ વિચારે વહેલો વહેલો એ દુકાને પાછો ગયો અને ફરીથી ગ્લાસ ભેટા કંથુ

‘મારે આનાથી ભારે જોઈએ છે,’

‘આનાથી ભારે કિ મતના અમારી પાસે હાલ નથી,’ દુકાનદારે વિનંતીપૂર્વક કંથુ

છતાં વિદ્યાર્થીએ રોકડ કરી અને આનાથી પેસે ફાટવાગો ગ્લાસ ખીખ ગ્લાસમાં મૂકી નવો
લઈ ઝડપથી ઘેરીમાં મૂકી દાધો

‘હશે ત્યારે-ના હોય તો-હું ફરીથી આનીશ !’ એવું કહીને એ જતો રહ્યો

ઉત્સાહથી એ રૂને પાટો વળ્યો રાત્રે એ સૂતો હતો ત્યા જ એ એકાએક ભગી પડ્યો એની
નજરે સમક્ષ એના માનસને ભસ્મીભૂત કરનાર પેલી ચીજને એણે હસતી જોઈ ખેઠા થઈ ગ્લાસ હાથમાં લીધો
મનમાંથી એક અરેરાઈ નીકળી ગઈ, ‘રે હૃદ જુડા ! ધિક્કાર છે તારી ભાતને અને ધિક્કાર છે તારા આદર્શને !
ખેચાર આનાની ચીજ માટે ■ છેતરપિંડી કરે છે ? આજે વિદ્યાસને દગો દઈ તારા આત્માને છેતરે છે, તો
પછી મોટા થયા પછી શુ ધૂળ તારી ભાતને આગળ લાવી શકાશ ?’

એ પછી એ તૂટેલો ગ્લાસ પાટો લઈ આવ્યો ને એના ઉપર ચળવળીમાં લખ્યું ‘મર્મજીવનપથ પ્રદર્શક.’

- ધનજય રામભાઈ પટેલ

શુભેચ્છાઓ સાથે
મહાત્મા ગાંધી ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
સંજકેદ

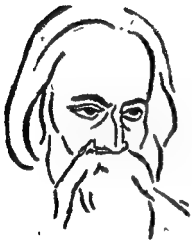

શુભેચ્છાઓ સાથે
મહાત્મા ગાંધી ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
રાજકોટ

કળાકાર

એ કુદરતનો પ્રેમી છે, ન તેથી એ તેનો સેવક પણ છે અને સ્વામી પણ.

- મનુષ્ય પોતાના કૃતિહાસમાં પોતાને ઉઘાડે પાડે નથી; પણ એમાંથી એ મથામણ કરીને છટકી જાય છે.
- દરેક જાણક એ સંદેશો લઈને જ-મે છે કે, ઇશ્વર હજી માણસનાતથી નાહિ-મત નથી થયો.
- નહેર પોતાના એ જમમાં જ રાચે છે કે, એને પાણી પૂરું પાડવા માટે જ સરિતાનું નિર્માણ થયું છે !
- પ્રેમ પણ નારા પાત્રી શકે છે, એ એક એવી હકીકત છે જેને આપણે સાચ માની શકતાં નથી.

○ ભાંગીને પૂજાયેલી યજ્ઞ ઝેણી તમારી પ્રતિમા પુરવાર કરે છે કે, તમારી પ્રતિમા કરતા ઇશ્વર મજેલી પૂજનું મહાત્મ્ય વધારે છે.

—રવીન્દ્રનાથ ટાગોર

હાર્દિક શુભેચ્છાઓ સાથે

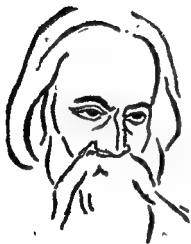
શ્રી જયંતિલાલ કુંડલિયા

શાહ મારકીટ

રાજકોટ

કળાકાર

એ કુદરતનો પ્રેમી છે, ને તેથી એ તેનો એવક પણ છે અને સ્વામી પણ.

- મનુષ્ય પોતાના ઇતિહાસમાં પોતાને ઉધાટો પાડે નથી; પણ એમાંથી એ મથામણ કરીને છટકી જાય છે.
- દરેક જાગૃક એ સંદેશો લઈને જન્મે છે કે, ઈશ્વર હજી માણસજાતથી નાહિં-મત નથી થયો.
- નહેર પોતાના એ જ્ઞાનમાં જ રાચે છે કે, એને પાણી પૂડું પાડવા માટે જ સરિતાનું નિર્માણ થયું છે.
- પ્રેમ પણ નાશ પામી શકે છે, એ એક એવી હકીકત છે જેને આપણે સત્ય માની શકતાં નથી.

○ ભાંગીને ધૂળભેગી થઇ ગયેલી તમારી પ્રતિમા પુરવાર કરે છે કે, તમારી પ્રતિમા કરતા ધંધરે મજેલી ધૂળનું મહાત્મ્ય બધારે છે.

—રવીન્દ્રનાથ ટાગોર

હાર્દિક શુભેચ્છાઓ સાથે

શ્રી જયંતિલાલ કુંડલિયા

શાક મારફટ

રાજકોટ

મર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફોન • ૨૨-૧૦૭૨ ગ્રામ NOBISUCE

મિલ્ક સ્થળ

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાયણપુર

જિ. ચંપારણ (બિહાર)

(ગ્રામ : KANORIA)

મર્વોત્તમ ખાડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફાઇન ૩૨-૧૦૭૨ ગ્રામ NOBISUCE

મિલ્ક સ્થાન

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાઇપુર

જિ. ચ પારણ (બિહાર)

(ગ્રામ KANORIA)

દરેક જીવ, શાળા, પુસ્તકલયમાં જસાવવા યોગ્ય પુસ્તકો

જીવતા તહેવારો

શ્રી કાકાસાહેબ કાવેયજ્ઞ કિ. રૂ. ૫-૦૦

કેળવણીના પાયા

શ્રી કિંગોગ્ગાવ મહારુવાળા કિ. રૂ. ૧-૭૫

ગાંધીજી જીવન અને વિચાર

લે આચાર્ય કૃપાસાની
અનુ. નગીનલાલ પારેખ કિ રૂ ૧૫-૦૦

ગાંધી વિચાર દોહન

શ્રી કિંગોગ્ગાવ મહારુવાળા કિ રૂ. ૨-૫૦

ગુરુદેવનાં ગીતો

અનુ. જુગતરામ દવે કિ. રૂ. ૨-૭૫

મારું જીવન જુતાંત

શ્રી મેસાજ દેસાઈ કિ. રૂ. ૧૨-૦૦

એતાખાપાનો વડલો

સ. પ્રભુદાસ જ. માધી કિ રૂ. ૧૦-૦૦

જીવન શોધન

શ્રી કિશીરલાલ મહારુવાળા કિ. રૂ. ૩-૦૦

આંખ સાચવવાની કળા

ડૉ. એવિદભાઈ પટેલ કિ રૂ. ૬-૦૦

એવાયીની સાધના

નરહરિ પરીખ કિ. રૂ. ૬-૦૦

યોગ એટલે શું ?

અ. મનભાઈ પ્ર. દેસાઈ કિ. રૂ. ૩-૨૫

જીવન જીવ્યાં, એ ૨૦મી આકાંકે પૂરું, બીસ પાનનું

ગુરુમિપૂર્ણ વાચન પીરસુ પાકિક

હો કે જીવન

દરેક કુટુંબ, દરેક જિલ્લા પચામત, તાલુકા પચામત,
ગ્રામ પચામત, મુલમોડી, પુસ્તકાલય, શાળા, જાત્રાતથ,
સોને ઉપયોગી

વાર્ષિક લગભગ - રૂ. ૪-૦૦, ખરેખરા કિલિય ૯ અથવા ૧૦ ૬-૦૦

જમાવિષ્ટ વચાન્ય દેશમાં રૂ. ૨-૦૦, જુગ નકલ ૦-૨૦

સચિપર માટે લખે

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

પો. એ. નવજીવન, અમદાવાદ-૧૪

દરેક ગૃહ, શાળા, પુસ્તકાલયમાં વસાવવા યોગ્ય પુસ્તકો

જીવતા તહેવારો

શ્રી કાકાસાહેબ કાનેલકર કિ. રૂ. ૫-૦૦

કેળવણીના પાયા

શ્રી કિંગોરવાલ મજરુવાળા કિ. રૂ. ૧-૭૫

ગાંધીજી જીવન અને વિચાર

શે આચાર્ય કૃપાલાની
અનુકં નગીનલાલ પારેખ કિ રૂ ૧૫-૦૦

ગાંધી વિચાર દોહન

શ્રી કિંગોરવાલ મજરુવાળા કિ રૂ. ૨-૫૦

ગુનદેવનાં ગીતો

અનુ જીમનરામ દવે કિ. રૂ. ૨-૭૫

મારું જીવન ટૂંકાંત

શ્રી મોરારજી દેસાઈ કિ. રૂ. ૧૨-૦૦

એતાબાખાનો બડલો

સ. પ્રમુદસ જ, માધ્વી કિ રૂ. ૧૦-૦૦

જીવન શોખન

શ્રી કિંગોરવાલ મજરુવાળા કિ. રૂ. ૩-૦૦

આંખ ક્ષાયવવાની કેળા

ડૉ. ગોવિંદભાઈ પટેલ કિ રૂ. ૬-૦૦

ઔચાર્યની સાધના

નરહરિ પરીખ કિ. રૂ. ૬-૦૦

યોગ એટલે શું ?

સ. મયનભાઈ પ્ર. દેસાઈ કિ. રૂ. ૩-૨૫

સુધક જીવાઈ, જે ગંગી આકાંકે પૂરું, બનીસ પાનાનુ

ગુપ્તિપૂર્ણ વાચન પાંચનુ માનિક

હો ક જીવન

દરેક કુટુંબ, દરેક જિલ્લા પચાપત, તાનુકા પંચાયત,

આમ પચાપત, મૂલમોડ, પુસ્તકાલય, શાળા, જાત્રાલય,

એને ઉપયોગી

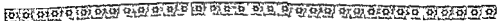
વાર્ષિક લવાજમ - રૂ. ૪-૦૦, પરદેશમાં ચિત્રિત ૯ અથવા રૂ. ૯-૦૦

જમાસિક વવાજમ દેશમાં રૂ. ૨-૦૦, જુદક નકલ ૦-૨૦

સચિવર માટે લખેા

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર .

પો. ઓ. નવજીવન, અમદાવાદ-૧૪

શુભેચ્છાઓ સાથે

ફોરેઇન મશીનરી અને ફોરેઇન રો-મટીરિયલ્સથી બનાવનાર

ચિત્તલિપિયા ઈન્ડસ્ટ્રીઝ

રાજકોટ

ઉત્તમ ક્ષેત્રીય શીશવર શ્રી ટેક્સ (ટીગરમ)
ટીપ નેઈલ્સ પ્રોટેક્ટર સ્ટકમ (પ્રોટેક્શન લેખનપટ્ટમ)

શુભેચ્છાઓ સાથે

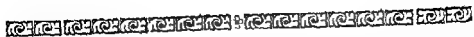
ફોરેઇન મશીનરી અને ફોરેઇન રો-મટીરિયલથી બનાવનાર

❧ ચિત્તલિયા ઈન્ડસ્ટ્રીઝ ❧

રાજકોટ

ઉત્તમ ક્ષેત્રીય શીવવર શ્રુ ટેક્સ (પીગદમ)
પીપ નેઈલ્સ પ્રોટેક્ટર સ્ટકમ (પોઇન્ટ રોજનેઇટમ)

શાહિ દરજ્જાની લેખન પ્રતિભા બક્ષતી ઉમદા શાહી

આપના મનપસંદ રંગોમાં સ્થાનિક
વિકેતાઓ પાસે મળી શકે છે.

બ્યાપારિક પૂછપરછ માટે સંપર્ક સાધો

એ. એમ. રેહમાની

કાલુપુર : અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૧

બોક્સ :

ફોન : ૨૩૫૬૩

: ફેક્ટરી :

ફોન : ૨૦૯૫૬

હાદિક શુભેચ્છાઓ માથે

તારનું સરનામું 'NEWPRESS'

૨ ન ૧૮૫

જે. આર. શાહ એન્ડ કું.

મરચન્ડા, એન્ડ મીલર્સ

કારખાના

ધી ન્યુ કોટન છનીંગ એન્ડ પ્રેમીંગ ફેક્ટરી
ઓર્ધર મીકંગ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ

રેલ્વે સ્ટેશન મામે,
વેરાવળ (મીરાજ)

With Best Compliments
From

RAJNIKANT & Co.

Dealers, Commission Agents & Exporters, Of Oil, Oil Seeds, Cotton.

Pl ones | Office 19120
 | Rest 195
Grams NEWPRESS

P O Box No 22
VERAVAL
(Saurashtra)

હાર્દિક શુભેચ્છાઓ માથે

તારનું સરનામું 'NEWPRESS'

૨ ન ૧૯૫

જે. એર. શાહ એન્ડ કું.

મરચન્ડા, એન્ડ મીલર્સ

કારખાના

ધી ન્યુ કોટન છનીંગ એન્ડ પ્રેમીંગ ફેક્ટરી
ઓઈલ મીલંગ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ

રેલ્વે સ્ટેશન મામે,
વેરાવળ (મીરાજ)

With Best Compliments
From

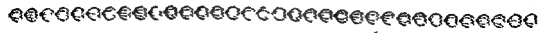

RAJNIKANT & Co.

Dealers, Commission Agents & Exporters, Of Oil, Oil Seeds, Cotton.

Phones | Office 19120
 | Rest 195
Grams NEWPRESS

P O Box No 22
VERAVAL
(Saurashtra)

ટેલીફોન નં. ૫૬ તથા ૮૦

રજીસ્ટ્રેશન નં. ઉ. ૧૪૮૭ તા. ૩૧-૧-૬૮

વંચલી જુથ જોળ અને ખાંડસરી

ઉદ્યોગ સહકારી મંડળી લી.

દિલાવરનગર ખોટ

વંચલી (સોરઠ)

શ્રી ગુજરાત રાજ્ય ખાદી આયોગ બોર્ડ અમદાવાદના લેન
સહયોગથી મંડળી દ્વારા ખેડૂત સભાસદોની યોજનામાંથી
પાકા માલ જોળ અને ખાંડસરીમાં રૂપાતર
કરવાની પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે.

ઓધાભાઈ સીદીભાઈ
ઉપ. પ્રમુખ

મુળજીભાઈ કાળીદાસ પટેલ
પ્રમુખ

શ્રી વંચલી તાલુકા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ લી.

વંચલી

રજીસ્ટ્રેશન નં. ૮૪૬ : તા. ૩-૫-૧૬૫૪

ઓરીટ વર્ગ : અ

ફોન : ઓફિસ : ૪૦ પ્રમુખશ્રી : ૬૨

વસુલ આવેલ ચેર ભંડોળ ૧,૨૮,૪૦૦-૦૦ સભાસદ સંખ્યા... ૪૫

સહકારીઓનાં ૨૧,૦૦૦-૦૦ મંડળી સભ્ય... ૩૭

મંડળીઓનાં ૧,૦૬,૭૦૦-૦૦ વ્યક્તિગત સભ્ય... ૮

વ્યક્તિગત ૭૦૦-૦૦

ઓરીટર્સ :

શ્રી. રૂપેશીયલ ઓરીટર સાહેબ
સહકારી મંડળીઓ, જૂનાગઢ

શ્રી જૂનાગઢ જિ. મધ્યસ્થ સ. બેંક લી. જૂનાગઢ
પ્રાન્ય : વંચલી

પુનભાઈ ભોળભાઈ

ઉપ. પ્રમુખ

મુળજીભાઈ કાળીદાસ પટેલ

પ્રમુખ

ગોવિન્દભાઈ પટેલ

એ ને જ ર

ટેલીફોન નં. ૫૬ તથા ૮૦

રજીસ્ટ્રેશન નં. ઉ. ૧૪૮૭ તા. ૩૧-૧-૬

વંચલી જુથ ગ્રામ અને ખાંડસરી

ઉદ્યોગ સહકારી મંડળી લી.

દિલાવરનગર પોસ્ટ

વંચલી (સોરઠ)

શ્રી ગુજરાત રાજ્ય ખાદી આયોગ બોર્ડ અમદાવાદના લેન
સહયોગથી મંડળી દ્વારા ખેડૂત સભાસદોની ચેરમીમાંથી
ખાકા માત્ર ગ્રામ અને ખાંડસરીમાં રૂપાતર
કરવાની પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે.

ઓધાભાઈ સીદીભાઈ

મુળજીભાઈ કાળીદાસ પટેલ

ઉપ. પ્રમુખ

પ્રમુખ

શ્રી વંચલા તાલુકા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ લી.

વંચલી

રજીસ્ટ્રેશન નં. ૮૪૬ : તા. ૩-૫-૧૯૫૪

ઓડીટ વર્ગ : અ

ફોન : એડ્રિમ : ૪૦ પ્રમુખશ્રી : ૬૨

વસુલ આવેલ ચેર ભંડોળ ૧,૨૮,૪૦૦-૦૦ સભાસદ સંખ્યા...૪૫

સરકારશ્રીનાં ૨૧,૦૦૦-૦૦ મંડળી સભ્ય...૩૭

મંડળીઓનાં ૧,૦૬,૭૦૦-૦૦ વ્યક્તિગત સભ્ય... ૮

વ્યક્તિગત ૭૦૦-૦૦

ઓડીટર્સ :

બેન્કર્સ :

શ્રી. સ્પેશીયલ ઓડીટર સાહેબ શ્રી જૂનાગઢ જિ. મધ્યસ્થ સ. બેંક લી. જૂનાગઢ

સહકારી મંડળીઓ, જૂનાગઢ ગ્રાન્ય : વંચલી

પુનભાઈ ભોળભાઈ મુળજીભાઈ કાળીદાસ પટેલ

ઉપ. પ્રમુખ પ્રમુખ

ગોવિંદભાઈ પટેલ

ગે ને જ ર

A product is known by the company it keeps
the best products keep company with 'Styron'
the only plastic packaging material
that gives complete clarity and visibility

POLYCHEM LIMITED

MANUFACTURERS OF
Polystyrene, Styrene Monomer

Polystyrene Plant, Goregaon
Bombay-400 062

Styrene Monomer Plant, Chembur
Bombay-400 074

HEAD OFFICE :
7, JAMSHEDJI TATA ROAD
CHURCHGATE RECLAMATION
BOMBAY - 400 020

Telephones : 291665
291778

Telegrams: Polychemic
Bombay

A product is known by the company it keeps
the best products keep company with 'Styron'
the only plastic packaging material
that gives complete clarity and visibility

POLYCHEM LIMITED

MANUFACTURERS OF
Polystyrene, Styrene Monomer

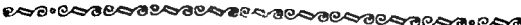
Polystyrene Plant, Goregaon
Bombay-400 062

Styrene Monomer Plant, Chembur
Bombay-400 074

HEAD OFFICE :
7, JAMSHEDJI TATA ROAD
CHURCHGATE RECLAMATION
BOMBAY - 400 020

Telephones : 291665
291778

Telegrams: Polychemic
Bombay

WITH BEST COMPLIMENTS
FROM

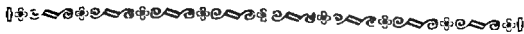
WANKANER AUTOMOBILES

JEEP

Jeep Spare Parts Specialist.

RAJKOT

WITH BEST COMPLIMENTS
FROM

WANKANER AUTOMOBILES

J E E P

Jeep Spare Parts Specialist.

RAJKOT

સૈમ્યાલજ્ઞ

વર્ષ : ૧૨]

દિસેમ્બર : ૧૯૭૩

[અંક : ૯]

પૃષ્ઠ :	લેખ :	લેખક :
૩૪૧	મહાપુરુષોને આપણે વેળા હજી ઠાડ્યા છે....	ટાંગાર
૩૪૨	૫૯ દિન બી પીત જલપ્રા	.
૩૪૩	પરિશ્રમણ	'આજુતોપ'
૩૪૪	નાતાવની ભેટ	.
૩૪૭	સર્વે ભવન્તુ સુખિનં	ડૉ. સર્વપત્ની રાવા, ખજુર
૩૪૨	પ્રાચીન સુભાષિનો	ધર્મેન્દ્ર મ. માસ્તર
૩૪૫	હૃદયરોગ અને ભોજન .	વીરેન્દ્રપ્રસાદ ચીવલ
૩૪૮	આનંદમા રહેરાની ચાવી	વિષ્ણુ પ્રકાશજી
૩૬૧	આને ય ઝોગખો...	રામપ્રસાદ દવે
૩૬૭	અવલોકન ..	ચિ.

મૃચના

[આલોકને]

૬૨ માનની બાગી તાગીએ અંક
પ્રસિદ્ધ થાય છે.
પદ્મગી ભુધીમાં અંક ન મળે
તો પોષ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી
કર્ણાવરને જણાવવું. અંક શિલિકમાં તો
મેકવારી
મળે તે મહિને માત્રક મળે
સકાપ છે.

*

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ બના
વિચારો જે તે વેખકોના છે, સંપાદક
તે વિચારોમાં સંમત જ ન તેમ માનવું
નહિ

[સેખકોને]

'વૈષ્ણવ'માં મ રક્તિ, કના,
શિક્ષણ અને નાદિ ૫ વિવેક સખાણો
લેવામાં આવે છે.
સખાણુ માક, મોશિક, તાજુ
દેવ બેરી અપેક્ષા રહે છે. કામળની
એક બાજુ ગાદીથી સખા

લેખાજ્ઞ

દેશમાં [વગસનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં મોળ શિનિગ

વૈષ્ણવજન

૨ રામકૃષ્ણનગર

રાજકોટ-૨

(૬)

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક : ધીરેન ગોંધી : સંપાદક : નવીન ગોંધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુળ પ્રકાશન ધ્યાન મુજબ મહિના, 'ઈસ્ટર્સ' નેક રાજકોટ.

સૈમ્પલજન

વર્ષ : ૧૨]

દિસેમ્બર : ૧૯૭૩

[અંક : ૯]

૫૯ :	લેખ :	લેખક :
૩૪૧	મહાપુરુષોને આપણે વેગળા કહી છાડ્યા છે...	રાત્રાર
૩૪૨	૫૭ દિન જી પીત ભયગા	.
૩૪૩	પરિભ્રમણ	'આગુતોય'
૩૪૪	નાતાપત્ની બેટ	
૩૪૭	સર્વે ભરન્તુ સુખિન'	ડૉ. સર્વપત્ની રાવા, પૂણે
૩૫૨	પ્રાચીન સુભાષિનો	ધર્મેન્દ્ર મ. ભારતર
૩૫૫	હૃદયરોગ અને ભોજન	વૈદ્યશરપ્રસાદ ચીતલ
૩૫૮	આનંદમાં રહેવાની ચાવી	વિજુ પ્રકાશજી
૩૬૧	આને ૫ ઓળખો...	રામપ્રસાદ દવે
૩૬૭	અવલોકન ..	ચિ.

*

મૃચના

[આલોકોને]

૬૨ માનની વાગમી તાગીએ અક
પ્રસિદ્ધ થાય છે.

૫૬મી સુધીમાં અંક ન મળે
તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી
કાર્યાલયને જણાવવું. અક શિલ્પકમાં તો
મેલવાશે

મને તે મહિને માત્રક મળે
શકાય છે.

*

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ અને
વિચારો જે તે વેખદાના છે, સંપાદક
તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું
નહિ

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજન'માં મ રૂઝિ, કન, શિક્ષણ અને નાદિ ૫ વિષયક લખાણો
લેવામાં આવે છે.

લખાણ માફ, મોસિક, તાજુ
લેખ એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળની
એક વાનુ માદીથી લખા

લેખાજીમ

દેશમાં [વસન્ત] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં મોગ શિનિમ

વૈષ્ણવજન

૨ રામકૃષ્ણનગર

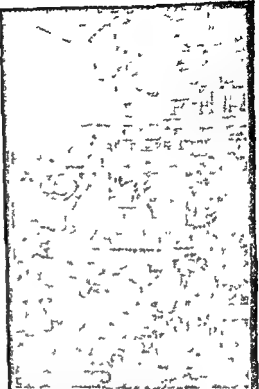
રાજકોટ-૨

૦૦

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક : ધીરેન ગોધી : સંપાદક : નવીન ગોધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુજળ પ્રકાશન મથાન મુ.પ મદિકા, 'કેઈસરસ' નેડ રાજકોટ.

ભારતીય જહાજો
ભારતની માતૃભાવનો સંદેશો
વિશ્વભરમાં દૂરદૂરના દેશોમાં
પહોંચાડે છે...

હાલની યુગ ના ૨૫૦ વર્ષ જન્મદિવસ
મારું શ્રદ્ધા સાથે દુલ્હન સમયે સ્થાપના
સંજ્ઞા આરોગ્ય પરિવર્તન બેમિનિસ્ટ્રી
દાન સાથે, એક પ્રતિનિધિ મોકલને
ભારતીય જહાજને દ્વારા મોકલ્યું હતું

આજે, ૨૦મી સદીમાં, સિપિયાનો જન્મદિવસ આવે છે. ભારતનો રાષ્ટ્રીય નદિ પર વિવિધ
પ્રકારનો માલ એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં પહોંચાડે છે અને પહોંચાડે છે. આવા પ્રકારે
આવા અને દુનિયામાં પણ ક્યાં છે.

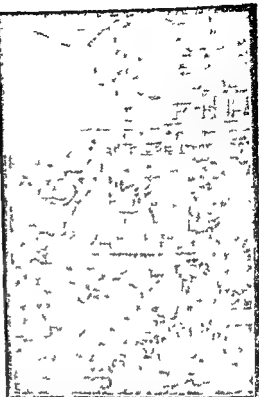
શ્રી સિપિયા રાષ્ટ્રીય નેવિગેશન કંપની સિપિયા:

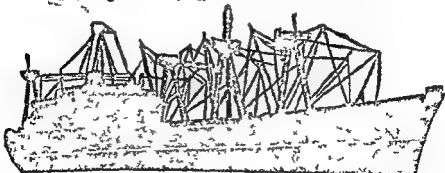
સિપિયા રાષ્ટ્રીય નેવિગેશન કંપની, ભારત
સિપિયા રાષ્ટ્રીય નેવિગેશન કંપની
સિપિયા રાષ્ટ્રીય નેવિગેશન કંપની
સિપિયા રાષ્ટ્રીય નેવિગેશન કંપની
સિપિયા રાષ્ટ્રીય નેવિગેશન કંપની

ભારતીય જ્ઞાતી
ભારતની ભાતુભાવની સંદેશી
વિશ્વભરમાં દૂરદૂરના દેશોમાં
પહોંચાડે છે ...

જાણી શન ના ૨૫૦ વર્ષ અગાઉ
શી લાઠ સાથે શુભ સુખથી સ્થાપવા
સંભાદ અસીકે પવિત્ર બે પ્રિતુસની
શાળ સાથે, એક પ્રતિનિધિ મહાજને
ભારતીય જ્ઞાતીને કાળ મોકલ્યું હતું

આજે, ૨૦મી સદીમાં, સિપિયાનો અપતન માટે ભારતનો શાળિનો શિક્ષણ નદિ પણ વિવિધ
પ્રકારનો માલ એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં પહોંચાડે છે અને પદાર્થોને, આવાશીય
આવાશ અને શુભેચ્છાઓ પણ કાઢે છે.

ધી સિપિયા સ્થિત નેવિગેશન કંપની સિપિયા

સિપિયા કંપની, નોવેમ્બર ૧૯૫૦માં સ્થાપિત
સુવર્ણ રેલીન ૧૯૫૩ (૧૯૫૩)
સિપિયા નેવિગેશન કંપની
સિપિયા નેવિગેશન કંપની, ૧૯૫૩
સિપિયા નેવિગેશન કંપની, ૧૯૫૩

યહ દિન બી બીત જાયગા

એક આતીશ ફીર દેશ દેશતરને ફૂગા હોતો
દેને એક શબ્દમા આતી પોતોનો લોહા આ સત
ફીર ॥ દર્શન માટે પડાપડી કળતા અને દર્શન કરી
પાવન કળતા બાદશાહને પળુ આ વાતની ખબર પળી
તે આદર્શના મધુ સતી અને ફીરનો સકાં કરનારો
હતો અને નિગાહિમાનપણે તેમની બાદશાહ ઉપવાસ
“બાદશાહી”ને બેધડી વીખરી જતો

એક દિવસ ધૂત્તા માનવાન સાથે ફીરને
બાદશાહ પોતાના મહેલમા ચિત્તનીને તેડી લા ચો, ત્યા
એ “જા બાદશાહ” એવીવા ફીરની સેવા કરે
અને ફીર એને સુદર સદુપદેશની જીની જીમી વાનો
હો એમ જ્યુ માસના વડાણા વડી ત્યા અને
ફીરે પોતાનો કુકામ ઉપાડવાનો મનસુબો કર્યો

વિદાયની ધડી આતી બાદશાહ લાવથી જળગયા
ઘઈ બે હાથ બેડી જીમે છે તેને ફીરે મીડી મમતાથી
કન્યુ “બાદશાહ, તે સાલગી છે તે ખુદાઈ નરની વાતો
વીતરતો નહિ બધું દિનમા ધૂતજે તાડુ જતુ થો”

બાદશાહ નમ્રતાથી બો ચો “બાબા, આપે
તો મને રહેમદીની દાખની ધણ ધણુ મહેન અને
જીમી જતનુ જાન આપવાની તસ્કીલેવામા કમીરાખી
નથી, પણ હું છું જડ મારો અધિકાર હોતો અ પ
આપે સુણાવેનુ મને બધુ જ ગમી ગયેનુ પરતુ
મારી મદદતાનુ જીરે એટલુ બધુ છે કે, આજે
સાલગાવેની વાત કાલે બુની જતો તો મારા અધિ
કાને લાયક હરહમેશ યાદ રહે એનુ કંઈક સુણાવો
એની એકાદ વાત મારે માટે બસ છે”

આથી ફીર બાદશાહને લઈને તેના સુવાના
ઝોરડામા ગયો ત્યા પવન સાતેની બીત પર ફીરે
મેટા અક્ષરથી લખ્યુ “યહ દિન બી ચલા જાયગા”
ને બાદશાહે વાચ્યુ “યહ દિન બી ચલા જાયગા”

ફીરે કન્યુ, “બાદશાહ, આટલુ બસ છે
રોજ જીતિને આ વાગજે અને યાદ રાખજે
કે, “યહ દિન બી ચલા જાયગા”

એવીવા ફીરે વિદાય લીની બાદશાહ આદેશ
મુજબ દરરોજ એ વાક્ય વાંચે અને વિચારે ત્યારે
ત્યારે તેના મનમા ધ્વનિ જીતો “યહ દિન બી ચલા

જાયગા” કાઈ પણ ગિચિત કાયમ ઘડિને નેદવાની
નથી માડાના પેડાના આગની માફક માનનીની દશા
ઉપર નીચે પનગ લેની આપ-જા કરી જ કરે છે
સારી સ્થિતિ દોન, તુખ નમીદિના દિવસો દોષ ત્યારે
અભિમાનવી ઉજળ્યા થતુ ઉચિત નહી. અને ખરાબ
દશા આવે ત્યારે દીન લાવથી રોહણુ રડવાની પશુ
જરૂર નથી. સર્વ અવસથાઓમા નમાનગી નિર્ભીત
પણે અમય સમયની ફજ અજા કળતા કરતા પુખ્તી
પ્રતિ મનન પ્રતિમાન રહે એ જ યોગ્ય છે.

ફીરનુ વાક્ય વાંચે કે આમને ત્યારે ત્યારે
બાદશાહના મનમા આવા આવા કુદરેશ થાય છે અને
એમ દિવસો વડી જ્યુ જ એવામા એક દિવસ
દુસ્મન મોડુ લગકર લઈને ચડી આ ચો લગાઈ ઘઈ
બાદશાહ દાર્યો અને કે પમકાનો, દાધ-
પગ બેડીએ બાધીને એને દુસ્મન રાજ સમક્ષ આણ
વામા આ ચો

બાદશાહના મુખ પર ગમગીનીને બદલે હાસ્ય
રમી રતુ છે, આખોમા ઉપાસીનનાને બદલે મસ્તી
લગવી ગઈ છે મસ્તક દીન લાવે નીચુ હળવાને
બદલે પૂર્વવત ઉન્નનનુ ઉન્નત જ રતુ છે, જાણે
બેડીઓના ઉપડાસ કરતુ દોષ તેમ

આથી દુસ્મન રાજ દગ ઘઈ ગયો એણે
બાદશાહને પૂછ્યુ “આરે બાદશાહ નું મારો કેડી છે,
રાજપાટ-ધનદોનત એમાનું કશું” ય તારી ખામે રતુ
નથી તારુ જીવન અને મરણ માગ માન એક જ
બોન પર અવતબી રહે છે, આમ જતા તારા મુખ
પર આ હાસ્ય કયાથી?”

બાદશાહ બો-બો “યહ દિન બી ચલા જાયગા”
એક વાર રાજપાટ, ધનદોનત, દોરદમામ બધુ મારી
પાસે હવે તે દિવસ પણ જતો રહ્યો આજે એમાનું
કશું ય મારી પાસે નથી “યહ દિન બી ચલા જાયગા”
દુસ્મન દાનિ હોતો તે સજાજ ગયો અને તેના મનમા
પણ “યહ દિન બી ચલા જાયગા” નું સ્વય પ્રકાશી
લિખ્યુ તેણે બાદશાહને તેનું રાજપાટ પાછુ સોંપી દીધું
અને રાજ્યના ખજાનાને બદલે જાનનો અખૂર ખજાનો
લઈ પોતાના મુખક તરફ પ્રયાણ કર્યું.

યહ દિન ભી ખીત જાયગા

એક ઓનીયા ફાર દેશ દેશાત્મને દુઆ હોતા હતા એક શરૂઆત આવી પછેનો સોદા આ સત ફાર ॥ દર્શન માટે પડાપડી કરતા અને દર્શન કરી પાવન થતા બાદશાહને પણ આ વાતની ખબર પળી તે આદર્શ બધું સતો અને ફારનો સ કાગ હરનારો હતા અને નિગલિમાનપણે તેમની બાદશાહ ઉધાવવામાં “બાદશાહી”ને બેધડી વીચરી જતો

એક દિવસ ઘટતા માનપાન સાથે ફારને બાદશાહ પોતાના મહેલમાં ચિતરીને તેડી લા ગો, ત્યાં એ “જા” બાદશાહ પૂર્વે એવીવા ફારની સેવા કરે અને ફાર એને સુદર સફરબેશની બિન્દી બિન્દી વાનો દહે આમ જી ભાસના વડાણ વડી ગયા અને ફાર પોતાના મુકામ ઉપાડવાનો મનમુખે કર્યો

વિદાયની થકી આવી બાદશાહ ભાવથી ગળગળો થઈ બે લાય જોડી બેઠો છે તેને ફારે ખીતી મમતાથી કહ્યું “બાદશાહ, તે સાભળી છે તે ખુબી નરની વાતો વીસગતો નહિ બધું દિવસ ધૂટજો તારુ ભતુ થો”

બાદશાહ નમ્રતાથી બોલે “બાબા, આપે તો મને રહેમદીની દાખની થણ થણ મડન અને બિન્દી જતનું શાન આપવાની તસ્લી લેવામાં કમી રાખી નથી, પણ હું છું જડ મારો અધિકાર હોતો અ પ આપે સુણાવેતું મને બધું જ ગમી ગયેતું પરંતુ મારી મદતનાં જોર એટલું બધું છે કે, આજે સભાગાવેની વાત કાલે બુની જતો તો મારા અધિકારને લાયક હરહમેશ વાદ રહે એવું કંઈક સંજ્ઞાલે એની એકાદ વાત મારે માટે બળ છે”

આથી ફાર બાદશાહને લઈને તેના સુવાનો ઓરડામાં ગયો ત્યાં પગ સાનેની બીત પર ફારે મોટા અક્ષરથી લખ્યું “યહ દિન ભી ચલા જાયગા” તે બાદશાહે વાચ્યું “યહ દિન ભી ચલા જાયગા”

ફારે કહ્યું, “બાદશાહ, આટલું બલ ગાજ જોડિ આ વાચજો અને યાદ રાખજો કે, “યહ દિન ભી ચલા જાયગા”

ઓનીયા ફારે વિદાય લીધી બાદશાહ બાદશાહ મુજબ દરરોજ એ વાક્ય વાચે અને વિચારે ત્યારે ત્યારે તેના મનમાં ખાન બેડતો “યહ દિન ભી ચલા

જાયગા” કોઈ પણ ગિહિત કામ્ય લઈને નેવાની નવી ગાડાના પેડાના આગની માફક માનનીની દશા ઉપર નીચે પડ્યા તેની આવ-જા કરી જ કરે છે સારી નિશિત દોન, નુખ નમીદના દિવસો દોષ ત્યારે અભિમાનથી ઉજાળ્યા થકુ ઉચિત નથી, અને ખરાબ દશા આવે ત્યારે દીન ભાવથી રોદણ રડવાની પણ જરૂર નથી. સર્વ અવસ્થાઓમાં નમાનગરી નિર્લિપ્ત પડે મનમ સમયની ફરજ અવા કરતા કરતા ગુબની પ્રતિ મન પ્રતિમાન રહે એ જ ગોચર છે.

ફારનું વાક્ય વાચે કે માખે ત્યારે ત્યારે બાદશાહના મનમાં આવા આવા મુગ્ધતા થાય છે અને એમ દિવસો વડી ગયા જ એવામાં એક દિવસ દુસ્મન મોટું લગ્નકર લઈને ચડી આ ગો લડાઈ થઈ બાદશાહ લારી અને જે પડારો, લાય-પગ બેડીએ બાંધીને એને દુસ્મન રાજ સમક્ષ આજી વાજા આ ગો

બાદશાહના મુખ પર મમગીનીને બદલે હાસ્ય રમી રતું છે, આખોમાં ઉભાસીનનાને બદલે મસ્તી લગ્નગી ગી છે મસ્તક દીન ભાવે નીચું ઢળવાને બદલે પૂરવત ઉન્નતનું ઉન્નત જ રતું છે, બધું બેડીઓને ઉપડાસ કરતું હોય તેમ

આથી દુસ્મન રાજ દગ થઈ ગયો એણે બાદશાહને પૂછ્યું “અરે બાદશાહ તું મારો કેદી છે, રાજપાટ-ધનદોનત એમાનું કશું” ય તારી ખામે રધું નથી તારું જીવન અને મરણ માગ માન એક જ બોન પગ અવતળી રહે છે. આમ છતાં તારા મુખ પર આ હાસ્ય કયાથી”

બાદશાહ બોલે “યહ દિન ભી ચલા જાયગા” એક વાર રાજપાટ, ધનદોનત, દોરદમામ બધું મારી પાસે હણ તે દિવસ પણ જતો રહ્યો આજે એમાનું કશું ય મારી પાસે નથી “યહ દિન ભી ચલા જાયગા” દુસ્મન દાનો હોતો તે સમજી ગયો અને તેના મનમાં થકું “યહ દિન ભી ચલા જાયગા” નું સત્ય પ્રકારી બધું તેણે બાદશાહને તેનું રાજપાટ પાછું સોંપી દીધું અને રાજ્યના ખજાનાને બદલે જાનનો અખૂર ખજાનો લઈ પોતાના મુખક તરફ પ્રયાણ કર્યું.

ઉપાયો ઉમેળાગે મોઢવા પડે છે વળી આ બધુ જતા ચૂકાએવા તિનિધિઓ તા ખખટા કરી બેસે છે તરાત એ દે આ પ્રકારની વેળાઓ કોય છે ?

માનાણ

અરવિંદ આત્મના કૂચ નાતાણનો ૧૬ વર્ષની ઉંમરે દેહવિલય થયો એ કાંઈ સોકનું કારણ નથી માનાણને ભાગવવાનીઓ માટે એ બહુમુલ્ય મોતવાર આપા શ્રી અરવિંદને મજબૂતનાગ અને અનુભવનાગ તમે. મો તમ ધો. ભારતીય અનુવાસી મન્યા અને લાગ્ય અર્થમાં લોકનજરથી દૂર ગઈ, ગણસાધ ૧૧ મંડી ગિરિધિની મરનાને દરમિયાને એકા નત તમરે મૈય મા પ મા રજવનું અતર જીવ્ય નાવના માટે શ્રી અરવિંદનો તમ એક સાચા ભૂમિકા પૂરી પાડે 'નુતીમ' માન્ય તથા 'મુખ્ય માનવની ૧ એ ના પેઠા આદ' જનિયાભગમાથી

આ મળે, અર્થ આવના નરનારીઓ ભાગતમા રેર કુ સાધુ-મત-માદ-મહર્ષીઓની જમાતમા આજકલા કે જે અમેરિકાથી અને યુરોપથી મહો આપ્યાત્મ વાનીઓ 'તે ગમ હ' કૃષ્ણમા જીવનનું સાત્તન મોધના આપે, ના રંગી મ કરો મનુષ્ય આચાર્ય ગતીમાની રાત્રિનિ રિત ગાથા આકર્ષાઈ તમની શિમિંગમા રા શાધ અને દિકાળથી સર થયેની મનુષ્યની આ તાત નિ તર ચાલ મવાની છે અને આપના ફાળે આત્મા મન જ જાનના આપણા કાળમા આપના પત ફાળે આપવાના છે છે આ ફાળે એ આપવા ત મો અથમ થી અરવિંદે માનની માટેના તેમ ૧૧ તમ દ્વારા બનાય મો માતાજીએ તેમના જન્મદાતા આ તમમાર તા અગિયાર કો બતાવી મારા એક વૈશ્વિક રૂપ છે અને દરેક વર્તિએ પાતે જ ને પસદ કરવાની હોય છે આ દષ્ટિએ માતાજી આપણી મમમ એક આદર્શ તરીકે રહેવા જોઈએ તેથી જ તમને કાંઈ વાદ આપવાની કે અનુવાસી સોધવાની નસ્ટા કરી નહિ જ્યેઓ આપ રના હોય છે તેઓ તને જ મિત્ર છે

સાક્ષતા શીખો

બધુ થને છેલ્લા અરબ-ઈઝરાઈલ યુદ્ધનું કે તેનાથી જન્મના ગણેઆ મળત આવી છે અને

મોટરગાડીઓ ઉપર મુલ્તાક એવા પશ્ચિમના રાષ્ટ્રો તેમજ અમેરિકાની આખો ઉધાડી નાખી છે પેટ્રોલ અને મળતજીનું તેલ જગતને આરબ રાષ્ટ્રો પુર પાડે છે અને હવે તો આતેશમા અરબ લોકો સોદાબાજીનું મહત્વ મજબૂત થઈ ગયા છે અને કુનિયા આખીને નચાવવા માટે મહારીને હાથ કમર આવી પડ્યું ? પેટ્રોલ, કુક, ડીઝલ વિના આજનું સર્વજન જગત પાછડું છે વિમાનો ભીડી શકે નહીં-મોટર ગાડીઓને ગેરજમા ગોંધી ગાખવી પડે-કુદરતે પશુ શોભાના જ બની રહે ભારતમા પશુ પેટ્રોલનો ઉપયોગ થતાડવા ભાવે વધારી દેવાયા આવ્યા અને આપમંથી દાખલ કરવાનું વિચારાઈ રહ્યું

અપાનને પણ અરબરાષ્ટ્રો દ્વારા મુશ્કિત કાપ મૂકવી ગયો છે અને તેણે ઈઝરાઈલ વિરુદ્ધ અરબોની તરફથી થા ટલાણા શરૂ કરી દીધા છે તેલની બાબતમા મૌથી સમૃદ્ધ રાજ્ય સાઉદી અરેબિયા છે તેણે મો પ્રથમ અમેરિકાને અપાતા તેલપૂરવડા ઉપર કાપ અણે કરા તો પશુ અમેરિકા તો કહે છે કે અમે સાઉદી અરેબિયાને અણતન શરૂ આપવાનું ચાલુ રાખશું બધે અમન તેવ ન આપે ગમનું નામ લેવા કરના તનન નામ જપવાને જમાનો આવી પહોંચ્યો કે સૌથી આરા ઉપાય તલતા તેલનું માલિશ કરીને મટિવા મજબૂત કરીને સાક્ષતા અને દોડતા શીખવાને છે ઓઈન જવા માટે જે લોકો બસ અથવા કુદરત દેવાઈ ગયા તેમણે હવે જમીન ઉપર પગના પાડતા નીખનું પ ર મીની સાદી સાઈકલની આપણે ઉપેક્ષા મવી તેનું ગિજીવન હવે બોમતવું રજુ પેટ્રોલની તગીથી મજા બધા બાઈસાઈક્લને ઉપયોગ કરતા થઈ ગયો અને એ ઉદ્યોગ વધુ વિકાસ પામે તેવી શક્યતા તે તેરીજ ગતે માગ્ય પ્રદેશની અને નાની મુસદ્દીઓ માટે ભારતરાસત્રિઓ બજામકાન પસદગી આપી છે તેનું કલાપણ હવે જોઈ શકાશે તેના આનંદ એર છે ગણુ ચાલુ જીવ હોય, બળદને ડોક મારેલી ધુધર માળનો ગજીગ સીમમા કાપલના પચમસર સાથે હજિલ કરતો હોય ત્યારે એસડીની બસ આખી પડી જાય છે !

એનો

ગણિયાના સામવાદી પક્ષના વડા ભારતની

[બધુ પૃષ્ઠ ૩૧૧

દિવસે તમને ભેટ આપ્યા વગર મારાથી રહેવાય તેમ ન હતું, તમે નામુશ ના થાશો. વાળ તો પાછા મોટા થઈ જશે. આ ઉત્સવને દિવસે આનંદ કરો. તમને ખબર છે કે તમારે માટે હું કેવી સુંદર વસ્તુ લાવી છું, એ જોઈને તમે ખૂબ ખુશ થશો'.

પણ જીમ તો પૂતળાની જેમ જિંભા રહ્યો. દેવાએ કહ્યું: 'આજ છંપુના જન્મોત્સવના દિવસે મારા ૧૨ નારાજ ન થશો. આજે આનંદો જિવસ છે.' જીમનો જેમનો તેમ જિભો રહેલો જોઈને વળી એણે કુખપૂર્ણ મીઠા સ્વરે કહ્યું: 'વાળ તો પાછા વધી જશે. પણ આ જન્મોત્સવના દિવસે તમને કંઈ ભેટ આપ્યા વગર મને વસતવસો રહી જત, આ બનાવું?'

કાટના ખિસ્સામાંથી પેકેટ કાઢીને જીમે કહ્યું: 'દેવા, મને શાનું કુખ છે તે કહું. આ પેકેટ ખોલીને જો એટલે તને સમજશે કે હું કેમ ઉદાસ મઈ ગયો છું'.

દેવાએ ઝટ પેકેટ ખોલ્યું. અંદરની વસ્તુ

જોઈએ જીજી પડી. પણ બીજી જ ક્ષણે એને રડતું આવી ગયું. પેકેટમાં વાળમાં ખોસવાની મેનાનો ત્રણ પીંતો હતી. દેશાએ વખતથી દેલા આ પીંતો માટે ઝખતી હતી. પણ પૈસાની તંગીને ભઈને એની ઈચ્છા પુરી નહોતી થતી પણ આજે જ્યારે એ ઈચ્છિત વસ્તુ એના હાથમાં જ હતી ત્યારે એના વાળ કયાં ?

દેવાએ સ્વચ્છ શકિતે કહ્યું: કંઈ ઠરકત નહિ, મારા વાળ તો બહુ જલ્દી વધી જશે, પણ હું તમારા માટે મુ લાવી છું તે તો જુઓ. એમ કહીને એણે પ્લેટીનમની ચેન જીમની સાથે ધરીને ખેલી: 'જુઓ તો, દેલી સુંદર છે ! આના માટે હું આજ દેલી રખડી તંની ખબર છે કે લાલો તો શરમાળ ? એની સાથે એ કેવી લાગે છે તે જોઈએ !'

જીમ થોડીક વાર સુધી ચૂપ રહ્યો પછી કુખપૂર્ણ હસીને કહ્યું. 'દેવા, મનમાં લગાડતી નહિ. તારા માટે પીંતો ખરીદવા મેં શરમાળ થેલી નાખ્યું છે.'

*

વાણી તેણે વર્તન

બાપુ મુબઈ હતા, ત્યારે ત્યાના દેસાક અગ્રજસ્ય નામરિશાએ તેમને 'હરિજનો' વિશે પ્રવચન આપવા આમંત્રણ આપ્યું.

બાપુ થોડો સમય જ મુબઈ રહેવાના હતા અને કામ પણ ધણું હતું છતાં એમણે હરિજનો પ્રત્યેના પ્રેમને કારણે આમંત્રણ સ્વીકાર્યું.

નિયત સમયે બાપુ સભામાં આવી પહોંચ્યા. લોકોએ તેમને તાલીના ગડગડાટથી વધારી લીધા. પછી સર્વે સાર્તિ ફેલાઈ ગઈ.

બાપુ પ્રવચન કરવા ઊભા થયા. પ્રવચન શરૂ કરતા પહેલાં પૂછ્યું: 'આડી કોઈ હરિજન બાઈ છે ?' આખી સભામાંથી કોઈ બોલ્યું નહીં. કોઈ હાજિરન હોય તો ખોસે તે ?

બાપુ તરત જ સભાક ૫૫ પસંદી તીચે ઊતરી ગયા અને જવા માંડ્યું. સભાના ચેન્કાએ બાપુને પ્રવચન કરવા માટે ખૂબ આમત્ર કર્યો પણ બાપુ રેહાવા નહીં. તેમણે આમત્ર કરનારાઓને કહ્યું: 'મને બોલવા કરતાં અમલમાં ચૂકવાનું વધારે ગમે છે. જેને માટે મારે બોલવાનું છે, જેને આપણા ભેટલા જ હક્કો આપણે આપવા માગીએ છીએ તેમને જ તમે સભામાં ન બોલાવ્યા ?' અને બાપુ પ્રવચન આપ્યા વિના જ ચાલ્યા ગયા.

એને પોતાની જૂવ સમજાઈ, અને પતાવો કરવા લાગ્યા.

દિવસે તમને ભેટ આપ્યા વગર મારાથી રહેવાય તેમ ન હતું, તમે નાખુશ ના થશો. વાળ તો પાઝા મેટા થઈ જશે. આ ઉત્સવને દિવસે આનંદ કરો. તમને ખબર છે ? તમારે માટે હું કેવી સુંદર વસ્તુ લાવી છું, એ જોઈને તમે ખૂબ ખુશ થશો”.

પણ જીમ તો પૂતળાની જેમ જિંબા રહ્યો. રેલાએ કહ્યું: ‘આજ છંપુના જન્મેત્સવના દિવસે મારા પર નારાજ ન થતો. બાળકે આનંદનો નિવસ છે.’ જીમનો જેમનો તેમ જિંબો રહેલો જોઈને વળી એણે કુપ:પૂર્ણ મોઢા સ્વરે કહ્યું: ‘વાળ તો પાઝા વધી જશે. પણ આ જન્મેત્સવના દિવસે તમને કંઈ નોટ આપ્યા વગર મને વસવસો રહી જાત, આ બનાવું’.

ઢાંટના ખિસ્સામાંથી પોંટ કાઢીને જીમે કહ્યું: ‘દેવા, મને શાનું કુપ છે તે કહું. આ પોંટ જોશીને ને એટલે તને સમજશે કે હું કેમ ઉદાસ થઈ ગયો છું’.

દેવાએ ઝટ પોંટ જોડ્યું. અંદરની વસ્તુ

જોઈએ જીળગી પડી. પણ બીજી જ ક્ષણે એને રડતું આવી ગયું. પોંટમાં વાળમાં ખેસવાની મેનાલી તરૂં પીનો હતી. કેટલાય વખતથી દેલા આ પીનો માટે ઝખખી હતી. પણ પેસાની તરૂંને લઈને એની ઈન્દ્રિય પુરી નહોતી થતી પણ આજે જ્યારે એ ઈન્દ્રિય વસ્તુ એના હોથમાં જ હતી ત્યારે એના વાળ કયાં ?

દેવાએ સ્વસ્થ થઈને કહ્યું: કંઈ ડરકત નહિ, મારા વાળ તો જલ જલથી વધી જશે, પણ હું તમારા માટે મુ લાવી છું તે તો જુઓ. એમ કહીને એણે પેટીનચની એન જીમની સામે ધરીને ખેલી: ‘જુઓ તો, દેલી સુંદર છે ! આના માટે હું આજ દેલી રખડી તેની ખબર છે ! લાલો તો ધડિયાળ ! એની સાથે એ કેવી લાગે છે તે જોઈએ !’

જીમ થોડીક વાર કુધી ચૂપ રહ્યો પછી કુપ:પૂર્ણ હસીને કહ્યું. ‘દેવા, મનમાં લગાડતી નહિ. તારા માટે પીનો ખરીદવા મેં ધડિયાળ વેચી નાખ્યું છે.’

વાણી તેણે વર્તન

જાણ મુજઈ હતા, ત્યારે ત્યાના કેલક અગ્રગણ્ય નાગરિકોએ તેમને ‘હરિજનો’ વિશે પ્રવચન આપવા આમ ત્રણ આપ્યું.

જાણ થોડો સમય જ મુજઈ રહેવાના હતા અને કામ પણ થઈ હતું જતાં એમણે હરિજનો પ્રત્યેના પ્રેમને કારણે આમ ત્રણ સ્વીકાર્યું.

નિયત સમયે જાણ સભામાં આવી પહોંચ્યા. લોકોએ તેમને તાલીના ગડગડાટથી વધારી લીધા. પછી સર્વેન સાતિ દેલાઈ મઈ.

જાણ પ્રવચન કરવા જિંબા આપ. પ્રવચન સર કરતા પહેલાં પૂછ્યું: ‘અહીં કોઈ હરિજન બાઈ છે ?’ આખી સભામાંથી કોઈ બોલ્યું નહીં. કોઈ હરિજન હોય તો બોલે ને ?

જાણ તરત જ સભામંડપ પરથી નીચે જીતરી ગયા અને જવા માંડ્યું. સભાના ચેન્દ્રોએ જાણને પ્રવચન કરવા માટે ખૂબ આમત્ર કર્યો પણ જાણ રોકાયા નહોતો. તેમણે આમત્ર કરનારાઓને કહ્યું: ‘મને જોલવા કરતાં અખવામા મૂકવાનું વધારે મને છે જેને માટે મારે બોધવાનું છે, જેને આપણા નેટલાં જ દક્ષો આપણે આપવા માગીએ છીએ તેમને જ તમે સભામાં ન બોલાવ્યા ?’ અને જાણ પ્રવચન આપ્યા વિના જ ચાલ્યા ગયા.

ક્રીમે પોતાની ખૂબ સમજાઈ, અને પતાવો કરવા લાગ્યા.

ભગવદ્ગીતા કહે છે કે મનુષ્યનો આત્મા અચર છે. શરો મનુષ્યના 'સ્વ'ને જીવ કરી શકતાં નથી, અગ્નિ એને બાળી શકે તો નથી, પાણીથી એ બીજતો નથી, અને પવન એને ચૂકવી શકતો નથી. એ તો સનાતન, અચિત્કરી; નિઃશ્વ અને સર્વગ્રામ્ય છે. એ હમેશાં એકરૂપ છે.

વ્યક્તિત્વ-જેને અંગ્રેજીમાં 'પરસનાલિટી' કહે છે-ને મૂળ ભેદીન શબ્દ 'પરસોના'માંથી વ્યુત્પન્ન થયો છે. એનો શબ્દિક અર્થ 'રમખાંડ ઉપરનો અભિનેતા છે જે પોતાના મોં ઉપર એ ભૂરખો પહેરે છે. એ ભૂરખાની આકૃષ્ટતા એ પોતાનો અભિનય આપે છે. અભિનેતા પોતે તો ભગવાતા નાટકથી આંતરિક રીતે પર છે. જે દુઃખો અને લાગણીઓ એમાં વ્યક્ત થાય છે એની સાથે એને કાંઈ જ લેવા-દેવા નથી. નાટકના ભેગાશમાં એ સાચો માણસ તો દંકારોલો છે. વ્યક્તિત્વના આવા બધોનો છૂટીને એના અમાપ સાત્ત્વશીલ આત્મને પહોંચ્યા સાડુ તો વ્યવસ્થિત ઉગમ જોઈએ. આવિષ્કૃત વ્યક્તિત્વના પડખો વીધીને જ કાંઈ પણ વ્યક્તિ જીવનના અભિનેતાના રૂપમાં છુપાયેલા આત્મા સુધી પહોંચી શકે. એના બાલ દરોનો કસતા મનુષ્ય કંઈક વધારે છે કાંઈટાએ પૂછ્યું. 'મેકેટિસ, અમે તને કયા પ્રકારે દેશી (એ) ?' મેકેટિસ જવાબ આપે છે. 'તમને મરો એ રીતે, પણ એ પહેલા અને મારી અદર રહેવાને પકડી તો જીએ. ખુશ થાઓ, કાંઈટા, અને કહે કે તું મારા શરીરમાનને જ દાટે છે. જે સામાન્ય રીતે તને ઉત્તમ લાગતું હોય તે તું મારા દેહનું કરે'.

ભારતીય વિચારકો આત્મા અને પ્રકૃતિ વચ્ચે વિરોધ નથી માનતા. જ્યારે એ જીવનમાં સ્વાભાવિકતા પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે એનું આર્થિક જીવન આવિષ્કાર પામે છે. માનવીના અંતિમ વિકાસનો સંપૂર્ણ આધાર એની પોતાની ઉપર છે. બધા પ્રાણીઓની જેમ માનવીનું ભવિષ્ય કંઈ દૈવિક જરૂરિયાતોથી ઘડાયું નથી. આ વિશ્વમાં એ પોતાની યોજનાઓ કરીને જ એનું નિયંત્રણ કરી શકે છે. આ વિશાળ જગમાં

મનુષ્ય એ કંઈ નરવ્ય રજ નથી. ત્યારે માણસ પોતાની આત્મશક્તિ શક્તિ બની જઈને આ જગતમાં પોતાઈ બધ છે ત્યારે એ પોતાની સત્તા અને માન-કિંમત વચ્ચે ચૂંચાઈ જાય છે. કલાક્રમમાં ધમપલાક કરીએ એમ આપણે આપણી મિનશત ઉપર ધમપલાક કરીએ છીએ અને એવી રીતે જીવનની શક્તિઓ જીવન માટે ખર્ચવાને બદલે ચીંજોની પ્રાપ્તિ અર્થે વેંટી દઈએ છીએ. ખરી રીતે આપણાં ઘરો, સમૃદ્ધિ અને ખીજ મિલકતોનો આપણે ઉપયોગ કરતાં નથી, પણ તે આપણે ઉપયોગ કરે છે. આમ આપણે આત્મા-વિદોષો બની જઈએ છીએ. ચીજો પ્રત્યેની આ આસક્તિ એ આત્મિક મદતા સાથે મેળ ખાતી નથી. દેહની આ મર્યાદા ઉબેરી ફેંકી દેવી એ આવશ્યક નથી. આપણા શરીર એ તો દેવનાં દેવજા છે. સાચી મદતા પ્રાપ્ત કરવામાં એ સાધનરૂપ છે. જ્યારે મનુષ્ય ખૂબ ભગત બની ગય છે ત્યારે તે એની અવ્યક્ત લાગણી અનુભવે છે કે એનું શરીર એ તો ભણે કે આત્માના અવાજને ઓળખવાનું એક સાધન છે. ત્યારે આપણે આ સમજાએ છીએ ત્યારે આપણને લાગે છે કે આપણે અને આપણા સાથીદારો એક જ આત્માના ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપો છે. ભક્તિ અને વજ્ર, ધર્મ અને રાષ્ટ્ર એ તો મિત્ર-અત્રાત્રની વસ્તુ બની રહે છે. મરજીપધારીએ મેકેટિસે જે વિધાન કહ્યું તેની યાદ આપે છે, 'હું' એધેનીઅન કે એક નવી. હું તો વિશ્વનો નામરિક છું.' 'વિશાળ હૃદયના મણકને મન જ્યાંમાં એક જ હોલી વહેતું હોઈ બધા ભાઈ સમાન છે' એવું એક ભણીતું સંસ્કૃત સુભાષિત કહે છે. ભગવદ્ગીતા કહે છે કે સાચો ધર્માર્થી સમાનરૂપે દરેકમાં પોતાની જ આકૃતિ જીએ છે, પત્રી એ પોતે દુઃખી હોય કે બુખી.

દરેક મનુષ્યમાં આ દૈવી તત્ત્વનું મૂળ છે એ વસ્તુ ભારપૂર્વક જણાવ્યા પછી એ સમજ સહાય છે કે એ તેણે મોટા સુનેશર હોય તો પણ તેને સુધારવો અશક્ય નથી. કાંઈ પણ એવી જગ્યા નથી જેને દરવાજો લખેતું હોય : 'અરે અહીં દાખલ થનારા તું બધી આશાઓ છોડી દે'. કાંઈ એવી વ્યક્તિઓ નથી જે પૂણ્યખેતુ દુષ્ટ હોય. એમના જીવના સદર્શમાં

ભગવદ્ગીતા કહે છે કે મનુષ્યનો આત્મા અમર છે. શરો મનુષ્યના 'સ્વ'ને જુદા કરી શકતાં નથી, અગ્નિ એને બાળી શકતો નથી, પાણીથી એ બાળતો નથી, અને પવન એને સૂકવી શકતો નથી. એ તો સનાતન, અવિહારી; નિઃશ્વ અને સર્વગૌરવ છે. એ હમેશાં એકરૂપ છે.

વ્યક્તિત્વ—જેને અંગ્રેજીમાં 'પરસનાલિટી' કહે છે—ને મૂળ સેરીન શબ્દ 'પરસોના'માંથી વ્યુત્પન્ન થયો છે. એનો શાબ્દિક અર્થ 'રંગજય ઉપરનો અભિનેતા' છે જે પોતાના મોં ઉપર એ જુરખો પહેરે છે. એ જુરખાની આડકથા એ પોતાનો અભિનય આપે છે. અભિનેતા પોતે તો જાજ્યતા નાટકથી આંતરિક રીતે પર છે. જે દુઃખો અને લાગણીઓ એમાં વ્યક્ત થાય છે એની સાથે એને કાઈ જ લેવા-દેવા નથી. નાટકના સેપ્તમા એ સત્યો માણસ તો હંકારેલો છે. વ્યક્તિત્વના આવા બધોનોથી છૂટીને એના અમાપ સત્વરીક આત્માને પડેલવા સારુ તો વ્યવસ્થિત ઉત્તમ જોઈએ. અવિબૃત વ્યક્તિત્વના પડોળ વીધીને જ કોઈ પણ વ્યક્તિ જીવનના અભિનેતાના રૂપમાં છુટાપેલા આત્મા સુધી પહોંચી શકે. એના બાલ દર્શનો કરતા મનુષ્ય કંઈક વધારે છે કાંઈએ પૂછશું. 'સોફિસ્ટિસ, અમે તને કયા પ્રકારે દેશના (એ) ?' મોકેટિસ જવાબ આપે છે. 'તમને મરે એ રીતે, પણ એ પહેલા અને મારી અદર વહેવાને પછી તો જુઓ. પુષ્પ થાઓ, કાંઈ, અને કહે કે તુ મારા શરીરમાત્રને જ દાર છે. જે સામાન્ય રીતે તને ઉત્તમ લાગતું' દેલ તો તુ મારા દેહનું કરે'.

માનવીય વિચારકો આત્મા અને પ્રકૃતિ વચ્ચે વિરોધ નથી માનતા. બધારે એ જીવનમાં સ્વાભાવિકતા પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે એનું આર્થિક જીવન આવિષ્કાર પામે છે. માનવીના અંતિમ વિકાસનો સપૂર્ણ આધાર એની પોતાની ઉપર છે. બધા પ્રાણીઓની જેમ અનનીનુ લાવિય કંઈ દૈહિક જરૂરિયાતોથી વધતુ નથી. આ વિધમાં એ પોતાની મોજનાઓ કરીને જ એનું નિયંત્રણ કરી શકે છે. આ વિશાળ જગમાં

મનુષ્ય એ કંઈ નગરુષ રજ નથી. બ્યારે માણસ પોતાની આત્મસદ્ગી રૂપિ બહી જઈને આ જગતમાં એવાઈ જાય છે ત્યારે એ પોતાની સત્તા અને માલ-કિલત વચ્ચે ગૂંચાઈ જાય છે. કલાતુમાં ધમપલાકા કરીએ એમ આપણે આપણી મિલકત ઉપર ધમપલાકા કરીએ છીએ અને એવી રીતે જીવનની શક્તિઓ જીવન માટે ખર્ચવાને બદલે ચીંતોની પ્રાપ્તિ અર્થે વેડી દઈએ છીએ. ખરી રીતે આપણાં ધરો, સમૃદ્ધિ અને ખીજ મિલકતોનો આપણે ઉપયોગ કરતાં નથી, પણ તે આપણો ઉપયોગ કરે છે. આમ આપણે આત્મા-વિલોપી બની જઈએ છીએ. ચીંતે પ્રત્યેની આ આસક્તિ એ આર્થિક મદત્તા સાથે મેળ ખાતી નથી. દેહની આ મર્યાદા ઉમેડી ફેંકી દેવી એ આવશ્યક નથી. આપણા શરીર એ તો દેવનાં દેવળ છે. સાચી મદત્તા પ્રાપ્ત કરવાનાં એ સાધનરૂપ છે. બ્યારે મનુષ્ય જૂન જાગત બની જાય છે ત્યારે તે એરી અન્યકત દાગણી અનુભવે છે કે એનું શરીર એ તો જાણે કે આત્માના અવાજને ઝીળખવાનું એક સાધન છે. બ્યારે આપણે આ સમજીએ છીએ ત્યારે આપણને દાગ છે કે આપણે અને આપણા સાથીદારો એક જ આત્માના લિન્ન લિન્ન સ્વરૂપો છે. જાતિ અને વર્ણ, ધર્મ અને રાષ્ટ્ર એ તો બિન-અજ્ઞાતની વસ્તુ બની રહે છે. મરજુપચારીએ સોફિસ્ટિસે જે વિધાન કયું તેની યાદ આરે છે, 'હું' એધેનીઅન કે એક નવા. હું તો વિધનો નામરિક છું.' 'વિશાળ હલ્લના માણસને મન બધાંમા એક જ લોહી વહેતું હોઈ બધા ભાઈ સમાન છે' એનું એક જાણીતું સંસ્કૃત સુભાષિત કહે છે. ભગવદ્ગીતા કહે છે કે સાચો ધર્મર્થિ સમાનરૂપે દરેકમાં પોતાની જ આગુતિ જુએ છે, પત્ની એ પોતે દુઃખી દેલ કે સુખી.

દરેક મનુષ્યમાં આ દેવી તત્વનું મૂળ છે એ વસ્તુ ભારપૂર્વક જણાવ્યા પછી એ સમજ શકાય છે કે મને તેવા મોટા જીવેમાર દેલ તો પણ તેને સુધારવો અશક્ય નથી. કોઈ પણ એરી-જગા નથી જેને દરવાજો લખેનું હોય : 'અરે અહીં દાખલ થનારા ઘોં બધી આસાંઓ હોડી દે'. કોઈ એવી વ્યક્તિઓ નથી જે પૂર્ણપણે દુષ્ટ હોય. એમના જીવનના સદર્શમાં

મયુ છે, એને સુવ્યવસ્થિત સ્વરૂપે મુકવામા મયુ આપ્યું છે, અને હવે કઈ જ કરવાનું બાપી સ્ટેટ્સ નથી ને શાયત સપૂર્ણતા છે એ તો એનાથી ખૂબ દૂર છે. આપણી માન્યતાઓ પર આધારિત આવું કંઈકાવું અનુકૂલ સત્ય ધર્મની સાથે ખુલ્લું રીતે એસવું નથી અને તેથી એને આત્મિક સાદસ ન્હીં મળાય મનુષ્યની સાથેકતા એના આત્માનુભવમા છે એના જીવનનું એકેએક પાસુ એમા પૂર્ણત્વ થાય છે બધી જ ઈન્દ્રિયો એકસામી અખંડ જ્ઞાનસ સાથે એક દાણમા એવો અનુભવ કરે છે ને શબ્દોમા પૂર્ણ થાય શક્ય અશક્ય છે, એ સમ્પાતીત છે, માર્ગસંકેપિમા વત્તાથી પણ પર છે આત્માનો તરસ અને એ પ્રત્યે સ્નેહ, એની આતુરતા અને ચિતા, એની તોષ અને વિચાર, આ બધું છે આત્મતત્ત્વથી ભરપૂર છે અને જ ધર્મ મળાય, એને વિશે તકે કે દહીંદ ન હોઈ શકે

આરે આપણે ધાર્મિક સિદ્ધાંતો તારવવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ ત્યારે આપણે આત્મતત્ત્વ અસ્તિત્વ છીએ એ જુની એક યીજ બની જઈએ છીએ ને શક્યતામા આપણે પોતે જ એ છીએ એવું માનતા હતા તે જુની આપણે એની યીજ બની જઈએ છીએ ને આપણે સમજવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ એવે આપણે અનુભવ એ માહિતીની એક વસ્તુ બની ભય છે આપણા ઐકાતિક ધર્મકન્ડો અને વિવાદો એ આવા મહિતીને લગતા છે જોડા વિચાર કરીએ તો આત્મા એના મીન અને આવિષ્ટત સ્વ રૂપમા એક જ છે વિલિન ધાર્મિક પ્રથાઓની પીઠિકા એક જ છે આ સામાય પીઠિકા મઠે આપણા સર્વેનો અધિકાર એક સરખો છે, કારણ કે એનું મૂળ ઈતિહાસમા નથી, ખજી અતતતામા, શાયતતામા છે, ને મૂળમૂલ વિચારોની વ્યાપકતા ઈતિહાસનું અવ્યવન દર્શાવે છે તે તો જીવિધની આજા સમાન છે. આને કારણે ધર્મિક એકતા અને સાંસ્કૃતિક સમજાણ શક્ય બનશે નહીં ફુનિયાની ને ક્ષિતિજના દર્શન થઈ રવા છે તેનો પાશ્વભૂમિમા એસિયાની ને જીવનદર્ષિ છે તે અને યજ્ઞમના ઉચ્ચ તત્ત્વસ્થ નની ને ભૂમિકા છે તેનો છાયા પછેલી છે લોકસા

હીમા વિષાત જીવનમા અભિનનના, છુદા બદા ધર્મો અનેક સંસ્કૃતિઓનું સક્રિય સ્પર્ધાગી અસ્તિત્વ ન બધું સાથે મોં તો માનવજનતની એકતા વાહક્ય બને

આગીન સમ્પ્રતિ યાદિતા તરફ ટોળી દોવાન કારણે મર્યાદિત તત્ત્વ પોતાનું બન કન્નિત કરે છે કેલ પગ કાર્વની પમદવી વૈનનિક મીન પુરવાય થોન બાબતો ઉપર આધારિત મદે છે કેમકા વૈનનિકા અને વારિહિ આધુનિક જગતમા એના બના છે તેઓ એમ માન છે કે મનુષ્ય એ તો ભૌતિક વન સમાન છે- મર્યાદાવાતિત તત્ત્વઓના એ નવેયો છે ન્યયી માનવી વત્તઓને તે વધુ મનમા માને છે માનવીના અત્મતત્ત્વમા મેળી ઉચ્ચતમ બારનાને એ તેવું શકતા નથી આ મુજમા જન્મેનાઓ તો જાણે જ્ઞાનના અમાર અનુભવી રજા દોષ એવું લાગે જ આત્મદર્ષિએ તેઓ નિર્માનિત થઈ ગયા છે. સમ્પ્રતિનો દર્ષિએ એમનું ઉત્કેદન થઈ મુક છે એમને પોતાની કેઈ પ્રથા નથી મદી આ આત્મત્ત્વ તરફ પાઠા ફરી શકાય તો જ આમાથી બચી શકાય એને એમ લાગતું નેઈએ કે પોતે અપૂર્ણ છે અને એનો અતિમ ધેન પોતાના અતરમા જ પડેલા પરમાત્માનું આ રાખ શોધી કાઢવાનો છે. 'મને તે સ્વરૂપે ભવે જહા પ્રધાન હોય તો પણ બધા મુજાને પોતાના આજવા તેમસ્વિતા અને આનંદ હોય છે અને એ મુજા માનવો અને આવનાર પેઢીઓ માટે એ ફળદાયી બની ને છે ને અધઘટક પોતે મને તે રૂપે એવા મુજો ઉપર વિજય મેળવે તો આવનાર મુજ એની અવજા કરે છે, કારણ કે કોઈ પણ માણુન નિર્જીવ વસ્તુમાથી સત્ત્વ એવી શકેના નથી' આ મુજ એ અવિધાસનો મુજ છે એરી પ્રાથની માન્યતાને ઘોણા યોગ લોખ જ નિરોધ કરેલો આ મુજ જ એવો છે કે વિશ્વાસ જ નહીં, વિશ્વાસ કરવાની શક્તિ પણ લોકોએ મુજાની લીધી છે વસ્તુઓની પરમ્પરની સમર્પિત સ્થિતિ વિશેનું જ્ઞાન જ આજનો મુજ બની ગયો છે આજે મનુષ્યના મનમા 'અન્યત્વ' પેદા થયું છે જડ ધર્મો એ પૂરી શકે તેમ નથી જૂના દેવો, જૂના સંયો, જૂના મૂલ્યો બધું જ બદનાઈ રહ્યું છે, જીવન બાધુ દસિ દે, એના વિધવિધ પ્રકારો બડ

મધુ છે, એને સુવ્યવસ્થિત સ્વરૂપે મુકવામા પશુ આવશ્ય છે, અને હવે કઈ જ કરવાનું લાખી રહેતું નથી. જે શાશ્વત સંપૂર્ણતા છે એ તે એનાથી ખૂબ દૂર છે. આપણી માન્યતાઓ પર આધારિત આવું કહેવાય અગ્રહ સત્ય ધર્મની સાથે નુસંગત રીતે મેસવું નથી અને તેથી એને આત્મિક સાદસ નદી મધુષ્ય મનુષ્યની સાથેકતા એના આત્માનુભવમા છે એના જીવનનું એકેએક પાસુ એમા પૂર્ણત પામે છે બધી જ ઈન્દ્રિયો એકસામગી અખડ માનસ સાથે એક ક્ષણમા એવે અનુભવ કરે છે જે સમ્પ્રદેશ પશુથી શકેતું અશકય છે. એ સમ્પ્રદેશી છે, માનસિક વિભા વનાથી પશુ પર છે આત્માનો તરસ અને એ પ્રત્યે સ્નેહ, એની આતુરતા અને ચિંતા, એની રોષ અને વિચાર, આ બધું છે આત્મતત્ત્વથી ભરપૂર છે આને જ ધર્મ ગણાય, એને નિરો તકે કે દલીલ ન હોઈ શકે

ભારે આપણે ધાર્મિક સિદ્ધાંતો તારવવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ ત્યારે આપણે આત્મવત્ત્વ અસ્તિત્વ છીએ એ જુની એક યીજ બની જઈએ છીએ જે શરૂઆતમા આપણે પોતે જ એ છીએ એવું માનતા હતા તે જુની આપણે એની યીજ બની જઈએ છીએ જેને આપણે સમજવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ એટલે આપણે અનુભવ એ માહિતીની એક વસ્તુ બની જાય છે આપણા ઐકાતિક ધર્મકંડો અને વિવક્ષા એ આવા મહિતીને લગતા છે જોડે વિચાર કરીએ તો આમા એના મીન અને આવિધૃત સ્વ રૂપમા એક જ છે વિભિન્ન ધાર્મિક પ્રધાઓની પીઠિકા એક જ છે આ સામા ય પીઠિકા માટે આપણા સર્વોના અધિકાર એક સરખો છે, કારણ કે એનું જૂગ ઈતિહાસમા નથી, પણ અનતતામા, શાશ્વતામા છે. જે મૂળભૂત વિચારોની વ્યાપકતા ઈતિહાસનું અન્યથન દર્શાવે છે તે તો ભવિષ્યનો આશા સમાન છે. આને કારણે ધર્મિક એકતા અને સાદૃશ્યિક સમજણ શક્ય બનશે નહીં દુનિયાની જે ક્ષિતિજના દર્શન થઈ રહ્યા છે તેની પાપૃજીગમા એકિયાની જે જીવનદૃષ્ટિ છે તે અને પ્રથિમતા ઉચ્ચ તત્ત્વદર્શનની જે ભૂમિકા છે તેની હાયા પહેલી છે લોકશા

હીમા નિષાત જીવનમા અભિનનતા, હૃદય વદા ધર્મો, અનેક સંસ્કૃતિઓનું સંક્રિય સ્પર્ધકર્મી અસ્તિત્વ આ બધું સાચાંમો તો માનવજાતની એકતા વાડકય બને

અર્થથીન સમૃતિ યાદિતના તરફ દેખી હોવાન કારણે મણદિત બધવ પોતાનું ધ્વન કેન્દ્રિત કરે છે કેટલે પશુ કાર્વની પચદગી વૈનનિક રીત પુગવા થોડ બાનનો ઉપર આધારિત ગદે છે કેટલાક વૈનનિકા અને વનરિદો આધુનિક જગતમા નેતા બન્યા છે તેઓ એમ માન છે કે મનુષ્ય એ તો ભૌતિક યન સમાન છે- મધ્યસ્થાતિત તત્ત્વોનો એ બનેવો છ ન્યવી માનવીર વલગોને તે વધુ મનુગ માને કે માનવીના અત્મતામા ગેથી ઉચ્ચતમ ભારનાને એ નેઈ શકતા નથી આ યુગમા જન્મેનાઓ તો જન્મે શકાના અમાન અનુષ્ઠી રજા દેણ એવું લાગે જ આત્મર્થિએ જેઓ નિર્નાસિન થઈ ગયા છે. સમૃતિનો ક્ષિતિએ એમનું ઉન્નદેહન થઈ મડુ છે એમને પોતાની કેઈ પ્રધા નથી ગદી. આ આત્મત્વ તરફ પાછા ફરી શકાય તો જ આમાથી બચી શકાય. એને એમ લાગતું નાઈએ કે પોતે અપૂર્ણ છે અને એનો અતિમ ધ્યેય પોતાના અતરમા જ પોતા પરમાત્માનું આ રાત્મ શોધી કાઢવાનો છે. 'પ્રમે તે સ્વરૂપે ભવે જદા પ્રધાન હોય તો પશુ બધા યુગને પોતાના આગવા તેજસ્વિતા અને આનંદ હોય છે અને એ યુગના માનવી અને આવનાર પેઢીઓ માટે એ ફળદાયી બની રહે છે જે અધજદા પોતે પ્રમે તે રૂપે એવા યુગે ઉપર વિજય મેળવે તો આવનાર યુગ એની અવગા કરે છે, કારણ કે કોઈ પણ માણુન નિર્જીવ વસ્તુમાથી સત્ત્વ ખેચી શકને નથી' આ યુગ એ અવિધાસનો યુગ છે એની ગ્રંથની માન્યતાને યોગા યોગા લોભા જ નિરોધ કરેતો. આ યુગ જ એવો છે કે વિધાસ જ નહીં, વિધાસ કરવાની શક્તિ પશુ લોકોએ યુમાની દીધી છે વસ્તુઓની પરસ્પરની સમઘિત સ્થિતિ વિશેનું જ્ઞાન જ આજનો યુગ બધી ગો છે આજે મનુષ્યના મનમા 'ધન્યત્વ' પેદા થયું છે જડ ધર્મો એ પૂરી શકે તેમ નથી જૂના રવો, જૂના સગો, જૂના મૂલ્યો બધું જ બદલાઈ રહ્યું છે, જીવન આજુ દોસે છે, એના વિધવિધ પ્રકારો જડ

સુભાષિતો સાહિત્યનાં ધરેણું છે. તેમાં યુગ-યુગનું હઠાપણ સચિત હોય છે. સામળ કહે છે તેમ બહુધા સુભાષિતોમાં સાદી ભાષા, સાદી કડી અને સાદો વાનવિવેક હોય છે અને તે સાદામાં સાદી રીતે સચોટતાથી કહેલાં હોય છે. આથી તેનો લેખક ખરેખર 'કવિજન' નામને પાત્ર છે. આજળના કથનમાં જરા ફેર કરીને મી બ્યોતીન્દ્ર દવેએ જે કહ્યું છે તેમાં સાહિત્યમાં લાખવનો રહેવો મદિમા જ તેમણે દર્શાવ્યો છે. તેમણે કહ્યું છે :

ટૂંકી ભાષા, ટૂંકી કડી ટૂંકા વાતવિવેક
ટૂંકામાં ટૂંકું કહે તે જ કવિજન એક.

અંગ્રેજીમાં પણ આથી જ કહેવાયું કે 'બ્રીવીટી ઈઝ ધી સોલ્ય એઝ સિટ્રેચર.' અર્થાત્ લાખવ સાહિત્યનો આત્મા છે. સંસ્કૃત સાહિત્યમાં આની અભાગિન મેકી વધુ વ્યાપક છે. તેમાં સચોટ અને ધારી અતર કન્વાતી ભારે શક્તિ હોય છે. ભર્તૃહરિ કૃત 'શતક ચતુષ્ટય' અમર કવિ કૃત 'અમરુ શતક', શ્રીધરદાસ કૃત 'સદુક્તિ કાર્યમૃત', વલ્લભદેવ કૃત 'સુભાષિતાવલી' તથા અમિતગીત કૃત 'સુભાષિત સદોહ' આદિ સંસ્કૃત પ્રથેમાં સુભાષિતોનો સારો સચય છે. વળી હેમચંદ્રાચાર્ય કૃત 'પ્રાકૃત વ્યાકરણ'ના અષ્ટમશ વિભાગમાં કેટલાંક ઉત્તમ સુભાષિતો ઉદાહરણરૂપે નોંધાયા છે. કવિ સામળની લોકવાર્તાઓમાં પણ વિશિષ્ટ પ્રકારનાં સુભાષિતો સંકલિત થયા છે. તેમાં બોધકતા, સરસતા, સચોટતા, સંક્ષિપ્તતા અને સુબોધતાનાં લક્ષણો હોય છે. તેમાં મને ઠર રીતે ઇતિહાસક કથન હોય છે.

સુભાષિતો આખાવચરદને સ્પર્શે તેની સર્વોપયોગી વાણી ધરાવે છે અને તે વિદ્યુદ્બોધ તેમ જ લોકબોધ જ નહીં પણ સર્વબોધ હોય છે. હિંદી સાહિત્યમાં 'બિહારી સતસઈ' આ પ્રકારનાં સુભાષિતોનો સારો સંગ્રહ છે, તે ગુજરાતીમાં શામળ કૃત 'રતનાળા', 'શામળ સતસઈ' અને 'દલપત સતસઈ' આ પ્રકારના

સંગ્રહો છે. ગ્રે. મંજુલાલ મજમુદાર નેત્રિ છે : 'આ સુભાષિત એટલે સુષ્ટુભાષિત. મુંદર રીતે બોલાયેલો, કહેવાયેલો વિચાર એ સુભાષિતની અસર તો એટલી બધી વેધક ગણાય છે કે સંસ્કૃતમાં કહ્યું છે તેમ : 'મુંદર વિચાર, કાઈ ચોટદાર ભાષામાં રજૂ થાય અને એ સાંભળનાં વેત, કાઈ 'દીક કહ્યું,' 'ખરાખર,' 'સરસ કહ્યું,' એવો ઉદગાર ન કાઢે તો કહે છે કે તેનો સાંભળનાર સ્થિર ચિત્તનો કાઈ થોળી અથવા તો પથુ જેવો અખૂટ હોવો જોઈએ'

સુભાષિતેન શુતેન યુવતીનાં ચ લીલયા ।
મનો ન જિજ્ઞતે યસ્ય સ યોગી લયવા પથુ ॥

વળી બીજો એક શ્લોક પણ નોંધપાત્ર છે :

કિ કવેસ્તસ્ય કાવ્યેન કિં કાવેડન ધનુભતા ।
પરસ્ય ઉદયે લગ્ન ન પૂર્ણયતિ યચિત્તર : ॥

તાત્પર્ય કે એ કાવ્ય અને ધનુષ્યનું છોડેયું બાણ શા કામનુ જો તે સામાનુ ઉદય બેરીને તેનું માથું ન ધુણાવે ?

સમાજમાં આવાં કેટલાંય સુભાષિતો પ્રચલિત હોય છે. તેમાં ય વૃદ્ધસીદ્ધાસનો આ દોહરો તો ધણો જ પ્રચલિત છે :

વૃદ્ધમી યદ સંસારમે ભાત ભાતકે લોક,
સજમે ઢિવામિલ આસિયે નહીનાવ સન્નેગ.

આ ઉપરાંત કેટલાંય અનામી કવિઓનાં સુભાષિતો નોંધપાત્ર છે, વિશ્વમાં સન્નજનની દુર્લભતા વિશે એક અર્થઘન સુભાષિત કહે છે :

સન્નજન થોડા ઠંસ જિમ, ઉંટકેઈ દીસંતિ ।
દુર્જન કાલા નામ જિમ, મદિઅવ ધણી લમંતિ.

તાત્પર્ય કે આ વિશ્વમાં જેમ વિવેકી ઠંસ થોડા દિમે છે તેમ સન્નજનો પણ થોડા હોય છે. જેમ પૃથ્વી ઉપર કાળા કાગડા ધણી લમે છે તેમ દુર્જનો

સુભાષિતો સાહિત્યનાં ધરણી છે. તેમાં યુગ-યુગનું કંઠાપત્ર સચિત હોય છે. સામળ કહે છે તેમ બહુધા સુભાષિતોમાં સાદી ભાષા, સાદી કડી અને સાદો વાનવિવેક હોય છે અને તે સાદામાં સાદી રીતે સચોટતાથી કહેલાં હોય છે. આથી તેના લેખક ખરેખર 'કવિજન' નામને પાત્ર છે. આજળના કથનમાં જરા ફેર કરીને મી બ્યોતીન્દ્ર દવેએ જે કહ્યું છે તેમાં સાહિત્યમાં લાખતો રહેલો મદિમા જ તેમણે દર્શાવ્યો છે. તેમણે કહ્યું છે:

દૂંકો ભાષા, દૂંકો કડી દૂંકો વાતવિવેક
દૂંકોમાં દૂંકું કહે તે જ કવિજન એક.

અંગ્રેજીમાં પણ આથી જ કહેવાયું કે 'સીવીલી ઈઝ ધી સોલ એફ સિટ્રેચર.' અર્થાત્ લાખત સાહિત્યનો આત્મા છે. સંસ્કૃત સાહિત્યમાં આવી અભાષિત મેહી વધુ વ્યાપક છે. તેમાં સચોટ અને ધારી અતર કન્વાની ભારે શક્તિ હોય છે. ભર્તૃહરિ કૃત 'શનક ચતુષ્ટય' અમર કવિ કૃત 'અમરુ શતક', શ્રીધરદાસ કૃત 'સદુક્તિ કથામૃત', વ'લખદેવ કૃત 'સુભાષિતાવલી' તથા અમિતમતિ કૃત 'સુભાષિત સદોઢ' આદિ સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં સુભાષિતોનો સારો સચય છે. વળી હેમચંદ્રાચાર્ય કૃત 'ત્રાકૃત વ્યાકરણ'ના અષ્ટમ સ્ક વિભાગમાં કેટલાંક ઉત્તમ સુભાષિતો ઉદાહરણરૂપે નોંધાયા છે. કવિ સામળની લોકવાર્તાઓમાં પણ વિશિષ્ટ પ્રકારનાં સુભાષિતો સંકલિત થયા છે. તેમાં બોધકતા, સરસતા, સચોટતા, સંક્ષિપ્તતા અને સુબોધતાનાં લક્ષણો હોય છે. તેમાં મને ઠર રીતે ઢિતકારક કથન હોય છે.

સુભાષિતો આખાજીવન રૂપે તેની સર્વોપયોગી વાણી ધરાવે છે અને તે નિદ્દલોચ તેમ જ લોકલોચ જ નહીં પણ સર્વલોચ હોય છે. ઢિંદી સાહિત્યમાં 'ખિડારી સતસઈ' આ પ્રકારનાં સુભાષિતોનો સારો સંગ્રહ છે, તેા યુગ્ગ્રાંતીમાં શામળ કૃત 'રત્નયાળા', 'શામળ સતસઈ' અને 'દલપન સતસઈ' આ પ્રકારના

સંગ્રહો છે. ગ્રે. મંજુલાલ મજમુદાર નેત્રિ છે: 'આ સુભાષિત એટલે સુહૃદભાષિત. મુંદર રીતે બોલાયેલો, કહેવાયેલો વિચાર એ સુભાષિતની અસર તો એટલી બધી વેધક ગણાય છે કે સંસ્કૃતમાં કહ્યું છે તેમ: 'મુંદર વિચાર, કાઈ ચોટદાર ભાષામાં રજૂ થાય અને એ સાંભળનાં વેત, કાઈ 'દીક કહ્યું,' 'બરાબર,' 'સરસ કહ્યું,' એવો ઉદ્ગાર ન કાઢે તો કહે છે કે તેના સાંભળનાર સ્થિર ચિત્તો કાઈ થેળી અથવા તો પથ્થુ જેવો અબૂઝ હોવો જોઈએ'

સુભાષિતેન જીતેન યુવતીનાં ચ લીલયા ।
મનો ન જિલતે વસ્ય સ યોગી લયવા પથ્થુ ॥

વળી ખીન્ને એક શ્લોક પણ નોંધપાત્ર છે:

કિ કવેસ્તર્ય કાવ્યેન કિં કાપડેન ધનુષ્મતા ।
પરસ્ય ઉદયે લગ્ન ન પૂર્ણયતિ યચિહર : ॥

તાત્પર્ય કે એ કાવ્ય અને ધનુષ્યનું છોડેયું બાણ શા કામનું જો તે સામાનુ ઉદય બેરીને તેનું માથું ન ધુણાવે ?

સમાજમાં આવાં કેટલાંય સુભાષિતો પ્રચલિત હોય છે. તેમાં ય વૃદ્ધસીદાસનો આ દોહરો તો ધજો જ પ્રચલિત છે:

વૃદ્ધમી ચઠ સંસારમે ભાત ભાતકે લોક,
સગમે ઢિલમિલ ચાલિયે નહીનાવ સંનેગ.

આ ઉપરાંત કેટલાંય અનામી કવિઓનાં સુભાષિતો નોંધપાત્ર છે, વિશ્વમાં સન્નજનની દુર્લભતા વિશે એક અર્થધન સુભાષિત કહે છે:

સન્નજન થોડા ઠંસ જિમ, ઉંટકેઈ દીસતિ
દુર્જન કાલા નામ જિમ, મદિઅય ધણી લખતિ.

તાત્પર્ય કે આ વિશ્વમાં જેમ વિવેકી ઠંસ થોડા દિને છે તેમ સન્નજનો પણ થોડા હોય છે. જેમ જૂની ઉંમર કાળા કાગડા ધણી લખે છે તેમ દુર્જનો

સુભાષિતમાં કહે છે : 'ચાલી અને આદર્શ મિત્રતા
તો પાણી અને દૂધના જેવી છે. પાણી અને દૂધ એમાં
દોષ અને અગ્નિ ઉપર તેમને મૂક્યાં હોય તો બન્ના
બળવાનું પત્તું કરે છે, પણ તે દૂધને છોડીને બધું
નથી, બરાબર એ પ્રમાણે જ સાચો મિત્ર એ તેની
વિપત્તિમાં પણ મિત્રનો સાથ છેડતો નથી.'

મિત્રાઈ તિમ યાદિએ જિમ પાણી દૂધરસ,
આપદણું આપણુ સહઈ છેલ ન દીએ તરસ.

સંસારમા દરેકને કંઈકને કંઈકની જીજ્ઞાસ હોય શકાય છે.

સુખદામણિ !

એક સમયે બંધાણમાં ગોપાળ ભાડની બહુ જ ખ્યાતિ હતી. એ ઠંડિયા એટલા દુરોચ્ચાસમાં
રહેતા હતા કે બીજા માણસોને એમના સૌસાગની ઈર્ષ્યા થતી. સાધારણ માણસો ધીમે ધીમે એમ
માનવા લાગ્યા હતા કે કોઈ મહાત્માએ એમને 'સુખદા' નામનો મણિ આપ્યો છે. એક રાત્રે રાત્રના
બધા જ પંડિતો એના મળી ગોપાળ ભાડની 'બળર' લેવા નીકળ્યા. ગોપાલ ભાડ જમી પરવારી બેઠા
હતા ત્યાં પંડિતોએ આવી એમને પકડી લીધા અને દોરડાથી બાંધી એમને મારવા લાગ્યા. ગોપાળે કારણ
પૂછ્યું, તો પંડિતોએ સુખદામણિ માગ્યો. હસતા હસતા એ બોલ્યા : "એ માટે મને મારો છે ત્યા માટે ?
એમ ને એમ જ કેમ નથી મામતા ? મોરારી બળના કરમો મેં એને બંધમાં દાટી રાખ્યો છે મારી
સાથે ચાલો, હું તમને એ સ્થળ બતાવી દઉં."

બધા પંડિતો એમની સાથે ગયા, જગતની વચ્ચેવચ્ચે જઈ ગોપાળ જિભા રજા અને પંડિતોને
સમોધી કહેવા લાગ્યા : "અહીંથી ફક્ત બસો પચાસ દૂર ચંદ્રમાની બરેલખર નીચે મેં એ મણિ દાટી
રાખ્યો છે, આપ સર્વમાંથી જે જીલ્લિમન હોય તે શોધી લે." પંડિતો માટે આ એક કસોટી હતી.
ચંદ્રમાની નિશાની પર બધા મણિની શોધખોળ કરવા લાગ્યા, પરંતુ તેઓ ત્યા જ્યાં ત્યાં ચંદ્રમા બરાબર
એમના માથા પર જ રહેતો. આમ થવાથી એ દરેક પંડિતને વિઘ્નસ બેઠું કે ચંદ્રમા ફક્ત તેના જ માથા
પર છે ! ત્યાં જ દરેક જમીન ખોદવા માંડી. આ પ્રમાણે એ દાહસો પંડિતોએ આખી રાતમાં પૂરા બે
ગોલા જમીન ખોદી નાખી !

ગોપાળ ભાડ બાડની નીચે સુખેથી ચૂતા રહ્યા. સવાર પડી ત્યારે જીરેને પંડિતોની પાસે ગયા :
"ભાઈએ, રાતબર કઈને પરિત્રમ કરી આપ સર્વેએ મારા માટે જે ખેતર તૈયાર કર્યું છે તે મહેનત
બદલ હું આપ સૌને પુરસ્કાર આપવા માગું છું અને એ પુરસ્કાર છે 'સુખદામણિ' મેં કહેયું કે બરાબર
ચંદ્રની નીચે સુખદામણિ દાટ્યો છે, જેનામાં જીલ્લિ હોય તે ખોદીને લઈ લે. એ વાત મેં તમને સાચી
જ કહી હતી. ચંદ્રની નીચે તમારા બધાનાં મસ્તક હતાં અને ચતુષ્પાના મસ્તકમાં જ તો સુખદામણિ
રહે છે !"

સુભાષિતમાં કહે છે : 'સાચી અને આદર્શ મિત્રતા તો પાણી અને દૂધના જેવી છે. પાણી અને દૂધ એનાં દોષ અને અગ્નિ ઉપર તેમને મૂક્યાં હોય તો બન્ન બળવાનું પસંદ કરે છે, પણ તે દૂધને છોડીને બળ નથી, બરાબર એ પ્રમાણે જ સાચો મિત્ર અને તેવી વિપત્તિમાં પણ મિત્રનો સાથ છોડતો નથી.'

મિત્રાઈ તિમ યાહિએ જિમ પાણી દૂધરસ,
આવટલું આપણુ સહઈ છેલ ન દોયે તરસ.

સંસારમાં દરેકને કંઈકને કંઈકની જીલુપ હોય શકાય છે.

સુખદામણિ !

એક સમયે બંગાળમાં ગોપાળ ભાડની બહુ જ ખ્યાતિ હતી. એ ઉમેશા એટલા ઉરોચ્ચાસમાં રહેતા હતા કે ખીજ માણસોને એમના સૌજન્યની ઈર્ષ્યા થતી. સાધારણ માણસો ધીમે ધીમે એમ માનવા લાગ્યા હતા કે કોઈ મહાત્માએ એમને 'સુખદા' નામનો મણિ આપ્યો છે. એક રાત્રે રાત્ર્યના બધા જ પંડિતો એના મળી ગોપાળ ભાડની 'બબર' લેવા નીકળ્યા. ગોપાલ ભાડ જ્યાં પરવારો બેઠા હતા ત્યાં પંડિતોએ આવી એમને પકડી લીધા અને દોરડાથી બાંધી એમને મારવા લાગ્યા. ગોપાળે કારણ પૂછ્યું, તો પંડિતોએ સુખદામણિ ખાજો. હસતા હસતા એ બોલ્યા : 'એ માટે મને મારો છે શા માટે ? એમ ને એમ જ કેમ નથી માનતા ? ગોરાઈ જાના કચો મેં એને જગલમાં દાદી રાખ્યો ॥ મારી સાથે યાદો, હું તમને એ સ્થળ જતાની દઉં.'

બધા પંડિતો એમની સાથે ગયા. જગલની વચ્ચેનજ જઈ ગોપાળ જિભા રવા અને પંડિતોને સમોધી કહેવા લાગ્યા : 'અહીંથી ફક્ત બસો પગલા દૂર ચંદ્રમાની બરોબર નીચે મેં એ મણિ દાદી રાખ્યો છે, આપ સર્વેમાંથી જે જીલ્લમાન હોય તે શોધી લે.' પંડિતો માટે આ એક કસોટી હતી. ચંદ્રમાની નિશાની પર બધા મણિની શોધખોળ કરવા લાગ્યા, પરંતુ તેઓ જ્યાં જ્યાં ત્યાં ચંદ્રમા બરોબર એમના માથા પર જ રહેતો. આમ ઘરાથી એ દરેક પંડિતને વિશ્વાસ બેઠો કે ચંદ્રમા ફક્ત તેના જ માથા પર છે ! ત્યાં જ દરેકે જમીન ખોદવા માંડી. આ પ્રમાણે એ દોઢસો પંડિતોએ આખી રાતમાં પૂરા બે વીધા જમીન ખોદી નાખી !

ગોપાળ ભાડ આગની નીચે સળેથી ચૂતા રહ્યા. સવાર પડી ત્યારે જીડને પંડિતોની પાસે ગયા : 'ભાઈઓ, રાતભર કંઈ પરિશ્રમ કરી આપ સર્વેએ મારા માટે જે ખેતર તૈયાર કર્યું છે તે મહેનત બદલ હું આપ સૌને પુરસ્કાર આપવા માથું છું' અને એ પુરસ્કાર છે 'સુખદામણિ' મેં કંડેયું' કે બરોબર ચંદ્રની નીચે સુખદામણિ દાટેલો છે, જેનામાં શુદ્ધિ હોય તે ખોદીને લઈ લે. એ વાત મેં તફન સાચી જ કહી હતી. ચંદ્રની નીચે તમારા બધાનાં મસ્તક હતાં અને મનુષ્યના મસ્તકમાં જ તો સુખદામણિ રહે છે !'

અને એ કેવું કામ કરે છે. જમવાથી જે ગરમી ઉત્પન્ન થાય છે એને કેસેરીમા માપવામાં આવે છે. વિલિનન ખાવ પછાથોથી વિલિનન માત્રામાં ગરમી પેદા થાય છે. એક ગ્રામ પ્રોટીન અથવા કાર્બોહાઇડ્રેટ ખાવાથી ચાર કેસેરી ગરમી પ્રાપ્ત થાય તો એક ગ્રામ ચરબી ખાવાથી એક કેસેરી ગરમી પ્રાપ્ત થાય છે. સામાન્યતઃ એક માનવીને દરરોજ એવા બોજનની આવશ્યકતા હોય છે, જેનાથી ૨,૫૦૦ કેસેરી ગરમી મળી રહે જે માનવી વધુ શારીરિક શ્રમ કરે છે એમને વધુ બોજનની આવશ્યકતા રહે છે. જે આવશ્યકતાથી વધુ બોજન કરવામા આવે તો બોજનમાથી પ્રાપ્ત થયેન અતિરિક્ત શક્તિ ચરબીના રૂપમા શરીરમા એકત્રિત થવા લાગે છે એને બ્લડાઈ વધવા લાગે છે.

બ્લડાઇનને હૃદયરોગ સાથે ધનિષ્ટતા છે. બ્લડા માનવીના હૃદયને પાતળા માનવીના હૃદયની અપેક્ષાએ વધુ કાર્ય કરવું પડે છે. જો કોઈ માનવી ૨૦ સેરનો બોજ પોતાને ખાતે મૂકીને જાય તો એને વધુ શરિ-શ્રમ કરવો પડે છે, અને એના હૃદય પર બોજ આવે છે. મોટા પેટને કારણે ફેફસા પર પણ દબાણ આવે છે અને એમને પોતાનું કાર્ય કરવામા અવરોધા નડે છે.

ક્યારેક ક્યારેક ચરબી હૃદયની ઉપર જમા થવા લાગે છે અને એને ચોપાસથી ઘેરી લે છે. આથી હૃદયને ઉચિત રીતે ધક્કાવામા અતરાયો નડે છે અને થોડાક સમયમા 'હાર્ટ-ફેન' થવાના લક્ષણો જણાય છે. પત્રે અને પેટે સોજા ચડે છે

જેમ જેમ ચરબી વધતી જાય છે તેમ તેમ લોહીનું દબાણ પણ વધતું જાય છે. બધાને પ્રભાવ એ પડે છે છે કે હૃદયને વધુને વધુ કાર્ય કરવું પડે છે, અને વધુ શક્તિ લાગતી ધમનીઓમાં રક્ત પ્રવાહ કરવો પડે છે. વધુ લોહીનું દબાણ થવાથી નસ તૂટી રક્તપ્રવાહ થવાનો જાય રહે છે.

બોજનમાં ઘી, તેલ, માખણ આદિના અનુપાત અને એના હૃદયરોગ પરના પ્રભાવ વિશે ઘણી જોખને કરવામા આવી છે. સન ૧૯૧૦માં ઈંગ્લેન્ડની એ સસ લાઓ પર એક અનન્ય પ્રયોગ કર્યો. એણે કેટલાયે

સપ્તાહો મુખી સસવાંઓને બોજનમાં ઘણી માત્રામાં 'કોલેસ્ટ્રોલ' મેળવી ખવડાવ્યું. 'કોલેસ્ટ્રોલ' એક પ્રકારની ચરબી છે થોડી જ માત્રામાં રક્તમાં મળી આવે છે.

પ્રયોગના સીધાવામાં તેવામાં આવ્યું કે સસવાંઓના રક્તમાં આ પદાર્થની માત્રા વધી ગઈ છે. સસવાંઓની ગ્લુકોસિડાઓની તપાસ કરતાં જણ્યું થઈ કે એમની બીતરની સપાટી ઘણી કમજોર થઈ છે. આ પ્રયોગ અવાગનવાર કેટલાયે જનવરો પર કરવામાં આવ્યો. એ સિદ્ધ થયું કે બોજનમાં ચરબીની માત્રા ધમનીઓના રોગ 'એધીરોસક્લેરોસિસ'ને પ્રભાવિત કરે છે.

એમા મદિદ નથી કે બોજનની માત્રા તથા ખાવ પદાર્થોની વિશિષ્ટતા માનવીના સ્વાસ્થ્યને પ્રભાવિત કરે છે. વધુ બોજન કરવાથી, વિશેષ કરીને ચરબી-યુક્ત બોજન કરવાથી હૃદયરોગ થવાની શક્યતા ઘણી વધી જાય છે, કેમકે રક્તમા 'કોલેસ્ટ્રોલ'ની માત્રા વધી જાય છે. એ લોહીની નળીઓને પ્રભાવિત કરે છે.

નમિતતમ શોધોથી જણ્યું થઈ છે કે રક્તમાં 'કોલેસ્ટ્રોલ' સિવાય એક બીજો પદાર્થ છે, જેને હૃદયરોગ સાથે નિકળેના નંબધ છે, આ છે 'બીટા-લાઇપો-પ્રોટીન' આ પદાર્થ એક પ્રકારનું પ્રોટીન છે જેમા ચરબીના પદાર્થોથી અસર મિશ્રિત છે. હૃદયરોગમા 'કોલેસ્ટ્રોલ' સિવાય 'બીટા-લાઇપો-પ્રોટીન' પણ રક્તમા વધી જાય છે. વધુ ચરબીયુક્ત બોજન કરવાથી અને પ્રભાવિત થાય છે.

આટલું જ નહીં, જે બોજન આવશ્યકતાથી વધુ ખવાય-પછી ભલે એમાં ચરબીયુક્ત પદાર્થો ન હોય-તો પણ રક્તની 'કોલેસ્ટ્રોલ'ની માત્રા પ્રભાવિત થઈ શકે છે. માનવશરીર એક એવું મશીન છે, જે થોડાક આવશ્યક પદાર્થોના અભાવમા પણ થોડાક સમય સુધી ચાલુ રહી શકે છે. અને અન્ય પદાર્થોથી આ અભાવની પૂર્તિ કરી શકે છે. જે બોજનમાં ઘી, તેલ, માખણ આદી ન પણ હોય, પણ વધુ માત્રામાં

અને એ કેતું કામ કરે છે. જમવાથી જે પ્રભી ઉત્પન્ન થાય છે એને કેલેરીમા માપવામાં આવે છે. વિલિન ખાદ્ય પદાર્થોથી વિલિન માત્રામાં પ્રભી પેદા થાય છે. એક ગ્રામ પ્રોટીન અથવા કાર્બોહાઇડ્રેટ ખાવાથી ચાર કેલેરી પ્રભી પ્રાપ્ત થાય તો એક ગ્રામ ચરબી ખાવાથી એક કેલેરી પ્રભી પ્રાપ્ત થાય છે. સામાન્યતઃ એક માનવી દરરોજ એવા બોજનની આવશ્યકતા હોય છે, જેનાથી ૨,૫૦૦ કેલેરી પ્રભી મળી શકે જે માનવી વધુ શારીરિક શ્રમ કરે છે એમને વધુ બોજનની આવશ્યકતા રહે છે. જે આવશ્યકતાથી વધુ બોજન કરવામાં આવે તો બોજનમાંથી પ્રાપ્ત થયેલ અતિરિક્ત શક્તિ ચરબીના રૂપમાં શરીરમાં એકત્રિત થવા લાગે છે એને બ્લડાઈ વધવા લાગે છે.

ભડાપણાને હૃદયરોગ સાથે ધનિષ્ટતા છે. ભડા માનવીના હૃદયને પાતળા માનવીના હૃદયની અપેક્ષાએ વધુ કાર્ય કરવું પડે છે. જે કોઈ માનવી ૨૦ ફેરનો બોજ પોતાને ખાંધે મૂકીને ભય તો એને વધુ પરિશ્રમ કરવો પડે છે, અને એના હૃદય પર બોજ આવે છે. મોટા પેટને કારણે દેહમાં ૫૨ પૃથુ દળાણ આવે છે અને એમને પોતાનું કાર્ય કરવામાં અવરોધો નડે છે.

ક્યારેક ક્યારેક ચરબી હૃદયની ઉપર જમા થવા લાગે છે અને એને ઝોખાસથી ઘેરી લે છે. આથી હૃદયને ઉચિત રીતે ધક્કાવામાં અતરોધો નડે છે અને થોડાક સમયમાં 'હાર્ટ-ફેન' થવાના લક્ષણો જણાય છે. પત્ર અને પેટ સોજા ચડે છે.

જેમ જેમ ચરબી વધતી જાય છે તેમ તેમ લોહીનું દળાણ પણ વધતું જાય છે. જ્યાંના પ્રભાવ એ પડે છે છે કે હૃદયને વધુને વધુ કાર્ય કરવું પડે છે, અને વધુ શક્તિ લાગતી ધમનીઓમાં રક્ત ગમ્મ કરવો પડે છે. વધુ લોહીનું દળાણ થવાથી નસ તૂટી રક્તપ્રવાય થવાનો ભય રહે છે.

બોજનમાં ઘી, તેલ, માખણ આદિનો અનુપાત અને એના હૃદયરોગ થવાના પ્રભાવ વિશે ઘણી જાણ કરવામાં આવી છે. સન ૧૯૪૦માં ઈંગ્લેન્ડના સસ લાઓ પર એક અનન્ય પ્રયોગ કર્યો. એણે કેટલાય

સપ્તાહો મુખી સસવાંઓને બોજનમાં ઘણી માત્રામાં 'કોલેસ્ટ્રોલ' મેળવી ખવડાવ્યું. 'કોલેસ્ટ્રોલ' એક પ્રકારની ચરબી છે થોડીક જ માત્રામાં રક્તમાં મળી આવે છે.

પ્રયોગના સીધીવામાં તેવામાં આવ્યું કે સસવાંઓના રક્તમાં આ પદાર્થની માત્રા વધી ગઈ છે. સસવાંઓની ગુલાનસિકાઓની તપાસ કરતાં ભણુ થઈ કે એમની બીતરની સપાટી ઘણી કમ-તેર થઈ છે. આ પ્રયોગ અવાગનવાર કેટલાયે ભનવરો પર કરવામાં આવ્યો. એ સિદ્ધ થયું કે બોજનમાં ચરબીની માત્રા ધમનીઓના રોગ 'એથેરોસ્ક્લેરોસિસ'ને પ્રભાવિત કરે છે.

એમાં ચહેલ નથી કે બોજનની માત્રા તથા ખાદ્ય પદાર્થોની વિભિન્નતા માનવીના સ્વાસ્થ્યને પ્રભાવિત કરે છે. વધુ બોજન કરવાથી, વિવેચ કરીને ચરબીયુક્ત બોજન કરવાથી હૃદયરોગ થવાની શક્યતા ઘણી વધી જાય છે, કેમકે રક્તમાં 'કોલેસ્ટ્રોલ'ની માત્રા વધી જાય છે. એ લોહીની નળીઓને પ્રભાવિત કરે છે.

નીનિતમ શોષિતો ભણુ થઈ છે રક્તમાં 'કોલેસ્ટ્રોલ' સિવાય એક બીજો પદાર્થ છે, જેને હૃદયરોગ સાથે નિકટમાં નંબધ છે, આ છે 'બીટા-લાઇપો-પ્રોટીન' આ પદાર્થ એક પ્રકારનું પ્રોટીન છે જેમાં ચરબીનો પણ થોડોક અંશ મિશ્રિત છે. હૃદયરોગમાં 'કોલેસ્ટ્રોલ' સિવાય 'બીટા-પ્રોટીન' પણ રક્તમાં વધી જાય છે. વધુ ચરબીયુક્ત બોજન કરવાથી જને પ્રભાવિત થાય છે.

આટલું જ નહીં, જે બોજન આવશ્યકતાથી વધુ ખવાય-પણી ભલે એમાં ચરબીયુક્ત પદાર્થો ન હોય-તો પણ રક્તની 'કોલેસ્ટ્રોલ'ની માત્રા પ્રભાવિત થઈ શકે છે. માનવશરીર એક એવું મશીન છે, જે થોડાક આવશ્યક પદાર્થોના અભાવમાં પણ થોડાક સમય સુધી ચાલુ રહી શકે છે. અને અન્ય પદાર્થો આ અભાવની પૂર્તિ કરી શકે છે. જે બોજનમાં ઘી, તેલ, માખણ આદી ન પણ હોય, પણ વધુ માત્રામાં

સોદીના જિંઘા દબાજીના યોગીઓનાં ભોજનમાં મીઠું એક મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. જનરો પરના પ્રયોગ દ્વારા એ પત્તો ભેળવાયો છે કે મીઠું વધુ સેવન કરવાથી સોદીના દબાજીમાં શ્વેદ થાય છે. જે દેહદાયે માસ મીઠાને ઉપયોગ ના કરાય તો એમના સોદીના દબાજીમાં કમી થાય છે. મીઠું બિલકુલ જ ના ખાતું એ સરલ કાર્ય નથી, સંબંધિત છે કે તમે ખાવામાં મીઠું બિલકુલ ના સેવ, પણ થોડીક દવાઓમાં મીઠું દોય ! આ રીતે તમારો પ્રયત્ન વ્યર્થ નીવડી શકે છે. જે તમે માત્ર અપો ગ્રામ મીઠું દરરોજ ભોજનમાં સેવા લાગશે તો સોદીના દબાજીમાં લગભગ ૫૦ ટકા ઘટાડો થશે. સોદીના દબાજીની શ્વેદના નિદાન માટે હવે દેહદાયે દવાઓ ઉપયોગ્ય છે, જેનાથી ભોજનમાં મીઠું ઓછું કર્યા વિના જ ઉચિત ચિકિત્સા કરવી શકાય છે. પરંતુ જે કયાંક સોદીના જિંઘા દબાજીને કારણે કે કોઈ અન્ય કારણવશાત્ દહરોજનો દુખવો થાય તો ભોજનમાં મીઠાની માત્રા ઓછી લેવાનું લાભ

પ્રદ છે આવા યોગી જે મીઠાનુ વધુ માત્રામાં સેવન કરે તો શરીરમાં મીઠાની સાથે પાણી બેસે થવા લાગશે અને ૫૫ મોઝ મડી બગે.

આ રીતે આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે ભોજનને દહરોજ સાથે ધનિદ સંબંધ છે. ભોજનની માત્રા અને વિભિન્ન પદાર્થોના ઉપયોગનો દવાસ્થ પર પ્રભાવ પડે છે. ભોજનમાં ચરબીયુક્ત પદાર્થોની અધિકતા દહરોજની ઉપચિત્તમાં વિશેષરૂપે સહાયક નીવડે છે. ઠાંડેલ ધનાર માનવીઓનાં ભોજનમાં મીઠાનુ વિશેષ મહત્વ દોય છે. દહરોજથી બચવા માટે એ આવશ્યક છે કે ઉચિત ભોજન ઉચિત માત્રામાં કરવામાં આવે. વધુ ભોજન કરવાથી બચે અને આ કહેવતને વાદ રાખો,

રહે નિરોગી જે કમ ખાય
બિચકે કામ ન, જે યમ ખાય

સેવા અને કુટુંબભાવ

સવાલ—સેવા કરવાનો સકળ કરનાર ચકિત્સે પોતાના કુટુંબ સાથે સબંધ તોડવો જોઈએ કે નહીં ?

ઉત્તર—કુટુંબનો સર્વ સંબંધ છોડી દેવો એ અને બગાળર લાગતુ નથી. કુટુંબમાં આપણે કોનો સ્વાર્થ ન રાખવો એવી ધૃતિ રાખવી જરૂરી છે. તેમના ઉપર ભારરૂપ ન થવું એ પણ સાડું છે. પણ જે કુટુંબીઓ સ્વભાવે સારા હોય તે સ્નેહ રાખતા હોય છતાં તેમનો મળવે તોડવો એ સન્યાસ વિષેના ખોટા વિચારોનું પરિણામ છે. ઘરબાર, કુટુંબ, સર્ગવદલા એ બધા સંબંધો દ્વારા માણસ પોતાના સમાજધર્મનું અને વિશ્વવાત્સલ્યનું સ્નેહ વિકસાવે છે. કુટુંબની હંદે છોડવાને પરિણામે સ્વભાવમાં દેહદાયે ખામીઓ રહી જાય છે. હિંમતુ પણ ઓછી થઈ જાય છે, અભાજનમાં કેમ વર્તવું જોઈએ તે સમજતુ નથી અને સમાજ વચ્ચે જવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે મૂંઝવણ થાય છે. પડોશીને પણ કેમ અને કયારે મદદ કરવી અથવા તેની શી રીતે ખબર રાખવી તથા સાચાંઓ જોડે કેમ મેળાપ રાખવો તેનું અજ્ઞાન રહે છે. દેહદાયેમાં કંઈક અશી કાતર સ્વભાવ આવે છે, તેનું કારણ કુટુંબની હંકેના અભાવ દોય છે. એ ખામી બીજાઓને સમજા કરીને પૂરી કરવાનું મન થતુ દોય છે. અને એવી રીતે અપનાવનારા પૂરેપૂરા ન મળે ત્યારે જીવનમાં સદા બિચુષ લાગે છે અને ઉદાસીનતા લાગે છે. સાતિ, કુટુંબ વગેરેનું અભિમાન ન હોવું એ જુદી વાત છે. સાતિનું લેખન કમી નાખતુ એ એક વાત છે ને સમાવદાતાને અવગણવાં એ બીજી વાત છે. માટે લાઈઓ વગેરે સાથે સંબંધ રાખવો ઘટે એમ અને લાગ છે.

કિશોરલાલ ધ. મરાઠવાળા

સોદીના જિંઘા દબાવવા રોગીઓનાં ભોજનમાં મીઠું એક મદત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. વનવરો પચા પ્રયોગો દ્વારા એ પત્રો મેળવવા છે કે મીઠાનું વધુ સેવન કરવાથી સોદીના દબાવમાં શકિત થાય છે. ને કેટલાયે માસ મીઠાનો ઉપયોગ ના કરાય તો એમના સોદીના દબાવમાં કમી થાય છે. મીઠું બિલકુલ જ ના ખાવું એ સરસ કાર્ય નથી, સંબંધિત છે કે તમે ખાવામાં મીઠું બિલકુલ ના લો, પણ થોડીક દવાઓમાં મીઠું હોય ! આ રીતે તમારો પ્રયત્ન વ્યર્થ નીવડી શકે છે. ને તમે માત્ર અર્પો માસ મીઠું દરરોજ ભોજનમાં સેવા લાગશે તો સોદીના દબાવમાં લગભગ ૫૦ ટકા ઘટાડો થશે. સોદીના દબાવની શકિત નિદાન મારે હવે કેટલીક દવાઓ ઉપલબ્ધ છે, જેનાથી ભોજનમાં મીઠું ઓછું કર્યા વિના જ ઉચિત ચિકિત્સા કરાવી શકાય છે. પરંતુ ને ક્યારેક સોદીના જિંઘા દબાવને કારણે કે કોઈ અન્ય કારણવશાત્ દરરોજનો દુઃખો થાય તો ભોજનમાં મીઠાની માત્રા એટલી સેવાનું લાભ

મદ છે આવા રોગી ને મીઠાનું વધુ માત્રામાં સેવન કરે તો શરીરમાં મીઠાની સાથે પાણી બેસું થવા લાગશે અને પત્રે મોજા ચડી જશે.

આ રીતે આપણે જેલ શક્ય છે હોય કે ભોજનને દરરોજ સાથે ધનિક સંબંધ છે. ભોજનની માત્રા અને વિલિન પદાર્થોના ઉપયોગનો દરદર પર પ્રભાવ પડે છે. ભોજનમાં ચરબીયુક્ત પદાર્થોની અધિકતા દરરોજની ઉપવિધિમાં વિશેષ સહાયક નીવડે છે. હાઈકેલ ધનાર માનવીઓનાં ભોજનમાં મીઠાનું વિશેષ મદત્વ હોય છે. દરરોજની જગ્યા મારે એ આવશ્યક છે કે ઉચિત ભોજન ઉચિત માત્રામાં કરવામાં આવે, વધુ ભોજન કરવાથી બચે અને આ કહેવતને વાદ રાખી,

રહે નિરોગી ને કમ ખાય
બિચરે કામ ન, ને ગમ ખાય

સેવા અને કુટુંબલાવ

સવાલ—સેવા કરવાનો સકલ કરનાર વ્યક્તિએ પોતાના કુટુંબ સાથે સબંધ તોડવા નોઈએ કે નહીં ?

ઉત્તર—કુટુંબનો સર્વ સંબંધ છોડી દેવો એ અને બરાબર લાગતું નથી. કુટુંબમાં આપણે કોનો સ્વાર્થ ન રાખવો એવી ધૃતિ રાખવી જરૂરી છે. તેમના ઉપર લાગણ ન થવું એ પણ સાડું છે. પણ ને કુટુંબીઓ સ્વભાવે સારા હોય ને સ્નેહ સખતા હોય છતાં તેમનો સંબંધ તોડીવો એ સન્યાસ વિશેના યોદા વિચારોનું પરિણામ છે. ધરખાર, કુટુંબ, સર્વાવદાના એ બધા સંબંધો દ્વારા માણસ પોતાના સમાજ્યર્થનું અને વિશ્વવાત્સલ્યનું સ્નેહ વિકસાવે છે. કુટુંબની હંફે છોડવાને પરિણામે સ્વભાવમાં કેટલીક ખામીઓ રહી જાય છે. હિંમત પણ એટલી થઈ જાય છે, અમાન્યમાં કેમ વર્તવું નોઈએ તે સમજાતું નથી અને સમાજ વચ્ચે જવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે મૂંઝવણ થાય છે. પડોશીને પણ કેમ અને ક્યારે મદદ કરવી અથવા તેની ક્ષી રીતે ખબર રાખવી તથા સાચીઓ નોંડે કેમ મેળાવ રાખવો તેનું અજ્ઞાન રહે છે. કેટલાકમાં કંઈક અશે કાતર સ્વભાવ આવે છે, તેનું કારણ કુટુંબની હંફના અભાવ હોય છે. એ ખામી બીજાઓને સર્ગા કરીને પૂરી કરવાનું મન થતું હોય છે. અને એવી રીતે અપનાવનારા પૂરેપૂરા ન મો ત્યારે જીવનમાં સદા બેચુપ લાગે છે અને ઉદાસીનતા લાગે છે. શાંતિ, કુટુંબ વગેરેનું અભિમાન ન હોવું એ જુદી વાત છે. શાંતિનું સેવન કાઢી નાખવું એ એક વાત છે ને સર્વાવદાસને અવગણવું એ બીજી વાત છે. મારે લાઈઓ વગેરે સાથે સંબંધ રાખવો ઘટે એમ મને લાગ છે.

કિશોરલાલ ધં. મશરૂવાળા

સારું, પ્રભુ તેની અરજ સ્વીકારે છે, ત્યારે તે શાંતિ-
નિર્જતિમાં પણ પાછી પ્રજ્જિત શોધે છે। આમ પોતે
વર્તે છે અને દોષ બતાવે છે વખતનો, સંજોગોનો કે
ફરજોનો. આપણું પણ એવું ન થાય તેનાથી ચેતીએ.
હવે તો જે સમય મળ્યો છે, તેના સંપૂર્ણપણે કરી લઈએ.
આપણી દરેક પ્રજ્જિત-નિર્જતિ પ્રયત્નનિર્મિત છે અને
તે દરેક ક્રિયામાં આપણે પ્રયત્નતાનાં દર્શન કરતા રહીએ.

આપણે અને પ્રભુ જુદા છીએ, ત્યાંથી આપણા
વિચારનો પ્રવાહ શરૂ થાય છે. એટલે પ્રભુને આપણી
મરજ પ્રમાણે નાચ નચાવવાનો ઝોરિયો આપણા
મનમાં રહ્યો છે. આપણે ઈચ્છીએ તેમ જ થવું જોઈએ.
ચોરી કરવાની ઈચ્છા થાય, સુખી થવાની અને કાઈને
સુખી કરવાની ઈચ્છા થાય, કાઈને દુઃખી કરવાની
ઈચ્છા થાય કે ખીજું કંઈ કામ સાધવાની ઈચ્છા
થાય; પણ ઈચ્છા થઈ કે તે પ્રમાણે તરત થવું જ
જોઈએ—આ તમારી નહિ પણ સૌની મનોદશા હોય
છે. આપણે સૌ ઈચ્છીએ છીએ કે ચોવીસે કલાક
મનભાઈને આપણી મરજ પ્રમાણે જ શાંતિ અને
સુખ મળતાં રહે. આવી આવી કંઈ વાસના અંતરમાં
પડેલી છે. એ સૌનો ઉડો ન આવે ત્યાં સુધી સાચી
શાંતિ આવે ક્યાંથી? ઈચ્છાથીન થવાની વાતો તો
મોટે બોલ્યા કરીએ છીએ, પણ મનમાં તો ઈશ્વરને
આપણી ઈચ્છા પ્રમાણે નચાવવાની લાવના રહી હોય
છે। એથી બધાં સુધી મનના કલા પ્રમાણે થાય ત્યા
સુધી શાંતિ લાગે છે; પણ ન થાય તો તો ‘રઘુજી
ચડેના થોડે જ રહે ને!’ આપણે જેમ વધારે વાંચીએ
તેમ વધારે પાગલ થઈએ છીએ. આપણે વાંચીએ છીએ
ધણું, પણ તેને પચાવતા નથી. આખી ગીતા મોટે ન
આવડે તો ફિર નહિ પણ ફક્ત એક બે શ્લોક આચરણ-
માં જીતે તો પણ ખટ છે. આપણે શું કરવું જોઈએ
એ પ્રશ્ન સાચો છે, પણ લોકોએ શું કરવું જોઈએ, એ
પ્રશ્નનો ઉકેલ લાવવાનો ભાર માથે રાખવો ઠીક નથી.
આપણે દુઃખી થઈએ તેથી કંઈ લોકો આપણી
ઈચ્છા પ્રમાણે કરવામાં રસ નથી લેવાના; કેમ કે
જેમને જે રસ મળે છે તે રસ તેઓ લઈ રહ્યા છે.
કેટલાકને સંગીતમાં રસ હોય છે, તો કેટલાકને જ્યોતિ-
ષમાં રસ હોય છે; કેટલાકને હસ્તરેખા જોવામાં,
પદ્યવનન બનવામાં, શરીરને પપાળ્યા કરવામાં, નાટક-

સિનેમા જોવામાં કે ખીજી મેળમળ કરવામાં રસ પડે
છે, તો કેટલાકને કુદરતી દેખાવો જોવામાં રસ પડે છે;
કેટલાકને સેવાકાર્યમાં રસ છે, તો કેટલાકને મસ્તરામની
માફક બમણ કરવામાં રસ છે. સૌના રસ એકસરખા
નથી હોતા, છતાં દરેકને કંઈ ને કંઈ રસ તો છે જ.
જ્યાં જેને રસ તેમાં તેને સુખ કે આનંદ જણાય છે.
પણ અહાં સુખ કે આનંદથી ખરી શાંતિ નથી અને
શાંતિ વિના ખરો આનંદ પણ આવે ક્યાંથી?

દરેક સ્થિતિમાં આનંદમાં રહેવું, જૂતકાળને ભૂલી
જવો, ભવિષ્યનો વિચાર ન કરવો અને વર્તમાનકાળમાં
પ્રભુ રાખે તેમ જ રહેવું એ (આનંદમાં રહેવાનો)
ઉત્તમ રસ્તો છે. જે જૂતકાળનો વિચાર કરે છે,
તે વર્તમાનકાળનો આનંદ ગુમાવે છે અને ભવિ-
ષ્યનો આનંદ તો દૂર છે. આ રીતથી વિચાર કરે
તો જૂત-ભવિષ્યનો વિચાર કરનારો કદાપિ આનંદમાં
રહેતો નથી અને જે વર્તમાનકાળમાં આનંદમાં રહે છે,
તે જણે કાળના આનંદનો બોક્તા છે. આજે અને
હમણા શું બની રહ્યું છે તેના જ વિચાર કરવા
જોઈએ. શું થઈ ગયું ને શું થવાનું તેના વિચાર
કરવા થટતા નથી. આ આનંદમાં રહેવાની ચાવી છે.
આપ આનંદમાં રહેશો, ‘આપની’ મસ્તીમાં રહેશો.
સંસારનો સ્વભાવ તો આપ જાણે છે. શરીર અને
મનનો જે સ્વભાવ છે તે જ સંસારનો સ્વભાવ છે.
જે પિડે તે ધરપાડે.

માણસ આનંદમાં રહેવાથી જેટલા નવા
વિચારો મોંથી શરૂ છે, તેટલું દુઃખના વિચારોથી તે
આત્રણ વધતો નથી; માટે જેમ બની શકે તેમ આનંદમાં
રહેવાનો માણસને પ્રયત્ન હોવો જોઈએ. માણસને
ઠંડી લાગે છે, તો તે તેને શમાવવા અગ્નિ શોધે છે
પણ તે ધૂંધવાતા અગ્નિ પાસે ન બેસતાં ભડક
બળતા અગ્નિ પાસે બેસશે. આનંદસ્વરૂપ એ આપણો
સહજ સ્વભાવ છે; પણ આપણને નાનપણથી કે
જન્મેજન્મથી દુઃખના વિચારો કરવાની રેવ પડી
ગઈ છે અને એ રેવ ગંભીર સ્વરૂપ ધારણ કયું છે.
રોગ કષ્ટસાધ્ય છે, પણ અસાધ્ય તો નથી જ. રોગી
પાસે કે દુઃખી પાસે રોગની કે દુઃખની વાતો કરીશું
તો તેથી તેને સુખ થવાનું નથી, પણ આરોગ્ય કે
આનંદની વાતો કરવાથી જ એ સૌની પ્રસન્ન થશે.
ખરા આનંદમાં રહેવાના આ જ ઉપાયો છે.

સારુ. પ્રભુ તેની અરજ સ્વીકારે છે, ત્યારે તે શાંતિ-
નિશ્ચિત્તમાં પણ પાછી પ્રશંતિ શોધે છે। આમ પોતે
વર્તે છે અને દોષ ખતાવે છે વખતનો, સંજોગનો કે
ફરજનો આપણે પણ એવું ન થાય તેનાથી ચેતીએ
હવે તો જે સમય મળ્યો છે, તેના સંકુપનો કરી લઈએ
આપણી દરેક પ્રશંતિ-નિશ્ચિત પ્રબુનિર્મિત છે અને
તે દરેક ક્રિયામાં આપણે પ્રબુતાના દર્શન કરતા રહીએ
આપણે અને પ્રભુ જુદા છીએ, ત્યાંથી આપણા
વિચારનો પ્રવાહ શરૂ થાય છે એટલે પ્રભુને આપણી
મરજ પ્રમાણે નાથ ન્યાયવાનો ઓરિયો આપણા
મનમાં રહ્યો છે આપણે ઈ-છીએ તેમ જ થવું જોઈએ
ચોરી કરવાની ઈ-છા થાય, સુખી થવાની અને કોઈને
સુખી કરવાની ઈ-છા થાય, કોઈને દુઃખી કરવાની
ઈ-છા થાય કે ખીજું કંઈ કાર્ય સાધવાની ઈ-છા
થાય પણ ઈ-છા થઈ કે તે પ્રમાણે તરત થવું જ
જોઈએ-આ તમારી નહિ પણ સૌની મનોદશા હોય
છે આપણે સૌ ઈ-છીએ છીએ કે ચોવીસે કલાક
મનમાં ઈ-આપણી મરજ પ્રમાણે જ શાંતિ અને
સુખ મળતા રહે આવી આવી કંઈ વાસના અતરમાં
પડેની એ સૌનો છેડો ન આવે ત્યાં સુધી સાચી
શાંતિ આવે કયાથી ? ઈશ્વરપ્રીત થવાની વાતો તો
મેટા બોલ્યા કરીએ છીએ, પણ મનમાં તો ઈશ્વરને
આપણી ઈ-છા પ્રમાણે ન્યાયવાની ભાવના રહી હોય
છે। એથી જ્યાં સુધી મનના કલા પ્રમાણે થાય ત્યાં
સુધી શાંતિ લાગે છે પણ ન થાય તો તો ‘રહુજી
યડેના થડે જ રહે ને !’ આપણે જેમ વધારે વચીએ
તેમ વધારે પાત્રન થઈએ છીએ આપણે વાચીએ છીએ
ધણ, પણ તેને પચાવતા નથી આખી ગીતા મેટા ન
આવડે તો ફિકર નહિ પણ ફક્ત એક બે શ્લોક આચરણ
માં ભીતરે તો પણ બહુ છે આપણે શું કરવું જોઈએ
એ પ્રશ્ન સાચો છે, પણ લોકોએ શું કરવું જોઈએ, એ
પ્રશ્નનો ઉકેલ લાવવાનો ભાર માથે રાખવો ઠીક નથી
આપણે દુઃખી થઈએ તેથી કંઈ લોકો આપણી
ઈ-છા પ્રમાણે કરવામાં રસ નથી લેવાના, કેમ કે
જેમને જે રસ મળે છે તે રસ તેઓ લઈ રહ્યા છે
કેલાકને સગીતમાં રસ હોય છે, તો કેલાકને જ્યોતિ
પદમાં રસ હોય છે, કેલાકને હસ્તરેખા જોવામાં,
પહેનવાન બનવામાં, શરીરને પાળવા કરવામાં, નાનક

સિનેમાં જોવામાં કે ખીજી મોજમજ કરવામાં રસ પડે
છે, તો કેલાકને કુદરતી દેખાવો જોવામાં રસ પડે છે,
કેલાકને સેવાકાર્યમાં રસ છે, તો કેલાકને મસ્તરામની
માફક જમણ કરવામાં રસ છે સૌના રસ એકસરખા
નથી હોતા, છતાં દરેકને કંઈ ને કંઈ રસ તો છે જ
જેમાં જેને રસ તેમાં તેને સુખ કે આનંદ જણાય છે,
પણ આવા સુખ કે આનંદથી ખરી શાંતિ નથી અને
શાંતિ વિના ખરો આનંદ પણ આવે કયાથી ?

દરેક સ્થિતિમાં આનંદમાં રહેવું, જૂતકાળને બૂઠી
જવો, ભવિષ્યનો વિચાર ન કરવો અને વર્તમાનમળમાં
પ્રભુ રાખે તેમ જ રહેવું એ (આનંદમાં રહેવાનો)
ઉત્તમ રસ્તો છે જે જૂતકાળનો વિચાર કરે છે,
તે વર્તમાનકાળનો આનંદ ગ્રામી છે અને ભવિ
ષ્યનો આનંદ તો દૂર છે આ રીતથી વિચાર કરીશો
તો જૂત-ભવિષ્યનો વિચાર કરનારો કદાપિ આનંદમાં
રહેતો નથી અને જે વર્તમાનકાળમાં આનંદમાં રહે છે,
તે જણે કાળના આનંદનો બોક્તા છે આને અને
હમણાં શું જાની રહ્યું છે તેના જ વિચાર કરવા
જોઈએ શું થઈ શકે ને શું થવાનું તેના વિચાર
કરવા થતા નથી આ આનંદમાં રહેવાની આત્મી
આપ આનંદમાં રહેતો, ‘આપની’ મસ્તીમાં રહેશો
સંસારનો સ્વભાવ તો આપ જાણો છો શરીર અને
મનનો જે સ્વભાવ છે તે જ સંસારનો સ્વભાવ છે.
જે પિડે તે બતાવે

નાનુંસ આનંદમાં રહેવાથી જેટલા નવા
વિચારો ગોપી શકે છે, તેટલું દુઃખના વિચારથી તે
આજળ વધતો નવી માટે જેમ બની શકે તેમ આનંદમાં
રહેવાનો માણસનો પ્રયત્ન હોવો જોઈએ માણસને
ઠીક લાગે છે, તો તે તેને શમાવવા અગ્નિ શોધે છે
પણ તે ધૂંધવાતા અગ્નિ પાસે ન બેસતા લાલક
બળતા અગ્નિ પાસે બેસશે આનંદસ્વરૂપ એ આપણો
સદજ સ્વભાવ છે, પણ આપણને નાનપણથી કે
જન્મજન્મથી દુઃખના વિચારો કરવાની ટેવ પડી
ગઈ છે અને એ ટેવ જાલીર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે
રોજ કષ્ટસાધ્ય છે, પણ અસાધ્ય તો નથી જ રોગી
પાસે કે દુઃખી પાસે રોગની કે દુઃખની વાતો કરીશું
તો તેથી તેને સુખ થવાનું નથી, પણ ખરોચ કે
આનંદની વાતો કરવાથી જ એ સૌની પ્રસન્ન થશે.
ખરા આનંદમાં રહેવાના આ જ ઉપાયો છે

શેઠ અને મારા આશ્રયના પાર ન હતો મને થયું હારતરી સંસ્કૃતિ આની આસપાસ ક્યાંક પડી હશે. આ મોટી મહેલાતોમાં તોએ નહિ હોય, પૈસાના અપયાથી ખદબદતા અને સત્તાના કે-સરમાં સગડતા -જેને ખબરેય નથી કે પોતે સમી છે-માણુઓમાં તો એની સંભાવના થયું નથી જ.

પેલાએ પૈસા આપ્યા ત્યારે કાંઈક ધવિત્ર કાર્ય થયો. સતોષ એના મુખ પર રમી રહ્યો હતો.

શેઠ કહ્યું, 'ખોલ આપું ?'

જવાબ મળ્યો 'કાણું વચ્ચે ? મેં' તો કાળા અક્ષર ટુઠાડે માર્યા છે, અમે તો એમ માનીએ કે તમે સાંચા જ બાવ થ્યો, તમારેય ઉપર ભરવાન છે ને !'

અમારા મુખ પરના ભાવ વાંચવાની એનામાં તાકાત હોત તો એને વિશેષ વધત ધાત થયું એ તો એની મસ્તીમાં હતો. આવ્યો હતો એ પ્રમાણે ડાબના ડાલના ચાશ્યો મળે.

અવળાસવળી

મુખઈની દોડકા ટેઈન આસતી હતી અને એમાં અમારી વાતો એના કરતાં વધુ કાસકાસ ચાલતી હતી. હાપાએના સમાચાર પર ટીકા ટિપ્પણી થઈ રહી હતી રાજનીતિની વાત પૂરી થઈ એટલે સામાજિક સમાચાર પર અમે તુટી પડ્યા. આ અમારી રોજની ટેવ હતી. નહિતર બેરીવલીથી મુખઈના રસ્તો ફરેજા કેમ કાઢવો, અમારી જીભની સમરેર અવળા સવળી ચાશ્યા કરતી. હાપામાં સમાચાર હતા એક ટેકસી ટૂક સાથે અથડાઈને અને ટેકસિનો એવો લોચો વળી ગયો કે બંને કાગળનો મોઠો ફૂલો.

મેં કહ્યું 'ભયું' હશે તો લીમો ઉતરાવ્યો હશે. સાવ ટાકું થઈ ગયું' હશે એટલે કાં તો હાથે કરીને અડાડી દીધી હશે. હતી એના કરતાં તો સારી આપશે. નહિતર શું સામે આવતી રહેને ન એઈ શકે ને જોયા પછી એક લગાવતાં કેટલી વાર ?'

પરમાનંદ કહે, 'ના, ના, એવું નહિ હોય. એ ભાડે ફેરવતો હશે. માથેક સાથે અગરો મળે હશે

અને આમ અડાડી દીધી હશે' મહેરો વળી બાકી જ ન રાખી 'અચ્છુકુકુના પૈસા લીધા હોય તો પછી આમ એકડા પડે કબવતળલ ભાવ લે તે દિ પૈસા વહાલાં લાગે થયું આવી રીતે અકસ્માત થાય ત્યારે આકડું લાગે.' બસુ કહે, 'બહુ ચડી વાગ્યા છે. બેસના વળે' કે એવા તહેવારે કેટલા બધાં પૈસા લે છે ને આપણે ગરજના માર્યા આપીએ છીએ. એ બધાં આવા પ્રસંગે ખંખેરવા પડે છે'

આમ એક પછી એક બોલવા માંડ્યું. બધાં જ બંને ચિત્રચુપતા ચામમાં હોય તે પ્રમાણે સીચે સીધો ચુકાદો આપતા હતા.

પરમાનંદ ફરી કહ્યું, 'કાંઈ અમળ્યો માણસ છે એવ ખબર પડે એટલે ભાવ વધારી ને જ વાત કરે. જવાનું સ્થળ નજીકમાં હોય તો થયું એક બે ચક્ર મારીને બે મિનિટને બદલે દબ મિનિટ કરી પહોંચાડે.'

એક ખૂલે એક માણસ વાત સાંભળી રહ્યો હતો. માણસ સીધો-સાદો લાગ્યો. કહે ! 'તમે સાંભળો તો એક વાત કહું,'

'હશે'

'આ ટેકસી ફાઈવરની કથની એરી નથી. ગાડી પોતાની હતી.'

'પોતાની કે પારખી હવે લોના મળે છે એટલે માણસ મને લેખ બતાવે છે.' બસુએ ચર્ચામાં અપ્રસાદ્યું.

પરમાનંદ કહે 'સાંભળ, વચમાં બોલીસ મા. આપણને એ વિષે માહિતી મળે છે. આમ વાકયે વાકયે તમે ટીકા કર્યા કરો તો કાઈ વાત કઈ રીતે કરે ?'

'તમારી બેબ જીવનની વાત સાચી છે' કહી પેલા ભાઈએ મૂળ વાત પર આવતાં હસતાં હસતાં ચલાવ્યું, 'એ ભાઈએ લોન લીધી હતી ને થોડા પૈસા બેરના થયેલાં ગરીબ પૂજીને ઉપાડવા હતા એમાં લોનના પૈસા કાઢાઈ ગયા હતા ને બેરીના

શેઠ અને મારા આશ્વત્થેના પાર ન હતો અને થયું ભારતની સંસ્કૃતિ આની આસપાસ ક્યાંક પડી હતી. આ મોટી મહેલાતોમાં તો એ નહિ હોય. પૈસાના અપવાદી ખદબદતા અને સત્તાના કેન્સરમાં સગડતા—જેને ખબરેય નથી કે પોતે સળડે છે—માણુઓમાં તો એની સંભાવના પણ નથી જ.

પેલાએ પૈસા આપ્યા ત્યારે કાંઈક પવિત્ર કાર્ય થાતો સતોષ એના મુખ પર રમી રહી હતો.

શેઠ કહ્યું, 'બોલ આપું ?'

જવાબ મળ્યો 'કોણ વાંચે ? મેં' તો કાળા અક્ષર કુઠોડે માર્યા છે, અમે તો એમ માનીએ કે તમે સાચા જ બાવ હ્યો, તમારેય ઉપર ભગવાન છે ને !'

અમારા મુખ પરના ભાવ વાંચવાની એનામાં તાકાત હોત તો એને વિશેષ તૃપ્તિ થાત પણ એ તો એની મસ્તીમાં હતો. આવ્યો હતો એ પ્રમાણે ડાવતો ડાલતો ચાલ્યો ગયો.

અવળાસવળી

મુબઈની લોકલ ટ્રેઈન ચાલતી હતી અને એમાં અમારી વાતો એના કરતાં વધુ ફાસફાસ ચાલતી હતી. ડાપાંચિના સમાચાર પર ટીકા ટિપ્પણી થઈ રહી હતી રાજનીતિની વાત પૂરી થઈ એટલે સામાજિક સમાચાર પર અમે તુટી પડ્યા. આ અમારી રોજની ટેવ હતી. નહિતર બેરીવલીથી મુબઈના રસ્તો દરરોજ કેમ કાઢવો, અમારી જીભની સમશેર અવળા સવળી ચાલ્યા કરતી. ડાપામાં સમાચાર હતા એક ટેકરી ટૂક સાથે અથડાઈને અને ટેકરીના એવો લોચો વળી ગયો કે જાણે કાગળનો મોટો ફૂલો.

મેં કહ્યું 'હમ' હશે તો વીગે ઉતરાવ્યો હશે. સાવ ટાકું થઈ ગયું હશે એટલે કાં તો હાથે કરીને અડાડી દીધી હશે. ઠલી એના કરતાં તો સારી આવશે. નહિતર શું સામે આવતી દેખે ન જોઈ શકે ને જોયા પછી એક લગાવતાં કેટલી વાર ?'

પરમાનંદ કહે, 'ના, ના, એવું નહિ હોય. એ ભાડે ફેરવતો હશે. માથે સાથે અડાડે ગયો હશે

અને આમ અડાડી દીધી હશે' મહેરો વળી બાકી જ ન રાખી 'અણકુછના પૈસા લીધા હોય તો પછી આમ એકના પડે કબજતબજ ભાવ લે તે દિ પૈસા વહાલાં લાગે પણ આવી રીતે અકસ્માત થાય ત્યારે આકરું લાગે.' બસ કહે, 'બહુ ચડી વાગ્યા છે. બેસના વર્ષે' કે એવા તહેવારે કેટલા બધાં પૈસા લે છે ને આપણે ગરજના માર્યા આપીએ છીએ. એ બધાં આવા પ્રસંગે ખંભેરવા પડે છે'

આમ એક પછી એક બોલવા માંડ્યું. બધાં જ જાણે ચિત્તપતના ચાન્દમાં હોય તે પ્રમાણે સીધે સીધા ચુકાદો આપતા હતા.

પરમાનંદ ફરી કહ્યું, 'કોઈ અનુભવો માણસ છે એય ખબર પડે એટલે ભાવ વધારી ને જ વાત કરે. જવાનું સ્થળ નજીકમાં હોય તો પણ એક બે ચક્ર ભરીને બે મિનિટને બદલે દસ મિનિટ કરી પહોંચાડે.'

એક ખૂણે એક માણસ વાત સાંભળી રહ્યો હતો. માણસ રીધો—સાદો લાગ્યો. કહે ! 'તમે સાંભળો તો એક વાત કહે.'

'કહે'

'આ ટેકરી ફાઈવરની કથની એવી નથી. ગાડી પોતાની હતી.'

'પોતાની કે પારકી હવે લોના મળે છે એટલે માણસ અમે તેમ જવા દે છે.' બસ એ ચર્ચામાં અંજાવ્યું.

પરમાનંદ કહે 'સાંભળ, વચમાં બોલીશ મા. આપણને એ વિષે માહિતી મળે છે. આમ વાક્યે વાક્યે તપે ટીકા કર્યા કરે તો બાઈ વાત કઈ રીતે કરે ?'

'તમારી બેય જીભની વાત સાચી છે' કહી પેલા ભાઈએ મૂળ વાત પર આવતાં ઠસતાં ઠસતાં ચલાવ્યું, 'એ બાઈએ લોન લીધી હતી ને થોડા પૈસા બેરના ધરેણાં ગીરા મૂકીને ઉપાડ્યા હતા એમાં લોનના પૈસા ભરાઈ ગયા હતા ને બેરીના

વાત રહે છે. હું આમકાનો કાસ તૈયાર કરું છું. હજી પૂરો તૈયાર થાય તે પહેલાં તમે દેકારો કરવા માંડ્યો, પાણી નથી આવતું, પાણી નથી આવતું.’

‘દાસકાકા, આ બધું મને જમતું નથી. તમારે કાસ વાપરવો જ નથી. તો પછી શા માટે તૈયાર કરવો ?’

‘ઠરિભાઈ, સાવ એતું નથી. વાપરવો વ શરૂ કર્યો છે.’

‘આ ચોપડાનો સેટ લઈને હું જીવાનોમા વહેતું છું’

‘દાસકાકા, એ તો તમે ભારે કર્યો. મૂત મજે એ કોઈ વાંચતું નથી.’

‘મેં સાવ એતું કહ્યું નથી. મને તે વિદ્યાર્થી’ મારી પાસેથી ચોપડી મૂત લઈ જાય. પછર દિવસ પછી એનો પ્રકરણ વાર સાર લખી લાવે તો જ એને ભેટ લખી આપું. નહિતર એણે એ ચોપડી પાછી દેવાની’.

‘આ ખેાટને ક’ધો છે’.

‘સમને તો નહિનો છે-બહોળા નહિનો’.

હું તો દહીય કરતા ખાતર સવાલ જવાબ કરતો હતો. પણ દાસકાકાએ પોતાનું કામ થતું કરી દીધું હતું. મારા વીસ વર્ષના છોકરાને મેં પહેલીવાર સિનેમા સિવાય કોઈ ઈતરવાચન કરતો જ્યેથો. એ વિવેકાનંદની વાત કરતા ધરાતો ન હતો.

મેં એને કહ્યું, ‘આવા કેટલાય મહાત્માઓ થઈ ગયા.’

‘એમાંથી એનો બેસા ખ્યાલ આવે છે.’ જવાબ મળ્યો. દાસકાકાએ વારસો તો શોધ્યો હતો પણ તરત વારસદાર શોધવામાં પણ ભારે ચીવટ રાખે છે.

કેલાકાર

ઈલાહાંમ ચાચા વિના અમારી નાટક કંપનીની કંપના જ અમને ન આવે. ચાચા કોઈ દિગ્ગજ કં

માલિક ન હતા. પણ ચાચા આ બધાના ઉપક્રો મોમ-વતા. ચાચા બોલે પછી કોઈને એથી વિરુદ્ધ મોત્તવાની તાકાત નહિ કારણ કે કાકાને પૈસો કે પ્રતિષ્ઠા વગ-જા ન હતા. કાકામાં એક મજબૂતો ગુણ. અનુકરણ એ મજબૂત કરી શકે. અમારે ત્યાં રામલી નાટકમાં ગોરની ભૂમિકા લખતે. જે સ્વોલ એણે બરાબર પાકા કરેલા. એકવાર એ જેરદાગર. આમ તો એ નાનું કામ પણ એના વિના સ્વોલ કાણ બોલે ? અમે જરા બુઝાયા. કોં મરફરી કરવા ખાતર ચાચાને કહ્યું, ‘ચાચા, આજ તમે ગંગ થઈ જવ.’

ચાચા કહે, ‘કોઈ મને શીખવાડે તો તૈયાર થઈ જઈ’ પછી શું નુકસાનું તે કહે ‘ગોર થઈશ, જવ,’ અમને પછી બજાર પડી કે ચાચા બે માર્દવ ચાલી એક શાસ્ત્રી પાસેથી સ્વોલ શીખી લાવ્યા પણ તે દિવસે ચાચાએ જ રાખ્યો. એમને એળખતા હતા એ લોકોએ તો નાટક પૂરું થયું કે તરત જ રમમ થઈ ચાલીને કહ્યું, ‘ચાચા, તમે કમાલ કરી.’

ઈલાહાંમ ચાચાએ કઈક કંપનીઓ બદલાવી નાખી હતી પણ બધેય એમની મેવા અર્ને સુવાસ આવી ને આવી ઉભજવળ. એકવાર મેં પૂછ્યું ‘ચાચા, તમે ધીરો બનેલા ખરા ?’ ચાચા કહે, ‘મારો એક જમાનો હતો. એકવાર ધીરો તો બનેલો પણ એકને એક નાટકમાં વિલન (બધનાયક) પણ બનેલો.’

મેં કહ્યું, ‘ચાચા, હવે તમે ગાંધી મારવા માડ્યા. નાટકમાં ધીરોને વિલન કયાંક તો ભેગા થતા હોય ને ? તમે તો ટાલ પોરની હાંકવા માંડી.’

ચાચા કહે, ‘મારે અત્યારે કયાં તમારી પાસેથી સર્ટીફિકેટ બોઈવું હતું તે હું ગાંધી હાંકું. તે દિવસે કમાલની બનેલી એવા દિવસો તો પ્રભુ દેખાડે નહિ’.

મેં કહ્યું ‘ચાચા, એવડી વળી કઈ વાત બની અથેલી’

‘સીતારવવરનું નાટક ચાલે. ધીરોને ટાઈફીડ થયેલો એટલે હું એનું કામ કરું’ પણ એજ દિવસે અમને બજાર પડી કે વિલનનું કામ કરતા માસ્ટર સુરતીને ગયામાં માઠ નીકળી છે. સુરતી મારો ખાસ

વાત રહે છે. હું ચામડાનો કાસ તૈયાર કરું છું. હજુ પૂરો તૈયાર થાય તે પહેલાં તમે દેકારો કરવા માંડ્યો, પાણી નથી આવતું, પાણી નથી આવતું.’

‘દાસકાકા, આ બધું મને ગમતુ નથી. તમારો કાસ વાપરવો જ નથી. તો પછી શા માટે તૈયાર કરવો ?’

‘હરિભાઈ, સાવ એવું નથી. વાપરવો થ શરૂ કર્યો છે.’

‘આ ચોપડાનો સેટ લઈને હું જીવાનોમા વહેચું છું’

‘દાસકાકા, એ તો તમે ભારે કરી. મફત મળે એ કોઈ વાંચતું નથી.’

‘મેં સાવ એવું કયું નથી. મને તે વિશ્વાસી મારી પાસેથી ચોપડી મફત લઈ ગય. પછર દિવસ પછી એનો પ્રકરણ વાર સાર લખી લાવે તો જ એને ભેટ લખી આપું. નહિતર એણે એ ચોપડી પાછી દેવાની.’

‘આ ખોટનો કંધો છે.’

‘સમજો તો નહિનો છે-બહેળા નહિનો.’

હું તો દહીય કરવા ખાતર સવાલ જવાબ કરતો હતો. પણ દાસકાકાએ પોતાનું કામ શરૂ કરી દીધું હતું. મારા વીસ વર્ષના છેકરને મેં પહેલીવાર સિનેમા સિવાય કોઈ ઈતરવાચન કરતો જોયો. એ વિવેકાનંદની વાત કરતા ધરાતો ન હતો.

મેં એને કહ્યું, ‘આવા કેટલાય મહાત્માઓ થઈ ગયા.’

‘એમાંથી એનો બધો ખ્યાલ આવે છે.’ જવાબ મળ્યો. દાસકાકાએ વારસો તો શોધ્યો હતો પણ તરત વારસદાર શોધવામાં પણ ભારે ચીવટ રાખે છે.

કલાકાર

ઈસ્રાલીમ ચાચા વિના અમારી નાટક કંપનીની કલ્પના જ અમને ન આવી. ચાચા કોઈ દિગ્દર્શક કે

માલિક ન હતા. પરંતુ ચાચા આ બધાના હક્કો ભોગવતા. ચાચા બોલે પછી કોઈને એથી વિરુદ્ધ બોલવાની તાકાત નહિ કારણ કે કાકાને પૈસો કે પ્રતિષ્ઠા વગર આ ન હતા. કાકામાં એક મજબૂતી હતી. અનુકરણ એ મજબૂતી શકે. અમારે ત્યાં રામલો નાટકમાં જોરની ભૂમિકા ભજવે. બે શ્લોક એણે બરાબર પાકા કરેલા. એકવાર એ રેસદાગર. આમ તો એ નાનું કામ પણ એના વિના શ્લોક કાઢ્યું બોલે કે અમે જરા બુઝાયા. કોકે મસ્કરી કરવા ખાતર ચાચાને કહ્યું, ‘ચાચા, આજ તમે જાગ થઈ ગય.’

ચાચા કહે, ‘કોઈ મને શીખવાડે તો તૈયાર થઈ જઈ’ પછી નું નુમયું તે કહે ‘જાર થઈય, જન,’ અમને પછી ખજૂર પડી કે ચાચા બે માઈલ ચાલી એક શાસ્ત્રી પામેથી શ્લોક શીખી લાવ્યા પણ તે દિવસે ચાચાએ જ રાખ્યો. એમને આજખત હતા એ લોકોએ તો નાટક પૂરું થયું કે તરત જ રમચ પર આવીને કહ્યું, ‘ચાચા, તમે કમાલ કરી.’

ઈસ્રાલીમ ચાચાએ કઈક કંપનીમાં બદલાવી નાખી હતી પણ બધે એમની મેવા અંતે સુવાસ આવી ને આવી ઉબજવળ. એકવાર મેં પૂછ્યું ‘ચાચા, તમે ધીરો બનેલા ખરા ?’ ચાચા કહે, ‘મારો એક જમાનો હતો. એકવાર ધીરો તો બનેલો પણ એકને એક નાટકમાં વિલન (ખવાનાક) પણ બનેલો.’

મેં કહ્યું, ‘ચાચા, હવે તમે ગાંધી મારવા માડ્યા. નાટકમાં ધીરોને વિલન ક્યાંક તો ભેગા થતા હોય ને ! તમે તો દાકા પોરની હાંકવા માંડી.’

ચાચા કહે, ‘મારે અત્યારે ક્યાં તમારી પાસેથી સર્ટીફિકેટ બેઈનું હતું તે હું ગાંધી હાંકું. તે દિવસે કમાલની બનેલી એવા દિવસો તો પ્રભુ દેખાડે નહિ.’

મેં કહ્યું ‘ચાચા, એવડી વળી કઈ વાત બની ચલેલી’

‘સીતાસ્વયંવરનું નાટક ચાલે. ધીરોને ટાઈફીડ થયેલો એટલે હું એનું કામ કરું’ પણ એજ દિવસે અમને ખજૂર પડી કે વિવનનું કામ કરતા માસ્ટર સુરતીને ગાંધીમાં ગાંધી નીકળી છે. સુરતી મારો ખાસ

મુલાકાતે આવી ગયા તે સારું થયું. ભારત-સોવિયેટ વચ્ચેના કરારોથી આપણા અર્થતંત્રને ભાગી પડતું અટકાવવાની જે વિચારણાઓ ચાલી રહી છે તેને નડું પણ મળશે, કોણ મિત્ર સમૂહ અને કોણ અમરૂપ તે અમારેથી નક્કી થતું નથી. અમેરિકાને આપણે તારણદાર માનતા હતા પરંતુ પાકિસ્તાન સાથેના એ સુદ્ધ વખતે તેમ જ કાશ્મિર પ્રશ્ને તેણે ભારતની જે આવડાનુસાર કરી તેમ જ બાજુના દેશની કોણની વખતે આપમીઆમણું કરી તેનાથી આ દોસ્તાની શાક હીની પડી ગઈ. છેલ્લાઈઝન સોવરના વખતથી પાકિસ્તાનને શરૂઆતે આપવાની બાબતમાં લમબાગીક સાબતી હતી. સ્વ. નહેરુજીએ તો એકવાર ગુસ્સે થઈને અમેરિકન પ્રમુખે ભારતને પશુ શરૂઆતે આપવાની વાત કરી તેની આટકણી કાઢી હતી. પરંતુ તેમના પુત્રાઈન્દરાજ વધુ શ્વસ્થ અને શાણા નીડકયા અને બાગવાદો વખતે સામ્યશીલકા હોઈને રશિયા-ભારત સમિધ હરાર કરીને અમેરિકાને એની લપકાક મારી દીધી કે નિકસન સમ્રેમ પશુ દિડમૂઠ બની ગયા રૂખીતી રીતે જ ભારતના ઈતિહાસની એક નાટ્યક પૂજે ધરખામેશી મેરીનેા પાંચા સુદ્ધ કરવાની તક રશિયા શુચારે તેનું સૂચન તે ન હતું. એશિયામા ભારતનું મહત્વ તેણે નીરેખી લીધું. હવે પછી જે કાઈ બની ગયું છે તે મહત્વતાઓની પેનાના મહે શકાઓના પરિપાકરૂપે બની રહ્યું છે સવાન એ છે કે આપણે આ મેરીનેા લાભ કેવો અને કેટલો લઈ શકીએ છીએ. પાકિસ્તાન જે રાને ચીન અને અમેરિકા બન્ને પાસેથી ધામું કરાવી શકે છે તેની રીતે સોવિયેટ સાથેના કરારોમાથી આપણા દિલની વાત બીમ રાષ્ટ્રો પાસેથી પશુ લેતા આવડણી બેઠેજી શી ઝેઝનેર ભારતમા આવીને હસવાનો રેકડો તોડે તે તો આપણી મૂખાઈ મલે પશુ હોઈ શકે ?

દ્વિયામણ

મુંબઈ સમાચારે તેના એક અમલેખમાં એરી ટીકા કરી છે કે ઇંગ્લા હીકાગ ઘટી ચાડતા હોય ત્યારે ઉપાધાને શીદ આટો ખવડાવેો જોઈએ ? આમ જોઈએ તો વાત માન સાચી છે. પરંતુ અમાગ અખ-બાગી જિગારે ચટકાગે હેઢેછીને અને તેમાયે ભારત માચી ખાડી અને ફળ-ફૂવાદિની થતી નિકાસના સદર્ભમા કશું તેથી તેનું મહત્વ વધી નય છે. આપણા અર્થશસ્ત્રીઓ હેડે છે કે જેટ પાટા બાધીને પશુ નિકામ કરો મહારા દુશા જ ખાડ નથી મળતી એનું નથી-ભાગતના બધા ગલ્લોમા ખાંડના કાળા બાગર ચાલે છે. અને હોદ લાખ દન ખાડની નિકાસ કરી તેમા ખોડુ શુ હેડે તેની જ રીતે સરરમન, કેમ, કળા ઈત્યાદિની નિકાસ એટલા માટે કળા છે કે તેના ઉત્પાદકને લાખ વધુ મળે. મી ગેનેનેા લાખ કીસીના ૧૦ રૂપિા હોય તો ખેડૂતને મગફળની ખેતીમા રસ રહેવાનો. બાગરમા શ ૪૦ અને ઘઉંના શ. ૫૦ દોા તો જ વાવેતર હેળળની જગીનમાં વધારે લાખ ખાડના ભગ્ન જે જિયા હોય તો જ દોરડીને પાક વધુ જીતે. એટલે વાસ્તવમા લાખની સપાડી જિચી રાખીને જ સરકાર સમ્રૂદ્ધ વધારવા માગે છે. તેનો છવતો બળતો રીખ વેતન પચનેા અકેવાપ બંડેર કરા પડી નય નય વાર મોધવરી બધામા વધારો સરકારે નહેર ક્યો છે અનનત લાખની સપાડી નીચી લાવવા તેમજ લાવેને કાબૂમા લેવાની વાત એટનાજ જેરેસોરથી કરવામા આવે છે. પરંતુ સૌથી મોટો અને અખ-પતો મુદ્દો એ છે લાવસપાની કઈતેમજ નક્કી કરેતા લાવો જેમા લેવા જોઈએ તે નિશ્ચય લેવાનું હજુ બાધી છે અને પદ હગર કરોડનો પાચથી મેજના પૂર્ણ થયે તે બાજન વિચારાય. ત્યા સુધી ‘મુંબઈ સમાચાર’ ખામોશી રાખે.

જે મનુષ્ય રાત-દિવસ પોતાને લાખડીન અને નિર્જળ માને છે તેનાથી ક્ષાઈપશુ મહત્વનું કાપું થયું નથી. જે મનુષ્ય રાત-દિવસ પેકાને હીન અને નિર્જળ માને તેવો જ-હીન અને દુર્બળ-મઈ બય છે. જો તમે નિરતર ચકીતની લાવના કરશો તો તમારા હૃદયમાથી તે ચકીતઓ નબળ થશે, વિકાસ પામશે અને તમારા હૃદય મહાન કાપું સાખ થશે, પશુ જે તમે એક કાશુ પશુ એવો વિચાર કરશો કે, ‘હું ઘુચ છું’, હીન છું.’ તો તમે ‘ઘુચ’ અને ‘હીન’ જ થઈ જશો એ નક્કી માનજો.

યુવાકોને આવી ગયા તે સારું થયું. ભારત-સોવિયેટ
વચ્ચેના કરારોથી આપણા અર્થતંત્રને ભારી પડતું
અટકાવવાની જે વિચારણાઓ ચાલી રહી છે તેને
નહી બળ મળે. કોણ મિત્ર સાંગે અને કોણ ખસણ
તે અગાઉથી નક્કી થયું નથી. અમેરિકાને આપણે
તારણદાર ચાલતા હતા પરંતુ પાકિસ્તાન સાથેના એ
મુદ્દ વખતે તેમ જ કશ્મિર પ્રશ્ને તેણે ભારતની જે
અવસ્થા કરી તેમ જ બાગદાદ દેશની કરોડની
વખતે આખરી ચામણ કર્યા તેનાથી આ દેશની
ગ્રાં દીની પડી મઠે. છેલ્લે આઈઝન હોવરના વખતથી
પાકિસ્તાનને શરૂઆતથી બાબલના સમજાવીક
ચાલતી હતી. સ્વ. નહેરુજીએ તો એકવાર જુએ
શરૂએ અમેરિકન પ્રશ્નને ભારતને પણ શરૂઆતથી
વાત કરી તેની ગાંઠથી કાઢી હતી. પરંતુ તેમના
પુત્રી ઈન્દિરાજી વડુ સ્વસ્થ અને શાંત નીડયા અને
બાબલજીએ વખતે લાગણીથી લોહીને રચિયા-ભારત
સહિ કરાર કરીને અમેરિકાને એની લપકાક મારી
દીધી કે નિકાસન સાહેબ પશુ હિંદુશ્રદ્ધ બની ગયા
દેખાવી રીતે જ ભારતના ઈતિહાસની એક નાટ્યક
ખેલ ધરખાલેલો મેંડોના પોચા સુદેહ કરવાની તક
રચિયા ગુમાવે તેણે મૂખે તે ન હતું. એશિયામાં
ભારતનું મહત્વ તેણે નીરખી લીધું. હવે પછી જે
કાઈ બની ગયું છે તે મહાસત્તાઓની પેનાના મ્હે
મહાઓના પરિપાકરૂપે બની રહ્યું છે સવાન એ છે
કે આપણે આ મેંડોના લાખ કેવી અને કેટલો લઈ
શકીએ છીએ. પાકિસ્તાન જે રીતે ચીન અને અમે
રિકા બંને પાસેથી ધાર્યું કરાવી શકે છે તેવી રીતે
સોવિયેટ સાથેના કરારોમાંથી આપણા હિતની વાત
ખીજ રાષ્ટ્રી પાસેથી પણ લેતા આવાથી જોઈએ
શી એકનેવ ભારતમાં આવીને ડસવાને રેકર્ડ વોડે
તે તો આપણી મૂર્ખાઈ પ્રત્યે પશુ હોઈ શકે ?

દૂરિયામયુ

મુળ્ય સમાચારે તેના એક અધિવેશમાં એની
ટીક કરી છે કે ઇન્ડો-પાકીસ્ટાન યોદ્ધા દોષ ત્યારે
ઉપાધાને શીદ આપે અવગણવો જોઈએ ? આમ
જોઈએ તો વાત આ સારી છે. પરંતુ અમારા અધ્ય-
ભાગી વિગદરે સરકારને હિંદુશીને અને તેમાંથી ભારત
આવી ખાલી અને ફળ-ફુલદિની થતી નિકાસના
સહભાગી કંઈ તેથી તેનું મહત્વ વધી ગયું છે. આપણા
અર્થશાસ્ત્રીઓ કહે છે કે જેટલા પાકીસ્ટાન પશુ
નિકાસ કરે મહારા દુધા જ ખાક તથી મળતી એનું
નથી-ભારતના બધા ગભોમાં ખાંડના કાળા બળર
ચાલે છે. અને દોઢ લાખ ટન ખાંડની નિકાસ કરી
તેમાં જોડું કુ હોતી જ રીતે સરકારન, કેરી,
કળા ઈત્યાદિની નિકાસ એટલા માટે કમવ છે કે તેના
ઉત્પાદકોને બાદ વધુ મળે. મી ગેનરેના લાખ ક્રીસોના
૧૦ રૂપિયા હોય તો જોડાને મરફતની ખેતીમાં રસ
રહેવાનો. બજારના રૂ ૪૦ અને હાલના રૂ. ૪૦
ટોન તો જ વાવેતર હેળવીને બજારમાં વધારો થાય.
ખાંડના ભાવ જો જોયા હોય તો જ શેરડીને ૫૩
વધુ જોડે. એટલે વાસ્તવમાં ભાવની સપાટી જોઈ
રાખીને જ સરકાર સમર્થિત વધારવા માગે છે. તેના
જીવતા બજારો નીચ વેતન પચેના અકેવાય જોડે
કર્તા પડી નહી નહી વર મોલારી બજારમાં વધારો
સરકારે જોડે કર્યો છે અન્યત્ર ભાવની સપાટી
નીચી લાવવા તેમજ ભાવોને કાબૂમાં લેવાની વાત
એટલાજ જોડેરોસથી કરવામાં આવે છે. પરંતુ સૌથી
મોટો અને અગત્યનો સુદો એ છે ભાવસપાટી કઈ તેમજ
નક્કી કરેના ભાવો કેમ લેવા જોઈએ ? નિષ્કૃષ્ટ
લેવાનું હજુ બાકી છે અને ૪૬ ટોન કરોડની પાચબી
યોજના પૂર્ણ થયે તે બાજબ વિચારાય. ત્યાં સુધી
‘ગુજરાત સમાચાર’ ખાલોશી રાખે.

જે મુળ્ય રાત-દિવસ પોતાને જાગૃતી અને નિર્જન માને છે તેનાથી કાઈપણ મહત્વનું કાંઈ
થતું નથી. જે મુળ્ય રાત-દિવસ પોતાને હીન અને નિર્જન માને છે તેવા જ-હીન અને દુર્બળ-થઈ
ગયે છે. જો તમે નિરંતર શક્તિની ભાવના કરશો તો તમારા હૃદયમાંથી તે શક્તિઓ જાગૃત થશે, વિકાસ
પામશે અને તમારા હાથ મહાન કાંઈ સાધ્ય થશે, પણ જો તમે એક ક્ષણ પણ એવા વિચાર કરો કે,
‘હું દુર્બળ છું’, ‘હીન છું.’ તો તમે ‘દુર્બળ’ અને ‘હીન’ જ થઈ જશો એ નક્કી માનવું.

વિનોબાજીનો વાર્તાલાપ એક અમૂલ્ય પ્રદાન બની રહે છે. વિચારમૂલક સામગ્રી પીરસવામાં સાધના ઠંભેણાં અમરૂણી રહ્યું છે, અને એક વિચારપત્ર તરીકે ગુજરાતના છુદ્ધિજીઓ 'આધા'ને અનિવાર્ય બને છે કેમકે આગળના પ્રવાહી રાજકીય વાર્તાવચ્ચમાં સ્પષ્ટ દિશા મીધે એવા કાઈ દેહાવત્તી શોધમાં ભારતનો માનની છે ત્યારે 'સાધના'નું પ્રદાન લાક્ષણિક બની રહે છે.

‘પથિક’ દીપોત્સવી

તાંત્રી શ્રી માનસંગજી બારડ
પ્રેમ દરવાજા બહાર, અમદાવાદ ૨
પાના ૧૪૪ કિં. રૂ. અઢી

સમિત સાહિત્યને બાદ કરતા, પુરાતત્વ, તત્વ જ્ઞાન, સંસ્કૃતિ, ઇતિહાસ, શિલ્પશાસ્ત્ર, ચિત્રકલા, રાજકારણ તેમજ ઇતર વિચારપત્ર તરીકે ‘પથિક’નું સ્થાન શિષ્ટ માસિકોની હરોળમાં છે. ધારણ એવી છે કે છુદ્ધિપ્રકાશ, સંસ્કૃતિ જેવા માસિકોની પેઠે ‘પથિક’

આગળ જતાં એક સ્પષ્ટ દિશામાં અથવા કહેા ઇતિહાસ, પુરાતત્વ અને સંતોચનનું મુખ્યપત્ર બની રહેશે. કચ્છમાં ઇતિહાસ પરિષદનું સામયુ આધવેશન ભરાઈ રહ્યું છે તે શ્રી માનસંગજીબાઈને આભારી છે. કાવ્યો તેમજ કટાક્ષ - વાર્તાઓ - કથાનું પ્રમાણ કીકરીક હોવા છતાં દિવાળી અંકની પ્ધાન બેચે એી સામગ્રી લલિતેતર વિભાગમાં જ રજૂ થઈ છે, જેમાં ‘ડા. હરિપ્રસાદ શાસ્ત્રી, ડા. કાલિલાલ શોમપુરા, ડૉ. હરિબાઈ જોદાની, પુરૂષોત્તમ નાગેશ એક, પ્રા. નાગજીભાઈ ભટ્ટી ભત્વાદિનો ફાળો નોંધનીય બની રહે છે.

‘તરુણ ગાન’

યત્ન પ્રકાશન, હુઝરતપાગા, વડોદરા

પાનાં ૩૨ મૂલ્ય ૩૦ પૈસા
કાવ્યો અને પ્રાર્થનાઓની ભગર આ નાની પુસ્તિકા ૩૨ પાનામાં ધણું બધું આપી દે છે. અર્ધધર્મ પ્રાર્થના, મુસ્લીમ પ્રાર્થના, તેમજ એક અંગ્રેજી ભાષાનું આશાવાદને પ્રેરતું ગીત પણ આ પુસ્તિકામાં સામેલ છે. ગુજરાતી ઉપરાંત હિંદી ગીતો પણ કીકરીક છે.

આદિત્ય મિલ્સ લિમિટેડ
इन्डिया એક્સચેન્જ
કલકત્તા ૧

હાર્દિક શુભેચ્છાઓ કે સાથ

વિનોબાજીનો વાર્તાવાર એક અમૂલ્ય પ્રદાન બની રહે છે. વિચારમૂલક સામગ્રી પીરસવામાં સાધના હંમેશાં અમણી રહ્યું છે, અને એક વિચારપત્ર તરીકે ગુજરાતના છુદ્ધિર્વાઓ. 'સાધના'ને અનિવાર્ય ગણે છે કેમકે આજના પ્રવાહી રાજકીય વાતાવરણમાં સ્પષ્ટ દિશા મીઠે એવા દ્વાર દેહાલગ્ની શોધમાં ભારતનો માનની છે ત્યારે 'સાધના'નું પ્રદાન લાક્ષણિક બની રહે છે.

‘પથિક’ દીપેત્સવી

તંત્રી શ્રી માનસંગજી ભારડે
પ્રેમ દરવાજા બહાર, અમદાવાદ ર
પાના ૧૪૪ કિં. રા. અઢી

લક્ષિત સાહિત્યને બાદ કરતાં, પુરાતત્વ, તત્વ
જ્ઞાન, સંસ્કૃતિ, ઇતિહાસ, શિલ્પશાસ્ત્ર, ચિત્રકલા,
રાજકારણ તેમજ ઇતર વિચારપત્ર તરીકે ‘પથિક’નું
સ્થાન શિષ્ટ માસિકોની હરોળમાં છે. ધારણા એવી છે
કે છુદ્ધિપ્રકાશ, સંસ્કૃતિ જેવા માસિકોની પેઠે ‘પથિક’

આગળ જતાં એક સ્પષ્ટ દિશામાં અધવા હશે. ઇતિહાસ,
પુરાતત્વ અને સંશોધનનું મુખ્યપત્ર બની રહેશે. કચ્છમાં
ઇતિહાસ પરિવદનું સામયિક આયોજન ભરાઈ રહ્યું છે
તે શ્રી માનસંગજીબાઈને આભારી છે. કાવ્યો તેમજ
કટાક્ષ - વાર્તાઓ - કથાનું પ્રમાણ કીકીક ઠોવા
જતા દિવાળી અંકની ધ્યાન ખેંચે એવી સામગ્રી
લલિતેતર વિભાગમાં જ રજૂ થઈ છે, જેમાં ‘ડા.
હરિપ્રસાદ શાસ્ત્રી, ડા. શાંતિલાલ સોમપુરા, ડૉ. હરિભાઈ
ગોદાની, પુરુષોત્તમ નાગેશ એક, પ્રા. નાગજીભાઈ
ભટ્ટી સ્વાદિનિ કાળો નોધનીય બની રહે છે.

‘તરુણ ગાન’

યસ પ્રકાશન, હુઝરતપાગા, વડોદરા

પાનાં ૩૨ મૂલ્ય ૩૦ પૈસા
કાવ્યો અને પ્રાર્થનાઓની અમર આ નાની
પુસ્તિકા ૩૨ પાનામાં ધણું બધું આપી દે છે. અર્ધમર્મ
પ્રાર્થના, મુસ્લીમ પ્રાર્થના, તેમજ એક અંગ્રેજી ભાષાનું
આશાવાદને પ્રેરતું ગીત પણ આ પુસ્તિકામાં સામેલ
છે. ગુજરાતી ઉપરાંત દિલ્લી ગીતો પણ કીકીક છે.

આદિત્ય મિલ્સ લિમિટેડ
इन्डिया એકસર્વેજ
कलकत्ता १

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

==

સુકર, સ્વચ્છ અને સુધક છાપકામ માટે

સુરપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરપ મુદ્રિકા રેસકોર્સ રોડ કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

સુદર, સ્વચ્છ અને સુખદ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

લેખપાલજી

વર્ષ : ૧૨]

ફેબ્રુઆરી : ૧૯૭૪

[અંક : ૧૧]

૪૬ :	લેખ	લેખક :
૪૦૫	મહેરજીવનની મુદ્દિ .	
૪૦૬	પરિભ્રમણ ..	‘આશુતોષ’
૪૦૮	આને ય જોળખો .	રામપ્રસાદ દવે
૪૧૩	સાધનાના બે માર્ગ	ઉપાધ્યાય અમરમુનિ
૪૧૭	નિર્મેજી નાથ દમારે ઘર	રામનારાયણ ના. પાઠક
૪૧૯	સેવાભાવ અને કુટુંબભાવ	
	કિશોરલાલભાઈ ધ. મચવાળા	
૪૨૦	સાધુ’ મૃદુસ્થાશ્રમ..	દાદા વર્માધિકારી
૪૨૧	સાવ નાસ્તિક છં	સી. જે. સોમપુરા
૪૨૩	અવલોકન	શિ.

મૂલ્યના

[આદકેને]

દર માસની પાઠશાળા તારીખે અડધા પ્રસિદ્ધ થાય છે.

૪૬૨મી મુદ્દિમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક શિલ્પકમાં તો મોકલાયો.

મને ન મળે તો માફ કરી લે

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે. સપાદક તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

‘લેખક’માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ સાદું, મોર્સિક, તાજું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળની એક બાજુ આવીયા લખવું.

લેખકોને

દેશમાં [વરસનું] ૮ રૂપિયા પરદેશમાં મોળા મિલિંગ

લેખકોને

૨-૨૫ મુદ્દિનામાં

રાજકોટ-૨

પ્રકાશક, મુદ્દક, માલિક : ધીરેન ગાંધી : અધિકારક : નરીન ગાંધી : ૨, ગામપુરજીવન, રાજકોટ-૨
મુદ્દક-પ્રકાશન ધ્યાન : મુદ્દક મુદ્દક, વેઈલકોર્સ રોડ, રાજકોટ.

- ૫૪ : લેખ લેખક -
- ૮૦૫ મહેરજીવનની શુદ્ધિ .
- ૪૦૧ પરિણમણુ .. 'આશુનેા'૫
- ૪૦૯ આને ય ગેણખો . રામપ્રસાદ દવે
- ૪૧૩ સાધનાના બે માર્ગ ઉપાખ્યાય અમરમુનિ
- ૪૧૭ જિમે'ગે નાથ હમારે ધર રામનારાયણ ના. પાઠક
- ૪૧૯ સેવાભાવ અને કુટુંબભાવ
- ૪૨૦ સાધુ' શુદ્ધસ્થાશ્રમ.. દાદા વર્માધિકારી
- ૪૨૧ સાધ નાસ્તિક ઇ. સી. જી. સોમપુરા
- ૪૨૩ અવલોકન ચિ.

મૂચના

[ગ્રાહકોને]

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કરી પછી કાર્યાલયને જળાવવું. અંક શિલ્પકમાં તો મોકલારી.

ગમે ને મહિને યાકક થઈ ગયાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ બતાવિયારો જે તે લેખકોના છે. સપાદક તે વિચારોમાં સંમેન છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજન'માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લવામા આવે છે.

લખાણુ સાદુ, મૌલિક, તાજુ દોલ એા અપેક્ષા રહે છે. ઠાગળતી એક બાજુ ગાલીથી લખવું.

લવાઈમ

દરમા [વરસનું] ૮ રૂપિયા
પરચેમાં મોળ ગિલિંગ

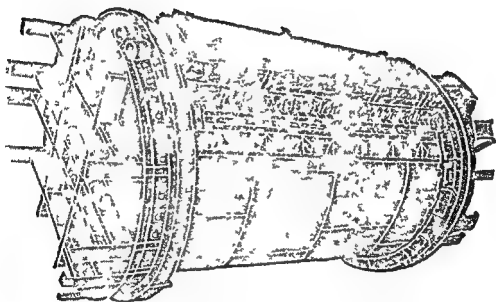
વૈષ્ણવજન

૨-રામકૃષ્ણજનન

રાજકોટ-૨

જી

A CASTING ADVANTAGE

The Machine Building Division makes its own castings a significant advantage indeed as castings form a substantial part of a machine building order. Mukand is therefore able to exercise its competency of integrated planning and ensure timely delivery.

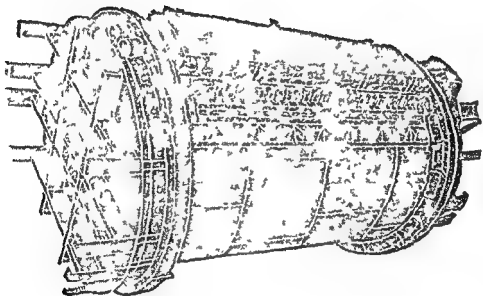
AT MUKAND

MUKAND'S STEEL

Mukand Iron & Steel Works Ltd., Kurla, Bombay 70 AS.

A CASTING ADVANTAGE

The Machine Building Division makes its own castings a significant advantage indeed as castings form a substantial part of a machine building order. Mukand is the foremost manufacturer of quality control integrated planning and ensuring timely delivery.

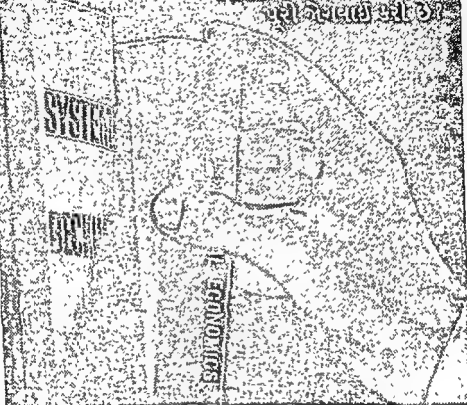
AT MUKAND

MUKAND IS STEEL

Mukand Iron & Steel Works Ltd., Kurla, Bombay 70 AS.

આપે પરતા ત્યાની કી છે
 આપના સંતાનોના ઉચ્ચ
 વિદ્યા માટે આપે નાણાની
 પરી નેપવાઈ કી છે

આપના સંતાનોને ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવાનો સમય આવી
 પહોંચે ત્યાં જેને લગતો ખર્ચ ઉઠાવવા માટે આપે
 તૈયારી કરી લીધી છે?

દેના ઈંકમાં બચતખાતુ ગ્રથવા ફિક્સડ ડિપોઝિટ ખાતું
 ખોલીને અત્યાદર્શી બ નિયમિત બચત કરવા માલો.

દેના બેંકની બીજી કે ડાસરત યોજનાઓ :

- સર્વિસ બચત યોજના • ફિક્સડ ડિપોઝિટ યોજના • ગ્રાન્ટ સેવિંગ
- કમ-નેન્ચૂરી યોજના • રિનિયુઅલ ડિપોઝિટ યોજના
- ફ્રી સર્વિસ • વાંચા સ્કો સ્કોલારશિપ બચત ડિપોઝિટ યોજના.

દેના
બેંક

(ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા અંડર સુવિંગ)
 હેડ ઓફિસ • હૌસિંગ સર્વિસ,
 મુંબઈ 400001

આપે પરતી ત્યાની કો ડે
આપના સંતાનોના ઉચ્ચ
વિકાસ માટે આપે ત્યાની
પરી જાળવણી કરી ડે

SYSTEM

DEVELOPMENT

ECONOMY

આપના સંતાનોને ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવાનો સમય આવી
પહોંચે ત્યાં જે તેને લગતો અર્થ ઉઠાવવા માટે આપે
તૈયારી કરી લીધી છે ?
દેના ઘેંકમાં બચતખાતુ અથવા ફિક્સડ ડિપોઝિટ ખાતું
ખોલીને અત્યારથી જ નિયમિત બચત કરવા માણો.

દેના બેંકની બીજી ફ પાસવ ચોળનાઓ

સર્વિસ બચત ચોળના • રિઝર્વ ડિપોઝિટ ચોળના • આર્થિક સેવિંગ્સ
-ડમ-નેન્ચુરી ચોળના • વિનિવરકો ડિપોઝિટ ચોળના
કેમ્પે ડિપોઝિટ • પીઆ સારો બેંકખાતેથી બચત ડિપોઝિટ ચોળના.

દેના
બેંક

(વવર્નમેન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા અંડર સુવિચાર)
હેડ ઓફિસ : દોલિમન સર્કિલ,
મુંબઈ 400001

સ્વામીજી કૃષ્ણવર્માનું સ્મારક

લોકસભામાં પ્રથોત્તરી દરમ્યાન ભાગત સરકારના શિક્ષણાધાન શ્રી નુરુલ હસને જણાવ્યું હતું કે માંડવી (કચ્છ)માં સ્વ ક્રાંતિકાર પડિત સ્વામીજી કૃષ્ણવર્માના મકાનને ગાંધીય સ્મારક તરીકે ઘોષિત કરવાની માગણી અંગે સરકાર વિચારી રહી છે સ્વામીજી કૃષ્ણવર્માનું જીવન ઉત્સાહી કિતામ જેવું છે અને સરકારે આ પ્રત્યે બહુ વિચારવા જેવું રહેતું નથી. ૧૯૫૩માં જન્મેલા સ્વામીજી કૃષ્ણવર્મા એક તેજસ્વી વિદ્યાર્થી હતા અને સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીના સપડેલા યુવાન વરે આવ્યા, સરકારે ભાષા ઉપર સ્વામીજીને કાબૂ અમૂલપૂર્વક હતો તેમજે આર્થસમાચારની દૈનિકા લીધી ઓકમહર્ડ યુનિના સંસ્કૃત ભાષાના અધ્યક્ષ મોનિયર રિનિઅમ ભાગત આવ્યા ત્યારે તેમને સ્વામીજીને પરિચય થયો, અને તેમની ઈચ્છા પ્રમાણે વિવાહ ગયા અંગેજીને વધુ અગ્રાસ તેમણે ત્યા સર કથો-મેરિટર બન્યા ક્રિક અને લેગન ભાષાનો પરિચય મેળ ગો ઈંગ્લેન્ડના ખ્યાતનામ રાજપુરુષ એડરેટને પડિત સ્વામીજીને પોતાના ગ્રંથાનુ ઉાર આમના હતા હિદુતાનના વાઈસરોય લોડ ડકરીન સાથે પણ પડિત સ્વામીજીની મુલાકાત થઈ હતી અને તેઓ બન્ને સાગ મિત્રો હતા ૧૮૮૮માં ડો મોનિયર રિનિઅમ સાથે સ્વામીજી ભાગત પાઠ આવ્યા અને કથકતા ખાતે વાઈસરોય લોડ રિપનને મળી ભાગત વાગીએને વિદ્યાળત જવાનું સરજ કરી આપવા મૂલ્યવેળ તેમણે ભારતના રનનામ, ઉદેપુર રાજ્યોમા દીરાનગીરી કરે ૧. ભારતીય સારકર ૧૯૦૫ મા બી એ. થયા અને વધુ અગ્રાસ માટે સિયર્થત્તી જરૂર પડી ત્યારે લોકમાન્ય તિલકની ભનામજૂથી સ્વામીજીએ સારકરને શિખરતિ આપી તેમા સરકારી નોકરી નહી સ્વીકારવાની સત્ત મૂકામા આવી હતી, આંગ્રેજોની નીતિરીતિ પ્રત્યે સ્વામીજીને નફરત અગ્રી હતી અને રિદેશોમા

ગંદી દેશસેરાની ગુબેષ ચાલુ રાખી, અંગ્રેજોને રિદેશોમાં પણ તેમની અગ્રમી કરી હતી. તેમના લખાણોથી ક્રિટિક સરકાર હલચલી જોડી હતી અને તેમને ગ્રંથપી લેવા તક મોધતી હતી.

પરંતુ ચવાક સ્વામીજી ક્રિટિકીના હાથમાં કેદ થતા માગના ન હતા. પરદેશોમાં પણ તેમને એકલવાય નફેર આવકથામા સ્વામીજી વિષે લખે છે “૧૮૨૬માં જીનીવામાં હું સ્વામીજીને મળ્યો હતો, તે વેળા પણ તેના ખિન્નામાથી સાપત હિકના મોડા ડોકિયા કરતા હતા અને તેની પામે જનાર લગભગ દરેક હિન્દીને તે ક્રિટિક સરકારે મોકલેને જાણ્ય માનતા.” તેમના રેસલા દિવસોમાં તેઓ એકાપી જીવન માળતા હતા, અને જૂતકાગના અવરોધ જની દિવસો પસાર કરી રહ્યા હતા. ૧૯૩૩માં તેમનું અવસાન થયું. તેમની પાછળ તેમની ધર્મપત્ની પણ થોડે અંતરે સ્વર્ગે સિધાગ્યાં. તેઓ નિ સતાન હતા. કચ્છ માંડવીમાં તેમનું જીર્ણ-શીર્ણ મકાન તેમની સ્મૃતિના ખડેર જેવું આજે જીર્ણ છે વિના વિનયે ભાગત સરકારે આ ક્રાંતિરીરની સ્મૃતિને રાષ્ટ્રીય સ્મારક બનાવી લવિધ્વની પેદીને વારસામાં આપવી રહી.

કુટુંબનિયોજનમાં મોખરે

પ્રથમ રાજ્યે કુટુંબ નિયોજનક્ષેત્રે જન્મ-પ્રમાણુ હમરે ફકત ૩૨ જેટલું નીચું રાખીને મજુના પાન સિદ્ધિ હાસ્ય કરી જતાવી છે. જ્ને કે સંતાન-વાંચ્છુ દેખતીએની સખ્યા દેશસરમાં અડી સૌથી મોટી હતી તેમ છતાં બાળગનું જન્મ પ્રમાણુ લક્ષ્યાકથી આગળ ચલુ નહી તે માટે રાજ્ય સરકારના કુટુંબ નિયોજન વિભાગ કરતા ખરે વધ દેખતીએને ઘટે છે જેમના સહકારથી આ સકય બન્યું. ગેર મહારાજે તો જેમ બધા કિરસાએમા આશીર્વાચન બલે

સ્વામજી કૃષ્ણવર્માનું સ્મારક

લોકસભામાં પ્રજોત્તમ દરબાન ભાગત સરકારના શિક્ષણાધાન શ્રી નુરુલ હસને જણાવ્યું હતું કે માંડી (કચ્છ)માં સ્વ ક્રાંતિકાર પકિત સ્વામજી કૃષ્ણવર્માના મકાનને ગાંધીય સ્મારક તરીકે ઘોષિત કરવાની માગણી અંગે સરકાર વિચારી રહી છે સ્વામજી કૃષ્ણવર્માનું જીવન ઉમારી કિતાબ જેવું છે અને સરકારે આ પ્રત્યે બહુ વિચારવા જેવું રહેતું નથી. ૧૮૫૭માં જન્મેલા સ્વામજી કૃષ્ણવર્મા એક તેજસ્વી વિદ્યાર્થી હતા અને સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીના સ પક્ષેના યુવાન વરે આવ્યા, સ સફળ ભાષા ઉપર સ્વામજીને કાબૂ અમૂતપૂર્વ હતો તેમને આર્થસમાજની દીક્ષા લીધી એકમર્દ્ય યુનિના સંસ્કૃત ભાષાના અધ્યક્ષ મોનિયર રિનિઅમ્મ ભાગત આવ્યા ત્યારે તેમને સ્વામજીને પરિચય થયો, અને તેમની ઈચ્છા પ્રમાણે વિદ્યાવત મથા અગ્રેજીને વધુ અભ્યાસ તેમણે ત્યા શરૂ કર્યો-મેરિટર બન્યા ટ્રિક અને લેગન ભાષાનો પરિચય મેળવ્યો ઈંગ્લેન્ડના ખ્યાતનામ રાજપુરુષ એડ્વર્ટને પકિત સ્વામજીને પોતાના ગ્રેમાનુ કાર આમંત્રણ હતા હિંદુસ્તાનના વાર્ધમરોષ લોડ કફરીન સાથે પણ પકિત સ્વામજીની મુલાકાત થઈ હતી અને તેઓ બન્ને સાગ મિત્રો હતા ૧૮૮૮માં ડો મોનિયર રિનિઅમ્મ સાથે સ્વામજી ભાગત પાઠ આવ્યા અને કથકતા ખાતે વાર્ધમરોષ લોડ રિપનને મળી ભારત વાગીએને વિદ્યાવત જવાનું સરળ કરી આપવા મુચ્ચેવ તેમણે ભારતના રનનામ, ઉદેપુર રાજ્યોમા દીરાનગીરી કરે ? ભારતીય સાયકર ૧૯૦૫ મા બી એ. થયા અને વધુ અભ્યાસ માટે સિયર્જલ્ની જરૂર પડી ત્યારે લોકમાન્ય તિનકની ભનામજીથી સ્વામજીએ સાયકરને સિધ્ધરિત આપી તેમા સરકારી મેકરી નંદી સ્વીકારવાની સગત મૂકવામા આવી હતી, અગ્રેજીની નીતિરીતિ પ્રત્યે સ્વામજીને નફરત અગ્રી હતી અને વિદેશોમા

ગદીને દેશસેવાની ગુણેસ માધુ રાખી, અગ્રેજીએ વિદેશોમાં પણ તેમની અગ્રી કરી હતી. તેમના લખાણોથી ક્રિટિસ સરકાર હલચલી જોડી હતી અને તેમને ઝડપી લેવા તક રોધવી હતી.

પરંતુ ચ વાક સ્વામજી ક્રિટિશોના હાથમાં કેલ થવા માગના ન હતા, પરદેશોમાં પણ તેમને એકલવાયું જીવન ગાળતું પડતું હતું. પકિત જ્વાહરલાલ નહેરુ આત્મકથામા સ્વામજી વિશે લખે છે “૧૮૨૬માં જીનીવામાં હું સ્વામજીને મળ્યો હતો, તે વેળા પણ તેના ખિન્નામાથી સાપ્ત દિકના મોડા ડોકિયા કરતા હતા અને તેની પામે જનાર લગભગ દરેક હિન્દીને તે ક્રિટિસ સરકારે મેકકવેતો જમ્યમ માનતા.” તેમના જેક્લા દિવસોમાં તેઓ એકાદી જીવન ગાળતા હતા, અને ભૂતકાળના અવશેષ જતી દિવસો પસાર કરી રહ્યા હતા. ૧૯૩૩માં તેમનું અવસાન થયું. તેમની પાછળ તેમની ધર્મપત્ની પણ થોડે અંતરે સ્વર્ગે સિધાવ્યાં. તેઓ નિ સતાન હતા. કચ્છ માંડીમાં તેમનું જીર્ણ-શીર્ણ મકાન તેમની સ્મૃતિના ખંડેર જેવું આજે ક્રિષ્ન છે વિના વિનખે ભાગત સરકારે આ ક્રાંતીરીની સ્મૃતિને રાષ્ટ્રીય સ્મારક બનાવી લવિધ્યની પેદીને વારસામાં આપવી રહી.

કુટુંબનિયોજનમાં મોખરે

પગમ રાજ્યે કુટુંબ નિયોજનસેત્રે જન્મ-પ્રમાણુ હજારે રૂકા ૩૨ જેટલું નીચું રાખીને પ્રજાના પાન સિદ્ધિ હાસ્ય કરી જતાવી છે. જો કે સંતાન-વાંચ્છુ દંપતીઓની સખ્યા દેશભરમાં અડી સીધી મેટી હતી તેમ જતા બાળમેનું જન્મ પ્રમાણુ લક્ષ્યાકથી આજળ થયું નહીં તે માટે રાજ્ય સરકારના કુટુંબ નિયોજન રિભાગ કરતા ખરે વચ દંપતીઓને ઘટે છે જેમના સહકારથી આ સકય બન્યું. ગેર મહારાજે તો જેમ બધા કિરસાઓમા આશીર્વાચન ભણે છે

તરફ વળે છે. ભારતભરમાં રાજકોટનું સ્થાન આશ્વિની
ત્રીજી આપે છે. અહીં બનતાં રૂપાનાં ધોળાં યુ. પી.,
પંચાંગ, દિવસી, મધ્યકેમ, અને રાજસ્થાન સુધી
જાય છે. આ ઉચેગમની પાછી એક દળાર કુટુંબ
જો છે. રાજકોટમાંથી દર વર્ષે ૫૦ લાખ ચાંદી
જોગવાની નિકાસ થાય છે તે દરે નામકેમ બની
શકે છે.

બાપુની બાળપણની

ગાંધીજીનો બાળપણ પ્રત્યેનો અભિમાન માત્ર
વાતવ્યપરોમી પિતાનો ન હતો. પણ કુટુંબકલ્યાણ દેશાનુભવો
હોતા. અગમમાં બાળકોને જોવાથી આપણના અનેક
અનુભવગાઓ તેમણે કહ્યાં હતા. ભગ્વચક્ર રાજકોટ
કા ડિ.ઈ. વચ્ચે, બાપુ બાળકોને જુલ્યા નથી. વરરા
જેમના હતા ત્યારે તેમણે યુવરાત્રીના બાળકો માટે
બાળપોથી લખી હતી અને તેને “સાગ દાખળમા
મેં ટા દાઈપમા અને મિરો” સાથે છાપવાની ચૂચના
આપી હતી. બાળપોથીના પદમાં મા અને બાળક
ચમ્પોના વાર્તાનાપ છે. મતા જ પોતાના સત્તાની
શિક્ષણ બને એક બાપુ માનતા હતા. બાળપોથીના
પૈસા ચાર પદમા સારે વહેના ચાર વાગે ઉત્તરનું
લીમકાનો દાતવથી દાતનેડું સાથે કાગળ, નાહીગોઈને
માથના માટે શાંતિચિત્રો તોયાર થયા અને માર્ચના
કાગળ માટેના બાળક મદબુ કરી શકે તેવો સરળ
જોડવાડ છે. ત્યાર પછી ૧ ચાર પદમા માર્ચના પછી
વ્યાખ્યાન કરવાની, શાચ નાક દારા લેવાની, ચાર
દમક ચરણે કાતરાની અને તેમાંથી મળતા આનંદની
તમા રનાન, સ્વચ્છ કપડા અને સ્વચ્છ પથારીની
વાગો આવે છે. ખરૂં આદત અને અસ્વચ્છ દેવો
દૂર કરવા, દાન સંપાદન કરવા, જસ, દેહને યોગ્યભવા,
ધરમમાં ગદ્દ કરવા, કુદરતી તત્ત્વો જોવા કે સંપે
ચંદ, તાગ, વાદળ, અકસ, દિવસ અને રાત્રિમાં
ફીદર નિદ્રામયતા માપુ બાળકને તૈયાર કરે છે.
૨૦૦૦ દેવની પાઠગ, સ્વચ્છ વાતાવરણ આવે, સ્વાસ્થ્ય
પણ આવે. એકું ચોડું હળ બગેશ પાસે કસવા
પાઠગ બપુની દીર્ઘાઈ હતી-તેને સમાજનેપરોમી
વ્યક્તિ બનાવવાનો કુદરત અને મનુષ્ય વચ્ચે એકતા

સ્થાપવા, એકરામ સ્થાપવા પણ તેમણે મારે છે. બાળ
દર્શી રેડી સર્જનામક રૂપિને અવકાશ આપવા માટે
જ બાળપોથીમાંથી છુનિયાદી તાલીમની શરૂઆત થાય
છે. પ્રથમ સ્વાસ્થ્ય-પત્રી જોવાથી. ગાંધીજીનો સંધી
સાદી વસ્ત્રને જુલ્યા હાથે એટલે જ કોલેજના કુવાનો
શકેરોને બાળે છે-મિલકત તારાજ કરે છે અને ઉપકલ-
પત્રિને વેરા ધાંધી, ધમણ ઉચ્ચારે છે.

આશ્વિનીત્રીજીનું બાળતણ

આશ્વિનીત્રીજી મધ્યક માટે બાળતણ પૂરું કરવા માટે
અશુદ્ધિત પત્રો દેદનામાદ પાને “અકિસમર ફુએલ
દામલેકસ” જોમો કરેલ છે. ત્યારથી તારાપુર તેમજ
રાજસ્થાનમાં કહેતા ખાતે બાળતણનો જરૂરો મોડલવાની
શરૂઆત થઈ ચૂકી છે. અત્યાર સુધી આવે માટે
પરદેશથી આવ્યાત કરવી પડતી હતી. તાજેતરમાં ખાસ
બનાવેલ જમો કેઈટમા પેક કરીને આક ફુએલ
એમેક્સી” તારાપુર રવાના કરવામાં આવી ત્યારથી
સ્વાવબન લાગી એક મકરનું પત્રનું કારણ. તારા
પુરની વાર્ષિક જરૂરિયાત આવા ૧૨૦ થી ૧૫૦”
એમેક્સી”ની છે. હાવના કાર્યક્રમ મુજબ દેદનામાદ
ખાતેના પ્લાન્ટમાંથી માસિક ત્રીસ એમેક્સી મોડલારો
અશુ બાળતણ માટે રચાયેલ આ નીચમમાં અકાર
કરોડ રૂપિયાનું રોકાણ થયું છે. રાજસ્થાનમાં અશુ
વીજળી મધ્યક માટે કુરેનિયા એકસાઈક બેસે ૫૦
સેન્ટીમિટર લાંબી ૧૯ પેન્સિયોનું બુમપુ” મોડલારો
તારાપુર માટેની આ પેન્સિયોનું બુમપુ” ઉપનું હમે
અને તે ચાર મીટર લાંબુ હશે. આવા એક બુમખાની
કિમત ચાર લાખ રૂપિયા જેટલી થવા જાય છે.
આતથી દેશને વાર્ષિક એક લાખ ડોલર જેટલી
કુડિયામણની ભયત થશે. આનંદ સરકારે આ હેતુ
માટે એક દળાર એકર જમીન અશુપત્યને ફાગરી
આપી છે. આ પ્લાન્ટમાં આગળ જતાં ૨૦૦૦ ટન
રોઈનલેસ સ્ટીન ટયુબ બનાવવાની યોજના છે તેમજ
ટિટનિયમ પાઈપેલ પ્લાન્ટ પણ જોમો કરાશે. અશુ
વીજળી મદિના બાળતણ પ્રદા ઉકેલવામાં દેશે સ્વાવ-
લબન સિદ્ધ કરી, કુશળતા ખતારી આપી છે.

તરફ વળે છે. ભારતભરમાં રાજગોષ્ઠી સ્થાન આશીર
ગીરુ આપે છે. અહીં બનતાં રૂપાનાં ઘરેણાં યુ. પી.,
પંચમ, દિબ્બી, મધ્યકેશ, અને રાજસ્થાન સુધી
વેળા છે. આ ઉદ્યોગની પાછળ એક હજાર કરોડ
નફો છે. રાજગોષ્ઠીમાં દર ત્રણે ૫૦ લાખ ચાંદી
ઉત્પાદનની નિષ્કાસ થાય છે તે દરે નામકેશ બની
રહી છે.

બાપુની બાળશૈલી

ગાંધીજીને બાળપણ પ્રત્યેના અભિગમ માત્ર
વાતમધ્યેથી પિતાનો ન હોવા થયું કુટુંબકલ્પ દર્શાવે
હોયો. અગમમાં બાળકોને ફેળવણી આપવાનાં અનેક
અભિગમો તેમણે કર્યા હતા. ભગ્યક રાજગીવ
દા દિહાં પચ્ચે, બાપુ બાળકોને ભૂલ્યા નથી. વરવડા
જેમના હતા ત્યારે તેમણે શુદ્ધતામાં બાળકો માટે
બાળપોથી લખી હતી અને તેને “સાગ કામળમાં
મેટા ટાઈપમાં અને ચિત્રો” સાથે બાળકોની સૂચના
આપી હતી. બાળકોની પાઠશાળામાં અને બાળક
વચ્ચેના વાર્તાનાં છે. મતા જ પોતાના સત્તાની
શિક્ષણ બને એવું બાપુ માનતા હતા. બાળપોથીના
પરેલા ચાર પદમાં સારે વચેના ચાર વાગે ઉત્તરનું
લીમડાનાં કાતરથી કાતરોનું સાદ કરવા, નામીગોળને
પ્રાચના માટે શાંતચિત્રો તૈયાર થવા અને પ્રાર્થના
કરવા માટેના બાળક મહાશ્વરી શેકે તેવો સરળ
બોધપાઠ છે. ત્યાર પછી ૧ ચાર પાઠમાં પ્રાર્થના પછી
બાળકોને કરવાની, શાસ નાંક દ્વારા લેવાની, ચાર
દેવકી ચરણો કંઠાની અને તેમણી બળના આનંદની
તથા સુનાંક, સ્વચ્છ કપડા અને સ્વચ્છ પથારીની
વાતો આવે છે. ખટ્ટાગ આદત અને અસ્વચ્છ રેવો
ફૂર કરવા, શાન સંપાદન કરવા, જલ, હોડને ઝોળખવા,
પાકાપમાં મદદ કરવા, કુદરતી તરો જેવા કે સૂર્ય
ચંદ્ર, તાગ, વાદળ, આકાશ, દિવસ અને રાત્રિમાં
સીદર નિહાળવા થાય બાળકને તૈયાર કરે છે.
સ્વચ્છ રેવની પાઠગ, સ્વચ્છ વાતાવરણ આવે, સ્વાસ્થ્ય
પણ આવે. યોગ્ય યોગ્ય કામ બળકા પાસે કરાવવા
પાઠગ બાપુની દીર્ઘચિંત હતી-તેને સમાજોપયોગી
વ્યક્તિ બનાવવાનો કુદરત અને મુખ્ય વચ્ચે એકતા

સ્થાપના, એકતા સ્થાપના પણ તેઓ ગમે છે. બાળ
કમાં રેવની સર્જનાત્મક શક્તિને અવકાશ આપવા માટે
જ બાળપોથીમાંથી શુદ્ધતાથી તાલીમની શરૂઆત થાય
છે. પ્રથમ સ્વાસ્થ્ય-પછી ફેળવણી. ગાંધીજીની સંધી
સાદી વાતને ભૂલ્યા હોય એટલે જ કોયેજના કુવાનો
મહેરોને વાગે છે-મિલકત તારાજ કરે છે અને ઉપલવ-
શક્તિ ઘેરા ધાવી, ધમકા ઉચ્ચારે છે.

આયુર્વીજગીનું બળતણ

અણુ વીજળી મધ્યક માટે બળતણ પૂરું કરવા માટે
અણુશક્તિ પચે દેહનામાં પામે “અણુશક્તિ ૧૫૦
ક્રોડાયેક્સ” બિનો કરેલ છે. ત્યાંથી તારાપુર તેમજ
રાજસ્થાનમાં કોટા ખાતે બળતણને બધેથી મોકલવાની
શરૂઆત થઈ ચૂકી છે. અત્યાર સુધી આને માટે
પરદેશથી આયાત કરવી પડતી હતી. તાજેતરમાં ખાસ
બનાવેલ જર્મી કેઈટમાં પેક કરીને આક “કુપ્રેક્ષ
એમેરોલી” તાગપુર રવાના કરવામાં આવી ત્યારથી
સ્વાવબન લાગી એક મહત્વનું પગલું ભરાયું. તારા
પુરની વાર્ષિક જરૂરિયાત આવા ૧૨૦ થી ૧૫૦”
એમેરોલીની છે. હાલના કાર્પેકમ મુજબ દેશનામાં
ખાતેના પ્લાન્ટમાંથી માસિક ત્રીસ “એમેરોલી મોકલારો
અણુ બળતણ માટે રચાયેલ આ નીમમમાં અકાર
કરોડ રૂપિયાનું રોકાયું થયું છે. રાજસ્થાનમાં અણુ
વીજળી મધ્યક માટે યુરેનિયમ એકસાઈડ બરેલ ૫૦
સેન્ટીમિટર લાંબી ૧૯ પેન્સિયોનું કુમખું મોકલારો
તારાપુર માટેની આ પેન્સિયોનું કુમખું ઉપયુગી
અને તે ચાર મિટર લાંબુ હતો. આવા એક કુમખાની
કિંમત ચાર લાખ રૂપિયા જેટલી થવા બધ છે.
આનાથી દેશને વાર્ષિક એક લાખ ડોલર જેટલી
કુડિયાતપ્રતી બચત થશે. આના સરકારે આ લેવું
માટે એક હજાર એકર જમીન અણુપ્રત્યે ફાળવી
આપી છે. આ પ્લાન્ટમાં આગળ જતાં ૨૦૦૦ ટન
રેઈનલેસ રહીને ટયુબ બનાવવાની યોજના છે તેમજ
ટિટનિયમ પાઈપાઈટ પ્લાન્ટ પણ બિનો કરારો. અણુ
વીજળી માટેના બળતણ પ્રકાર ઉદ્યોગમાં દેશે સ્વાવ-
લબન સિદ્ધ કરી, કુશળતા બતાવી આપી છે.

પારુષ ગઈ એને છેડે કજા-દસના દસતા,
 'તું તેડવા આવવાનો છું' ત્યારે જ આવજો. એ પડેના
 ન આવતી અને ત્યા આવવાનો ત્યા સ તો આવજો?
 અને બીજો દિવસે ચિટી મળી. તે ચંદના મુત
 દેહ પામે પડી હતી

'પપા, લાલુ લખવાનું નથી અને એમ થાન
 છે. તું તમારા પ્રેમને બેવફા ન બની શકુ તો પછી
 પારુષ જેવી માસમ બેકસુર હોઈગી પ્રથે કમ બેવફા
 બનું ?'

એટલે મને આ મારગ યોગ્ય લાગ્યો છે '
 પાચાર ચદુ

મને થાય છે. ફેલેલ પાછી જેવો છે એને ગમે
 તેટલો તપાવ્યો હોય તો પશુ એ ઠકો પડવાનો જ
 ચદુએ ગમે તે રીતે આ પાછીને દહુ પડના હીધુ
 હોત તો સમય ધગો ખાડીરો છે કેનાયના મિજાજ,
 વેર, કેટલુ વખાઈ ગયો છે બસ, આપણે જગત ખજાર
 પડી જતી બેઈએ અને એને પોતાનું કામ કગવા દેનું
 બેઈએ

-૦-

વાચ્ય ક્રપા

રાજેન્દ્ર અને નરેન્દ્ર બને પાકા દોસ્ત આ
 દોસ્તીની એમને ખજાર હતી એના કરતા લોખંડે
 વધારે ખમર હતી લોકો સારી મીનોના દાખલો
 આપવો હોય ત્યારે એમને દાખલો આપના રાજેન્દ્ર
 ધણી વરસથી મુબઈમાં રહેતો. નરેન્દ્ર હેના દસ
 વર્ષથી મુબઈમાં આવ્યો હતો પશુ નરેન્દ્રે સમયના
 આપસા ગાળામાં ધણી પ્રગતિ કરી હતી આજે બને
 મિત્રો એકા થયા હતા ગજેન્દ્રને જન્મદિવસ હતો
 અને એની પાગી એ પ્રભત હતો નરેન્દ્ર ભાવવિભોર
 હતો, કે 'ગજુ તારે લીધે જ હું અહીં છું અને
 આટલી જીમી પાથગી પર આવ્યો છું તે દિવસે
 ગામમાં બે કતી નોકરી છતી ત્યારે તું નહે ત તો મારુ
 કોણુ જાણે શું થઈ આવ ? પશુ હજુ મને
 નથી પડતી કે મારા પર મેનેજર આનું
 ફરી રીતે મૂકી શકે ? પડેલાં એના મારા

દાય હતા અને એક મહિનામાં તો એણે મજગ કરી.'

રાજેન્દ્ર કહે, 'નરેન, માર તારી પાગી માફી
 માગવાની છે. મે તારો દોષ ક્યો હતો તારાની એક
 વાત અત્યાર નુકી છુપાવી રાખી'

'તું મારું જ નહિ'

'પશુ તું કઈશ ત્યારે માનનું પડેને'

'તારી એ નોકરી લેવાનાનું તું હતો'

'તું ? તું શું વાત કરે છે ?'

'હા, મારે એ સિવાય ઉપાય ન હતો તું પાક
 કરી બે તું તે દિવસોમાં ફરી દનીતો ક્યાં કરતો
 અને તને મુગઈ આવવાની વાનવો આપ્યા કરતો
 અને હટ્ટો કે તારા જેવાનું મુબઈમાં જ કામ છે
 પશુ તું માનતો નહિ મારા જાણુજનું શું થાન એ
 તારી દનીન હતી પશુ જાણુજ ગયા પછી પશુ તે
 તારો હવામદ ડાક્યો નહિ'

'પશુ એને ન મેન્ડની નોકરીને શી લેવા
 દે ? છે ?'

'એ જ કુ, અને દરરોજ મનમાં ચચરાહ
 રવા કરતો કે નરેન મુબઈમાં હોય તો સારુ કમાય
 એનું જ નહિ પશુ એની સમિતો ઉત્તમ ઉપયોગ
 થાય તને ચાલ હોય તો મે તને ગરુતરી પશુ કરી
 આપી હતી ? આમ કરતા મુગઈમાં તું ગજુ ગણુ
 સરેનાઈથી કમાઈ શકે પશુ તને એ ખરા ૧૨ લાખુ
 નહિ તું એવી દનીલ કરી કરતો કે મારે લઠમીની
 જરૂર નથી આરામની જરૂર છે'

'એક વાત તારી સાચી મને અહી કામમાંથી
 ભારે સતોષ મળે છે ત્યા મદાય કામગિરયા મોઈપ
 કરતા કરતા જનમારો વીતી જત અહી મને મારુ
 કામ મળી ગયુ હોય એમ લાગે છે. મને કદર કરનારા
 પશુ મળી ગયા છે'

આ જ ન મને ધણીવાર કરી હતી પશુ
 પાછી ? નાહુ કે મારે

પારુષ ગઈ એને છેવટે કુળ-હસતા હસતા,
 'હું તેડવા આવવાનો છું' ત્યારે જ આવજો. એ પડેના
 ન આવતી અને ત્યાં આવવાનો ત્યાં સ તો આપજો?
 અને બીજો દિવસે ચિટી મળે. તે ચંદના મૃત
 દેહ પામે પડી હતી

‘પાપા, લાલુ લખવાનું નથી અને એમ થાય
 છે. હું તમારા પ્રેમને એવજા ન બની શકુ તો પછી
 પારુષ જેવી માસુમ બેકસ્ટર હોકરી પ્રત્યે કંઈ એવજા
 બનું ?’

એટલે મને આ મારગ યોગ્ય લાગ્યો છે’

ત્યારે ચંદુ

મને થાય છે. રહેલ પામી જેવા છે એને ત્રણ
 તેટલો તપાવ્યો હોય તો પશુ એ ઠોક પડવાનો જ
 ચંદુએ ગમે તે રીતે આ પાણીને દૂધ પડના દીધું
 હોત તો સમય થતો ખાડીરો છે કેનાથના મિત્રજ,
 વેર, કેટનુય ખાઈ ગયો છે બસ, આપણે જગલ ખબર
 પડી જતી જોઈએ અને એને પોતાનું કામ કરવા દેવું
 જોઈએ

-૦-

૧૧૫૫ કૃપા

રાજેન્દ્ર અને નરેન્દ્ર બંને પાકા દોસ્ત આ
 દોસ્તીની એમને ખબર હતી એના કરતા લોખંડે
 વધારે ખબર હતી લોકો સારી મૈત્રીના દાખલો
 આપવો હોય ત્યારે એમનો દાખલો આપતા રાજેન્દ્ર
 ધણી વરસથી મુબઈમાં રહેતો નરેન્દ્ર હેના દશ
 વર્ષથી મુબઈમાં આવ્યો હતો પણ નરેન્દ્રે સમયના
 આપણા ગાળામાં ધણી પ્રગતિ કરી હતી આજે બંને
 મિત્રો એકઠા થયા હતા ગળે-દોડે જનમલિવસ હતો
 અને એની પાળી એ પ્રમત્ર હતો નરેન્દ્ર જાવનિઓર
 હતો, કે ‘ગાજુ તારે લીધે જ હું અહીં છું અને
 આટલી જીંદગી પાવડી પર આવ્યો છું તે દિવસે
 ગામમાં બે કતી નોકરી છટી ત્યારે તું નહિત તો મારું
 કોણ જાણે શું થઈ જત ? પણ હજુ મને
 નથી પડતી કે મારા પર મેનેજર આપું
 કેની રીતે મૂળી શકું ? પડેલાં એના મારા

દાય દતા અને એક મદિનામાં તો એણે મજાગ કરી.’

રાજેન્દ્ર કહે, ‘નરેન, માર તારી પામે માફી
 માગવાની છે. મે તારો દોષ ક્યો દતો તારાની એક
 વાત અત્યાર તુંથી છુપાવી રાખી’

‘હું માનું જ નહિ’

‘પશુ હું કંઈય ત્યારે માનવું પડ્યો’

‘તારી એ નોકરી દોગમનારું હું હતો’

‘તું ? તું શું વાત કરે છે ?’

‘હા, મારે એ સિવાય ઉપાય ન હતો તું થાઈ
 કરી જો તું તે દિવસોમાં કેની દનીતો કર્યા કરતો
 અને તને મુગઈ આવવાની વાનવો આપ્યા કરતો
 તને કહેતો કે તારા જેવાનું મુબઈમાં જ કામ છે
 પશુ તું માનતો નહિ મારા ગાણુજીનું શું થાય એ
 તારી દનીન હતી પણ ગાણુજી ત્રણ પડી પશુ તે
 તારો હાથગદ ડાક્યો નહિ’

‘પશુ એને ન મે-કની નોકરીને શી લેવા
 દે છે ?’

‘એ જ કહે, મને દરરોજ મનમાં ચચરાહ
 રલા કરતો કે નરેન મુબઈમાં હોય તો સારું કમાય
 એનું જ નહિ પણ એની શક્તિનો ઉત્તમ ઉપયોગ
 થાય તને થાઈ હોય તો મે તને ગણતરી પણ કરી
 આપી હતી’ આમ કરતા મુગઈમાં તું ત્રણ ગણુ
 સડેનાઈથી કમાઈ શકે પણ તને એ બરાબર લાગ્યું
 નહિ તું એની દનીલ કરી કરતો કે મારે નહીની
 જરૂર નથી આરામની જરૂર છે’

‘એક વાત તારી સાચી અને અહીં કામમાંથી
 ભારે સતોય મળે છે ત્યાં મ્હાલ્ય કાગળિયા મઈપ
 કરતા કરતા જનમારો વીતી જત અહીં મને મારું
 કામ મળી ગયું હોય એમ લાગે છે. મને કદર કરનારો
 પશુ મળી ગયા છે’

‘આ જ ન

પગડી ?

નને ધણીવાર કરી હતી પણ
 ને નાણુકે મારે

ત્યા આનો કોઈ પ્રત્યક્ષ આગે દોષ ત્યારે જરા પ્રવલ્ન
પૂર્વક આ ભાગ વાચુ છુ-વચાનુ છુ.'

‘પરિણામ !

‘પરિણામ મો એ સાદ માણસોને એમાંથી
આરામ મળતો મે જોયો છે માફી અસર ન થઈ
હોય એવા પશુ છે જ’

‘ખીન ?’ ઈ વચન ચરિતાર્થ થતો જોવા ?

‘હા, વેળા કર્મનું કૌશલ્ય ! દોષ મે એ વચન
વાચુ ત્યારથી મને એ ભો ગય છે

પશુ એવો કોઈ માણસ મળ્યો ખરો ? આ
કાળમાં આવા માણસો મળ એ મને દુર્લભ લાગ છે !

‘એક વાત કરુ છાપાઓ ઉત્તન મંદા પાપે
છે એની ના નહિ પશુ આ ત્યુ દૈનિક છાપાઓમાં
સમાચાર જે રીતે છપાવે છે તે કોઈ દુઃશનો માણસ
અવગણ કરે તો એને કેટલું લાગે ?’

‘કેટલું લાગે વળી ? જેનું છે એનું લાગે આખો
સમાજ સડેલ છે કોઈ કરતા ? ઈ કામ કરતું નથી

‘ખરેખર એનું છે ખરું ? એમાં મો દક્ષ
સત્ય નથી દાખવા તરફ છાપામાં દોષો માપને મારે
તો સમાચાર આવે છે પશુ સરી ગીને પાળતો હોય
તો એ સમાચાર બને ?’

‘એ કેમ બને ? એ તો પોતાની ફરજ
બાળે છે’

‘મારે એજ કહેવું છે છાપા તો અસામાન્ય
સારુ કે અસામાન્ય ખરાબ બને એની જ નોંધ લે’

‘તો તમે એમ માનો છો કે સમાજમાં બધું
સમુસાર છે ?’

‘હું તમને ખીન છોડી પકડુ. દોષ, એવો
ક્યારેય સમાજ હતો કે કનાઈ છે કે જોમાં તમે કંઈ
છો એનું બધું સમુસાર, ચતુર હોય ?’

‘પશુ અત્યારે પ્રમાણ વધાર છે એ તો તમે
કળૂન કરો કે નહિ !

‘એ કળૂન કરુ પશુ માણસને હમેશા બૂનકાળ
વહાવોલાખતો દોષ છે કેનાઈ તો એને બધા ભરીને બેઠા
દોષ છે ખરેખર સમાજમાં સાગ માણસો નથી
એનું નથી

‘હા, એ તો કંઈ તમાગ વેળા કર્મનું કૌશલ્ય
મા શુ સરોધન કર્યું ?’

‘મને એવા માણસો મળ્યા છે કે જેમણે આ
સૂત્રને અપવાદ વિના-પચા પુ છે મને એવો રસોઈપો
મળ્યો હતો કે જેને એ ત્રાત પર ગર્વ હતો રસોઈ
કરતા કરતા જરાય વેરાન જ નહિ અને વીસેક
માણસોની રસોઈ પૂરી કરી છતા કોઈ ન વેરાણ
એનું મે નજર જેવું એક કડિયો મળ્યો કે જે કહેતો
કે દિવાન પર પ્લાઝર કરતા જો થોડો ય થૂનો નીચે
પડે તો મારે મારા હાથ કાપી નાખવો જોઈએ તમને
આ બધું અસકન લાગે છે ને ?

‘ના, તમારી જેમ મે એક કંઈ એવો જોયો
છે કે જે પાને ખાત બનાવે છે પશુ સફાઈ એની
કપડા પર એક કાથ ન પડે’

‘તો તમે મારા પક્ષમાં છો’

‘હા, તમે મીઠાને જોવાની દષ્ટિ સારી આપી
હું પશુ ખીન બેચાર વચનો આ પ્રમાણે જીવનમાં
જોળતો રહ્યો’

‘એકકક્ષ, આપણે ફરીવાર મળશું ત્યારે આપણા
દાખલા મેળવી જોઈશું.’

ત્યા આનો કોઈ પ્રયત્ન આ મેં દોષ ત્યારે જરા પ્રયત્ન
પૂર્વક આ ભાગ વાચુ છુ-વચાતુ છુ.'

‘પરિણામ !

‘પરિણામ મો એ સાડ માણસોને એમથી
આરામ મળેના મેં જોયો છે માફી અસર ન થઈ
હોય એવા પણ છે જ’

‘બીજા મેં યથા અર્થિતાયે થતો જોયો ?

‘હા, યોગ કર્મનું કૌશલ્ય ! જો મેં એ યથા
વાચ્ય ત્યારથી મને એ ભી ગય છે

પણ એવો કોઈ માણસ મળ્યો ખરો ? આ
કાળમાં આવ્યા માનુષા મળ એ મને દુર્લભ લાગ છે !

‘એક વાત કરુ છાપાઓ ઉત્તર મરા પાપે
છે એની ના નહિ પણ આ ત્યાં દૈનિક છાપાઓમાં
સમાચાર જે રીતે છપાવે છે તે મેં જોયો માણસ
અજાણ કરે તો એને કેટલું લાગે ?’

‘કેટલું લાગે વળી ? જેનું છે એનું લાગે આખો
સમાજ સડેના છે કોઈ કરતા કેઈ કામ કરતું નથી

‘ખરેખર એનું છે ખર ? એમાં મો દક્ષ
સત્ય નથી દાખવા તરફે છાપામાં દીકરો ગાખને મારે
તો સમાચાર આવે છે પણ સરી ગીને પાગલો હોય
તો એ સમાચાર બને ?

‘એ કેમ બને ? એ તો પોતાની ફરજ
બળવે છે’

‘મારે એજ કહેતું છે છાપા તો અસામાન્ય
સારુ કે અસામાન્ય ખરાબ બને એની જ નોંધ લે’

‘તો તમે એમ માનો છો કે સમાજમાં બધું
સમુસતતુ છે ?

‘હું તમને બીજો છોડી પડ્યું. દડો, એવો
ક્યારેય સમાજ હતો કે કનાય છે કે જેમાં તમે કહે
છો એનું બધું સમુસતતુ ચ તરું હોય ?’

‘પણ અત્યારે પ્રમાણ વધાર છે એ તો તમે
કળૂન કરો કે નહિ !

‘એ કળૂન કરુ પણ માણસને હમેશા બૂનકાળ
વહાનો લાગતો દોષ છે કે નાક તો એને બધા ભરીને ખેંચ
દોષ છે ખરેખર સમાજમાં સાગ માણસો નથી
એનું નથી

‘હા, એ તો કહે તમારા યોગ કર્મનું કૌશલ્ય
મા શું સંતોષન કર્યું ?’

‘મને એવા માણસો મળ્યા છે કે જેમણે આ
સૂત્રને બાધના વિના-પર્યાપ્ત છે મને એવો રસોઈથી
મળ્યો હતો કે જેને એ વાત પર ગર્વ હતો રસોઈ
કરતા કરતા જરાય વેરાન જ નહિ અને વીસેક
માણસોની રસોઈ પૂરી કરી છતા કોઈ ન વેરાન
એનું મેં નજર જોયું એક કહિલો મળ્યો કે જે કહેતા
કે દિવાન પર પાઠ્ય કરતા જો થોડો ય થૂંતો નીચે
પડે તો મારે મારા હાથ કાપી નાખવો જોઈએ તમને
આ બધું અસકલ લાગે છે ન ?

‘ના, તમારી જેમ મેં એક કહોઈ એવો જોયો
છે કે જે પાને માન બનાવે છે પણ સફાઈ એની
કપડા પર એક કાથ ન પડે’

તો તમે મારા પક્ષમાં છો’

‘હા, તમે મીનાને જોવાની દષ્ટિ સારી આપી
હું પણ બીજા બેચાર વચ્ચેના આ પ્રમાણે જીવનમાં
જોળતો રહ્યો’

‘ચોક્કસ, આપણે ફરીવાર મળશું ત્યારે આપણા
દાખવા મેળની જોઈશું.’

સાધકના પાછળ પાછળ ચાલતા રહ્યા. માત્ર તેની વાણીના સદાસે, અને કાળના પ્રવાહમાં આગળ આવતાં તેમની વાર્ણિક પશુ બ્રહ્મતા સાધ્યા. તેમની દશા ગામના એ કૂતરા જેવી છે કે-ગામમાં ચોર આવ્યા. જે ઘર પર તે ગયા તે ઘરનો કૂતરો ચોરને જોઈને ભસવા લાગ્યો. હવે. શું થયું-આસપાસના ખીજ ધરો પામે જોડેલા કૂતરાઓ પશુ ખેવા કૂતરાનો અવાજ સાંભળીને ભસવા લાગ્યા. આ ભસવાવાળા બધા કૂતરાઓમાંથી ચોરને જોયો તો પડેલા કૂતરાએ જ પરંતુ ખીજ કૂતરાઓએ પશુ ભસવાનું સર કરી દીધું. આ પ્રમાણે ચોરને જોવાવાળો-દહા કૂતરો તો એક જ છે, ભસવાનું સાંભળીને માત્ર ભસવાવાળા દહા નથી. કહાય જે ખીજ કૂતરાએને કારણ પૂછવામાં આવે તો તે કહેશે કે ૫૫૫૨ નથી શું વાત છે? તે તરફથી ભસવાનો અવાજ આવ્યો. આથી અમે ભસી રહ્યા છીએ. પરંતુ જે તેમને પૂછવામાં આવે કે તમેએ ચોરને જોયો છે, તે ચોર કેવો છે તો તે શું જતાવી શકશે? તેઓ તો ગાત્ર તે દહા કૂતરાનો અવાજ સાંભળીને જ ભસી રહ્યા છે માટે તે ક્યાંથી જતાવી શકશે? આ વાત જરૂર કહી હોઈ શકે જે સભવતઃ કેટલાકના મનમાં હાલ પાડી બંધ તેમ છે પરંતુ સત્ય એ છે કે હજારો સાધકોના કુંડમાં કોઈ એક જ એવો યુગુ હતો, જે દહા હતો અને જેને આત્મા પરમાત્માના તે દિવ્ય સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થયેલો હતો. સત્ત્વની બુધ્ધિને સ્પર્શવાવાળો તે એક જ હતો અને તે પશુ સંસારનો જ જીવ હતો. સંસારના બાકીના યુગુ-એવાઓ તો ખસ દેખાદેખાથી ભસવાવાળા જ છે. સત્યનો સાક્ષાત્કાર એક અલગ ચીજ છે બ્યારે સત્ત્વના સાક્ષાત્કારનો દલ એ પશુ એક અલગ ચીજ છે. દેખાદેખીનો યોગ એ યોગ નથી રોગ છે અને તે રોગ સાધકને પીગળાવી દે છે. “દેખાદેખી સાથે જોત, છીન્ને કાયા બાકે રોગ”.

સાધનાનો માનદંડ

વાત એ છે કે જે સાધનાના માર્ગ પર દોડતા જઈ રહ્યા છે અને જેમને પોતાના લક્ષ્ય બાળતમાં કોઈ માન નથી તે સાધુઓને નાદે દર્શનશાસ્ત્રે કહ્યું છે કે તેઓ જ-જોગ-મથી સાધુનો પેશ તો કેટલી

વખત લઈ ચુક્યા છે. તે વેશને એકત્ર કરવામાં આવે તો તેનો મેરુપર્વતની સમાન એક ગગનચુખી જીએ દેખેલા થઈ શકે તેમ છે પરંતુ તેમના આત્મામાં તે એક તત્ત્વ પશુ પરિવર્તન આવેલ નથી. આ પ્રકારના અંધ સાધુજીવન કરતાં તો યુદ્ધસ્થજીવન જ સારું છે જે સેવા, ઋદ્ધિસા અને કર્યાના માર્ગ પર ચાલી રહ્યું છે. યુદ્ધસ્થજીવનમાં અનેક સંઘર્ષ આવે છે. તેના પર કુટુંબ સમાજ વગેરેના રૂપમાં વિચિત્ર પ્રકારની જવાબદારીઓનો ભોગ રહે છે પરંતુ જે તેમાં પશુ ઈમાનદારી છે, મેવા છે, ત્યાગ છે અને દષ્ટિમાં નિર્લેપના છે તો તે વેદધારી સાધુ કરતાં ધણ જ સારું છે. સાધનનો માનદંડ વેશને માનવામાં આવેલ નથી પરંતુ ભાવનાને માનવામાં આવેલ છે. જે માનવી સાચા અર્થમાં સાધુ બન્યો, સાચી દષ્ટિ મળી, જીવનમાં ત્યાગ અને વૈરાગ્ય ઉતર્યો, લક્ષ્યની ઝાંખી થઈ તો તે સાધુ તે યુદ્ધસ્થ કે જે કામ, ક્રોધ, મોહ, લોભ વગેરેના માઢ અંધકારમાં જીવન વીતારી રહ્યા છે તેના કરતાં ધણ જ જીએ છે. આથી પરિણામ એ નીકળી શકે કે અમે તે હોય, સાધુ હોય કે યુદ્ધસ્થ જે પ્રમાણિકતા અને ઈમાનદારીથી પોતાના લક્ષ્યની તરફ ચાલી ગયો હોય તો કીક છે નહીં તો બન્નેની સ્થિતિ કોઈ મહત્ત્વની નથી રહેતી. સાધનાનું મૂલ્યાંકન સાધુ અથવા તો યુદ્ધસ્થના નામથી થતું નથી, વેદથી થતું નથી, આત્માથી થાય છે. નાનો હોય કે મોટો જેમાં ઈમાનદારી છે, પ્રમાણિકતા છે તે જ કીક છે, જીએ છે.

સાધુ અને યુદ્ધસ્થજીવનની જેમ જ એક પ્રથ એ ઉપસ્થિત થાય છે કે મોટાભાઈ થતું સારું કે નાનાભાઈ? બન્નેમાં કોણ મોટું અને કોણ નાનું છે? કોણ સારું અને કોણ ખરાબ છે? મહાભારતમાં પાંડવોનું ઉદાહરણ છે. યુધિષ્ઠિર મોટા હતા અને દુર્યોધન નાનો. એક બાધુ બળદેવ મોટા હતા અને શ્રી કૃષ્ણ નાનો. જે મોટા થતું હોય તો યુધિષ્ઠિરનો આદર્શ અપનાવો અને નાના થતું હોય તો શ્રી કૃષ્ણનો. શ્રીકૃષ્ણે નાના બનીને પશુ મહત્ત્વ પૂર્ણ કર્યો કર્યો જે તેમને મહાન બનાવી આવે છે. મોટાભાઈ થતું હોય તો રામનું ઉદાહરણ પશુ સમક્ષ

સાધકના પાછળ પાછળ ચાલતા રહ્યા. માત્ર તેની વાણીના સહારે, અને કળાના પ્રવાહમાં આગળ આવતાં તેમની વાર્તાને પણ બહુતા ચાલ્યા. તેમની દશા ગામના એ કૂતરા જેવી છે કે-ગ્રામમાં ચોર આવ્યા. જે ઘર પર તે ગયા તે ઘરનો કૂતરો ચોરને જોઈને ભસવા લાગ્યો. હવે, શું થયું-આસપાસના બીજા ઘરો પામે બેઠેલા કૂતરાઓ પણ પેલા કૂતરાનો અવાજ સાંભળીને ભસવા લાગ્યા. આ ભસવાવાળા બધા કૂતરાઓમાંથી ચોરને જોયો તો પડેલા કૂતરાએ જ પરંતુ બીજા કૂતરાઓએ પણ ભસવાનું શરૂ કરી દીધું. આ પ્રમાણે ચોરને જોવાવાળો-દણા કૂતરો તો એક જ છે, ભસવાનું સાંભળીને માત્ર ભસવાવાળા દણા નથી. કદાચ જો બીજા કૂતરાઓને કારણે પૂછવામાં આવે તો તે કહેશે કે ખબર નથી શું વાત છે? તે તરફથી ભસવાનો અવાજ આવ્યો. આથી અમે ભસી રહ્યા છીએ. પરંતુ જો તેમને પૂછવામાં આવે કે તમોએ ચોરને જોયો છે, તો ચોર કેવો છે તો તે શું જતાવી શકશે? તેઓ તો માત્ર તે દણા કૂતરાનો અવાજ સાંભળીને જ ભસી રહ્યા છે માટે તે ક્યાંથી જતાવી શકશે? આ વાત જરૂર કહવી હોઈ શકે જે સહજતઃ કેટલાકના મનમાં ઊપ પાડી બધા તેમ છે પરંતુ સત્ય એ છે કે હજારો સાધકના બ્રૂંકમાં કોઈ એક જ એવો શ્રુ હોતો, જે દણા હોતો અને જેને આત્મા પરમાત્માના તે દિવ્ય સ્વરૂપને સાક્ષાત્કાર થયેલો હોતો. સત્યની ભૂમિકાને સ્પર્શવાવાળો તે એક જ હોતો અને તે પણ સંસારનો જ જીવ હોતો. સંસારનો બાકીના શ્રુ-એવાઓ તો બસ દેખાદેખથી ભસવાવાળા જ છે. સત્યનો સાક્ષાત્કાર એક અલગ ચીજ છે બ્યારે સત્યના સાક્ષાત્કારનો દંભ એ પણ એક અલગ ચીજ છે. દેખાદેખનો ચોગ એ ચોગ નથી ચોગ છે અને તે ચોગ સાધકને પીગળાવી દે છે. “દેખાદેખ સાધે જોગ, છીએ કાયા બાઢે ચોગ”.

સાધનાનો માનદંડ

વાત એ છે કે જે સાધનાના માર્ગ પર દોડતા જઈ રહ્યા છે અને જેમને પોતાના લક્ષ્ય બાબતમાં કોઈ ગાન નથી તે સાધુઓને માટે દર્શનશાસ્ત્રે કહ્યું છે કે તેઓ જન્મેજન્મથી સાધુનો વેશ તો કેટલી

વખત લઈ ચુક્યા છે. તે વેશને એકત્ર કરવામાં આવે તો તેનો મેષ્વર્તની સમાન એક ગગનચુંબી જાયો. હમીલ થઈ શકે તેમ છે પરંતુ તેમના આત્મામાં તો એક તથુ પણ પરિવર્તન આવેલ નથી. આ પ્રકારના અધ સાધુજીવન કરતાં તો યૃદ્ધસ્થજીવન જ સાડું છે જે સેવા, સ્તુતિ સા અને કરુણાના માર્ગ પર ચાલી રહ્યું છે. યૃદ્ધસ્થજીવનમાં અનેક સંધર્ષ આવે છે. તેના પર કટુંજ સમાજ વચેરેના રૂપમાં વિશિષ્ટ પ્રકારની ગ્રંથાધારીઓનો મોજ રહે છે પરંતુ જો તેમાં પણ ઈમાનદારી છે, એવા છે, ત્યાગ છે અને દષ્ટિમાં નિર્લેપના છે તો તે વેશધારી સાધુ કરતાં ધર્મ જ સાડું છે. સાધનાનો માનદંડ વેશને માનવામાં આવેલ નથી પરંતુ ભારતીય માનવામાં આવેલ છે. જો માનવી સાચા અર્થમાં સાધુ બન્યો, સાચી દષ્ટિ મળી, જીવનમાં ત્યાગ અને વૈરાગ્ય ઉતર્યો, લક્ષ્યની ઝાંખી થઈ તો તે સાધુ તે યૃદ્ધસ્થ કે જે કામ, ક્રોધ, મોહ, લોભ વચેરેના ત્રાઘ અષકારમાં જીવન વીતાવી રહ્યા છે તેના કરતાં ધણો જ જીવો છે. આથી પરિણામ એ નીકળી શકે કે ગમે તે હોય, સાધુ હોય કે યૃદ્ધસ્થ જો પ્રમાણિકતા અને ઈમાનદારીથી પોતાના લક્ષ્યની તરફ ચાલી ગયો હોય તો ઠીક છે નહીં તો બન્નેની સ્થિતિ કોઈ મદત્વની નથી રહેતી. સાધનાનું મૂલ્યાંકન સાધુ અથવા તો યૃદ્ધસ્થના નામથી થતું નથી, વેશથી થતું નથી, આત્માથી થાય છે. નાનો હોય કે મોટો જેમાં ઈમાનદારી છે, પ્રમાણિકતા છે તે જ કોઈ છે, જીવો છે.

સાધુ અને યૃદ્ધસ્થજીવનની જેમ જ એક પ્રજા એ ઉપસ્થિત થાય છે કે મોટાભાઈ થતું સાડું કે નાનાભાઈ? જનમાં કોણ મોટું અને કોણ નાનું છે? કોણ સારું અને કોણ ખરાબ છે? મહાભારતમાં પાંડવોનું ઉદાહરણ છે. મુધિધિર મોટા હતા અને દુર્યોધન નાનો. એક બાકુ બગદેવ મોટા હતા અને શ્રી કૃષ્ણ નાનો. જો મોટા થતું હોય તો મુધિધિરનો આદર્શ અપનાવો અને નાના થતું હોય તો શ્રી કૃષ્ણનો. શ્રીકૃષ્ણે નાના બનીને પણ મદત્વ પૂર્ણ કર્યો કર્યો જે તેમને મદદન બનાવી આપે છે. મોટાભાઈ થતું હોય તો રામનું ઉદાહરણ પણ સમક્ષ

કે જે ગૃહસ્થ બનવા ઇચ્છે તે એવા જાને કે તમારા કયા પ્રમાણે ધરવાળા દિવસને રાત્રિ અને રાત્રિને દિવસ માનવા માટે તોયાર થઈ ગયો. તમાગ વ્યવહારમાં એટલું આકર્ષણ હોય કે કંટુ બને દરેક સમય તમારા પ્રત્યે પોતાની મેળે જોયાતો રહે ત્યારે જ ગૃહસ્થજીવન હીક છે. નહિ તો જે ધર કુરુચ્છેનું મેદાન બન્યું રહે તો દરેકજ અઝડા થતા રહે અને તે ગૃહસ્થજીવનથી કોઈ લાભ નથી જે સાધુ બનવા ઇચ્છતા હો તે આપો એક સાધુ પાંચે માર્ગદર્શન કરાવી આપું.

કળીરે યુવકને લઈને એક સાધુનો પામે પડે. આ. સાધુ એક ઊંચી ટેકરી પર રહેતા હતા. કળીરે તેમને જોનાવ્યા તો તે જલ્દ સાધુ લયકતા લયકતા ધીરે ધીરે નીચે ઉતરી આ-યા. કળીરે કહ્યું, “બસ આપના દર્શન માટે જ આવ્યો હતો. દર્શન કરી ગયા.” સાધુ ફરી ધીરે ધીરે ટેકરી પર ચડવા લાગ્યા, તો કળીરે ફરીથી જોનાવ્યા સાધુ ફરીથી નીચે આ-યા અને પૂછવા લાગ્યા, “શુ કહેવું છે?” કળીરે કહ્યું - “હવે સમય નથી, ફરી કોઈ વખત આનીશ, ત્યારે કહીશ.” સાધુ ફરી ટેકરી પર ચડી ગયા. કળીરે ત્રીજી વાર ફરીથી જોનાવ્યા અને સાધુ ફરીથી નીચે આ-યા. કળીરે કહ્યું - “કોઈ ખાસ વાત નથી, આ તો માન તમારા નામની ખૂબ જ પાડી હતી” છતાં સાધુ તો તે જ ભાવથી, ઉસતા ઉસતા પાછા આ-યા ગયા.

તેમના ચહેરા પર શુરસાની એક પણ રેખા જોવા ન મળી.

કળીરે યુવકની તરફ એક પ્રજાસરી દષ્ટિ ફેંકી અને જોય્યા, “કોઈ જોયું?” સાધુ બનવા ઇચ્છે તે આવ્યા બને આટલું અટકાવ જલ્દ શરીર, આજોની રાશની કમળે, સારી મીને, ચાંપી પડ્યું ચકાતુ નથી. આટલું હોના છતાં પણ તમે જેવું ને? મેં ત્રણ વાર જોનાવ્યા અને ત્રણ વાર તેઓ ને જ શાંતિથી નીચે આવ્યા અને એ જ મીને પાછા વળી ગયા. માગ પર જરા પણ શુભે થતા નહીં. કોધની એક પણ રેખા તેમના ચહેરા પર જોવા મળી નહીં. સાધુ મનના ઇચ્છા તે એવા બને કે તમાગમાં આટલી સદનનીયતા મે, આટલી ક્ષમાની ભાવતા રહે જીવનમાં પ્રમત્તનાની આધે મુશીબતોનો સામનો કરવાની સહનશીલતા હોય તો જ સાધુની ઊંચી શૂભિકા પર જઈ શકે છે.”

સાધુ જીવન હોય કે ગૃહસ્થ જીવન, બધા મુશીબ જીવનમાં તેજ જગડેલ નથી, પ્રમાદિકતા અને સામી નિપ્પત્તો પ્રકાશ હાજર થતા નથી ત્યાં સુધી બને જીવન નકામા છે અને જે આ સંશુભોનો સમાવેશ જીવનમાં થઈ જાય તો બને જીવન સારા છે, કોઈક છે અને તેનાથી આત્મકથાઓના માર્ગ મળી રહે છે.

૫. ૪૨૩થી ચાલું

આ ધરમાં કેવી વાતો થતી, લેખકોના સ્વભાવ કેવા હતા. તેમનું ખાનગી જીવન કેવું હતું-તેમના અરસપરસ વ્યવહાર કેવા હતા એ બધા સસ્મરણોથી ધનજીભાઈ સધરી રાખ્યા હતા તે ‘કડક સપાદન પછી આંધી પ્રકટ થાય છે’ આજની પેઢીના યુવાનોને ધૂમકેતુ-મેઘાશી-શુભવત્સવ કેવા હતા, કેમ જોવાતા, વિનોદ કરતા એ અનુવા માટે “આ ધર” એક ભારે કુતૂહલપ્રેરક, હળતુ છતાં પ્રેક્ષ વાચન પડુ નાડવાની ગરજ સારે છે. એક દષ્ટિએ જોઈએ તો કુલ્લ અને અપ્રાપ્ય કપી શકાય તે કક્ષાની સામગ્રી આપીને શ્રી

ધીગજવાલ શાહે ગુજરાતને રોજનીથી પ્રકારમાં ઉત્તમ સાક્ષરી અક્ષરસામગ્રી પીસી છે. સદગત સાક્ષરચર્ચોનું આનું સ્મરણ પણ ભારે આત્મવાદક લાગે છે. સામાન્ય રીતે જેથી વધુ સાક્ષરો જોવા થઈ શકતા નથી અને થાય તો મહાભાઈ જામી પડે છે. પંચમના કોશી-હાલિય જેવું ગુજરાતી માહિત્યનું આ ‘આધર’ બહુ લાભ ન યાગ્યું, પણ જે કોઈ સમયપૂરતું આ-શ્રુ’ તેના સ્મરણો બાજી ગાખવા જલ્દ લેખક ધન્યવાદને પાત્ર છે. આજે ફરીથી ‘આધર’, ન સ્વા શરૂ ન થાય ?

કે જો શૂદ્રસ્થ બનવા ઈચ્છે તો એવા જનો કે તમારા કથા પ્રમાણે ધરવાળા દિવસેને રાત્રિ અને રાત્રિને દિવસ માનવા માટે તૈયાર થઈ જાય. તમાગા વ્યવહારમાં એટલું આડપંખી હોય કે કેટક બનાવે દરેક સમય તમારા પ્રત્યે ખાતાની મેળે જોવાતો રહે ત્યારે જ શૂદ્રસ્થજીવન હીક છે. નહિ તો જો ધર કરે એવું મેદાન બાગુ રહે તો દરરોજ ઝગડા થતા રહે અને તે શૂદ્રસ્થજીવનથી કોઈ લાભ નથી જો સાધુ બનવા ઈચ્છતા હો તો ચાલો એક સાધુ પામે માર્ગદર્શન કરાવી આપું.

કળીર યુવકને લઈને એક સાધુની પામે પો બધા સાધુ એક જીંઘી ટેકરી પર રહેતા હતા. કળીરે તેમને ધોનાવ્યા તો તે જુદા સાધુ લયકતા લયકતા ધીરે ધીરે નીચે ઉતરી આ-બા. કળીર કહ્યું, “બસ આપના દર્શન માટે જ આવ્યો હતો. દર્શન થઈ ગયા.” સાધુ ફરી ધીરે ધીરે ટેકરી પર ચઢવા લાગ્યા, તો કળીરે ફરીથી ધોનાવ્યા સાધુ ફરીથી નીચે આવ્યા અને પૂછવા લાગ્યા, “શું કરેલું છે?” કળીરે કહ્યું - “હવે સમય નથી, ફરી કોઈ વખત આનીશ, ત્યારે કહીશ.” સાધુ ફરી ટેકરી પર ચડી ગયા કળીરે ત્રીજી વાર ફરીથી ધોનાવ્યા અને સાધુ ફરીથી નીચે આવ્યા તો કળીરે કહ્યું - “કોઈ ખાસ વાત નથી, આ તો માન તમારા નામની ખૂબ જ પાકી હતી” છતાં સાધુ તો તે જ ભાવથી, હસતા હસતા પાછા ચાલ્યા ગયા.

તેમના ચહેરા પર ગુસ્સાની એક પથ્થુ રેખા જોવા ન મળી.

કળીરે યુવકની તરફ એક પ્રથમથી દષ્ટિ ફેંકી અને જોતાં, “કોઈ જોયું?” સાધુ બનવા ઈચ્છે તો આવ્યા જો આટલું અચકા જુદા શરીર, આજોની રાશત્રી કમજોર, સારી નીતે, ચાંપી પથ્થુ શકાતુ નથી. આટલું હોવા છતાં પણ તમે નેત્ર ને? મે તરફ વાગ જોનાવ્યા અને ત્રણ વાગ તેજો ને જ શાંતિથી નીચે આવ્યા અને એ જ ગીતે પાછા વળી ગયા. માગ પર જરા પણ ગુસ્સે થતા નહીં. કીધની એક પથ્થુ રેખા તેમના ચહેરા પર જોવા મળી નહીં. સાધુ બનવા ઈચ્છે તો એવા જનો કે તમાગામાં આટલી સહનતીવતા મે, આટલી ક્ષમાની ભાવના રહે જીવનમાં પ્રચલનનાની આઘે મુશીબતોનો સામનો કરવાની સહનશીલતા હોય તો જ સાધુની જીંઘી ખૂંચીકા પર જઈ શકે છે.”

સાધુ જીવન હોય કે શૂદ્રસ્થ જીવન, બધા સુધી જીવનમાં તેજ અગ્રહણ નથી, પ્રમાણિકતા અને સાચી નિષ્પત્તિ પ્રકાશ હાજર થતા નથી ત્યાં સુધી જીવે જીવન નડાયા છે અને જો આ સંયુક્તોનો સમાવેશ જીવનમાં થઈ જાય તો જીવે જીવન સારા છે, કોઈ છે અને તેનાથી આત્મકયાણનો માર્ગ મળી રહે છે.

૪. ૪૨૩થી ચાહું

આ ધરમાં કેવી વાતો થતી, લેખકોના સ્વભાવ કેવા હતા. તેમણે ખાનગી જીવન કેવું હતું-તેમના અસ્પર્શસ્થ વ્યવહાર કેવા હતા એ બધા સસ્મરણોથી ધનજીવાઈ સહી રાખ્યા હતા તે ‘કંકડ સપાદન પછી આંધી પ્રકટ થાય છે’ આગળની પેટીના યુવાનોને ધૂમકેતુ-મેધાણી-ચુલ્લતરણ કેવા હતા, કેમ બોલતા, વિનોદ કરતા એ જાણવા માટે ‘ચા ધર’ એક ભારે કુલ્લવ્યંત્રિક, ઠળતુ છતાં પ્રેરક વાચન પૂરું નાડવાની ગરજ સારી છે. એક દષ્ટિએ જોઈએ તો કુલ્લવ્યંત્ર અને અપ્રાપ્ય કહી શકાય તે કક્ષાની સામગ્રી આપીને બી

ધીગજાણ શાલે યુવરાજને રેશનીયી પ્રકારમાં ઉત્તમ સાક્ષરી અદ્યક્ષામયી પીરસી છે. સદગત સાક્ષરવર્ણી આતુ સ્મરણ પથ્થુ ભારે આહ્વાદક લાગે છે. સામાન્ય રીતે જેથી વધુ સાક્ષરો જોયા થઈ શકતા નથી અને થાય તો મહાનર્ણવ જામી પડે છે. પશ્ચિમના કોહી-હાલિંગ જેવું યુવરાજી ગાદિપથુ આ ‘ચાધર’ જાણ લાણ ન ચામ્યુ પથ્થુ જે કોઈ સમયપૂરતુ ચામ્યુ તેના સ્મરણો જાણવી ગમવા ગદલ લેખક ધનવાદને પાત છે. આજે ફરીથી ‘ચાધર’, સસ્થા શરૂ ન થાય!

સાંભળીને લોકો થંભી ગયાં. બહે પોતાનું સર્વસ્વ લૂંટાઇ ગયું હોય તેમ અચ્છા જાણ્યાં, કાણ એકનાય ? મહારને ઘેર જમવા જશે ? અગ્નિદેવો પાનજી મહારવાડામાં જમશે ? મોટા કોણાહલ મળ્યો. રાજકીય કાંતિનાં યુદ્ધો કરતાં સામાજિક કાંતિનું ધર્મજી હમેશાં વધુ તીવ્ર અને ભેદુ હોય છે. શાહજો એકાદ થયા. એકનાય મહારજ તો પોતાની ભક્તિમાં લીન છે. તેમના પુત્ર હરિભાઈ યુવાન હતો પણ જૂના વિચારનો હતો. એ કાશી જઈને શાસ્ત્ર ભણી આવ્યો હતો, પણ જાની ન હતો, ભક્ત ન હતો. ઝટપટ ન્યાયનું શાસ્ત્ર ભણી એ ન્યાયતીર્થ બન્યો હતો પણ 'સમદર્શીને સર્વ સમાન' એ ન્યાયનું સાદું સૂત્ર જીવનમાં ઉતારવા તત્પર ન હતો. એકદમ ઉનાવળો એ ઘેર આવ્યો. ભજનમાં એકલા પિતાને આવેશમાં આવેને એણે પૂછ્યું:

“તમે મહારને ઘેર જમવા જવાના હો ?”

“હા, માલતીને ત્યાં ભજન કરવા ને જમવા જવાનું વચન મેં આપેલ છે.”

“એ મહારની છોડી છે”

“તમે તે દો, પ્રભુને ઘેર સો સરખા છે. ત્રેમ ત્યાં પરમેશ્વર, મોટા ધું ન્યાયતીર્થ બનીને આવો ભેદભાવ કેમ રાખે ?”

“એવી વેદાંતની વાતો મારે સાંભળવી નથી. તમે નહીં જઈ છોડો.”

“એમ કેમ માસે મોટા ! જેવા ધું મારો પુત્ર એવી એ મારી પુત્રી.”

“હું દશનશાસ્ત્રનિપુણ, અગ્નિદેવો પડિત ને એ ચાંડાલની પુત્રી સરખાં ! પિતાજી, આ શું મોસો છો ?”

“શુનિ ગેવ મ્મધાકિ ચ પંડિતાઃ સમદર્શિનઃ” એ ગીતા વાક્ય ધું જૂલી ગયો ?”

“એનો અર્થ ચાંડાલને ઘેર જવું ને જમવું એવા થતો નથી.”

“મારે છુદિવાદ નથી કરવો. હું જમવાનો છું એ નહીં છે.”

“તો આ હરિભાઈ તમારા ઘરમાં નહીં રહી શકે.”

“એ તારી ઈચ્છાની વાત છે, તને સત્ય સમજશે ત્યારે પાછો આવવાનો હો એની મને ખાતરી છે.”

એકનાય મહારજનો અડગ નિર્ધાર સાંભળી હરિભાઈ રોષ ભર્યો ચાલ્યો ગયો.

“બીજો દિવસે સવારે સ્નાન કરી, પાડપૂજા કરી એકનાય માલતીને ઘેર જવા નીકળ્યા. એમના યુગમાં હરિનામ ગૂંચ રહ્યું છે. શરીરે ટોળાં વળેલાં લોકોના તુલ્યકાર કાંતે અથડાઈને પાછા ફર્યા. તેઓ મહારવાડામાં પહોંચ્યા. માલતીને મન આવ્યું તો સોનાનો ચરજ ઉઘો હતો. એણે વહેલી સવારે જીડીને આંગણું વાળ્યું, ધર સાફ ક્યું. આખો હરિજન વાસ આવ્યો આમલાની પેટ દીપી ભીડેલ માલતીના ઘર આગળ એટલે તુલસીના કુંડા મુકાયા. લી પેલાં એટલા પર ભજનરોડો બેઠાં. માલતીનો અવાજ ફરી ગામમાં ગૂંજ્યા લાગ્યો:

“આજ જિએજે નાથ, હમારે ઘર”.

પત્રે પડીને હરિજનોએ સતતનું સ્વાગત ક્યું. સા એટલે બેસી ભજન કરવા લાગ્યા. એ વખતે ગામ લોકોનો મોટો કોણાહલ સંમળાયો. સીના હાથમાં ઉધિયાર હતાં. હરિજન વાસમાં પેસતાં જ તેમણે મોટી બૂમરાણી મચાવી. ‘મારો, મારો !’ ધર્મ રક્ષાતાજી જતો હોય તેમ આક્રમણ ક્યું. ઝૂંપડાં ઉપર કાંચ પડવા લાગી. ભજનમાંથી જીડીને બે ચાર જણ વારવા ગયા. તેમને માથે લાકડીઓ પડી. નાથ પોતે ભજનમાંથી ભગ્યા. સામે જઈને હાથ જોડ્યા તો તેમના ઉપર લાકડીઓ પડવા લાગી. માલતી વચ્ચે પડી તો તેનું માથું ફૂટ્યું. મહા વિજય હોયો હોય તેમ શાહજો પાછા ફર્યા. નાથ ત્યાં જ રોકાયા. માલતીની સારવાર કરી. એણે તૈયાર કરેલી રસોઈ જમ્યા અને સાંજે ઘેર આવ્યા.

સાંભળીને લોઠા થંભી ગયાં. બહે પોતાનું સર્વસ્વ લૂંટાઈ ગયું હોય તેમ ઝમઝા લાગ્યાં, કાણુ એકનાથ ? મહારને ઘેર જમવા જશે ? અગ્નિદેવોની શ્રાદ્ધશુ મહારવાડામાં જમશે ? મોટા કોલાહલ મચ્યો. રાજકીય ક્રાંતિનાં યુદ્ધો કરતાં સામાજીક ક્રાંતિનું ધર્મીય હમેશાં વધુ તીવ્ર અને ક્રોધી હોય છે. શ્રાદ્ધશુ એટલા થયા એકનાથ મહારાજ તો પોતાની ભક્તિમાં લીન છે. તેમના પુત્ર હરિભાઈ યુવાન હતો પણ જૂના વિચારોનાં હતો. એ કામી જઈને શાસ્ત્ર લાણી આવ્યો હતો, પણ યાત્રી ન હતો, ભક્ત ન હતો. ઝટપટ ન્યાયનું શાસ્ત્ર ભણી એ ન્યાયતીર્થ બન્યો હતો પણ 'સમદર્શીને સર્વ સમાન' એ ન્યાયનું સાદું સૂત્ર જીવનમાં ઉતારવા તત્પર ન હતો. એકદમ ઉનારળો એ ઘેર આવ્યો. ભજનમાં એટલા પિતાને આવેશમાં આવેને એણે પૂછ્યું:

“તમે મહારને ઘેર જમવા જવાના છો ?”

“હા, માલતીને ત્યાં ભજન કરવા ને જમવા જવાનું વચન મેં આપેલ છે.”

“એ મહારની છોડી છે”

“એ તે હો, પ્રભુને ઘેર સો સરખા છે. પ્રેમ ત્યાં પરમેશ્વર, મોટા ધુ ન્યાયતીર્થ બનીને આવે બેઠાભાઈ કેમ રાખે છો !”

“એની વેદાંતની વાતો મારે સાંભળતી નથી. તમે નહીં જઈ શકો.”

“એમ કેમ ચાલે મોટા ! જેવા ધુ મારો પુત્ર એની એ મારી પુત્રી.”

“હું દર્શનદાનિષ્ઠ, અગ્નિદેવોની પડિત ને એ ચાંડાલની પુત્રી સરખાં ! પિતાજી, આ શું મોલો છો !”

“શુનિ ગૌવ શ્વપાકે ચ પડિતાઃ સમદર્શિનઃ” એ ગીતા વાક્ય ધું જૂલી ગયો ?”

“એનો અર્થ ચાંડાલને ઘેર જઈને ને જમવું એવા થતો નથી.”

“મારે જીવિવાદ નથી કરવો. હું જમવાનો છું એ નક્કી છે.”

“તો આ હરિભાઈ તમારા ઘરમાં નહીં રહી શકે.”

“એ તારી ઈચ્છાની વાત છે, તને સત્ય સમજશે ત્યારે પાછો આવવાનો છો એની મને ખાતરી છે.”

એકનાથ મહારાજનો અડગ નિર્ધાર સાંભળી હરિભાઈ શેષ કોર્થો ચાલ્યો ગયો.

“બીજો દિવસે સવારે સ્નાન કરી, પાંડૂખાં કરી એકનાથ માલતીને ઘેર જવા નીકળ્યા. એમના યુગમાં હરિનામ ગૂંચ રહ્યું છે. શરીરે ટોળાં વળેલાં લોહનાં ટુચકાર કાને અથડાઈને પાછા ફર્યા. તેઓ મહારવાડામાં પહોંચ્યા, માલતીને મન આવ્યું તો સોનાનો સરજ ઉઘોડો હતો. એણે વહેલી સવારે જીડીને આંતરું પાળ્યું, ધર સાફ ક્યું. આખો હરિજન વાસ આવ્યો આસનાની પેઢે દીપી ભીંચેદ માલતીના ઘર આગળ એટલે દુલસીના કુડાં મુકાયાં. લી પેલાં એટલા પર ભજનિકો બેઠાં. માલતીનો અવાજ ફરી ગામમાં ગૂંજવા લાગ્યો:

“આજ જિમેજે નાથ, હમારે ઘર”.

પગે પડીને હરિજનોએ સતનું સ્વાગત ક્યું. આ એટલે બેસી ભજન કરવા લાગ્યા. એ વખતે ગામ લોકોનો મોટો કોલાહલ સંભળાયો. સીના ઢાલમાં ઉધિયાર હતાં. હરિજન વાસમાં પેસતાં જ તેમણે મોટી જૂમરાણી મચાવી. ‘મારો, મારો !’ ધમ રસા-તાળ જતો હોય તેમ આક્રમણ ક્યું. ઝૂંપડાં ઉપર ડંગો પડવા લાગી. ભજનમાંથી છીડીને બે ચાર જણ વારવા ગયા. તેમને માથે લાકડીઓ પડી. નાથ પોતે ભજનમાંથી જળ્યા. સામે જઈને હાથ જોડ્યા તો તેમના ઉપર લાકડીઓ પડવા લાગી. માલતી વચ્ચે પડી તો તેનું માથું ફટકું. મહા વિજય કોર્થો હોય તેમ શ્રાદ્ધશુ પાછા ફર્યા. નાથ ત્યાં જ રોકાયા. માલતીની સારવાર કરી. એણે તૈયાર કરેલી રસોઈ જળ્યા અને સાંજે ઘેર આવ્યા.

ગૃહસ્થાશ્રમની વિશેષતા છે આતિથ્ય. દાન એ અલગ ચીજ છે. આતિથ્યમાં દાનની ભાવના નથી. આપણે એવો સમાજ ઈચ્છીએ છીએ, જેમાં દાનની આવશ્યકતા જ ન હોય, અને સેવાની આવશ્યકતા પણ જોછામાં જોગી જ હોય સેવાની જરૂરિયાત તો મુસીબતમાં હોય છે અને દાનની જરૂરિયાત જગીયાઈમાં હોય છે. આ જાનની જરૂર દુનિયામાં ન રહે એમ આપણે ઈચ્છીએ છીએ. પણ આતિથ્ય આનાથી જુદી જ ચીજ છે. આતિથ્યને અર્થ છે કે, કુટુંબમાં મહેમાન-આતિથિનું સ્વાગત યશો. પારિવારિક સહજન હોવું જોઈએ. મહેમાન એ પારિવારિક સહયોગની કેડી છે.

આતિથિ આવે છે તો આપણું હૃદય આનંદથી નાચી જાય છે કે, આજે તો આપણા પરિવારમાં જહારની એક વ્યક્તિ ઉમેરાય છે, અને તે ધોડા દિવસ આપણા પરિવારમાં વ્યક્તિ થઈને રહેશે. આ આતિથ્યની ભાવના પરિવારને વ્યાપક બનાવવાની ભાવના છે. પરંતુ એ આતિથ્યમાં સ્નેહ હોવો જોઈએ, કેવળ ઔપચારિક વ્યવસ્થા નહિ. કેવળ વ્યવસ્થાનું નામ એ આતિથ્ય નથી, એમાં જોટલી હાર્દિકતા હશે એટલી કૌટુંબિકતા આવશે. જ્યાં સુધી મુશીબત છે ત્યાં સુધી સેવાની જરૂર રહેશે; જ્યાં સુધી જગીબી છે ત્યાં સુધી દાનની જરૂર રહેશે. આ તો દાનની ભાવના છે; સહાનુમતિ છે. પરંતુ સ્નેહભાવના આનાથી બધું જીની ચીજ છે. જાનને પોતપોતાને ઘેર જઈ સારું ભોજન થવું હોય, પણ તમે મારે ઘેર જુલિયી આવો છો અને તમારી સમક્ષ જે કાંઈ મારા ધર્મમાં સાગમાં સારી ચીજ જતાવી હોય તે તમારી સમક્ષ હું આનંદપૂર્વક મૂકું છું; તમે તે જાઓ છો, તેથી હું ખૂબ પ્રમન્ન થઈ છું. આ જ ખરું આતિથ્ય કહેવાય છે. આ પ્રકારની આતિથ્યભાવના દરેક કુટુંબમાં

હોવી જોઈએ.

દેવવાક પરિવારમાં મારો મુકામ હોય છે, ત્યાં તાજાંભટકા દોટલ કે ઈંચીરિયત દોટલ કરતાંય મારી સરભરા સારી દ્રવ્ય છે, ત્યાંના રમોઈઓ જાણે ક્યાંકે આવીને મને પૂછી જાય છે કે 'મુ ખાનો?' ને મોટરને તોફાર આવીને પૂછી જાય છે કે 'ક્યાંય જહાર જવું છે?' પરંતુ મારા ધર્મમાંની સ્વાકાંત જ્યારે હું આવ્યો ત્યારે અને ફરી જ્યારે મેં વિદાય લીધી ત્યારે જ-માત્ર એ વખત રહ્યો.

'તમે અહીં આવ્યા તે સારું થયું', મને ખૂબ આનંદ થયો. હવે તમે જવ છો તે અમને ગમતું નથી.' વગેરે શબ્દો બોલાય છે, પણ એમાં માનવતાનો અને મિત્રતાનો કોઈ સ્પર્શ નથી. એમાં કશીયે હાર્દિકતા નથી, તેથી જ કહું છું કે, વ્યવસ્થાનો વત હું નથી કરતો. વ્યવસ્થા એક અલગ ચીજ છે. આપણે એક એવો સમાજ બનાવવા ઇચ્છીએ છીએ, કે જેમાં ઈશ્વરપાથી જાણને માટે વ્યવસ્થા હોય. પરંતુ કુટુંબમાં સુખ્ય તો સ્નેહભાવના હોવી જરૂરી છે. આજે ગૃહસ્થાશ્રમની કૌટુંબિકતા સંસ્થાઓમાં દાખલ થાય, પણ સામે પક્ષે સંસ્થાઓની યાંત્રિકતા કુટુંબોમાં દાખલ ન થાય, એ જોવું જોઈએ. સમાજની આ રૂપ સરસ્થા ગૃહસ્થાશ્રમ છે. ચારેય આશ્રમોમાં જો સર્વનું સ્થાન કોઈ અશ્રમનું હોય તો તે ગૃહસ્થાશ્રમનું છે, કેમકે આખાંયે સમાજમાં જે મૂલ્યો ફેલાયે તે આ ગૃહસ્થાશ્રમ દ્વારા ફેલાયે. માટે જ ચારે આશ્રમોમાં ગૃહસ્થાશ્રમ ઉત્તમ છે, મોટો છે. અને એ આશ્રમ દ્વારા આપણમાં અને આપણા કુટુંબમાં આતિથ્યભાવના ફેળવાશે, તો એ ૩ જ યોગ્યનું એકલપેટાપણું મૂલી, જગત-સમાજ સાથે એકરસ થઈ શકશે.

ગૃહસ્થાશ્રમની વિશેષતા છે આતિથ્ય. દાન એ અલગ ચીજ છે. આતિથ્યમાં દાનની ભાવના નથી. આપણે એવો સમાજ ઇચ્છીએ છીએ, જેમાં દાનની આવશ્યકતા જ ન હોય, અને મેવાની આવશ્યકતા પણ જોખામાં જોગી જ હોય સેવાની જરૂરિયાત તો મુસીમતમાં હોય છે અને દાનની જરૂરિયાત ગરીબાઈમાં હોય છે. આ બન્નેની જરૂર દુનિયામાં ન રહે એમ આપણે ઇચ્છીએ છીએ. પણ આતિથ્ય આનાથી જુદી જ ચીજ છે. આતિથ્યનો અર્થ એ છે કે, કુટુંબમાં મહેમાન-આતિથિનું સ્વાગત ધરો. પારિવારિક સહજીવન હોવું જોઈએ. મહેમાન એ પારિવારિક સહયોગની કેડી છે.

આતિથિ આવે છે તો આપણું હૃદય આનંદથી નાચી જાય છે કે, આજે તો આપણા પરિવારમાં ખજાણાની એક વ્યક્તિ ઉત્તરગય છે, અને તે ઘોડા દિવસ આપણા પરિવારમાં વ્યક્તિ થઈને રહેશે. આ આતિથ્યની ભાવના પરિવારને વ્યાપક બનાવવાની ભાવના છે. પરંતુ એ અતિથિવત્તા સ્નેહ હોવો જોઈએ, કેવળ ઔપચારિક વ્યવસ્થા નહિ. કેવળ વ્યવસ્થાનું નામ એ આતિથ્ય નથી. એમાં જોટલી દાર્દિંદ્રતા હોવો એટલી ઠીક ગિહતા આવશે. જ્યાં સુધી મુશીબત છે ત્યાં સુધી સેવાની જરૂર રહેશે; જ્યાં સુધી ગરીબી છે ત્યાં સુધી દાનની જરૂર રહેશે. આ તો દાનની ભાવના છે; સહાનુભૂતિ છે. પરંતુ સ્નેહભાવના આનાથી બધું જિની ચીજ છે. બન્નેને પોતપોતાને ઘેર બધું સારું ભોજન થવું હોય, પણ તમે મારે ઘેર ખુશીથી આવો છો અને તમારા સમક્ષ જે કંઈ મારા ઘરમાં સાગમાં સારી ચીજ બનાવી હોય તે તમારી સમક્ષ હું આનંદપૂર્વક મૂકું છું; તમે તે જમો છો, તેથી હું ખૂબ પ્રમદન થાઉં છું. આ જ ખરું આતિથ્ય કહેવાય છે. આ પ્રકારની આતિથ્યભાવના દરેક કુટુંબમાં

હોવી જોઈએ.

દેવગઢ પરિવારમાં મારો મુકામ હોય છે, ત્યાં તાજાંબદાલ દોરેલ કે ઈશ્પીરિયત દોરેલ કરતાં વધારે સરસ સારી દરાય છે. ત્યાંની રમોઈઓ જાગે ક્યાંકે આવીને મને પૂછી જાય છે કે ‘શુ ખાગો?’ ને મોટરીને તોફાર આવીને પૂછી જાય છે કે ‘ક્યાંય જાડાર જવું છે?’ પરંતુ મારા ધન્યમાનની સ્વાકાંક્ષા જ્યારે હું આવ્યો ત્યારે અને ફરી જ્યારે મેં વિદાય લીધી ત્યારે જ-માન એ વખત થઈ.

‘તમે અહીં આવ્યા તે સારું થયું.’ મને ખૂબ આનંદ થયો. હવે તમે જાય છો તે અમને ગમતું નથી.’ વગેરે ચન્દા બોલાય છે, પણ એમાં માનવતાનો અને મિત્રતાનો કંઈ સ્પર્શ નથી. એમાં કશીયે દાર્દિંદ્રતા નથી. તેથી જ કહું છું કે, વ્યવસ્થાનો વત હું નથી કરતો. વ્યવસ્થા એક અલગ ચીજ છે. આપણે એક એવો સમાજ બનાવવા માગીએ છીએ, કે જેમાં ઈશ્વરપ્રાપ્તિ બધાને માટે વ્યવસ્થા હોય. પરંતુ કુટુંબમાં મુખ્ય તો સ્નેહભાવના હોવી જરૂરી છે. આજે ગૃહસ્થાશ્રમની કૌટુંબિકતા સંસ્થાઓમાં દાખલ થાય, પણ સામે પક્ષે સંસ્થાઓની ધાર્મિકતા કુટુંબોમાં દાખલ ન થાય, એ જેવું જોઈએ. સમાજની સારી રૂપ સંસ્થા ગૃહસ્થાશ્રમ છે. ચારેય આશ્રમોમાં તે સર્વનું સ્થાન કંઈ અશ્રમનું હોય તો તે ગૃહસ્થાશ્રમનું છે, કેમકે આખાં સમાજમાં જે મૂલ્યો ફેલાયે તે આ ગૃહસ્થાશ્રમ દ્વારા ફેલાયે. માટે જ ચારે આશ્રમોમાં ગૃહસ્થાશ્રમ ઉત્તમ છે, મોટો છે. અને એ આશ્રમ દ્વારા આપણામાં અને આપણા કુટુંબમાં આતિથ્યભાવના ફેલાયે, તો એ ૩ મ પાનાનું એકાલપેટાપત્રું ચૂલી, જગત-સમાજ સાથે એક-રસ થઈ શકે.

આવ્યું અને પેલા લેંધા વડે પોતાની એમ ઢાંકવાની કોશિશ કરવા લાગ્યો અને આંખમાં આંસુ સાથે કૃતજ્ઞતાપૂર્વક બે ઠાથ નેડી પોતાના અન્ન અને વસ્ત્રના દાના પ્રત્યે આભારવશ મની જોઈ રહ્યો. અને પછી બૂખથી નિષ્ક્રિય બનેલા શરીરમાં એ વાટે રોટલીના ટુકડા મૂકવા શરૂ કર્યા

કોઈ વિશાળ જળબંધના શિલારોપણ નેટલો મફતનો આ પ્રસંગ નહોતો. તેથી અખગાર માટે ફોટા ઝડપી લેવા ત્યાં કોઈ હાજર નહોતું. હા, પણ મને એટલી ખબર છે કે ત્યાર પછી એ નાસ્તિકને એની પત્નીએ નાસ્તિક કહેવાનું છોડી દીધું છે.

✱

વર્ષો પહેલાંની આ કથા છે. નડિયાદ જેવડું એક ગામ હતું. તેમાં એક બ્રાહ્મણ અને એક પટેલ બાળુ બાળુમાં રહે. બ્રાહ્મણ ગિયારો સાવ ગરીબ. પડું પડું થઈ રહેલા ગાયના મકાનમાં તેમની ગરવા સ્વભાવની પત્ની સાથે બિડાશર્ષિત કરી જીવન ગુજરતો. મિલકતમાં ગાભા જેવી ગોઠડી, તાંસળી અને મુદાબ ગાય.

પટેલનું કુટુંબ મોટું પાચ-પચીસ દોર-દાખર અને પચીસ-ત્રીસ માણસોથી તેની કેની માગતી રહે. બહેળા વ્યવહારને લીધે પટલાણીને ત્રણે તેના દૂધના બોધણની જેમ હલકોતો જ ચાલે. પણ પટેલ અને પટલાણી બેવના ઠાથ છૂટા. આટનું કુઝડુ છતાં પટલાણીને મહેમાન આવે ત્યારે પાશીર ધી માગવા પાડોશમાં જવું પડે. બાળુવાળી બ્રાહ્મણી વખાની મારી કરકસર કરે. ગાયના દૂધમાંથી ધી બનાવી એ સંઘરી રાખે અને પટલાણીને જરૂર પડે ત્યારે ઉઝીનું આપે. આમ બેયને વ્યવહાર ચાલે.

મહિનાઓ વીતી ગયા પછી એકાદ દિ' બ્રાહ્મણે પટેલ પાસેથી ઉઝીતા લીધા હિસાબ માંગ્યા. પટેલ તેના સ્વભાવ પ્રમાણે ફરી બેઠા. બ્રાહ્મણને આગત લાગ્યો બે વચ્ચે અડધો પડ્યો. અડધો દરબારે પહોંચ્યો. દરબારને પણ અચરજ થયું. "આ લ'ગોટીઓ બ્રાહ્મણ તે વળી શખના મોલ જેવા પટેલને તે ધી ધીરતો હશે? એનું તે શું છું?"

બ્રાહ્મણ મધુ કરજ્યો પણ દરબારને એ વાત ન બિતરી, આટલાં બધાં દૂધાળાં દોરનો માલિક આ લોટમગા બ્રાહ્મણ પાસથી ધી શા માટે ઉઝીનું લે તે વાત દરબારને ન સમજાણી. પણ કારભારી હતો શાણો. એણે કેમની મુદત પચાસ બનેની પરીક્ષા લેવાની નક્કી કર્યું.

ચોમાસાના દિવસો હતા. ગામની તેરીઓ કીચકકાવથી ઉભરાઈ ગયેલી. ત્યારે બ્રાહ્મણ અને પટેલને ખુલ્લા પત્રે કેસીએ આવવાનું દરબારનું તેડું આવ્યું. બને કેસીના દરવાજા પહોંચ્યા. દરવાજા દુકમ સંભળાવ્યો. એટલે મૂકવા બે લોટામાંથી પાણી લઈ પત્ર ધોઈ અદર જવું. ફવાળમાં ને ફવાળમાં પટેલ તો પત્ર ઉપર લોટા ઉઘો વાળી લુમ લુમ પત્ર લુછી, અડધા ત્રંદા પત્રે અદર પડેલા પહોંચ્યા ગરીબ બ્રાહ્મણે તો ધીરે ધીરે પત્ર ધોઈ પટેલીથી પૂછી, પાવડું પાણી લોટામાં રહેવા દઈ, ખીતા ખીતા રાત્રદરબારમાં પ્રવેશ કર્યા.

ચતુર કારભારીએ બને લોટા મગારી પુરાવા નોંધી લીધા અને બનેના સ્વભાવનો દરબારને ખ્યાલ આપ્યો એટલે દરબારે મુકાદો આપ્યો કે:

કરકસરીઓ બ્રાહ્મણ સાથે હતો અને મોખાદાર પણ ખર્ચાળ પટેલ જુઠો હતો. પટેલ સાધન સપનન હોવા છતાં ઠાથ છુટા દેવાથી દેવામાજ કુબેલો રહેતો. બ્રાહ્મણ અને બ્રાહ્મણી કરકસરીયા સ્વભાવનાં હતાં એટલે ધોડું ધોડું બચારી લાવિય માટે ત્રેવડ કરતાં અને વખત આવ્યે કરકસર બીજા બાઈ અને ત્રેવડ બીજે બાઈ બની તેમને મદદ રૂપ થઈ શકે.

આવ્યું અને પેલા લેખા વડે પોતાની એમ ઠાંકવાની કોશિશ કરવા લાગ્યો અને આંખમાં આંસુ સાથે કૃતરતાપૂર્વક બે ઠાથ ગેડી પોતાના અન્ન અને વસ્ત્રના દાતા પ્રત્યે આભારવશ મની જોઈ રહ્યો. અને પછી બૂખથી નિષ્ક્રિય બનેલા શરીરમાં મોં વાટે રોટલીના કુકડા મૂકવા શરૂ કર્યો

કોઈ વિશાળ જળબધના શિલારોપણુ નેટલો, મહત્વનો આ પ્રસંગ નહોતો. તેથી અખગાર માટે ફોટો ઝડપી લેવા ત્યાં કોઈ ઠાંજર નહોતું. હા, પણ મને એટલી ખબર છે કે ત્યાર પછી એ નાસ્તિકને એની પત્નીએ નાસ્તિક ઠહેવાનું છોડી દીધું છે.

૪

વર્ષો પહેલાંની આ કથા છે. નીકિયાદ જેવડું એક ગામ હતું. તેમાં એક બ્રાહ્મણ અને એક પટેન બાજુ બાજુમાં રહે. બ્રાહ્મણ ગિયારો સાંવ શરીર. પડું પડું થઈ રહેલાં ગારના મકાનમાં તેમની શરવા સ્વભાવની પત્ની સાથે બિજાશક્તિ કરી જીવન ગુજરતો. મિલકતમાં ગાભા જેવી ગોદડી, તાંસળી અને મહાદા ગાય.

પટેનનું કુટુંબ મોટું પાચ-પચ્ચીસ દોર-દાખર અને પચ્ચીસ-ત્રીસ માણસોથી તેની કેની ગાજતી રહે. બહેળા વ્યવહારને લીધે પટલાણીનો ગર્વ તેના દૂધના બોમણની જેમ હલકાતો જ ચાલે. પણ પટેન અને પટલાણી બેવના ઠાથ છૂટા. આટનું કુઝડું છતાં પટલાણીને મહેમાન આવે ત્યારે પાશેર ઘી માગવા પાડોશમાં જવું પડે. બાજુવાળી બ્રાહ્મણી વખાની મારો કરકસર કરે. ગાયના દૂધમાંથી ઘી બનાવી એ સંધરી રાખે અને પટલાણીને જરૂર પડે ત્યારે ઉઝીનું આપે. આમ બેવને વ્યવહાર ચાલે.

મહિનાઓ વીતી ગયા પછી એકાદ દિ' બ્રાહ્મણે પટેન પાસેથી ઉઝીતા ઘીના હિસાબ માંગ્યો. પટેલ તેના સ્વભાવ પ્રમાણે ફરી બેડા. બ્રાહ્મણને આગત લાગ્યો બે વચ્ચે અથડો પડ્યો. અથડો દરબારે પહોંચ્યો. દરબારને પણ અચરજ થયું. "આ લંગોટીઓ બ્રાહ્મણ તે વળી ગામના મોલ જેવા પટેલને તે ઘી ધીરતો હશે? એનું તે મજૂ શું?"

બ્રાહ્મણ ધણ કરજ્યો પણ દરબારને મળે વાત ન બીતરી, આટલાં બધાં દૂધાળાં દોરનો માલિક આ લોટમગા બ્રાહ્મણ પાસથી ઘી શા માટે ઉઝીનું લે તે વાત દરબારને ન સમજાયું. પણ કારભારી હોના શાણો. એણે કેમની મુદત પકાતી બનેની પરીક્ષા લેવાની નક્કી કર્યું.

ચોમાસાના દિવસો હતા. ગામની તેરીઓ કીચકકદારથી ઉબરાઈ ગયેલી. ત્યારે બ્રાહ્મણ અને પટેલને ખુશ્કા પગે કેલીએ આવવાનું દરબારનું તેડું આવ્યું. બને કેલીના દરવાજે પહોંચ્યા. દરવાજે હુકમ સંભળાવ્યો. એટલે મૂંઝવા બે લોટામાંથી પાણી લઈ પગ ધોઈ અદર જવું. રવાણમાં ને રવાણમાં પટેન તો પગ ઉપર લોટા ઉઘો વાળી લુચ લુચ પગ લૂછી, અડધા ગદા પગે અદર પડેલા પહોંચ્યા શરીર બ્રાહ્મણે તો ધીરે ધીરે પગ ધોઈ પટેલીથી પૂછી, પાવડું પાણી લોટામાં રહેવા દઈ, ખીતા ખીતા રાજદરબારમાં પ્રવેશ કર્યો.

ચતુર્થ કારભારીએ બને લોટા મગાતી પુરાવા નોંધી લીધા અને બનેના સ્વભાવનો દરબારને ખ્યાલ આપ્યો એટલે દરબારે મુકાદિ આપ્યો કે:

કરકસરીએ બ્રાહ્મણ સાથે હોના અને મોખાદાર પણ ખર્ચાળ પટેલ જુદો હતો. પટેલ સાધન સપનન હોવા છતાં ઠાથ છૂટા દોવાથી દેવાગાજ કુબેલો રહેતો. બ્રાહ્મણ અને બ્રાહ્મણી કરકસરીયા સ્વભાવનાં હતાં એટલે યોડું યોડું બચાવી ભવિષ્ય માટે ત્રેવક કરતાં અને વખત આવ્યે કરકસર બીજા બાઈ અને ત્રેવક ત્રીજા બાઈ બની તેમને મદદ રૂપ થઈ શકે.

આવ્યું અને પેલા લેણા વડે પોતાની એમ હાંકવાની કોશિશ કરવા લાગ્યો અને આંખમાં આંસુ સાથે કૃતચનાપૂર્વક એ ઠાથ ભેડી પોતાના અન્ન અને વસ્ત્રના દાતા પ્રત્યે આભારવશ બની બેઠી રહ્યો અને પછી બૂખથી નિષ્ક્રિય બનેલા શરીરમાં મોં વાટે ચેતલીના ડુકડા મૂકવા શરૂ કર્યો.

કોઈ વિશાળ જળબંધના સિંધારાપટ્ટુ નેટોથી મઠરવતો આ પ્રસંગ નડેતો. તેથી અખગાર માટે ફોટા ઝડપી લેવા ત્યાં કોઈ હાજર નહોતું. હા, પશુ મને એટલી ખબર કે ત્યાર પછી એ નારિત્તને એની પત્નીએ નારિત્તક દહેરાનું હોરી દોષ્ટું છે.

૪

ચરો પકેમાંની આ કથા છે. નડિવાદ જેવડું એક ગામ હતું. તેમાં એક બ્રાહ્મણ અને એક પટેલ બાગુડ બાગુડમાં રહે. બ્રાહ્મણ ગિયારો સ્થાવર ગરીબ, પકુ પકુ થઈ રહેલાં ગાયના મકાનમાં તેમની ગરમ સ્વખાનની પત્ની સાથે મિલકતવિત કરી ઇવન ગુજરતો. મિલકતમાં શામા જેવી ગોદરી, તાંસડી અને મડદાવ ગાય.

પટેલનું કુટુંબ મોટું પાચ-પચીસ ટોર-ટાખર અને પચીસ-ત્રીસ માલસેથી તેની ડેવી માગતી રહે. બહેણા વ્યવહારને લીધે પટલાણીને ત્રણે તેના દૂધના મોંઘણાની જેમ હસકાતો જ ચાલે. પશુ પટેલ અને પટલાણી મેનના ઠાથ છતાં, આટનું દુઝડું છતાં પટલાણીને મહેમાન આવે ત્યારે પાશીર થી માગવા પડેલામાં જતું પડે. બાગુડવાળી બ્રાહ્મણી વખાની માગે કરકસર કરે, ગાયના દૂધમાંથી થી બનાવી એ સંધરી રાખે અને પટલાણીને જરૂર પડે ત્યારે ઉછીનું આપે. આમ બેબને વ્યવહાર ચાલે.

મદિનાઓ વીતી ગયા પછી એકાદ દિ' બ્રાહ્મણે પટેલ પાસેથી ઉઝીતા વીતી દિસામ માંગ્યો. પટેલ તેના સ્વખાન ડેવાને ફરી બેઠા. બ્રાહ્મણને આવાત લાગ્યો એ વચ્ચે અધકા પડ્યો. અધકા દરબારે પકોંગ્યો. દરબારને પશુ અચરજ થયું. "આ લંગોટીઓ બ્રાહ્મણ છે વળી ગાયના મોંઘ જેવા પટેલને તે થી ધારતો હશે કે એનું તે ગજુ રુ" "

બ્રાહ્મણ થણ કરમચો પશુ દરબારને ગમે વાત ન બિતરી, આટલાં બધાં દૂધનાં ટોરને માલિક આ લોટામાંગા બ્રાહ્મણ પાસેથી થી થા માટે ઉછીનું લે તે વાત દરબારને ન સમજાયી. પશુ કારભારી હતાં થાણો, એણે કેસની મુદત પડતી બનેલી પરીક્ષા લેવાની નક્કી કર્યું.

ચોમાસાના દિવસો હતા. ગામની શેરીઓ કીચકદારથી ઉપરાઈ ગયેલી. ત્યારે બ્રાહ્મણ અને પટેલને છુલ્લા પગે ડેલીએ આવવાનું દરબારનું તેડું આવ્યું. બંને ડેલીના દરબારને પકોંગ્યા. દરબારે દૂધમ સંભાળ્યો. એટલે મૂંઝાસે એ લોટામાંથી પાણી લઈ પગ ધોઈ બહાર જવું. સ્વાખમાં ને સ્વાખમાં પટેલ તો પગ ઉપર લોટા ઉધો વળી છુસ છુસ પગ છુછી, અધકા નદા પડે અહર પડેલા પકોંગ્યા શરીર બ્રાહ્મણે તો ધીરે ધીરે પગ ધોઈ પટેલીથી પૂછો, પાવણું પાણી લોટામાં રહેવા દઈ, ખીતા ખીતા રાજદરબારમાં પ્રવેશ કર્યો.

ચાનૂર કારભારીએ બંને લોટા મંત્રાની પુરાવા નોંધી લીધા અને બંનેના સ્વસ્થાવતો દરબારને આપા આપો એટલે દરબારે મુકાલે આપો કે.

કરકસરીઓ બ્રાહ્મણ સાથે હતો અને મોબાદાર પશુ ખર્ચાળ પટેલ જુદો હતો. પટેલ સાધન સંપન્ન હોવા છતાં ઠાથ છુટ્ટો હોવાથી દરબારને કુમેલો રહેતો. બ્રાહ્મણ અને બ્રાહ્મણો કરકસરીવા સ્વખાવનાં હતાં એટલે થોડું થોડું ખાયાની ભવિષ્ય માટે ત્રેવડ કરતાં અને વખત આવ્યે કરકસર ખીન્ને ભાઈ અને ત્રેવડ બીન્ને ભાઈ બની તેમને મદદ રૂપ થઈ શકે.

આવું અને પેલા લેધા વડે પોતાની એમ ઠાંકવની
કોણે કરવા લાગ્યો અને આખામાં આંત્ર સાથે
કૃતજ્ઞતાપૂર્વક બે હાથ લેડી પોતાના અન્ન અને
વસ્ત્રના દાતા પ્રત્યે આભારવચ્ચ અને જોઈ રહ્યો, અને
પછી ભૂખથી નિષ્ક્રિય બનેલા શરીરમાં મોં વાટે
રોટલીના ટુકડા ચૂકવા શરૂ કર્યા.

કોઈ વિચાર જળખધના ચિત્તારોપણ નેટલો
મહત્વનો આ પ્રસંગ નહોતો. તેથી અખતાર માટે
ફાટી ઝડપી લેતા ત્યાં કોઈ હાજર નહોતું.
હા, પણ અને એટલી ખબર કે ત્યાર
પછી એ નાસ્તિકને એની જતનીએ નાસ્તિક ટંકવાનું
છેડી દીધું છે.

*

તેનો પડેવાનો આ કથા છે. નડિવાદ જેવડું એક ગામ હતું, તેમાં એક બ્રાહ્મણ અને એક
પટેલ બાગુ બાગુમાં રહે. બ્રાહ્મણ ગિયારા સાવ શરીર. પડુ પડું થઈ રહેલાં ગ્રામના મકાનમાં તેમની
ગરના સ્વભાવની પત્ની સાથે મિત્રાદિત કરી જીવન ગુજારતો. મિલકતમાં ગાંધા જેવી ગોદડી, તંત્રી
અને મંદુલાય ગાય.

પટેલનું કુટુંબ મોટું પાચ-પચીસ દોર-દાખર અને પચીસ-ત્રીસ માણસોથી તેની ડેવી ગાજતી
રહે. બહેનના વ્યવહારને લીધે પટવાણીનો ગર્વ તેના દૂધના બોંધણીની જેમ હલકાતો જ ચાલે. પણ પટેલ
અને પટવાણી બેનના હાથ છટા. આટનું દુગ્ધ જતા પટવાણીને મહેમાન આવે ત્યારે પાશોર થી માથવા
પાંડોથમાં જતું પટેલ બાગુવાળી બ્રાહ્મણી વખાની માગે કરકસર કરે. ગાયના દૂધમાંથી થી બનાવી એ
સંધરી રાખે અને પટવાણીને જરૂર પડે ત્યારે ઉછીનું બાપે. ગાય બેવને વ્યવહાર ચાલે.

મહિનાઓ વીળી ગયા પછી એકાદ દિ' બ્રાહ્મણે પટેલ પાસેથી ઉગ્રીતા લીધો વિસાગ્ર માંગ્યો. પટેલ
તેના સ્વભાવ પ્રમાણે ફરી બેઠો. બ્રાહ્મણને આવત લાગ્યો બે વચ્ચે અથડા પડ્યો. અથડા દરબારે પકોંગ્યો.
દરબારને પણ અચરજ થયું. "આ લંચોડીઓ બ્રાહ્મણ તે વળી ગામના મોખ જેવા પટેલને ને થી ધીરતો
હશે કે એનું તે ગળું શું?"

બ્રાહ્મણ પણ કરમો પળ દરબારને ગળે વાત ન જીતરી, આટલા બધાં દૂધાળાં દોરને માલિક
આ લોટમંગા બ્રાહ્મણ પાસેથી થી શા માટે ઉછીનું લે તે વાત દરબારને ન સમજાયી. પણ કારભારી
હતો ચાણુ. એણે કેસની સુદત પકાળી બનેલી પરીક્ષા લેવાની નક્કી કર્યું.

મોખાસાના દિવસો હતા. ગામની શેરીઓ કીચકલાથી ઉભરાઈ ગયેલી. ત્યારે બ્રાહ્મણ અને
પટેલને ખુલ્લા પડે કોઈએ આવનાર દરબારનું તેકું આવ્યું. બંને ડેવીના દરવાજા પહોંચ્યા. દરવાજા
હકમ સંજગાલ્યો. એટલે મહિલા બે લોટામાંથી પાણી લઈ પગ ધોઈ બહાર જતું. સ્વાખમાં ને સ્વાખમાં
પટેલ તો પગ ઉપર લોટા ઉઘો વાળી છુસ છુસ પગ છુપી, અડધા નદા પડે બહાર પડેલા પહેંચ્યા
શરીર બ્રાહ્મણે તો ધીરે ધીરે પગ ધોઈ પહેડીથી પૂછી, "આવ્યું" પાણી લોટામાં રહેવા દઈ, ખીતા ખીતા
રાજદરબારમાં પ્રવેશ કર્યો.

ચૂંકે કારભારીએ બંને લોટા મંગાવી પુરાવા મોંથી લીધા અને બંનેના સ્વભાવનો દરબારને
અધ્ય આપ્યો એટલે દરબારે ચુકાદો આપ્યો કે.

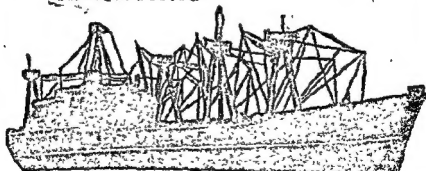
કરકસરીએ બ્રાહ્મણ સાથે હતો અને મોખાદાર પણ ખર્ચાળ પટેલ ગુડો હતો. પટેલ સાધન
સખન હોવા છતાં હાથ છુટો હોવાથી લેવામાજ કુબેલો સ્થેલે બ્રાહ્મણ અને બ્રાહ્મણી કરકસરીયા સ્વભાવનાં
હતા એટલે થોડું થોડું બચાવી ભવિષ્ય માટે ત્રેવક કરતાં અને વખત આવ્યે કરકસર બીજાને ભાઈ અને
ત્રેવક ત્રીજાને ભાઈ બની તેમને મદદ રૂપ થઈ શકે.

ભારતીય જ્ઞાની
ભારતનો બાતુબાપનો સંદેશી
વિશ્વભરમાં ફરફરના દેશોમાં
પહોંચાડે છે...

જાણી શક ના રૂપે ના અગત્ય
જો કંઈ સારી કામ સમયે સ્થાપના
સમાદ અરોધ પાલિય બોધિતુતની
કામ સારી, એક પ્રતિનિધિ મંડળને
ભારતીય જ્ઞાની કામ બોધનું કુ

આજે, ૨૦મી સદીમાં, સિપિયાને અપતન કાઢીને ભારતને યોગિને સંકેતો નહિ; પણ વિવિધ
પ્રકારનો માલ એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં જઈએ છે અને મહત્વપૂર્ણ, આંદોલન(ી)
આવાર અને ઉમેરમળ સખ કઈ છે.

ધી સિપિયા સ્થાન નેવિગેશન કંપની સિપિયા

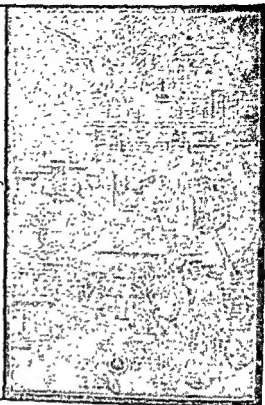

વિવિધ કાર્યક્રમ, ગોળી સંપ્રદાય પરચર્ચ, મેકાઈ કોલેજ,
૧૯૭૭-૭૮, ગોળી સંપ્રદાય પરચર્ચ, ૧૯૭૭-૭૮
ગોળી સંપ્રદાય પરચર્ચ, ૧૯૭૭-૭૮
ગોળી સંપ્રદાય પરચર્ચ, ૧૯૭૭-૭૮
ગોળી સંપ્રદાય પરચર્ચ, ૧૯૭૭-૭૮

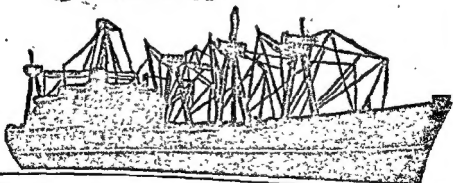

ભારતીય જ્ઞાને
ભારતનો ભાતૃભાવનો સંદેશી
વિશ્વભરમાં દૂરદૂરના દેશોમાં
પહોંચાડે છે...

હવેની યુદ્ધ ના રૂપે નવ અવસ્થા
 શી લંકા સાથે ટુલ સર્વપો સ્થાપવું
 સખાદ અયોધિ પવિત્ર મોષિવૃક્ષની
 હવે સાથે, એક પ્રતિનિધિ મંદાળને
 ભારતીય જ્ઞાને દ્વારા મોકલ્યું હતું

આજે, ૨૦મી સદીમાં, સિપિયાનો અપતન કારણે ભારતને શાંતિનો સંદેશ નહિ; પણ વિવિધ પ્રકારનો પાલ એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં પહોંચી શકે અને પદચ્છાદને આંતરરાષ્ટ્રીય આચાર અને ટુમેમ્બલન સાથે કર્યું છે.

પી સિપિયા સ્થાપ નેવિગેશન હપનો સિપિયા

સિપિયા કંપની, નોર્થવેસ્ટ કોસ્ટલ લાઇન, મેન્ડેસ મિલ્કેડ
 હુલ્ડન રોડ, નોર્થવેસ્ટ કોસ્ટલ લાઇન (સિ કાર્ડ)
 રોકેટના નોર્થવેસ્ટ કોસ્ટલ લાઇન
 કેન્ટન મેન્ડેસ મિલ્કેડ, ૩૬, ગ્રામ કુલાવ રોડ, કુલાવ
 રોકેટના રૂપચર (સિ કાર્ડ) રોકેટના નોર્થવેસ્ટ

નવી વિચારસરણીના પુરસ્કારરૂપે પ્રગટ થતું માસિક

પારિવર્તન

નંબર ૧

ઈન્ડુલાલ ગાંધી
મર્યાદાનંદ સ્વરશ્મી

વનિયીનાં પરિવર્તન થામી રહેતા જગતભરના આર્થિક સામાજિક, રાજકીય અને સાહિત્યિક પ્રવાહોની નિર્દોષ સમીક્ષા આ માસિક વિચારપત્રના પ્રગટ થાય છે.

એનો ફોઈપલ્સ આ કે આપને નિરાશ નહિ કરે
એના નામે આપને ખાતરી આપીએ છીએ

વાર્ષિક સંસ્કરણ
રૂા. ૧૫-૦૦

વાર્ષિક પરચેઝ
રૂા. ૪૦-૦૦

કુટુંબ આદેશ
૦૦-૪૦ પૈસા

ગમ્મમ ખમ્મચકાર માટે લખેલ
પ્રથમ પ્રકાશન દ્વારા જાણનાય સામે ચારિત્ર્ય રસ,
રાજકોટ
360001

નવી વિચારસરણીના પુરસ્કારરૂપે પ્રગટ થતું માપ્તાલિક

પારિવર્તન

નં. ૫૪૬

ધનુજાલ ગાંધી
મત્યાનંદ સ્વામી

મતિથી ન પણ પરિવર્તન પામી રહેતા જગતસરના આર્થિક સામાજિક, રાજકીય અને સાહિત્યિક પ્રવાહોની નિર્દેશ સમીક્ષા આ માપ્તાલિક વિચારપત્રમા પ્રગટ થાય છે.

એનો કેઈપણ અંક આપને નિરાશ નહિ કરે
એના નમે આપને ખાત્રી આપીએ છીએ

વાર્ષિક સંસ્કરણ
રૂા. ૧૫-૦૦

વર્ષિક પરચેઝ
રૂા. ૪૦-૦૦

ટુટક અંક
૦૦-૪૦ પૈસા

તમામ પત્રવ્યવહાર માટે લખો
ચરપ શુદ્ધિકા કન્યા જાગૃત્ય સામે વાલિક શાલ,
રાજકોટ
360001